

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ОДСЕК ЗА ИСТОРИЈУ

СРЕДЊЕ СРПСКЕ ШКОЛЕ У ОСМАНСКОМ ЦАРСТВУ (1878 – 1912)

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ментор:
Проф. др Дејан Микавица

Кандидат:
Мр Александра Ж. Новаков

Нови Сад, 2014. године

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA

Redni broj: RBR	
Identifikacioni broj: IBR	
Tip dokumentacije: TD	Monografska dokumentacija
Tip zapisa: TZ	Tekstualni štampani materijal
Vrsta rada (dipl., mag., dokt.): VR	Doktorska disertacija
Ime i prezime autora: AU	Mr Aleksandra Novakov
Mentor (titula, ime, prezime, zvanje): MN	Prof. dr Dejan Mikavica, redovni professor
Naslov rada: NR	Srednje srpske škole u Osmanskom carstvu (1878 – 1912)
Jezik publikacije: JP	Srpski jezik
Jezik izvoda: JI	srp. / eng.
Zemlja publikovanja: ZP	Republika Srbija
Uže geografsko područje: UGP	Autonomna pokrajina Vojvodina
Godina: GO	2014.
Izdavač: IZ	autorski reprint
Mesto i adresa: MA	Novi Sad, Dr Zorana Đinđića 2
Fizički opis rada: FO	(6 poglavlja, 740 stranica / fusnota, 2926, priloga, 6, референци 534)
Naučna oblast: NO	Istorija
Naučna disciplina: ND	Moderna istorija
Predmetna odrednica, ključne reči: PO	Srpske srednje škole, Osmansko carstvo (1878-1912), Prizren, Carigrad, Solun, Skoplje, Bitolj, Pljevlje
UDK	
Čuva se: ČU	Filozofski fakultet, Novi Sad
Važna napomena: VN	

<p>Izvod: IZ</p>	<p>Крајем 19. века Срби у Османском царству, помогнути матицом Србијом, започели су интензивну борбу за духовно ослобођење. Отварање школа, основних и средњих, оснивање књижара и штампање уџбеника, као и рад црквено-школских општина, био је најбољи пут да српски народ очува свој национални идентитет.</p> <p>Овај рад бави се историјом српских средњих школа у Османском царству. Њих је било шест: богословија у Призрену (1871–1912), Српска гимназија у Цариграду (1893–1902), Српска гимназија „Дом науке“ у Солуну (1894–1910), Српска мушка гимназија у Скопљу (1894-1912), Српска мушка гимназија у Битољу (1897–1912) и Српска гимназија у Пљевљима (1901–1912). У раду се разматра питање настанка ових школа, њихов развој у одређеним хронолошким оквирима, али и планови и програми рада, структура, социјално и етничко порекло, старосна доб и број ученика, као и њихова каснија улога у друштву. Када је реч о наставницима, посебно о ректорима – директорима, пажња је у великом делу усмерена на расветљавање њихових биографија.</p> <p>Међу најважнијим достигнућима Срба у Османском царству може се сматрати оснивање и рад српских нижих и виших гимназија. Богословија у Призрену била је школа за образовање свештеника али и учитеља за којима је постојала велика потреба у Старој Србији и Македонији. Оснивањем богословије формирао се образовани слој учитеља који је отварао нове школе, и писмених свештеника који су Србе крштавали, венчавали и утицали на то да народ остане у православној вери, чиме је процес проверавања, који је на Косову и Метохији често значио и однорођавање, у великој мери успорен. Прва световна српска средња школа у Османском царству била је Српска гимназија у Цариграду. Њен циљ, осим образовања и васпитања ученика, био је да послужи као пример за отварање других средњих школа унутар Османског царства. Српска гимназија „Дом науке“ отворена је у Солуну као центру вилајета. Њено отварање убрзало је издавање дозволе за друге основне школе широм Солунског вилајета. Српска мушка гимназија у Скопљу отворена је после дуге и скупе дипломатске борбе са османским властима. Њеном отварању препрека су били и национално-пропагандни центри других држава (Бугарске, Грчке). За Србе у Битољском вилајету отварање ниже Српске гимназије у Битољу означило је важну прекретницу, како у просветном тако и у политичком погледу. Српска гимназија у Пљевљима била је најстарија световна средња школа у Рашко-призренској митрополији. Оснивањем гимназије створено је културно и просветно средиште које је образовало локалну српску интелигенцију, и било противтежа аустро-угарском утицају.</p>
<p>Datum prihvatanja teme od strane NN veća: DP</p>	<p>16. октобар 2009.</p>
<p>Datum odbrane: DO</p>	

<p>Članovi komisije: (ime i prezime / titula / zvanje / naziv organizacije / status) KO</p>	<p>predsednik: član: član:</p>
---	--

University of Novi Sad
Key word documentation

Accession number: ANO	
Identification number: INO	
Document type: DT	Monograph documentation
Type of record: TR	Textual printed material
Contents code: CC	Doctoral thesis
Author: AU	MA Aleksandra Novakov
Mentor: MN	Professor Dejan Mikavica, PhD
Title: TI	Serbian Secondary Schools in the Ottoman Empire (1878-1912)
Language of text: LT	Serbian
Language of abstract: LA	eng. / srp.
Country of publication: CP	Republic of Serbia
Locality of publication: LP	Autonomous Province of Vojvodina
Publication year: PY	2014
Publisher: PU	Autor s reprint
Publication place: PP	Novi Sad, Dr Zorana Đinđića 2
Physical description: PD	6 chapters, 740 pages, 2926 footnotes, 534 referenci
Scientific field SF	History
Scientific discipline SD	Modern History
Subject, Key words SKW	Serbian secondary schools, Ottoman Empire (1878-1912), Prizren, Istanbul, Thessalonica, Skoplje, Bitolj, Pljevlja.
UC	
Holding data: HD	Faculty of Philosophy, Novi Sad
Note: N	

<p>Abstract: AB</p>	<p>At the end of the 19th century, Serbs in the Ottoman Empire assisted by their motherland Serbia started an intensive struggle for their spiritual liberation. The best way for Serbian people to preserve their national identity was by opening schools, elementary and secondary ones, establishing book shops and printing schoolbooks, and through the activity of ecclesiastical-schooling communities.</p> <p>The thesis deals with history of Serbian secondary schools in the Ottoman Empire. There were six of them: Seminary in Prizren (1871–1912), Serbian gymnasium in Istanbul (1893–1902), Serbian gymnasium “Dom nauke” (Home of Science) in Thessalonica (1894–1910), Serbian male gymnasium in Skoplje (1894-1912), Serbian male gymnasium in Bitolj (1897–1912) and Serbian gymnasium in Pljevlja (1901–1912). The thesis explores the matter of foundation these schools and their development in particular chronological framework. Nevertheless, the thesis researches the schools’ syllabi and curricula, their structure, social and ethnic background of their students, students’ age and number, as well as their students’ later role in society. Special attention is given to the schools’ teachers, especially their rectors - directors, and a great portion of the thesis deals with revealing parts of their biographies.</p> <p>The establishment and activity of Serbian lower and higher gymnasiums could be considered one of the greatest achievements of Serbs in the Ottoman Empire. The Seminary in Prizren was a school not only for education of priests, but also teachers, who were in high demand in Old Serbia and Macedonia. Founding this seminary enabled the creation of an educated class of teachers who were subsequently opening new schools. Also, the seminary provided literate priests who were baptising, marrying Serbs and influencing the people to stay in the Orthodox religion, thus slowing down the process of Islamisation, which especially in Kosovo and Metohija often meant denationalisation. First Serbian secondary school in the Ottoman Empire was the Serbian gymnasium in Istanbul. Her goal, beside education and upbringing, was to serve as a paradigm for opening of other secondary schools within the Ottoman Empire. Serbian gymnasium “Dom nauke” was established in Thessalonica, which was the centre of the vilayet. Its opening accelerated the issuing of licence for other elementary schools around the Vilayet of Thessalonica. Serbian male gymnasium in Skoplje was only opened after a long and expensive diplomatic struggle with the Ottoman authorities. The opponents of its opening were the centres for national propaganda of other states (Bulgaria, Greece). For Serbs in the Vilayet of Bitolj opening of lower Serbian gymnasium in Bitolj marked an important turning point both in educational and political sense. Serbian gymnasium in Pljevlja was the oldest secular secondary school in the Metropolitanate of Raška-Prizren. The gymnasium became cultural and educational centre which educated local Serbian intelligence, and presented a counterpart to Austro-Hungarian influence.</p>
<p>Accepted on Scientific Board on: AS</p>	<p>October the 16 2009</p>
<p>Defended: DE</p>	
<p>Thesis Defend Board: DB</p>	<p>president: member: member:</p>

РЕЗИМЕ

СРЕДЊЕ СРПСКЕ ШКОЛЕ У ОСМАНСКОМ ЦАРСТВУ (1878-1912)

Крајем 19. века Срби у Османском царству, помогнути матицом Србијом, започели су интензивну борбу за духовно ослобођење. Отварање школа, основних и средњих, оснивање књижара и штампање уџбеника, као и рад црквено-школских општина, био је најбољи пут да српски народ очува свој национални идентитет.

Овај рад бави се историјом српских средњих школа у Османском царству. Њих је било шест: богословија у Призрену (1871–1912), Српска гимназија у Цариграду (1893–1902), Српска гимназија „Дом науке“ у Солуну (1894–1910), Српска мушка гимназија у Скопљу (1894-1912), Српска мушка гимназија у Битољу (1897–1912) и Српска гимназија у Пљевљима (1901–1912). У раду се разматра питање настанка ових школа, њихов развој у одређеним хронолошким оквирима, али и планови и програми рада, структура, социјално и етничко порекло, старосна доб и број ученика, као и њихова каснија улога у друштву. Када је реч о наставницима, посебно о ректорима – директорима, пажња је у великом делу усмерена на расветљавање њихових биографија.

Међу најважнијим достигнућима Срба у Османском царству може се сматрати оснивање и рад српских нижих и виших гимназија. Богословија у Призрену била је школа за образовање свештеника али и учитеља за којима је постојала велика потреба у Старој Србији и Македонији. Оснивањем богословије формирао се образовани слој учитеља који је отварао нове школе, и писмених свештеника који су Србе крштавали, венчавали и утицали на то да народ остане у православној вери, чиме је процес проверавања, који је на Косову и Метохији често значио и однарођавање, у великој мери успорен. Прва световна српска средња школа у Османском царству била је Српска гимназија у Цариграду. Њен циљ, осим образовања и васпитања ученика, био је да послужи као пример за отварање других средњих школа унутар Османског царства. Српска гимназија „Дом науке“ отворена је у Солуну као центру вилајета. Њено отварање убрзало је издавање дозволе за друге основне школе широм Солунског вилајета. Српска мушка гимназија у Скопљу отворена је после дуге и скупе дипломатске борбе са османским властима. Њеном отварању препрека су били и национално-пропагандни центри других држава (Бугарске, Грчке). За Србе у Битољском вилајету отварање ниже Српске гимназије у Битољу означило је важну прекретницу, како у просветном тако и у политичком погледу. Српска гимназија у Пљевљима била је најстарија световна средња школа у Рашко-призренској митрополији. Оснивањем гимназије створено је културно и просветно средиште које је образовало локалну српску интелигенцију, и било противтежа аустро-угарском утицају.

Ако су школе по природи ствари место преображаја човека, стицања знања и просвећења, онда су српске средње школе биле извориште школства тадашње Старе Србије и

Македоније, али и више од тога. Циљ и задатак ових школа није било само стицање знања него свеобухватно духовно и морално образовање ученика, а преко њих и целог народа. Свесне свог значаја, управе школа су се трудиле да тај циљ испуне.

Кључне речи: српске средње школе, Османско царство (1878-1912), Призрен, Цариград, Солун, Скопље, Битољ, Пљевља.

SUMMARY

SERBIAN SECONDARY SCHOOLS IN THE OTTOMAN EMPIRE (1878-1912)

At the end of the 19th century, Serbs in the Ottoman Empire assisted by their motherland Serbia started an intensive struggle for their spiritual liberation. The best way for Serbian people to preserve their national identity was by opening schools, elementary and secondary ones, establishing book shops and printing schoolbooks, and through the activity of ecclesiastical-schooling communities.

The thesis deals with history of Serbian secondary schools in the Ottoman Empire. There were six of them: Seminary in Prizren (1871–1912), Serbian gymnasium in Istanbul (1893–1902), Serbian gymnasium “Dom nauke” (Home of Science) in Thessalonica (1894–1910), Serbian male gymnasium in Skoplje (1894-1912), Serbian male gymnasium in Bitolj (1897–1912) and Serbian gymnasium in Pljevlja (1901–1912). The thesis explores the matter of foundation these schools and their development in particular chronological framework. Nevertheless, the thesis researches the schools’ syllabi and curricula, their structure, social and ethnic background of their students, students’ age and number, as well as their students’ later role in society. Special attention is given to the schools’ teachers, especially their rectors - directors, and a great portion of the thesis deals with revealing parts of their biographies.

The establishment and activity of Serbian lower and higher gymnasiums could be considered one of the greatest achievements of Serbs in the Ottoman Empire. The Seminary in Prizren was a school not only for education of priests, but also teachers, who were in high demand in Old Serbia and Macedonia. Founding this seminary enabled the creation of an educated class of teachers who were subsequently opening new schools. Also, the seminary provided literate priests who were baptising, marrying Serbs and influencing the people to stay in the Orthodox religion, thus slowing down the process of Islamisation, which especially in Kosovo and Metohija often meant denationalisation. First Serbian secondary school in the Ottoman Empire was the Serbian gymnasium in Istanbul. Her goal, beside education and upbringing, was to serve as a paradigm for opening of other secondary schools within the Ottoman Empire. Serbian gymnasium “Dom nauke” was established in Thessalonica, which was the centre of the vilayet. Its opening accelerated the issuing of licence for other elementary schools around the Vilayet of Thessalonica. Serbian male gymnasium in Skoplje was only opened after a long and expensive diplomatic struggle with the Ottoman authorities. The opponents of its opening were the centres for national propaganda of other states (Bulgaria, Greece). For Serbs in the Vilayet of Bitolj opening of lower Serbian gymnasium in Bitolj marked an important turning point both in educational and political sense. Serbian gymnasium in Pljevlja was the oldest secular secondary school in the Metropolitanate of Raška-

Prizren. The gymnasium became cultural and educational centre which educated local Serbian intelligence, and presented a counterpart to Austro-Hungarian influence.

If schools are by nature places of people's transformation, through knowledge acquirement and enlightenment, then Serbian secondary schools in the Ottoman Empire were the sources of entire schooling for Old Serbia and Macedonia, and even more than that. The goal and task of these schools was not only to disseminate knowledge, but also to provide comprehensive spiritual and moral education for its students, and through them the entire population. Aware of their importance, the school managements tried to fulfil that goal.

Key words: Serbian secondary schools, Ottoman Empire (1878-1912), Prizren, Istanbul, Thessalonica, Skoplje, Bitolj, Pljevlja.

САДРЖАЈ

УВОДНА РАЗМАТРАЊА.....	1
ИСТОРИЈСКИ ОКВИРИ НАСТАНКА И РАДА СРПСКИХ СРЕДЊИХ ШКОЛА У ОСМАНСКОМ ЦАРСТВУ	8
I. БОГОСЛОВИЈА У ПРИЗРЕНУ (1871–1912).....	30
1. Призрен у време отварања и рада богословије.....	30
2. Рад богословија у Призрену (1871–1912)	44
3. Услови рада и положај ученика и наставника	221
4. Библиотека	231
5. Однос грађана Призрена према богословији	238
6. Просветно-васпитни значај богословије	240
7. Политичко-пропагандни значај богословије	251
8. Биографије ректора богословије	264
ПРИЛОЗИ	279
II. СРПСКА ГИМНАЗИЈА У ЦАРИГРАДУ (1893–1902).....	294
1. Цариград у време отварања и рада гимназије	294
2. Рад гимназије (1893–1902)	300
3. Услови рада и положај наставника и ученика	331
4. Наставни план и програм, уџбеници, библиотека	336
5. Значај Српске гимназије у Цариграду	338
6. Биографије директора гимназије	340
ПРИЛОЗИ	342
III. СРПСКА ГИМНАЗИЈА „ДОМ НАУКЕ” У СОЛУНУ (1894–1910)	347
1. Солун у време отварања и рада гимназије	347
2. Рад гимназије (1894–1910)	357
3. Услови рада и положај наставника и ученика	413
4. Наставни план и програм, уџбеници, библиотека	416
5. Просветно-васпитни значај гимназије	420
6. Политичко-пропагандни значај гимназије	430
7. Биографије директора гимназије	434
ПРИЛОЗИ	438
IV. СРПСКА МУШКА ГИМНАЗИЈА У СКОПЉУ (1894-1912).....	455
1. Скопље у време отварања и рада гимназије.....	455
2. Рад гимназије (1894–1912) и Учитељске школе (1902–1912).....	467
3. Услови рада и положај наставника и ученика	535
4. Наставна средства, уџбеници и библиотека	542
5. Просветно-васпитни значај гимназије	545
6. Политичко-пропагандни значај гимназије	549
7. Биографије директора гимназије	552
ПРИЛОЗИ	558
V. СРПСКА МУШКА ГИМНАЗИЈА У БИТОЉУ (1897–1912).....	577
1. Битољ у време отварања и рада гимназије	577
2. Рад гимназије (1897–1912)	590
3. Услови рада и положај наставника и ученика	625
4. Наставни план и програм, уџбеници, библиотека	627

6. Политичко–пропагандни значај гимназије.....	634
7. Биографије директора гимназије	642
ПРИЛОЗИ	646
VI. СРПСКА ГИМНАЗИЈА У ПЉЕВЉИМА (1901 – 1912)	650
1. Пљевље у време отварања и рада гимназије	650
2. Рад гимназије (1901 – 1912)	660
3. Услови рада и положај ученика и наставника	697
4. Значај Српске гимназије у Пљевљима	700
5. Биографије директора гимназије	703
ПРИЛОЗИ	707
ЗАКЉУЧАК.....	709
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА.....	716

Скраћенице

AJ — Архив Југославије

АС — Архив Србије

АСАНУ — Архив Српске академије наука и уметности

БМ — Београдска митрополија

V — Varia

ДС — Заоставштина Драгослава Страњаковића

ДСС — Фонд Друштва Светог Саве

ИГ — Фонд Илије Гарашанина

ЈГ — Заоставштина Јеврема Грујића

ЈП — Јован Јовановић Пижон

ЈР — Заоставштина Јована Ристића

СТ — Заоставштина Светозара Томића

ЉК — Фонд Љубомира Ковачевића

МИД ПО — Министарство иностраних дела – политичко одељење

МИД ППО — Министарство иностраних дела – политичко-пропагандно одељење

МПс — Министарство просвете и црквених послова

МР — Заоставштина Михаила Ристића

МГ — Фонд Милутина Гарашанина

НБС — Народна библиотека Србије

ПЗ — Посебне збирке

ПО — Фонд Поклони и откупи

РОМС — Рукописно одељење Матице српске

СБР — Српски биографски речник

СД — Заоставштина Стевана Димитријевића

СКА — Српска краљевска академија

СН — Фонд Стојана Новаковића

Ф ЈХВ — Фонд Јована Хаџи Васиљевића

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Крајем 19. века Срби у Османском царству, помогнути матицом Србијом, започели су интензивну борбу за духовно ослобођење. Краљевина Србија се трудила да помогне својим сународницима. Отварање школа, основних и средњих, оснивање књижара и штампање уџбеника, као и рад црквено-школских општина, био је најбољи пут да српски народ очува свој национални идентитет. На тај начин сачуван је матерњи језик као основна карактеристика сваке нације. Јер би губитак језика, као најважнијег сегмента етничког идентитета, свакако доприносио бржој асимилацији.

Просвећивање српског народа било је могуће темељном реорганизацијом школства, а кључну улогу у том послу имали су просветни радници који су у школе Старе Србије долазили углавном по препоруци државних власти Србије. То нису били само учитељи и професори, већ и национални радници, просвећени и образовани педагози, који су васпитавали млади нараштај и формирали га у грађанском и културном погледу. Ученици ових школа, касније су се враћали као интелектуалци, професори тих школа, али и као образовани трговци, занатлије, чиновници, који су имали значајан утицај у друштву.

Овај рад бави се историјом српских средњих школа у Османском царству. Њих је било шест: богословија у Призрену,¹ Српска гимназија у Цариграду, Српска гимназија „Дом науке“ у Солуну, Српска мушка гимназија у Скопљу, Српска мушка гимназија у Битољу и Српска гимназија у Пљевљима. Оне су територијално биле добро распоређене: три школе налазиле су се у Косовском вилајету (тамо је било највише Срба), по једна у Битољском и Солунском вилајету, и једна у Цариграду, престоници Османског царства. У раду се разматра питање настанка ових школа, њихов развој у одређеним хронолошким оквирима, али и планови и програми рада, структура, социјално и етничко порекло, старосна доб и број ученика, као и њихова каснија улога у друштву. Када је реч о наставницима, посебно о ректорима – директорима, пажња је у великом делу усмерена на расветљавање њихових биографија.

Године 1871. основана је призренска богословија. Била је то школа за образовање свештеника али и учитеља за којима је постојала велика потреба у Старој Србији и Македонији. Оснивањем богословије формирао се образовани слој учитеља који је отварао нове школе, и писмених свештеника који су Србе крштавали, венчавали и утицали на то да народ остане у православној вери, чиме је процес проверавања, који је на Косову и Метохији често значио и однорођавање, у великој мери успорен. Призренска богословија је ширила важну просветну и духовну мисију.

¹Званичан назив ове школе (у периоду 1871–1890) био је Православна српска богословија у Призрену, касније се назив мењао у Богословско-учитељска школа, Српска православна богословија... У даљем тексту биће коришћен назив призренска богословија или само богословија.

Прва световна српска средња школа у Османском царству била је Српска гимназија у Цариграду. Њен циљ, осим образовања и васпитања ученика, био је да служи као пример за отварање других средњих школа унутар Османског царства. Српска гимназија „Дом науке“ отворена је у Солуну као центру вилајета. Њено отварање убрзало је издавање дозволе за друге основне школе широм вилајета што је све до 1897. године било веома тешко. Српска мушка гимназија у Скопљу такође је отворена после дуге и скупе дипломатске борбе са османским властима. Њеном отварању препрека су били национално-пропагандни центри других држава (Бугарске, Грчке). За Србе у Битољском вилајету отварање ниже Српске гимназије у Битољу означило је важну прекретницу, како у просветном тако и у политичком погледу. Њено постојање представљало је погодно тло за отварање основних школа широм Битољског вилајета. Осим српског конзулата, значајан центар свих Срба у Битољском вилајету била је и Српска гимназија. Српска гимназија у Пљевљима била је најстарија световна средња школа у Рашко-призренској митрополији. Оснивањем гимназије створено је културно и просветно средиште које је образовало локалну српску интелигенцију, и било противтежа аустро-угарском културном утицају.

Богословија имала је ту несрећу да јој је целокупна архива страдала за време Првог светског рата. Наиме, Бугари су 1915. године окупирали Призрен, ушли у богословију и уништили све што је у њој постојало.² Нешто књига и део архиве су спалили, део однели у Бугарску. Архивска грађа Српске гимназије у Цариграду не постоји јер је, након њеног укидања, пренета у Српску гимназију „Дом науке“ у Солуну, а након престанка рада те школе сва грађа пресељена је у Српску мушку гимназију у Скопљу. Архивска грађа Српске гимназије у Скопљу (и грађа поменутих школа) уништена је током Првог светског рата. Остали су само спискови ученика и имена неких од наставника. Тај делић историје остао је сачуван захваљујући директору школе Мирку Поповићу, који је спискове однео са собом у Француску.³ С обзиром на то да се посао око отварања школа и њиховог рада, уопште, одвијао са што мање пружања информација османским властима, многи значајни планови и одлуке били су само усмени, и зато је вероватно да се чак и уз помоћ те грађе не би могао сасвим реконструисати историјат рада школе. Током истраживања нисмо пронашли ни интерну архивску грађу школа у Битољу и Пљевљима. Претпостављамо да је и та грађа нестала у вихору Првог светског рата.

Фондови Архива Србије били су од кључне важности за писање историјата српских средњих школа у Царству. Прегледали смо Фонд Министарства просвете и црквених послова (1868–1898), пронашли преписку о финансирању богословије у Призрену. Средства која је она добијала била су мала и нередовна, али се у архиви овог министарства чува свака

²Више о томе: Векослав А. Станковић, *Бугарски терор у Призрену*, Баштина, 2001. св. 12, 173–178.

³Стојан Зафировић, *Мушка гимназија у Скопљу. Извештај за године 1894–1929*, Скопље 1929, 3.

признаница свих посредника. У Фонду Министарства иностраних дела, тематским целинама Политичком одељењу (1868–1912) и Политичко-просветном одељењу (1890–1914), налази се више података о раду самих школа као и пропагандно-политичкој делатности, што је за ову тему било од велике користи. Сачувана је и приватна кореспонденција званичника тадашње Србије и националних радника. Тако су се празнине које су постојале у тумачењу појединих догађаја у великој мери могле попунити из архивске грађе личних фондова, попут Љубомира Ковачевића, Стојана Новаковића, Милутина Гарашанина, који су помогли да се сложи мозаик и објасне и расветле многи нејасни делови историје школа. При раду су коришћени и други фондови Архива Србије (Vарia, Државни савет, Београдска митрополија 1868–1870, Поклони и откупи, Фонд Друштва Светог Саве, Конзулат у Битољу). Од несумњиве важности су сведочења и успомене професора, директора и ученика школе.

Драгоцену ризницу о историји Старе Србије и Македоније чува и Архив САНУ. За ову тему незаобилазан извор је Историјска збирка Јована Ристића. Прегледане су и заоставштине: Стевана Димитријевића, Драгослава Страњаковића, Светозара Томића и Михаила Ристића, као и преписка Стојана Новаковића. У Архиву Југославије налази се Фонд Јована Јовановића Пижона, који је као конзул у Скопљу обављао веома значајну преписку и био информисан о многим важним догађајима у опсегу свог конзулата.

Ради комплетирања сазнања о раду школа прегледана је заоставштина Јована Хаџи Васиљевића која се налази у Посебним фондовима Народне библиотеке Србије. Прегледана је и грађа коју поседује Педагошки музеј у Београду. База података Архиве Новог гробља била је од немерљивог значаја.

Историјски архив у Битољу не поседује грађу која је млађа од 1945. године. Поштоване колеге из те угледне установе дале су нам на увид један документ који се као рукопис чува у њиховој библиотеци (др Константин Ив. Робовић, *Битољ као културно-просветно средиште у прошлости и сад*). У Државном архиву Републике Македоније у Скопљу постоји фонд Јована Јовановића Пижона. Прегледали смо списак тог фонда и установили да се у тим списима не налазе документи од важности за наш рад.⁴

Да би се заокружила једна целина, коришћена је објављена грађа, пре свега она коју је приредио Климент Цамбазовски, *Грађа за историју македонског народа*.⁵ Коришћени су и други објављени извори: преписка Стојана Новаковића и Владимира Карића, коју је приредио и објавио Михаило Војводић,⁶ као и документа Друштва Светог Саве. Од великог значаја су и документи које је приредио Бранко Перуничкић.⁷ Веома важна збирка докумената, *Србија и ослободилачки покрети на Балкану 1856–1878*, том први, такође нам је

⁴ Андрија Лајиновић, *Архивски фонд Јована М. Јовановића Пижона у Архиву Македоније у Скопљу*, Архивски преглед 1961.

⁵ *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије*, Београд 1983–1991.

⁶ Михаило Војводић, *Стојан Новаковић и Владимир Карић*, Београд 2003.

⁷ Бранко Перуничкић, *Писма српских конзула из Приштине 1890–1900*, Београд 1985.

помогла у реконструисању неких догађаја.⁸ Истраживачки напори Љиљане Алексић Пејковић, Андрије Раденића, Михаила Војводића и других итекако је уродио плодом јер је вишетомна грађа *Документи о спољној политици Краљевине Србије (1903–1914)* незаобилазно штиво. Прегледали смо и књиге *Извештаи од 1903–1904. година на австриските претставници во Македонија*,⁹ и *Извештај од 1903. година на српските консули, митрополити и училишни инспектори во Македонија*,¹⁰ које садрже веома важне податке о страним утицајима на развој школства у Македонији.¹¹ Маестрална је и студија Јована М. Јовановића, *Јужна Србија од краја 18. века до ослобођења*.¹² Монографије Михаила Војводића, Славише Недељковића, Милоша Јагодића биле су нам од велике помоћи својим приказивањем целовите слике у датом времену на простору Старе Србије и Македоније.¹³ Докторска дисертација Сузанае Рајић такође нам је била од великог значаја.¹⁴ Често консултована је и књига *Српске школе и просвета у западним крајевима Старе Србије у 19. веку* Радмиле Петковић Поповић и Вукомана Шалипуровића.¹⁵

С обзиром на значај призренске богословије, библиографија објављених радова о њој је оскудна. Написан је мали број радова, и то углавном без или са недовољно коришћења архивске грађе. Писали су их наставници и ректори богословије који су били најбољи познаваоци њеног рада. Поводом двадесетпетогодишњице рада богословије Милан Гајић написао је споменицу.¹⁶ Поводом јубилеја педесет година рада богословије Петар Костић је такође написао споменицу.¹⁷ Ту *Споменицу* написао је човек чија су сећања драгоцен наративни извор за њену историју. У многим касније насталим радовима већином су парафразиране или преписане реченице Петра Костића. Ректор Иларион Весић био је веома агилан и готово за сваку годину рада подносио је и штампао исцрпне извештаје.¹⁸ У

⁸ *Србија и ослободилачки покрети на Балкану 1856–1878*, I, приредили: Василије Крестић и Радош Љушић, Београд 1983.

⁹ *Извештаи од 1903–1904. година на австриските претставници во Македонија*, превод, редакција и коментар Данчо Зографски, Скопје 1955.

¹⁰ *Извештај од 1903. година на српските консули, митрополити и училишни инспектори во Македонија*, редакција и коментар Љубен Лапе, Скопје 1954.

¹¹ Рад је написан претежно на основу необјављених извора српске провинијенције као и објављених извора.

¹² Јован М. Јовановић, *Јужна Србија од краја 18. века до ослобођења*, Београд 1990.

¹³ Михаило Војводић, *Србија и Балканско питање 1875–1914*, Нови Сад 2000. и *Изазови српске спољне политике*, Београд 2007; Славиша Недељковић, *Србија и Косово и Метохија*, Ниш 2012; Милош Јагодић, *Српско-албански односи у Косовском вилаету 1878–1912*, Београд 2009, и *Нови крајеви Србије 1912–1913*, Београд 2013.

¹⁴ Сузана Рајић, *Владан Ђорђевић, биографија поузданог обреновићевца*, Београд 2004.

¹⁵ Радмила Петковић Поповић, Вукоман Шалипуровић, *Српске школе и просвета у западним крајевима Старе Србије у 19. веку*, Прибој 1970.

¹⁶ Милан Гајић, *Српска православна богословско-учитељска школа у Призрену за помен двадесетпетогодишњег рада*, Призрен 1896.

¹⁷ *Споменица педесетогодишњице призренске богословско-учитељске школе 1871–1921*, Београд 1925.

¹⁸ Иларион Весић, *Извештај о стању Православне српске богословско-учитељске школе у Призрену у 1891/2. и 1892/3. школској години*, Београд 1893; *Извештај о стању Српске православне Богословско-учитељске школе у Призрену за 1894/5 школску годину*, бм и бг.; *Извештај о стању Српске православне богословско-учитељске школе у Призрену, у 1895/6. школској години*, Београд 1896; *Извештај о Српској богословији у Призрену за школску 1904/5*, Крушевац 1905, и *Извештај о ученичком владању и успеху 1905/6*, Крушевац 1906.

монографији *Православна српска богословија у Призрену 1871–1890*, Александра Марковић Новаков реконструисала је рад богословије у првих 19 година рада.¹⁹

О првој световној, седморазредној Српској гимназији у Цариграду сачињена је изложба у Педагошком музеју. У Каталогу који прати изложбу, о раду школе веома стручно писала је Маја Николова, ауторка изложбе.²⁰

О Српској гимназији „Дом науке“ у Солуну постоји чланак у часопису *Наставник*.²¹ Преглед рада дала је и Маја Николова у већ помињаном каталогу *Рад на народним задацима*. Занимљива су и сећања првог директора Костића, објављена у његовој аутобиографији.²²

О раду гимназије у Скопљу постоје неколико извештаја и једна споменица. Иларион Весић је и као директор Гимназије у Скопљу оставио трајан допринос објавивши књижицу *Православне школе српског народа царских поданика у вароши Скопљу*.²³ Директор Радослав Агатоновић саставио је *Статистички извештај о раду гимнасије*.²⁴ Много година касније, Стојан Зафировић објавио је рад *Мушка гимназија у Скопљу, Извештај за године 1894–1929*.²⁵ Највише података на једном месту пронашли смо у *Споменици четрдесетогодишњице Мушке гимназије у Скопљу 1894–1934*, истог аутора.²⁶ Релевантна је и *Споменица Српског кола*.²⁷ Важан извор је и монографско дело Јована Хаџи Васиљевића, које описује Скопље у то време.²⁸ Миле Станић је приредио *Грађу о српским школама на подручју скопског конзулата 1905. године*.²⁹

О Српској гимназији у Битољу литературе готово да и нема. Користили смо, уопштено за Битољ, рад Јована Хаџи Васиљевића, *Град Битољ*³⁰, као и дело Владимира Стојанчевића, *Из српске историјске прошлости у Битољском вилајету на прелазу 19. у 20. век, друштвено-политичке прилике*.³¹

О Српској гимназији у Пљевљима постоји објављена архивска грађа, као и монографска дела. Најважнији радови о школи јесу *Споменица о педесетогодишњици рада школе*,³² грађа и монографија коју је приредио Милић Ф. Петровић,³³ рад Славенка Терзића у

¹⁹ Александра Марковић Новаков, *Православна српска богословија у Призрену 1871–1890*, Ниш 2011.

²⁰ Маја Николова, *Рад на нашим народним задацима*, Београд 2011.

²¹ Н., *Српска гимназија „Дом науке“ у Солуну*, Наставник, 1909, 137–142.

²² Петар Костић, *Аутобиографија*, приредила Вјера Митровић, Призрен 1997.

²³ Иларион Весић, *Православне школе српског народа царских поданика у вароши Скопљу*, Скопље 1897.

²⁴ Радослав Агатоновић, *Статистички извештај о раду гимнасије*, Скопље 1901.

²⁵ Стојан Зафировић, *Мушка гимназија у Скопљу, Извештај за године 1894–1929*, Скопље 1929.

²⁶ Исти, *Споменици четрдесетогодишњице Мушке гимназије у Скопљу 1894–1934*, Скопље 1934.

²⁷ *Споменица Српског кола (1903–1933)*, уредили: Марковић, Свет. К., Ивановић Ј., и Анђелковић, Предраг, Скопље 1934.

²⁸ Јован Хаџи Васиљевић, *Скопље и његова околина*, Београд 1930.

²⁹ Миле Станић, *Грађа о српским школама на подручју скопског конзулата 1905. године*, Споменик СХХХVI, Одељење историјских наука, 10, Београд 1997, 37–156.

³⁰ Јован Хаџи Васиљевић, *Град Битољ*, Браство, 1911, књ. 14, 202–258.

³¹ Владимир Стојанчевић, *Из српске историјске прошлости у Битољском вилајету на прелазу 19. у 20. век, друштвено-политичке прилике*, Вардарски зборник, 9, 2012, 1–47.

³² *Педесет година пљеваљске гимназије, 1901–1951*, Пљевља 1956.

³³ Милић Ф. Петровић, *Документи о Рашкој области 1900–1912*, Београд 1995; *Пљеваљска гимназија 1901–2001, Документи 1901–1914*, Пљевља 1999; *Пљеваљска гимназија, 1901–2001, Монографија*, Пљевља 2001.

монографији *Историја Пљевља*,³⁴ као и волуминозна књига Љубомира Дурковића Јакшића³⁵. Без обзира на богату библиографију и обиље објављене грађе, користили смо и необјављену архивску грађу како бисмо могли успешно да реконструиремо рад школе. Овај део рада било је нешто лакше написати, управо захваљујући бројним расположивим изворима.

Аутобиографије наставника и ученика су најзанимљивије штиво, и пуне су детаља из њихових живота на основу којих се може реконструисати живот у школи и интернату. Своја запажања о функционисању школа садрже недавно објављени мемоари и сећања Петра Иванишевића, Крсте Божиновића, Јована Алексића.³⁶ Још увек у рукопису налазе се успомене које су похрањене у Архиву САНУ (Стојан Зафировић, *Моје службовање у српским школама у Старој Србији у време последњих година турске владавине*; Пера Ж. Илић, *На народној моби*).

Текстове у *Цариградском гласнику* (1895–1909) третирали смо као архивску грађу, и пажљиво смо их користили. Због турске цензуре, важне информације нису објављиване, с друге стране има и намерно нетачно написаних информација. Прегледали смо и скопски *Вардар*³⁷ (1908–1912), који није био тако строго цензуриран и који експлицитно говори о проблемима са којима се сусрећу не само управе школа већ и српски народ уопште. Часопис *Просветни гласник* (1880–1941) на својим страницама доноси обиље података о просветним радницима, па и о онима који су службовали у Османском царству.

Часописи који су излазили између два светска рата објављивали су занимљиве чланке који непосредно или посредно имају везе са радом школа. То су: *Братство*, *Јужни преглед*, *Јужна Србија*, *Гласник Скопског ученог друштва* и др.

Хронолошки оквир рада није случајно изабран. Иако је прва српска средња школа почела са радом 1871. године, ми смо се определили за 1878. годину. Наиме, да смо 1871. узели за почетну годину, обавезали бисмо се да обрадимо и школе које су постојале у Босни и Херцеговини (која је до тада и била под управом и у саставу Османског царства), а то би по обиму превазишло оквире једне дисертације. Година 1912. као гранична је логична јер представља крај Османског царства на Балкану.

Циљ овога рада је да осветли идеју и реализацију оснивања и рада српских средњих школа. Покушали смо да историјат ових школа сагледамо на основу проверљивих извора, праћењем историјских процеса и збивања. У досадашњој историографији ове школе нису

³⁴ Славенко Терзић, *Пљевља на путу у ново доба 1804–1913*, Историја Пљевља, Пљевља 2009.

³⁵ Љубомир Дурковић Јакшић, *Пљевља и Манастир Света Тројица*, приредио Миле Станић, Београд 2012.

³⁶ Петар Иванишевић, *Доживљаји и успомене*, Београд, Нови Сад 2011; *Необјављени рукопис Крсте Божиновића „Преживело се...“*, Вардарски зборник, 4, 105–110, приредио Владимир Илић; *Из личних успомена на Јована Алексића Кумановца, борца за народна права Срба у Отоманској империји*, Вардарски зборник, 6, приредио Владимир Стојанчевић 243–290; *О Стевану Симићу и његовим успоменама*, Вардарски зборник, 9, 2012, приредио Владимир Стојанчевић, 273–301.

³⁷ Нажалост, нисмо успели да прегледамо све бројеве овог часописа. Ни у једној библиотеци у Србији не постоји комплет (или бар нама то није дато на увид). Национална и универзитетска библиотека Св. Климент Охридски у Скопљу у свом фонду има само четири броја (7, 22, 42, 80. из 1908, 1909. и 1911).

научно обрађене, осим Српске гимназије у Пљевљима. Велика препрека за истраживача ове важне теме било је непостојање архивске грађе самих школа о којима је реч.

До данашњих дана ове српске средње школе немају континуитет. Гимназија у Цариграду престала је да постоји давне 1902. године, гимназија у Солуну 1910, гимназије у Скопљу и Битољу, као српске, на почетку Другог светског рата престале су са радом. Богословија у Призрену образује подмладак искључиво као клирикална установа, а Гимназија у Пљевљима данас нема префикс српска, јер се налази у оквирима државе Црне Горе.

Поред великог значаја ових школа као просветних институција и њиховог друштвеног и политичког деловања, српска историографија се њима систематски није бавила. Ми смо желели да објаснимо друштвено-историјске околности у времену настанка тих школа, њихов просветни рад, утицај и улогу школа у очувању националног идентитета. Овај рад је покушај да се од заборава сачува сећање на важност подухвата у тешким и суровим околностима, у којима су деловале српске средње школе у Османском царству.

ИСТОРИЈСКИ ОКВИРИ НАСТАНКА И РАДА СРПСКИХ СРЕДЊИХ ШКОЛА У ОСМАНСКОМ ЦАРСТВУ

Срби у Османском царству и независна Србија (1878–1912)

Један део српског народа успео је да се ослободи турске власти и да формира независну Кнежевину Србију. Тиме, међутим, није било решено Српско питање. Велики део српског народа још увек је био под турском влашћу и без обзира на све реформе које је Османско царство спроводило, народ је живео у тешким условима.

После стицања независности, српска влада је била свесна свог неповољног међународног положаја и била спутана у вођењу ослободилачке политике. Многа нерешена питања између Османског царства и Србије после Берлинског конгреса, а пре свега питања која су се тичала положаја српског народа у Царству, српска влада је желела да реши мирним путем: „Србија је тада употребила прави арсенал легалних мирољубивих средстава да би поправила положај српског становништва на турској територији, а истовремено да би се оно спасло да не уђе у сферу интереса других балканских држава, односно да не би било денационализовано.“³⁸

Србија је након окупације Босне и Херцеговине обуставила сваку политику према тим територијама. Са Аустро-Угарском је потписала уговор у историји познат као Тајна конвенција (1881), којим се обавезала да неће закључивати никакав међународни уговор без сагласности владе у Бечу. Такође се обавезала да на својој територији неће дозволити било какву антиаустројску агитацију. С друге стране, Аустро-Угарска се обавезала да ће у погодном тренутку Србији пружити подршку за територијално проширење у правцу југа, мада се она залагала за *status quo* на Балкану.³⁹

Национална политика једино се могла усмерити ка Старој Србији и Македонији. На том путу Србију је чекало више врста отпора: непријатељско држање Турака (погоршано због протеклих ратова), снажна бугарска егзархија, претензије Грчке на тај простор и Арбанашко становништво уједињено идејом Призренске лиге.⁴⁰ Ипак у Србији се 1878. године сматрало да главна опасност реализацији националних циљева у Царству долази од стране Бугара.⁴¹

Од почетка Велике источне кризе (1875) па до средине осамдесетих година рад на националним пословима на просторима Старе Србије и Македоније није био плански организован. Просветни одбор је почетком 1876. године расформиран, велики број школа у

³⁸Михаило Војводић, *Путеви српске дипломатије*, Београд 1999, 142, 147.

³⁹Чедомир Попов, *Источно питање и српска револуција*, Београд 2008, 290–291.

⁴⁰Михаило Војводић, *Путовање Михаила Г. Ристића по Старој Србији и Македонији*, Изазови српске спољне политике (1791–1918), Београд, 2007, 254.

⁴¹Милош Јагодић, *Српско-албански односи...*, 306.

Старој Србији био је затворен. Ипак се не може рећи да је просветни рад сасвим замро јер су неке школе и даље радиле, али су имале локални карактер.⁴² Многи родољуби су се залагали да се организовано настави рад међу Србима у Османском царству. Неопходно је било развити и ширити делатност у том правцу јер су грчка и бугарска пропаганда шириле своје идеје. Јован Ристић је 1878. године предложио Ђорђу Поповићу Даничару, књижевнику и уреднику часописа *Даница*, да на основу докумената Министарства иностраних послова сачини елаборат о Старој Србији. Србија је овим списом пре свега хтела да објасни шта се под тим термином подразумева и да тиме покаже своја права на ту територију. С друге стране, тим списом је скренута пажња на тежак положаја Срба који тамо живе. Расправа под именом *Стара Србија* преведена је на многе европске језике.⁴³

Матија Бан⁴⁴ је 1879. године предлагао Јовану Ристићу да се формира Одбор за Македонију, која по његовим речима, „...све већма постаје тркалиште не само бугарске но грчке па и од неког времена и аустриске пропаганде“⁴⁵. Због сна који се зове санстефанска Бугарска њена пропаганда је постала све озбиљнија и опаснија. Срби из Македоније су се јављали и вапили да се не пропусти историјски моменат, да се колико је могуће парира бугарској пропаганди јер се српске школе замењују бугарским.⁴⁶

Деспот Бацовић се залагао да се установи Старо-србски одбор састављен од лица из разних ослобођених и неослобођених српских крајева. Концизно, у осам тачака, образложио је како треба делати. На крају писма које је упутио министру иностраних дела, навео је: „Ако би се овај једини корак, што се може сада за онај народ учинити, као што се мени чини, пропустио, онда смо навек поменуте Српске крајеве изгубили“⁴⁷.

Сви ови предлози подстакли су председника владе Пироћанца да озбиљно размисли о планском и организованом деловању у Старој Србији и Македонији. Дао је налог Нићифору Дучићу, Сави Дечанцу и Ђорђу Камперелићу, да као познаваоци прилика у Старој Србији израде „један општи, али јасан и кратак план рада по коме би се унапредак одавде стално и живо у том правцу радило, да би се у српском елементу на Балканском полуострву очувала и проширила мисао о народности српској и неговала тежња за сједињењем с Краљевином Србијом“⁴⁸. Архимандрит Дучић је 28. априла 1883. године послао Пироћанцу нацрт под називом: „*Кратки нацрт како да се оснажи српска народност и одржи за политичку*

⁴²У Старој Србији (1879) радило је свега пет школа, призренска богословија и четири основне школе у призренском крају.

⁴³Михаило Војводић, *Србија и Срби на Косову и Метохији од Берлинског конгреса, Зборник радова с међународног научног скупа*, Косово и Метохија, прошлост, садашњост, будућност, Београд 2007, 85–86.

⁴⁴Матија Бан, писац, политичар, публициста (Петрово село код Дубровника, 1818–Београд, 1903), блиски сарадник Илије Гарашанина за послове од националног значаја. Више о њему Радош Љушић, *Бан Матија*, СБР 1, Нови Сад 2004.

⁴⁵АСАНУ, ЈР, 60, 16/3, Београд, 24. марта 1879.

⁴⁶Радмила Петковић-Поповић, Вукоман Шалипуровић, наведено дело, 58.

⁴⁷АСАНУ, ЈР, 22/193, XXII/2. б.м. 1. августа 1878.

⁴⁸*Грађа за историју македонског народа из Архива Србије*, IV/1 (1879–1885), 182–183.

заједницу српски народ у Старој Србији и у Македонији.“ Само неколико дана после Дучићевог нацрта Милош Милојевић је предао Стојану Новаковићу, тадашњем министру просвете, својих девет предлога за организовање и реализацију просветне пропаганде. Свој план је доставио и Ђорђе Камперелић.

Јеврем Грујић, српски посланик у Цариграду, у писму упућеном Милану Богићевићу, министру иностраних дела, упозорио је на грчки, бугарски и католички пропагандни рад у Старој Србији и Македонији. Имајући на уму да се Србима спречава и најобичнија просветна радња, сматрао је „да ће за политичко заузимање ипак највише решавати војно заузимање те нам спрема војске и јесте умесна главна брига; али свакојако мора се ма и са напрезањем чинити што је нужно да се одржи српска свест.“ У том контексту поручује да је на првом месту и најважније снабдевање „главног расадника у Старој Србији“ – богословије у Призрену.⁴⁹

За председника Министарског савета био је постављен Милутин Гарашанин⁵⁰ који је континуирано водио националну политику до јуна 1887. године, што је било од великог значаја.⁵¹

Влада Милутина Гарашанина је у пролеће 1885. године донела Општи план за очување и унапређење српских државних, црквених и народних интереса у Османском царству. Тај први програм под називом „Упутства за одржавање утицаја Србије у Македонији и Старој Србији“ подразумевао је темељан и добро организован рад са Србима. План има шест добро образложених сегмената: Средства (мисли се на финансијска средства), Органи (конзулати, агенти, учитељи, свештеници, калуђери, књижари), Хиландар (потребно је вратити стари српски печат манастира), Цариград (отварање штампарије и штампање српских књига), Канцеларија у Београду (организовање поверљиве канцеларије која би руководила свим пословима на терену) и Општа посматрања (основа Упутства је да су српски непријатељи у том тренутку Бугари а не Турци).⁵²

Српски посланик у Цариграду, по Гарашаниновом упутству, бавио се питањем конзулске конвенције између Краљевине Србије и Османског царства, која је имала за циљ успостављање српских конзулата по царству као поуздан „легалан“ центар за српску пропаганду.⁵³ Посланик је започео и преговоре са Васељенском патријаршијом о постављању српских владика у Призрену и Скопљу.⁵⁴

⁴⁹ Исто, 220–222.

⁵⁰ Милутин Гарашанин, државник, дипломата (Београд, 1843–Париз, 1898), био је првак Напредне странке, министар унутрашњих дела (1880–1883, 1886–1887), председник министарског савета (1884–1887), председник Народне скупштине (1895–1896).

⁵¹ Више о томе: Момир Самарцић, *Делатност Милутина Гарашанина на организовању српске пропаганде у Старој Србији и Македонији 1885. године*, Историјски часопис, 2004, LI, 109–126.

⁵² АС, МГ, 836, Београд, 1885.

⁵³ АС, МИД ПО, III, 313/1884, Београд, 1884.

⁵⁴ АС, МГ, 844, Београд, 12. јула 1885.

Велики успех био је постигнут када је Петар Костић са дозволом српске владе разрешио проблем набавке и преношења уџбеника за српске школе у Османском царству. Наиме, он је од Министарства просвете турске владе, односно њиховог цензора, добио дозволу за слободну дистрибуцију цензурисаних књига. Књиге су штампане у Београду под патронатом Фонда Симе Андрејевића Игуманова.⁵⁵ Милутин Гарашанин је направио план вођења посла око штампања и растурања српских књига. Предлагао је да се књиге дистрибуирају у мањим количинама и да се отворе књижаре у Цариграду, Скопљу и Солуну.⁵⁶

Српско-бугарски рат је на кратко успорио пропагандне активности али је пораз у рату још чвршће уверио српску владу да је Стару Србију и Македонију, у том тренутку, једино могуће сачувати добро осмишљеном легалном просветном и културном акцијом и тада она добија најважније место у спољној политици Србије.

Стојан Новаковић, као један од судеоника стварања програма за очување и унапређење српских државних, црквених и народних интереса у Османском царству, прихватио је 1886. место српског посланика у Цариграду. То је био најделикатнији положај у земљи јер је требало успоставити добре билатералне односе са Царством како би се омогућило остварење националних интереса. Новаковић је био добро упознат не само са политичким стањем Срба у Царству, него је добро познавао и менталитет народа у чијој је земљи делао. Наредних година држао је све konce у својим рукама и заслужан је за постигнуте резултате. Његова намера била је да од Турака добије олакшице за развој српског културно-просветног и националног покрета. Сматрао је да Србија мора наћи начин да прекине са тајним радом у помагању просвете својих сународника. Јавни рад, сматрао је, могао би се остваривати преко конзулата. Са његовим доласком у Цариград отпочиње ново поглавље у односу Србије према својим сународницима у Османском царству. Са Османским царством септембра 1886. године закључена је привремена конзуларна конвенција, која је била на снази до закључења сталне, 1896. године.⁵⁷ Турци су 1887. дали берате за српске конзуле у Скопљу и Солуну. Конзулати су отворени и у Приштини и Битољу (1889).⁵⁸

Конзулати су радили на основу упутстава Министарства иностраних дела и самог Стојана Новаковића. Када је преко конзулата успостављена директна веза са Србима у Османском царству, влада је увидела да је стање на терену много горе од њених дотадашњих сазнања. Анархија је била на целом простору, Арбанаси су контролисали друмове, нападали, пљачкали и убијали путнике. У том безвлашћу после полугодишњег рада убијен је Лука

⁵⁵Задужбина Симе Игуманова основана је у Београду 1880. године.

⁵⁶Грађа за историју..., IV/I, 311–313.

⁵⁷Михаило Војводић, *Стојан Новаковић и Владимир Карић...*, 25–26.

⁵⁸Грађа за историју македонског народа из Архива Србије, IV/III, приредио Климент Цамбазовски (1888–1889), Београд 1987, 406–408.

Маринковић,⁵⁹ први српски конзул у Приштини (1890). Конзули нису имали одрешене руке за рад.⁶⁰

Сматрајући да су књиге најмоћније средство пропаганде, Новаковић се залагао да оне најбржим путем стигну до читалаца. Себи је поставио за циљ да ради на томе да се у Османском царству отвори што више књижара и читаоница. Залагао се и за покретање листова на српском језику. Дозвола за слободно растурање цензурисаних књига 1885. године била је велики помак за српске школе али бриге о снабдевању школским књигама нису престајале. Наиме, књиге су код турске цензуре биле одобрене али је штампање у Београду изазивало велике сумње. Турци су на сваком кораку правили сметње редовној испоруци књига. Како су турске власти биле заборавне а архиве као да и нису постојале, Новаковић је предлагао да се српске књиге штампају у Цариграду како би се одагнале сумње Турака а књиге брже стизале у Стару Србију и Македонију.⁶¹ Новаковићу, као филологу, једна од преокупација била је и језичко уједињење становништва Македоније, које је било издељено по различитим дијалектима. Ту идеју је и остварио, прва српска књига штампана у Цариграду био је *Македонски буквар* Милојка Веселиновића,⁶² писан на једном од македонских дијалеката (пролеће 1889).⁶³ Већ септембра исте године одштампан је *Српски буквар* за основне школе, октобра 1889. године читанка за први разред, новембра *Мала црквена историја*.⁶⁴ Покренут је и први српски календар *Голуб* (за 1890. годину), који је изашао из штампе децембра 1889. године.⁶⁵ У Старој Србији и Македонији није било књижара и ширење књига било отежано, постојала је намера да се у свим вилајетским седиштима отвори по једна књижара.⁶⁶ Књиге и календар *Голуб* штампане су у штампарији Србина, католика, Антонија Зелића.⁶⁷

⁵⁹Лука К. Маринковић, дипломата (1851–1890) завршио је правне науке (1872), ступио у државну службу (1873), као питомац изучавао источне језике у Цариграду, касније отишао у Париз да усавршава живе оријенталне језике. Послат је 1888. у Скопље за вицеконзула а 1889. премештен у Приштину, где је отворио српски конзулат.

⁶⁰Стојан Капетановић, *Српски учитељи у Турској*, Јужни преглед, 1933, бр. 5, 216.

⁶¹*Грађа за историју...*, IV/III, 126–129.

⁶²Милојко В. Веселиновић, дипломата, публициста, филолог (Јасење код Алексинца, 16. VIII 1850 – ман. Свети Роман код Ђуниса, 25. II 1913). У Алексинцу и Београду завршио је шест разреда гимназије. У Београду се упознао са истакнутим радницима на националним пословима у неослобођеним крајевима. Обузет националним идејама отишао је у Врање под турском влашћу и радио је на националном и просветном плану. Након три године вратио се у Београд где је уписао Филозофски факултет. Био је прво писар у начелству а потом обављао више дипломатских дужности. Важио је за једног од најбољих познавалаца прилика у неослобођеним крајевима. Био је секретар Министарства иностраних дела (1905–1912). Све време бавио се питањима српских основних школа у Јужној Србији и Македонији и радио на њиховом отварању. За њих је саставио читанке за сва четири разреда (1889–1891) и бринуо о штампању уџбеника. (ПЗ НБС, Ф ЈХВ, Р, 413/II, 39).

⁶³Михаило Војводић, *Стојан Новаковић и Владимир Карић...*, 60–63.

⁶⁴*Грађа за историју...*, IV/III, 552–553, 616–617, 630–631, 656–657.

⁶⁵*Голуб* је излазио од 1890. до 1908. године. Имао је васпитно-национални задатак а уредник му је био Милојко Веселиновић. (Петар Митропан, *Прилози за историју штампе у Старој Србији и Македонији 1871–1912*, Скопље 1933, 82–94).

⁶⁶Михаило Војводић, *Стојан Новаковић и Владимир Карић...*, 290.

⁶⁷Антоније Зелић, штампар (Брела, Далмација 17. I 1820 – Цариград, 16. V 1890), Србин Католик, био је власник те штампарије. Више о њему: Александра Новаков, *Зелић А.*, СБР 3, Нови Сад 2007.

Новаковић је сматрао да само акције Србије нису довољне ако у њима не учествују Срби у Царству. Залагао се за оснивање српских црквених општина као упоришта око којих би се окупљао српски народ.⁶⁸ С обзиром на то да Срби нису имали сопствену црквену организацију а школски систем у Османском царству је био у рукама цркве, Новаковић је много снаге улагао у отварање српских школа. Признавање српске народности и стварање сопствене црквене организације је био тежак задатак на којем је он истрајно радио.

Новаковић је у Васељенској патријаршији гледао савезника у заједничкој одбрани од Бугарског егзархата. Био је изненађен колико је штете Бугарски егзархат нанео српској народности у Османском царству: Бугарска је практично одвојила Македонију од Србије. Притом је знао да је и Патријаршији Бугарски егзархат кост у грлу. Био је свестан да је идеја за васпостављење Пећке патријаршије немогућа мисија и зато је морао да се окрене јединој легалној установи – Васељенској патријаршији од које је очекивао извесне уступке.⁶⁹ Знао је да је Патријаршија подмитљива, да Српска влада треба да је обасипа поклонима и да је материјално помаже (дата јој је једнократна помоћ у износу од 4.000 франака) те је заузврат тражио привилегије: „...да се призренској богословији дају једнака права као и грчким богословијама и да њени свршени ученици могу без сметњи да постану учитељи; да се у општинама у којима живе Срби литургија изводи на словенском богослужењу, да патријаршијске црквене власти помажу српске цркве; да се за игумана у Високим Дечанима постави лице које би нама угодно било, пошто је овај манастир српска задужбина а о његовим материјалним потребама Србија се и сада стара“. Патријарх је обећао да ће ове српске захтеве изнети пред Свети Синод, што је значило одуговлачење. Новаковић је био свестан да се до подршке Патријаршије може доћи преко грчке владе па је зато и преговарао с њом.⁷⁰ Преговори са Васељенском патријаршијом о постављењу Срба за владике у Скопљу и Призрену започети су осамдесетих година 19. века а Стојан Новаковић је стрпљиво и упорно то нерешено питање стално постављао. Питање је решено тек 1896. године. Српска влада је у међувремену спремала калуђерски подмладак за високе црквене дужности, школујући их у Османском царству. Стојан Новаковић је 1890. године предлагао да се сачини српско-грчки споразум за пропаганду у Македонији и у вези с тим формулисао 11 тачака. Основа тог споразума требало је да буде да се из Македоније истисне егзархијска управа и да се поврати јединство са Васељенском патријаршијом. Планирани споразум би омогућио међусобно српско-грчко помагање у свим сферама. Као посебно важно питање

⁶⁸Михаило Полит Десанчић, српски интелектуалац и политичар, одавао је посебно признање Новаковићу и говорио да је он прави агент за српске интересе који је „купио око себе праве људе из Македоније и Старе Србије“. (Михаило Војводић, *Стојан Новаковић и Владимир Карић...*, 55–57; Дејан Микавица, *Михаило Полит Десанчић*, Нови Сад 2007, 402–403).

⁶⁹Стојан Новаковић, *личност и дело*, Београд 1995, 557–558.

⁷⁰Грађа за историју..., V/I, 65–67.

истицао је постављање Срба за епископе у Призрену и Скопљу. Питање споразума касније је покренуо и Владан Ђорђевић, посланик у Атини.⁷¹

Новаковић је био свестан утицаја руске политике у Цариграду. Тек после захлађења односа између Бугарске и Русије 1887. године руски представници имали су више слуха за српске интересе. После абдикације краља Милана 1889. радикалска влада Саве Грујића је упућивала Новаковића да се окрене Русији и да од ње тражи помоћ. И сам Новаковић је мислио да је сад прави тренутак да се приволи Русија да помогне српску политику, али не на антибугарској него на словенској основи. Стојану Новаковићу најважнији циљ био је јачање српске народности у Османском царству и савлађивање супарничких амбиција, пре свега бугарских. Желео је и да поправи слику код Турака о Србима као бунтовном народу. Да би остварио тај циљ, он је мољакао, опомињао и досађивао Турцима који су били немарни, сумњичави и бескрајно одуговлачили решење сваког питања које се тичало Срба.⁷²

У Београду је основано Друштво Светог Саве 1886. године, које је имало за циљ оживљавање националног рада у српским земљама под Турцима. То Друштво било је на неки начин замена Одбору за школе и цркве ван Србије. Као невладина организација требало је да послужи и за конспиративне радње. Оснивач и председник Друштва био је Светомир Николајевић⁷³ а друштвом је руководио Главни одбор који се састојао од угледних личности тадашње Србије. Основан је велики број пододбора а Друштво је имало и своје поверенике. Задаци су му били: културно-просветни рад, издавачка делатност и оснивање школских установа у Београду за школовање ученика са простора Старе Србије. Друштво је имало велики број добротвора и утемељача.⁷⁴ Друштво је сарађивало са Министарством просвете и црквених послова и са Министарством спољних послова. Њега је финансијски значајно помагала држава, уз чију помоћ је обнављало и подизало школе, обнављало цркве, финансирало учитеље и свештенике, слало књиге и црквене ствари и радило све што је доприносило развијању националног освешћивања Срба у Старој Србији. Српским конзулима у Царству није се допало што је Друштво самостално водило пропаганду, против чега је била и призренска богословија. Незадовољна радом Друштва била је и Porta, која је зазирала од његовог националног утицаја. Питомцима Друштва Светог Саве ометани су при доласку у Стару Србију и Македонију, чак је издата наредба властима да се ови питомци прогоне као опасни.⁷⁵ Влада је 1891. престала да га финансира али је Друштво наставило рад све до 1941. године. Најплодније године његовог рада биле су од оснивања па до 1891. У кратком времену успело је да постигне велике резултате у Старој Србији и Македонији,

⁷¹АСАНУ, ЈР, 16/457, Атина 14. јуна 1892.

⁷²Михаило Војводић, *Путеви...*, 172–181.

⁷³Светомир Николајевић, професор, писац, државник (1844–1922).

⁷⁴*Споменица Друштва Светог Саве*, Београд 1936, 190.

⁷⁵*Друштво Светог Саве*, документи, приредио Михаило Војводић, Београд 1999, 7–11.

ишколовало је велики број учитеља, повезивало се са националним радницима и материјално их помагало.⁷⁶

При Министарству просвете и црквених послова било је формирано Одељење за српске школе и цркве ван Србије у марту 1887. године.⁷⁷ То Одељење постало је најважнији орган задужен за српски културно-просветни и национални рад у Османском царству. Да би се спречило однорођивање Срба, Аксентије Хаџи Арсић, познати приштински национални радник, говорио је о неопходности просветно-пропагандног рада и отварања средњих школа. Младићима из Старе Србије и Македоније, који су се у малом броју школовали у Србији, по повратку у завичај османске власти чиниле су разне сметње и сматрали су их за српске агенте. Зато је Хаџи Арсић сматрао да би се отварањем средњих школа донекле решило питање учитеља.⁷⁸

Било је веома мало српских школа у односу на школе других народа 1889. године. Српских мушких школа било је 29, бугарских 331, грчких 274 и румунских 23. Женских школа било је: српских 5, бугарских 38, грчких 95 и румунских 7.⁷⁹

У знак протеста због постављења бугарских владика у Македонији и Старој Србији 1890. године формиран је привремени Одбор Србо-Македонаца. Чланови Одбора упутили су писмо са захтевима Сави Грујићу да га проследи Порти. Незадовољни положајем Срба констатовали су: „Сваког дана српска народност топи се у туђе народности и где се из дана у дан народ српски унијати... Срби у Старој Србији и Македонији помешани међ дивљим Арнаутима и бесним азијатима нису смели да изађу на средину са својим народним именом Србин јер би тиме увредили и власт турску, од које су очекивали помоћ да сачувају свој живот и своју имовину.“ Чланови Одбора сматрали су да је османска влада дужна да води рачуна о српском елементу и да она не сме порећи да на Косову, Скопљу, Велесу, Прилепу, Битољу, Охриду... живе Срби. У то име они моле османску владу: да успостави, у договору са Васељенском патријаршијом, Пећку патријаршију и да дозволи Србима у Старој Србији и Македонији да уче на свом матерњем језику и да имају права и слободе да набављају себи учитеље из Краљевине Србије и других држава где има српских учитеља.⁸⁰

Српска влада и њено посланство у Цариграду и конзулати у Солуну, Скопљу, Битољу и Приштини ангажовали су се да преко османских власти зауставе самовољу муслимана (ага, бегова, Арбанаса, мухаџира) од истребљења Срба. Позивали су се на члан 23. Берлинског уговора којим је било предвиђено да се у Османском царству спроведу реформе и тиме олакша живот хришћана. Тражили су помоћ и од других сила, али за Србе у том делу света помоћи није било.

⁷⁶ Михаило Војводић, *Стојан Новаковић и Владимир Карић...*, 159.

⁷⁷ *Косово и Метохија у српској историји*, Београд 1989, 232.

⁷⁸ *Грађа за историју...*, IV/III, 187–190.

⁷⁹ Списак је приложио конзул у Солуну Коста Христић (*Грађа за историју...*, IV/III, 437–443).

⁸⁰ *Грађа за историју...*, V/I, 349–354.

Одељење за српске школе и цркве ван Србије укинато је 16. јуна 1890. године. Сви послови из његове надлежности пренети су на Министарство иностраних дела. Владимир Карић⁸¹ је 1889. дошао на место секретара МИД-а са задатком да се искључиво бави организовањем националног рада у Османском царству. У оквиру МИД-а формирано је Политичко-просветно одељење. Карић је постао његов први начелник, а након рада од пет месеци био је премештен за генералног конзула у Скопљу и на његово место постављен је Бранислав Нушић.⁸² Он је министру иностраних послова Сави Грујићу дао предлог оснивања посебне архиве у којој би се чувала сва преписка са овом тематиком и преко које би се одвијала сва пропагандна делатност. Сматрао је да је неопходно да конзули шаљу једном месечно извештаје са тачним подацима о српским школама у њиховом делокругу, списак свих агената и повереника.⁸³ Те 1890. године формиран је Просветни одбор при Министарству иностраних дела. У пет чланова Устројства формулисани су његови задаци, права и дужности. У првом члану пише „као саветујући орган у националним, просветним и црквеним питањима нашега народа у Старој Србији и Македонији установљава се при Министарству иностраних дела нарочити одсек под називом Просветни одбор“. Председник Одбора био је архимандрит Нићифор Дучић, а чланови: Љубомир Ковачевић,⁸⁴ Милован Ђ. Миловановић⁸⁵ и Михаило Ристић⁸⁶ као деловођа. О новој организацији информисани су сви

⁸¹Владимир Карић, професор гимназије, конзул у Скопљу (1848–1893), писац политичко-географских расправа. Његово веома важно дело је *Српска земља*, објављено у Београду 1882. Конзул у Скопљу постао је новембра 1889. године, био веома близак Стојану Новаковићу. Бринуо је о призренској богословији и са њеним наставницима био у преписци.

⁸²Бранислав Нушић, њивевник, дипломата (Београд, 1864–Београд, 1938). Чиновничку каријеру започео је 1889. у конзуларној служби у којој је провео једну деценију по градовима Старе Србије и Македоније. Живећи по градовима југа Балканског полуострва, писао је значајне путописне, мемоарске и етнолошке студије.

⁸³*Грађа за историју...*, IV/III, 645–648

⁸⁴Љубомир Ковачевић, историчар, професор, министар просвете (Петница, 1848–Врњачка бања, 1918). У Петници је завршио основну школу, нижу гимназију у Шапцу, а вишу гимназију у Београду. Филозофски факултет Велике школе завршио је 1870. године. Каријеру је започео као суплент у нижој гимназију у Неготину, а 1872. је премештен у Учитељску школу у Крагујевцу и 1874. унапређен за професора. Од 1877. предавао је српски језик, историју и алгебру у Учитељској школи и Војној академији у Београду. Професор националне историје у Великој школи био је од 1894. до 1901. Два пута је био министар просвете и црквених послова (1895–1896, 1901–1902). Именован је 5. априла 1887. за редовног члана Српске краљевске академије. Бавио се историјом, историјском географијом и нумизматиком. Водио је полемику са Пантом Срећковићем и објавио више критичких расправа. Старалац задужбине Симе Игуманова постао је 1881. године и од тада је управљао Фондом Игуманова, снабдевао богословију свим потребним стварима и водио преписку са наставницима богословије. Петар Костић у једном извештају је рекао: „Ако је богословија донела народу какве користи у овим крајевима, онда нека он, поред свога највећег на земљи родољуба, покојног Игуманова, зареже у срцу свом и име татора његове масе Љубомира Ковачевића, професора Војне академије у Београду.“ (АС, ЛК, 194, Призрен, 1892; Више о њему: Александра Новаков, *Ковачевић, Љубомир*, СБР 5, Нови Сад 2011).

⁸⁵Милован Ђ. Миловановић, државник (Београд, 1863–Београд, 1912).

⁸⁶Михаило Ристић, правник, дипломата (Београд, 1864 – Београд, 1925). Основну школу гимназију и Правни факултет завршио је у Београду 1886. Провео је годину дана на специјализацији у Паризу. У дипломатску службу ступио је 1893. као секретар посланства у Цариграду. Био је конзул у Скопљу, Битољу, Букурешту и Риму. Био је посвећен националној пропаганди. (Миле Станић, *О Путовању Михаила Г. Ристића по Битољском вилајету 1899–1901. године*, Вардарски зборник, 2006, 143; Михаило Ристић, *Наша ствар у Османском царству*, приредила Биљана Вучетић, Београд 2012).

конзулати и друге институције од значаја. У буџету Министарства иностраних послова формирана је посебна ставка „партија на достојније заступање државних интереса“.⁸⁷

Мисија Стојана Новаковића у Цариграду (1886–1891) у датим околностима окончала се више него успешно. Убрзо су се видели први резултати акције покренуте 1885. године, отворане су нове школе, обнављане старе, српска влада могла се похвалити постојањем конзулата који су били снажни центри за национални рад и пропаганду. Као велики успех ове активности може се сматрати „продрман и разбуђен народ“, чија се жилавост и одушевљење за Српство, као и његову готовост на отпор, видело на сваком кораку. Било је од значаја и јавно мњење у Краљевини Србији, које је схватило да се за Стару Србију мора жртвовати, пре свега финансијски.⁸⁸ Српска влада је у свом национално-пропагандном раду предност давала отварању школа и образовању младих Срба ван граница Србије као вид буђења и јачања националне свести.

Српска влада није се ослањала само на извештаје које је добијала од српских конзула у Османском царству већ је слала своје поуздане личности да провере стање ствари и да из прве руке оцене ситуацију на свим пољима. Тако је Слободан Јовановић, у својству шефа Просветног одељења, августа 1894. године, добио задатак да обиђе српске конзулате у Царству и простор области српских претензија. По повратку је поднео прецизан и исцрпан извештај. На основу тог извештаја Просветно одељење је планирало наредне кораке.⁸⁹

Године 1896, на чело Рашко-призренске епархије за митрополита је дошао Србин Дионисије Петровић. Његовом доласку претходила је вишегодишња дипломатска активност српских дипломата.⁹⁰ Та активност је подразумевала све могуће методе притисака и подмићивања, како према Васељенској патријаршији, тако и на Порти. Након смрти митрополита Мелетија, српска влада повела је велику дипломатску акцију у Цариграду. У том тренутку то је било најважније питање у односима Краљевине Србије и Османског царства. На Патријаршију су деловали и руски конзул у Цариграду и црногорска дипломатија. Срби у Епархији су слали петиције и делегације са захтевом да се Србин постави за митрополита.⁹¹ Претили су да неће прихватити Грка као новог митрополита. Турске власти су крајем децембра 1895. године дозволиле избор Србина за митрополита. То је значило велику српску победу и сатисфакцију Стојану Новаковићу, тада председнику

⁸⁷ АС, МИД ППО, ред 265/1890, Београд, 25. мај 1890.

⁸⁸ Пера Тодоровић, *Српска ствар и Старој Србији*, Београд 1997, 46.

⁸⁹ Радош Љушић, *Извештај Слободана Јовановића о посети српским конзулима у Турској из 1894. године*, Историјски гласник, 1987, 194–215.

⁹⁰ Више о томе: Славиша Недељковић, *Царска повеља о добијању митрополијске столице у Призрену*, Истраживања, 2012, бр. 23, 375–385.

⁹¹ Српски представници који су у Цариграду тражили постављење Србина за митрополита били су: Хаџи Петар Мирчевић из Призрена, Хаџи Живко Шантрић из Пећи, Стева Христић из приштинског округа, Михајло Бајић из Пљеваља, Ђорђе Корић из Нове Вароши, Вукајло Поповић из Пријепоља и прота Церовић из Сенице.

Српске владе, који је годинама стрпљиво и упорно радио на том питању.⁹² Након смрти митрополита Дионисија, поново је дошло до велике дипломатске борбе за именовање Србина за митрополита. Српска влада, уз подршку руске дипломатије, успела је да архимандрита Нићифора постави за новог Рашко-призренског митрополита.

После смрти митрополита Методија, Грка, администратор Скопске епархије постао је Фирмилијан Дражић 1897. За митрополита скопског и као егзарх Доње Мезије изабран је 1899. године, као први Србин на том положају после укидања Пећке патријаршије. Посвећен је тек јуна 1902. у манастиру Скалоти у Еносу, после интервенције Русије јер је султан због противљења Бугара одгађао потврду његовог избора. Њега је наследио митрополит Вићентије Крцић. За митрополита Велешко-дебарске епархије изабран је Варнава Росић⁹³ и хиротонисан априла 1910. године, што је представљало велику победу српске политике.

Критску кризу и Грчко-турски рат 1897. српска дипломатија је искористила и успела да за своју неутралност добије могућност отварања школа у Солунском и Битољском вилајету.

Пера Тодоровић,⁹⁴ кога је краљ Александар Обреновић послао да обиђе Стару Србију 1898, и да се на лицу места увери „како стоји српска ствар у Старој Србији,“ запажа и пита се: „Да није тежа дара него мера? Наше су материјалне жртве огромне. Оне су тако големе према сиротном стању наше земље, да се сасвим озбиљно може поставити ово питање. Вреди ли трошити два милијуна годишње да се постигну овакви резултати и успеси какве смо ево ми постигли, за ово десетак година. Може ли то Србија издржати? Не би ли паметније било сручити све ово на војску, па њој поверити да једног дана оружјем освоји оно што ми сад хоћемо да освојимо културно?“⁹⁵

Владајући кругови у Краљевини Србији су сматрали да је пут којим је кренула влада Милутина Грашанина у том тренутку прави, све до повољнијих међународних околности. Акцент је био стављен на Скопље и Македонију и то не случајно. Наиме, Македонски Словени у 19. веку били су „флотантна маса словенска“, језик им је био словенски, вера хришћанска. Могли су постати Срби, ако их Срби буду ослободили турске власти, или Бугари ако их они ослободе. Пропаганде балканских држава су од њих стварале бугаромане, гркомане, србомане. Стварале су народну свест српску или бугарску јер су им Срби и Бугари по вери, језику, обичајима и по историји блиски. Бугари су били у предности,

⁹²Михаило Војводић, *Прилике на Косову и Метохији и политика Србије 1881–1912*, Србија и балканско питање, Нови Сад 2000, 52.

⁹³Варнава Росић, патријарх (Пљевље, 1880 – Београд, 1937). Основну школу завршио је у Пљевљима, богословију у Призрену, Духовну академију у Петрограду (1905). Био је свештеник при српском посланству у Цариграду. За митрополита Велешко-дебарске митрополије постављен је 1910. За патријарха Српске православне цркве изабран је 1930.

⁹⁴Пера Тодоровић, политичар, новинар, писац (1852–1907), један је од оснивача радикалне странке, уредник *Рада*, *Радикала*, *Самоуправе* и *Малих новина*.

⁹⁵Пера Тодоровић, наведено дело, 71.

њихова пропаганда је била старија, били су организованији а за савезника су имали своју самосталну цркву, словенску. То је привлачило становништво које није волело Грке и грчке владике.⁹⁶ Бугарска пропаганда у Македонији била је офанзивна. Користећи се незадовољством словенског становништва Патријаршијом, која је, иако званично васељенска, у пракси предност давала Грцима и грчким националним интересима, Егзархија је успела да привуче велики део словенског живља чак и изван бугарских етничких граница, у Македонији и до 70% словенског света. „Гнев становништва на фанариотске владике обезбедио је Егзархији епархијско простирање на целу Јужну Стару Србију“,⁹⁷ осим у оним конзервативним крајевима са упорним и национално свесним српским становништвом.⁹⁸ Егзархисти су се служили насилним методама, језик богослужења је постао бугарски, хришћани нису могли да славе славе, у манастирима и црквама су прекречивали ликови из српске историје, српских владар или је дописивано име српским владара. Егзархије је постала посебно моћна након стварање Бугарске државе (1878).⁹⁹

За пропагандну машинерију била су потребна велика финансијска средства и Бугарска држава је то издвајала. С друге стране, језичка испитивања говоре у прилог тези да је народни говор око Скопља, Куманова, Кратова, Тетова и Гостивара много ближи српском него бугарском језику. Антрополошки су били ближе Србима него Бугарима. Срби су оставили као културно добро велики број манастира из немањићке епохе.¹⁰⁰ Није неважна ни чињеница да су Турци освајали ове крајеве од српске властеле. Због свих наведених разлога, држава Србија није могла да дозволи да Бугарска има такав примат у Македонији и сама, без своје цркве кренула је са пропагандним активностима. Активирање српског националног рада у Османском царству озбиљно је забринуло бугарску пропаганду. Отварање српских конзулата 1887. и 1889. године, пуштање у саобраћај пруге Београд – Солун, 1888. године, трговачки уговор са Османским царством – отворили су могућност већег присуства Србије у Старој Србији и Македонији. У страху од српске пропаганде, Бугари су изабрали пут насиља које је од 1893. довео у питање егзистенцију Срба. На све веће српске успехе Бугари су од 1897. одговарали радикалним мерама. Оснивали су ВМРО-а чији је један од главних циљева у Македонији борба против српских национално-просветних активности. Антисрпска делатност Централног комитета од 1897. била је толико изразита да је ова организација у штампи названа Друштвом против Срба.¹⁰¹ „Број Срба се стално смањивао али не само због

⁹⁶Стојан Новаковић се залагао да се прецизно утврде јужни рубови српске територије. Слагао се са ствовима Владимира Карића који у *Земљопису српске земље* 1887, сматра да се северна граница Македоније налази на „водопађи Вардара и Струме“ и да у тим границама треба отворати школе, читаонице и постављати српске свештенике без дилеме. (Михаило Војводић, *Србија и македонско питање*, Историјски гласник, бр. 1–2, Београд 1992, 44–45).

⁹⁷Урош Шешум, *Процена броја Срба у Јужној Старој Србији 1903–1908*, необјављени рад.

⁹⁸D. Dakin, *The Greek struggle in Macedonia 1897-1913*, Thessaloniki, 1966, 14-15.

⁹⁹Урош Шешум, *Процена броја Срба у Јужној Старој Србији 1903–1908*, необјављени рад.

¹⁰⁰Јован М. Јовановић, наведено дело, 23–26

¹⁰¹Урош Шешум, *Друштво против Срба 1897–1902*, Српске студије, 2013, књ. 4, 73–105.

насиља него и због непостојања српске цркве и опште доминације Бугар милета, као признате заједнице“. Притисак на Србе се повећао након устанка (1903). и због тога се јавља оружани отпор српског становништва који је имао за циљ одбрану угрожене српске националне посебности у Старој Србији и Македонији. Као пандан бугарској, створена је Српска четничка организације. Српске чете деловале су од 1903. до 1908.¹⁰² У периоду од 1903. до младотурског устанка ситуација на терену се сасвим изменила. Наиме, деловањем српских четника велики део народа напуштао је Егзархију и прилазио српским установама.¹⁰³ „Број Срба патријаршиста повећавао се и смањивао зависно од успеха Српске одбране и акције чета ВМРО-а.“¹⁰⁴ У неким местима декларисаних Срба је нестало због потпуне неактивности српских чета (били су принђени да приђу Бугарима).¹⁰⁵ Тамо где је активност српских чета била велика а сигурност у селима већа, дошло је и до највећег пораста броја Срба. Тако се број Срба у овом периоду на простору Македоније дуплирао.¹⁰⁶

Почетком 20. века, Косовски вилајет се налазио у тешком положају. Царовала је анархија а страдање српског народа је претило потпуном нестанку Срба из те области. Да би предупредили реформну акцију великих сила, турске власти су 1902. донеле реформни програм којим је планирано да се сузбије анархија и да се поправи положај хришћана. Реформна акција није успела, не само због јаког арбанашког отпора већ и због потпуне незаинтересованости турских локалних власти. Није било безбедности грађана, анархија је наставила да царује и зато су европске силе начиниле сопствени програм реформи за „немирне“ турске провинције.¹⁰⁷

Велике силе нису имале гаранције да ће се реформе спровести, зато је на састанку руског и аустро-угарског министарства иностраних послова био скициран нови програм реформи. Суочен са јединственом наступом европских сила, султан је тај програм прихватио као допуну свом програму. Реформе су наишле на велики отпор арбанашког становништва. По речима проф. Јагодића „Антиреформски покрети Албанаца у Косовском вилајету 1903–

¹⁰²Урош Шешум, *Српска четничка организација (1905–1908)*, необјављени мастер рад, Филозофски факултет, Београд.

¹⁰³Стеван Симић је сматрао да је до Српско-бугарског савеза дошло 1912. године и до њиховог великог преокрета када су се одрекли Скопља и многих других градова „уступци су дошли као последица сјајних успеха и великих победа српских чета који су постали фактички господари огромног дела Македоније а поглавито кривоपालаначке, кумановске, скопске, велешке, прилепске, крушевске и кичевске области. На дан проглашења Младотурске револуције српске чете су држале све мостбране на Вардару тако да су Бугари били потпуно одсечени од западних делова Македоније“.

¹⁰⁴Урош Шешум, *Процена броја Срба...*, необјављени рад.

¹⁰⁵Припадник певачког друштва на путу у Солун 1894. на станици је видео једног дечака у Велесу и питао га је: „Пошто вода дете? Дваес пари, одговори дете чисто изговарајући српски. Јеси ли ти Србин, упитах га. Не, јаз сам Блгарин, рећи ће он заносећи намерно Бугарски. Откуда то, кад говориш српски као и ја а ја сам ево Србин, приметих му. Такој ми казаја учитељ, да сум Блгарин а татко ми каже да сум Србин, как и он. Ето та раде бугарске школе, српских нема... (Калик Спира, *Из Београда у Солун и Скопље с певачким друштвом*, Београд 1894, 21).

¹⁰⁶Урош Шешум, *Процена броја Срба...*, необјављени рад.

¹⁰⁷Славиша Недељковић, *Стара Србија и турске реформе (турски реформни програм из 1902)*, Теме, 2006, бр. 2, 233–241.

1908. године су били пре свега вођени њиховом жељом да задрже свој ранији положај и повластице које су га пратиле неокрњеним. У том смислу су њихови и султанови интереси били идентични. Било би погрешно закључити другачије на основу спорадичних сукоба војске и Албанаца у овом периоду, јер су они били изнуђени интервенцијом сила и заправо их ниједна страна није желела¹⁰⁸.

Ситуација у Османском царству није била нимало ружичаста. Режим Абдула Хамида је био у озбиљној кризи. Професор Српске гимназије у Скопљу и књижевник Петар Кочић, као сведок турбулентних догађаја у Царству, констатовао је: „Заиста је настало црно вријеме за олињале потомке Османа Ратоборног и Сулејмана Величанственог: ако у гору комите, ако у град консули и реформе! Ријеч консули, тешка и кабаста ријеч, у осталом како се узме, нпр. кад јој се дода придјев енглески, руски, француски и аустриски онда је страшна и језива. Када се пак пред њу метне придјев бугарски, грчки и српски онда та ријеч не вреди ни луле дувана. Шта више, она тад расположи Турке за шалу и смијех, па се одмах хватају за бркове и са ироничким осмјехом питају: Кач пара, колико пара?“¹⁰⁹ Све националне пропаганде балканских држава узеле су маха и Кочићеве рече нису само игра речи, већ су истините.

У таквој политичкој ситуацији, Револуционарна организација Јединство и напредак, познатија у историографији као Младотурци извела је државни удар 1908. године. Проглашена је општа амнестија, слобода штампе, збора и договора, враћен је на снагу Устав из 1876. године, помиловани су политички кривци. Идеја о равноправности народа наишла је на одушевљење свих народности у Османском царству. Срби из Османског царства су се одмах укључили, у Скопљу су организовали Конференцију, 23–26. августа 1908. Учествовало је 26 првака из свих крајева Старе Србије и Македоније, ради договора о једној српској странци. Изабран је Централни одбор (Богдан Раденковић, Ђорђе Хаџи Костић, Сава Стојановић, Давид Димитријевић, Јован Шантрић, Милан Чемерићић, Велимир Прелић, Васа Јовановић и Глиша Елезовић) са седиштем у Скопљу.¹¹⁰ Донет је манифест у коме се истиче да Срби у Османском царству *напуштају* досадашњу револуционарну организацију и преносе своју борбу на уставно земљиште. „Под видом странке биће у ствари организован цео народ српски овога краја.“¹¹¹ Међу изасланицима било је десет професора српских средњих школа у Царству.

Током фебруара 1909. била је одржана Српска народна скупштина. Међу посланицима било је 14 наставника српских средњих школа. Председник скупштине био је Петар Костић из Призрена. Скупштина је одржана у згради скопске гимназије. Након плодне

¹⁰⁸ Милош Јагодић, *Српско-албански односи...*, 92–93.

¹⁰⁹ Петар Кочић, *Слике из Старе Србије и Македоније I*, Скопље, Дан, 1906, бр. 1, 11.

¹¹⁰ *Рад народне скупштине отоманских Срба*, Скопље, 1910, 2.

¹¹¹ *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 3, 2/2, приредили: Љиљана Алексић Пејковић и Михаило Војводић, Београд 2011, 838.

дискусије донети су многи закључци. Један од тих био је: „Срби не смеју да буду изузетак у данашњој Турској, не смеју да буду пасторчад, када су својим понашањем и радом показали и доказали да умеју подносити најтеже жртве за добро заједничке отаџбине.“ Донета је резолуција о црквено-школским приликама. Најважније тачке су: „да се патријаршијске привилегије, признате грчким митрополитима, без икаквог ограничења простиру и на српске митрополите; да се у Рашко-призренској епархији престане са гањањем учитеља због потврде сведоџаба, пошто је захтев власти у погледу тих потврда неоправдан, јер је у супротности са повластицама патријаршијским.“¹¹²

Абдул Хамид је марта 1909. суспендовао устав. У земљи је дошло до контрареволуције и којој су победници били Младотурци. У тој оружаном борби младотурци су добили значајну помоћ од Српске централне организације. Заузврат, Срби су добили четири посланика за Османски парламент (Сава Стојановић, Спира Хаџи Ристић, Александар Парлић и Јанићије Димитријевић). За сенатора је био изабран Темко Поповић.¹¹³

Иако су Срби имали посланике у парламенту, убрзо су схватили да је овај покрет настојао да отоманизује бројне народности у Османском царству и гушили су све националне и културне особености. С друге стране, покушаји нове власти да међу Арбанасима спроведу начело владавине закона наишле су на њихову оружану побуну 1910. и 1912. Те побуне имале су за последицу слабљење одбрамбене моћи Царства и на неки начин убрзале договор балканских држава о једном заједничком рату против Османског царства када су Стара Србија и Македонија биле ослобођене.¹¹⁴

Школство

Најважније питање црквено-школског рада било је школовање омладине. Српска дипломатија је предузела велику акцију да се дозволи слободно отварање школа. По турским законима православне школе требало је да буду у директној зависности од Патријаршије којој је 1891. потврђена та привилегија. Предвиђено је да програме и планове рада потврђује и одобрава Патријаршија и једино да она општи са турским просветним властима. Иако су били припадници Патријаршије, као да се на Србе та привилегија није односила. Турци су се враћали на закон о јавној настави из 1872. године и све српске школе третирали су као приватне. По том закону, план и програм рада потврђује муарифат, као и сведочанства. Проблем је делимично решен царским ирадама из 1893. и 1896. и турским законом о јавној настави. То је на неки начин значило, посредно, и признавање постојања српске народности. Школе су и поред ових закона имале тешкоће и у отварању и у раду.

¹¹²Рад народне скупштине..., 68–69, 79.

¹¹³Стојан Н. Капетановић, *Српска национална организација у Јужној Србији и збацивање султана Абдул Хамида са престола*, Јужни преглед, септембар 1927, 26–33.

¹¹⁴Стеван Симић, *Српска револуционарна организација (комитско четовање у Старој Србији и Македонији 1903–1912)*, Београд 1988, 162.

Знајући да је просвета моћно средство у развијању националног духа, Турци су на различите начине покушавали да ометају српске просветне раднике и тај велики проблем био је присутан све до ослобођења (1912). Тако су новембра 1889. године у Скопље позивали учитеље из целог Косовског вилајета да поднесу сведочанства о завршеним школама. Нису се зауставили на томе, већ су од учитеља тражили да полажу испит пред просветном комисијом и из својих средина донесу уверење да су доброг владања и да мутесариф нема ништа против њиховог учитељевања. Такав однос Турака изазвало је велику пометњу међу учитељима, неке школе су затваране а учитељи малтретирани. Лука Маринковић, српски конзул у Приштини, имао је сазнања да су на ову одлуку утицали Бугари који су подмићивали Турке како би затварали српске школе. Маринковић је сматрао да би у овом случају Мелетије, митрополит рашко-призренски, могао бити од велике помоћи као црквени достојанственик, јер турске власти немају права да се мешају у школске послове.¹¹⁵ Митрополит Мелетије је том приликом од Патријаршије тражио заштиту српских учитеља код турских власти.¹¹⁶ Владимир Карић је сматрао да се овај проблем може решити подмићивањем Турака. Он је иначе сматрао да је бакшиш једини српски савезник у Османском царству. О томе Владимир Карић, српски конзул у Скопљу, каже: „... а ми ако се на тог савезника својски не ослонимо, и ако њега за своје циљеве не употребимо нећемо савршено никад а и ништа постићи моћи; јер ће се раду нашем увек нове сметње истављати а ни с оним што смо већ вајно стекли нећемо никада сигурни бити.“ Зато је он из Призрена позвао Петра Костића да помоћу својих пријатељских веза, код турских власти у Скопљу интервенише. Костић је од Абдул-ефендије, председника просветне комисије, тражио да српски учитељи не морају да полажу испите. Ако је пак то неопходно, молио га је да у комисији за испитивање буду наставници призренске богословије. Наравно, Костић никад празних руку и без бакшиша није ишао код Турака.¹¹⁷ Стојан Новаковић се поводом тог проблема обратио турском министру просвете и предлагао два могућа решења насталог проблема: прво, да учитељи полажу испите пред професорима призренске богословије, која је као виша школа призната код турских власти, с обзиром на то да су се Турци показали потпуно неспособни да организују просветне комисије; и друго, да се дипломе српских учитеља оверавају у турском посланству у Београду или у Министарству иностраних дела у Цариграду. Турци су прихватили други предлог, односно идеју да се дипломе оверавају у турском посланству у Београду и тиме се ова криза окончала на задовољство великог дипломате Новаковића а и српске владе.¹¹⁸

¹¹⁵Грађа за историју македонског народа из Архива Србије, V/I (1890), приредио Климент Џамбазовски, Београд 1988, V/I, 4, 5.

¹¹⁶АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Нови Пазар 1889.

¹¹⁷Петар Костић, *Турске просветне комисије*, Јужни преглед, 1927, 94–95.

¹¹⁸Грађа за историју..., V/I, 112–114.

Турци су стално покушавали да ограниче привилегије Васељенске патријаршије, које су се тичале српских школа. То су правдали чињеницом да су се Срби одрекли ранијих привилегија приликом свог захтева да се за митрополита у Призрену постави Србин. Митрополита Нићифора турске власти су 1907. године обавестиле да ће свим учитељима и учитељицама који не буду имали потврђене дипломе од муарифата бити забрањен рад у школи. Митрополит је од косовског валије затражио да турске власти поштују ираду из 1891. и да престану да прогањају српске учитеље. Тај апел није уродио плодом, турске власти су заиста затварале школе. Док је митрополит Нићифор бранио патријаршијске привилегије, српско посланство је бранило стечено право Срба на црквене повластице у Отоманској империји.¹¹⁹ Српски конзули су се такође ангажовали да се поштују привилегије.¹²⁰ Многе српске школе биле су затворене у Рашко-призренској митрополији и за време младотурака 1910/11. године. Наиме, митрополит Нићифор је забранио просветним радницима да своје дипломе оверавају код турских просветних власти. Они су били у великој дилеми, неоверавање дипломе значило је престанак рада школе а ако би се усудили да овере дипломе, митрополит би их анатемисао. Школе су могле да се отворе тек када је митрополит Нићифор поднео оставку, и нови администратор Сава Протић, архимандрит, дозволио је оверу диплома код власти.

Српском народу били су потребни наставници средњих и стручних школа, лекари, апотекари, инжењери и због тога су почеле да се отварају српске средње школе. Осим богословије у Призрену, која је отворена 1871, Срби нису имали другу вишу школу све до отварања гимназија у Цариграду (1893), Солуну (1894), Скопљу (1894), Битољу (1897) и Пљевљима (1901). Отворене су и женске више школе у Солуну, Скопљу, Битољу и Пљевљима.¹²¹ Ученици који су завршавали школовање у гимназијама настављали су школовање на Великој школи у Београду, Војној академији а студирали су и на универзитетима европских престоница, многи од њих су се враћали у завичај и били професори у средњим школама.

Велика пажња посвећена је школовању српских питомаца у грчкој богословској школи на Халки. Србија је 1885. године започела преговоре са Цариградском патријаршијом

¹¹⁹Славиша Недељковић, *Положај српских школа у Старој Србији почетком 20. века*, Учитељ, 2000, 86–95.

¹²⁰Скопски конзул Балугџић 1908. Разговарао је са валијом да се наредба о потврђивању учитељских сведоца укине и патријаршијске привилегије одрже. Валија је одговорио да се наредба мора до краја извршити и да митрополит Нићифор само погоршава стање у епархији противећи се тој наредби. Валија је тврдио да ће грчке, бугарске и српске школе бити подвргнуте турској контроли. Валија је констатовао: „јасно је да су учитељи ове три народности, на првом месту агитатори и револуционари и нико не може замерити Турцима чије се коже тиче, што траже да знају кога пуштају у своју средину“. Разговор је поновио и неколико месеци касније. Валија није ни крио да је намера турске да ограничи све нарочите привилегије и повластице, посебно привилегије које има Патријаршија. При том, држање митрополита Нићифора је било такво да је „истицао своју силу и третирао их тако као да су они у његовој, а не он у њиховој држави“, несумњиво се на Порту није могло утицати. (*Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 3, 1/1, приредили: Љиљана Алексић Пејковић и Михаило Војводић, Београд 2010, 468–468, 648).

¹²¹Министарство иностраних дела Србије је 1895. донело је одлуку да се неудатим учитељицама, у царству у року од три године, рачунајући од дана примања у службу, забрани ступање у брак.

око добијања митрополитских столица у Царству. У том тренутку и да су могли да добију Србина за митрополита они нису имали турског поданика школованог за обављање црквених дужности. Зато је Новаковић вештом дипломатијом успео да издејствује да се у септембру 1889. године, тројица српских младића могу уписати у грчку богословију у Халки. Сваке наредне године српски младићи су одлазили на школовање у Халку и то је био значајан искорак ка припремању кандидата за митрополијску столицу.

Скопски конзул Владимир Карић предложио је сазивање једне конференције свих конзула у Царству и чланова Просветног одбора ради договора о заједничкој акцији. Конференција је одржана априла 1891. у Београду. Присуствовали су: Владимир Карић, конзул у Скопљу, Димитрије Боди, конзул у Битољу, Владимир Љотић, конзул у Солуну и чланови Просветног одбора Дучић, Срећковић и Ковачевић. Закључено је: да се начини пропис за примање питомаца из Османског царства, да се израде формулари на српском језику за администрацију српских цркава, да се утврди тачан број Македонаца и Старосрбијанаца који живе у Србији, да се при Министарству иностраних дела организује одељење које ће се искључиво бавити пропагандом у Македонији и Старој Србији. Такође је одлучено да се приступи отварању црквено-школских општина, отварању и издржавању школа, у што већем броју, штампању и растурању уџбеника, школовању питомаца и усавршавању наставе.¹²² Након ове конференције, Политичко-пропагандно одељење почело је плански да ради и обавља послове пропаганде.

Почетком јула 1895. године, Министарство иностраних дела је посебним циркуларним писмом од српских конзула у Османском царству затражило, да приликом избора питомаца и благодјејанаца изврше ригорозну селекцију и на школовање у Србију пошаљу само најбоље ђаке а да остале упуте у призренску богословију или у српске гимназије у Скопљу, Солуну и Цариграду.

Српске власти су подстицале српске ђаке да уписују турске гимназије и високе школе јер учење турског језика није било задовољавајуће. Зато је велики број српских ученика школовање настављало у турским државним школама у Цариграду, уписивао је царски лицеј Галата Сарај, или су се школовали у турским идадијама у Скопљу, Битољу, Солуну. Тако се школске 1910/11. у турској идадији у Скопљу школовало 39 ученика Срба из Османског царства. Ученици су били благодјејанци или су сами плаћали школарину. Неки од њих су становали у интернату идадије а други у интернату српске гимназије. Било је и оних који су живели у својим кућама или приватно.¹²³ Било је Срба студената и на Правном факултету у Цариграду а и на новоотвореном у Солуну. Посебно су ти академци имали значајну улогу у

¹²²Радмила Петковић-Поповић, Вукоман Шалипуровић, *Српске школа и просвета...*, 79–80.

¹²³*Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 4, св. 3/2, приредили: Љиљана Алексић Пејковић и Климент Џамбазовски, Београд 2009, 1385–1388.

Царству. Без обзира на то што су ови питомци имали плаћено школовање од стране османске владе, Министарство иностраних дела Србије новчано је помагало и ове ученике.¹²⁴

Ученици који су завршавали средње школе у Османском царству, посебно богословију, били су усмеравани на одговорне послове у ширењу писмености, очувању вере и националне свести. Само су најбоље ученике усмеравали на студије.¹²⁵ Тако је на Великој школи у Београду, школске 1903/04. било 30. студената по пореклу из Старе Србије и Македоније, од укупно 103 редовних ученика. Од 38 ванредних ученика, пет ученика је било из Старе Србије и Македоније.¹²⁶ То је релативно велики број а он управо показује да је просветна акција озбиљно промишљена и да се спроводи у дело. Већина ових студената по завршеном факултету постајали су супленти српских гимназија у Царству. Многи студенти који су студирали на Великој школи а били су из Старе Србије и Македоније удруживали су се у разна друштва и користили сваку прилику да помогну свом народу. Тако су позната друштва „Словенски југ“ , Омладина из Старе Србије и Македоније, „Друштво српска браћа“ чији је циљ био да помаже слободарски и национални покрет у Старој Србији и Македонији и да пружа материјалну и моралну помоћ угроженом народу. Они су се окупљали и дискутовали о разним проблемима. С јесени 1911. основано је удружење Клуб студената из Старе Србије и Македоније у Београду.¹²⁷

Иларион Весић, добар познавалац прилика у Османском царству и потреба српског народа, што се школства тиче, сугерисао је 1897. године да се не гомилају непродуктивне снаге (које ће остати на сокаку), јер Срби могу да раде само као учитељи и свештеници. Зато је предлагао: „једна школа која ће спремати учитеље и свештенике, једна цела гимназија за више образовање младежи, једна трговачка школа и једна индустријско-занатска школа. Потребно је да се уреди комисија од управника или наставника свих ових школа, што интелегентнијих људи и ставити јој у дужност да она, према приликама, пропише свакој од ових школа одговарала општим потребама целог српског народа у Царевини. Пријем ученика у ове школе да се да у надлежности нарочитом просветном савету кога треба у Скопљу, као центру наше мисије установити.“¹²⁸ Његове речи су имале одјека у Министарству спољних послова.

Да би се успоставио јединствени систем образовања у српским школама у Османском царству била је одржана конференција директора од 15. до 17. јула 1898. у Београду.

¹²⁴Председник владе Никола Пашић је сматрао да је неопходно да што више српских средњошколаца и високошколаца заврши неку од турских школа и добро науче језик, да би могли, по завршетку школовања да раде у турској администрацији и тако значајније допринесу националној еманципацији.

¹²⁵Душан Т. Батаковић, *Студенти из Старе Србије од 1905. до 1912. године*, Универзитет у Београду 1838–1988, Београд 1988, 819–823.

¹²⁶Ови студенти су углавном били благодјејанци српске владе. *Филозофски факултет Велике школе 1895–1905, Архивска грађа из Фондова Архива Србије*, књига 5, приредиле Јованка Веселиновић и Соња Јерковић, Београд 2005, 418–424.

¹²⁷АС, ДСС, 1911/1365.

¹²⁸АС, МИД ППО, 1897, ред 773, Скопље, 1. јул 1897.

Присутствовали су: Васа Димић, директор гимназије у Солуну, Коста Ковачевић, директор гимназије у Скопљу, Милош Динић, директор Српске гимназије у Цариграду и Светислав Симић, секретар Министарства иностраних послова и шеф Просветно-пропагандног одељења. На дневном реду било је: циљ средњошколског система, распоред училишта по градовима, наставни планови и програми, полугимназије, уџбеници, положај и плата наставника средњих школа, наставна средства и снабдевање училишта. Било је закључено: да се оснује учитељска школа у Скопљу; да Богословско-учитељска школа прерасте у чисту богословију; да виши разреди гимназије у Цариграду треба да спремају ученике за упис у више турске школе, да се оснује пети разред гимназије „Дом науке“ и да потпуна гимназија у Солуну школује будуће академске грађане; да се оснује петоразредна женска школа у Солуну, где ће се припремати будуће учитељице. Одлучено је који ће се уџбеници користити. Разговарало се и о упису ученика, констатовали су да не треба да буде више од 40 ученика у једном разреду. Тражили су да положај наставника буде регулисан на основу Закона о средњим школама у Србији. Одлучено је и да се оснивају грађанске школе као и трогодишње гимназије.¹²⁹ Констатовано је да су наставници дужни да учествују у ваншколским активностима на позив и наредби конзула.

На основу Закона о средњим школама Краљевине Србије из 1899. Љубомир Ковачевић, министар просвете и црквених послова, донео је основна правила о средњим школама у Османском царству. Задатак средњих школа био је „да дају ученицима више опште обрзовање, стручно знање у учитељским и богословским школама и да их васпита као ваљане људе и добре Србе“. Било је предвиђено да се донесе уредба о средњим школама која би даље уређивала рад школа. Према правилима, било је предвиђено да обавезни предмети буду: хришћанска наука, српски језик, турски језик, француски језик, латински језик, земљопис, историја општа и народна, јестаственица и вештине (цртање, писање, певање, гимнастика) добровољно свирање и стенографија).

Предвиђено је да школска година траје од 14. септембра до 14. јуна, да се заврши благодарјењем и школском светковином. По завршетку предавања држани су течајни испити. Божићни одмор трајао је од Бадњег дана (четири дана) а ускршњи од Великог петка до Светог четвртка. Недељом и празником школе нису радиле али су наставници и ученици били у обавези да иду у цркву.

Директор је био обавезан да конзулу преда сва ђачка документа и конзул је одлучивао о додели благодејања. Ученици нису могли бити млађи од 11 ни старији од 14. Школарина се плаћала у две рате, није могла бити мања од 10 ни већа од 15 турских лира. Благодејанци су могли бити ученици сиромашног стања или они чији су родитељи или блиски рођаци

¹²⁹Климент Цамбазовски, *Културно-општествение врски на Македонците со Србија во текот на XIX век*, Скопје, 2006, 313–316.

заслужни за нацију. Благодејанац ако је био лош ученик или лошег владања, губио би право на благодејање. Од новаца на име школарине образовали су се школски фондови одакле су се куповала потребна учила, књиге и финансирале екскурзије. Дужности директора су биле исте као и директора средњих школа у Србији у вези са распоредом предмета на наставнике, а наставничке дужности биле су истоветне дужностима наставника. Уведена је обавеза да сви наставници и учитељи средњих школа улажу у фонд за осигурање својих породица, према правилима које је министар прописао.¹³⁰

На конзулској конференцији у Нишу, јуна 1899. учествовали су Павле Денић, Михаило Ристић и Светислав Симић, конзули као и Никола Петровић, шеф просветно-политичке пропаганде. Одлучено је да се реорганизује национални рад у Османском царству а да се у Битољском вилајету подстакне духовни и национално политички препород српског народа. Били су свесни да је Србија закаснелом акцијом на овом подручју у опасности од однарођавања народа. Зато је одлучено да се на старим темељима народне традиције закалеми нова модерна просветна и национална организација. Србија је била задужена да дипломатским путем задобије владичанске столице и да материјално и организационо помогне српском становништву у црквено-просветном погледу. Ова конференција је потврдила одлуке директорске конференције.

Друга конференција директора средњих школа у Османском царству одржана је јула 1900. године. Присуствовали су директори школа: Богдан Јанковић, Коста Ковачевић, Радослав Агатоновић и Сава Јакић. Донете су и конкретне одлуке: да у Скопљу буде реална гимназија са три разреда и учитељска школа са четири разреда,¹³¹ да се укине Српска гимназија у Цариграду (јер није испунила један од циљева, да њени ученици наставе школовање на турским факултетима), да се омогући рад седморазредној гимназији у Солуну.

Трећа професорска конференција одржана је августа 1901. године. То је по саставу била најбројнија конференција. Учествовали су директори српских средњих школа у Османском царству: Милош Динић, Богдан Јанковић, Коста Ковачевић, Радослав Агатоновић и професори Мих. Лукић, Јаша Продановић, Васа Димић и Михаило Вукчевић, Љуба Давидовић, Љуба Јовановић и, као представник Министарства иностраних послова Светислав Симић.

Посебна пажња је посвећена систему рада у средњим школама и предложен је конкретан систем за женско образовање у Србији. Да женске школе у Солуну, Скопљу и Битољу постану трогодишње радничке школе које ће школовати девојчице да постану „добре Српкиње“ и добре домаћице. Усвојен је документ Правила о одржавању унутрашњег

¹³⁰ Милић Ф. Петровић, *Пљеваљска гимназија...*, 81–84.

¹³¹ АС, МИД ППО, 1901, ред 608, Београд, 18. август 1901.

реда у мушком пансионату и Правила о економији пансионатској. На конференцији је било и речи о односу директора школа према конзулатима, јер је то представљао посебан проблем српске националне акције. Поновљено је са претходне конференције да су потребне школе: седморазредна гимназија у Солуну, Учитељска школа у Скопљу, богословија у Призрену и Гимназија у Пљевљима. Што се тиче гимназије у Цариграду, да постепено буде укинута а да се уместо ње оснује основна школа.

Конференције директора јесу биле корисне али су биле повремене и зато нису давале очекиване резултате. Значајан корак у организацији просветног рада ван граница Србије представљало је организовање Просветног савета 1902. године, чији је задатак био да доноси одлуке по свим молбама просветних установа ван Србије, да израђује програме за разне врста училишта, да води рачуна о размештају учитеља, да воде бригу о ученицима који се школују ван Србије, да воде бригу о платама наставника и учитеља и другим персоналним питањима. Савет је имао седам чланова: шеф Политичко-просветног одељења, један професор Велике школе, четири професора средњих и стручних школа и један учитељ Београдског народног училишта. Чланове је именовано министар. Први секретар Просветног савета био је Богдан Јанковић а други Војислав Бакић. Од септембра те године, Просветни одбор је отпочео системски да прати и организује посао у српским школама у Старој Србији и Македонији.¹³²

Краљевина Србија је водила тиху али упорну битку за културно-просветне помаке, али, с друге стране, није била у стању да на конкретан начин помогне Србима, посебно у Старој Србији. Немоћна је била да их заштити од физичког злостављања, што је имало за последицу исељавање са тог простора. Циљ Србије, пре свега, био је да се српски народ очува на том простору, да се спречи однорођавање и да се сачува у својој вери, језику и традицији. У том смислу, донекле је успела али значајно побољшање физичког положаја српског народа у Царству било је једино могуће тек ослобођењем од турске власти.

¹³²Климент Цамбазовски, *Културно-општественте...*, 328–330, 333–334.

I. БОГОСЛОВИЈА У ПРИЗРЕНУ (1871–1912)

1. Призрен у време отварања и рада богословије

Призрен је био богата трговачка варош, повезан са Београдом, Сарајевом и Скадром. До Првог српско-турског рата (1876) у Призрену су трговачке радње биле искључиво у рукама српских трговаца. Сировине су извозили у великим количинама преко Скадра у Беч и у Цариград. Они су били познати по пушкарским радњама, по извозу вина и ракије и по разним занатима.¹³³ У граду је било много имућних породица све док није завладало право стање анархије (1876), које је с малим прекидима трајало до ослобођења Призрена 1912. године.

Призрен је био и најснажнији српски културни центар у Османском царству. Призренски Срби¹³⁴ имали су Црквено-школску општину која је била носилац читавог црквеног, културног и просветног рада а при том је превазилазила надлежности које су јој биле намењене. Од 1880. управу су бирали сами еснафи из своје средине, а члан управе био је и један од наставника богословије. Седнице ове општине одржавале су се у просторијама Митрополије где власти нису улазиле, што је било изузетно значајно јер се на седницама понекад расправљало и о поверљивим проблемима. Уз помоћ трговаца и других виђенијих људи она је радила на отварању школа, бринула о настави и о свим питањима која су била важна за Србе у граду. Црквено-школске општине су одржавале везу са Србијом и подносиле жалбе османским властима али је општину умногоме ометала локална власт. Општина је ипак опстала довијајући се на разне начине, често је и подмићивала локалне власти али је своје циљеве остваривала.¹³⁵ Црквено-школска општина, која се код османских власти јављала као заштитница Срба, уливала је становништву велико поверење и осећање да се ипак неко брине о свим сегментима њиховог живота (о одржању у православној вери, моралном стању, црквеним и школским туторима, сиромашним суграђанима, затвореницима...).

Најстарија организована друштва у Призрену настала су као потреба да се обиђу старе српске задужбине. Више заинтересованих младића су се удруживали, скупљали новац и у броју Христових апостола одлазила у обилазак старина. Срби Призренци, као веома религиозан народ, одлазили су на поклоњење Христовом гробу и на Свету Гору. Током 19.

¹³³Коста Н. Костић, *Наши нови градови на југу*, Београд 1922, 5.

¹³⁴Турци као господари заузели су равницу, десну обалу реке Бистрице, а Србе су протерали ка брду на стрме шарске пределе.

¹³⁵Петар Костић, *Српска православна црквено-школска општина*, Јужна Србија, бр. 29, 1923, 374.

века више десетина Срба било је на хаџилуку.¹³⁶ Призренци су често, колико су им политичке прилике дозвољавале, одлазили у манастире Дечане и Пећку патријаршију.

Призренско Друштво Светог Саве је прво организованије друштво које је имало за циљ помагање довршења нове цркве Светог Ђорђа. Друштво је оформљено на Дан Светог Саве 1880. године, на свечаности у призренској богословији.¹³⁷ У Призрену се 14. децембра 1885.¹³⁸ организовало прво певачко „Друштво Свети Урош“ (име је добило по цару који је био и светац).¹³⁹ Друштво је певало у православном храму, на сахранама, приређивало је концерте и забаве, често и са ђацима богословије. Ово друштво, иако не са великим амбицијама и умећем, било је више него корисно за тамошњи српски живаљ. Срби су у већем броју него до тада долазили на богослужења, посећивали су њихове концерте (чак су и муслимани присуствовали). Друштво је одлазило и у Пећ и Ђаковицу и тамо организовало концерте.¹⁴⁰ Идејни творац друштва био је Петар Костић. Хоровође друштва били су професори музике у богословији (Апостол Филиповић, Драгомир Јаковљевић и Риста Николић). Хор је искључиво био формиран од мушкараца (без жена, што је било у складу са тадашњим поимањем женског света), и то углавном ученика богословије али и појединих грађана који су били добри слухисти.¹⁴¹ Музичко „Друштво Свети Урош“ је бројало 120 чланова. Прво београдско певачко друштво слало је на поклон ноте. Певачко Друштво „Свети Урош“ и драмска дружина богословије заједно су припремали пригодне драмске текстове а представе приказивали у граду и у богословији. Извођење Кочићевог *Јазавца пред судом* 1909. аустријски конзул је демонстративно напустио и уложио дипломатски протест.¹⁴² Маја 1906. године основано је омладинско „Друштво Света недеља“. Просторије друштва биле су у згради Митрополије (задужбина Димитрија Мешетовића). Друштво је установило музички одсек и имало велики број инструмената. Имало је своју заставу, отворило је читаоницу и имало приличан број књига. Чланови друштва могли су бити сви православни старији од 15 година, доброг владања. До окупације (1915) друштвом је руководио Војислав Катић, професор богословије.

Основано је и соколско друштво „Душан Силни“ које је имало велику улогу у очувању националне свести и бодрило је дух патриотизма. Гимнастику су вежбали у сали

¹³⁶ *Просветно-културни живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX и почетком XX века са успоменама писца*, Скопље 1933, 170.

¹³⁷ Петар Костић, *Призренско друштво Свети Сава*, Браство, 1921, књ. XXVII, 231–237.

¹³⁸ Сви датуми у главном тексту су дати по новом календару, а у напоменама по старом.

¹³⁹ На тај начин отклонили су сумње турских власти да се не ради о историјској личности него о свецу.

¹⁴⁰ Петар Костић, *Призренска Црквено певачка дружина „Свети Урош“ 1885. г.*, Јужни преглед, 1927, X, 52–56.

¹⁴¹ Никодим Ђураков, *Сто година српског црквеног хора из Призрена 1885–1985*, Гласник, службени лист Српске православне цркве, бр. 10, октобар 1985, 249.

¹⁴² Векослав А. Станковић, Милорад Долашевић, *Културно уметничко друштво „Будућност“*, Призрен 1885–1986, Призрен 1986, 19; Миленко Јевтовић, *Личност и књижевно дело Григорија Божовића*, Зубин Поток, Приштина 1996, 40.

Основне школе „Младен Угаревић“. Један њихов члан био је делегат на великом соколском слету у Прагу.

Основано је и Женско добротворно друштво „Српкиња“ под покровитељством митрополита Нићифора. Циљ Друштва био је да ради на усавршавању жена и да припрема сиромашне девојке за удају. Друштво је помагало сироте и убоге грађане и поједине сиромашне ђаке. Основан је и подбор „Друштва Књегиња Љубица“ у присуству Милке Вуловић.¹⁴³

Како је призренска богословија од 1871. снабдевала учбеницима све српске школе северно и јужно од Шаре, није било потребно да се отвори књижара. Тек почетком маја 1894. године Министарство иностраних дела покренуло је иницијативу да се у Призрену отвори засебна српска књижара. Књижару је отворио, августа 1894. године, Васа Ст. Чемерикић.¹⁴⁴

У самом граду и околини постојао је велики број цркава и манастира. Нажалост, оне нису биле у функцији. Најзначајнија, Богородица Љевишка била је претворена у џамију пре 1756. године, споља је измалтерисана и подигнуто је минаре 1859. године.¹⁴⁵ Црква Светог Спаса служила је као богомоља Цинцара а Свети архангели били су разрушени и затрпани земљом. Цркве Светог Николе (Тутићева) и (Кораћева) биле су мале и у њима се није могла служити литургија.¹⁴⁶ Срби су све до 1859. године служили Божју службу у малој и ниској Цркви Светог Ђорђа, задужбини братства Руновића. Те године је обновљена и Црква Светог Николе, тако да су служили и у овој другој.¹⁴⁷ Број Срба се у Призрену у 19. веку увећавао досељавањем становника из околних крајева и зато им је била потребна већа црква. Уз велике материјалне издатке добили су одобрење (ферман из 1855. године), за зидање нове цркве. Црква Светог Ђорђа градила се дуго, од 1856. до 1887. године, углавном од прилога грађана Призрена.

У Призрену је било 29 џамија од којих је најзначајнија Синан Пашина џамија. Након Кримског рата на темељима православне Цркве Светог Димитрија саграђена је римокатоличка црква.

Седиште Рашко-призренске митрополије било је у Призрену. Митрополити су у Османском царству над православнима имали црквену и световну власт. Митрополитови намесници су водили ислеђење у брачним парницама а при том је митрополит имао

¹⁴³Милева Милка Вуловић, учитељица, управница школе (Остружница код Београда, 14. I 1853–Београд, 29. IV 1929). Основала је Друштво „Књегиња Љубица“, које је имало врло широк национални програм за неослобођене крајеве, и била више година његова веома активна председница. Веома је заслужна за просветни, национални и хумани рад. Сахрањена је у Цркви Светог арханђела Михаила, задужбини Друштва „Књегиње Љубице“, у Штимљу на Косову.

¹⁴⁴Петар Костић, *Просветно...*, 76; Васа Чемерикић је око 17 година имао књижару Призрену. Због неких књига (о Краљевићу Марку, Милошу Обилићу) он је био ухапшен и осуђен. Побегло је у Београд и тражио помоћ. Подржавала га је богословија и истовремено се старала да нађе ново лице за књижару. Преминуо је маја 1939. (АС, МИД ППО, 1911, ред 131, Београд, 6. март 1911).

¹⁴⁵Петар Костић, *Аутобиографија...*, 64.

¹⁴⁶Петар Костић, *Просветно...*, 115.

¹⁴⁷Др Јевто Дедијер, *Нова Србија*, Београд 1913, 257.

последњу реч. Намесници су били свештена лица, прикупљали су мирију, председавали седницама црквено-школских општина, заступали митрополите пред османским административним саветима.¹⁴⁸ Један од најзначајнијих митрополита Грка био је Мелетије¹⁴⁹ који је на тој столици столовао 41 годину. Народ у Призрену није био обичан посматрач догађаја он је активно учествовао у већој или мањој мери. Након смрти митрополита Мелетија (1895) постојала је велика жеља и борба да се за митрополита постави Србин. Решење овог питања захтевало је велико српско дипломатско ангажовање како би се решило повољно по Србе. Поред протосинђела Дионисија Петровића и бившег босанског митрополита Саве Косановића, као кандидат за српског митрополита помињан је и ректор богословије Иларион Весић. Питање ко ће од њих бити српски митрополит код Срба је створило праву јабуку раздора. Српска општина у Призрену поделила се у два непоморљива табора од којих је један био за Дионисија а други за Илариона. Владан Ђорђевић и руски амбасадор Нелидов били су сагласни да је избор за митрополита протосинђела Дионисија

¹⁴⁸Петар Костић, *Црквени живот православних Срба у Призрену и његовој околини у 19. веку*, Београд 1928, 9–41, 83, 91.

¹⁴⁹Мелетије, митрополит (Сер, 9. VIII 1824 — Призрен, 8. IX 1895). Као дечак са непуних 12 година отишао је у ман. Бунаси (Грчка), замонашио се 1837. а 1838. постао ђакон. Завршио је богословију на Халки у Цариграду 1849. У Призрен је дошао за митрополита 1854. и на том положају провео 41 годину. За разлику од његових претходника, Грка митрополита, према Србима, њиховим црквама и манастирима понашао се брижно. У више наврата обраћао се српским митрополитима и молио за разне видове помоћи. Тако је митрополита Петра молио да помогне у подизању школа у Рашко-призренској епархији (1856), а исте године му је препоручио монахе да прикупљају милостињу по Србији за ман. Дечане. Обавештавао је митрополита Петра о почетку градње Цркве Светог Ђорђа у Призрену и молио финансијску помоћ за наставак њене градње. Митрополита је обавестио да је био у Пећи и тамо видео да је ман. Светог Арсенија у веома лошем стању, да је сугерисао монасима да га поправе али Пећка патријаршија није имала материјалних средстава. У Грачаници је био 1861. и видео да црква нема покривку од олова и да прокишњава а братство је преко њега тражило финансијску помоћ. У цркви је читао словенски и ретко грчки. Самостално је водио своју преписку. За свештенике је рукополагао лица по свом нахођењу и то је наплаћивао. Већи део времена проводио је ван Призрена. Без његове дозволе и благослава није било могуће отворити богословију у Призрену и у томе је његова неоспорно велика заслуга. Званично, целокупно школство било је под његовим покровитељством, а школе су могле да се отварају по привилегијама које је он имао. Након одласка Саве Дечанца, духовног лица, дистанцирао се од богословије. Извесно је да као митрополит не би допустио политичко-пропагандну политику коју је водила богословија, јер је уважавао османску власт а и њему, као Грку, српска национална идеја није била блиска. Сматрао је да османске власти немају права да се мешају у школске послове и од Патријаршије тражио заштиту српских учитеља код османских власти. Није желео да помогне око цензурисања српских књига у Цариграду. Са Србима мештанима био је у коректним односима све до проблема око Цркве Светог Спаса. Цинцарима је помагао да добију ферман за зидање нове цркве на месту српске Цркве Светог Спаса, али је Патријаршијски синод у Цариграду донео одлуку да ова црква припада Србима и да се не сме рушити. Био је носилац два турска ордена и био је одликован Орденом Светог Саве I реда који му је српска влада дала у намери да га приволи да предложи Србина за епископа, што није учинио. Говорио је осим матерњег грчког језика, турски и српски. Подигао је о свом трошку митрополијску зграду у Приштини у којој је дуго година био Српски конзулат. Београдској богословији даровао је 180 турских лира на поклон а призренском Друштву Свети Сава 10 турских лира. Пре смрти је оставио 50 турских лира да би Призренско општина могла да отвори врата из чаршије за улазак у цркву. Умножавао је о свом трошку цртеж историјске садржине (Светог Саву и цара Душана) и слао га на дар својој пастви. Нудио је Црквено-школској општини у Призрену свој плац да на њему подигну зграду за митрополију, али Општина то није прихватила. Сахрањен је у Цркви Светог Ђорђа у Призрену. (АС, Митрополија београдска, 1856, 213, Призрен, 20. II 1856; АС, МБ, 1856, 477, Пећка патријаршија, 5. VII 1856; АС, МБ, 679, 1856. Призрен, 14. XI 1856; АС, ПО, 108/121, Београд, 1910; Милојко Веселиновић, *Митрополит Мелетије*, Годишњица николе Чупића, 1903, књ. 22, 377; Александра Новаков, *Митрополити рашко-призренски — сведоци рада богословије у Османском царству*, Зборник радова са научног скупа Историја и значај призренске богословије, Ниш 2013, 41–61).

право решење јер га је и народ Рашко-призренске епархије још за живота Мелетијевог, тражио за митрополита.¹⁵⁰

Изабрани митрополит Дионисије¹⁵¹ дочекан је у Призрену с највећим слављем. Једна делегација грађана дочекала га је у Сувој реци а ректор призренске богословије са наставницима и најбољим ученицима испред Цркве Светог Ђорђа у Призрену. Ректор Иларион Весић је одржао свечану беседу на коју је митрополит одговорио. Ученици основне школе су га отпратила до зграде Митрополије са песмом на грчком језику.¹⁵²

Радио је на снажењу верско-просветних установа, обнављао црквено-школске општине, отварао школе позивајући се на патријаршијске привилегије. Петар Костић који се у Призрен вратио наредне, 1897. године, као члан Црквене општине, дошао је у сукоб са митрополитом јер је он забранио да се седнице Општине одржавају у митрополији као што је све до тада била пракса. Због овог сукоба Срби Призренци су се окренули против митрополита. Дионисије је напустио Призрен и у Пљевљима провео годину дана. Сврременом је пронађено компромисно решење: Костић је отишао из Призрена у Скопље, на место референта за основне школе, са поверљивом мисијом у Српском конзулату, а митрополит се

¹⁵⁰Славиша Недељковић, *Србија и Косово...*, 76.

¹⁵¹Дионисије Петровић, митрополит (Босанска Градишка, 1858 – Скопље, 1900). Основну школу похађао је у месту рођења. Монашки чин примио је на Сретењу 1878. године у манастиру Туману. За ђакона и јеромонаха рукоположио га је митрополит Михаило 29. и 30. децембра 1878. године у Саборној цркви у Београду. Завршио је београдску богословију (1882). Као архијерејски намесник служио је у Босанској Градишки (1882–1885). Дабробосански митрополит Сава Косановић га је одликовао протосинђелским чином (1883), а касније и правом ношења напрсног крста (1884). Био је секретар и придворни протосинђел при митрополији Зворничко-тузланској (1885–1888).¹⁵¹ и протосинђел манастира Суводол у Заглавском срезу (1889). Дионисије је као османски поданик био прикладна личност за неку значајнију функцију код Срба у Османском царству. Као потенцијални великодостојник требао је да научи грчки језик и да заврши грчку духовну академију. Зато га је Српска влада послала на острво Халку где је уписао Духовну академију. На Халки је провео три године (1889–1892). По завршетку академије 1892. године васељенски патријарх Неофит VIII (1891–1894), предложио га је Светом синоду за протосинђела Скопске епархије. Тај предлог је усвојен. Митрополит скопски Методије произвео га је 31. октобра 1893. произвео у чин архимандрита. Био је и секретар и намесник Скопске митрополије. Свети синод Васељенске цркве изабрао је Дионисија за митрополита Рашко-призренске, скендеријске и пљеваљске епархије и архиепископа пећког 21. јануара 1896. године. Хиротонисан је 6. фебруара 1896. године у Цариграду у патријаршијској Цркви Светог Ђорђа на Фанару. Посветили су га на најсвечанији начин патријарх васељенски Антим VII (1896–1897) са сабором од 12 митрополита. Дионисије је добио царски ферман од султана Абдул Хаида у коме пише: „Његову свету заповест да му све царске државне власти, при вршењу високе му дужности прописане ферманом, указују благонаклону и потребну помоћ“. Дионисије је примио управу над целокупним народом у Старој Србији северно од Качаника до Пљеваља и од Скадра до Враћа (било је око 300.000 људи). Митрополит је имао право да оснива црквено-школске општине по свим среским, окружним и вилајатским местима. Митрополит Дионисије поклањао је велику пажњу богословији. Залагао се за промену наставничког кадра, сматрајући је да је неопходно да професори буду високообразовани. Митрополит је присуствовао прославама Светог Саве у цркви и у богословији. Такође је пратио годишње испите, чији је почетак и објављивао. Митрополит је саставио Епархијалник Рашко-призренски где се тачно види број православних домова у Епархији (било их је 19.681), у самом Призрену било их је 982, број цркава, школа, учитеља, манастира и сл. Митрополија Рашко-призренска је саставила и објавила списак школа у епархији за 1896/1897. годину. Краљ Александар Обреновић одликовао га је орденом Светог Саве I реда а султан Абдул Хамид II орденом Османлије III степена и царском медаљом. Сахрањен је у манастиру Грачаници. Првом Србину митрополиту није било једноставно да управља Митрополијом. Српски народ је од њега очекивао да ће га спасити свих невоља, што наравно није било могуће, морао је да води рачуна и о интересима Васељенске патријаршије и Порте. Српска влада и њени конзули имали су своје захтеве. А од великог значаја био је и утицајни руски конзул у Призрену. Имао је доста непријатеља, није имао довољно ауторитета ни код свештеника ни код просветних радника. (Александра Новаков, *Митрополити рашко-призренски...*, 41–61).

¹⁵²*Цариградски гласник*, 4. април 1896.

вратио у Призрен (1898). Нешто касније поново је дошао у сукоб са Призренцима и напустио Призрен. Митрополит Дионисије се последњи пут у Призрен вратио 18. јула 1900, дочекали су га грађани.¹⁵³ Код села Љугоглава изашли су највиђенији Призренци, њих преко 70. Изашли су и његови противници, призренски трговци: Крста Патрногић¹⁵⁴ и Цветко Благојевић¹⁵⁵. Он се са свима најсрдачније поздравио. У Саборној Цркви Светог Ђорђа одржано је кратко молествије. Ректор богословије пожелео је митрополиту добродошлицу на коју је митрополит одговорио с напоменом да ће заувек памтити овај дочек.¹⁵⁶ Отишао је у митрополију и одмах су га посетили многи грађани. Сутрадан је посетио руског конзула Бељајева и мутесарифа. Конзул Сима Аврамовић је констатовао да је „овај срдачан дочек митрополита знак да су се Срби Призренци дозвали памети, видећи да је такво понашање довело до крајњег расула и проузроковало немерљиву штету“. Ректор Стева је био веома заслужан за ово помирење, он је имао утицаја на Призренце и овакав дочек је био резултат ректорове дипломатске мисије.¹⁵⁷ Пет месеци касније, митрополит Дионисије је преминуо у Скопљу, 19. децембра 1900.¹⁵⁸

На седници Синода Васељенске патријаршије, 30. јануара 1901, за рашко-призренског митрополита изабран је Нићифор Перић.¹⁵⁹ Почетком априла, митрополит је кренуо ка

¹⁵³Цариградски гласник, 20. јул 1900.

¹⁵⁴Крста Патрногић потиче из познате призренске породице. Био је директор велике српске трговачке фирме у Солуну. Са браћом Хаџи Димитријем и Ђорђем основао је ту фирму. Са супругом Султаном имао је 4 сина. Један од њих био је познати банкар Хаџи Љуба Патрногић. Осим што је био председник Српске црквене општине чинио је велике услуге богословији као посредник. Преминуо је у Призрену 11. јануар 1910. године. Сахрани су присуствовали сви наставници Призренске богословије. (*Вардар*, 10. јануар 1910).

¹⁵⁵Цветко Ј. Благојевић, трговац, национални радник (Призрен, око 1860 – Призрен, 1932). Завршио је богословију у Призрену 1876. Био је имаућан трговац, члан Црквене општине и члан Просветног одбора. Бавио се националним пословима. После ослобођења био је општински кмет, одборник и заступник председника општине. Одликован је Орденом Светог Саве IV и V степена и Југословенском круном V степена. (*Политика*, 6. јул 1900).

¹⁵⁶АС, ЛК 522, Призрен, 6. јул 1900.

¹⁵⁷АС, МИД ППО, 1902, ред 557, Приштина, 7. новембар 1902.

¹⁵⁸Цариградски гласник, 7. децембар 1900.

¹⁵⁹Нићифор је рођен као Никола 1862. године у Баранди. Основно образовање стекао је у родном месту а школовање је наставио у Београду. Замонашио се 1880. године у манастиру Враћевшници. У Краљеву је 1881. године добио чин презвитера након чега је наставио школовање на београдској богословији и успешно је завршио 1889. године. Као музички веома обдарен богослов, послат је на даље школовање на Халку, где је провео три године. Вратио се у Србију 1892. и четири месеца провео у канцеларији митрополита Михаила. Чин синђела добио је 1892. године и манастир Раваницу на управу. Као вероучитељ и наставник певања радио је у Српској гимназији у Цариграду (1893–1894). Нићифор је 1896. премештен у Скопље где је радио као помоћник митрополиту Методију. Генерални конзул Михајло Ристић, архимандрит Нићифор и директор Српске гимназије Иларион Весић припремили су српски народ да преузме цркву Светог Спаса од Грка у Скопљу. Народ предвођен архимандритом Нићифором и свештеником Бурковићем ушао је у цркву где је одржана прва служба након више година. Васељенска патријаршија је због овог инцидента издејствовала епитимију и прогнала Нићифора на острво Патмос (четири месеца), на строги пост и црквени надзор, прогласивши га за главног кривца за преотимање цркве Светог Спаса од Грка. Патријаршија га је 1899. године поставила за настојатеља цркве Светог Апостола у Ферикејону. На седници Синода 30. јануара 1901. изабран је за рашко-призренског митрополита. Посвећен је 3. фебруара у Цркви Светог Ђорђа у Цариграду. Након више немилих сцена поводом Дечанског питања а и бројних проблема око учитељског питања – и случаја Стевана Димитријевића, Српска влада, односно конзуларно одељење Министарства иностраних дела, одлучило је да смени митрополита Нићифора. Од њега су тражили да поднесе оставку, на шта је он пристао. Фебруара 1911. упутио је писмо Васељенском патријарху којим је поднео оставку. За разлог оставке навео је школско питање у Рашко-призренској епархији. Оставка је прихваћена у марту исте године.¹⁵⁹ Нићифор Перић је отишао је Краљевину Србију али се на почетку Првог балканског рата вратио као добровољац. За време Првог светског

Призрену преко Солуна и Скопља, где се краће време задржао. У Сувој Реци дочекали су га многи Призренци на челу са ректором богословије Стеваном Димитријевићем.¹⁶⁰ Дочеку су присуствовали наставници и ученици Призренске богословије. Ректор, тадашњи пријатељ новог митрополита, одржао је свечану беседу на коју је митрополит срдачно одговорио.¹⁶¹

Митрополит Нићифор је са ректором и наставницима богословије радио на оснивању нових институција. Установили су Главни просветни одбор и пододборе за руковођење школством у епархији. Чланови тог одбора били су углавном професори богословије. Одбор је ступио у везу са „Привредником“ из Загреба и са њима сарађивао.¹⁶² Основао је и редовни духовни суд а за материјалне ствари мешовити суд. Са ректором је установио новине *Епархијске наредбе* (које су садржавале важне поуке као и летопис богословије).

Почетком 20. века било је потребно економски помоћи Србима у Призрену. Дошло се на идеју да се оснује својеврсна „банка“ заправо Фонд. Како је прва банка у Ђенови носила име Светог Ђорђа а овом светитељу посвећена саборна црква у Призрену било је очекивано да се Фонд назове именом тог заштитника. Иницијатива је потекла од наставника призренске богословије. Залагањем ректора Димитријевића, Петра Костића (који се вратио у Призрен 1901, и радио као секретар Епархије) и митрополита Нићифора, установљен је новчани завод, српска банка „Фонд Цркве Светог Ђорђа“, који је имао веома важну улогу у економском напретку Срба.¹⁶³ Прву помоћ од 30.000 динара у злату (велика сума за ондашње прилике) новооснованом фонду дали су на штедњу стараоци из задужбине Симе Андрејевића Игуманова из Београда. Српска краљевска народна банка је такође дала већи улог. То је помогло да Срби стекну поверење у једну такву установу и да јој дају свој новац на чување. Ђорђе Радивојевић,¹⁶⁴ учитељ, био је чиновник и књиговођа тог фонда. Успео је да преобрати Фонд у јавни завод и да уреди „књиге“ као што су биле уређене у најбољим новчаним заводима. Штедња је 1911. године износила 16.000 динара. Грађани су материјално ојачали, на време су одговарали својим обавезама. Фонд је постао средиште привредног и трговачког преображаја. Управни одбор је 1905. године донео одлуку да Фонд ступи у пословну везу са Народном банком и да интензивније ради на јачању трговачких веза.¹⁶⁵

рата депортован је у Бугарску где је и окончао свој живот под неразјашњеним околностима. У *Голубу*, календару за 1908. годину објавио је: *Попис школа и учитеља, парохија и свештеника, манастира и свештеника монашкога реда у Рашко-призренској епархији у 1906 – 7. години*. Одликован је орденом Светог Саве првог реда. Извори га приказују као храброг, али и недовољно одмереног човека. „По свом темпераменту и карактеру био је више за војводу но за владика“.

¹⁶⁰ Стеван М. Димитријевић, ректор богословије, универзитетски професор, историчар цркве (Алексинач, 10. I 1866 – Београд, 24. XI 1953).

¹⁶¹ *Цариградски гласник*, 18. јануар 1901, 26. јануар 1901.

¹⁶² *Привредник*, 1901, бр. 12, 143.

¹⁶³ Милутин Тимотијевић, *Прота Стева Димитријевић, ректор Призренске богословије*, Богословље, год. 27, св. 1–2, 23.

¹⁶⁴ Ђорђе Радивојевић завршио је богословију и Трговачку академију у Београду 1903. Управа Фонда га је преко Тутора позвала за књиговођу и он је прихватио позив.

¹⁶⁵ АС, МИД ППО, 1905, ред 63, Призрен, 15. април 1905.

Иначе, због велике суме новца, руски конзул је једну просторију Конзулата уступио за канцеларију Фонда, што је било од неизмерног значаја за безбедан рад.¹⁶⁶

Поред „Фонда Светог Ђорђа“, основано је и једно комисионарско трговачко друштво које је имало своју радњу у Солуну под фирмом „Патрногић, Лазић компаније“. Та радња имала је велики утицај на развој трговине и радиности за цео српски народ у Османском царству. Власници су били: Крста Патрногић, Петар Лазић, Стеван Дрваревић... Фирма се бавила трговачким пословима али је помагала и националну акцију.

У то време у Призрену пословали су: „Чиновничко удеоничка задруга“, „Трговачко акционарско друштво“, „Привредно друштво“. Сва ова Друштва представљала су значајан економски фактор у заштити Срба, трговаца у Призрену.

Марта 1902. године основан је родољубиви агитациони фонд под именом „Свети Симеон Немања“. Фонд је био поверљивог карактера. Њиме је руководио одбор састављен од истакнутих грађана Призрена.

Односи ректора богословије и митрополита Нићифора нису задуго остали тако хармонични. Митрополит је епископску столицу својевољно из Призрена пребацио у Приштину. Тај поступак је оправдао потребом да усклади црквену политику с политиком Краљевине Србије преко Конзулата. У позадини су били лични разлози. Након бројних проблема са митрополитима, Српска влада је натерала митрополита Нићифора да поднесе оставку, што је он и учинио 1911. године. Тако је Рашко-призренска митрополија дочекала ослобођење Старе Србије без свог митрополита, али је зато на челу богословије био истакнути прота Стева Димитријевић.¹⁶⁷ Призрен је тада, 1912. године имао 21.244 становника.

У склопу своје балканске политике велике силе су посебно биле заинтересоване за Стару Србију и Македонију. Аустријски конзулат отворен је у Призрену 1856. године и од тада Призрен постаје важан пропагандни центар Аустрије за Стару Србију. Први конзул био је Петеленц, доктор медицине, који је лечио мухамеданце и на тај начин био са њима у блиским односима. У спровођењу своје политике у Старој Србији Конзулат се ослањало на католичко свештенство и утицајне Арбанасе. Сем политичког задатка њени конзули су водили и верску пропаганду и бунили Арбанасе против царске власти.¹⁶⁸ Према православним хришћанима су се понашали као према непријатељу и зато су Срби из Призрена и околине у Конзулату видели свог великог противника кога су бојкотовали.¹⁶⁹

¹⁶⁶Славиша Недељковић, *Активности руских конзула у Старој Србији крајем 19. и почетком 20. века*, Баштина, 2001, св. 12, 168.

¹⁶⁷Више о њему и његовој улози за време балканских и Првог светског рата види: Зорица Пелеш, *Прота Стеван Димитријевић, „Анђео Божји за Јужну Србију“*, Београд 2002.

¹⁶⁸Петар Костић, *Европски конзули у Призрену*, Јужни преглед, 1928, 207–213.

¹⁶⁹Српски конзул у Приштини, Тодор Станковић, је питао свог аустро-угарског колегу Галантија: „да ли мисли да су Аустријаци у овим крајевима стекли збиља каквог ослонаца“, рекао је „...да аустријска политика без сумње

Призрен је од 1856. године постао и седиште католичког бискупа. Један од познатијих конзула био је Оскар Прохаска рођен 1876. у Брну.¹⁷⁰ Оптужен је за подстицање локалног арбанашког становништва на отпор Српској војсци 1912. Када је српска војска ушла у Призрен одбијао је да се повинује њеним наредбама и изазвао такозвану Призренску аферу која је прерасла у међудржави дипломатски сукоб.¹⁷¹

Русија је 1866. године отворила у Призрену вицеконзулат који је био од великог значаја за призренске Србе. Руски конзули посредовали су у корист Срба и код османских власти у Косовском вилајету и код Порте преко руског амбасадора у Цариграду. Најзначајнији руски конзул био је Иван Степанович Јастребов¹⁷². Руски конзули су штитили и помагали Србе без обзира на то какву је Русија водила политику према балканским државама или каква је била спољна политика српске владе.¹⁷³ Били су конзули и вицеконзули: Теодосиј Константиновић Лисевич,¹⁷⁴ Михаило Аћимовић,¹⁷⁵ Алексеј Константинович Бељајев,¹⁷⁶ Тухолка, Кугјаов, Разумовски, Петрајев, Зујев, Емељаков и Емилијанов.

има пуно својих агената али је тај ослонац врло, врло, слаб јер почива на новцу, а ту је већ, ко да више тај је јачи“.

¹⁷⁰Оскар Прохаска, аустро-угарски вицеконзул (1906–1911) и конзул (1911–1912) у Призрену.

¹⁷¹Више о томе: Јован Пејчић, *Милан Ракић на Косову*, „Призренска афера“, Баштина, 2006, 303–312.

¹⁷²Иван Степанович Јастребов, дипломата, историчар, етнограф (Громушка, Тамбовска губернија, Русија, 27. I 1839 – Солун, 7. I 1894). Дипломатску каријеру започео је као чиновник у Руском посланству у Цариграду у рангу вежбаника (1866). У то време руски посланик у Цариграду био је Никола Игњатијев. Цео свој радни век провео је у балканским земљама. У служби је брзо напредовао, за секретара и тумача конзулата у Скадру постављен је 1867. а за руководиоца 1868. За вицеконзула у Призрену постављен је после Тимајева, априла 1870, и на том положају остао је до августа 1874. У више наврата одсуствовао је из Призрена и замењивао конзула у Скадру. Његовим доласком Срби на Косову и Метохији добили су великог заштитника. Одмах по доласку у Призрен предузео је мере код вилајетских власти да се обезбеде права и сигурност колико омогућавају османски закони. Јастребов је веома заслужан за рад и опстанак Призренске богословије. Био је посредник између Српске владе и управе богословије, преко њега су ишли преписка, новац, књиге и све што је било потребно. У финансијским кризама често је Управи позајмљивао новац и говорио да је његова лична благајна на услузи и богословији и наставницима. Био је и велики донатор, школску библиотеку је снабдевао књигама. За конзула у Призрену постављен је јула 1879. године, када је вицеконзулат уздигнут на степен конзулата. Те године је објавио књигу *Податци за историју српске цркве. Из путничког записника. II. С. Јастребова*, која је настала као резултат његовог истраживања Призрена и околине. Краће време провео је као конзул у Јањини (од август 1880. до септембар 1881) а затим се вратио у Призрен и на месту конзула остао до марта 1886. године. Постављење за генералног конзула у Солуну марта 1886. био је врхунац његове дипломатске каријере. И као конзул у Солуну водио је рачуна о интересима Срба у Старој Србији и помагао им на различите начине.

¹⁷³Славиша Недељковић, *Активности руских конзула...*, 165–171; Више о српско-руским односима у књизи: Душко М. Ковачевић, *Србија и Русија (1878–1889)*, Београд 2003.

¹⁷⁴Теодосије Богдан Константинович Лисевич, дипломата (Кијев, 1842 – Беч, 9. јун 1898). Правне науке је завршио у Петрограду. Радио је у Министарству иностраних дела. Учествовао је у руско-турском рату (1877–1878). Радио је као чиновник у Руском посланству у Цариграду, био је конзул у Варни, Смирни, Призрену (1874–1875) и (1886–1893) а конзул у Скопљу (1893–1898). Лисевич је по оцу био Бугарин а по мајци Цинцарин, што није било небитно. Био је одликован Орденом Светог Саве и Таковским крстом, за заслуге учињене у рату 1876. Лисевич је 18. септембра 1893. из Призрена отишао у Скопље на место конзула. У Бечу на његовој сахрани присуствовала је српска омладина.

¹⁷⁵Михаило Аћимовић, руски конзул, пореклом из Далмације. Као дечак се одселио са породицом у Русију. У Призрен је дошао марта 1894. Штитио је православни живаљ, посебно богословију. За заслуге у заштити Срба добио је орден од краља Александра Обреновића.

¹⁷⁶Алексеј Константинович Бељајев, руски конзул у Призрену, у Скопљу и Смирни а и генерални конзул у Солуну. Био је одликован 1904. царским орденом Мецидије другог степена. Добио је орден Таковског крста, III

Енглеска је 1878. године отворила свој конзулат у Призрену да би са лица места могла да прати Арбанашку лигу и њен однос према османским властима и са Портом уопште. Конзулат је радио до маја 1880. године када је Лига преузела власт у Призрену. Сен Џон, енглески конзул је у ситуацији када је глад завладала Призреном (1878–1880), издејствовао код енглеске владе материјалну помоћ за грађане.¹⁷⁷

Краљевина Србија је планирала да у Призрену отвори конзулат још 1889. године.¹⁷⁸ Бранислав Нушић је 1894. обишао Призрен и предложио да се у Призрену отвори српски конзулат који би заједно са богословијом и са потенцијалним српским митрополитом могао да одигра велику улогу. Сматрао је да богословија не може бити центар српских послова, због презаузетости ректора.¹⁷⁹ Предлог отварања српског конзулата у Призрену био је актуелан и 1897. године. Наиме, конзул у Скопљу Михаило Ристић образложио је предлог и сматрао да би српски конзулат помогао да се наредбе митрополиту Дионисију шаљу тачно и брзо и да он има правог савезника, а с друге стране да се тачно увиде његове грешке које би он могао да исправи, због аустријске пропаганде и, не мање важно, конзулат би пратио рад Црне Горе у тим крајевима. Ипак, конзул се прибојавао реакције руског конзула и страховао да Руси не укину свој конзулат који је имао велики утицај.¹⁸⁰ Конзулат у Призрену није отворен ни неколико година касније, зато што су се томе супротстављале не само османске власти (које су на крају и дале дозволу) него још више Арбанаси.¹⁸¹

Вицеконзулат Италије отворен је 11. новембра 1906. године ради праћења аустро-угарске пропаганде у том крају. Зграду је освештао бискуп у присуству митрополијског намесника и секретара митрополије Петра Костића. После свечаности на честитање су ишли професори богословије и други виђенији грађани Срби. Вицеконзул Цукулин је рекао да су врата сваком Србину отворена у свако доба. Овај конзул није био радо виђен код Арбанаса католика јер им је Прохаска скренуо пажњу да га избегавају.¹⁸²

Безбедност у Призрену била је веома нестабилна а град је био извор многих арбанашких побуна против власти. Стални напади и разна безакоња долазили су углавном из околних села.¹⁸³ Бранислав Нушић, који је био сведок овакве ситуације, написао је: „Па ипак, Призрену као да прети оно опште зло које прети уопште српском насељу у тим српским

степен а Стеван Димитријевића је предлагао да добије Орден Светог Саве, иако је био свестан да се за српску ствар није залагао „са онолико енергије колико би ми хтели“. (АЈ, ЈЈП, 80/47, Призрен, 4. април 1902).

¹⁷⁷ Петар Костић, *Европски конзули у Призрену*, Лужни преглед, 1933, VI–VII, 265–270.

¹⁷⁸ *Грађа за историју...*, IV/III, 407.

¹⁷⁹ АС, МИД ППО, 1894, ред 406, Приштина, 1894.

¹⁸⁰ Миле Станић, *Предлог о отварању српских конзулата у Призрену и Велесу*, Вардарски зборник, 9, 2012, 93–97.

¹⁸¹ Више о томе: Душан Батаковић, *Покушај отварање српског конзулата у Призрену (1898–1900. године)*, Историјски часопис, 1984, XXXI, 249–258.

¹⁸² Преко тумача Цукулин је замолио за друштво професора богословије. Тако је наставник Стојан Зафировић, који је говорио француски, одређен да га посећује и да се дружи с њим. Време су проводили играјући тенис. (*Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 2, св. 2/2, приредили: Љиљана Алексић Пејковић и Живота Анић, Београд 2006, 657).

¹⁸³ Бранислав Нушић, *Изабрани списи, Призрен*, Београд 1936, 250–260.

земљама. И Призрен се, као и сва остала места расељава, у први мах је то могао бити узрок у самом карактеру грађана: Призренци су гурбеџије, они врло радо одлазе ван Призрена да раде и да зарађују, али важнији је узрок томе у оном општем злу, у насиљу и зулуму.“¹⁸⁴ Над Призреном стоји запета пушка љумљанска, од које и сами Турци призренски стрепе и моле за заштиту.“¹⁸⁴ У сталној стрепњи и страху за свој голи опстанак Срби су се масовно исељавали. Извештаји очевидаца говоре да у Призрену 1879. године влада права анархија, „суда нема, суд постоји, али нема снаге да немирне Арнауте умири“.¹⁸⁵ Арбанашка лига је спроводила посебан терор све до 1881. године, када је поражена од стране Дервиш-паше који је у Призрен победоносно ушао пред православни Ускрс. Срби Призренци су у то време у својим кућама били веома тихи јер су сејмени прислушкивали српске куће и за најмању реч, често погрешно схваћену, плаћали су главом.¹⁸⁶ То је било време незапамћене страховладе. Иван Јастребов, руски конзул, који се те године вратио у Призрен, рекао је да се о безбедности не може говорити, јер се предвече сви хришћани скривају у својим прибежиштима и плаше се терора, који је царевао пуне три године. Констатовано је да се тад помало уводио ред, али не како би требало, јер Османска влада „разуздавши једном Арнауте она не уме да их стави под своју руку и кад би хтела“.¹⁸⁷ Крајем 1881. и почетком следеће године формирали су се војни судови који су без икаквих доказа судили и Србима Призренцима. Марта 1885. године прикупило се око 10.000 Арбанаса у намери да нападну град и прогнају царске власти, али их је Ибрахим-паша растерао. Тада је ситуација била врло критична за Србе, чак је и руски конзул Јастребов спалио конзулску архиву.¹⁸⁸ Јастребов је осамдесетих година о Призрену говорио да је то град који се одликује одсуством и најмање разоноде у европском смислу, при томе не мисли да нема позоришта већ да у граду нема шетњи. О друштвеном животу нема ни говора, харемски живот владао је у пуном смислу. Европљана, осим руског, аустријског и кратко време енглеског и италијанског конзула, није било. Османски чиновници били су необразовани.¹⁸⁹

„Стање нашег народа у овим крајевима постаје сваки дан све црње и жалосније. На њега сад већ насрће толики број арамија и арнаутских разбојника, да им одолети нико не може“, јављали су српски конзули из Приштине.¹⁹⁰

Ни високо црквени великодостојници нису били заштићени. Наиме, митрополит Дионисије је обишао Средачку жупу, а при повратку у Призрен на њега је био планиран атентат, иако је био у пратњи жандарма... На том путу, два минута пре него што је

¹⁸⁴Бранислав Нушић, *С Косова на сиње море*, Савременици о Косову и Метохији 1852–1912, Београд 1988, 210–211.

¹⁸⁵АСАНУ ЈР 12/589, XII/5, б. м., 20. јул 1880.

¹⁸⁶Петар Костић, *Аутобиографија...*, 64.

¹⁸⁷Ђоко Слијепчевић, *Михаило архиепископ београдски и митрополит Србије*, Минхен 1980, 447, 451.

¹⁸⁸Петар Костић, *Просветно...*, 88–89.

¹⁸⁹Иван Степанович Јастребов, *Стара Србија...*, 27.

¹⁹⁰*Документи...*, књ. 3, свеска 1/1, 424.

митрополит стигао, окупило се 20 Арбанаса, Љумљана, и убили тројицу Срба који су случајно ту пролазила. Претпоставља се да су ти Љумљани желели да убију митрополита.¹⁹¹

Због несносног стања у коме се налазио српски народ у селима у околини Призрена руски, аустро-угарски и италијански конзули учинили су преставку децембра 1906. призренском мутесарифу да заштити животе и имања Срба. Тај апел није уродио плодом.¹⁹²

Како је то било време организовања комитских чета, Милан Пећанац, конзул, предлагао је Николи Пашићу, министру иностраних дела, да се српско становништво наоружа (фебруар 1908): „Због несумњивог факта да се Срби око Пећи и око Призрена најлакше могу задржати на својим огњиштима, ако се појединим сигурним и виђенијим кућама даде оружје. Тамо се већ трпи од Турака да и Срби имају оружје.“¹⁹³

Петар Костић је послао извештај конзулату у Приштини да Арбанаси у Призрену (март 1908), демонстрирају против католика јер их криве што им се свињска глава за време бајрама нашла у џамији. „Министарство о томе сигурно има тачне вести од богословије у Призрену.“ Чаршија у Призрену је затворена а католици су били уплашени за своју безбедност.¹⁹⁴ Стање анархије и безвлашћа било је присутно до краја османске владавине у Призрену.

Школе у Призрену носиле су назив српске и народне али су оне у очима османске власти биле приватне, јер је свака дозвола гласила на име оног лица које је школу отворило и за њу било одговорно пред законом.¹⁹⁵ Прву световну школу у Призрену отворио је Никола Мусулин¹⁹⁶ 1856. године. Његовим доласком направљен је преокрет у школству. На позив Димитрија Младеновића Мишетевића¹⁹⁷ дошао је у Призрен и отворио прву модерну школу и у њој радио по истом програму и методу који су тада у Србији били примењивани. Из

¹⁹¹ Бранко Перуничкић, *Писма српских конзула...*, 204.

¹⁹² *Документи...*, књ. 2, св. 2/2, 764.

¹⁹³ *Документи...*, књ. 3, св. 1/1, 354.

¹⁹⁴ Исто, 602.

¹⁹⁵ Петар Костић, *Просветно...*, 51.

¹⁹⁶ Никола Мусулин Гомирац, учитељ, национални радник, писац ((1827–1903). Рођен је у Гомирју, као учитељ радио у Загребу (1851). Био је учитељ и национални радник у Скадру (1853–1856), залагао се за отварања Руског конзулата у Скадру. Осим што је отворио савремену школу, он је у Призрену развио широку активност на културном плану окупљајући националне снаге. Залагао се за слање ученика Призренаца на школовање у Србију, желео је да отвори више разреде основне школе у Призрену али у томе није успео. Залагао се за отварање богословије као центра просвете у Старој Србији.

¹⁹⁷ Димитрије Димиш Мишетевић Младеновић, трговац, добротвор (Призрен, око 1812 — Кавала, 5. I 1859). Отац Младен, мајка Мара, браћа Стојан и Зарија. Основну писменост и абацијски занат научио је у Призрену. Са 19 година отворио је абацијско-бакалску радњу у Призрену. Због политичко-економских разлога Призрен је напустио 1837. и наставио да тргује у Скопљу и у неким местима у Македонији. Прихватио је српско држављанство и трговао у Алексинцу. Одатле је отишао у Цариград и у ортаклуку са Симом Игумановим и Грком Анастасом отворио дуванијско-бурмуцијску радњу. Отворио је ортаклуку са Кавали, трговали су и са Енглеском. На путу ка Призрену, у Скадру се упознао са Николом Мусулином, довео га за учитеља у Призрен (1856) и финансирао његову плату од 3.000 гроша. Био је велики добротвор — помагао је многим трговцима а тестаментом одредио 5.000 форинти за школу у Призрену. Када се разболео за надзор над својим пословима одредио је енглеског конзула. После његове смрти испоставило се да од његовог великог богатства није остало ништа, трговачке књиге су фалсификоване и у каси није било новца. Из поштовања према њему грађани Призрена су организовали добровољни упис и основали „Димишев фонд“ одакле се дуго година плаћао један учитељ. (Александра Марковић Новаков, наведено дело, 61–62).

Призрена је отишао 1859. године. Гиљфердинг је саопштио да је у тој школи било 200 ученика, у њој је утврђено трајање основног школовања, деца су се уписивала у исто време, уведен је разредни систем наставе, настава се изводила по одређеном плану и програму, уведени су световни уџбеници итд. Кнез Милош је 1860. године одобрио четворогодишње издржавање учитеља у Призрену по 600 гроша годишње.¹⁹⁸ После Мусулиновог одласка предавали су учитељи који су били старошколци. А Ирбијева и Мекензијева су приликом посете Призрену 1863. године уочиле да је мушка школа смештена у доброј згради, да има 4 учитеља и да је снабдевена књигама из Београда.¹⁹⁹ Фонд Димиша Мишетевића за финансирање учитеља основан је 1864. године. Посредовањем Симе Андрејевића Игуманова²⁰⁰ за учитеља у Призрен је дошао Милун Новичић²⁰¹, који је у Београду завршио богословију. Новичић је одабрао старије ђаке из основне школе и отворио школу у згради коју је наменски купио Сима Игуманов и о свом трошку 1866. године у Призрен је послао и Илију Ставрића.²⁰² Ипак се Новичић следеће године вратио у Призрен и са Ставрићем отворио први и други разред продужене школе.²⁰³ Ова два продужена разреда радила су до

¹⁹⁸ *Србија и ослободилачки покрети...*, 28–30, 152.

¹⁹⁹ Макензи Мјур, А. П. Ирби, *Путовање по словенским земљама Турске у Европи*, Београд 1868, 354.

²⁰⁰ Сима Андрејевић Игуманов, трговац, добротвор (Призрен, 11. II 1804 – Призрен, 8. III 1882). Сима је био веома мали када је остао без родитеља па је бригу о њему преузео најстарији брат Аксентије, игуман. У Кијеву се бавио трговином и стекао велики иметак. У Русији се сусрео са словенофилима и младим Србима који су се тамо школовали и схватио да се отварањем школа може помоћи образовању Срба у Старој Србији, до чега му је и те како било стало. Када је 1864. после 28 година дошао у Призрен, донео је велике дарове црквама, школама и грађанству. Оставши без директних потомака, у Кијеву је написао духовно завештање у којем је сав капитал поклањао српским школама у Старој Србији. Неуморно је радио на просветном и националном плану користећи свој утицај и код руског конзула и код османских власти. Идеја да се богословија отвори у Призрену била му је веома блиска, али желео је да она почне са радом тек кад његова зграда буде сазирана. Веома је био упоран у том погледу, али је ипак на крају попустио и дозволио да се школа отвори у јединој његовој кући која није срушена. Тестамент у којем све своје покретно и непокретно имање завештава издржавању Призренске богословије, школовању ђака и подизању просвете у Старој Србији написао је 29. октобра 1880. Основао је и Фонд Симе Игуманова који је био од непроцењиве важности. Наиме, српску богословију је издржавала Српска влада али је османским властима представљено да се богословија издржава из Фонда Симе Игуманова. На купљеном имању у центру Београда (на Теразијама) од његове заоставштине подигнута је монументална палата, од чијег се прихода и данас помаже призренска богословија. (Александра Марковић Новаков, наведено дело).

²⁰¹ Милун Новичић, професор, конзул (Божиће код Андријевице, 1843–Београд, 10. X 1900). После завршене богословије, по договору Симе Игуманова са митрополитом Михаилом, Милун је отишао за учитеља у Призрен. Отворио је савремену основну школу која је имала исти наставни план и програм као у Србији. У Призрену је заједно са Илијом Ставрићем отворио 1867. године два гимназијска разреда. Осим наставничке службе обављао је и друге поверљиве послове, дописивао се са члановима Просветног одбора и обавештавао их о догађајима не само у Призрену него и шире. Када је Одбор за српске школе донео одлуку да се богословија оснује у Призрену, послали су Милуна Новичића да се са Симом Игумановим договори о отварању школе 1871. године. Милун је био професор богословије (1871–1873). Милун је у Нишу отворио два разреда гимназије која су радила школске 1873/4. и 1874/5. године. Био је један од оснивача тајне организације „Комитета“ која је требало да сузбије деловања Бугарског народног одбора и припрему устанка Срба против Турака. Био је у Одбору Старосрбијанаца који су Србима на том простору указивали сваку врсту помоћи. Октобра 1892. године упућен је за вицеконзула у Приштину.²⁰¹ Његовом иницијативом у Приштини је при основној школи отворен још један разред са гимназијским градивом. На месту конзула остао је до 1893. године, када је смењен због промене политике у Србији. (Војислав Новичић, *Место призренске богословије у српској култури и образовању, Скица за портрет Милана Новичића*, Стремљења, 1988, бр. 8, 107–133).

²⁰² Ђоко Слијепчевић, *Прилози црквено-културној историји Јужне Србије, неколико писама Симе А. Игуманова*, Хришћанско дело, 1940, св. 6, 466.

²⁰³ Петар Костић, *Просветно...*, 5–13.

1871. године, када је отворена богословија. Велика је грешка направљена што је ова продужена школа престала да ради када је богословија отворена.²⁰⁴

Призрен је у време отварања богословије имао женску и мушку основну школу као и продужену школу. У то доба био је град са највећим бројем писмених становника. Када су на почетку Велике источне кризе (1875) српске школе у Османском царству биле затваране, са радом су наставиле само школе у Призрену и околини: Средачкој жупи, Зочишту, Великој Хочи и у Ораховцу.²⁰⁵ До времена када је османско Министарство просвете установило просветне комисије у свим окружним варошима и среским местима, Срби су могли без икакве претходне дозволе да подижу мање школске зграде и да отварају школе. Све школе које су до тада биле отворене имале су право на рад.²⁰⁶ Нижа женска занатска школа имала је два разреда, отворена је 1898. године. Исте године отворена је Грађанска школа која је постојала до 1904. године. Нижа трговачка школа отворена је 1907. године са четири разреда. У ту школу ступали су ђаци који су завршили грађанску школу. Сава Јакић је био вршилац дужности управитеља (1907–1908) и управитељ (1908–1912), предавао је француски језик и јестаственицу. Апостол Филиповић предавао је земљопис са историјом, веронауку, краснопис; Андрија Гроздановић, предавао је српски језик и рачун с геометријским цртањем. Дестан је предавао турски језик. Хонорарно је предавао и наставник богословије Саво Поповић. Прве године рада школу је уписало 41 ученика и ученица. Школовање је завршило око 100 ученика. Школа је радила до 1912. године. Те године било је 32 ученика и 2 ученице. Предавали су: Сава Јакић, Михаило Питовић, Риста Огњановић, Настас Јовановић, Риста Константиновић, Сава Поповић и Дестан, деловођа је био Апостол Филиповић.²⁰⁷ Постојале су грађанске школе у Приштини (1898), Гњилану (1899) и Пећи (1902).

Школе на турском језику обично су се отварале при значајнијим џамијама. Биле су духовног карактера, финансирали су их донатори, родитељи и вакуфске организације. Седамдесетих година 19. века на турском језику у Призрену радила је 21 основна школа, једна гимназија, руждија и једна виша средња школа, идадија.²⁰⁸

²⁰⁴Векослав Станковић, *Српске школе Призрену 1820–1950*, Лепосавић 2001, 80.

²⁰⁵Јован М. Јовановић, наведено дело, 127.

²⁰⁶Петар Костић, *Просветно...*, 44.

²⁰⁷АС, МИД ППО, 1907, ред 1448, Призрен, 1907; АС, МИД ППО, 1912, ред 524, Призрен, 30. јул 1912.

²⁰⁸Михајло Чемерицић, *Призрен и околина 1019–1941*, Београд 2003, 169.

2. Рад богословије у Призрену (1871–1912)

Српска деца су се припремала за чин свештеника али и учитеља у Карловачкој, Београдској, Бањалучкој, Цетињској, Сарајевској (Рељевској) и Шибеничкој (Задарској) богословији. Век раније, значи у 18. али и у 19. веку, Срби су се образовали и у Кијевској духовној академији.²⁰⁹ Богословске школе су постојале широм Српства али не и у Старо Србији и Македонији. Илија Гарашанин, свестан начина живота Срба под Турцима, залагао се за побољшање положаја и угледа православног свештенства. Свештеници су били необразовани, помало писмени и ничим се нису разликовали од обичног сељака, коме нису били узор. Зато је Гарашанин 1865. године предлагао Јовану Ристићу, тадашњем капућехаји у Цариграду, да разговара са васељенским патријархом Софронијем III да се заузме да се у Османском царству отварају богословије. Гарашанин је сматрао да би школовани учитељи и свештеници били брана исламизовању и покатоличавању а Срби би кренули путем напретка, у духу православља.²¹⁰ Ново време, нови дух, захтевали су образоване просветитеље који су се једино могли образовати у некој организованој и стручно вођеној вишој школи.

Тимотије С. Андријанић, дечански учитељ покренуо је 1867. године питање оснивања богословије у Високим Дечанима. Он је апеловао на Српску црквено-школску општину у Призрену и грађане да га помогну у акцији за оснивање богословије.²¹¹

Након премишљања и колебања, размотривши све околности, Учени одбор, митрополит Михаило и намесник Ристић донели су одлуку да се богословија оснује у Призрену. Тако је 11. августа 1871. године дефинитивно донета одлука да богословија почне са радом у Призрену као власништво Симе Игуманова и са благословом митрополита Мелетија (то је било од огромног значаја јер је он као митрополит рашко-призренски био покровитељ српске просвете пред османским властима). Нова школа није требала да се прибојава власти, нити да тражи дозволу за рад јер је митрополит Мелетије дао благослов и то је тада било довољно.²¹²

У то време Призрен је био центар валилука на челу са валијом Сафет-пашом, препознатљивим по српско-турском листу *Призрен*. Што се атмосфере у Призрену тиче, она је у том тренутку била врло повољна. Сима Игуманов, као руски поданик био је власник школе према коме су османске власти имале респекта јер је у граду био Руски конзулат и Јастребов као познати бранилац Срба, а у Цариграду је као представник Царевине Русије био

²⁰⁹ Радмила Радић, *Образовање свештенства у 19. веку и у првој половини 20. века*, Образовање код Срба кроз векове, Београд 2003, 102.

²¹⁰ АС, ИГ, 1514, Београд, 16. март 1865.

²¹¹ М. Ф. Јовановић, *Покушај оснивања богословије у Високим Дечанима 1867. године*, Хришћанско дело, 1937, св. 2, 131.

²¹² АСАНУ, ЈР, 12/308, XII/5, Призрен, 30. јул 1871.

веома утицајан и моћан Игњатијев. Митрополит Мелетије је у том тренутку био у добрим односима са Србима и дао је благослов за отварање школе. Од немалог значаја био је и призренски валија Сафет-паша који је у односу на своје претходнике био толерантнији према хришћанима. Добра воља и национална свест о значају рада ове школе постојала је и код намесника Јована Ристића као и митрополита Михаила, који је и био идејни творац оснивања богословије. Оно што је било од кључног значаја, пронађена је погодна личност, османски поданик Сава Дечанац²¹³ који је баш те године завршио школовање у Русији и постао први управитељ призренске богословије.

Срби су своје школе могли подизати без икакве дозволе све до времена када је османско министарство установило просветне комисије. Све школе које су до тада биле отворене добиле су дозволу за рад тако да је богословија тек тада добила званичну дозволу. Како су Срби могли да подижу и школске зграде без дозволе, новцем Симе Игуманова, без икаквих проблема подигнута је зграда богословије. Школска зграда је почела да се зида 28. априла 1871. и она је била завршена 1872. године.

Задатак призренске богословије био је „да спрема младиће српске народности и православне вере у Отоманској империји за народне свештенике и учитеље“.²¹⁴ Датум њеног оснивања узима се као датум почетка организоване борбе за политичку и културну слободу српског народа. Све културно-просветне установе које су настале након њеног оснивања у том делу Српства инспирисане су њеним утицајем или директним радом.

Када је усвојен предлог митрополита Михаила да на челу богословије буде монах Сава Дечанац, бивши јеромонах манастира Дечана, с тим се сложио и митрополит Мелетије који је сматрао да на челу духовног завода једино и може бити духовно лице. За наставнике су били постављени Илија Ставрић и Милун Новичић. Митрополит Мелетије разаслао је распис подручном свештенству да своје синове уписују у богословију или их неће рукополагати за свештенике.

Богословија у Призрену била је финансирана из буџете Министарства просвете и црквених послова. Информација да богословију финансира Кнежевина Србија никако није смела да „процури“ властима, јер би одмах била укинута, без икакве наде да се поново отвори. То је била добро скривана тајна која није била откривена све док год је богословија радила у Османском царству. Српска влада постигла је велики успех тиме што је богословија отворена под именом Симе Игуманова и то захваљујући пре свега томе што се Игуманов као руски поданик ослањао на руске конзулате. Ти конзулати, од генералног конзулата у Београду преко конзулата у Дубровнику, Скадру, Цариграду и Призрену били су од велике помоћи приликом слања свих школских потреба, књига и новца за издржавање богословије,

²¹³Сава Дечанац (Ђорђе), ректор призренске богословије, епископ жички (Гњеждани код Новог Пазара, 13. X 1831 – Чачак, 29. V 1913).

²¹⁴Милан Ј. Гајић, наведено дело, 33.

чак се и преписка са надлежнима у Београду одвијала преко њих.²¹⁵ Српска држава вршила је своју културну и националну мисију у Старој Србији под именом Симе Игуманова, што је било од немерљиве користи. Све до почетка устанка у Херцеговини, 1875. године, богословија је, што се безбедносне ситуације тиче, могла нормално да обавља своју делатност. За време Велике источне кризе политичка ситуација у Призрену била је изузетно тешка, богословији су претиле многе опасности али је радила и у таквим условима и опстала.

Митрополит Михаило је такође био личност од великог значаја за богословију. Док год је био на митрополијској столици он је био посредник између Министарства просвете и црквених послова и богословије, главна личност преко које су слале књиге, новац и остале школске потрештине. Он се и после свог одласка из Србије интересовао за рад ове школе.²¹⁶

Нацрт и Устројство за трогодишњу богословију посредством Јастребова послати су призренској богословији. Њим су били предвиђени следећи наставни предмети:

У I разреду – хришћанска наука, српски језик, општа историја, рачуница, земљопис, хигијена, физика и црквено певање.

У II разреду – српски језик, црквенословенски језик, општа историја, српска историја, земљопис, рачуница и црквено певање.

У III разреду – догматичко богословље, црквено богословље, морално богословље, пастирско богословље, историја српске цркве, општа историја, хигијена, црквенословенски језик и црквено певање. Суботом је за сва одељења тумачено јеванђеље.

Из овог наставног плана може се закључити да су прва два разреда била гимназијска а да су у трећем преовладавали богословски предмети. План и програм рада често су се мењали, поједини предмети су се додавали а неки изостављали, наставни кадар се мењао. Богословија је у једном тренутку (који је трајао дуже од годину дана) остала само са једним наставником. У таквим околностима није се могло ни очекивати да се наставни план поштује. Наставни програм у суштини зависио је од броја наставника и политичких прилика.

На почетку рада богословије, па све до 1883/4. године, у њу су уписивана деца из основне школе чак и из манастирских школа. Те основне школе биле су у повоју и ученици су са веома мало знања долазила у богословију, неки су знали само да читају и пишу. Од богослова који су завршили троразредну богословију могло се очекивати да су писмени, да имају опште образовање и да знају најобичније појмове из богословских предмета. Због свих ових околности није се очекивала велика стручна спремност.²¹⁷

²¹⁵ АС, МИД ПО, МФ, ролна 80, IV /327, Цариград, 5. фебруар 1885.

²¹⁶ Ђоко Слијепчевић, *Михаило, архиепископ...*, 442.

²¹⁷ Милан Ј. Гајић, наведено дело, 33.

Троразредна Православна српска богословија у Призрену свечано је отворена у октобру а предавања су почела 30. октобра 1871. године у старој Игумановој згради у којој је раније била смештена тзв. продужена школа.²¹⁸

Школске 1871/2. први разред богословије уписало је 14 а завршило 12 ученика.²¹⁹ Од уписаних, њих дванаесторо било је из Призрена, један из Приштине и један из Тетова. Сви су завршили четири разреда основне школе, деветоро у Призрену, двојица у Манастиру Светог Марка,²²⁰ један у Манастиру Свете Тројице,²²¹ један у Приштини и један у Тетову. Били су узраста од 13 до 18 година.²²² Ученици су живели у Заводу као благодејанци, или о свом трошку. Сиромашни а добри ученици бесплатно су имали: стан, огрев, осветљење, одело, школске потребе, лекарску помоћ и послугу. Ученици Призренци углавном су живели у својим кућама и постизали су слабији успех од оних који су живели у Заводу.

У школској 1872/3. години у богословију се уписало 12 ученика. Од тог броја четворица су били из Призрена, двојица из околине Призрена, двојица из Лесковца, двојица из Новог Пазара и околине и по један из Велеса и Спужа. Према местима одакле су ученици дошли може се констатовати да је богословија већ у другој години постојања била популарна не само у Призрену и околини него и у целој Старој Србији, чак и у Македонији. Сви ученици су завршили четири разреда основне школе у својим срединама. Десеторо ученика завршило је први разред. Били су старости од 13 до 24 године.²²³ Десеторо њих били су благодејанци. Арсеније Матић и Риста Славковић у Београду су завршили први разред богословије и примљени су у други разред тако да је други разред уписало 14 а завршило 12 ученика.²²⁴ Те године у богословији је било 26 ученика.

Школска 1872/3. година почела је на време. За ту школску годину било је предвиђено и добијено 660 дуката цесарских. Наставници су се жалили да живе тешко и тражили су

²¹⁸Где год се у литератури помиње почетак рада богословије, пише да је она почела са радом 1/14. октобар 1871. године, што не одговара истини. Ми смо преузели податак који је саопштио митрополит Михаило министру просвете. АС, МПС, VII, 72/1877, Београд, 25. новембар 1871.

²¹⁹ У трећи разред ове генерације дошла су још два ученика из Лесковца, тако да је прву генерацију завршило 14 ученика.

²²⁰ Више о Манастиру Светог Марка у: Петар Костић, *Манастир Светог Марка*, Годишњица Николе Чупића 1911, св. 30.

²²¹ Више о Манастиру Свете Тројице у: Петар Костић, *Манастир Свете Тројице*, Годишњица Николе Чупића, 1909, св. 28.

²²²Статистички приказ ученика може се пратити из четири извора: За неколико година постоје извештаји управитеља школа о броју уписаних и броју ученика коју су завршили разреде (тај архивски извор сматрамо најрелевантнијим); Петар Костић је саставио 1892. године Статистички преглед ученика Православне српске богословије у Призрену од постанка 1871/2. до свршетка 1891/2. школске године (АС, ЛК 194); Милојко Веселиновић је 1893. одштампао *Статистику српских школа у Турском царству у 1892. години*, Београд 1893; Милан Гајић приликом прославе двадесетпетогодишњице рада написао је *Српска православна богословско-учитељска школа у Призрену за помен двадесетпетогодишњег рада*. Он је за сваку школску годину написао имена ученика и места одакле долазе. У случају када немамо школске извештаје (архивски документ) за ту годину, преузимаћемо податке које је Гајић саопштио јер се надамо да је користио архивску грађу школе. Подаци о броју ученика се веома разликују у овим изворима. Број ученика често није био сталан, па је могуће да то нису грешке ових аутора него да је то стање у тренутку у којем је извештај писан.

²²³Милан Ј. Гајић, наведено дело, 99, 140 – 141.

²²⁴АСАНУ, ЈР, XII/5, 12/305, Призрен, 18. фебруар 1873.

повећање плата али нису добили. Констатовали су да их само љубав према роду нагони да пристају да раде под тим околностима.²²⁵

Односи међу наставницима и ректора нису били хармонични, иако је ректор Саве тврдио да у богословији влада ред. Ставрић и Дечанац били су у сталном сукобу, колектив се поделио у две групе, с једне стране био је Ставрић кога су подржавали Игуманов и Јастребов и који се жалио митрополиту Михаилу а с друге стране Дечанац и Новичић који су о свему обавештавали Нићифора Дучића.²²⁶ Осим наведених разлога, главни разлог Савиног одласка са места ректора лежи у чињеници да је био сувише гласан у истицању ко финансира богословију. Српске власти и митрополит Михаило били су свесни да су такве приче, које нису престајале, могле да нашkode српској ствари и зато су решили да се Сава Дечанац уклони са тог положаја и из Призрена уопште. Смењен је с положаја (мада доступна литература говори о његовој оставци, што је можда и тачно, али је на њу свакако био приморан). Из расположивих архивских извора не може се тачно утврдити када је Сава Дечанац престао да буде управитељ богословије и када је отишао из Призрена, али свакако да се то није десило пре августа 1873. године када је последњи пут преузео новац од Јастребова.²²⁷ Школу је напустио и Милун Новичић.

На простору Османског царства, 1873. године, није било ниједног монашког лица са завршеним факултетом који би могао да постане управитељ богословије и зато је октобра 1873. постављен Илија Ставрић.²²⁸

Школске 1873/4. године први разред богословије уписао је 21 ученик. Из Призрена и околине и из приштинског округа по седам ученика, из новопазарског округа тројица из Пећког, врањског и гусињског округа по један ученик а за још једног ученика не зна се одакле је био. Узраста су били од 12 до 21 године. Други разред уписало је и завршило девет ученика, а трећи разред уписало је и завршило 14 ученика. Укупан број ученика те школске године био је 44.²²⁹

Осим Ставрића, у богословији су школске 1873/4. године предавали Петар Костић²³⁰ и Ђорђе Камперелић.²³¹ Ставрић је користио печат на којем је писало *Православна српска богословија у Призрену*.²³²

²²⁵АСАНУ, ЈР, 12/210, 1/ХП, Призрен, 18. фебруар 1873; Да су наставници били у веома лошем финансијском стању говори и чињеница да је Сима Игуманов наставницима давао по 20 дуката годишње као помоћ.

²²⁶Векослав Станковић, *Српске школе...*, 98.

²²⁷АС, СН, 96, Лесковац, 16. фебруар 1883.

²²⁸АС, МПс, VI, 803/1874, Призрен, 26. новембар 1873.

²²⁹Милан Ј. Гајић, наведено дело, 96, 98.

²³⁰Петар Костић, професор, ректор, национални и просветни радник (Призрен, 24. VI 1852 – Скопље, 12. VII 1934).

²³¹Ђорђе Камперелић, прота, наставник призренске богословије (Призрен, 13. XI 1853 – Београд, 9. I 1937). Основну школу и два разреда продужене школе завршио је у Призрену (1867–1869). Школовање је наставио у Београдској богословији (1869–1873) као државни питомац. По завршеном школовању постављен је 2. септембар 1873. године за наставника призренске богословије и на том положају остао до 11. фебруара 1882. године. Рамадан Заскок, локални призренски убица, продужена рука Арбанашке лиге, поручио му је да је

Наставници су међу собом поделили предмете према својим наклоностима. Ставрић је предавао: црквено богословље, физику и хигијену и још три предмета. Камперелић је предавао: пастирско богословље, канонско право, словенски језик, српску историју, рачун и црквено певање.²³³ Петар Костић предавао је српски и црквено-словенски језик у сва три разреда и догматичко богословље у трећем разреду, и понекад обредословље (литургију).²³⁴ Ђаци су на Костићев захтев прикупљали песме и приповетке онако како их народ прича па су на томе интервенисали и исправљали грешке.²³⁵

Надлежни у Београду су отворили Друго одељења богословије за странце, за младиће из Османског царства. Та школа била је много примамљивија за ученике и посебно за њихове родитеље који су сматрали да је боље да су им деца на безбедном месту а не у Призрену. Многи ученици из Старе Србије заобилазили су призренску богословију и одлазили на школовање у Београд у Друго одељење богословије. Највише ученика било је из Македоније, Босне и Херцеговине, а мањи број из Црне Горе. Ти ученици и њихови родитељи као да су занемаривали чињеницу да ће имати проблеме са османским властима када се буду вратили. Управитељ и наставници призренске богословије су сматрали да је њој нанет тежак морални ударац и да се она тим чином запоставља и игнорише.²³⁶

На крају школске године одржани су испити који су трајали 12 дана и богословија је добила своју прву генерацију богослова. Јастребов је присуствовао испитима и констатовао да су ученици трећег разреда (њих 14) показали да се новац за богословију није узалуд трошио, да су наставници оправдали поверење које им је указано и да је Ставрић „јединствен“ ректор за богословију у Призрену. Од ученика који су завршили богословију

осуђен на смрт али да се може спасити само уколико му спреми 30 турских златних лира. Камперелић, смео и одважан, одговорио му је да он нема новца и да му из касе богословије не може дати, а када он дође по новац, да ће га уместо новца дочекати меци. Приликом дочека новог мутесарифа, када је са ђацима изашао да га поздрави, један Арбанас покушао је да га убоде ножем. Камперелић је био ухапшен 11. фебруар 1882. године по тужби потурченог Омера који га је теретио да је бунтовник и тајни агент Српске владе. Осуђен је на десет година робије у Акју Кале у Сирији. На путу ка Сирији подмитио је спроводника који га је ослободио. Отишао је у Ниш, ближе Старој Србији, где га је запопио епископ нишки Нестор 31. јуна 1883. године. Ново место његовог службовања био је Лесковац, где је служио од 13. јануара 1894. У Лесковцу је провео 26 година службе као свештеник и намесник а био је и протопрезвитер врањски и свештеник за вероисповедне обреде у војсци. За време Првог светског рата Бугари су га ухапсили 29. новембра 1915. године, и интерниран у Бугарску. По повратку из Бугарске постављен је за намесника Лесковачког среза. За протојереја призренског округа постављен је 8. априла 1919. Више о њему: Александра Новаков, *Прилог за биографију Ђорђа С. Камперелића*, Духовност писане културе Срба у контексту културе балканских Словена, Приштина, Лепосавић. 2006, 147–165.

²³²То је први архивски податак који указује на то како се тачно ова школа звала. Кад год би се помињала, и у званичним актима, писало је само призренска богословија.

²³³ПЗ НБС, Ф ЈХВ, Р, 413/IV/4.

²³⁴Српски језик предавао је из *Српске граматике* Владимира Вујића, црквенословенски језик из уџбеника Саве Сретановића. За богословске предмете служио се својим свескама са белешкама из београдске богословије. Других наставних средстава није било. Нешто касније богословија је добила уџбеник за српски језик Стојана Новаковића.

²³⁵Петар Костић, *Аутобиографија...*, 44, 45.

²³⁶Исти, *Просветно...*, 44. Само је један Србин из Призрена, Тодор Алексић, уписао Друго одељење богословије у Београду. Али како је те школске 1877. године одељење расформирано, он је тражио да се врати кући (*Грађа за историју...*, III/II, 282).

њих тројица постали су свештеници а онима који су изразили жељу да буду учитељи Ставрић је то омогућио отварањем нових школа.

Као што је већ речено, богословија је при отварању добила благослов митрополита Мелетија. Он је често био ван Призрена и није учествовао у њеном раду. Био је у коректним односима са управитељем Савом. После његовог одласка није прекидао односе са богословијом, иако је за управитеља дошао Ставрић, световно лице. Када је митрополит Мелетије био у Цариграду, дописивао се и са Симом Игумановим и са Илијом Ставрићем. Рукополагао је свршене ученике Призренске богословије за свештенике, како из прве генерације (1874) тако и из друге (1875).²³⁷ Илија Ставрић, у једном писму упућеном Мелетију октобра 1874. године, који је тада био у Цариграду, писао је: „Наша овдашња богословијска школа ево већ отпочиње четврту годину у вршењу своје душевно и умно унапређавајуће за наш народ радње, а никако до сад немаше среће да је Ви својим личним присуством посаветујете, ни на свечаностима испита за учеће се у њој младиће ни на почињање њених учебних година.“²³⁸ Промена понашања митрополита Мелетија била је видљива 1875. године, када се после дужег одсуствовања вратио из Цариграда у Призрен и био веома лоше примљен код Срба. Призренци су били љути и повређени што у Цариграду није издејствовао постављење Србина за епископа, Мелетије је сматрао да су Игуманов и Ставрић утицали на њих да се тако према њему понашају. Од тог тренутка променио је став, како према њима двојици, тако и према богословији.²³⁹ Мелетије се дистанцирао од богословије, није јој помагао, али ни одмагао. А када се има у виду велика тајност у раду богословије, можда је било и боље да се он није мешао у њен делокруг послова.²⁴⁰ Управа богословије имала је одрешене руке у постављању учитеља, и уопште све везано за школство у тој епархији, које је званично, било под Мелетијевим покровитељством.

Школске 1874/5. године први разред уписало је 11 ученика. Њих седморица су били из призренског округа, тројица из Приштинског и један из гусињског округа. Десеторо ученика завршило је први разред. Други разред уписало је 15 а завршило 14 ученика; трећи разред уписало је 6 а завршило 4 ученика.²⁴¹

Јастребов је био премештен из Призрена у Скадар августа 1874. године. Из Скадра је писао митрополиту Михаилу и молио га да се не касни са слањем новца за призренску богословију јер је она сад препуштена сама себи. Када је Јастребов живео у Призрену, његова лична благајна била је отворена и за потребе богословије. За новог вицеkonzула постављен је Теодосије Константиновић Лисевич који је у Призрен дошао децембра 1874.

²³⁷ АС, МГ, 765, Београд, 1884.

²³⁸ Јован Хаџи Васиљевић, *Просветне и политичке прилике у јужним српским областима у 19. веку*, Београд 1928, 124, 387–388.

²³⁹ АС, МГ, 765, Београд, 1884.

²⁴⁰ Петар Костић, *Просветно...*, 48.

²⁴¹ Милан Ј. Гајић, наведено дело, 99.

године. Јастребов га је обавестио о стању у Призрену и препоручио му богословију и њене наставнике.²⁴² Лисевич је веома кратко остао у Призрену и вицеkonzулат је 1875. године био затворен због почетка Велике источне кризе. Срби у Призрену и богословија били су лишени једине праве заштите.

Митрополит Михаило је 25. маја 1875. године примио 18.480 гроша, што значи цео, износ за призренску богословију.²⁴³ У каснијем периоду, за све време трајање Велике источне кризе, богословија, осим што није добијала новац на време, била је и у великој оскудици у књигама. Отежавајућа околност била је и та што у Призрену тада није било ни Јастребова ни Симе Игуманова те управитељ Ставрић није имао на кога да се ослони.

Школске 1875/6. године први разред је уписало и завршило 10 ученика. Ученици су пореклом били из призренског (6), гњиланског (2), сеничког (1) и из новопазарског округа (1). Други разред уписало је 10 ученика а завршило свега 3, а трећи разред уписало је и завршило 12 ученика, укупно 32 ученика.²⁴⁴

Митрополит Михаило је бдео над богословијом. Посебно је водио рачуна о њеном, материјалном стању, знајући да је редовно финансирање од пресудног значаја. Поред свих брига око Босанско-херцеговачког устанка и избеглица у Србији, није заборавио богословију. Од надлежног министарства је 19. новембра 1875. тражио да се богословији хитно пошаљу књиге и новац, алармантном реченицом: „Док још иду лађе, молим Вас наредите да се што пре из Типографије издаду књиге кое су означене у овом списку за призренску богословију, те да се што пре испрате, почем тамо трпе велику оскудицу.“ Почетком 1876. године добио је цео износ од 660 дуката цесарских.²⁴⁵

На почетку српско-турског рата призренски муслимани су тврдили да је богословија пуна муниције, пушака па чак и неколико топова. Ставрић и наставници су свакодневно стрепели од уласка муслимана у богословију али су ипак ту невероватну вест о топовима неки реалнији људи демантовали. Било је и уплашених муслимана који су питали Ставрића, како да дочекају српску војску.²⁴⁶

Школске 1876/7. године први разред је уписало 11 ученика. Ученици су били из призренског округа (9), из приштинског округа (1) и из Кнежевине Србије (1). Други разред уписало је 10 ученика а трећи 3 ученика. Прву годину завршило је 10, другу 7, а трећу 2 ученика.²⁴⁷ Деветорица ученика били су благодејанци.²⁴⁸

²⁴²Ђоко Слијепчевић, *Михаило, архиепископ...*, 444.

²⁴³АС, МПс, XX, 7/1875, Београд, 16. мај 1875.

²⁴⁴Милан Ј. Гајић, наведено дело, 96, 99.

²⁴⁵АС, МПс, VII, 72/1877, Београд, 7. новембар 1875, 22. јануар 1876, 17. март 1876.

²⁴⁶АС, МИД ПО, МФ ролна 50, Ф. IV, док. 478, Призрен, 26. јун 1878.

²⁴⁷Милан Ј. Гајић, наведено дело, 96, 99.

²⁴⁸АС, МИД ПО, МФ ролна 50, Ф. IV, док. 478, Призрен, 26. јун 1878.

Митрополит Михаило је 10. маја 1877. године добио пола износа за богословију, што значи 9.240 гроша.²⁴⁹ Митрополит је новац проследио Јастребову који је тада био у Дубровнику, а он је новац послао Ставрићу преко трговца, Призренца.²⁵⁰

Богословија је 1877. године добила од Словенског добротворног друштва из Русије 1.000 рубаља на име помоћи. За ову донацију био је заслужан Јастребов.²⁵¹

Школске 1877/8. године први разред уписало је 12 ученика. Због ратних прилика и одсуства сваке безбедности није било ученика са стране, сви су били из Призрена. Други разред уписало је 10 и трећи 7 ученика. Прву годину је завршило 10, другу 8 а трећу 6 ученика. Од тог броја девет ученика је примало благодејање.²⁵²

Илија Ставрић је започео писмо Сими Игуманову 27. новембра 1877. године а завршио га је 8. јула 1878. године. Може се само замислити како је било живети у Призрену с обзиром на ратне околности и оснивање Арбанашке лиге. Аустро-угарски конзул Липић покушавао је на све начине да натера власти да ухапсе Ставрића који месецима није излазио из богословије јер је поуздано знао да му прети физичко ликвидирање. У писму је Ставрић рекао да је први део писма (који је написао пре скоро 10 месеци), крио на тавану, међу књигама, у случају да се школа претреса. Игуманову је писао: „Велика је срећа што сте се затекли тамо, да сте били овде, нити би данас живи били Ви, нити ја, нити многи овде, нити би пак до сад остало камена на камену од школе.“ Претпоставља се да би Игуманов као руски поданик био мета Арбанаса и Турака због руско-турског рата и руске победе. Управитељ Ставрић није имао довољно материјалних средстава за нормално функционисање богословије. Због политичке и ратне ситуације ни у Србији га није било довољно, а било је отежано и слање новца до Призрена. Учитељи нису добили плате за последње тромесечје а о себи је писао да је био гладан и да није имао шта да једе. Ставрић је претећим тоном обавестио Игуманова (а преко њега и надлежне у Београду) да следећу школску годину неће започети ако не добије новац, да ће се поздравити с Призреном и отићи на неко друго месту где ће моћи да зарађује за живот.²⁵³

Школа је у више наврата била мета оружаних напада. Само на источној страни зграде било је 10 рупа, а само у две собе Ставрић је пронашао 40 куршума. Када је Русија закључила примирје са Османским царством, велика група башибозука, обрадована том вешћу, дошла је до зграде богословије и пуцала на њу из пушака док се није срушио сав

²⁴⁹АС, МПс, VII, 72/1877, Београд, 9. јул 1877.

²⁵⁰Ђоко Слијепчевић, *Михаило, архиепископ...*, 445.

²⁵¹Исто, 445–446.

²⁵²Милан Ј. Гајић, наведено дело, 96, 99.

²⁵³АС, МИД ПО, МФ, ролна 50, Ф. IV, док. 478, Призрен, 26. јун 1878.

малтер са горњег спрата.²⁵⁴ Богословија је живела у сталном страху, али је ипак без прекида радила јер су се наставници и ученици прилагодили тим условима живота.²⁵⁵

Када је богословија била без пара, а у Призрену није било ни руског конзула Јастребова, новац је позајмљиван од богатијих Призренаца (Заке Хаџи Јакића, браће Газикаловић и Симе Парлића, апотекара).²⁵⁶

Школске 1878/9. године први разред је уписало 12 ученика, десеторо из Призрена и по један из Битоља и пећког округа. Други и трећи разред уписало је по 9 ученика. Прву годину је завршило 9, другу 5 и трећу 6 ученика.²⁵⁷

Поред свих неприлика које су сналазиле богословију, задесио ју је и један веома тежак губитак од којег се годинама опорављала. Преминуо је управитељ Илија Ставрић, 22. фебруара 1879. године, млад и у напону снаге, заражен богињама које су у то време харале Призреном. Он је био стожер око којег се окупљало српско грађанство. У богословији су остали само Костић и Камперелић, који по знању и искуству нису били ни близу Ставрићу јер су били млађи и без довољно ауторитета.

Митрополит Михаило је 24. марта 1879. године јавио министру просвете и црквених послова да је преминуо Илија Ставрић и да су часове које је он држао преузели Петар Костић и Ђорђе Камперелић.²⁵⁸ Сима Игуманов је предложио да послове управитеља привремено обавља Петар Костић.²⁵⁹ Митрополит Михаило је молио министра просвете да пошаље новац за призренску богословију јер за 1879. годину до марта ништа није добила а био неопходан да би ова школа могла да настави рад. Министарство је одмах одговорило и након само два дана послало је новац. Митрополит Михаило је новац проследио богословији преко руских конзулата у Дубровнику, Скадру и Призрену.²⁶⁰

Јастребов се у Призрен вратио септембра 1879. године. Наишао је на жалосно стање не само у Призрену него и у богословији. Сама зграда била је много оштећена, прозори полупани а меци забијени у зидове. Било је потребно око 100 дуката да се све санира. Од смрти Илије Ставрића, који је све своје слободно време проводио у богословији, живот у Заводу постао је неизвестан. Благодејанаца је те године било седам. Књига није било ни у богословији ни у околним основним школама, а због те велике оскудице Јастребов је послао свог гаваза у Врање да их донесе у Призрен.²⁶¹

²⁵⁴Петар Костић, *Споменица...*, 57.

²⁵⁵Исто, 65.

²⁵⁶Петар Костић, *Почетак нашег просветног-националног рада у бившем Солунском вилајету и његови резултати*, Лужни преглед, 1934, 207.

²⁵⁷Милан Ј. Гајић, наведено дело, 96, 99.

²⁵⁸АС, МПс, VIII, 268/1879, Београд, 12. март 1879.

²⁵⁹АС, МГ, 765, 1884. б. м., б. г.

²⁶⁰АС, МПс, VIII, 268/1879, Београд, 6. април 1879.

²⁶¹Ђоко Слијепчевић, *Михаило, архиепископ...*, 447.

Школска 1879/80. година започела 23. октобра, нешто касније него уобичајено. Узрок томе био је недостатак књига. Први разред уписало је 10 ученика узраста од 13 до 16 година са завршеним другим, трећим и четвртим разредом основне школе. Шесторо њих било је из Призрена и околине, тројица из Гњилана и околине и један из Липљана.²⁶² Други разред уписало је 10 а трећи 6 ученика. Прву годину завршило је 6, другу 2 и трећу 4 ученика.²⁶³

Извештаји о раду са списковима ученика Сава Дечанац слао је митрополиту Михаилу на почетку школске године. Ставрићева пракса била је да се спискови шаљу по окончању године.²⁶⁴ Костић и Камперелић, када су остали сами у школи, послали су списак ученика 26. фебруара 1880. године митрополиту Михаилу. Јавили су да пара више немају, да су се већ задужили код Јастребова и да више нема смисла да позајмљују новац. Молили су митрополита да се новац што пре пошаље уз напомену да ће последице по њих бити веома штетне ако новац не добију у најскорије време. Министарство је убрзо послало 3.890 динара митрополиту Михаилу који је новац проследио у Призрен.²⁶⁵ Јастребов је обавестио митрополита Михаила да је новац стигао и послао му признаницу.²⁶⁶

Петар Костић, који је после Ставрићеве смрти преузео улогу извештача из Старе Србије како о политичким приликама тако и о богословији, извештавао је углавном посредством Јована Денића из Гњилана. Костић је у априлу написао опширно писмо влади у Београду о насиљу које су чинили мухаџири. То писмо је послао по свом писмоноши Трајку које је он требало да преда Денићу.²⁶⁷ Чланови Лиге пресрели су Трајку и одузели писмо. У недељу 9. априла 1880. године Лига на челу са Рамаданом Заскоком, локалним зликовцем, решила је да убије Костића, те су га тражили по целом Призрену. Он се само срећним случајем спасао. Арбанаси га нису пронашли јер је био сакривен у једној трговачкој радњи која се налазила у близини Руског конзулата. То вече Јастребовљев гаваз га је извео из радње. Призренски мутесариф је добио то писмо и захтевао од Јастребова да се Костић преда. Јастребов се са тим сагласио али је тражио да му власт гарантује за Костићев живот.²⁶⁸ Костић се предао и након ислеђивања послали су га у Битољ. Јастребов је Костићу дао седам лира од средстава намењених богословији, једну лиру дао је енглески конзул Сен Џон и две лире из својих средстава Јастребов. Костићевој мајци и жени Јастребов је давао месечно по три лире од новца за потребе богословије.²⁶⁹

²⁶² АС, МПС, XXII, 87/1888, Призрен, 14. фебруар 1880.

²⁶³ Милан Ј. Гајић, наведено дело, 96.

²⁶⁴ Ниједан Ставрићев извештај није пронађен у Архиву Србије, Народној библиотеци Србије и Архиву САНУ. Вероватно се та грађа налази у заоставштини митрополита Михаила, која је недоступна.

²⁶⁵ АС, МПС, VII, 72/1877, Београд, 7. март 1880, 18. март 1880.

²⁶⁶ Ђоко Слијепчевић, *Михаило, архиепископ...*, 449.

²⁶⁷ Када је Денић сазнао да је писмо пронађено, прешао је у Врање код архимандрита Саве где је био дуже од шест месеци. Молио је од српске владе финансијску помоћ и да му помогне да се врати кући. (АСАНУ 12/358, XII/5, Врање, 2. септембар 1880).

²⁶⁸ Петар Костић, *Аутобиографија...*, 72–76.

²⁶⁹ Ђоко Слијепчевић, *Михаило, архиепископ...*, 450.

Митрополит Михаило је обавештен о Костићевом хапшењу. Молио је министра просвете и црквених послова да се богословији пошаље новац како би на време започела следећу школску годину, с надом да ће бити више богослова него у ратним годинама.²⁷⁰

Милош Милојевић, не баш велики пријатељ Петра Костића, известио је Јована Ристића да је Петар у битољској тамници, да га изводе сваки дан по сат-два на саслушавање на којем га застрашују и муче претњама, море глађу и нечистоћом, тамнује међу разбојницима и зликовцима.²⁷¹ Ристић је о томе известио посланика Србије у Цариграду, Јеврема Грујића, с препоруком да учини све што може како би га ослободио. Грујић је обавестио Ристића да се ангажовао и код енглеског и код руског дипломате, али ништа подробније није могао да сазна, чак ни где се Костић налази. Сматрао је да га османске власти крију како се не би могло утицати на његово ослобађање.²⁷² Заузимањем руског конзула и српског посланика Грујића, Костић је у Битољу био осуђен на пет месеци затвора и пуштен је на слободу септембра 1880. године. Из Битоља се није смео вратити у Призрен (не само због Лиге већ и због обећања руског конзула властима да ће Костић отићи из Османског царства), морао је да отпутује у Београд преко Солуна и Цариграда.²⁷³ У Београд је стигао октобра 1880. године и одмах се јавио Сими Игуманову. Како је морао да остане у Београду, време је искористио на најбољи начин, у учитељској школи слушао је часове из српског језика, српске историје и педагогике.²⁷⁴

У нади да ће се Костић вратити, Камперелић је на самом почетку држао само своја предавања. Када је схватио да се то неће скоро десити, почео је да предаје све предмете осим словенске синтаксе и тумачења јеванђеља. Предавао је без престанка све до летњег распуста који је почео 12. јула. Два дана касније, уз присуство учитеља Саве Јакића, отпочео је испитивања. У сва три разреда било је 12 ђака и испитивање је ишло веома брзо – за пет дана сви ученици су били испитани. Све ђачке оцене забележио је у главни школски протокол, као и ток рада, све материјалне трошкове, оцене њиховог посећивања цркве и школе и владање. У току те школске године потрошено је: на издржавање благодетанаца и на послугу, као и на изванредне потребе и канцеларију 146 дуката, 39 гроша и 15 пара; на плате професора 160 дуката, укупно 306 дуката 39 гроша и 15 пара. Камперелић је митрополита известио о протеклој школској години, с напоменом да је морао да поправља кров на старој и новој згради. Примио је благодетанце у Завод јер нису могли да пронађу станове у Призрену. Нешто касније успели су да пронађу станове а из касе су добијали по 120 гроша на име месечног благодетанија. Тражио је да се богословији и другим основним школама у

²⁷⁰АС, МПс, XXII, 87/1888, Београд, 9. април 1880.

²⁷¹Грађа за историју..., IV/L, 96.

²⁷²Исто, 100.

²⁷³Петар Костић, *Аутобиографија...*, 82–83.

²⁷⁴Исто, 89.

Призрену и околини пошаљу преко потребне књиге. Такође је јавио да је код Јастребова остало непотрошених 286 динара.²⁷⁵

Бугарски егзархисти, преко председника Скопско-бугарског комитета за народно просвештеније у Скопљу, извесног Кара Јове,²⁷⁶ знајући у каквој се ситуацији налази призренска богословија, понудили су Камперелићу да се у Призрену отворе основна школа, гимназија, црква и богословија на бугарском језику, а заузврат су обећали четвороструко већу плату, доживотно место управника и 800 турских лира.²⁷⁷ У договору са значајнијим Призренцима Камперелић је са презрењем одбио ову примамљиву финансијску понуду и тако допринео да се богословија и Срби у Призрену сачувају од бугаризације. Бугарски егзархисти били су незадовољни неуспехом своје мисије па га је Кара Јове оптуживао код Турака и Арбанаса и подмићивао их да га убију.²⁷⁸

После завршене бурне школске 1879/80. године Камперелић је отишао у Београд да изложи ситуацију у којој се богословија наша. Други разлог његовог одласка биле су интриге Милоша Милојевића који је инсистирао да се богословија пресели у Врање, јер по његовом мишљењу у Призрену није могла опстати. Познато је да је Милош Милојевић био у лошим односима са Петром Костићем, али је лоше мислио и о Камперелићу. У једном извештају он је о Костићу и Камперелићу рекао да не знају ни писати како треба а да су наставници у богословији.²⁷⁹ Камперелић се из све снаге трудио да ова богословија остане тамо где је и започела рад. Од надлежних у Београду само је тражио помоћ у особљу,²⁸⁰ а они не само да му нису изашли у сусрет него су и њему нудили посао у Кнежевини Србији. Тек када је објаснио да су бугарски егзархисти спремни да учине све како би Србе у Призрену подвргли бугаризацији и да је он дао обећање Призренцима да ће Србија помоћи свом народу, само да тај народ не поклекне пред великим материјалним изазовима, био је озбиљније схваћен у владајућим круговима у Београду. Био је очајан због недовољног разумевања српске владе и рекао је да ће наставити тамо где је стао па макар га то и живота стајало и нагласио „да тамо где иде људски живот не вреди много“.²⁸¹

У Београду се заиста размишљало да се богословија отвори у ослобођеном Врању, али у документима нема ни речи о томе да би се тиме призренска богословија затворила.

²⁷⁵ АС, МПС, XXII, 87/1888, Призрен, 24. јул 1880.

²⁷⁶ У архивској грађи и у литератури нигде се не помиње његово пуно име и презиме. Помиње се као скопски трговац који је дуго година живео у Сарајеву. Држао је на аренду имање које је био својина манастира Светог Марка а на имену скопског митрополита Пајсија. Изјашњавао се за Србина пре него што је почео да ради за Бугарску егзархију. Његова аутентична изјава: „Био сам бољи Србин него многи остали Срби, али Србија се није хтела одазвати нашој молби, када смо затражили само књиге, без друге помоћи. Да смо имали српске књиге, не би било бугарских школа. Погрчивати се нисмо хтели.“ Он је од 1869. био вођа скопских егзархиста. Био је члан Идаре мецлиса у Скопљу. (Јован Хаџи Васиљевић, *Скопље...*, 116, 231, 506, 531, 538).

²⁷⁷ Борђе Микић, *Између балканских суседа и великих сила*, Историја српског народа VI/1, Београд 1983, 316.

²⁷⁸ ПЗ НБС, Ф ЈХВ, Р 413/IV/ 4.

²⁷⁹ *Грађа за историју...*, IV/I, 188.

²⁸⁰ Петар Костић, *Споменица...*, 66.

²⁸¹ ПЗ НБС, Ф ЈХВ, Р, 413/IV/ 4.

Министар просвете и црквених послова оформио је, септембра 1879. комисију која је требало да припреми план за отварање ове школе. Комисија је закључила да треба да се богословско-учитељска школа отвори у Врању зато што је то место важно за предео Старе Србије и Македоније.²⁸² Министар просвете и црквених послова је препоручивао начелству Врањског округа „да нађе удесну кућу у Врању за Учитељско-богословску школу“.²⁸³ Преговори око кућа у Врању нису уродили плодом и идеја да се у Врању оснује богословија остала је мртво слово на папиру.

Јастребов је отишао августа 1880. године из Призрена у Јањину као конзул. Призренци су га испратили плачући јер су у њему видели свог јединог заштитника. Јастребов се у Призрен вратио већ следеће године.²⁸⁴

Сима Игуманов је 10. новембра 1880. године у Београду саставио тестамент. По његовој жељи писао га је ректор Београдске богословије архимандрит Нестор у присуству сведока: Новице Лазаревића, београдског проте, Атанасије Георгијевића, секретара Београдске конзисторије, Николе Стојисављевића, златара, и Петра Костића, учитеља Призренске богословије. Део који се односи на призренску богословију је следећи:

„Кућа моја у Призрену у којој је сада богословија, да остане на вечита времена кућом Православне српске богословије призренске у којој ће се учити и за духовна звања спремати синови моје отаџбине Старе Србије. А тако исто и виноград мој, који се налази у Кара-Потоку у Призрену да остане у вечито наслеђе богословији призренској.

Непокретна моја добра, налазећи се на Теразијама у Београду, као и готов новац, који се по смрти мојој затекне, завештавам на просветне цели исте Призренске богословије и то овако:

а. Да се како приход од непокретног имања тако и интерес добивен на новац капиталише у току пет година и да се ни на шта не троши осим што ће се издавати по један дукат цесарски месечно на четири или пет ђака, који се овде из Старе Србије на науци налазе, којима ја и сада дајем по 1 дукат цесарски и који се по смрти мојој као већ моји питомци могу затећи.

б. Да се за других пет година троши само четвртина целога прихода моје масе.

в. Да се по истеку ових првих 10 година, за други десет година троши само половина целог прихода.

г. А по истеку ових двадесет година да се троши цео приход а главнина да се чува на вечита времена.

Сви ови издаци имају се према одређеној цели трошити и на васпитање ђака из Старе Србије, који се буду васпитавали било у Београду, било на страни у вишим заводима,

²⁸²Ђоко Слијепчевић, *Михаило, архиепископ...*, 436–438.

²⁸³АС, МПС, IV, 32/1880, Београд, 12. март 1880.

²⁸⁴Ђоко Слијепчевић, *Михаило, архиепископ...*, 450–451.

као и на подпомагање учитеља призренске богословије, како према потреби и времену старатељи моје касе за нужно и цели сходно нађу.

А за главног старатеља моје масе одређујем за свагда митрополита Кнежевине Србије, који се у извесним данима и годинама на управи српске митрополије буде налазио за сада пак по именце г. архиепископа београдског, митрополита српског Михаила са још два трговца из Београда као помоћна старатеља и то: Ђорђа Аћимовића, лончарског трговца са Саве и Стојана Данчевића, дуванцију, да по смрти мојој масу образују и да њоме управљају сходно одредби овог тестамена, подносећи сваке треће године Министарству просвете и црквених послова у изводу рачун прихода и расхода, који ће опет од себе и Руски конзулат у Београду ради знања извештавати.

Ово старатељство у лицу митрополита Србије и два београдска грађанина као помоћне стараоце да остане на сва будућа времена стално. И кад које од два последња лица умре или ма из којих узрока из управе моје масе иступи има се попунити другим лицем које митрополит Србије у споразуму са руским конзулом у Београду изабере. Но, да не би руковање са мојом масом било стараоцима на досади и уштрб својих посала, одобравам да се од целокупног годишњег прихода моје масе може утрошити до 5% па било да то узму сами стараоци, било да даду једном лицу, које би највише имало посла око прибирања кирије и надзора над имањем уопште.²⁸⁵

Том приликом основана је Задужбина Симе Андрејевића Игуманова у Београду 1880. године. Преко њеног имена финансирале су се скоро све културно-просветне акције у Старој Србији и Македонији. На челу Фонда (за издавање школских књига за српске школе у Османском царству) био је Љубомир Ковачевић.²⁸⁶ Ова задужбина била је од немерљиве помоћи српском народу. Само на тај начин српске власти могле су да делују међу својим саплеменицима изван тадашње Србије.²⁸⁷ После одласка митрополита Михаила са митрополијске столице главну бригу о Задужбини преузео је Љубомир Ковачевић. Њему се касније придружио нови српски митрополит Теодосије Мраовић²⁸⁸.

Школске 1880/1. године од 15 уписаних ученика у први разред, седморица су била из Призренског, двојица из гњиланског округа, и по један из Црне Горе, Тетова и приштинског округа. За тројицу ученика не може се поуздано рећи одакле су били родом. Другу годину уписало је 9 ученика. Трећег разреда није било, мада је школску 1879/80. завршило два

²⁸⁵АС, МГ, 25, Београд, 29. октобар 1880.

²⁸⁶Ч. Ђекић, *Задужбина Симе Андрејевић-Игуманова*, Гласник Српске православне цркве 1967, бр. 3, 47.

²⁸⁷Јован Јанић, *Задужбина Симе Андрејевић Игуманова*, Београд 2008, 174.

²⁸⁸Теодосије Мраовић, митрополит (Баја, 30. I 1815–Београд, 27. II 1892). Завршио филозофију у Будимпешти и богословију у Карловцима, рукоположен у чин ђакона и презвитера 1841, за архимандрита 1860. Хиротонисан за Архиепископа београдског и митрополита Србије (1883–1889).

ученика. Није познато зашто су та два ученика напустила богословију. Прву годину завршило је 14, а другу 5 ученика.²⁸⁹

Митрополит Михаило добио је 15. новембра 1880. године 3.890 динара за потребе Призренске богословије. И овог пута, као и много пута раније, морао је да подсећа Министарство на његове обавезе. Том приликом послали су и два сандука књига.²⁹⁰ Новац и књиге стигле су у Призрен преко Руског конзулата у Скадру а донео их је Крста Вићентијевић уз посебну пуномоћ Ђорђа Камперелића. Ова пошиљка путовала је више него дуго, у Скадру је преузета 10. фебруара 1881. године, а признаница да је пошиљка стигла митрополит Михаило је предао Министарству просвете 26. фебруара 1881. Обично се дешавало да пошиљке тако дуго путују из правца Београд-Призрен. Другу половину новца у износу од 3.890 динара митрополит Михаило добио је 18. маја 1881. године. Преко руског конзула у Скадру, Крилова, послао је део новца у износу од 140 златних мецидија или 1.500 форинти које је Камперелић примио и послао признаницу почетком јула.²⁹¹

Након више од једне године, богословија је добила још једног наставника, Илију Вучетића.²⁹² Заузимањем митрополита Михаила постављен је за наставника Призренске богословије септембра 1880. године.²⁹³ Како је тада стање у Призрену било хаотично, он је у Призрен стигао тек 5. јула 1881. преко Цариграда. За потребе богословије донео је и део новца који му је дао митрополит Михаило,²⁹⁴ а Ђорђу Камперелићу који је и 1881. године био у Београду, предата је друга половина предвиђене суме 12. септембра 1881. године.²⁹⁵

Петар Костић известио је Стојана Новаковића о положају српских школа у Старој Србији. У разговору је напоменуо да би било добро да се помоћ за школе у Старој Србији шаље преко Јастребова управи богословије која би водила рачуна о исплатама свим учитељима. Изразио је бојазан да може бити злоупотреба ако се новац, као до сада, учитељима шаље преко пограничних власти.²⁹⁶

Након смиривања политичке ситуације у Призрену Сима Игуманов је септембра 1881. године стигао у свој родни град, где је могао „да пије бистру призренску воду и хочко рујно вино“. У писму је известио митрополита Михаила да се школа не налази у најгорем стању,

²⁸⁹Милан Ј. Гајић, наведено дело, 96, 99.

²⁹⁰АС, МПс, VII, 72/1877, Београд, 29. октобар 1880, 3. новембар 1880.

²⁹¹АС, МПс, XXII, 87/1888, Скадар, 22. јануар 1881, Призрен, 4. јул 1881.

²⁹²Илија Вучетић, професор, национални радник (Велике код Плава, Црна Гора, 28. VII 1854 – Скопље, Македонија, 19. X 1922). У Дечанима је завршио манастирску школу и школовање наставио у Београдској богословији 1868. године. По завршетку богословије (1872) постављен је за учитеља у Скадру (од април 1873. до август 1875). Образовање је наставио у Русији (1875), где је завршио Херсонску учитељску семинарију (1877) и Теодосијски учитељски институт (1880). Наставник Призренске богословије (1880 – 1895). Био је директор Српске гимназије у Скопљу.

²⁹³АС, МПс, XXII, 87/1888, Београд, 30. октобар 1884.

²⁹⁴АС, ЛК, 625, Београд, 13. јул 1881.

²⁹⁵АС, МПс, XXII, 87/1888, Београд, 4. мај 1881, 24. јул 1881, 31. август 1881.

²⁹⁶АС, ЛК, 625, Београд, 13. јул 1881.

како му је у Београду представљано, да је штета на школи прилична али не и превелика с обзиром на ситуацију каква је владала у Призрену.²⁹⁷

Када је Петар Костић добио одобрење од Главног одбора Лиге²⁹⁸ да се може вратити у Призрен, кренуо је из Београда преко Цариграда (да Турцима завара траг) и у Призрен стигао крајем септембра 1881. године.²⁹⁹

Школске 1881/2. године први разред уписало је 13 ученика, од којих седморица Призренаца, двојица Приштинаца и четворица из Гњилана и околине. Сви су завршили четири разреда основне школе, један је примљен као благодејанац, седморо као полублагодејанци, а њих петоро финансирани су се о свом трошку. До краја школске године њихов број се смањило на осморо. Неки ученици су напустили школу на захтев својих родитеља. Предавали су: Костић, Камперелић и Вучетић. У првом разреду предавали су се следећи предмети: хришћанска наука, историја цркве, земљопис, математика, српска граматика, физика и црквено појање. У свим разредима ученици су оцењивани у владању, посећивању цркве и школе. Од оцена су преовлађивале тројке и четворке. Други разред уписало је 13 ученика, од којих 8 потпуних благодејанаца, један полублагодејанац, а завршило је 10 ученика. Од предмета предавани су: српска синтакса, словенска граматика, земљопис, физика, рачуница, црквено појање и историја цркве. Трећи разред уписало је 4 ученика од којих је 1 потпуни благодејанац и 2 полублагодејанца а толико их је и завршило разред. Сви ученици имали су само четворке и петице. Предавана је: догматика богословља, црквено богословље, историја цркве, словенска синтакса, хигијена, црквено певање. Укупно је у Заводу у току године било 30 ученика а разред је завршило 22 ученика.³⁰⁰

Митрополит Михаило је, као велики русофил и човек неспреман на компромисе, био у сукобу са српском владом и кнезом Миланом. Та његова оријентација била је у супротности са тадашњом српском аустрофилском политиком и зато је био збачен са митрополитске столице (1881). Нови митрополит Теодосије Мраовић изабран је тек 1883. године.³⁰¹ Призренска богословија је његовим одласком изгубила велики и значајан ослонац у раду а пре свега важног посредника између ње и владе Србије.

Нови посредник између богословије и владе Србије постао је Љубомир Ковачевић, који је такође помно пратио рад богословије. Управитељи и наставници богословије су се за све потребе обраћали њему а он је о томе извештавао надлежно Министарство. У преписци са богословијом потписивао се као старалац Фонда Симе Игуманова.³⁰²

²⁹⁷Ђоко Слијепчевић, *Прилози...*, св 6, 465.

²⁹⁸Када је Костић стигао у Призрен с Лигом се већ обрачунао Дервиш-паша.

²⁹⁹Петар Костић, *Аутобиографија...*, 93.

³⁰⁰АС, МПС, XXII, 87/1888, Призрен, 30. јун 1882.

³⁰¹Чедомир Попов, *Немирне године и везивање за Аустро-Угарску*, Историја српског народа VI/1, Београд 1983, 65.

³⁰²Петар Костић, *Просветно...*, 46.

По доласку у Призрен Петар Костић се писмом јавио Љуби Ковачевићу и жалио се да у школи ништа не функционише како треба, с коментаром: „Наша је школа велика само по гласу а кад се дубље погледа увидеће се да при садашњем стању, врло мало својој цели одговара. Она се зове богословија а у ствари она је основна школа, јер у њу долазе ђаци који у исту уче и цифре писати.“ Костић је сматрао да тога не би било када би било иоле уређенијих основних школа са учитељима које би требало пристојно плаћати, најмање од 80 до 100 турских лира. Подсетио га је да и учитељи у богословији служе за 60 лира годишње. Костић, резигниран ситуацијом, био је мишљења (он а и други из Призрена) „да смо ми па и све остало пре времена пропали. Е кад би од Вас било бар какве утехе.“ Костић каже да се у Призрену живи као изван света јер се ништа о догађајима у њему не зна. Добијају само *Српске новине* преко Јастребова, тражили су и *Просветни гласник* и *Видело*, али их нису добили. У истом писму молио је Ковачевића да из суме одређене за издржавање богословије узме 20 дуката и набави за библиотеку богословије дела издања Југословенске академије знаности и уметности.³⁰³ И други наставници били су у контакту са Љ. Ковачевићем. Илија Вучетић се Ковачевићу у писму писаном 8. јануар 1882. године жалио да је у Призрену сваки дан све горе живети. Али је свестан чињенице да њиховим присуством и опстанком богословије опстаје и српски дух. Констатовоао је да су хришћани деморалисани и један другог клеветају пред властима. Вучетић је сматрао да од Призренске богословије народ не може имати никакве стварне користи ако се не измени програм рада и учитељима се не да потпуна самосталност у вршењу дужности. Симу Игуманова у писму је називао старцем и обавештава Ковачевића да је он сместио женску основну школу у исто здање где се налази и богословија, и да то апсолутно не одговара призренском поимању мушко-женских односа. Учитељица женске школе била је Стана рођ. Михаиловић, супруга Ђорђа Камперелића. Јастребов га је убеђивао да не меша женску и мушку децу а Игуманов је хтео да на неки начин либерализује односе, или, како Вучетић каже да „учини уједанпут овде запад“. Жалио се и на веома тешко Костићево и своје материјално стање. Сматрао је да се са 100 дуката у Призрену не може живети зато што су цене свих производа веће него у Београду. Ипак се надао да ће се Стојан Новаковић „одазвати вапајућем гласу и притећи у помоћ“.³⁰⁴

Наставници богословије известили су 28. јануара 1882. године министра просвете и црквених послова о упису у школску 1881/2. годину. Подсетили су да су се, као и претходних година, обратили појединим општинама у Старој Србији позивом да свака из своје средине пошаље по једнога или два ђака на васпитање а под условима постојећег богословског устава. Одзив је био слаб, само су се две општине јавиле. Учитељи су сматрали да се „слаб или управо никакав одзив појединих општина може протумачити тако, што ни у

³⁰³ АС, ЛК, 625, б. м. 13. децембар 1881; Призрен, 10. јануар 1882.

³⁰⁴ АС, ЛК, 491, Призрен, 27. децембар 1881.

једној нема иоле ваљаних школа и учитеља, што иза доста бурног времена, још код многих влада некаква зебња и слутња, а никако немарност према школи“. Зато се те школске 1881/2. године уписао мали број ђака. Подсетили су министра да је на основу постојећег устава богословија под непосредном управом управитеља а смрћу Илије Ставрића (1879) место управитеља остало је све до тог тренутка упражњено, зато је положај учитеља, односно врховне управе, постао неодређен. По одредби треће тачке постојећег устава за сав рад у школи, као и изван ње, био је одговоран управитељ. Учитељи су констатовали да се они не могу самопостављати за управитеља без нарочитог овлашћења, као и због уважавања једнога према другом. Зато су у интересу самога Завода а и ради одржања постојеће слоге међу учитељима молили министра да једног од њих одреди за управитеља. Том приликом тражили су и материјална средства за одржавање богословије јер су сматрали да ће доћи у веома незгодан положај ако им новац ускоро не стигне. Учитељи су понизно али аргументовано тражили да се њихов положај поправи, да се плате повећају како би та сума одговарала њиховим „безусловним потребама и положају у очима народа, као и све остало што би овај завод увеличало, на већу корист овамошњег бедног народа“. ³⁰⁵ Костић је 1882. године таторима предлагао да на место ректора поставе Вучетића, али је у Београду ипак одлучено да се постави Костић због његовог познавања прилика у Османском царству. ³⁰⁶ Стојан Новаковић је одмах по добијеном писму наредио да се богословији пошаље полугодишњи износ предвиђен „за једну школу на страни“, али је новац у богословију стигао тек 27. маја 1882. године. ³⁰⁷

Баш када је изгледало да је богословија заплвила у мирније воде, без икаквог повода 11. фебруара 1882. године османске власти су опколиле школу, сваки кутак претресли, запленили школску архиву, књиге, новац, нешто оружја и ухапсили наставника Ђорђа Камперелића. У богословској архиви није било ничега што би Камперелића могло компромитовати сем једног писма писаног митрополиту Михаилу у Београд, у којем га је молио да пошаље уџбенике преко Руског конзулата у Скадру. На захтев Јастребова то писмо је враћено, као и остала школска архива, чак и новац. ³⁰⁸ Испитивања су трајала од 11. фебруара до 24. априла, војни суд у Призрену није могао да осуди Камперелића јер није пронашао никакву његову кривицу. На крају су му саопштили да су га ухапсили по тужби Николице Х. Ђуришића, потурченог Омер ије, ³⁰⁹ и да се мора суочити са њим у

³⁰⁵ АС, МПс, XXII, 87/1888, Призрен, 16. јануар 1882.

³⁰⁶ АС, ЛК, Призрен, 13. јануар 1890.

³⁰⁷ АС, МПс, XXII, 87/1888, Београд, 10. фебруар 1882.

³⁰⁸ Петар Костић, *Споменица...*, 68.

³⁰⁹ Омер је био српски агент под именом Николица Ђуришић у Старој Србији. Био је у преписци са Јованом Ристићем и архимандритом Савом Дечанцем. Он се писмом јавио Ристићу 1880. године тржећи новац за свој рад. Писмо је завршио речима: „Ја ћу бити патриота па шта Бог да, остајем искрени и за убудуће“. Пореклом је био Цинцарин, родом из села Гопеша код Битоља. Није био задовољан материјалним средствима које је добијао од српске владе па се потурчио и оклеветао преко две стотине Срба како су припремали устанак у

Приштини.³¹⁰ На захтев Дервиш-паше стражарно је спроведен у Приштину и стављен пред преки војни суд. Омер га је оптужио да је: бунтовник, тајни агент српске владе, да је после 1878. прешао у Србију и покушао да организује устанак, да се 1880. у Београду састао са кнезом, министрима и генералима, да се са врањским и нишким командантима договарао да подигне устанак у Подримљу у пролеће 1882, да је био потпредседник бунтовничког комитета чији је председник био Сима Андрејевић Игуманов. Оптужили су га да је водио сталну преписку са српским чиновницима и руским конзулима, да је плату примао из Србије а не из неког Фонда Симе Игуманова. Када је Камперелић тражио да своју клевету докаже, чланови војног суда су повикали: „Зар је мало доказа.“ После извесног времена поново су га позвали пред војни суд и понудили му да се потурчи и изда све своје познанике који су у некој вези са Србијом. Заузврат су обећали да га неће осудити и да ће га поставити за чиновника у њиховој служби са платом каквом је имао као наставник. Камперелић није поклекао ни пред војним судом и своју веру није проверио. Осуђен је на десет година робије у Акју Кале у Сирији. Са пресудом о врату и окованим рукама 2. октобра спроведен је кроз центар Приштине. Приказиван је грађанима као највећи царски непријатељ са намером да се застраши хришћанско становништво. У затвору су поред најозлоглашенијих убица и криминалаца били и угледни Срби, хришћани, који су ухапшени под оптужбом истог потурчењака Омера.³¹¹ Камперелић је успео да поручи Петру Костићу преко Илије Ћићарића, трговца, да му пошаље што више новца. Костић му је послао пет месечних плата у износу од 20 наполеона (један наполеон је вредео 20 динара).³¹²

Јеврем Грујић, српски посланик у Цариграду, неуспешно је покушавао да ослободи Камперелића. Грујић се обратио васељенском патријарху да га замоли да утиче на призренског митрополита Мелетија да се заузме за његово ослобађање. Мелетије није био вољан да помогне, већ је рекао да је Камперелић непромишљен, да су код њега пронађена поверљива писма и да ће доказати своју невиност ако није крив. У писму председнику владе Грујић је саопштио да је призренска богословија остала само са два учитеља и молио га је да поручи Новаковићу да саветује учитеље који одлазе на службу у Стару Србију „да се ману сваке преписке како ван земље тако и у земљи а да знаду да свом народу може служити самим вршењем примљеног посла...“³¹³ Посланик Грујић у писму Пироћанцу предлагао је да се заузму да Камперелићу буде суђено у Цариграду.³¹⁴ Камперелић је из Солуна, окован око врата, са још осморицом других заробљеника, кренуо пут Смирне одакле је писао српском посланику у Цариграду Јеврему Грујићу. Као српски поданик тврдио је да је пасош добио по

Турској. То је био непосредан повод да се у Приштини формира Војни суд под председништвом Ибрахим-паше (Грађа за историју..., IV/I, 102–103).

³¹⁰Грађа за историју..., IV/ I, 102–103.

³¹¹Грађа за историју..., IV/ I, 178.

³¹²Петар Костић, *Аутобиографија...*, 96.

³¹³АС, МИД ПО, МФ, ролна 62, 31–37, Цариград, 15. јун 1882.

³¹⁴АС, МИД ПО, МФ, ролна 62, 41–42, Цариград, 24. август 1882.

завршетку школовања у Београду и да му је то османска власт признала у Нишу (1873), али га је у међувремену изгубио. Молио је да га спаси робије и позивао се на то да су му и родитељи и шесторо браће у Београду и да тамо плаћају порез.³¹⁵ Грујић је српску владу обавештавао о Камперелићу и својим делањима за његово ослобођење, као и о покушајима руског посланика Нелидова, али све је било неуспешно.³¹⁶ Потом је спроведен са спроводником Али Онбашом на француску лађу за Акру. Лако и брзо се са тим спроводником и договорио да му да 20 турских лира а да га заузврат он ослободи и да му при том преда спроводно писмо и оптужбу, на шта је он пристао. Камперелић је са тршћанском лађом „Марс“ дошао на грчко острво Крф одакле је отишао у Црну Гору, тачније у Бар, 21. фебруара 1883. У Црној Гори су га примили као шпијуна, сумњиво лице и непријатеља. Тражио је да му дају пасош и путни трошак до Београда, али није добио ништа од тога, чак му нису дозволили да сачека новац који му је послат из Београда. Под претњом предаје османском посланику наређено му је да одмах оде са Цетиња. Отишао је у Котор где су га опет сачекале неприлике. По телеграфској пријави аустро-угарског посланика са Цетиња, барона Темела, ухапшен је под сумњом да одлази у Боку которску и Херцеговину носећи нека писма политичког садржаја а ради подизања устанка. Захваљујући интервенцији српске владе пуштен је после пет дана проведених у которском затвору. Напокон, Камперелић је у Београд стигао 10. марта 1883. године.³¹⁷ На захтев министра иностраних дела написао је извештај о страдању хришћана у Османском царству, а нарочито о страдању Срба у Косовском вилајету.³¹⁸ Такође је саставио списак основних школа у Старој Србији.³¹⁹

Два месеца касније Иван Јастребов обавестио је Јеврема Грујића да је руско посланство на основу Цариградског договора издејствовало код власти да нареди бејрутском валији да Камперелића ослободи, али да он зна да се „Ђока другим путем спасао.“³²⁰ Српске власти је и Петар Костић обавестио о Камперелићевом хапшењу, суђењу и прогонству. У богословији су незванично, преко неког Нишлије, сазнали да се Камперелић ослободио и да је стигао у Котор.³²¹

Те године, месец дана после Камперелићевог хапшења, богословију је потресао још један ударац, 8. марта 1882. године преминуо је Сима Игуманов. Тешко болестан, девет дана пре смрти, допунио је жеље изражене у тестаменту који је написан у Београду 1880. године. Допуне се углавном односе на његова покретна добра, коме шта поклања, као и на новац за неке личности с којима је био у контакту. Осим тога, Игуманов је још предложио: „Општини овд. препоручујем да после моје смрти пошаље у Београд Косту Х. Марковића, трговца, и

³¹⁵АС, МИД ПО, МФ, ролна 62, 56–58, Смирна, 23. новембар 1882.

³¹⁶АС, МИД ПО, МФ, ролна 62, 48–50, Цариград, 19. новембар 1882, 28. децембар 1882.

³¹⁷ПЗ НБС, Фонд ЈХВ, Р, 413/IV/ 4.

³¹⁸*Грађа за историју...*, IV/L, 177–181.

³¹⁹Исто, 207–209.

³²⁰АСАНУ, ЈГ, 10031/72, Призрен, 31. мај 1883.

³²¹АС, ЈБК, 625, Призрен, 21. IV 1882, 14. март 1883.

Петра Костића, учитеља, као своје поверенике да ови у договору са мојим таторима а по гласу мога тестаментa и овога додатка за стално уреде моје ствари. Господи таторима у Београду препоручујем да именовану двојицу са трошком снабде на рачун мог имања.“ Ову допуну тестаментa оверио је Иван Јастребов, руски конзул, а за остало је навео: „У осталом мој тестамент остаје у пуној важности“.³²²

Управа богословије и Министарство просвете и црквених послова међусобно су се договорили да је најбољи и најбезбеднији начин да управа контактира само са стараоцима Фонда, пре свега са Љубомиром Ковачевићем.³²³

Османске власти су одмах након Игумановљеве смрти тражиле од Петра Костића извештај о раду богословије. Костић је у договору са Јастребовим у извештају написао да се богословија издржава о трошку покојног Симе Игуманова, а за случај ако би власт тражила доказ о томе, Јастребов је, као привремени надзорник богословије, дао Извод из тестаментa покојника потврђен печатом Конзулата. Наравно, у том изводу није било ни помена о начину трошења финансијских средстава и временском ограничењу које је Игуманов захтевао.

Неколико Срба Призренаца, који су били у блиским односима са митрополитом Мелетијем, тражили су на увид тестамент и колики је приход са имања Симе Игуманова. Све њихове потписе је потврдио својим потписом и митрополит Мелетије. Јастребов им је одговорио да је тестамент на суду (даљи Игуманови рођаци су покушали да оспоре тестамент) и да ће копију тестаментa добити када он постане правоснажан.³²⁴

С пролећа 1882. године Костић се писмом обратио Љ. Ковачевићу и саопштио да богословија нема ни пет пара, да се од Јастребова не може позајмљивати зато што он чека премештај, а од трговаца се не може ништа очекивати зато што је ванредно стање. Обавештавао га је да је ситуација постала несношљивија него икада, да истраге не престају и да су многи Срби у затвору.³²⁵

Богословија је од Министарства просвете и црквених послова 27. маја 1882. године добила 3.890 динара. Министарство је новац послало 22. фебруара српском посланику Јеврему Грујићу и замолило га да тај новац пошаље богословији преко Симе Игуманова или руског конзула. Како је Игуманов преминуо, Грујић је новац доставио руском посланству у Цариграду а они руском конзулу у Призрену, Јастребову. Тај новац је путовао више од три месеца до Призрена. Те године богословија је добила још 3.890 динара истим путем. Новац је послат по налогу Стојана Новаковића од 15. августа 1882. године а у богословију је стигао октобра те године.³²⁶ Од те године новац се из Београда веома често слао српском посланику

³²²АСАНУ, СД, 14435/IV, 96, Призрен, 16. фебруар 1882, 1. март 1882.

³²³АС, ЛК, 194, Призрен, 1892.

³²⁴АС, МИД ПО, МФ, ролна 80, IV /328–329, Цариград, 5. фебруар 1885.

³²⁵АС, ЛК, 625, Призрен, 3. IV 1882, 21. април 1882.

³²⁶АС, МПс, XXII, 87/1888, Београд, 10. фебруар 1882; Цариград, 16. март 1882, 25. мај 1882; Београд, 3. август 1882; Цариград, 4. новембар 1882. Сви актери у догађају били су више него ревностни у слању признаница за

Јеврему Грујићу а он га је преко руског посланства слао руском конзулу у Призрен. Грујић се веома ангажовао у свим пословима везаним за богословију.

На крају те веома тешке школске године извештај о ученицима послали су Илија Вучетић и Петар Костић 12. јула 1882. године. Предавања су завршена 28. јуна а пет дана касније започели су испити који су трајали четири дана. Испит из Историје Српске цркве није одржан зато што је наставник који је то предавао, Ђорђе Камперелић, био ухапшен. Деца су из тог предмета оцењена на основу оцена са тромесечја. До краја новембра 1882. године било је 10 потпуних благодејанаца а од тада девет. Полублагодејанаца је на почетку било 6 а касније 5. Потпуни благодејанци добијали су по 120 гроша месечно, а полублагодејанци по 60 гроша. Било је и веома сиромашних ученика који су добијали мању помоћ. Учители су дали и прецизан финансијски извештај колико је и на шта потрошено: на издржавање свих ученика 14.220 гроша, на плате двојице учитеља за целу годину и једног за 10 месеци 18.133 гроша (Петар Костић је у Београду примио две плате за септембар и октобар), на плату учитеља који је предавао црквено појање за четири месеца 480 гроша, за огрев 891 грош, за изванредне трошкове 1.029 гроша, за куповину 105 комада књига и за пренос од Сиска до Призрена 977 гроша, за послугу 2.540 гроша. То је укупно износило 38.271 грош. Ако се један дукат рачуна 64 гроша, онда је потрошено око 598 дуката. У извештају су подсетили да су и Камперелићу дали целу плату до краја школске године. Предлагали су министру да се припоји четврти разред основне школе као припремни за упис у богословију и да се за учитеља постави Ђорђе Јовановић, који је завршио учитељску школу. Такође су сматрали да би било неопходно да се, уколико се Камперелић не врати, Тривун Димитријевића постави за учитеља богословије. Илија Вучетић је живео у вароши а не у богословији зато што је ту била смештена женска школа. Игуманов му је у договору са митрополитом Михаилом плаћао огрев. Како је Игуманов те године преминуо, учители су тражили одобрење да се, од укупне суме коју богословија добија, Вучетићу да 20 дуката месечно на име огрева. Тражили су и информацију о броју ученика који ће моћи у наредној школској години примати благодејање. И у овом допису, као и у свим ранијим али и касније написаним писмима, тражили су новац. Учители су скренули пажњу и на политичку опасност у којој се налазе и тражили могућност да се из те опасности делимично извуку, па су предлагали да татори Фонда Симе Игуманова саопште османским властима да је Игуманов одредио извесну суму годишње за издржавање богословије. Они су сматрали да ће то потпомоћи да се новац и књиге добију као и до тада. Учители су се залагали да се уведе турски језик у школи сматрајући да ће то „бар мало одагнати зле мисли према богословији“.³²⁷

примљени новац, и у писмима наводе да шаљу признанице, али тих признаница у Архиви Министарства просвете и црквених послова нема.

³²⁷АС, МПс, XXII, 87/1888, Призрен, 30. јун 1882.

Костић и Вучетић нису могли сами да савладају све предмете и зато су 13. фебруара 1882. године позвали Тривуна Димитријевића³²⁸ да предаје црквено певање. Он је завршио богословију у Београду 1873. године и након тога радио као учитељ трећег и четвртог разреда основне школе у Призрену. Школске 1882/3. године први разред уписало је десет ученика, девет Призренаца и један Приштинац. Други разред уписало је 7 и трећи 8 ученика. Прву годину је завршило 9, другу 6 и трећу 7 ученика.³²⁹

Стојан Новаковић је Јастребову послао писмо 22. новембра 1882. године у којем је био прилог: Наредба за богословију призренску или како је рекао, текст који може служити и као статут богословије; „богословија призренска јесте школа у којој управу води директор, договарајући се у свим главнијим стварима са наставницима; за директора се поставља Петар Костић, наставник богословије призренске и он ће ту власт преузети и вршити је од дана када му се овај акт саопшти а сви други имају се покоравати; Директор са наставницима води бригу о богословији призренској у сваком погледу, а његова је дужност исто тако да се брине и о осталим српским школама онога краја да о њима шаље извештаје и да тражи помоћ путем који му је познат; Директор се брине о каси богословије и о фонду школском који се налази при богословији; Где би се догодило да се Савет наставнички и директор не сложе ту ће се, док је Јастребов у Призрену, обраћати њему и он ће ствар коначно решавати а кад не би Јастребов био у Призрену онда ће директор ствар достављати месту у Цариграду за православне школе надлежно.“

Ово писмо није било потписано у страху да случајно не падне у непожељне руке. Овом наредбом плате учитеља су повећане за 25 %. Саопштио је да је за потребе српских школа послато 2.240 динара преко српског посланства у Цариграду а да је у плану да се пошаље још 2.400 динара истим путем. Новаковић је предлагао да, у случају да се ова сума не потроши, она буде сачувана као школски фонд за старосрбијанске школе. Обећао је да ће се из Србије слати новац одређен буџетом којим ће попуњавати школски фонд. Он је очекивао да се пошаљу признанице за то на шта је новац потрошен. Новаковић је, што се преустројства тиче, одобравао да се четврти разред прикључи богословији, да буде приправни богословиски разред и да се за наставника узме Тривун Димитријевић. Његово место да се попуни учитељем Глигоријем Чемерикићем из Пљеваља. Што се турског језика

³²⁸Тривун Димитријевић, професор, национални радник (Ђаковица, 28. I 1852 – Призрен, 24. VII 1923). Београдску богословију уписао 1869. године и завршио је 1873. године. Био је учитељ основне школе у Призрену (1873–1883) и наставник призренске богословије (1883–1923). После Првог светског рата постављен је за титуларног професора ове школе. Неколико пута вршио је дужност заступника ректора богословије, а за помоћника ректора изабран је јануара 1890. године. Слао је књиге основним школама и обављао дужност деловође и библиотекара. Био је и надзорник годишњих испита по основним школама на целом простору Старе Србије. Успешно је спасавао силом помуслимањене девојке и жене. Успевао је да их врати породици или да их тајно пребаци у Србију. Био је познат и као саветодавац у брачним питањима и у питањима замршеног сродства. Ангажовао се у прикупљању новца за подизање споменика Сими Игуманову. После ослобођења 1912. радио је као волонтер у Црвеном крсту, прикупао добровољне прилоге у Призрену и његовој околини за српску војску. (Милорад Глигоријевић Д., *Српска мала у Џаковици*, Чајетина 2012, 99).

³²⁹АС, ЛК, 194, Призрен, 1892.

тиче, Новаковић није био противан увођењу турског језика „ако ће то доиста олакшати школски опстанак код власти и становништва“. Сматрао је да новац неће бити проблем, само за ту одлуку треба да се донесе решење наставничког збора. Молио је Јастребова да размисли о путевима преко којих треба слати потребне књиге богословији и питао да ли би оне могле да се шаљу преко посланства у Цариград па оданде поштом или преко трговаца.³³⁰ Иако је писмо писано новембра 1882. године, у Призрен је стигло тек следеће године те је Петар Костић постављен за управитеља богословије 8. јануара 1883. године. На том месту провео је више од седам година, све до 16. априла 1889. године.³³¹ Његовим постављањем за управитеља, ситуација у богословији није се променила јер је он већ обављао те послове. Од повратка у Призрен, а у договору са Министарством просвете и црквених дела, надзирао је рад основних школа у Старој Србији. Он их је снабдевао уџбеницима, делио им плате и обавештавао Министарство о раду тих школа. Тај посао наставио је да ради и као управитељ богословије и у наредним годинама а у складу са Статутом који је проследио С. Новаковић.

Ове школске године из Београда је у Призрен преко Цариграда стигао Јеврем Стевановић Пухачевић. Јеврем је био из Пећи а завршио је богословију у Београду. Њега је Новаковић послао у Призрен да му наставници богословије нађу посао.³³² Како је богословији био потребан наставник, примили су га у службу. Незадовољан доласком у Призрен, остао је врло кратко. Са њим нису били задовољни ни наставници богословије, те се већ у децембру знало да ће отићи из богословије а да ће на његово место бити примљен Тривун Димитријевић.³³³

Илија Вучетић се дописивао са митрополитом Михаилом и након његовог свргнућа. У писму од 13. марта 1883. Вучетић се жалио на околности у којима је радио: „Што се тиче нашега овамо живота, може се слободно рећи да ми не живимо, већ животаримо, јер време у коме живимо време је горкога искушења за нас.“ Вучетић је сматрао да је Јастребов личност око које се сви окупљају, да је он уливао дух одважности и самопрегора и да се без њега не би могло истрајати и поред свих жеља да наставници испуне своју мисију.³³⁴

Школске 1883/4. установљен је припремни разред у богословији јер ђаци који су долазили нису имали ни четири разреда основне школе. У ово одељење примани су ђаци који су у Призрену завршили три разреда и они који су долазили са стране. Уписано је било 17 ученика који су завршили по три разреда основне школе и један који је знао само да чита и пише. Ученици су имали од 11 до 16 година, пореклом су били: осморица из Призрена, тројица из Липљана, двојица из Митровице и по један из Ђаковице, Гњилана, Гуштерице и Ораховца. Од њих седамнаесторице, четрнаесторица су завршили припремни разред. Од

³³⁰ АС, СН, 94, Београд, 10. новембар 1882.

³³¹ Петар Костић, *Аутобиографија...*, 98.

³³² АС, МИД ПО, МФ, ролна 62, 46, Београд, новембар 1882.

³³³ АС, ЛК, 625, Призрен, 17. децембар 1882.

³³⁴ Ђоко Слијепчевић, *Михаило, архиепископ...*, 451–452.

предмета су слушали: српски језик, словенски језик, земљопис, зоологију, ботанику, општу историју, рачуницу, црквено појање а оцењивано је и владање, као и посећивања школе и цркве. Први разред богословије уписало је 13 ученика. Ученици су имали од 12 до 19 година, били су пореклом већином из Призрена и Средачке жупе и по један из Таковице, из Неродимља и Гуштерице. Њих десеторица је завршило први разред. И ти ученици су завршили трећи и четврти разред основне школе тако да није сасвим јасно који су били критеријуми за припремни а који за први разред богословије, могуће је да је проверавано њихово претходно знање. У други разред уписано је 7 а завршило га је 6 ученика. Трећи разред завршило је 4 ученика.³³⁵

Апостол Филиповић,³³⁶ бивши ученик богословије, завршио је у учитељску школу у Београду. Из Београда је послат за учитеља у Тетово где није желео да иде. У Призрен је стигао 22. октобра 1883. године и како је богословији недостајао наставни кадар, управа га је примила за наставника.³³⁷

Иако је митрополит Михаило био у изгнанству, живо се интересовао за призренску богословију. Јастребов га је повремено извештавао о раду школе. Почетком децембра 1883. године у писму митрополиту Јастребов је писао да Костић и његове колеге марљиво раде свој посао. У богословији је тада било четири наставника: Костић, Вучетић, Димитријевић и Филиповић. Обавестио га је да је богословија тих година уредно финансирана и да за то треба одати признање Стојану Новаковићу. Говорио је и о тешким политичким приликама у Призрену.³³⁸

За потребе богословије и помоћи учитељима Старе Србије и Македоније за 1884. годину из буџета Кнежевине Србије издвојено је 15.000 динара. Те школске године добијено је укупно 14.420 динара. За потребе богословије потрошено је 9.280 динара на плате тројници учитеља и управитеља с додатком, на благодјејанце и друге уобичајене трошкове. Преостали новац подељен је као помоћ учитељима основних школа.³³⁹

За тринаест година рада, до завршене школске 1883/4. године, богословија је ишколовала 63 ученика, већина њих постали су учитељи.³⁴⁰

Јастребов, „анђео хранилац српски“, како га је Јован Ристић називао, написао је опширно и поверљиво писмо министру иностраних дела о призренској богословији и

³³⁵ АС, МПс, XXII, 87/1888, Призрен, 1883.

³³⁶ Апостол Филиповић, из Гњилана, основну школу завршио је у Гњилану, троразредну богословију у Призрену (1876). Школовање је наставио у Учитељској школи у Београду и завршио је 1883. године. За наставника је постављен 13. септембра 1883. године. Помагао је ректору у слању књига за основне школе вршио и дужност ревизора по основним школама, повремено је заступао ректора. Био је и школски деловођа. Када је отворена Нижа трговачка школа у Призрену 1907. године, премештен је за њеног наставника. Био је сарадник *Цариградског гласника* (1895). Преминуо је 1919. године.

³³⁷ АС, ЛК, 625, Призрен, 21. октобар 1883.

³³⁸ Ђоко Слијепчевић, *Михаило, архиепископ...*, 452.

³³⁹ АС, МПс, XXII, 87/1888, Београд, 1884.

³⁴⁰ АС, МИД ПО, МФ, ролна 80, IV /334, Цариград, 5. фебруар 1885.

проблемима са којима се она суочава у раду, као и предлог њених наставника за боље и безбедније функционисање школе. Он је сматрао да богословија заслужује да се на њу обрати већа пажња, посебно у погледу њеног опстанка у тренутку ванредних прилика. Закључио је да јој опасност за опстанак до тада није претила зато што османске власти нису обраћале пажњу на школе, уз то је и Сима Игуманов био жив а и помоћ руских конзулата у Скадру и Призрену била је од великог значаја. Политичке прилике су се погоршале, шансе за миран живот наставника постале су веома мале, њих је у Призрену држала само прекомерна љубав према циљу којем служе. Игуманов је преминуо, постојале су велике шансе да Јастребов буде премештен, а Руски конзулат укинут. Да би се опасности предупредиле, у писму је предложено да тутори у најкраћем року напишу пуномоћ за управљање школом на име управитеља богословије, а да то потврди османски посланик у Београду. Пуномоћ је требало да садржи попис дужности управитеља, с тим да је он обавезан да туторе крајем школске године обавештава о приходима и расходима богословије. У писму је предложено да дародавац (Министарство просвете и црквених послова) све материјалне потребе за богословију даје туторима који би их поштом слали богословији на име управитеља, од кога би уредно добијали признанице. Да би богословија била у коректним односима и са Призренском општином, било би потребно да се изабере један општинар који би био заступник тамошњих татора. Тиме би се османским властима дао доказ да је то задужбина Симе Игуманова и да се из његовог фонда и финансира. Пуномоћ је требало да се потврди у Османском посланству у Београду. Дужност тог заступника била би да надзире школско здање и да се са управитељем стара за набавку школских потреба. Јастребов је предлагао, када се све то обави, да се управитељ богословије заједно са помоћником обрати османском министру унутрашњих дела или министру просвете с молбом да им дозволи да могу све учбенике потребне за школу набављати преко Врања. Што се финансијских средстава тиче, предлагао је да тутори сву суму одједном или у два маха пошаљу и да би било најбоље да то учине почетком године да школа не би остајала без новца као до сада, јер би њен опстанак био доведен у питање а то би изазвало подозрење власти. Јастребов је напоменуо да је веома важно да се увек назначи за коју се школску годину одређена сума шаље. С обзиром на то да су ученици становали у самом здању (интернату) и како се број ученика стално повећавао, а с надом да ће се још више повећавати, било је неопходно дозидати још четири собе. У то време у богословији није било собе за управитеља, нити собе за рад, као што није било ни соба за послужитеља. У једној соби било је смештено приправно одељење. Плац око школе био је довољно велики да се може сазидати нова зграда али су проблем била финансијска средства. Јастребов је тражио да у ту сврху „дародавац“ да 2.000 динара и тврдио да све наведене потврде не могу да трпе одлагање јер ће у супротном опстанак богословије бити у питању. У том тренутку је од највеће важности било да школа опстане јер су само њени ђаци

могли да служе народу као учитељи и свештеници. Младићи који су се у Србији школовали нису се смели враћати у завичај јер су на њих османске власти гледале као на српске агенте па су их зато гонили и злостављали. Да Срби не би остали без својих школа, „дародавац“ се морао бринути о раду и опстанку богословије. На крају писма наставници и Јастребов направили су предрачун за планиране трошкове Призренске богословије за 1884. годину, који је износио 12.780 динара.³⁴¹

Јеврем Грујић, који је овај Јастребовљев мемоар послао министру иностраних послова Милану Богичевићу, говорио је о грчкој и бугарској пропаганди и о њиховим великим материјалним издацима. Занимљива је његова констатација коју је после више година парафразирао Пера Годоровић. Грујић је закључио: „Истина, кад дође време, а не може не доћи, да ће за политичко заузимање ипак решавати највише војно заузимање, те нам спрема војске и јесте умесно главна брига; али свакојачко мора се ма и с напрезањем чинити што је нужно да се одржи српска свест на земљишту Србима обитаваном, те да се има шта своје заузети; уколико резултат свију пропаганда буде већи за отуђење српске народности или имена у овим крајевима, утолико је могућније тражење од других, деобе по имену.“ Грујић је сматрао да је богословија у Призрену главни расадник просвете и националног освешћивања у Старој Србији. При том је подсећао да постављање Србина за епископа није уродило плодом. Како Одбор за српске школе није поново успостављен, богословија је била најзначајнија, односна једине институција чије трајање и усавршавање треба помагати. Писмо које је Јастребов послао било је плод дугог размишљања и планирања и њега и наставника о опстанку богословије и њеном унапређењу. Грујић се надао да ће Министарство помно проучити овај мемоар и услишити све захтеве у интересу целокупног српства у Османском царству.³⁴²

Иван Јастребов је крајем марта 1884. године кренуо из Призрена у Цариград, а отуда на одсуство у Петроград. Наставници призренске богословије остали су у бризи и неизвесности због Јастребовљевог одласка и његове жеље за премештајем. Плашили су се да се после његовог одласка не укине конзулат, што би била директна претња опстанку богословије. Зато је Јеврем Грујић молио Стојана Новаковића да се употребе сва дипломатска средства како би или Јастребов остао у Призрену или да се на његово место пошаље неко други. Предлагао је и да се Јастребов због многих заслуга (однос према богословији и Србима уопште) одликује Орденом Светог Саве првог реда. То би српској влади дало више права да захтева да Јастребов остане у Призрену, сматрао је Грујић.³⁴³

Костић је српској влади августа 1884. године послао Извештај о стању школа у Старој Србији. Осим описа стања школа, бавио се и питањем књига. Наиме, у Османском царству

³⁴¹ *Грађа за историју...*, IV/1, 216–220.

³⁴² Исто, 220–222.

³⁴³ Исто, 226–227.

није било могуће јавно држати ниједну књигу из Србије. Учитељи су се на разне начине довијали и књиге су стизале илегалним путем. То није било добро решење, јер су локалне власти упадале у школе и све такве књиге плениле. Због тога је Костић сматрао да се мора наћи неки легалан начин за набавку и коришћење књига. Предлагао је да се у Београду формира одбор који ће настојати да се за Стару Србију штампају књиге са садржином која неће бити противна одредбама османског закона. Залагао се да се помоћ учитељима повећа и да се преко Српског посланства у Цариграду редовно шаље Управи богословије, а која би била дужна да тајним начином подели новац. Обавестио је да ће он морати кроз месец дана доћи у Београд ради реализације предлога и плана Ивана Јастребова и наставника који се односи на богословију. Предлагао је да он сам иде у Цариград да од османског Министарства просвете тражи дозволу да се могу јавно преносити све књиге које претходно буде одобрила османска цензура.³⁴⁴

У школској 1884/5. години припремни разред је уписало 27, први 13, други 5 и трећи пет ученика. Припремни разред је завршило 15, први 10, други 5 и трећи 3 ученика.³⁴⁵ На почетку школске године било је 50 ученика а на крају 33 ученика.

Костић је почетком школске 1884. године по усменом налогу министра просвете направио предрачун за школску 1885/6. годину за потребе богословије али и свих основних школа у Старој Србији. Предвидео је да се „на плате досадашњих учитеља потроши 7.900 динара, учитељу који би предавао страни језик 2.000 динара, учитељу вежбаонице 1.200 динара, хонорарном учитељу за турски језик 600 динара, свега 11.700 динара. На издржавање 35 благодетанаца 10.000 динара, на послугу, огрев, осветљење и друге потр. 2.500, свега 24.200 динара“. У истом писму он је министру предложио следеће: „као најнужније да се године службе учитеља богословије уваже и о томе акт потпише; да се учитељи богословије по платама изједначе са учитељима средњих завода у Србији, имајући у виду и године њиховог стажа; да се призренска богословија од идуће године прошири тако, да она може, уколико је могуће одговарати и трговачким потребама, а особито да спрема способније учитеље“. Костић је тражио повећање своје плате због трошкова који су проистицали из одржавања веза са Турцима и „виђенијим“ Арбанасима. Он се залагао и за то да се помоћ учитељима основних школа увећа. Министар просвете и црквених послова Стеван Д. Поповић консултовао је Главни просветни савет Краљевине Србије и једногласно је одлучено да се наставницима богословије уваже све дотадашње године службе.³⁴⁶

Костић је у предрачуну за школску 1885/6. годину за издржавање богословије унео ставке за учитеља страног језика и за учитеља турског језика, повећао је број благодетанаца

³⁴⁴ АС, МПс, XXII, 87/1888, Призрен, 6. август 1884.

³⁴⁵ АС, ЛК, 194, Призрен, 1892.

³⁴⁶ АС, МПс, XXII, 87/1888, Београд, 16. октобар 1884, 2. новембар 1884, 3. новембар 1884.

на 35 а повећао је и ставку за плате учитеља. Потребан износ за призренску богословију по том предрачуно износио је 24.200 динара.³⁴⁷

Пре свог поласка из Призрена у Београд Костић се јавио војном команданту у Призрену Мустафа-паши, образложивши му разлог свог одласка. При том се три пута обратио Црквеношколској општини и од ње тражио да из своје средине изабере једног човека који би пошао с њим у Београд да заједно прегледају рачуне пок. Игуманова и да их тутори назначе за своје пуномоћнике у Призрену. Ниједан од општинара није прихватио понуду, те је Костић сам кренуо у Београд и тамо стигао септембра 1884. године.³⁴⁸ Петар Костић је написао писмо министру просвете и црквених послова у којем му, осим кратких података о учитељима Призренске богословије, пише и о многим учитељима широм Старе Србије, о томе ко су и шта су завршили, и објашњава колико ко добија финансијских средстава и због чега. Наиме, он је сматрао да они учитељи које плаћа општина не треба да добијају велику суму из Београда, и обрнуто. Министар Стеван Д. Поповић наредио је да се из касе Министарства изда Костићу 6.000 динара на име издржавања богословије и за плате учитеља у Старој Србији. Неколико дана касније министар је издао налог на Костићев захтев, да му се на име путног трошка изда 900 динара а за издржавање богословије и основних школа још 1.820 динара. Костић је сматрао да би од велике користи било да се сачине штампана упутства за предавање неких предмета за учитеље, која би у Призрен могао да пошаље по Јастребову.³⁴⁹ Стојан Новаковић је наложио да се за потребе српске богословије у Призрену и за потребе школа у Старој Србији (које се налазе под старањем и управом призренске богословије) пошаље још 2.800 динара преко српског посланика у Цариграду.³⁵⁰

Подржан и инструисан од српских власти, Костић се припремао за пут у Цариград да од османских власти тражи дозволу за штампање и дистрибуцију књига. Костић је од татора фонда Симе Игуманова, за потребе у Цариграду, добио пуномоћ да као њихов пуномоћник управља богословијом. У Цариград је понео по један егземплар од сваке књиге, које је требало да поднесе османском министарству на преглед. Министар је наложио Управи Државне штампарије да по приложеном списку издају књиге Костићу, а оне којих нема у Државној штампарији да се потраже из Валожићеве књижаре на рачун партије за поклањање књига.³⁵¹ Из Београда је кренуо 23. новембра преко Бугарске и у Цариград стигао 3. децембра. Милутин Гарашанин му је предложио да се за помоћ обрати Патријаршији и он је тако и поступио. Предао је васељенском патријарху 8. децембра писмену молбу да се Патријаршија обрати османском Министарству просвете и списак књига које је требало

³⁴⁷ АС, МПс, XXII, 87/1888, б. г. б. м.

³⁴⁸ АС, МИД ПО, МФ, ролна 80, IV /328, Цариград, 5. фебруар 1885.

³⁴⁹ АС, МПс, XXII, 87/1888, Београд, 30. октобар 1884, 3. XI 1884, 5. новембар 1884, 6. новембар 1884, 22. новембар 1884.

³⁵⁰ АС, СН, 103, Београд, 10. новембар 1884.

³⁵¹ АС, МПс XXII, 87/1888, Београд, 10. новембар 1884.

цензурисати. Патријарх га је љубазно примио и када је прочитао молбу, питао га је где је препорука надлежног митрополита Мелетија. Костић није имао ту препоруку па је покушао да се оправда тиме што је дошао из Београда а не из Призрена. Строга и крута правила Патријаршије налагала су да пише Мелетију и да се с њим консултује о питању богословије. Костић је писао 18. децембра митрополиту Мелетију и тражио да потпомогне молбу. Неколико дана после предаје молбе Костић се поново упутио у Патријаршију и од њеног секретара добио информацију да се не могу одазвати молби и званично обратити надлежном османском министарству јер би тиме у начелу признали право надзора османских власти над школама, чему се Патријаршија толико противила, али да ипак чекају одговор митрополита Мелетија. У чекању Мелетијевог писма прошла су два месеца. Писмо је стигло 8. фебруара 1885. године, пуно клевета и оптужби на рачун богословије. Мелетије је своју помоћ условљавао променама у богословији које практично нису могле да се остваре, а то су биле: 1. да се за управитеља богословије назначи духовно лице зрелих година; 2. да стараоци масе Симе Игуманова пошаљу Патријаршији, као надлежној власти у Османском царству, потврђену копију тестамена или ће је он судским путем тражити; 3. да исти стараоци извести Патријаршију, односно њега, о томе да ли је сума од прихода имања Игуманова довољна или се још од неке стране помаже богословији. При том је Мелетије знао да Срби у Старој Србији немају монашко лице зрелих година за управитеља. По Костићевом мишљењу, Мелетије не би имао ништа против и да се богословија затвори. Костић је из Патријаршије добио обавештење да ако богословија хоће заштиту Патријаршије, морају тутори Фонда Симе Игуманова да испуне све Мелетијеве услове. Када је схватио да му Патријаршија неће помоћи, 12. фебруара је предао молбу лично министру просвете Османског царства. Позвао се на извештај богословије који је поднео просветној комисији у Призрену (после Игумановљеве смрти). Пре него што је предао молбу, Костић се преко призренских веза и пријатеља Турака сусрео са Ата-бегом, чиновником на Високој порти и сарадником новина. Када му је Костић рекао да се прво јавио Патријаршији али да ништа није постигао, Ата-бег му је рекао: „Остави ту пропалу кућу, па хајде са мном да вршимо посао...” и са њим отишао код министра просвете. Министар је одмах потписао молбу и упутио га на цензора за све словенске језике. Надлежни службеник Турчин био је наклоњен Бугарима. Костић је претпостављао да је и он био један од бугарских плаћеника, те је одуговлачио посао у највећој могућој мери и имао безброј примедба на текст који се налазио у књигама. Тек на интервенцију Ата-бега цензор је завршио цензуру 15. марта 1885. године. Добијено је одобрење за 23 уџбеника за основне и једину средњу школу, богословију. Није било услова да се у Цариграду штампају књиге, зато је Костић морао да иде у Београд да би се са одштампаним књигама поново вратио у Цариград.³⁵²

³⁵²Петар Костић, *Аутобиографија...*, 112–120.

Костић је био упућен у све потешкоће у раду које је имала богословија па је из Цариграда предлагао да се напише (кривотвори) нова верзија Игумановог тестаментa коју су изискивале тадашње потребе и која би својом садржином прикрила тајну финансирања богословије. Предложени, измењени текст тестаментa био би следећи: „Кућа моја у Призрену, у којој је сада богословија, да остане на вечна времена кућом Православне српске богословије ако као таква остане, у којој ће се учити и за духовна и учитељска звања спремати синови моје отаџбине Старе Србије. Ако би приход мог имања био толики да би се поменута богословија могла усавршити и по потреби коју за сходно нађу моји тутори у другу школу напр. учитељску или гимназијску и то православно српску обрати, ипак да она остане као школска зграда. Ако моји тутори нађе за сходно, да поменуту школу, коју сад о свом трошку издржава, затворе, онда имају сав приход мога имања трошити на васпитање православно-српских младића из Старе Србије у другим местима. А за старатеље моје масе одређујем г. митрополита српског Михаила, београдског трговца Ђорђа Аћимовића и Стојана Данчевића, дуваницу из Београда, да по смрти мојој масу образују и да њоме управљају сходно одредби овог тестаментa. Њихова би дужност била док буде моја школа макар под којим именом постојала, да набављају све школске потребе да постављају учитеље које сами они изаберу и да их уредно плаћају. Ради олакшице њихове дајем им право да назначавају своје пуномоћнике у Призрену који ће у исто време бити и управитељ школе и то свагда православне вере Србин. Они ће бити дужни сваке пете године подносити рачуне прихода и расхода само руском посланству у Београду, и њему једном бити за све одговорни.“³⁵³

Сима Игуманов сигурно ништа не би имао против да се за ову сврху, мењају одлуке његовог тестаментa. Костић је сматрао да када учитељи богословије буду имали само копију такве садржине, могу бити сигурнији да их никаква несрећа неће снаћи и да опстанак богословије неће бити у питању. Сматрао је Костић да ће се тиме доскочити и Патријаршији и османским властима. Костић је разматрао и друге могућности које би обезбедиле опстанак богословије. Предлагао је да се замонаши учитељ Тривун Димитријевић, који је иначе предавао богословске предмете, ако би митрополит Мелетије на то пристао. Тривун би номинално био управитељ богословије а Костић би руководио свим школским пословима. При том би Тривуну повисили плату. Ако Мелетије и на то не би пристао, Костић је и за то имао решење. Наиме, могла би се преименовати богословија у полугимназију или учитељску школу, за које није неопходно да управитељ буде монашко лице. Костић је разматрао могућност ако школа не би могла опстати ни под једним називом, тутори би имали право да дају новац за основне школе и да на тај начин васпитавају омладину.³⁵⁴ Ипак се надао да ће

³⁵³ АС, МИД ПО, МФ ролна 80, IV, Цариград, 5. фебруар 1885.

³⁵⁴ У том тренутку 1885. године тутори нису имали на располагању ниједну пару Игуманових средстава. Размишљало се само о новцу српске државе јер би се у случају да богословија не опстане, на тај начин, што значи преко Фонда Симе Игуманова финансирале школе по Старој Србији и Македонији.

Влада прихватити овај његов предлог о тестаменту и да ће школа моћи несметано да ради. При том је предлагао формирање једног Ученог одбора за Стару Србију и Македонију, какав је постојао у Београду до 1876. године.³⁵⁵

Преписку са Љ. Ковачевићем углавном је водио Петар Костић. Како је он често био на путу, тај задатак преузео је његов колега Илија Вучетић. Крајем 1884. године Вучетић га је обавештавао о стању у Призрену и реакцији на писмо које су тутори Фонда С. Игуманова послали митрополиту Мелетију и Црквено-школској општини. Наиме, у писму су их обавестили да је Петар Костић постављен за управитеља богословије и да они очекује да га митрополит Мелетије и општина помажу. Тој одлуци били су противни Мелетије и, по Вучетићевим речима, „неколико скутоноша нашег владике“. То су били исти они који су преполовили Фонд Димитрија Младеновића Мишетевића плаћајући њиме владици мирију. Вучетић је сматрао да ове „чорбације“ не мисле о срећи и напретку свога народа већ им је стало само до увећања свога богатства. Вучетић је о митрополиту Мелетију мислио да је „свагда био и остаје заклет противник свега онога што иде на корист и срећу овамошњег народа“.³⁵⁶

Богословија је почетком 1885. године добила два сандука књига и физичке апарате. То су биле књиге углавном за потребе основних школа у Старој Србији. Та пошиљка је била послата преко Руског конзулата у Скадру, који је пошиљку проследио Руском конзулату у Призрену и Ивану Јастребову који је о томе обавестио министра просвете Стевана Поповића.³⁵⁷

Осим великих проблема које је Костић имао са османским властима, Арбанасима, гркоманима, бугарофилима, имао је велике неспоразуме и са својим земљацима, сумњичавим и завидним Србима. Костић се у писму Стојану Данчевићу, стараоцу масе, жалио да су Призренци незадовољни тиме што је сам отишао у Цариград, бојећи се да он из свега не извуче само материјалну корист. А Костић је само бринуо о богословији и саопштио је Данчевићу да је послао 4.000 динара преко Јастребова у Призрен а да би требало послати још 5.200 динара познатим путем. Костић, који је на све мислио, сугерисао је Данчевићу да би било добро да старалац масе Симе Игуманова пошаље писмо призренском мутесарифу, да то учини преко Јастребова и извести га о томе да је њему као најстаријем учитељу Призренцу, царско-османском поданику, дата пуномоћ да управља школом.³⁵⁸

Јеврем Грујић је на питање новог председника владе, Милутина Гарашанина, да ли се у Цариграду могу штампати српске књиге, одговорио да би то у Цариграду било душло скупље него у Београду. Под утицајем Петра Костића, који је тада био у Цариграду, Грујић је

³⁵⁵ АС, МИД ПО, МФ ролна 80, IV 327–336, Цариград, 5. фебруар 1885.

³⁵⁶ АС, ЛК, 491, Призрен, децембар 1884.

³⁵⁷ АС, МПС, VII, 72/1877, Призрен, 20. јануар 1885.

³⁵⁸ АС, ЛК, 915, Цариград, 22. децембар 1884.

предлагао да се штампарија отвори у Призрену при богословији, што би било најповољније и најефикасније а о њој би се старао Костић. Од министра је тражио да се Костићу пошаље хиљаду динара због непланираног дужег задржавања у Цариграду. Те године је одређена нова сума за издржавање у износу од 14.400 динара.³⁵⁹

Костић се у Цариграду задржао дуже, потрошио је много новца али је сматрао да је то нормално кад су се Срби сетили да у задњи час осигурају опстанак својих школа. Помоћу турских пријатеља успео је да реализује посао ненадано. У цензурисаним књигама понешто је изостављено али је главни садржај ипак дозвољен. Костић је сматрао да тутори Фонда (трговци) нису довољно заинтересовани за богословију и да би било згодно да се њима придода још један помоћник којем би однос са богословијом био једини посао. Његова би дужност била да шаље и остале књиге на преглед у Цариград и снабдева богословију свим важним стварима, да често буде у преписци бар са управитељем школе. За то место предлагао је Зарију Поповића, човека који је био упознат са приликама, мада би Костић радо на том месту видео и себе. Наиме, он би дужност управитеља богословије препустио Вучетићу а на своје место поставио би брата Илију, тетовског учитеља.³⁶⁰ Тај његов предлог није био прихваћен због сувише важног посла којим се бавио у Старој Србији.

Петар Костић обавестио је Љ. Ковачевића и министра просвете о успешно завршеном цензурисању књига за школе у Османском царству. Посао који је предстојао био је да се са одређеним цензурисаним знаком одштапају насловни листови и остало што је потребно да се књиге слободно могу читати у Османском царству. За све књиге је штампана насловна страна са додатком турског текста (слова је донео П. Костић из Цариграда) „По дозволи високославног царско-отоманског Министарства просвете“, и на српском: За основне српске народне школе у Отоманској царевини трошком Фонда Симе Игуманова. Стављена је и цена по којој су се продавале, а само најсиромашнијим ђацима су поклањане. Да се све књиге не би поново штампале без појединих листова, Костић је смислио да све листове са непрхватљивом садржином из књиге једноставно поцепају. Предлог је прихваћен, искоришћене су старе књиге којих је у Државној штампарији већ било. Међу одабраним књигама са био је и Карићев земљопис који је требало прилагодити приликама у Османском царству, што Карић није прихватио.

Због већег броја цензурисаних страница било је потребно поново штампати: *Малу српску граматику*, *Српски буквар*, *Читанку за први разред* и први део *Граматике*. Цензори су имали примедбу на садржај *Историје цркве Новог завета* па је и то промењено. Костић је приложио списак књига у којем је стајало колико ће којих егземплара послати у Цариград тутори Фонда Симе Игуманова на име Костића одмах после његовог одласка у Цариград.

³⁵⁹АС, МПС, XXII, 87/1888, Београд, 12. фебруар 1885.

³⁶⁰АС, ЛК, 625, Цариград, 13. април 1885.

Књиге су експедоване Дунавом преко Варне да би што пре стигле до Цариграда. То су биле књиге: *Српски буквар* у 5.000 примерака, *Словенски буквар* у 4000 примерака, *Мали катихизис* у 4000 примерака... Књиге потребне за богословију биле су у мањем броју примерака, од 150 до 300. Костић је са собом понео по неколико оригинала од свих књига како би цензор могао да сравни садржину. Костић је тражио још неке нове потребне књиге које до тада није носио на цензуру, и то из два разлога: било би исувише књига одједном што би сигурно засметало османским властима, и друго, што неке нису биле одштампане. И ову прилику искористио је да затражи нову финансијску помоћ за призренску богословију, подсетивши министра да је он у предрачуну тражио 14.000 динара за издржавање богословије а да је до сада добијено 9.200, динара што је било недовољно. Молио је да се што пре њему да одређена сума, како касније не би било проблема са слањем новца. Министар је то одобрио и наредио да се Костићу издају потребне књиге.³⁶¹ Костић је молио министра да се богословији шаљу књижевни листови који би били од велике користи не само наставницима богословије него и учитељима основних школа, а свакако и ученицима. Пре свега тражио је да се шаље *Просветни гласник*, министар је наредио Државној штампарији да се од тада шаљу по два примерка *Просветног гласника* у Призрен.³⁶²

Костић је већ почетком августа 1885, поново стигао у Цариград, где је од османског Министарства просвете, по сравњеном прегледу, добио одобрење. По обављеном послу цензор је дао по једну књигу Костићу, која ће служити као доказ да су књиге са оваквим садржајем одобрене за све српске школе у Османском царству. Књиге (56 сандука) послао је у Солун 27. августа 1885. године а одатле у Призрен.³⁶³ Од Грујића, краљевског српског посланика, примио је хиљаду динара за допуну трошка дужег задржавања ради одобрења за штампање књига за школе у Старој Србији и Македонији.³⁶⁴ За књиге које су стигле из Београда у Цариград било је потребно платити превоз, царину и неке друге трошкове. Зато је Костић примио од српског посланика 569.85 динара ради исплате тих трошкова. Том приликом Костић је добио 400 динара на име путног трошка од Цариграда до Призрена и 300 динара на име дневница за боравак у Цариграду од 1. до 30. августа 1885. године. Јеврем Грујић био је обавештен из Београда да Костићу финансијски помаже колико год је потребно.³⁶⁵

Четрдесет година касније Костић је у писму Јовану Хаџи Васиљевићу описао одлазак у Цариград и посао око цензурисања књига. Тада је рекао да је то тренутак када су Турци први пут допустили српско име, јер је на уџбеницима стајало „за основне српске школе у Отоманској империји“.³⁶⁶

³⁶¹ АС, МПс, XXII, 87/1888, Београд, 6. јул 1885, 8. јул 1885.

³⁶² АС, МПс, XVI, 97/18, Београд, 7. јул 1885.

³⁶³ *Грађа за историју...*, IV/L, 351–352.

³⁶⁴ АС, МИД ПО, МФ, ролна 79, 47–133, Цариград, 7. август 1885.

³⁶⁵ АС, МИД ПП, 40/1885, Београд, 9. јул 1885; Цариград, 18. август 1885, несређена грађа.

³⁶⁶ АС, ЛК, 625, Призрен, 3. децембар 1920.

Одобрење османских власти у Цариграду за штампање и дистрибуцију српских уџбеника био је први корак у легализовању српске пропаганде у Старој Србији и Македонији. Након тога отворане су нове српске школе на читавом простору Османског царства.

Председник владе, Гарашанин, који се живо интересовао за послове српске пропаганде на југу, размишљао је о отварању књижара у Призрену или Скопљу за српске школске књиге, из којих би се школе бесплатно снабдевале књигама. Тражио је од Костића примерке на којима је османска цензура нешто брисала или мењала и да се у односу на те измене књиге штампају у Београду и шаљу у Цариград.³⁶⁷ Карић је сматрао да се књиге за Стару Србију из Цариграда шаљу на адресу призренске богословије јер и онако на њима пише да су штампане о трошку Фонда Симе Игуманова.³⁶⁸

Митрополит Србије Теодосије Мраовић је 20. августа 1885. године послао писмо призренском митрополиту Мелетију. У првом делу писма Мраовић се захваљувао Мелетију на његовој очинској бризи према једином духовном заводу у Рашко-призренској епархији, такође се захваљувао на материјалној помоћи коју је Мелетије дао богословији у Београду и уопште његовом односу према школи и науци и његовом старању о народу у Старој Србији. Мраовић га је молио да и убудуће не лиши богословију свог многоцењеног покровитељства. Митрополит Мраовић је у писму објаснио да су по постојећим законима тестаменти од неприкосновене важности, па зато тутори Фонда С. Игуманова не смеју одступити од одредби у тестаменту. Мраовић је рекао да су тутори спремни да за своје заступнике у Призрену приме двојицу од тамошњих изабраних грађана, који би под „мудрим“ надзорима Мелетија водили рачуна о приходима и расходима богословије. Молио га је да у споразуму са Петром Костићем, управитељем богословије, изабере таква лица. Образлагао је питање постављења духовног лица за управитеља богословије. Наиме, и он је сматрао да је једино логично да управитељ богословије буде духовно лице као што је у целом хришћанском свету, али у овом случају „веома је целисходно, да такво лице буде из Ваше богоспасејене Архиепископије, а пошто такво лице за сада немате, Ми Ваше Вископреосвештенство братски молимо да између Ваших монаха изаберете једног или два Србина па да их пратите к нама како би се у нашој богословији спремили те да после замене световне управитеље и достојно послуже како свештеном напретку подручне Вам богословије тако и Вашој многоуваженој старости“.³⁶⁹

Патријаршија је по наговору митрополита Мелетија тражила копију тестаamenta Симе Игуманова. Костић је молио да тутори напишу Патријаршији писмо и саопште „да су у своје

³⁶⁷Грађа за историју..., IV/I, 362.

³⁶⁸Михаило Војводић, Стојан Новаковић и Владимир Карић..., 285.

³⁶⁹АС, МИД ПП, 62/1885, несређена грађа, Београд, 8. август 1885.

време татори послали г. Мелетију да богословију узме под своју заштиту и да кажу да се богословија издржава о трошку пок. Игуманова те да бар у то више нико не сумња“.³⁷⁰

На предлог Петра Костића Љубомир Ковачевић је написао писмо васељенском патријарху. У писму се говори о кратком историјату богословије, с подсећањем да је она основана у Призрену 1871. године као једини виши завод за образовање младића који ће као будући свештеници и учитељи одржати православни српски народ у његовој прадедовској вери упркос разним агитацијама. Ковачевић је написао да му је жао што се раније није обратио патријарху, али то није учинио зато што се о Заводу, док је био жив његов оснивач Сима Игуманов, старао митрополит Мелетије. Први управитељ био је Сава Дечанац, монашко лице, а други Илија Ставрић, световно лице, који је завршио Београдску богословију и Духовну академију у Русији. Када је Ставрић преминуо, богословија је до почетка 1883. била без управника, а његове послове је по наредби Игуманова обављао Петар Костић. Како је Игуманов остао без потомака, он је 1880. године у Београду написао тестамент у којем је у добротворне сврхе завештао своје покретно и непокретно имање, с тим да се сав приход са његовога имања троши или на издржавање призренске богословије или на васпитање младића из Старе Србије у другим местима. За таторе је назначио особе које нису биле у из Призрена, да се не би с његовим завештањем десило исто што и са наслеђем добротвора Димиша Мишетовића чији је школски фонд упропашћен. После Игуманове смрти јавили су се неки његови рођаци који су поднели тужбу и хтели да оборе тестамент, тражећи наследство. Тестамент Симе Игуманова доспео је на суд. Како је прошло две године од Игуманове смрти, а његови рођаци изгубили парницу, тестамент је проглашен пуноважним. Татори су тек тада могли да преузму бригу о богословији. Преко Петра Костића предложили су призренској општина да из своје средине изабере једног или двојицу угледних грађана и да их о трошку богословије пошаље у Београд да се са њима посаветују о стварима везаним за богословију и да на основу одредбе тестаamenta као заступници добију пуномоћ да заједно са управитељем управљају Заводом, а све под врховних надзором митрополита Мелетија. Призренска општина се није одазвала на тај захтев. Како татори нису имали монашко лице довољно спремно да управља богословијом, поставили су Костића за привременог управитеља. Њему су усмено наложили да ништа у богословији не ради без знања и одобрења митрополита Мелетија. При том су и митрополиту написали писмо и известили га о раду. Најпокорније су га молили да он богословију, као надлежна духовна власт, узме под своју заштиту и да на њу обрати своју архипастирску пажњу. Митрополит није уважио молбу, нити је патријарху пренео молбу стараоца Фонда Симе Игуманова. Стараоци су мислили да ће им митрополит Мелетије помоћи да реше проблем оскудице књига. Зато су послали Костића у Цариград с налогом да се патријарху обрати за помоћ.

³⁷⁰АС, ЛК, 625, Цариград, 13. април 1885.

Нажалост, писмо митрополита Мелетија није било задовољавајуће. Тудори су били више него изненађени да ни сам патријарх није знао да богословија у Призрену постоји а да је она подршком и благословом митрополита Мелетија и отворена. Мелетије је богословији и тудорима поставио немогуће захтеве у замену за његову подршку богословији. Стараоци су знали да се митрополит Мелетије обрадовао отварању богословије, али исто тако поуздано су знали да његово индолентно понашање није разлог што се на њеном челу не налази монашко лице. Стараоци претпостављају да је главни разлог Мелетијевог понашања према богословији то што су Срби Призренци лоше примили Мелетија после повратка у Призрен 1875. године. Стараоци су били помало изненађени Мелетијевим питањем да ли још неко осим Фонда Симе Игуманова издржава богословију, кад он поуздано зна, а и стараоци су му писали, да се она финансира само из тог Фонда. Што се тиче незадовољства појединих грађана Призрена тадашњим управитељем Костићем, то не може да буде разлог за његову смену. Али ако Мелетије зна неко монашко лице које је спремно да управља богословијом, нека одмах предложи и тудори ће се са тим сложити. Тудори су расположени да усвоје предлог да се из Призренске општине изаберу два честита грађана која ће водити надзор над приходима и расходима богословије. Тудори су се надали да ће Мелетије уважити ове предлоге и да ће поклонити пажњу богословији а да ће тудори послати и копију тестаментa.³⁷¹ Овим писмом Ковачевић је желео да се на неки начин оправда пред васељенским патријархом али и да га упозна са историјатом ове богословије и односа Мелетијевог према њој, рачунајући на његову подршку када то богословији буде потребно.

Школске 1885/6. годину призренску богословију у сва четири разреда уписало је укупно 42 ученика. Од тог броја припремни разред имао је 16 ученика, први 14, други 7 и трећи 5 ученика. Трећи разред је завршило 5 ученика, други 7, први 9 и припремни 13 ученика, што значи укупно 34 ученика.³⁷²

Апостол Филиповић који је краће време боравио у Београду, писмом се обратио министру Кујунџићу. Подсетио га је да је Петар Костић из Београда поручио наставна средства која су била неопходна за боље и практичније изучавање физике. Поред ових, молио је да се набаве и други апарати које би он са собом понео у Призрен, што би олакшало и убрзало транспорт. Филиповић је тражио да се пошаљу књиге које цензуром нису биле дозвољене а биле су неопходне и богословији и основним школама. Он је предлагао да се те књиге преко Трста, Бара и Скадра пошаљу руском конзулу у Призрен. Убрзо су књиге биле послате према плану захваљујући помоћи руских дипломатских представника.³⁷³ Љубомир Ковачевић, који је тада био управитељ учитељске школе, као човек наклоњен богословији у Призрену, обавестио је министра да су сви тражени предмети са списка набављени, да су

³⁷¹АС, МГ, 765, бм и бг.

³⁷²Милан Ј. Гајић, наведено дело..., 96, 99.

³⁷³АС, МПс, XXIV, 93/1886, Ниш, 12. јул 1886.

неке набавили и из Беча, и Министарству поднео рачун да се исплати 315 динара за додатне трошкове.³⁷⁴ Богословија је добила: хидраулички тисак, Нихолсонов аерометар, барометар, ваздушни шмрк, млечно стакло, путнички барометар, метални барометар, звучну виљушку, сферична огледала, магнет, сумпорну киселину, амонијак, апарат за дестилизацију воде, сочива, дурбин, комуникационе судове, висак, стаклену цев, барископ итд.³⁷⁵

У богословију је школске године 1886/7. уписано укупно 59 ученика. Повећан је број ученика припремног разреда на 31 (призренски округ 15, Тетово 2, Гњилане 2, Приштина 2, Гусиње 1, пећки и новопазарски округ по 1). Први разред је уписало 15, други 6 и трећи 7 ученика. Од тога броја припремни разред је завршило: 25 ученика, први разред 14, други 4 и трећи 7 ученика, укупно 50 ученика.³⁷⁶ Интересовање за богословију нагло је порасло, те у њој није било довољно места за све заинтересоване. Дечански архимандрит је шесторо потенцијалних ученика из Црне Горе, који су стигли у Дечане, вратио кући. Костић није био сигуран и зато се консултовао са таторима да ли ђаци који су ван граница Османског царства, нпр. из Црне Горе, могу бити благодјејанци.³⁷⁷ На основу списка ученика да се закључити да су и ученици из Црне Горе могли бити благодјејанци, што значи да је Костић добио позитиван одговор.

Иако су наставници богословије од 1882. године инсистирали да се у богословију уведе турски језик, то је учињено тек 1886. године. Емин Бећир (родом из Призрена, завршио је полугимназију у Призрену и медресу у Цариграду), био је први предавач турског језика од 1886. до 1888. године.³⁷⁸ Турски језик се предавао у сва три разреда, после преуређења богословије у свих шест разреда.³⁷⁹ Наставници су сматрали да је увођење турског језика у наставу добро из више разлога. Пре свега, са знањем турског језика завршени богослови могли су да добију службу и у некој званичној институцији где би такође били корисни свом народу. С друге стране, надали су се да би увођењем турског у наставу била смањена подозривост власти.

Велику промену у раду богословије представљао је одлазак Јастребова из Призрена. Он је у Призрену био од самог почетка њеног рада и био је душа школе. Држао је на окупу све наставнике и ако је међу њима било и суревњивости то није долазило до изражаја. Његова лична каса била је и каса богословије, био је спреман да у сваком тренутку школи позајми новац и био заштитник школе од насртаја власти и Арбанаса. Слободно се може рећи да су његове заслуге за опстанак богословије веома велике, одмах после Симе Игуманова и митрополита Михаила. Он лично није био сасвим срећан у Призрену и желео је

³⁷⁴АС, МПс, XIII, 17/1886, Београд, 29. јул 1886.

³⁷⁵АС, МПс, XXIV, 93/1886, Ниш, 12. јул 1886.

³⁷⁶Милан Ј. Гајић, наведено дело, 96, 99.

³⁷⁷АС, ЛК, 625, Призрен, 2. септембар 1886.

³⁷⁸Арсеније Бркић, *Значај призренске богословије у стварању црквено пастирских генерација*, Гласник Српске православне цркве, 1961, бр. 10, 135.

³⁷⁹Петар Костић, *Просветно...*, 50.

премештај те је био постављен за генералног конзула у Солуну, што је био врхунац у његовој дипломатској каријери. Из Призрена је отишао априла 1886. године,³⁸⁰ помало сетан што оставља незаштићен српски народ и богословију. На његово место за конзула дошао је Лисевич, септембра 1886. године, који је већ био у Призрену 1874. године.³⁸¹

Љубомир Ковачевић је у писму министру просвете и црквених послова, Алимпију Васиљевићу, изнео своје виђење школовања Старосрбијанаца као благодетељанаца у Србији. Наиме, од Првог српско-турског рата (1876) Учитељску школу је до 1887. године завршило 20 питомаца из Старе Србије. Само њих четворо оправдали су очекивања, вратили се да службују у своја родна места, и били прави национални радници. Неки су чак пришли Бугарима. Поједини учитеља отишли су на студије у Русију, а највећи број остао је у Краљевини Србији. Због таквог стања Ковачевић је предлагао да се убудуће из призренске богословије приме по два, три или више ученика на дошколовавање у Ниш или Београд. Предлагао је да се они упишу у трећи разред али ванредно, како би са ученицима другог разреда слушали психологију с логиком, српску књижевност и српску историју а са ученицима трећег разреда школски рад и хигијену. На тај начин они би за годину дана савладали довољно градива да у Старој Србији буду добри учитељи. Такви ученици се не би могли примати на службу у Краљевину Србију, нити би их Бугари радо примали, а не би било расположења ни за наставак учења у Русији. Рачунало се на то да време од годину дана и другачији начин живота не би утицали на њихову одлуку да по сваку цену остану у Србији. Држава би на овај начин постигла свој циљ, што значи да би у кратком року и јефтинеје имала спремне кадрове за учитеље у Старој Србији. Ову идеју Ковачевић је образложио Професорском савету Учитељске школе и предлог је наишао на једногласно прихватање.³⁸²

Како је Краљевина Србија од 1886. организованије радила на тлу Старе Србије и Македоније, сваке наредне године буџет за српске школе се увећавао. У Министарству просвете и црквених послова за издржавање једне средње школе на страни (призренске богословије) и издржавање учитеља и учитељица за 1887. годину издвојено је је 54.000 динара.³⁸³

Без обзира на то повећање, богословија је била стално у финансијским невољама јер је новац каснио и нередовно стизао. Почетком 1887. године Костић је у мало оштријем тону писао Љ. Ковачевићу, подсетивши га да му је обећао да ће бити довољно средстава за издржавање богословије али да новац касни. Сматрао је да би било корисно да се учитељима (вероватно основних школа) повећа плата на 1.200 динара, док је Љ. Ковачевић сматрао да је

³⁸⁰Грађа за историју македонског народа из Архива Србије, IV/II (1886–1887), приредио Климент Цамбазовски, Београд 1986, 27.

³⁸¹АС, ЛК, 625, Призрен, 2. септембар 1886.

³⁸²АС, МПс, XXII, 87/1888, Београд, 4. септембар 1887.

³⁸³АС, МПс, XXXVIII, 208/1889, Београд, 5. септембар 1889.

довољно 800 динара. Костић га је подсећао да Егзархија своје учитеље плаћа у противвредности од 2.000 до 3.000 динара.

Значајан моменат у историји Срба у Старој Србији и Македонији, а од важности и за призренску богословију, јесте отварање Српског конзулата у Скопљу 1887. године. Министар просвете и црквених послова Кујунџић, је у октобру наложио да се Петру Манојловићу, вицеконзулу у Скопљу, преда новац како би га проследио управитељу Призренске богословије. Манојловић је новац предао истог месеца и послао признаницу управитеља богословије. Ово је био много краћи и бржи пут слања новца за богословију него преко руских конзулата Аустро-Угарске, Црне Горе и Османског царства.

У богословији се априла 1887. године размишљало о поправљању старе зграде и о зидању нове, јер је већи број ученика захтевао и већи простор. Костић је куповао материјал, консултовао мајсторе и правио план нове зграде. Тудорима Фонда С. Игуманова послао је предрачун који су за подизање нове и оправку старе зграде саставила два призренска мајстора у износу од 224 наполеона, с напоменом да то није прецизан финансијски план и да је могуће да ће требати и више новца.³⁸⁴

Призренска богословија била је главна база, складиште одобрених и легалних књига, одакле су се дистрибуирале широм Старе Србије по основним школама. Стојану Новаковићу је скренута пажња да Петар Костић те бесплатно добијене књиге продаје. Познајући Костића као „смотрену и фину личност“, није могао да верује да је то истина и зато је ту информацију проверио код пећког архимандрита Софронија, који је потврдио да је Костић од Пећке општине узео новац за 150–200 књига. Новаковић је ипак сматрао да због тога не треба нагло мењати став према П. Костићу јер је био уверен да се место које он заузима тешко може попунити.³⁸⁵ То питање покренуо је и министар иностраних послова Драгутин Франасовић преко конзулата у Скопљу и конзула Алексе Пачића. Интересовао се зашто Костић продаје књиге које је у Београду добио бесплатно, али због важног задатка који је имао у том делу Српства, истрага даље није вођена.³⁸⁶

Костић је био оптерећен обавезама како у богословији тако и ван ње. Он је 1886. године напоменуо Љ. Ковачевићу да би желео да се разреши дужности управитеља богословије, наводећи као главни разлог своју болест. То питање је поново покренуо 27. јула 1888. године, овај пут због лицемерног понашања појединих његових колега. Од тог времена у богословији су почеле размирице и неколегијално понашање међу наставницима.

Илија Вучетић је током 1887. био у Београду. Разговарао је са министром просвете и црквених послова Алимпијем Васиљевићем и предложио му да се приме још два нова наставника и повећа број благодетанаца. Министар је прихватио овај усмени предлог и

³⁸⁴ АС, ЛК, 625, Призрен, 20. април 1887.

³⁸⁵ АС, МИД ПО, МФ, ролна 91, 357, Београд, 1. септембар 1887.

³⁸⁶ *Грађа за историју...*, IV/II, 153.

одобрио да се благодејање повиси на 6.000 хиљада а да се наставнику турског језика да плата у износу од 400 динара годишње. Илија Вучетић је тражио повишицу плате, али је није добио.³⁸⁷ При повратку је од Министарства просвете добио 500 динара на име трошкова пута и суму од 4.166,64 динара на име плате и помоћи учитељима богословије и учитељима основних школа у Старој Србији за 1887. годину, коју је предао управитељу Костићу.³⁸⁸

Сава Јакић,³⁸⁹ Призренац, бивши ученик богословије, не могавши да добије стипендију за наставак школовања у Женеви, молио је министра просвете 25. септембра 1887. године да га постави за наставника Призренске богословије, где би могао да предаје: физику, ботанику и зоологију.³⁹⁰ Како се у богословији и даље осећао недостатак школованог кадра, главни старалац Фонда Симе Игуманова поставио је Саву Јакића за наставника. Јакић је након богословије завршио реалну гимназију, студирао је у Русији и у Женеви.³⁹¹ Октобра 1887. године Сава Јакић је из Београда кренуо у Призрен. Добио је 325 динара, од тога за путни трошак до Призрена 200 динара и 125 динара на име плате за октобар.³⁹²

Османски министар финансија 1887. године наредио је да Срби просветни радници морају да плаћају порез у износу од три златне турске лире. Те године су порез платили и наставници призренске богословије. Васељенска патријаршија је ипак успела да их ослободи плаћања јер учитеље и наставнике није плаћала држава него црквено-школска општина а наставнике богословије званично је финансирала Задужбина Симе Игуманова.³⁹³

До школске 1886/7. године призренску богословију је завршио мали број ученика из Македоније. То није одговарало политици Српске владе која је намерала са спречи однорођавање Срба у тој области. Сматрали су да је неопходно повећати број ученика из Македоније, који би завршили богословију и враћали се у своја места да отварају школе. Због тога су се тутори Фонда обратили Костићу са захтевом да он обиђе и пропутује Македонију и да покуша да приволи родитеље да децу уписују у богословију.³⁹⁴

Школске 1887/8. године призренску богословију је уписало 83 ученика. Од тог броја приправни разред 36 ученика (из призренског округа 20, приштинског 4, гњиланског 3, сјеничког 2, беранског 3, новопазарског 1, тетовског 1, ђаковичког 1 и из Васојевића 1). Први разред је уписао 31 ученик, други 12 и трећи 4 ученика. Годину је завршило 67 ученика, од тог броја: приправни разред 26, први 27, други 11 и трећи 4 ученика.³⁹⁵

³⁸⁷ АС, ЛК, 625, Призрен, 15. јул 1888, 1. новембар 1887.

³⁸⁸ АС, МПс, XIV, 4/1891, Београд, 22. август 1887, 24. август 1887.

³⁸⁹ Сава Јакић, професор, директор (Призрен, 1858 – Београд, 6. XI 1945). Био је директор гимназије у Битољу (1897–1899), наставник учитељске школе у Скопљу (1904–1907) и управник Ниже трговачке школе у Призрену (1907–1912).

³⁹⁰ АС, МИД ПО, МФ, ролна 102, 114, Београд, 14. јул 1899.

³⁹¹ АС, ЛК, 491, 13. октобар 1887.

³⁹² АС, МПс, XIV/4, 1891, Београд, 21. септембар 1887.

³⁹³ Петар Костић, *Аутобиографија...*, 133.

³⁹⁴ АС, ЛК, 625, Призрен, 25. јул 1887.

³⁹⁵ Милан Ј. Гајић, наведено дело, 96, 99.

Петар Костић је на основу усменог договора Вучетића и министра просвете Васиљевића почетком 1887/8. школске године примио већи број благодјанаца. Љубомир Ковачевић о том усменом договору није био обавештен све док није послао новац за прва три месеца. Када је сазнао да је постигнут усмени договор о повећању броја благодјанаца и финансијских средстава, молио је министра да уместо дотадашње суме од 14.400 динара за богословију издвоји 17.860 динара. Заступник министра просвете Гершић наредио је да се за друго тромесечје 1888. године да призренској богословији 4.465 динара, и износ од 488 динара, колико је мање послато, с напоменом да се од тада богословији тромесечно издаје износ од 4.465 динара што годишње износи 17.860 динара.³⁹⁶

Владан Ђорђевић се обратио министру иностраних послова Чедомиљу Мијатовићу са предлогом да се из буџета Министарства иностраних послова потпомогне призренској богословији са 3.500 динара. Министар се сложио а Министарству просвете је уплаћено 2.000 динара као помоћ за зидање нове зграде.³⁹⁷ То је прва уплата Министарства иностраних дела призренској богословији.³⁹⁸

Крајем школске 1887/8. године понестало је цензурисаних књига и зато је Костић тражио од староца Фонда С. Игуманова да се књиге пошаљу из Београда а да он оде до српске границе са дозволама и на основу њих подигне књиге. То му није било одобрено јер су Костићеве колеге негодовале „што се шета о туђем трошку“, а те информације су стигле и до Београда. Књиге су послате у Цариград (3.000 примерака) преко Српског посланства, али их они нису могли преузети јер нису имали дозволе (које су се налазиле код Костића). Када је сам Новаковић интервенисао да се књиге пусте на име добијених дозвола, оне су послате преко Куманова у Скопље где је наређено да се све спале. Не знајући за то, Костић се обратио османском министру просвете и замолио га да му ослободи књиге са скопске царинарнице, али одговора није било. Костић је добро и прошао јер је министар сигурно извео закључак да је он агент Краљевине Србије или да је Српско посланство Костићев експедитор, што се властима није могло допасти. Формирана османска просветна комисија је од Костића тражила извештај о богословији, дозволе за штампање цензурисаних књига и примерке потврђених књига. Комисија је Костићу рекла да ће дозвола и књиге остати неколико дана, али их никада није вратила. На питање Просветне комисије из које књиге се предаје земљопис, Костић је у извештају рекао да, будући да земљопис није био одобрен, ученици пишу белешке, као што је случај и са физиком и са каноничним правом.³⁹⁹

³⁹⁶АС, МПс, XXII, 87/1888, Београд, 20. фебруар 1888, 24. фебруар 1888, 3. мај 1888.

³⁹⁷АС, МПс, XXII, 87/1888, Београд, 6. октобар 1888, 13. октобар 1888, 3. новембар 1888; АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Београд, 12. март 1890.

³⁹⁸Када је В. Ђорђевић реферисао председнику владе Николи Христићу о стању српских школа у Старој Србији и тражио кредит за те школе, председник владе се уместо одговора окренуо ка министру војном и питао га је „Колико имамо топова у Крагујевцу“, мислећи да се час рата против Османске империје приближио и да ће топови бити кориснији од просвете.

³⁹⁹Петар Костић, *Аутобиографија...*, 121–124.

Костић је био очајан што су Срби изгубили толико књига, био је љут на власти у Београду што су поверовале интригама његових колега и нису му дозволили да он, који је имао писмену дозволу, преузме књиге. У не баш пријатном тону писао је Љ. Ковачевићу: „Ако ви пак желите да се жеља пок. С. Игуманова све више и више остварује тиме што би његова богословија постајала и напредовала, усвојите мој предлог и жртвујте извесну суму да се једна наша штампарија отвори у Цариграду.“ На крају писма предлагао је да се новац шаље непосредно њему. Костић је знао да је Ковачевић пословима оптерећен али да такође зна да је он добио помоћника у личности Зарије Поповића, који је постао начелник Министарства просвете и црквених послова.⁴⁰⁰

Зарија Поповић је фебруара 1887. постављен за писара Министарства просвете и црквених послова, и као начелник руководио је просветном политиком Срба у Старој Србији и Македонији, све док ти послови нису прешли у надлежност Министарства иностраних дела. Зарија је био веома погодна особа за такве послове јер је добро познавао прилике на југу. Он је министру правде, а заступнику министра просвете, поднео програм и методе рада у Старој Србији и Македонији. Предлагао је да се на чело богословије постави духовно лице како би се митрополит Мелетије одобровољио и рукополагао богослове за свештенике и поставио Србина за епископа. Сматрао је да се не може борбом и инатом постићи циљ а циљ је да се он приволи да изабере Србина за епископа.⁴⁰¹ Такође је предлагао да се оснује штампарија у Цариграду како би се олакшала дистрибуција књига, која је углавном ишла преко призренске богословије.⁴⁰² Подсетио је да се у Косовском вилајету школске књиге забрањују без обзира на то што је од османске владе добијено одобрење за њих. Што је министар у Цариграду допустио, то је валија у Приштини забрањивао.⁴⁰³

Костић се маја 1888. године интересовао шта је одлучено по питању подизања нове зграде за становање ученика. Та информација му је била веома важна да би планирао колико ученика може да прими у богословију.⁴⁰⁴ Костић у једном писму, тражећи материјална средства, опомиње: „Ако Вам и најмање лежи на срцу опстанак ове школе, која засад стоји на ивици пропасти, онда се надам да ће те све чинити што до вас стоји да уклоните сметње које Ви можете уклонити.“⁴⁰⁵ Скоро сва писма из призренске богословије била су у сличном тону. Стиче се утисак да се на неки начин материјално стање богословије поправило, сума коју је добијала била је знатно већа него раније, али је управа стално била незадовољна. Могуће је да је новац био припремљен али да због нечијег немара није редовно слат у

⁴⁰⁰ АС, ЛК, 194, Призрен, 17. април 1888.

⁴⁰¹ *Грађа за историју...*, IV/III, 40–43.

⁴⁰² Јован Хаџи Васиљевић, *Зарија Поповић*, Братство, књ. VI, 204–206.

⁴⁰³ АС, МПс, XIV/4, 1891, Београд, 31. октобар 1887.

⁴⁰⁴ АС, ЛК, 625, Призрен, 15. мај 1888.

⁴⁰⁵ АС, ЛК, 625, Призрен, 19. мај 1888.

Призрен. С друге стране, све пошиљке су дуго путовале између Призрена и Београда, па тако и новац. У богословији су били разочарани што се ни на њихова писма није одговарало.

Сава Јакић престао је да предаје у богословији 3. јула 1888. године. Отишао је у Швајцарску да продужи студије а Костић му није дао плату за јул и август.⁴⁰⁶ Управа богословије није била сасвим задовољна радом Саве Јакића јер су сматрали да је превише либералан у схватањима религије.⁴⁰⁷

П. Костић и И. Вучетић покренули су иницијативу да за управитеља школе буде именован Сава Дечанац, који је већ био управитељ. О томе су обавестили и митрополита Мелетија који им је препоручио да прво добију пристанак од оца Саве који би преко Цариграда дошао у Призрен. Како је османским властима била позната његова активност на Берлинском конгресу и његов национални рад, није било нимало безопасно да он оде у Призрен. Мелетије је понудио да Патријаршија интервенише код царских власти да његов долазак не буде осујећен. Овај план се није реализовао.⁴⁰⁸

Привременом конвенцијом између Османског царства и Краљевине Србије (1886) омогућен је рад по школама у Османској царевини и српским поданицима са добијеном дозволом од вилајетских просветних управника, што је омогућило довођење стручних наставника са вишом спремом из Србије.⁴⁰⁹

Турци су сумњали да призренску богословију финансира Краљевина Србија, и будним оком мотрили на њу. У Призрену је 1888. била основана просветна комисија – муариф мецли, са задатком да се информише колико у Призрену и околини има српских школа и учитеља, одакле су пореклом, које су школе завршили, ко их је поставио за учитеље и ко их финансира. Од посебне важности било је да ли су им дипломе оверене од стране турског Министарства просвете или других органа турских власти, да ли школе у којима раде имају дозволу турских власти и да ли су књиге које се користе у школама одобрене од стране турске државне цензуре. Турска просветна комисије издала је наредбу управи призренске богословије да у року од три месеца поднесе документацију о школи (ко је финансира), како би она добила одобрење за рад. Комисија је затражила и да наставници богословије као и учитељи српских основних школа поднесу на увид своја сведочанства или да се у супротном подвргну полагању испита. Одлука просветне комисије да српски учитељи морају да добију посебно одобрење за рад била је у вези са ранијом наредбом турског министарства просвете по коме је свака општина која је имала школу била дужна да од турских власти добије дозволу за рад, док је сваки учитељ био дужан да поднесе своје сведочанство на увид и да ако је то потребно да пред посебном комисијом полаже учитељски испит. Петар Костић је у

⁴⁰⁶ АС, ЛК, 625, Призрен, 31. јул 1888.

⁴⁰⁷ АС, МПС, XXII, 87/1888, Београд, 7. август 1888, 29. август 1888.

⁴⁰⁸ АС, ЛК, 625, Призрен, 31. јул 1888.

⁴⁰⁹ Стеван Димитријевић, *Богословска...*, 201–214.

кратком року документацију предао председнику просветне комисије у Призрену, Али Халил-Ефендији. Поднео је наставни план и програм, списак уџбеника и сведочанства свих наставника, навео је да је оснивач Призренске богословије Сима Игуманов, руски поданик, који је сву своју имовину тестаментом завештао призренској богословији. Иако се богословија оправдала пред властима, српска влада је ипак тражила помоћ од Цариградске патријаршије, руског конзулата у Призрену и руског посланства у Цариграду.⁴¹⁰ Призренска богословија, којој приликом отварања није била потребна дозвола за рад, званично је добила дозволу за рад као и све школе које су до тада отворене.⁴¹¹

Почетком школске 1888/9. године у призренској богословији школовало се 97 ученика, до тада највећи број, а разреде је завршило 77 ученика. Припремни разред уписало је 41 а завршило 28 ученика. Ученици су били из: призренског округа 27, приштинског 2, из гњиланског, тетовског и Кумановског по 1 и из Црне Горе 3. Први разред уписало је 25 а завршило 22 ученика, други је уписало 19 а завршило 17 у богословију ученика и последњу годину уписало је 12 а завршило 9 ученика.⁴¹² Од тог броја 50 ученика живело је у самом Заводу.⁴¹³ Број ученика је бивао све већи. Већи број родитеља осетио је потребу да школује своју децу, број благодејанаца је увећан и благодејање је било повећано. Многи ученици су пожелели да без посебних материјалних трошкова, својим трудом, добију више знања и осигурају себи бољу будућност.⁴¹⁴

Владимир Карић, који је сматрао да треба ојачати српске кадрове у Старој Србији и Македонији, zaloжио се да јеромонах Мелентије Вујић дође за ректора у призренску богословију. Завршио је у Русији Духовну академију са степеном кандидата богословља 1888. године. Исте године вратио се у Србију, али није желео да службује у Краљевини Србији и буде у контакту са тадашњом јерархијом па је отишао у Стару Србију. С друге стране, желео је да својим знањем буде од користи Србима у Османском царству. Карић је имао на уму да његово постављење може да утиче на поправљање односа са митрополитом Мелетијем.⁴¹⁵ Његовом иницијативом Мелентије Вујић је са Василијем Стојаковићем⁴¹⁶ стигао у Призрен 12. новембра 1888. године.⁴¹⁷ О свом доласку обавестио је Стојана Новаковића и рекао му је да се са митрополитом Мелетијем није видео зато што он није

⁴¹⁰Славиша Недељковић, *Србија и Косово...*, 271.

⁴¹¹АС, ЛК, 625, Призрен, 28. јун 1888.

⁴¹²Милан Ј. Гајић, наведено дело, 96, 99.

⁴¹³АС, ЛК, 483, Призрен, 31. децембар 1890.

⁴¹⁴АС, МИД ППО, 1891, ред 99, Призрен, 5. јун 1891.

⁴¹⁵Михаило Војводић, *Стојан Новаковић и Владимир Карић...*, 68.

⁴¹⁶Василије Стојаковић се замонашио и добио име Виктор. Имао је чин архимандрита. Предавао је веронауку у гимназијама у Београду и Нишу. Постављен је за старешину манастира Љубостиње али је због злоупотреба и малверзација осуђен на шестогодишњу робију. (Радован Пилиповић, *Српски богослови на школовању у Русији, у другој половини 19. века – према оцени руског царског дипломате*, Годишњак за друштвену историју, 2012, 2, 77–103, 90).

⁴¹⁷АС, ПО, V–30/42, Зајечар, 22. јануар 1895.

зимовао у Призрену.⁴¹⁸ Вујић није могао да понесе своје књиге са собом већ су оне преко Цариграда и С. Новаковића послате у Призрен.⁴¹⁹

Стално стрепећи за опстанак богословије, Костић је обавестио надлежне у Београду да од када је Вилајет премештен у Скопље, османске власти траже извештај о раду свих школа: колико учитеља и учитељица има, одакле су родом, шта су по образовању и где су се образовали, чији су поданици, колико примају плату и из којих извора. Костић је сматрао да су власти сада подозривије и да се у богословију више сумња зато што се њен буџет увећао, повећан је број наставника а и ученика. Костић је упозоравао да ће Турци лако посумњати да Фонд колико год био велики не може издржати толико материјалних издатака. При том, османске власти су биле обавештене да су се и многе школе отварале трошком Фонда Симе Игуманова. Изразио је бојазан да ће османске власти преко посланика у Београду проверити колика је стварна добит тог Фонда (на основу плаћеног пореза) па је предлагао: „Да се настане порадити на томе да се имање пок. Игуманова ослободи плаћања пореза и то што се пре може; Да се образује један одбор који ће управљати Симином масом као што је Одбор Чупићеве задужбине; Да се сав приход Друштва Светог Саве даје том одбору на руковање а да састав поменутог друштва ипак постоји и да ни један или сваки учитељ, који би овамо полазио не зна ни за друштво нити за Министарство просвете но да се сваки Симином одбору обраћа; Ако би икако могуће било и да Симин одбор сваке године или бар треће износи на јавност приход и расход тако умножене масе онда нека се и то чини; Да се сваком приликом, када се буде који учитељ отуда слао за у коју Симинову школу, особито ако би такав поданик друге које државе био, претходно извести о томе руско посланство а ово надлежног р. конзула. Ово зато што р. посланство има право надзора по тестаменту над Симином масом и што би руски конзули бранили српске школе као што је случај са овд. богословијом; Да српски конзули у Турској, бар јавно, не учествују у отварању наших школа овамо кад се оне имају отворати о трошку пок. Игуманова, јер тим самим они дају знати надлежним да виде шта је у ствари. Конзули би могли отворено учествовати у отварању које школе и то једне или двеју средњих како би се оне имале отворити само о трошку Њ. величанства краља а друкчије никако или бар да не спомињу у таквим случајевима Симиног имена и тиме више штете но користи и постојећим школама нанесу; Да српски конзули не долазе у додир, бар на јавним местима, са учитељима, особито при доласку из Србије, јер се и онако на наше учитеље и гледа као да су српски агенти; Да се нареди конзулима у Скопљу и другим да они, макар каква политичка начела исповедали, не вичу против Русије јер то чују руски конзули, па ако би тако тесногруди били они би нам у овим крајевима отказали и оно мало услуге која је за опстанак наших школа овамо и за достављање важнијих ствари тамо одвећ нужна.“

⁴¹⁸АС, ЛК, 705, Цариград, 13. април 1889.

⁴¹⁹Михаило Војводић, *Стојан Новаковић и Владимир Карућ...*, 225.

У истом писму обавестио је надлежне да је Мелентија и Василија, који су у Призрен ненадано стигли, представио мутесарифу, који је био љубазан али је изразио сумњу када је видео да они немају дипломе. Неколико дана касније у богословију је дошао шеф полиције који је нове наставнике о свему подробно испитао. Костић је замолио Љ. Ковачевића да као тотор масе С. Игуманова напише Лисевичу о доласку поменуте господе а преко конзула и мутесарифу. Ако све прође у најбољем реду са њиховим опстанком, Петар је рекао да ће предати управу Мелентију и при том је питао тоторе: „Оће ли и мора ли он на себе примити да издаје помоћ учитељима и књиге школама, као и све остало, што са тим у свези стоји или ће се то којем другом учитељу богословије уступити.“⁴²⁰ Стиче се утисак да је желео да и даље обавља тај посао.

Костић је крајем године поднео мутесарифу школску диплому Мелентија Вујића коју је пре тога потврдио и руски конзул Лисевич. Неколико дана касније то је учинио и за Васу Стојаковића. На седници Савета богословије крајем године донета је одлука да се уведу као засебни предмети пастирско богословље и Свето писмо Новог завета. Такође, Савет је одлучио да се из другог разреда изостави библијска историја и уведе Свето писмо Старог завета са по три часа недељно. Савет је могао да донесе ову одлуку јер је имао наставнике који су били спремни да предају ове предмете. Прва два предавао је М. Вујић, а трећи В. Стојаковић.⁴²¹

Јастребов је као конзул у Солуну, у писму митрополиту Михаилу, писао о догађајима у богословији, о новим наставницима и похвално је говорио о Петру Костићу, за кога је рекао „да све наставнике за главу надмашује“ а да се планира његова смена са места управитеља само зато што призренски митрополит Мелетије жели да на челу богословије буде духовно лице. „Костић је уман и много умнији од осталих колега,“ констатовао је Јастребов. Жалио се митрополиту да наставници у Призрену после његовог одласка нису живели у слози.⁴²²

На седници одржаној 13. новембра 1888. године Костић је хтео да преда дужност управитеља Мелентију Вујићу али је овај то одбио зато што је желео да се упозна са приликама у богословији и у Призрену. Говорећи светосавску беседу Костић је између осталог рекао да су грчки митрополити увели појање на грчком језику у српској цркви, а како се тада (1888), захваљујући богословима, у цркви појало на српском језику. Тој беседи присуствовао је и митрополит Мелетије. Вујић је сматрао да је митрополит Мелетије овом беседом повређен и зато је на седници која је одржана дан после Дана Светог Саве тражио од Костића да му преда управу како би на тај начин дао сатисфакцију митрополиту. Костића је то наљутило, није пристао да тада преда управу Вујићу и рекао је да ће о томе одлучити

⁴²⁰ Михаило Војводић, *Стојан Новаковић и Владимир Карић...*, 215–220.

⁴²¹ АС, ЛК, 625, Призрен, 13. децембар 1888.

⁴²² Ђоко Слијепчевић, *Михаило, архиепископ...*, 452.

надлежни у Београду. Тек након два месеца тутори су јавили Костићу да преда управу над богословијом али да све остале дужности у вези са царским властима, које је до тада обављао, обавља и даље. За тај посао добијао је годишње 800 динара изван плате. Костић је на седници 16. априла 1889. године предао управу Мелентију Вујићу.⁴²³ Иако је предао дужност управитеља, Костић је и даље био најзначајнија личност не само у богословији и у Призрену него и много шире. Био је интеллигентан, проницљив, са великим искуством, веома способан да се снађе у свакој ситуацији, и био је писмен, за разлику од његових земљака. Са мало школе (свега четири разреда богословије) Костић је био образованији од других који су имали завршен факултет.

Василије Стојаковић, тада незавршени студент Кијевске духовне академије, врло кратко је остао у Призрену, само до маја месеца 1889. године. Вратио се у Кијев где је завршио Духовну академију. Замонашио се и добио име Виктор.⁴²⁴

Управа богословије се више година обраћала туторима с молбом за зидање нове зграде, куповала материјал, направила план, добила дозволу османских власти и само очекивала да стигне више новца, па да започне градњу. Међутим, тутори Фонда Симе Игуманова су у априлу 1889. јавили да се зграда те године не може зидати. Управа богословије била је веома разочарана. Као и претходни управитељ, и Вујић је био у редовној преписци са Љубомиром Ковачевићем, тутором. За разлику од Костићевих писама која су била љубазна и пристојна чак и када је био љут, Вујић је оштро реаговао што се богословији не шаљу потребна средства за изградњу објекта. Ковачевића је подсећао на жалостан положај ђачког живота у тој школи и на то да недостатак финансија подстиче понижење Школског савета и његовог личног ауторитета пред народом и ђацима. Посебно га је забрињавало подозрење власти од којих је дозвола за градњу тражена за 1889. а не за 1890. годину. На крају је претио и својом оставком и одласком из Призрена и при том га молио да о стању у богословији обавести и другог татора школе.⁴²⁵ У сваком послатом писму Вујић је тражио новац и упозоравао на жалосно стање. У једном писму помало се покајнички извињавао што је понекад груб, и говорио да у његовој природи није да икога увреди.⁴²⁶

Владимир Карић, референт за српске ствари, направио је извештај о стању пропаганде у Старој Србији и Македонији, о учитељима и финансирању школа. Карић је богословији у Призрену дао веома важно место у остваривању националних задатака и констатовао: „Ова је богословија стуб наше пропаганде, она се акомодирала према турским уређењима и има изгледа да се и убудуће њен утицај и појача и рашири ако се само с наше стране учини што треба. Са призренском богословијом ми господине министре можемо

⁴²³Петар Костић, *Аутобиографија...*, 126–127.

⁴²⁴АС, ПО, V–30/42, Зајечар, 22. јануар 1895.

⁴²⁵АС, ЛК, 483, Призрен, 20. април 1889.

⁴²⁶АС, ЛК, 483, Призрен, 17. фебруар 1890.

триста чуда да учинимо. Ово нам је могуће тим пре што је покојни Сима Игуманов, њен оснивалац, био руски поданик. Мада Руси јако, као што је познато, потпомажу бугарску пропаганду они опет не би терали толико далеко да би нам сметали појачању овога Завода.“ Сматрао је да у богословији треба подићи квалитет наставе и увећати број наставника и питомаца. Убедљивим тоном је тврдио: „Од нас само зависи да у веома кратком времену од овога Завода створимо једно страховито огњиште пропаганде, из кога би се што многобројнији ројеви учитеља и свештеника разлетели и не само по Старој Србији него и по Македонији све под окриљем турских закона, без великих сметњи.“

Наставници богословије примали су плату: Мелентије Вујић 2.273,40 динара, додатак (за управитеља) 467,60 динара, Петар Костић 3.000 динара, Илија Вучетић 2.500 динара, Тривун Димитријевић 2.000 динара и Апостол Филиповић 1.800 динара.⁴²⁷ Осим набројаних наставника од 1. јануара 1890. године, богословија је примила још једног наставника, предавача за турски језик, Етема Алића.⁴²⁸ Био је родом из Вучитрна. Завршио је турску полугимназију и медресу, био је хоџа.

Књиге које су се штампале у Цариграду (од 1889) слале су се српским конзулатима у Османском царству и богословији. Новаковић је сматрао да је неопходно да богословија увек на располагању има велики број књига за основну школу јер су се њој и обраћали учитељи.⁴²⁹

Од прве генерације ученика 1873/4. године до 1888/9. школске године три разреда богословије завршио је 91 ученик.⁴³⁰

Школске 1889/90. године први разред је уписало 44 ученика, из призренског округа 23, скопског 4, гњиланског 4, приштинског 2, пљеваљског 2, сјеничког 1. За осморо њих није познато одакле су били. Тај разред је завршило 38 ученика. Други разред је уписало 18 а завршило 17 ученика и трећи 17 а завршило 11 ученика. Те године заведен је школски интернат.⁴³¹

Због великог броја уписаних ученика управа богословије је решила да се припремни разред (4. разред основне школе) измести из богословије и да се нађе погодна засебна учионица у граду. То је и учињено, а учионица у којој је био припремни разред преуређена је у спаваћу собу са 18 ђачких кревета. Учитељ приправног разреда био је Спира Камперелић али не дуго, јер је због болести отишао на лечење у Србију. Њега је по одлуци Савета богословије заменио Апостол Филиповић. Скопска вилајетска просветна власт наредила је да се припремни разред, који је радио ван зграде Призренске богословије, затвори зато што су сматрали да је то посебна школа. Управа богословије се више пута обраћала призренском

⁴²⁷ АС, МИД ППО, 1891, ред 99, 29. јул 1889.

⁴²⁸ Арсеније Бркић, наведено дело, 135.

⁴²⁹ *Грађа за историју...*, IV/III, 624.

⁴³⁰ Петар Костић, *Просветно...*, 52.

⁴³¹ АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Призрен, 28. јануар 1890.

паши с молбом и доказима да је припремни разред саставни део богословије, само је ван зграде, зато што у школи нема довољно места. Паша је о томе обавестио скопског валију али дуго очекивани одговор био је неповољан по богословију и гласио је да се припремни разред не може држати у посебној згради. Управа богословије морала је да сједини припремни разред са трећим разредом основне школе па су сви радили у једној учионици. То је било сасвим непрактично, али нису имали другог избора да сачувају овај разред.⁴³²

За професора призренске богословије 12. новембра 1889. године дошао је њен бивши ђак, Призренац Василије Десић.⁴³³ После завршене гимназије у Београду, завршио је на Великој школи право. Њега је из Београда послао Љ. Ковачевић али без пропратног писма за османске власти. Зато је управитељ Вујић од Ковачевића тражио писмено уверење да је Десић у богословију примљен на место Стојаковића.⁴³⁴ Два месеца након што је почео да предаје, имао је проблема са властима које су хтеле да га пошаљу у Цариград да тамо полаже испит како би се његова диплома потврдила. После Костићеве и Карићеве интервенције мутесариф је одлучио да Десић само поднесе уверење о завршеном школовању и да то потврди Отоманско посланство у Београду, након чега ће га он потврдити за професора без испита. Тако је Десић био једини наставник призренске богословије који је имао потврђену диплому.⁴³⁵

Када је богословија остајала без новца, ректор Вујић је позајмљивао од руског конзула Лисевича. Често му није враћао основни дуг а тражио је нову позајмицу. Тако је у новембру тражио нових 40 лира, а од Љ. Ковачевића још 5.000 динара за зидање зграде.⁴³⁶ Министар просвете Светозар Милосављевић новембра 1889. године тражио је од председника Министарског савета Грујића да се из државне готовине одобри још 5.500 динара потребних за богословију у Призрену и плате учитељима у Старој Србији. Милосављевић је сматрао да је број школа, а самим тим и број учитеља, повећан и да је зато неопходно увећати финансијска средства. Сава Грујић се са тим сложио и одобрио нова средства.⁴³⁷

Сви српски конзулати у Османском царству помагали су призренску богословију. Тако је генерални конзул Краљевине Србије у Солуну, Коста Христић, добио новембра 1889. године сандук књига за призренску богословију, које је безбедно послао у Призрен.⁴³⁸

Од тренутка када је Костић предао управу богословије, његове колеге су почеле да сплеткаре против њега на разне начине и јавно су показивале завист. У томе се истицао Илија Вучетић, који је покушавао на сваки начин да деградира Костића. Чак је слао писма у

⁴³² АС, ЛК, 483, Призрен, 12. јануар 1889, 17. фебруар 1890.

⁴³³ Василије Десић, правник, професор, директор, судија (Призрен, 1865 – Нови Сад, 19. V 1928).

⁴³⁴ АС, ЛК, 625, Призрен, 2. новембар 1889.

⁴³⁵ Михаило Војводић, *Стојан Новаковић и Владимир Карић...*, 298; АС, МИД ППО, 1890, ред 4, Призрен, 29. децембар 1889; Скопље, јануар 1890.

⁴³⁶ АС, ЛК, 483, Призрен, 19. новембар 1889.

⁴³⁷ АС, МПс, XXXVIII, 208/1889, Београд, 5. новембар 1889.

⁴³⁸ *Грађа за историју...*, IV/III, 636.

Београд у којима га је клеветао. Костић је то осетио и знао да му се на неки начин „ради о глави“ те је туторима поднео оставку на све послове који нису имале везе са његовим предавањима.⁴³⁹ С правом је био љут: седамнаест година је без престанка радио за добробит богословије и народа у Старој Србији а после свега је оптужен да је имао велику материјалну корист. Костић је знао да наплати своје услуге али то не значи да је био само користољубив и да за националне интересе није марио.

Тутори су обавестили управу богословије 20. јануара 1890. године да се Костић разрешава дужности слања књига по школама али су нагласили да он може да остане помоћник управника. Мелентије је ипак за свог помоћника предложио Тривуна Димитријевића, који је на седници Управе 8. фебруара изабран једногласно. Његов задатак била је дистрибуција књига по основним школама.⁴⁴⁰ Костић је био видно разочаран што га колеге нису изабрале за заменика ректора. У писму Јастребову изложио је све проблеме које је имао са својим колегама, са Вучетићем посебно, који је га је називао потурицом. Иако је Костић пола свог радног века провео у раду на опстанку школе, његове колеге су сматрале да је он „издајца и противник сваког напретка“. Тражио је савет од свога кума Јастребова (крстио је његову децу) како да се даље понаша, јер је био очајан.⁴⁴¹

Српска влада је одлучила да бригу о призренској богословији пренесе на Министарство иностраних послова. Да би појаснио систем функционисања богословије, Љубомир Ковачевић је у опширном писму известио Саву Грујића, министра иностраних послова, о историјату те школе и њеном раду. Обавестио га је да је Сима Игуманов завештао призренској богословији своје имање у Београду, али да новчана маса није била довољно финансијски јака да би богословију могла издржавати, пре свега што је била прилично дужна а друго што је завештавалац наредио да се цео приход може користити после 20 година од његове смрти (1902). До тада је богословију издржавала Краљевина Србија из буџета Министарства просвете и црквених послова али је османским властима представљено да је издржава Фонд Симе Игуманова. За 1889. годину Министарство просвете и црквених послова дало је богословији 18.505 динара а Министарство спољних послова 3.000 динара, што значи свега 21.505 динара. Године 1889, осим што је заведен школски интернат, повећан је број благодејанаца и њихово благодејање, унапређени су сви наставници богословије у професоре и повећане су им плате и зато је било потребно да се и целокупна сума за издржавања богословије повиси на 25.543 динара као што је и у предрачунау тражио њен ректор. С обзиром на то да је министар просвете послао још једног наставника у богословију (В. Десића), било је потребно још 1.500 динара, односно укупно 27.043 динара. Напоменуо је да се новац за издржавање богословије слао за три месеца унапред преко староца Фонда

⁴³⁹АС, ЛК, 625, Призрен, 31. децембар 1889.

⁴⁴⁰АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Призрен, 28. јануар 1890.

⁴⁴¹АС, ЛК, 625, Призрен, 13. јануар 1890.

Симе Игуманова како би се свака сумња уклонила од османских власти. Ковачевић је тражио од Грујића да се износ од 6.760 динара за прва три месеца исплати за издржавање богословије.⁴⁴²

Османска просветна комисија забранила је рад Василију Десићу 10. јануара 1890. године. С обзиром на то да је он завршио високу школу, потребно је било да иде у Цариград да тамо полаже испит и потврди своју диплому. Костић и Карић су заједничким снагама успели да код османских власти издејствују да он ипак предаје месец дана а касније и до пролећа, па да онда иде у Цариград и полаже испит. Мутесариф је одлучио да Десић само поднесе уверење о завршеном школовању и однесе да то потврди Османско посланство у Београду, па ће га он потврдити за професора без испита. Карић се залагао да се Десићу повећа плата са 1.500 на 2.000 динара јер се ионако није школовао као благодетанац већ о свом трошку.⁴⁴³

После абдикације краља Милана 1889. године митрополит Михаило се вратио у Србију и наставио да управља црквом. Богословија га је и даље подједнако интересовала. Где год и кад год је могао да помогне, он јој је помагао, али није више тако активно учествовао у раду школе. Све послове које је он обављао од 1871. до 1881. године преузео је Љубомир Ковачевић као тотор Фонда Симе Игуманова. Митрополит Михаило ангажовао се око добијања дозволе за градњу нове зграде богословије. Преко њега су ученици богословије настављали своје школовање у Русији и на Халки. Са митрополитом Мелетијем био је у коректним односима, али му је замерао што није бринуо о школовању и усавршавању своје пастве.⁴⁴⁴

О лошим односима међу наставним особљем у самој школи био је информисан и Владимир Карић. Почетком 1890. године изложио је тоторима богословије, митрополиту Михаилу и Љ. Ковачевићу, проблематично стање које је владало у богословији. Сматрао је да господа тотори своје драгоцене време троше на послове богословије, да држава Србија сноси велике трошкове а у богословији „излегла се на несрећу клица раздора и сплетака, која ако се не угуши с места, може бити кобна не само за тај завод него и за целу нашу ствар на овој страни. Док су се тотори трудили да се богословија подигне на виши ступањ, да се зграда прошири и дозида, учитељи су се међусобно свађали, једно другог оговарали и сплеткарили“. Да ли је тај проблем заиста био тако велики и претио катастрофом из данашњег времена се не може тачно проценити. Карић је рекао да је Илија Вучетић главни сплеткарош и да је био у веома лошим односима са Петром Костићем. Наиме, Вучетић је стално приговарао Костићу што често путује у Београд, Цариград, Скопље и Солун, пребацујући му да се само проводи. Карић је имао лепо мишљење о Костићу за кога је рекао

⁴⁴²АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Београд, 25. јануар 1890.

⁴⁴³АС, МИД ППО, 1890, ред 4, Призрен, 29. децембар 1889; Скопље, јануар 1890.

⁴⁴⁴АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Београд, 31. јануар 1890.

да је за богословију ненадокнадив, да је прави родољуб, заузимљив и да при том добро познаје прилике у Старој Србији. Сматрао је да треба узети у заштиту Костића, а Вучетића примирити и онемогућити да сплеткари. Ректор М. Вујић својим понашањем показао је да се у овој ствари колеба и на тај начин дао маха сплеткама. Карић је сматрао да треба наредити Мелентију да се ствари које се тичу пропаганде никако не износе пред колегијум, него да их решава сам са Костићем. У случају када се њих двојица не могу сложити, Карић је предлагао да он арбитражира или да се консултује са таторима. Карић је замолио таторе да својим утицајем овом раздору стану на пут и да се што пре утврди ново уређење богословије и наставни план и програм како би нова школска година кренула на време са свим потребним предметима. Карић је сматрао да богословија треба да се преуреди на пет разреда, да се у прва три предају општи наставни предмети а у четвртном и петом богословски. Таторе је молио да пошаљу новац за зидање нове зграде јер се ближило пролеће, када радови треба да отпочну. Своја виђења о богословији он је у једном неформалном и пријатељском писму саопштио и Мелентију Вујићу и нагласио му да ће о томе писати и таторима ове школе.⁴⁴⁵

На Карићево писмо одазвали су се и митрополит Михаило и татори Фонда Симе Игуманова Љубомир Ковачевић и Радован Миленковић, столар (нови татор од 1889. године). Свако на свој начин упућивали су наставнике и ректора на мир и слогу. Мелентије Вујић је у писму митрополиту Михаилу рекао да су „завађене стране измирене“, а таторима је писао да „сада влада у подручном ми колегијуму слога и љубав.“⁴⁴⁶

Карић је сматрао да би било најбоље и најефикасније да управа богословије о свему извештава непосредно њега, тј. конзула у Скопљу (преко руског конзула), а он таторе Фонда Симе Игуманова.⁴⁴⁷ Председник Министарског савета Сава Грујић је скренуо пажњу В. Карићу да је писмо које је Мелентију писао наишло код њега на велико неодобравање код њега и да се он жалио таторима. Карића као да то није много узнемирило и сматрао је да је то писмо ипак на неки начин уродило плодом јер су се страсти у богословији смириле. Он је проблем у богословији сагледавао одозго и схватио да у Заводу постоје две струје: јастребовци и лисевичевци. Наиме, постојала је велика суревњивост између Јастребова и Лисевича. Док је Јастребов био у Призрену, Петар Костић био је његов лични пријатељ. Остали наставници су због тога били љубоморни на Петра и, када он више није био управитељ, сукоб је постао отворен а све на штету српских националних интереса. Лисевич је фаворизовао Вучетића, окренуо наставнике богословије против Костића а њега није волео због тога што је он био у добрим односима са Јастребовим. Чак је Костићу пребацивао и сумњичио га да је са османским

⁴⁴⁵АС, ЛК, 910, Скопље, 2. јануар 1889. У писму је назначена ова 1889. година, али врло је вероватно да је Карић на самом почетку нове године написао стару. Садржај писма може да буде само у вези са 1890. годином. У прилог томе говори и адресат писма митрополит Михаило који је у Србију дошао после абдикације краља Милана 6. март 1889. године.

⁴⁴⁶АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Призрен, 24. јануар 1890, 28. јануар 1890.

⁴⁴⁷АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Скопље, 4. јануар 1890.

властима у претерано добрим односима. Јастребов је сматрао да је раздор међу наставницима богословије посејао у самом почетку Лисевич а затим томе допринео и Вучетић, који је желео да постане драгоман руског конзула. Јастребову је било жао Петра кога су сви наставници нападали а по његовом мишљењу он је од свих био најбољи. Зато је апеловао на митрополита Михаила да напише ректору Вујићу да се држи Петра и да се не бави разним сплеткама.⁴⁴⁸ Карић је мислио да је Лисевич променио свој став према Србима од тренутка када је Српска влада била у бољим односима са Русијом (после абдикације краља Милана) и да се од тада залагао за богословију. Заједничким радом, његовим и Лисевичевим, Десићу је тада дозвољено да предаје до Петровдана а припремни разред није укинут.

Карић је био често необавештен о богословији зато што Мелентије није хтео да му шаље писма.⁴⁴⁹ Писао је министру Сави Грујићу „да су сви кијевски богослови једнаки и да се од њих не може апсолутно ништа очекивати, па ни од г. Мелентија“. Карић је сматрао „да је он у раду спор и до сада није успео да се позна да је нека нова ни научна ни административна снага у Завод дошла“. Посебно је био љут што је из Македоније било мало ученика а управи је на то на време скренута пажња. Карић је констатовао да је преко потребно „тим људима подвикнути“, мислећи на ректора и наставнике призренске богословије. При том је Сава Грујић инсистирао да Карић напише писмо у којем саопштава да он нема ништа против Илије Вучетића лично.⁴⁵⁰ Мелентије Вујић је био разочаран и љут на Карића, коме није остао дужан, него га је неколико година касније, у писму Николи Пашићу 1892, веома критиковао и говорио да се окротно понашао према народу.⁴⁵¹

Бранислав Нушић, вицеконзул новоотвореног српског конзулата у Приштини (1889) дао је своје виђење стања у богословији. „Узроци за те несугласице леже у врло сићушним људским побудама као што је честољубље или боље славољубље једног Костића и детињаста завист једног Вучетића. Костић жали што више неће моћи да управља основним школама, а Вучетићу је криво што је Костић и до сад управљао. Мелентије хтео би пошто пото да се њему то да а свој тројници главна је тежња да им новац за плате учитељима пролазе кроз руку.“ Нушић је сазнао да многи учитељи нису примили плате и шест месеци иако је новац већ био у богословији. Сматрао је да треба одузети право призренској богословији да дели плате. Прво што би тиме нестао један битан повод међусобним размирицама у Заводу, а с друге стране боље и ефикасније би то могло да се уреди. Није практично да се учитељима у Липљану и Грачаници шаљу плате из Призрена када је Српски конзулат у Приштини физички много ближи, а и ти учитељи сваке недеље долазе у Приштину, па би било логичније да ту и подижу своју ионако малу плату. Нушић је констатовао да је било сасвим

⁴⁴⁸Ђоко Слијепчевић, *Михаило, архиепископ...*, 453–454.

⁴⁴⁹Михаило Војводић, *Стојан Новаковић и Владимир Карић...*, 68, 200.

⁴⁵⁰АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Призрен, 12. јануар 1889; Скопље, 18. јануар 1890.

⁴⁵¹Михаило Војводић, *Стојан Новаковић и Владимир Карић...*, 158–159.

реално да призренска богословија води рачуна о основним школама, али од када је отворен Конзулат у Приштини, сасвим је излишно да то богословија и даље ради. Он је предлагао да Приштински конзулат дели плате свим учитељима, осим за учитеље школа у околини Призрена. Сава Грујић, председник Министарског савета, није био задовољан Нушићевом реториком, опоменуо га је да се у једном званичном писму не може тако писати о кијевском богослову. Свестан чињенице да је Нушић ипак у праву, тражио је предлог и списак школа и места где би Приштински конзулат делио плате. Нушић је предложио да призренској богословији остану рејони: Пећи, Хоче, Ђаковице, Средачке жупе, Љубижде, Зочишта и Штрпца,⁴⁵² углавном Метохија, тамо где није било конзулата.

Владимир Карић је имао сличну идеју као и Нушић а све у циљу побољшања редовности исплате плата учитељима и растерећења Призренске богословије. Он је сматрао да богословији треба да остану само призренски и пећки округ а не, као до сада, скоро цела Стара Србија сем Новопазарског санџака. Напоменуо је да га је и ректор Мелентије молио да богословија не буде толико оптерећена овим послом када већ постоје конзулати који тај посао могу да раде.⁴⁵³ Може се поставити питање да ли је то било угодно и безбедно за српске учитеље који званично никакве везе нису имали са Краљевином Србијом, јер је њих за јавност финансирао Фонд Симе Игуманова. Сигурно да није, нити се у српске конзулате јавно смело улазити. Из извештаја о основним школама примећује се да су ови предлози и разматрања корисно послужили и да су углавном прихваћени, и да је богословија растерећена.

Стојан Новаковић је успео да приволи Патријаршију, додуше уз велика материјална средства, да упути распис грчким епископима да потпомажу отварање српских школа.⁴⁵⁴ Новаковић је 1890. године у преговорима са васељенским патријархом покренуо питање статуса богословије у Призрену. Наиме, саопштио је патријарху да је Српска влада спремна да Патријаршију материјално помогне под условом: „Да православне црквене власти признаду богословији призренској права једнака са грчким богословијама и учитељским школама у Турској; да се ученици те богословије рукополажу за свештенике и да им се никакве сметње не чине за учитељство. Ако би тога ради биле потребне какве реформе у богословији призренској, влада би узела на се да учини да се оне изврше. Овај пак захтев полаже се зато што митрополит призренске ученике одбија од рукоположења...”⁴⁵⁵

Доласком М. Вујића на место ректора односи са митрополитом Мелетијем мало су се побољшали, али су и даље били хладни, какви су остали све до његове смрти 1895. године. Ситуација се ипак побољшала са рукополагањем свештеника, богослова Призренске богословије.

⁴⁵² АС, МИД ППО, 1890, ред 9, Приштина, 26. јануар 1890, 9. фебруар 1890.

⁴⁵³ АС, МИД ППО, 1890, ред 7, Скопље, 12. март 1890.

⁴⁵⁴ Михаило Војводић, *Преговори Србије и Грчке о Македонији, 1890–1893*, Вардарски зборник 4, 2005, 13–33.

⁴⁵⁵ АС, МИД ППО, 1890, ред 257, Цариград, 3. март 1890.

Вујић је често тражио новац из Београда за зидање зграде како би се на време купио јефтинији материјал и тако се уштедело, и био је противник одлагања зидања школске зграде.⁴⁵⁶ Управа богословије је током те године направила план зграде и послала га таторима, али они нису били задовољни, па су Призренци ангажовали окружног инжињера и њему поверили да изради план. Призренски инжењер Едим Бурхам направио је план који је ректор послао у Београд на одобрење.⁴⁵⁷ Како зграда није почела да се зида све до јануара 1890. године, власти су повукле дату дозволу за градњу 30. јануара 1890. Никакве преправке, дограђивање и грађење школа није се смело вршити без допуштења вилајетске власти. Мелетије и управа су се питали зашто су власти одузеле дозволу коју су већ једном дали. Можда је разлог у бугарским интригама против Срба или у писању београдских листова који су се залагали за финансирање школства у Старој Србији, или су можда неки незадовољни српски општинари из Призрена допринели тој одлуци. Није сасвим јасно зашто су дозволу у том тренутку повукли.⁴⁵⁸ Узалуд су се Вујић и Савет богословије обраћали паши и молили да врати дозволу, молили су и руског конзула Лисевича да посредује. Љ. Ковачевић је предлагао Конзулату у Скопљу да се ангажује код вилајетских власти да се поврати дозвола за зидање зграде; сматрао је да се треба ангажовати и Стојан Новаковић, посланик у Цариграду преко Патријаршије.⁴⁵⁹ Стојан Новаковић, као и увек био је рад да помогне српској ствари али пре него што се заузме у Патријаршији морао је знати да ли је епископ призренски Мелетије упознат са проблемом. Како то надлежни у Београду нису могли знати а у писмима из Призрена Мелетије се нигде није помињао, Новаковић је предложио да се богословија обрати Мелетију као надлежном митрополиту. За случај ако би Мелетије био противан зидању зграде, Новаковић је препоручивао да му се стави на знање да је његова дужност да зидање препоручи османској власти и да је издејствује.⁴⁶⁰ Марта 1890. године дозвола је била враћена и зграда је почела да се зида 28. априла 1890. године, али до тог дана новац из Београда, иако је речено да је обезбеђен, није стигао. Новац није стигао ни за помоћ учитељима за прво тромесечје, иако је наступило друго тромесечје. Ректор је инсистирао да се новац за издржавање богословије пошаље што пре.⁴⁶¹ Карић, који је обавештен о почетку зидања богословије и о оскудици у новцу, знајући да у државној каси у том тренутку нема довољно новца, предложио је Сави Грујићу да призренској богословији пошаље 4.000 динара које је Министарство обезбедило за поправку Пећке патријаршије. Како поправка није хитна а богословији су паре неопходне он, је тражио дозволу да тај новац пошаље ректору Вујићу, што је и учинио.⁴⁶²

⁴⁵⁶АС, ЛК, 483, Призрен, 13. децембар 1889.

⁴⁵⁷ Ни тај план није задовољавао стараоце Фонда Симе Игуманова. Они су ангажовали Андру Стевановића, архитекту из Београда по чијем се плану зидала зграда.

⁴⁵⁸АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Призрен, 24. јануар 1890, 28. јануар 1890.

⁴⁵⁹АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Београд, 25. јануар 1890.

⁴⁶⁰АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Цариград, 12. фебруар 1890, 26. фебруар 1890.

⁴⁶¹АС, МИД ППО, 1890, ред 9, Призрен, 7. април 1890.

⁴⁶²АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Скопље, 29. април 1890.

Зидање зграде било је повезано са многим проблемама, пре свега, тешко је било наћи цигле јер су се куће у Призрену правиле од черпића. Зграда богословије била је тек трећа која се у Призрену зидала од цигала. Купљена је била још једна кућа поред богословије која је коштала 200 наполеона. Пола суме су позајмили од Лисевича и исплатили власнику а другу половину планирали су да плате касније. Савет је сматрао да је куповина те куће добра инвестиција јер су планирали да тамо сместе трпезарију, кухињу, болницу, собу за послужитеље, а за све то биле су потребне мале преправке. Планирали су да се стара зграда (Игуманова) искористити само за учионице (ионако има шест соба) а да у новоизграђеној згради буду смештене спаваће собе за ђаке са 80 кревета, квартир за ректора, соба за васпитача, библиотека и купатила.⁴⁶³

Ректор Вујић је и митрополита Михаила молио да се ангажује да се богословији пошаље новац за зидање зграде. Како је имао само чин јеромонаха, предлагао је да добије виши чин не због њега самог, него због народа који би се дичио вишим чином свога духовника па би се и ректор разликовао од обичних калуђера. Поновио је молбу да се богословија ослободи обавеза слања новца учитељима широм Старе Србије а да се финансирање тих учитеља обавља преко конзулата или на неки други начин, изузимајући богословију,⁴⁶⁴ што је и учињено. Вујић је такође молио Љ. Ковачевића и митрополита Михаила да се два ђака Призренске богословије пошаљу у Кијевску духовну академију на даље усавршавање⁴⁶⁵ и један на Халку. Двојица од предложених примили би и монашки чин.⁴⁶⁶ Апостол Поповић, ученик призренске богословије, послат је 30. септембра 1890. у Кијев.⁴⁶⁷ Двојица ученика, Риста Скакаљевић и Богдан Раденковић⁴⁶⁸ (са друге године), послати су у Београд да у гимназији а касније на Великој школи или у Цариграду и Грчкој наставе школовање.⁴⁶⁹

Љ. Ковачевић је подсетио министра иностраних дела да је буџетом за 1890. годину одређена сума од 27.043 динара за издржавање Призренске богословије.⁴⁷⁰ Обавестио је министра Грујића о финансирању нове зграде богословије. Из масе покојног Симе Игуманова послао је богословији 3.000 динара који су се налазили у Београдској задрузи за штедњу.⁴⁷¹ Ковачевић је планирао да у току 1890. године пошаље још 2.000 дуката, али татор Фонда Стојан Данчевић потрошио је тај новац за своје личне потребе и није могао да их врати маси. Ковачевић је тужио Данчевића и његово је имање било интабулисано. Иако је била у финансијским невољама, држава је морала да пошаље преостали новац богословији

⁴⁶³ АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Призрен, 12. јул 1890.

⁴⁶⁴ АС, ЛК, 483, Призрен, 4. март 1890.

⁴⁶⁵ АС, ЛК, 483, Призрен, 10. март 1890.

⁴⁶⁶ АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Призрен, 24. јануар 1890.

⁴⁶⁷ АС, ЛК, 483, Призрен, 18. септембар 1890.

⁴⁶⁸ Богдан Раденковић је замонашен 16. октобар 1911. у Поречком манастиру, добио је ново име Василије.

⁴⁶⁹ АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Призрен, 20. јун 1890.

⁴⁷⁰ АС, ЛК, 483, Призрен, 17. фебруар 1890.

⁴⁷¹ Прошло је до тада осам година од смрти С. Игуманова и први пут се у изворима налази податак да је део новца послат богословији из средстава прихода које је остваривала Задужбина.

како би се зграда те године довршила а ученици се уселили у њу. Министар Грујић је 2. маја 1890. године преко Љ. Ковачевића, од планираних 9.000, послао 3.000 динара на име зидање зграде у Призрену. Заузимањем Љ. Ковачевића маја 1890. послато је преосталих 6.000 динара. За новац који је држава послала за зидање зграде министар је рекао Љ. Ковачевићу да ће можда неки део тражити од Фонда Симе Игуманова да надокнади.⁴⁷²

Тутори Фонда Симе Игуманова никада нису били у Призрену, што је изазивало сумњу локалних власти. Сматрали су да није уобичајено да се о неком Заводу брину само тако, издалека. Због тога их је Вујић у априлу месецу позивао да дођу у Призрен, а и да се сами увере у трошкове око изградње зграде. Тutores је информисао о рачунима за набављени материјал, о мајсторским надницама а заборавио је суму за наднице које су биле предвиђене за рушење старе зграде и избацивање земље. Сматрао је да ће зграда бити скупа, мада се он старао да она буде што јефтинија а при том што боље саграђена.⁴⁷³ Месец дана касније, у мају, пре него што је добио 6.000 динара, Вујић, врло револтиран због недостатка новца за издржавање а и за зидање зграде, писао је Љ. Ковачевићу: „За дивно чудо што Ви радите с нама. Од толико времена једва једну телеграму добисмо па још какву. Где су писма? Где су новци за зидање, где ли за издржавање. Да ли мислите сасвим нас оставити а мене до нуле унизити, осрамотити пред властима и народом. Да ли немарност или инат влада. За осуду је и једно и друго...“ Вујић је послао у Београд свог заменика Тривуна Димитријевића да представи ситуацију која влада у богословији. Послао је годишњи извештај о стању богословије за 1889/90. с молбом да и другом тотору да на увид.⁴⁷⁴

Тривун Димитријевић био је у Београду у мају 1890. године. Писменим путем обратио се министру Грујићу с молбом: „Да се новац управи богословије за три месеца унапред шаље а не као до сад, сасвим неуредно. (Богословија када нема новац позајмљује од трговаца по великој камати а тим позајмицама завод губи ону важност коју има у очима народа); Како се број ђака за последње две године све више а нарочито из Маћедоније почео пријављивати, то од стране управитеља и савета поменутог завода молим г. Министра председника да изволи одобрити благодејање још за десеторицу, те да буде свега 60 благодејанаца. Ово је потребно да се не би одбијали људи од српске школе; Како је благодејање од 20 динара мало за потпуно издржавање питомаца молим г. министра председника да изволи повисити исто на 25 динара; Пошто се богословија преустројава и подиже од три на пет или шест разреда, то је неопходно нужно да се за идућу школску годину постави још један наставник за богословијске науке; Како турска власт јако подозрева стране поданике и како страни поданици не иду радо у те крајеве, то је савет молио Његово високопреосвештенство г. митрополита Михаила да изради да можемо два ђака из Старе Србије одмах у почетку идуће

⁴⁷²АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Београд, 20. април 1890, 19. мај 1890, 23. мај 1890.

⁴⁷³АС, ЉК, 483, Призрен, 19. април 1890.

⁴⁷⁴АС, ЉК, 483, Призрен, 1. мај 1890.

школске године послати у Русију, да се тамо спремају у богословским наукама; Знајући како је с пошљањем новца за издржавање Богословије и помоћи учитељима ишло док је ту дужност обављао г. Зарија Поповић, писар Министарства просвете и црквених послова, управа је молила и опет моли министра да се та дужност пошљање новца њему повери; Управи богословије не иде лако ни с наплаћивањем књига за основне школе које се преко ње шаљу за тамошње крајеве па с тога молим министра председника да се и о томе даде обавештења управи богословије која је тога мишљења да се књиге наплаћују само од оних општина које могу плаћати; Да би се стало на пут бугарској пропаганди која често пута нуди своје бесплатне учитеље, веома је потребно да се по један добар учитељ и учитељица пошаље и у Приштину и Гњилане, јер као што је познато, турска је власт забранила приштевачким учитељима да учитељују у Приштини.“

Подсетио је министра да су учитељи у веома лошем финансијском стању, да се њихове плате са великим закашњењем шаљу богословија и да она нема увек погодну прилику да их одмах подели. Молио је министра да се њему да новац да однесе у Призрен. Сем тога је тражио да се за богословију припреме следеће књиге: *Руска граматика*, *Опита историја*, *Осмогласник*, *Страно црквено певање* по 50 или 100 комада. Том приликом Димитријевић је тражио да се набави једна справа с прибором за аутографисање табака, да ђаци не би губили време у преписивању предмета. Димитријевић је добио све што је захтевао.⁴⁷⁵

Руски конзул Лисевич дописивао се са митрополитом Михаилом. Обавештавао га је о актуелним проблемима са којима се сусретала богословија и о његовој улози у свему томе. Тако га је у априлу месецу обавестио да је из Скопља добио телеграфско наређење да се могу подизати зграде потребне за богословију. У следећем писму тражио је да се хитно пошаље новац како он не би пред мутесарифом испао варалица јер је пожуривао да се изда дозвола. Такође је сматрао да је боље да се почне са зидањем зграде док тај мутесариф не буде смењен. Лисевич је обавестио митрополита и да му богословија дугује 210.000 пијастри.⁴⁷⁶

Школска 1889/90. година у богословији завршила се раније због зидања зграде. Испити су одржани од 16. до 26. априла. На испитима су били присутни призренски паша и чланови Просветне комисије, виши чиновници војног и грађанског реда, као и руски конзул Лисевич. Ученици другог и трећег разреда успешно су положили испит, нико није понављао, а од ученика првог разреда тројица су понављала разред, а тројица су пали на испиту. Ученици који нису завршили прву годину били су из Призрена.

Школска година је протекла углавном у реду. Укупан број часова био је 63 недељно у сва три разреда, плус часови црквеног певања.⁴⁷⁷ Те године осећала се велика несташица у уџбеницима, ученици су углавном преписивали градиво. Посећивали су редовно и цркву и

⁴⁷⁵ АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Београд, 12. мај 1890.

⁴⁷⁶ Ђоко Слијепчевић, *Михаило, архиепископ...*, 455.

⁴⁷⁷ АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Призрен, 1. јул 1890.

школу. Благодејање је примао 41 ученик по 1 наполеон месечно, како су татори Фонда одредили. За ту суму ученик је имао квартир, храну, одело, као и сав потребан писаћи материјал. Од те школске године заведено је општежитије. Ученици благодејанци су се бавили искључиво учењем, нису размишљали о егзистенцијалним проблемима. Од суме одређене благодејанцима 50 наполеона месечно издавано је за помоћ сиромашним ученицима, већином Призренцима, од 25–30 гроша месечно. Од те суме финансирана је и плата куварице. Већина ученика је и даље становала у вароши а не у интернату. Ученици су били доброг здравственог стања.

Школске 1889/90. у богословији је држало наставу шест наставника и ректор, који је такође предавао. Мелентије Вујић предавао је: догматику (два часа недељно), није имао уџбеник, служио се својим „академијским запискама“, Свето писмо (два часа недељно, предавао је на основу својих забележака), идеално богословље (два часа) и тумачење јеванђеља (али само пред неки већи празник).

Петар Костић предавао је српски језик, и то у првом разреду пет часова недељно, у другом три и у трећем два часа. Као уџбенике користио је Живановићеву, Даничићеву⁴⁷⁸ и Симићеву синтаксу. Такође је предавао црквенословенски језик по два часа у другом и трећем разреду, за који је користио *Старословенску граматику* Стојана Новаковића.

Илија Вучетић предавао је рачун (математику), у првом разреду три часа, у другом два часа и у трећем један час, од уџбеника је користио математику М. Михаиловића и Малинина. Физику је предавао у другом разреду два часа, користио је уџбеник Н. Петровића.⁴⁷⁹

Тривун Димитријевић предавао је хришћанску науку у првом и другом разреду са по два часа, за рад је користио катихизис (руски), а ученици су имали уџбеник.⁴⁸⁰ Историју хришћанске цркве предавао је трећем разреду по два часа (по својим белешкама), општу историју у првом разреду два часа недељно (по Бошковићу⁴⁸¹ и по Иловајском) и црквенословенски језик у првом разреду по један час.

Апостол Филиповић предавао је: Земљопис у првом разреду са по 2 часа и у трећем једна час (по својим белешкама из учитељске школе и по земљопису В. Карића,⁴⁸² вероватно је ту књигу скривао јер није била дозвољена у Османском царству), минералологију у првом разреду један час (по уџбеницима за ниже гимназије и својим белешкама), пољску привреду у трећем разреду по два часа (по Радићевој књизи) и црквено певање у сваком разреду по два часа.

⁴⁷⁸Ђура Даничић, *Србска синтакса*, Београд 1958.

⁴⁷⁹Никола Петровић, *Физика за учитеље основних школа*, Београд 1874.

⁴⁸⁰Никола Вукићевић, *Катихизис за православне српске ученике*, Панчево 1880.

⁴⁸¹Стојан Бошковић, *Историја света*, Београд 1866.

⁴⁸²Владимир Карић, *Земљопис Краљевине Србије*, Београд 1885.

Василије Десић предавао је логику из књиге⁴⁸³, психологију по два часа у трећем разреду (по својим белешкама), општу историју у другом и трећем разреду по три часа (по Зечевићевом уџбенику).⁴⁸⁴

Етем Алић предавао је турски језик у сва три разреда по три часа. Учио је ученике првог и другог разреда слова, читање, писање и разумевање речи које се налазе у буквару. У трећем разреду се учило из читанке.

У првом разреду предавани су следећи предмети: хришћанска наука, српски, словенски и турски језик, рачуница, минералологија, општа историја, земљопис и црквено певање, свега 18 часова недељно.

У другом разреду предавани су следећи предмети: хришћанска наука, српски, словенски и турски језик, рачуница, физика, земљопис, општа историја и црквено певање, свега 21 час недељно.

У трећем разреду предавано је: Свето писмо, догматика, морално богословље, српски, словенски и турски језик, рачуница, општа и црквена историја, логика, психологија, пољска привреда и црквено певање, свега 24 часа недељно.

Осим редовне наставе сви наставници имали су и друге обавезе у школи: преписка и дистрибуција књига по основним школама, надзор над школом, вођење рачуна о градњи зграде, дужност деловође, а обављали су послове помоћнике ректора, библиотекара, општинског деловође, школски деловођа. Сви наставници Богословије са ректором чинили су Савет Богословије који је током те школске године имао око 20 седница на којима су расправљали о текућим проблемима школе.⁴⁸⁵

Управа Богословије водила је Дневник касе у којем је писала све приходе и расходе. Како управа није могла да пошаље дневник тугорима Фонда Симе Игуманова, исписивала им је извод из тог Дневника. За школску 1889/90. годину Богословија је добила 154.743 гроша а потрошила је 128.819 гроша. Новац је добила у пет различитих рата преко Љубомира Ковачевића. Те године Никола Симић даровао је ученицима Богословије средства за шивење одела. Управа је новац трошила на: плате наставницима и послужитељима, на помоћ сиромашним ученицима, на храну ученицима, за огрев и осветљење, за кухињске потребе, за оправке у школском здању, за набавку школског прибора, на квартир за становање ученика, за лекове и лечење ученика и за путне трошкове.⁴⁸⁶

Петар Костић и Мелентије Вујић (који је кренуо на Свету гору) почетком јула 1890. године били су у посети Јастребову у Солуну. Он је стекао утисак да међу њима владају

⁴⁸³Петар Радуловић, *Логика за школе и самоуке, нарочито за учитеље*, Београд 1882.

⁴⁸⁴Милош Зечевић, *Историја света*, Београд 1880.

⁴⁸⁵АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Призрен, 30. април 1890.

⁴⁸⁶АС, МИД ППО, 1891, ред 99, Призрен, 15. септембар 1890, 20. септембар 1890.

добри односи и да је Мелентије схватио да је Петар јединствен човек на кога се може ослонити, а да је при том и „Богословију изнео на своја плећа“.⁴⁸⁷

Владимир Карић је оштрим оком пратио рад Богословије и све друго што је имало везе са овим просветним Законом. Обратио се Сави Грујићу писмом јуна 1890. године и саопштио му како су се наставници Призренске богословије „готово сви разишли куд који“ и то баш када је зидање зграде у току. Мелентије је отишао на Свету гору, Петар Костић у Солун, Тривун Димитријевић и Василије Десић у Београд. Карић се питао да ли су они „...за ту своју шетњу питали и да ли су добили дозволу“. Сматрао је да је то посебно штетно јер су наставници лакомислени и не воде рачуна шта ће коме рећи и откривају односе у самој богословији а и са властима у Србији, а то може компромитовати Богословију. Завршавајући писмо, Карић је констатовао: „Наставници призренске богословије требало би да су пример реда и слоге, а они не познају ред и несложни су и што је најгоре они се не стиде тога него још износе своје прљаво рубље у народ да се саблажњава.“⁴⁸⁸ Навео је пример Тривуна Димитријевића који је из Београда отишао у Скопље где је био под полицијским надзором јер су власти приликом претреса на станици код њега пронашли нека писма и књиге. Тривун је у Скопљу причао о формирању неког нарочитог Одбора за пропаганду у Београду, и о учествовању Панте Срећковића у њему. Карић је сматрао да је основни проблем у томе што, када поједине личности из Старе Србије оду у Београд, од званичника добијају разне информације без икакве резерве, а када се врате, причају чисто хвалећи се све што су чули, како би на тај начин себи подигли цену. Карић је констатовао да ће се српска пропаганда или одржавати у највећој тајности или је неће бити. Писмо је завршио речима српског посланика у Цариграду С. Новаковића: „Свака неразумна реченица речена у Београду налази стотрука одјека у Цариграду и онда наши послови морају трпети.“⁴⁸⁹ Карић је министра Грујића обавестио и о одласку Василија Десића из Призрена и Богословије с намером да се у њу више не враћа, био је веома незадовољан и молио је министра да Десић у Србији не добије службу. Десић је сматрао да он као правник нема шта да тражи у духовном заводу али је Карић сматрао да то није тачно, посебно што једини Десић у том заводу има пуноснажну дозволу за рад од османских власти, коју је Карић својевремено израдио. Десић се ипак после краћег времена у октобру вратио у Призрен и у Богословију.⁴⁹⁰ Карић је Грујићу скренуо пажњу да велики број завршених ученика Призренске богословије одлази у Београд на једногодишњи курс у Учитељску школу. Зато је предлагао министру Грујићу да нареди

⁴⁸⁷Ђоко Слијепчевић, *Михаило, архиепископ...*, 454.

⁴⁸⁸АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Скопље, 11. јун 1890.

⁴⁸⁹АС, МИД ПО, МФ, ролна 111, 29–30, Скопље, 13. јун 1890.

⁴⁹⁰АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Скопље, 26. септембар 1890.

Управи Богословије да се без Грујићевог или његовог пристанка ученици не шаљу у Београд и да ће они које буду послати без дозволе из Београда, бити враћени.⁴⁹¹

Управа Богословије није била задовољна оваквом идејом, чак је у писму министру негодовала што је Карић предлагао да се сви ученици који одлазе у Београд морају слати са знањем и преко конзулата у Скопљу. Мелентије Вујић молио је министра „да колико год је могуће ослободите нас од сваког сношаја са поменутиим конзулатом из ових разлога: што такав сношај о коме Турци и турске власти могу или посредством шпијуна или отварањем писма узнати и онда смо савршено пропали; што је кад се потреба укаже врло ризично и опасно шиљати велике пакете, као што је случај са шиљањем у консулат учитељских сведоци; или да шаљемо кога било у консулат; што овамошње власти велику пажњу обраћају на то да ли ми имамо ма с киме другим каква сношаја осим са стараоцима“.

Писмо је написано лично министру а не стараоцима, као обично, да би се схватила озбиљност ситуације. С друге стране, Мелентије је сматрао „да је радња скопљанског конзулата сувише због многих узрока јавна и да о њој и непозвани сазнају“ и да је у интересу школе и народа да се Богословија ослободи непотребног контакта са српским конзулима. Сва писма која нису илегалног садржаја могу се слати преко Љ. Ковачевића а све остало преко Руског конзулата. У истом писму Мелентије је тражио да се богословији пошаље школски закон који у богословији постоји, али је копија и без потписа стараоца Фонда.⁴⁹²

До краја године Вујић је вапио за финансијским средствима, како за издржавања Богословије тако и за зидање зграде.⁴⁹³ Саопштио је Ковачевићу да је Десић молио Управу Богословије да му да одсуство на годину дана да усаврши француски језик а и да ће дати писмену изјаву да ће се вратити у Призрен. Мелентије је сматрао да је могуће изаћи му у сусрет уколико се на његово место пошаље неки други наставник и учитељ за приправни разред.⁴⁹⁴

О преустројству Богословије у самој школи причало се и пре доласка Мелентија Вујића. Када је он дошао, са наставницима школе покренуо је питање преуређења Завода јер онакав какав је био није одговарао задатку који се од њега очекивао. Зато су наставници предлагали да се школа преустроји како би могла бити од веће користи српском народу у Старој Србији.⁴⁹⁵

Односи богословије и митрополита Мелетија били бољи од доласка Мелентије за ректора. Зато је Мелентије послао љубазно и разложно писмо митрополиту Мелетију, очекујући његову подршку у плановима да се троразредна Богословија подигне на шесторазредну. Каква је била до тада није могла потпуно да спреми младиће за свештенички

⁴⁹¹АС, МИД ППО, 1891, ред 99, Скопље, 15. мај 1891.

⁴⁹²АС, МИД ППО, 1891, ред 90, Призрен, 18. август 1891.

⁴⁹³АС, ЛК, 483, Призрен, 18. новембар 1889.

⁴⁹⁴АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Призрен, 9. јун 1890.

⁴⁹⁵АС, МИД ППО, 1891, ред 90, Призрен, 18. август 1891.

и учитељски позив. Стараоци Фонда С. Игуманова донели су одлуку да се ова школа преустроји, да се у наставни план уведе неколико важних богословско-педагошких предмета. Мелентије пише: „знајући колико на вашем архипастирском срцу леже интереси школе и цркве, благо нашег народа, усудисмо се да Ваше високопреосвештенство нашега општељубљенога архипастира у смиреној понизности замолити за следеће: Да изволите наредити свима општинама у вашој епархији: да ниједна општина од сада не може бирати за свештеника и учитеља она лица која нису свршила ову или коју другу вишу духовну или педагошку школу; Општине у којима школа има, слабо се старују да учитељима дају достојну награду за њихов учитељски труд, стога молимо Ваше преосвештенство да наредите дотичним општинама да учитеље плаћају онолико уредно колико доликује за њихов рад и то на време и уредно. Савет ове Богословије моли Ваше високопреосвештенство да изволите поради код његове светлости нашег патријарха те да он опет поради код Царско-отоманског Министарства просвете да се да тако право овој школи – призренској богословији да сви ученици ове богословије, а тако исто и сви остали српски учитељи који признају Патријаршију могу бити учитељи без сваког даљег испитивања од стране каквих комисија, али ако је баш нужно да се испит држи, то да исти држи овдашња просветна комисија са учешћем професора ове богословије и виших државних мутесарифлука“. Ректор Вујић писмо је завршио речима наде да ће митрополит Мелетије узети ову молбу са озбиљном пажњом и да ће јој удовољити.⁴⁹⁶ Митрополит Мелетије је рекао да се радује што се планира преустројство ове школе која по његовим речима није могла до сада да одшколује ђаке достојне за свештенички чин и учитељски позив. Сматрао је да после преуређења османска власт неће моћи да позива учитеље да полажу додатне испите. Апеловао је да учитељи воде рачуна да не уче децу против Османског царства. Писмо је завршио речима да остаје очински топли молитвеник.⁴⁹⁷

Власти у Београду, а и митрополит Михаило, схватили су да би формирањем једног тела сличног Ученом одбору (1868) омогућили бољу координацију Београда и рад просветних установа у Старој Србији и Македонији. Увидели су да се на конзулате не могу довољно ослонити јер је сама комуникација Срба са српским конзулатима изазивала велико подозрење османских власти. Због тога је при Министарству иностраних дела формиран Просветни одбор (6. јуна 1890). Формулисани су његови задаци, права и дужности. Његов основни задатак био је да буде саветодаван орган у националним, просветним и црквеним питањима српског народа у Старој Србији и Македонији. Председник Одбора архимандрит Дучић био је искусан и добар познавалац прилика, а један од чланова био је Љубомир Ковачевић, предложен као старалац Фонда Симе Игуманова, преко кога се одвијала сва

⁴⁹⁶ АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Призрен, 15. јун 1890.

⁴⁹⁷ АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Нови Пазар, 1890.

активност српске владе.⁴⁹⁸ Митрополит Михаило је поверио Нићифору Дучићу и комисији 1. фебруара 1890. године да изради правила, наставни план и одреди науке које ће се предавати у богословији, односно да изради њено преустројство. Нићифор Дучић, који је био на челу комисије, послао је план митрополиту Михаилу у априлу 1890. године.⁴⁹⁹

Готов нацрт Пројекта о уређењу Српске православне богословије стигао је у Призрен пре јула, послали су га стараоци Фонда Ј. Ковачевић и Р. Миленковић. Пројекат је имао 15 чланова: „Српска православна призренска богословија задужбина је покојног Србина Призренца С. А. Игуманова који је завештењем уредио да се из прихода његове имовине издржава. Циљ је ове Богословије да спрема младиће за свештенике и учитеље народне. У ову Богословију примају се младићи, Срби, православне вере из предела Царско-Отоманске државе, који су свршили основну школу с врло добрим успехом и одличним владањем. Само они младићи који би били из предела удаљених од Богословије, могу се по одлуци Савета примити и са добрим успехом. Учење у богословији траје шест година од којих се прва година сматра као приправна. Ученици се издржавају за све то време или из прихода оснивача Богословије или о свом трошку. На свршетку шестог разреда и по положеном испиту ученици добијају сведоџбу. Но у случају преке потребе, Савет професорски може дати уверење о учитељској способности ученику који је завршио четири разреда Богословије. Овакав ученик може се доцније вратити у Богословију да доврши школовање ако Савет професора нађе да га треба примити. Српска призренска православна богословија равна је осталим православним богословијама. Сви ученици Богословије живе у заводу заједно по правилима каква се за општежитије пропишу. Ученици се издржавају или из прихода задужбине С. Игуманова или о свом трошку. Савет Богословије одлучује који ће се ученици издржавати од задужбине. Богословија има своју књижницу за наставнике и ученике. Књиге се набављају из прихода Задужбине. Наставници су: професори, учитељи и хонорарни предавачи. Професори морају имати факултетску спрему, добивену у вишим духовним или световним школама. Но, за професоре Богословије могу бити примљена и она лица која имају богословску или стручну педагошку спрему, а одликовала су се родољубивим и плодним школским радом. Хонорарни наставници узимају се по потреби и увек на извесно време. Све наставнике постављају, плаћају и смењују стараоци задужбине С. Игуманова. Они постављају и ректора Богословије који мора да је уједно и редовни наставник. Управа богословије – врховни надзор о целокупном стању и напретку Богословије врше стараоци задужбине. Надзор врши ректор или његов заменик. Ректор је духовно лице, заменик ректора по потреби може бити свештено лице. Богословски савет састављају ректор и професор и за тачно вршење свију дужности у Заводу бирају се из

⁴⁹⁸АС, МИД ППО, 1890, ред 265, Београд, 25. мај 1890.

⁴⁹⁹АС, ЈК, 904, Београд, 20. март 1890.

редовних наставника почетком сваке године деловођа, економ и васпитач. За подмирење потреба Завода ректор, деловођа и економ састављају економски одбор.“ Члановима се објашњавају дужности које има Савет Богословије, ректор, деловођа и Економски одбор.⁵⁰⁰

Савет Богословије се у писму захвалио господи таторима речима: „Подижући углед ове Богословије срањавајући је са осталим православним семинаријама, тим самим подиже се и дух давно успаваног овамошњег народа, тиме се он теши и крепи, јер у овој школи, на коју г. г. стараоци обраћају толику очинску пажњу види он залог среће и свог духовног напретка, види он јединствену утеху за своју драгу омладину.“ Савет Богословије учинио је неке измене и додатке (који у суштини и не мењају пројекат), како у самом пројекту тако и у наставном плану и молио стараоце да те примедбе усвоје. Што се тиче наставног плана, изостављени су два врло важна предмета: хигијена и пољска економија. Савет Богословије је сматрао да су та два предмета неопходна и зато их је ставио у наставни план. Предлагали су да у наставни план ставе и руски језик. Савет је тражио да татори пошаљу и програме за поједине предмете. Устројство је послато стараоцима да се они сагласе са предложеним изменама. Ректор се распитивао да ли је повећан број благодетанаца и благодетане. Било му је важно да то зна јер су се са свих страна интересовали за упис у Богословију. Мелентије је захтевао од стараоца да се у Богословију упути један наставник који би предавао нотну певање, цртање и гимнастику, јер је такав био неопходан.⁵⁰¹

Ректор Вујић писмом се обратио стараоцима Фонда С. Игуманова и обавестио их да у Београд шаље Илију Вучетића да им он усмено представи предлоге Савета Богословије. Овај им је саопштио да ће нова зграда укупно коштати више од 20.000 динара а не, као што је првим планом било испланирано, 14.000 динара, и зато је молио таторе да се за зидање зграде пошаље још 12.000 динара. Предложио је да се новац за издржавање Богословије шаље обавезно на почетку тромесечја а не на крају. Те године нису добили новац до краја августа за јул, август и септембар, па је управа богословије морала да позајмљује и да се довија на разне начине. Такође је молио стараоце да се Пројекат о уређењу богословије, као и програм, што скорије пошаљу. Управа богословије је тражила да се изабере једно лице које није преоптерећено другим пословима, које би уредније водило преписку између стараоца и Управе и које би бринуло о томе да се богословији редовније шаљу финансијска средства. Мелентије се интересовао да ли треба од ученика наплаћивати књиге које се штампају у Цариграду за основне школе или не. Обавестио је таторе о одласку на школовање у Београд ученика богословије и три девојке у Женску вишу школу.⁵⁰² За јули, август и септембар богословији је исплаћено 6.760 динара.⁵⁰³

⁵⁰⁰ АС, ЛК, 166. б. м. б. д.

⁵⁰¹ АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Призрен, 1. јул 1890, 12. јул 1890.

⁵⁰² АС, ЛК, 483, Призрен, 21. јун 1890; АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Призрен, 14. август 1890.

⁵⁰³ АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Београд, 28. јул 1890, 1. август 1890.

Фама о лошим односима у богословији као да се ширила, али ректор у писму стараоцима Фонда оповргава тврдњу да у богословији влада раздор, чак је помало и љут што „господа тутори“ верују туђим причама а не њему. Јавили су стараоцима да је број пријављених ученика за школску 1890/1. много увећан. Иако је одређено благодејање за 60 ученика, пријавила су се петорица ученика из Скопља и околине, и још деветоро из Тетова, Велеса, Приштине, Нове Вароши и Пећи, што значи укупно 74. С обзиром на стање ствари у Македонији, питали су стараоце да ли ће се одобрити благодејање и за ове ученике.⁵⁰⁴

Министар иностраних послова Сава Грујић је 12. септембра 1890. године наложио да се из буџета Министарства иностраних послова за достојније заступање државних интереса изда туторима Фонда Симе Игуманова још 5.000 динара на име помоћи за зидање зграде. Исплаћена је и сума од 6.770 динара за три месеца, октобар, новембар и децембар.⁵⁰⁵

Крајем септембра ректор Вујић послао је туторима предрачун за издржавање Богословије за школску 1890/1. годину. Планирани су следећи трошкови: за плате наставника 15.010 динара, за плате послужитељима 1.000 динара, на издржавање 60 ученика 18.000 динара, на огрев и осветљење 750 динара, за набавку књига 200 динара, за оправку здања 250 динара, за писаћи ђачки и канцеларијски материјал и поштарину 400 динара и за ванредне потребе 1.500 динара, укупно 37.110 динара.⁵⁰⁶

Карић се већ у јулу ангажовао да се у Богословију приме ученици из Македоније. О томе је писао и министру Грујићу који га је упућивао на Управу призренске богословије. Карић је сматрао да је неопходно да у тој школи уче ђаци из Македоније, а министар му је препоручивао да то буду деца из добрих и поштених кућа и да се они школују о трошку државе као благодејанци. Пред почетак школске 1890/1. године конзул Карић из Македоније је одабрао десет питомаца за призренску богословију. Сматрао је да се управа богословије није довољно ангажовала да у њеној школи буду питомци из Македоније. Како је у Старој Србији било доста школованих учитеља, требало је већу пажњу посветити ученицима из Македоније и њих привући да се школују у том Заводу. Карић се консултовао са Управом Богословије, али она није знала да му тачно каже колико ће питомаца бити примљено. Карић је предлагао да се те школске године у Богословију прими 10 питомаца из Македоније и да то нареди управи богословије.⁵⁰⁷ С друге стране, конзул у Битољу Димитрије Боди сматрао је да призренска богословија није привлачна за грађане Битоља који већ имају грчку и бугарску гимназију а које су боље од призренске. Зато је он молио министра Грујића да

⁵⁰⁴ АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Београд, 24. август 1890, Призрен, 4. септембар 1890.

⁵⁰⁵ АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Београд, 30. август 1890, Призрен, 21. децембар 1890.

⁵⁰⁶ АС, МИД ППО, 1891, ред 99, Призрен, 15. новембар 1890, 20. новембар 1890.

⁵⁰⁷ АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Скопље, 14. јун 1890, 13. август 1890.

заинтересоване ученике из Битоља прими у Београд на школовање. Он је сматрао да би се ти ученици у Београду боље посрбили него у Призрену.⁵⁰⁸

Пре почетка школске 1890/1. године Вујић је тражио да се повећа број благодејанаца од 50 на 60 ученика и износ благодејања са 20 на 25 динара. Сматрао је да је потребно повећати и број наставника, будући да се повећава и број година. Тражио је наставника који би, ако је могуће, био духовно лице, и предавао богословске предмете. Вујић је сматрао да је неопходно да један од наставника ове школе буде и васпитач за надзор ученика, који би имао стан при богословији. Молио је да се план и програм преустројства што пре пошаље. Што се новца тиче, поновио је молбу да се убудуће шаље на почетку тромесечја а не на крају. Министар Грујић изашао је у сусрет Вујићевим захтевима па је донео решење да се од почетка школске године 1890/1. број благодејанаца повећа за десет, што би укупно чинило 60, а да се благодејање повиси од 20 на 25 динара. О том новом решењу известио је тудоре Фонда Симе Игуманова и Конзулат у Скопљу.⁵⁰⁹

Богословија је 1890. године била преуређена, школовање је продужено на шест година, а школа добила нов назив – **Богословско-учитељска школа**. Школска 1890/1. година отпочела је са измењеним наставним планом, прва три разреда давала су образовање на нивоу ниже гимназије а у три старија разреда углавном су били заступљени богословско-педагошки предмети. Измењени и допуњени наставни план по годинама изгледао је овако:

I разред

наука хришћанска, српски језик, географија, рачуница, црквенословенски језик, турски језик, црквено певање и краснопис и цртање;

II разред

наука хришћанска, српски језик, географија с космографијом, рачуница, физика, црквенословенски језик, турски језик, црквено певање и правила, краснопис и цртање и француски језик;

III разред

библијска историја, српски језик, општа историја, географија с космографијом, рачун с геометријом, хемија с минералогиијом, црквенословенски језик, турски језик, грчки језик (нови) и црквено певање с правилима;

IV разред

Свето писмо, историја цркве, српски језик, општа историја, ботаника са зоологијом, руски језик, грчки језик (нови), црквенословенски језик, француски језик, турски језик и црквено певање с правилима;

⁵⁰⁸АС, МИД ППО, 1890, ред 3, Битољ, 28. јул 1890.

⁵⁰⁹АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Призрен, 20. јун 1890, 11. август 1890.

V разред

Свето писмо, догматичко богословље, морално богословље, канонско право, историја цркве, историја српске књижевности, психологија са логиком, хигијена, општа историја, пољска економија, руски језик, грчки језик, турски језик и црквено певање с правилима;

VI разред

догматичко богословље, пастирско богословље, обредословље, омилитика, канонско право, педагогика с методиком и школским радом, руски језик, српски језик, турски језик, грчки језик (стари) и црквено певање с правилима.

Овај план потврдила је 11. новембра 1893. године царско-отоманска просветна власт. Богословија је тиме добила дозволу да се преустроји на шест разреда, да се предмети могу слободно предавати и да су учбеници одобрени са тачним насловом писца и наставницима који их предају. Богословија је третирана као приватна школа и као таква требало је да има наставнике са потврђеним сведочанствима од стране државне просветне власти.⁵¹⁰

По овом програму ученици су добијали знања из психологије и логике а у петом разреду из педагогике и методике. У шестом разреду ученици су одржавали практична предавања у основној школи у Призрену по претходно написаној припреми. Ова предавања држана су у присуству професора педагогике. У том разреду ученици су имали шест часова недељно педагогике и методике са школским радом.

Управа Богословије се надала да ће убудуће имати већи број ученика јер је школа дуже трајала и ученици су после завршене школе могли да постану свештеници, јер су имали довољно година. Богословија је добила наставнике са факултетском спремом, дакле била је квалитетнија и у погледу кадрова. Родитељи нису више били тако уплашени за безбедност својих синова јер је и политичка ситуација била боља него ранијих година.⁵¹¹

Богословско-учитељску школу школске 1890/1. први разред уписало је 57 ученика. У току године школу је својевољно напустило три ученика; два ученика су отишла због болести, а један ученик био је исувише зрео за први па је прешао у други разред. На испиту се јавио 51 ученик, од тог броја у други разред је прешло њих 29, деветоро су понављали разред, других деветоро је понављало испите из једног предмета а четворица по два предмета. Ученици су били годишта од 1870. до 1879. и сви су завршили четири разреда основне школе. Највише је било ученика из Призрена и околине (34), школовали су се о свом трошку, али су сиромашни ипак добијали малу помоћ. Ученици из осталих предела били су благодејанци или полублагодејанци. Било је шесторица ученика из скопског, тројица из тетовског, шесторица из приштинског округа, двојица из Вучитрна и по један из: Пећи,

⁵¹⁰АС, МИД ППО, 1911, ред 254, 12. новембар 1894, б. м.

⁵¹¹Петар Костић, *Споменица...*75.

Гњилана, Берана, Гусиња, Пљеваља и Ђаковице. Други разред уписало је 38 ученика од којих су тројица напустили школу и отишли на занат, један се разболео, а један је истеран из школе због крађе. На испит су се јавила 33 ученика, од којих су петорица понављали испит из једног а четворица из два предмета. У трећи разред уписано је 17 ученика, од којих је један искључен из Завода, један је премештен у 4. разред. Завршни испит је полагало 15 ученика. Четврти разред уписало је 12 ученика. Деветоро је полагало и положило са одличним успехом, тројица су, због преке потребе, без испита постављени за учитеље. Овај завршни разред имао је следеће предмете: Свето писмо, богословље, црквено богословље, пастирско богословље, историју хришћанске цркве, каноничко право, руски језик, турски језик, историју османског царства, општу историју, педагогику, школски рад и црквено певање.⁵¹²

Након попуњеног капацитета дошла су два ученика из Пчиња код Куманова, која су се спремала за бугарски пансионат. Захваљујући Трајку Ковачевићу (некадашњем ученику Призренске богословије) они су дошли у богословију и дато им је благодејање. Из овог извештаја види се да се није у потпуности поштовао предвиђени план и програм рада. У интернату је живело 66 ученика, 53 као потпуни благодејанци, шесторица су били полублагодејанци а остали су се о свом трошку издржавали. Благодејанци су добијали по 25 динара месечно.⁵¹³

Припремни разред, какав је до тада постојао, био је укинут због преустројства Богословије. Ректор је на време информисао призренску општину о томе и предложио да убудуће о четвртом разреду брине општина.⁵¹⁴

Зграда је била сазидана до 20. новембра. Било је планирано да следеће године малтеришу зграду унутра и споља. У немалтерисану зграду сместили су ђаке да станују али су се ђаци жалили на главобољу па су пребачени у старо здање. Ректор је тражио новац јер је за велики број благодејанаца припремао зимницу и топлија одела. Те године ђаци су добили нова квалитетна одела, која су се састојала из зимског и летњег капута, прслука, панталона, ципела, папуча и капе. Мелентије се залагао да се благодејанцима повиси благодејање и то на 30 динара месечно. Почетком 1891. године ректор Вујић тражио је од стараоца Фонда Симе Игуманова да се хитно пошаље новац у износу од 2.689 динара, што је био заостали дуг од прошле године. Вујић је наглашавао да ако се новац хитно не пошаље богословији, ђаци ће бити озбиљно угрожени. При том су богословија и њена управа и даље често позајмљивали новац од имућних људи у Призрену, што их је у очима Призренаца понижавало и

⁵¹²АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Призрен, 7. новембар 1890; АС, МИД ППО, 1891, ред 99, Призрен, 5. јун 1891. Ова два извештаја ректора Мелентија Вујића се не слажу по бројкама. У Извештају од 7. новембра 1890. године Вујић наводи да у четвртом разреду има 11 ученика, у трећем 15, у другом 36 и у првом 51, дакле свега 113 ученика, а да у интернату живи 65 ученика. Преузет је други извештај као релевантан зато што он говори колико је ученика било у Заводу у току године а не само на почетку рада.

⁵¹³АС, ЛК, 483, Призрен, 31. децембар 1890.

⁵¹⁴АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Призрен, 30. април 1890.

деградирало. Бринући о квалитету наставе, Вујић је стараоце Фонда замолио да се у Призрен пошаље један наставник који би предавао црквено певање јер је то изузетно важан предмет за тај крај, а Богословија до тада није имала одговарајућег наставника.⁵¹⁵

Председник владе Сава Грујић одобрио је 37.110 динара за потребе Призренске богословије у буџету за 1891. годину. Наложито је да се износ шаље у тромесечним ратама унапред, преко Љ. Ковачевића.⁵¹⁶

Мелентије Вујић се све време од његовог постављења за ректора Богословије трудио да приволи митрополита Мелетија да промени став према њој. С обзиром на то да је Мелетије често био одсутан из Призрена, ректор Вујић је у фебруару отишао у Нови Пазар да га посети. О том сусрету обавестио је Љ. Ковачевића, рекавши да га је митрополит веома љубазно примио и изразио наду да ће се „митрополит примирити са школом“. У наставку писма Вујић је констатовао: „Овим сам извршио своју мисију, осим тога школа је преуређена, здање начињено, само да га још довршим и ово мало одужим, па с драге воље уступим моје место другоме, јер страшно сам се, земљаче, занемарио у науци.“⁵¹⁷ Мелентије Вујић као да је предосећао одлазак са тог места и Призрена уопште.

Преписка између управе богословије и владе Краљевине Србије, као што је познато, одвијала се преко стараоца Фонда Симе Игуманова и то углавном Љубомира Ковачевића. Веома се ретко управа богословије обраћала министрима српске владе, само у изузетним приликама. Ректор је написао писмо крајем децембра 1890. године Грујићу, у којем се захваљује што је за време његове владе она изједначена са другим средњим заводима у Србији и што се школи више посвећује пажње него до тада. Подсећао је да је за време ове владе продужено школовање на 6 година, увећан јој је буџет и број благодејанаца. На свему томе управа богословије била је бескрајно захвална.⁵¹⁸

Нова зграда богословије, као што је већ речено, није била измалтерисана споља и унутра те се управа богословије обратила стараоцима Фонда с молбом да јој пошаљу новац како би се тај посао окончао. Стараоцима су подробно писали о грађевинском материјалу и чега је и колико потребно. Путем лицитације успели су да добију веома повољне мајсторске наднице (платили су 11.200 гроша), и радници су са малтерисањем почели 1. априла. При том су молили стараоце за дозволу да се ове године одрже испити у мају месецу јер би ранијим завршетком године Управа уштедела новац и на тај начин вратила заостале дугове (зидање зграде, новац за купљену кућу). Писмо Мелентије завршава речима: „Морам признати да смо вама г. г. стараоцима исувише досадили са овим тражењима а и нама је врло непријатно било обраћати се вама тако често с подробним молбама, али се другачије није

⁵¹⁵АС, МИД ППО, 1891, ред 99, Призрен, 9. јануар 1891, 16. јануар 1891.

⁵¹⁶АС, МИД ППО, 1891, ред 99, Београд, 31. јануар 1891.

⁵¹⁷АС, ЛК, 483, Призрен, 5. март 1891.

⁵¹⁸АС, МИД ППО, 1892, ред 191, Призрен, 8. децембар 1890.

могло обићи.⁵¹⁹ Управа богословије молила је надлежно Министарство да пошаљу програм предавања и школски закон о уређењу школе са потписима староца Фонда С. Игуманова. То је било неопходно јер су османске власти у сваком тренутку могле да затраже тај закон. Управа је такође тражила да се измени наставни план и да се у прва четири разреда уче гимназијски предмети по наставном плану гимназија у Србији а да се у два виша разреда предају искључиво богословски предмети. Управа је молила да се свим ученицима, који заврше Богословију и почну радити као учитељи, одреди систематична плата и да им се дају путни трошкови приликом пресељења.⁵²⁰ Од татора су тражили да опуномоће Управу школе да она може купити кућу (која је претходне године већ купљена, али није био исплаћен цео износ). Пуномоћ би требало да се потврди у полицији и османском посланству и да га потпишу татори Фонда Симе Игуманова. То је било неопходно да се учини што пре јер би им власти могли правити сметње при добијању тапије.⁵²¹

Ректор Вујић је скренуо пажњу Љ. Ковачевићу да дописи из Старе Србије о страдању Срба, чини велико зло јер власти сумњиче наставнике богословије да они шаљу дописе, што није било тачно. Обавестио га је и да су наставници богословије против враћања Саве Јакић у наставу због његових изјашњавања против религије. У Београду су се сагласили да татори преко чекова достављају новац богословији, јер је то тада било могуће.⁵²²

Школска година је завршена раније а испити одржани од 18. до 30. маја. Ректор Мелентије увео је разредно старешинство. На појединим испитима присуствовали су грађани, руски конзул и поједини османски чиновници и чланови османске просветне комисије. Ученици слабијег знања били су углавном из Призрена. Разлог је могао бити тај што су ови ученици радили као калфе, шегрти и занатлије, и послове код својих кућа, па су у школу долазили неспремни, а увече када би могли да уче, нису имали услове јер су са својим породицама живели у једној соби. Неки ученици су после завршеног четвртог разреда постављани за учитеље широм Старе Србије и Македоније јер је за то постојала прека потреба.⁵²³

Те школске 1890/1. године предавало је седам наставника: Мелентије Вујић (ректор), Петар Костић, Илија Вучетић, Тривун Димитријевић, Василије Десић, Апостол Филиповић и Етем Алић.

Мелентије Вујић предавао је у четвртом разреду: догматику, Свето писмо Новог завета, пастирско богословље и обред, укупно 11 часова недељно.

⁵¹⁹АС, МИД ППО, 1891, ред 99, Призрен, 27. март 1891.

⁵²⁰АС, МИД ППО, 1891, ред 99, Призрен, 18. август 1891.

⁵²¹АС, МИД ППО, 1891, ред 99, Призрен, 7. септембар 1891.

⁵²²АС, ЛК, 483, Призрен, 5. март 1891.

⁵²³АС, МИД ППО, 1891, ред 99, Призрен, 5. јун 1891.

Петар Костић је предавао српски језик, као уџбеник користио је граматiku Стојана Новаковића.⁵²⁴ За црквенословенски језик користио је старословенску граматiku Стојана Новаковића и М. Колосова, укупно 15 часова недељно.

Илија Вучетић је предавао: рачун (од уџбеника је користио Математiku М. Михаиловића и Малинина и белешке С. Д. Поповића); Руски језик и педагогiku (коришћен је Бакићев уџбеник).⁵²⁵ Имао је укупно 13 часова.

Тривун Димитријевић је предавао хришћанску науку, за рад је користио катихизис (руски), а ученици су имали уџбеник⁵²⁶ (Вукићевић). Историју хришћанске цркве, предавао је по својим белешкама, словенски језик, каноничко право са степеном сродства и црквено певање.

Апостол Филиповић предавао је земљопис, по својим белешкама из учитељске школе и по земљопису В. Карића. Минералогiku је предавао по уџбеницима за ниже гимназије и својим белешкама. Предавао је и ботанику, зоологију и школски рад.

Василије Десић предавао је рачуницу и користио Михаиловићеву математiku, општу историју историју турског царства и историју Срба, започео од Првог српског устанка, стављајући акценат на биографије значајних личности.

Етем Алић предавао је турски језик у сва четири разреда по два часа, успех ученика из тог језика био је добар.

Наставници, осим што су имали пун фонд часова, обављали су и друге послове. Ректор је водио преписку са учитељима основних школа и бринуо о дистрибуцији књига. Костић је вршио ревизорску дужност, био члан општине и заступао ректора код власти. Вучетић је био члан Црквене општине и вршио надзорничку дужност. Димитријевић је вршио дужност деловође и библиотекара. Десић је био васпитач и економ а Филиповић је помагао ректору у слању књига за основне школе. Савет Богословије састављен од свих наставника имао је 35 редовних састанака на којима је било речи о успеху и напретку школе. Школа је имала и Економски одбор који је решавао проблеме што су се тicali економије и општежића у богословији. У извештају за школску 1890/1. годину ректор Богословије, осим извештаја о раду и успеху ученика, стараоце Фонда С. Игуманова информисао је и о постојећим школским зградама. На месту једне старе, мање зграде од слабог материјала подигнута је нова велика зграда од 25 метара дужине и 13 ширине, на два спрата и са више соба. Намењена је за становање ученика Богословије, ректора, васпитача и за болницу. Сазидана је од тврдог материјала по плану који је израдио инжењер Андра Стевановић у Београду. Овом зградом решени су многи стамбени проблеми али не сви, те је купљена једна кућа која је коштала 200 наполеона. У њој су се налазили трпезарија, два подрума, кухиња,

⁵²⁴ Стојан Новаковић, *Српска граматика*, Београд 1885.

⁵²⁵ Војислав Бакић, *Наука о васпитању*, Београд 1878.

⁵²⁶ Никола Вукићевић, *Катихизис*, Панчево 1880.

соба за момке, соба за куварицу и бунар са квалитетном и хладном водом, што је било од велике важности.

Управа богословије је почетком октобра 1891. године послала Извод из Дневника касе Богословије за 1890/1. школску годину. Те школске године Богословија је добила 236.262,37 гроша. Новац је добила од Љ. Ковачевића и родитеља и старатеља ученика на име њихових трошкова. Укупно је било потрошено 220.348,60 гроша на плате наставницима, послужитељима, сиромашним призренским ученицима, ученицима Богословије за храну, одело, огрев, осветљење и за друге потребе. У школској каси остало је 15.914, 31 грош.

Управа богословије била је незадовољна отварањем Светосавске богословске школе. Ректор Вујић сматрао је да је њено постојање сасвим излишно, пре свега што у Старој Србији и Македоније нема толико учитељских и свештеничких места јер су власти правиле сметње и при оснивању школа и њиховом раду. „Друштво Свети Сава“ и његова школа је „права кост“ у грлу Турцима. Зато је Вујић сматрао да је сасвим довољна једна виша школа, призренска богословија, која ће моћи да попуни сва празна учитељска и свештеничка места. Мелентије је из поузданог извора обавештен да османске власти неће дозволити ниједном младићу који је завршио Светосавску богословско-учитељску школу да ради у Османској царевини.⁵²⁷

Етем Алић био је незадовољан платом па је Савету богословије поднео молбу за повећање. Ректор Вујић је од надлежних у Београду тражио да се Етему повећа плата јер је до тада примао 4 наполеона годишње, чиме се није могао издржавати. Савет богословије је предлагао да му се повећа плата за један наполеон годишње. Наставници су сматрали да је овакав човек био неопходан потребан богословији зато што се код османских власти заузимао за интересе школе коју је штитио не само код власти него и код грађана, Турака. Молба Савета није услишена и плата је остала иста.⁵²⁸

Мелентије Вујић је у аутобиографији говорио о резултатима рада за време ректорског мандата у призренској богословији. „Сасвим изнова је преуређена призренска богословија, проширен наставни план, уведени нови предмети, повишен курс учења од три на шест година, увећан број наставника, увећан буџет за школу, увећан број ученика од 70 на 140, заведено општежиће, ђаци униформисани, професорима и учитељима плате повишене. Односи између школе и митрополита призренског поправљени и уљепшани; односи између народа и школе побољшани, више ученика и ученица послато на страну – у Београд и Цариград и Кијев послато ради вишег образовања. Основне школе у неким мјестима обновљене у неким изнова отворене. Једна велика двокатна кућа начињена, једна стара с плацем купљена. Радио сам с тадашњим послаником у Цариграду г. Новаковићем те је

⁵²⁷ АС, МИД ППО, 1891, ред 99, Призрен, 5. јун 1891, 30. јануар 1891.

⁵²⁸ АС, МИД ППО, 1891, ред 99, Призрен, 6. август 1891.

штампарије српска у Цариграду отворена и календар *Голуб* за српски народ у тој штампарији одштампан⁵²⁹ као и друге књиге за там. (ошње) школе. Овим календаром истиснути су бугарски календари. Путовао сам по Старој Србији, ради мирења завађених, прегледања манастира, цркава и школа. Путовао сам и у Свету Гору.⁵³⁰

Ректор Мелентије је почетком новембра 1891. отишао из Призрена и богословије.⁵³¹ За новог ректора је постављен архимандрит Иларион Весић.⁵³² Завршио је Кијевску академију, вратио се у Србију и замонашио се. Преко Цариграда је стигао у Призрен 13. новембра 1891. са благословом васељенског патријарха Неофита VIII и његовим писмом за митрополита Мелетија у коме га је молио да га прихвати за ректора. Митрополиту Мелетију који је био у Скадру, ректор Иларион се писмено обратио и добио је срдчан одговор, с напоменом да му пошаље диплому, како би он могао да је овери код турских власти. Ректор му је писмено честитао и Нову годину и имендан, на шта је митрополит љубазно одговарао, честитајући ректору, наставницима и ученицима Нову годину потписивао се као њихов топли молитвеник.⁵³³

Те школске године наставници Богословије били су: Петар Костић, Илија Вучетић, Тривун Димитријевић, Василије Десић, Апостол Филиповић и Етем Алић. Дужност васпитача и економа вршио је Василије Десић, дужност деловође Апостол Филиповић⁵³⁴ а дужност библиотекара Тривун Димитријевић.⁵³⁵

Око 100 ученика се пријавило за први разред али га је само њих 57 уписало. Четири ученика која су понављала први разред поново су били прваци, тако да је први разред похађао 61 ученик. Завршни испит положило је 45 ученика. Други разред је уписало 38 ученика а завршило је 30 ученика. Трећи разред је уписало 28 а завршило је пет ученика мање. Четврти разред је похађало 15 ученика а завршне испите положило 14 ученика, један је одложио испит до почетка идуће године. Укупан број ученика Богословије у тој школској години био је 142. Школску годину је завршило 112 ученика, 30 ученика није завршило (услед болести, смрти, неки ученици су напустили школу а неки су из ње истерани). Потпуних благодејанаца било је 62, полублагодејанаца 6 ученика, тројица ученика плаћало је

⁵²⁹У Цариграду није била отворена српска штампарија већ је *Голуб* (1890) штампан у штампарији Антонија Зелића и синова.

⁵³⁰АС ПО V–30/42, Зајечар, 22. јануар 1895.

⁵³¹Михаило Ристић и Владимир Карић су били веома забринути за судбину богословије. Бојали су се да „призренска богословија коју ми пазимо као зеницу не допадне какве невоље услед тога што јој је ректор дигнут и постављен на епископску столицу. Ми пазимо да ни сенка сумње не падне на призренску богословију о везама које има с нама и да средства за издржавање црпе код нас...“ Михаило Ристић, наведено дело, 93.

⁵³²Иларион Весић (Иван), архимандрит, ректор богословије (Пепељевац код Крушевца, 22. X 1852 – Крушевац, 7. VIII 1906).

⁵³³Милојко Веселиновић, наведено дело, 286–287.

⁵³⁴Апостол Филиповић је 1890/1891. био на шестомесечном одсуству и студирао је неке предмете. Био је посредник у преписци између богословије и стараоца. За богословију је набавио збирку хемијских предмета и минерала. Зато је те године тражио награду јер је при тим пословима имао материјалне издатке (АС, МИД ППО, ред 610, 1892, Призрен, 21. децембар 1891).

⁵³⁵Иларион Весић, *Извештај о стању Православне српске богословско учитељске школе у Призрену, за 1891/2. школску годину*, Београд 1893, 4, 5.

само за храну по један дукат, двојица су примљена из хуманих разлога а један је вршио дужност комесара. Укупно 82 ученика живело је у Заводу. Сиромашни ученици из самог Призрена добијали су месечно 250–300 гроша, од уштеде. Те школске године лечено је 47 ученика, један ученик је преминуо у Заводу од тифуса. Ученици су кажњавани због ситних престапа: свађе, недисциплине на часу, ноћног лармања, пушења или нереди приликом екскурзије. Највише ученика те године било је из Призрена и околине 78, из Скопља 10, из Приштине 15 и из Кнежевине Црне Горе 8. Из других места по неколико ученика (Пећ, Гњилане, Сеница, Тетово, Гусиње, Дибар, Пријепоље, Нови Пазар, Пљевља, Васојевића, берански округ).⁵³⁶

Школа је те године имала четири разреда. Према наставном плану ученици првог, другог и трећег разреда богословије требало је да заврше свих шест разреда. Ученицима четвртог разреда то је био последњи разред и тиме су завршавали своје образовање у богословији.⁵³⁷

Почетком године ректор Иларион се жалио министру иностраних послова да стање у богословији није онакво какво би требало да буде. Богословија није имала свој устав а он је био неопходан, како због турских власти тако и због наставничког кадра. Финансијска ситуација је била слична као и претходних година, новац није стизао на време. У Заводу није владала слога, поједини наставници су веома негативно говорили о новом ректору Илариону. Он је о томе више пута писао надлежнима у Београд али одговор није добио.⁵³⁸

Министар иностраних послова Михаило К. Ђорђевић донео је решење, у договору са стараоцима Фонда Симе Игуманова, да призренска богословија добија годишње 38.750 динара и да се новац исплаћује на свака три месеца. Од тог износа планирано је за плате наставника 14.773 динара, плата служитељима 1.948, за благодјејање 63 ученика по 25 динара, на гориво, осветљење, набавку учила и књига; за оправку зграде, на болницу и за канцеларијске потребе. Управа је за наредну годину тражила 40.098 динара јер је планирала долазак још два нова наставника, по плану рада те године би требало бити и пета година, то је подразумевало већи број благодјејанаца у Заводу. Планирана је и повишица плате наставнику турског језика.⁵³⁹

Ректор је од Љ. Ковачевића тражио дозволу да ћерка његове сестре слуша поједине предмете у богословији. За то је имао сагласност осталих наставника.⁵⁴⁰ Ковачевић се о томе консултовао са министром иностраних дела, Ђорђевићем, који је био против тога, и у писму је написао: „безусловно забрањујем да женскиње буду уписиване у богословију и налажем да се ове забране најстрожије придржавају и наставници Богословије. Чудно ми је да су

⁵³⁶Зулуми ага и бегова у Косовском вилајету 1878–1913, приредио Бранко Перуничкић, Београд 1989, 107–109.

⁵³⁷Иларион Весић, *Извештај о стању...*, 18 – 25.

⁵³⁸АС, МИД ППО, ред 498, Призрен, 13. јануар 1892.

⁵³⁹АС, МИД ППО, ред 498, Призрен, 22. јануар 1892; Београд, 8. фебруар 1892.

⁵⁴⁰АС, ЛК 473, Призрен, 9. фебруар 1892.

наставници богословије предложили овакав предлог с погледа на стручност ове школе и прилике.⁵⁴¹ Упркос овој забрани, те школске године две ученице су ванредно слушале лекције из првог разреда и на испиту су показале добар успех. У Призрену тада није било више женске школе и пракса да женска деца слушају прва три разреда Богословије који су били општег типа, показала би се од користи, сматрао је ректор.⁵⁴²

Иларион Весић је Сави Грујићу, српском посланику у Цариграду, указао на проблеме са којима се суочавала Богословија. Наиме, новац је добијао са закашњењем, због чега се често задуживао, како би обезбедио храну за 80 ученика (у том тренутку позајмио је 250 дуката). Тудори нису одговарали на писма нити на питања; школских зграда је било мало, према броју ученика, иако је прошле године једна зграда сазидана. Ректор Иларион је предлагао да се на место старе куће, која је 1891. године била купљена, подигне нова зграда на два спрата.⁵⁴³ У школи није било болнице, нити лекара; Иларион је сматрао да треба изабрати друго лице за тудора богословије ако садашњи тудор, професор Љубомир Ковачевић, нема времена за послове богословије.⁵⁴⁴

Посредством скопског конзула Владимира Карића ректор Иларион наручио је из Државне штампарије 10 – 12 каталога за уписивање ученика и за месечне оцене ученика.⁵⁴⁵ Конзул Карић је сматрао је да је Иларион идеално лице за ректора јер је у Богословију увео ред међу ученицима и наставницима. До тада је у богословији све ишло по „фамилијарности“. Често је беседио у цркви, посећивао је грађанство.⁵⁴⁶

Наставници богословије, ученици четвртог разреда и чланови општине Призренске отишли су на гроб Симе Игуманова на дан десетогодишњице његове смрти, где је одржан парастос.⁵⁴⁷

Те школске године, марта месеца, три ученика су истерана из богословије због великог броја неоправданих изостанака, маја месеца истеран је још један ученик.⁵⁴⁸

У богословији је 6. априла 1892. избила побуна зато што је Економски одбор, по мишљењу ученика, одабрао недовољно квалитетан материјал за ђачка летња одећа. Ректор је разговарао са ученицима и опростио им је побуну, са чиме нису били сагласни наставници Богословије и о томе су обавестили Љубу Ковачевића. Сматрали су да је погрешно поступио.⁵⁴⁹

⁵⁴¹ АС, ЛК 473, Београд, 28. фебруар 1892.

⁵⁴² Иларион Весић, *Извештај о стању...*, 5 – 6, 11.

⁵⁴³ АС, МИД ППО, ред 498, Призрен, 14. март 1892.

⁵⁴⁴ АС, МИД ППО, ред 498, Призрен, 14. фебруар 1892.

⁵⁴⁵ АС, ЛК 473, Призрен, 11. фебруар 1892.

⁵⁴⁶ Иларион Весић, *Извештај о стању...*, 32 – 33.

⁵⁴⁷ АСАНУ, МР, 14243/5093, Призрен, 12. јун 1892.

⁵⁴⁸ АС, МИД ППО, ред 498, Скопље, 28. фебруар 1892; Призрен, 14. март 1892, 15. мај 1892.

⁵⁴⁹ АС, ЛК, 884, Призрен, 7. април 1892.

Савет Богословије имао је 26 седница под председништвом ректора. На седницама Савета разговарало се о пријему ученика о благодејању, о резултатима успеха, о школским књигама, о избору и слању питомаца у Галата Сарај⁵⁵⁰ и на острво Халку и о другим важним темама. Економски одбор се састојао једном месечно и на њему се расправљало о важним материјалним темама за функционисање школе (исхрана ученика, набавка одела, поправљање старих зграда...).

Ректор Иларион је установио књигу и насловио је Први поменик Православне српске богословско-учитељске школе у Призрену. Књига је служила за уписивање важнијих историјских догађаја школе и за уписивање имена посетилаца, приложника и добротвора.⁵⁵¹

Владимир Карић је послао министру Николи Пашићу Пројекат о преуређењу богословије и наставни план школе, са својим примедбама. Богословији су била неопходна два наставника за педагогику и за духовне науке и један лекар који би предавао јестаственицу. Упозорио је министра да се *Просветни гласник* више не шаље на адресу „Школска књижица Краљевско српске богословије у Призрену“, та грешка је могла да угрози опстанак богословије, те је молио да се то исправи.⁵⁵²

Ректор Иларион је послао списак уџбеника и молио да се из Београда пошаљу уџбеници на време, јер су путовали по два три месеца а били су неопходни за рад у богословији. На списку су се налазиле и карте. Уџбенике је тражио од 30 до 100 примерака.⁵⁵³

Ректор је послао извештај о раду богословије Михаилу, митрополиту Србије. Обавестио га је да је путовао у Дечане и Пећку патријаршију и да је о томе поднео опширан извештај конзулу Карићу. Поновио је жалбу на тудоре који нису одговарали на писма, а није добијао одговоре ни на постављена питања. Ректор је молио да му се дозволи одсуство и да се реши питање његовог ректорског додатка. Министар је одлучио да се Илариону одобри тромесечно одсуство од дужности. Са знањем конзула Карића, ректор је отишао на опоравак у Врњачку Бању, пре чега је завршио оправку зграде и своју дужност предао Петру Костићу. Ректор се консултовао са Карићем да ли из Врњачке бање може да оде у Београд (јер је тамо имао посла, набавка уџбеника, разговор о будућности школе) или да се врати у Призрен. Био је сигуран да га представници турске власти прате али је он мислио да нема чега да се боји и размишљао је на следећи начин „...време је да се разбистри наш опстанак у Турској царевини“ он је сматрао да није било материјалних доказа да богословија ради против Царевине. Весић се увек јављао турским властима, чинио личне посете пашама, сматрао је

⁵⁵⁰Послати су: Милан Чемерић из Призрена, Спира Хаџи Ристић из Тетова, Трајана Живковић са Косова и Петар

Радосављевић из Новог Пазара.

⁵⁵¹Иларион Весић, *Извештај о стању...*, 27.

⁵⁵²АС, МИД ППО, 1892, ред 498, Скопље, 16. јун 1892.

⁵⁵³АС, МИД ППО, 1892, ред 498, Призрен, 29. јун 1892.

да је боље не крити рад од Турака јер по његовим речима: „Наш је рад на пољу науке и просвете, ово поље нема са политиком ништа заједничко.“⁵⁵⁴ Ипак, пут у Београд му није дозвољен. Руски конзул Лисевич је саветовао да се Иларион смиреније понаша према Турцима.⁵⁵⁵

У богословији је припрема за нову школску годину кренула на време. Наиме, управа богословије је добила налог из Београда да узме једну кућу под закуп и да прими толико питомаца да укупан број буде 100 ученика.⁵⁵⁶ Иларион је од надлежних тражио дозволу да се направи план и да се припреми материјал за подизање нове зграде, за коју је било планирано да се зида следеће године. Без нове зграде није било могуће отворити шести разред, закључио је Иларион.⁵⁵⁷

Те школске године богословија је добила 218.703 чаршијских гроша (од ђака за издржавања, од Краљевине Србије 190.360, од ректора за храну 1.580...). Потрошено је 213.608,23 чаршијских гроша (за плате наставника, за одело и храну ученика, за разне школске потребе, за огрев и осветљење, за ванредне потребе, за лечење ученика, путне трошкове, плате слугама, благодјејање сиротим ученицима и оправку зграде).⁵⁵⁸

Са знањем митрополита Мелетија, ректор Иларион је слао прве просветне инспекције по Призренском крају, то су биле претече каснијих ревизора.⁵⁵⁹

Иларион Весић је те године написао: Први поменик Православне српске богословије у Призрену, који никада није био одштапан. Он је 1900. године потраживао од службеника Министарства иностраних дела, јер је Поменик још 1892. послао Владимиру Карићу, тадашњем конзулу у Скопљу.⁵⁶⁰

Иако је ректор постигао значајне успехе, није био задовољан радом богословије, и зато је молио митрополита Михаила да пошаље неко друго монашко лице које би га заменило у ректоровању.⁵⁶¹ Очигледно да су финансијери били задовољни ректором и нису размишљали о његовој замени.

Посланику Сави Грујићу ректор је послао извештај о раду богословије школске 1891/1892. године и молио га је да се одштапа у Србији, како би се грађани Србије поближе упознали са радом Богословије.⁵⁶² Ректор Иларион је послао извештај тудору Љубомиру Ковачевићу. Обавестио га је да је за наредну годину направљен план рада за шесторазредну школу, који је одобрен од стране тудора а потписао га је митрополит Мелетије. План је

⁵⁵⁴ АС, МИД ППО, 1892, ред 498, Призрен, 7. јул 1892.

⁵⁵⁵ АС, МИД ППО, 1892, ред 498, Београд, 27. јул 1892; Призрен, 8. август 1892, 20. август 1892.

⁵⁵⁶ АС, МИД ППО, 1892, ред 498, Београд, 2. јул 1892; Скопље, 12. јул 1892.

⁵⁵⁷ АС, МИД ППО, 1892, ред 498, Призрен, 14. јул 1892.

⁵⁵⁸ АС, МИД ППО, 1892, ред 498, Призрен, 31. август 1892.

⁵⁵⁹ Милојко Веселиновић, наведено дело, 286–287.

⁵⁶⁰ АС, МИД ППО, 1900, ред 85, Београд, 18. новембар 1900.

⁵⁶¹ АС, МИД ППО, 1892, ред 498, Призрен, 20. август 1892.

⁵⁶² АС, МИД ППО, 1892, ред 498, Цариград, 29. септембар 1892.

сличан првобитном плану, једино су се у петом разреду неки предмети предавали са више часова.⁵⁶³ Пре почетка школске 1892/3. године ректор Иларион је од татора Љ. Ковачевића тражио да хитно пошаље новац за потребе Богословије. Било је потребно купити зимско одело за ученике, набавити храну за целу зиму (лук, кромпир, купус, сир, маст, пасуљ) што се касније могло набавити, али по много већим ценама. Обавестио га је да је било више пријављених ученика и да нису сви били примљени, осим из Македоније, одакле су примили све пријављене ученике. Појединим ученицима из Старе Србије дали су само полублагодејање, јер њихово материјално стање није било тако лоше. Нису сви ученици могли да буду смештени у зградама богословије, те је ректор нашао једну кућу где је сместио 15 ученика. Молио је Љ. Ковачевића да дође у Призрен са једним инжењером како би могли прецизно да се договоре око зидања нове зграде. Сматрао је да би било веома корисно када би се две нове зграде осигурале јер су у Призрену чести пожари а Богословија није имала ни чекрк за школски бунар.⁵⁶⁴

Богословија није почела са радом на време. Није било довољно наставника нити је послат план и програм рада из Београда. Ректор, иако то није било уобичајено, није живео у богословији већ је закупио стан у граду.⁵⁶⁵

Те године богословија је имала пет разреда. Предавали су: ректор Иларион Весић, Петар Костић, Илија Вучетић, Тривун Димитријевић, Апостол Филиповић и Етем Алић. Уместо наставника Василија Десића дошао је Сава Јакић,⁵⁶⁶ бивши наставник школе, и јеромонах Јанићије Васић.⁵⁶⁷ Дужност васпитача и економа вршио је Јанићије, дужност деловође Апостол Филиповић, дужност библиотекара Тривун Димитријевић. Етем Алић, под притиском колега је напустио школу јер га је један ученик из Македоније оптужио да га је хтео силовати, 1893.⁵⁶⁸ Ректор богословије, по савету Лисевича, руског конзула, наговорио је Етема да сам поднесе оставку. Он је то учинио, мада је из родног Вучитрна претио.⁵⁶⁹

На седници Савета богословије било је договорено да се приликом примања нових ученика за школску 1892/3. води рачуна да подједнако буду заступљени сви крајеви с обзиром на већ постојеће благодејанце у школи. Примљено је из Македоније 12 ученика, из

⁵⁶³ АС, ЉК, 194, Призрен, 5. јул 1892.

⁵⁶⁴ АС, ЉК, 473, Призрен, 13. септембар 1892.

⁵⁶⁵ АС, МИД ППО, 1892, ред 498, Цариград, 6. септембар 1892.

⁵⁶⁶ Јакић је живео у Београду и био је администратор *Дневног листа* кад је тражио је да се постави за драгомана и писар неког српског конзулата у османском царству. Ако нема места у конзулатима, да се постави за наставника француског и руског језика у призренској богословији, где је и провео једну школску годину (1892/1893). Потом је француски језик предавао у мушкој гимназији у Крагујевцу (1894) и Пироту (1895) па је на своју молбу био враћен у богословију у Призрену 1895–1897. (АС, МИД ППО, 1892, ред 194, Београд, 16. јун 1892).

⁵⁶⁷ Јанићије Васић, родом је из Аустро-Угарске, васпитаник Београдске богословије, завршио је Духовну вишу семинарију на Халки, као један од тројице првих српских студената. С њим су били потоњи митрополити Дионисије и Нићифор. Била му је одређена плата 2.000 динара а за путни трошак 250 динара. У богословији се задржао само годину дана 1891/2. Као веома млад постао је монах и касније се размонашио. (АС, МИД ППО, 1892, ред 610, Београд, 3. септембар 1892).

⁵⁶⁸ АС, МИД ППО, 1894, ред 517, б.м. б.г., Иларион Весић, *Извештај о стању...*, 4, 51.

⁵⁶⁹ *Писма српских конзула...*, 149.

Београда 1, из Скадра и округа 2, из приштинског округа 3, из Гњилана 1, из Сиринића 2, из Новог Пазара 2, из Сенице 1, из Берана 1, из Дечана 1 из Патријаршије 2 калуђера, из Митровице и околине 2, из Таслице 1 ученик, укупно 31 ученик. Било је више ученичких молби а Савет је у договору са општинарима и учитељима изабрао најбоље ученике, који су са врло добрим или одличним завршили 4 разред основне школе, који нису били старији од 16 година и нису били ожењени. Савет је такође одлучио да се 25 ученика сместе ван богословије, у засебној кући.⁵⁷⁰

Први разред је уписао 61 ученик, завршило 58 редовних и 2 ванредна ученика; други разред 41 ученик је уписао а завршило је 39; трећи разред је уписало 26 ученика а завршило 21; четврти разред је уписало 14 редовних и 3 ванредна, а завршило је 13 редовна и 3 ванредна ученика; пети разред је уписало и завршило 13 ученика. То значи да се у пет разреда уписало 155 редовних и 5 ванредних ученика. Школску годину је завршило 144 редовних и 5 ванредних ученика.

У Пансиону је 6. новембра било 120 ученика а са ученицима Призренцима који нису живели у Заводу било је укупно 168 ученика. Било је и тројица ванредних ученика.⁵⁷¹ Из Македоније је било 13 ученика који су похађали основну школу (послати су у богословију а да нису знали ни да читају ни да пишу), али су живели у богословији.⁵⁷²

По месту рођења ученици су били из Призрена и околине 60, разред је завршило 55 ученика; из Приштине и са Косова уписано 26 колико је и завршило разред; из Пећи и Ђаковице уписано је било 6 а завршило годину 5 ученика; из Гњилана 5 колико је и завршило; из Новог Пазара и Сјенице 4 ученика уписало и завршило, из Беранске нахије 8 уписало и завршило; из пљеваљског округа уписало и завршило 54; из Тетова и округа уписало и завршило 6 ученика; из Скопља и округа 19 је уписало и толико завршило; из Куманова 8 уписало и завршило; из Велеса и Дибарске нахије 16 уписао и завршило; из Кнежевине Црне Горе 8 уписало и завршило; из Краљевине Србије 2 ученика је уписало и завршило разред. Са одличним успехом завршило је 20 ученика, са врло добрим 67 ученика, са добрим 30, поновило је испите њих 22 а разред је поновило 11 ученика. Боловало је 46 ученика. Те године је сразмерно броју ученика био мањи број изостанака у односу на претходну годину. Било је кажњено 32 ученика. Ученици који су завршили школовање, пети разред, добили су одштампана сведочанства. Добијању сведочанства присуствовао је митрополит Мелетије који је одржао говор о томе како ученици треба у животу да се владају.⁵⁷³

Ситуација са учбеницима је и даље била тешка, наставници су писали и разрађивали своје предмете и лекције, давали ученицима на препис. У прва три разреда предавано је по

⁵⁷⁰АС, МИД ППО, 1892, ред 498, Призрен, 14. јул 1892.

⁵⁷¹АС, ЛК, Призрен, 25. октобар 1892.

⁵⁷²Иларион Весић, *Извештај о стању...*, 35–38.

⁵⁷³Иларион Весић, *Извештај о стању...*, 41.

истом наставном плану као и претходних година. У четвртом разреду су предавани следећи предмети: Свето писмо, библијска историја, српски језик, општа историја, хемију, француски и руски језик, црквено пјеније и турски језик. Испит из турског језика на крају године није био одржан, јер није било наставника. У петом разреду су предавали следећи наставници: Иларион Весић, догматичко богословље и омилитику; Јеромонах Јанићије је предавао црквено и пастирско богословље; Тривун Димитријевић је предавао историју хришћанске цркве, степене сродства и црквено пјеније; Сава Јакић, историју српске књижевности, хигијену и руски језик; Апостол Филиповић је предавао педагогику с методиком и пољску економију.

Ученици су ишли на часове од 8 до 12 часова по подне и од 14 до 16 сати после подне. Слободно време проводили су у писању и изучавању лекција, читању књига из Библиотеке, радили су гимнастику, шетали ван Завода када им је то било дозвољено.

Ректор се поново жалио Сави Грујићу, српском посланику у Цариграду, да и даље нема добру комуникацију са Београдом, да није добио одговор ни о преуређењу богословије нити о зидању нове зграде. Грујић је апеловао на министра иностраних дела да одговори ректору богословије.⁵⁷⁴

Нови наставници Јакић и Јанићије имали су неприлике јер су им османске власти забраниле да предају у богословији (28. новембра 1892) и дали су им рок три дана да оду из Призрена. Када су наставници из Београда кретали у Призрен изјавили су турском посланику да у Призрен иду да виде родбину што им је на пасошу и забележено. О овом неприликама у богословији био је обавештен и руски конзул Лисевич и митрополит Мелетије. Скопски валија је рекао да је њима забрањен рад зато што је Сава Јакић студирао у Русији и Швајцарској у слободном духу и да он није за тамошње прилике а Јанићије је „имао фотоапарат, цртао је карте и уместо да учи децу шета се по вароши дању и ноћу“ и због тога није био по вољи турским властима. Сабри паша, призренски мутесариф, није био задовољан тиме што је богословија уздизала национални дух код Срба, све наставнике и учитеље је сматрао агентима руских и српских конзулата. Коментарисао је да се број ученика у богословији стално повећавао и то му се нимало није свиђало. О његовом односу према Србима посланика Грујића обавестио је руски конзул Лисевич.

Ректор Иларион је разрешио дужности наставника Саву Јакића и Јанићија, на основу усмене наредбе просветне комисије. Тај његов поступак изазвао је велику полемику међу наставницима богословије. Одржана је ванредна седница Савета богословије 27. новембра 1892. године, на којој је речено да је ректор „нехотичну погрешку учинио“ што је после усменог саопштења просветне комисије разрешио дужности те наставнике. Наставници су били веома жестоки у критиковању ректора. Јакић је рекао да објашњење ректора није на

⁵⁷⁴АС, МИД ППО, 1892, ред 498, Цариград, 6. септембар 1892.

месту, јер бранити школу не значи противити се власти јер „ако пођемо са гледишта г. ректора нама ће се школа сутра затворити“, сматрао је Јакић. Замерали су му што није на време сазвао Савет већ када су наставници већ били отпуштени из службе. У том тренутку школа није имала Пројекат (уређење богословије) јер се налазио код бившег наставника Десића, васпитача који је отишао из богословије а Пројекат није оставио у богословији а ректор није енергично тражио да га врати.⁵⁷⁵

После овог инцидента Иларион је хтео да оде из Призрена и поднео је и оставку на место ректора. Наиме, руски конзул је био обавештен о свему и он је сматрао да је Весић поступио исправно. Утицао је на наставнике да поново сазову седницу Савета. Наставници су послушали Лисевича и Савет је на својој ванредној седници донео одлуку „да су после хладног размишљања нашли да је ректор коректно поступио, према овдашњим приликама“. Иларион је након 24 сата повукао оставку. О свему овоме ректор је обавестио и Тодора Станковића, који је тада био постављен за генералног конзула у Скопљу.⁵⁷⁶

Ректор Иларион са конзулом Лисевичем посетио је пашу и обавестио га је да ће напустити дужност јер школа не може да ради са тако мало наставника, говорећи о забрани рада двојице наставника. Паша је рекао: „доведите друге, које хоћете, само са знањем турског посланика у Београду, а ове не трпимо што су дошли без његовог знања.“⁵⁷⁷ Јанићије је из Скопља писао министру иностраних дела и молио га је да га разреши дужности наставника богословије, јер он тамо није могао да се врати.⁵⁷⁸

Посланик Грујић је сматрао да однос са турским властима ректор треба да уређује преко митрополита Мелетија. Сугерисао је да се Мелетије изабере за почасног председника богословије и да му се да пристојан хонорар. Грујић је сматрао да би се у том случају он више интересовао за школу.⁵⁷⁹

У писму митрополиту Михаилу, ректор се жалио на поједине наставнике. Пре свих на Костића, који по његовим речима хоће да управља богословијом а он на то не пристаје и експлицитно је захтевао „или он, или ја“. Ректор је информисао министра да тражи посебну сатисфакцију за протекле догађаје. Желео је да буде самосталан у раду а не да власт дели са колегама. Претио је да ће поднети оставку ако се на то не укаже наставницима. Тражио је да се хитно пошаље Пројекат о уређењу школе и план рада јер су то турске власти тражиле. Обавестио је да турска власт не прихвата тусторе школе у Београду и тражи да тустори имају у

⁵⁷⁵ АС, МИД ППО, 1892, ред 498, 15. новембар 1892. (Занимљиво је то што постоји записник од речи до речи са ове ванредне седнице савета на основу које се може сагледати однос наставника).

⁵⁷⁶ АС, МИД ППО, 1892, ред 498, Призрен, 17. новембар 1892; Приштина, 23. септембар 1892, Призрен, 20. новембар 1892, Београд, 25. новембар 1892. Иларион и конзул Станковић нису лепо сарађивали. Иларион је одлазио и у Солун да се срском конзулу жали на Станковића и да укаже на све његове погрешке.

⁵⁷⁷ АС, МИД ППО, 1892, ред 498, Призрен, 18. новембар 1892.

⁵⁷⁸ *Писма српских конзула...*, 139 – 140.

⁵⁷⁹ АС, МИД ППО, 1892, ред 498, 23. новембар 1892.

Призрену свог генералног заступника са законским пуномоћјем. Тражио је од татора пуномоћ за себе, који је требало да буде потврђено у турском посланству у Београду.

Нелидов, руски посланик у Цариграду разговарао је са великим везиром о наставницима призренске богословије и он је обећао да ће то регулисати. Делатношћу како српске тако и руске амбасаде у Цариграду, двојица наставника су добила дозволу да предају у богословији 30. јануара 1893. године.⁵⁸⁰

Савет богословије је 25. децембра 1892. године (што би значило да није ректор имао сву власт) предложио је таторима да се купи кућа Симе Станојевића која је окруживала плац богословије са три стране. Цена куће била је 3.000 динара у злату. Молили су стараоце да одобре куповину ове куће.⁵⁸¹

Митрополит Мелетије није предао списак школа локалним властима а његова пријава била је нужна. Тодор Станковић је молио министра Авакумовића да васељенски патријарх издејствује код Мелетија да преда списак. Митрополит Мелетије је као услов поставио да се Илија Вучетић и Тривун Димитријевић разреше дужности, јер против њих постоји тужба од стране Призренца с којима они нису били у добрим односима.

Разочаран условима рада и материјалним неприликама, ректор је почетком 1893. године писао таторима: „Ја држим да би много поносније било затворити школу за време ако нема могућности да се издржава но наређивати да примимо оволико децу“.⁵⁸²

Наставници призренске богословије протествовали су што је у Заводу живела жена Катарина Стефановић, љутили су се на ректора Илариона. Он је у писму Љубомиру Ковачевићу написао: „у овом Заводу од када постоји општежиће у њему је било женскињи, не једно но више њих, као што их и сада има а без којих није могуће издржавати свима потребама, храном, пићем, чистоћом“.⁵⁸³

У овој години Савет је имао 19 редовних седница и 2 ванредне. Економски одбор је сваког месеца држао по једну седницу, разговарали су о набавци хране и одеда, поправкама школских зграда и набавци других школских ствари.⁵⁸⁴

Почетком године, ректор Иларион је тражио од српског посланства у Цариграду да се одштапају сведочанста. Како су сведочанства била потребна и за гимназије, посланик Сава Грујић је тражио од министра да из Београда пошаље сведочанства како би се слична одштапала у Цариграду.⁵⁸⁵ Сведочанства за основне и средње школе одштапана су у Цариграду у Штампарији синова Антонија Зелића. Одштапана су на ћирилици а један примерак је био паралелно на ћирилици и на османском језику.

⁵⁸⁰ АС, МИД ППО, 1892, ред 498, Цариград, 16. новембар 1892, 23. новембар 1892; Скопље, 26. новембар 1892, Цариград, 25. новембар 1892.

⁵⁸¹ АС, ЛК, 473, 13. децембар 1892.

⁵⁸² АС, ЛК, 473, Призрен, 27. децембар 1892.

⁵⁸³ АС, ЛК, 473, Призрен, 24. март 1893.

⁵⁸⁴ Иларион Весић, *Извештај о стању...*, 42.

⁵⁸⁵ АС, МИД ППО, 1893, ред 501, Цариград, 28. децембар 1892.

Ректор Весић је написао једно протесно писмо: „Пошто немам од Вас одговоре на толика питања службена, која одлагања не трпе, пошто сам школу задужио око 10.000 динара, услед тога што ми за нових 37 ђака није послата ни једна пара од 1. септембра прошле године до данас...“ Ректор Иларион је рекао да ће отићи из Призрена ако до априла месеца не стигне одговор на писмо и преко потребан новац.

Јеромонах Јанићије тражио је одсуство десет дана и отишао у Србију где је остао 20 дана. Ректор је молио за дозволу да наставницима, који су предавали његове предмете, подели његов хонорар. „Кад се узме у обзир да богословија призренска са пет разреда има само шест наставника (без оце) док Учитељска школа у Београду са три разреда има око 15–16 наставника, онда држим да су наставници ове богословије исувише преоптерећени пословима и да је сасвим право дозволити нам да се користе хонорарима из плате одсуствујућег наставника.“ Тражио је да се хитно пошаље новац и нови наставник.⁵⁸⁶

Петар Костић је написао писмо Илариону у коме се захвалио што се залагао да се њему и другим наставницима у богословији повећа плата. Петар је био помало љут што млађи са истом школском спремом, имају већу плату.⁵⁸⁷

Поједини грађани Турци тражили су да њихови синови слушају француски језик и још неке предмете у богословији. Грујић је био сагласан да се та деца приме али је Тодор Станковић сматрао да то ректор треба да одложи за почетак друге школске године.⁵⁸⁸

Школске 1893/4. године, поред ректора Иларион Весића и наставника Петра Костића, Илије Вучетића, Тривуна Димитријевића, Апостола Филиповића, предавали су и нови наставници: Јусуф Зија,⁵⁸⁹ Сима Поповић,⁵⁹⁰ Василије Стојановић,⁵⁹¹ Никола Поповић⁵⁹² и Михаило С. Тасић.⁵⁹³ Из богословије су отишли наставници: Сава Јакић⁵⁹⁴ и Јанићије Васић.

Број призренских богослова који су примили благодејање увећавао се из године у годину, па је 1893. године благодејање примало 110 ученика. Од 195 ученика Богословско-учитељске школе који су са успехом завршили школску 1893/94. годину, било их је: из Призренске нахије 70, Приштине и околине 22, Митровице 4, Вучитрна 2, Пећи 3, Гњилана

⁵⁸⁶АС, МИД ППО, 1893, ред 470, Призрен, 16. март 1893.

⁵⁸⁷АС, ЛК, 914, Призрен, 12. јун 1893.

⁵⁸⁸Бранко Перуничкић, *Писма српских конзула...*, 150.

⁵⁸⁹Нови наставник турског језика био је Јусуф Зија Агаларски. Предавао је од септембра 1893. до 1903. године.

⁵⁹⁰Сима Поповић завршио је историјско-филолошки одсек Велике школе у Београду. Био је наставник школске 1893/1894. године. У Скопљу је био Српске гимназије (1894/1895).

⁵⁹¹Василије Стојановић, родом из Лесковца, завршио је учитељску школу у Нишу и Београдску богословију. Наставник богословије био је од 13. јануара 1894. године..

⁵⁹²Никола Поповић, родом из Соко Бање, завршио је богословију у Београду, за наставника богословије дошао је новембра 1893. године и на изричит захтев митрополита Мелетија морао је да напусти богословију. Наиме, Никола је видео да један свештеник пешице обилази епархију са бисагама преко рамена и сматрао је да је то недостојно свештеничког и протествовао је код митрополита Мелетија.

⁵⁹³Михаило Тасић био је из Лесковца, завршио је богословију у Београду. Био је наставник од 1893/1894. до 1896/7. (АС, МИД ППО, 1893, ред 556, Београд, 20. септембар 1893; АС, ЛК, 1325, Призрен, 3. јануар 1894).

⁵⁹⁴Био је незадовољан третманом који је имао у школи. Тражио је повишицу плате али је није добио, било му је претходне године обећано место директора школе у Цариграду али га није добио. (МИД ППО, 1893, ред 191, Београд, 15. август 1903).

8, Новог Пазара 4, Пљеваља 4, Прокупља 2, Сенице 2, Берана 8, Куманова 9, Скопља 8, Кратова 4, Тетова 7, Гостивара 7, Дебра 9, Скадра 1, Велеса 8, Крушева 1, Црне Горе 11 и из Босне 1 ученик.⁵⁹⁵ У школи је било неколико лошијих ученика из Башиног села и из Битољског краја. Наставници су се залагали да се они истерају из богословије а ректор се плашио да то не изазове веће политичке неприлике.⁵⁹⁶

Почетком школске године богословија је поново имала неприлика са турским властима. Уз изговор да се у богословији налази сакривено оружје, полиција је на челу са призренским пашом и председником вилајетске просветне комисије, без најаве упала у школску зграду и ђачки интернат и извршила детаљан претрес. Није пронађено ништа што би могло да компромитује богословију, зато су почели претрес библиотеке и видели двадесетак књига на француском језику (поклон руског конзула Јастребова и део књига Манојла Игуманова). Председник просветне комисије је изјавио да су поменуте књиге строго забрањене у Османском царству, јер је њихова садржина уперена против исламске вере и турске владе. Иако је ректор рекао да је то поклон који је богословија добила и правдао се да нико у богословији не говори француски, нити се тај језик предавао у школи, муариф је затражио да се школа затвори, а ректору Илариону претио казном од најмање 15 година затвора. Тражио је и да се кућа у којој су били смештени богослови затвори, јер управа богословије приликом куповине куће за смештај ученика није за то добила одговарајућу дозволу од турских власти. Муариф је при том од ректора Илариона тражио 100 лира у злату и по три лире за сваког наставника ако жели да се избави из ове ситуације. Запретио је Илариону да о претресу школе ником ништа не говори, али он је о томе одмах обавестио руски конзулат у Призрену, као и српски конзулат у Скопљу и посланство у Цариграду. Дипломатском акцијом српских и руских дипломата богословија је већ почетком новембра могла несметано да настави са радом.⁵⁹⁷

Иларион Весић тражио је дозволу за рад шесторазредне богословије и потврду наставног плана вилајетском просветном инспекторату у Скопљу. Богословија је добила званичну дозволу за рад 12. новембра 1893. године под именом Православна богословска учитељска школа. То је била шесторазредна гимназија, односно средња школа за српску мушку децу. На дозволи је дословце писало који се предмети слободно смеју предавати и по којим уџбеницима са тачним насловом писца и годином издања као и имена наставника, чији су поданици били и где су и када завршили школовање. Богословија је третирана као приватна школа чији су наставници потврђивали сведочанства код државних просветних власти.⁵⁹⁸ У дозволи је писало: „За горе означену школу, у варош махали, која постоји на

⁵⁹⁵ Славиша Недељковић, *Србија и...*, 337.

⁵⁹⁶ АС, МИД ППО, 1893, ред 179, Призрен, 18. новембар 1893.

⁵⁹⁷ Славиша Недељковић, *Србија и...*, 308.

⁵⁹⁸ АС, МИД ППО, 1911, ред 254, 12. новембар 1894, б. м.

име завештаоца, руског поданика Симе Игуманова, издата је дозвола Илариону Весићу. Дозвољени предмети могу се слободно предавати, а недозвољени предмети забрањују се предавати; Ако се укаже потреба, да се једна или више књига мења, потребно је исте потврдити; Ако би се школа преместила из једног места у друго, ваља тражити дозволу од надлежне власти у Цариграду; Кад ђаци после испита добијају награде то се мора чинити у присуству једног чиновника из просветне комисије; Ђаци који сврше школу, добијају сведочанства и њихова имена имају се послати просветној комисији; О старању и учењу ученика подноси се сваке године извештај; Изасланику просветне комисије управа је дужна указати олакшице у раду. Онога, што је означено параграфом 129., на полеђини ове дозволе, имају се управитељи и наставници строго придржавати, на ком је основу и дозвола издата.“

Дозвољени предмети и уџбеници

Који су предмети дозвољени:	Име писца:	Када и где је књига штампана
Упутство Светог писма	Никанор	Београд, 1864.
Догматичко богословље	Трош. Фонда С. И.	Београд, 1885.
Геометрија	М. Петровић	Панчево, 1888.
Црквено Богословље	Трош. Фонда С. И.	Београд, 1885.
Обредословље		
Хигијена	Јовановић	Београд, 1871.
Омилитика		
Ботаника	Пецић	Београд, 1884.
Наставствено богословље	Михаило	Београд, 1871.
Рачуница	Михаиловић	Београд, 1890.
Катихизис	Никола	Панчево, 1880.
Словенски језик	Сретеновић	Београд, 1885.
Пастирско богословље		
Руска граматика	Илић	Београд, 1882.
Црквена историја	Трошк. Фонда С. И.	Београд, 1882.
Логика	Радуловић	Београд, 1882.
Номоканон	Ружичић	Београд, 1886.
Таблица	Ружичић	Београд, 1885.
Српска граматика	Новаковић	Београд, 1888.
Српска граматика II део		Београд, 1871.
Српска књижевност		Београд, 1885.
Методика	Шапчанин	Београд, 1885.
Теорија Педагогике		Београд, 1885.
Наука о животињама	Пецић	Београд, 1884.
Познавање човека	Миљковић	Београд, 1885.
Минерологија	Пецић	Београд, 1885.
Географија	Смирнов	Петровград, 1865.
Психологија	Васиљевић	Београд, 1870.
Пољска Економија	Тодоровић	
Физика	М. Петровић	Панчево, 1885.
Хемија		
Метод Олендорф	Ла Рус	Париз
Црквено певање	Тривуновић	Београд, 1885.

Наставници којима је дозвољен рад у школи

Имена наставника	Чији су поданици	Сведочанства, где и кад су добили
Иларион	Српски	У Кијеву, 1891.
Илија Вучетић	Турски	У Феодосији, 1880.
Т. Димитријевић	Турски	У Београду, 1873.
А. Филиповић	Турски	У Београду, 1883.
Сима Поповић	Турски	У Београду, 1893.
Никола Поповић	Српски	У Београду, 1893.
Мих. Тасић	Српски	У Београду, 1893.
Јусуф Зија	Турски	У Призрену, 1874.
П. Костић	Турски	У Београду, 1873.

Незадовољни понашањем ректора Илариона Весића и васпитача Петра Костића ученици богословије Милија Ђуфаловић, Милић Дабетић, Манојло Мрвић, Стефан Антонијевић, Милош Ненадић и Радуле Стаматовић напустили су Богословију и отишли у Београд. Ректор им није дозволио да напусте школу али су се они кришом и уз помоћ Арбанаса довели српске границе. Оптуживали су ректора да не брине о исхрани ученика, да ученике туче и малтретира, да се ученици кажњавају и губе благодејање ако их ухвате да пуше. С друге стране, ученици су констатовали да је педерастичка веома раширена али да се преко тога прелазило ћутке. Написали су једно опширно писмо Љуби Ковачевићу. Од њега су тражили да се обрати посебна пажња на функционисање школе. О њиховој исправности, дисциплини и раду позивали су се на наставнике Василија Десића и Саву Јакића, бивше наставника богословије.⁵⁹⁹

Бранислав Нушић је преко лета на путу путовању по Старој Србији обишао и Призрен. Није затекао ректора нити професоре ни ученике али је обишао зграду богословије. Нушић се питао: „да ли су тиме што постоји један од најстаријих и највиших наших просветних завода у Турској задовољене уједно и све оне потребе које тако важно средиште, као што је Призрен захтева“. Питао се да ли Богословија може бити центар српских послова и управљати њима. Било му је познато да је Богословија управља просветном пропагандом. Нушић је сматрао да је ректор превише заузет пословима богословије (уједно је био ректор и управитељ и васпитач и економ...). Зато је Нушић прегледао да се у Призрену отвори српски Конзулат који би заједно са Богословијом и са потенцијалним српским митрополитом могао да одигра велику улогу. Говорио је и о значају руског конзулата и о конзулима који су штитили права Срба (Јастребов, Лисевич, Аћимовић). Говорио је и о Мелетију, мада га у Призрену није срео јер је митрополит био одустан.⁶⁰⁰

Пре почетка школске 1894/5. године Иларион је био у Београду. Тражио је да се преко Коче Поповића, књижара у Скопљу, пошаљу књиге и мапе потребне за Богословију и мапе.⁶⁰¹ Управа богословије је током године добијала молбе ђачких родитеља да се за нове

⁵⁹⁹АС, МИД ППО, 1894, ред 517, бг, бм.

⁶⁰⁰АС, МИД ППО, 1894, ред 406, Приштина, 1894.

⁶⁰¹АС, МИД ППО, 1894, ред 276, Београд, 8. август 1894.

благодејанце приме њихова деца. Но, како је број благодејанаца већ био попуњен, управа је преко *Цариградског гласника* објавила да се више не шаљу молбе. Константовала је да се у Богословију могу примити ученици о свом трошку ако су задовољили услове за пријем у школу. Услови су били: да су завршили четири разреда основне школе са одличним или најмање врло добрим успехом и одличним владањем, да нису млађи од 12 нити старији од 16 година, да од својих родитеља или старалаца донесу потврду да ће бити материјално обезбеђени и да од управе школе неће тражити помоћ. О свом трошку могло је бити примљено само десет ђака, који би плаћали десет турских лира за стан, храну и прање веша. Били су у обавези да донесу пола од ове суме унапред а другу половину до Дана Светог Саве и овим су подмиривали само једну школску годину. Право на пријем у Завод о свом трошку имали су ученици из удаљених крајева од Призрена а ученици из околине Призрена тек ако остане упражњено место. Сви остали ученици били су у обавези да нађу стан у граду али само у кући у којој управа одобри да ученици могу становати.⁶⁰²

Љубомир Ковачевић и Андра Стефановић су 25. септембра били у Призрену. Љуба Ковачевић је разговарао како са управом богословије тако и са грађанима Призрена. Андра, професор Велике школе, направио је план за зидање нове зграде у Богословији. Турске власти су им правиле велике сметње при путовању. Обишли су и Пећку патријаршију, Приштину, Грачаницу а били су и у Скопљу. Захваљујући српској дипломатији они су могли да наставе обилазак косметских градова. Љуба Ковачевић је добио 1.000 динара у злату за путне трошкове.⁶⁰³

Те школске године уписано је 220 ученика. Школу је завршило 202 ученика. У први разред је уписано 58 а завршило је 55, други разред је уписало 57 а завршило 48, трећи разред је уписало 44 а завршило 39; четврти разред је уписало 30 а завршило 29, пети разред је уписало 20 ученика исто толико је и завршило разред; шести разред је уписало 11 ученика, исто толико је и завршило. У заводу је становало 145 а ван њега 75 ученика. Био је и један ванредни ученик. Због „моралних“ погрешака из Завода је истерано 2 ученика, затвором су била кажњена 6 ученика. Највише ученика било је из Призрена и околине 81, затим из Приштине и околине 23, Скопља и околине 17 из Гњилана 11, из других места мањи број. Највише је било сељачких синова (73), свештеничких синова (46), трговачких (26), занатлијских (71) и учитељска само 4 сина.⁶⁰⁴ За благодејање 125 ученика Српска влада је издвојила 37.500 динара.

⁶⁰²*Цариградски гласник*, 23. март 1895.

⁶⁰³АС, МИД ППО, 1894, ред 282, Београд, 11. септембар 1894.

⁶⁰⁴Иларион Весић, *Извештај...*, 1894/5, 6.

У Богословији је дошло до смене наставног кадра. Наиме, Петар Костић је отишао у Солун, где је отворио српску гимназију „Дом науке“, а Сима Поповић постављен је за директора Српске мушке гимназије у Скопљу.⁶⁰⁵

За наставнике богословије постављени су нови наставници: Милан Ј. Гајић,⁶⁰⁶ Стеван Стевановић,⁶⁰⁷ Коста Ј. Лозанић,⁶⁰⁸ био је наставник богословије школске 1894/5 до 1898/9. године.⁶⁰⁹

Наставницима Милану Гајићу, Стевану Стевановића, Василију Стојановићу и Кости Лозанићу био је забрањен рад у школи зато што нису имали уверење о владању. Када су донели уверење, опет су имали забрану рада зато што своје диломе нису оверили у турском посланству у Београду. Када су ти исти наставници хтели да овере дипломе у Београду, турски посланик им је рекао да се овера диплома више не тражи у Османском царству. Стеван Стевановић предавао је само неколико дана јер му је био забрањен рад. Коста Лозанић је у школи провео само недељу дана и крајем новембра отишао у Битољ одакле је требао да донесе уверење о свом владању. Његово владање је било у складу са турским законима али валија није хтео да му изда такво уверење јер се противио српским школама. Месецима је у Битољу чекао уверење и тек је априла 1895. године добио уверење о владању уз помоћ српске дипломатије и Димитрија Бодија, битолског конзула. Лозанић је из Битоља отишао у Скопље где је чекао да муариф добије одговор од просветног мутесарифа из Призрена да ли је Лозанић заиста наставник богословије.⁶¹⁰ Турске власти су стално одуговлачиле а све у циљу да ометају рад у Богословији.

Скопски валија је наредио да наставници којима је забрањен рад дођу у Скопље где би пред просветном комисијом полагали испите. Наставници су дошли у Скопље али су на такав валијин захтев одговорили да о томе морају да размисле. Сви меродавни српски фактори су били против тога, целокупна српска и руска дипломатија у Османском царству се борила да се не врши провера знања српских наставника пред турском комисијом. Остали наставници су неко време провели у Скопљу где су радили на утврђењу својих сведочанстава. Из Скопља је Стеван Стевановић отишао у Београд где је требало своју руску

⁶⁰⁵ Исто, 11.

⁶⁰⁶ Милан Гајић, професор, директор (Грабовац, 1869 – Београд, 17. I 1947). Гимназију у Крагујевцу похађао је 1888–1889, потом завршио Историјско-филолошки одсек Велике школе у Београду. Био је професор призренске богословије од 1894. до 1896. (Александра Новаков, *Гајић, Милан*, СБР 2, Нови Сад 2006).

⁶⁰⁷ Стеван Стевановић, родом из Србије, завршио је богословију у Београду и Духовну академију у Русији. Предавао је у богословији само неколико дана школске 1894/5. године.

⁶⁰⁸ Коста Лозанић рођен је у селу Лопатице у близини Битоља. Грчку гимназију завршио је у Битољу. Конзул у Битољу Димитрије Боди га је послао у Београд 1890, да се школује као питомац српске владе. Завршио је и историјско-филолошки одсек Велике школе у Београду 1894. Професорски испит положио је у Београду 1910. године. Био је наставник богословије у Призрену (1894/5–1897/8). Наставник у гимназији у Битољу (1898–1912), заступник директора и ревизор основних школа; у гимназији у Лесковцу (1913–1914) и у Битољу од јануара 1914. Председник Црквене општине у Битољу. После ослобођења био је члан црквене управе цркве Светог Димитрија у Битољу. (*Грађа за историју македонског народа из Архива Србије*, том V, књ. 1, приредио Климент Џамбазовски, Београд 1988, 484).

⁶⁰⁹ Милан Гајић, наведено дело, 94–95.

⁶¹⁰ АС, МИД ППО, 1895, ред 380, Скопље, 29. август 1895.

потврду да потврди и у турском посланству. Време је пролазило, а у Богословији је предавало само четири наставника чиме је ректор Иларион био веома незадовољан.

Ректор Иларион је молио туторство да убудуће наставници буду на дуже време у богословији, јер стална смена наставника изазива сумњу код Турака. Крајем августа 1894. године, Министарство иностраних дела Србије усвојило је предлог ректора да се за наставнике ове школе шаљу искључиво предавачи са завршеном високом школском спремом. Сви они, пре одласка у Призрен требали би да потпишу уговор, у Министарству који их је обавезивао „да у Призрену, без обзира на све непријатности које већ постоје као и оне које могу наступити ради националних циљева, остану непрекидно три године“.⁶¹¹

Ректор је сматрао да се не сме дозволити да српске наставнике испитују у Скопљу. Питао се ко ће их испитивати да ли Турци који нису стручни за српске школе или Бугари који су „српски непријатељи“. Он је сматрао да је ректор богословије позван да цени способност наставника. Подсетио је татора, да када је школа добила дозволу за рад као шесторазредна, ректор Иларион је приликом потврђивања сведочанства наставника богословије, саопштио валији и муарифу да је, што се диплома наставника тиче, довољно да је он уважи а да је турске власти само потврде. На тај начин он је код турских власти потврдио како своју тако и дипломе својих колега. Констатовао је да би наставници требало да раде у школи, упркос забрани турских власти.⁶¹²

Скопски валија је рекао руском конзулу Лисевичу да је добио наредбу од великог везира да се наставници не морају подвргнути испиту него ће их муариф мудир само упитати где су учили и које ће предмете предавати.⁶¹³ Марта месеца велики везир је рекао да ће двојица наставника добити дозволу за повратак у Призрен али не и трећи (Стеван Стевановић) који је био официр у активној српској војсци. Очигледно да са тим нису били упознати министар иностраних послова, који се о томе накнадно обавештавао код министра војног с питањем да ли је Стевановић био војно ангажован. Министар је одговорио: „служио је дуже време у руској војсци а да је у Српској војсци био пешадијски потпуковник и као такав пензионисан“. Стевановић је морао је да се врати у Београд јер му је останак у Османском царству био онемогућен. Наставници Милан Гајић и Василије Стојановић добили су дозволу за рад 10. априла 1894. године.⁶¹⁴

Предавали су: ректор Иларион догматичко богословље, омилитику и пастирско богословље; Тривун Димитријевић литургику и канонично право, историју српске цркве и општу историју, био је и библиотекар; Илија Вучестић руски језик, математику и физику; Јусуф Зија турски језик; Милан Гајић педагогику и теорију српске књижевности; Апостол

⁶¹¹Славиша Недељковић, *Србија и ...*, 300.

⁶¹²АС, МИД ППО, 1895, ред 380, Призрен, 5. фебруар 1895.

⁶¹³АС, МИД ППО, 1895, ред 380, Скопље, 5. фебруар 1895.

⁶¹⁴АС, МИД ППО, 1895, ред 380, Скопље, 21. јануар 1895, 3. фебруар 1895, 22. фебруар 1895, 29. март 1895; Битољ, 19. фебруар 1895; 6. април 1895; Цариград, 14. март 1895.

Филиповић методу са школским радом и пољску економију и хемију с минералогijом и земљопис, био је деловођа Савета; Михаило Тасић Свето писмо, црквено појање и правило и психологију с логиком; Василије Стојановић библијску историју Старог и Новог завета и хришћанску науку, црквено појање и словенски језик, био је и васпитач.

Прослава Светог Саве те године почела је Божјом службом у Цркви Светог Ђорђа, коју је служио ректор Иларион Весић са свим призренским свештеницима. Беседио је о значају школе и просвете и о потреби да се у Призрену подигне нова школска зграда за основну школу. Након службе прослава се наставила у богословији. После освештења водице и сечење колача, наставник Милан Гајић говорио је *О народним умотворинама и њиховом значају за народ*. Ученици су певали Химну Светом Сави и друге српске песме као и тада незаобилазну химну султану. Послужење је било у стану ректора Весића.⁶¹⁵

Ученици и наставници богословије обишли су гроб Симе Игуманова 12. маја 1895. године. Било је преко 200 ученика. У манастирској цркви служио је ректор Иларион а на гробу је одржан парастос. Ректор је говорио о Симиним добрим делима за потомство.⁶¹⁶

Михаило Аћимовић, руски конзул у Призрену, био је у Цариграду и у разговору са Митром Бакићем, послаником Црне Горе, говорио је о стању Српске православне богословије у Призрену. Рекао је да она спрема младе људе из Османског царства да би у Царству развила српску образованост, одржали српски језик и обичаје и поткрепили српски елемент. Управа школа није смела да прима ученике из Краљевине Србије и Кнежевине Црне Горе. Ипак, управа је примила поједине ученике из Васојевићке нахије под условом да се они сами финасирају. Али родитељи деце нису исплатили дуговања према богословији. Молио је посланика Бакића да посредује, како би ти родитељи исплатили дуг богословији.⁶¹⁷

Професорски савет је имао 11 седница. Економски одбор (чланови: ректор, деловођа Савета, васпитач и економ школе) често се састајао и расправљао о свим питањима која се тичу економије завода.

Испити у богословији почели су мало раније него претходних година, трајали су од 31. маја до 15. јуна. То је управа објашњавала речима: „мало се пожурило зато што се мора рушити стара трпезарија зидати нова, па би у том случају било тесно за питомце.“⁶¹⁸ С друге стране, скопски конзул Тодор Станковић молио је ректора да се раније заврши настава како би наставници могли да изврше ревизију како у гимназији у Скопљу тако и по основним школама Скопског конзулата.

Одбор Коларчеве задужбине је, преко Милојка Веселиновића, конзула у Скопљу, послао 50 књига (*Цариградска епархија и православље у европској Турској*) ректорату

⁶¹⁵ Цариградски гласник, 11. фебруар 1895.

⁶¹⁶ Цариградски гласник, 10. мај 1895.

⁶¹⁷ *Односи Србије и Црне Горе у 19. веку 1904–1903*, приредио Петар Поповић, Београд 1987, 742.

⁶¹⁸ Цариградски гласник, 1. јун 1895.

Призренске богословије. Примерке књиге је поделио ректор Иларион својим ученицима и другим виђенијим Србима.⁶¹⁹

Иларион је био информисан да је Љуба Ковачевић обећао мештанима Призрена да ће њега сменити са положаја ректора као и поједине наставнике. Ректор се нелагодно осећао и констатовао је да ће отићи са тог места, иако је четири године провео на том положају, да је и дозвола за школу (русет наме) на његовом имену. Констатовао је да би нови ректор мора да дође у Призрен да би се могла извршити примопредаја. Писмо је завршио речима: „не пристајем ни на то да се преко тужбе оштине Призренске пређе без пажње. Ја молим да се њима даде решење са потписом татора а мени копија истога да се пошаље. Без овога решења ја ни и ком случају не остајем овди.“⁶²⁰ Расправа око одласка из богословије и Призрена наставника Вучетића и Филиповића као и ректора Илариона је настављена и следећих месеци. Иларион се у писму митрополиту жалио на однос појединих Призренца према њему и појединим наставницима и за то је оптуживао Петра Костића а одговорним је сматрао и Ковачевића који је, по његовим речима желео да Иларион напусти Богословију. Није допуштао одлазак ових наставника јер је сматрао да су добро радили посао али се нису умиљавали Призренцима и зато им нису били по вољи. Али је нудио своју оставку која није била уважена. Уз помоћ митрополита Михаила а и догађаја који су уследили расправа око овог питања се стишала.⁶²¹

Финансијска ситуација је била слична као и претходних година. До јуна месеца за 1895. годину Љ. Ковачевић је послао 22.500 динара. Иларион је узајмио 8.000 динара од Гиге Х. Јакића из Скопља (слао је једном приликом чек на 75 наполеона што је тада било 1.500 динара). Тражио је да се Богословији пошаље неопходних 14.600 динара колико је дуговао. „Колику дакле штету трпи мој буџет само зато што се на време новац не шаље“ говорио је Иларион. Поздрављао је избор Јеврема Рајића за татора богословије и изразио жељу да се ближе упозна с њим.⁶²²

На основу тестаментa Симе Игуманова, као а и прихода које је остваривала његова задужбина, Богословија је добила новчану помоћ. Љуба Ковачевић је у писму митрополиту Михаилу написао: „нисмо се састали до рачуне прегледамо и доведемо у ред послове масе покојног Игуманова. Ми смо дали 6.000 за Богословију без Вас, па треба да се забележи и види стање масе“.⁶²³

Турски суд је наредио управи богословије да у најкраћем року поруши стару зграду у којој је била смештена трпезарија и кухиња за ученике. Та зграда се почела урушавати сама од себе а комшије су стрепеле да неко може и да страда од тих рушевина, зато су пријавили

⁶¹⁹ АСАНУ, 10497/50, Београд, 12. јун 1895.

⁶²⁰ АС, МИД ППО, 1895, ред 380, Призрен, 6. јун 1895, 15. јун 1895.

⁶²¹ АС, ПО, 1903, 48/15, Липик, 22. август 1895.

⁶²² АС, МИД ППО, 1895, ред 380, Призрен, 17. јун 1895.

⁶²³ АС, ЛК, 472, Београд, 9. јануар 1895.

властима. О том проблему ректор је обавестио тудоре да ће ученици ручати и вечерати у дворишту, на отвореном, док год се не сазида нова зграда.⁶²⁴

Иларион је обавестио министра спољних послова да је добио дозволу за грађење нове куће али у обимима старе куће која је на том месту постојала, што Богословији није одговарало. Он је план послао Вилајету у Скопљу а они су га послали у Цариград. Молио је да се замоли руски посланик да он интевенише на Порти да се дозволи зидање школе како је Богословији одговарало.⁶²⁵ Владан Ђорђевић, посланик у Цариграду покушао је дипломатским путем да реши то питање. Велику помоћ, као и до тада, пружила је руска амбасада. Наиме, Максимов, први драгоман Руске амбасаде који је више пута поводом призренске богословије и њених проблема одлазио код великог везира, успешно је решио и ово питање. Максимов је сугерисао српском посланику Владану Ђорђевићу да неко из Призренске богословије дође у Цариград и уреди односе богословије са турским властима. Српски посланик је сматрао да би то могао да буде неко ко је окретан и ко добро говори турски. Уколико нико из богословије не би могао да дође, било би добро да дође Петар Костић, њен бивши наставник и управитељ, а тада директор гимназије „Дом науке“, који је у тим пословима вичан.⁶²⁶

Иларион је отишао у Скопље због дозволе за грађење нове куће. Дозвола је стигла из Цариграда јуна 1895. године. Ректор је тражио дозволу да одмах почне са зидањем нове куће, питао је да ли може да потроши 6.000 динара уштеђевине, за зидање школе.⁶²⁷

Мелетије је преминуо 8. септембра 1895. Постојала су три кандидата за новог митрополита Србина: Дионисије, кога је подржавала Васељенска патријаршија, Иларион и Сава Косановић. Нелидов, руски посланик у Цариграду, обећао је да ће код турских власти подржати Дионисијеву кандидатуру.⁶²⁸

Пре почетка 1895/96. школске године ректор Иларион је тражио и добио одсуство месец дана, ради лечења. Дужност ректора предао је Илији Вучетићу, као најстаријем наставнику овог Завода, а бригу око грађење нове куће и куповину материјала водили су сви наставници.⁶²⁹

Грађење новог школског објекта није бити готово до 27. септембра, те су предавања касније почела. Ученици првог разреда, као и они који су школске 1894/5. године пали на неком испиту, дошли су раније (до 24. септембра).⁶³⁰

Те године у школи су предавали: ректор Иларион Весић, Тривун Димитријевић, Апостол Филиповић, Милан Гајић, Коста Лозанић, Сава Јакић, Михајло С. Тасић, Василије

⁶²⁴АС, МИД ППО, 1895, ред 380, Призрен, 2. март 1895.

⁶²⁵АС, МИД ППО, 1895, ред 380, Београд, 1. јул 1895.

⁶²⁶АС, МИД ППО, 1895, ред 380, Цариград, 26. април 1895.

⁶²⁷АС, МИД ППО, 1895, ред 380, Призрен, 2. март 1895.

⁶²⁸АС, МИД ППО, 1895, ред 246, Цариград, 28. август 1895.

⁶²⁹АС, МИД ППО, 1895, ред 57, Призрен, 17. август 1895; Београд, 17. август 1895.

⁶³⁰Цариградски гласник, 10. август 1895.

Стојановић, Јусуф Зија. Дужност васпитача и библиотекара вршио је Милан Гајић, дужност економа и деловође Савета вршио је Василије Стојановић. У Богословију је почетком јануара дошао архимандрит Данило Недељковић.⁶³¹ Илија Вучетић је отишао у Скопље, где је постао директор Српске гимназије.⁶³²

Свети Сава је 1896. године прослављен на посебан начин. После литургије из Цркве Светог Ђорђа до богословије се ишло литијом. Ректор богословије Иларион је беседио о Греху. У богословији је, у присуству ученика и грађана Призрена, Апостол Филипковић одржао практично предавање из хемије о угљен-диоксиду. Након тога уследила је вечера за позване грађане, представнике Општине, свештенике и учитеље. На вечери је био присутан и архимандрит Макарије, патријаршијски егзарх из Цариграда.⁶³³

Богословија је и даље оскудевала у уџбеницима, нарочито српског језика, јер се нису смели користити уџбеници из Србије јер је у њима био садржај противан интересима Османског царства. Планирано је да наставник Милан Гајић изабере теме из српских уџбеника које би одговарале приликама па да тако уређене уџбенике одштапају са дозволом османских власти. Такви уџбеници могли би се користити у српским гимназијама у Цариграду, Солуну и Скопљу.⁶³⁴

Ректор Иларион је преко *Цариградског гласника* дао службену објаву где је написао да многи ученици Краљевине Србије и Кнежевине Црне Горе желе да се школују у богословији о свом трошку и да често самоиницијативно и долазе, али да у богословији нема места за нове ученике, посебно за оне које нису из Отманског царства. Подсетио је да је Сима Игуманов наменио ову школу само за Србе из Османског царства. Они који се школују у Краљевини Србији а желе да наставе школовање у богословији морају се обратити таторима Фонда Симе Игуманова и тек када од њих добију писмену одобрење, могу доћи у Призрен.⁶³⁵

Митрополит Дионисије је у Призрен дошао априла месеца. Иако ректор Иларион није био изабран за митрополита, изразио је задовољство што је за призренског митрополита

⁶³¹ Данило Недељковић, архимандрит, игуман (Соко Бања, 1848 – Манастир Свети Роман, 2. јун 1906). У родном месту је завршио основну школу. Као монах завршио је богословију у Београду. С малим прекидом манастиром је управљао од 1873. до 1902. Материјално је унапредио манастир, сточни фонд је увећао, пошумио је манастирску околину, која је била исечена. За наставника Српске православне богословско-учитељске школе постављен је јануара 1896. Било је у плану да постане старешина манастира Дечани и зато је и упућен у Призрен да буде предавач, док се не стекну прилике да оде у Дечане. Покушао је да из Призрена управља Дечанима али у томе није успео. Провео је нешто више од годину дана као наставник и као заступник ректора 1897/98. у богословији. Тешко болестан живео је у манастиру 1902 – 1906. Био је почасни члан Врховног епархијског суда и Епархијског духовног суда у Нишу и Крушевцу. Био је одликован напрсним крстом и Орденом Светог Саве III степена. Сахрањен је с јужне стране манастира Свети Роман. (АС, МИД ППО, 1895, ред 425, Призрен, 27. децембар 1895, АС, МИД ППО, 1897, ред 73, Призрен, 20. март 1897; Шематизам Србије 1879–1905; *Весник српске цркве*, 1906, књ. 1, св. 6, 571; *Пастирска реч*, 1906, 208; Милојко В. Веселиновић, *Свети Роман*, Ниш 1939, 42).

⁶³² Иларион Весић, *Извештај...*, 1895/6, 4–6.

⁶³³ *Цариградски гласник* 1. фебруар 1896.

⁶³⁴ Иларион Весић, *Извештај...*, 1895/6, 13.

⁶³⁵ *Цариградски гласник*, 21. март 1896; АС, ЛЈК, 859, Призрен 7. мај 1896.

постављен Србин. Сматрао је да Српска влада мора наставити активност и да се на овом успеху не треба задржати. Иларион је констатовао: „У Призренској епархији нису наши интереси тако угрожени, успех би био потпун тек онда када се завојевала која катедра у Македонији“.⁶³⁶

На слави манастира Светог Марка присуствовали су митрополит, ректор, наставници и ученици богословија. У присуству три наставника богословије, два грађанина Призрена прегледали су манастирске рачуне и предали управу архимандриту Јанићију. Ректор Иларион беседио је о Сими Игуманову.⁶³⁷

Долазак Србина митрополита за Рашко-призренску епархију није се посебно одразио на богословију и њене односе са турском влашћу. Одразио се једино у личном односу ректора богословије и митрополита. За рад у богословији и даље је било надлежно Министарство иностраних послова Србије. Митрополита су консултовали, обавештавали га као и ректора богословије, а своје одлуке су им саопштавали преко српских конзулата у Османском царству.⁶³⁸

Ректор је молио да се школе које су до сада били под старањем управе богословије пренесу, не само формално већ и стварно, митрополиту Дионисију. Залагао се да се и буџет манастира Дечани буде брига митрополита.⁶³⁹

Богословија је 1896. године прослављала 25 година рада. Ректор је јануара месеца писао главном тунору Љ. Ковачевићу и молио га је да га извести о мишљењу меродавних фактора о прослави 25 годишњице рада призренске богословије.⁶⁴⁰ Обавестио га је да је Савет богословије прописао програм прославе. Планирано је да се главна свечаност одржи у Заводу, 6. јула 1896, планирао се одлазак у манастир Светог Марка где би се одржао парастос Сими Игуманову. У плану је било и обилазак манастира Дечани за Петровдан, када је тамо сабор. У том писму ректор богословију назива: Матицом православних Срба у Отманској империји. Саопштио му је да би могао да обезбеди 100 кревета са постељином за госте, који би на прославу дошли. Ученици би били смештени по учионицима. Он је сматрао да ће прославу одобрити и турске власти, јер би то била културна свечаност без политичких манифестација.⁶⁴¹

Владан Ђорђевић, српски посланик у Цариграду, сматрао је да би најцелисходније било да се потражи мишљење митрополита Дионисија о организовању прославе. Митрополит Дионисије је сматрао да би било врло корисно позвати све значајне Србе на прославу двадесетпетогодишњице јединог вишег српског духовног завода за православне

⁶³⁶ АС, ЛК 859, Призрен, 18. јануар 1896.

⁶³⁷ Цариградски гласник, 15. мај 1896.

⁶³⁸ АС, МИД ППО, 1896, ред 478, Приштина, 3. август 1896.

⁶³⁹ АС, МИД ППО, 1896, ред 616, Призрен, 19. април 1896.

⁶⁴⁰ АС, ЛК, 859, Призрен, 18. јануар 1896.

⁶⁴¹ АС, ЛК 54. б.д. б.м.

Србе у Османској империји. Али како је он познавао прилике у Османском царству, прославу треба одложити: „боји се да би штета према данашњим приликама не премаши корист. Могли би довести и сам Завод у незгодан положај код разузданих Арнаута и њихових бесних поглавица.“⁶⁴² Прослава је била веома скромна и без помпе, за шта се из објективних разлога залагао митрополит Дионисије.⁶⁴³

Савет богословије је поверио Милану Гајићу да изради Споменицу о двадесетпетогодишњици рада завода. (За тај посао добио је хонорар у износу од 250 динара, штампање је плаћено 54.20 динара).⁶⁴⁴

Те године митрополит је седам пута посетио школу, пет пута у току године, два пута за време испита.⁶⁴⁵ Пратио је годишњи испит, чији је почетак и објавио. Био је присутан и у цркви на литургији пре испита. Залагао се да новац неопходан богословији стигне на време и у том смислу више пута је интервенисао код српских конзула.

Митрополит Дионисије је на инсистирање руског конзула Михаила Аћимовића тражио да се Петар Костић, бивши управитељ богословије, из Солуна врати у Призрен. Како то није била искрена жеља самог митрополита, у договору са српским конзулом у Приштини, српски конзул у Солуну је написао писмо у коме је инсистирао да Костић остане још годину дана у Солуну јер је неопходан Српској гимназији.⁶⁴⁶

Митрополит Дионисије није био задовољан радом богословије. Говорио је да „овај једини српски духовни расадник у Отоманској царевини не жалост није оно што би требало да буде“.⁶⁴⁷ Пре свега, био је незадовољан ректором Иларионом Весићем. Њихови међусобни односи су били лоши. Митрополит Дионисије је тражио да се Иларион удаљи са места ректора и из Призрена. По митрополитовим речима он је „један обичан интригант“ и претио је, ако се његова жеља не испуни, да ће га он протерати „силом своје власти“.⁶⁴⁸

Пре завршетка школске године Иларион је отишао из Призрена у Приштину, тражио је да му се допусти да путује у Русију на крунисање цара Николаја II, чему се противио митрополит Дионисије.

Написао је Иларион писмо конзулу, у коме се правдао: „Нисам намеран бранити се пред г. министром у оптужби да противдејствујем г. митрополиту Дионисију у Призрену а дужан сам рећи да осим сокачких разговора који су могли бити и преувеличани и иначе протумачени г. Дионисије ни г. Аћимовић не могу изнети ни један факт ни доказ стваран да

⁶⁴² АС, МИД ППО, 1896, ред 425, Скопље 17. мај 1896.

⁶⁴³ АС, МИД ППО, 1896, ред 478, Цариград, 1. април 1896; Призрен, 3. април 1896; АС, ЛК, 593, Београд, 3. април 1896.

⁶⁴⁴ АС, МИД ППО, 1897, ред 645, Београд, 30. мај 1897.

⁶⁴⁵ Иларион Весић, *Извештај...*, 1895/6, 17.

⁶⁴⁶ АС, МИД ППО, ред 478, Приштина, 3. август 1896.

⁶⁴⁷ АС, МИД ППО, ред 425, Призрен, 29. април 1896.

⁶⁴⁸ АС, МИД ППО, 1896, ред 478, Призрен, 29. април 1896; Скопље, 14. мај 1896; АСАНУ, МР 14243, Призрен, 1896.

сам је било речима, било делом показао своју непослушност према њему а још мање изговорио какву реч противу њега а ја ћу још доказати у своје време фактима да сам све чинио што се могло чинити да не увредим његову архијерејску осетљивост“. Тражио је да се врати у Призрен, да узме своје ствари. Српски конзул је пренео Стојану Новаковићу његову молбу и он је одговорио да може у Призрен по ствари и да препоручује митрополиту Дионисију да га остави да ради до краја школске године.⁶⁴⁹ Иларион је стигао у Призрен 7. јуна и митрополит му је дозволио да остане на служби до краја школске године.⁶⁵⁰

Испити су те школске године почели раније, завршни испит је окончан 28. јуна. Испитима су присуствовали митрополит Дионисије, мутесариф и његов први секретар, председник просветне комисије. Мутесариф је и сам постављао питања ученицима и у разговору са наставницима изразио своје задовољство одговорима. Ученици су при његовом доласку и одласку певали царску химну.

Број ученика школске 1895/6.

Разред	на почетку шк. године	на крају шк. године
I	40	34
II	38	38
III	51	48
IV	47	47
V	28	28
VI	18	18
Свега	222	213

Било је и ванредних ученика који су похађали ову школу. У Заводу је становало 150 ученика а ван њега 77 ученика. Добровољно су напустили школу њих 9, а разреде је завршило (узимајући у обзир и ванредне) 227 ученика. Као и у претходним годинама, успех ученика који су живели у Заводу, био је много бољи. Било је 18 ученика које је Савет прогласио способнима за учитеље и издата су им и сведочанства о учитељској спреми. Један ученик је примио монашки чин и митрополит Дионисије га је произвео за јерођакона.⁶⁵¹

Ученици шестог разреда слушали су следеће предмете: догматичко богословље, омилитику, пастирско богословље, литургику, канонично право, методику са школским радом, историју српске цркве, руски језик, турски језик, црквено појање и историју српске књижевности.

Ректор Иларион је министру иностраних послова послао списак од 11 ученика који су завршили шести разред богословије и који су спремни да буду учитељи основних школа у

⁶⁴⁹ АС, МИД ППО, ред 425, Приштина, 14. мај 1896; Скопље, 15. мај 1896.

⁶⁵⁰ АС, ЛК 473, Призрен, 26. мај 1896.

⁶⁵¹ Јован Гавриловић, ученик трећег разреда богословије, замонашен је у Цркви Светог Ђорђа и добио име Јеротије, потоњи епископ рашко-призренски. (*Цариградски гласник*, 29. мај 1898).

Османском царству, да би их Министарство имало у виду. То је прва генерација богослова која је завршила шест разреда богословије.⁶⁵²

Ректор Иларион је 30. јуна 1896. године писмом поднео митрополиту Дионисију извештај за школску 1895/96. годину. На крају писма обавештава митрополита да из здравствених разлога одлази из Призрена и са места ректора.⁶⁵³ Архимандрит Иларион је све своје дугове исплатио. У благајни богословије било је 200 златних турских лира уштеде.⁶⁵⁴ Иларион је постављен за директора Српске гимназије у Скопљу.

Митрополит Дионисије је пре почетка школске године, преко приштинског вице конзула Бранислава Нушића, предлагао Живка Бранковића за новог ректора богословије. О томе је конзул обавестио министра иностраних дела.⁶⁵⁵ Један од кандидата за ректора богословије био је и архимандрит Фирмилијан (будући скопски митрополит). Њега би Дионисије пристао да постави за ректора али под условом да се не меша у митрополијске послове.⁶⁵⁶ Ипак је за заступника ректора постављен архимандрит Данило, наставник богословије, 29. јуна 1896. У периоду од 13. септембра 1895, до 12. јануара богословија је потрошила 208.298.06 гроша.⁶⁵⁷

Та школска година је протекла веома уредно у односу на претходне године, имала је шест разреда са 253 ученика. Ученици су пореклом били из Призрена и околине 91, из Ђаковице 1, Приштине и околине 15, Митровице 2, Вучитрна 3, Новог Пазара 7, Плевља 8, Пријепоља 3, Сјенице 6, Нове Вароши 2, Босне 2, Црне Горе 5, Берана и околине 10, Пећи 6, Гњилана 11, Куманова 6, Скопља и околине 26, Кратова 1, Тетова 5, Гостивара 3, Дибарске нахије 9, Скадра 4, Велеса 4, Крушева 21, Битоља 5, Прешева 1, Краљевине Србије 8, Колашина 2, Берова 1, Херцеговине 1, Охрида 1, Кнежевине Бугарске 1 и из Штипа 1 ученик. По занимању родитеља ученици су били синови свештеника 50, учитеља 32, трговаца 91 и сељачких синова било је највише 80. У првом разреду било је 58, у другом 31, у трећем 37, у четвртном 53, у петом 43 и у шестом разреду 27 ученика. Четири ученика су ванредно слушала богословске предмете у 4, 5. и 6 разреду, два ученика први и други разред. У Заводу је било 148 ученика а ван завода 105.

⁶⁵² АС, МИД ППО, 1895, ред 380, Призрен, 28. јун 1895.

⁶⁵³ Иларион Весић, *Извештај...*, 1895/6, 17.

⁶⁵⁴ АС, ЛК, 473, Крушевац, 25. јун 1896; *Цариградски гласник*, 1. август 1896.

⁶⁵⁵ АС, МИД ППО, 1896, ред 425, Приштина, 8. октобар 1896.

⁶⁵⁶ АС, МИД ППО, 1896, ред 478, Приштина, 9. август 1896.

⁶⁵⁷ Љ. Ковачевић је послао 9.000 динара ректору богословије за треће тромесечје у злату. Крајем године послао је још 4.200 динара. За последње тромесечје по планираном буџету Призренске богословије била је сума од 22.676,65 динара и то за богословију 15.583,33 динара. За учитеље основних школа 4.410 и за манастир Дечани 2.683,32 динара. Ректор је до тада примио само 14.000, дуг 8.676,65 динара. Иларион је молио Љ. Ковачевића да исплати новац до краја године како би могао да врати дуг који је узео под интерес. Иларион је констатовоа да је претходни руски конзул позајмљивао богословији и по 200 лира на два месеца без камате, овај садашњи Аћимовић нема пара и не позајмљује а у самом Призрену је тешко наћи велику позајмицу (АС, ЛК 473, Призрен, 24. децембар 1895; АС, МИД ППО, 1896, ред 425, Призрен, 1. јануар 1896).

Радило је највише наставника и број часова по појединим разредима је био велики. Први разред је недељно слушао 22 часа, други разред 22, трећи разред 28, четврти разред 25, пети разред 28 и шести разред 24 часа.⁶⁵⁸

Заступник ректора, архимандрит Данило предавао је литургику, пастирско богословље и словенски језик; Јусуф Зија турски језик; Тривун Димитријевић историју хришћанске цркве, канонично право и општу историју; Апостол Филиповић педагогику са методиком, економију, зоологију с ботаником и хемију, минералологију с хемијом и земљопис; Сава Јакић предавао је руски и француски језик и рачун; Коста Лозанић психологију с логиком, општу историју, физику и рачун; Михаило Тасић предавао је Свето писмо, српски језик и црквено појање; Василије Стојановић предавао је библијску историју, хришћанску науку, словенски језик, краснопис, црквено појање а вршио је и дужност деловође у Савету и био је помоћник васпитачу.⁶⁵⁹ Милан Гајић је добио одсуство и његове часове (рачун, геометрију и физику) није имао ко да држи. Архимандрит Данило предлагао је да се Илија Вучетић врати у Завод и да он преузме те предмете, такође је тражио и професора српског језика и констатовао је да српски језик нема ко да предаје јер свако од наставника у Заводу има превише часова (од 18 до 20 часова).⁶⁶⁰ Наставници су били преоптерећени часовима, нарочито Сава Јакић који је недељно имао 29 часова. Он се залагао да се из наставе изостави француски језик али је Савет био против тога. Изостављена је геометрија а часови математике су смањени на два часа недељно.⁶⁶¹ Дошла су два нова наставника: Светозар Павић⁶⁶² који је предавао историју књижевности, литерарне облике и српски језик, и Михаило Зечевић,⁶⁶³ предавао је црквене предмете и био је васпитач.⁶⁶⁴

Наставници и заступник ректора богословије допустили су да ученици држе проповед у цркви и народу што канонима није било дозвољено. Митрополит Дионисије је то забранио.

Почетком школске године, 25. октобра 1896. године у Заводу је избила побуна мањих размера. Наиме, против ученика из Црне Горе, Ћире Базовића и Милана Поповића, 28 ученика је поднело тужбу да их називају Бугарима, потурчењацима и робовима. Ти ученици су били са подручја Македоније. Тужени ученици су били кажњени са 5 дана затвора. Ученици који су их тужили овим нису били задовољни, сматрали су да треба да буду истерани из школе и због тога су поднели молбу да добију школска уверења и да напусте

⁶⁵⁸ Милан Гајић, наведено дело, 36.

⁶⁵⁹ *Цариградски гласник*, 6. фебруар 1897.

⁶⁶⁰ АС, МИД ППО, 1896, ред 425, Призрен, 19. септембар 1896.

⁶⁶¹ АС, МИД ППО, 1896, ред 425, Призрен, 31. децембар 1896.

⁶⁶² Светозар Павић из Босанске Дубице, завршио је Прву београдску гимназију где је положио и испит зрелости, завршио је и Велику школу као благодетељанац, био је помоћник надзорника благодетељанаца и питомца (1892). Радио је као наставник неготинске гимназије. Наставник богословије био је 1896–1899.

⁶⁶³ Михаило Зечевић родом из Васојевића, завршио је четири разреда богословије у Призрену, био је кандидат богословља, завршио је шест разреда богословске духовне академије у Кијеву, изабран је за место професора Богословије. Већ у септембру је био у Призрену, постављен је за васпитача. Школску 1896/97. је провео у Призрену. Због болести је напустио Призрен и ускоро је преминуо.

⁶⁶⁴ АС, МИД ППО, 1896, ред 425, Београд, 30. август 1896, 7. септембар 1896; Скопље, 29. новембар 1896.

школу. Било је суревњивости између ученика различитог географског порекла. Иначе су ти ученици из Македонији били много слабији у знању од других а национални интерес је налагао да се што више деце из Македоније прими у богословију. Архимандрит Данило је констатовао: „Када сам саопштио Лазару Трубановићу, родом из Пљеваља да га у школу примамо, ну благодејање му не можемо дати, зато што су благодејања исцрпљена, подвикнуо је претећим тоном: јест, извештен сам ја, да не можете нас Србе примити да се школујемо, док Бугаре непрестано у масама у пансионе примате.“ Данило је констатовао да су Македонци до крајности размажени и да раде на штету напретка и дисциплине у школи и „да се њима све кроз прсте гледа и успех у наукама и владању и уопште све“. Ако се и најмање с њима строжије поступа одмах прете одласком из школе. О свему овоме известио је заступник ректора архимандрит Данило, конзула Михаила Ристића.⁶⁶⁵ Незадовољни ученици из Македоније обратили су се руском конзулу Аћимовићу и тражили су новац који је потребан да двојица њихових другова оду у Скопље и ситуацију изложе српском конзулу. Руски конзул им је дао новац али представници нису отишли у Скопље већ су њих 28 отишли у Тетово а одатле свако својој кући.⁶⁶⁶ Уз много материјалних средстава (60 дуката) враћени су у Призрен. Ученици који су побегли начелно су прихватили ред у богословији али су били и даље незадовољни и радили су све што је било забрањено. Неки од ученика су истерани из Завода а неки су сами почетком децембра отишли из богословије. Управа богословије је сматрала да нема смисла трошити новац на њих. Мали број ученика (15) из богословије примљено је у бугарски пансионат. Михаило Ристић, конзул, наложио је Савету богословије да треба мало да попусте у дисциплини и да Данило буде пажљивији према Македонцима.⁶⁶⁷ Ристић је констатовао: „Тамо се уселила нека несрећа која растројава ред у заводу а она долази, како чујем са стране. То је несрећа јер са децом прелазе и њихови родитељи на бугарску страну“.

По Пројекту буџета за богословију за 1897, осим за плате наставника, управа је узела у обзир да је за издржавање 129 ученика потребно 38.700, за плате послужитељима (7 послужитеља) 2.160, за огрев и осветљење 1.200 динара годишње, за ванредне путне трошкове 1.000 динара, за набавку уџбеника и књиге 1.000 динара, за трошкове поште и писаћи прибор 400 динара.⁶⁶⁸ Из главног извода Дневника касе призренске богословије потрошено је: на целокупно издржавање ђака 197.526,16 гроша, на плате наставника 103.585,29, на плате учитеља 95.109,19, на помоћ манастиру Дечани 25.600, на плату дечанског архимандрита 10.800, на огрев и светла 8.200, на канцеларијске потребе 3.406,11, на оправку здања 2.448,04, на ванредне путне трошкове 15.955,22, књиге и уџбенике 4.780,39

⁶⁶⁵ АС, МИД ППО, 1896, ред 425, Призрен, 19. октобар 1896.

⁶⁶⁶ АС, МИД ППО, 1896, ред 425, Приштина, 22. октобар 1896.

⁶⁶⁷ АС, МИД ППО, 1897, ред 560, Скопље, 4. јануар 1897.

⁶⁶⁸ АС, МИД ППО, 1896, ред 425, Призрен, 28. новембар 1896.

и на плату секретару митрополије 7.776 те је укупно потрошено 483.084,16 гроша.⁶⁶⁹ Те године плате наставника биле су: Данилу Недељковићу 2.500 динара, Тривуну Димитријевићу 2.300 динара, Апостолу Филиповићу 2.000 динара, Милану Гајићу 2.000 динара (повећана са 1.800 по налогу Стојана Новаковића, од 11. септембра 1895), Сави Јакићу 2.000 динара, Светозару Павићу 2.000 динара, Михаилу Зечевићу 2.000 динара, Кости Лозанићу 1.800 динара, Михаилу Тасићу 1.500 динара, Василију Стојановићу 1.500 динара и Јусуф Зији 840 динара.⁶⁷⁰

Као што се из приложеног да видети, из Буџета призренске богословије издавана је плата игуману манастира Дечана. Митрополит Дионисије је молио да се плата издаје у висини плате коју је имао бивши игуман, Данило Недељковић.⁶⁷¹

Архимандрит Данило наручио је шајак и чоху за одела ученика и молио је тугоре да се то исплати од новца планираних за треће тромесечје. Децембра месеца Данило је тражио новац, остатак треће транше и четврту траншу. Подсетио је да треба да плате рачун за црквене одежде и рачун за текстил фабрици Параћину.⁶⁷² Такође је поручио из Валожичеве књижаре 35 комада књиге *Омилитике*. Питао је да ли ће се поред Павића поставити наставник за рачун, геометрију и физику, јер се ти предмети нису предавали. Повећање плате тражили су наставници: Коста Лозанић, Михаило Тасић, Сава Јакић, Тривун Димитријевић и ректорски додатак Данило Недељковић.⁶⁷³ Само су Тривуну Димитријевићу и Сави Јакићу биле повећане плате.⁶⁷⁴ Наставник Михаило С. Тасић је поднео оставку на место наставника богословије, оставка му је била уважена.⁶⁷⁵

Властима у Београду била је отежана комуникација са Призреном, јер је руски конзул Аћимовић напустио конзулат.⁶⁷⁶ У Призрену су били немири, управа богословије је помишљала да школу затвори а да ђаке распусти кућама почетком марта 1897.⁶⁷⁷

Испити су почели раније него иначе, да би наставници могли да изврше ревизију основних школа. Министар иностраних послова Ђорђе Симић је то одобрио.⁶⁷⁸ Испити су трајали од 26. маја до 25. јуна 1897. године. Отпочели су благословом митрополита Дионисија. Школовање је завршило 25 редовних ученика и 2 ванредна. Митрополит Дионисије је у Цркви Светог Ђорђа држао службу и благодарење за ученике. Заступник ректора је приредио ручак у богословији на коме је присуствовао митрополит Дионисије, као

⁶⁶⁹ АС, ЛК, 96, Призрен, 1897.

⁶⁷⁰ АС, МИД ППО, 1897, 560, Призрен, 6. јун 1897.

⁶⁷¹ АС, МИД ППО, 1897, ред 73, Призрен, 20. март 1897.

⁶⁷² АС, МИД ППО, 1896, ред 425, Призрен, 1. децембар 1896.

⁶⁷³ АС, МИД ППО, 1896, ред 425, Призрен, 24. октобар 1896.

⁶⁷⁴ АС, МИД ППО, 1896, ред 425, Београд, 2. децембар 1896.

⁶⁷⁵ Тасић је написао писмо тугорима, тражећи повишицу плате, писао да је он поданик Краљевине Србије и да ће сигурно отићи из богословије ако не добије повишицу (АС, МИД ППО, 1896, 425, Призрен, 26. новембар 1896; АС, МИД ППО, 1897, ред 687, Ниш, 9. јун 1897).

⁶⁷⁶ АС, ЛК 593, Београд, 11. јануар 1897.

⁶⁷⁷ АС, МИД ПО, ролна 172, Скопље, 26. фебруар 1897.

⁶⁷⁸ АС, МИД ППО, 1897, ред 560, Београд, 28. март 1897.

и ученици шестог разреда.⁶⁷⁹ Први разред је завршило 52 ученика, други 22 ученика, трећи 36 ученика, четврти 47 ученика, пети 36 и шести 25 ученика. Укупан број ученика који су завршили разреде био је 218. На почетку године било је 249 ученика и четири ванредна. По успеху ученика, са одличним успехом било је 5, са врло добрим 74, са добрим 38 ученика, са једном слабом оценом било је 35 ученика, са две слабе оцене 33 ученика са три и више слабе оцене 33 ученика. У току године одржано је 15 седница Савета школе. Један ученик је преминуо а 31 ученик је био болестан.⁶⁸⁰

Архимандрит Данило је предложио да Апостол Филиповић током распуста заступа ректора јер је он отпутовао у Београд, као и наставник Зечевић.⁶⁸¹

На почетку школске 1897/8. године призивање Светог Духа обављено је 5. октобра у Цркви Светог Ђорђа, веома свачано, у присуству митрополита Дионисија. Митрополит је након литургије беседио ђацима богословије и основне школе. Водоосвештење је обављено у самој школи. Редовна предавања почела су дан касније. Новца није било ни за учитеље основних школа нити за храну ученика. Богословија је и ту годину започела без ректора. У Призрену су били наставници Апостол Филиповић, Тривун Димитријевић и Василије Стојановић. Зечевић, који је био лошег здравственог стања, није се ни вратио у Призрен, преминуо је. Данило, архимандрит је такође остао у Краљевини Србији, Михаило С. Тасић се замонашио, Сава Јакић је постао директор новоотворене Српске гимназије у Битољу. Постављени су нови наставници: Димитрије Матић⁶⁸² и Станко Ивановић.⁶⁸³ Павић је дошао када је положио професорски испит. У богословију је дошао архимандрит Јоаникије Митровић,⁶⁸⁴ био је школски духовник.⁶⁸⁵

⁶⁷⁹ Цариградски гласник, 10. јул 1897.

⁶⁸⁰ АС, МИД ППО, 1897, ред 560, Призрен, 6. јун 1897.

⁶⁸¹ АС, МИД ППО, 1897, ред 560, Призрен, 29. мај 1897.

⁶⁸² Димитрије Матић је био родом из Скадра. Завршио је природно математички одсек Велике школе у Београду. Из богословије је био протеран, митрополит Дионисије га је разрешио јер је говорио против Србије и сматрао да је сасвим могуће да Аустро-Угарска окупира Србију. Предлагао је и унијаћење. (АС, МИД ППО, 1899, ред 47, Призрен, 18. октобар 1899).

⁶⁸³ Станко Ивановић, протојереј, професор (Цетиње, 1870 – Вис, Далмација, 18. X 1927). Основну школу и гимназију завршио је на Цетињу 1887, два разреда Духовне семинарије у Кишињеву 1889, а трећи, завршни разред у Богословско-учитељској школи на Цетињу 1890. Потпуну учитељску школу са учитељским испитом завршио је у Београду 1891, а потпуни четворогодишњи курс Кијевске духовне академије са научним степеном кандидата богословије 1897. Радио је као учитељ у Србији. Био је наставник богословије у Призрену, наставник у Мушкој гимназији у Скопљу (1898–1902). Раниле су га 1901. бугарске комите. Рукоположен је за свештеника 1903. па потом службовао као парохијски свештеник у Осипаоници, окружни протопрезвитер у Ваљево и Скопљу. Учествовао је у ослободилачким ратовима (1912–1918) као прота Дринске дивизије. Био је интерниран у логор у Ашаху на Дунаву (Аустрија). За ректора богословије на Цетињу постављен је фебруара 1921. Поднео је оставку јануара 1926. због сукоба са митрополитом Гаврилом Дожићем и лоше сарадње с професорима. Преминуо је као парох на мисионарској парохији на острву Вису. Сахрањен је испред Влашке цркве на Цетињу. Превео је са црквенословенског *Молитвеник за војнике*. Написао је велики број чланака богословске и моралне садржине, које је објављивао у црквеној периодици.

⁶⁸⁴ Јоаникије Митровић (Јанићије), архимандрит (Босна, 1825 – Призрен, 22. V 1905). Као јеромонах живео је у Српском подворју у Москви. На место настојатеља Подворја поставио га је митрополит Михаило марта 1885. За игумана и архимандрита био је посвећен 1885. У српском подворју живео је и тада прогнани митрополит Михаило од 1885 – 1889. Послове је обављао према наредбама и руководству митрополита Михаила. Заједничким снагама успели су да Подворје ослободе великог дуга који је направио претходни настојатељ архимандрит Теофил. У Србију се вратио 1891, био је старешина манастира. Вратио се у Русију и радио као

Како власти у Београду и Београдска митрополија тако и митрополит Дионисије размишљали су кога поставити за новог ректора богословије. Митрополит Дионисије је предлагао Јанићија, или Живка Бранковића. Митрополит Михаило се о потенцијалним кандидатима саветовао са еписком Мелентијем Вујићем, бившим ректором. Он је био мишљења да би Иларион био подесна особа, али је био свестан чињенице да га митрополит Дионисије не би примио. О Живку Бранковићу је мислио све најбоље као човеку, али се о његовом образовању није најбоље изјаснио. Сматрао је да би Виктор, протосинђел, што се образовања тиче, био бољи избор.⁶⁸⁶

Милан Гајић је годину дана (септембар 1896–август 1897) провео на Женевском универзитету где је усавршавао француски језик. Током те године припремао је професорски испит и радио је на прикупљању грађе за читанку за српске школе у Турској. Тражио је да још годину дана проведе у Минхену да на једном од немачких универзитета изучава педагогију. Министарство му то није дозволило и преместило га је за наставника српске гимназије у Скопљу.⁶⁸⁷

Петар Костић се из Скопља вратио у Призрен на место наставника богословије 13. јануара 1898, је остао до 8. новембра 1898. године.

За новог ректора је именован прота Живко Бранковић,⁶⁸⁸ са чијим избором је био сагласан и митрополит. Постављен је 15. септембра 1897. године⁶⁸⁹ али је у Призрен дошао тек марта 1898, јер је у Скопљу чекао дозволу турских власти за рад. У Скопљу је провео пет месеци. Меарифат није хтео да потврди ни наставнике који су дошли са Бранковићем, јеромонаха Макарија из Цариграда,⁶⁹⁰ Новицу Петровића, свршеног богослова и Михаила Поповића. Чекајући потврде, наставници и ректор помагали су новоизабраном митрополиту Фирмилијану и конзулу Михаилу Ристићу. Број просветних и црквених радника се повећавао из годину у годину. Брзо су стекли познанства и пријатељства. Састајали су се у Цркви

помоћник настојатеља Подворја (јун 1893 – септембар 1895). По повратку из Русије био је и на Светој Гори у Хиландару. Био је старешина манастира Свете Тројице код Призрена од 1896. Када је отворена капела у Српској православној богословији у Призрену, митрополит рашко-призренски Дионисије поставио га је за школског духовника. Поред служења у школској капели присуствовао је вечерњој молитви, подучавао је ђаке црквеном правилу. Више година живео је у Призрену у згради школе. Помагао је богословску дружину „Растко“ и битно утицао на богослове. Био је духовник и исповедник већини верника у Призрену. За живота је помагао сиротињу а сав капитал који је оставио иза себе наменио је манастиру Грачаница, Цркви Светог Ђорђа, Манастиру Светог Марка, Манастиру Свете Тројице, богословском друштву „Растко“ и Сиротињском фонду у Призрену. Одликован је чином архимандрита с правом ношења митре. Сахрањен је уз велике почести грађана Призрена у дворишту Саборне цркве Светог Ђорђа. (Шематизам Србије, 1895, Јеромонах Платон, *Српско подворје у Москви*, Београд 1901, 50–51; *Цариградски гласник*, 1905, бр. 27; *Правда*, 1905, бр. 123, 2; *Застава*, 1905, бр. 124; *Српска застава*, 1905, бр. 86; Иларион Весић, *Извештај...*, 1904/5, 60–61; Петар Костић, *Црквени живот...*, 152–153).

⁶⁸⁵АС, МИД ППО, 1901, ред 570, Призрен, 20. јул 1901.

⁶⁸⁶АС, ПО 30/130, Призрен, 10. јул 1897.

⁶⁸⁷АС, МИД ППО, 1897, ред 116, Женева, 5. фебруар 1897, 12. мај 1897; Минхен, 16. август 1897; Београд, 20. август 1897, 10. септембар 1897.

⁶⁸⁸Живко Бранковић, ректор богословије 1897 – 1899 (Пожаревац, 10. II 1847 – ?, после 1914).

⁶⁸⁹АС, МИД ППО, 1897, ред 560, Београд, 15. септембар 1897.

⁶⁹⁰АС, МИД ППО, 1897, ред 560, Цариград, 6. октобар 1897.

Светог Спаса, обилазили околна села, сарађивали су на сваком националном послу. Сви Призренци који су послом долазили у Скопље, свраћали су да виде ректора и нове наставнике и жељно су их очекивали и у Призрену.⁶⁹¹

Српски конзулат у Скопљу обратио се посланству у Цариграду да се позове на конзуларну конвенцију и ургирао је да се потврди Живко Бранковић за ректора.⁶⁹² Српско посланство је контактирало министра просвете Османског царства који је изјавио да једном царевом ирадом забрањено свим страним поданицима да предају у турским школама. Министар је рекао да је у српском интересу да такве наставнике кријемо а да се о конкретном случају договоримо непосредно са валијом. О томе је посланик Христић обавестио Ристића, конзула у Скопљу и предлагао да је најбоље решење да се валија подмити. Рекао је да ће се распитати како је то у гимназијама других народа и да ли уопште постоји та ирада.⁶⁹³ Коста Групчевић, уредник *Цариградског гласника*, у Васељенској патријаршији се распитао како то функционише у грчким школама и добио је одговор: „На основу привилегије Велике цркве Патријаршија има право да у свим школама у Отоманској царевини поставља за наставнике грчке поданике. Када Патријаршија или дотични њен митрополит потврди диплому једног професора или учитеља дотичне власти не смеју му правити никакве сметње. Турске власти га морају признати за наставника и ако није турски поданик. Посланик предлаже да митрополит Дионисије и Фирмилијан потврде дипломе ових наставника и поставе их за наставнике и да о томе само обавесте турске власти. Ако се турске власти не сложе са овим да се онда жале Васељенској патријаршији за повреду привилегија. Патријаршија је сматрала да би то био најбољи пут.“⁶⁹⁴

Крајем марта 1898. у Призрен је дошао Живко Бранковић са наставницима Михаилом Поповићем и јеромонахом Макаријем.⁶⁹⁵ У школском дворишту дочекали су их заступник ректора Апостол Филиповић са осталим наставницима и ђацима. Сутрадан у богословију је дошао митрополит Дионисије са Срећком Остојићем, протојерејом и осталим призренским свештеницима. Митрополит је ђацима и наставницима представио новог ректора. Говор је почео „Превеликом милости Њ. Ц. В. Султана Абдула Хамида Хана II потврђен је г. Живко Бранковић протојереј за ректора призренске богословије“. Нови ректор се захвалио на лепим речима и рекао да ће се трудити да оправда поверење које је добио.⁶⁹⁶

⁶⁹¹ *Споменица педесетогодишњег верско-националног и културно-просветног рада богословско литерарне дружине „Растко“ у Призрену 1889–1939*, Скопље 1940, 83–84.

⁶⁹² АС, МИД ППО, 1897, ред 560, Скопље, 28. септембар 1897.

⁶⁹³ АС, МИД ППО, 1897, ред 560, Цариград, 20. октобар 1897.

⁶⁹⁴ АС, МИД ППО, 1897, ред 560, Цариград, 22. октобар 1897.

⁶⁹⁵ Макарије Милијановић из Грабовице код Горњег Милановца. Завршио је београдску богословију и ванредно богословију на Халки. Неко време је провео у Скопљу пре доласка у Призрен. Наставник у богословији био је од септембра 1897. до 1900, вршио је и дужност васпитача. (АСАНУ, МР, 14243/4294, Призрен, 12. април 1898).

⁶⁹⁶ *Цариградски гласник*, 9. април 1898.

У почетку школске 1898/9. године уписано је 205 ученика. У другом разреду 49, у трећем 31, у четвртом 29, у петом 55, у шестом 41 ученик. У току године 16 ученика је напустило богословију, један ученик је отпуштен. Завршни испит је полагало: 43 ученика другог разреда, 28 ученика трећег разреда, 26 ученика четвртог разреда, 50 ученика петог разреда и 40 ученика шестог разреда. Два ученика су преминула. У пансионату је становало 156 ученика, потпуних питомаца је било 137. Из Краљевине Србије било је 5 ученика, из Старе Србије 133, из Македоније 56, из Кнежевине Црне Горе 5, из Херцеговине 3, и из Босне 2 ученика. По пореклу родитеља било је занатлијских синова (58), земљорадничких (66), трговачких (30), свештеничких (41), учитељских (5), чиновничких (1) и служитељских (4).

Зграда богословије била је у облику слова П. Просторије су биле доста простране али врло нефункционалне. Те школске године једна кућа је узета под закуп за смештај 10–15 ученика јер је из скопске гимназије упућено преко 30 ученика и било је немогуће сместити их у завод.⁶⁹⁷

Предавали су: ректор Живко С. Бранковић пастирско богословље; Светозар Павић историју српске књижевности, општу историју и народну историју, био је васпитач; Михаило Поповић⁶⁹⁸ руски језик, литургику, Свето писмо, омилитику, био је економ и деловођа професорског савета; Тривун Димитријевић Канон о браку, историју хришћанске цркве, канонско право, општу историју, црквено појање; Апостол Филиповић педагогику с методиком, пољску економију, хигијену, зоологију с ботаником, минералологију с хемијом, физику и Црквено певање; Синђел Макарије догматику, морално богословље, Свето писмо, библијску историју, катихизис и словенски језик; Јусуф Зија турски језик. Михаило Поповић радио је до краја марта, када је позван у Београд и више се није вратио. Петар Костић је до 8. новембра такође предавао у школи, када је разрешен. Те године је било 20 седница Савета на којима се расправљало о школској настави и дисциплини.

Богословија је те године добијала новац из Београда чековима преко енглеске банке у Солуну. Призренски трговци су чекове тамо примали и уновчавали. Почетком 1899. била је јака зима, путеви завејани, саобраћај прекинут а школа остала без новца. Ректор се саветовао са Петром Костићем који га је умирио и рекао да се то и раније догађало и да су се увек сналазили. Новац им је позајмио богати Турчин Шани. Када му се наставник Поповић

⁶⁹⁷АС, МИД ППО, 1899, ред 478, Призрен, 13. јун 1899.

⁶⁹⁸Михаило Поповић био је родом из Црне Траве. Завршио је богословију у Београду и Духовну академију у Русији 1897. Када је код министра просвете Љубомира Ковачевића тражио посао он му је одговорио да нема празних места у Београду али да су образовани богослови потребни призренској богословији. „Ви сте били црквени питамац овде и у Русији, ви требате да идете за наставника богословије у Призрену и тамо да радите и србујете. Идите, размислите, али знајте, да другог места за Вас нема у подручју овог Министарства“. Био је наставник богословије школске 1897/98. и 1898/99. године. Преминуо је у Београду као протојереј и старешина Храма Светог Саве.

обратио са молбом за позајмицу он је одговорио: „оћемо, оћемо.. ће давамо... за нашу децу све ће да учинимо...“ То је била позајмица без иједног гроша камате.⁶⁹⁹

Богословија је учествовала у прослави султановог рођендана. Након службе у цркви за дуг и срећан живот султанов, ректор богословије Живко Бранковић, наставници и ученици су отишли у ућумат да пред градским властима изразе своју поданичку оданост и мутесарифу честитали царски дан.⁷⁰⁰

Светосавска прослава започела је у Цркви Светог Ђорђа у присуству митрополита Дионисија. После богослужења прота Живко Бранковић је одржао краћи говор. Потом су ученици са наставницима и грађанством Призрена кренули пут богословије и певали светосавску химну. Ученици су рецитовали песме а васпитач Светозар Павић, говорио је о животу Светог Саве. Гости су послужени у ректорату, ђаци су се веселили и играли током целог дана. Увече у богословији је приређена вечера.⁷⁰¹

Професорски савет призренске богословије решио је да се редовна предавања заврше 27. маја а да годишњи испити почну 29. маја. Савет је страховао да је могуће да се појави нека зараза услед великог броја ученика у Заводу. С друге стране, сматрали су да је и то добро уштеда а и кириције су тада јефтиније. Завршни испити су се полагали по распореду који је сачинио ректор, пре и после подне. Почели су 29. маја а били су завршени 23. јуна.⁷⁰² У току школске године школу је напустило 16 ученика, двојица су преминула, један је отпуштен заувек, један је отпуштен с правом на полагање испита. На испит је изашло из другог разреда 43, трећег 28, четвртог 26, петог 50 и шестог 40 ученика. Са одличним успехом завршило је 15 ученика. Са врло добрим из другог разреда 21, из трећег 15, из четвртог 14, из петог 20, и из шестог 26 ученика; са добрим из другог 3, из трећег 3, из четвртог 3, из петог 8, и из шестог 7, понављали су уз једног предмета из другог 5 разреда, из трећег 1, из четвртог 4, из петог 8, и из шестог 2, понављали су из два предмета: из другог 5, из трећег 3, из четвртог 1, и из петог разреда 6 ученика а нико из шестог. Изгубили су право на школовање 2 ученика. У пансионату је становало из другог 29, из трећег 24, из четвртог 24, из петог 49 и из шестог 40, питомаца је било из другог 17, из трећег 17, из четвртог 21, из петог 49 и из шестог 33 ученика; полупитомаца је било 15 и 5 ванредна ученика.⁷⁰³

Ректор Бранковић се званично обратио митрополиту Дионисију са питањем „хоће ли се ове године затворити други разред богословије како би се то могло на време објавити преко новина“. Митрополит је на то питање тражио одговор од министра иностраних дела, Лозанића, преко конзула у Приштини, Светислава Симића. На директорској конференцији 1898. према одлукама које су биле донесене призренска богословија је требало да остане само с оним

⁶⁹⁹ Споменница педесетогодишњице..., 84–85.

⁷⁰⁰ Цариградски гласник, 7. јануар 1899.

⁷⁰¹ Цариградски гласник, 18. фебруар 1899.

⁷⁰² АС, МИД ППО, 1899, ред 478, Призрен, 14. мај 1899.

⁷⁰³ АС, МИД ППО, 1899, ред 478, Призрен, 13. јун 1899.

разредима у којима се ученицима давало стручно богословско образовање, а то би били разреди трећи, четврти, пети и шести у случају да затреба и седми. Ако се остане при том, требало је укинути и други разред, ректор је молио за мишљење.⁷⁰⁴ Министар је одговорио да ће поштовати одлуке директорске конференцији и да је донео одлуку да се затвори други разред богословије и о томе обавестио митрополита Дионисија и управу школе.⁷⁰⁵

Ове школске година избила је буна међу ђацима богословије. Узрок побуне био однос према ученицима и понашање васпитача Светозара Павића. Наиме, васпитач их је називао погрдним именима, кажњавао када то није требало, међу ученицима је имао своје љубимце (сумњало се да их је приморавао на сексуални однос). Ђаке је делио на Старосрбијанце и остале, међу ученицима је тиме стварао раздор и међусобно неповерење. Ученици из Македоније, по његовом наговору, нису били ни чланови ђачког друштва. У Богословији је владала атмосфера неразумевања и шпијунаже коју је иницирао Павић. Митрополит Дионисије је добио тужбу ученика богословије али је опростио Павићу а ученике позвао на послушност. Павић је оптужио Петра Костића, који није био у Призрену, да је он изазвао буну. О њему је говорио веома ружно и да је нестручан за предавача и да може код њега (Павића) да дође на часове српског језика.⁷⁰⁶ Костић је сматрао да је „неким годило, да се та брука прикрије то су они измислили, да су се ђаци мојим утицајем побунили и низашто више“. Као последица тих проблема Костић је по казни премештен у Серез али је он то одбио јер је „не саслушан осуђен био“. Скоро пет месеци је био без посла.⁷⁰⁷

Ученици призренске богословије жалили су се на професора и васпитача Светозара Павића, за недолично понашање са појединим ученицима богословије (1899). Ученик завршног, шестог разреда Арсеније Недић послао је опширно писмо ректору Живку Бранковићу у коме је наводио конкретне примере његовог неморалног понашања.⁷⁰⁸ Недићево писмо потписао је и Илија Марчетић који је био лични Павићев послужитељ. Писао је да о овим проблемима у богословији знају готово сви ученици а и грађанство Призрена, како Срби тако и Турци. Ученик Недић писмо је завршио речима: „Апелујући на Вашу заузимљивост за српски омладину у овим крајевима: да овај демон у људском облику не би даље остао овде да квари ову српску омладину, молимо Вас предузмите највеће мере и немојте пожалити труда да се истог овај завод опрости“.⁷⁰⁹ Истог месеца ректор Бранковић добио је још једно писмо, сличне садржине, од ученика који су завршили богословију те 1899. године. Потписало се 37 ученика, први потписани био је Григорије Божовић, потоњи

⁷⁰⁴АС, МИД ППО, 1899, ред 478, Приштина, 2. јун 1899.

⁷⁰⁵АС, МИД ППО, 1899, ред 478, Београд, 14. јун 1899.

⁷⁰⁶АС, МИД ППО, 1899, ред 478, Призрен, 4. јун 1899, 11. јун 1899.

⁷⁰⁷АС, МИД ППО, 1903, К 35, Призрен, 17. август 1903.

⁷⁰⁸По речима ученика Недића: „Павић је као хришћанин учинио велики и тежак грех, који се сматра испод достојанства човечанског. Овакве грешнике Мојсије осуђиваше на смрт (Мој. 20, 13) а Василије Велики на тридесет година одлучења од црквене заједнице а међутим Павића за ова његова недела, награђује се“.

⁷⁰⁹АС, МИД ППО, 1899, ред 478, Призрен, 4. јун 1899.

наставник ове школе, признати књижевник. Осим примедби на рад васпитача Павића (оптужили су га по 37 тачака) са сличним инсинуацијама говорили су и о Макарију, Павићевом пријатељу. С тим, да је Макарије вербално вређао и ружно говорио о српским краљевима Милану и Александру, о многим политичарима, чак и о Љуби Ковачевићу, тугору школе. Ученици су недвосмислено говорили да ова двојица наставника имају „јака леђа“ (вероватно су мислили на митрополита Дионисија) и да им „готово нико ништа не може“. ⁷¹⁰ Руски конзул Машков је помогао да се ова афера разреши. ⁷¹¹

Односи између митрополита Дионисија са грађанством у управом богословије били су крајње заоштрени. Наиме, митрополит је био веома незадовољан малим угледом који је имао код Призренаца. Сматрао је да су за то заслужни: ректор Бранковића, тако и поједини наставници, Тривун Димитријевић и Апостол Филиповић. Био је и против Михаила Поповића (због тога му је била одузета једномесечна плата), кога је сматрао руским човеком и једино оданим руском конзулу у Скопљу Машкову. Писао је конзулу приштинском: „Молим Вас утврдите добро ствар да се Костић, Бранковић прота и Михаило Поповић никако са службом не постављају и Призрен и у опште у ову Епархију“. ⁷¹²

Светислав Симић је у писму министру Владану Ђорђевићу написао мишљење митрополита Дионисија о преуређењу богословије са којим је и Симић био сагласан. Симић је констатовао „Питање о уређењу призренске богословије на начин који би онемогућавао досадашње немиле појаве у овом нашем најстаријем и најважнијем заводу у Турској често је био предмет разговора између мене и Његовог ВПреосвештенства г. митрополита Дионисија. Нарочито су нас нереди који су избили у овом Заводу, као одјек интрига који се у граду ван Завода плету, против угледа г. митрополита упућивали да поклонимо овом питању пажњу“. Митрополит је видно био незадовољан понашањем ректора Бранковића и сматрао је да би га требало сменити и довести неког ко ће више водити рачуна „о угледу првог Србина митрополита“. Сматрао је да Тривуна Димитријевића и Апостола Филиповића треба пребацити у Грађанску школу. ⁷¹³

Живко Бранковић је отишао из Призрена 13. септембра 1899. ⁷¹⁴ Указом краља Александра Обреновића постављен је за председника Духовног суда 17. септембра када је и разрешен дужности ректора богословије. ⁷¹⁵ Призренска црквена-школска општина је преко *Цариградског гласника* изјавила благодарност и захвалност Живку Бранковићу, бившем ректору призренске богословије, и жалост што је отишао из Призрена. ⁷¹⁶

⁷¹⁰АС, МИД ППО, 1899, ред 478, Призрен, 11. јун 1899.

⁷¹¹АС, МИД ПО, ролна 196, 566, Ниш, 4. децембар 1898.

⁷¹²АС, МИД ППО, 1899, ред 478, Приштина, 16. јул 1899.

⁷¹³АС, МИД ППО, 1899, ред 478, Приштина, 14. јул 1899.

⁷¹⁴АС, МИД ППО, 1899, ред 478, Приштина, 25. август 1899. годину дана касније је потраживао новац за селибене трошкове, добио је 200 динара у злату.

⁷¹⁵АС, МИД ППО, 1899, ред 37, Београд, 5. септембар 1899.

⁷¹⁶*Цариградски гласник*, 17. август 1899.

Светозар Павић је премештен из Призрена. Био је љут и огорчен што је, упркос наредби митрополита Дионисија, премештен. Сматрао је да је тиме нарушен не само углед школе него и углед митрополита. Констатовао је: „Нужно је да наведем да је самим унапређењем попа Живка нанесена Дионисију тешка увреда, који се и онако спрема прекинути све везе са српским функционерима а чисто за то што добија удар за ударом, увреду за увредом и то све од српских плаћеника који се редовно награђују онда када он тражи да се казне...“ Ова констатација илуструје однос какав је владао у Призрену и однос између државе Србије и митрополита. Павић је сматрао да је Дионисије одан и Србији и њеној династији до фанатизма и да српској мисли боље служи од свих плаћених функционера и да зато има за противнике руске конзуле и црногорске функционере и да се зато против њега води кампања...“ Павићу је претио и црногорски кнез Никола. У писму упућеном Министарству иностраних послова Павић је предлагао да се ипак врати у Призрен, јер је по његовим речима то интерес школе, а ако то није могуће да се пошаље у Српску гимназију у Цариграду, јер је тамо било упражњено наставничко место.⁷¹⁷ Павић је ипак постављен за наставника гимназије „Дом науке“ у Солуну.

Заступник ректора богословије почетком школске 1899/1900. био је Апостол Филиповић. Управа богословије је преко *Цариградског гласника* објавила да предавања почињу 14. септембра и да ученици дођу на време и понесу постељину и довољно преобуке.⁷¹⁸ Ученици су стигли на време а Управа Призренске богословије ни у ком погледу није била спремна да их прими. Новца за храну није било (Апостол је позајмио новац да би их прехранио), није било довољно наставника, нити плана рада.

Филиповић се жалио конзулу Симићу и тражио је да се што пре реши проблем недостатка наставника и да се постави нови ректор. Иначе, он је сматрао да ће нови наставници имати проблема код турских просветних власти. Био је мишљења да се у трећи разред могу примати само ученици који су завршили други разред гимназије или грађанске школе а не они који су завршили светосавску школу и да се примају ученици само из Старе Србије а не из Краљевине Србије.⁷¹⁹ Министар је одговорио: „Наставни програм вредеће за ову школску годину по досадашњем, те да ученици сврше школу у правцу како су почели. У школу примаће се ученици из другог разреда гимназије и гр. школе само изузетно из Босне и Херцеговине. Из Србије и Црне Горе се неће примати. Ректор и наставници ће се скоро поставити.“⁷²⁰

Призивање Светог духа било је одржано 15. октобра, три дана за редом, 16, 17. и 18. октобра, били су организовани испити за ученике који их нису положили. Настава је почела

⁷¹⁷АС, МИД ППО, 1899, ред 389, Београд, 12. септембар 1899.

⁷¹⁸*Цариградски гласник*, 26. август 1899.

⁷¹⁹АС, МИД ППО, 1899, ред 478, Приштина, 10. септембар 1899, 20. септембар 1899.

⁷²⁰АС, МИД ППО, 1899, ред 478, Београд, 14. октобар 1899.

19. октобра. Било је 134 ученика, у шестом разреду 50, у петом 31, у четвртом 24, а у трећем 29. Други разред је био укинут. Било је и шест ванредних ученика.⁷²¹

Апостол Филиповић је новембра месеца писао конзулу: да је неопходно да се измире сви дугови до 1. октобра (потребна је била сума од 26.000 динара). Писао је: „После толиких молби и жалби што сам г. Ковачевићу слао добио сам 10.000 динара за ресто послаће по ректору, а њега нема. Стигло је време за обућу и одећу, ђаци немају.⁷²² Нема уџбеника. Ја не знам како ће се функционисати овако без ректора, наставника, новаца, уџбеника. До сад и које како узимао сам новаца у чаршији на интерес и исплаћивао свакодневне трошкове а сад настају муке јер пара ни у чаршији готово нема“. О свему овоме био је информисан митрополит и конзул у Приштини Светислав Симић а преко њега и министар иностраних послова.⁷²³

Незадовољни богослови (четвртог, петог и шестог разреда), њих осморо напустили су богословију. Били су незадовољни васпитачем Макаријем. Отишли су у Скопље. Писменим путем су се обратили српском конзулу жалећи се на богословију. Наиме, они су рекли да је од доласка Светозара Павића и Макарија, углед богословији почео опадати „због њихових рђавих и неморалних дела“. Наводили су тачно догађаје који овој двојници професора нису могли служити на част. Писмо су завршили речима: „У нади да ћете оваквим гнусним делима на пут стати...“ Павић је отишао из богословије (против тога се енергично борио митрополит Дионисије), али је остао Макарије који је постављен за васпитача. Богослови су били против тога...⁷²⁴ И зато је 18. новембра у богословији избила побуна ученика шестог разреда. Митрополит Дионисије је већ сутрадан био обавештен о буни јер је Апостол Филиповић послао једног послужитеља у Приштину. Буна је била тако јака и енергична да су ученици викали из свег гласа против свог васпитача Макарија, са идејом да га истерају из богословије, али у томе нису успели. Оно у чему су успели то је да су многи грађани Призрена били испред богословије како би видели и сазнали шта се у богословији дешава. Мишљење митрополита Дионисија и српског конзула у Приштини, Светислава Симића, било је да је да су подстрекачи буне угледни Призренци, Цветко Благојевић, Крста Патрновић и Тома Чемериќић, иначе чланови призренске општине, а да је иза свега тога стајао Петар Костић, тада референт основних школа у скопској епархији, који је био љут што митрополит не дозвољава да он ради и Призрену. Инсинуације на рачун тих Срба Призренаца биле су велике. Постојали су докази да су били умешани у саму буну и да су имали свој лични интерес и да су били велики противници митрополита Дионисија али многи докази говоре да је Макарије заиста био лош васпитач и неморалан човек и да је то био главни узрок побуне.

⁷²¹АС, МИД ППО, 1899, ред 478, Приштина, 13. октобар 1899.

⁷²²АС, МИД ППО, 1899, ред 478, Призрен, 5. новембар 1899.

⁷²³АС, МИД ППО, 1899, ред 478, Приштина, 13. октобар 1899.

⁷²⁴АС, МИД ППО, 1899, ред 389, Скопље, 10. октобар 1899.

Ови призренски општинари имали су подршку у српском конзулу у Скопљу, Павлу Денићу, као и у руском конзулу Машкову.

Апостол Филиповић, без већег ауторитета код ученика и са мањком енергије, слушао је савете митрополита Дионисија, који је столовао у Приштини и није желео да и у тим тешким тренуцима дође у Призрен. Ђаци се нису смиривали, покушао је да им да сведочанства и натера их да напусте богословију, али они на то нису пристали. Ситуација је сасвим измакла контроли, наставницима је прећено и батинама, нарочито Апостолу. Забранио им је храну али ни то нису посматрали мирно већ су обили подруме и служили се припремљеном зимницом. Апостол је обавештавао митрополита: „Направили су се апсолутним господарима завода у коме је сад моћ и углед наставника сведен на минимум“.⁷²⁵ Митрополит се писмено обратио и апеловао како на Апостола тако и на Тривуна, којег је доводио и у везу са побуњеним ученицима, претио му... Буна је добила карактер једне велике побуне. Митрополит Дионисије је ангажовао турску полицију али она није реаговала (сумњало се да је руски конзул Машков, преко скопског валије, забранио мешање полиције).⁷²⁶

Средином децембра школа је била затворена, Апостол је 11 ученика, главних подстрекача побуне, успео да истера из школе. Осим њих, из школе је отишло још 17 ученика а остале ученике је распоредио по манастирима (Пећка патријаршија, Грачаница, Соколица), ученике из Призрена је упутио својим кућама и остале ученике који су живели у близини.⁷²⁷ Школа није радила неколико месеци. Васпитач Макарије је такође био уклоњен (ученици су га физички напали), али је митрополит инсистирао да се он врати у богословију. Шести разред је био затворен. Приштинском конзулату је званичним актом стављено у дужност старање о Призрену, до доласка новог конзула. Скопски конзулат је имао сасвим супротно мишљење о побуни у Призрену, као и о узроцима њеног настанка, у односу на приштинског конзула, о коме се говорило да је пристрасан и да је на страни митрополита Дионисија.⁷²⁸

Ученици који су били истерани из богословије, углавном су били пореклом из Беранског краја, нису пристајали да се врате у богословију, док се Макарије не уклони из ње.⁷²⁹ У Призрен је у јеку те побуне, децембра месеца, стигао нови руски вицеконзул Бељајев.

Митар Бакић, црногорски посланик у Цариграду, писао је писмо Гавру Вуковићу поводом тога што су неки ученици из беранског округа били истерани из богословије. Из разговара са Стојаном Новаковићем закључио је да се „побуне и нереди у богословији често збивају“, тако да су хронична болест овог просветног завода. Новаковић је сматрао да се узрок ових побуна налази у непријатељским односима који су постојали између митрополита Дионисија и Петра Костића, референта за основну школу у скопској епархији, „човека од

⁷²⁵ АС, МИД ППО, 1899, ред 175, Призрен, 11. новембар 1899.

⁷²⁶ АС, МИД ППО, 1899, ред 175, Приштина, 10. новембар 1899.

⁷²⁷ АС, МИД ППО, 1899, ред 175, Призрен, 29. новембар 1899.

⁷²⁸ АС, МИД ППО, 1899, ред 175, Скопље, 19. новембар 1899.

⁷²⁹ АС, МИД ППО, 1899, ред 175, Скопље, 28. новембар 1899.

великог значаја и уплива у оним крајевима“. Уз Петра Костића налазила се цела призренска општина, као и наставник богословије Тривун Димитријевић и бивши ректор Живко Бранковић, као и становништво града Призрена и Пећи. На страни митрополита били су поједини наставници богословије, као и српски конзул у Приштини. Међу покретачима буне били су ученици из беранског округа. Митрополит је издао заступнику ректору наредбу да се подстрекачи истерају из Завода и ректор је по тој наредби поступио. Кнежевина Црна Гора је мислила да је Београдска влада одговорна за то што су ученици Црногорци истерани али Бакић се са тим није слагао. Описујући рад трговца Цветка Благојевића против митрополита, приштински конзул Србије пише: „Дознао сам да је Цветко Благојевић, који се ових дана жалио против митрополита руском конзулу, писао тужбу против митрополита руском конзулу и послао је црногорском конзулу у Скадру с молбом да је ова достави Цетињу. Ова тужба је враћена тужиоцу без одговора.“⁷³⁰

Министар иностраних дела је, уз сагласност митрополита Дионисија, поставио Стевана Димитријевића за ректора богословије.⁷³¹ За наставника је постављен и Сава Рабреновић⁷³² који је завршио Духовну академију у Казану. Њега није поставио ни Ковачевић ни Димитријевић, који је и био против његовог постављења јер га је сматрао „Калајевим учеником“, вероватно зато што је богословију завршио у Рељеву.

Ректор Димитријевић је постављен са платом од 4.000 динара. У Призрен је дошао децембра месеца 1899. године. Митрополит Дионисије га је поставио за ректора и пријавио турским властима, првог дана по његовом доласку. Сутрадан су власти тражили његово сведочанство и предали просветној комисији која је то послала у Скопље. Нови наставници који су дошли нису предавали своја сведочанства јер су били турски поданици и сматрали су

⁷³⁰ *Односи Србије и Црне Горе...*, 900–902.

⁷³¹ АС, МИД ППО, 1899, ред 478, Београд, 10. новембар 1899.

⁷³² Сава Рабреновић, професор, прота (Врбица код Пљевља, 28. VIII 1873 – Београд, 20. II 1932). Богословију је учио у Призрену (1890) али је није завршио (био је истеран из школе). Школовање је наставио у Београду и Рељеву где је и завршио богословију 1895. године. Духовну академију завршио је у Казану у Русији (1895–1899). За наставника Српске православне богословско-учитељске школе у Призрену постављен је 1899. Предавао је током две школске године (1899/1900–1900/01). Био је професор Српске гимназије у Скопљу (1901–1904). У Ваљевској гимназији предавао је хришћанску науку и био је свештеник. Чин презвитера добио је фебруара 1905. Био је свештеник Шабачке епархије (1908–1909) и хонорарни наставник Више женске школе (1908). Професор хришћанске науке у Пожаревцу 1910. Као војни свештеник учествовао је у Првом светском рату. Чином протојереја одликован је 1921. Био је први мирски свештеник, после Првог светског рата, као протојереј у Цркви Светог Саве у Солуну (1924–1926). Радио је као парох и свештеночувар гробља на Зејтинлику. Преминуо је као парох храма Светог Вазнесења у Београду. Сахрањен је на Новом гробљу у Београду. Оженио се Јованком, рођ. Вићентијевић из Ваљево (1900). Имали су сина Милорада и три ћерке. Преводио је са руског језика, књижевну и богословску литературу (1894–1915). Дела: *Је ли човек слободан или њим господари судбина*, Београд 1910; *Наш клерикаризам и демократизам*, Београд 1910. (Ново гробље, Београд; ЛА Здравка Ранковића, Ваљево; Шематизам Србије 1906–1912, 1914; Косара Цветковић, *Педесетогодишњица Више женске школе (1863–1913)*, Београд 1913, 138; Александар Погодин, *Руско-српске библиографије*, Београд 1932–1936, I, 140; II, 40; *Споменица гимназије Шабац 1837–1937*, Шабац, 1937, 293; Д. Недељковић, М. Трипковић, *Сто година гимназије Ваљево 1870–1970*, Ваљево, 1970; Радмила Радић, *Хиландар у државној политици Краљевине Србије и Југославије 1896 – 1970*, Београд 1998, 175; Момчило Пејовић, *Школовање Црногораца у иностранству 1848–1918*, Подгорица 2000; *Биографски лексикон Ваљевског краја*, П–Р, Ваљево, 2012, књ. 4, свеска 16, 51.

да је довољно што их је митрополит потврдио. Димитријевић је инсистирао да предају сведочанства просветној комисији.

Димитријевић је у школи затекао веома лоше стање. Ученици су били распуштени кућама, по манастирима, сем оне групе која је била у Скопљу (од октобра месеца). Нови ректор је писао тотору Ковачевићу да је суштина проблема у „рђавом васпитавању“. Тужно је што ученици шестог разреда нису били довољно србизовани па су отишли у бугарски пансион и у аустријски конзулат призренски и скопски. Констатовоа је да се синђел Макарије грубо и непаметно понашао. Стојан Новаковић је био упознат са свим појединостима и констатовоа: велики је интерес наш да се рад у школи у Призрену што пре отпочне. Учинити што се може“, апеловао је на Светислава Симића, српског конзула у Приштини.⁷³³

Првог дана по доласку, ректор је сазвао седницу, разаслала су позиве да се ђаци врате, сем онима који су из школе били избачени. У договору са митрополитом било је одлучено да ће и те ученике примити али да они прво треба да се покају пред митрополитом за свој поступак, па да онда буду примљени. Ректор Стева је молио Љ. Ковачевића и митрополита Дионисија да се Макарије, који је по његовим речима „манит и порочан“ премести из богословије у Цариград.⁷³⁴ Јануара месеца ректор се поново жалио Љ. Ковачевићу на Макарија и на његово лоше понашање према ученицима. Од митрополита је два пута тражио да Макарије буде премештен али Дионисије није одговарао на писма. Ректор је претио да ће због тих проблема поднети оставку. Новац који је добио, 10.596 динара, потрошио је јер је „крпио неопходне рупе“ а било је још дуга.⁷³⁵ И у сваком наредном писму тражио је да Макарије хитно оде из школе.

Стева Димитријевић молио је благајну Министарства спољних послова да уплати богословији новац јер управа није имала пара а време је било да се стари дугови врате.

Пре него што је кренула настава, уређена је библиотека по азбучним и стручним листићима. Виноград је ограђен а школска башта је обновљена.⁷³⁶ Настава је почела 16. јануара 1900. године. Те године није било првог ни другог разреда. Ученици виших разреда могли су бити само поданици Османског царства. Ректор је био сагласан присталица да се сви ученици приме назад у богословију, ако се тотори буди сложили.

Те године предавали су стари наставници: Стеван Димитријевић, Апостол Филиповић, Тривун Димитријевић, Сава Рабреновић, Макарије, Јусуф и новопостављени: Дамјан Исаиловић,⁷³⁷ Милан Шиљак,⁷³⁸ Митар Ђ. Трипковић.⁷³⁹ За разредне старешине

⁷³³ АЈ, ЈП, 80/47/465, Цариград, 7. децембар 1899.

⁷³⁴ АС, ЛК, 522, Призрен, 15. децембар 1899.

⁷³⁵ АС, ЛК, 522, Призрен, 8. јануар 1900.

⁷³⁶ Цариградски гласник, 24. август 1900.

⁷³⁷ Дамјан Исаиловић из Ђаковице. Завршио је три разреда Призренске богословије 1892/3, шести разред Кијевске духовне семинарије и Кијевску духовну академију. Био је годину дана учитељ у селу Вракама код Скадра. У богословију је дошао 28. октобар 1899. године и остао до децембар 1908. године. Био је наставник Српске гимназије у Скопљу. Рукоположен је за свештеника, био је члан Духовног суда Рашко-призренске

изабрани су: Милан Шиљак, Дамјан Исаиловић и Сава Рабреновић. Плате наставника биле су: ректор Стеван Димитријевић је примао 4.000 динара, наставник Апостол Филиповић 2.000, Тривун Димитријевић 2.300, Макарије 1.080, Јусуф 840, Дамјан Исаиловић 1.680, Милан Шиљак 1.680, Митар Ђ. Трипковић 1.680, и Сава Рабреновић 1.680.⁷⁴⁰

На Марковдану сви ученици са наставницима били су у Манастиру Светог Марка. После литургије одржан је парастос Сими Игуманову.⁷⁴¹

Те године у богословији се школовало 136 ученика. У школском интернату живело је 108 а у граду 26 ученика. Било је 103 благодејанаца, 3 полублагедајанаца а седморо ученика примали су помоћ. По пореклу било је 55 земљорадничких синова, 46 занатлијских и трговачких, 27 свештеничких, 3 учитељских, 3 служитељских. По географском пореклу из Рашко-призренске епархије 84, Скопске 22, Дебарско-велешке 10, Струмичке 3, Костурске 1, Дојранске 3 а из Босне и Херцеговине и Кнежевине Црне Горе било је 8 ученика (ипак су школовали и они који нису били поданици Османског царства). Са одличним успехом испит је положило 23 ученика, 80 са врло добрим, 33 са добрим, и 1 са slabим. У старије разреде прешло је њих 11, двојица ученика је понављало разред, из једног предмета је пало 12 а из

епархије, члан Просветног одбора исте епархије. Радио је као вероучитељ у Гимназији у Призрену (1913–1915). За време Првог светског рата био је интерниран у Бугарску где је и преминуо од пегавог тифуса, априла 1917. године. (Милорад Глигоријевић Д., наведено дело, 143).

⁷³⁸Милан Шиљак (Михаило) С., професор, епископ (Поблаће код Пљевља 1873 – Призрен, 25. VIII 1928). Завршио је основну школу и гимназију, богословију у Рељеву код Сарајева (1891). Био је учитељ у српско-православним школама у Босни и Херцеговини (1892–1895). Студирао је Казанску духовну академију (1895–1899) и завршио са титулом кандидата богословља. Као суплент Богословско-учитељске школе у Призрену радио је од новембар 1899. до јун 1903. Предавао је Свето писмо, науку хришћанску, словенски и руски језик, био је и васпитач. Био је члан Просветног одбора Рашко-призренске епархије, вршио је ревизију школа у Новом Пазару, Сјеници, Пријеполу и Пљевљима. Радио је као суплент Богословије Свети Сава у Београду (1903–1904), вероучитељ Прве београдске гимназије (1904) и Више женске школе у Београду (1905–1907). Након положеног професорског испита (1905) рукоположен је у чин ђакона и презвитера септембар исте године. Био је наставник гимназије у Шапцу (1906–1908) и у Ваљево (1908–1913). После балканских ратова (1913) премештен је у Велес где је радио као вероучитељ у гимназији. Вршио је дужност архијерејског намесника. За време избеглиштва (1915–1918) боравио је на Корзици и у Ници. Како је обудовио и изгубио кћер примио је монашки чин у Ници и добио је чин архимандрита (1917). Радио је као свештеник руске цркве у Женеви у Швајцарској (1918). Био је администратор Скопске епархије (1918–1920). За епископа рашко-призренског посвећен је 20. новембар 1920. Био је члан Синода (1924–1928). Сахрањен је у старој Цркви Светог Ђорђа у Призрену. Говорио је руски, француски и немачки језик. Био је обновитељ и председник Црвеног крста у Скопљу после Првог светског рата. Одликован је орденом Светог Саве IV степена и Црвеним крстом. Дело: *Црквено песништво*, Светосавски говор, Шабац 1908. (*Шематизам Србије* 1905 – 1912, 1914; Јован Муцковић, *Српска православна Херцеговачко-захумска митрополија*, Мостар 1901, 123; Косара Цветковић, *Педесетогодишњица Више женске школе у Београду 1863–1913*, Београд 1913, 138; Петар Костић, *Споменица педесетогодишњице призренске богословско-учитељске школе 1871–1921*, Београд 1925, 102; *Политика*, 26. VIII 1928, 4; 28. VIII 1928, 8; Љубомир Рајић, *Епископ призренски Михаило*, Гласник професорског друштва, 1928, 462–463; Парента, *Михаило Шиљак, Рашко-призренски епископ*, Гласник Српске православне патријаршије, 15. септембар 1928, бр.18, 273–276; *Споменица гимназије Шабац 1837–1937*, Шабац 1937, 286; *Споменица о стогодишњици Прве мушке гимназије у Београду*, Београд 1939, 434; Добривоје Недељковић, Милан Трипковић, *Сто година Ваљевске гимназије 1870–1970*, Ваљево 1970, 68; Слободан Бобан Томић, *Споменица одликованих лица из Зетске бановине. Период од 1912–1941*, Београд 1996, 169; Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд, Подгорица, Крагујевац, 1996; Добрило Аранитовић, *Епископ Михаило Шиљак*, Савиндан, 27. јануар 2001, бр. 11, 42).

⁷³⁹Митар Трипковић, рођен је у селу Гоњу, Сенички срез. Завршио је пет разреда гимназије, богословију у Београду и Кијевску духовну академију. У богословији је предавао од 1899. до 1902.

⁷⁴⁰АС, МИД ППО, 1899, ред 478, Приштина, 20. децембар 1899.

⁷⁴¹*Цариградски гласник*, 19. август 1900.

два предмета б а само је један ученик је изгубио право на даље школовање. Кажњено је 47 ученика за разне погрешке и неуредности.

Испити су били 19. јуна 1900. Испитима је присуствовало руски конзул Алексеј Константинович Бељајев, који је био благонаклон према богословији, поклањао јој је и књиге. Испиту из турског језика присуствовао је призренски мутесариф са школском комисијом. Прегледао је завод и изразио своје задовољство оним што је видео. Димитријевић је у Призрену остао до Петровдана. Ученицима су за пут до куће давали новац, колико је управа богословија била у могућности.⁷⁴²

Богословско-учитељска школа је 1900/1. године направила прекретницу у свом раду. Напустила је шесторазредни систем учења и примања ученика из основне школе. Њен званични назив био је Српска православна богословија у Призрену. Постала је четвороразредна школа, примала је свршене ученике четвртог разреда гимназије (као некада Стара београдска и Цетињска богословија). Тај преокрет је био могућ јер су постојале четири српске гимназије у Османском царству које су школовале гимназијалце. По речима тадашњег ректора Стевана Димитријевића, разлози за ову реформу били су следећи: „да би нижа гимназија пречистила оно што није за школовање; да би ученици краће време проводили у овој школи, те да би могао већи број провести кроз њу; да би на рачун гимназијских предмета могао у наставном плану проширити обим богословских и педагошких наука, те подигао ниво стручног знања ученика; да би се ученици изједначили у правима са ученицима других богословија и учитељских школа.“ Постојао је још један разлог. Наиме, у Босни и Херцеговини било је много празних парохија. За упис у Рељевску богословију била је потребна гимназијска матура. Мало је ученика уписивало ову школу зато што по завршеној школи нису добијали довољну материјалну сатисфакцију. Неки ученици нису ни могли бити примљени у Рељевску богословију јер аустро-угарске власти нису допуштале да поједина, њима сумњива лица, уписују своју децу у ову школу. Из чисто националних интереса, управа богословије се договорила да народни прваци и Просвјета препоручују ученике из Босне и Херцеговине за призренску богословију. По овом наставном плану богословија је радила до школске 1914/1915. године.

Наставни план преуређене школе:

ред. број	наставни предмет	Разред			
		I	II	III	IV
1	Свето писмо са херменевтиком	3		3	3
2	Библијска историја	2			
3	Догматичко богословље			2	3
4	Морално богословље			2	
5	Апологетика			2	2

⁷⁴²АС, ЛК 522, Призрен, 26. јун 1900.

6	Цркв. са степ. Сродства			2	2
7	Литургика са црков. археол				2
8	Пастирско богословље				2
9	Омилитика				2
10	Патристика			2	
11	Историја хришћанске цркве	3	3		
12	Српски језик	3	2	2	
13	Историја народа и општа	3	4	3	2
14	Психологија	3			
15	Логика	2			
16	Педагогика		2		
17	Методика				3
18	Хигијена		2		
19	Словенски језик	3	3		
20	Турски језик	3	3		
21	Француски језик	2	2	2	2
22	Руски језик	2	3	2	1
23	Пољска привреда	2	2	2	2
24	Црквено певање	3	3	2	3
25	Нотно певање	2	2	2	2
26	Гимнастика	1	1	1	1
		37	34	29	32

Због поправки школских зграда, предавања су касније почела. Упис ученика био је од 12 до 14. октобра. Планирало се да 15. октобра, после призивања Светог духа, настава почне 16. октобра али је почела тек 8. новембра 1900. године. Примили су ограничени број ученика који су завршили грађанску школу или први разред гимназије, по препоруци духовних и црквених власти.⁷⁴³

За нове наставнике постављени су: Аврам Поповић,⁷⁴⁴ Драгомир Јаковљевић,⁷⁴⁵ и Милан Алексић.⁷⁴⁶ Тако су током те године предавали: ректор Стеван Димитријевић

⁷⁴³Цариградски гласник, 12. август 1900.

⁷⁴⁴Аврам Поповић, професор (Копорић на Копанку, 1867 – Косовска Митровица, 19. V 1934). Основну школу завршио је у Вучитрну, гимназију и историјско-филолошки одсек на Великој школи у Београду. Био је предавач у Параћину, Нишу, Крагујевцу. Био је секретар Државне штампарије у Београду и уредник једног дневног листа. У Богословији је провео једну школску годину 1900/01. Из богословије је морао отићи зато што су турске власти пронашле једно компромитујуће писмо. Каријеру је наставио као професор у Крушевцу, Нишу и Лесковцу. Био је директор школе у Митровици. Као десетогодишњак био је писар за време српско-турских ратова 1876/1878. Учествовао је у свим ратовима за ослобођење 1912–1918. Добитник је многих одликовања: Сребрне и Златне медаље за храброст, Албанске споменице, Ордена Светог Саве и Југословенске круне. Бавио се локалном историјом и објављивао је у периодици и посебна издања. (Зоран Ч. Вукадиновић, Милован Ј. Богавац, *Српска просвета и култура у Косовској Митровици 1836–1941*, Призрен, Лепосавић, 2001, 256–257).

⁷⁴⁵Драгомир Јаковљевић, родом из Србије. Син Јакова Јаковљевића, начелника крагујевачког округа. Завршио је полугимназију и богословију у Београду 1887/8. Био је учитељ и срески писар. Од малена је волео музику и учио је код стручних учитеља. Још 1890. године је поднео молбу да га поставе за учитеља музике у Призрену, приложио је и три документа о својој стручности. Тада је био учитељ школе у Студеничком срезу и округу

пастирско богословље; Тривун Димитријевић црквено право, канон о браку и црквено певање; Апостол Филиповић рачун, хемију, зоологију, ботанику, педагогику с методиком и хигијену; Аврам Поповић српски језик, географију, литерарне облике и историју; Дамјан Исаиловић предавао је историју хришћанске цркве, општу историју и руски језик био је разредни старешина петог разреда; Милан Шилјак Свето писмо, словенски и руски језик; Митар Ђ. Трипковић предавао је обредословље, омилитику, руски, словенски и француски језик; Драгомир Јаковљевић нотна певање и музику; Милан Алексић пољску привреду и био је и школски економ, Јусуф Зија учитељ турског језика; архимандрит Јоаникије је био школски духовник.⁷⁴⁷ На велико залагање ректора Димитријевића од дужности наставника разрешен је синђел Макарије.

На почетку школске године било је 149 ученика. У току године школу је напустило 7 ученика, један ученик је истеран, редовних ученика је било 135 и ванредних 5. Први разред је уписало 24 ученика, четврти 60, пети 37 и шести 28. У интернату је живело 140 ученика, у екстернату 1 ученик. Благодејанаца је било 132. Највећи број ученика био је из Косовског вилајета 110, из Битољског 14, из Солунског 6, из Босне 4, из Херцеговине 1, из Краљевине Србије 2 и из Кнежевине Црне Горе 2. Школа је ове године била боље снабдевена уџбеницима него раније.

Ректор је тражио да се у богословији за учитеља постави Дамњан Прљинчевић.⁷⁴⁸ Он је богословији био неопходан да предаје ручни рад и да учи ученике да повезују и кориче старе књиге али митрополит Дионисије то није дозволио.⁷⁴⁹

Те године богословија је имала први разред (не по новом наставном плану, то је био двогодишњи курс да би ученици почетком следеће школске године могли бити преведени у први разред по новом уређењу). Први разред је почео касније са радом, 5. децембра 1900, јер нису сви ученици стигли на време. Имала је и 4, 5. и 6 разред по старом програму. Стигао је

нишком. Био је хоровађа „Синђелића“ у Нишу. У Богословију га је довео митрополит Нићифор, били су школски другови. Ступио је на дужност 14. октобар 1900. Био је наставник до октобра 1905. године. Други пут је био наставник од школске 1905/06 до 1908/9. године. (АС, МИД ППО, 1892, ред 196, Ниш, 25. јул 1890).

⁷⁴⁶Милан Алексић, наставник (Призрен, 15. мај 1878–Призрен, 1917). Основну школу и шест разреда богословије завршио је у Призрену 1897. Био је постављен за учитеља у Битољ, али су га на путу ка радном месту власти ухапсиле, због српских књига које нису биле цензурисане. У затвору је провео годину дана. Наставио је школовање у ратарској школи у Краљеву (1897–1900). У Богословији у Призрену предавао је пољску привреду, био је и васпитач и економ (1900–1905) и (1908). Био је и учитељ у Локвици, Липљану и у Призрену. (АС, МИД ППО, ред 902, Призрен, 13. октобар 1904; *Споменица учитеља и учитељица изгунулим и помрлим у ратовима 1912–1918*, Београд 1926, 3–4; *Сто година Пољопривредне школе у Краљеву 1882–1982*, Краљево, 1983, 433).

⁷⁴⁷АС, МИД ППО, 1901, ред 570, Призрен, 20. јул 1901.

⁷⁴⁸Дамњан Прљинчевић завршио је Богословију 1886. у Призрену и Учитељску школу у Београду (око 1890). Био је учитељ у Тетову, Кратову, Куманову, Кочанима, Приштини. У Богословији је предавао књиговедство (1901–1903). Био је први управитељ основне школе Младен Угаревић. Учитељовао је од 1904. у Скопљу. Предавао је и у Гимназији у Скопљу. После Првог светског рата био је школски надзорник. Био је ожењен Султаном, учитељицом. Преминуо је 1932. у Приштини. (Радмила Тодић Вулићевић, *Приштина, Приштивци и време*, Нови Сад 1999, 95–96).

⁷⁴⁹АС, МИД ППО, 1900, ред 508, Београд, 13. октобра 1900; Приштина, 2. новембар 1900.

велики број нових ученика из Скопља, Солуна и Цариграда, али ректор није био задовољан избором ученика. Био је прекорачен и број благодејанских места.

Школска година била је завршена 6. јула 1901. године. Иако је настава касније кренула, програм и план рада су били реализовани. Ректор је у свом Извештају о раду школе истакао да би било преко потребно да се пронађе лице погодно за васпитача, чија ће улога бити само да васпитава ученике, јер су они долазили са разних страна и са различитим склоностима. Предлагао је промену у наставничком персоналу и залагао се да сваки предмет предаје специјалиста за тај предмет. Да би дисциплина у Заводу била боља, ректор је предлагао да се најстроже забрани директорима гимназија да у невреме и без претходне дозволе туторства шаљу своје ђаке у богословију. „Крајње је време да богословија призренска престане да буде уточиште неспособних и покварених отпадника наших гимназија“, сматрао је ректор. Такође је захтевао да се забрани примање ђака Светосавске приправне школе јер су они били неспремни за богословију. Он се залагао да „Друштво Свети Сава“ затвори школу, „фабрику недоучених ладолежа“. Што се школских зграда тиче, ректор је предлагао куповину још неколико кућа коју су окруживале богословију да би школа изашла на главну улицу, поред реке Бистрице.

Ректор Стева радио је на стварању школске баште која је својом уредношћу и реткостима требало да буде мала културна српска авангарда у заосталим крајевима. Он је сматрао да се и том баштом и овим средством допуњује слика ове „будне национало-културне станице пијемонта нашег, популарише се и он и подиже му се углед у очима својих и туђинаца“.⁷⁵⁰ За кратко време управљања ректора Стеве био је видан напредак. Школовани турски официри и католички фратри радо су долазили у богословију и говорили да се у њој осећају као у Европи. Били су задивљени њеним вртом. То је био део оазе културе и лепоте.

У Скопљу је преминуо митрополит Дионисије 19. децембра 1900.⁷⁵¹ Ректор Стева и наставници богословије су присуствовали сахрани у Грачаници.

Светосавска прослава у Призрену била је прослављена веома свечано. Ђаци, наставници, грађанство и руски конзул Бељајев ишли су литијом од Цркве Светог Ђорђе до богословије. Руски конзул присуствовао је и концерту и игранци. Учествовала су два гимназијалца из Србије, захваљујући Бељајеву могла су да учествују у програму, иначе Турци су хтели да их протерају.⁷⁵²

На седници Синода 30. јануара 1901. изабран је Нићифор за рашко-призренског митрополита. Дочеку су присуствовали наставници и ученици. Ректор богословије Стеван

⁷⁵⁰ АС, МИД ППО, 1901, ред 570, Призрен, 20. јул 1901.

⁷⁵¹ Цариградски гласник, 7. децембар 1900.

⁷⁵² АС, МИД ППО, 1901, ред 286, Приштина, 18. јануар 1901.

Димитријевић, тадашњи пријатељ новог митрополита, одржао је свечану беседу на коју је митрополит срдечно одговорио.⁷⁵³

Бељајев, руски конзул био је на вечери код српског посланика Грујића у Цариграду. На њега је Бељајев оставио веома добар утисак. Бељајев му је говорио о митрополиту Нићифору: „митрополит својим простим понашањем и присупачношћу задобио љубав и поштовање свију који су са њим долазили у додир“. О ректору Стеви је рекао „да је он тамо и конзул и искрени саветник митрополитов“.⁷⁵⁴

Од ове школске године нико се од наставника богословије није хранио у школи, сем два васпитача и духовника, поштована је наредба.⁷⁵⁵

Преписка између Министарства иностраних послова Србије, односно конзулата у Приштини и призренске богословије, одвијала се преко руског конзула Бељајева. Он је био у веома срдачним односима са ректором богословије. Био је толико слободан да је српском конзулу у Приштини Аврамовићу сугерисао да прота Степа добије виши чин јер је сматрао да је веома подесна личност за богословију и да се веома ангажовао на националним пословима.⁷⁵⁶ На првој литургији коју је одржао митрополит Нићифор на Цвети, Степа Димитријевић, ректор, добио је чин протопрозвитера.⁷⁵⁷

Једном приликом, што је веома необично, ректор богословије је преко момка Призренске богословије, Тодора, послао писма српском конзулату у Приштини. Пет писама је послао са потписом и печатом богословије. У првом је молио конзула Симу Аврамовића да му што пре пошаље новац да исплати дугове богословији. Остала су такође била поверљиве природе. Тодора су турске власти ухватиле, он је ухапшен, а писма су послата првом султановом секретару а препис писма валији.⁷⁵⁸ Могуће да је неко пренео турским властима да се поверљива преписака налази код Тодора. Богословија ипак није трпела консеквенце.

Наставника Аврама Поповића позвали су у ућумат и питали да ли му је сведочанство потврђено, рекао је да јесте али су захтевали да и муариф исту сведоџбу потврди. Митрополит Нићифор није пристао на то и наредио је Авраму да саопшти властима да такав захтев муариф треба од митрополита писмено да тражи.⁷⁵⁹

Ректор Димитријевић је информисао Нићифора да би 20 ученика богословије желело да обиђе Србију. Да би се отклонила сумња турских власти могла би се извадити тескера (пасош) за Фрушку Гору. Како би се богослови поклонили моштима светиња фрушкогорских манастира. Због тога би 2–3 дана провели у Раваници и Карловцима а две – три недеље и Србији. Ректор је молио да све то прође без реклама и новинских извештаја. Митрополит

⁷⁵³Цариградски гласник, 18. јануар 1901, 26. јануар 1901.

⁷⁵⁴АС, МИД ППО, 1901, ред 286, Цариград, 8. мај 1901.

⁷⁵⁵АС, МИД ППО, 1900, ред 49, Приштина, 27. децембар 1900.

⁷⁵⁶АС, МИД ППО, 1901, ред 286, Приштина, 18. јануар 1901.

⁷⁵⁷Цариградски гласник, 10. мај 1901.

⁷⁵⁸АС, МИД ППО, 1901, ред 570, Приштина, 30. март 1901.

⁷⁵⁹АС, МИД ППО, 1901, ред 570, Приштина, 15. април 1901, 2. мај 1901.

Нићифор је писао конзулу Аврамовићу и молио га је да се овај предлог узме у разматрање, конзул се са тим сагласио.⁷⁶⁰

Нићифор је сматрао да је неопходно да се што више кандидата Срба припрема за више чинове у духовној и црквеној хијерархији у Османском царству. Зато је потребно да ученици богословије уче грчки језик. Он је довео из Цариграда лекара Ставроса Николоидиса за кога је било планирано да ради као лекар у свим српским школама у Призрену и да предаје грчки језик у богословији. По потреби био би и писар у Митрополији. За њега је тражио месечну плату од 300 динара.⁷⁶¹ Стева Димитријевић није био задовољан радом лекара Ставроса јер је он уређивао Грчку општину у Призрену (митрополит Нићифор је потврдио Општину, што је било необично да постоје две православне општине). Од како је он дошао у Призрен, призренски Цинцари добили су још једног учитеља и једну учитељицу, ишао је само у грчку цркву, много времена проводио у грчкој школи. Био је у блиским везама са аустро-угарским конзулатом, српској сиротињи је наплаћивао услуге веома скупо а при том га је веома издашно финансирала Српска влада. Био је упућен у све послове како митрополије тако и богословије, што значи, у све националне радње. Први неспоразуми између митрополита и ректора су настали управо тада, када је ректор изразио негодовање због доласка лекара Ставроса. Конзул Аврамовић је пренео митрополиту незадовољство ректора Димитријевића али не и Српској влади, која је по том питању тражила ректорово мишљење.

Аустро-угарски конзул у Призрену је понудио ректору богословије да му преко конзулата поклања сарајевски лист *Наду*. Тај часопис је издавала Влада Бењамина Калаја и у њему се негирао сваки помен српског имена. Ректор је то одбио и о томе обавестио руског конзула Бељајева, на кога је то учинило посебан утисак. Ректор је прихватио да му се преко конзулата у Приштини шаље *Гласник Земаљског музеја*.⁷⁶²

Сава Рабреновић је покушао да изазове nerede у богословији, ректор га је у томе спречио а он се жалио митрополиту. Министар је разрешио Саву Рабреновића, дужности наставника и ставио га на расположење, зато што је дошао у сукоб са ректором Стевом.⁷⁶³

Преко потребан новац за богословију стигао је 30. маја 1901. године преко конзулата у Скопљу у износу од 23.890,25 динара.

Стараоци Фонда Симе Игуманова саставили су извод рачуна за прошле три године (1898, 1899. и 1900). Љубомир Ковачевић је молио је да се достави руском посланству у Београду на увиђај, као што их је тестамент покојника обавезивао. На основу целокупног стања касе на дан 10. јуна 1901. а у претходне три године може се закључити да се из Маса Симе Игуманова за богословију није издвојио ни један динар. За 1898. маса је износила

⁷⁶⁰АС, МИД ППО, 1901, ред 570, Призрен, 27. април 1901; Приштина, 14. април 1901.

⁷⁶¹АС, МИД ППО, 1901, ред 570, Призрен, 7. април 1901.

⁷⁶²АС, МИД ППО, 1901, ред 494, Призрен, 30. децембар 1900; Приштина, 17. јануар 1901.

⁷⁶³АС, МИД ППО, 1901, ред 570, Београд, 26. јул 1901; Приштина, 26. јул 1901.

63.563.65 динара, 1899. било је 79.243,83 динара и за 1900. годину 92.416,80 динара.⁷⁶⁴ Тотор богословије, Љуба Ковачевић, постао је министар просвете, ректор му је честитао на томе.⁷⁶⁵

Испити су били завршени 7. јула 1901. Ректор Стева је 20. јуна написао писмо Љуби Ковачевићу у коме га је обавестио да се у Призрен више неће враћати.⁷⁶⁶ Разлог његовог одласка била су несугласице са митрополитом Нићифором. Рекао је „да више не жели и не може да остане у школи“. Министар иностраних послова је сматрао да је он богословију повео на прави пут, да бољег ректора од њега неће моћи да нађе. У овом тренутку када су турске власти дигле хајку на српске школе, када два наставника одлазе из школе, његово присуство било је обавезно.⁷⁶⁷ Конзул Аврамовић је апеловао на ректора Стеву да остане у Призрену.⁷⁶⁸

Ректор Стева је сматрао да богословија не оскудева у факултетски образованим наставницима. Сматрао је да ниједна средња српска школа у Османском царству није имала овако строго, по специјалностима сортиран наставнички кадар. Аврам Поповић је поднео оставку и отишао у Краљевину Србију.

Митрополит Нићифор је неколико пута био у богословији и о њој се увек изјашњавао веома похвално. Због разних сплеткарања и оговарања долазило је до несугласица међу наставницима. Једни су се жалили ректору, други митрополиту, који се директно стављао на страну једних или других...

Током августа Стева Димитријевић је, на позив татора Фонда Симе Игуманова, био у Београду. Тотори су утицали да он промени одлуку и остане у Призрену, јер је тамо био потребан. У Београду је провео октобар месец ради консултовања о постављању наставника, набавци књига и уџбеника. Ректор је у Београд довео три ученика богословије, који су распуст провели у Манастиру Светог Романа. Желео је да у Државној штампарији науче аутографисање на камену и преси како би могли радити лекције, циркуларе Митрополије и Просветног одбора, и помоћу њих би тако могла да покрену један аутографисани епархијски лист у виду митрополијских наредби. Требало је само набавити пресу за богословију. Ректор Стева је сазнао да постоји једна преса у Министарству војном, која се није користила а била је добро очувана, тражио је да се прода или поклони богословији. Када је добио новац за богословију, кренуо је у Призрен.⁷⁶⁹

Школске 1901/2. према решењу Професорског савета примани су ученици који су завршили трећи или четврти разред гимназије најмање са врло добрим успехом, да су из добрих кућа и да су доброг владања. Изабрани ученици су морали бити у Призрену

⁷⁶⁴ АС, МИД ППО, 1901, ред 494, Скопље, 17. мај 1901; Београд, 28. мај 1901.

⁷⁶⁵ АС, ЛК, 522, Призрен, 8. мај 1901.

⁷⁶⁶ АС, ЛК, 522, Призрен, 7. јун 1901.

⁷⁶⁷ АС, МИД ППО, 1901, ред 570, Београд 12. јул 1901.

⁷⁶⁸ АС, МИД ППО, 1901, ред 870, Приштина, 18. август 1901.

⁷⁶⁹ АС, МИД ППО, 1901, ред 161, Београд, 16. октобар 1900, 21. септембар 1901.

најкасније до 7. октобра 1901.⁷⁷⁰ Министарство иностраних послова послало је писмо конзулатима у Скопљу, Битољу, Солуну и Приштини, с напоменом да су за први разред богословије потребни ученици из тих области.

Призивање Светог духа било је у недељу 29. септембра а редовна предавања су почела 30. септембра, раније него у свим српским средњим школама у Царству. Ректор је у Призрен стигао 19. децембра а нови наставници, Милан Чемерикић⁷⁷¹ (20. октобра) и Михаило Кречковић⁷⁷² (14. новембра). Сви су надокнадили пропуштене часове. Ускршњи распуст је био скраћен за три дана.⁷⁷³

Те године у Богословији се одржавала настава за први, други, пети и шести разред. Први разред је био по новом наставном програму. Те школске године нарочита пажња поклоњена је писменим задацима. Наиме, увидело се да ученици слабо знају правопис српског језика и да им је стил лош а што се огледало у преписци са вишим црквеним и школским властима. Зато су из српског језика радили недељне писмене задатке и тако што су описивали своја места, обичаје, сопствене доживљаје, коментарисали народне песме. Из омилитике ученици су писали по четири домаће проповеди. Ученици шестог разреда писали су по 5 - 6 предавања за основну школу.

Те школске године предавали су: ректор Стева Димитријевић пастирско богословље, историју српске књижевности и библијску историју; Тривун Димитријевић црквено певање, канон о браку, општу историју и црквено певање; Дамјан Исаиловић догматику, морално богословље, историју хришћанске цркве, општу историју, био је и разредни старешина шестог разреда; Милан Шиљак Свето писмо, словенски и руски језик и науку хришћанску; Михаило Кречковић педагогику, методику, психологију и хигијену; Милан Чемерикић српски језик, историју српске књижевности, географију и француски језик, био је и деловођа; Драгомир Јаковљевић нотну певање и музику; Милан Алексић пољску привреду; Јусуф Зија предавао је турски језик; Архимандрит Јанићије, духовник, служио је у школској капели;

⁷⁷⁰АС, МИД ППО, 1901, 570/2, Београд, 21. септембар 1901.

⁷⁷¹Милан Чемерикић, наставник, новинар, преводилац (Призрен, 12. фебруар 1877 – Скопље, 11. јануар 1940). У родном месту завршио је основну школу и четворогодишњу богословију, Галата сарајски лицеј у Цариграду (1892–1898). Студирао је годину дана права у Цариграду. Две године је провео на Великој школи у Београду где је изучавао француски језик и књижевност (1902–1903). У богословији је као суплент провео од 1900/01. до 1906/7. године. Усавршавао се у француском језику у Швајцарској преко лета 1906, јануара 1907. положио је стручни испит. Био је професор Српске гимназије у Скопљу (1907–1909). Краће време био је наставник у Солуну (1910). Исте године се вратио у Скопље, где се бавио новинарством и публицистиком. Сарађивао је и уређивао многе новине и часописе (*Цариградски гласник*, *Вардар*, *Глас јавности*, био је дописник *Политике и Рускоје слово*). Бавио се националним пословима, био је члан Обласног одбора организације Српског народа, званична веза између наше јавне и тајне орагнизације и младотурског режима. После 1912. био је начелник банске управе у Скопљу, бавио се и анализирао економске теме. Наставио је да се бави новинарством, био је уредник *Привредног гласника* и *Јужне Србије*. Био је полиглота, говорио је албански, турски, руски, француски (Милован Богавац, *Историја српске књижевности на Косову и Метохији 1850–1941*, Приштина, Лепосавић 2004; Зоран Ч. Вукадиновић, *Милан Чемерикић*, Баштина, св. 22, 2007, 323–331).

⁷⁷²Михаило Кречковић, родом из Србије, завршио је природно математички одсек Велике школе у Београду. Студирао је у Немачкој. У богословији је провео школску (1901/02–1902/03), предавао је филозофску педагошку групу предмета.

⁷⁷³АС, МИД ППО, 1902, ред 557, Призрен, 1. мај 1902.

Апостол Филиповић, управитељ Грађанске школе хонорарно је предавао природне науке у богословији; Дамњан Прљинчевић, учитељ Грађанске школе у Призрену у богословије предавао је ручни рад.

У почетку школске године било је 126 ученика. Први разред је уписало 25 ученика, други 16, пети 51, шести 34. Један ученик је напустио школу у току године. У интернату је живело 124 ученика, један је живело екстерно. По пореклу је свештеничких синова било 25, учитељских 2, занатлијских и трговачких 44 и земљорадничких 54. Највише ученика било је из Косовског вилајета 92, из Битољског 12, из Солунског 4, из Босне 6, из Херцеговине 4 из Далмације 1, из Краљевине Србије 2 и из Кнежевине Црне Горе 4 ученика.

Ректор је молио министра иностраних послова да пошаље Богословији новац за прво тромесечје јер је Богословија била у страшној финансијској ситуацији. Све намирнице је морала одмах да плати, нико од трговаца није могао да сачека плаћање. Трговци и занатлије нису могли да кредитирају Богословију а Богословија се већ задуживала са каматом 10 до 12%. Ректор је сугерисао да се новац пошаље преко Руског конзулата, чековима Народне банке а не преко приштинског конзулата јер је новац у том случају дуже путовао.⁷⁷⁴ Новац у Богословију није стигао ни крајем маја. Ректор се жалио да ни један динар није добио за ту годину и да се задужио на више страна.⁷⁷⁵

Уређивање школске баште било је настављено. У школски виноград је спроведена вода. Поред напреднијих радова и гајења ређих културних биљака у својој башти, Богословија се старала да и ван ње својим саветима утиче на поправку пољске привреде у околини, те тиме да у одређеној мери користи своме народу. Да би и Турцима доказала да овај Завод није „непријатељска касарна“, она је купила пољопривредне алатке и поделила их како Србима тако и Турцима. Велика је сензација била акција прскања винограда против переностре, коју је школа покренула, давала је потребна упутства, како у месту тако и околини.

Основним правилима која су претходне године израђена, сведена је Богословија на четири разреда с тим да се у први разред примају ђаци који су завршили четврти разред гимназије а Савет је направио мале измене у њима и предложио које ће се науке узети као наставни предмети. Да би се још одмах у почетку настава могла правилно распоредити, ректор је предложио наставни план за четворогодишњу Богословију. Према овом наставном плану Богословија је и даље задржала карактер богословско-учитељске школе јер ни половина њених ученика не би имали прилике да раде као свештеници, већ као учитељи.

Богословија је свечано прославила Богојављење. Изјутру су три клепала означила почетак службе. На литургији у Цркви Светог Ђорђа појао је хор ученика богословије. После

⁷⁷⁴АС, МИД ППО, 1902, ред 557, Призрен, 28. април 1902.

⁷⁷⁵АЈ, ЈП, 80/47, Призрен, 15. мај 1902.

службе отишли су на Врело где се сваке године светила водица. Митрополит је бацио крст у реку а грађани Призрена су га пливајући пронашли. Митрополит је након тога био гост ректора Димитријевића. Извештај о овој прослави *Цариградском гласнику* послао је Ј. Денић, богослов.⁷⁷⁶

Првобитни план Савета богословије био је да настава траје краће и да се сви испити заврше до 15. јуна. Међутим, митрополит је био против тога и рекао је да се испити могу завршити тек 28. јуна. Савет је ишпоштовао његову одлуку. Предавање је завршено 24. маја, тога дана су ученици распуштени. О свему томе су обавестили и митрополита који је био на путу, као и Министарство иностраних дела. Испите су полагали ученици шестог, петог, другог и првог разреда. Почели су 27. маја а завршили су 28. јуна са благодарењем и класификацијом. Поред испитивача, на испиту је био још једна наставник, као члан комисије.⁷⁷⁷

На крају ове школске године ученици су завршили први разред по новом четвороразредном уређењу. Ученици другог разреда су завршили курс претходног гимназијског образовања да би почетком следеће школске године могли бити преведени у први разред по новом уређењу.⁷⁷⁸ Испит је полагало 125 ученика, 122 редовна и тројица ванредних ученика.

Министарство иностраних послова је преко Врања, железничким путем, послало три сандука књига које су преко Скопског конзулата стигле у призренску богословију 2. јула 1903. године.⁷⁷⁹

Богослови који су завршили школовање, из Босне, тражили су новац за карте до Сарајева, добили су по 40 динара, то су: Радомир Блажић, Илија Марчетић и Риста Бјелетић.⁷⁸⁰

Стеван Димитријевић је са породицом провео четира дана у Средачкој жупи. Служио је службу у Цркви Светог успења на дан Велике Госпојине, 28. августа. Обишао је сва села Средачке жупе и разговарао је са народом.

Односи митрополита Нићифора и ректора Стеве Димитријевића нису били хармонични. Ректор је сматрао да главни кривац за његове неспоразуме осим самог митрополита који је био склон скандалима, српски конзул Аврамовић. Сам ректор се жалио: „ми смо се разишли, благодарехи Сими Аврамовићу“.⁷⁸¹

⁷⁷⁶*Цариградски гласник* 17. јануар 1902.

⁷⁷⁷АС, МИД ППО, 1902, ред 557, Призрен, 1. мај 1902.

⁷⁷⁸АС, МИД ППО, 1902, ред 557, Призрен, 31. јул 1902.

⁷⁷⁹АС, МИД ППО, 1902, ред 557, Београд, Врање, 19. јун 1902.

⁷⁸⁰АС, МИД ППО, 1902, ред 557, Београд, 18. јун 1902.

⁷⁸¹Ректор Стева је спречио скандал ширих размера на рачун части митрополита. Наиме, у митрополији је неко време живела госпођа Олга, супруга Јована Божиновића. Он је тражио да се Олга врати кући али је она то одбијала. Супруг је претио да ће напасти митрополита Нићифора. Да би спречио сукоб ректор је дипломатским путем убедио Олгу да се врати својој кући. Митрополит је због тога био веома љут на ректора. Сам ректор је констатовао да је спречио инцидент, али да га је то коштало пријатељства са митрополитом. Митрополит је

Наиме, митрополит је у једном писму конзулу Аврамовићу саопштио да трзавице које су стално присутне у Богословији изазива Тривун Димитријевић, а да је ректор Стева, који је на почетку био свестан интрига, постао играчка у Тривуновим рукама и готово цео колектив богословије отуђио од себе. Митрополит је предлагао да се из богословије премести Тривун и пошаље у Солун или Битољ и да са места ректора оде Димитријевић. Сумњичио је ректора да је купио потписе народа да остане још годину дана у Призрену, да је због тога организовао и вечеру (о трошку богословије) не би ли приволео Призренце на сакупљање потписа. Предлагао је Добросава Ковачевића као новог ректора. Споменуо је још и да је све што је урађено у епархији постигнуто захваљујући његовој личној иницијативи и да би се још више урадило да није било зависти и истицања личних амбиција, при том мислећи на ректора Стеву.⁷⁸² Конзул Аврамовић је такође био непријатељски расположен према ректору Стеви. И у свом писму упућеном министру иностраних послова и председнику владе веома ружно је говорио о њему. Рекао је да је и претходни митрополит Дионисије био веома незадовољан ректором Стевом а да су се и неки наставници Богословије на њега жалили.⁷⁸³

Ректор Стева је сматрао да је у Богословији раније „било свега“ али да је последње три године живела мирним животом и напредовала тако да данас и не личи на ону стару Богословију. Није била тачна информација коју је пласирао митрополит да је цео наставнички колегијум удаљио од себе. Имао је писане доказе да је у целом колегијуму био омиљен ректор. Према ђацима је био строг али правичан. Правдао се пред туторима да је вечеру у част ректора Стеве давао руски конзулат и отпражник послова Петрајев, а не да је била о трошку Богословије, како му је спочитавано. Сва гошћења у Богословији била су личан трошак ректора Стеве. Димитријевић је констатовао: „доба моје управе се одликује тиме што су престале теревенке, картања. Винске каце, бурад, преде, коцкарске табле и други прибори за увесељавање и забаву растурени и поабани од неупотребе стоје и данас по подрумима као успомена на оно време када су се у Богословији за ноћ стотине лира губиле на картама и када је она на све друго личила само никако не на школу и расадник националне пропаганде. Можда би укусу митрополита, који је редовно целе ноћи у бдењима тако штогод требало, али му ја ту потребу нисам могао подмиривати.“⁷⁸⁴

Шеф пропаганде Светислав Симић је као одговор на ова два писма реферисао министру о ректору Стеви по тачкама: да је Стева Димитријевић досадашњим радом документовао изванредну енергију, одличну спрему и приличан такт у свим пословима који је радио; да је због тога стекао поштовање свих добрих Срба у Рашко-призренској епархији,

отишао из Призрена, два дана након догађаја, 9. априла 1902. и митрополијску столицу из Призрена пренео у Приштину. (АЈ ЈП, 80/47/311–314, Призрен, 24. март 1902, 4. април 1902).

⁷⁸² АС, МИД ППО, 1902, ред 557, Приштина, 11. јул 1902, Приштина, 8. август 1902.

⁷⁸³ АС, МИД ППО, 1902, ред 557, Приштина, 28. јул 1902.

⁷⁸⁴ АС, МИД ППО, 1902, ред 557, Београд, 7. новембар 1902.

што се види и понашањем призренских грађана; да је једино он умео да међу Призренце, који су се раније ужасно међусобно гложили, унесе мир и љубав; да о Димитријевићу овако исто мисле и Бељајев и његов заменик, отправник послова Петрајев; да би била кобна штета по наш рад у Старој Србији када би се он отуда уклонио; да су све тужбе против њега измишљене по аргументима који се доносе а неке по побудама; да треба ЊП митрополиту Нићифору ставити до знања на начин одлучан да г. Димитријевић ужива неизмерно поверење краљеве Владе и да се с тога треба да ради у потпуној саласности са њим на свим питањима које се тичу школа, цркава, манастира“...⁷⁸⁵

Министар је у потпуности прихватио ставове шефа пропаганде и у писму конзулу Аврамовићу апсолутно ставио на знање да подржава ректора Димитријевића. Констатовано је: „Уз своје дужности у школи, ректор Богословије је имао према учитељима и школама исте дужности као и приштевски конзул. Он је водио надзор над учитељима, старао се о потребама школским, предлагао размештај, раздавао плате и извештавао Министарство о свему што се значајније деси у обележеном рејону. Због тога се Министарство у договору са таторима масе Симе Игуманова старало се да за ректора бира и поставља човек у чије способности он има пуно поверење и да се тако држи докле има уверење да он поверене му послове врши онако како то захтевају интереси народни.“ Министар је рекао да је врло изненађен предлогом да се уклони ректор Стева јер је и сам конзул веома афирмативно о њему говорио а и све информације које је министар добијао о ректору биле су веома позитивне. Наложено му је да се он као тумач његових погледа потруди да се између ректора и митрополита успостави узајамно поверење. Подсетио га је да се Димитријевић ни по својој вољи не може уклонити из Призрена, јер га очекују важни послови.⁷⁸⁶ Министар је у једном од својих писама скренуо пажњу конзулу Аврамовићу да је лично он одговоран за сваку непромишљени поступак од стране митрополита Нићифора према ректору Димитријевићу. То је конзула Аврамовића и увредило и уплашило, покушао је да се оправда пред министром али у томе није имао успеха. Предлагао је да ректор Стева оде у Нови Пазар, где се митрополит налазио и да се измири са њим. Споменуто је да митрополит њему већ годину дана говорио како не може да сарађује са ректором а он то није министру говорио све док митрополит изричито није захтевао да проследи његово писмо и да тражи смену ректора и неких наставника, при том је претио да ће митрополит поднети оставку.⁷⁸⁷

Ректор Димитријевић је послао Извештај о раду школе Министарству иностраних дела. У пропратном писму написао је: „учтиво изјављујем да ми је немогуће више отправљати ову дужност и молим да се нађе које друго лице за ректора а мени дозволи повратак на ранију дужност своју у Богословију београдску, чији сам и сада професор на

⁷⁸⁵ АС, МИД ППО, 1902, ред 557, Београд, 2. август 1902.

⁷⁸⁶ АС, МИД ППО, 1902, ред 557, Београд, 6. август 1902.

⁷⁸⁷ АС, МИД ППО, 1902, ред 557, Приштина, 14. август 1902, 14. август 1902.

одсуству“. Подсетио је да је и прошле године желео да оде из Призрена али су га од тога одвратили али сада га никакви разлози не могу убедити да остане у Богословији.⁷⁸⁸ Ректор Димитријевић је из Министарства иностраних дела добио да прочита писмо која су против њега упутили митрополит Нићифор и конзул Аврамовић. Захвалио се министру што је Влада одбацила све нетачне оптужбе против њега али он је сматрао да мора да објасни генезу сукоба. Подсетио је да су и митрополит и конзул били веома задовољни његовим радом и да су о њему говорили као о незамењивом ректору. Аврамовић је у Приштини отпочео „рат“ према свим пријатељима бившег конзула Светислава Симића. Тај његов револт се најбоље огледао у односу према учитељима које је без икаквог разлога премештао из једне општине у другу. Ти учитељи су се жалили Просветном савету, због тога је Димитријевић, као председник, подносио оставку али митрополит је никада није уважио. Једино није више имао исту наклоност према ректору. Аврамовић је по Димитријевићевим речима, користио своје раније познанство са митрополитом и веома негативно утицао на њега, што се лоше одразило на српску „ствар“ у Османском царству.

Митрополит Нићифор из неких разлога није био задовољан радом Милана Чемерицића који је једну школску годину провео у Богословији и захтевао је да он оде из Богословије а да уместо њега дође или Богдан Раденковић из Скопља или Јован Шантрић који је тада био у Цариграду.⁷⁸⁹

Школске 1902/3. године било је у Богословији први и други разред по новом програму и шести разред по старом. Митрополит Нићифор је инсистирао да Мита Лукић,⁷⁹⁰ заступник директора и професор Српске гимназије у Цариграду, дође за професора Призренске богословије.⁷⁹¹ Он је, са породицом, септембра месеца стигао у Призрен и постављен је за професора Богословије.⁷⁹² Те године за наставника је постављен и Љубомир Јовичић.⁷⁹³

Ректор Стева је током лета био у Србији. Сазнао је да се у Министарству финансија налази машина за сечење хартије, која више није била потребна Министарству а била је

⁷⁸⁸ АС, МИД ППО, 1902, ред 557, Призрен, 31. јул 1902.

⁷⁸⁹ АС, МИД ППО, 1902, ред 557, Приштина, 11. јун 1902.

⁷⁹⁰ Мита Лукић, професор, публициста (Зрењанин, 26. X 1864 – Београд, 19. V 1932).

⁷⁹¹ АС, МИД ППО, 1902, ред 557, Приштина, 11. јул 1902.

⁷⁹² *Цариградски гласник*, 5. септембар 1902.

⁷⁹³ Љубомир Јовичић, филозоф, професор (Параћин, око 1875 – Ваљево, 13. март 1912). Завршио је историјско-географски одсек Велике школе 1898. Професорски испит положио је јануара 1903. Био је наставник Гимназије Војводе Милана Обреновића (1889–1899), предавао је историју, латински и француски језик у гимназији у Ужицу 1900–1902. По убеђењу је био социјалиста. Предавао је у богословији у Призрену 1902/3, у Пљевљима 1903/4. У Пљевљима је ширио социјалистичке идеје, писао је урадничким новинама и држао говоре. Није лепо говорио ни о појединим свештеницима због чега га је митрополит Нићифор Перић протерао из његове епархије. У Битољу је био професор Мушке гимназије 1904/5. а професор у Ваљевској гимназији 1909–1912. Предавао је земљопис и општу историју. Преминуо је у окружној болници у Ваљеву. Није се женио. Ректор Стева се залагао да се изједначи са платом коју су имали други професори из Србије јер је он по својој вољи и из чистог родољубља дошао у Стару Србију (АС, МИД ППО, 1903, J/1, Призрен, 1. април 1903).

потребна Богословији. Он је од надлежних тражио да се та машина или поклони или прода Богословији.⁷⁹⁴

Заступник ректора био је нови професор Митар Лукић. Када год није било стабилне управе и када ректор није био у школи, долазило је до побуна. Тако су ученици шестог разреда крајем новембра захтевали да им се издаје боља храна него осталим ученицима а професорски Савет је био против тога. Захтевали су зимске капуте, управа им то није могла омогућити али им је обећала да ће им направити памуклије. Поједини наставници су их молили да због тога не праве неред. Али ученици су отказали сваку послушност, нису хтели да приме ни свето причешће. Милан Алексић, наставник, тражио је да ректор Стева дође у Призрен и заведе ред.

На седници ђачког удружења „Растко“ ученици су осудили поступке својих другова из шестог разреда. Као одговор на ову осуду, ученици шестог разреда су тајно одлучили да их нападну. Удружење је тражило заштиту Савета. Савет је одлучило да 12 ученика, виновника ове побуне, истера из школе 3. јануара 1903. године.⁷⁹⁵ То им је саопштено у Руском конзулату, али се они на то нису освртали него су упали у богословију спремни да се разрачунају са наставницима. Са собом су понели мотке. Зауоставиле су их наоружане слуге, испред канцеларије Савета. Професорски савет је одлучио да привремено затвори богословију а ученике је послао у манастир Светог Марка, без знања митрополита Нићифора. Писмо са потписима ученика послато је министру иностраних дела Србије.⁷⁹⁶

Ректор Стева је у Призрен дошао 14. јануара 1903. Ученике је вратио у Завод, али истеране није могао да прими (28 ученика напустило је школу са изјавом да ће се вратити када се буду вратили њихови истерани другови). Вође побуне били су Беранци, питомци Светосавске школе. Редовна предавања почела су одмах по доласку ректора.⁷⁹⁷

Митрополит је био на страни побуњених ученика. Захтевао је да се Тривун Димитријевић протера из Рашко-призренске епархије а истеране ученике примио је у Митрополију. Поручио је једном пекару и бакалину да их снабдевају с храном. Неко време су ученици живели у Митрополији. Написао је писмо управи богословије и рекао је да нису смели ученике да пошаљу у манастир без његовог знања и да се ученици што пре врате у богословију.⁷⁹⁸

Руски конзул Тухолка је сматрао да би се стање у Призрену могло поправити ако се ректору богословије и професорском савету дозволи да самосталније рукују богословијом. А да од министарства добијају само генералне конструкције и да је безпотребно мешање митрополита Нићифора у рад богословије. Сматрао је и да је неопходно да дође до општег

⁷⁹⁴АС, МИД ППО, 1902, ред 557, Алексинац, 2. новембар 1902.

⁷⁹⁵АС, МИД ППО, 1902, ред 557, Призрен, 16. новембар 1902, 21. децембар 1902, 10. фебруар 1902.

⁷⁹⁶АС, МИД ППО, 1902, ред 557, Манастир Светог Марка, 11. децембар 1902.

⁷⁹⁷АС, ЛК, 522, Призрен, 1. јануар 1903.

⁷⁹⁸АС, МИД ППО, 1902, ред 557, Приштина, 10. фебруар 1902.

помирења у Призрену, посебно се то односило да митрополита и ректора богословије а да је притом неодложно да се митрополит врати у Призрен где се налази и митрополијско седиште.⁷⁹⁹

За време митрополита Нићифора било је актуелно тзв. учитељско питање. Митрополит се често сукобљавао са учитељима а они су због тога били премештани. Незадовољни учитељи су 1902. и 1903. године држали зборове и доносили резолуције. Сукоб се додатно закомпликовао 1903. године, када је учитеље подржао ректор Стева од кога су они тражили заштиту. Ректору су се писмом обраћали учитељи и молили за заштиту. Нићифор је сматрао да би у циљу смиривања страсти требало из Призрена удаљити Стевана Димитријевића. Народ у Призрену је био против тога и они су се писмено обратили васељенском патријарху Јоакиму III. Бивши ректор Мелентије Вујић, а тада епископ тимочки, у писму Љуби Ковачевићу је констатовао да ректора Стеву треба сменити с положаја из Призрена „јер лице за ректора приз. богословије можемо свагда наћи и лакше нам је сто на сто таква питања решити, него ли Србина митрополита онамо стећи и имати“.⁸⁰⁰

Министар иностраних послова В. Антић је решио да уштедом богословије 1901. у износу од 4.952 купи кућа за болницу. Да се куповина куће повери комисији коју ће састављати ректор призренске богословије, професор и један грађанин члан Општине.

Богословија је 1. маја добила 49.000 динара по буџету за прво полугође те године. То је био и новац за исплату плата свих просветних и националних радника са територије целог Призренског подручја.⁸⁰¹

Испити у богословији почели су 30. маја а завршени су 27. јуна. Следећег дана саопштени су ученицима резултати испита. Деловођа је те године био Љубомир Јовичић. Министарство је одобрило план и програм испита, како је ректор Стева испланирао.⁸⁰²

Те школске године при богословији је отворена недељна и празнична трговачко-занатлијска школа. Било је два разреда са укупно 272 ученика. Млади трговци и занатлије учили су се писмености, кореспонденцији, књиговодству.

Митрополит Нићифор је послао Сави Грујићу писмо које је било пуно оптужби на рад и понашање ректора Стеве. Рекао је да је њихов однос био добар све док он није позвао Димитријевића на седницу Духовног суда и када га је одредио да једне недеље у цркви за време великог поста беседи народу, он је то с презрењем одбио. Митрополит је ректору замерао што га није љубазно дочекивао у богословији и „што му столицу није примакао“. Митрополит је сматрао да је Стева прекорачио границе учтивости, да се умешао у делокруг рада митрополита и слао расписе у епархији без његовог знања, позивајући учитеље да се

⁷⁹⁹АС, МИД ППО, 1903, И/1, Скопље, 13. јануар 1903.

⁸⁰⁰АС, ЛК, 483, Брестовачка бања, 18. јул 1903.

⁸⁰¹АС, МИД ППО, 1903, Б/27, Београд, 18. април 1903; Призрен, 19. септембар 1903.

⁸⁰²АС, МИД ППО, 1903, И/15, Призрен, 18. мај 1903; Београд, 22. мај 1903.

жалe на положај који имају, а да је у ствари његов прави циљ био „да направи мало нереди и смутње и ометају ми посао“. Митрополит је изјавио да су све установе које су изведене у Призрену од његовог доласка, извршене на основу „мог упутства, али да се Стева хвалише“.⁸⁰³

Због свих ружних догађаја у односу са митрополитом, ректор је желео да оде из богословије и из Призрена. Митрополит Нићифор је обавестио конзула Аврамовића да ректор Стева још није отишао из Призрена и да „на зло упућује учитеље а помаже их и материјално“. Тражио је да до 2. септембра ректор Стева оде из Призрена јер ће га он само до тада толерисати у богословији. Захтевао је да са њим оде и Тривун Димитријевић.⁸⁰⁴ Конзул Аврамовић је министру иностраних послова послао писмо Тривуна Радивојевића, свештеника, који је био наклоњен митрополиту Нићифору. У њему се негативно изражавао о ректору Стеви и пренео је митрополитов захтев да се ректор Стева „уклони из Призрена“. Примопредаја дужности извршена је 13. септембра 1903. године кад је Димитријевић и отишао из Призрена. Тривун Димитријевић је постао заступник ректора. У каси богословије је тада остало 14.082,15 динара.⁸⁰⁵ Стева Димитријевић је званично поднео оставку на место ректора али му Просветни савет при Министарству иностраних послова није уважило, већ га је позвало да о томе поново размисли. Димитријевић је још једном писмено затражио (29. септембра 1903. године) да се његова оставка уважи јер је и после поновног размишљања одлучио да се више не враћа у Призрен.⁸⁰⁶ Оставка је уважена 25. октобра 1903, постављен је за професора веронауке у Првој Београдској гимназији. Већ следећег месеца позван је да, због неопходних послова српског националног рада, отпутује у Скопље.⁸⁰⁷

Грађани Призрена окупљени око општине призренске преко *Цариградског гласника* јавно су се захвалили Стевану Димитријевићу, бившем ректору Призренске богословије и почасном грађанину града Призрена. Навели су неколико „добра“ које је он учинио граду Призрену као што су преуређење богословији којим је она постала „права богословија“, оснивања Фонда Цркве Светог Ђорђа и спашавање Дечана од дугова. Призренци су му пожелели дуг живот и свако добро.⁸⁰⁸

Те, 1903. године на издржавање 120 питомаца богословије било је утрошено 30.000 динара, на огрев и осветљење 1.000, за набавку уџбеника 850 динара, за поправку школске зграде 600 динара, додатак Стевану Димитријевићу 2.000 динара, Мити Лукићу 1.800, Јусуф Зији 900, Љубомиру Јовичићу 2.100, Милану Шиљку 1.860, Милану Алексићу 960, Драгомиру Јаковљевићу 1.680, Дамјану Исаиловићу 1.860.

⁸⁰³ АС, МИД ППО, 1903, Н/1, Приштина, 29. октобар 1903.

⁸⁰⁴ АС, МИД ППО, 1903, Д/1, Приштина, 18. август 1904.

⁸⁰⁵ АСАНУ, ФСД 14435/IV, 26.

⁸⁰⁶ АС, МИД ППО, 1903, Д/1, Београд, 16. септембар 1903.

⁸⁰⁷ АС, МИД ППО, 1903, Д/1, Београд, 12. октобар 1903, 7. новембар 1903, 27. новембар 1903.

⁸⁰⁸ *Цариградски гласник*, 19. децембар 1903.

Богословија је преко *Цариградског гласника* објавила да школска 1903/04. година почиње 14. октобра и да ће у први разред примити 25 ученика који су завршили четврти разред гимназије. Нови ученици је требало да се јаве до 3. октобра са сведочанством, крштеницом и уверењем о сиромашном стању, ако су желели да буду благодетанци, саопштио је Савет богословије.⁸⁰⁹ Током целе године заступник ректора био је Тривун Димитријевић а деловођа Драгомир Јаковљевић. За новог наставника постављен је Сава Стојановић,⁸¹⁰ наставник турског језика гимназије у Скопљу.

Просветни одбор је трагао за могућим кандидатом за новог ректора. Стева Веселиновић, ректор богословије у Београду предлагао је за новог ректора Валеријана Прибићевића, кандидата духовне академије у Кијеву и свршеног филозофа у Лајпцигу, бившег професора Српске гимназије у Цариграду.⁸¹¹ Валеријан је то прихватио али је је био аустро-угарски поданик а као такав није могао да буде ректор. Поднео је молбу да буде примљен у српско поданство али је процедура трајала веома дуго. Одговор је стигао на адресу призренске богословије „да ће бити примљен у српско поданство када набави и поднесе уредан отпуст из свог држављанства“. Та процедура је могла трајати и пола године а Валеријан није могао да оде у Призрен. У међувремену, Валеријан се захвалио на избору и постао професор Велике гимназије у Карловцима.⁸¹² Ученицима који су прошле школске године искључени из наставе управа богословије је дозволила да испите могу да полагају крајем школске 1903/1904. године.⁸¹³

У самој школи, као што је обично бивало, када богословија није имала ректора већ само заступника, наставници су се међусобно оптуживали и нису били у хармоничним односима. Наставници Милан Чемерикић, Сава Стојановић, Дамјан Исаиловић и Драгомир Јаковљевић жалили су се на заступника ректора Димитријевића. Сматрали су да се он није придржавао правила која су била прописана. „По члану 51. утврђених основних правила за српске средње школе у Турској, директор је дужан да управља заводом по закону прописаним правилима и норма туторским“. Димитријевић се тих правила није придржавао јер се хранио у школи као и други наставници који су се такође хранили у Заводу. За њих се, као и за економа, васпитача и његовог помоћника, кувало у засебној кухињи а не у оној где се кувала храна за ученике. Имали су и примедбу на набавку хране јер по члану 3. важећег

⁸⁰⁹*Цариградски гласник*, 5. септембар 1903.

⁸¹⁰Сава Стојановић, рођен је у Приштини 1869. године, завршио је Галата Сарај у Цариграду, две године правног факултета у Цариграду. Није наставио школовање, упућен је у Скопље за наставника турског језика у Гимназији (1899–1903). Био је наставник богословије (1903/4–1906/7). школску 1907/8. провео је у на одсуству јер је припремао адвокатски испит. Предавао је турски језик и општу историју. Био је посланик у турском парламенту од 1908, и председник општине Приштине (1911). Преминуо је у Београду 12. VII 1941. (АС, МИД ППО, 1903, С/143, Скопље, 22. септембар 1903, Архива Новог гробља, Београд).

⁸¹¹*Цариградски гласник*, 31. октобар 1903.

⁸¹²АС, МИД ППО, 1904, ред 37, Београд, 13. децембар 1903; Приштина, 28. децембар 1903; Призрен, 1. јануар 1904; Валеријан Прибићевић, *Изјава*, Нови Србобран, 17. новембар 1906, бр. 253.

⁸¹³*Цариградски гласник*, 14. новембар 1903.

Правилника, било је неопходно да школска комисија од два наставника заједно са директором, односно ректором, набавља животне намирнице за пансионат. Тога се заступник ректора Димитријевић није придржавао. Милан Алексић је написао једно писмо у коме је саопштио своје одвојено мишљење. Иван Поповић⁸¹⁴ и Сима Савић, нови наставник плаћали су по 30 динара и јели у пансиону. Тривун се правдао таторима.⁸¹⁵

Крајем године Димитријевић је од министра иностраних полова тржио да се богословији пошаље планиран новац који је био неопходан да би се ученицима обезбедило зимског одело (да се у Србији купи 240 метара штофа за капуте и 224 метара за одела). Такође је тражио да се 200 уписница одштапа у Београду.⁸¹⁶ Од Министарства је добијено за четврто тромесечје 29.194,14 динара.⁸¹⁷

Димитријевић је обавестио таторство да је Савет на седници од 27. априла донео одлуку да испити почну 23. маја а да се заврше 20. јуна, што је било раније него иначе, јер није било довољно наставника а испите је требало да полагају и они ученици који су претходне године отишли из школе. Татор се сагласио са тим.⁸¹⁸

Недељко Степић⁸¹⁹, бивши ђакон митрополита Дионисија а после протођакон и секретар митрополита Нићифора, постављен је 11. јануара 1904. за васпитача и библиотекара богословије. Министарство иностраних послова ставило га је на расположење управи богословије. О његовом постављењу Димитријевић је обавестио таторство.⁸²⁰ Митрополит није знао да је он постављен, отпустио га је из службе због непослушности и сматрао је да он нема права на чинодејства у Епархији.⁸²¹ На иницијативу митрополита Нићифора, крајем октобра је отпуштен из богословије. За помоћ се Степић обратио ректору Весићу а он га је најтоплије препоручио за посао јер се као васпитач и библиотекар понашао савесно. После низа перипетија, Степићу није био могућ останак у Рашко-призренској епархији али је добио службу у Скопљу.⁸²²

Јусуф Зија, бивши учитељ турског језика у богословији, тражио је пензију за 11 година које је провео као учитељ у богословији.⁸²³ Татор је саопштио да је за свој рад добијао награду, плату, и да нема права на пензију.⁸²⁴

⁸¹⁴Иван Поповић, лекар (Стари Бечеј, 1872 – Београд, 27. мај 1948). Био је лекар у српском конзулату у Скопљу од 1898. до 1903. Дошао је за наставника и школског лекара маја 1903. и остао у Призрену до августа 1904. године. Предавао је хигијену. Током 1903/4. године у Призрену је владао шарлах, знањем и искуством др Иван је спасао многу децу. Био је лекар у српском конзулату у Битољу 1905.

⁸¹⁵АС, МИД ППО, 1904, ред 248, Призрен, 15. фебруар 1904, 18. фебруар 1904.

⁸¹⁶АС, МИД ППО, 1904, ред 649, Призрен, 3. април 1904.

⁸¹⁷АС, МИД ППО, 1903, Б/27, Призрен, 5. децембар 1903.

⁸¹⁸АС, МИД ППО, 1904, ред 462, Призрен, 15. април 1904; Београд, 19. април 1904.

⁸¹⁹Недељко Степић био је протођакон Српске митрополије у Скопљу 1908–1912. Као судија Духовног суда у Скопљу помиње се 1928.

⁸²⁰*Цариградски гласник*, 5. март 1904.

⁸²¹АС, МИД ППО, 1904, ред 13, Призрен, 30. децембар 1903; *Цариградски гласник*, 26. март 1904.

⁸²²АС, МИД ППО, 1904, ред 1381, Призрен, 17. октобар 1904; Скопље, 4. фебруар 1905.

⁸²³АС, МИД ППО, 1904, ред 13, Призрен, 3. децембар 1903.

⁸²⁴АС, МИД ППО, 1904, Б/13, Београд, 29. јануар 1904.

Буџет богословије за 1903. годину износио је 103.000 динара у злату који се трошио на потребе Призренског реона. Призренска богословија је дуговала новац појединим грађанима Призрена и Фонду Светог Ђорђа са интересом од 12 %. Богословија је од Фонда Цркве Светог Ђорђа на име интереса примила 750 динара на суме од 30.000 динара коју је главно тугторство дало богословији.⁸²⁵

У богословији се није предавала педагогика јер није било наставника. Предложено је да Апостол Филиповић, управитељ Грађанске школе, предаје педагогику, методику и ручни рад, јер је он то и раније предавао. С тим се тугторство сагласило. Постављен је био нови наставник Сима Савић⁸²⁶ 14. јануара 1904, са платом од 1.200 динара, предавао је богословске предмете.⁸²⁷

У Призрену је одржано Змајево вече на Дан Светог Уроша када је истоимено музичко друштво славило своју славу. Одржано је у згради призренске богословије. Говорио је др Иван Поповић, лекар о важности исхране за здравље и о посту. Богослови су приредили Змајев комад „Шаран“. Затим су се декламовале Змајеве песме. Змају су из Призрена послали „српске поздраве с молбом Свевишњем да га поживи још много година“.⁸²⁸

Тривун Димитријевић се писмом обратио тугтору и молио је за ректорски додатак. Више пута је заступао ректора по 2–3 месеца али никада није тражио награду. Тада је заступао ректора од 14. септембра 1903. године и та дужност је, по његовим речима, била скопчана с многим тешкоћама као и сваког старешине а нарочито богословије. После поновљених молби одређено му је 600 динара на годишњем нивоу.

Неколико ученика богословије дошло је у Сремску Каменицу на сахрану Јована Јовановића Змаја. Ученици су били у школским оделима са фесовима на глави. У порти каменичке цркве Михаило Полит Десанчић је пришао ученицима, поздравио се са њима и распитивао се о школи, о стању у Старој Србији.⁸²⁹

Тривун Димитријевић је послао писмо Министарству и молио да се убудуће, приликом слања писама богословији не ставља печат Министарства спољних послова Краљевине Србије јер то може да проузрокује велике неприлике.⁸³⁰

Иницијативом управе богословије на седници Савета 11. јануара образован је одбора за прославу стогодишњице рођења Симе Игуманова. Чланови одбора били су: Петар Костић, секретар митрополије, Тривун Димитријевић и Милан Чемерикић. Одбор је одржао прву

⁸²⁵ АС, МИД ППО, 1904, 902, Призрен, 24. јануар 1904.

⁸²⁶ Сима Савић рођен је у Окусима у Рашком срезу. Завршио је четворазредну богословију у Призрену 1890/1, пети и шести разред семинарије у Чернигову у Русији и Духовну академију у Москви. Био је учитељ у Новом Пазару 1893. Радио је од септембра 1904. до краја школске 1909/10. године. Био је наставник у Скопљу (1910/11). Вршио је дужност библиотекара и васпитача. Касније је био професор у Крагујевцу.

⁸²⁷ АС, МИД ППО, 1904, ред 13, Призрен, 24. и 25. јануар 1904, Београд, 29. јануар 1904.

⁸²⁸ Цариградски гласник, 19. децембар 1903.

⁸²⁹ Цариградски гласник, 18. јун 1904.

⁸³⁰ АС, МИД ППО, 1904, ред 13, Призрен 6. април 1903; Београд 19. април 1903.

седницу и направио нацрт плана како би та прослава могла да изгледа. Консултовали су и руског конзула јер је Игуманов био руски грађанин.⁸³¹ Пре оснивања овог одбора дописник *Цариградског гласника* из Призрена је подсетио да је година јубиларна и да се Срби у Османском царству, а посебно богословија, на достојан начин морају одужити веома значајном покојнику. Предлагао је да се сакупља новац од којег би се направио споменик Игуманову, јер је он још за живота себи веома скроман споменик направио.⁸³² Поводом прославе, митрополит Нићифор је упутио распис грађанству о прослави са распоредом богослужења и програма а на самој прослави није учествовао.⁸³³

Стогодишњица рођења Симе Игуманова прослављена је и у Београду на Три јерарха у Саборној цркви, чинодејствовао је митрополит Инокентије са свештеницима и протом Стеваном Димитријевићем, бившим ректором призренске богословије који је и беседио о Сими Игуманову. Присуствовао је и тотор фонда проф. др Љубомир Ковачевић.⁸³⁴

Прослављено је свечано у Призрену и осталим градовима, посебно у Рашко-призренској епархији. Многи српски листови донели су чланак о великом покојнику.⁸³⁵ Прослава је почела 29. јануара по старом календару богослужењем у Саборној цркви у Призрену у присуству наставника и ђака богословије као и великог броја грађана. У Призрен је стигла делегација представника Срба из Скопља. На сам дан његовог рођења, 30. јануара служба је одржана у Саборној цркви, служио је архимандрит Јанићије, духовник, и велики број свештеника. О Игуманову је говорио свештеник Тривун Радивојевић.⁸³⁶ Народ је у литијама ишао ка богословији. Био је тачно испланиран редослед литије (носили су се барјаци које је Сима поклонио цркви, затим, један угледни грађанин носио је његову слику, венци наставника богословије, Дружине „Растка“, Друштва „Цар Урош“). Ђаци народних школа, богословије, наставници, свештенство у одеждама, руски конзул... Дворана богословије била је лепо украшена (било је око 900 присутних). Крста Патрногић, председник црквене општине говорио је о томе колико призренски Срби дугују Сими Игуманову. Петар Костић, председник Одбора говорио је о раду и животу Симе Игуманова. Милан Чемериќић, деловођа, прочитао је телеграме и брзојаве. Хор је певао песму о Игуманову, ученици су рецитовали њему посвећене песме. Захваљујући Стеви Димитријевићу, израђене су дописне карте са ликом Симе Игуманова и његовог сина Манојла, које су разаслате у великом броју. Приређен је ручак и забава у корист подизања споменика Сими Игуманову.⁸³⁷

⁸³¹ *Цариградски гласник*, 23. јануар 1904.

⁸³² *Цариградски гласник*, 19. децембар 1903.

⁸³³ *Цариградски гласник*, 30. јануар 1904.

⁸³⁴ *Цариградски гласник*, 13. фебруар 1904.

⁸³⁵ *Цариградски гласник*, 6. фебруар 1904.

⁸³⁶ *Цариградски гласник*, 20. фебруар 1904.

⁸³⁷ *Цариградски гласник*, 27. фебруар 1904.

Прослава Дана Светог Саве започела је литургијом у саборном храму. Након службе поворка свештеника, професора и ученика богословије, као и грађанства, ишла је центром града до зграде богословије, певајући тропар. После резања колача у лепо украшеној сали отпеване су химне султану и Светом Сави. О животу Светог Саве беседио је наставник Дамјан Исаиловић. У послеподневним сатима забава је такође почела химнама, песмом, два ученика су свирала виолину. Одиграна је представа „Ивкова слава“. Ученици су показали завидан таленат. На забави је свирао богословски оркестар под надзором професора музике Јаковљевића. Присуствовао је руски конзул Тухолка.⁸³⁸

Учитељи града Призрена уписали су покојног Игуманова за добротвора Српске књижевне задруге, с тим да се њена дела шаљу Манастиру Светог Марка.

И након одласка Стеве Димитријевића, митрополит Нићифор био је незадовољан радом богословије. У једном писму упућеном министру иностраних послова он каже: „Треба бацити поглед на богословију, на њену неуређеност, на неисправност неких учитеља и српских чиновника, па ће се видети права несрећа српска, којој бих на пут стати могао само да ми се не смета и да ме Влада српска не обилази и обраћа за послове мојим млађима, који да су знали и умели радити на народном послу, не бисмо им требали ми из Србије (митрополити и конзули)“. Рекао је да би могао радити са сваком српском владом али је тражио да се из Приштине са места конзула удаљи Светислав Симић и још неке његове присталице јер није имао поверење у њега. Предлагао је да се све грађанске школе у Призрену затворе.⁸³⁹

Тривун Димитријевић је отишао у Београд 2. августа 1904. да би обавио послове везане за функционисање школе. Остао је до средине октобра, добио је бесплатне карте и 180 динара трошка.⁸⁴⁰ За то време заступник богословије био је Милан Чемерикић. Као тотор Фонда Симе Игуманова помињао се Зарија Поповић.

Те године је укинута богословија у Београду по старом уређењу а отворена је „Богословија Свети Сава“ која је примала ученике са завршеном основном школом. Због тога су се неки ученици из Краљевине Србије обратили управи богословије са молбом да их прими на даље школовање. Те године је укинута и Грађанска школа у Призрену.

Управа је преко *Цариградског гласника* објавила да настава школске 1904/5. почиње 13. октобра а да ученици буду у школи до 12. октобра. „У први разред примиће се 25 ученика који су завршили четири разреда гимназије. Кандидате који долазе ван Османског царства полагаће пријемни за оне предмете који нису учили у својим школама“.⁸⁴¹

⁸³⁸ *Цариградски гласник*, 13. фебруар 1904.

⁸³⁹ АС, МИД ППО, 1904, ред 25, Приштина, 8. јун 1904.

⁸⁴⁰ АС, МИД ППО, 1904, ред 669, Призрен, 4. јул 1904, 29. октобар 1904; Београд, 1. октобар 1904.

⁸⁴¹ *Цариградски гласник*, 17. септембар 1904.

Инструкција Српске владе била је да се у богословију примају само младићи из Османског царства. Одлука је касније промењена, дозвољено је примање ученика и из других српских крајева (Босне и Херцеговине, Кнежевине Црне Горе и Краљевине Србије). Ученике који нису били са територије Османског царства, једино је Српска влада имала право да их упућује богословију.

Управа богословије позивала се на акт „Основних правила за средње школе у Турској“ и чл. 16 који предвиђа да обласни тотор (конзул) врши сваке године избор нових ђака за богословију према распореду и броју који буде Савет богословије унапред одредио. Управа је скренула пажњу тотору да ће због укидања старе богословије у Београду бити више заинтересоваих ученика из Краљевине Србије. Ту околност Савет богословије није раније предвидео и утврдио је да ће максималан број нових ученика бити 25. Да би се Управа припремила за нову школску годину Савет је сматрао да је потребно утврдити: „да ли ће се примати кандидати из Краљевине Србије и у ком броју, колико питомаца и колико би плаћали; да ли је потребно због тога повећати број кандидата; до када се требају чекати пријаве тих кандидата и да ли те њихове пријаве треба слати на увид Министарству иностраних послова на решење и препоруку; треба ли ученике који долазе из других крајева, изузев Османског царства, подвргавати пријемном испиту“? Управа богословије молила је главно тоторство да је о свему овоме извести. Наставници су сугерисали да је за добро уређен пансионат веома важно да школска година почне на време и да сви професори и ученици буду на окупу. Добро уређена школа тражила је једнообразност ученика, што није био случај са ученицима богословије, који су долазили са више страна и из разних школа. Гимназије у Скопљу, Солуну и Битољу школовале су ученике са сличном спремом, према којој је направљен и програм богословије. Ученици из Краљевине Србије, Босне и Херцеговине и Кнежевине Црне Горе долазили су са различитом нивоом знања. Ти ученици су посебно имали потешкоће са учењем турског и француског језика. Због тога је управа богословије предложила да ученици који нису са подручја Османског царства не морају да уче турски језик. Са тим се сагласило и министарство, стим што ти ученици не би могли да буду учитељи и свештеници у Османском царству.⁸⁴²

Како је Савет богословије утврдио број ученика на 25, због нових околности (укидање старе богословије у Београду), предлагали су да се из сваке конзулске области (Приштина, Скопље, Солун, Битољ) умањи за по једног ученика да би се примили ученици из Краљевине Србије. У свим средњим школама у Османском царству радило се на томе да синови имућнијих родитеља плаћају школарину. Како богословија још увек није имала ректора, ово писмо Савета, у име управе богословије, потписао је Милан Чемерикић, суплент. Министарство је одговорио да се број ученика неће повећавати, да приоритет имају ученици

⁸⁴²АС, МИД ППО, 1907, ред 875, Београд, 4. децембар 1904.

из Османског царства, затим они из Босне и Херцеговине и, тек ако не буде попуњен број, да ће бити примљени ученици из Краљевине Србије, који су плаћали благодјејање и морали су да полагају пријемни испит.⁸⁴³

Министарство је скренуло пажњу наставницима да своје личне спорове не износе у јавност и не расправљају путем штампе, још пре почетка школске године. Ректор Призренске богословије није био изабран ни септембра месеца па је управа богословије молила надлежне да се што пре изабере. Министарство је 17. октобра обавестило богословију да је за новог ректора постављен архимандрит Иларион Весић, бивши ректор.

Ректор Иларион је пре доласка у Призрен био у Приштини код митрополита Нићифора. Добивши његов благослов, кренуо је за Призрен где су га дочекали грађани, наставници и богослови.⁸⁴⁴ Стигао је 24. октобра 1904. а дужност ректора преузео два дана касније. На седници професорског савета присуствовао је и митрополит Нићифор.⁸⁴⁵ Нови, стари, ректор Иларион је приликом ступања на дужност ректора а у част руског конзула 12. новембра приредио банкет и одржао беседу. Том приликом је рекао: „главни је представник и старешина нашега рада и наше задаће Његово Високопреосвештенство Митрополит Рашко-призренски г. Никифор, и ја апелујем на све Вас, да му не само са мном заједно одајете пуно поштовање, него и да се безусловно покоравате његовим наредбама, за које он одговара Богу и султану“.⁸⁴⁶

Донета је одлука да настава почне 29. октобра, а да се призивање Светог Духа обави дан раније.⁸⁴⁷ То је била прва школска година у богословији са сва четири разреда по новом програму.⁸⁴⁸

Поставио је питање шта радити са ученицима из Грађанске школе која је била укинута (било је 37 деце), њихови родитељи су се њему обраћали за савет и очекивали да ће решити проблем њиховог даљег школовања. Ректор Иларион је од главног татора тражио да наставници коју су постављени за богословију одмах дођу у Призрен, јер цела група богословских предмета није била заступљена.⁸⁴⁹ Тешко је натерати наставнике да дођу у Призрен, осећају се као да иду у Сибир, констатовао је Иларион.⁸⁵⁰

Иларион је тражио једног наставника који би могао да предаје богословске предмете, како би се он ослободио држања наставе и могао да се посвети администрацији и мисији која је како она каже: „заиста велика ако се жели успеха у раду“. Нови наставници те године били

⁸⁴³ АС, МИД ППО, 1904, ред 13, Призрен, 12. август 1904; Београд, 16. август 1904.

⁸⁴⁴ Цариградски гласник, 22. октобар 1904.

⁸⁴⁵ АС, МИД ППО, 1904, ред 902, Призрен, 13. октобар 1904.

⁸⁴⁶ Иларион Весић, *Извештај...*, 1904–5, 7–9.

⁸⁴⁷ Иларион Весић, *Извештај...*, 1904–5, 50.

⁸⁴⁸ Цариградски гласник, 17. септембар 1904.

⁸⁴⁹ АС, МИД ППО, 1904, ред 25, Призрен, 2. новембар 1904, 11. новембар 1904.

⁸⁵⁰ АС, МИД ППО, 1904, ред 13, бм и бг.

су: Војислав Катић,⁸⁵¹ Алекса Станишић,⁸⁵² Риста Николић⁸⁵³ и за лекара је дошао и постављен је 17. јануара, Леонидис Харилаос Њотис.⁸⁵⁴

Те школске године предавало је 10 наставника: ректор Иларион Весић, Дамјан Исаиловић, Војислав Катић, Милан Чемерићић, Алекса Станишић, Сима Савић, Сава Стојановић, Тривун Димитријевић, Милан Алексић. Дужност библиотекара је вршио Сима Савић а васпитача Алекса Станишић. Уместо Драгомира Јаковљевића за новог наставника музике дошао је Риста Николић. Прву годину је уписало 13 редовних ученика и 1 ванредни, десеторо су били из Османског царства а остали из Краљевине Србије.

Иларион је на почетку школске године предавао догматично богословље и литургику, касније је те предмете предавао Војислав Катић, као и (од 14. децембра), омилитику, морално богословље и аполегетику; Дамјан Исаиловић историју хришћанске цркве, црквено право, словенски језик и руски језик; Милан Чемерићић српски језик и француски језик; Сима Савић Свето писмо, пастирско богословље и руски језик; Алекса Станишић предавао је групу педагошких предмета (педагогику, психологију, методику и логику); Сава Стојановић турски језик у сва четири разреда и општу историју у другом разреду; Тривун Димитријевић општу историју, канон о браку, црквено пјеније; Милан Алексић пољску привреду у сва четири разреда и библијску историју Старога завета; Риста Николић теорију музике, певање и скале. Предложио је да се за следећу годину набави 15 виолина, једна флаута и жице за чело и виолину.⁸⁵⁵

⁸⁵¹Војислав С. Катић, протојереј ставрофор, ректор (Бродац код Бијељине, Семберија, 6. X 1875 – Београд, 8. V 1952), основну школу завршио је у Шапцу као и три разреда гимназије. У Београду је завршио четврти и пети разред и богословију (1896), семинарију у Кишињеву и Духовну академију у Кијеву са степеном кандидата богословља (1901). Радио је као суплент хришћанске науке у гимназији у Крушевцу (1902 – 1904). Положио је професорски испит 1904. и постављен за професора богословије у Призрену, где је провео цео радни век. Предавао је Свето писмо, догматику и аполегетику. Више пута је замењивао ректора богословије и до ослобођења радио поверљиве послове за српску владу. За време Првог светског рата био је интерниран од Бугарске. После завршеног рата вратио се у призренску богословију. Ректор богословије био је од 1934. до 1938. Говор одржан приликом прославе педесетогодишњице богословије, у којем је дао кратак историјат школства у Старој Србији и богословије, одштампан је у *Споменици богословије* (1925). Спадао је у ред најобразованијих теолога. Подржавао је и помагао ђачку дружину „Растко“. Са Јеленом рођ. Ђорђевић имао је сина Рељу, микробиолога и професора универзитета. Сахрањен је на Новом гробљу у Београду. Одликован је протојерејским напрсним крстом и Орденом св. Саве V, IV и III реда. (Александра Новаков, *Катић, Војислав*, СБР 4, Нови Сад 2009).

⁸⁵²Александар Станишић, професор, министар, народни посланик (Пријеполје, 15. децембар 1877 – Теслић, 26. август 1934). Завршио је учитељску школу у Србији и педагошки одсек у Јени. Био је наставник у богословији од јануара 1904. до септембра 1906. године. Добио је одсуство ради довршавања студија у Јени и Берну. Био је државни саветник у Београду.

⁸⁵³Риста Николић, наставник музике (Ђевђелија, 6. јул 1880). Похађао је гимназије у Солуну и Цариграду и музичку школу у Београду. Наставник богословије био је школске 1904/5, предавао је у Пљевљима 1905/6. и касније у Битољу.

⁸⁵⁴Харилаос Њотис, родом је из Скопља. Предавао је хигијену и био школски лекар од септембар 1904. до децембар 1905.

Пре њега школски лекар је био Иван Поповић који је од ректора Стева Димитројевића добио 1.528 гроша да купи лекове. Када је предао дужност ни један лек није предао новом школском лекару. (АС, МИД ППО, ред 1698, Призрен, 20. децембар 1905).

⁸⁵⁵Иларион Весић, *Извештај...*, 1904–5, 27–46.

Римокатолички бискуп у Призрену, Арбанас, Трокси, преко драгомана руског конзулата, изразио је жељу да посети ректора богословије. Иларион је као млађи први отишао код бискупа а он му је сутрадан узвратио посету у друштву два свештеника који су рекли да су Срби али римокатоличке вере и одлично су говорили српски језик. Ректор је бискупу лично честитао Божић. Консултовао је надлежне, као и митрополита Нићифора, да ли имају нешто против ове врсте дружења. Руски конзул је рекао да сматра да бискуп није ни аустријски нити италијански човек, већ је бранио арбанашке интересе.⁸⁵⁶

Одмах по доласку, ректор богословије је одредио комисију од два наставника и једног библиотекара за преглед рачуна, библиотеке, школског намештаја и кабинета (3. новембра 1904. године). Комисија на челу са Миланом Чемерикићем, суплентом, прегледала је касу од јануара до децембра 1904. године.⁸⁵⁷ Новаца за функционисање Завода није било и ректор је тражио од надлежних да новац пошаље. Богословија је почетком новембра тражила новац који је био неопходан да се исплати обућа и одећа ученика која је била поручена. Потребно је било припремити зимницу. Вапијућим тоном тражили су новац јер им је био хитно потребан „што пре и што више пара“.⁸⁵⁸

Ректор је министру иностраних послова Николи Пашићу реферисао да је затекао веома лоше стање, како међу учитељима, тако и у богословији. Међу учитељима је „завладала потпуна распуштеност а у богословији неред и оскудица у наставницима“. Спалајковић, преко кога је писмо послато, одговорио је ректору да буде строг према учитељима и њиховом раду.⁸⁵⁹

На питање Српске владе да ли се у богословију могу примити ванредни ученици, управа је одговорила да се могу примити следећа лица: а) свештена и монашка лица за усавршавање у богословским наукама; б) ученици из јужних крајева који постају свештеници.

Иларион је о раду богословије обавештавао, како Главно турскоство тако и митрополита Нићифора, који је одобравао распоред предмета и послао потврду за новог професора Војислава Катића, који је у богословију стигао децембра 1904. По новом правилу, ученици који нису били са територије Османског царства нису морали да уче турски језик. Увидом у финансије школе, нови ректор је приметио да су многи ученици позајмљивали новац из благајне богословије а да га нису вратили (5.772 гроша). Како су они тада били запослени грађани, ректор је преко *Цариградског гласника* апеловао да новац врате богословији. Претио је, да ће имена дужника бити објављена у *Цариградском гласнику*, ако га не буду вратили.⁸⁶⁰

⁸⁵⁶ АС, МИД ППО, 1905, ред 472, Призрен, 12. децембар 1905.

⁸⁵⁷ АС, МИД ППО, 1904, ред 1114, Призрен, 26. октобар 1904.

⁸⁵⁸ АС, МИД ППО, 1904, ред 902, Призрен, 30. октобар 1904.

⁸⁵⁹ АС, МИД ППО, 1904, ред 13, Приштина, 5. децембар 1904.

⁸⁶⁰ *Цариградски гласник*, 17. децембар 1904.

Управа фонда Цркве Светог Ђорђа је обавестила новог ректора да се богословија задужила у 1903. години 24.800 гроша и да је камата за 1904. годину износила 2.480 гроша. Молили су ректора или да дуг врати или да он потпише нову меницу. Ректор Иларион није желео да потпише меницу и о целом том проблему известио је главно туторство.⁸⁶¹ Министарство је тражило од бившег ректора Стеве Димитријевића, који је те 1903. године био ректор, да поднесе финансијски извештај за ту годину. Извештај је поднео априла 1905. године. Послао је 152 документа, издавања и примања новца.⁸⁶²

Ректору Илариону се обратио хлебар Ђорђе Илић и од њега потраживао да исплати дуг који су протерани ученици направили. Ректор је био склон да тај дуг плати али на то није пристало Министарство. Сматрали су да тај дуг треба да плати митрополит, који је и наредио да се ученицима даје хлеб. Митрополит није хтео да плати тај дуг већ је пристао и на то да га хлебар (касније и бакалин и један свештеник), туже код турских власти. Иларион се више пута писмено обраћао Министарству поводом тог питања али Влада није хтела да попусти. Митрополит је упорно тврдио да дуг треба да плати управа богословије, јер је за те ученике и добила новац. Иларион је сматрао да митрополит има право да стави вето на одлуке Савета. Митрополит је писмом обавестио Министарство иностраних дела о тој проблематици. Наиме, он се са тим ученицима договорио да се они мирно врате у Завод.⁸⁶³ Послао је и писмо Савету богословије с наредбом да се они приме у богословију. Савет на то није пристао и уз помоћ турских власти истерао је ученике из Завода. Та иста Управа касније их је приватним писмом позивала да се врате и испите полагају, рекао је митрополит. То је верзија коју је митрополит испричао. Дијаметрално супротна верзија налази се у преписци управе богословије.⁸⁶⁴

Митрополит је 22. јануара 1905. одликовао ректора богословије Илариона Весића правом ношења митре при богослужењу.⁸⁶⁵ На Дан Светог Саве у призренској богословији беседио је ректор Иларион о Главним погодбама за успех у сваком раду. У свом говору истакао је да „пред нама стоје две горостасне слике српских великана, први је Свети Сава а други Сима Игуманов.“⁸⁶⁶

Иларион Весић, је као изасланик митрополита рашко-призренског Нићифора, био у Скопљу на сахрани митрополита Севастијана, који је био ученик призренске богословије. На сахрани је био и Тривун Димитријевић. У Призрену је одржан парастос за покој његове душе.⁸⁶⁷

⁸⁶¹ АС, МИД ППО, 1905, ред 93, Призрен, 9. јануар 1905.

⁸⁶² АС, МИД ППО, 1905, ред 700, Призрен, 10. март 1904; Скопље, 6. април 1905.

⁸⁶³ АС, МИД ППО, 1905, ред 93, Призрен, 9. новембар 1904, 12. децембара 1904; Приштина, 12. јануар 1905.

⁸⁶⁴ АС, МИД ППО, 1905, ред 93, Приштина, 12. јануар 1905.

⁸⁶⁵ *Цариградски гласник*, 4. фебруар 1905.

⁸⁶⁶ Иларион Весић, *Извештај...*, 1904–5, 10–11.

⁸⁶⁷ *Цариградски гласник*, 11. фебруар 1905.

Професорски савет је донео одлуку да се те школске године организују три излета, два у околину Призрена са ученицима и учитељима основних школа и са грађанством а за трећи излет планирана је посета Дечанима, Пећкој Патријаршији и Ђаковици, али само ученици и наставници богословије. Ученици богословије и основне школе са наставницима отишли на излет у село Србицу, 5. маја 1904. године. Присуствовали су митрополит Нићифор, ректор Иларион и руски конзул Тухолка. После молебствија, хор је певао националне песме, уследила је игранка и на крају су се певале родољубиве песме.⁸⁶⁸ Богословија је епископу жичком Сави (Дечанцу), првом ректору Призренске богословије, честитала педесетогодишњицу свештеничке службе.

Професорски савет богословије је на седници 24. априла 1905. године одобрио одсуство Алекси Станишићу, наставнику, од краја априла до почетка идуће школске године, за наставак школовања на страни.⁸⁶⁹ Он је од Друштва Светог Саве тражио материјалну помоћ ради довршења школовања, молбу је подржао и ректор Иларион али Друштво није имало могућности да помогне.⁸⁷⁰

Архимандрит Јанићије, дугогодишњи духовник богословије, преминуо је 5. јула 1905. Сахрана је била велика. Присуствовао је руски конзул Тухолка, положио је и венац. Поворка је кренула из богословије до цркве. Учествовали су наставници, ректор и ученици.⁸⁷¹

Ректор Иларион је обавестио Министарство да је потребно планирати нову школску годину и у том смислу да српске гимназије у Османском царству извести богословију колико ће се ученика из тих гимназија уписати у први разред богословије. Колико ће бити благодеејанаца а колико оних који ће бити полублагодеејанци или ће плаћати школарину, питао је Иларион. Како су гимназије слале мали број ученика, Иларион је сматрао да би се број до 30 могао попунити из других гимназија из Србије. Из солунске гимназије пријавила су се три ученика; из Српске мушке учитељске школе из Скопља два ученика и из Битољске гимназије три ученика.⁸⁷² Ректор се обратио Министарству са питањем да ли може да прими 10 ученика из других српских крајева. Молио је Министарство да упути уредништу *Српских новина* да одштампа оглас за позив новим ученицима. Министарство је донео одлуку да се оглас о новим ученицима одштампа у *Српским новинама*.⁸⁷³

Школска година је завршена 18. јуна. После литургије у Цркви Светог Ђорђа ректор Иларион је ученицима у богословији одржао слово, након чега је прочитана класификација ученика. Организован је заједнички ручак са ученицима четвртог разреда, на коме су свечано уведени у ред сарадника на културном и просветном плану. На ручку је био и руски конзул

⁸⁶⁸ Цариградски гласник, 6. мај 1905.

⁸⁶⁹ Иларион Весић, *Извештај...*, 1904–5, 54.

⁸⁷⁰ АС, ДСС, Призрен, 20. август 1905.

⁸⁷¹ Цариградски гласник, 1. јул 1905, 8. јул 1905.

⁸⁷² АС, МИД ППО, 1905, ред 93, Призрен, 22. март 1905; Солун, 25. април 1905; Битољ, 8. август 1905.

⁸⁷³ АС, МИД ППО, 1905, ред 911, Призрен, 5. јун 1905.

Сергије Владимирович Тухолка. Ученик Ђорђе Ђорђевић се у име ученика захвалио ректору и наставницима. У дворишту је било општеномодно весеље свих ученика и грађана.

По завршетку године било је планирано да поједини ученици, који нису могли да оду у своја родна места, распуст проведу по манастирима, али то није било могуће јер су манастири били у веома лошем економском стању. Ученици, њих 13 остали су у богословији где су под надзором библиотекара Симе Савића и свештеника Прокопија Вековића радили на повезивању књига из школске библиотеке. Ректор је већу суму новца потрошио на путне трошкове ученика који су у пратњи заптија отишли својим кућама.⁸⁷⁴

Први разред уписало је 12 ученика, дошло је још 2 ученика касније, сви су завршили први разред; други разред је уписало 20 ученика а завршило је 16; трећи разред уписало 35 ученика а завршило је 30; четврти разред уписало и завршио је 21 ученик. Укупан број ученика био је 90. Само је један ученик изгубио право на даље школовање, пао је из три предмета а осталима је допуштено да понове испит из појединих предмета. Ученици су по узрасту били су од 16 до 34 године. Највише је било ученика који су имали 22 и 24 године. Међу ученицима најбројнији су били синови земљорадника, свештеника, трговаца, занатлија, учитеља и чиновника. Као и обично, највише ученика било је из Косовског вилајета, затим Битољског, из Босне и Херцеговине, из Солунског вилајета и 9 ученика је било из Краљевине Србије. Највише је било врло добрих ученика 49, поново је полагало испите њих 11, а одличних ученика било је 13. Сви ученици четвртог разреда завршили су школовање са одликом.⁸⁷⁵ Услед недостатка сведочанства они су добили само уверења да су завршили школовање.⁸⁷⁶

Наставни план за 1904/05. годину⁸⁷⁷

Ред. број	Предмети	I	II	III	IV	Свега
1.	Свето писмо	3	2	2	2	9
2.	Догматично богословље			3	3	6
3.	Морално богословље			2		2
4.	Апологетика				2	2
5.	Црквено право са степенима сродства			2	2	4
6.	Литургија са црквеном археологијом				3	3
7.	Пастирско богословље				2	2
8.	Омилитика			2	1	3
9.	Пастирска		2			2
10.	Библијска историја	2				2
11.	Историја хришћанске цркве			3	3	6
12.	Српски језик	2	2			4
13.	Историја народна и општа	4	4			8

⁸⁷⁴АС, МИД ППО, 1905, ред 905, Призрен, 12. јун 1905.

⁸⁷⁵Иларион Весић, *Извештај о српској богословији...*, 54–58.

⁸⁷⁶АС, МИД ППО, ред 1385, Призрен, 12. јун 1905.

⁸⁷⁷Иларион Весић, *Извештај о српској богословији...*, 26.

14.	Психологија и Логика	2	2			4
15.	Прак. рад у о. школи са методиком	2	2	2	4	10
16.	Хигијена с домаћим лекарством				2	2
17.	Пољска привреда са применом	2	2	2	2	8
18.	Црквено-словенски језик	2	2			4
19.	Руски језик	2	2	2		6
20.	Грчки језик	2	2	2	2	8
21.	Турски језик	3	2	2	2	9
22.	Француски језик	2	2	2	2	8
23.	Црквено певање са црквеним правилном	3	2	2	2	9
24.	Нотно певање и музика	2	2	2	2	8
25.	Ручни рад	2	2	2	2	8
26.	Педагогика			3		3
27.	Гимнастика	1	1	1	1	4
		36	36	36	36	144

Богословију су уписивали ученици који су завршили четврти разред гимназије. На благодетење примали су се само сиромашни Срби из Османског царства а остали су за школску годину плаћали по 300 динара у злату. Планирано је да следеће године приме само 10 ученика о свом трошку.⁸⁷⁸

Ректору Илариону било је дозвољено одсуство због лечења у бањама.⁸⁷⁹ Њега је са дозволом „главног татора“ мењао, односно био заступник Дамјан Исаиловић током јуна, јула и августа. Дужности заступника биле су: да изврши набавку огрева за идућу школску годину, да отвара пошилике и одговара на њих, да изврши најнужнију оправку зграде, да купи и да на сољење шарски сир, да шаље извештаје тусторству о свим важним питањима, једном речју, да врши све дужности ректора потпуно пуноправно „а на своју моралну и материјалну одговорност“.⁸⁸⁰

Управа богословије је пре почетка 1905/06. школске године објавила у *Цариградском гласнику* да се у први разред може уписати највише 25 ученика под следећим условима: „да је ђак Србин православне вере, да је завршио четири разреда гимназије са добрим успехом и примерним владањем; да непосредно из гимназије ступа у овај завод; да мора живети у интернату где ђаци добијају све сем рубља; првенствено право имају ђаци који су се школовали у гимназијама у Османском царству; ови ђаци примају се по препоруци управа оних гимназија у којима су завршили четири разреда; ако се не попуни број са овим ђацима могу и они из других српских крајева али о свом трошку. Ђаци морају да поднесу уз школске документе и обавезу родитеља или старатеља да ће уредно Заводу плаћати за

⁸⁷⁸ *Цариградски гласник*, 1. јул 1905.

⁸⁷⁹ Иларион Весић, *Извештај...*, 1904–5, 54.

⁸⁸⁰ АС, МИД ППО, 1905, ред 815, Призрен, 15. мај 1905, 12. јун 1905.

издржавање 300 динара у злату; све молбе морају бити у Призрену до 15. августа, свако ће добити решење пре 1. септембра“.⁸⁸¹ Ректор Иларион је такође преко *Гласника* објавио да ђаци који нису стигли на време у богословију треба да пошаљу извињење за недолазак или ће бити отпуштени из школе.⁸⁸²

Управа је учествовала у свим важнијим догађајима Србије. Тако је ректор Иларион послао писмо поводом оснивања Универзитета у Београду. Честитао је догађај и констатовао: „И ако далеко од српског центра просвете, културе и слободе, богословија Призренска, као авангарда српске мисли у овим неослобођеним крајевима, живо дели радост...“⁸⁸³

На самом почетку школске године ректор Иларион је одржао предавање ученицима. У опширном говору скренуо је пажњу на све лоше навике које су ученици имали у прошлој школској години. Осврнуо се пре свега на ђачке побуне прозроковане незадовољством њиховим материјалним условима (квалитетом одела, храном и слично). Осврнуо се и на лошу безбедносну ситуацију и рекао је да неће толерисати да ученици излазе из Завода, без разлога и без претходног најављивања и уписивања у посебну свеску. Подсетио је да се у цркви за време богослужења морају понашати побожније у молитви, јер они својим понашањем дају пример народу. Саветовао их је да се труде да свакодневно усвајају знања и да уџбенике и књиге чувају а не да их шврљају и цепају. Као и да међусобни однос ученика треба да буде на висини задатка који је пред њима, подсетивши их да ће сви они једног дана бити учитељи или свештеници.

Настава у школи почела је 2. октобра а призивање Светог духа обављено је дан раније. Први разред је уписало 33 ученика и један који је поновљо разред. Други разред је уписало 13 ученика, трећи 18 и четврти 35 ученика, укупно је било 100 ученика. Два ученика су у току године преминула а двојица су напустила школовање. По узрасту било је ученика од 16 до 35 година, највише је било ученика са 21 годином. По родитељском занимању највише је било ученика синова земљорадника, свештеника, трговаца, занатлија и чиновника. Само је један ученик био син учитеља. По месту рођења, ученици су у највећем проценту били из Косовског вилајета, али је било и из Битољског вилајета, Босне и Херцеговине, Солунског вилајета, Јужне Угарске, Краљевине Србије и Кнежевине Црне Горе.⁸⁸⁴

У односу на прошлу школску годину у Заводу је било промена у наставничком кадру. За наставнике школе постављени су: бивши ученик школе Риста Скакаљевић,⁸⁸⁵ професор

⁸⁸¹ *Цариградски гласник*, 8. јул 1905.

⁸⁸² *Цариградски гласник*, 16. септембар 1905.

⁸⁸³ *Споменица о отварању универзитета*, Београд 1906, 84.

⁸⁸⁴ Иларион Весић, *Извештај...*, 1904–5, 83.

⁸⁸⁵ Риста Скакаљевић, професор, народни посланик (Призрен, 1875 – Београд, 21. X 1960). Основну школу и троразредну богословију завршио је у Призрену (1879), Другу београдску гимназију (1894/5) и историјско-филолошки одсек на Великој школи у Београду (1895–1899), као питомац српске владе. Наставник гимназије у Битољу (1899–1905) и богословије у Призрену (1905–1912). Професорски испит положио је 1905. Учествовао је у раду народне скупштине отоманских Срба (1909). Био је постављен за председника епархијске управе Рашко–призренске епархије у Приштини, задужен за општинска и политичка питања (1911). За време и после

битољске гимназије, Григорије Божовић,⁸⁸⁶ који је завршио Московску духовну академију (постављен је 14. августа 1905), Драгомир Јаковљевић, бивши учитељ певања у богословији, Никола Радивојевић,⁸⁸⁷ ванредни слушалац Филозофског факултета у Београду, Сима Симић,⁸⁸⁸ учитељ основне школе у Призрену и Сава Поповић.⁸⁸⁹ Из Завода су отишли наставници Риста Николић и Милан Алексић. Наставници су добијали плату која се међусобно значајно разликовала у зависности од образовања (професори, наставници, супленти), година стажа а ректор је увек добијао ректорски додатак. Иларион С. Весић је као ректор имао плату (3.600 динара), Тривун Димитријевић (2.600 динара), Војислав Катић (3.000 динара), Милан Чемерикић (1.680 динара), Дамјан Исаиловић (1.680 динара), Сава Стојановић (1.680 динара), Алекса Станишић (1.200 динара), Сима Савић (1.200 динара), Риста Скаклевић (3.000 динара), Григорије Божовић (1.680 динара), Драгомир Јаковљевић (1.680 динара), Сима Симић (720 динара), Сава Поповић (1.680 динара) и Харилос Матис, лекар (720 динара).⁸⁹⁰

У току године било је више подела предмета по наставницима, увек када би нови наставник дошао. Те године је шест пута било промене распореда и предмета. Сви наставници су тиме били веома незадовољни и желели су да се то убудуће не практикује.

Предавали су: Риста Скакаљевић општу историју и српски језик; Војислав Катић догматичко богословље, апологетику и Свето писмо; Дамјан Исаиловић историју хришћанске цркве и словенски језик; Милан Чемерикић српски језик и француски језик; Сава Поповић библијску историју, морално богословље, омилитику, литургику са археологијом; Григорије Божовић патристику, црквено право и Руски језик; Сима Савић Свето писмо и пастирско

балканских ратова био је председник Општине Призрена. Учествовао је у ратовима као обвезник чиновничког реда. Био је члан Управног и надзорног одбора Призренске банке (1920–1922). Први пут је изабран за народног посланика 1923/4. године као носилац радикалне листе. Био је сарадник *Босанске виле* (1911) и *Новог живота* (1924).

⁸⁸⁶Григорије Божовић, књижевник, новинар, народни посланик (Придворица, код Колашина, 12. фебруар 1880 – Београд, 4. јануар 1945). Основну школу је завршио у Колашину, Богословско-учитељску школу у Призрену (1893–1899), Духовну академију у Москви (1901–1905). Наставник богословије у Призрену (1905–1907) и Битољу (1907–1909), Призрену (1909–1913). У Призрену се 1908. оженио учитељицом Василијом, удовицом Лазара Кујунџића из Велике Хоче који је убијен 1905. године, мајком двоје деце. Предавао је црквено право и патрологију. Био је секретар и председник Призренске општине, окружни начелник, инспектор, народни посланик. Пре ослобођења члан епархијске управе Рашко-призренске митрополије 1911, члан разних поверљивих служби. При крају другог светског рата оптужен је без иједног материјалног доказа и стрељан због наводне сарадње са италијанским окупаторима. Књижевношћу се почео бавити у ђачкој дружини „Растко“. Прве радове објавио је у *Цариградском гласнику* и *Голубу*. Ректор Димитријевић у једно свом писмо о Божовићу пише: „... наставник богословије, радом својим у школи и понашањем у народу истакао је себе међу ређе наше просветне раднике, који су служили у овим крајевима чистим родољубивим идеалима. Свуда је искрено служио а радио у духу државне идеје Србије дангубећи често од правих својих послова. (АС, МИД ППО, 1913, ред 52, Миленко Јевтовић, наведено дело).

⁸⁸⁷Никола Радивојевић из Призрена. Завршио је шесторазредну богословију у Призрену, студирао је на Великој школи у Београду филозофско-педагошки курс (1900–1904). Наставник богословије био је од септембра 1905. до октобра 1910. године.

⁸⁸⁸Сима Симић, родом из Пећи. Завршио је богословију у Призрену и ратарску школу у Краљеву. Био је наставник у богословији од 1905. до јануара 1909. године. Предавао је пољопривреду и био је економ школе.

⁸⁸⁹Сава Поповић, рођен је у Призрену. Завршио је троразредну богословију и био учитељ основне школе у Призрену, у Пећи и Тетову. У Москви је завршио Духовну академију. Био је суплент у Битољу а за наставника богословије постављен је децембра 1905. (АС, МИД ППО, 1906, ред 317, Призрен 4. новембар 1905).

⁸⁹⁰АС, МИД ППО, 1906, ред 308, Призрен, 16. октобар 1905.

богословље; Тривун Димитријевић канон о праву и црквено пјеније; Сава Стојановић турски језик; Драгомир Јаковљевић предавао је музику; Никола Радивојевић предавао је психологију, логику, педагогику, методику и школску хигијену; Сима Симић пољску привреду (воћарство, ратарство, винодеље и пчеларство); Алекса Станишић је био на одсуству.⁸⁹¹

Ректор Иларион је подсетио Љубу Ковачевића да је уставом богословије прописано да се благодјејања дају само ученицима из Старе Србије, Македоније и Босне и Херцеговине (на посебну препоруку) и да се ученици из Краљевине Србије и Кнежевине Црне Горе заинтересовани за упис у богословију као благодјејанци не могу примати. Љуба Ковачевић је интервенисао за сина покојног Вељка Јаковљевића. Иларион је одговорио да га не може примити, не само зато што он није завршио четири разреда, већ зато што је у први разред био пријављено 6 ученика више. Свестан је био чињенице да су се Ковачевићу многи потенцијални ученици обраћали за упис у богословију и да ће се и убудуће то дешавати али Савет богословије је био решен да се строго придржава прописаних закона за пријем у школу.⁸⁹²

Те школске године Професорски савет је имао 17 седница, деловодни протокол је имао 1.381 бројева у 1905. години и до 30. маја 1906. године 459 бројева, што говори у прилог велике активности управе школе, пре свих, ректора Илариона. Ректор богословије одредио је и разредне старешине по разредима.

Иларион је од главног туторства тражио да пошаљу дневник благајне са 15 табака и са 30 листова.⁸⁹³ Ректор је одредио комисију која ће извршити лицитацију за набавку бакалских потреба. Богословија је октобра месеца добила Пројекат за уређење стања, регулисање положаја и плата наставника средњих школа у Османском царству, с наредбом да о том пројекту дају своје мишљење. Управа је послала Пројекат са својим мишљењем.⁸⁹⁴

Јероним (Јовановић),⁸⁹⁵ епископ нишки, завештао је извесну суму новца богословији у Призрену. Ректор је молио да тутори нађу начина да се новац проследи богословији да би се од тог новца сазидала болница и купатило.

Крајем године, 21. децембра школски лекар др Харилаос напустио је своју дужност. Неколико недеља је посао лекара обављао Бећир. Нешто касније на место лекара постављен је Мехмед Хусеин.⁸⁹⁶

⁸⁹¹Иларион Весић, *Извештај...*, 1904–5, 30–55.

⁸⁹²АС, ЛК, 473, Призрен, 2. новембар 1905.

⁸⁹³АС, МИД ППО, 1906, ред 24, Призрен, 26. фебруар 1906.

⁸⁹⁴АС, МИД ППО, 1905, ред 1790, Призрен, 8. новембар 1905.

⁸⁹⁵Јероним (Јован) Јовановић, епископ нишки, добротвор (Шабац, 1824 – Салцбург, Аустрија, 10. VI 1894). Изабран је за епископа шабачког септембар 1877. У време политичких превирања и борбе које су државне власти у Србији водиле са митрополитом Михаилом, као његов најближи сарадник и због одбијања да учествује у избору новог митрополита, разрешен је 2. априла 1883. администрације у Шабачкој епархији. У Србију се вратио када и митрополит Михаило, почетком мај 1889, добио је на управу Нишку. Сву своју имовину завештао је у добротворне сврхе. (Славољуб Петровић, *Јовановић, Јероним (Јован)*, СБР 4, Нови Сад 2009).

⁸⁹⁶Мехмед Хусеин био је родом из Цариграда, као школски лекар радио је од 1905. до 1908.

Ноћ уочи Дана Светог Саве, ученици и наставници богословије су присуствовали литургији. На сам Дан Светог Саве после литургије литија је ишла ка „храму знања“ како је написао извештач из Призрена, чаршијом. Ђаци су певали Тропар Светом Сави. Завод је био окићен цвећем и сликама. Присуствовао је руски конзул Тухолка. После верског обреда ђаци су отпевали Химну Светом Сави. Професор Катић је беседио „Хришћанство и физичка борба са злом“. Ученици су декламовали песме. Увече је била игранка на којој се свирала српска музика.⁸⁹⁷

Ускрс је такође прослављен свечано. Литургију је служио ректор Иларион са наставницима и ученицима. Дружина „Растко“ је организовала забаву. Прво је свирао оркестар а касније је одигран Нушићев *Обичан човек*, шаљива игра у три чина. Уследила је игранка, певале су се српске родољубиве песме...⁸⁹⁸

Дан уочи Ђурђевдана, ђаци су са наставницима и ректором богословије отишли у манастир Свету Тројицу.⁸⁹⁹ Били су на вечерњи, разгледали манастир и околину. Сутрадан су присуствовали литургији. Заједничком ручку присуствовао је руски конзул Тухолка. Од мањих излета ученици су обилазили Карапоток и Крк бунар у градској околини.⁹⁰⁰

Ректор је обавестио Министарство иностраних послова да је Савет донео одлуку да се наставни план измени и да се слободни часови дају оним предметима који су били важнији, имајући у виду циљ и задатак ове школе. Из наставног плана изостављени су грчки језик и ручни рад, који се неколико година није ни предавао у школи. Са више часова били су заступљени српски језик, општа историја и неки богословски предмети. Предложили су наставни план који је Министарство послао на увид ректору Богословије Светог Саве у Београду. Он се сложио са оваквим планом, једино је сугерисао да грчки језик мора остати као предмет.⁹⁰¹

Ректор је тражио од наставника да поднесу извештаје о раду на предметима које су предавали и о општем њиховом утиску. Извештај је тражио и од васпитача, школског лекара, библиотекара, економа и деловође.⁹⁰²

Васпитач Војислав Катић је сматрао да је школска година, по питању дисциплине протекла релативно уредно. Било је кажњавања, али су она по његовом мишљењу уродила плодом, само један ученик је био истеран из Завода. Највише је било опомињаних ученика првог разреда. То је била прва година у којој су уведена нова интернатска правила и до детаља прописани живот и рад ученика у Заводу.⁹⁰³

⁸⁹⁷Цариградски гласник, 24. фебруар 1906.

⁸⁹⁸Цариградски гласник, 21. април 1906.

⁸⁹⁹Цариградски гласник, 12. мај 1906.

⁹⁰⁰Иларион Весић, *Извештај...*, 1905/6, 79.

⁹⁰¹АС, МИД ППО, 1906, ред 833, Призрен, 16. мај 1906.

⁹⁰²Иларион Весић, *Извештај...*, 1905/6, 29–30.

⁹⁰³Исто, 61–63.

Од ученика сва четири разреда састављен је хор који је редовно певао на богослужењу и учествовао је при свим школским свечаностима. На свечаностима су певане само српске и руске песме. Први пут те године састављен је ђачки оркестар у коме су били заступљени инструменти: флаута, виолина, виола, чело и контрабас. Оркестар је учествовао у свим школским прославама. Те године музичка библиотека је поновљена новим насловима.⁹⁰⁴

У једном крају школске баште био је стари виноград који је наставник Сима Симић уредио и направио добре чокоте. Укупан простор винограда, баште и воћњака са шеталиштем износио је 48 ари и 82 квадратних метара. У башти се гајило рано поврће. Подигли су и живу ограду од дудова. Школа је имала 6 кошница.⁹⁰⁵

Ректор је молио Министарство да управама српских гимназија у Скопљу, Солуну, Битољу и Пљевљима наложи да до краја маја пошаљу тачан број њихових ученика који су планирали да упишу богословију, како би се она припремила за нову школску годину. Саопштио је да се не може примити више од 30 ученика. Подсетио је да ће о молбама ученика из Краљевине Србије и Кнежевине Црне Горе одлучивати Савет богословије.⁹⁰⁶ Ректор је такође предлагао да ученици који долазе из Краљевине Србије и Кнежевине Црне Горе не буду у обавези да уче француски језик, ако га до тада нису учили. Ученици из Османског царства су у гимназијама учили француски као обавезан предмет исто као и у богословији. Надлежни у Београду су сматрали су да не треба у школу примати ученике који нису учили француски језик.⁹⁰⁷

Преко *Цариградског гласника* ректорат богословије је објавио упис за нову школску годину. Планирано је да се приме 30 ученика и то првенствено турских поданика. Уписиваће се само они ученици који су завршили четири разреда гимназије с примерним владањем, који су потпуно здрави и који би плаћали своје издржавање. Примљени ђаци треба да дођу у Призрен до 27. септембра и да са собом понесу довољно одела и обуће. Ректор је замолио да и новине у Србији објаве услове под којима се ученици примају и да се посебно истакне да само османски поданици могу да добију благодејање и да без добијене дозволе нико не долази у Призрен.⁹⁰⁸

У Цркви Светог Ђорђа, 8. јуна 1906. године, извршено је благодејање ученика. Обављена је класификација и ученицима четвртог разреда подељена су сведочанства, у присуству руског конзула. Што се тиче успеха ученика, највише је било врло добрих (43), затим одличних и добрих. Испите је полагало 16 ученика.

Ректор је одржао кратко слово, констатујући да су наставници задовољни резултатом који су постигли ученици. Беседу је завршио речима: „Нека Вам је срећан и благословен Ваш

⁹⁰⁴ Исто, 47–48.

⁹⁰⁵ Исто, 54.

⁹⁰⁶ АС, МИД ППО, 1906, ред 640, Призрен, 9. април 1906.

⁹⁰⁷ АС, МИД ППО, 1906, ред 640, Призрен, 16. мај 1906.

⁹⁰⁸ АС, МИД ППО, Призрен, 1906, ред 640, 30. мај 1906; *Цариградски гласник*, 23. јун 1906.

нови пут. За здравље ваше.“⁹⁰⁹ Свечаном ручку у богословији осим ректора и наставника био је присутан и руски конзул Тухолка.⁹¹⁰

Ректор је образовао три комисије: за преглед зграда и школске архиве, за преглед школских ствари и комисију за преглед школске библиотеке. Комисија је констатовала да је школска архива уређена до 1904. године. Што се зграда тиче, предлагали су да се у старој „Симиној“ згради окрече све собе а да се врата и прозори офарбају. Саопштили су и да је неопходно поправити и таван у једној учионици. У средњој згради „Мелентијевој“ сматрали су да је потребно све собе окречити, осим салона. У новој згради „Иларионовој“ било је потребно окречити собе и неке мање поправке. „Горња зграда“ у којој је била смештена болница, била је неподесна, било је потребно окречити све собе, такође и споља целу зграду фасадирати. Предложили су и измене и поправке у дворишту. Комисија је предложила да се неке старе ствари расходују и да се купе нове, попут гвоздених кревета, столова и клупа за трпезарију, прибор за јело, постељину и др. Комисија је сматрала да је неопходно набавити собне папуче, што би умногоме допринело хигијени у спаваћим собама. Ученици би обућу и чарапе остављали у ходник а у спаваће собе улазили у папучама.

Ректор је министра иностраних послова информисао да се за прво полугуђе потроши много више новца него за друго и да би било корисније послати више новца на почетку школске године а да се касније та сума смањи. Предлагао је да се за мај месец пошаље 3.000 динара а за јун 2.000, за јул и август мање јер су тада ученици на распусту и потреба за новцем је мања. Министарство је обећало да ће убудуће о томе више водити рачуна.⁹¹¹ Буџет за призренску богословију и остале конзулске реоне правило се већ крајем 1905. године. Што се тиче богословије, Иларион је предложио да се за плате наставника планира 26.770 динара а укупно за Призренски реон 108.500 динара. Министарство није поштовало ове планове ректора.

Иларион Весић је 15. јуна 1906. године предао ректорску дужност заступнику Сави Поповићу. Благајну са рачунима за 1905. годину послао је главном Туторству 23. јуна. Рачуне из богословије, уредно, предао је заступнику ректора. Приложио је као документе: један дневник касе примаоца и издавања, један главни извод рачуна, 6 докумената примања, 7 парцијалних извода са 488 докумената издавања.⁹¹² У периоду од 14. септембра 1905. до 14. јануара 1906. године управа богословије је добила 103.690 а потрошила је 102.662 динара.⁹¹³

⁹⁰⁹Иларион Весић, *Извештај...*, 1905/6, 24–26.

⁹¹⁰*Цариградски гласник*, 16. јун 1906.

⁹¹¹АС, МИД ППО, 1906, ред 52, Призрен, 23. април 1906, Београд, 5. мај 1906.

⁹¹²АС, МИД ППО, 1906, ред 1611, Призрен, 10. јун 1906; МИД ППО, 1907, ред 156, Призрен, 20. август 1906.

⁹¹³Имала је уштеду од 1.027 динара и то је предала Фонду Светог Ђорђа на штедњу. Од те цифре на плате наставника, учитеља, пензије и помоћи потрошено је 66.690 динара; на ванредне потребе 1.000 динара, на плате послужитељима 2.000 динара; на канцеларијске трошкове 1.000 динара на библиотеку 1.000 динара, на огрев и осветљење 2.643.77 динара и на издржавања ђака у богословији (што подразумева храну и одело) 28.971, 80 динара.⁹¹³ Те календарске године богословија је добила за прво тромесечје 23.585 динара, у просеку за сваки месец до краја године по 7.900 динара (АС, МИД ППО, 1906, ред 52, Призрен, јануар–децембар 1906).

Иларион је био на лечењу у Врњачкој бањи. Крајем јуна је отишао у Крушевац одакле је писао надлежнима о својим плановима и о свом доласку у Београд ради обављања важних послова око богословије. Сматрао је да су два наставника педагошке струке сувишни за богословију (Алекса Станишић и Никола Радивојевић). Молио је да се пренесе до Скопља прибор за електрично звоно које се налазило код шефа полиције у Ристовцу. Разматрао је и проблематику „учитељског питања“.⁹¹⁴

Не завршивши ни један посао од планираних, Иларион је преминуо у Крушевцу у свом стану, 20. августа 1906. године. О његовој смрти је из Крушевца телеграфски обавештен Никола Пашић а он је начелнику крушевачког округа наредио: „да се хартије покојног архимандрита Весића који се односе на призренску богословију предаду Вама и Ви их пошаљите мени“. Начелник М. П. Ђорђевић је одговорио да није пронађено ништа што би се односило на национални рад у Османском царству.⁹¹⁵

Управа богословије је одржала парастос ректору Илариону у Призрену у Саборној Цркви Светог Ђорђа у присуству грађана и руског конзула.⁹¹⁶ Преко митрополита Ниђифора, конзул у Приштини Спалајковић је наложио да се сва архива и рачуни ректора Илариона, у присуству проте Тривуна Радивојевића, запечате до доласка новог ректора.

Митрополит Ниђифор је министру иностраних дела предложио више кандидата за потенцијалног ректора богословије: Стеву Веселиновић, проту и ректора Београдске богословије, Варнаву Росића, јеромонаха у Цариграду, Мирка Пејића, свештеника и професора из Ниша и Добросава Ковачевића, професора и бившег вероучитеља краља Александра Обреновића. Митрополит је захтевао да наставници што пре дођу у Призрен како би он могао поднети турским властима потпуни и општи списак просветних радника у Епархији. Залагао се да се што пре пошаље Воја Катић да прими дужност од заступника ректора јер је сматрао да је тадашњи заступник Сава Поповић неодговарајући „због своје сувишне сервилности према руском конзулу Тухолки“.⁹¹⁷

Митрополит дабро-босански Николај је послао богословији новине *Источник*, број 8, где су објављени услови уписивања ученика у богословију. Сугерисао је управи богословије да се из Босне не примају кандидати ако немају препоруку и дозволу епископа и потврду да ће након завршене богословије добити службу у епархији. Заступник ректора Сава Поповић је то пренео министру иностраних послова Србије али је добио одговор да има разлога да се поступи другачије.⁹¹⁸

⁹¹⁴АС, МИД ППО, 1906, ред 640, Крушевац, 15. јун 1906.

⁹¹⁵АС, МИД ППО, 1907, ред 156, Крушевац, 8. август 1906; Београд, 9. август 1906.

⁹¹⁶*Цариградски гласник*, 1. септембар 1906.

⁹¹⁷АС, МИД ППО, 1907, ред 156, Приштина, 25. август 1906.

⁹¹⁸АС, МИД ППО, 1906, ред 640, Призрен, 13. јул 1906; Београд, 17. јануар 1907.

Преко *Цариградског гласника* били су обавештени ученици да ће се школске 1906/7. године примити 30 ученика првенствено из Османског царства.⁹¹⁹ Те године било је четири заступника ректора: Сава Поповић је то био августа месеца, Војислав Катић у септембру и октобру, Риста Скакаљевић од новембра до 2. јуна и Милан Чемерицић од јуна до новембра.⁹²⁰

Пре почетка школске године, 30. августа, управа богословије је од главног туторства тражила да по наставнику Војиславу Катићу, који је био у Београду, пошаље књиге и друге неопходне ствари за богословију.⁹²¹

На седници Савета богословије извршен је избор деловође Савета, библиотекара, васпитача и његовог помоћника. За деловођу је изабран Сава Стојановић (добрио је додатак од 20 динара), за библиотекара Драгомир Јаковљевић (добрио је додатак 25 динара), за васпитача Григорије Божовић а за помоћника васпитача Сима Савић.

У први разред је уписано 26 ученика (18 благодјејанца, шесторо су сами плаћали а два ученика су били полублагодјејанци). По месту рођења ученици су били из Османског царства (22), рачунајући и ученике из Босне и Херцеговине и из Србије (4). Број ученика у осталим разредима је био непромењен. Поновне испите су полагали 31. септембра и 2. октобра.

Ова школска година протекла је релативно уредно, предавања су почела на време, 1. октобра. Те године су сви наставници, осим Ристе Скакаљевића и Милана Чемерицића, стигли у Завод на време.⁹²² Више подела на наставнике и предмете је вршена и у току те школске године. Богословија није била у могућности да се потпуно придржава наставног плана јер двојица наставника нису била присутна;⁹²³ Почетком децембра извршена је нова подела по предметима јер је дошао Риста Скакаљевић који је предавао општу историју. Воја Катић је предавао Свето писмо и догматику; Тривун Димитријевић је предавао канон о браку и црквено певање; Дамјан Исаиловић је предавао историју цркве и словенски језик; Сава Поповић је предавао литургику, моралну омилитику и библијску историју; Григорије Божовић је предавао руски језик, српски језик и канонско право; Сима Савић је предавао турски језик; Никола Радивојевић је предавао психологију, логику, педагогику, методику и хигијену; Драгомир Јаковљевић је предавао нотно певање; Сима Симић је предавао пољску привреду. Сви предмети сем француског језика били су заступљени. Други филолошки предмети су били заступљени са мањим бројем часова.⁹²⁴

Управа је јануара месеца молила да се Петар Иванишевић,⁹²⁵ суплент из Скопља, који је постављен за наставника призренске богословије јави на дужност.⁹²⁶

⁹¹⁹*Цариградски гласник*, 18. август 1906

⁹²⁰АС, МИД ППО, 1907, ред 816, Призрен, 3. јун 1907.

⁹²¹АС, МИД ППО, 1906, ред 24, Београд, 17. август 1906.

⁹²²АС, МИД ППО, 1906, ред 640, Призрен, 5. септембар 1906, 21. септембар 1906.

⁹²³АС, МИД ППО, 1906, ред 640, Призрен, 21. септембар 1906.

⁹²⁴АС, МИД ППО, 1906, ред 1755, Призрен, 19. новембар 1906.

⁹²⁵Петар Иванишевић, професор, бан, народни посланик (Пољница Попова код Требиња, 29. III 1878– Београд, 2. IV 1961). Основну школу завршио је у Мостару, гимназију похађао у Сарајеву и као ђак четвртог разреда

Практичан рад ученика 4 разреда почео је 19. децембра, држали су наставу у основној школи. Богослови су били веома успешни, посебно у примени дисциплинских и методолошких начела.⁹²⁷

Министарство иностраних послова је потраживало да богословија пошаље извештај о финансијама за 1906. годину. Али рачуни из те године нису могли тако брзо да се среде јер је у току године било четири рачунополагача. Иларион је био задужен за касу до 10. јуна 1906. године, Сава Поповић до 2. септембра 1906. године, Војислав Катић до 2. новембра 1906. и Риста Скакаљевић до 1. јануара 1907. године. На основу увида из Главног извода примања и давања, богословија је за 1906. годину добила 93.540 динара. Од тих пара на издржавање ученика потрошила је 25.849,54; на огрев и осветљење 3.138.23; на канцеларијске трошкове, пошту и телеграф 757.65; на плате послужитељима 2.000 динара; на плате наставника, учитеља, пензије и помоћи разним личностима 60.430 динара. Укупно је потрошила 92.175, 33. Управа богословије је остатак од 1.364,00 дала Фонду Светог Ђорђа на штедњу.⁹²⁸ Заступник ректора Риста Скакаљевић је молио главно туторство да му пошаљу дневник касе од 25–30 листова, то је и добио. Риста је написао да сматра да је најбоље да богословија добија новац непосредно од главног туторства као и до сада.⁹²⁹

Ванредни ученици који су завршавали разреде богословије нису добијали сведочанства, само уверења да су завршили школовање.

Крајем јануара 1907. заступник ректора Риста Скакаљевић послао је нацрт буџета за 1907. годину. Било је неких измена у погледу плата наставника у основним школама. Предложена је и повишица за трошкове грејања (за хиљаду динара) јер је зима трајала до Ђурђевдана.⁹³⁰

Према нацрту буџета за 1907. годину богословија је требала да добије 98.970 динара. Војислав Катић, заступник ректора, предложио је да се неким наставницима повећа плата, да се неки издаци повећају, да се други смање... Предложио је да наставник Тривун Димитријевић добије повећање плате, да се плата Саве Стојановића повећа за 300 динара, плата Драгомира Јаковљевића такође за 300 динара, а Алекси Станишићу повишица од 300 динара, да би могао да настави студије у Немачкој. Предлагао је да се Сими Симић, економу богословије, повећа

пребегао 1893. у Србију. Наставио је школовање у гимназији у Београду а матурирао у Учитељској школи у Алексинцу 1899. Како Земалска влада у Сарајеву није потврдила његов избор за учитеља у српској школи у Доњој Тузли, отишао је на студије филозофије и педагогије у Јену. Дипломирао је на Великој школи у Београду 1905. а професорски испит положио 1908. Предавао је немачки и српски језик у гимназији у Лесковцу (1904–1905), био суплент у српској основној школи и гимназији у Скопљу (1905–1908), васпитач и наставник педагошке групе предмета и филозофије у богословији (1908–1912). За време првог светског рата био је професор српским ученицима у Француској. У својим успоменама *Доживљаји и успомене*, пише о животу у Призрену и богословији.

⁹²⁶АС, МИД ППО, 1907, ред 177, Призрен, 11. јануар 1907; ред 214, Призрен, 21. јануар 1907.

⁹²⁷*Цариградски гласник*, 5. јануар 1907. (Овај извештај *Гласнику* је послао богослов из Призрена).

⁹²⁸АС, МИД ППО, 1907, ред 254, Призрен, 11. март 1907; Београд, 15. септембар 1907; Призрен, 1. јун 1907.

⁹²⁹АС, МИД ППО, 1907, ред 30, Призрен, 31. децембар 1906, 22. фебруар 1907.

⁹³⁰АС, МИД ППО, 1907, ред 282, Призрен, 30. јануар 1907.

плата на 1.080 динара (радио је у школи седам година без повишице). За огрев, осветљење и оправке зграде било је потребно 3.000 динара. За библиотеку је тражио повећање од 250 динара и за партију на издржавање ученика 3.000 динара, јер је увек било више од 90 ученика. Са свим овим предложеним повећањима, буџет богословије износио би 98.970 динара.⁹³¹

Матуранти богословије били су позвани на састанак југо-словенских матураната у Дубровник. Министарство је одобрило одлазак матураната од уштеде које остану богословији али је обезбедило бесплатне железничке карте.⁹³²

Управа богословије је предложила да испити те године почну 13. маја 1908. године, са чим је био сагласан и митрополит Нићифор.⁹³³ Министарство иностраних послова сугерисало је управи да изради правилник за богословију. Професорски савет је формирао комисију која је радила на изради правилника. Комисија није била јединствена, имали су два мишљења. Зато је Савет одлучио да се две варијанте правилника пошаљу у Београд. Неслагања су била, пре свега, по питању самог циља школе. Једни, и то већина, били су за то да богословија буде чисто стручна школа која спрема свештенике и просветне раднике српском народу у Османском царству, у националном духу, која ће имати за сврху да пружи кандидатима што већу богословску стручну спрему. Богослови би били темељни, спремни да полемишу са агентима прозелитизма неправославних вера. Педагошка група наука била би заступљена као и до тада, француски језик био би изостављен и замењен грчким језиком, руски језик би добио мањи број часова. Богословија би, по мишљењу већине, требало да буде чисто стручан богословски завод.

Други чланови професорског савета, мањина, полазили су са гледишта да богословија не би требало да има искључиво задатак да спрема стручне свештенике и просветне раднике. Они су мислили да би задатак ове школе требало да буде да се Срби у Османском царству спреме за свештенике и учитеље. Они су сматрали да нашем народу нису потребни теолошки образовани радници већ спремни и агилни српски свештеници и учитељи. Педагошка група предмета остала би као и до сада, националним предметима би се важност јаче истакла повећавањем броја часова из тих предмета. Ова школа би и даље била богословско учитељска школа са мањим обимом оних спекулативних теолошких предмета, који показују дубину спреме, али немају изражен практичнији смер. Нису били сагласни ни по питању трајања школе. Једни су били за то да школовање траје четири године, други су били да траје пет година. Били су сагласни да се сви разредни испити на крају сваке године замене једним општим и стручним испитом на крају четврте или пете године. Ученици су били преоптерећени, имали су по 34 часа недељно и две молитве дневно, по пола сата. Савет је

⁹³¹АС, МИД ППО, 1906, ред 1393, Призрен, 16. септембар 1906.

⁹³²АС, МИД ППО, 1907, ред 783, Призрен 6. мај 1907.

⁹³³АС, МИД ППО, 1907, ред 736, Призрен, 27. април 1907; Београд, 28. април 1907.

молио Министарство иностраних дела, које је и финансирао школу, да да потребна упутства. Писмо је потписао заступник ректора Риста Скакаљевић.⁹³⁴

Управа богословије је послала Главном таторству Пројекат закона о богословији са одвојеним мишљењем појединих наставника. Савет није могао да изради целокупан нацрт, али је усвојио велики број чланова овог пројекта. Управа богословије је сазвала конференцију са наставницима који су били у Призрену. О два кључна питања је расправљала конференција: о циљу школе и о дужини трајања школовања. Управа је молила Главно таторство да се коначна одлука донесе пре почетка школске године како би се по новом плану и програму радило у новој години. За управу богословије писмо је потписао Милан Чемерикић.⁹³⁵ Министарство иностраних послова је решило да образује комисију која ће расправљати о предложеним варијантама.⁹³⁶

Заступник ректора Катић је молио да Министарство одговори да ли ће финансирати оправку зграде јер без тог одговора не може да приступи никаквој оправци. Управа је подсећала да ако се пропусти време распуста, зграда ће се тешко поправити касније.⁹³⁷

Почетком септембра заступник ректора Милан Чемерикић је молио таторство да пошаље новац за месец август директно у Солун преко српског конзулата и то на име трговинске фирме Патрногића и Лазића.⁹³⁸

Те године је богословију завршило 16 ученика. Међу њима било је 4 ученика који нису учили турски језик јер су били са подручја ван Османског царства. Управа је консултовала министарство да ли је потребно да се на сведочанству напише да они не могу да предају у школама у Османском царству, није било потребно, саопштила је министарство.

Министарство иностраних послова је желело да Стева Димитријевић поново постане ректор богословије у Призрену. Преко Јаворске царинарнице, митрополиту Нићифору је саопштена идеја да се Димитријевић постави за ректора. Он је одговорио да може било које друга особа, али да њега не прихвата. Децидирано је рекао да би постављење Стеве Димитријевића за ректора, истовремено значило његово одступање са епископске столице.⁹³⁹ Српске власти су предложиле Варнаву Росића за ректора богословије и млади јеромонах се са тим сложио. Митрополит Нићифор је рекао да нема ништа против његовог постављења али да је он исувише млад за ту функцију. Том приликом је предложио Кирила Јовичића али српско министарство је сматрало да он није поуздана личност и то је

⁹³⁴ АС, МИД ППО, 1907, ред 845, Призрен, 22. мај 1907.

⁹³⁵ АС, МИД ППО, 1907, ред 845, Призрен, 24. јун 1907.

⁹³⁶ АС, МИД ППО, 1907, ред 845, Призрен, 3. јул 1907.

⁹³⁷ АС, МИД ППО, 1907, ред 282, Призрен, 1. јун 1907, 5. јул 1907.

⁹³⁸ АС, МИД ППО, 1907, ред 30, Београд, 2. април 1907; Призрен, 19. август 1907.

⁹³⁹ АС, МИД ППО, 1906, ред 577, Београд, 11. октобар 1907; Пљевље, 18. октобар 1906.

одбијено.⁹⁴⁰ Митрополит је предлагао и Луку Лазаревића, директора Српске гимназије у Скопљу али ни тај предлог није био усвојен.

Те школске 1907/8. године пријавило се 17 нових ученика, 7 из Османског царства, 6 из Босне и 4 из Краљевине Србије. Управа није на време имала информацију колико ће ученика послати битолска и скопска гимназија. Из скопске гимназије су дошло два ученика која су родом била из Кнежевине Црне Горе, једног од њих управа гимназије је препоручила за питомца, али то је било неизводљиво, јер није имао право на благодејање. Управа је питала туторство да ли могу да рачунају на довољно новаца јер је било планирано да у први разред упишу 20 ученика.⁹⁴¹

Први разред богословије уписало је 20 ученика. Благодејанаца је било 15, школовање је плаћало 5 ученика. Од 20 ученика, њих 11 су завршили четири разреда гимназије у Пљевљима, Битољу, Солуну и Скопљу. Два ученика је завршило 6 разреда реалке, остали ученици завршили су четири разреда гимназије у Србији. Ученици свих разреда богословије слушали су часове од понедељка до суботе, пре подне од 8 до 12 часова. Часови су трајали по један сат а по подне од 14 до 16 часова.⁹⁴²

Професорски савет на седници 24. септембра је извршио привремену поделу предмета на наставнике. Наставници који су предавали почетком школске године: Милан Чемерикић, Војислав Катић, Дамјан Исаиловић, Григорије Божовић, Сава Поповић, Сима Савић, Тривун Димитријевић, Никола Радивојевић, Драгомир Јаковљевић. Као нови наставник дошао је Јанићије Денић.⁹⁴³ Григорије Божовић је био премештен (октобра 1907) за наставника Гимназије у Битољу. Милан Чемерикић је мењао Ристу Скакаљевића, заступника ректора, који је био на лечењу. Професорски савет је молио туторство да се што пре донесе коначна одлука о размештају и постављењу наставника јер предмети нису подељени према струкама него према томе ко је од наставника био у могућности да предаје неки предмет. Није се предавао турски ни француски језик зато што није било стручних наставника за та два језика. Против такве поделе било је главно туторство и зато није одобрило овакав распоред.⁹⁴⁴

⁹⁴⁰ АС, МИД ППО, 1907, ред 1176, Цариград, 1. август 1907.

⁹⁴¹ АС, МИД ППО, 1907, ред 1190, Призрен, 14. август 1907, 11. септембар 1907, 20. септембар 1907.

⁹⁴² АС, МИД ППО, 1907, ред 214, Призрен, 13. септембар 1907.

⁹⁴³ Јанићије Денић, професор, преводилац, писац (Приштина, око 1885 – Париз, новембар 1917). Након основне школе завршио је богословију у Призрену (1903) и Велику школу у Београду (1903–1907). Наставник богословије био је месец дана 1907. године и отишао је да спрема професорски испит, након положеног испита вратио се у богословију. За наставника пљеваљске гимназије постављен је септембра 1910. године и на том месту остао је до јануара 1911. године. Потом је прешао у Ниш и био помоћни наставник немачког и филозофије (1912–1914). Бавио се преводилачким и књижевним радом. Низ година преводио је са руског. Најпознатији му је превод *Изреке*, штампане у *Вечерњим новостима* (1908). Као натуралист, спиритуалист и поборник хришћанског морала писао је и објављивао дела етичке проблематике. Приликом потписивања текстова често је користио надимак Јање. Током службовања у Призрену редовно је присуствовао седницама богословско-литерарне дружине „Растко“. Даровао је књиге Народној библиотеци у Београду. Написао је *Етички закони као природни закони и као битност живота*, Београд 1911 и *Етика рата*, Београд 1915.

⁹⁴⁴ АС, МИД ППО, 1907, ред 214, Призрен, 13. септембар 1907, 14. октобар 1907, Београд, 19. октобар 1907.

Поновна подела наставника према предметима извршена је 24. новембра. Милан Чемерикић је предавао француски језик 8 часова недељно. Управа богословије се обратила гимназији у Скопљу да нађе погодно лице за наставника турског језика. Услов је био да наставник буде Србин и да је завршио турску гимназију.

У богословије је избила побуна ширих размера 26. новембра. Револт је био уперен против заступника ректора Чемерикића коме ученици нису дозвољавали да уђе школску зграду, полупали су неколико прозора, а другим наставницима је ноћу било онемогућен приступ школи, од чувара су отели оружје, „целе ноћи крстаре по заводу ђачке страже“. Турска власт је само чекала побуну већих размера па да се умеша. Посредовао је Разумовски, руски конзул, али без успеха. О овом догађају митрополита Нићифора су обавестили свештеник Трифун Радивојевић и професор Катић. Петар Костић је предлагао да богословија затвори, да се ученици пошаљу у манастир а да се по доласку ректора казне коловође побуне. Митрополит је предлагао да се захтевима ученика задовоље да се Чемерикић удаљи из Завода. Како би смирио ситуацију у Призрен је стигао српски конзул из Приштине Пећанац. Био је смештен у Митрополији. Лично њему су ученици писмено поднели разлоге свог незадовољства. Констатовали су да од када је Иларион преминуо да је „Богословија постала поприште нереди, интриге и самовоље, додијала самовоља Милана Чемерикића“ (поступа с нама као са балавцима, храна је била лоша, васпитачи строги). Тражили су одлазак Чемерикића и замену васпитача стручним педагозима, бољу храну, да се постави ректор и „да се стави до знања наставницима да су ђаци људи а не марва и да и они имају части“. Својим дипломатском вештином и директним разговорима са ученицима и наставницима успео је да превазиђе кризу. Као уступак ученицима а у договору са професорским саветом Милан Чемерикић је био премештен у Скопље. Управу над богословијом је преузео В. Катић, 28. новембра. Нормални процес наставе почео је да се одвија 7. децембра.⁹⁴⁵

Јанићије Денић је отишао из Призрена. Професорски савет је сматрао да је Денић имао везе са побуном ученика па му је дозвољено да напусти богословију и припрема професорски испит. Његовим одласком, општу историју у другом и трећем разреду нико није предавао.

Руски конзул је известио да убудуће неће примати на себе посредовање у примању и слању пошиљки Призренске богословије у Призрен. Повод за љутњу руског конзула је тај што је Герић, учитељ и каваз руског конзула, премештен у Ђаковицу, против чега је био конзул. Није искључено да је митрополит Нићифор намерно преместио овог учитеља. Скопски конзул је добио инструкције да ако је руски конзул још у Скопљу да се с њим поразговара о његовим разлозима за прекид сарадње. Почетком априла 1908. године ово питање је било решено приватним путем.

⁹⁴⁵АС, МИД ППО, 1907, ред 1594, Приштина, 14. новембар 1907; ред 214, Призрен, 11. новембар 1907, 1. децембар 1907.

Из Београда су богословији стигле инструкције да богословија шаље писма директно Фонду Симе Игуманова и да ће се њој поштом слати писма директно у име тог фонда. Скренули су пажњу да треба озбиљно водити рачуна о свакој речи у преписци зато што ће пошиљке бити изложене претресу турских власти. Новац ће се слати преко Компаније Патрногић из Солуна, као што је једном давно и управа богословије предложила. О свим важнијим питањима (буџет, распоред, извештаји) наћи ће се поверљивији начин комуникације. Министарство иностраних послова се постарало да сва пошта на име Фонда Симе Игуманова стигне на адресу Министарства.⁹⁴⁶ Војислав Катић је молио главно турско конзуларство да пошаљу наставнике за српски, француски и турски језик као и опште историје.⁹⁴⁷

Управа богословије је крајем 1907. године предложила нацрт буџета за богословију за 1908. годину. Министарство иностраних дела је консултовало и вршиоца дужности шефа конзуларног одељења Јована Марковића и одобрило да се за 1908. годину из кредита на достојније заступање богословији одобри 99.020,00. динара. Од те суме на просветне послове, плате наставника у основним школама било је одређено 20.200 динара. За Нижу трговачку школу на плате (Сава Јакић, управитељ 3.600, Апостол Филиповић 2.300 и Андра Гроздановић 1.320 динара) 7.220 динара. За богословију за питомце, односно издржавање ђака, на плате ректора и наставника, за школске трошкове (осветљење, огрев, оправка зграда богословије, канцеларијски трошкови, школски лекар и плате служитеља), пензије наставника и њихових породица и за књижару 88.720 динара. Остатак је предвиђен за црквене послове (плата секретара митрополита Петра Костића 4.800 динара, остали послови, помоћ заслужним људима и за ванредне трошкове).⁹⁴⁸

Заступник ректора Војислав Катић је предложио Министарству иностраних послова да се зграде богословије, као и школски намештај, осигурају код Београдске задруге. У Призрен је долазио агент Задруге у циљу осигурања појединих грађана призренских Срба па је то била добра прилика и за богословију. Катић је објаснио да је богословија са три стране окружена кућама које су направљене од дрвета и ћерпића и да постоји опасност да се оне запале. Како у Призрену нису постојала средства за гашење пожара било би најбоље да се зграде осигурају. Богословија је остала и без шмрка коју је за школу купио ректор Иларион. Шмрк је позајмљен основној школи и њена управа га није вратила. Министарство је консултовало Стеву Димитријевића који је рекао да је преко потребно осигурати богословију и да то раније није урађено зато што ниједно осигуравајуће друштво у Османској царевини није хтело да осигура богословију, због могућег намерног паљења. Димитријевић је рекао да зграде богословије нису прецењене али да цена осигурања библиотека свакако јесте, јер се

⁹⁴⁶ АС, МИД ППО, 1907, ред 1720, Београд, 12. децембар 1907, 20. март 1908.

⁹⁴⁷ АС, МИД ППО, 1907, ред 214, Призрен, 4. децембар 1907.

⁹⁴⁸ АС, МИД ППО, 1907, ред 1655, Београд, 15. март 1908.

значајнији, вреднији део библиотеке чувао у Руском конзулату. Отоманско осигуравајуће друштво није пристало да осигура богословију а француско друштво је тражило много већу своту новаца. Министарство је одобрило осигурање и Катић је осигурао здања богословије са намештајем и библиотеком на суму од 120.000 динара са каматном стопом од 6%.

Савет богословије је почетком фебруара хтео да делимично промени наставни план. Да изостави француски језик и да се уведу неки нови предмети а да се неким предметима повећа број часова. Међутим, главно туторство на то није пристало. Сматрали су да током године не треба мењати план рада, већ да се све измене припреме за следећу школску годину.⁹⁴⁹

Богословија је готово две године након смрти Илариона Весића, добила новог ректора.⁹⁵⁰ Протојереј Добросав Ковачевић⁹⁵¹ је марта 1908. постављен за новог ректора призренске богословије.⁹⁵²

Управа богословије је молила туторство да пошаље све уплате за издржавање ученика које су дали родитељи или старатељи ученика. То је било неопходно јер је Управа имала проблема са неплаћањем издржавања ученика и те године је решила да ученицима, чији родитељи нису платили издржавање, не дозволе да изађу на годишњи ипит.⁹⁵³

Цене намирница у Призрену нагло су почеле да расту, услед велике суше која је претходила, изједначиле су се са ценама београдске пијаце. Савет богословије је донео одлуку да се ђацима који се издржавају о свом трошку повећа износ који су до тада плаћали. Ова одлука би се односила како на старе тако и на нове ученике. Управа је послала Министарству иностраних послова одлуку Савета на одобрење, Министарство је одобрило ту одлуку.⁹⁵⁴

Ректор Ковачевић је туторству доставио одлуку Професорског савета да испити почну 13. маја а да се предавања заврше 9. маја 1908. године. Митрополит Нићифор је послао Министарству иностраних дела у препису извештај богословије о успеху и раду ученика у 1907/1908. години.⁹⁵⁵ Ректор Ковачевић је послао потписани обрачун за четврто тромесечје 1907. године почетком јуна 1908. године. У континуитету је слао признанице некада за цео квартал а често и појединачно.⁹⁵⁶ У одсуству ректора Ковачевића замењивао га је заступник Војислав Катић.

Преко *Цариградског гласника* богословија је објавила упис у школу 1908/9. године. У овој школској години у први разред ће се уписати 15–20 ученика. Услови за пријем били су:

⁹⁴⁹АС, МИД ППО, 1908, ред 295, Призрен, 22. јануар 1908; Београд, 31. јануар 1908.

⁹⁵⁰АС, МИД ППО, 1908, ред 385, Призрен, 12. март 1908.

⁹⁵¹Добросав Ковачевић, протојереј, ректор (Суботица код Коцељеве, 1869 – Сремски Карловци, 9. X 1929).

⁹⁵²*Цариградски гласник*, 22. фебруар 1908.

⁹⁵³АС, МИД ППО, 1908, ред 738, Призрен, 20. април 1908; Београд, 12. мај 1908.

⁹⁵⁴АС, МИД ППО, 1908, ред 738, Призрен, 6. јун 1908; Београд, 17. јун 1908.

⁹⁵⁵АС, МИД ППО, 1908, ред 686, Призрен, 6. април 1908; Приштина, 19. јун 1908.

⁹⁵⁶АС, МИД ППО, 1908, ред 856, Призрен, 20. мај 1908, 28. август 1908, 30. октобар 1908.

да ђак мора имати сведочанство о завршеној нижој гимназији и примерном владању; да је потпуно здрав и без телесних мана; да има добар глас и развијен слух; ђаци који не буду примљени у благодејање треба да имају судом оверену потврду родитеља или стараоца да ће за своје издржавање плаћати годишње 400 динара, од којих 200 динара треба да положи каси богословије у почетку школске године а других 200 динара најдаље до 1. фебруара сваке године; молбу за упис и школско сведочанство и крштеницу треба да пошаљу најдаље до 2. септембра. Пријем нових ученика извршиће се 2. септембра. Ученици који буду одбијени послаће један динар у таксеним маркама за повраћај докумената; примљени ученици дужни су понети са собом пар здравог одела и обуће, потребан број преобука, убруса и џепних марама; примљени ученици, као и раније, морају бити у Призрену најдаље до 27. септембра када ће предавања и отпочети. Планирано је да се кухиња за ученике отвори 21. септембра.⁹⁵⁷

Пре почетка школске године професорски савет је донео одлуку да се свим ученицима, који плаћају издржавање, месечни износ повећа са 30 на 40 динара месечно јер, као што је речено, услед велике суше, животне намирнице су значајно поскупеле. Прешлогодишњи рачун богословије завршио је са стварним дефицитом од 1.888,89 динара. Богословија је молила туторство да јој се исплати та сума, како би за ученике могла да обезбеди зимска одела. Управа је констатовала да није било довољно 27.000 динара годишње за издржавање 95 до 100 ученика. Ранијих година је било седамдесетак ученика који су могли да буду издржавани са тим новцем. Управа је сматрала да није било довољно 27 динара месечно за једног ученика за одело, обућу, лекове, храну... Ученици су били у зрелим годинама, није било ученика испод 16 година и сви су јели као одрасли људи. При том, туторство, или митрополит, слали су по неколико ванредних ученика за чије издржавање су такође била потребна материјална средства. Управа је тражила да се за сваког ученика пошаље по 400 динара годишње. Министарство се са тим није сложило, сматрало је да се за богословију издваја највише материјалних средстава у односу на друге српске средње школе у Османском царству. Саветовали су управу да троши онолико новаца колико има на располагању.⁹⁵⁸

Уместо Симе Симића, који је поднео оставку, постављен је Милан Алексић, бивши наставник те школе. У богословију је са одсуства стигао наставник Алекса Станишић. Довршио је студије педагогије у Немачкој и, на позив заступника ректора Војислава Катића, вратио се у Призрен али је убрзо премештен у Скопље. Управа је сматрала да би Николу Радивојевића, дотадашњег наставника педагогике требало поставити за наставника турског језика, јер је завршио троразредну руждију са одличним успехом.⁹⁵⁹

⁹⁵⁷ Цариградски гласник, 4. јули 1908.

⁹⁵⁸ АС, МИД ППО, 1908, ред 738, Призрен, 9. септембар 1908; Београд, 1. октобар 1908.

⁹⁵⁹ АС, МИД ППО, 1908, ред 269, Призрен, 20. јануар 1908; Цариградски гласник, 22. фебруар 1908.

Управа богословије је за 1909. примила 98.273 динара а потрошила је 96.341,36 динара. Богословија је 1909. године имала уштеду од 1.848,56 динара.⁹⁶⁰

Те школске године предавали су: Јанићије Денић, Петар Иванишевић, Сава Поповић, Тривун Димитријевић, Риста Скакаљевић, Никола Радивојевић, Петар Јовановић, Сима Савић, Војислав Катић, Драгомир Јаковљевић и Милан Алексић.

Генерал Јанко Вукотић је крајем децембра 1908. године, враћајући се из Цариграда, свратио у Призрен и посетио је богословију. То је било време анексионе кризе. Богослови су, када им је професор Александар Станишић рекао да је анектирана Босна и Херцеговина, били су тужни. Због те ситуације, ђаци су изнад Призрена вежбали гађање из револвера. Министар и председник црногорске владе Вукотић их је питао: „Имате ли пушака и опанака“. Поздравио га је ученик Ђорђе Лазаревић, Босанац пореклом. Био је богослов 4. године и говорио је о злој судбини својих сународника. Рекао је „да са својим друговима једва чека када ће поћи у свети рат противу непријатеља српскога, Аустрије“. Ректор Добросав Ковачевић приредио је вечеру у част доласка Вукотића. Позвао је учитеље и наставнике школе. Певао је хор богословије дубоко у ноћ. Генерал Вукотић је био одушевљен и даровао је ученике са 10 турских лира.⁹⁶¹

Професорски савет на седници од 10. априла решио је да годишњи испити почну 15. маја а да се заврше 11. јуна. Ректор богословије Ковачевић је распоред годишњих испита послао главном Тутору с молбом да га одобри.⁹⁶² Почетком школске године било је 102 интерна ученика, 28 у првом, 17 у другом, 24 у трећем, и 33 у четвртном. Крај школске године је дочекало 99 ученика, 27 у првом, 17 у другом, 23 у трећем и 32 у четвртном разреду.⁹⁶³ Добросав Ковачевић је само после године дана рада напустио место ректора.

Управа богословије је преко *Цариградског гласника* објавила да ће школске 1909/10. у први разред богословије примити 15–20 ученика. Услови за пријем у богословију били су исти као и до тада. Обавестили су ученике да ће пријем нових ученика бити од 2. до 13 септембра, а упис старијих ученика од 21. до 27. септембра. Призивање Светог Духа било је планирано за 27. септембар, а почетак редовне наставе за дан касније.⁹⁶⁴

Наставник Драгомир Јаковљевић се почетком септембра налазио у Нишу и писмено се обратио министру иностраних дела с молбом да буде премештен из богословије (где је радио девет година), у неку другу средњу школу али не Пљевље. Ни на поновљену молбу није

⁹⁶⁰Богословија је примила за месец децембар 6.747,66 динара, потврдио је ректор Добросав М. Ковачевић.⁹⁶⁰ Ванбуџетска потраживања за 1908. годину била су 5.311,09 динара. Плаћена су зимска одећа од прошле године 1.888,89 динара а 3.422,20 динара исплаћено је за поправку зграда. Једна од зграда је била у тако лошем стању да се поједине просторије нису смеле користити, зато је поправка била неопходна. О оправци згради одлучено је на 24. професорској седници одржаној 26. маја 1908. године. Сви наставници били су сагласни да се зграда поправи. (АС, МИД ППО, 1911, ред 891, Призрен, 25. мај 1912).

⁹⁶¹*Цариградски гласник*, 19. децембар 1908.

⁹⁶²АС, МИД ППО, 1909, ред 556, 14. април 1909.

⁹⁶³АС, МИД ППО, 1909, ред 302, бг., бм.

⁹⁶⁴*Цариградски гласник*, 17. јул 1909.

добрио одговор и зато је поднео оставку на место наставника богословије. У Краљевини Србији је постао свештеник у Сталаћкој епархији.⁹⁶⁵ Тако је богословија остала без наставника музике, који је био преко потребан, не само због школе него и због музичких друштава која су постојала у Призрену.

Од почетка школске године заступник ректора био је Воја Катић, деловођа је био Милан Алексић. Прва подела предмета међу наставницима извршена је 22. септембра 1909. Крајем децембра 1909. дошао је нови ректор, протопрезвитер Василије Милић.⁹⁶⁶

Григорије Божовић, суплент из Битоља, тражио је да се премести у Призрен. У молби је навео да му је библиотека богословије неопходна за припремање професорског испита (испит никада није положио али се у Призрену посветио књижевном раду). Молба је била услишена и он је крајем октобра стигао у богословију. Прва седница професорског савета одржана је 27. децембра 1909, за деловођу је изабран Григорије Божовић, суплент. По доласку новог ректора, наставник Катић је отишао на четворомесечно одсуство. Његове предмете је преузео Сава Поповић.

За наставника богословије дошао је 27. децембра 1909. Стојан Зафировић,⁹⁶⁷ који је до тада био наставник гимназије у Пљевљима. Предавао је историју уместо Ристе Скакаљевића, који је био на одсуству, и часове српског језика у Нижој трговачкој школи. По повратку Ристе Скакаљевића предавао је само теорију књижевности у првом разреду богословије и у Нижој трговачкој школи. Тиме је био незадовољан и жалио се. Постао је први стални школски надзорник основних школа у Старој Србији и Македонији.⁹⁶⁸

⁹⁶⁵АС, МИД ППО, 1914, ред 472, Ниш, 22. август 1909, 3. октобар 1909, Призрен, 14. јануар 1913.

⁹⁶⁶Василије Милић, протопрезвитер, ректор, председник духовног суда (Свилајнац, 1855 – Београд, 10. IV 1912).

⁹⁶⁷Стојан Зафировић, професор, стручни писац (Приштина, 16. XII 1884 – Београд, 15. X 1971). Основну школу завршио је у родном граду (1891 – 1894), гимназију „Дом науке“ у Солуну где је и положио виши течајни испит с одличним успехом (1903). Студирао је педагогију и етику на Великој школи у Београду (1903 – 1907). После завршених студија постављен је за суплента Учитељске школе у Скопљу (1907), премештен у Пљевља (1908), постављен за професора Богословије у Призрену (1909), где се укључио у рад на националним пословима пред ратове за ослобођење Србије. Учествовао је у организовању Српске демократске лиге – организације Срба у Отоманској империји и формирао одборе у Приштини, Вучитрну и Косовској Митровици. Учествовао је на Првој скупштини отоманских Срба 1909. у Скопљу где је одређен за изасланика Приштине и њене околине. Школске 1909/10. био је први стални инспектор за српске школе у Рашко-призренској епархији. Професорски испит положио је у Београду 1911. Од април до септембар 1911. био је члан Епархијске управе задужен за просветна питања. Из Призрена је 1913. премештен за професора гимназије у Крушевцу а одатле 1914. у Криву Паланку где је био директор гимназије. У балканским и Првом светском рату учествовао је као војни обвезник и обвезник чиновничког реда а од 1918. до 1919. био је професор Учитељске школе у Скопљу. Премештен је 1919. у Крагујевац за професора Женске учитељске школе а затим постао и директор. Почетком 1920. ступио је у брак с учитељицом Драгом Јовановић. Био је од 1924. директор Мушке учитељске школе у Неготину а октобар 1926. премештен је у Скопље најпре за директора учитељске школе а онда за директора Мушке гимназије. Дужност просветног инспектора Скопске области примио је 1927. Начелник просветног одељења Вардарске бановине био је од 1929. до Априлског рата 1941, када је избегао у Крагујевац и мај постављен за професора Прве мушке гимназије а август исте године пензионисан. Након ослобођења Крагујевца 1944. реактивиран је и коначно пензионисан октобар 1945. Прешао је у Београд и радио као хонорарни сарадник у Архиву САНУ.

⁹⁶⁸АСАНУ, 14192/3.

Како у богословији није било наставника музике, ректор Милић је преко татора тражио да Бинички препоручи неког свог ученика, за наставника музике.⁹⁶⁹

Радивоје Караџић,⁹⁷⁰ апсолвирани студент Филозофског факултета (француски језик са општом и српском књижевношћу) молио је да се постави за наставника неке српске средње школе.⁹⁷¹ Постављен је за наставника богословије 5. априла 1910. године.⁹⁷² Караџић је имао плату 100 динара месечно а добио је и 94 динара за путне трошкове.⁹⁷³ Радио је око месец дана па отишао на одсуство.

Дужност библиотекара вршио је Милан Алексић а економа Никола Радивојевић. Разредне старешине биле су: Сава Поповић у првом разреду, Риста Скакаљевић у другом разреду, Петар Иванишевић у трећем и Тривун Димитријевић у четвртом разреду. Професорски савет је те школске године одржао 29 седница.⁹⁷⁴

У богословији је било 86 ученика. Само је један ученик живео ван завода. Благочејанаца је било 65, а школовање је плаћао 21 ученик. Први разред је уписало 18 ученика, други 27, трећи 19, четврти 22 ученика. По пореклу, највише ученика било је из призренске епархије (30), из Босне и Херцеговине (24), из Краљевине Србије 14, из осталих крајева Османског царства 9, из Краљевине Црне Горе и Далмације по 4 и из Војводине 1 ученик.⁹⁷⁵

Фебруара месеца догодио се инцидент, када је ученик, јерођакон Теодосије Симић, назвао ученике из Босне и Херцеговине „аустријанцима“. Повод за сукоб била је организација и руковођење ђачком дружином „Растко“. Наиме, Управни одбор „Растка“ одбио је да прими два писмена рада ученика Нићифора Лисичића, ученика четвртог разреда. Теодосије је викао: „Докле у овој дружини „Растко“ постоје Срби и Црногорци не дамо власт у руке Аустријанцима. Живеле аустријске форинте.“ С друге стране, један ученик Босанац вређао је унука Стојана Крстића, националног радника из Македоније, називао га је Бугарашем. Ученици Босанци и Херцеговци свих разреда, обратили су се ректору, тражећи заштиту. Нису успели да нађу компромисно решење и због тога су се ученици обратили професорском савету. Захтевалили да им се врате сведочанства и сва документа које су у

⁹⁶⁹ АС, МИД ППО, 1910, ред 413, Призрен, 23. јануар 1910.

⁹⁷⁰ Радивоје Караџић, професор, управник позоришта, преводилац (Ужице, 25. II 1884 — Београд, 17. XII 1967). Основну школу и гимназију завршио је у Ужицу а Филозофски факултет у Београду (1907), усавршавао се у Паризу. Радио је као гимназијски професор књижевности и француског језика у Прокупљу (1908–1910), Призрену (1910–1911), Ужицу (1911), Нишу (1911–1912), Пожаревцу (1912) и Велесу (1913–1914), био коректор *Службених новина Државне штампарнице* у Београду и на Крфу (1914–1916). О њему више Слободан Радовић, *Караџић, Радивоје*, СБР 5, Нови Сад 2009.

⁹⁷¹ АС, МИД ППО, 1910, ред 413, Београд, 27. фебруар 1910.

⁹⁷² АС, МИД ППО, 1910, ред 413, Призрен, 30. март 1910.

⁹⁷³ АС, МИД ППО, 1910, ред 413, Београд, 1. октобар 1910.

⁹⁷⁴ АС, МИД ППО, 1911, ред 183, Призрен, 6. јул 1911.

⁹⁷⁵ Ректор богословије Милић није послао извештај о раду школе Министарству иностраних дела на крају те школске године. Министарство је годину дана касније, од ректора Стевана Димитријевића тражило извештај. Он је кратак али информативан извештај послао 19. јул 1911. године (АС, МИД ППО, 1911, ред 183, Призрен, 6. јул 1911).

школу донели.⁹⁷⁶ Ректор Василије Милић је митрополиту Нићифору у форми писма ову побуну приказао као да ју је подстрекивао наставник Катић, који тада није држао наставу. По његовим речима, ученици, побуњеници имали су саветодавце у професорима Катићу и Иванишевићу. По Милићевим речима, наставник Катић је сматрао да је Василије крив што он није изабран за ректора. Ректор је сматрао да је и за време ректора Ковачевића, Војислав Катић такође био подстрекач побуне ученика. Ипак, ова буна је била локализована, професорски савет је донео одлуку да јерођакон Теодосија Симића, Саву Даниловића и Тривуна Јовановића искључе из завода с правом да полажу испите, да потписнике писма, њих 22, опомену саветском опоменом и да се све одлуке прочитају пред свим ученицима. Два наставника су била против ових одлука: Петар Иванишевић и Милан Алексић.⁹⁷⁷ Васпитачи Петар Иванишевић и Сима Савић поднели су оставке. Нови васпитачи постали су: Стојан Зафировић и Радивоје Карацић. Ректор Милић је добио одсуство на месец дана, из Призрена је отпутовао 23. априла и одредио Григорија Божовића да га заступа као ректор.⁹⁷⁸

Недељу дана након одласка ректора Милића, избила је побуна ученика богословије, која је заправо била наставак побуне из фебруара месеца. Крајем априла, тачније 30. априла, буна је кулминирала и била је једна од најразорнијих. Претила је не само реномеу богословије него је могла да се одрази и на њену будућност. Наиме, узрок побуне био је „регионално групаштво међу ученицима“, посебно из Босне и Херцеговине. Било је питање ко ће да води најзначајније ученичко друштво „Растко“. Сви ученици Босанци су иступили из дружине „Растко“ а из дружине „Косова“ избацили су све који се нису са њима солидарисали. У тамбурашко друштво „Косово“ примали су само „солидарне“ што значи „Босанце“.⁹⁷⁹ Када су они свирали нису допуштали ученицима, који нису чланови, да играју у колу. Тако је и ескалирао сукоб када је у дворишту богословије трајала забава и када је један од васпитача ушао у коло да игра а и неки други ученици, Милан Бањац⁹⁸⁰, вођа тамбурашког друштва је зауставио свирку. Васпитачи су сматрали да једна група младића „који под формом тамбурашког друштва Косово гаје анархистички инстинкт и подгревају сепаратистичке тежње које су у једном српском заводу од кобног утицаја и које имају за

⁹⁷⁶ АС, МИД ППО, 1910, ред 45, Призрен, 18. фебруар 1910.

⁹⁷⁷ АС, МИД ППО, 1910, ред 45, Приштина, 26. фебруар 1910.

⁹⁷⁸ АС, МИД ППО, 1910, ред 575, Призрен, 18. април 1910.

⁹⁷⁹ Почетком школске 1909/10. године основано је тамбурашко друштво „Косово“. Друштво није имало правила рада, нити је имало записник. Нису примали све ученике који се желели да буду чланови тог друштва. Ко ученике Босанце не би подржавао у дружини „Растко“ одмах је искључиван из друштва „Косово“. На играњима које су они приређивали нису дозвољавали да играју ученицима који нису били чланови друштва.

⁹⁸⁰ Милан Бањац, свештеник (Дрвар, 11. фебруара 1886 – Рисова Грета, 14. јун 1941). Отац Обрад, свештеник. Завршио је у Сарајеву три разреда гимназије, богословију у Призрену (1906–1910). Те исте године рукоположен је за свештеника у Бањој Луци и постављен за капелана. Једно време провео је на парохијама у Раткову и Великом Цвјетнићу, одакле је интерниран. После ослобођења, 1918. године, постављен је за пароха у Дрвару. Био је одликован орденом Св. Саве V степена. Усташе су га ухапсиле и страховито мучиле. Српска Православна црква га је прогласила за свеца. (АС, МИД ППО, 1907, ред 347, Босански Петровац, 30. новембар 1906).

последницу демонстрацију ученика“. Васпитачи су предложили да се предузму енергичне мере и да се Милан Бањац као најистакнутији подстрекач свих нереда удаљи из школе.⁹⁸¹

На седници професорског Савета 27. априла донета је одлука да се Милан Бањац искључи из Завода с правом да испите полаже септембра месеца, а да се друштво „Косово“, које није имало своја правила, од управе потврђених суспендује, док му се правила од управе не пропишу. Чланови овог друштва тражили су да се Бањцу допусти да полаже испит када и остали. Професорски савет се са тим није сложио. Чланови друштва су се писмом обратили професорском савету и рекли да поступак Милана Бањца, председника тамбурашког друштва „Косова“ није био његов лични поступак већ свих чланова. Ученици Босанци су се правдали да поступак није управљен против васпитача већ против ученика који су правили неред приликом игранке. Професорски савет, иако је добило писмо таквог садржаја, изјавио је да неће поново разматрати ствар друштва „Косово“. Саопштили су потписницима, ако желе да се испишу из школе треба појединачно да поднесу молбе за своја документа. Добили су уверења и у знак протеста због привремене забране рада музичког друштва „Косово“, ученици из Босне и Херцеговине напустили су школу и демонстративно отишли у Аустро-угарски конзулат по пасоше (30. априла 1910. године 22 ученика напустило је школу и Призрен). Када су стигли у Београд, ученици су се писмено обратили надлежнима са потписима и изнели проблем који су имали у богословији.⁹⁸² Већ 9. маја ти исти ученици су молили управу завода да се врате у школу. Министарство иностраних дела је саветовало Управу „да ствар на један задовољавајући начин реши како у погледу ауторитета школских власти тако и у погледу опште националне ствари“. Вратили су се у Призрен 16. маја и поднели понаособ молбе за поновни упис. Главно турско је наредило управи богословије да свим ђацима који су се вратили у Призрен, одобре полагање испита јуна месеца а не у септембру. А за ученика Бањца, како Управа Завода буде одлучила. Професорски савет на седници 17. маја једногласно је одлучило: „била би велика саблазан и за ове ученике што су остали и за потоњи живот у школи кад би се ови ученици поново примили у школу. Тиме би се створио преседан да свако може без казне напуштати завод и враћати се.“ Поједини ученици ће се примити у богословију идуће школске године с тим да ће полагати испите, одлучио је Савет. Ученицима, који су отишли из Завода су рекли да оду из Призрена а тражили су помоћ и од полиције. Управа је одлучила да Велимир Гргуревић, ученик који није постио за време поста неће бити примљен у школу, иако је турско тражило да га приме.⁹⁸³ Ученици су отишли у Скопље и 20. маја обратили су се за помоћ конзулу Јовану М. Јовановићу. Он им је сугерисао да се врате кућама.

⁹⁸¹АС, МИД ППО, 1910, ред 456, Призрен, 26. април 1910.

⁹⁸²АС, МИД ППО, 1910, ред 45, Београд, 22. април 1910.

⁹⁸³АС, МИД ППО, 1910, ред 45, Београд, 7. мај 1910; Призрен 8. мај 1910.

Григорије Божовић, као заступник ректора, био је на челу професорског Савета који је изрекао велики број дисциплинских мера како васпитачима тако и ученицима. Написао је једно опширно писмо упућено Министарству иностраних дела. Осим детаљног описа побуне, исказао је и свој суд о управљању школом, о ректору... Одсуство једне сталне и јаке управе као и честа заступања он је и окарактерисао као главне разлоге побуне. Имао је при том на уму и регионалну поделу ученика. Наиме, он је сматрао да „приличан број Босанаца који се на несрећу јако издвајају, те као спољашње културније теже да буду хомогени у свима односима ђачког живота, још више је појачао то двојење. Благодаревши лабавости бивших васпитача, уопште целе управе, који су на ствари гледали сасвим олако и безпринципијелно...“ Избио је сукоб у дружини „Растко“ око Управног одбора, те су се ученици издвојили у две групе: босанску у којој је већина била од ученика из Босне и другу већу у коју су отишли остали ученици.“

Управа је позвала мањину да се покори дружинским правилима и умири. Овај сукоб је дао повода ученицима да се међусобно вређају. Божовић је предложио: „да се за богословију пропише један специјалан закон, јер од немања таквог закона углед ове школе јако пати и стално се у њој ствара неред...; При изради овога закона обратити нарочиту пажњу на одредбе о пријему ученика као и на то ко може бит чланом проф. Савета; Да се пропишу нова правила за унутрашњи ред у интернату, пошто позитивна правила нису згодна те их се због тога нико не придржава; Да се згодним путем предочи „Просвјети“ у Сарајеву да одабира оне којима даје своје препоруке“.⁹⁸⁴

Прописане мере као и овај извештај, изазвали су реакцију у Главном туторству. Због „непослушности татора“, секретар Министарства просвете Јоца Марковић предложио је министру да се казни Васа Милић, ректор, и Григорије Божовић, заступник ректора, са пет дана плате у корист државне масе.⁹⁸⁵ Ректору Милићу је наложено да поднесе оставку, професорски савет је добио укор. Афера се тиме није завршила. До краја свог службовања у школи, Божовић, који је сматрао да апсолутно није крив, у више наврата се писмено обраћао туторству са жалбама. Када је за ректора дошао С. Димитријевић, подржавао је Божовића и сматрао је да су бунтовници Босанци, који су се поново нашли у клупама (школска 1910/1911), ликовали због исхода побуне. Божовић је више пута претио оставком а једном ју је и поднео али је туторство није уважило.

Ректор Васа Милић допутовао је у Призрен 16. маја 1910. године и остао је до краја школске године када је и поднео тражену оставку.⁹⁸⁶ У Призрену је у Трговачкој школи одржана прослава Доситеја Обрадовића.

⁹⁸⁴ АС, МИД ППО, 1910, ред 45, Призрен, 26. април 1910.

⁹⁸⁵ АС, МИД ППО, 1910, ред 45, Призрен, 4. јун 1910; Београд, 17. мај 1910, 4. јун 1910.

⁹⁸⁶ АС, МИД ППО, 1910, ред 575, Призрен, 4. мај 1910.

Упркос свим противљењима митрополита Нићифора, Министарство иностраних дела поставило је Стевана Димитријевића за ректора богословије. Димитријевић је дошао у Приштину али митрополит Нићифор није хтео да га прими. Када је српски конзул рекао митрополиту да је Димитријевић дошао у Приштину, 12. јануара 1911. године, и да га у име Српске владе и њеног председника Николе Пашића моли да га прихвати за ректора, он је то одбио по цену да сам поднесе оставку. Рекао је конзулу: „Све бих друго учинио Српској влади и Вама али само не то о чему ми пишете. Нисам мислио да ће доћи дотле да ми се силом непријатности праве. То је страшно и жалосно“. Митрополит није изнео праве разлоге зашто је био против Димитријевића. Конзул је био мишљења да митрополит неће попустити, констатујући да је сваки контакт с њим отежан.⁹⁸⁷ Нићифор је, по Ракићевим речима, све више представљао терет политици Краљевине Србије у Рашко-призренској епархији.

Турске власти су 31. децембра наредиле да се отворе српске школе али да не желе да комуницирају са митрополитом Нићифором, због његових ставова. Наредба је саопштена директно учитељима, због чега је Нићифор забранио отварање школа. Учитељи су били у деликатном положају, ако послушају мутесарифа, казниће их митрополит, и обрнуто. Након бројних проблема српска влада је натерала митрополита Нићифора да поднесе оставку, што је он и учинио.

Крајем марта конзул у Приштини скренуо је пажњу Министарству иностраних послова да, и ако богословија ускоро почне са радом, власти неће допустити да раде наставници који су српски поданици. Такође је био мишљења да настава не може да буде квалитетна јер су наставници Скакаљевић, Зафировић и Божовић заузети пословима Епархије.

За администратора је постављен Сава Протић који се марта 1911. споразумео са валијом да се српске школе отворе и да им месне власти не траже дипломе већ да ће их администратор сакупити и предати у року од два месеца валији.⁹⁸⁸

Администратор Сава Протић послао је свим управитељима основних школа објаву да се све школе отворе и да отпочну редовна предавања, да се од свих учитеља покупе дипломе у најкраћем року и да их управитељи упуте Митрополији. Саветовао их је, да уколико се деси да месне власти захтевају да они лично предају дипломе, треба да им одговоре да се они обратe мутесарифу или валији, који општи са Митрополијом.⁹⁸⁹

Српски конзул из Приштине послао је телеграм 1. маја 1911. Министарству иностраних дела, да су све школе почеле са радом, с тим да ће учитељи поднети дипломе Митрополији, која ће их кроз два месеца поднети Вилајету. Власти нису чиниле сметње.

⁹⁸⁷ АС, МИД ППО, 1911, ред 85, Приштина, 30. децембар 1910.

⁹⁸⁸ АС, МИД ППО, 1911, ред 254, Приштина, 14. март 1911, 19. април 1911.

⁹⁸⁹ АС, МИД ППО, 1911, ред 254, Приштина, 16. април 1911.

Богословија није почела са радом 1. маја 1911. зато што није било довољно наставника а и половина ђака се није вратила у Завод.⁹⁹⁰ Рад у школи почео је 11. маја. Управа је преко листа *Вардар* јавила ученицима који још нису бстигли у Призрен да позива их да се врате.⁹⁹¹

Када је било извесно да ће се српске школе почети са радом почетком маја, јављено је проти Стеви да крене у Призрен. Он је дошао из Хиландара у Солун, одакле је 22. маја кренуо у Приштину, јавио се администратору Рашко-призренске епархије, Сави Протићу, који је једним писаним актом обавестио државне и просветне власти да је за новог ректора постављен Димитријевић. Дужност ректора богословије примио је 27. маја 1911. године. Тражио је да додатак његовој плати буде 3.600 динара и Министарство је то одобрило као и рачун селидбеног и путног трошка од Солуна до Призрена у износу од 780.38 динара.⁹⁹² За новог наставника постављен је Ђорђе Константиновић,⁹⁹³ 7. јуна, иако је био математичар по струци, предавао је историју српске књижевности у богословији а у Трговачкој школи је предавао српски и турски језик. Он је дошао у време када су Риста Скакаљевић и Григорије Божовић отишли у Приштину и радили као чланови епархијске управе Рашко-призренске митрополије. Његовим доласком донекла је испуњена празнина која је постојала одласком двојице наставника.⁹⁹⁴

Долазак ректора Стеве Димитријевића у Призрену је изазвало радост, одушевљење и велико задовољство. У писму које је Димитријевић послао Љ. Ковачевићу пише: „И у школи и у народу је све замршено и Бог Свети нека нам је у помоћ“.⁹⁹⁵

Султан Мехмед V посетио је Косово јуна месеца 1911. Управа богословије добила је наређење од турских власти да наставници са старијим разредима школе пођу на Косово и тиме увеличају дочек.⁹⁹⁶ Да би искористили прилику и видели историјске знамености у

⁹⁹⁰АС, МИД ППО, 1911, ред 254, Призрен, 18. април 1911.

⁹⁹¹*Вардар*, 28. април 1911.

⁹⁹²АС, МИД ППО, 1911, ред 85, Београд, 2. мај 1911, 8. мај 1911; Призрен, 16. мај 1911; Београд, 23. мај 1911; АС, МИД ППО, 1913, ред 545, Призрен, 17. август 1913.

⁹⁹³Ђорђе Б. Константиновић, професор, директор гимназије (Дојран, Македонија, 1883 – Крушевац, 19. III 1956). Гимназију је завршио у Солуну а математику и физику на Филозофском факултету у Београду 1907. Суплент гимназије у Скопљу (1907–1908), професор у Српској гимназији у Пљевљима (1908–1911), у Призрену (1911) и поново у Пљевљима где је био и заступник директора, јер је једини од предавача у школи имао дозволу турских власти за рад. Био је професор у Пироту (1913–1919), Скопљу (1919), професор и директор гимназије у Кавадарцима (1919–1923) и Сурдулици (1923), опет у Пљевљима професор и директор реалне гимназије (1923–1926), директор гимназије у Пећи (1926–1932) и на крају директор реалне гимназије у Приштини (1932–1941). Учествовао је у балканским и Првом светском рату. Говорио је француски језик. Са супругом Цветом имао је сина Слободана и кћери Јелицу и Дивну. Одликован је Орденом Св. Саве V, IV и III реда, Албанском споменицом и Златном медаљом Црвеног крста (Шематизам Србије, 1914; *Просветни шематизам Краљевине Југославије*, II, Загреб 1932, 659; *Споменица четрдесетогодишњице Мушке гимназије у Скопљу 1894–1934*, Скопље 1934, 148; Политика, 21. III 1956, 12; 19. III 1966, 18; Милић Ф. Петровић, *Пљеваљска гимназија...*, 124–125; Александра Новаков, Константиновић Ђорђе Б., СБР 5, Нови Сад 2011).

⁹⁹⁴АС, МИД ППО, 1911, ред 258, Призрен, 25. мај 1911.

⁹⁹⁵Преписка је ишла преко Руског конзулата али јула 1911. године конзулат је био затворен.

⁹⁹⁶Приштински мутесариф је о султановом дочеку разговарао са администратором Рашко-призренске епархије Савом Протићем „о томе на који начин и српске школе да узму учешћа у дочеку“ и рекао „да би било врло

близини, ученици и наставници кренули су неколико дана раније. Предводили их ректор Стева Димитријевић и наставник Петар Иванишевић. Цео пут су ишли пешице, по великој врућини, преко Шаре, Средачке и Сиринићке жупе стигли су у Неродимље. Успут су певали националне песме: „Оро кликће“ и „Ој, Србијо мати“. Са тугом и сетом су обишли Грачаницу. Испред Грачанице наставник Иванишевић је помислио: „Како нам је болна прошлост, како нам је болна и садашњост, али је велика и несаломљива вера у будућност, она иста вера којом се народ напајао кроз све време тешког робовања. Ми имамо веру у себи да то неће бити дочек султану но његов испраћај, да се никада више не поврати турска владавина. У тој вери и нади ми духом оживимо и више Грачаницу не посматрамо са болом, но са радошћу, јер верујемо, по свим знацима, да се њој приближује ослобођење...“

Ученицима и професорима богословије је било тачно одређено место где ће у Приштини дочекати султана 15. јуна 1911. Утисак на све присутне оставило је соколско марширање богослова и песма коју су отпевали, младотурску химну, коју нису познавали ни султанови најближи сарадници. Богослови су ноте за песму добили на дар од Београдског певачког друштва. С том песмом богослови су започињали све приредбе у школи, како би се показали као верни султанови поданици. У Приштини и околини одржана је велика свечаност, султан је од станице ишао отвореним колима са својом свитом. У повратку, ученици богословије посетили су манастир Девич, Пећку патријаршију и Дечане (где су и преспавали) и српску школу у Ђаковици.⁹⁹⁷

Колера се јавила у целој Метохији а у мањем обиму и у Призрену августа месеца. Када је престала колера у Призрену и када су добили уверење турских власти да се може почети рад по школама, Савет професорски је позвао ученике да се врате у школу (13. октобар 1911). Продужен је рад на завршавању прошле школске године, тако да је школска 1910/11. завршена 12. новембра 1911. године.

Ректор Стева је послао списак ученика који су завршили школовање и тражио новац за путне трошкове до њиховог завичаја. Министарство је тражило списак ученика из Османског царства који су завршили школовање како би их поставили за учитеље. Од петорице ученика из Царства, двојица су постављена за учитеље у приштинском а тројица у битолском реону.⁹⁹⁸

Стојан Зафировић је положио професорски испит (децембар–јануар 1911), и због тога му је плата повећана на 2.400 динара. Др Хилми, школски лекар, примао је плату у износу од 100 динара месечно, само док је вршио дужност. Војиславу Катићу, професору, дата је повишица и од 1. јануара имао је плату 3.600 динара. Додатак на плату Стеви Димитријевићу

добро било да деца науче једну турску песму којом би поздравили цара“ а такође је изразио жељу „да се за ту прилику доведе и изванредан број наших богослова“ (Милан Ракић, наведено дело, 366).

⁹⁹⁷Петар Иванишевић, наведено дело, 96 – 106.

⁹⁹⁸АС, МИД ППО, 1911, ред 809, Призрен, 16. октобар 1911; Београд, 21. октобар 1911; Призрен, 22. новембар 1911.

био је 2.400 динара.⁹⁹⁹ Димитријевић је тражио да Министарство иностраних послова ослободи богословију да буде „орган“ Епархијског одбора, јер тамо постоји особа која се бави пословима које су до тада спадале у надлежност богословије. Од управе богословије тражили су податке које су већ добили од управитеља основних школа.¹⁰⁰⁰ У 1910. години богословија је уштедела 3.315,00 динара.¹⁰⁰¹

Дотадашњи наставник Ђорђе Константиновић постављен је за наставника Српске гимназије у Пљевљима и дат му је селидбени трошак од Призрена до Пљевља.

Српски конзулат је тражио од ректора богословије Стевана Димитријевића да изда лажну потврду да је Богдан Раденковић завршио богословију. Он је завршио само неколико разреда богословије и ректор је био у великој дилеми да ли да изда ту потврду. Деловођа савета Петар Иванишевић био је против тога да се издаје лажна потврда.¹⁰⁰²

Ректор Степа је током лета био у Србији и септембра месеца се вратио у Призрен. Њега је до 10. септембра замењивао Дамјан Исаиловић.

Због колере која је владала у Призрену, предавање школске 1911/12. није почело на време. Преко часописа *Вардара* управа је обавестила ученике да предавања неће почети 22. септембра. Нешто касније, такође преко *Вардара*, управа богословије је јавила да дотадашњи ученици буду у Призрену до 22. октобра како би полагали испите а да нови не долазе док год их не позову.¹⁰⁰³ Редовна предавања нове школске године почела су 14. новембра 1911. У првом разреду било је уписано 18 редовних ученика и двојица ванредних (од тога броја девет ученика је завршило четири разреда Српске гимназије у Скопљу, један ученик нижу Српску гимназију у Битољу, три ученика завршили гимназије у Београду, Чачку и Јагодини, четири ученика завршило гимназију у сарајеву, један ученик нижу Српску гимназију у Пљевљима а један је био монах манастира Хиландара. Све те ученике је неко препоручио; у другом разреду био је 21 редовни ученик и осморо ванредних, у трећем разреду било је 14 редовна и 4 ванредна; у четвртном разреду било је 21 редовна и 1 ванредни ученик. Редовних је укупно било 73 а ванредних 16 ученика. Пореклом су били из Призренске епархије 29, из Скопске епархије 8, из Дебарско-велешке 7, из Солунског вилајета 4, укупно из Османског царства било је 48 ученика. Из Босне и Херцеговине је било 25, из Јужне Угарске 1, из Далмације 1, из Краљевине

⁹⁹⁹АСАНУ, ФСД 14435/4, 96, Призрен, 31. јануар 1911.

¹⁰⁰⁰АС, МИД ППО, 1911, ред 830, Призрен, 17. октобар 1911.

¹⁰⁰¹Буџет призренске богословије за 1911. годину износио је 107.823,50 динара. Као и до тада од тих пара исплаћиване су плате учитељима из призренског реона и самог Призрена, плате наставника богословије, издржавање питомца, канцеларијски и поштарски трошкови, плата служитељима, трошкови за сталну ревизију, осветљење, огрев и оправка зграда богословије. Туторство је богословији послало за јануар 8.700 динара, за фебруар 9.100 динара, за март месец 8.900 динара. Новац за април месец је стигао истога месеца у износу од 6.000 динара. Од месеца маја богословија је за сваки месец добијала по 9.000 динара. Тутор је од богословије тражио да одговори да је новац примила и да касније оправда издатак документима. Богословија је 26. јуна од татора примила 6.000 динара у чековима Народне банке. Јула месеца добила је богословија 13.000 динара. Ректор Степа је одговорио да је примио новац. (АС, МИД ППО, 1911, ред 891, Призрен, 25. мај 1912; АСАНУ, ФСД 14435/4, 96, Београд, 1. јул, Призрен, 6 јул 1911, 19. новембар 1911).

¹⁰⁰²Петар Иванишевић, наведено дело, 96.

¹⁰⁰³*Вардар*, 2. септембар 1911, 2. октобар 1911.

Црне Горе 2, из Краљевине Србије 11 и из Чешке 1. Укупно 42 ученика. По занимању родитеља највише је било ученика чији су очеви били земљорадници (64) затим синови свештеника (32), трговаца и занатлија (15), учитеља (3), чиновника (2), и синови служитеља (3). Само два ученика су живела екстерно, а 87 ученика је живело у интернату. Потпуних благодетељанаца је било 76, полублагодетељанаца 3, осморо ученика се само издржавало.

Ректор Стеван Димитријевић предавао је науку о богословљу и литургику; Риста Скакаљевић општу историју (вратио се јануара 1912); Воја Катић догматику, апологетику и руски језик; Сава Х. Поповић омитику, пастирско богословље, општу историју а у Нижој трговачкој школи предавао је науку хришћанску; лекар Петар Јовановић предавао је хигијену и антропологију; Петар Иванишевић психологију, логику, педагогику и методику; Григорије Божовић (вратио се из Приштине у Призрен), предавао је Свето писмо, црквено право, патристику и историју књижевности; Стојан Зафировић (вратио се у Призрен), предавао је теорију српске књижевности, историју српске књижевности и општу грађанску историју; Дамјан Исаиловић Свето писмо, словенски језик и морално богословље; Димитрије Обрадовић предавао је историју хришћанске цркве и Тривун Димитријевић предавао је канон о браку и црквено певање. Од предмета у почетку нису били заступљени турски језик, пољска привреда и нотна певање. Министарство је саветовало ректора Стеву да пронађе хонорарног наставника за турски језик.¹⁰⁰⁴ Петар Јовановић, лекар, прихватио се да хонорарно предаје и турски језик. Како је имао мало слободног времена (бесплатно је лечио српску сиротињу), ректор Степа је предложио да се за наставника турског језика постави и Здравковић.¹⁰⁰⁵ Из неког разлога то се није остварило и ректор Степа је обавестио главно тусторство да није могао да пронађе ни једно адекватно лице да предаје турски језик у богословији. Јављали су се кандидати али нису знали српски језик. Неколико дана касније ректор се поново огласио, нашао је подесно лице за предавача турског језика у лику Шаћира Аговића који је био полицијски чиновник из Призрена. Иначе је био родом Херцеговац из Гацка, завршио је два разреда гимназије у Сарајеву а пет разреда Идадије и турску учитељску школу у Скопљу, као одличан ученик. Он је напустио службу и радио само као наставник у богословији од 25. марта 1912. године. Његова месечна плата била је 120 динара. Било је планирано да Шаћир за време школског распуста предаје учитељима и свештеницима турски језик и да ради при Митрополији.¹⁰⁰⁶ Шаћир Аговић је предавао турски језик у првом разреду по 5 часова, у другом, 4 часа у трећем 4 часа и у четвртом разреду 3 часа, укупно 16 часова. До ове последње школске године у Османском царству ученици који су дошли из крајева ван Османског царства нису били у обавези да уче турски језик. Од марта 1912. сви ученици су учили тај језик.

¹⁰⁰⁴ АС, МИД ППО, 1911, ред 1191, Призрен, 30. септембар 1911.

¹⁰⁰⁵ АСАНУ, ФСД 14435/4, 96, Призрен, 19. новембар 1911.

¹⁰⁰⁶ АС, МИД ППО, 1912, ред 260, Призрен, 27. јануар 1912, 15. март 1912.

Био је преко потребан и наставник певања. Ректор је предложио да Стеван Бинички пошаље неког школованог наставника, али се нажалост то није остварило. Обуку из пољске привреде, у недостатку стручног наставника, држао је ректор богословије, како теоретски тако је и практично подучавао ученике.

Дамјан Исаловић је прешао да ради у Епархијску управу а његови предмети су били подељени. Разредни старешина првог разреда био је Риста Скакаљевић, другог Дамјан Исаиловић (њего је заменио Сава Х. Поповић), трећег разреда Григорије Божовић, а четвртог разреда Воја Катић. Васпитач и библиотекар био је Стојан Зафировић а деловођа Петар Иванишевић. Те године радило се и о мањим празницима да би се надокнадила изгубљена настава.

Плате наставника су зависиле од степена образовања и година проведених у школи. Стеван Димитријевић (3.600 динара, имао је и ректорски додатак), Риста Скакаљевић, професор, 3.600 динара, Петар Иванишевић, професор, 3.000 динара, Тривун Димитријевић, виши учитељ, 3.000 динара, Стојан Зафировић, професор, 2.400 динара, др Петар Јовановић, 2.400 динара, Сава Х. Поповић, суплент, 1.680 динара, Григорије Божовић, суплент, 1.680 динара, Дамјан Исаиловић, суплент, 1.680 динара и Димитрије Обрадовић, суплент, 1.500 динара.¹⁰⁰⁷

Ректор Стева је крајем године питао да ли он треба да састави пројекат новог буџета за 1912. годину или ће то учинити Министарство, добио је одговор да то одмах уради.¹⁰⁰⁸

Богословија није прославила четрдесетогодишњицу постојања (1911. године) због нестабилних политичких прилика. Али је прослава Дана Светог Саве протекла свечано. На свечаности је говорио лекар Петар Јовановић: „О хигијенским недостацима Призрена“.

Професорски савет је одржао 19 седница. Ректор је предложио да се школска година заврши мало раније да би се класификација могла обавити 15. јуна. Против тога је било Министарство, тражили су да се школска година продужи, као што је и учињено. Годишњи испити су почели 29. маја а били су завршени 2. јула. Класификација и распуштање ученика било је извршено 23. јуна. Испит је полагало 86 ученика, један ученик је истеран из Завода, један је преминуо а двојица су напустила школовање. Одличних је било 5, врло добрих 36, добрих 23, поноваца који су полагали по један испит 11, по два испита 6.

Ученици првог разреда полагали су следеће предмете: историју цркве, књижевност, словенски језик, Свето писмо, психологију, општу историју, антропологију и турски језик. Ученици другог разреда полагали су: Свето писмо, словенски језик, руски језик, историју цркве, књижевност, општу историју, хигијену, логику, турски језик. Ученици трећег разреда полагали су: Свето писмо, патрологију, историју цркве, књижевност, канон, омилитику, руски језик, педагогику, литургику, турски језик, морално богословље и догматику. Ученици

¹⁰⁰⁷ АСАНУ, ФСД, 14435, III, 3.

¹⁰⁰⁸ АС, МИД ППО, 1911, ред 1312, Призрен, 11. децембар 1911; Београд, 24. децембар 1911.

четвртог разреда полагали су: Свето писмо, књижевност, турски језик, омилитику, догматику, методику, апологетику, литургију и пастирско богословље.¹⁰⁰⁹

Ученици трећег и четвртог разреда предали су молбу да после испита иду на екскурзију у Солун, Свету Гору и Цариград. Скупили су 820 динара али им је било потребно још новаца и то су тражили од Министарства иностраних послова. Ученици тих разреда су већином били из Краљевине Србије и Босне и Херцеговине и то име је, у том тренутку су тако мислили, била једина шанса да обиђу те крајеве.¹⁰¹⁰ Одобрено им је у задњи час 600 динара из школских трошкова за екскурзију.¹⁰¹¹ Екскурзија је имала научно – васпитни циљ с једне и родољубив с друге стране. Ученици, са својим ректором Димитријевићем и професором Петром Иванишевићем, кренули су на екскурзију 27. јуна 1912. године. Ишли су преко Средачке и Сирињке жупе. За Видовдан је одржан парастос косовским јунацима у Цркви Светог Николе у Средачкој жупи. Ноћили су у Штрпцу па су продужили пут до Урошевца. Ишли су пешице, кроз српска села, дружили се са сељацима, певали националне песме, бодрили их. У Солун су стигли 30. јуна а руском лађом кренули на Свету Гору 3. јула. Руско паробродско друштво дало им је попуст на карте 50 %. На Светој Гори провели су 14 дана, обишли су све манастире и скитове. Петровдан су провели у Хиландару. Обишли су Цариград и провели 4 дана (посетили су Васељенску патријаршију, војнички и уметнички музеј), из Солуна су се вратили у Призрен. Екскурзија је била завршена 25. јула 1912. године. Сликвит опис овог путовања у својим *Успоменама* дао је наставник Петар Иванишевић.¹⁰¹² Заступник ректора, у одсуству Димитријевића, био је Катић. Када се вратио са екскурзије, 26. јула 1912, Димитријевић је примио дужност ректора.

Ректор Стеван Димитријевић послао је 24. августа извештај о раду школе и о догађајима на екскурзији у Министарству иностраних послова.

Током ове школске године постојао је Рачун Међусобног примања и давања татора Фонда Симе Игуманова и богословије у Призрену који је вођен у Београду с потписом Главног туторства Фонда С. Игуманова а на њему се потписао и Стеван Димитријевић као ректор школе. За сваки месец појединачно, за сваки материјални издатак, вођена је прецизна евиденција.¹⁰¹³ Богословији је буџетом за 1911. годину одобрено 107.823,50 динара, додато у току године још 5.294,72 динара, свега 113.118.22 динара, толико је и добила. На списку издатака богословије поред наставника и свих издвајања за богословију, налазили су се и учитељи из Призрена и околине, из Ђаковице и околине, секретар митрополије Петар

¹⁰⁰⁹ АС, МИД ППО, 1912, ред 519, Призрен, бд.

¹⁰¹⁰ АС, МИД ППО, 1912, ред 519, Призрен, 19. март 1912; Београд, 28. март 1912.

¹⁰¹¹ АС, МИД ППО, 1912, ред 520, Београд, 7. јун 1912.

¹⁰¹² Петар Иванишевић, наведено дело, 110–122.

¹⁰¹³ АСАНУ ФСД, 14435, IV, 95, Београд, јануар – септембар.

Костић, поједини турски великодостојници, удовице покојних учитеља и свештеника, трошкови за сталну ревизију појединим учитељима...¹⁰¹⁴

Ректор Димитријевић је резимирао да са општим радним и моралним стањем ученика те школске године могу бити задовољни. Констатовао је: „са идеалне тачке посматрања ђаци богословије имају још доста недостатака али нису више ни без наде запуштени башибозуци. Ако се и даље не остављају самима себи, него свесно у свему руководи, онда ће се богословији вратити глас добре националне мисионарне школе какав је некада имала“. Ректор је констатовао да је богословија имала родољубиви и културни утицај међу Србима у Призрену и околини. На крају Извештаја ректор је дао предлоге за идућу школску годину.¹⁰¹⁵ То је била последња школска година Српске православне богословије у Османском царству.

Непосредно пре почетка школске 1912/13. године било је одлучено да се за наставнике богословије упуте Риста Спасић, суплент Српске гимназије у Скопљу, Јеврем Игумановић,¹⁰¹⁶ који је завршио Кијевску духовну академију, и јеромонах Серафим Јовановић, који је такође завршио Духовну академију.¹⁰¹⁷ За наставнике богословије предложени су и Петар Лешњаревић и Јован Спасић.

На згради богословије, тачније, на школским вратима, писало је Православна српска богословија, што је у то време, када се српско име нигде није спомињало, било невероватно. Зарија Поповић је сматрао да је то било могуће само зато што је Игуманов био руски поданик а Русија је у то време и те како респектована у Цариграду.¹⁰¹⁸ Народ Старе Србије је у самом називу школе видео спас и говорило се: „Ово неје без ич, јер је ево дошло време да се Србин сме звати Србином.“¹⁰¹⁹ Почео је да верује да је куцнуо час ослобођењу или да је ово бар први весник слободе.

¹⁰¹⁴Током 1911. године из касе богословије исплаћено је поједином учитељима плата из приштинског, скопског и рашког округа. За годину дана из благајне богословије за плате, пензије и помоћи исплаћено је 78.204,63 динара. Богословија је за септембар, октобар и новембар добијала по 9.000 динара а за децембар 10.000. Добила је још 14.318 динара за измене и допуне у Буџету богословије. (АСАНУ, ФСД, 14435/4, 96, Призрен, 1911; АСАНУ, ФСД 14435/4, 96, Београд, 5. децембар 1911).

¹⁰¹⁵АС, МИД ППО, 1912, ред 519, Призрен, 1912.

¹⁰¹⁶Јеврем Игумановић, родом из Прешевске казе, из села Старац. Завршио је богословију у Призрену 1905. и Духовну академију у Кијеву.

¹⁰¹⁷АС, МИД ППО, 1912, ред 519, Београд, 18. август 1912.

¹⁰¹⁸Зар. Поповић, *Прослава у Призрену...*, 614.

¹⁰¹⁹Зарија Р. Поповић, *Пола столећа, Савременици о Косову и Метохији 1852–1912*, Београд 1988, 265.

Статистика ученика који су завршили богословију, по професији.

ред. бр	занимање	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880	1882	1883	1884	1885	1886
1	рентијер	1		1									
2	свештено лице	7	1	2	1	3	4	3	2	1			
3	просветни радник	3	2	4		2	4		1	1	4	2	4
4	занатлија			1	1				1	2		1	
5	трговац			1		1		1		2			
6	чиновник	2		3						1			
8	предузимач												1
9	министар												

ред. бр	занимање	1887	1888	1889	1891	1892	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900
1	рентијер												1
2	свештено лице	3	2	4	4	1	2	7	4	8	20	3	5
3	просветни радник	4	1	5	7	9	8	12	16	25	17	7	18
4	занатлија												1
5	трговац					2							
6	чиновник						1		1	5	3		
8	предузимач												
9	министар					1							
10	адвокат								1				
11	доктор медицине												
12	апотекар												

ред. бр	занимање	1901	1902	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	УКУПНО
1	рентијер											3
2	свештено лице	8	6	5	7	9	8	5	4	5	8	121
3	просветни радник	21	9	13	21	4	1		3	10	1	170
4	занатлија											7
5	трговац											7
6	чиновник	3	2		1	1	1	2				20
8	предузимач											1
9	министар											1
10	адвокат											1
11	доктор медицине	1										1
12	апотекар				1							1

Богословија је започела рад у једној старој, малој школској згради (која је касније порушена и на том месту подигнута нова 1890) а крајем школске 1890/91. имала је две нове двоспратне куће. Једна кућа зидана је о трошку и под надзором Симе Игуманова (1871–1872) и друга новосаграђена о трошку српске владе са 12 просторија и подрумима (1890–1891). Постојала је још једна стара двоспратна кућа, нижа и слабије градње (купљена за време

ректора Мелентија Вујића). Та кућа је поседовала подрум и бунар са пијаћом водом. Што се имовног стања тиче, богословија је 1891. имала две двоспратне куће са 8 и 12 соба, са подрумима, и једну стару двоспратну кућу, ниску и од лошег материјала, где је била смештена кухиња, трпезарија, болница, соба за момка, послужитеља, соба за куvariцу, остава, подрум и мало купатило са кадом. У дворишту се налазио бунар и тоалети. Школа је имала виноград и једну ливаду засађену питомим кестеновима.¹⁰²⁰ Купљена је још једна кућа за 3.000 динара у злату, то је била кућа коју је школски плац окруживао са три стране 1892/3. Кућу су реновирани (од уштеђеног новца) и у њу сместили 20 ученика. Кућа је исплаћена, али турске власти јој нису дале тапију јер су поставили питање вишој власти у Цариграду да ли се ова школа може ширити и да ли се могу куповати непокретна имања. Годинама се увећало и покућство јер је био већи број ученика.¹⁰²¹ Године 1894/5. купљен је један плац и на њему подигнута кућа за ђачке станове а зидала се и нова трпезарија и домаћа капела. Куповином плацева и кућа богословија је 1896. имала четири двоспратне зграде и једну стару кућу. Било је 6 учионица, стан за ректора од 4 просторије, болница са осам кревета и намештајем и павиљон за 150 ученика. Недостојалао је само 20 кревета које је требало да се замене гвозденим.¹⁰²²

Богословија је 1908. године поседовала: зграду из дворишта на спрат која је служила за канцеларије, учионице и станове 1891. године (дужине 25 а ширине 13 метара); зграда из дворишта на спрат служила је за учионице и станове 1872. године (дужине 20 1/2 и ширине 12 метара); зграда из дворишта на спрат, служила је за трпезарију, кухињу и становање 1893. године (дужине 22 а ширине 7 метара); зграда са лица на спрат, служила је за гардеробу, болницу и ученичке станове 1896. године (дужине 21, ширине 15 метара). Грађанка Призрена Цвета Грозданова је 1884. године поклонила богословији виноград у Чепурцу, пределу изнад Призрена.¹⁰²³

Школа је за то време, место и околности била добро опремљена. Имала је на почетку дрвене а касније и гвоздене кревете, потребан намештај и посуђе за 130 ђака и све покућство које је било потребно за нормалан живот ученика. Покућство је често обнављано, тако је ново посуђе и постељина купљена 1902. Главни улаз у богословију 1909. налазио се у једном узаном прилазу (ћор – сокаку), окруженом кућама неколико виђенијих грађана (Петра Костића...). У непосредној близини је хучила Бистрица. Улазна врата богословије била су гвоздена и веома тешка. Имала је гимнастичке справе у школи.¹⁰²⁴

¹⁰²⁰Иларион Весић, *Извештај...*, 1891/2, 28–31.

¹⁰²¹Исто, 42–56.

¹⁰²²Исто, 16–17.

¹⁰²³Станија Танасковић, *Сима Андрејевић, српски Антеј из Призрена*, Стремљења, 1993, бр. 6–8, 173.

¹⁰²⁴*Споменица педесетогодишњице...*, 156.

Механска кафанска задруга у Београду уписала је за члана добротвора богословије у Призрену са улогом од 100 динара у злату, свог бившег председника Михаила Јанковића, кафецију из Београда.¹⁰²⁵

Призренска богословија је у свом власништву имала и збирку фотографија ректорских портрета. Вероватно су то први сачувани примерци фотографија на косметским просторима.¹⁰²⁶

Од посебног значаја је тачка тестамена Симе Игуманова у којој се говори да он целокупно своје имање оставља призренској богословији. То је значило да је она осим непокретног имања у Призрену могла да ужива и све његове остале приходе. Богословија је на тај начин осигурана док год постоји.

Управа богословије била је свесна свог значаја и зато је стално водила рачуна да са османским властима буде у коректним односима. Да би власти уверила да их поштује и уважава, набављена је слика султана Абдула Хамида и окачена на истакнутом месту. Како је то вероватно била једина султанова слика у граду, турски дечасти су с времена на време долазили да јој се поклоне.¹⁰²⁷

3. Услови рада и положај ученика и наставника

Број ученика у богословији био је веома различит, од 14 ученика 1871. године, 120 ученика 1890. године, 1894/5 било је 220 година а последње године рада у Османском царству (1912) школу је завршило 86 ученика. Не може се тачно утврдити како се одвијао њихов живот у Заводу али се може донекле реконструисати. Постојале су три категорије ученика у односу на њихово издржавање: ученици који су се издржавали о свом трошку; ученици који су били полублагодетанци, тј. имали стан и храну, али су се сами бринули о оделу; ученици благодетанци, живели су у Заводу и имали обезбеђен стан, храну, огрев, осветљење, производе потребне за личну хигијену и лекарску помоћ.

Око половине ученика примало је стипендију по 60 до 80 гроша месечно. Ученици су живели по правилима које је прописао Савет богословије, правилима за општежитије, али тек од времена када је оно уведено. У свакој соби био је по један надзорник, ученик старијег разреда који је водио рачуна о тишини, реду и уредности. Васпитач је мотрио на живот и владање ученика, за мање кривице сам је кажњавао а за веће ученике је слао ректору.¹⁰²⁸

¹⁰²⁵ Цариградски гласник, 29. март 1901.

¹⁰²⁶ Стара српска фотографија Косова и Метохије, Приштина 1992, 11–12.

¹⁰²⁷ Марко П. Цемовић, наведено дело, 20.

¹⁰²⁸ АС, МИД ППО, 1891, ред 99, Призрен, 5. јун 1891.

Ујутру је ученике будило звоно, након буђења они су се сређивали и ишли на молитву, затим су доручковали и припремали се за наставу. Непосредно пре наставе имали су још једну кратку молитву. Вечерње звоно позивало је питомце на молитву и на спавање у 21 час.¹⁰²⁹ Храну је кувала једна куварица, у дане поста ученици су јели посну храну (пасуљ, купус, пиринач, кромпир и поврће). Када су били већи празници добијали су и рибу. У дане када није било поста, ученици су за доручак добијали чашу салепе (слатки напитак) и парче хлеба, за ручак и вечеру обавезно су имали месо (160 грама) и кувано јело. Четвртком, недељом и када су били празници, имали су по два јела и тесто (вероватно се мисли на неки колач). За ужину су добијали парче хлеба. На велике хришћанске празнике (Божих, Ускрс, Савиндан) било је припремано по три–четири јела а добијали су и вино.

Васпитач Стојан Зафировић у својим мемоарима је описао како је изгледао дан у богословији. Ученици су устајали у пет сати ујутру, будило их је звоно, васпитач (који се будио 15 минута пре ученика), улазио је у спаваоне и проверавао ко се од ученика није пробудио. По устајању намештали су своје кревете и припремали се (пола сата). Затим су ишли у школску капелу на јутрење. Пре доласка васпитача Стојана ученици су ишли по групама. Он је увео да сви ученици са васпитачем одлазе на јутрење и вечерње и молитву. Такође су ишли и на вечерње у 16 часова. После јутрења ученици су ишли на часове а после вечерње службе бавили су се задацима и учили. У десет сати увече у капели је била кратка молитва, потом се одлазило на спавање. Ученици су недељом и празником излазили сами у град, обично у брдо изнад богословије. Ученике је редовно пуштао на слободан излазак али је и одређивао време доласка. Створио је однос поверења наставника и ученика. Ученичка пошта је слата преко школе, односно преко васпитача. Ученици су пошту предавали у отвореним писмима.¹⁰³⁰

Недељом ујутру ђаци су у колони са ректором и наставницима ишли на јутрење у новоподигнуту Цркву Светог Ђорђа. Нису смели ићи центром града, него около, преко Каљаја, брежуљка где су живели искључиво Срби а у чијем подножју се налазила богословија. Ни тај пут није био сигуран јер су Арбанаси и Турци провоцирали Србе; дешавало се да понеки богослов добије батине а да остали у колони нису смели да да реагују. За време великих празника сви наставници су ишли у цркву.¹⁰³¹ Када је 1897. отворена капела у њој су се сваког дана одржавали јутрење и вечерње, на којима су присуствовали сви питомци који су у Заводу становали. Било је ученика свештеника и они су службу вршили. Када није било таквих лица, службу су вршили градски свештеници, уз мали месечни хонорар.

¹⁰²⁹ Душан М. Дачић, *Деведесет година рада Призренске богословије*, Православни мисионар, 1962, 4, 164–165.

¹⁰³⁰ Стојан Зафировић, *Моје службовање у српским школама у Старој Србији у време последњих година турске владавине*, АСАНУ, бр.14192.

¹⁰³¹ АС, МИД ППО, 1891, ред 99, Призрен, 5. јун 1891.

Ученици који нису били благодејанци плаћали су богословији одређену своту новца и уживали све погодности као и благодејанци. Ученици су стално били под надзором. Док је управитељ Ставрић био жив, он је са ученицима живео у Заводу а касније је то био васпитач, који је бринуо о њима.¹⁰³² Болесни ученици лечени су у заводској болници. Како у болници првих година рада није било више соба, међусобно су преносили болести. По призренским обичајима ученици су се изували пред вратима учионице, где су више сати боравили само у чарапама и тако су се многи због хладноће разболевали.¹⁰³³ Учионице у којима су ђаци учили биле су комотне и светле, али је распоред био непрактичан: улазило се из једне у другу и тако се ометао час. Школски намештај био је квалитетан и адекватан. „Живот у богословији од 4 године имао је на мене огромног утицаја пошто је то био живот у интернату – војнички“,¹⁰³⁴ констатовао је један од ученика богословије.

С обзиром на околности у којима је живела и радила, богословија је имала велики број ученика. Није било лако родитељима да пошаљу своје синове по веома ризичним путевима да се школују и живе у Призрену којем је сваки час опасност претила од „Љуме“ или других насилника. А какву су представу ученици који су живели ван Косова имали представу о њему? Марко Цемовић, који је богословију уписао 1889. године, пре доласка из Црне Горе на Косово размишљао је „да по Косову стално крстаре по хатовима и парипима они прави Турци, огромни и бесни у црвеној чохи и са зеленим чалмама око главе“. Таквих Турака није било у то време, али је у Пећи и осталим градовима било опасних Арбанаса, у шта се уверио и сам Цемовић идући кроз Пећ. Иако је имао свог кирицију,¹⁰³⁵ у Пећи га је пресрео један Арбанас и када је видео да носи црногорску обућу, оборио га је с коња и почео да га туче. У последњи час га је спасао његов кириција, уперивши мартинку у нападача који је побегао. Какве су све невоље морали да трпе ти ученици да би у „Благословији“, како су је неки звали, постали мудри и образовани. Цемовић је, када је први пут угледао богословију, осетио душевни мир а „солидна конструкција“ му је говорила да се у њој добро ради. Цемовић је схватио да је богословија национални дом. Опште расположење је било такво да су сви сматрали да је све што је српско – лепо и добро, „једнако се у школи негује вера и поуздање у Србију и Црну Гору“. Међу ђацима је била омиљена песма: „О јуначка светла зоро, мајко наша Црна Гору“. У богословији није увек било предмета из области националне историје, али су се наставници трудили, шта год да су предавали, да помену српску прошлост, а гајили су и преносили наду и уверење да ће им и будућност бити лепа. По србовању се истицао наставник Петар Костић, који је ученике храбрио и уливао им наду за боље сутра. Ипак, ученици нису имали душевни мир, стално су стрепели за свој живот.

¹⁰³² Милан Ј. Гајић, наведено дело, 140–141.

¹⁰³³ АС, ЛК, 194, Призрен, 5. јул 1892.

¹⁰³⁴ Вуко Драгашевић, *Записи и сјећања, О Михаилу Драгашевићу и Пљевљима*, Пљевље, Херцег Нови 2014, 31.

¹⁰³⁵ Кириција је онај који се бави превозом туђе робе, товара и слично. У овом случају то је плаћена особа која је пратила хришћане од једног до другог места како би безбедно стигли на одредиште.

Цемовић каже: „Ми данима, недељама, очекивасмо да ће доћи Љумљани да спале и сруше богословију и да нас све покољу. Дуги дани, а још дуже ноћи кад изгледаше да су падом мрака пали негде у близину и Љумљани.“ Десић, који је тада био васпитач у Призрену, припремао је ученике за евентуалну одбрану. Најстарији и најјачи (било је ученика који су имали и 30 година) требало је да, у случају напада, иду први у сусрет непријатељу са спремљеним моткама, а мањи за њима. Цемовић је говорио о времену када је он био у богословији (1889/90), и када је безбедносна ситуација била релативно добра. Како ли су се само осећали ученици који су за време Велике источне кризе и Арбанашке лиге били у Призрену и који су доживели нападе на богословију?

Један од ученика богословије био је Чех, Владимир Сис. Њега је из Хиландара препоручио Сава Хиландарац. Био је и вредан ученик. Поједини ученици из Босне су посумњали да је он достављач аустро-угарског конзула Прохаске. Прегледајући његову преписку инсинуације су се показале истинитим а њега су већ сутра избацили из школе (1912). У току балканских ратова био је чешки дописник у Софији. У његовим чланцима се недвосмислено видела мржња према српском народу, чак ју је и распиривао.¹⁰³⁶

У Заводу је било више мањих побуна. Највећа и најозбиљнија побуна била је школске 1898/9. године. Вишегодишњи васпитач Стојан Зафировић је сматрао да је узрок нередима по школама са интернатима била неусаглашеност у наредбама васпитача, или између њих и старешине, и нарочито у надзору над извршењем прописаних и издатих наређења. Неуједначеност се испољавала у немирима којима су страдали ученици. Било је потребно утврдити један ред. Ученици су због несташлука и мањих престапа били кажњавани опоменом или укором а за већу кривицу су били затварани. У Заводу су се дешавале крађе, наставници су ислеђивали ученике све док не би пронашли кривце. Често се дешавало да се кривци не нађу и да се окриве особе које су долазиле у интернат а нису били ученици школе.¹⁰³⁷ Ученици су били и искључивани из школе због неморалног понашања. Један ученик трећег разреда је искључен из школе на самом крају школске године, по речима Мелентија Вујића, „стога што се понашао како не доликује богослову. Посећивао је непристојна места за ученике овог завода, играо је карте, псовао и ружио поједина лица“.¹⁰³⁸ Крајем 1890. године у богословији је било осуђено 10 ученика за доказану педерастичност.¹⁰³⁹

Управа богословије није ученицима дозвољавала да сами шетају градом јер то није било безбедно. Ученик Александар Бојовић се сећао: „...све наше познавање Призрена и околине сводило се на пут богословија – школски виноград и то најчешће с наставником пољопривреде или у групама по нарочитој дозволи васпитача у интернату“. И тај пут није

¹⁰³⁶ *Споменица педесетогодишњице...*, 158–159.

¹⁰³⁷ АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Призрен, 30. април 1890.

¹⁰³⁸ АС, МИД ППО, 1891, ред 99, Призрен, 5. јун 1891.

¹⁰³⁹ Михаило Војводић, *Стојан Новаковић и Владимир Карић...*, 485.

увек био безбедан, наиме, када се ученик Гаврило Дожић,¹⁰⁴⁰ потоњи патријарх, враћао из школског винограда, близу Цркве Светог Спаса, један Арбанас га је ранио ножем у бутину, а било је и других сличних случајева.¹⁰⁴¹

Несумњиво је да је Управа била строга, што је било нормално, с обзиром на околности у којима је школа радила и за шта је припремала ове ученике. Будући учитељи и свештеници морали су да буду примерни и неко на кога ће се угледати цело село или место, јер учитељ и свештеник били су једина српска подршка становништву у Османском царству.

Призренци су се код српских власти, преко Конзулата у Солуну, залагали да наставници у богословији не буду тако строги, да не избацују ученике за најмању ситницу јер су избачени ученици погодни за бугарску и католичку пропаганду која их је оберучке чекала.¹⁰⁴²

Основан је аутографисани лист који се слао по Рашко-призренској епархији. Биле су објављиване поуке, упутства, важније новости и летопис богословије. Звао се *Епархијске наребе*.¹⁰⁴³ Преписивање хемијским мастилом сву садржину листа, цртање и умножавање на шапирографу, као и опрему и експедицију вршили су ученици богословије и калиграфи. Ученици су помагали и у школској библиотеци у исписивању азбучне и стручне картотеке.¹⁰⁴⁴

На почетку рада школе поједини ученици нису постизали жељени успех зато што су у богословију долазили без елементарног знања из основне школе и разликовали се од других ученика. Неки ученици долазили су веома млади и неспремни за средњу школу, те је код њих успех и изостао. Са преустројством школе са три на шест разреда, установљењем општежителија, повећањем благодејања и побољшањем ученичких станова, услови за стицање знања су бољи. Ова школа је постала интересантна за ученике и њихове родитеље јер, довољно одрасли и образовани после завршетка школе, могли су да бирају чиме ће се бавити.¹⁰⁴⁵

Ученици су на почетку школске године добијали по један пар одела (велики зимски капут, мали капут, панталоне и прслук, пар ципела, папуче, капу и веш). Сваки питомца имао је: црвени фес са кићанком, гуњ и чакшире од црног вуненог сукна, минтан од памука са вуненим појасом и плитке кондуре (ципеле). Када је школа преуређена, 1890. године, ученици су добили нову униформу која је била потпуно војничког кроја: војничка блуза која

¹⁰⁴⁰ Гаврило Дожић (Ђорђе), патријарх (Врујци, Доња Морача, 17. V 1881 – Београд, 7. V 1950). У Богословију је примљен као јеромонах Гаврило из манастира Сићево, без питања и дозволе Министарства иностраних послова. Одређен је да буде сабрат братства Дечани, након завршене школе уписао је призренску богословију 1900. а завршио је 15. јуна 1903. године.

¹⁰⁴¹ Александар Бојовић завршио је богословију 1908.

¹⁰⁴² АС, МИД ППО, 1891, ред 99, Солун, 20. март 1891.

¹⁰⁴³ Милутин Тимотијевић, *Прота Стева Димитријевић, ректор призренске богословије*, Богословље, год. 27, св. 1–2, 23.

¹⁰⁴⁴ *Споменица педесетогодишњице...*, 33–34.

¹⁰⁴⁵ АС, МИД ППО, 1891, ред 99, Призрен, 5. јун 1891.

се спреда закопчавала једноредним жутим металним дугмадима, са оковратником од бордо чоје и панталонама европског кроја од жуто-зеленог штофа, војничког сукна израђеног у србијанским фабрикама. Шињел је био војнички са два реда жутих дугмета са османским грбом, тј. полумесецом и звездом, а фес са кићанком је и даље био на глави сваког богослова.¹⁰⁴⁶ Добијали су по једно ћебе, чаршав, јастук напуњен сламом и сламњачу. Спавали су на дрвеним креветима. Сви ученици који су живели у Заводу добијали су књиге и прибор за писање.¹⁰⁴⁷

Уџбеници су дуго година била велика брига управитеља и наставника богословије. Како их није било, ученици су много времена губили на преписивање градива. Ситуација је била мало боља после 1885. године када је омогућено коришћење цензурисаних књига, али за кратко.¹⁰⁴⁸ Имали су и хектограф који им је олакшавао преписивање, нарочито ученицима трећег разреда код којих се осећала највећа оскудица у књигама.¹⁰⁴⁹

Могућност заједничког живљења у Заводу била је од великог значај за ученике и њихово узајамно познавање јер су долазили са разних страна, с различитим културама, начином понашања па и говора. Учили су једни од других како треба говорити.¹⁰⁵⁰

Према статистичким подацима, ученици који су живели у самом Заводу показивали су неупоредиво бољи успех од ученика који су живела по кућама, посебно када је реч о Призренцима који су живели у својим кућама. Они су били оптерећени другим кућним пословима па су запостављали школу.¹⁰⁵¹ Првих година у богословију су долазили ђаци из Призрена и околине, мали број из других места, а касније је било ученика са свих страна, чак и из Црне Горе.¹⁰⁵²

Највећи број завршених богослова Призренске богословије опредељивао се за позив учитеља, а мањи број за свештеника. Било је то пре свега из материјалних разлога, пошто су учитељи добијали плату и помоћ из Србије и њихов углед био је већи у народу. Многи ученици су као благодејанци настављали образовање у Београду али и у Русији и другим европским државама.¹⁰⁵³

Како је у Османском царству било необразованих учитеља и свештеника, дешавало се да они долазе у богословију да, као ванредни ученици на годину дана, стекну знања из најважнијих предмета, након чега су одлазили у своја места да раде посао који су и пре радили. Са новим генерацијама завршених богослова та потреба била је све мања.¹⁰⁵⁴

¹⁰⁴⁶ *Споменица педесетогодишњице...*, 90.

¹⁰⁴⁷ АС, МИД ППО, 1891, ред 99, Призрен, 5. јун 1891.

¹⁰⁴⁸ Милан Ј. Гајић, наведено дело, 142.

¹⁰⁴⁹ АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Призрен, 1. јул 1890.

¹⁰⁵⁰ *Споменица педесетогодишњице...*, 72–73.

¹⁰⁵¹ АС, ЛК, 194, Призрен, 5. јул 1892.

¹⁰⁵² Зар. Поповић, *Прослава у Призрену*, Весник српске цркве, 1922, 1–2, 613.

¹⁰⁵³ АС, МИД ПО, МФ, ролна 103, 352, Београд, 20. октобар 1889.

¹⁰⁵⁴ Милан Ј. Гајић, наведено дело, 140.

Богословија је окупљала омладину из свих српских крајева. Поред ученика из Старе Србије и Македоније, било је ученика из Босне и Херцеговине, Србије, Црне Горе, Далмације, Срема, Баната, Славоније. Сви су они имали изражено национално осећање и у том смислу били су бескомпромисни. Многи ученици били су чланови четничке организације и као припадници тог покрета проводили су распусте.¹⁰⁵⁵

Ученици богословије били су у служби српске идеје, чувари вере, српског имена и националног осећања. Они су бодрили српски народ, стварали му наду у ослобођење и уједињење са Србијом.¹⁰⁵⁶ Мелентије Вујић је у ученицима видео „будуће носиоце православља, српских мисли и осећаја, бољих нада и бољих дана“.¹⁰⁵⁷

Ти завршени богослови су се просто разлепршали широм Старе Србије и Македоније, отварају школе и постајали учитељи, а Призрен и своју школу нису заборавили, већ су своје добре ученике слали у њу.

Национални покрет широм Европе, који је био актуелан кроз цео 19. век, највећи одзив нашао је међу омладином која се удруживала у родољубиве ђачке дружине. Прве српске дружине јавиле су се међу Србима који су се школовали у Аустријској монархији. У београдској богословији основана је дружина „Братство“ 1869. године.¹⁰⁵⁸ По угледу на ово друштво, а и на друга постојећа друштва, ученици призренске богословије основали су 12. марта 1889. године своје друштво са истим именом – „Братство“. То је било богословско-литерарно друштво. Одлука о оснивању друштва донета је 1888. године да би се ученици што боље припремили за службу своме народу. Дружина је имала за циљ религиозно, морално и интелектуално просвећивање својих чланова а било је ангажовано и у материјалном помагању сиромашних ученика те школе. Идеја о оснивању друштва појавила се међу ученицима Призренцима који су осетили разлику између њих и оних ученика који су долазили са стране, да би се са њима изједначили, пре свега у говору (косовско-ресавски дијалект није био близак књижевном изразу тога времена) и желели су да им у томе помогне Дружина. Друштво је за циљ имало да код својих чланова развије самостално и зрело схватање, правилно расуђивање о стварима и догађајима и да усаврши и изједначи знање књижевног језика ученика који су долазили из разних крајева.¹⁰⁵⁹

Савет школе је у марту 1889. године потврдио правила овог друштва. Правила су касније допуњавана и мењана (1892, 1893, 1894. и 1896. године). Друштво је држало састанке сваке суботе после вечерње службе. На састанцима су постављана усмена питања и на њих су ученици одговарали. Правило друштва налагало је да сваки ученик припреми једну

¹⁰⁵⁵Ђуро Шарац, ученик богословије за време великог школског распуста био је у Србији и активан учесник четничке организације и у организацији Црна рука.

¹⁰⁵⁶Зар. Поповић, *Прослава у Призрену...*, 1–2, 608.

¹⁰⁵⁷АС, МИД ППО, 1891, ред 99, Призрен, 5. јун 1891.

¹⁰⁵⁸Лука Зрнић, *Српске ђачке дружине*, Београд 1912, 18, 45, 148.

¹⁰⁵⁹*Споменица педесетогодишњице...*, 90–91.

приповетку, оригиналну или превод, опис српских места, опис обичаја, скупи народне песме, предања или неку другу народну умотворину... а све са циљем буђења патриотизма међу ђацима. Дружина је имала своју управу коју су бирали чланови на годину дана. Управа је у свом саставу имала председника, потпредседника, пословођу, књижничара, благајника и четири одборника. Редовни члански улог износио је један грош и плаћао се месечно.¹⁰⁶⁰

Мелентије, тадашњи ректор призренске богословије, обавестио је туторе Фонда С. Игуманова о оснивању дружине: „Ради бољег развијања ученика у умственом погледу и моралног усавршавања, постоји при богословији друштво ђака призренске богословије под именом „Братство“ основано 1889. године. Редовни чланови били су ученици богословије а почасни наставници и учитељи. Овим друштвом је управљао нарочити одбор. Сваки члан је улагао месечно по један грош. Сваке суботе одржавао се састанак и на тим скуповима Братства водила се дискусија о најразличитијим питањима из науке и из живота“.¹⁰⁶¹

Крајем 1894. друштво је донело одлуку да оснује своју библиотеку. Убрзо је прикупљен велики број књига добровољним прилозима (било је око 100 свезака). Већ 1908. године библиотека је бројала око 800 књига.

Прекретницу како у богословији тако и у ђачком удружењу значио је долазак Стевана Димитријевића за ректора. Затекао је узаврелу атмосферу у дружини. Управа је бирала новог председника. Један део друштва желео је за председника Петра Росића, доцнијег патријарха Варнаву, а други су желели Симу Симића, доцнијег учитеља и свештеника. Изабрали су Петра Росића. Димитријевић је 1899. предложио да дружина промени име у „Растко“ јер је назив Братство носила и дружина богословије у Београду. Управа дружине се сложила и добила је ново, препознатљиво име „Растко“. Измењен је друштвени правилник а нови ректор се постарао да се уреди дружинска библиотека коју је и снабдео великим бројем нових књига.¹⁰⁶²

Дружина је била подељена у секције: соколска, противалкохоличарска, музичка, позоришна. Ипак је литерарна секција са читаоницом и библиотеком била матица дружине. Извршен је преображај у друштву ради живљег рада који поред утицаја на усавршавање чланова предано радио и на попуњавању празног времена ученика. Подељена је на секције. Секција за народно просвећивање је основало народну књижицу у Срећкој. Многи „Растковци“ су своја књижевна дела објављивала у периодици. Њихова позоришна секција била је више него успешна у припремању позоришних комада (*Кнез Иво од Семберије, Зла жена, Змај, Шаран, Ивова слава, Јазавац пред судом, Два цванџика...*). Њихове представе биле су посећене. Одржаване су се или у богословији или у основној школи „Младен Угаревић“. Петар Костић је констатовао: „Свака представа била је одлично посећена, јер је

¹⁰⁶⁰ Исто, 25, 36–38.

¹⁰⁶¹ АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Призрен, 30. април 1890.

¹⁰⁶² Цариградски гласник, 17. јануар 1902.

наш свет код затвореног живота за време турске владавине радо одлазио да у оним мучним данима свога живота нађе мало одушке, да се пријатно насмеје у поучним комадима нађе и душевне хране“.¹⁰⁶³

Дружина „Растко“ је 11. јануара 1908. организовала забаву са игранком у корист ђачке књижнице. Представљена су Глишићева *Два цванцика*. За Светог Саву је такође одржана забава у корист школске зграде у Скопљу. На забави је прикупљено преко 300 динара.

У „Растку“ је био „образован комитет од тројице другова, који су контролисали србизам и кретање сумњивих“. Тако је захваљујући њима „откривен“ један ученик који је био шпијун аустро-угарског конзула.¹⁰⁶⁴ Многи чланови „Растка“ били су у четничким одредима и пре него што су завршили школовање. Велик број је страдао у ослободилачким ратовима (1912/1918). Дружина „Растко“ је у *Цариградском гласнику* објавила јавну благодарност Стеви Димитријевићу који је као њен почасни председник учинио многа добра дела и унапредио друштво. Пре свега снабдео га је многим корисним часописима и књигама. У богословији је одржан концерт у корист сиротих ученика грађанске школе и удружења. Удружење је зарадило 350 гроша.¹⁰⁶⁵

Дружина ђака Српске православне богословије писало је писмо Одбору Друштва Светог Саве у Београду са молбом да им поклони књиге за њихову књижницу, јер књижница „оскудева у књигама“. Да књиге преда доносиоцу писма Милану Вукадиновићу, богослову који ће их упутити за Призрен. Председник Друштва Светог Саве је одобрио да се поклоне сва државна издања.¹⁰⁶⁶

Почетком 1906. године дружина „Растко“ је у корист Скадрана који су пострадали у земљотресу, одржали забаву. Хор богословије је певао, приказали су позоришну представу *Граничари* А. Хаџића, након тога је следила игранка. Прикупљен прилог је послат Скадранима.¹⁰⁶⁷ Чланови богословске дружине „Растко“ митрополиту Нићифору су честитали 25 годишњицу монашког живота (1905).¹⁰⁶⁸ Управа Кола српских сестара решила је да пошаље дружини „Растко“ прилог од 20 динара. Послали су 1905. преко благајне Министарства иностраних дела. Писмо је потписала Љубица Луковић, потпредседница Кола српских сестара. Дружина је примила новац и, преко ректора Илариона, захвалила се Колу.¹⁰⁶⁹ Многи касније признати и познати књижевници своју делатност започели су баш у „Растку“. У Дружинској збирци било је „више рукописа књижевника Григорија Божовића

¹⁰⁶³ *Споменица педесетогодишњице...*, 126.

¹⁰⁶⁴ *Споменица педесетогодишњице...*, 35.

¹⁰⁶⁵ *Цариградски гласник* 17. јануар 1902.

¹⁰⁶⁶ АС, ДСС, 694, Призрен, 5. октобар 1904; Београд, 14. октобар 1904.

¹⁰⁶⁷ *Цариградски гласник*, 13. јануар 1906.

¹⁰⁶⁸ Иларион Весић, *Извештај...*, 1905/6, 55–57, 81.

¹⁰⁶⁹ АС, МИД ППО, 1905, ред 543, Београд, 19. март 1905; Призрен, 27. март 1905.

него ма којег другог бившег ученика богословије“, говорио је Стојан Зафировић. Сам Божовић је говорио: „Још у школи, у ђачкој дружини, почео сам писати приповетке...“¹⁰⁷⁰

Све што се у богословији на редовној настави није могло научити и разумети због времена или околности у којима се живело, дружина Братство/Растко је допуњавала. Радила је на стварању верско-просветних трудбеника, ученике је учила говорништву, развијала смисао за књижевност, учила их толеранцији и несебичној преданости послу а развијала храброст и борбеност. Дружина је оставила неизбрисиво дубоки траг у свим генерацијама призренских богослова. Рад Дружине је у знатној мери потпомогао националну и културну мисију богословије.

Наставници богословије били су у тешком безбедносном и финансијском положају. Свима њима је стално претила озбиљна опасност и од Арбанаса и од османских власти. Срећним случајем, нико од наставника није главом платио што је предавао српској деци, били су „само“ хапшени. Плата наставника дуго је била само 80 дуката годишње а касније је повећана на 100 дуката. Сви наставници богословије стављени су у ранг професора 1889. године, због њиховог дугогодишњег рада у школи.¹⁰⁷¹

Веома често је била промена наставника у богословији. Разлози честих промена били су различити: од суревњивости турских власти, грчког и српских митрополита Рашко-призренске епархије, до тога да се наставницима није допадао „скучени“ живот у Призрену.

Крајем 1890. године наставници богословије, Вујић, Костић, Вучетић, Димитријевић и Десић, обратили су се писмом министру иностраних дела Сави Грујићу с молбом да се њихов правни положај регулише законским путем. Подсетили су министра да је просветном раднику у Краљевини Србији осигуран финансијски положај и да његов живот није угрожен, осигуране су му повишице и пензија, а после његове смрти, његовој жени и малолетној деци. Просветним радницима у Османском царству ништа од тога није осигурано. Зато су наставници тражили: да се регулише њихов правни положај, ако се тражи да они полажу неки додатни испит за професоре, да им се то на сваки начин олакша и да им се изда уверење, да им се регулишу пензије, да им се одреде године наставничке службе. При том су закључили да је Призрен горе место од Сибира. Због таквих услова министар треба да има у виду закон о чиновницима у Русији који иду у Сибир.¹⁰⁷² Наставници призренске богословије, иако су били позвани да жртвују многе своје потребе, нису се мирили са својим стањем које је нудило неизвесност и безперспективност. Осим у школи, наставници су радили и на другим националним пословима.

Наставници су на неки начин увек реаговали ако су били незадовољни управом, односно ректором. Тако је Милан Чемерићић у извештају о Фонду Цркве Светог Ђорђа

¹⁰⁷⁰Миленко Јевтовић, наведено дело, 9.

¹⁰⁷¹АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Призрен, 1. јул 1890.

¹⁰⁷²АС, МИД ППО, 1892, ред 191, Призрен, 8. децембар 1890.

спомену и богословију. „У богословији не иде понајбоље“. Сматрао је да се тадашњи ректор Иларион више брине о кујни и подруму него о настави. Да нема довољан број ни наставника а они који су присутни сматрали су да богословија треба да обавља послове конзулата а да су јој за то потребни нови стручни наставници.¹⁰⁷³ Наставници су посебну пажњу посвећивали васпитању ученика у националном духу и уливању хришћанске побожности као и на честитост и поштење.

4. Библиотека

Библиотека призренске богословије настала је од поклона које је школа добијала. Основу Библиотеке чиниле су књиге које су припадале сину Симе Игуманова, Манојлу, који је преминуо 1865. године. Међу тим књигама било је дела руских писаца у тврдом повезу, као и дела на грчком језику. Међу књигама био је и комплет *Гласника Српског ученог друштва*, све до 1865. године. На свакој књизи било је написано: „Призренској школи од Манојла Симеоновића Игуманова“. Игуманов је желео да заувек остане траг да је библиотека настала поклоном књига које су припадале његовом сину. Други велики дародавац био је Иван Степанович Јастребов. На свакој поклоњеној књизи он је написао „Призренској семинарији Јастребов.“¹⁰⁷⁴ Дао је леп пример и осталим конзулима, и који су такође своје књиге поклањали богословији. Љубомир Ковачевић даровао је око 80 *Летописа Матице српске*,¹⁰⁷⁵ и то од првог броја. Друштво Светог Саве слало је своја издања, Владан Ђорђевић је слао часопис *Отаџбину*.¹⁰⁷⁶ Богословија је бесплатно добијала велики број часописа: *Просвјету, Исток, Школски лист, Тежак, Учитель, Хришћански весник, Весник Српске цркве, Велику Србију, Одјек и Независност*.¹⁰⁷⁷ Школа је била претплаћена на *Страник, Природу и људе* и на *Косово*, политичко-књижевни лист на турском језику.¹⁰⁷⁸ Библиотека је преко Руског конзулата добијала из Београда *Српске новине, Видело* и *Просветни гласник*.¹⁰⁷⁹

После смрти Симе Игуманова (1882) богословију су често претресале османске власти. У њеној библиотеци могле су се наћи књиге које су садржајем биле у колизији са османским законима. Зато су такве књиге биле премештене у засебну собу на коју је Јастребов на турском језику (у тренутку обиласка месне власти богословије) написао: „У овој соби налази се имовина бившег руског поданика С. А. Игуманова, у коју је забрањено

¹⁰⁷³ АЈ, ЈЛП, 80/22/122, Призрен, бг.

¹⁰⁷⁴ Милутин Тимотијевић, *Иван Степановић Јастребов и призренска богословија*, Иван Степановић Јастребов, зборник радова, Призрен, 1997, 37.

¹⁰⁷⁵ У данашњој библиотеци призренске богословије у Нишу, постоји комплет *Летописа Матице српске*, најстаријег живог часописа на свету, од првог броја до дана данашњег.

¹⁰⁷⁶ Петар Костић, *Споменица...*, 114–121.

¹⁰⁷⁷ АС, МИД ППО, 1891, ред 99, Призрен, 5. јун 1891.

¹⁰⁷⁸ АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Призрен, 30. април 1890.

¹⁰⁷⁹ АС, ЛЈК, 625, Призрен, 10. јануар 1882.

улазити свакоме без присуства и знања руског консула“. На тај начин спасао је школу од неприлика. Управа богословије имала је кључ ове собе и по потреби могла се користити библиотеком. То није био једини пут када је Јастребов спасао библиотеку. Као генерални конзул у Солуну он је сазнао да ће богословију претресати, хитно је послао телеграм Петру Костићу са садржајем: „Пошаљи ми остатак мојих књига“. Костић је схватио о чему је реч па је на време склонио неподобне књиге.¹⁰⁸⁰ Како се број књига у богословији увећавао, Руски конзулат је једну своју собу уступио призренској богословији, у којој су чувана дела која се нису смела држати у богословији, као и преписка са властима у Београду.¹⁰⁸¹ Могућност да се преписка склони од сумњичавих очију била је од неизмерног значаја за богословију. Неким необичним путевима у богословију су доспеле и веома ретке, старе књиге. Вероватно су их поклањали грађани Призрена који су их по неколико колена уназад чували и потом дали богословији, верујући да је она сигурно место. Петар Костић је писмом обавестио Љ. Ковачевића да се у библиотеци богословије од старих књига између осталих налазе две *Литургије* у малом формату из штампарије Божидара Вуковића из 1519. године.¹⁰⁸² Књига писаних на кожи било је шест. Једна од њих била је *Минеј празнични* а друга *Триод постни са цветном...* П. Костић је ове књиге описивао и преписивао делове Љ. Ковачевићу.¹⁰⁸³

Мелентије је у годишњем извештају који је подносио тудорима, односно надлежном Министарству, обавестио је да Библиотека богословије у јуну 1890. године има свега 916 књига, од тог броја на српском језику 450–500, на руском језику 180, на немачком 41, на француском 87, енглеском 8, грчком 5, турском 32. Од часописа, на српском језику 97, а на руском 16. Сматрао је да је Библиотека „бедна“ са књигама а нарочито књигама научног садржаја. Осим његове личне библиотеке у богословији, по његовим речима, није било ниједне књиге богословско-научног садржаја. Те године богословија је примила велики број поклона у књигама: од Петроградске академије, Кијевске духовне академије, Српског пољопривредног друштва, Учитељског удружења, руског конзула Лисевича, Љубомира Лотића и Владана Ђорђевића.¹⁰⁸⁴ Дужност библиотекара вршио је Тривун Димитријевић школске 1890/1–1894/5.

Богословија је имала научни кабинет са збирком научних апарата и разних минерала. Школске 1890/1. имали су 61 физички апарат и збирку од 49 комада минерала и разна помоћна средства за хемијске експерименте. У кабинету је било слика биљака и животиња.

¹⁰⁸⁰ Коста Н. Христић, *Записи старог Београђанина*, Београд, 1989, 198.

¹⁰⁸¹ Петар Костић, *Споменица...*, 120.

¹⁰⁸² АС, ЛК, 625, Призрен, 8. мај 1884.

¹⁰⁸³ АС, ЛК, 356, б. м. б. г

¹⁰⁸⁴ АС, МИД ППО, 1891, ред 99, Призрен, 5. јун 1891.

По штампаном Извештају Богословско-учитељске школе за школску 1890/1. годину Библиотека је имала 2.063 књиге.¹⁰⁸⁵ Од тог броја, на српском језику 1.285, на руском 527, на другим страним језицима 251 књига. Књиге су биле разног садржаја: богословског, друштвеног, педагошког, природног, филолошког, математичког и географског. Било је и романа и приповедака. Како је било неповезаних књига, набављени су најнужнији алати и научено је неколико ђака да повезују књиге. Те школске године набављено је 20 нових књига. Богословија је бесплатно примала: *Весник српске цркве*, *Тежак*, *Породица*, *Природа и људи*, *Школски лист*. *Проповеде* је слао руски конзул Јастребов; руски конзул Лисевич је слао *Весник Европе* и *Славјанская известия*. Примали су и два турска листа: *Муариф*, лист из Цариграда за просвету и науку, и *Косово*. Тада одвојену собу за библиотеку нису имали.

Научни кабинет је био снабдевен са физичким апаратима (61) и збирком минерала (49 комада). Те године набављено је 42 хемијска апарата, 19 комада минерала, 34 комада соли и киселине и 54 разна помоћна средства за хемијске експерименте. Кабинет је поседовао Шрајберове слике растиња и животиња.

Школске 1892/3. године библиотека је увећана са 29 књига, 9 журнала и једним календаром. Било је повезано 38 књига. Школа је постала члан добротвор Српске књижевне задруге. Из библиотеке су наставници позајмили 90 књига на читање, ученици петог разреда 83 књига, ученици четвртог разреда 65 књига, и ученици трећег разреда 147 књига. Поједине књиге бившег ректора Мелентија Вујића остале су у школи и он их је продао богословији.¹⁰⁸⁶

Библиотека је на почетку школске 1894/5. бројала 2.250 књига. Те године њен број је увећан за 252 нове књиге и то: поклон од Матице српске 47 књига, и 59 бројева *Летописа Матице српске*, издања Српске књижевне задруге (71). Посредовањем Лазара Богдановића, свештеника из Вараждина прикупљено је и послато 75 књига разног садржаја. Библиотека је примала следеће часописе: *Весник српске цркве*, *Просветни гласник*, *Учитељ*, *Тежак*, *Дело*, *Српски сион*, *Босанско-херцеговачки источник*, *Нови васпитач*, *Школа*, *Њива*, *Родина*, *Весник васпитанија*. Од новина је примала *Цариградски гласник*, *Српске новине*, *Видело*, *Српску заставу*, *Одјек* и *Србобран*. То су све били поклони.¹⁰⁸⁷

Почетком школске 1895/6 године библиотека је имала 2.502 књига. Те школске године набављено је 50 нових књига и на крају школске године у библиотеци је било 2.552 књиге. Као и претходних година и те 1895/6, богословија је добијала многе часописе бесплатно. Дужност библиотекара вршио је Милан Гајић. Српска краљевска академија је послала пакет књига богословији преко Министарства иностраних дела. Научни кабинет је

¹⁰⁸⁵Звучи невероватно да је богословија за само годину дана добила око 1.000 књига, али архивска грађа говори у том смислу, могуће да је у првом случају говорено само о насловима а не укупном броју свезака, томова...

¹⁰⁸⁶АС, ЛЖ, 483, Зајечар, 14. децембар 1892, 28. август 1893.

¹⁰⁸⁷Иларион Весић, *Извештај...*, 1891/2, 41.

те године имао 70 физичких справа и 180 хемијских апарата и препарата и 108 разних минерала.

Школске 1898/9 у библиотеци је било око 3.000 књига и часописа на разним језицима. У физичком кабинету постојали су само најнужнији апарати за експериментисање, мали број минерала за минералогiju и препарата за хемију.

Школске 1899/1900. како се настава није редовно одвијала, ректор Димитријевић је искористио време за уређивање библиотеке по азбучним и стручним листићима у књијници уџбеника (свих старих и нових), било је 1.386 свезака, под 58 разних назива. Књијница стручних и других дела је такође уређена. На крају школске године имала је 2.910 свезака и 37 разних карата. Књиге је током године позајмило 50 питомаца и 20 читалаца ван богословије. Библиотека дружине „Растко“ имала је 273 књиге.¹⁰⁸⁸

Следеће школске године библиотека уџбеника бројала је 68 наслова у 1.462 примерака. Уџбеници који су изашли из употребе поклањани су ученицима. Ученицима који су те године завршили школовање поклоњене су књиге Црквено певање и по 5 књига богословског садржаја, да им послуже као основ за образовање њихове личне библиотеке.

Библиотека је те 1900/1. године увећана за 420 дела у 808 примерака. Од тог броја, купљено је 305 а 503 су поклоњене. Библиотека је имала много добротвора. Никола Милојковић, главни благајник Народне банке, послао је богословији 146 књига. Међу добротворима нашли су се и Руски правитељствујући синод, Српска краљевска академија, руски конзули у Призрену, Друштво Светог Саве, Задужбина Илије Коларца, Задужбина Николе Чупића, Учитељско удружење у Београду. Са свим тим књигама библиотека је на крају школске године бројала 1.882 разних дела са 1.797 периодичних издања. Те године је на читање позајмљено 1.649 књига. Школска читаоница била је у професорској канцеларији. Богословија је примала 40 журнала и дневних листова, већином бесплатно. Читаоницу су посећивали и грађани. Богословија је те године поделила у Призрену, Пећи, Ђаковици и у околини око 1.000 корисних књига. У Заводу је постојала и библиотека са читаоницом ђачке дружине „Растко“. Школске 1900/01. укупан број био је 333 дела у 407 свезака и примерака.¹⁰⁸⁹

Библиотека уџбеника 1901/2. бројала је 1.887 примерака. Многи уџбеници и књиге биле су већ годину дана на царинарници и богословија их није могла добити. Главна школска библиотека увећана је те године са 270 дела у 570 примерака и свезака, и укупно располагала са 2.115 разних дела и периодичних издања у 4.307 примерака. Књиге су из библиотеке позајмљивали како ученици и наставници тако и грађани и учитељи и ученици основних школа. Те школске године било је позајмљено укупно 1.388 књига а користило их

¹⁰⁸⁸ Цариградски гласник, 24. август 1900.

¹⁰⁸⁹ АС, МИД ППО, 1901, ред 570, Призрен, 20. јул 1901.

је 130 лица. Читаоница је примала 39 журнала и дневних листова.¹⁰⁹⁰ Богословија је била претплаћена на *Нову искру*, *Српске новине* и *Трговински гласник*. Ректор Стева је молио да се новине које богословија добија не шаљу директно богословији већ преко Руског конзулата.¹⁰⁹¹ Недељко Степић био је библиотекар марта 1904. године.¹⁰⁹² Њега је наследио Сима Савић, наставник од месеца септембра 1904. до краја школске 1909/10.

Када је по други пут дошао за ректора, Иларион је новембра 1904. одредио комисију од два наставника и једног библиотекара за преглед рачуна, библиотеке, школског намештаја и кабинета. Комисија које је прегледала књиге направила је извештај 16. марта 1905. године. На основу извештаја може се закључити да је недостајало 128 књига и да се не зна када су и како нестале. Архиви није било трага, јер су све књиге узимане на „веру“. Иларион је питао надлежне како да надокнади књиге а Министарству послао комплетан списак несталих књига и часописа.¹⁰⁹³ Како је још увек било неповезаних књига, библиотекар је предлагао да их ученици током летњег распуста покажу, што је и учињено, ученици су повезали 225 књига.¹⁰⁹⁴

По завршетку школске 1904/5. године 13 ученика је остало у богословији где су под надзором библиотекара Симе Савића и свештеника Прокопија Вековића радили на повезивању књига из школске библиотеке.¹⁰⁹⁵

У библиотеци богословије 1906. године било је 2.261 књига по садржају (богословских 702, филозофских 31, филолошких 136, из опште историје и историје књижевности 235, из државних наука 135, из белетристике 491, из педагогике 136, из географије и путописа 65, из астрономије и математике 30, природних наука 82, медицине и хигијене 76, пољске привреде 122 и из уметности 20 књига. Те године добили су 15 нових књига.¹⁰⁹⁶

Библиотека се налазила у професорској канцеларији. Ормани за књиге нису били адекватни. Комисија је имала више конструктивних предлога: да се једна соба резервише за библиотеку, да се све књиге на прави начин инвентаришу, да библиотекар добије сто где ће моћи да чува реверсе и све потребно. Сматрали су да је неопходно основати читаоницу где би и грађанство могло да чита новине и часописе. Потребно би било да и библиотекар прати продукцију књига и даје предлоге које књиге треба куповати.¹⁰⁹⁷ Библиотекар Сима Савић је такође предлагао посебну собу за библиотеку и да се посебно води евиденција о издатим књигама. Дешавало се да грађани позајме књигу, да је држе месецима и да је врате са исцепаним странама. Те школске године било је позајмљено 873 књига разног садржаја,

¹⁰⁹⁰ *Учитељ*, 1902, 147–148.

¹⁰⁹¹ АС, МИД ППО, 1902, ред 557, Призрен, 28. април 1902.

¹⁰⁹² *Цариградски гласник*, 5. март 1904.

¹⁰⁹³ АС, МИД ППО, 1905, ред 472, Призрен, 3. март 1905.

¹⁰⁹⁴ Иларион Весић, *Извештај...*, 1905/6, 63.

¹⁰⁹⁵ АС, МИД ППО, 1905, ред 905, Призрен, 12. јун 1905.

¹⁰⁹⁶ Иларион Весић, *Извештај...*, 1905/6, 63.

¹⁰⁹⁷ Исто, 70–74.

највише белетристике. Књиге су читали наставници богословије, њени ученици, ученици основних школа, учитељи и грађанство.

Управа богословије је преко *Цариградског гласника* потраживала књиге из њене библиотеке. Наиме, многи наставници и учитељи су из библиотеке позајмљивали књиге али их нису враћали, па је управа тражила да их врате о свом трошку.¹⁰⁹⁸

Библиотека је 1905/6. године увећана за 17 књига. Руски конзул Тухолка поклатио је три књиге на француском језику. Православни руски синод бесплатно је слао периодичне часописе богословског садржаја. Војислав Катић је отишао у Русију ради набавке књига и о томе је ректор богословије обавестио руског конзула.¹⁰⁹⁹

Ректор Иларион је тражио да главно таторство плати претплату Државној штампарији за *Српске новине* и службени календар *Шематизам за 1906. годину* и да се ти примерци пошаљу на име Руског конзулата а да се не помиње богословија. Министарство је послало новац Штампарији и подсетио је да се приликом слања нигде не помиње призренска богословија.¹¹⁰⁰

Професорски савет је на седници 1905. године донео одлуку да се за набавку књига утроши сума од 1.502 динара и да ову куповину обави наставник Григорије Божовић у Београду, Загребу, Новом Саду и Сремским Карловцима. Григорије Божовић је добио писмено овлашћење и усмене инструкције од ректора богословије. У Београд је стигао у очи Бадњег дана. Прво се обратио Стојану Новаковићу и Милану Милићевићу. Они су га препоручили како појединим личностима у Београду тако и у Загребу, Новом Саду и Сремским Карловцима. У Загребу је посетио председника Југославенске академије знаности и умјетности Тода Смичикалиса и друге значајне личности. Академија је понудила призренској богословији сва своја издања са 50% попушта. Божовић је изабрао све што је сматрао да је неопходно. Поједина издања добио је на поклон. Из Академије је донео 252 дела. Матица хрватска је поклатила богословији сва своја издања од 1897. до 1905. године у вредности од 200 куна. Божовић је претплатио богословију на поједина издања Матице хрватске.¹¹⁰¹ Стјепан Радић је био његов домаћин и поклатио му је више часописа и сва своја дела. Светозар Прибићевић, уредник Србобрана, препоручио га је Српској штампарији од које је добио на дар 17 разних дела. У Сремским Карловцима се сусрео са Иларионом Руварцем, управником Српске манастирске штампарије који је са лагера поклатио по један примерак свих издања, са напоменом да ће убудуће водити рачуна о књигама за богословију. Руварац је лично поклатио богословији 65 књига. Директор Карловачке гимназије је дозволио да Божовић сам одабере сва што је сматрао да је потребно богословији, из легата Јована Димовића из Трста, који је своје књиге поклатио Карловачкој гимназији. Одабрао је 55 књига. Књиге су поклатили и други знаменити

¹⁰⁹⁸ *Цариградски гласник*, 30. јун 1906.

¹⁰⁹⁹ Иларион Весић, *Извештај...*, 1905/6, 62–65.

¹¹⁰⁰ АС, МИД ППО, 1905, ред 562, Призрен, 18. децембар 1905.

¹¹⁰¹ Петар Костић је још 1882. године молио Ковачевића да из суме одређене за издржавање богословије узме 20 дуката и набави за Библиотеку богословије дела издања Југословенске академије знаности и умјетности.

Карловчани. У Матици српској се сусрео са председником Антонијем Хацићем који је дао налог да се богословији поклони све што Матица има на лагеру. Добио је 50 часописа Летописа Матице српске, 115 књига из задужбине Коњовића и 28 других публикација. Председник Хацић је наложио да се узме адреса богословије и да се редовно шаљу сва издања Матице српске. Поклоне је добио и од госпође Анке (Арсе) Пајевић, Миленка Грчића и од Новосадске гимназије. У Београду је из Краљевске академије наука добио 25 томова академијиних публикација. Из задужбине Николе Чупића добио је оне бројеве *Годишњице* које богословија није имала. Коларчева задужбина је преко Љубе Ковачевића послала на дар књиге. Захваљујући Јовану Хаџи Васиљевићу Друштво Свети Сава поклонило је 22 дела, а и сам Јован је поклонио одређени број књига. Прота Алекса Илић је поклонио комплет *Хришћанског дела*. Редакција *Дела* је поклонила сва дотадашња издања а *Српски књижевни гласник* уступљен је у пола цене. Одбор Друштва Књегиња Љубице поклонио је 40 *Требника*, 10 *Осмогласника* и још неколико дела. Министар просвете и црквених дела Љуба Стојановић је одобрио да се 54 дела дају на поклон богословији. Књиге су поклонили и Стојан Новаковић (75), Милан Милићевић, готово сва своја дела, Љуба Ковачевић, Риста Одавић, Милева Вулић, професор Миле Павловић, студент Борисављевић, а највише је прикупио извесни Петко Краговић. Укупан број нових књига био је 850 а по томовима 1.587. На куповину, превоз и остале трошкове утрошено је 1.323,50 пара.¹¹⁰² На седници Савета богословије, 1906. године за библиотекара је био изабран Драгомир Јаковљевић који је за обављање те функције добио додатак плати 25 динара.

Стојан Новаковић је богословији почетком 1906. поклонио већи број књига. Професорски савет се писменим путем љубазно захвалио.¹¹⁰³ Заступник ректора Војислав Катић је предложио Министарству иностраних послова да се библиотека осигура код Београдске задруге. Министарство је консултовало Стеву Димитријевића који је рекао да је цена осигурања библиотеке превелика, јер се значајнији, вреднији део библиотеке чувао у Руском конзулату. (У Руском конзулату школа је имала посебну собу за архиву и библиотеку забрањених књига).¹¹⁰⁴ Министарство је одобрило осигурање и Катић је осигурао здања богословије са намештајем и библиотеком на суму од 120.000 динара са каматном стопом од 6%.

О значају библиотеке говори и податак да је Григорије Божовић, који је краће време био у Битољу, тражио да се премести у Призрен јер му је библиотека богословије била неопходна за припремање професорског испита. Када се Божовић вратио у богословију, није затекао, што се библиотеке тиче, исто стање. Наиме, број часописа и новина које је школа добијала се преполовио. Користећи своје књижевне везе и познанства, он је учинио све да се добије већи број часописа. На неке часописе се школа претплатила а неке је библиотека добијала бесплатно као лични поклон његових пријатеља. Примали су скопски *Вардар* и

¹¹⁰²Иларион Весић, *Извештај...*, 1905/6, 75–78.

¹¹⁰³АС, СН, 112, Призрен, 10. јун 1906.

¹¹⁰⁴Прота Ст. М. Димитријевић, *Братство*, 1923, књ. 29, 201 – 214.

београдску *Политику*. Годину дана касније, Дамјан Исаиловић, суплент скопске гимназије, тражио је да се врати у богословију из истих разлога. Богата библиотека је имала сва потребна дела за припрему професорског испита.¹¹⁰⁵ Ученици и наставници могли су да прате савремени развитак науке и друштва јер је богословија примала часописе на српском и руском језику из области богословских наука и педагогике.¹¹⁰⁶

Зафировић је овако описао изглед дела библиотеке: у згради богословије постојала је једна велика соба у којој су били смештене књиге које нису могле да прођу цензуру турских власти. Соба је била закључана катанцима а на вратима је стајао натпис оверен печатом и потписом руског конзул да се у ту собу не сме улазити јер се у њој налазе заостале ствари Симе Игуманова, руског грађанина. Наставници су имали други пролаз до те собе и тако користили забрањене књиге, све до младотурске револуције.¹¹⁰⁷

Пред Први светски рат она је бројала око 8.000 дела, у око 13.000 свезака, а страдала је у походу Бугара на богословију. Део књига је враћен после рата.

Иако је библиотека настала пре свега од поклона дародаваца (како личности тако и институција), од скромних материјалних издвајања управе богословије, у неадекватном простору, без дефинисаног смера у тематском погледу, она је израсла у једну од најбогатијих српских библиотека, свакако, у Османском царству најбројнију и најутицајнију.¹¹⁰⁸ Као прва српска школска библиотека она је утицала и на оснивање и развој свих других школских библиотека. Она није била затвореног типа и у томе је њен велики значај што је била је отворена за све који су желели да се образују и надахњују не само српским идејама већ и европским идеалима тога времена, јер, као што је и речено, у њеним фондовима чувале су се књиге на разним језицима. На тај начин, она је битно утицала на интелектуални развој српског народа тог простора.

5. Однос грађана Призрена према богословији

Призренски Срби, живећи у својих 850–900 кућа, груписани с леве стране Бистрице на брдима у Поткаљаји, Потокмали, Пантелији, Папа-чаршији, с неверицом су примили вест да је у Призрену основана Православна српска богословија. Наравно да радости није било краја, посебно их је име збуњивало, али то им је дало наду да верују да ће брзо доћи ослобођење и да треба само да истрају. Годинама, деценијама, није се смело рећи да си Србин него рум милет или, још горе, булгари милет. Игуманова, за кога су мислили да све сам организује и финансира, ковали су у звезде, доживљавали су га као свеца, чак су после

¹¹⁰⁵ АС, МИД ППО, 1910, ред 413, Београд, 1. јун 1910, 21. јул 1910.

¹¹⁰⁶ Милан Ј. Гајић, наведено дело, 142.

¹¹⁰⁷ Стојан Зафировић, *Моје службовање у српским школама...*

¹¹⁰⁸ Милан Чемериќић, наведено дело, 292.

његове смрти узимали земљу са његовог гроба и чували је као светињу. Наставнике богословије, посебно Илију Ставрића, нарочито су волели и ценили.¹¹⁰⁹ После Ставрићеве смрти, били су везани за Петра Костића и на њега гледали са посебним поштовањем, иако нису ни знали целокупну његову активност. Мора се признати да су више волели наставнике „домороце“ него оне са стране. Али, насупрот том размишљању, неоспорна је љубав Призренаца према проти Стеви. Управа богословије је често била у прилици да позајмљује новац од богатих грађана Призрена и сматрала је да је то на неки начин понижава пред њима.

До 1890. године, око 200 ученика из Призрена и околине уписало је богословију. Тај број је веома велики ако се узме у обзир да су Призренци прве своје школоване кадрове добили 1873. године, када су Костић и Камперелић у Београду завршили богословију. Народ, покренут из деценијске летаргије, радо је уписивао своју децу у ову српску школу.

Богословија је била активна у свим дешавањима у граду. Тако су, на пример ђаци и професори призренске богословије ишли на сахрану Зане Угаревић, жене добротвора Младена Угаревића.

Као људи, Призренци су били помало конзервативни па су често коментарисали догађаје везане за богословију. Један Призренац из Солуна написао је врло занимљиво писмо српском конзулу. Сматрао је да није у реду да се ученици из богословије удаљују и за најмању ситницу. Деца коју су удаљавали из школе били су углавном из Призрена па се тим чином, по његовим мишљењу, стварао расцеп између грађанства и богословије. Призренци су били побожан народ и нису „добрим оком“ гледали што учитељи нису ишли редовно у цркву. Понизни, како се у писму потписао, каже: „Учитељи треба да су у цркви први, а не за време службе да по вароши шпацирају, а грађани да их гледају.“ Посебно се осврнуо на Илију Вучетића који се није допадао Призренцима – за њих је он био исувише надмен.¹¹¹⁰

Неколико година постојао је јаз између богословије и Црквено-школске општине јер су неки општинари, „скутоноше владике Мелетија“, желели да имају упуца у рад богословије, али у томе нису успели. Иларион није био најомиљенији ректор код Срба Призренаца. Он је сматрао да разлог његове непопуларности лежи у томе што није дозвољавао да се мештани мешају у школска питања, није примао призренску децу у богословију и није им давао благодејање, као што су претходни ректори радили. Митрополит Михаило је разговарао са Лисевичем који му је објаснио ситуацију у Призрену. Митрополит је сматрао да се Призренска општина не сме мешати у школске послове и да се на жалбе против Илариона не треба освртати.¹¹¹¹ Стање у Призрену се смирило почетком јула, када су

¹¹⁰⁹ АСАНУ, ЈР, 12/209, XII/4, Призрен, 21. фебруар 1873.

¹¹¹⁰ АС, МИД ППО, 1891, ред 99, Солун, 20. март 1891.

¹¹¹¹ АС, МИД ППО, 1895, ред 380, Београд, 17. јун 1895.

општинари, противници ректора и неких наставника, изјавили ректору да они немају ништа против њих. Такође, ректор и наставници су изјавили да и они нису против општинара.¹¹¹²

Призренска општина је била веома утицајна. Обратила се 1896. министру иностраних послова с молбом да се у Призрен постави лекар и апотекар, да се смени Данило са места архимандрита у Дечанима, јер није желео да тамо живи а из Призрена није могао да управља. Тражили су да смене ректора Илариона и да следеће године поставе неког ко ће боље управљати богословијом.¹¹¹³

Без обзира на своје имовно стање, Срби у Призрену су на своје славе позивали наставнике богословије. Они су одлазили и били веома изненађени тим степеном саборности. Наставник Михаило Поповић је описао једну славу код породице Патрногић. Присутствовали су трговци, кројачи, обућари, кујунције, мутавције у великој соби. У мањој су биле жене. Све је било свечано одевено и украшено, блистала је срма а негде и злато. Трпеза је била веома богата а славу је запамтио по здравицама. Сећао се: „све оно што смо ми као странци казали бледо је било према ономе што су после нас говорили, мутавције, кујунције, трговци и други. Ниједан није пропустио да из народних песама не цитира по читаве пасусе, што се односе на српску славу и јачање вера и патриотизма“.¹¹¹⁴

Призренски Срби су водили рачуна о вишим интересима, више него они који се „граниче са кућним прагом“. Та њихова брига сигурно је наслеђе које им је богословија даровала. Она је једноставно утицала на развој духа овог народа. Наставници, који су у великом броју били Призренци, општили су са народом преко пријатељских и родбинских веза и то је остављало трага на њима. Трговци који су у граду радили били су већином бивши ђаци богословије, писмени и разборити грађани који су умели да бране свој и српски интерес пред властима.¹¹¹⁵

Богословија је самим својим постојањем у Призрену много значила, уливала је утеху и наду становништву које је у њу гледало као у прву и једину српску институцију.

6. Просветно-васпитни значај богословије

Богословија је почела да ради као приватна школа скромних могућности али је с временом превазишла очекивања њених оснивача. Прерасла је у расадник просветног и националног рада Срба у Османском царству, оспособљавала је младе људе да као културни и образовани крену у народ.¹¹¹⁶ И не само то, ти млади људи који су се углавном опредељивали за учитеље, наставили су са ширењем просветног и културног расада, што је

¹¹¹²АС, МИД ППО, 1895, ред 380, Призрен, 21. јун 1895.

¹¹¹³АС, МИД ППО, 1896, ред 450, Призрен, 15. април 1896.

¹¹¹⁴Споменица педесетогодишњице..., 85–86.

¹¹¹⁵Бранислав Нушић, *С Косова...*, 209.

¹¹¹⁶Душан М. Дачић, *Деведесет година рада призренске богословије*, Православни мисионар, 1962, 4, 164–165.

било од огромног значаја за преплашени српски народ. Учитељи, призренски богослови, запошљавали су се широм Старе Србије и Македоније али и Црне Горе, Босне и Херцеговине.

Од прве генерације ученика 1874. до 1889. школске године троразредна богословија је ишколовала 91-ог ученика. То је број ученика који су завршили сва три разреда богословије а многи ученици су зарад потребе просвете и после прве и друге године напуштали школу и постајали учитељи у месту свог рођења. Од ученика који су завршили троразредну Богословију њих 26 су постали свештеници. Међу њима је било и значајних личности српског клера, нпр. митрополит скопски Севастијан Дебељковић. За позив просветног радника определило се њих 35, од тога тројица су се вратили у своју школу као наставници: Апостол Филиповић, Сава Јакић и Василије Десић. Остали су постали чиновници, занатлије, порезници, цариници итд. Може се констатовати да је број завршених ученика троразредних богослова за 18 година рада Призренске богословије веома мали. Међутим, ако се имају у виду оне страшне године ратова, војних судова и прогањања, тај број је значајан. Простор Старе Србије и Македоније није био толико велик и није било потребно (у таквим околностима, када се није ни могло више школа отворити) више завршених богослова. Треба имати у виду да су богослови излазили из богословије спремни да буду добри национални радници, што је било од немерљивог значаја за Србе у Османском царству. И учитељи који су се бар мало образовали, који су осетили дух заједништва и науке, били су бољи од учитеља старошколаца којих је било све до краја 19. века. Од прве генерације богослова било их је све мање. Ученици су се припремили и оспособили за тежак живот просветних радника. Завод је био несумњиво најугицајнији центар за општи прогрес Срба.¹¹¹⁷ За првих 25 година рада богословију је завршило 144 ученика. Од тог броја 80 је било учитеља, 21 свештеник и 43 разних занимања. Богословија је у првом реду спремала народне свештенике али је сразмерно дала мали број. Милан Гајић, писац прве споменице, сматра да је тако мали број свештеника било зато што је положај свештеника жалостан и до крајности несигуран и што су небогослови постајали свештеници без икакве спреме. Учитељски положај је био и материјално сигурнији.¹¹¹⁸ Наставници богословије обилазили су школе и као школски ревизори.¹¹¹⁹ Богослови, који су добро познавали верске и националне потребе свога народа, радили су веома успешно на успостављању националне и верске организације.¹¹²⁰

Што се просветног значаја богословије тиче, може се сматрати да је постојало пет периода рада:

1. од оснивања богословије до 1876. године, до времена када је постојао Учени одбор.

¹¹¹⁷Милан Чемерић, наведено дело, 292.

¹¹¹⁸Милан Гајић, наведено дело, 98–100

¹¹¹⁹Никола Поткоњак, наведено дело, 88.

¹¹²⁰Арсеније Бркић, наведено дело, 134.

2. од 1876. до 1887. године, тј. до појаве првих српских конзулата на тлу Османског царства.
3. од 1887. до 1890. године, када је Православна српска богословија прерасла у шесторазредну Богословско-учитељску школу.
4. Од 1891. до 1900. године када је богословија била шесторазредна Богословско-учитељска школа.
5. Од 1901. до 1912. године када је богословија радила као четворогодишња школа коју су уписивали ученици који су завршавали ниже гимназије.

У првом периоду, задатак богословије био је да што боље и што више образује ученике за учитеље и свештенике. Бригу о њиховом постављању, о њиховим платама, књигама и наставним средствима водио је Учени одбор. У томе се највише ангажовао Милош С. Милојевић.

У другом периоду, када је Одбор укинут због ратних операција, богословија је преузела, званично од 1882. године, сву бригу о целокупној просвети Срба на тлу Османског царства. Она је отварала школе, борила се са властима за добијање дозвола разних врста, набављала уџбенике, делила материјалну помоћ (коју је добијала од српске владе). Ако се питамо у чије име је она то радила, одговор је веома јасан, радила је у име Фонда Симе Игуманова, који је за османску власт био главни финансијер школа, штампања уџбеника, школских зграда и плата учитељима. Иако Сима Игуманов више није био међу живима, његово се име чуло у сваком српском селу јер су и обични грађани и сељаци веровали да је то баш новац њиховог веома имућног земљака. У свему томе веома велику улогу имао је Руски конзулат у Призрену, пре свега руски конзул Иван Јастребов, који је „штитио интересе свог умрлог држављана“. У овом периоду драгоцен је био Петар Костић; он је био душа целе ове акције, и када је реч о постављању учитеља и о школским зградама. Сматрао је да се морају легализовати српски уџбеници и да без тога нема никаквог напретка. Док је било мало српских школа, османске власти нису обраћале пажњу на садржину уџбеника, а како се број школа увећао, постали су све обазривији.¹¹²¹

У трећем периоду, након реорганизације, богословија је постала много значајнији чинилац у стварању учитељских и образованих, свештеничких кадрова. Број ученика у богословији почео је нагло да расте већ од 1888. године и ти ученици завршавали су школу по годинама зрелији али и далеко образованији него до тада. У богословију су долазили искључиво професори с факултетском дипломом. Они који је нису имали, призната им је због броја година које су у богословији провели. богословија је у овом периоду добила замаха и из године у годину број ученика се повећавао а квалитет није изостајао.

¹¹²¹ Петар Костић, *Аутобиографија...*, 105.

У четвртом периоду школа је имала највећи број богослова. Велику улогу у првом периоду до 1896. године имао је ректор, архимандрит Иларион. Управа је и даље била својеврсни конзулат за Призренски реон. После Иларионове смрти, све до доласка Стевана Димитријевића за ректора управа је мучила муку са пречестим побунама ученика из разних разлога. Не може се рећи да је овај други део четвртог периода био тако плононосан.

У петом периоду ректор Степа је устројио четворогодишњу богословију која је по значају била веома важна. У богословију су долазили ученици који су већ завршили неку средњу школу као зрели и образовани људи.

За историју богословије трећи, четврти и пети период су били најзначајнији. Међутим, ако се узму у обзир тековине другог периода, видеће се да је тај период најважнији за националне интересе. Без обзира на то што је у питању спекулација, веома је могуће да се ни тих пет школа које су радиле у Призренском крају (1878. године) не би одржале а не би имао ни ко да отвори нове. Зато је период од 1876. до 1887. најмучнији и најтежи за богословију, али је њена улога за просветну политику Кнежевине и Краљевине Србије веома битна.

На челу богословије била су лица која су себе називала чешће управитељима него ректорима, мада су могла равноправно да користе оба термина. Први ректор Сава Дечанац је релативно кратко остао у богословији и није било потребе да се бави проблемима основних школа. Тада је Игуманов био жив и он је о томе водио бригу са Ученим одбором. Ставрић, други управитељ, био је централна личност у Призрену и посредно је бринуо и о основним школама, трудио се да својим богословима пронађе посао. Када су Петар Костић и Ђорђе Камперелић остали једини учитељи у Заводу (1879), водили су рачуна о запошљавању богослова, обраћали су се надлежнима у Београду и питали да ли неко од њихових богослова може добити службу и под којим условима.¹¹²² Наставници су хтели да помогну да њихови ученици нађу посао, да нормално живе и да школују и образују младе Србе. Други разлог био је тај да се већи број ученика определи за упис у богословију јер би их по завршетку чекао посао, што је било често од пресудног значаја за родитеље.

Стојан Новаковић је 22. новембра 1882. године званично наложио да се све основне школе у Старој Србији и Македонији ставе под старање призренске богословије у сваком погледу.¹¹²³ До доласка првих српских конзула она је те послове обављала. Због тога је имала огроман значај у развоју основних школа. Створила је кадрове који су отварали школе, практично се може рећи да је призренска богословија била та која је отварала школе,

¹¹²² АСАНУ, ЈР, 12/626, 12/5, Призрен, 8. март 1879.

¹¹²³ АС, СН, 103, Београд, 10. новембар 1884.

бринула се о школским зградама, учитељским платама, набављала уџбенике и наставна средства и просто бдела над школама.¹¹²⁴

Петар Костић, као управитељ богословије, као човек спреман да се посвети проблему основних школа, ту дужност је прихватио више него озбиљно. Српску владу, односно министра просвете и црквених послова, периодично је извештавао о стању основних школа. Преко њега је ишла сва материјална помоћ из Србије за српске школе, осим за подручје Новог Пазара.¹¹²⁵ Костић је, у договору са црквено-школским општинама, тамо где их је било, отварао школе и постављао учитеље, углавном призренске богослове. Главна му је брига била запошљавање богослова који су завршили богословију. У томе је имао великог успеха: многе је запошљавао у старим школама а отварао је и нове школе (у Добретину, Драјчићу, Горњој Србици, Мушникову, Горњем Селу, Љубижди и тако даље). Учитеље је плаћала црквено-школска општина али како су то била скромна примања, трудом Петра Костића, ови учитељи добијали су помоћ и из Србије. Све боље ученике управа богословије је слала на даље школовање у Београд, и даље. Костић се старао и о подизању школских зграда и у томе имао знатну помоћ Друштва Светог Саве.¹¹²⁶

За потребе Министарства иностраних послова Ђорђе Камперелић је 1883. године саставио списак постојећих основних школа и учитеља у Старој Србији. По његовим сазнањима радиле су 22 школе, две учитељице и 25 учитеља. Од тог броја у призренској богословији образовало се 10 учитеља.¹¹²⁷ Костић је августа 1884. поднео опширан Извештај о стању школа. Извештај је почео речима да не може ни приближно да опише бедно стање и веома тежак положај у којем се налазе српски народ, школе а посебно учитељи. Није се могао похвалити стањем школа и учитеља. Наиме, војни суд у Приштини је страшно заплашио Србе и свако је размишљао само како да спасе своју главу. Сиромашан народ није могао да размишља о напретку својих школа и учитеља. Где је школа постојала и, ако учитељ није ухапшен, школа је радила. У њој се није смео држати ниједан уџбеник осим псалтира и молитвеника и учитељи који су били образованији преносили су деци нешто више знања. Костић није смео да води преписку са учитељима и зато није имао прецизан извештај о школама, већ само податке где је која школа радила и ко је учитељ. У школској 1883/4. години радило је 15 школа са 20 учитеља. Школе су радиле у Призрену, Средачкој жупи, Великој Хочи, Ђаковици, Тетову, Пећи, Приштини, Липљану, Неродимљу, Прилужју, Грачаници, Гуштерици, Гњилану, Вучитрну и у Новом Пазару. Костић, који је бринуо и о зидању школских зграда, напоменуо је да се зграде зидају у Сиринићкој жупи и Добретину. Материјално стање учитеља било је веома бедно. Износ помоћи коју им је давала српска

¹¹²⁴ Александра Новаков, *Просветни значај Српске православне богословије у Призрену 1871–1890*, Образовање и улога учитеља у српском друштву кроз историју (XVIII–XX век), Сомбор 2009, 171–185.

¹¹²⁵ *Грађа за историју...*, IV/II, 327.

¹¹²⁶ Петар Костић, *Аутобиографија...*, 128–130.

¹¹²⁷ *Грађа за историју...*, IV/I, 207–209.

влада била је од 240 до 350 динара, само неколико њих је примало 600 динара годишње. Слање и тако скромне помоћи било је успорено услед тешких прилика. Костић је сматрао да је велика кривица српске владе што просветни рад није боље организовала. Услед недостатка материјалних средстава, многи учитељи који су радили напустили су своја места. Са намером да се брже напредује, Костић је предлагао да се састави Одбор који би бринуо само о просвети у тим крајевима. То је било неопходно јер, по његовим речима, много Срба се побугарило, а како и не би када су Бугари одлично организовани и имају више просветних одбора. Бугари су штампали часописе, календаре и слали их у Македонију. Они су схватили коју улогу имају школе у формирању свести и зато су акценат стављали на добро образоване учитеље и свештенике који су широм Македоније отварали школе, и то бесплатне. Општине и родитељи нису морали ништа да плаћају, а обичним грађанима било је важно да су школе православне. Тада нису размишљали о народности јер су грчке владике ионако омрзли, а српских идеја, књига и песама није било... Тако је словенски народ полако, преко школе и књиге, прихватио језик и културу и однародио се. Бугарски учитељи били су вишеструко боље плаћени од српских. Неупоредиво су били боље организовани и Грци и Румуни. Костић је предлагао шта да се уради да се српске школе сачувају и од насртаја османских власти и од све опасније бугарске пропаганде: „Нужно је да се у Београду састави тајни одбор који треба да организује штампање књига за ове крајеве са садржајем који неће бити противан одредбама турског закона; Помоћ учитељима треба знатно да се увећа и да се преко Српског посланства у Цариграду и руског конзула у Призрену редовно шаље управи богословије, а управа ће бити дужна тајним начином издавати помоћ учитељима а влади подносити извештај.“ Костић је напоменуо да ће преко Београда отићи у Цариград да тражи дозволу од Министарства просвете да се могу јавно преносити све књиге које буде османска цензура одобрила. После месец дана стигао је у Београд и подробније информисао министра просвете и црквених послова Димитрија Маринковића, заступника, о учитељима у Старој Србији: где су се образовали, када су почели да раде као учитељи и коме је од њих била потребна помоћ. Костић је навео да се при издавању помоћи има у виду висина плате коју учитељ добија из средстава општине, месне прилике и имовно стање самог учитеља. Костић је помоћ давао без посредника, како би што мање људи о томе било обавештено. Том приликом направио је и предрачун трошкова за богословију и за све српске школе у Старој Србији. Залагао се да се помоћ учитељима у основним школама повећа.¹¹²⁸ Сваке је године, најчешће тромесечно, добијао новац на име плата учитеља и учитељица у Старој Србији и Македонији. Често је посредник у томе био Зарија Поповић.¹¹²⁹

¹¹²⁸ АС, МПс, XXII, 87/1888, Призрен, 6. август 1884; Београд, 16. октобар 1884, 30. октобар 1884.

¹¹²⁹ АС, МПс, XLIV, 218/1891, Призрен, 1889.

Костић је саопштио да је број српских школа умањен због бугарских и мање грчких настрадаја, због протеклих ратова, као и због веома малих материјалних средстава за издржавање школа у тим крајевима. Уместо српских школа никле су бугарске и грчке.¹¹³⁰ За српске школе најтежи период био је од устанка у Херцеговини (1875) па до српско-бугарског рата (1885). У том периоду највише школа је затворено, а Турци су уџбенике подвргли контроли и више их нису могли преносити трговци у својим товарима из Београда.¹¹³¹

Властима у Београду су ове информације биле од непроцењивог значаја, вести су биле поуздане и брижљиво прикупљене од неког коме је и те како стало до опстанка Срба у том делу Османског царства. Једини прави центар за информисање, нове идеје и спровођење неке националне политике била је Православна српска богословија у Призрену.

Костић је поднео опширан извештај о раду школа у 1884/5. години. Те школске године радило је 20 школа: у Тетову, Призрену, Средачкој жупи, Великој Хочи, Ђаковици, Дечанима, Пећи, Приштини, Грачаници, Липљану, Неродимљу, Гуштерици, Прелужи, Добретину, Гњилану, Вучитрну, Митровици, Новом Пазару, Сјеници и у Галичнику дебарског округа. Од учитеља који су предавали у овим школама њих петнаесторо је завршило богословију или неки разред Богословије. Остали учитељи били су или старошколци или су завршили богословију у Београду. Костић је имао на располагању 4.420 динара за плате овим учитељима, али то није било довољно. Сматрао је да се без веће материјалне помоћи школе не могу одржати нити њихов број увећати. Тражио је да му се новац за школе пошаље чеком онако како се шаље за издржавање богословије, само је важно да новац пошаљу стараоци Фонда Симе Игуманова.¹¹³²

Ученици, Старосрбијанци, који су као благодејанци завршавали школе у Београду или Призрену, нису се могли запошљавати као учитељи у самој Србији већ су морали да се врате одакле су дошли и да тамо службују.¹¹³³

Све школе које су биле отворене после 1886. године сматрале су се за приватне и гласиле су на име неке личности, што није било добро јер их ништа није штитило. У случају да се властима не допадне власник, школа је морала бити затворена.¹¹³⁴

Османске власти биле су свесне да просвета буди националне тежње поробљених народа, па тако и Срба. Морале су да је толеришу, али су јој правиле сметње кад год и где год су могле. Мора се признати да нису били једини који су онемогућавали развој школства – постојала је и бугарска егзархија која је и те како била заинтересована да Срби не отварају школе и да се не образују. Османске власти тражиле су да српски учитељи полажу испит

¹¹³⁰АС, МИД ПО, МФ, ролна 80, IV /327–336, Цариград, 5. фебруар 1885.

¹¹³¹Јелена Пауновић, *Призрен Београд, оглед о преписци Петра Костића и Љубомира Ковачевића*, Писмо, зборник радова, уредник, Радош Љушић, Београд 2001, 217.

¹¹³²*Грађа за историју IV/II...*, 16–22.

¹¹³³АСАНУ, ЈР, 12/358, XII/5, Врање, 2. септембар 1880.

¹¹³⁴Петар Костић, *Аутобиографија...*, 115.

пред Просветном комисијом да би им се потврдило сведочанство. Али, Стојан Новаковић, дипломата светског гласа, успео је да разреши тај проблем.¹¹³⁵ Костић је 1889. године обавестио Љ. Ковачевића да сваки учитељ, који из Београда долази у Призрен, треба поред сведочанства да понесе и оверену копију која је потврђена код Просветне комисије; учитељ је био дужан да напише молбу месној власти и да приложи сведочанство или копију. Да ли ће се учитељу дозволити да отвори школу или не, зависило је од месне власти. Од 53 просветна радника који су радили у Старој Србији, 1888. године било је четири учитељице и 49 учитеља. Призренску богословију, или само први или други разред, завршило је 22 учитеља. Од тог броја, 14 просветних радника било је родом из Призрена.¹¹³⁶

Бранислав Нушић, виценконзул у Приштини, дао је Преглед српских школа у Приштинском, Призренском и Новопазарском санџаку за 1890. годину. Из тог прегледа може се закључити да је на том простору било 47 просветних радника, 40 учитеља и 7 учитељица. Од 40 учитеља њих 13 је завршило призренску богословију или само два разреда исте школе. Други просветни радници завршили су: Београдску богословију, Карловачку богословију, Богословију у Бањој Луци, или Богословију на Цетињу, а учитељице Вишу женску школу у Београду. Неки су завршили само основну школу а за њих десетак Нушић није имао тачне податке где су се школовали, али је навео да су све ове школе потребне књиге добијале из призренске богословије.¹¹³⁷ Књиге које су се штампале у Цариграду под руководством Стојана Новаковића слате су у великим количинама призренској богословији а она је те књиге дистрибуирала широм Старе Србије и Македоније.¹¹³⁸

На основу списка учитеља и учитељица у Старој Србији и Македонији, који су до краја 1889. године примали плату од Министарства просвете и црквених послова, види се да има 80 просветних радника. Од тог броја, 27 је добијало плату преко Призренске богословије, односно преко Петра Костића, лично. Тај број је тако мали, зато што су улогу посредника између српске владе и учитеља делимично преузели српски конзулати.¹¹³⁹

На територији Призренско-рашке митрополије 1890. године било је 35 школа са 50 учитеља.¹¹⁴⁰ Од 16 учитеља основне школе у Грачаници, призренску богословију је похађало 12 учитеља: Јосиф К. Поповић (1883–1891), Јанићије Ђурђевић (1891–1892), Јосиф Спасић (1895–1896), Сава Јовановић Лешниковић (1896–1897), Сима Грујић (1897–1898), Апостол Васић (1898–1899), Јован Поповић (1899–1903), Никола Серафимовић (1903–1905), Димитрије Живић (1905–1907), Василије Орловић (1907–1911), Рајко З. Вућић (1911–1912),

¹¹³⁵Грађа за историју..., V/I, 112–114.

¹¹³⁶Грађа за историју..., IV/II, 316–321.

¹¹³⁷Радмила Поповић-Петковић, *Неки подаци о просветним приликама у приштинском, призренском и новопазарском санџаку у 1890. години*, *Vietari Arkiv* tē Kosovēs, Prishtinë 1970, 96.

¹¹³⁸Грађа за историју..., IV/III, 517.

¹¹³⁹Грађа за историју..., V/I, 20–22.

¹¹⁴⁰Никола Поткоњак, наведено дело, 75

Јеротеј (1912–1913).¹¹⁴¹ Учитељи у Вучитрну који су завршили богословију у Призрену су следећи: Димитрије Алемпић, Јосиф Студић, Данило Катанић, Радован Николић (два разреда богословије у Призрену), Стерђа Савић, Сима Буквић (завршио је три разреда Богословско-учитељске школе), Радивоје Орловић, Димитрије Димитријевић, Сава Клинић, Стојан Гвоздић, Андрија Кујунџић, Митар Вучковић, Глигорије Ристић, Илија Парлић, Танасије Вељковић (није на списку), Александар Николић, Јефtimiје Гапић, Петар Дедић, Ђорђе Јакић, Глигорије Ристић, Димитрије Живић, Трајко Гапић, Лазар Орловић. Школу у Пасјану отворио је 1891. Трајко Илић који је завршио Богословско-учитељску школу. Школу у Мушникову отворио је 1893. Јосиф Спасић, завршио је богословију у Призрену. Школу у Дубоком потоку отворена је 1891. Учитељи су завршили богословију у Призрену. Школа у Севцу отворена је 1895, први учитељ био је Јанко Ђорђевић који је завршио богословију. Школу у Гораждевцу отворио је Мирко Јовановић, потоњи епископ Рашко-призренски Серафим (1897). Школа у Плањану отворена је 1899. Учитељ је био Душан Поповић из Локвице, ђак призренске богословије. Локвица, село у Средачкој жупи добило је школу 1901. године. Њен први учитељ био је Душан Поповић. Школа у Брњаку отворена је 1902. Први учитељ био је Јордан Божовић (завршио је богословију у Призрену). Школа у Врбовцу отворена је 1905. Учитељи су такође завршили богословију у Призрену (Димитрије Живић, Спира Недељковић, Петар Трпковић). Школу у Долцу отворио је 1906. учитељ Рајко Урошевић који је завршио богословију у Призрену. Школа у Истоку отворена је 1906. Њен први учитељ био је Вељко Ређић који је завршио Богословско-учитељску школу у Призрену. Штимље је основну школу добило тек 1910. Учитељ је био Павле Чемериќић који је завршио богословију у Призрену. Непосредно пред ослобођење 1912. године отворене су школе у Плешини, Гатњи и Великом Ропотову. Учитељи су такође завршили богословију у Призрену.¹¹⁴²

Краљевина Србија је 1891. године финансирала плате за око 100 просветних радника. Од тог броја богословија била је посредник за 21-ог учитеља. Остали просветни радници добијали су плате посредством српских конзулата.¹¹⁴³

Мелентије Вујић је био задужен да брине о школама широм Старе Србије и Македоније, или, како је он говорио, од Призрена до Сјенице и од Гњилана до Берана. Вујић је послао писмо стараоцима Фонда Симе Игуманова о учитељима и висини помоћи коју примају с предлозима Савета богословије коме и како повисити плату. Мелентије се надао да ће најзад почети редовно финансирање учитеља. Он и Савет богословије слали су добре ученике да наставе образовање у Београду. Веома необично за тај крај и то време, и женска деца су са препоруком Савета одлазила у Београд на школовање. Мелентије се обраћао

¹¹⁴¹ Јанићије Поповић, *Манастир Грачаница*, Грачаница 2011, 54 – 56.

¹¹⁴² Јагош Ђилас, *Српске школе на Косову 1856–1912*, Приштина 1969, 140–144.

¹¹⁴³ Светозар Чановић, *наведено дело*, 88.

туторима Фонда с молбом да се распитају код Катарине Миловук, управитељице женске школе, да ли у њеној школи има места за две девојчице из Призрена.¹¹⁴⁴

На састанку Савета богословије школске 1890/1. године изабрана су два наставника да са приштинским учитељем Стојаном Капетановићем израде посебан програм за основне школе, који ће одговарати приликама и околностима у тим школама. Сматрали су да је потребно да готов програм доставе митрополиту Мелетију и васељенском патријарху на потврду.¹¹⁴⁵

Имајући у виду крајње оскудно стање сељачког сталежа у Османском царству, Савет богословије је 1890. године решио да се књиге за основне школе које се штампају у Цариграду не наплаћују од ђака са села, већ да се бесплатно деле.¹¹⁴⁶

Ректор Иларион је био задужен за целокупно школство у Призренском реону. Сматрао је да су ученици ове богословије квалитетни кадрови и тражио је да њихова годишња, почетна плата буде 600 динара а не 400 динара као до тада.

Владимир Карић је 1891. послао три свештеника на подучавање у призренску богословију. Иларион је саставио нарочит програм за једног свештеника који је био у богословији три месеца. Јован Максимовић, новорукоположени свештеник из Кратова, био је два месеца у богословији и слушао је богословске предмете. Послао га је митрополит скопски Методије. У општежићу провео је месец дана учитељ Матеја Ђорђевић из Дибра, који је код призренског учитеља Јордана Милетића, учио српски језик.¹¹⁴⁷

Иларион је од свог доласка у Призрен завео ревизију а ревизори су били наставници богословије. Молио је туторство да се уреди питање ревизорских трошкова и слично.¹¹⁴⁸ Након завршетка школске године наставници богословије вршили су ревизорску дужност. Апостол Филиповић је био одређен за ревизора српских основних школа у Приштинском санцаку. Ревизију је обављао од 22. јуна до 18. јула. Поднео је подробен извештај како о ученицима и учитељима тако и о школским зградама.¹¹⁴⁹ Милан Гајић је обишао основне школе у Новопазарском и Пљеваљском округу и извршио је ревизију. Тривун Димитријевић је био у ревизији основних школа у Скопљу, Тетову и околини. Илија Вучетић вршио је ревизију у основним школама у Куманову, Кратову и Кочанима.¹¹⁵⁰ Четири наставника ове школе морала су да врше ревизију основних српских школа у Османском царству. Милан Гајић је вршио ревизију у Новопазарском, Сеничком и Пљеваљском санцаку. Тривун Димитријевић у Приштинском, Вучитрнском и Ђиланском санцаку. Сава Јакић по Призренском, Ђаковачком и Пећком санцаку. Наставник Васа Стојановић отишао је са

¹¹⁴⁴АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Призрен, 12. јул 1890, 8. новембар 1890.

¹¹⁴⁵АС, МИД ППО, 1891, ред 99, Призрен, 5. јун 1891.

¹¹⁴⁶АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Призрен, 28. јануар 1890.

¹¹⁴⁷Иларион Весић, *Извештај о стању (1891/92)...*, 32–33.

¹¹⁴⁸АС, МИД ППО, 1896, ред 425, Скопље 10. април 1896.

¹¹⁴⁹Цариградски гласник, 19. август 1895.

¹¹⁵⁰Иларион Весић, *Извештај о стању (1891/2)...*, 40.

митрополитом Дионисијем као пратилац по каноничкој визитацији.¹¹⁵¹ Почетком септембра 1895. године на адресу призренске богословије стигло је десет сандука у којима се налазило укупно 1.850 примерака разних школских књига и уџбеника. За сваку од ових књига, захваљујући српском конзулату у Скопљу и скопском књижару Кочи Јовановићу, била је обезбеђена дозвола од стране турске просветене комисије у Скопљу. Ове књиге су преко руског конзулата у Призрену, без икаквих проблема, биле допремљене до Призренске богословије.¹¹⁵²

Септембра 1893. године, српско посланство у Цариграду обавестило је Министарство иностраних дела да је наступио повољан тренутак да се поново покрене питање пријема српских питомаца на Халки, замрзнуто услед решења синода Цариградске патријаршије од 10. октобра 1892. године. У целу ову акцију, која је трајала скоро годину дана, поред српског посланства у Цариграду активно је учествовала и Српска православна црква. У јесен 1894. године, синод Цариградске патријаршије обавестио је српски архијерејски Сабор да је донео одлуку о поновном примању српских питомаца у патријаршијску богословију на Халки. Једини услов који је Патријаршија том приликом поставила био је да кандидати морају да имају завршену Призренску или Београдску богословију и да добро владају грчким језиком. На основу препоруке Министарства иностраних дела Савет призренске богословије донео је одлуку да се у богословију на Халки пошаљу: јерођакон Спасоје Дебелковић из Липљана; Стеван Деспотовић из Велике Хоче; Никола Тодоровић из Новог Пазара; Драгиша Поповић из Бучја (Беранска нахија) и Јован Гавриловић из Тетова.¹¹⁵³

Конзул у Скопљу Ристић је тражио два завршена богослова призренске богословије за учитељ у селима Соколарици и Тркали чији су становници прешли на српску страну.¹¹⁵⁴ Два питомца богословије, Младен Грбић и Сима Амушевић, били су ученици турске гимназије Идадије 1908/1909. и 1909/1910. Министарство је инсистирало код управе богословије да још питомаца упише турску Идадију.¹¹⁵⁵

Са ректором богословије Димитријевићем митрополит Нићифор залагао се код руског конзула Сергеја Владимировића Тухолке да тројицу ученика школе упишу у Руску духовну академију о трошку Светог синода.

Управа богословије је 1902. године организовала поделу неколико хиљада књига међу српским становништвом. Међу добротворима и дародавцима био је Арса Пајевић из Новог Сада који је поклонио око 2.000 разних књига. Богословије је поделила и велики број малих

¹¹⁵¹Весић, Иларион, *Извештај о стању (1895/6)...*, 14.

¹¹⁵²Славиша Недељковић, *Србија и...*, 385.

¹¹⁵³Исто, 329–341.

¹¹⁵⁴АС, МИД ППО, 1895, ред 495, Скопље, 11. децембар 1895.

¹¹⁵⁵АС, МИД ППО, 1910, ред 826, Призрен, 14. јун 1910, Београд, 24. јун 1910.

иконица српских светитеља које су добијена на дар од Српске манастирске штампарије из Сремских Карловаца.¹¹⁵⁶

Априла 1901. митрополит Нићифор установио је у Призрену епархијски Главни просветни одбор коме је остављено у дужност да води бригу о школама. Прва обавеза му је била да изради наставни план и програм. Одбор је послао упутства свим ревизорима да после свршене ревизије образују учитељске зборове на којима ће главни предмет расправљања бити утврђивање нацрта за наставни план и програм. На основу зборских нацрта и ревизорских извештаја, Просветни одбор израдио је наставни план и програм који је 12. јануара 1902. потврдио митрополит Нићифор. У просветни одбор ушли су: ректор Стеван Димитријевић, као председник, и чланови Апостол Филиповић, Митар Трипковић, Аврам Поповић, Милан Шиљак и Тривун Димитријевић, наставници богословије, као и Тодор Росић, учитељ из Пљеваља, брат патријарха Варнаве, и Цветко Благојевић, угледни грађанин. Почетком јула 1902. године чланови су поднели оставке. Митрополит Нићифор је са ректором богословије радио на оснивању нових институција. Установили су Главни просветни одбор и пододборе за руковођење школством у епархији и на тај начин институционализовали рад наставника богословије. Чланови тог одбора били су углавном професори богословије. Да би помогла у образовању и писмености грађана Призрена, при богословији су основали школске 1902/3. два празнична курса: аналфабетски, за обуку неписмених и други, трговачко-занатлијски, за усавршавање омладине. За ту сврху су служили ученици богословије који су помагали грађанима у савладавању читања.

У школама Рашко-призренске епархије, које су отворене по привилегијама Патријаршије било је 118 учитеља и 20 учитељица. Од тог броја учитеља, призренску богословију је завршило 92 ученика.

Бринући о ученицима које су завршили школи, ректор Иларион се обратио свештенику Михаилу Тасићу из Лесковца са питањем да ли се могу 2–3 ученице Призренке примити у ткачку школу у Лесковцу.¹¹⁵⁷ Наставници су се трудили да за богослове обезбеде и даље школовање. Тако је Савет богословије израдио руску стипендију Јанку Спасојевићу, потоњем министру, који је студирао Духовну академију у Москви 1898.

7. Политичко-пропагандни значај богословије

Као једина српска просветна институција богословија је била и политичко-пропагандна установа, центар од којег је све потицало и којем су се сви Срби у Османском

¹¹⁵⁶АС, МИД ППО, 1902, ред 557, Призрен, 28. април 1902.

¹¹⁵⁷Иларион Весић, *Извештај*., 1905/6, 60.

царству обраћали за верска и политичка питања.¹¹⁵⁸ Не може се тачно рећи да ли је богословија била важнија као политички или као просветни чинилац. Вероватно је од почетка њеног рада па до доласка првих конзула, с обзиром на мали број ученика који су до тада завршили богословију, важнија била њена политичка улога. Она је била једина институција (школа) која је одржавала сталну али опрезну везу са Београдом. Чињеница да је Министарство иностраних дела узело за себе назив „Туторство фонда Симе Игуманова“ и да је његово име било заклон просветног рада Србије у Старој Србији и Македонији је једна од великих преимућстава. Чињеница да је Министарство иностраних дела узело за себе назив „Туторство фонда Симе Игуманова“ и да је његово име било заклон просветног рада Србије у Старој Србији и Македонији је једна од великих преимућстава.

Развитак просвете, културе, научне делатности код Срба у Старој Србији не би се могао ни замислити без постојања богословије која је била духовни неимар а њен благотворни утицај осећао се у свим областима делатности Срба.¹¹⁵⁹

Иако је Бугарски егзархат, основан пре самог почетка рада богословије, био веома моћан, а егзархисти се свим силама трудили да што већи број Словена побугаре, ипак нису имали већи утицај у централном делу Старе Србије. За разлику од овог дела, бугарски егзархисти узели су маха у Македонији, која је била погодна тло за однарођавање. На почетку рада, у богословији било је ученика из Македоније, али у веома малом броју, што се осетило на самом терену. Зато су српски конзули, посебно Владимир Карић, водили рачуна о томе да се деца из Македоније школују у богословији. Од отварања Скопског конзулата број ученика из Македоније се повећао а завршени богослови су као учитељи у свим срединама спречавали бугаризацију.

Ђорђе Поповић, генерални конзул у Скопљу, информисао је 1888. године министра иностраних послова Чедомиља Мијатовића о стању српске ствари у Старој Србији: „У Призренској и Новопазарској области српска ствар у толико добро стоји што је тамо у народу добра српска свест, на коју слободно можете апеловати. Али јужније од Качаника свет је збуњен различитим пропагандама. Вера и народност постале су предметом трговине па их мења сваки час (сваком приликом). Ипак имају и примера народне свести, који морају сваког родољубља дирнути: често учитељи, попови и општине добијају најсјајније понуде од стране Бугара, али ох они одбијају и таворе у сиротињи као Срби.“¹¹⁶⁰ Ово сведочење конзула Поповића говори о улози и значају призренске богословије у српској ствари.

У Призрену је 1871. година донела још један изузетно важан дар. Почео је да излази лист *Призрен* а уредник српског дела био је Илија Ставрић. Поставши управитељ богословије, преузео је улогу извештача из Старе Србије. Српска влада била је добро

¹¹⁵⁸Зар. Поповић, *Прослава у Призрену...*, 613.

¹¹⁵⁹Милован Ј. Богавац, *Историја српске књижевности на Косову и Метохији 1850–1941*, Лепосавић 2004, 25.

¹¹⁶⁰*Грађа за историју...*, IV/III, 231.

информисана о стању на терену, посебно је то било важно за период Велике источне кризе и стварања Арбанашке лиге. Иако Ставрић из богословије није смео да изађе, био је добро информисан, што је значило да је имао пријатеље и међу Турцима и Арбанасима који су га о свему извештавали. Своја сазнања о Лиги преточио је у писмо које је послао Сими Игуманову. Тај драгоцен извор, настао у месту дешавања, информисао је српску владу шта се тог пролећа и лета дешавало у Призрену, што је било више него значајно.¹¹⁶¹ За време српско-турских ратова наставници богословије радили су на ослобађању ратних заробљеника Срба, као и отетих девојака Српкиња, у чему су имали великог успеха. Све је било прикривено велом тајне и никад се тачно није знало ко је ослобађао те људе.

После Ставрићеве смрти (1879) Костић и Камперелић су преузели улогу извештача и обавештавали надлежне у Београду.¹¹⁶² Преко Аксентија Хаџи Арсића упозоравали су власти у Београду да је једна групица Турака отишла у Србију под видом трговине, а у ствари је њихов циљ био да прате шта се у Србији дешава.¹¹⁶³ Дакле, наставници богословије водили су рачуна о свакој иницијативи Турака и Арбанаса која је имала везе са Србима и Србијом и о томе обавештавали надлежне у Београду, мада их је то скупо коштало. Када је Костић из безбедносних разлога неко време провео у Београду и потом хтео да крене у Призрен разговарао је са Стојаном Новаковићем који му је тад рекао: „А ја Вам кажем, да идете, ваљда ништа неће бити. Уосталом, и да Вам се што неповољно деси, Ви ипак треба да одете. Јер, на пример, ја не могу послати свога сина или другу коју личност, пошто сте Ви тамошњи, на првом месту дужни ићи па затим други. А наша је дужност да Вас отуда васпитавамо и помажемо.“¹¹⁶⁴

Ђорђе Камперелић је у Београду 1883. године, на захтев министра иностраних дела, написао извештај о страдању хришћана у Османском царству, а нарочито о страдању Срба у Косовском вилајету. Он је изложио кратак историјат Војног суда у Приштини и поименце навео податке за сваког страдалника како се зове, одакле је и чиме се бави, где је затворен и на колико година је осуђен. Српске власти су тада из прве руке биле информисане о величини тог погрома и о последицама које он носи за српски живаљ. Практично, сви виђенији Срби који су нешто значили били су ухапшени.¹¹⁶⁵

Када је Петар Костић постао управитељ богословије, он је са том функцијом постао и српски повереник, у правом смислу те речи. Био је најзначајнији Србин у граду, имао је пријатеље међу свим вероисповестима, људи су га ценили а неки Арбанаси, што је помало зачуђујуће, плашили су га се. Путовао је широм Старе Србије и Македоније када су то политичке прилике дозвољавале, ишао је често и у Београд, Цариград, Солун а све у

¹¹⁶¹ АС, МИД ПО, МФ, ролна 50, Ф. IV, док. 478, Призрен, 26. јун 1878.

¹¹⁶² АСАНУ, ЈР, 12/626, 12/5, Призрен, 8. март 1879.

¹¹⁶³ АСАНУ, ЈР, 12/626, 12/5, б. м. 1879.

¹¹⁶⁴ Петар Костић, *Аутобиографија...*, 92.

¹¹⁶⁵ *Грађа за историју*, IV/L, 177–181.

интересу напретка српског народа у Османском царству. Био је врло поштован и цењен међу значајним личностима Београда. Кад год је српске власти обавештавао о стању српских школа, увек је писао и о политичкој ситуацији. Његови извештаји су се помно читали у Београду и из тога су се извлачили закључци и поуке. Костић је при својим предавањима често одступао од предмета и радио на томе да ученицима улије што више патриотизма и то преко народних пословица и изрека и јуначких историјских личности које је узимао као пример.¹¹⁶⁶

Српској влади послао је 1883. године опширно писмо и у њему изложио стање у Старој Србији. Сматрао је да Србима у тим тешким тренуцима под терором Дервиш-паше ништа друго не преостаје него да се селе или гину „или да се турче, арнауте, грче или бугаре“. Говорио је о опасности бугарске пропаганде која је Скопље побугарила а да са успехом присваја и Тетово. Подсетио је да Бугари троше 575.000 франака на пропаганду у Македонији и поставио је питање „а колико Србија троши“? Костић је сматрао да треба признати „да смо неспособни или да нећемо да радимо колико би могли“. Бугари деле у Македонији бесплатно новине а, пита се Костић, где су српски родољуби да пошаљу бар неколико бројева *Учитеља*. На своје питање сам одговара: нема их. Сви су у политичким програмима ставили да ће радити на ослобођењу своје браће, а они се баве само унутрашњом политиком. Није постојала у Србији личност којој би се Костић обраћао за многе послове (Љ. Ковачевић је био задужен за богословију), молио је да поставе бар једног писара у Министарству иностраних послова као посредника, јер би му то умногоме олакшало посао. На Бугаре су се угледали и Грци па и они нуде бесплатне учитеље и новине. Сва срећа, примећује Костић, да их има мало, иначе би и они постали озбиљна сметња Србима и у Старој Србији.¹¹⁶⁷

За време боравка у Цариграду Костић је био веома разочаран у Васељенску патријаршију и митрополита Мелетија. Схватио је, и о томе писао влади, да се Срби не могу поуздати у Грке да узајамним потпомагањем одбране српске интересе у Старој Србији и заједничке у Македонији. Сматрао је да и тамо где Грци немају интересе, Патријаршија преко владика ради на српску штету. Као пример навео је и Цркву Светог Спаса и однос Патријаршије према њој. Костић је сматрао да је положај српске пропаганде у односу на грчку и бугарску „ништаван“. Грци имају своје владике у Македонији, Патријаршију у Цариграду и чиновнике у османској служби. Бугари имају егзархију и Учени одбор у Цариграду, који је задужен да води надзор над свим школама и поставља учитеље, имају развијено новинарство и располажу далеко већим материјалним средствима. Срби немају ништа од тога што имају Грци и Бугари а новчана средства које улажу су мала. Срби у

¹¹⁶⁶ Петар Костић, *Аутобиографија...*, 45.

¹¹⁶⁷ АС, ЉК, Призрен, 15. август 1883.

Македонији, осим братских симпатија, немају никакве везе са својом браћом у Србији. Српске листове из Србије не смеју да примају, а Срби немају своје листове у Османском царству. Костић је схватио, док је био у Београду, да се тамо мисли да је бугарски рад ништаван и да ће пасти у воду чим се успостави железница према Македонији. То, по његовом мишљењу, није одговарало истини, и предлагао је да се у Македонији устостручи рад како би се надокнадило време које је изгубљено. Дао је и конкретне предлоге: „Да се образује један учен одбор за све крајеве, који је до 1876. године у Београду постојао. Чланови тога одбора требало би да буду људи којима су колико толико овамошњи крајеви и прилике познате.“ Да окупља око себе богатије људе Старосрбијанце, који живе у Београду али који тачно знају шта њиховим општинама треба (најбоље би пак било кад би и један члан био човек из Македоније или Старе Србије) предлагао је Зарију Поповића. Костић је сматрао да је потребно да се отвори једна виша школа у Македонији.¹¹⁶⁸

Српска влада је ове предлоге сматрала рационалним, неке идеје је и преузела, у сваком случају била је добро информисана о стању на терену за који је била заинтересована. Петар Костић није био обичан наставник, он је заиста био човек који мисли и дела. Његова запажања о Македонији била су од огромне користи за српску владу.

Из плана Милутина Гарашанина „Упутства за одржавање утицаја у Старој Србији и Македонији“ да се приметити да су власти у Србији схватиле да је крајње време да се организовано супротставе Бугарској егзархији и њеној пропаганди на тлу Старе Србије и Македоније. У другој тачки програма под називом Органи, планирало се да сви учитељи, свештеници, калуђери и национални радници буду у ингеренцији надлежног конзулата.¹¹⁶⁹ Пракса је показала да то није увек било могуће а богословија је и након отварања конзулата била самостална у свом просветно-националном раду.

Доласком првих српских конзула у Скопље, Солун, Приштину и Битољ признанска богословија у политичко-пропагандном смислу није сасвим изгубила на значају, она је и даље вршила своју функцију, али у мањем обиму.¹¹⁷⁰

Српска влада је ангажовала Мелентија, ректора признанске богословије, да посети Хиландар и да извести српску владу о стању у том српском манастиру у којем су тада владали бугараци. Вујић је обишао Хиландар и српској влади поднео не само извештај, него и предлоге шта треба даље чинити.¹¹⁷¹

¹¹⁶⁸ АС, МИД ПО, МФ, ролна 80, IV /321336, Цариград, 5. фебруар 1885.

¹¹⁶⁹ АС, МГ, 836, Београд, 885.

¹¹⁷⁰ Ђорђе Микић, *Ширење српских школа на Косову крајем 19. века и отварање ниже гимназије у Приштини*, Обележја 1972, бр. 5, 126.

¹¹⁷¹ АС, МИД ППО, 1890, ред 8, 12. јул 1890.

Током лета 1889. године Костић је провео у Скопљу и Београду око пет недеља, а ишао је на нарочит позив ради извештаја и обавештења о свим питањима српске пропаганде у Старој Србији.¹¹⁷²

Петар Костић је о стању у Старој Србији једним опширним писмом обавестио министра иностраних дела Чедомиља Мијатовића јануара 1889. године. Након формалног почетка да ће ово писмо можда министру изгледати као „стара жалосна песма на нов глас“, Костић је још једном изложио проблематику односа речима: „Нико није у стању, чини ми се, описати какве је муке наш народ од својих завојевача подносио и какве још и сад подноси. Иако се може рећи, да ће поменути део нашег народа и последњи непријатељски притисак издржати, ипак неће бити претерано, ако се каже, да је опстанак у садашњем приликама ако оне још за 10 година буду постојале у садашњој домовини готово и немогућ. Јер, ако су насилници, од потпуног покорјења нашега народа, убијали и свака му зла чинили, изгледа да су то до пре 12–13 година чинили само из фанатизма, а без икакве одређене политичке цели. Друкчије се све над нашим народом овамо да би га нестало врши од 1876. године, а особито од руско-турског рата, јер се по свему види, да су за ту циљ разни сталежи поделили улоге, да је сваки на свој начин врши.“ Овај закључак Петра Костића је, нажалост, време и доказало. Тачно је осетио у ком правцу иде арбанашка сила, шта је њима у ствари био циљ од формулисања програма Лиге – Стара Србија без Срба и стварање једне Арбанашке државе. Костић је упозоравао власти у Србији да Срба тамо више неће бити ако им Србија не помогне. Наводио је разне примере отмица српских девојака, убиства недужних младића, отимања материјалних добара, институције чувара села и њихова безакоња и све друге страшне муке које су Срби подносили и ипак опстајали. При том су грађанске власти биле сасвим равнодушне, а призренски митрополит Мелетије је незаинтересовано гледао на сва насиља. Костић је закључио: „Да би се пак колико толико стало на пут свему оном што нам народ у овим крајевима сатире, па му из дана у дан све већма и опстанку прети, одвећ је нужно, да Влада његовог величанства краља предузме какав енергичан корак, који ће она најбоље умети и изабрати.“¹¹⁷³

Владимир Карић, конзул у Скопљу, који о многим јавним личностима није имао лепо мишљење, о Костићу је мислио и у друштву говорио: „Ја господо допуштам да Костић може имати неку слабу страну, ја ипак мислим да би он био ненадокнадив у призренској богословији. Јер је показао да је прави родољуб, да је заузимљив, да располаже довољним познавањем овдашњих прилика и да има поред знања и других способности какве су овамо од преке потребе.“¹¹⁷⁴ Није случајно Карић на овај начин мислио о Костићу јер је он био

¹¹⁷² АС, МИД ПО, МФ, ролна 102, 296, Београд, 10. август 1889.

¹¹⁷³ АС, МИД ПО, МФ, ролна 101, 682–697, Призрен, 31. јануар 1889.

¹¹⁷⁴ АС, ЛЈК, 910, Скопље, 2. јануар 1890.

човек с визијом и политичком свешћу и такав од огромног значаја за српску ствар на целом простору Старе Србије и Македоније.

Сава Дечанац у свом познатом спису *Призрен* из 1888. године пише да непријатељи Српства на призренску богословију гледају као на неки „германски или оксфордски универзитет“, а он је сматрао да она само фигурира ради „једне моралне потпоре“. С друге стране, по мишљењу Саве Дечанца, ти непријатељи своје снаге су утростручили против српства баш због постојања једне оваке школе и њиховог страха од ње. Дечанац је предлагао да богословија треба да корача упоредо са савременим околностима и потребама, да је неопходно да се она продужи за још два разреда и да се прими још који наставник. Сматрао је да ипак не би било лоше да се у Призрену отвори полугимназија а да се богословија пресели у Скопље или у Тетово.¹¹⁷⁵

Иларион, ректор, водио је бригу и о манастиру Дечани. Лично је ишао тамо и посредовао у размирицама братства. Манастир је био у тешком финансијском стању, презадужен, и арбанашке поглавице су долазиле код Илариона да га питају хоће ли се њима дугови вратити или да сами преписују дечанску земљу.¹¹⁷⁶ По налогу Српске владе обишао је манастир Дечане и Пећку патријаршију. Поднео је детаљан извештај о стању тог манастира који је био презадужен. Известио је о непокретном имању манастира, о приходима, расходима, о броју монаха и на неки начин је покушао да реши проблем како дуга тако и старешинства у манастиру. Предложио је да се манастирски дуг врати тако што би се позајмио новац који има Фонд Симе Игуманова и вратио дуг са каматом коју Фонд добија од банке где се новац и налази. Такво решење наишло би на разумевање и код турске власти која зна да постоји фонд Симе Игуманова, који има новац. Што се персоналних промена тиче, предложио је да митрополит Мелетије произведе јеромонаха Данила за игумана, ако не би било могуће да се доведе из Краљевине Србије неко монашко лице са ауторитетом. У Дечанима је одржао службу у присуству великог броја верника из Македоније. С њим је ишао Петар Костић који му је био од велике помоћи.¹¹⁷⁷ Иларион је констатовао је: „садашњи калуђери тог манастира праве су кукавице и плашљивци. Боје се за свој живот и попуштају Арнаутима у свему за то манастир пропада.“¹¹⁷⁸

Весић је покушавао да у Призрену измири Српску и Цинцарску општину. Залагао се да се код Цинцара врати словенска служба јер су они и говорили само српским језиком. У њиховој Општини служио је службу на словенском језику.

Управа богословије је водила рачуна о вишим националним интересима. Тако да је један од разлога да се богословија преуреди у четворогодишњу била недостатак свештеника

¹¹⁷⁵Сава Дечанац, *Призрен, царски град*, Приштина, 2005, 23–24.

¹¹⁷⁶Бранко Перуничкић, наведено дело, 151.

¹¹⁷⁷Бранко Перуничкић, наведено дело, 134–138.

¹¹⁷⁸АС, МИД ППО, 1895, ред 380, Призрен, 3. јун 1895.

у Босни и Херцеговини, било је много празних парохија. Ректор Димитријевић се у Београду састајао са сарајевским прваком Стјепом Трифковићем и договорили су се да се ученици систематски примају из Босне и Херцеговине. Ректор Димитријевић је присуствовао прослави Просвјете и у разговору са херцеговачким митрополитом Зимоњићем и дабробосанским Георгијем Летицом, схватио да је школовања деце из тих крајева веома важно, како би се попуниле празне парохије и Срби у Босни и Херцеговини остали у прадедовској вери.¹¹⁷⁹ Од тога доба, у богословији је било доста ученика из ових покрајина. Рељевски богослови са нешто већом спремом били су суревњиви према богословима из Призрена јер су добијали исте парохије. С друге стране, аустро-угарска власт, земаљска влада у Босни и Херцеговини да би спречила одлазак ученика у Призрен, дозволила је да рељевски богослови не служе војни рок а да га богослови из Призренске богословије служе као и остали грађани. То ипак није спречило омладину из Босне да уписује богословију у Призрену. Школске 1911/12. у богословији је било 26 ученика из ових крајева а у Рељевској богословији свега 18.¹¹⁸⁰

Руски вицеkonzул се августа 1903. године обратио Српском посланству у Цариграду. Наиме, констатовао је да се у последње време постепено бројно смањује српско-православно становништво. Највећи узрок томе су лоши услови живота и недостатак лекара. Призрен је тада имао једног лекара Грка кога је довео митрополит Нићифор али Срби нису желели да се лече код њега. Апеловао је на Српску владу да сачува своје становништво и да пре свега пронађе одговарајућу личност и пошаљу је у Призрен за лекара. Од тада се у богословији готово стално налазио лекар који је бринуо не само у здрављу ученика него и о здрављу грађана Призрена.¹¹⁸¹

Митрополит Нићифор је затекао манастир Дечане у веома лошем материјалном стању и Јоаникија као игумана, кога је успео да отера. Иницијативом митрополита, ректора и наставника богословије, и свештеника из Метохије крајем јуна 1901. основан је Одбор за враћање дуга Високих Дечана. На њеном челу био је ректор Стеван Димитријевић. Скупљено је довољно новаца широм Српства и отплаћен је део дуга.¹¹⁸²

Осим школских обавеза, ректор Степа је био веома активан и на другим пољима у Призрену и целом крају. Једна од таквих акција је наоружавање српског становништва ради одбране од арбанашког насиља. Он је министру предложио да би боље било „да се латимо и наоружања оних наших људи који смеју носити и који су кадри сачувати оружје“. Тако је „храбрим“ подримцима преко Куршумлије стигло 100 мартинки. Посредством ректора Стевана Димитријевића, од децембра 1901. до октобра 1902. Било је пребачено око 100

¹¹⁷⁹Споменица педесетогодишњице..., 28.

¹¹⁸⁰Прота Ст. М. Димитријевић, *Богословско учитељска школа у Призрену*, Призрен царски град, хрестоматија, Приштина 2005, 79–83.

¹¹⁸¹АС, МИД ППО, 1902, ред 220, Цариград, 22. јул 1902.

¹¹⁸²Стојан Капетановић, наведено дело.

пушака у Подримље. Највећи део оружја је завршило у рукама Срба из села Велика Хоча и Оптеруша. Вукајло Божовић, отац Григорија Божовића, почетком јула 1902. је делио пушке људима које је слао ректор Димитријевић.¹¹⁸³ Ректор Степа, под чијом се контролом све одвијало, пушке је делио само поузданим људима. Ректор Степа је радио и на измирењу српских породица код којих је владала крвна освета. Успео је све породице да измири, осим једне у Ораховцу.¹¹⁸⁴ Димитријевић се и дописивао са свештеником из Ђаковице, који га је информисао о стању у Ђаковици.

Руски конзул у Призрену тражио је од Стеве Димитријевића мишљење о братству руских монаха и уступању манастира Дечани. Он је рекао да се Нићифор о томе није консултовао са њим и да је његово лично мишљење: „да манастир треба у свему да задржи тип српске задужбине и да се унутарњим уређењем и начином живота створи могућност опстанка затечених и примања у манастир нових монаха и послушника Срба који би ту усвајали добре стране руских светогорских монаха...“ Срби, монаси, који би се на сваки начин имали покоравати реду и дисциплини манастирској, имали би да буду главна спона између братства и српског народа и помагачи за остварење религиозно-културне мисие манастира у српском народу“.¹¹⁸⁵

Митрополит Нићифор је прослављао 25 годишњицу свештеничке службе. Свечаност је обављена 23. септембра 1905. године. Ректор Иларион је у присуству митрополита служио Свету литургију у Цркви Светог Николе у Приштини. Након службе, ректор је беседио о митрополитовом раду. На вечери је ректор наздравио за дуг живот митрополитов. Наставници богословије: Војислав Катић, Тривун Димитријевић, Дамјан Исајловић, Сава Стојановић, Сима Симић и Милан Алексић послали су телеграм честитке поводом митрополитовог јубилеја. Сава Стојановић, наставник призренске богословије приредио је *Споменицу* поводом јубилија.¹¹⁸⁶

Сви ректори и заступници ректора богословије слали су извештаје Српској влади (преко српских конзулата). Многи наставници су такође слали извештаје. Михаило Поповић је обавештавао српског конзула у Скопљу о посети руског конзула Виктора Машкова Призрену 1898. и његовом разговору са сељанима села Љубижде; Машков је пропутовао Косовски и Битољски вилајет и оценио је односе између муслиманске и хришћанске популације у тим крајевима.

Сима Савић, наставник богословије, забележио је да је својим очима гледао како су Арбанаси муслиманске вере у маси дошли у манастир Св. Марка на дан манастирске славе,

¹¹⁸³Милош Јагодић, *Српско-албански односи...*, 337.

¹¹⁸⁴АС, МИД ППО, 1903, Београд, Д/1, 28. септембар 1903.

¹¹⁸⁵*Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, 1/1, приредио Андрија Раденић, Београд 1991, 212–213.

¹¹⁸⁶*Споменица Двадесетопетогодишње свештеничке службе њ. високопреосвећенства Господина Нићифора рашко призренског митрополита, егзарха Горње Мезије итд. итд.*, приредио Сава Стојановић, наставник Призренске богословије, Београд 1906, 25–27, 41.

8. маја 1905. године, и „полегали на земљу како би их крстоноше прескочили“, а многи су тражили да им свештеник прочита молитву.¹¹⁸⁷ Ректор Живко Бранковић је конзула Куртовића обавестио да је сазнао да се у Дечанима спомиње име црногорског кнеза Николе и митрополита Митрофана Бана. То је рађено за време архимандрита Јанићија. Иначе, ректор је све најлепше говорио о Петру Костићу.¹¹⁸⁸ Дамјан Исаиловић је Српску владу 1905. обавестио да је у Пећи био формиран одбор за убијање Срба назван „јатаганлија“. Обавештавао је Владу о судбини Срба из Ораховца и Велике Хоче који после погибије српске чете из 1905. извештан број породица се доселило у Призрен а они који су остали у страху од арбанашке освете нису смели из куће да изађу, нити су ишли у цркву нити у поља... Милан Чемерицић је обавестио 1907. о упаду Љумљана у Призрен, заузимање Општине, о укидању грађанског суда, скидању звона српских цркава, о склапању међусобних албанских веза, договорима...¹¹⁸⁹ Опширно је говорио о ситуацији не само у Призрену него и околини, о смењивању мутесарифа Џелал беја, о италијанском конзулу, о католичкој пропаганди. Спомиње да је неке вести чуо из турског извора, што је значило да је богословија имала разгранату мрежу својих извештача. Обавештавао је Београд речима: „Цео Арнатлук је јако узнемирен. Осећа се неки невидљиви утицај који креће арнаутску масу, и држи је у неком грозничавом страху. Очекују се неки необични догађаји...“ Мисли се на бесу...¹¹⁹⁰ Чемерицић је обавестио и о томе да узрујаност из дана у дан расте код Арбанаса, да је агитација код њих дошла са стране и да се планира долазак представника из сва три вилајета на Муратов гроб, и да се на тај начин покаже арбанашка солидарност против реформи и тежњи да се Македонији да аутономија.¹¹⁹¹ Извесни Гапић, бојација преко богословије је известио Београд о скупу Арбанаса у околини Призрена и о договору бесе међу Арбанасима. Министарство је од богословије очекивало да прати „ово везивање бесе“ и да га извештава о томе колико ће се беса респектовати од стране Арбанаса. Из богословије је нешто касније јављено да је беса утврђена у Призрену, потврдиле су се одлуке „Зоићског збора“. Поједине информације Министарство је прослеђивало новинарима за објављивање.¹¹⁹²

Заступник ректор Катић је 19. јула 1908. послао Српској влади поверљиви извештај о догађајима у Феризовићу (Урошевцу) и о сакупљеним Арбанасима. Окупљени Арбанаси, на челу са Исом Бољетинцем, били су из Митровице, Новог Пазара, Пећи, Ђаковице, Приштине, Гњилана, Гостивара и Тетова. Они су се окупили са циљем да траже од њега измирење крви и да од султана добију ираду. Петар Костић, који је ове информације

¹¹⁸⁷ Милош Јагодић, *Српско-албански односи...*, 249.

¹¹⁸⁸ АС, МИД ППО, 1899, ред 175, Призрен, 23. март 1899.

¹¹⁸⁹ Милош Јагодић, *Српско-албански односи...*, 83.

¹¹⁹⁰ *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903 – 1914*, књ. 2, св. 4/1, приредили: Љиљана Алексић Пејковић и Живота Анић, Београд 2008, 161–162.

¹¹⁹¹ *Документи...*, књ. 2, св. 4/1, 161–162, 194–195, 230.

¹¹⁹² Исто, 317.

доставио Катићу, сматрао је да се Арбанаси боје ако буду агресивни да ће се Аустро-Угарска умешати.¹¹⁹³ Нешто касније, 26. јула 1908, заступник Катић је известио Министарство иностраних дела да су 25. јула из Призрена протерани мутесариф и војни командант. Протерала их је војска на челу са официрима. То се одиграло мирно и без супротстављања, турски официри су сретали Србе на улици и говорили су им „да сада раје више неће бити и да су сви равноправни“.¹¹⁹⁴

Средином септембра 1908. кроз Призрен је пропутовала Енглескиња М. Edith Durham, чланица балканског комитета у Лондону. Била је комесар црногорске изложбе у Лондону. Пропутовала је скоро све српске делове. Била је на ручку у богословији где ју је домаћин, ректор Добросав, упознао са приликама у богословији и Призрену. Обишла је и манастир Девич и Грачаницу.¹¹⁹⁵

Управа богословије је била више него оптерећена ваншколским активностима. Вршилац дужности ректора богословије Катић је у писму упућеном 2. августа 1910. молио Министарство „да се операције које је до сада вршила каса богословије смање утолико уколико ће Главно туторство престати да убудуће преко богословије шаље приватним лицима новчане пошиљке“. Саопштио је да и богословија неће примати новац од Призренаца који би требало да исплати Главно туторство. Тражио је само два изузетка: Фонд Цркве Светог Ђорђа (Фонд је намењен ширим и сиромашнијим слојевима грађанства) и радња Ристе Р. Одавића преко које се продају срећке Српске класне лутрије. Одговор из Београда је био негативан. Иначе, Катић, писмо Министарству почиње речима: „По званичној дужности“. То говори у прилог тези да је богословија била незванични српски конзулат у Призрену.¹¹⁹⁶

Богословија је била посредник у слању новца појединих људи који су радили у Србији и слали свој новац преко Министарства иностраних послова. Петар Костић је био посредник као секретар митрополије.¹¹⁹⁷ Посредовала је и другим приликама. Наиме, Стоје Јевтић, српски сељак из Мовљана тражио је помоћ српске владе да одкупи крв. О томе је богословија обавестила министарство иностраних послова.¹¹⁹⁸

Митрополит Нићифор је, као што је већ речено, писмену оставку поднео фебруара 1911. васељенском патријарху. Од Нићифора су српске власти тражиле да именује администратора Епархије Саву Протића,¹¹⁹⁹ али он је рекао да га само може предложити

¹¹⁹³ *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 3, св. 2/1, приредили: Михаило Војводић и Љиљана Алексић Пејковић, Београд 2011, 429.

¹¹⁹⁴ Исто, 512.

¹¹⁹⁵ *Документи...*, књ. 3, св. 2/2, 954–955.

¹¹⁹⁶ *Зулими ага и бегова у Косовском вилајету 1878–1913*, приредио Бранко Перуничкић, Београд 1989, 456–457.

¹¹⁹⁷ АС, МИД ППО, 1908, ред 1128, Београд, 2. јун 1908; Призрен, 14. јун 1908.

¹¹⁹⁸ АС, МИД ППО, 1908, ред 768, Призрен, 1. мај 1908.

¹¹⁹⁹ Сава Симеон Протић (Наумовић), свештеник, архимандрит, национални радник (Тетово, 1844 – Тетово, 13. X 1920). Рукоположен је за свештеника јула 1870. Био је иконом тетовски. Када је обудовио замонашио се 1903. и добио је чин архимандрита. Бавио се националним пословима од 1873, са свим српским конзулима је

Патријаршији јер је она била надлежна да га именује. Патријаршија је именовала архимандрита Саву на предлог бившег митрополита Нићифора. Као интелектуална помоћ новом администратору били су професори Богословије: Риста Скакаљевић, био је постављен за председника епархијске управе Рашко-призренске епархије у Приштини, задужен за општинска и политичка питања, Стојан Зафировић био је задужен за школска питања, а Григорије Божовић за црквена питања.

Дамјан Исаиловић, наставник и заступник ректора Димитријевића, септембра 1911. године јавио је властима у Београду да је косовски валија био у Призрену са циљем да измири крвнике међу собом (Арбанасе) и да жели да помилује не само кривце већ и зликовце. Арбанаси су то тумачили не као милост султанову него као његову слабост, па су били још дрскији и опаснији. Нови султан је био сервилан према Арбанасима као и Абдул Хамид.¹²⁰⁰

У Призрену је руски конзул био Сергије Зујев (октобра 1911), који је, по речима ректора Стеве, био наклоњен Србима чак и у Дечанском питању. Предлагао је да се Митрофан, игуман из Хиланадара доведе за игумана манастира Дечани.¹²⁰¹

Богословија се укључила у кампању против Дожића. Под њеним надзором сазвана је конференција грађана на којој је присуствовао 11 еснафа, и збор је донео и потписао резолуцију у којој је било речи да се противе постављању Гаврила Дожића за епископа. Послали су телеграм у све општине Рашко-призренске епархије са садржајем: „Овдашња општина протествовала је код Патријаршије што је не питајући и не водећи рачуна о жељи епархије изабрала и хиротонисала Гаврила Дожића... Молимо Вас да и Ви уложите протест, како би успели ослободити се оваквог наметања“.¹²⁰² Ректор Димитријевић је послао и

сарађивао на пропагандним пословима. Због болести митрополита Фирмилијана, постављен је за администратора Скопске митрополије и две године управљао епархијом (1903–1905), све до доласка митрополита Вићентија Крцића. За то време у епархији је владао ред и позитивно су решена многа важна питања. Био је и администратор Велешко-дебарске митрополије. Након оставке митрополита Нићифора Перића, био је изабран за администратора Рашко-призренске митрополије јер је био mudar и лукав, истрајан и послушан. Дobar познавалац турске слабости а био је познат као дипломатски вештак. Дошавши на тај одговоран положај сусрео се са проблематичним школским питањем. Српске школе више месеци нису радиле. Он се споразумео са турским валијом да се српске школе отворе и да им месне власти не траже дипломе већ да их он сакупи и преда у року од два месеца валији. Послао је свим управитељима основних школа објаву да се све школе отворе и да отпочну редовна предавања, да се од свих учитеља покупе дипломе у најкраћем року и да их управитељи упуте Митрополији. Био је организатор Срба при дочеку турског султана Мехмеда V на Косово. Васељенска патријаршија га је почетком марта 1912. суспендовала са места администратора. Остатак живота провео је у Тетову. Сахрањен је у Цркви Светог Николе, која је његовим залагањем и подигнута. У више наврата, српска влада је помишљала да њега постави за митрополита али је против њега била Васељенске патријаршија. (АС, МИД ППО, 1911, ред 254, Приштина, 14. март 1911, 19. април 1911; АС, МИД ППО, 1911, ред 254, Приштина, 16. април 1911; АС, МИД ППО, 1911, ред 266, Приштина, 1911; АС, МИД ППО, ред 77, Приштина, 10. мај 1912. и 13. мај 1912; *Политика*, 20. октобар 1920, 2; *Република*, 20. октобар 1920, 3; Драги Маликовић, *Избор Рашко-призренског митрополита 1912. године*, Београд 2000, 13, 16, 24, 38–41, 94; Радила Радић, *Живот у временима. Гаврило Дожић 1881 – 1950*, Београд 2006, 70 – 74, 77).

¹²⁰⁰ *Документи...*, књ. 4, 4/1, 683–685.

¹²⁰¹ *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903 – 1914*, књ. 4, 4/2, Београд 2009, 1087, приредили: Љиљана Алексић Пејковић и Живота Анић.

¹²⁰² *Документи...*, књ. 4, 4/2, 1399–1401.

препис осуде Гаврила Дожића на 21 дан затвора због сукоба са једним Турчином док је био ученик богословије.

Ректор Димитријевић је редовно извештавао Министарство иностраних послова о политичкој ситуацији у Призрену. Маја месеца информисао је да је у Ђаковици Риза бег поново упао у посредовање између побуњеника и власти. Из Призрена су пребегли значајни арбанашки прваци а њихове домове су претресали.¹²⁰³ Такође је јавио да су Арбанаси заузели све важније позиције између Пећи и Ђаковице и да је ноћу између 2. и 3. јуна Пећ капитулирала и да се сада тамо налази око 20.000 Арбанаса. У призренском мутесарифлуку је било мира као и у Љуми. Нешто касније, информисао је Српску владу да је турска војска поново заузела Пећ. Посебно је нагласио да побуњеници одступају преко Дечана али у миру и да манастиру не прети опасност. Обавестио је и да побуњеници рачунају на помоћ Црне Горе и у смислу оружја а и значајније вође су пребегле у Црну Гору.¹²⁰⁴ Војни гарнизон у Призрену донео је одлуку да пређе на страну Арнаутског покрета и да заједно с њима тражи распуштање парламента.¹²⁰⁵

На самом почетку Првог балканског рата управа богословије је известила Министарство иностраних послова да је ученике распустила кућама. У богословији је од 5. новембра 1912. био смештен штаб Треће армије са својом послугом. Наставници који су се налазили у Призрену учествовали су у службеним добротворним установама како би олакшали војсци и властима решавање бројних проблема. Тако је ректор Димитријевић био је војни свештеник Треће армије под командом генерала Боже Јанковића. Призрен је ослобођен 17. новембра 1912. Ректор Димитријевић молио је Министарство иностраних дела да пошаљу финансијска средства (плате) за октобар, новембар и децембар, јер су наставници били у веома тешком материјалном стању. Поштанско-телеграфски саобраћај је тада био у функцији, новац богословији је могао бити послат у монети а не као до сада у чековима.¹²⁰⁶ Од новембра 1912. овај документ се звао својим правим именом Рачун међусобног примања и давања Министарства Иностраних дела и богословије у Призрену, а не као до тада Туторство Фонда Симе Игуманова.¹²⁰⁷

Каква је богословија била као васпитно-образовна установа говори и чињеница да су њени ученици били потоњи поглавари Српске православне цркве – патријарси Варнава

¹²⁰³ Исто, 624.

¹²⁰⁴ *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903 – 1914*, 5/1, приредио Михаило Војводић, Београд, 1984, 749 – 750, 781–783.

¹²⁰⁵ *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903 – 1914*, 5/2, приредио Михаило Војводић, Београд, 1985, 181 – 182.

¹²⁰⁶ АСАНУ, ФСД, 14435, IV, 95, Призрен, 28. новембар 1912.

¹²⁰⁷ АСАНУ, ФСД, 14435, IV, 95, Београд, јануар – септембар 1912.

Росић и Гаврило Дожић (ова традиција се наставила и у другој половини 20. века, наиме, професори богословије били су патријарх Павле и садашњи патријарх Иринеј). Из ње су проистекли преосвештенства: митрополит скопски Севастијан Дебељаковић, епископ пећки Јеротеј, епископ рашко-призренски Серафим, епископ скадарски Виктор, епископ штипски Сава Јовановић Чешниковић. Потоњи професори те школе били су: Сава Јакић, Василије М. Десић, Дамљан Прљинчевић, Апостол Филиповић, Сима Савић, Дамјан Исаиловић, Григорије Божовић, Јанићије Денић, Тома Бурковић. Професори у другим српским средњим школама били су: Митар Обрадовић, Јеврем Игумановић, Ђорђе Васић, Ђорђе Ђорђевић, Јеротије Гавриловић, Крста Зивгаревић, Станоје Рашић... Многи ученици су оставили значајан траг као учитељи: Дена Ст. Дебељковић, Данило Катанић, Стојан Капетановић, Андреја Гроздановић, Антоније Ст. Љамић, Арсеније Шијаковић... Богословија је изнедрила значајне националне раднике, трговце, чиновнике, адвокате, судије...

Од оснивања богословије није било ниједног примера групног исламизовања, а често су спречавана и појединачна. Да је само то био резултат на пропагандно-политичком плану, богословија би и те како оправдала своје постојање. Наравно да то није био њен једини успех, он је можда само најочигледнији. Само сазнање да Православна српска богословија постоји у Старој Србији било је довољно да се српски народ осети сигурнијим, национално свеснијим и јачим. Призренска богословија, осим што је просвећивала и уздизала српско становништво, омогућила је влади Србије да преко ње шири свој утицај међу Србима у Османском царству, све своје идеје остваривала је преко њених наставника и ректора. Може се рећи да је она била истурено одељење Министарства спољних послова све до појаве првих конзулата а после тога била је својеврсни српски конзулат у Призрену. Српској пропаганди је у то доба и те како била потребна једна оваква школа ради спровођења свог национално-политичког плана у крајевима под Османским царством.¹²⁰⁸

Преко Руског конзулата добијала је и слала писма и чекове, као и старине које је експедицонала у Београд. Када год су у Призрену почињали немири, из Конзулата је у богословију долазио каваз Сејди Ука и обично говорио: „поздравио господар, да немате ништа гајле (бриге), овој Турци имају нешто међу себе“. И при том остајао испред богословије и шетао поред Бистрице док год не прође „гужва“.¹²⁰⁹

8. Биографије ректора богословије

Сава (Ђорђе), Дечанац (Бараћ) ректор призренске богословије, епископ жички (Гњеждани код Новог Пазара, 13. X 1831 – Чачак, 29. V 1913). Потиче из угледне и многољудне

¹²⁰⁸ Александра Новаков, *Пропагандно политички и културни значај Православне српске богословије у Призрену (1871–1890)*, Косово и Метохија у цивилизацијским токовима, књ. 3, Косовска Митровица 2010, 247–263.

¹²⁰⁹ Прота Ст. М. Димитријевић, *Братство*, књ. 29, год 17 (1923), 201–214.

породице, од мајке Марте и оца Димитрија. Основну писменост стекао је у приватној школи у Новом Пазару. Са родитељима је 1850. године отишао у Дечане на поклоњење Светом краљу и одлучио да остане и да се школује. У Дечанима је добио основно образовање, завршио манастирску школу и био искушеник. Замонашен је на Божић 1855, рукоположен је од митрополита рашко-призренског Мелетија у чин ђаконa 2. марта 1855. у Дежеви, а у чин јеромонаха 17. марта у храму Светих апостола Петра и Павла. По рукоположењу, постао је духовник дечанског метоха у Пироту.¹²¹⁰ Као дечански јеромонах походио је готово сва већа места на Балканском полуострву, од Београда до Софије и од Сарајева до Скадра и Солуна, ради прикупљања милостиње за манастир Дечане.¹²¹¹ Распродавши сву своју имовину, отишао је 1861. на школовање у Београдску богословију. Када су Турци 1862. бомбардовали Београд са Калемегдана, борио се на барикадама града. По завршетку богословије 1864. године био је постављен за учитеља у Пећи и за кратко време подигао је ниво наставе на онај који је био у Кнежевини Србији и увећао број ђака са 80 на 200. Био је познат и као проповедник. Учитељ у Пећи био је до 1867,¹²¹² када је са благословом и препоруком митрополита Михаила уписао Кијевску духовну академију и завршио је 1871. са степеном кандидата богословља. По повратку из Русије, августа исте године, постављен је за првог ректора новоотворене Призренске богословије као најподеснија личност Старе Србије.¹²¹³ Дошавши у Призрен, отишао је код митрополита Мелетија са којим је био у пријатељским односима.¹²¹⁴ Не зна се тачно шта је отац Сава предавао у Призрену, али је извесно да је као неко ко је завршио Духовну академију предавао богословске предмете. У Призрену се није баш најбоље снашао. Сментао му је ауторитет и утицај Игуманова, Јастребова, па и колеге Ставрића. Министарство Србије и митрополит Михаило су га опозвали из Призрена већ 1873. године, због страха за опстанак богословије. Бојали су се да ће неслога међу наставницима угрозити саму школу, посебно су били иритирани његовим причама да богословију не финансира Игуманов већ Кнежевина Србија. Призрену се одужио тиме што је написао рад о њему, који је објављен 1888. године у *Браству*.

У српско-турским ратовима (1876–1878) био је командант дежевско-ибарских устаника. Добио је архимандритски чин маја 1878. године. Био је члан и председник Одбора из Старе Србије и Македоније. Тај народ га је опуноважио да заступа његове интересе на Берлинском конгресу.¹²¹⁵

¹²¹⁰ Сава, епископ шумадијски, наведено дело, 433.

¹²¹¹ ПЗ НБС Фонд ЈХВ, Р, 413/IX/5, Соко Бања 1. мај 1920. Сава Дечанац је од нишких првака послат у Подујево да упозори Серафима Ристића да не предаје жалбе хришћана великом везиру да не би завршио на вешалима, међутим, Дечанац је касно стигао, молба је предата и уз много среће Ристић је остао жив (Весна Секулић, поговор књизи Серафим Ристић, *Плач Старе Србије*, 69–70).

¹²¹² ПЗ НБС Фонд ЈХВ, Р, 413/IX/5, Соко Бања, 1. мај 1920.

¹²¹³ Др Љубомир Дурковић Јакшић, *Живот и рад епископа Саве Дечанца*, Епископ жички Сава Дечанац и његов преглед жичке епархије 1892–1896, Краљево, 1989.

¹²¹⁴ Милојко Веселиновић, *Митрополит Мелетије...*, 285.

¹²¹⁵ *Грађа за историју...*, III/II, 316.

Након Берлинског конгреса постављен је за администратора Врањске епископије (1878–1882). На том месту био је поверљива личност Српске владе у односима са народом Старе Србије. Учествовао је при повлачењу границе Србије према Османском царству. Када је Врањска епископија спојена са Нишком, постављен је за члана Ужичке конзисторије а касније и за члана Нишке конзисторије (1882–1885, 1886–1890). У Нишу је основао Друштво избеглица из Старе Србије и организовао митинге Старосрбијанаца 1885. године. Учествовао је у српско-бугарском рату као командант Другог добровољачког одреда (1885).¹²¹⁶ Био је међу оснивачима Свештеничког удружења (1889), председник његове прве редовне скупштине у Нишу и председник Управног одбора. После одступања митрополита Михаила понуђен му је епископски чин који он није прихватио.

За епископа жичког посвећен је 15. јула 1890. Сава је обишао своју епархију први пут 1892. године. Следеће године објавио је опширан извештај. Други део епархије обишао је 1896. и извештај о томе поднео Светом архијерејском сабору.¹²¹⁷ Када је митрополит Михаило преминуо, Сава се налазио у Хиландару па се хитно вратио како би, као најстарији по постављењу епископ, председавао Сабору и управљао митрополијом до доласка новог митрополита.

Епископ Сава се током целог живота осећао као сабрат манастира Дечани и зато је као своје презиме узео Дечанац. Последњи пут је пропутовао Старом Србијом 1912. године.¹²¹⁸ Сава је 1896. информисао министра иностраних дела Стојана Новаковића у каквом се стању налазе Призренска и Скопска митрополија и шта би требало да ураде Срби епископи да се стање поправи.¹²¹⁹

Оставио је драгоцене извештаје о канонским посетама по својој епархији, који су штампани као књига, а садрже податке о манастирима и парохијским храмовима. Био је добар беседник, познат по писању посланица, од којих је преко 20 објављено у периодици или као посебна издања. Бавио се народним просвећивањем, писао чланке о Старој Србији и Македонији и проблемима у народу (о удаји, отимању девојака, браковима несразмерним по годинама, удовичком фонду) и своје текстове, као Сава Дечанац, објављивао у *Просветном гласнику*, *Гласнику Српске цркве*, *Веснику Српске цркве*, *Српском Сиону*, *Духовном листу*, *Вечерњим новостима*, *Црквеном гласнику*, *Браству*, *Македонији*, *Великој Србији*. Био је председник више хуманих и просветних удружења. Своје непокретно и покретно имање, у вредности од 200.000 динара, оставио је српској држави у просветне и добротворне сврхе. Пред властима је штитио интерес цркве и свештенства. Радио је на развоју пољопривреде.

¹²¹⁶ ПЗ НБС Фонд ЈХВ, Р, 413/IX/5, Соко Бања, 1. мај 1920.

¹²¹⁷ Протосинђел Хаџи Никодим Ђураков, *Ректори Призренске богословије*, Манастир Светог Романа 2001, 39.

¹²¹⁸ Др Љубомир Дурковић Јакшић, наведено дело, 25.

¹²¹⁹ АС, МИД ППО, 1896, ред 156, Краљево, 12. април 1896.

Одликован је Карађорђевом звездом са мачевима, три пута Таковским крстом (I, II, V степена), Орденом Светог Саве I реда, Даниловим орденом II реда, Орденом Белог орла IV реда, Медаљом за ревносну службу и ратном споменицом.

Желео је да га сахране у манастиру Дечани, али због ратних неприлика то није било могуће, те је привремено сахрањен у манастиру Жичи. На Видовдан 1936. године пренесен је у манастир Дечани где је сахрањен свечано, у присуству великог броја људи и изасланика патријарха, митрополита Гаврила Дожића и Николаја Велимировића.¹²²⁰

Дела: *Извешће Свјетјејшему архијерејском сабору о каноничној визитацији епископа жичког Саве Дечанца*, Београд 1893; *Владалац и народ. Крунисање и миропомазање владаоца, дужности његове и народне*, Београд 1897; *Манастири у Краљевини Србији, поглед на њихову судбину од 1200–1900*, Београд 1899; *Монаштво и чиновничко-удовички фонд*, Београд 1902; *Помозимо Високим Дечанима*, Београд 1902; *Дечани и српски народ*, Београд 1904; *Дечани и српски народ*, други део, Београд 1905; *Право свештенства у цркви. Баконска права*, Београд 1905; *Важи ли за цркву раишчињење свештених лица кад је оно као последица пресуда грађанских судова*, Београд 1908; *Бракови у несразмерним годинама*, Београд 1909; *Накнадно о браковима у несразмерним годинама*, Београд 1910; *Удавање, одбегавање и отимање девојака*, Београд 1910.¹²²¹

Илија Ставрић, професор, уредник листа *Призрен*, национални радник (Градачац, Босна, 1840 – Призрен, 20. II 1879). У Тузли је завршио четири разреда основне школе са врло добрим успехом. Као један од првих ученика из Босне уписао је Београдску богословију 1856.¹²²² Вредан и способан, са великим гласовним могућностима, препоручен је за студента Кијевске духовне академије. Академију је завршио 1865. године као кандидат богословља. У Кијеву се дружио са сином Симе Игуманова и веома често био њихов гост. Након Манојлове смрти (1865) у Кијеву је остао још годину дана код Симе Игуманова. Прихватио је његов план да из Кијева оде у Призрен и тамо буде учитељ са платом од 300 рубаља годишње, или 100 дуката. Игуманов је о Ставрићу мислио да, осим што је образован, својим карактером може бити пример и узор Србима у Призрену. Ставрић је већ у јулу 1866. године био у Призрену¹²²³ и са Милуном Новичићем отворио први и други разред продужене школе.

Врло брзо након доласка у Призрен постао је централна личност града, веома омиљен и поштован код својих суграђана. Када су у Београду правили планове за отварање богословије у Пећи или Призрену, имали су у виду Илију Ставрића као једног од наставника те школе. Када је богословија отворена, постао је њен наставник. Надао се да ће бити

¹²²⁰ Др Љубомир Дурковић Јакшић, наведено дело, 25.

¹²²¹ Комплетна библиографија радова налази се у књизи: Др Љубомир Дурковић Јакшић, наведено дело.

¹²²² АС, МПс, VIII, 51, 1856, Београд, 5. септембар 1856.

¹²²³ Векослав Станковић, *Живот и дело Илије Н. Ставрића*, Баштина, 1998–1999, св. 9–10, 213–214.

постављен за управитеља, као што су желели Игуманов и Јастребов, али једина препрека за остварење тог циља била је та што није био монашко лице. Сима Игуманов је своје планове говорио митрополиту Михаилу и намеру да се Ставрић замонаши и да га митрополит Мелетије постави за викарног призренског епископа.¹²²⁴

Почетком школске 1873/4. на место управитеља богословије постављен је Ставрић.¹²²⁵ За време Велике источне кризе остао је у Призрену, за разлику од других учитеља који нису били са подручја Старе Србије. Илија Ставрић био је човек од поверења српске владе и често је слао своје извештаје о стању у Призрену и околини.

Био је уредник листа *Призрен* за српски језик (1871–1875).¹²²⁶ Успео је да одбрани српски језик у Призрену у тренутку када је Абдурахман-паша, велики бугарофил, хтео да га замени бугарским.¹²²⁷ Абдурахман-паша, који је желео да буде главни уредник *Призрена* и који је сваку реч контролисао, од Ставрића је захтевао да сваког дана долази у штампарију, а при том му није дозволио да се повуче са места уредника.¹²²⁸

Осим што је био управитељ богословије и новинар, био је и писар Симе Игуманова и призренске Црквено-школске општине која је баш у време излажења *Призрена* водила парницу око Цркве Светог Спаса. Њена кореспонденција, коју је водио Ставрић, била је веома опширна.

Дописивао се са Симом Игумановим, митрополитом Михаилом, Пантом Срећковићем и митрополитом Мелетијем. Говорио је руски а турским језиком се служио.¹²²⁹ Имао је литерарне склоности. Сахрањен је у порти Цркве Светог Ђорђа.¹²³⁰

Петар Костић, професор, ректор, национални и просветни радник (Призрен, 24. VI 1852 – Скопље, 12. VII 1934). Пореклом је из Брода (Гора), из породице Лековци. Син је Анастасије и Косте, трговца. У Призрену је завршио основну школу (1859–1864) и два разреда гимназије (1866–1868). Учио је обућарски занат (1868–1869). Захваљујући материјалној помоћи Симе Игуманова наставио је школовање у београдској богословији (1869–1873), као државни питомац.¹²³¹ После завршеног школовања постављен је за наставника призренске богословије (1873). Предавао је српски, црквенословенски језик и догматичко богословље. После смрти управитеља богословије Илије Ставрића 1879, вршио је дужност управитеља од фебруара до априла 1880. За управитеља богословије постављен је јануара 1883. Крајем 1884. отишао је у

¹²²⁴ АСАНУ, ЈР26/917, XXVI/13, Београд, 31. јануар 1873.

¹²²⁵ Ђоко Слијепчевић, *Прилози...*, св.6, 469.

¹²²⁶ АСАНУ, ЈР, 26/891, XXVI/13, Београд, 12. јун 1871.

¹²²⁷ Петар Костић, *Илија Н. Ставрић*, Босанска вила 1910, бр. 20–22, 318–319.

¹²²⁸ Радмила Поповић-Петковић, *Око издавања листа Призрен*, *Vietari Arkiviti të Kosovës, Prishtinë* 1970, 100.

¹²²⁹ Петар Костић, *Илија Н. Ставрић...*, 318–319.

¹²³⁰ Протосинђел Хаџи Никодим Ђураков, наведено дело, 43.

¹²³¹ Као ученик богословије 1870. године претплатио се на књигу: *Златотворно село, једна пријатна и истинита повест за добре сеоске школе и разумне сељаци*, Сомбор 1870 (Пренумерација на српску књигу, необјављена грађа у Матици српској).

Цариград да тражи дозволу за штампање школских књига за потребе школа у Старој Србији. Захваљујући својој способности и личним везама, успео је да добије тражену дозволу (1885). На месту управника богословије био је до априла 1889. године када га је заменио Мелентије Вујић. Костић је и даље био повереник Српске владе и одржавао везе са османским властима у вези са богословијом и осталим школама у Старој Србији. Био је члан Црквено-школске општине и заступао ректора код османских власти јер је знао турски језик. Био је надзорник основних школа и председник Просветне комисије. Водио је рачуна о школству на целом подручју Старе Србије, постављао учитеље, бринуо о њиховом финансирању, подизао је школске зграде и снабдевао их уџбеницима. Као приватну школу отворио је „Дом науке“, српску гимназију у Солуну (1894), чији је био директор и наставник. У призренску богословију вратио се 1897. Као члан Призренске црквене општине дошао је у сукоб са митрополитом рашко-призренским Дионисијем и већ следеће године био премештен у Скопље на место референта за основне школе, са поверљивом мисијом у Српском конзулату. Овај сукоб је допринео да се српско становништво у Призрену окрене против митрополита. Две године касније постављен је за секретара Велешко-дебарске епархије, а фебруара 1901. враћен на дужност просветног референта у Скопље.¹²³² Био је незадовољан и огорчен због ових премештања и тражио је повратак у Призрен. Уз помоћ митрополита Нићифора вратио се у Призрен 1901. на место секретара Митрополије и на тој дужности остао до 1920. Био је посланик, председавајући и председник Скупштине отоманских Срба у Скопљу 1909. За време балканских ратова радио је при штабу Треће армије у Призрену. Као секретар Рашко-призренске митрополије поднео је молбу да се пензионише. Министарство иностраних послова молбу је проследило Министарству просвете с напоменом да „Костић као стари просветни радник заслужује сваку пажњу и благонаклону оцену.“¹²³³ За време Првог светског рата био је интерниран у Бугарску (1916–1918).

На платном списку богословије налазио се од 1919. добивши звање титуларног професора, али није био у настави. Постављен је 1922. године за начелника непосредних пореза Министарства финансија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Тридесетих година био је изабран за сенатора Косовско-метохијске области. Када је његов син Драгутин отишао у аудијенцију код краља Александра, краљ му је рекао: „Петар Костић има бити сенатор док је жив.“¹²³⁴

Српска влада се интересовала за Костића и његову политичку опредељеност па је о томе питала посредно аустријског конзула у Призрену. Он је рекао да је Костић потпуно

¹²³² Јован Хаџи Васиљевић, *Петар Костић*, Браство, 1934, књ. XXVIII, 219.

¹²³³ АС, МИД ППО, 1913, ред 518, Београд, 10. август 1913.

¹²³⁴ ПЗ НБС, Фонд ЈХВ, Р, 413/П/87, Призрен, 19. октобар 1933.

руски човек, веома одан Јастребову и, што се тиче унутрашње српске политике, мисли исто што и Русија и да је на страни Ристића и радикала.¹²³⁵

Као просветни и национални радник, био је иницијатор за оснивање многих организација. Основао је Црквено-певачко друштво „Свети Урош“ (1885),¹²³⁶ Друштво „Свети Сава“, Друштво „Света Недеља“, Пододбор Друштва „Књегиња Јубица“. Био је први председник Управног одбора за градњу електричне централе, почасни члан Српског пољопривредног друштва у Београду, члан Соколског друштва, дописни члан Скопског научног друштва и Певачког друштва „Цар Урош“. Био је члан Управног и Надзорног одбора Фонда Цркве Светог Ђорђа. Одликован је Орденом Светог Саве III и II реда, Карађорђевоом звездом IV степена, орденом Југословенске круне IV степена, медаљом Друштва Светог Саве.¹²³⁷ Уживао је велики ауторитет како код Срба тако и код Арбанаса и Турака.

Бавио се историјом и етнографијом.¹²³⁸ Записивао је народне умотворине и описивао старе српске обичаје и обреде. Петар Костић је под псеудонимом Величко Трпић (који је и касније користио) написао критику на Милојевићев *Путонис дела праве (Старе) Србије* под насловом: *Милош С. Милојевић у Призрену и његовој околини*, Београд 1880. Са сигурношћу се може рећи да је овај рад написан под будним оком Ивана Јастребова, ако не и његовом иницијативом, а рад је у Србији схваћен као атак на једног српског националног радника. Једном приликом Јован Ристић је и лично Костићу замерио на овако изреченој критици.¹²³⁹

Своје радове објављивао је *Браству* (1902, 1911, 1921, 1925), у календару *Голуб* (1908), *Годишњици Николе Чупића* (1909, 1911), *Босанској вили* (1910), *Споменику СКА* (1910, 1922), *Васкрсењу* (1914), *Јужној Србији* (1922, 1923), *Јужном прегледу* (1927–1928, 1930–1931, 1933–1934), *Гласнику Скопског научног друштва* (1928–1929), *Природи и науци* (1930), *Гласнику Етнографског музеја* (1931, 1932), *Виделу*, *Српској застави* и *Српском Косову*. Након пензионисања написао је на основу својих сећања: *Црквени живот православних Срба у Призрену и његовој околини у 19. веку*, *Просветно-културни живот православних Срба у Призрену и његовој околини у 19. и 20. веку* и *Споменицу педесетогодишњице рада Богословског учитељске школе у Призрену*. За књигу *Црквени живот...* добио је награду Српске краљевске академије из Задужбине архимандрита Нићифора Дучића.

Колико је Петар Костић био важна личност у богословији, и кад није био управитељ, говори богослов Марко Цемовић. Наиме, његов друг и он, млади Васојевићи,

¹²³⁵ *Грађа за историју ...*, IV/II, 112–113.

¹²³⁶ Векослав Станковић, Милорад Долашевић, наведено дело, 17–19.

¹²³⁷ Петар Костић, *Моја аутобиографија*, Јужни преглед, 1934, 8–9, 204.

¹²³⁸ Јован Цвијић је с јесени 1910. године био у Призрену и замолио је Петра Костића да напише нешто „о овдашњим“ насељима и да ће тиме учинити огромну услугу не само науци, него и српској народности. (АС, ЛБК 625, 11. децембар 1910).

¹²³⁹ Петар Костић, *Аутобиографија...*, 88.

стигли су у богословију септембра 1889. године. Како у њој више није било места за благодјејанце, били су очајни и само су желели да се безбедно врате својим кућама. Њихови старији земљаци су их тешили да ништа није готово док се они не консултују са Костићем. То су и учинили. Отишли су код Костића кући, и изложили проблем. Он им је рекао да не долази у обзир да се врате кући и да ће бити примљени у богословију, с тим да ће се један хранити код њега у кући, а други код ректора.¹²⁴⁰

Био је у пропагандној служби и радио је на интересима Српског народа. Залагао се да се Србима даје оружје како би могли да се бране од Арбанаса.¹²⁴¹

Био је у пријатељским односима са Иваном Јастребовом, чак му је уступио део прикупљених песама за његову збирку.

Оставио је аутобиографске податке који су драгоцени извор за историју Срба у Старој Србији. Дописивао се више деценија са многим значајним личностима: митрополитом Михаилом, Љубомиром Ковачевићем (1881–1921), Стојаном Новаковићем, Јованом Хаџи Васиљевићем. Његова обимна преписка чува се у Архиву Србије, Архиву САНУ и Народној библиотеци Србије.

Оженио се Марицом 1876. Имали су десеторо деце: Драгутина, Милку, Наду, Драгутина (поново), Данку, Достану, Милоша (погинуо 1914), Владу, Лепосаву и Александру.¹²⁴² Сахрањен је на призренском гробљу.¹²⁴³

Дела: Величко Трпић, *Милош С. Милојевић у Призрену и околини*, Београд 1880; *Споменица педесетогодишњице рада Богословско учитељске школе у Призрену*, Београд 1925; *Црквени живот православних Срба у Призрену и његовој околини у 19. веку, са успоменама писца*, Београд 1928; *Просветно-културни живот православних Срба у Призрену и његовој околини у 19. и 20. веку са успоменом писца*, Скопље 1933.¹²⁴⁴

Мелентије (Љубомир), Вујић, ректор, епископ тимочки (Осеченица код Ваљева, 8. VIII 1857 – Хиландар, 7. XI 1921). Отац Живојин, мајка Ана. Три разреда основне школе завршио је у селу Крчмаре (1870), а нижу гимназију као благодјејанац у Београду (1874–1876). Након завршеног школовања постао је искушеник манастира Боговађе. Замонашен је 7. јула 1877. у манастиру Враћевшници, за јерођакона рукоположен 8. јула, а за јеромонаха 23. децембра исте године. богословију је завршио у Београду (1879–1883). Као јеромонах постао је старешина манастира Раковице 12. септембра 1882. и на том положају био до 30. јуна 1883. У време свог старешинства поправио је цркву, подигао споредну зграду и обновио сточни

¹²⁴⁰ Марко П. Цемовић, наведено дело, 460.

¹²⁴¹ *Документи...*, књ. 2, св. 4/2, 692–693.

¹²⁴² Петар Костић, *Аутобиографија...*, 26–27.

¹²⁴³ В. Ивошевић, *Петар Костић, ректор богословско учитељске школе*, ВСУЈ, 1965, 17, 389, 4.

¹²⁴⁴ Александра Новаков, *Костић, Петар*, СБР 5, Нови Сад 2011.

фонд.¹²⁴⁵ Препоручен од стране митрополита Михаила, школовање је наставио на Кијевској духовној академији у Русији (1884–1888).¹²⁴⁶ Захваљујући митрополиту, добио је стипендију од руског Светог синода и био једини странац који је примљен у општежиће Академије. Добио је титулу кандидата богословља.¹²⁴⁷ У Србију се вратио 1888, али није желео да служи у неканонској јерархији па је посредством Владимира Карића и митрополита Михаила отишао у призренску богословију 1888, где је следеће године постављен за ректора.¹²⁴⁸ У богословији је предавао више богословских предмета: догматику, Свето писмо Новог завета, пастирско богословље и Свето писмо Старог завета.¹²⁴⁹

За време његовог ректорства подигнута је нова зграда, богословија је прерасла у шесторазредну Богословско-учитељску школу, проширен је наставни план, уведени нови предмети, увећан је број наставника и ученика, повећан буџет за школу, заведено општежиће, уведене су ђачке униформе... Односи између школе и митрополита Мелетија били су поправљени, више ученика и ученица послато је на даље школовање у Београд, Цариград и Кијев. Радио је на обнављању и отварању основних школа. Путовао је по Старој Србији ради мирења завађених, прегледања манастира, цркава и школа. Ишао је и на Свету гору.¹²⁵⁰

Српска влада планирала је да Мелентија Вујића (1890) постави за митрополита рашко-призренског после смрти митрополита Мелетија.¹²⁵¹

За епископа обновљене Тимочке епархије изабран је и хиротонисан у Београду 22. новембра 1891. Врло предано је управљао својом епархијом и залагао се за верско просвећивање својих верника. Путовао је у Јерусалим. Министарство спољних послова га је замолило да се информише о стању у манастиру Хиландару. За кратко време је схватио да у манастиру постоје две струје, српска и бугарска, и да је то разлог неслоге међу калуђерима, па је саветовао да се повећа број Срба монаха у манастиру.¹²⁵² Све време еписковања у свакој прилици борио се за побољшање материјалног стања свештеника. Како у томе није успео, отишао је са места епископа 1911. Пензионисао се 15. јуна 1913. и разрешио свих епархијских дужности. Као пензионисани епископ настанио се у манастиру Хиландару и духовно га обновио тако што је увећао братство својим ученицима које је доводио из Србије. Први светски рат провео је у Хиландару. Након рата отишао је у Србију и том приликом поднео Светом архијерејском сабору извештај о стању у манастиру Хиландару. Српска црква

¹²⁴⁵ Архимандрит Рувим, *Манастир Раковица*, Београд 1909, 58–59.

¹²⁴⁶ АС, ПО, V–30/42, Зајечар, 22. јануар 1895.

¹²⁴⁷ Протојереј др Предраг Пузовић, *Избор Мелентија Вујића за епископа тимочког*, Прилози за историју СПЦ, Ниш 1997, 271.

¹²⁴⁸ Михаило Војводић, *Стојан Новаковић и Владимир Карић...*, 68.

¹²⁴⁹ АС, МИД ППО, 1891, ред 99, Призрен, 5. јун 1891.

¹²⁵⁰ АС, ПО, V–30/42, Зајечар, 22. јануар 1895.

¹²⁵¹ *Грађа за историју...*, V/I, 415.

¹²⁵² Радмила Радић, *Хиландар...*, 52–53.

га је именовала за свог званичног представника који ће уредити манастирски живот у сагласности са манастирским уставом. У Хиландар се вратио 26. септембра 1921, али је брзо преминуо. Сахрањен је крај хиландарске гробљанске цркве.

Два пута је походио Свету земљу, путовао је по целој Палестини.¹²⁵³ Био је утемељивач: Друштва за помагање и васпитање сироте и напуштене деце, Друштва Светог Саве, Удружења свештеника, Монашког удружења, члан Српске књижевне задруге. Одликован Орденом Светог Саве I реда (1894).¹²⁵⁴

Бавио се писањем пастирских, духовних, богословских и историјских радова. Био је сарадник *Весника Српске цркве*. Као тимочки епископ писао је и објављивао: беседе, посланице, радове о *Светим тајнама по учењу Православне цркве*, *О Часном крсту и крсном знаку*, *Историјске заслуге српског свештенства у служби Светог Православља и народа свог*, *Огледај се* и др. У Хиландару је преводио црквене књиге. Велики део његових радова још је у рукописима.

У свом селу подигао је три камене чесме, цркви у Крчмару поклањао иконе, свечану камену трпезу, свећњаке и помагао подизање нове школе. Радио је на верском просвећивању своје пастве.¹²⁵⁵

Дела: *О тајни причешћа, исповјести и нечиста савест*, Зајечар, 1894; *Буди задовољан оним што ти је Бог дао*, Зајечар 1894; *Духовна градина, Збирка мудрих изрека Светих отаца за духовни живот*, Крагујевац 1926; *Духовно злато којим се небо купује*, Београд 1981.¹²⁵⁶

Иларион С. (Иван), Весић, архимандрит, ректор богословије (Пепељевац код Крушевца, 22. X 1852 – Крушевац, 7. VIII 1906). Деда Веса Ћирковић био је срески начелник, отац Станоје и мајка Стоја. Основно образовање стекао је у Крушевцу, гимназију похађао у Крагујевцу и Београду. Био је учитељ у селу Велући (29. XII 1869–1871). За ђакона га је рукоположио епископ ужички Јоаникије 16. јула, а за свештеника 1. августа 1871. Постављен је за пароха рашко-трнавског у Студеничком срезу 1871. Потом је премештен у родно село где је службовао од 1873. до 1887. Један је од оснивача Ћачког фонда у Крушевцу, са задатком да се сиромашним ученицима материјално помогне. Био је ожењен Спасенијом која је преминула 1887. Кијевску академију уписао је 1887. и тамо провео четири године. Вратио се у Србију и замонашио 1. новембра 1891. Добио је чин архимандрита и постављен је за ректора призренске богословије. На место ректора биран је два пута (1891–1896. и 1904–1906). богословију је преуредио у шесторазредну богословску учитељску школу, проширио јој зграду, направио школску кухињу и трпезарију.

¹²⁵³Протосинђел Хаџи Никодим Ђураков, наведено дело, 79.

¹²⁵⁴АС, ПО, V–30/42, Зајечар, 22. јануар 1895.

¹²⁵⁵Сава, епископ шумадијски, наведено дело, 311–312.

¹²⁵⁶Александра Новаков, *Вујић, Мелентије*, СБР 2, Нови Сад 2006.

Писао је и штампао годишње извештаје богословије у којима су и његови даровити говори. За директора гимназије у Скопљу постављен је 1896, а био је и наставник. Управитељ манастира Раковца постао је 1898. По својој молби 1899. разрешен је манастирских дужности јер је прихватио да буде наставник и заступник ректора богословије Свети Сава у Београду (1901/2 и 1902/3).

Био је председник Удружења свештенства монашког реда. Краљ Александар Обреновић планирао га је да разреши Дечанско питање и да као познавалац прилика у Метохији овај манастир поврати Српској православној цркви. Мајски преврат прекинуо је ову активност. Био је војни свештеник. Пензионисао се и повукао у Крушевац 1903. Од 1904. до смрти био је ректор Призренске богословије. Митрополит рашко-призренски Нићифор одликовао га је правом ношења митре при богослужењу. Орден Светог Саве III реда добио је 1896.

На њега је „бачена клевета“ да је несавесно руководио интернатом и да се обогатио. То је било објављено у часопису *Мали журнал* из 1897. Весић је тражио да се прегледа његов рад и да се клевета суди.¹²⁵⁷

Два пута је био кандидат за митрополита, једном за рашко-призренског (1896) а други пут за Скопског митрополита (април 1905). Дао је пристанак да прими турско поданство и да постане митрополит али то се није догодило.¹²⁵⁸ Иларион Весић је имао ћерку Даринку која је била удата за свештеника Љубомира Тривуновића, живели су у Крушевцу.

Дела: *Извештај о стању Православне српске богословско-учитељске школе у Призрену у 1891/2. и 1892/3. школској години*, Београд 1893; *Извештај о стању Српске православне Богословско-учитељске школе у Призрену за 1894/5 школску годину*, Крушевац 1895; *Извештај о стању Српске православне богословско-учитељске школе у Призрену, у 1895/6. школској години*, Београд 1896; *Утицај хришћанства на морал, просвету и културу човечанства*, Скопље 1897; *Православне школе српског народа царских поданика у вароши Скопљу*, Скопље 1897; *Свештено предање као извор Божијег откривења и разна мишљења о њему*, Београд 1898; *О значају живота и рада Стевана Немање за политички и религиозни живот срп. народа*, Београд 1899; *О срећи. Где траже срећу и где је треба тражити?*, Београд 1900; *Погледи на припрему и васпитање свештеничких кандидата*, Београд 1900; *Исус Христос и његова наука*, Београд 1902; *Извештај о Српској богословији у Призрену за школску 1904/5*, Крушевац, 1905; *Извештај о ученичком владању и успеху*, Крушевац 1906.¹²⁵⁹

¹²⁵⁷ АС, МИД ППО, 1899, ред 68, Београд, 29. март 1899.

¹²⁵⁸ АЈ, ЈЛП, 80/22/392–396, Призрен, 31. март 1905.

¹²⁵⁹ АС, МИД ППО, 1897, ред 87, Београд, 9. август 1897; Шематизам Србије, 1895 – 1906; *Српски сион*, 1896, 448, 518, 535; *Цариградски гласник*, 1906, бр. 32–35; Живан Живановић, *Политичка историја Србије у другој половини 19. века*, I–IV, Београд 1923–1925, IV, 115; *Сто година гимназије у Крушевцу*, Крушевац 1965, 140; Драгић Илић, *Послушања*, Крушевац 2001.

Живко Бранковић (Арсеније), ректор, архимандрит (Пожаревац, 10. II 1847–?, после 1914). Отац Стеван, мајка Цвета. Основну школу (1855–1859) и трговачку школу завршио је у Пожаревцу 1859/60, гимназију у Београду 1860/61 и 1861/2 и Пожаревцу 1862/3–1863/4 а богословију у Београду 1864/5. До краја 1867/8. Као народни учитељ и учитељ црквеног певања радио је у Баточини (1869–1871), Пожаревцу (1871–1879), Алексинцу (1879–1880) и у Београду (1880–1883). У београдској Вазнесењској цркви служио је као ђакон 1869. У Пожаревцу 1883–1885. био је капелан у цркви и учитељ у Нижој гимназији где је предавао црквено појање. Као учитељ у Нишу (1886–1889) обављао је и послове секретара епархијске конзисторије. Био је редован члан епархијског духовног суда. Радио је као члан одбора за доношење правила удружења свештенства и био активан у Црвеном крсту. Чин протојереја добио је 1893. године. Члан Београдског духовног суда 1897. За ректора Призренске богословије био је постављен 5. септембра 1897. али на то место је дошао тек фебруара 1898, јер је у Скопљу чекао дозволу турских власти. Био је добар познавалац литургијских предмета и црквеног устава. Сам је врло успешно водио економат богословије. Из Призрена и са места ректора отишао је августа 1899. у Београд на место председника Духовног суда. На подстицај митрополита Инокентија замонашио се 1900. Те исте године је и пензионисан. Старшина српског подворја у Москви био је од 1901. до 1905, где се показао као врстан радник. Архимандрит манастира Раковице постао је 1905. Као дугогодишњи јавни радник на просветно-црквеном плану 1905. био је и кандидат за епископа шабачког, али није изабран јер није завршио Духовну академију. Постављен је за старшину манастира Раковице и за управника монашке школе манастира Раковица (1905–1914). Као старшина допринео је да манастир економски ојача. Радио је на обнављању воћарства, виноградарства и сточарства, од чега је манастир имао велике приходе. За време његове управе манастир је добио телефонску везу са Београдом. Био је председник главног одбора Монашког удружења (1908). Био је покретач и власник листа *Духовна стража*, који је излазио у Београду од 1908. до 1910. Учествовао је у Српско турским ратовима 1876–1878, као писар а касније ђакон Врховне команде. Био је ожењен Персидом која је преминула 1874. Имали су троје деце. Био је одликован: Споменицом за ослобођење и независност (1876), Крстом Друштва Црвеног крста 1886, Орденом Светог Саве V реда 1896 и протским крстом 1893.

ДЕЛУ: *Црквено правило с објашњењима и поретком богослужења*, Београд 1894.¹²⁶⁰

¹²⁶⁰Шематизам Србије, 1869–1912; *Српски сион*, 1900, 423; Јеромонах Платон, *Српско подворје у Москви*, Београд 1901, 58–59; Архимандрит Рувим, *Манастир Раковица*, Београд 1909, 82–85; Душан Кашић, *Манастир Раковица*, Београд 1970, 56; Ђорђе Д. Перић, *Ректор и професор Призренске богословије Арсеније (Живко) Бранковић, знаменит појац и сарадник Стевана Мокрањца*, Историја и значај Призренске богословије, Ниш 2013, 159–168.

Добросав М. Ковачевић, протојереј, ректор (Суботица код Коцељеве, 1869 – Сремски Карловци, 9. X 1929). Завршио је четири разреда гимназије и богословију у Београду деведесетих година XIX в. Школовање је наставио на Духовној академији у Кијеву као државни питомац (1893–1894). Био је предавач хришћанске науке у Трећој београдској гимназији (1894–1895), учитељској школи у Алексинцу (1895–1899), Првој гимназији у Београду (1899), професор Богословије Св. Сава (1901–1908), хришћанске науке у Другој гимназији (1903–1905) и катихета Више женске школе у Београду (1904). Такође је био протопрезвитер града Београда и члан Главног просветног савета. Био је ректор богословије у Призрену (1908–1909). У богословији је помагао ђачку дружину „Растко“. Вратио се у Богословију Св. Саве 1909. и предавао до 1914, када је постао и заступник ректора.

Уређивао је *Гласник Православне цркве у Краљевини Србији*. Сарађивао је и у другим црквеним листовима и *Летопису Матице српске* (1901). Писао је уџбенике за гимназије и богословије: *Катихизис Православне хришћанске цркве* (1924), *Свештена историја Старог и Новог завета додруге године рада Христовог* (1925), *Библијска повесница Старог и Новог завета* (1934), *Наука о богослужењу православне цркве* (1934). Бавио се филозофијом православне вере. Био је ожењен Јелисаветом са којом је имао три ћерке. Сахрањен је на Новом гробљу у Београду.

Дела: *Народна вера и етика у народним песмама или верске и моралне приче и поуке*, Београд 1899; *Христова црква као царство Божје на Земљи*, Београд 1899; *Свети Сава као проповедник Српске православне цркве*, Београд 1901; *Заклетва у нашим судовима*, Београд 1902; *Срби – митрополити и црквени писци у Русији као проповедници православне цркве*, Београд 1903; *Свети Никола, архиепископ мирликиски чудотворац*, Београд 1906.¹²⁶¹

Стеван М. Димитријевић, прота, универзитетски професор, историчар цркве (Алексинач, 10. I 1866 – Београд, 24. XI 1953). Син је Мијалка, терзије пореклом из Кратова и Младене Дене. У Алексинцу је завршио основну школу и два разреда гимназије, у Београду трећи и четврти разред у Првој београдској гимназији и први разред учитељске школе. Потом је завршио богословију (1882–1887). Као учитељ радио је у Даросави, Ушћу и Липовцу. Рукоположен за ђакона 1890. и постављен је за писара нишког Духовног суда и вероучитеља нишке гимназије. Кијевску духовну академију завршио је 1898. За предавача Београдске богословије постављен је октобра 1898. Професорски испит положио је маја 1899. За ректора

¹²⁶¹Шематизам Србије, 1893–1899, 1901–1912, 1914; *Педесетогодишњица Више женске школе 1863–1913*, Београд 1913, 150; *Стогодишњи преглед рада Прве мушке учитељске школе 1871–1921*, Алексинач 1921, 160; *Споменица педесетогодишњице...97*; *Политика*, 10. X 1929, 4, 10; 13. XI 1929, 11; *Време*, 30. X 1929, 3; *Споменица о стогодишњици Прве мушке гимназије у Београду 1839–1939*, Београд 1939, 432; *Споменица педесетогодишњице...*, 205; *Сто година Друге београдске гимназије*, Београд 1970, 547, 583–584; Милица Кисић, Бранка Булатовић, *Српска штампа 1769 – 1995*, Београд 1996; Никодим Ђураков, *Ректори Призренске богословије*, Манастир Светог Романа 2001, 121–122.

богословије у Призрену постављен је октобра 1899. Чин протојереја добио је марта 1901. Учествовао је у оснивању „Фонда Цркве св. Ђорђа“, родољубиво-агитационог фонда „Св. Симеон“. Из Призрена је прешао у Београд за професора Прве београдске гимназије октобра 1903, а 1904. је постављен за директора Српске мушке гимназије и Учитељске школе у Скопљу. У Хиландар је отишао новембра 1905. као референт Српске владе при српском генералном конзулату у Солуну и јануара 1906. отворио школу за монахе ман. Хиландара чији је био професор. Учествовао је у писању Устава Свете горе. Ректор богословије поново је постао маја 1911. године. У Првом балканском рату учествовао је као војни свештеник. После ослобођења његовом заслугом основане су две војне болнице и пододбор Црвеног крста у Призрену. За администратора Рашко-призренске епархије постављен је априла 1913, а пред Први светски рат добио је постављење за професора Прве београдске гимназије. Септембра 1914. постављен је поново за ректора и професора Призренске богословије. Када су Бугари дошли у Призрен, стављен је новембра 1915. у кућни притвор, а јануара 1916. интерниран у Карлово, па у Ески Ђумају у Бугарској. Из логора је пуштен новембра 1918. а већ децембра исте године започео је у Призрену обнову богословије. Средином 1920. у Београду је поставио камен темељац Православном богословском факултету, чији је био први декан и професор историје српске православне цркве. Учествовао је у раду Српске краљевске академије. Од јуна 1923. до марта 1924. био је у СССР-у као изасланик Црвеног крста, где је поделио 50 тона помоћи руском народу. Истовремено је био и изасланик српског патријарха Димитрија са задатком да успостави први однос Руске и СПЦ. Београдски универзитет га је марта 1936. прогласио за првог почасног доктора богословља, а априла 1936. отишао је у пензију. Као делегат СПЦ био је новембра 1936. у Атини на Конгресу теолога. Указом грчког краља Ђорђа II проглашен је априла 1937. за почасног доктора Атинског универзитета. За време Другог светског рата бринуо је о задужбини Симе Игуманова и збрињавао избеглице. Представљао је 1945. СПЦ у Москви на избору руског патријарха. За члана Историјског института САН изабран је 1947. Синод СПЦ именово га је децембра 1952. за члана Епархијског савета Архиепископије београдско-карловачке.

Ректор Стеван Димитријевић је од 1899. прикупљао старе рукописе и пагинирао их је где је могао. Слао их у Београд са печатом руског конзулата Академији наука и у писму Љуби Ковачевићу пророчки је констатовао: „ко зна кроз какве ће невоље и искушења још проћи ово место и богословија па нека су бар рукописи у сигурнијим рукама“.¹²⁶²

Објавио је више самосталних публикација. Био је сарадник многих часописа (*Весник српске цркве, Богословље, Православље, Преглед цркве епархије нишке, Домаћница, Глас цркве, Дело, Хришћански весник, Црквени гласник, Лесковачки гласник, Политика, Време, Светосавље, Хришћанска мисао, Известиа на Блгарски институт, Браничевски*

¹²⁶²АС, ЛЈК, 522, Призрен, 23. новембар 1900.

весник ...). Био је председник Друштва Светог Саве, председник Свештеничког удружења, члан Главног одбора Црвеног крста, члан Главног одбора Друштва за подизање Храма Св. Саве и других друштава. Имао је 23 одликовања династија Обреновић и Карађорђевић, СПЦ и др.

Дела: *Мали вођар за народ*, Ниш 1890; *Споменица нишке саборне цркве*, Ниш 1894; *Одношај пећких патријарха с Русијом у XVII веку*, ГСКА 1900, бр. 58, 201–289; 1901, бр. 60, 153–203; *Прилози одношаја пећких патријараха с Русијом у XVII веку*, ССКА, 1900, бр. 58, 59–84; *Грађа за српску историју из руских архива и библиотека*, ССКА, 1922, књ. LIII; *Наши манастири, који су имали јачих веза са Русијом*, ССКА, 1922, књ. LIII, 116–234, 287–329; *Преписка и одлажења у Русију неких наших митрополита, епископа и других духовних лица, као и пошиљка у Русију из манастира, који нису били у сталним односима са њоме*, ССКА, 1922, књ. LIII, 37–116 (287–329); *Кратак преглед историје Пећке Патријаршије*, Београд 1924; *Стевана Стратимировића, митрополита карловачкога, план за ослобођење Српскога народа*, Београд 1926; *Свети Сава у народном веровању и предању*, Београд 1926; *Грб Српске патријаршије*, Београд 1929; *Значај воштаних свећа у богослужењу*, Београд 1931; *Благота Гардашевић, Библиографија радова др Стевана Димитријевића, Прота Стева Димитријевић (1866–1953), Споменица*, Богословље, 1984, св. 1 и 2, 113–119.¹²⁶³

Василије Милић, протопрезвитер, ректор (Свилајнац, 1855 – Београд, 10. IV 1912). Богословију је завршио у Београду. Био је ђакон у Београду при Цркви Светог Марка (1875–1885). Хонорарно је предавао веронауку у београдској Другој нижој гимназији (1876–1878) и у Реалној гимназији (1879). Чин свештеника добио је 1886. а протопрезвитер је постао 1890. Био је председник Епархијског Духовног суда (1890–1899), свештеник за вероисповедне обреде у београдском војном гарнизону (1901–1904) и референт за вероисповедне обреде. Борио се против назаренства у Србији. Краће време је био отпуштен из службе због сумње да је умешан у заверу против краља Милана (1899). Пензионисан је као војни прота. Ректор богословије у Призрену био је 1909/10. Био је ожењен Анком. Сахрањен је на Новом гробљу у Београду.¹²⁶⁴

¹²⁶³ Највећи познавалац лика и дела Стевана Димитријевића је госпођа Зорица Пелеш, која је и објавила књигу: *Прота Стеван Димитријевић, Анђео Божји за Јужну Србију*, Београд 2002; Зорица Пелеш, *Димитријевић, Стеван М.*, СБР 3, Нови Сад 2007.

¹²⁶⁴ Шематизам Србије 1875 – 1912; Владан Ђорђевић, *Крај једне династије II*, Београд 1905, 323; *Пастирска реч* 1912, 18, 144; *Весник српске цркве*, 1912, бр.6 – 7, 635; *Споменица 50 годишњице призренске Богословске учитељске школе 1871–1921*, Београд 1925, 98; *Споменица 50 годишњег верско националног и културно просветног рада Растко у Призрену*, Скопље 1940, 205; Ђоко М. Слијепчевић, *Назарени у Србији*, Београд 1943; Протосинђел хаџи Никодим Ђураков, *Ректори Призренске богословије*, Манастир Светог Романа 2001, 125–127; Александра Новаков, *Милић, Василије*, СБР 6, у штампи.

ПРИЛОЗИ

Списак наставника богословије у Призрену

1871/72.

1	Сава Бараћ, ректор
2	Илија Ставрић
3	Милун Новичић

1872/73.

1	Сава Бараћ, ректор
2	Илија Ставрић
3	Милун Новичић

1873/74.

1	Илија Ставрић, ректор
2	Ђорђе Камперелић
3	Петар Костић

1874/75.

1	Илија Ставрић, ректор
2	Ђорђе Камперелић
3	Петар Костић

1875/76.

1	Илија Ставрић, ректор
2	Ђорђе Камперелић
3	Петар Костић

1876/77.

1	Илија Ставрић, ректор
2	Ђорђе Камперелић
3	Петар Костић

1877/78.

1	Илија Ставрић, ректор
2	Ђорђе Камперелић
3	Петар Костић

1878/79.

1	Илија Ставрић, ректор
2	Ђорђе Камперелић
3	Петар Костић

1879/80.

1	Илија Ставрић, ректор
2	Ђорђе Камперелић
3	Петар Костић

1880/81.

1	Ђорђе Камперелић
2	Петар Костић

1881/82.

1	Ђорђе Камперелић
---	------------------

1882/83.

1	Ђорђе Камперелић
2	Петар Костић
3	Илија Вучетић
4	Јеврем Стевановић Пухчевић

1883/84.

1	Петар Костић, ректор
2	Апостол Филиповић
3	Илија Вучетић
4	Тривун Димитријевић

1884/85.

1	Петар Костић, ректор
2	Апостол Филиповић
3	Илија Вучетић
4	Тривун Димитријевић

1885/86.

1	Петар Костић, ректор
2	Апостол Филиповић
3	Илија Вучетић
4	Тривун Димитријевић

1886/87.

1	Петар Костић, ректор
2	Апостол Филиповић
3	Емин Бећир
4	Илија Вучетић
5	Тривун Димитријевић

1887/88.

1	Петар Костић, ректор
2	Апостол Филиповић
3	Емин Бећир
4	Илија Вучетић
5	Сава Јакић
6	Тривун Димитријевић

1888/89.

1	Мелентије Вујић, ректор
2	Апостол Филиповић
3	Васа Стојаковић
4	Етем Алић
5	Илија Вучетић
6	Петар Костић
7	Тривун Димитријевић

1889/90.

1	Мелентије Вујић, ректор
2	Апостол Филиповић
3	Василије Десић
4	Етем Алић
5	Илија Вучетић
6	Петар Костић
7	Тривун Димитријевић

1890/91.

1	Мелентије Вујић, ректор
2	Апостол Филиповић
3	Василије Десић
4	Етем Алић
5	Илија Вучетић
6	Петар Костић
7	Тривун Димитријевић

1891/92.

1	Иларион Весић, ректор
2	Апостол Филиповић
3	Василије Десић
4	Етем Алић
5	Илија Вучетић
6	Петар Костић
7	Тривун Димитријевић

1892/93.

1	Иларион Весић, ректор
2	Апостол Филиповић
3	Јанићије Васић
4	Етем Алић
5	Илија Вучетић
6	Петар Костић
7	Сава Јакић
8	Тривун Димитријевић

1893/94.

1	Иларион Весић, ректор
2	Апостол Филиповић
3	Василије Стојановић
4	Илија Вучетић
5	Јусуф Зија
6	Михаило Тасић
7	Никола Поповић
8	Петар Костић
9	Сима Поповић
10	Тривун Димитријевић

1894/95.

1	Иларион Весић, ректор
2	Апостол Филиповић
3	Василије Стојановић
4	Илија Вучетић
5	Јусуф Зија
6	Коста Ј. Лозанић
8	Милан Гајић
9	Михаило Тасић
10	Стеван Стевановић
11	Тривун Димитријевић

1895/96.

1	Иларион Весић, ректор
2	Апостол Филиповић
3	Василије Стојановић
4	Данило Недељковић
6	Јусуф Зија
7	Коста Ј. Лозанић
8	Милан Гајић
9	Михаило Тасић
10	Сава Јакић
11	Тривун Димитријевић

1896/97.

1	Данило Недељковић, заст. ректора
2	Апостол Филиповић
3	Василије Стојановић
4	Јусуф Зија
5	Коста Ј. Лозанић
6	Михаило Зечевић
7	Михаило Тасић
8	Сава Јакић
9	Светозар Павић
10	Тривун Димитријевић

1897/98.

1	Живко С. Бранковић, ректор
2	Апостол Филиповић
3	Василије Стојановић
4	Димитрије Митић
5	Макарије Милијановић
6	Михаило Поповић
7	Светозар Павић
8	Станко Ивановић
9	Тривун Димитријевић

1898/99.

1	Живко С. Бранковић, ректор
2	Апостол Филиповић
3	Јусуф Зија
4	Макарије Милијановић
5	Михаило Поповић
6	Светозар Павић
7	Тривун Димитријевић

1899/1900.

1	Стеван Димитријевић, ректор
2	Апостол Филиповић
3	Дамјан Исаиловић
4	Јусуф Зија
5	Макарије Милијановић
6	Милан Шиљак
7	Митар Ђ. Трипковић
8	Сава Рабреновић
9	Тривун Димитријевић

1900/01.

1	Стеван Димитријевић, ректор
2	Аврам Поповић
3	Апостол Филиповић
4	Дамјан Исаиловић
5	Драгомир Јаковљевић
6	Јусуф Зија
7	Милан Алексић
8	Милан Шиљак
9	Митар Ђ. Трипковић
10	Сава Рабреновић
11	Тривун Димитријевић

1901/02.

1	Стеван Димитријевић, ректор
2	Апостол Филиповић
3	Дамјан Исаиловић
4	Дамњан Прљинчевић
5	Драгомир Јаковљевић
6	Јусуф Зија
7	Милан Алексић
8	Милан Чемерицић
9	Милан Шиљак
10	Михаило Кречковић
11	Тривун Димитријевић

1902/03.

1	Стеван Димитријевић, ректор
2	Апостол Филиповић
3	Дамјан Исаиловић
4	Дамњан Прљинчевић
5	Драгомир Јаковљевић
6	Јусуф Зија
7	Милан Алексић
8	Милан Чемерицић
9	Милан Шиљак
10	Мита Лукић
11	Михаило Кречковић
12	Тривун Димитријевић

1903/04.

1	Дамјан Исаиловић, заст. ректора
2	Драгомир Јаковљевић
3	Иван Поповић
4	Милан Алексић
5	Милан Чемерицић
6	Сава Стојановић
7	Сима Савић
8	Тривун Димитријевић

1904/05.

1	Иларион Весић, ректор
2	Алекса Станишић
3	Војислав Катић
4	Дамјан Исаиловић
6	Милан Алексић
7	Милан Чемерицић
8	Риста Николић
9	Сава Стојановић
10	Сима Савић
11	Тривун Димитријевић

1905/06.

1	Иларион Весић, ректор
2	Војислав Катић
3	Григорије Божовић
4	Дамјан Исаиловић
5	Драгомир Јаковљевић
6	Никола Радивојевић
7	Милан Чемерицић
8	Риста Скакаљевић
9	Сава Поповић
10	Сима Симић
11	Тривун Димитријевић

1906/07.

1	Војислав Катић, заст. ректора
2	Алекса Станишић на одсуству
3	Григорије Божовић
4	Драгомир Јаковљевић
5	Дамјан Исајловић
6	Милан Чемерицић
7	Никола Радивојевић
8	Риста Скакаљевић
9	Сава Поповић
10	Сава Стојановић
11	Сима Савић
12	Сима Симић
13	Тривун Димитријевић

1907/08.

1	Добросав Ковачевић, ректор
2	Војислав Катић
3	Дамјан Исаиловић
4	Драгомир Јаковљевић
5	Јанићије Денић
6	Милан Чемерицић
7	Никола Радивојевић
8	Риста Скакаљевић
9	Сава Поповић
10	Сима Симић
11	Тривун Димитријевић

1908/09.

1	Војислав Катић, заст. ректора
2	Драгомир Јаковљевић
3	Милан Алексић
4	Никола Радивојевић
5	Петар Иванишевић
6	Петар Јовановић
7	Риста Скакаљевић
8	Сава Х. Поповић
9	Сима Савић
10	Тривун Димитријевић

1909/10.

1	Василије Милић, ректор
2	Војислав Катић
3	Григорије Божовић
4	Милан Алексић
5	Петар Иванишевић
6	Радивоје Караџић
7	Риста Скакаљевића
8	Сава Х. Поповић
9	Стојан Зафировић
10	Тривун Димитријевић

1910/11.

1	Стеван Димитријевић, ректор
3	Војислав Катић
4	Григорије Божовић
5	Дамјан Исаиловић
7	Ђорђе Константиновић
9	Никола Радивојевић
10	Петар Иванишевић
12	Петар Јовановић
13	Риста Скакаљевић
14	Сава Х. Поповић
15	Стојан Зафировић
16	Тривун Димитријевић

1911/12.

1	Стеван Димитријевић, ректор
2	Војислав Катић
3	Григорије Божовић
4	Дамјан Исаиловић
5	Димитрије Обрадовић
6	Петар Иванишевић
7	Петар Јовановић
8	Риста Скакаљевић
9	Сава Х. Поповић
10	Стојан Зафировић
11	Тривун Димитријевић
12	Шаћир Аговић

Ученици који су завршили школовање у богословији у Призрену и њихово занимање

1874	1	Арсеније Шијаковић	Призрен	учитељ
	2	Антоније Никшић	Драјчићи, Призрен	протојереј
	3	Витомир Филиповић	Приштина	преминуо по завршетку школе
	4	Димитрије Костић	Лесковац	Свештеник
	5	Јован Костић	Лесковац	Учитељ
	6	Младен Ж. Радивојевић	Призрен	Рентијер
	7	Петар Дрваревић	Призрен	Цариник
	8	Риста Д. Угриновић	Призрен	Порезник
	9	Риста Славковић	Црколез, Пећ	Свештеник
	10	Сава Ст. Камперелић	Призрен	Свештеник
	11	Сима Јанићевић	Призрен	Свештеник
	12	Станислав Богдановић	Севце, Призрен	Свештеник
	13	Стојан Добросављевић	Поповице, Приштина	Свештеник
	14	Тома Арсенијевић	Тетово	Учитељ

1875	15	Антоније Ст. Љамић	Средска	Свештеник
	16	Божидар Миљковић	Дежево	Учитељ
	17	Јанићије Јанићијевић	Призрен	убили га Турци (1875)
	18	Радован Недељковић	Н. Пазар	Учитељ

1876	19	Антон Костић	Власотинце	Чиновник
	20	Алекса Миљић	Призрен	Занатлија
	21	Апостол Филиповић	Гњилане	Учитељ
	22	Богосав Игњатовић Поповић	Н. Пазар	Чиновник
	23	Василије Живковић	Гњилане	Учитељ
	24	Ђорђе Јовановић	Пећки округ	Свештеник
	25	Илија Костић	Призрен	Учитељ
	26	Јанићије Ст. Рецић	Штрпце, Призрен	Рентијер
	27	Огњан Лазаревић	Митровачки Колашин	Чиновник
	28	Радисав Мирковић	Пећки округ	Свештеник
	29	Сава Јакић	Призрен	Професор
	30	Цветко Ј. Благојевић	Призрен	Трговац

1877	31	Димитрије Станојевић	Неродимље	Свештеник
	32	Риста Ж. Радивојевић	Призрен	Занатлија

1878	33	Алекса Вукашиновић	Сјеница	Јеромонах
	34	Василије Антић	Призрен	Свештеник
	35	Ђорђе Поповић	Кормињане	Свештеник
	36	Коста Симић-Парлић	Призрен	Трговац
	37	Крста Ст. Маниташевић	Велика Хоча	Учитељ
	38	Петар Јовановић	Гњилане	Учитељ

1879	39	Василије М. Десић	Призрен	Професор
	40	Вујица Поповић	Вучитрн	Свештеник
	41	Дена Ст. Дебељковић	Липљан	Свештеник
	42	Никола Ђурђевић	Призрен	Протојереј
	43	Петар Димитријевић	Тетово	Учитељ
	44	Сава Поповић	Призрен	Професор
	45	Спира Ж. Радивојевић	Призрен	Учитељ
	46	Стојан Ј. Зивгаревић	Велика Хоча	Свештеник

1880	47	Димитрије Ст. Деспотовић	Призрен	Трговац
	48	Вујица Поповић	Вучитрн	Свештеник
	49	Ђорђе Сп. Чемериќић	Призрен	Протојереј
	50	Никола Ђурђевић	Призрен	протојереј
1881	нико није завршио			

1882	51	Василије Ан. Поповић	Призрен	учитељ, свештеник
	52	Михаило Поповић (Филиповић)	Призрен	учитељ
	53	Спаса Димитријевић	Призрен	занатлија
	54	Стојан Поповић	Кормињане	свештеник

1883	55	Јосиф К. Поповић	Грачаница	учитељ
	56	Јован Симић-Тетинче	Средска, Призрен	бакалин
	57	Ристо Ђунковић	Призрен	занатлија
	58	Сима Вељовић	Велика, Васојевићи	чиновник
	59	Станоје Рашић	Добретин	протојереј, вероучитељ
	60	Стеван Дрваревић	Призрен	трговац
	61	Тома Трпковић	Призрен	занатлија

1884	62	Данило Катанић	Гњилане	учитељ, књижевник
	63	Ђорђе Х. Т. Катанић	Гњилане	учитељ
	64	Манојло Јанчетовић	Призрен	учитељ
	65	Михаило Ђорђевић	Приштина	учитељ

1885	66	Јован Ст. Јоцић	Призрен	занатлија
	67	Сава Танасковић-Никшић	Драјчићи, Призрен	учитељ
	68	Трајко Ст. Марковић	Приштина	учитељ

1886	69	Дамњан Прљинчевић	Неродимље	учитељ
	70	Душан Жарић	Средска, Призрен	предузимач
	71	Душан Кујунџић	Призрен	учитељ
	72	Недељко Миљковић	Ливађе, Приштина	учитељ
	73	Петар Миловановић	Ђаковица	учитељ

1887	74	Благоје Кујунџић	Ораховац	учитељ
	75	Јанићије Славковић	Косовска Митровица	свештеник
	76	Лазар Андр. Поповић	Призрен	учитељ
	77	Михаило Јовановић	Гњилане	свештеник
	78	Спаса Ст. Дебељковић	Липљан	скопски митрополит
	79	Стеван Бојковић	Липљан	учитељ
	80	Стојан Капетановић	Д. Гуштерица	учитељ, књижевник

1888	81	Андреја Гроздановић	Призрен	учитељ
	82	име једног ученика није познато		
	83	Јордан Милетић	Призрен	свештеник
	84	Цветко Стаматовић	Лоћане, Ђаковица	учитељ

1889	85	Алекса Чукић	Андријевица	учитељ
	86	Богдан Лалевић	Андријевица	свештеник
	87	Зарија Ђулафић	Андријевица	свештеник
	88	Илија Протић	Андријевица	учитељ
	89	Јанићије Ђурђевић	Липљан	учитељ

	90	Лазар Студић	Вучитрн	учитељ
	91	Сава Поповић	Андријевица	свештеник
	92	Сима Радошевић	Црна Гора	учитељ
	93	Трајко Ковачевић	Гњилане	протојереј

1890		није завршио ни један ученик јер је установљен четврти разред		
-------------	--	---	--	--

1891	94	Ђорђе Бојовић	Беране	учитељ
	95	Јован Балшић	Сеница	учитељ
	96	Јован Стевановић	С. Кормићане	учитељ
	97	Јосиф Спасић	Гуштерица	протојереј
	98	Лука Хаџић	Цетиње	учитељ
	99	Петар Поповић	Добротин	свештеник
	100	Радоња Лепосавић	Црна Гора	свештеник
	101	Сима Савић	Нови Пазар	професор
	102	Стеван Јанићевић	Призрен	свештеник
	103	Стерђа Ставрић	К.Митровица	учитељ
	104	Трајко Илић	Гњилане	учитељ

1892	105	Андрија Кујунџић	Ораховац	учитељ
	106	Богољуб Пајантић	Призрен	учитељ
	107	Василије Перић	Тетово	учитељ
	108	Дамјан Исаиловић	Ђаковица	професор
	109	Јанко Спасојевић	Црна Гора	министар
	110	Лазар Станимировић	Неродимље	учитељ
	111	Марко Синадиновић	Призрен	трговац
	112	Миливоје Драговић	Црна Гора	учитељ
	113	Павле Чемерићић	Призрен	учитељ
	114	Сава Шукљевић	Призрен	трговац
	115	Светозар Минић	Црна Гора	учитељ
	116	Сима Бабарогић	Призрен	учитељ
	117	Стојан Стејчевић	Призрен	протојереј

1893		није завршио ни један ученик, отворен је шести разред		
-------------	--	---	--	--

1894	118	Душан Поповић	Средска	учитељ
	119	Јефтимије Герић	Пећ	учитељ
	120	Крста Которчевић	Призрен	учитељ
	121	Манојло Мрвић	Сеница	чиновник
	122	Марко Ћунковић	Призрен	свештеник
	123	Милија Ћулафић	Црна Гора	учитељ
	124	Милић Дабеловић	Беранска нахија	учитељ
	125	Младен Димитријевић	Призрен	свештеник
	126	Сава Јовановић	Призрен	учитељ, епископ серафим
	127	Сима Грујић	Бресје	учитељ
	128	Стеван Антонијевић	Пљевље	учитељ

1895	129	Атанасије Петровић	Побужје	свештеник, вероучитељ
	130	Благоје Петровић	Побужје	свештеник

	131	Владимир Петровић	Поповце	свештеник
	132	Душан Некић	Призрен	учитељ
	133	Здравко Тасић	Тајмиште	учитељ
	134	Јанићије Нађа Живковић	Липљан	учитељ
	135	Јанко Ђорђевић	Призрен	учитељ
	136	Јосиф Ракић	Лоћане	свештеник
	137	Љубомир Булатовић	Колашин	учитељ
	138	Милан Ђорђевић		
	139	Милан Никшић	Драјчићи	учитељ
1895	140	Милутин Вукићевић	Призрен	учитељ
	141	Младен Стојановић	Деревце	учитељ
	142	Никола Рожић	Босна	свештеник
	143	Обрад Поповић	Црна Гора	протојереј
	144	Пантелија Мандић	Призрен	учитељ
	145	Петар Ђићерић	Призрен	учитељ
	146	Радивоје Орловић	Вучитрна	учитељ
	147	Тома Ј. Бурковић	Скопље	протојереј
	148	Харалампије Илић	Крива Паланка	учитељ

1896	149	Анђелко Шопић	Липљан	учитељ, свештеник
	150	Антон Димитријевић	Пећ	учитељ
	151	Антоније Тодоровић	Призрен	учитељ
	152	Апостол Васић	Приштина	учитељ
	153	Апостол Поповић	Приштина	свештеник
	154	Василије Ђорђевић	Кратово	учитељ
	155	Василије Серафимовић	Тетово	учитељ
	156	Вукадин Поповић	Горња Гуштерица	учитељ
	157	Гвозден Грујић	Бресје	учитељ
	158	Глигорије Чемериќић	Призрен	монополски чиновник
	159	Данило Шилњак	Пљевље	свештеник
	160	Живко Грујић	Бресје	свештеник
	161	Живко Поповић	Ѓњилане	учитељ
	162	Јевђа Фртунић	Вучитрн	учитељ
	163	Јефта Гапић	Призрен	учитељ
	164	Јефто Поповић	Црна Гора	адвокат
	165	Марко Кецовић	Призрен	учитељ
	166	Марко Церић	Призрен	учитељ
	167	Милан Алексић	Призрен	наставник
	168	Никола Крстић	Призрен	учитељ
169	Сотир Ђорђевић	Тресанча	учитељ	
170	Трајко Арсић	Куманово	свештеник	

1897	171	Андра Деспотовић	Куманово	учитељ
	172	Анђелко Јанковић	Крушево	учитељ
	173	Арсеније Секулић	Грачаница	учитељ
	174	Атанасије Вељовић	Скадар	учитељ
	175	Вељко Ређић	Штрпце	учитељ

	176	Владимир Рецић	Штрпце	чиновник
	177	Вуксан Даниловић	Д. Гуштерица	учитељ
	178	Димитрије Димитријевић	Ђаковица	учитељ
	179	Димитрије Доцић	Куманово	суплент
	180	Драго Урошевић	Сребрница	свештеник
	181	Ђорђе Јакић	К. Митровица	учитељ
	182	Ђура Базовић	Лебане	свештеник
	183	Зарија Ђорић	Гњилане	учитељ
	184	Илија Дојчиновић	Тетово	учитељ
	185	Јефта Грдановић	Охрид	фин. чин
	186	Јован Атанасијевић	Крагово	учитељ
	187	Милан Јовановић	Крушевац	свештеник
1897	188	Милан Ковачевић	Беревце	учитељ
	189	Милан Поповић	Црна Гора	свештеник
	190	Милен Илић	Призрен	учитељ
	191	Мирко Миловановић	Пећ	учитељ
	192	Митар Вучковић	Горње Село	учитељ
	193	Михајло Поповић	Нови Пазар	свештеник
	194	Недељко Степић	Липљан	свештеник, вероучитељ
	195	Никола Голубовић	Сеница	управитељ
	196	Никола Радивојевић	Призрен	учитељ
	197	Новак Вековић	Црна Гора	чл. дух. суда
	198	Периша Пајковић	Васојевићи	учитељ
	199	Петар Димитријевић	Крагово	учитељ
200	Петар Спасић	Кућер	учитељ	
201	Прокопије Шиљак	Пљевље	учитељ	
202	Сава Ђурић	Призрен	порезник	
203	Сава Клинић	Вучитрн	учитељ	
204	Сима Игумановић	Бујановац	учитељ	
205	Стеван Деспотовић	В. Хоча	учитељ	
206	Стојан Ђорђевић	Призрен	свештеник	
207	Филип Ђукић	Беране	учитељ у Кичеву	
208	Цветко Ђорђевић	Нови Пазар	срески начелник	

1898	209	Аритон Поповић	Грачаница	свештеник
	210	Арсеније Недић	Кутлово	учитељ
	211	Арсеније Поповић	Гњилане	учитељ
	212	Богдан Максимовић		свештеник
	213	Василије Думић	Н. Варош	учитељ
	214	Владислав Пузовић	Пљевље	учитељ
	215	Глигорије Којашевић	Скадар	свештеник
	216	Давид Поповић	Гостивар	свештеник
	217	Данило Даниловић	Рудник	свештеник
	218	Димитрије Поповић	Куманово	учитељ
	219	Драгољуб Поповић	Брус	свештеник
	220	Душан Поповић	Локвица	свештеник

	221	Ђорђе Поповић	Злетево	свештеник
	222	Зарија Јоксимовић	Андријевица	сре. нач
	223	Јарго Поповић	Колашин	прота
	224	Јеротије Гавриловић	Тетово	суплент, епископ
	225	Јован Грковић	Ораховац	учитељ, четник
	226	Јован Поповић	Грачаница	учитељ
	227	Јован Чолић	Битољ	жел. чин
	228	Крста Зивгаревић	Призрен	професор
	229	Лазар Илић	Скопље	учитељ
	230	Лазар Кујунџић	Ораховац	учитељ
	231	Лука Лалевић	Андријевица	чиновник
	232	Милан Димитријевић	Крагово	свештеник
	233	Никола Поповић	Пчиња	учитељ
	234	Никола Томић	Приштина	свештеник
236	Павле Даниловић	Ѓњилане	учитељ	
237	Радисав Поповић	Севце	учитељ	
1898	238	Сима Маниташевић	В. Хоча	свештеник
	239	Сима Угаревић	Призрен	протојереј
	240	Спасоје Петковић	Кучевиште	учитељ
	241	Спира Цапарчевић	Призрен	јеромонах
	242	Станоје Секулић	Грачаница	свештеник
	243	Стојан Гвоздић	Колашин	прота
	244	Стојан Танасковић	Средска	учитељ
	245	Тодор Паламаревић	Кучевиште	свештеник
	246	Тома Поповић	Нови Пазар	свештеник
	247	Филип Гавриловић	Гостивар	учитељ
	248	Филип Протић	Црна Гора	учитељ

1899	249	Григорије Божовић	Колашин	професор, књижевник
	250	Димитрије Илић	Козји До	учитељ
	251	Живко Шорић	Ораховац	учитељ
	252	Игњат Крњевић	Херцеговина	учитељ
	253	Јанко Аранасковић	Страцин	
	254	Јован Ћесаревић	Ораховац	свештеник
	255	Јован Цветковић	Куманово	
	256	Марко Цветковић	Пећ	учитељ
	257	Милан Латиновић		свештеник
	258	Петар Росић	Пљевље	патријарх
	259	Сима Симић	Пећ	учитељ
	260	Тома Јоксимовић	Црна Гора	учитељ

1900	261	Петар Петровић	Пећ	учитељ, новинар, штампар
	262	Анђелко Стевановић		учитељ
	263	Апостол Адамовић	Нови Пазар	учитељ
	264	Аритон Чавдаревић	Куманово	занатлија
	265	Аритон Џоњић	Старац Прешевска	свештеник
	266	Богдан Обрадовић	Беране	учитељ
	267	Иван Чукић	Андријевица	учитељ
	268	Илија Парлић	Вучитрн	учитељ, свештеник

	269	Илија Парлић	Вучитрн	свештеник
	270	Јаков Стријелић	Нова Варош	учитељ
	271	Јанићије Константиновић	С. Црна Гора	учитељ
	272	Јефtimiја Чавдаревић	Берово	свештеник
	273	Јорго Поповић	Дубоки Поток	
	274	Јордан Михајловић	Лазар Поље	учитељ
	275	Јордан Симић	Нови Пазар	учитељ
	276	Комнен Поповић	Нови Пазар	свештеник
	277	Милан Бојић	Босна	учитељ
	278	Никодије Манојловић	Гостивар	учитељ
	279	Никола Серафимовић	Гњилане	учитељ
	280	Нићифор Цветић	Пљевље	свештеник
	281	Петар Баљашевић	Ораховац	учитељ
	282	Петар Димитријевић	Куманово	учитељ
	283	Петар Стојановић	Крагово	учитељ
	284	Сретен Чабдаревић	Црна Гора	учитељ
	285	Стамат Михајловић	Лазарпоље	учитељ, рентијер
	286	Тодор Петковић	Скадар	учитељ

1901	287	Александар Јосифовић	Злетово	учитељ
	288	Александар Катмарић	Тетово	учитељ
	289	Апостол Трпевић		
	290	Атанасије Вељковић	Нови Пазар	учитељ
	291	Василије Михајловић	Црна Гора	епископ Виктор
	292	Димитрије Синадиновић	Призрен	банкар
	293	Душан Николић	Призрен	учитељ
	294	Ђорђе Николић	Велес	учитељ
	295	Ђорђе Поповић	Гњилане	учитељ
	296	Ђорђе Радивојевић	Призрен	банкар
	297	Илија Марчетић	Босне	
	298	Јанићије Ташковић	Пријепоље	учитељ
	299	Јован Шиљак	Пљевље	свештеник
	300	Јордан Божовић	Колашин	свештеник
	301	Крста Ђорђевић	Пореч, Кичево	свештеник
	302	Лазар Уљаревић	Нови Пазар	учитељ
	303	Љубомир Лазаревић	Призрен	
	304	Милан Бранковић	Скопље	учитељ
	305	Михајло Перић	Нова Варош	учитељ
	306	Младан Мирчетић	Призрен	доктор медицине
	307	Петар Дедић	Ораховца	учитељ
	308	Петар Дублевић	Николиче	учитељ
	309	Радомир Блажић	Босне	свештеник
	310	Рајко Урошевић	Штрпце	учитељ
	311	Риста Бјелетић	Босне	
	312	Риста Николић	Ђевђелија	учитељ
313	Риста Панивић	Дојран	учитељ	

	314	Риста Поповић		
	315	Сима Балшић	Сјеница	учитељ
	316	Сима Шиљак	Пљевље	чиновник
	317	Слободан Шиљак	Пљевље	свештеник
	318	Спасоје Фишић	Призрен	учитељ
	319	Стојан Пауновић	Врање	свештеник
	320	Танасије Вељковић	Нови Пазар	учитељ
	321	Теофан Ристић	Дојран	учитељ
	322	Тодор Поповић	Гњилане	учитељ
	323	Филип Стојановић	Велика Хоча	учитељ
	324	Цветко Поповић	Скопска Црна Гора	свештеник

1902	325	Зарије Бојковић	Гуштерица	свештеник
	326	Александар Вулић		
	327	Василије Госпић	Пљевље	чиновник
	328	Василије Орловић	Вучутри	учитељ
	329	Гаврили Дожић	Црна Гора	Патријарх
	330	Глигорије Ристић	Ново Село, Пећ	свештеник
	331	Ђукан Лабудовић	Црна Гора	учитељ
	332	Иринеј Вујановић	Лика	игуман
	333	Љубомир Репић	Призрен	свештеник
1902	334	Младен Максић	Пећ	учитељ
	335	Радомир Шабић		
	336	Светозар Пурић	Нова Варош	учитељ
	337	Тодор Михаиловић	Пећ	учитељ
	338	Трајко Гапић	Приштина	учитељ
	339	Јанићије Денић	Приштина	професор
	340	Марко Цветковић	Пећ	школски надзорник
	341	Петар Лазић	Приштина	члан дух.суда
	342	Предраг Ђурђевић	Призрен	учитељ
	343	Сима Јовановић	Пећ	учитељ

1903 те године нико није завршио јер је установљен четврти разред

1904	344	Александар Арсић	Тетово	свештеник
	345	Вукосав Луговац	Пљевље	учитељ
	346	Димитрије Костић	Тетово	учитељ
	347	Димитрије Петровић	С. Црна Гора	учитељ
	348	Димитрије Поповић	С. Црна Гора	свештеник
	349	Душан Кондић	Приједор	протојереј
	350	Ђорђе Васић	Гњилане	професор
	351	Ђорђе Ђорђевић	Брчко	професор
	352	Зафир Стошић	Село Биљач, Куманово	учитељ
	353	Јеврем Игумановић	Ристовац	професор
	354	Јован Абдаловић	Гацко	учитељ
	355	Манојло Поповић		

	356	Никола поп Стерјевић		
	357	Павле Наумовић	Локвица	учитељ
	358	Петар Шућуровић	С. Црна Гора	учитељ
	359	Рафаило Миленковић	С. Црна Гора	учитељ
	360	Сава Илић	Босна	
	361	Серафим Царић	Пљевље	архимандрит
	362	Сима Чакаревић	Н.Варош	учитељ
	363	Софроније Најдовић	Крушја	учитељ
	364	Стерија Поповић	Битољ	
	365	Тодор Поповић	С. Црна Гора	
	366	Тома Загарчанин	Подгорица	
	367	Цветко Нешић	С. Црна Гора	ђакон

1905	368	Василије Бува	Пљевље	умро после школе
	369	Василије Косорић	Сарајево	свештеник
	370	Венедикт Поповић	Кичево	учитељ
	371	Витко Аксић	Доња Гуштерица	учитељ
	372	Димитрије Недељковић	Кукуш	учитељ
	373	Димитрије Николић	Призрен	
	374	Димитрије Х.Јовановић	Призрен	апотекар
	375	Драгомир Обрадовић	Пљевље	учитељ
	376	Ђорђе Катанић	Гњилане	учитељ
	377	Иван Божовић	Равна	учитељ
	378	Јордан Јевремовић	Нивичење, Кочане	ђакон-учитељ
	379	Констандин Поп Јањић	Кочане	свештеник
1905	380	Коста Стевановић	Гњилане	свештеник
	381	Крста Трајковић	Доња гуштерица	
	382	Лазар Васић	Гњилане	учитељ
	383	Милан Јовановић	Прилеп	
	384	Милан Уграновић	Прилеп	
	385	Милош Ранковић	Стара Паланка	свештеник
	386	Милош Стојановић	Србија	учитељ
	387	Митар Обрадовић	Пљевље	професор
	388	Михаило Златковић	Скопска Црна Гора	професор
	389	Никодим Петровић	Скопска Црна Гора	свештеник
	390	Новица Поповић	Беране	срески начелник
	391	Павле Михајловић	Кочане	учитељ
	392	Петар Ђорђевић	Битољ	учитељ
	393	Петар Лазић	Скопска Црна Гора	учитељ
	394	Петар Ристић		
	395	Рајко Вучић	Доње Гуштерице	учитељ
	396	Ристан Павловић	Пљевље	учитељ
	397	Сава Вукојичић	Пљевље	прота
	398	Светозар Лазаревић	Босна	учитељ
	399	Стеван Поповић	Охрид	учитељ
	400	Стојко Чакаловић	Скопска Црна Гора	учитељ
	401	Теохар Крстић	Крушево	учитељ

402	Тома Милановић	Босна	учитељ
403	Филимон Пурић	Пљевље	учитељ

1906	404	Благоје Антоновић		свештеник
	405	Данило Поповић	Срез Гњилански	свештеник
	406	Душан М. Веселиновић	Јасење на Делиграду	прота
	407	Ђорђе Ристић	Гуменце	учитељ
	408	Јеротије Лукић		јеромонах
	409	Јован Поповић	Крива Паланка	порезник
	410	Карамфил Јовић	Шајинце, Прешево	свештеник
	411	Коста Мајсторовић		учитељ
	412	Крста Костић	Тетово	учитељ
	413	Михаило Карацић	Пријеполје	свештеник
	414	Петар Шундић	Жупа Никшићка	
	415	Прокопије Вековић	Васојевићи	свештеник
	416	Спира Остојић	Косовска Митровица	свештеник
	417	Стеван К. Јовановић	Србија	свештеник
418	Тодор Ђорђевић			
419	Тодор Мицковић	Пореч	учитељ	

1907	420	Александар Бојовић	Беране	протојереј
	421	Драгић М. Поповић		
	422	Евстатије Караматијевић		свештеник
	423	Јован М. Ђорђевић		
	424	Јордан Т. Поповић	Бујановац	протојереј
	425	Милош Ђорђевић		
	426	Милош Крагуљевић	Приједор	презвитер, администратор
	427	Милутин Мартиновић	Црна Гора	свештеник
	428	Мирко Микулић		
	429	Мојсије Арсић		свештеник
1907	430	Никола Т. Кастратовић	Беране	учитељ
	431	Раде Поповић		
	432	Сава Савић		свештеник
	433	Севастијан Перић		јеромонах, вероучитељ
	434	Стеван Шундић		свештеник
	435	Стоја Студић		

1908	436	Глигорије Поповић		свештеник
	437	Инокентије Брајић		јеромонах
	438	Јован Марчетић	Бања Лука	презвитер
	439	Љубомир Д. Момчиловић	Пирот	свештеник
	440	Милан Матавуљ	Босанска Градишка	презвитер администратор
	441	Михаило Ђорђевић	Битољ	свештеник
	442	Младен Поповић	Бања Лука	свештеник
	443	Стеван Бодиров	Босански Петровац	

1909	444	Алекса Поповић	Клиновац	свештеник
	445	Димитрије Илић	Врање	учитељ
	446	Драгутин Јакашевић	Клиновац	учитељ

	447	Душан Новаковић	Босански Петровац	свештеник
	448	Милан Баџац	Дрвар	свештеник
	449	Нићифр Лисичић	Пљевље	учитељ
	450	Петар Вујаковић		
	451	Сретен Балтић	Студеница	свештеник

1910	452	Алекса Поповић	Митровачки Колашин	учитељ
	453	Алекса Старчевић	Сарајево	ђакон
	454	Благоје Поповић	Врање	свештеник
	455	Велимир Здравковић	Кобољево, Пиротски округ	свештеник
	456	Душан Михаиловић	Свилајнац	свештеник
	457	Душан Поповић	Пиротски округ	свештеник
	458	Милутин Поповић	Клисура, Пирот	учитељ
	459	Мирко Јовановић	Бања Лука	професор
	460	Михаило Драгашевић	Пљевље	учитељ
	461	Петар Поповић	Ариље, Србија	учитељ
	462	Радоња Поповић	Црна Гора	учитељ
	463	Риста Марјановић/Мијатовић	Пљевље	учитељ
	464	Станко Протић	Призрен	учитељ
	465	Стојан Стевановић	Бујановац	учитељ
	466	Стојан Чемериќић	Призрен	учитељ

1911	467	Богдан Лалић	Босна	Свештеник
	468	Богдан Поповић	Дервента	Презвитер
	469	Вукајло Девић	Беране	Учитељ
	470	Душан Млађеновић	Јаворски срез	Свештеник
	471	Ђорђе Марчетић	Босна	Свештеник
	472	Ђуро Шарац	Босна	Свештеник
	473	Милан Мајкић	Босна	Свештеник
	474	Мирко Кондић	Кључ	Свештеник
	475	Радун Томашевић		Свештеник

II. СРПСКА ГИМНАЗИЈА У ЦАРИГРАДУ

(1893–1902)

1. Цариград у време отварања и рада гимназије

У Цариграду, престоници Османског царства, средином 19. века живела је мала српска колонија која је водила порекло из Кнежевина Србије и Црне Горе, Старе Србије, делова Македоније и појединих области Хабзбуршке монархије, од 1867. Аустро-Угарске (Далматинци и приморци).¹²⁶⁵ Језгро Цариграда се налазило око Златног рога. Град се састојао из три дела: Стамбола, Галате са Пером и Скутарија. У Фанару, делу града у коме су углавном живели становници хришћанске православне вероисповести, налазило се и средиште Васељенске патријаршије. „Улицом амбасада“, у којој се налазио највећи број дипломатских представништава, називана је Велика улица Пере. У граду се говорило турским, грчким, али и француским језиком.¹²⁶⁶

Кнежевина Србија је у Цариграду имала свог представника, капућехају, који није имао пун дипломатски капацитет, нити је уживао имунитет као амбасадори и конзули независних држава. Након Берлинског конгреса, када је стекла пуну независност, Србија је то представништво подигла у ранг Посланства.¹²⁶⁷ Срби православци, чији број није могуће тачно утврдити (процене су да их је било од две до десет хиљада), живели су углавном у Галати и у Пери.¹²⁶⁸ Они у почетку нису били организовани као заједница, нити су имали посебну цркву, школу или општину. Деци су давали веома необична имена, често по крају одакле су дошли. Да би опстали морали су да уче стране језике, а свој су заборављали јер су ретко одлазили у завичај. Женили су се женама других народности, а њихова деца често нису знала српски језик.

После Париског мира 1856. у Османском царству отвориле су се нове могућности за шири утицај европске просвете и културе. Тако је *Закон о јавној настави* у Османском царству омогућавао да се отворе и стране школе. За кратко време отворено је више школа у Цариграду, Смирни, Филипопољу (Пловдив), Солуну и др. Најпознатија страна школа била је амерички завод Роберт колеџ (Robert college). У њему су највише били заступљени

¹²⁶⁵На турском језику све до 28. III 1930. године град се званично звао Константинопољ, а од тада носи назив Истанбул. Иначе, образовани Турци су током 19. века овај град називали Исламбол, што значи исламска варош. Цариград је опште словенски назив за тај град.

¹²⁶⁶Чедомиљ Мијатовић, *Цариградске слике и прилике*, путописне црте, Нови Сад 1901, 21, 23.

¹²⁶⁷Први посланик независне Кнежевине Србије био је Филип Христић 1879–1880. (Тонка Жупанчић, *Посланство Краљевине Југославије у Турској, Цариград, Анкара 1919–1945*, Архив, часопис Архива Србије и Црне Горе, бр. 2, Београд 2004, 9–27).

¹²⁶⁸Владан Ђорђевић је имао информацију да Срба има око 10.000 (Владан Ђорђевић, *Путничке црте, Цариград и Букурешт*, Београд 1874, 128).

ученици из Бугарске, који су касније преузели и вођење Бугарске државе.¹²⁶⁹ У страним школама акценат је стављан на учење европских, али и источних језика. Турска средња школа, коју је похађао изванредан број Срба, била је Царски отомански лицеј Галата-сарај. Настава у њој одвијала се кроз три категорије: приправну, средњу и вишу. У приправном разреду ученици су стицали елементарно знање француског, односно турског језика, како би даље могли пратити наставу. Предавали су се и математика, лепо писање и цртање. Турски и француски језик ученици су слушали по дванаест часова недељно у сва три разреда, рачун (математику) по три пута, писање по два пута и цртање по један час недељно у сва три разреда. Два виша курса трајала су укупно седам година: средњи четири и виши три године. Настава из природних наука предавана је на француском језику. Обавезно је било учење: турског, арапског, персијског и француског језика. Поред тога, постојало је и факултативно учење грчког, бугарског, јерменског, италијанског, енглеског и немачког језика, као и вокалне музике. Виши течајни испит био је подељен, као и сама настава, на оријенталне језике и на *научне предмете*. Ученици су на испиту полагали: турски језик и књижевност, арапски и персијски језик, француску књижевност, историју, географију и природне предмете: математичке предмете, јестаственицу и физичке науке.¹²⁷⁰

Балканске државе и народи у Цариграду су се ослањали на одређене институције, које су биле њихова спона како са матичним просторима, тако и са османском влашћу. Грци су тако били окренути ка Васељенској патријаршији, студирали су на Вишој богословији на Халки (Патријаршијска академија), и учили у великом броју основних и средњих школа. Све те институције помагао је богати грчки трговачки и бродовласнички патрицијат. Када је о Бугарима реч, и њихова колонија у Цариграду била је бројна. Бугари су имали цркву на Фанару, нижу гимназију, богословију и болницу. Од 1870. Цариград је био и центар новоформиране аутономне цркве, Бугарске егзархије. Поред наведених институција, постојале су и руске, аустро-угарске, немачке, француске, шпанске и италијанске школе.

Када је о српском народу реч, најважнији је био италијански Гратијев колеџ, који је отворен 1864. године. Како су тај колеџ похађали многи Словени, Фердинанд де Грати¹²⁷¹ је 1868. године одлучио је да га претвори у српску школу. За ту идеју придобио је велики број

¹²⁶⁹По мишљењу Владимира Карића, САД и Велика Британија желеле су да шире протестантизам међу балканске хришћане. Бугари су им се учинили најпогоднији за ту идеју и зато су им отварали школе, штампали књиге и новине и финансијски помагали у пропаганди бугарске народности. С обзиром на то да је Бугарима главно „ширење њихове нације, језика, књиге и кроз то бугарске идеје, а за веру ће лако“ протестанти су им омогућили неколико интернатских гимназија у доњој Македонији. (В. Црнојевић, *Цариград, Света Гора, Солун*, Београд 1889, 23–29).

¹²⁷⁰Влад. К. Петковић, *Средње и стручне школе у ослобођеним крајевима пре ослобођења*, Београд 1913, 25–26. Срби ученици 1893. били су: Богдан Раденковић, Јован Шантрић, Милан Чемерић, Троја Живковић, Спира Х. Ристић и Каменко Радисављевић. Сви су они касније били веома значајни просветни и национални радници.

¹²⁷¹Фердинанд де Грати био је пореклом из Боке Которске. Преминуо је у Цариграду 24. априла 1902. у дубокој старости. Прва српска школа била је отворена његовим трудом, био је професор и директор као и директор Завода за глувонемице у Цариграду. Основао је трговачку школу и један азил за следе. Био је награђиван орденима из Србије и Османског царства. (*Цариградски гласник*, 18. април 1902).

Срба на челу са Николом Живковићем,¹²⁷² капетаном руског пристаништа у Цариграду. Грати и представници српске колоније заједнички су се 1868. године обратили српском представнику у Цариграду и тражили материјалну помоћ за отварање и рад српске школе. У то време секретар српског заступништва био је Михајло Богићевић, који је подржао ову идеју и лично је материјално помагао. Српска влада је такође позитивно одговорила и одредила суму од 3.000 дуката годишње за издржавање школе, а уз то је слала и уџбенике за српску децу. Истовремено је и руски престолонаследник, будући цар Александар III, помагао школу у истом износу као и српска влада.¹²⁷³ Из Београда је у Цариград стигао и наставник Аћим Пивљаковић. По Богићевићевој препоруци одмах је почео да ради у Српској школи, где је предавао српски језик, земљопис и аритметику. Школа је имала Школски одбор који су чинили угледни Срби. Секретар Одбора био је Аћим Пивљаковић, а почасни председници били су српски представник у Цариграду Филип Христић, амбасадор Русије Игњатијев и посланик Персије Муроза Мукзин. И министар просвете Стојан Новаковић добио је диплому о избору за почасног председника Савета Српске школе на француском језику.¹²⁷⁴ Званични назив школе био је *Colege Serbe*. Назив школе и наставни програм одобрио је османски министар просвете. Школа је радила од 1868. до 1877. године и имала је пет разреда. Сваки разред имао је по два одељења, од којих је бар једно било за српску децу. Када се школа отворила, уписано је 42 српске деце, али касније је наставу похађало само двадесет Срба. Постојало је и одељење за женску децу, а учитељица је била Катарина Грати, жена директора Гратија. Школа је имала директора, шест професора, две учитељице, православног и католичког свештеника и јеврејског рабина. Ученици су учили следеће језике: српски, француски, италијански, грчки, немачки, латински, турски са арапским и персијски. Остали предмети били су: земљопис, аритметика, историја, физика, хемија, вођење трговинских књига, трговачки закон и наука о трговини. Осим основном образовању, школа је децу, као што се из предмета и види, учила примењеним, трговинским пословима.¹²⁷⁵ Школа је била на тако добром гласу да су је похађали и ученици из богатих и отмених породица, припадника других, не само хришћанских, народа. Сва српска деца су се школовала бесплатно и добијала су уџбенике, а то се односило и на сиромашну децу других народности. Говорећи о овој школи, османски министар просвете је једном француском листу дао изјаву да је она једна од најбољих у Цариграду. Иако је српска влада редовно слала одређену суму новца за ову школу, Грати је често тражио додатну материјалну помоћ од српске владе, јер је школа готово увек имала материјалних потешкоћа. Школска зграда са намештајем изгорела је у

¹²⁷²Никола Живковић, капетан пристаништа (Паштровићи, 1790 – Цариград, 1889). Кнез Милош га је примио у Српску агенцију у Цариграду 1832. Капетан пристаништа постао је 1854, када је Кнежевина Србија добила право да на своје бродове стави српску заставу. (Александра Новаков, *Живковић, Никола*, СБР 3, Нови Сад 2006).

¹²⁷³АС, МП XI–2389/1870, Београд, 25. новембар 1870.

¹²⁷⁴АС, СН, 23, Цариград, 1. август 1874.

¹²⁷⁵ПЗ НБС, ЈХВ Р, 413/VII, Београд, 23. јул 1873.

пожару који је задесио Перу 17. јуна 1870, па је школа морала да се пресели у Бујукдере. Да би обновила рад школи су била потребна велика финансијска средства. У циљу њиховог прикупљања одржавани су и добротворни балови, како у Цариграду, тако и у Београду, али то није било довољно. Српска влада је удвостручила материјалну помоћ на 6.000 дуката, али ни тај износ није био довољан.

Маја месеца 1873. Одбор школе, која се тада звала Српско гимназијско-трговачка школа се састао и од српске владе тражио да исплати 16.910 франака, како би могла да исплати све дугове у које је запала. Секретар је и даље био професор Пивљаковић, почасни председник Николић, редовни чланови: Шабурић, Црногорчевић и Бзовић. Школа је тада углавном била дужна Гратију, Пивљаковићу, Југовићу...¹²⁷⁶

Приликом боравка у Цариграду 1874. године Српску школу је посетио и кнез Милан Обреновић, који је срдечно дочекан.¹²⁷⁷ Том приликом он је школи поклатио 100 наполеона док је руски амбасадор Игњатијев поклатио 50 наполеона. Кнеза Милана су поздравили ученици, свако на свом језику. Владан Ђорђевић, који је био у кнежевој пратњи, сматрао је да је та школа нека врста културног центра за све Србе у Османском царству.¹²⁷⁸

Српска влада је 1876. године повећала материјалну помоћ школи на 10.000 дуката, али ни то није било довољно. Грати очигледно није добро водио финансије, а од пара српске владе финансирао је и одељења на другим језицима. Школа се временом већ претворила у вишенационалну: школске 1874/75. године у њој је било 123 ученика од којих су само 22 били Срби и две девојчице Српкиње, док су остали били Јевреји, Пољаци, Италијани, Французи, Грци, Бугари, Персијанци, Енглези и Руси. Услед српско-турских ратова и недостатка материјалних средстава, школски одбор је 1877. године донео одлуку да се српска школа затвори, што је и учињено.

Отварање српске школе у Цариграду и њен континуиран рад једно су од највећих достигнућа српске колоније у Цариграду и Срба у Османском царству уопште. Иако једна од најмалобројнијих, српска заједница у Цариграду је њеним отварањем остварила велики успех на просветном и културном плану, посебно када је реч о очувању националног идентитета.

¹²⁷⁶ АС, ПО 28 К, Цариград 22. мај 1873.

¹²⁷⁷ У другој половини 19. века у Цариграду је био између 1.000 и 4.000 Црногораца који су углавном радили као вртлари и виноградари. Како је Црна Гора често ратовала с Османским царством они нису смели да се представљају као Црногорци већ као Хрвати из Боке, јер су турске власти знале да су Хрвати под заштитом Бечког двора. Црногорци су у Цариграду имали свог заступника који се називао Хрват – баша. Понекад су заштиту тражили и од српског заступника. (Више о томе: Љуба Ненадовић, *О Црногорцима, Писма са Цетиња 1878. године*, Нови Сад 1889, 147; Ристо Ј. Драгичевић, *Хрват баша*, Записи 1839, књ. 22, 334; Радослав Распоповић, *Дипломатија Црне Горе 1711–1918*, Подгорица – Београд 1996, 202–212. Када је кнез Милан посетио султана у Цариграду где год да се кретао за њим су ишли Црногорци у својим препознатљивим ношњама. На примедбу српском жерану Драгомиру Рајевићу да је непријатно што их има свуда и да ће можда Турци помислити да се кнез не осећа сигурно поред заштите турске полиције. Рајевић је одговорио да им је скрену пажњу али да то није вредело. Црногорци су му одговорали: „Божја ти вјера господине, нејма у свијет власт, е ће забранит да видимо нашега Господара. Да ни га Господ Бог поживи.“ (Владан Ђорђевић, *Путничке црте...*, 45, 62–63).

¹²⁷⁷ Чедомиљ Мијатовић, наведено дело, 21, 22.

¹²⁷⁸ АС, МИД ППО, 1894, ред 125, Јеникиј, 30. јул 1894.

Ослоњена на још увек вазалну Кнежевину Србију, чији су ресурси били скромни, али и на страна посланства, пре свега руско, школа је радила док год је њен рад био могућ. Захваљујући њој, нека деца из српских породица су по први пут стекла активно знање свог језика. Српска школа подстакла је и формирање Српске читаонице, званично назване Славенско друштво, која је основана 1871. године. Имала је 24 редовна члана, али је након две године рада престала да постоји.

Када је 1886. године Стојан Новаковић¹²⁷⁹ дошао на место српског посланика у Цариграду, видео је да тамо постоји српска колонија која се полако однорођује. Зато је сматрао да је неопходно да се Срби поново организују и ангажовао се на отварању школе која би их окупљала. Та школа, сматрао је, имала би благотворни утицај и на отварање осталих српских школа широм Царства. У Хасим паши, великом предграђу Цариграда живело је око 1.600 Македонаца из околине Тетова, Ресна, Битоља и Прилепа. Они су били пекари, баштовани и повртари. С. Новаковић дошао је на идеју, септембра 1891. да од тих Македонаца образује једну школску општину и предложио им је да поднесу молбу за отварање школа која би била под Патријаршијом а коју би финансирала Краљевина Србија. Они су се сложили и поднели молбу коју је Новаковић снажно подржао али осим обећања турских чиновника, није добио ништа.¹²⁸⁰

Вештом дипломатијом и подмићивањем, школа је отворена тек уз помоћ чиновника у Министарству просвете Аврама Вапоридисана, на основу Закона о јавној настави у Отоманском царству. То што школу није отворила Патријаршија значило је да су турске власти на неки начин окрњиле привилегије које су Патријаршији биле гарантоване, јер је она била задужена за отварање школа свих православних хришћана. Традиција Гратијеве српске школе имала је значајну улогу у каснијем отварању српских школа деведесетих година 19. века. Наиме, српска дипломатија се у циљу њеног отварања позивала и на стечено право Гратијеве школе, па је и на основу тога добијена дозвола за српску основну школу, а потом и гимназију.¹²⁸¹

Власник (мутевлија) српске основне школе био је османски поданик Наум Гавриловић из Охрида, иначе шурак Косте Групчевића. Школа је отворена 15. фебруара 1892. године на Сретење а дозвола за рад добијена је почетком марта исте године.¹²⁸² Налазила се у улици

¹²⁷⁹Стојан Новаковић је дипломатску каријеру започео првом мисијом у Цариграду која је трајала од 1886. до 1891. године. По повратку у Београд постао је председник Државног савета. Био је и председник владе. По други пут био је посланик у Цариграду од 1897. до 1900. године.

¹²⁸⁰Михаило Војводић, *Стојан Новаковић и Владимир Карић...*, 116–117.

¹²⁸¹Владан Ђорђевић, *Путничке црте...*, 127–138; Јов. Хаџи Васиљевић, *Српске културне установе у Цариграду* (1868 – 1877), Гласник Скопског научног друштва, Скопље 1926, 371–382.

¹²⁸²Посланик Грујић информисао је министра иностраних послова о раду школе и замолио га је да новине у Србији не пишу о отварању школе све док новине у Цариграду о томе не извисте и онда тек као препис цариградских новина могу да обавесте српску јавност и да „похвале султана“. (АС, МИД ППО, 1892, ред 643, Цариград, 9. фебруар 1892).

Сакиз Агач у Пери а учитељ је био Наумов син Димитрије Гавриловић,¹²⁸³ мада није имао потребно образовање. У први разред се уписало 19 ученика а касније се број ученика повећао на 27. Српска влада, која је била иницијатор отварања школе, за учитеља је послала Михаила Питовића,¹²⁸⁴ родом из Битоља, питомца и студента четврте године Природно-математичког одсека на Великој школи. Питовић је у Цариград стигао марта месеца и одмах отворио и други разред основне школе у коме је било 12 ученика. Осим из Цариграда, било је и деце из Костурске каза, па је основан и интернат. Програм рада био је сличан оном у Краљевини Србији, а одобрило га је турско министарство. Завршни испит обављен је 6. јула 1892. године.¹²⁸⁵ Испиту су присуствовали српски посланик Сава Грујић и родитељи ђака. Укупно је било 28 ученика и 4 ученице. У првом разреду било је осамнаест ученика, у другом девет, а у четвртном пет. Од тог броја двадесет и четири ученика су били Срби, шест Грци и по један ученик Цинцарин и Арбанас. По пореклу, деветнаест ученика је било из Македоније и Старе Србије, десет из Цариграда, два из Краљевине Србије и један из Далмације. Држава Србија је за рад ове школе издвајала 6.000 динара годишње. Од тога, 3.000 динара за плате двојице наставника, 1.800 динара за кирију за школску зграду, а преостали новац трошен је на набавку осталих потреба.

Стојана Новаковића, који је непосредно пре отварања школе отишао из Цариграда, о раду школе писменим путем је марта 1892. године обавестио Милојко Веселиновић. Та вест га је посебно обрадовала те је одмах оценио да не би било добро да се на томе стане и констатовао да је од великог значаја процес отварања српских школа у Османском царству. Сматрао је да Срби треба да се боре за своје школе како код османских власти тако и код Патријаршије.¹²⁸⁶

У Цариграду је отворена српска књижара а први књижар је био Лазар Крстић, радила је по упутствима Косте Групчевића. Њена улога била је да снабдева српске књижаре у Царству са потребним уџбеницима и књигама за народ.¹²⁸⁷

На инсистирање посланика Саве Грујића српска влада је 1892. године купила два плаца површине 3.840 метара квадратних или 6.085 $\frac{1}{2}$ аршина да се на њима подигне школа и црква. Српску владу су плацеви са свим трошковима коштали 27.281 динара.¹²⁸⁸ Плацеви

¹²⁸³ Димитрије Гавриловић је почетком 1893. године отишао у Београд на дошколовање. Уписао је учитељску школу о трошку Краљевине Србије. (АС, МИД ППО, ред 618, Цариград, 29. децембар 1892).

¹²⁸⁴ Михаило Питовић, професор, директор (Битољ, 1868 – Београд, 11. IX 1945). Завршио је бугарску гимназију у Солуну. Као питомац Друштва Светог Саве 1888. уписао је Природно-математички факултет Велике школе у Београду. На Великој школи је као ванредни ученик провео три године и неколико месеци. Српска влада га је 1892. послала као студента четврте године у Цариград за учитеља српске основне школе. Наставник Српске гимназије у Цариграду (1893–1898).

¹²⁸⁵ *Цариградски гласник*, 21. јул 1901; Ст. Зафировић, *Споменица четрдесетогодишњице...*, 21–22.

¹²⁸⁶ АСАНУ, бр.10497/46, Београд 21. јун 1893.

¹²⁸⁷ Климент Џамбазовски, *Културно...*, 305.

¹²⁸⁸ АС, МИД ППО, 1892, ред 625, Цариград, 20. новембар 1892; 1894, ред 706, Цариград, 19. март 1893.

су били на периферији Цариграда а касније се испоставило да нису погодни за градњу школе из више разлога.¹²⁸⁹

2. Рад гимназије (1893–1902)

Након завршене прве школске године Српске основне школе, српски посланик Сава Грујић је у свом извештају констатовао да је неопходно отварање једне ниже гимназије у Цариграду. Он је сматрао да Срби који би завршили само основну школу од ње не би имали велику корист јер би се деца по завршетку српске школе уписивала у школе на другим језицима. И Милојко Веселиновић се залагао за исту ствар. Он је сматрао да се у гимназији могу школовати будући учитељи за српске школе у Царству, те им тако Турци не би могли замерати да су се школовали у Србији; с друге стране, ти ученици би могли и да се усавршавају. Веселиновић је писао надлежнима: „Потребно је да имамо једном у престоници Царства и у месту где се школа може слободније кретати и постојати и један средњи завод који ће бити и углед и утеха нашем племену у Маћедонији и Старој Србији, те да се и они онамо прену и почну оснивати средње школе по својим местима“.¹²⁹⁰ Српска влада се с тим сложила и донела је одлуку да се школске 1892/93. године отвори први разред гимназије.¹²⁹¹ Цариград није случајно одабран за прву световну српску средњу школу у Османском царству. Иако је био много удаљен од Краљевине Србије у њему није било бугарске и грчке пропаганде, као ни арбанашког насиља, што је било веома важно. Зато су предавања у Цариграду била најслободнија у целом Османском царству. Школа готово да није имала никаквог турског надзора нити сметње.¹²⁹²

Друге године рада, 1892/93, настава у основној школи почела је 29. августа 1892. године. После петнаест дана управа је увидела да је зграда неподесна за школу и да се због великог броја ученика мора преселити. Због тога је пронађена пространија зграда у улици Папаз-ћуприја, али ни та зграда није била адекватна. Отворен је и интернат у коме је било смештено деветнаесторо деце. Почетком школске године школа је имала четири разреда, од првог до четвртог (од старије новопридошле деце из других школа бугарских и грчких).

¹²⁸⁹ Српско посланство у Цариграду је 1897. тражило од Краљевине Србије план земљишта јер је било потребно да се плац измери. Те године на седници Државног савета а на предлог министра спољних послова, одлучено је да се плац прода јер је био неподесан за градњу школе и цркве. Плац ипак није продат. Како плац није могао бити укњижен на правно лице, Краљевину Србију, био је укњижен на име Љубомира Ковачевића. Школска зграда никада није била подигнута. После 1912. године Срба у Цариграду је било све мање и није било интереса за рад школе. Тек 1991. године тадашња држава Савезна Република Југославија је укњижена као власник тих плацева. (АЈ, 370, 11–44; Никола Шкерковић, *Записници седница министарског савета Србије 1862–1898*, Београд 1952, 470; Ђорђе Лопичић, *Конзуларни односи Србије 1804–1918*, Београд 2007, 254–256).

¹²⁹⁰ АС, МИД ППО, 1892, ред 643, Цариград, 29. јун 1892.

¹²⁹¹ Ст. Зафировић, *Споменица ...*, 22.

¹²⁹² АС, МИД ППО, 1892, ред 643, Цариград, 29. јун 1891; 1902, ред 795, Цариград, 14. март 1902.

Како је било у плану отварање средње школе, из Призрена је послат Василије Десић,¹²⁹³ наставник призренске богословије.¹²⁹⁴ На првом састанку наставника 31. децембра 1892. године донета је одлука да се отвори први разред гимназије са децом тадашњег четвртог разреда основне школе. Убрзо, јануара 1893. године деца из трећег разреда прешла су у четврти тако да је школа имала први, други и четврти разред основне школе и први разред гимназије. Основна школа и гимназија биле су под заједничком управом и имале су укупно 93 ученика и то: у првом 47, другом 20 и трећем разреду 15 а у првом разреду гимназије 11.¹²⁹⁵ Међу ученицима свих разреда било је 43 чији је матерњи језик био српски, 39 грчки, 7 арбанашки и један турски језик. Сви ученици су били православни хришћани, било је 57 Срба, 31 Грк и 2 Арбанаса. По месту рођења ученици су били из: Цариграда (44), Смирне (1), Далмације (8), Битољског вилајета (19), Црне Горе (3), Косовског вилајета (13) и Краљевине Србије (2).¹²⁹⁶

Српска гимназија у Цариграду, замишљена као четворогодишња радила је по прописима и Закону о средњим школама у Краљевини Србији, са малим изменама наставног плана рада. О свим њеним потребама бринуло је Српско посланство у Цариграду. Те године посланик је био генерал Сава Грујић.¹²⁹⁷ Школа је почела са радом 14. јануара 1893. године. Отворен је први разред, предавали су: Василије Десић, директор, Риста Огњановић,¹²⁹⁸ хонорарни учитељ Ђорђе Крстић¹²⁹⁹ и Михаило Питовић. Касније је дошао Коста Групчевић,¹³⁰⁰ као хонорарни учитељ а марта месеца вероучитељ Нићифор Перић.¹³⁰¹

¹²⁹³На месту директора школе провео је седам месеци.

¹²⁹⁴АС, МИД ППО, 1892, ред 573, Цариград, 24. мај 1892.

¹²⁹⁵Цариградски гласник, 21. јул 1901.

¹²⁹⁶АС, МИД ППО, 1893, ред 618, Цариград, 27. јун 1893.

¹²⁹⁷Сава Грујић био је посланик Србије у Цариграду од септембра 1891. до јуна 1893. и поново од децембра 1900. до јула 1903.

¹²⁹⁸Риста Огњановић, наставник, публициста (Галичник, 1. III 1870 – Скопље, 6. IV 1941). У Галичнику је завршио основну школу. Две године је служио по турским кућама где је научио турски језик. У Солуну је похађао гимназију на бугарском језику (1884–1887), а учитељску школу Свети Сава у Београду 1890. По препоруци Стојана Новаковића био је примљен на Лицеј Галата Сарај у Цариград, где је учио француски и турски језик (1890–1892), као екстерни ученик. Неколико месеци је провео у Солуну где се усавршавао и радио на националним пословима. Постављен је за учитеља српске основне школе 1892. и касније за наставника гимназије у Цариграду (1893–1895). Био је ревизор у српским школама у Косовском вилајету. Наставник гимназије у Скопљу постао је 1897. Усавршавао се у Паризу током 1900. године. Предавао је у солунској гимназији Дом науке (1908–1910). Био је у Скопљу управник вечерњо-празничне школе 1911. Током Првог светског рата био је професор српским ученицима у Француској. Сарађивао је у многим часописима и листовима, писао је публикације из педагогије и психологије. Био је сарадник *Цариградског гласника*, *Гласа народа*, *Учитељског весника*, *Јужне Србије*. Прикупљо је народне песме свога краја. Преводио је са француског. Приредио је: *Велика школска песмарица*, Београд 1906; Написао је *Галичник од 1912–1922*, Скопље 1922; Пред крај живота написао је обимну студију о Галичнику и Мијаците, која је објављена постхумно: *Галичник и Мијаците*, приредиле Оливера Јашар Настева и Тодор Димитровски, Скопје 2004. (АС, МИД ППО, 1892, ред 385, Солун, 24. новембар 1892).

¹²⁹⁹Ђорђе Крстић живео је у Цариграду. Имао је плату 60 динара месечно. Касније је радио као апотекар у Скопљу где је и преминуо. Осим турског говорио је и друге језике. Његов брат био је свештеник.

¹³⁰⁰Коста Групчевић, наставник, национални радник (Охрид, Македонија, 1848–Цариград, 3. II 1907). Рођен као Коче Групче. Основно образовање је стекао на грчком језику. Са 16 година је обишао Румунију, Беч, Трст. Бавио се ћурчијским послом и трговином, Охрид је напустио 1885. због сукоба са Турцима. У Софији је био као члан тајног македонског комитета. У Београд је дошао августа 1886. одакле је отишао у Цариград 1887. Био је српски агент и противник егзархијске пропаганде у Македонији. Био је заговорник поштовања македонске

Предавали су се следећи предмети: српски језик, турски језик, грчки језик, француски језик, земљопис, рачун, геометријско цртање, зоологија, наука хришћанска, моралне поуке, краснопис и певање.¹³⁰² Директор школе Василије Десић предавао је: српски језик (четири часа недељно), рачуницу (3 часа недељно), земљопис (3 часа), геометријско цртање (2 часа) и краснопис (2 часа); Михаило Питовић зоологију (3 часа недељно) и моралне поуке (2 часа недељно); Нићифор Перић хришћанску науку (3 часа недељно) и певање (3 часа недељно); Риста Огњановић француски језик (3 часа недељно); Коста Групчевић грчки језик¹³⁰³ (три часа недељно); Ђорђе Крстић турски језик (3 часа недељно).

Директор Десић сматрао је да су наставници припремљени за предмете које су предавали. Поред наставничких обавеза, директор Десић био је деловођа и економ од 1. маја 1893. године, без материјалне надокнаде. Михаило Питовић био је васпитач у Заводу и имао је бесплатан стан, храну, огрев и осветљење. Риста Огњановић био је економ до 1. маја 1893. године и имао је бесплатну храну. Наставници су редовно долазили на часове.¹³⁰⁴

Преко Српског посланства стизале су књиге за Српску гимназију.¹³⁰⁵ Османске власти су од уџбеника дозволиле само *Геометријско цртање* аутора Владимира Зделара¹³⁰⁶ и *Рачуницу* (први део) Мих. Михаиловића.¹³⁰⁷

Српска гимназија је свечано прославила Дан Светог Саве. Свечаност је започела у Цркви Светог Николе, чинодејствовао је свештеник Владимир Греговић.¹³⁰⁸ Као престопа

индивидуалности. Залагао се за штампање уџбеника на македонском језику јер је приступачнији становништву. Превео је буквар на македонски језик (1888), израдио календарски део *Голуба* (1889). Од августа 1892. руководио је цариградском Централном српском књижном за снабдевање српских књижара у Турској. Краће време предавао је грчки језик у цариградској гимназији и радио као преводилац за грчки језик при Српском посланству (1894). Од 1895. био је администратор српског недељника *Цариградски гласник* и његов власник од 1897. до 1907. Дело: *О Охриду и Охридском језеру*, Цариград 1900. (*Прилози за историју штампе у Старој Србији и Македонији 1871–1912*, Скопље 1933, 22; Петар А. Митропан, *Први интелектуалци на Југу: Коста Групчевић*, Скопље 1936, 3–15; Климент Џамбазовски, *Културно-општествени врсци на Македонците со Србија во текот на XIX век*, Скопје 1960; Драган Ташковски, *Раѓање македонске нације*, Београд 1969, 175–203; Владан Јовановић, *Групчевић, Коста*, СБР 2, Нови Сад 2006).

¹³⁰¹Као вероучитељ и наставник певања радио је у Српској гимназији у Цариграду (1893–1894). Краће време вршио је дужност њеног директора.

¹³⁰²Ст. Зафировић, *Споменица...*, 21–23.

¹³⁰³Грчки језик, савремени грчки књижевни језик као предмет био је у наставном плану само Српске гимназије у Цариграду (од 1892. године до 1896/97). Школске 1892/3. предаван је у првом разреду а 1893/4. у првом и другом разреду, након тога био је предаван само у другом разреду. Разлози зашто се у наставном плану те гимназије нашао и грчки језик су следећи: неки ученици су по оцу били Срби али су им мајке биле Гркиње и деца су говорила грчким као матерњим језиком; у Цариграду се користио грчки језик, и на крају али не и најмање битно, то је учињено да би се на неки начин школске власти додвориле Васељенској патријаршији којој је импоновало што се у Српској гимназији учи њихов језик. Васељенска патријаршија је била једина законита заштита од турских власти. Успех ученика у грчком језику био је веома слаб. Наиме, по речима Михаила Питовића успех је био такав да је наставник грчког језика, један Грк у шали узвикнуо „не научише грчки али ја научих српски“ (Ст., Зафировић, *Споменица...*, 192).

¹³⁰⁴АС, МИД ППО, 1893, ред 618, Цариград, 27. јун 1893.

¹³⁰⁵АС, МИД ППО, 1893, ред 618, Цариград, 8. март 1893.

¹³⁰⁶Владимир Зделар, *Геометријско цртање*: за 1. 2. и 3. разред реалке и гимназије са 244 слике у тексту и на таблицама, Београд 1891.

¹³⁰⁷Михаило Михаиловић, *Рачуница*: за I разред гимназија и реалака, Београд 1888.

¹³⁰⁸Срби из Боке Которске који су били настањени у Цариграду издејствовали су да се 1879. године Владимир Греговић из Паштровића, где је радио као учитељ, постави за свештеника за припаднике православне вероисповести из аустро-угарске колоније при Амбасади Аустро-Угарске. Био је питомац Задарске богословије

икона била је постављена окићена слика Светог Саве. Присуствовали су српски посланик Сава Грујић и црногорски представник Митар Бакић са члановима посланстава. Славље се наставило у школи, директор је одржао беседу о Светом Сави и благодарио султану а ученици су декламовали и певали песме. Сакупљен је прилог у износу од 100 динара за сиромашне ученике. Веселе је било настављено и у школском дворишту.¹³⁰⁹

Завршни испити су трајали од 19. до 30. јуна. Испит је полагало 11 ученика првог разреда гимназије. Четворо ученика је одмах положило испит, пет ученика је накнадно положило а два ученика је понављало разред. Успех ученика је био релативно слаб јер су деца дошла са slabим предзнањем. На завршном испиту ђаке нису испитивали наставници који су тај предмет и држали, већ неки други. Тако је српски језик испитивао синђел Нићифор, хришћанску науку Десић, зоологију Крстић, турски језик Огњановић, рачуницу Гопчевић а геометријско цртање Питовић.¹³¹⁰

Предмети су били исти као и у Србији, једино се у Цариграду учио турски, француски и грчки језик а у Србији немачки језик. На сведочанству је на турском језику писало „Српска школа“.¹³¹¹

У Интернату, као васпитач за ред и дисциплину био је задужен Михаило Питовић све до краја априла, али како управа није била задовољна његовим радом, пре свега његовим честим излажењем и остављањем интерната без надзора, одлучила је да сви наставници, сем директора, дежурају по 24 сата. Дисциплина ученика и њихово владање било је солидно. Три ученика гимназије су због недисциплине била кажњена једнодневним затвором. Ученици су имали одмор само на дан султановог рођења а славили су и имендан васељенског патријарха Неофита. Од наставних средстава имали су само зоолошки атлас и мапе Европе, Азије, Африке и Северне Америке.

Директор Десић је Српској влади сугерисао да се мора побољшати квалитет наставе и опреме школе уколико се жели да та школа одговори патриотском задатку. По укупном квалитету школа тада није могла да парира другим, нетурским школама (бугарским и грчким).¹³¹²

и са препоруком далматинског митрополита дошао је у Цариград. Био је свештеник цркве Светог Николе у Галати. Њега је финансирао Министарство иностраних послова Аустро-Угарске. Греговић је основао одбор и фонд за подизање цркве Св. Саве у Цариграду. Главни татор тога фонда је био Марко Живковић. Фонд је до Првог светског рата имао 1.800 наполеона у злату. За време рата тај новац је пропао јер је био дат као ратни зајам Аустро-Угарској. Учествовао је у свим српским светковинама и био је омиљен међу народом и зато га је Српско посланство предложило за Орден Светог Саве трећег степена. Греговић је предавао српски језик и веронауку у аустро-угарској школи. Славио је 1902. године 40 годишњицу службе (АС, МИД ППО, 1899, ред 92, Цариград, 26. јул 1899; Радила Радић, *Југословенска колонија у Цариграду између два светска рата*, Токови историје 3–4/2008; *Цариградски гласник* 24. октобар 1902).

¹³⁰⁹ АС, МИД ППО, 1893, ред 618, Цариград, 27. јун 1893.

¹³¹⁰ АС, МИД ППО, 1893, ред 618, Цариград, 4. јун 1893.

¹³¹¹ Маја Николова, *Рад на нашим...*, 68.

¹³¹² АС, МИД ППО, 1893, ред 618, Цариград, 8. јун 1893, 27. јун 1893.

На основу Бюџета за 1893. годину да се закључити да су предавачи гимназије примали плату у износу: Десић 2.000 динара, Питовић 1.440 динара, Огњановић 1.440 динара а да је Групчевић као агент и секретар за грчки језик примао 3.600 динара. Квартарина је била 100 динара ожењеним наставницима и 50 динара неожењеним наставницима. Кирија за школску зграду је износила 2.070 динара, издржавање гимназиста 3.600 динара а на њихово одело било је утрошено 1.200 динара.¹³¹³

Како није било довољно српске деце из Цариграда, Српско посланство је предложило да се у први разред гимназије пошаљу деца из основних школа у Старој Србији и Македонији из породица „оданих српству“, добро васпитана и образована. Одабир деце је требало да изврше српски конзулати (Скопље, Битољ, Солун и Приштина) а децу из призренског краја управа призренске богословије. Предлог је усвојен а из Београда је таква директива послата конзулатима.¹³¹⁴

Директор Десић је 20. јула 1893. године отишао из Цариграда и више се није враћао.¹³¹⁵ Српско посланство је тражило од српске владе да пошаље новог директора који ће бити спреман да дуже остане на том месту. До доласка новог директора, дужност директора је обављао синђел Нићифор Перић.¹³¹⁶

Друге школске 1893/94. године за директора гимназије постављен је Милош Динић,¹³¹⁷ дотадашњи професор Друге Београдске гимназије. Иако је био српски поданик, турске власти се нису противиле његовом постављењу, он је на неки начин пробио лед другим наставницима, српским поданицима.¹³¹⁸ У Цариград је стигао 28. октобра¹³¹⁹ и преузео дужност директора и на том месту остао је осам година, до завршетка школске 1900/01. године. Како поједини наставници тако и ученици су му замерали да је превише строг директор.

У истој згради и под истом управом била су три разреда основне школе и I и II разред гимназије. У интернату је било 35 деце (било је и деце из основне школе).¹³²⁰ Риста Огњановић је био учитељ у сва три разреда основне школе до доласка новог учитеља Сретена Смиљковића, који је завршио Богословију у Београду и који је преузео први и други

¹³¹³ АС, МИД ППО, 1892, ред 47, Цариград, 1. децембар 1892; 1893, ред 596, Цариград, 25. јануар 1893; ред 501, Цариград, 6. април 1893.

¹³¹⁴ АС, МИД ППО, 1893, ред 618, Цариград, 29. јун 1893, 6. јул 1893.

¹³¹⁵ Василије Десић је пре одласка усмено саопштио Српском посланству у Цариграду да он не жели да се врати у Цариград и да жели остати у Београду и да му је посао обећао министар унутрашњих послова (АС, МИД ППО, 1893, ред 618, Цариград, 10. јул 1893).

¹³¹⁶ *Цариградски гласник*, 21. јул 1901.

¹³¹⁷ Милош С. Динић, геолог, професор, директор (Крагујевац, 25. VII 1864 – Пожаревац, 6. VII 1921). Директор школе био је од 1893. до 1901.

¹³¹⁸ АС, МИД ППО, 1893, ред 618, Цариград, 5. септембар 1893.

¹³¹⁹ Пре него што је кренуо у Цариград сугерисано му је да ни једну књигу нити рукопис не понесе са собом, већ да такве ствари преда надлежнима који ће то послати као званичну пошту конзулату. (АС, МИД ППО, 1893, ред 618 Цариград, 14. новембар 1893).

¹³²⁰ Милојко Веселиновић, *Статистика српских школа у Турском царству за 1893–1894 школску годину*, Београд 1896, 39.

разред. У првом разреду било је уписано 19 ученика, у другом 15 и у трећем 12. Многи ученици основне школе нису знали српски језик јер су им мајке биле Гркиње, међу ученицима је и било Грка. Ученици нису били пореклом из Цариграда већ из Македоније и Старе Србије. Њихови родитељи били су пекари, баштовани, слуге, надничари. У то време имућнији Срби нису слали своју децу у српску школу јер су сматрали да није довољно добро уређена.

Први разред гимназије уписало је 17 ученика (15 ученика и 2 ученице), а други разред 8 ученика. Два ученика су била полуинтерна а 23 ученика интерна. Сви су били благодетанци осим једног ученика, који је сам плаћао издржавање (102,30 динара).

Наставни кадар чинили су: директор Динић (предавао је француски језик и земљопис), Нићифор Перић (предавао веронауку), Коста Групчевић (предавао је грчки језик), Ђорђе Крстић (предавао је турски језик), Михаило Питовић (предавао је ботанику, зоологију, геометријско цртање и рачун), Петар Банђејевић¹³²¹ (предавао је српски језик и општу историју). Наставни план за први разред није се значајно променио, једино се уместо моралних поука, предавала општа историја.

У другом разреду ученици су слушали: науку хришћанску, српски, турски, француски и грчки језик, земљопис, рачун, геометријско цртање, ботанику и певање. Директор Динић није био задовољан радом вероучитеља Нићифора, не само као наставником школе него и његовим васпитачким радом јер су ученици били недисциплиновани. Због тога га је сменио и јануара 1894. године за васпитача поставио учитеља основне школе Ристу Огњановића. Био је незадовољан и радом Банђејевића и учитељима језика и тражио је новог наставника за српски језик и стручног учитеља турског и грчког језика. Кости Групчевићу је замерао што је лоше говорио српски језик. С друге стране, вероучитељ Нићифор је такође био незадовољан радом директора. Замерао му је што је строг и што туче ученике а и то што не одржава седнице с наставницима већ се, по његовим речима, договара само са Огњановићем. Митрополиту Михаилу је предлагао да за директора пошаљу неко друго лице из Србије. Констатовао је: „Овамо треба лека и то брзог лека“. Синђел Нићифор се жалио и на недостатак одеће за ученике и то је приговарао директору Динићу. Од самог почетка, њихови односи нису били хармонични. С друге стране њихов однос према цариградском патријарху веома се разликовао, Нићифор је сматрао да је неопходно да посети школу и да се уважава али Динић није делио његово мишљење.¹³²²

¹³²¹Петар Банђејевић из Водена. Слушао је три године Историјско-филолошки одсек у Београду. У Цариград је дошао почетком децембра 1893. Написао је грчку граматiku. Након завршене школске године, јула 1894. вратио се у Београд да полаже испите на Филозофском факултету. Радио је као агитатор и учитељ у покушају у Водену 1894. Био је наставник српске гимназије „Дом науке“ у Солуну 1895–1896, Водену 1897–1898, Серезу 1899, Дојрану 1900–1901, Ђевђелији 1901, Солуну 1903–1906 и Велесу 1907. Био је секретар Митрополије у Приштини 1908–1913. (АС, МИД ППО, 1894, ред 30, Београд, 1. јул 1894; 1914, ред 359, Београд, 26. април 1914).

¹³²²АС, ПО, 31/89, Цариград, 5. април 1894.

За целокупно издржавање школе буџетом је било одређено 17.200 динара, а за једно тромесечје 4.300 динара.¹³²³ Плате су исплаћиване из других средстава па је тако директор Динић имао плату од 3.600 динара, Нићифор Перић 2.040 динара, Коста Групчевић је исплаћиван као агент пропаганде а не као наставник школе, Михаило Питовић 2.400 и Петар Банђејевић 2.040 динара.¹³²⁴

Школа је те године имала три свечаности: прославу Бадњег дана, Светог Саве и прославу поводом завршетка школске године. Савиндан је прослављен у малој Цркви Светог Николе¹³²⁵. Служили су прота Грегорић, синђел Нићифор и отац Теофил. Били су присутни ученици, учитељи, наставници, као и грађанство. Ученици су певали, директор Динић је беседио, био је прикупљен прилог од 127 динара. Присуствовали су чиновници Српског и Црногорског посланства.

По завршетку школске године, директор Динић је у извештају Српској влади изнео своја размишљања и дилеме о раду школе. Наиме, школа је имала дозволу за рад као основна и екстерна, он је сматрао да треба тражити дозволу за гимназију и интернат. У недоумици је био и што се тиче улоге и циља коме школа тежи. Питао је надлежне да ли ће то бити гимназија за општу употребу или ће она имати неки специјалан задатак? Српске власти нису око тога биле сагласне. Мерадавни у Цариграду (Српско посланство) сматрали су да је школа намењена Србима у Цариграду да се не би однародили од свог народа. Власти у Београду су, међутим, сматрале да школа поред улоге у очувању српске свести код тамошњих Срба има за циљ и да образује будуће учитеље за Стару Србију и Македонију докле год се не отворе гимназије у Скопљу и Солуну.¹³²⁶ Директор се такође залагао да се пропишу нека правила по којима би се живело у интернату и радило у школи. Сматрао је да би сопствена (српска) школска зграда и црква подигле углед и олакшали пропагандни задатак ове школе.¹³²⁷ Директор Динић није био задовољан радом својих колега. Предлагао је да се Питовић и Банђејевић пребаце у неку другу школу. Што се Питовића тиче, сматрао је да он ни спремом ни знањем нема способности да буде наставник у Цариграду а „Крстић квари и оно мало што ђаци науче код Банђејевића српскога а отац Нићифор је превршио сваку меру лењости а у последње време и нехата и небрижљивости“,¹³²⁸ сматрао је директор.

¹³²³ АС, МИД ППО, 1894, ред 706, Београд, 26. март 1894.

¹³²⁴ АС, МИД ППО, 1893, ред 618, Цариград, 20. октобар 1893.

¹³²⁵ Нићифор је покушао да приволи патријарха да се за Савиндан дозволи Србима да служе у Цркви Светог Константина која је била у близини школе. Патријарх то није дозволио, изговарајући се да поред цркве живи много Грка којима неће бити право да чују службу на словенском језику. И каснија настојања српског посланика, да Срби понекад служе у тој цркви нису уродила плодом. Синђел Нићифор се залагао да се пронађе неко решење како би Срби добили своју цркву. Константовао је: „Школа је без цркве мртва“. Предлагао је и образовање Српске црквену општине у Цариграду како би и Срби ишли путем као и друге народи у Цариграду. (АС, ПО, 33/89, Цариград, 1. март 1894).

¹³²⁶ Ст. Зафировић, *Споменица* ..., 24.

¹³²⁷ АС, МИД ППО, 1894, ред 76, Цариград, 12. јул 1894.

¹³²⁸ АСАНУ, МР, 3883, Цариград, 12. април 1894.

Школска година била је завршена 8. јуна 1894. године. Било је присутно доста гостију који су били задовољни ђачким успехом. Одлични и врло добри ученици су добили писмене похвалнице. Успех ученика и владање било је боље него прошле године. Од 17 ученика који су уписали први разред гимназије тројица су се исписала а 14 ученика је изашло на испит. Шест ученика је поновило испит, један ученик је понављао разред а седам ученика је прешло у други разред. Од 8 ученика другог разреда један се исписао, један је отпуштен, шесторица су изашли на испит, један је поновио испит а четворица су прешли у трећи разред.¹³²⁹ Ученицима Српске гимназије у Цариграду су се признавале дипломе у Србији за наставак школовања али не и за добијање радног места.¹³³⁰

У Цариграду су се прештамповали школски уџбеници а то је финансирало Српско посланство.¹³³¹

Почетком јула 1894. године стару школску зграду потресао је земљотрес и знатно је оштетио. На предлог српског посланика, гимназија је добила већи буџет за кирију школске зграде. Школска 1894/95. година почела је у новој школској згради. Осим гимназије у нову зграду је премештена и основна школа, која је тада имала 35 ученика.¹³³² Зграда је била пространа, на главној улици у лепом и здравом крају. Биле су три зграде са 44 одељења (23 собе, 4 предсобља, 2 ходника, 2 трпезарије, 2 кухиње, 1 перионице, 1 купатило, 2 подрума, 7 тоалета). Између зграда било је пространо и лепо двориште. Вода је била уведене у зграде а постојала су и два бунара из којих се трошила вода за све, осим за пиће, умивање и припремање хране. Зграда је служила на углед и част Србима. Школа је била добро снабдевена намештајем, постељином и осталим потрештинама.¹³³³

Те школске године Српске гимназија је укупно имала 35 ученика. Отворен је трећи разред. Први разред је уписало 16 ученика, други 16 и трећи 14 ученика. Само су два ученика била екстерна, један у првом и други у другом разреду.

Те године је радило пет сталних и два хонорарна наставника. Михаило Питовић је остао да ради у гимназији, а Банђејевић је отишао. За новог наставника постављен је професор Београдске гимназије Душан Стојићевић.¹³³⁴ Предавали су: директор Динић

¹³²⁹ АС, МИД ППО, 1894, ред 706, Цариград, 12. јул 1894.

¹³³⁰ Политички интерес је налагао да се ученици из Османског царства школују и образују само за простор Царства а не и за Краљевину Србију, где би због бољих услова живота и рада многи отишли. (АС, МИД ППО, 1894, ред 706, Цариград, 15. новембар 1894).

¹³³¹ АС, МИД ППО, 1893, ред 246, Цариград, 14. новембар 1893.

¹³³² Ст. Зафировић, *Споменица*, 24.

¹³³³ АС, МИД ППО, 1895, ред 492, Цариград, 28. јун 1895.

¹³³⁴ Душан Стојићевић, професор, зоолог (Горња Врањска, Срез Поцерски, 30. XI1866). Основну школу и гимназију завршио је у Београду, Природњачки одсек Филозофског факултета Велике школе у Београду 1888. Усавршавао се у Бечу. Професорски испит је положио 1890. године. Каријеру просветног радника почео је као професор Треће гимназије у Београду (1890–1894). Радио је као професор у Српској гимназији у Цариграду (1894–1901), краће време био је и заступник директора. Радио је као професор у Пироту (1901–1902), Нишу (1902–1903), Прве гимназије у Београду (1903 – 1923). Основао је Зоолошко одељење Музеја српске земље 1904. где је касније био помоћник управника и управник (1926 –1937). Пензионисан је 1937. Одредио је велики број животињских врста српске фауне, посебно птица и паукова. Одликован је: Орденом Светог Саве V реда, IV

земљопис и француски језик; Михаило Питовић геометријско цртање, ботанику и зоологију и рачун; професор Душан Стојићевић општу историју и историју Срба; Коста Групчевић грчки језик. Ђорђе Крстић је почетком марта отишао у Србију а на његово место дошао је Караламбос Комбас који је имао завршену Велику грчку гимназију и предавао је турски језик. Почетком школске године Нићифор је разрешен са места вероучитеља а постављен је Смиљковић, учитељ основне школе, који је предавао веронауку. Учитељ Риста Огњановић предавао је француски језик и земљопис.

У првом разреду се нису предавали грчки језик и општа историја. У другом разреду наставни предмети се нису променили у односу на прошлу годину а у трећем разреду слушали се сви предмети као и у другом, једино се уместо геометријског цртања предавала геометрија а уместо ботанике физика.¹³³⁵

На Дан Светог Саве изашао је први број *Цариградског гласника* који је подробно извештавао о прослави Светог Саве и уопште о раду свих средњих школа, посебно Српске гимназије у Цариграду. Српско туторство Цркве Светог Николе¹³³⁶ послало је позиве српском грађанству: „Молимо Вас учтиво, да изволите доћи 14. јануара о. г. на Дан Светог Саве, српског просвијетитеља у Цркву Светог Николе, у Галату, на Службу Божију, која ће почети у 10 часова прије подне. С поштовањем, туторство“. Саборна црква је била испуњена верницима. Служио је свештеник Владимир Греговић и синђел Нићифор. Учествовао је и грчки епископ Ђерман, чијој епархији је припадала црква. Присуствовали су: посланик Србије Владан Ђорђевић,¹³³⁷ заступник Црне Горе Митар Бакић, вицеkonzул Аустро-Угарског посланства Родић, наставници и ученици српске школе, ђаци Срби из других школа, уредништво *Цариградског гласника* и многи Срби који су живели у Цариграду. После читања Јеванђеља Греговић је одржао беседу. Славље се наставило у српској гимназији. Освештена је била водица и посечен је колач. Наставник Стојићевић одржао је беседу у част Светом Сави. Ученици су певали химну Светом Сави и друге родољубиве песме али су отпевали и химну султану при отварању и затварању свечаности. Гости су послужени житом, слатким и ракијом. Веселење је настављено у гостиони „Велика Британија“ (Hotel dela Grande-

редаи Орденом Белог орла V реда. Дела: *Списак птица у Музеју српске земље*, Београд, 1904; *Додатак списку птица у Музеју српске земље*, Београд 1905; *Грађу за фауну Старе Србије и Македоније* Београд, 1907; *Народна имена риба у Србији*, Београд 1927; *Прави пауци у Србији*, Београд 1929; *Научна имена српско-хрватских птица*, Београд 1937; *Приновљене птице*, Београд 1932; *Музеј српске земље у 1932. години*, Београд 1933 (Архивска грађа Природњачког музеја, Београд; *Шематизам Србије 1891–1912, 1914*; Маја Николова, *Рад на нашим...*, 166).

¹³³⁵ АС, МИД ППО, 1894, ред 706, Цариград, 27. септембар 1894.

¹³³⁶ Црква Светог Николе била је грчка, али је постојао један део где се одржавала литургија на словенском језику.

¹³³⁷ Владан Ђорђевић био је посланик Краљевине Србије у Цариграду (1894–1897). Тамо је стекао искуство у пословима националне политике у којима је, најпре као министар просвете а затим као дипломата и министар иностраних дела, показао изузетну окретност и способност. Стајао је уз духовног творца те политике Стојана Новаковића. (Сузана Рајић, *Владан Ђорђевић, биографија поузданог обреновићевца, докторска дисертација*, Београд 2004).

Britagne) где су се на писмени позив Српске ђачке омладине одазвали многи Срби који су на играци после вечере певали српске народне песме и играли српска кола.¹³³⁸

Та школска година је била успешно окончана. Предавања су завршена 13. јуна, испити су држани од 15. јуна до 4. јула. Завршни испит одржан је на Ивандан 7. јула. Пре испита одржана је служба у руској Цркви Светог Николе. Након Божје службе у школској згради директор Динић је одржао говор о целокупном раду школе, прочитао имена награђених ученика и поделио им је награде. Испите су полагали ученици основне шале и гимназије заједно. На испит се јавило 48 ученика а осталих 23 из разних разлога нису дошли на испит: један ученик је преминуо, тројица су била отпуштена, седморо није полагало испит иако су до краја школске године били редовни ђаци. Током године пређено је наставно градиво и директор је био задовољан просечном оценом 4, с обзиром на то да ученици нису имали све потребне уџбенике и да нису сви добро владали српским језиком. Ученици гимназије су били интерни ученици и благодетанци, сем двојице који су били екстерни. Те године је било више интерних ученика јер су у интернату били бољи услови живота и родитељи су могли да издвоје новац за своју децу. Било је 14 награђених ученика, троје су усмено похваљени, шесторо писменом похвалом а петоро најбољих је награђено књигом. У старије разреде је прешко 26 ученика. На крају свечаности ученици су отпевали царску химну и декламовали песме на страним језицима. Међу присутнима био је и Владан Ђорђевић као српски посланик али и као родитељ (његов син Љубомир био је ђак те гимназије) и похвално се изразио о владању деце. Сматрао је да није довољно да деца буду само образована већ је непходно и да се добро владају. Сматрао је да заслугу за тај успех имају директор и наставници школе и на томе им је честитао.¹³³⁹ Деца су била доста доброг здравственог стања а услуге у лечењу пружала је руска болница која се налазила у непосредној близини Српске школе.

Српска гимназија у Цариграду је тек 25. јуна 1895. године добила царску дозволу за рад.¹³⁴⁰ Дозволу је тражио номинални власник школе Наум Гавриловић. Велику помоћ у том послу пружили су турски чиновници Абдул Хасид, инспектор страних школа и Шукри беј, први секретар просветног одељења. Владан Ђорђевић их је предложио да добију Орден Светог Саве.¹³⁴¹

Те године краљ Александар Обреновић, који је био у посети султану, Српској гимназији је подарио 1.000 динара у злату.¹³⁴²

Директор Динић је тражио да се пошаље тридесетак ученика за први и други разред гимназије јер је толико ученика могло стати у пансион. У Цариграду није било српске деце

¹³³⁸ Цариградски гласник, 21. јануар 1895.

¹³³⁹ Цариградски гласник, 8. јун 1895; 29. јун 1895.

¹³⁴⁰ Архив САНУ, МР, Цариград, 15. јун 1895; Цариградски гласник, 22. јун 1895.

¹³⁴¹ АС, МИД ППО, 1895, ред 492, Цариград, 14. септембар 1895, 27. октобар 1895.

¹³⁴² АС, МИД ППО, 1894, ред 706, Београд, 19. септембар 1894.

која би уписала ову школу, јер је и ученика у основној школи било недовољно.¹³⁴³ Динић је предлагао да се деца која нису могла бити уписана у солунску и скопску гимназију, јер није било довољно места, упишу у цариградску гимназију; да се изда налог конзулатима да сваке године одабере извештан број ученика који су завршили 4 разреда основне школе (одличног или врло доброг успеха и примереног владања, да су здрави и да су из угледнијих кућа).¹³⁴⁴ У том смислу српски конзул у Битољу Димитрије Боди послао је писмо министру с питањем колико питомаца из Битољског вилајета може да пошаље на школовање по српским гимназијама у Цариград, Скопље и Солун и богословију призренску.¹³⁴⁵

Те године, маја месеца, у Цариграду је гостовало Београдско певачко друштво. Међу присутнима је био и Стеван Мокрањац, као и многи други угледни чланови. Њихов домаћин било је Српско посланство а професори Српске гимназије били су водичи при обиласку знаменитости Цариграда а присуствовали су и на концерту.¹³⁴⁶

Школске 1895/96. године основна школа је престала са радом јер је Министарство иностраних дела, на предлог директора Динића, одлучило да се укине интернат за основну школу и да она буде екстерна. Како није било довољно деце за екстерну школу, она је била укинута.¹³⁴⁷

Школа је почела са радом 24. септембра. На предлог директора Динића, четврти разред није отворен јер за то није било довољно ученика. Претходне школске године трећи разред је завршило само 4 ученика. У сва три разреда било је 60 ученика, у првом разреду 25, у другом 23 и у трећем 12. Највећи број ученика био је из Цариграда и Косовског вилајета а било их је и из Краљевине Србије и Кнежевине Црне Горе, и сви су живели у интернату.¹³⁴⁸

Предавали су се сви предмети као и током претходне школске године. Наставу су држали: Милош Динић, Душан Стојићевић, Михајло Питовић, а постављени су и нови наставници: Сава Томић¹³⁴⁹, предавао је певање и музику, Али Шефкија¹³⁵⁰ предавао је турски језик и Константин Вићентини¹³⁵¹ из Цариграда, предавао је грчки језик.¹³⁵²

¹³⁴³ АС, МИД ППО, 1895, ред 492, Цариград, 28. јун 1895.

¹³⁴⁴ АС, МИД ППО, 1895, ред 492, Цариград, 18. јун 1895.

¹³⁴⁵ АС, МИД ППО, 1895, ред 492, Битољ, 10. август 1895.

¹³⁴⁶ Више о томе у: *Цариградски гласник*, 13. април 1895.

¹³⁴⁷ АС, МИД ППО, 1896, ред 609, Цариграда, 16. фебруар 1896. Две године касније, јуна 1898. поново је покренута прича о отварању школе, зашта се залагао директор Динић, постојао је чак и списак деце која би могла уписати ту школу. (АС, МИД ППО, 1898, ред 644, Цариград, 16. јун 1898).

¹³⁴⁸ АС, МИД ППО, 1896, ред 54, Цариград 4. јануар 1896.

¹³⁴⁹ Сава Ј. Томић, професор, дипломата (Пожаревац, 5. I 1868 – Крф, 28. IV 1923). Основну и средњу школу завршио је у Пожаревцу, а природно-математички одсек на Филозофском факултету у Београду. Годину дана је био на усавршавању у Паризу. Радио је као наставник земљописа, рачунања, геометријског цртања, француског језика (1892–1895) у Пожаревцу, одакле је премештен 1895. у Цариград да предаје у српској гимназији (1895–1900). Имао је чин резервног пешачког потпоручника. Радио је на националним пословима, био је и сарадник *Цариградског гласника*. Писар треће класе Српског посланства у Цариграду постао је 1900, писар Генералног конзулата у Солуну 1904. иписар у Битољу 1905. За вице конзула Конзулата у Битољу именован је 1907. где је остао је до јуна 1912. Као резервни пешадијски официр учествовао је у Првом Балканском рату. Био је вице конзул Генералног конзулата у Солуну 1913. Учествовао је и у Првом светском рату. Након рата радио је у Бечу као шеф Српског сервиса за реституцију. Био је конзул на Крфу 1922. Где је изненада преминуо, тамо је и сахрањен. Са супругом Изом имао је ћерку. Био је одликован Орденом Светог Саве. (АС, МИД ППО, 1896,

Школски буџет је био повећан и износио је 21.140 динара. Осим плата које су добијали из гимназија у Краљевини Србији, наставници поданици Краљевине Србије имали су и додатак. Милош Динић имао је додатак од 3.600 динара а професор Стојићевић од 2.400 динара. Плата Питовића је била 2.400 динара, Саве Томића 2.000 динара, Али Шефкија 1.040 динара, Константина Вићентинија 560 динара. На пропагандне издатке то Посланство је трошило укупно 77.391 динара.¹³⁵³ Како ни Посланство није имало довољно новца, школа је често оскудевала. Често није било новца ни да се плати кирија за пансионат. На ђачке униформе је те године потрошено 2.242 динара.

Светосавска светковина је окупљала све Србе у Цариграду, као и њихове пријатеље. Божја служба одржана је у руској Цркви Светог Николе. Присуствовали су јој сви наставници и ученици српских школа, посланик Владан Ђорђевић и чиновници Посланства као и заступници руског и аустро-угарског представништва, директор Лојда и директор фабрике дувана Кларић. У цркви је беседио синђел Нићифор Перић. Након службе готово сви присутни су отишли у Српску гимназију где су их дочекали наставници на челу са директором Динићем. Школа је била окићена барјацима и цвећем. Гостопримство је било видљиво на сваком кораку. Синђел Нићифор посекао је колач а прота Владимир Греговић освештао водицу. Након тог обреда директор је одржао беседу о Светом Сави. Ученици су отпевали Хамидију¹³⁵⁴. Хор је био веома складан што је била заслуга наставника Саве Томића. Уз националне песме и српска кола весеље је трајало целу ноћ.¹³⁵⁵

Срби у Цариграду су славили још један веома важан догађај. Наиме, хиротонисан је Дионисије Петровић за рашко-призренског митрополита. Свечаност је одржана у патријаршијској цркви на Фанару. Свечаности су присуствовали директор, наставници и ученици Српске гимназије као и многи цариградски Срби.¹³⁵⁶ Дионисије је посетио гимназију и разговарао са ученицима.¹³⁵⁷

Цариград, 6. септембар 1896; АС, МИД ППО, 1900, ред 600, Београд, 27. јул 1900; 1901, ред 733, Београд, 28. јул 1901; Шематизам Краљевине Србије, 1892–1912; Драгош Петровић, *Прилози за биографије знаменитих Пожареваљана, Дипломате Браничева у XIX веку*, Браничево у историји Србије, Пожаревац – Београд 2008, 279–291).

¹³⁵⁰ Али Шефкија родом је био из Травника, завршио је у Цариграду турску учитељску школу. Предавао је осам година, до краја рада школе 1902. године. Преминуо је после Првог светског рата.

¹³⁵¹ Константин је завршио Велику грчку гимназију на Фанару. Радио је у гимназији две школске године 1895/96 и 1896/7. године.

¹³⁵² Милојко Веселиновић, *Статистика српских школа у Турској за 1895–1896*, Београд 1897, 24–26.

¹³⁵³ АС, МИД ППО, 1896, ред 54, Цариград 4. јануар 1896.

¹³⁵⁴ Хамидија је заправо Хамидије марш, има две строфе и у преводу гласи: О! Добротворе светски, господару над господарима; нека је слава престолу Отоманске монархије, Под вашим царским окриљем земља напредује, владајте још дуго и будите вазда сретни О! Мој узвишени господару, Султан Хамиде; Нека живи наш господар у својој слави! Нека живи наш цар у својој величини! (*Велика школска песмарица*, приредио Риста Огњановић, Београд 1906, 1).

¹³⁵⁵ *Цариградски гласник*, 18. јануар 1896.

¹³⁵⁶ *Цариградски гласник*, 1. фебруар 1896.

¹³⁵⁷ *Цариградски гласник*, 15. фебруар 1896.

Српска гимназија је јуна месеца добила на дар клавир од српског посланика Владана Ђорђевића који је на тај начин желео да овековечи успомену на свог преминулог сина Љубомира, ученика трећег разреда Српске гимназије.¹³⁵⁸

Донета је царска ирада да се турски језик мора предавати у нетурским школама а донето је решење министарског савета новембра 1895. године да наставнике турског језика у страним школама плаћа Министарство просвете.¹³⁵⁹ То школи није био проблем јер се турски језик већ предавао.

Испити у гимназији завршени су 2. јула 1896. године, класификација је била у недељу, свечана као и обично. Свечаности је присуствовао нарочити изасланик Министарства просвете Аледин који је похвалио рад у школи. Директор је такође хвалио ђаке.¹³⁶⁰ У част „Султановом дану“ школа је била осветљена.

Школске 1896/97. године отворен је четврти разред. У сва четири разреда наставу је похађао 71 ученик – први разред 16 ученика (од тог броја једна ученица), други 22 ученика, трећи 22 ученика и четврти 11 ученика. Старост ученика била је од 12 до 21 године. Највише је било ученика који су имали 17 година. Два ученика је напустило школу, један ученик је био отпуштен, испите је полагало 66 ученика. У првом 16, другом 21, трећем 21 и четвртном 8 ученика. Највише ученика било је из Косовског вилајета (31), затим из Битољског вилајета (15), Солунског вилајета (12), Цариграда (3), Кнежевине Црне Горе (2), Боке которске (1) и Краљевине Србије (2). Родитељи ученика били су у највећем броју трговци, земљорадници и хлебари, а у мањем броју осталих занимања (терзије, кувари, обућари, углавном занатлије и ...). Било је десет ученика више него прошле школске године. То је изискивало додатне материјалне трошкове. За сваког новог ученика био је купљен кревет, сламњача, душек, чаршав, јастук, навлаке, два ћебета, преобука, фес, пешкири, чарапе, ципеле (два пара), зимски капут, зимско и празнично одело, мараме и друге ситнице. Тај трошак није био испланиран и зато је посланик Владан Ђорђевић тражио од министра иностраних послова Стојана Новаковића додатна материјална средства. Због кризе у Османском царству те године су цене на пијаци, као и цене свих намирница, значајно порасле што је додатно финансијски оптерећивало гимназију а самим тим и Краљевину Србију. Крајем сваке године српски посланик који је био задужен за рад гимназије, пројектовао је буџет за наредну годину.¹³⁶¹ Краљевина Србија није била финансијски довољно стабилна да је могла без проблема да издржава српске школе у Османском царству а често је имала проблема и са финансирањем српских представништава. Зато је Владан Ђорђевић често тражио да му се

¹³⁵⁸ Цариградски гласник, 21. мај 1896.

¹³⁵⁹ Цариградски гласник, 30. новембар 1895.

¹³⁶⁰ Цариградски гласник, 20. јун 1896.

¹³⁶¹ АС, МИД ППО, 1896, ред 609, Цариград, 17. новембар 1896.

пошаље новац како за школу тако и за Посланство.¹³⁶² Динић је тражио да се буџет гимназије повиси, увидео је да су расходи већи од прихода па је молио кредит да би могао да покрије дефицит од око 2.800 динара.

Предавало је 7 наставника: Милош Динић француски језик и хемију; Душан Стојићевић српски и старословенски језик; Михаило Питовић рачун, геометријско цртање и зоологију; Сава Томић је продужио останак јер се његово присуство показало веома позитивно иако је планирано да остане само годину дана;¹³⁶³ Али Шевкија је предавао турски језик и Константин Вићентини је предавао грчки језик. Постављен је нови наставник Мелко Радуловић¹³⁶⁴ који је предавао историју и земљопис. Наставни план и програм био је мало измењен. Није било наставника за хришћанску науку па се тај предмет није предавао. Општа историја се није предавала у другом разреду. По наставном плану у четвртном разреду предавали су се следећи предмети: српски језик, старословенски језик, турски језик, француски језик, грчки језик, земљопис, општа историја, рачуница, геометрија и хемија.¹³⁶⁵

Школа је почетком јануара 1897. године из Београда добила апарате за наставу физике. Куповину је обавио директор државне трговачке школе Бор. Б. Тодоровић.

Прослављено је Бадње вече по српским обичајима као и Савиндан. Након бољје службе, у Цркви Светог Николе свечаност је настављена у згради гимназије. Присуствовао јој је српски посланик Владан Ђорђевић, чиновници Посланства и угледни Срби. Гости су били послужени разним ђаконијама а ученици су певали родољубиве песме и свирали српска кола.¹³⁶⁶ Директор је сматрао да би било потребно славити и Дан Светих Тирила и Методија како би се показало да је то празник свих македонских Словена а не само Бугара.

Динић је 1897. године тражио да се набаве политичке карте Европе, Азије и Северне Америке јер их у Цариграду није могао наћи.¹³⁶⁷ Такође је тражио да се до Видовдана пошаље 20 књига које је требало поклонити добрим ученицима. Сматрао је да ће бити 20 ученика који су се истакли у наукама, музици и певању.¹³⁶⁸

Свечаност поводом завршетка школске године одржана је 4. јула. Прочитани су успеси а добрим ученицима подељене награде. Пре класификације одржана је служба у Цркви Светог Николе а затим је свечаност настављена у гимназији. Свечаности је присуствовала српска колонија као и посланик Србије Владан Ђорђевић. Директор Динић

¹³⁶² АС, МИД ППО, 1896, ред 609, Цариград, 4. децембар 1896.

¹³⁶³ АС, МИД ППО, 1896, ред 545, Београд, 6. септембар 1896.

¹³⁶⁴ Мелко Радуловић из Дубровника, завршио је Филозофски факултет у Бечу. Радио је као професор наутичке школе у Котору 6 година. Имао је положен професорски испит. Предавао је Историју Османског царства и земљопис (1896–1898). Његова плата била је 2.400 динара. Директор Динић је сматрао да он не треба да остане у школи из више разлога („прошлост г. Радуловића прљава је, њега презиру овдашњи Далматинци, а садашњост му није никаква“, говорио је хрватским језиком и њега ученици нису разумевали). О њему је исто тако мислио и посланик Новаковић, посебно је негодовао због тога што је Мелко био интригант. Био је отпуштен из службе.

¹³⁶⁵ Ст. Зафировић, *Споменица...*, 24.

¹³⁶⁶ *Цариградски гласник*, 16. јануар 1897.

¹³⁶⁷ АС, МИД ППО, 1898, ред 644, Цариград, 8. фебруар 1897.

¹³⁶⁸ АС, МИД ППО, 1897, ред 769, Цариград, 10. мај 1897.

захвалио се пре свега султану и ученицима коју су се марљиво трудили. У име школе обратио се присутном грађанству благодаривши им на пажњи и посети и интересу за успех српске деце. Испите је полагало 66 ученика. Ученици су били старости од 12 до 21 године. Највише ученика је имало 17 година, затим 15 и 16. Одлични ученици су добили награде, било их је укупно шест. За примерено учење и владање награђено је писменом похвалом 10 а за одличан успех у свирању и певању 9 ученика. Разред није понављао ни један ученик а десет ученика је излазило на поправни испит. Ученици су на крају отпевали султанову химну и песму *Боже братимства*. Владан Ђорђевић се такође обратио присутнима, захвалио директору и наставницима на успеху који су постигли ученици ове школе а захвалио се и султану који Србима дозвољава школовање на свом матерњем језику. Извештач у *Цариградском листу* констатовао је: „Овдашња Српска гимназија без сумње је једна од најбољих школа у Цариграду, што се има захвалити вредним и одличним наставницима њеним а особито директору г. М. Динићу“.¹³⁶⁹

Просветни гласник је о тој школској години информисао грађанство у Краљевини Србији. На крају извештаја о раду, аутор текста је констатовао да је школа те године постигла такав успех „са којим могу потпуно бити задовољни наши сународници у Турској, чија се деца уче у овом заводу“.¹³⁷⁰

Директор Динић је крајем школске године српском посланику у Цариграду послао опширан извештај о раду школе. Молио је да се што пре донесе решење каква ће ова школа бити и коју ће функцију надаље имати, с обзиром на то да су отворене школе у Солуну и Скопљу. Такође је молио да се реши питање васпитача и да се идуће школске године у овој школи постави вероучитељ; да се нађе начин да се убудуће новац шаље унапред а нарочито за кирију која се унапред плаћала као и за набавку хране. Извештај је завршио: „Познато Вам је да овде немамо сметње од стране турске власти и да нам је највећа незгода коју можемо имати неуредно снабдевање новцем. Због тога смо често дужни по вароши па и у томе можете наћи штете угледу школе да Вам и не помињем материјалну штету коју можемо имати и имамо кад све на кредит купујемо“.¹³⁷¹

Српски посланик Владан Ђорђевић је 17. септембра 1897. године отишао из Цариграда са места посланика а многи Срби су ту информацију примили са жаљењем и негодовањем.¹³⁷²

Управа је добила наредбу од Српске владе да школске 1897/98. године не прима ученике из унутрашњости Царевине.¹³⁷³ Било је планирано да се 1898. школске године

¹³⁶⁹ *Цариградски гласник*, 26. јун 1897, 81; Зафировић, *Споменица...*, 31–32.

¹³⁷⁰ *Просветни гласник*, 1897, 477–478.

¹³⁷¹ АС, МИД ППО, 1897, ред 660, Цариград, 27. јун 1897.

¹³⁷¹ Љубинка Трговчевић, *Један извор о школовању Срба у Цариграду 1910. године*, Југословенски историјски часопис, 1996, 1–2, 193–198.

¹³⁷² *Цариградски гласник*, 17. септембар 1897.

отвори први разред учитељске школе.¹³⁷⁴ Директор Динић је тражио новац како би на време омогућио да се школа припреми за зиму (да се набави зимница, маст, уље, пасуљ, лук, дрво, ђумур).¹³⁷⁵ Сума која је била одређена за Српску гимназију у Цариграду била је недовољна да покрије све њене трошкове те је Завод 1896. године имао приличан дефицит, који је гимназији сметао да уредно плаћа све издатке.¹³⁷⁶

Гимназија је те године имала три разреда. Први разред је укинут а није отворен ни пети због недовољног броја ученика. Ученици четвртог разреда школске 1896/97. године су се расипали: двојица ученика је наставило школовање у Галата Сарај, двојица су напустила школу због лошег здравља, двојица ученика су се запослила као учитељи а један ја наставио школовање у учитељској школи. Гимназија је те године имала 55 ученика. У другом разреду било је 15 ученика, у трећем 19 и у четвртном 21 ученик.

Нови наставник, бивши професор монашке школе у Опову Валеријан Прибићевић¹³⁷⁷ предавао је хришћанску науку. Од старих наставника радили су: Милош Динић, Душан Стојићевић, Михаило Питовић, Мелко Радовић, Али Шефкија и Сава Томић.¹³⁷⁸

Грчки језик се више није предавао ни у једном разреду а старословенски се није предавао у четвртном разреду. Већ у децембру директор Динић је тражио да се Мелко Радовић уклони из Завода а да се за историју и географију постави спремнији наставник.¹³⁷⁹

Динић је тражио да се пошаљу уџбеници: Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић, *Историја Срба*; В. Карић, *Земљопис*; М. Петровић, *Физика*; Сима Лозанић, *Хемија за ниже разреде*; Ћ. Рокнић, *Рачуница за други разред*, друго издање; В. Зделар, *Геометријско цртање*; Ђура Даничић, *Библијске приче Старог завета и Библијске приче Новог завета*.¹³⁸⁰

Велика школа из Београда послала је на поклон гимназији један сандук минерала и стена из свог Геолошко-минералшког музеја.¹³⁸¹

И те године Светосавска прослава је протекла веома лепо и са великим бројем присутних, упркос снажној међави. Црква Светог Николе била је мала да прими све

¹³⁷³АС, МИД ППО, 1897, ред 769, Цариград, 24. јул 1897.

¹³⁷⁴АС, МИД ППО, 1897, ред 769, Цариград, 18. август 1897. Стојан Новаковић је био против отварања Учитељске школе. Размишљао је о томе шта ће бити са ученицима кој заврше ту учитељску школу (у попове неће моћи) а и није добро, констатовао је Новаковић да се учитељи и попови васпитавају у средини једне велике вароши светске. Он се залагао да се држи заједно учитељско и свештеничко образовање „јер се школа никада не може одвојити од цркве“. (АЈ, ЈЛП, 80/47/433, Бујкдере, јун 1898.

¹³⁷⁵АС, МИД ППО, 1897, ред 769, Цариград, 20. август 1897.

¹³⁷⁶АС, МИД ППО, 1897, ред 769, Цариград, 19. новембар 1897.

¹³⁷⁷Валеријан Прибићевић, професор, епископ (Хрватска Дубица, 1870 – Сплит, 10. јул 1941). Гимназију је завршио у Раковцу код Карловца, Духовну академију у Кијеву. Школовао се и у Бечу и Лајпцигу. Био је наставник у Српској гимназији у Цариграду две школске године (1897/1898 и 1898/1899). Био је професор Богословије у Сремским Карловцима. Између два рата био је биран за народног посланика. Био је архимандрит манастира Јаска. За епископа сремског хиротонисан је 1940. (АС, МИД ППО, 1897, ред 769, Београд, 11. август 1897).

¹³⁷⁸Томић је током 1898. године извесно време провео у Француској на специјализацији.

¹³⁷⁹АС, МИД ППО, 1897, ред 769, Цариград, 30. новембар 1897, 2. децембар 1897.

¹³⁸⁰АС, МИД ППО, 1897, ред 769, Цариград, 21. септембар 1897.

¹³⁸¹АС, МИД ППО, 1897, ред 769, Београд, 3. октобар 1897.

православне Србе који су дошли. Службу је служио епископ Герман уз садејство архимандрита Нићифора, протојереја Греговића и јеромонаха Мирона. На јектаније су одговарали ђаци Српске гимназије. Свечаност је настављена у гимназији у присуству српског посланика Стојана Новаковића који је поново именован за посланика, са особљем Краљевског посланства. Освештена је водица, славски колач је преломљен а беседу о Светом Сави је одржао јеромонах Валеријан Прибићевић, професор. Отпевана је султанова химна после које су ученици певали и свирали родољубиве песме. Ручак коме су присуствовали многи Срби направљен је о трошку трговца Марка Живковића. Веселје је настављено у кафеу „Сплендид“ до касно у ноћ. Игранка је почела краљевским колом а наставила се националним песмама.¹³⁸²

Одлуком министра иностраних дела решено је да се постепено укидају гимназијски разреди Гимназије и да се она претвори у Учитељску школу. Први разред Учитељске школе није могао бити отворен због малог броја ђака јер је школске 1896/97. године четврти разред завршило 8 ученика, у старије разреде прешло 6 ученика, од којих је само троје наставило даље школовање.

Школска година је завршена 3. јула 1898. године. У почетку школске године било је уписано 54 ученика, због слабости један ученик није полагао испит, а 53 су полагали. Школска година је уредно протекла. Број слабијих ученика је сведен на минимум јер су о таквим ученицима професори посебно водили рачуна. Свечаност је започета Божјом службом у Цркви Светог Николе а настављена је у Гимназији. Присуствовао је српски посланик Стојан Новаковић, војни изасланик Лазар Петровић, секретар Посланства Сима Аврамовић као и многи цариградски Срби. У свом говору директор Динић је похвалио ученике и наставнике, констатујући да је настава у току године протекла уредно, да је све градиво пређено на време и да је број слабијих ученика сведен на минимум. За одлично учење и примерно владање похваљено је 14 ученика који су на поклон добили књиге. Те школске године било је 3 ученика из Цариграда, из Косовског вилајета 29, из Битољског вилајета 8, из Солунског вилајета 9, из Краљевине Србије 2, из Кнежевине Црне Горе 2 и из Боке Которске 1 ученик. Ученици су отпевали химну султану и неколико српских песама. Свечаности је присуствовао и изасланик царског министарства просвете Алаедин. Посланик Новаковић поклатио је новац да се купе посласице и почасте ученици.¹³⁸³ Директор Динић је са неколико професора гимназије присуствовао испитима у трговачкој француској школи.¹³⁸⁴

Управа школе добила је позив да учествује у прослави преноса посмртних остатака Вука Стефановића Караџића. Како управа није била у могућности да присуствује прослави,

¹³⁸² Цариградски гласник, 15. јануар 1898.

¹³⁸³ Цариградски гласник, 25. јун 1898.

¹³⁸⁴ Цариградски гласник, 2. јул 1898.

директор Динић је послао писмо следеће садржине: „Примивши позив да учествује у прослави преноса праха неумрлог Вука Ст. Карацића, Колегија Српске цариградске гимназије сматрала је да јој је дужност одазвати се томе родољубивом позиву телеграфским путем. А како јој депеша није могла бити експедована, ништа јој друго није остало но да се овим путем јави и да се поклони сени великог Вука“. У потпису М. С. Динић.¹³⁸⁵

Гимназију је посетио директор руског археолошког завода Феодор Иванович Успенски. Присуствовао је часовима и сам пропитивао ученике. Ученици су свирали и певали најпознатије светске композиције. Био је веома задовољан радом школе и знањем ученика.¹³⁸⁶

Приметно је да оснивачи и финансијери гимназије (Српска држава) нису сасвим били сигурни којој сврси је она намењена и у ком правцу тежи. Она је између осталог отворена и да би олакшала отварање гимназија широм Царства и том циљу је успешно послужила јер су гимназије већ биле отворене у Скопљу и Солуну. Реално гледано, гимназија у Цариграду изискивала је највише материјалних издатака јер је престоница била веома скуп град.¹³⁸⁷

Зато је била сазвана конференција директора свих средњих школа која би пронашла право решење и улогу за све српске гимназије у Царству. На Првој конференцији директора у Београду (јул 1898) донета је одлука да гимназија у Цариграду има само више гимназијске разреде јер је њен задатак био да припрема ученике за упис у више турске школе и на тај начин омогући њихово запослење у турској административној служби.

На директорској конференцији лета 1898. године закључено је да задатак Гимназије у Цариграду треба да буде спремање ученика за ступање у више турске школе из којих би излазили турски чиновници и српски агенти и због тога треба да постоје само виши разреди.¹³⁸⁸ Те године је и Пера Тодоровић по специјалној мисији кренуо по Старој Србији како би тачно ослушно „српску ствар“ на терену. Он је предложио председнику владе да Српска гимназија у Цариграду буде виша гимназија и да има само три виша разреда – V, VI и VII разред са истим циљем као што је предложила и конференција, с тим да је Тодоровић констатовао да би ти ученици са знањем турског језика могли бити од користи и Краљевини Србији као чиновници.¹³⁸⁹ Све ове информације утицале су на министра иностраних дела Владана Ђорђевић, који је био добро упућен у рад гимназије, да 8. октобра 1898. године донесе одлуку да ова школа постане Учитељска школа са поступним укидањем гимназијских разреда. У складу са тим одлукама, школске 1898/99. године укинут је други разред а отворен је пети разред. „Да би српска гимназија у Цариграду пружила ђацима, који се у њој школују, спрему са којом би они могли продужити своје образовање на вишим школама у

¹³⁸⁵ *Споменица о преносу...*, 208.

¹³⁸⁶ *Цариградски гласник*, 21. јануар 1898.

¹³⁸⁷ АС, МИД ППО, 1899, ред 660, Цариград, 8. фебруар 1899.

¹³⁸⁸ Ст. Зафировић, *Споменица...*, 24.

¹³⁸⁹ Пера Тодоровић, наведено дело, 97.

Турској а тиме по свршетку овога, отворио пут нашим људима у разним струкама турске администрације, ја сам решио да се наставничка места у овој гимназији попуне људима чија спрема премаша ону, који наставници средњих школа обично имају“, констатовао је Ђорђевић.¹³⁹⁰ Вођени том идејом из Београда су у Цариград послата два доктора наука: Станоје Станојевић¹³⁹¹ и Јован Радоњић,¹³⁹² који су завршили студије на бечком универзитету.¹³⁹³ Такође су послати: Стеван Маринковић, професор који је завршио математички одсек на Великој школи¹³⁹⁴ и Андрија Самониковић,¹³⁹⁵ који је накнадно и прекобројно упућен од стране министарства. Са његовом школском спремом и знањем директор Динић није био задовољан. Ларасин је био учитељ француског језика. Из Цариградске гимназије, после више година рада, у битољску гимназију је отишао Михаило Питовић. Отпуштен је Мелко Радуловић. Било је десет наставника.¹³⁹⁶

¹³⁹⁰ АС, МИД ППО, 1898, ред 644, Београд, 30. август 1898.

¹³⁹¹ Станоје Станојевић, историчар, енциклопедиста, академик (Нови Сад, 24. август 1874 – Беч, 30. јул 1937). Након завршене гимназије у Новом Саду, студирао је филологију и историју у Бечу где је и докторирао 1896. Након боравка у Русији, иницијативом Стојана Новаковића постављен је за професора Српске гимназије у Цариграду (1898–1899). Имао је мањи број часова али је зато радио и у Руском археолошком институту у Цариграду (основан 1894). Дружио се са Миуковим, потоњим министром иностраних послова Русије. Посебну пажњу обраћао је на српско-бугарске односе у Македонији. Сарађивао је у *Цариградском гласнику*. Био је редовни професор Београдског универзитета, члан Српске краљевске академије и један од најзначајнијих историографа. (Др Јован Радонић, *О Станоју Станојевићу*, *Летопис Матице српске*, јул-децембар 1937, 132–148).

¹³⁹² Јован Радоњић, историчар, академик (Мол у Бачкој, 9. фебруар 1873 – Београд, 25. новембар 1956) Основну школу похађао је у родном месту, гимназију је завршио 1891. у Новом Саду. Студирао је на Филозофском факултету у Бечу где је 1896. године стекао докторат из филозофије. У Петрограду је изучавао руско-српске односе. У Српској гимназији у Цариграду је провео годину дана. Као и Станојевић радио је у Руском археолошком институту. С јесени 1899. Постављен је за библиотекара Матице српске у Новом Саду. Био је професор опште историје средњег века на Београдском универзитету и редован члан Српске краљевске академије. (*Енциклопедија српске историографије*, Београд, 1997).

¹³⁹³ Ова два професора стигла су на предлог Ватрослава Јагића, њиховог професора из Беча. Он се Стојану Новаковићу захваљивао што су примљени за професоре. Новаковић је писао пријатељу: „Сад је ова гимназија сасвим добра“. (АЈ, ЈЛП, 80/47/449, Цариграда, 14. октобар 1898). Иначе, Успенски директор Руског археолошког института је желео да у том институту буду заступљени и српски научници и о томе разговарао са Стојаном Новаковићем. (АЈ, ЈЛП, 80/48/145, Цариград, 23. фебруар 1898).

¹³⁹⁴ Стеван Маринковић, завршио је Другу Београдску гимназију 1894, Математичко-физички одсек на Филозофском факултет 1898. Постављен је за наставника Српске гимназије у Цариграду 1898. Предавао је математику и физику. Професорски испит је положио 1900. године. Био је професор у Крушевачкој гимназији 1903–1906, професор Прве гимназије у Београду 1907–1910, професор гимназије у Крагујевцу 1911, професор на одсуству због болести у Нишу 1912. Говорио је на Прослави Дана Светог Саве у Крушевачкој гимназији о приликама у Старој Србији и Македонији. Тај говор је посебно одштампан али без датума и места штампања. Изнео је врло тешко стање у коме живе Срби у Османском царству. Апострофирао је да су захваљујући српској дипломатији успели да дођу до одређених тековина: 1893. добили су ираду којом се допушта отварање српских школа у Косовском вилајету; 1897. отварање школа у Битољском и Солунском вилајету, избор и посвећења митрополита Дионисија Петровића за Рашко-призренског митрополита; избор архимандрита Фирмилијана за администратора скопске епархије; избор и освећење митрополита Нићифора за Рашко-призренског митрополита; и посвећење изабраног митрополита Фирмилијана Дражића 1902. Говор је завршио речима да се српско-македонско питање не може решити мирним путем. (*Филозофски факултет Велике школе 1895–1905...*, 55, 127).

¹³⁹⁵ Андрија Самониковић, професор гимназије из Македоније, Јањина. Завршио је учитељску школу у Београду и ванредно Филолошки факултет на Великој школи у Београду 1896. године. Био је наставник Српске гимназије у Скопљу 1896/7. у Битољу 1897/98. и наставник гимназије у Цариграду 1898/1901. Био је учитељ српског језика Артемизиним сину, интимној пријатељици краља Милана, могуће да је био умешан у растурању слика „Ђорђа Обреновића, сина краља Милана Обреновића (*Документи...*, 1/1, 112).

¹³⁹⁶ АС, МИД ППО, 1899, ред 660, Пирот, 20. април 1899.

Стојан Новаковић је тражио да се из Београда пошаљу *Приче из Црквене историје* за ученике IV разреда од Јеврема Илића и *Христове приче и беседе*. Биле су потребне да би могао да се преда један примерак који није печатан печатима турске цензуре.¹³⁹⁷

По наставном плану у трећем разреду предавали су се следећи предмети: наука хришћанска, два часа недељно, предавао јеромонах Валеријан Прибићевић; српски језик, четири часа недељно, предавао Душан Стојићевић; турски језик, четири часа недељно Али Шефкија; француски, четири часа Андрија Самониковић; историју Срба са три часа предавао Станоје Станојевић; земљопис са два часа Андрија Самониковић; рачуница са три часа недељно Стеван Маринковић; геометрија са два часа недељно Стева Маринковић; и физика са три часа недељно Сава Томић. У четвртом разреду предавали су се следећи предмети: наука хришћанска, два часа недељно, предавао јеромонах Валеријан Прибичевић; српски језик, четири часа недељно, Душан Стојићевић; турски језик, четири часа недељно Али Шефкија; француски, четири часа Огист Ларасин; историју Срба, три часа Станоје Станојевић; земљопис са три часа Андрија Самониковић; рачуница са три часа недељно Стева Маринковић; геометрија са два часа Стева Маринковић; и хемија са три часа недељно Душан Стојићевић. У петом разреду су се предавали следећи предмети: наука хришћанска са два часа монах Валеријан; старословенски језик са два часа Јован Радоњић; турски са четири часа Али Шефкија; француски са четири часа Огист Ларасин; земљопис са два часа Душан Стојићевић; литература, космографија, општа историја са три часа недељно Станоје Станојевић; алгебра са три часа Стеван Маринковић; геометрија са два часа Стева Маринковић; и минералологија са геологијом Милош Динић. Обавезан предмет је било певање са 4 часа недељно. Учили су световне песме: химну султану, краљеву химну, *Тијо ноћи*, *Ој Ђурђев дане* и песме потребне за литургију које су ђаци са успехом певали у руској Цркви Светог Николе. Предавала се и музика са по три часа недељно.

Те године прослава Светог Саве почела је у Цркви Светог Николе у Галати. Чинодејствовао је архимандрит Нићифор Перић уз помоћ проте Греговића и јеромонаха Валеријана, наставника Гимназије и ђакон руског представништва Николаја Махрова. На јектенија је одговарао ђачки хор под управом професора Саве Томића. У цркви је било мноштво Срба. Присутствовали су српски посланик Стојан Новаковић са чиновницима Посланства. Након службе и говора проте Греговића славље се наставило у Гимназији. Прота Греговић је освештао водицу а архимандрит Нићифор са директором Динићем и тројицом ученика пресекао је колач. Професор Станоје Станојевић је поздравио госте и одржао беседу. На крају се захвалио султану Абдул Хамиду II на „очинској доброти“ а ђачки хор је отпевао султанову химну и химну Светом Сави. Гости су се частили, ђачки оркестар је свирао српско коло. Приређена је била и вечера на којој је присуствовао посланик Стојан

¹³⁹⁷ АС, МИД ППО, 1898, ред 246, Цариград, 30. новембар 1898.

Новаковић са супругом Јеленом (која је за ту прилику обукла свечану српску ношњу, на опште одушевљење присутних) и цео персонал Посланства као и свештеници и виђенији Срби. Прву здравицу одржао је Новаковић у здравља његовог величанству султану, одговорио је архимандрит Нићифор, бираним речима, у име Отоманских Срба, наздравивши краљу Србије Александру као „одличном пријатељу његовог величанства султана“. Ђаци су отпевали још пет песама а игра је започета „Краљевим ором“ а отворио ју је директор Динић са госпођом Јеленом Новаковић. Прослава је на задовољство присутних веома лепо протекла.¹³⁹⁸

Наставу је похађало укупно 67 ученика – трећи разред 21 ученик, четврти 26 ученика и пети 20 ученика. Директор Динић је у Извештају за школску 1898/99. годину изразио задовољство постигнутим резултатима како ученика тако и наставника који су уредно похађали наставу. Предавања су завршена 7. јуна, а испити су одржани од 9. до 30 јуна. Година је завршена 2. јула благодарењем у руској цркви и свечаношћу у школи. У трећем разреду 18 ученика је прешло у старији разред, двојица су понављали испите а један је понављао разред. Из четвртог разреда 23 ученика је прешло у старије разреде, 3 су понављали исти разред. Из петог разреда 14 ученика је прешло у старији разред а 3 су поновили испите. У току године наставу је похађало 67 ученика, разреде је завршило 58 ученика а 8 ученика је поновило испите.¹³⁹⁹ Оцењивање је од ове године вршено по тромесечјима а не двомесечно као до тада. Одличних ученика било је 12 (у трећем разреду 6, у четвртом 3 и у петом 3), врло добрих 23 (у трећем разреду 4, у четвртом 12 и у петом 7), добрих 23 (у трећем 8, у четвртом 8 и у петом 7). Врло добри ученици су усмено похваљени, одлични су добили писмену похвалницу у недостатку подесних књига за те крајеве. Школска година је свечано завршена уз присуство многих гостију (отправника послова Јована Христића, пуковника Лазе Петровића, аташеа Славка Грујића, Косте Групчевића уредника *Цариградског гласника*, Марка Живковића и ученика Срба из царске гимназије Галате Сарај). Ученици су певали и свирали родољубиве песме али и незаобилазну химну султану. Директор Динић је похвалио ученике за марљивост и добро владање. Новинар *Цариградског гласника* са радошћу је констатовао да Српска гимназија лепо напредује како Срби само пожелети могу. Ретко где се могу наћи тако квалитетни и вредни наставници а и марљиви и паметни ученици, хвалио је извештач.¹⁴⁰⁰ Васпитач у заводу те године био је Стеван Маринковић.

Директор Динић је сматрао да је неопходно променити план рада у складу са новим задацима које је поставила директорска конференција пред Српску гимназију у Цариграду. Пре свега требало је повећати број часова турског језика да би га ученици што боље

¹³⁹⁸ *Цариградски гласник*, 21. јануар 1899.

¹³⁹⁹ АС, МИД ППО, 1899, ред 660, Цариград, 24. јун 1899.

¹⁴⁰⁰ *Цариградски гласник*, 24. јун 1899.

савладали. Иначе, на основу ранијег искуства, директор је био неповерљив по питању примања српских ученика у више турске школе. Као формални разлог османске власти су наводиле незнање турског језика али иза тога су у ствари стајали политички мотивисани разлози. Динић није био склон да поверује ни да ће српским ученицима и после завршене неке турске школе бити отворена врата турске администрације. Динић је у свом извештају поменуо и не тако добре услове рада. Наиме, школа је била смештена у једној за велики број ђака, васпитача и управника школе, недовољно великој згради. Није било лако чак ни у Цариграду наћи подесну зграду за све те потребе, зато је он предлагао да се прода плац који Србија поседује у Цариграду (који је био на лошем месту) и да се купи нови, где би се сазидала школска зграда.¹⁴⁰¹ Размотривши извештај директора гимназије, министар Владан Ђорђевић је одлучио да гимназија у Цариграду буде седморазредна и да ради по новом програму за гимназије у Краљевини Србији, да се турски језик слуша по два часа свакодневно и да школа има распуст током јула и августа а да настава почиње 13. септембра.¹⁴⁰² У складу са овом одлуком, Динић је тражио одобрење да преговара са још једним наставником за турски језик и за повећање плате наставнику који је већ предавао турски језик. Предлагао је да нови наставник за турски језик добија плату наставника Самониковића кога је требало отпустити.¹⁴⁰³

Просветно одељење у Београду тражило је од директора српских гимназија у Османском царству податке о ученицима и њиховом квалитету да би се проценило колико њих се даље може школовати. Директор Динић са наставницима школе направио је класификацију на одличне (24), средње (37) и слабе (6) ученике. На ту класификацију нису утицале само оцене ученика већ и њихова интелигенција и интересовања. При том, директор Динић је скренуо пажњу да су тројица од слабих ученика примљени у школу из посебних разлога, углавном национално-пропагандних. Једног ученика је послао скопски конзулат (ученик се пре тога школовао у бугарској школи), другог, сина свештеника из воденског манастира Свете Тројице, је упутио Солунски конзулат, и трећи је био син механције из Цариграда, пореклом из Македоније који је био утицајан у Македонији. Динић је констатовао да они нису за даље школовање.¹⁴⁰⁴

За целокупно издржавање школе за 1898. годину било је потребно 26.292,89 динара. Плате наставника биле су: М. Динићу 3.600 динара, Валеријану Прибићевићу 2.400 динара, Д. Стојићевићу 2.400 динара, М. Питовићу (за 8 месеци) 2.000 динара, М. Радуловићу за 6 месеци 1.200 динара, С. Томићу за седам месеци са повишицом 2.291,60 динара, Ј. Радонићу

¹⁴⁰¹ АС, МИД ППО, 1899, ред 660, Цариград, 24. јун 1899.

¹⁴⁰² АС, МИД ППО, 1899, ред 660, Београд, 8. јул 1899.

¹⁴⁰³ Самониковић није имао потребан број часова, само два часа недељно зоологије, заступао је Маринковића као васпитач али по речима директора Динића ни тај посао није добро радио. АС, МИД ППО, 1899, ред 660, Цариград, 28. јул 1899.

¹⁴⁰⁴ АС, МИД ППО, 1899, ред 563, Цариград, 1. мај 1899.

за четири месеца 800 динара, С. Станојевићу за 4 месеца 800 динара, С. Маринковићу 640 динара за 4 месеца, А. Самониковићу 600 динара за четири месеца, Али Шевкију за 11 месеци са повишицом 1.260 динара (примао је 100 динара месечно а од септембра 150 динара).¹⁴⁰⁵

Директор Динић је пре почетка школске године преко *Цариградског гласника* позвао ученике да на време дођу у Цариград јер је школа почињала са радом 13. септембра. Уколико ученици не дођу сами, ђаци ће трпети последице, упозоравао их је директор.¹⁴⁰⁶ Пре почетка школске 1899/1900. године професор Јован Радоњић који је у Цариграду провео школску 1898/99. изабран је за библиотекара Матице српске и зато је поднео оставку на место професора у Гимназији.¹⁴⁰⁷ На почетку школске године наставници Станоје Станојевић и Валеријан Прибићевић поднели су оставке на место професора (5. октобра).¹⁴⁰⁸ Што се оставке Валеријана Прибићевића тиче, она је била инспирисана политичким разлозима.¹⁴⁰⁹ Посланика Новаковића је о томе известио директор Динић и молио га да се уместо њих двојице што пре пошаљу нови наставници јер су предмети које су они предавали били веома значајни за школу. Предложио је да архимандрит Нићифор предаје науку хришћанску док не стигне нови наставник.¹⁴¹⁰ Оставке су биле инспирисане личним разлозима, односно Станојевић и Прибићевић су сматрали да директор Динић прави разлику између наставника који нису из Краљевине Србије и да се не понаша према њима као што се понашао претходне године. Наставници су констатовали да се нетрпељивост према пречанима Станојевићу и Прибићевићу, после неуспешног Ивањданског атентата у Србији, још више осећа и зато су желели да оду из Цариграда.¹⁴¹¹

Постављени су нови наставници: дотадашњи наставник гимназије у Солуну Михаило Вукчевић¹⁴¹² са годишњом платом од 2.400 динара, фебруара месеца; Богдан Раденковић¹⁴¹³

¹⁴⁰⁵ АС, МИД ППО, 1899, ред 660, Цариград, 8. фебруар 1899.

¹⁴⁰⁶ *Цариградски гласник*, август 1899.

¹⁴⁰⁷ АС, МИД ППО, 1899, ред 660, Нови Сад, 30. август 1899.

¹⁴⁰⁸ АС, МИД ППО, 1899, ред 660, Цариград, 23. септембар 1899.

¹⁴⁰⁹ АСАНУ, Љуба Стојановић, 12791, Манастир Крушедол, 15. новембар 1901. Патријарх је рекао да није он (патријарх) крив што је Валеријан у Цариграду бистрио политику и што сада нема намештење. Отпуштен је из службе јер није хтео потписати поздравни телеграм поводом повратка у земљу краља Милана.

¹⁴¹⁰ АС, МИД ППО, 1899, ред 660, Цариград, 23. новембар 1899.

¹⁴¹¹ АС, МИД ППО, 1899, ред 660, Цариград, 4. октобар 1899.

¹⁴¹² Михаило Вукчевић, професор, књижевник (Црна Гора, 1873 –1945). Гимназију је најпре учио на Цетињу, матурирао је у Новосадској гимназији 1893. У Београду је завршио студије језика и књижевности. Докторирао је филозофију на Свеучилишту у Загребу 1901. Као гимназијски професор службовао је од 1. септембра 1897. у Солуну до 1899. Те године је положио професорски испит и постављен је за наставника српске гимназије у Цариграду (4. децембра 1899). Уређивао је *Цариградски гласник* 1907. и календар *Голуб*, радио је и лектуре и коректуре многих уџбеника који су се штампали у Цариграду. Писао је приповетке из црногорског живота. Дела: *Разговори безазлена свијета с црногорских посједака*, Београд 1900; *Чему поп Капа не смије по ноћи ни на праг од куће*, Београд 1901; *Љешанско издајство*, Сремски Карловци 1937; *О Марку Миљанову*, Подгорица 1996. (Јован Грчић, *Историја српске књижевности*, Нови Сад 1906, 174, 263; *Споменица Београдске трговачке омладине 1880—1930*, Београд 1931; Исидора Милић (Поповић), *Вукчевић, Михаило*, СБР 2, Нови Сад 2004; *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903—1914*, књ. 2, св. 4/2, приредили: Љиљана Алексић Пејковић и Живота Анић, Београд 2008, 1025.

и Јован Шантрић¹⁴¹⁴ са платама од 3.600 динара (завршили су Галата Сарај). Предавали су историју и турски језик.¹⁴¹⁵ На име целокупног издржавања гимназије те године било је потрошено 31.500 динара.

Директору Динићу било је одобрено тромесечно одсуство за усавршавање у Немачкој од 14. октобра.¹⁴¹⁶ Заступник директора био је Душан Стојићевић. Динић се у Цариград вратио почетком марта 1900. године. На станици су га дочекали аташе Српског посланства Славко Грујић, Душан Стојићевић и остали наставници Српске гимназије.¹⁴¹⁷

Те године је затворен трећи разреди отворен је шести разред. По плану рада у том разреду предавали су се следећи предмети: српска књижевност, турски и француски језик, историја, алгебра, геометрија, зоологија и физика. Било је 66 ученика—у четвртном 20, петом 26 и шестом 20 ученика. Три ученика је напустило школу, 4 ученика су била искључена.

За науку хришћанску није било наставника па је она изостављена из наставних предмета. У петом разреду ученици су слушали ботанику уместо минералогije и геологије.

Алију Шефкију је повећан број часова турског језика на 24 часа и зато је било потребно да му се повећа плата на 2.160 динара, али Министарство иностраних послова није имало средстава.

Материце су прослављене у гимназији. Ученицима је Јелена Новаковић, супруга посланика Новаковића, послала воће и слаткише да би их подсетила на леп српски обичај.¹⁴¹⁸ Светосавска прослава започета је службом у Цркви Светог Николе. На јектаније су одговарали ученици Гимназије. Присутствовали су посланик Стојан Новаковић и цео персонал Посланства, наставници и ученици Гимназије, виђенији Срби и сви Срби ученици из царског лицеја Галате Сарај. Након службе сви присутни су отишли у Српску гимназију где се славље наставило. Заступник управитеља Стојићевић је беседио о Светом Сави и у кратким цртама указао на то зашто је Свети Сава највећи и најомиљенији светац. Занимљиво је то да су гости Српске гимназије били и руски прота и директор руског Археолошког института. Као и сваке године певале су се српске песме и играла кола, гости (цариградски

¹⁴¹³Богдан Раденковић, национални радник (Србовац код Косовске Митровице, 1875 – Солун, 1917). Био је питомац Српске владе као ученик лицеја Галата Сарај. Био је наставник Српске гимназије у Цариграду, секретар Скопске митрополије, председник Српске народне организације у Османском царству. Бавио се дипломатијом у многим српским представништвима. Створио је организацију „Ослобођење или смрт“ у Скопљу.

¹⁴¹⁴Јован Шантрић рођен је у Пећи. Завршио је Галата Сарај. Предавао је у српским гимназијама у Скопљу и Солуну турски језик (1902–1906). Био је посланик за Призрен за Скупштину у Цариграду (1909). Био је члан Првостепеног суда у Призрену (1911). Радио је на *Речнику српско-турском* са Глигоријем Елезовићем. Преминуо је за време Првог светског рата, 18. јула 1915. у Призрену (*Наставник*, 1914–1919, 215).

¹⁴¹⁵АС, МИД ППО, 1899, ред 660, Цариград, 10. новембар 1899; 12. децембар 1900; 1900, ред 663, Цариград, 13. децембар 1900.

¹⁴¹⁶АС, МИД ППО, 1899, ред 117, Београд, 3. септембар 1899.

¹⁴¹⁷*Цариградски гласник*, 24. фебруар 1900.

¹⁴¹⁸*Цариградски гласник*, 16. децембар 1899.

Срби) у великом броју били су одушевљени и веома усхићени због националне забаве усред престонице Османског царства.¹⁴¹⁹

Новопостављени посланик Чедомиљ Мијатовић¹⁴²⁰ је допутовао у Цариград маја 1900, дочекало га је особље Посланства као и професори гимназије.¹⁴²¹

Турске просветне власти донеле су одлуку да само турски поданици могу да предају у страним школама. Та вест је донета на првој страни *Цариградског гласника* а задавала је велике бригае свим српским школама у Царству јер је велики број наставника био из Краљевине Србије.

Школска година је завршена на Видовдан. Испите је полагало 59 ученика (19 ученика четвртог разреда, 21 ученик петог разреда и 19 ученика шестог разреда). Разред је понављало 4 ученика, испите је понављало 7 ученика; у старије разреде прешло је 48 ученика, књигом је било награђено 9 а писменом похвалницом 7 ученика. Подељене су књиге на француском језику јер на српском језику није био довољан број књига. Директор Динић је предлагао да се известан број ученика, који нису били за даље гимназијско учење, пошаљу у неке друге школе (призренску богословију или неку учитељску школу).

Динић није био задовољан како је школска година протекла. Ученици су чекали да отпочне школска година јер наставници нису на време стигли, што је по његовом мишљењу било недопустиво. Наставници су чекали плату и зато из Београда нису благовремено кренули. Није било стручног наставника за историју а било је исувишних наставника (Самониковић и Шантрић). Наставник француског језика је неуредно долазио на часове јер је предавао хонорарно још у четири гимназије. Школи је недостојао и вероучитељ.¹⁴²²

Српски посланик Мијатовић био је мишљења да српска школа у Цариграду мора имати добре професоре јер је та школа у конкуренцијиса другим школама у престоници Османског царства. Залагао се да плата наставника буде довољно велика да могу комотно да живе и да ни један наставник не би смео да има испод 200 динара месечно.¹⁴²³

Школске 1900/1901. године постојала су само пети, шести и седми разред. Наставу је похађало 49 ученика (у петом 20, шестом 15 и у седмом 14 ученика). У седмом разреду били су заступљени следећи предмети: књижевност, турски и француски језик, историја, алгебра, геометрија, ботаника, физика и филозофска пропедевтика.¹⁴²⁴

¹⁴¹⁹*Цариградски гласник*, 20. јануар 1900.

¹⁴²⁰Чедомиљ Мијатовић, дипломата, историчар, књижевник, преводилац (Београд, 18. X 1842 – Лондон, Велика Британија, 14.V 1932). У Цариграду је провео шест месеци (од 15. маја до 30. новембра 1900) као српски посланик. Са турским султаном Абдул Хамидом је често био у контакту. Један на другом су оставили повољан утисак. (Слободан Г. Марковић, *Гроф Чедомиљ Мијатовић*, Београд 2006, 222–228).

¹⁴²¹*Цариградски гласник*, 4. мај 1899.

¹⁴²²АС, МИД ППО, 1900, ред 663, Цариград, 17. јун 1900.

¹⁴²³АС, МИД ППО, 1900, ред 663, Цариград, 18. јул 1900.

¹⁴²⁴Ст. Зафировић, *Споменица...*, 25.

За новог наставника гимназије постављен је др Мита Лукић¹⁴²⁵ решењем министра од 10. септембра. Добио је путни трошак од 500 динара и отпутовао је за Цариград.¹⁴²⁶

Генерални конзул у Скопљу Милосав Куртовић је тражио да се учитељ турског језика Богдан Раденковић, премести за учитеља гимназије у Скопљу, јер је завршио више турске школе.¹⁴²⁷

Премештајем Саве Томића било је упражњено место учитеља музике и певања у гимназији. Арнолд (Драгутин) Карнар¹⁴²⁸, учитељ музике у лицеју Галата Сарај, нудио се за наставника српске школе (иначе, био је Србин католичке вере из Далмације). Динић је тражио и добио одобрење српске владе за то.¹⁴²⁹

Прослава Савиндана започела је службом у Цркви Светог Николе. Служили су прота Греговић и Нићифор Перић, на јектанија су одговарали ђаци гимназије. Греговић је беседио. Прослава је настављена у школи. Месец дана пре Светог Саве управа је саопштила ученицима да је наставни савет одлучио да ће ученик који најбоље напише рад држати слово за Светог Саву. Као најбољи оцењен је рад Стевана Симића, који је након беседе добио велики аплауз.¹⁴³⁰ Ученике је за тај дан спремао наставник музике Драгутин Карнар.

Ученици су са наставницима и директором прославили Ускрс. Посетио их је Сава Грујић, који је поново постављен за српског посланика у Цариграду, честитао Ускрс и препоручио им да помно испуњавају прописе своје вере и да верују јер се вером стиче нада потребна сваком човеку. Ученици су отпевали пар песама и химну султану.¹⁴³¹

Те године школовање је завршила прва генерација ученика која је полагала течајни испит. Предавања у седмом разреду била су завршена 28. маја. Испит зрелости полагао се од 14. до 22. јуна. Испит је положило 13 кандидата, само је један ученик испит полагао накнадно за три месеца. Класификација и дељење награда нижим разредима били су 28. јуна након службе у цркви.¹⁴³² Школска година је завршена свечаношћу. Директор Динић је у својој беседи хронолошки подсетио на почетак рада школе и на њен историјат. Те школске године српска школа је славила десет година од свог постојања, рачунајући од почетка рада основне школе. Директор је изразио истинску захвалност султану и његовој влади што се „школа мирно и безбрижно могла одати своме послу“. Честитао је матурантима завршену

¹⁴²⁵ Мита Лукић, професор, публициста (Зрењанин, 26. X 1864–Београд, 19. V 1932). Школске 1901/2. био је заступник директора Српске гимназије у Цариграду.

¹⁴²⁶ АС, МИД ППО, 1900, ред 508, Београд, 4. септембар 1900.

¹⁴²⁷ АС, МИД ППО, ред 497, Скопље, 1. децембар 1900.

¹⁴²⁸ Карнар предлагао је председнику српске владе да га прими за учитеља француског језика у српску основну школу у Цариграду, 1903. године. По његовим речима био је квалификован за професора француског и немачког језика, гимнастике и нотног певања и музике али му то није одобрено. У школи је ипак предавао неколико месеци али без плате јер га министарство није потврдило. О српској основној школи говорио је да та школа није на висини задатка. (АС, МИД ППО, 1903, Ш/11, Цариград, 28. октобар 1903; Београд, 1. новембар 1903).

¹⁴²⁹ АС, МИД ППО, ред 663, Цариград, 22. новембар 1900; Београд, 30. новембар 1900.

¹⁴³⁰ Владимир Стојанчевић, *О Стевану Симићу...*, 296.

¹⁴³¹ *Цариградски гласник*, 5. април 1901.

¹⁴³² *Цариградски гласник*, 21. мај 1901, 14. јун 1901.

матуру и посаветовао их дугим говором „као резиме осмогодишњег разговора“. Резимирао је знање ученика по предметима: што се тиче хришћанске науке, ученици нису могли редовно да је прате јер није било наставника за тај предмет од почетка 1896. до септембра 1897. године и од октобра 1899. године до школске 1900/1901. Што се српског језика и књижевности тиче ученици су редовно похађали наставу и успели су да савладају главне одлике књижевног језика, научили да правилно пишу и говоре, као и живот и дела значајних српских књижевника. Када су у питању страни језици, у гимназији су учили турски, француски и грчки језик (до 1896/97. године). Велика пажња посвећена је француском а нарочито турском језику. По мишљењу директора Динића, ученици су се могли служити тим језицима. Из историје и географије ученици су научили толико да су могли да сместе одређене историјске појаве у време и место и да схвате узрочно последичне везе догађаја који следе. Из математике су ученици савладали основе аритметике, геометрије, тригонеometriје и стереометрије. Од природних наука ученици су учили: зоологију, ботанику, минералологију с геологијом, хемију, физику. Из филозофије, психологије и логике научили су да могу правилно да осеђују људе и догађаје. На музику и певање је обраћана велика пажња. Ученици су савладали основе вокалне и инструменталне музике.¹⁴³³ Свирали су и певали српске песме. Гости су на крају послужени пићем и јелом. Отпевана је царска химна¹⁴³⁴ уз узвике „живео његово величанство султан“.¹⁴³⁵ Свечаности је присуствовао посланик Сава Грујић. Његов утисак је био да су наставници школе вредни и да су њихови ђаци предани изучавању предмета. Посебно је истакао лепо васпитање ученика и да су „у певању и музици постигли леп успех“ што је било од велике важности за будуће јавне раднике који треба даразвјају и усавршавају српске осећаје.

Буџетске 1901. године на целокупно издржавање Гимназије утрошено је 27.507,67 динара. Наставни кадар примао је плату у динарима: Динић 3.600, Стојићевић, 2.400, Лукић 800 (за четири месеца: септембар, октобар, новембар, децембар), Томић до новембра 2.600, Маринковић 2.190, Вукчевићу 2.550, Самониковић 2.040, Раденковић 1.800, Шантрић 1.800, Али Шевки 2.160, Ларисин и Карнар 740.¹⁴³⁶

Посети новог патријарха Јоакима III Српском посланству и посланику Сави Грујићу присуствовао је Динић. Паријарх се интересовао за рад школе. Речено му је да се у школи учи грчки језик, на шта је одговорио да је штета што се у грчким школама не учи неки од словенских језика, констатујући да би у том случају мање било неспоразума.¹⁴³⁷

¹⁴³³Цариградски гласник, 5. јануар 1901.

¹⁴³⁴Царска химна у преводу: Дај, о Боже, да нам живи Султан Хамид Хан! Даруј руци добра цара, Твоје крепке руке моћ, Да нам нама као отац Место тебе влада он! Дај, о Боже, да нам живи Светли Султан Хамид Хани наш светли губернатор име валије. (*Велика школска песмарица...*, 2).

¹⁴³⁵Цариградски гласник, 28. јун 1901.

¹⁴³⁶АС, МИД ППО, 1902, ред 795, Цариград, 1902.

¹⁴³⁷АС, МИД ППО, 1901, ред 286, Цариград, 19. јун 1901.

На предлог Друге конференције директора, одржане у Београду августа 1901, министар је донео одлуку да се укине Српска гимназија у Цариграду зато што је, по њиховој оцени, престала потреба за њом.¹⁴³⁸ Министар се залагао да се отвори основна школа у Цариграду и консултовао је професоре Гимназије у Цариграду да ли постоји начин да се у ту школи приволе сва деца македонских Срба који су у Цариграду боравили. Заступник гимназије Мита Лукић је сазвао професорског савета који је закључио да је неопходно да у Цариграду остане нека средња школа, да се постојаћа гимназија реформише и постане Учитељска школа али да је неопходна и основна школа где би ученици изводили практичну наставу. Аргумент за опстанак средње школе у Цариграду био је тај да многи народи чак и они који немају интереса на Балкану имају средње школе. С друге стране, Бугари имај своју цркву, основне школе, болницу, гостионе, апотеке; Подсећали су министра да се настава најслободније изводила у Цариграду готово без државног надзора. Професори су сматрали да се може одржати и основна школа са око стотинак деце.¹⁴³⁹

Последње школске године 1901/02. Српска гимназија у Цариграду је имала само два разреда – шести и седми. У шестом разреду било је 17 а у седмом 22 ученика. По први пут се у гимназији у шестом разреду предавао латински језик. Управа школе је била свесна да је ученике шестог разреда морала да припреми за гимназију у Солуну где се учио тај језик. У шестом се предавало и цртање, а у седмом земљопис и цртање, а уместо ботанике предавала се минералологија.

Дотадашњи управитељ Динић поднео је оставку на место управника гимназије 25. новембра 1901. године. Писмену оставку је предао српском посланику Сави Грујићу с молбом да је проследи министру иностраних дела. У писму Грујићу се обраћао: „Благодарећи Вам искрено на вазда указиваној доброту и предусретљивости ја Вас најучтиввије молим господине посланиче да овом приликом примите изразе моје најсрдачније захвалности и уверење о мом најдубљем поштовању“. Предајући министру оставку посланик Грујић је рекао да је увек био задовољан радом Милоша Ст. Динића.¹⁴⁴⁰ Директор Динић је око 8 година био у Цариграду. Министар је био задовољан његовим радом и препоручивао га је за професора неке београдске гимназије.¹⁴⁴¹ Динић је разрешен дужности 2. јануара 1902. а све ствари и инвентар на чување је примио наставник Шантрић.¹⁴⁴² За заступника директора постављен је Мита Лукић. Дошао је нови наставник Атанасије

¹⁴³⁸АС, МИД ППО, 1902, ред 155, Београд, 21. фебруар 1902.

¹⁴³⁹АС, МИД ППО, 1902, ред 795, Цариград, 6. март 1902.

¹⁴⁴⁰АС, МИД ППО, 1901, ред 165, Цариград, 12. новембар 1901, 13. новембар 1901.

¹⁴⁴¹АС, МИД ППО, 1902, ред 155, Београд, 21. фебруар 1902.

¹⁴⁴²У регистру МИД ППО налази се број фасцикле која говори о Динићевим наводним финансијским малверзацијама. До докумената нисмо дошли јер се фасцикла води да није на месту.

Боцарић¹⁴⁴³ који је предавао цртање. Предавали су и наставници: Али Шевкија, Јован Шантрић, Михаило Вукчевић и Стеван Маринковић.

Те школске године у гимназији је прослављено Бадње вече. Увече су сви ученици са професорима били окупљени у школском дворишту и обавили све верске обичаје. Један ученик је донео бадњак и поздравио присутне уобичајеним поздравом. Следило је посипање сламе, жита, пијукање и честитање. Окупили су се око посне вечере и у весељу провели Бадње вече. Те године су ђаци гимназије приказали Његошев *Горски вијенац* и у томе били веома успешни.¹⁴⁴⁴

Месец дана касније, ученици су са својим професорима прославили и Савиндан. Преко *Цариградског гласника* позвали су грађане Србе да им се придруже у прослави. Уобичајено после божје службе у Цркви Светог Николе, поворка се упутила ка гимназији. Међу присутнима био је и српски посланик Сава Грујић и посланик Црне Горе Митар Бакић, чиновници руског Археолошког института, ученици Срби са Медицинског факултета и из Галата Сараја, лекари и сестре руске болнице и др. У цркви је била пуно света, била је украшена лепим ћилимима као и зграда гимназије која је примила многе званице. Водицу је освештао прота Греговић. Присутне је поздравио заступник директора Мита Лукић а беседу о Светом Сави изговорио је ученик седмог разреда Димитрије Фртунић. Ученици су отпевали химну Светом Сави, химну султану и химну Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе. Школа је имала и оркестар који је врло складно свирао.¹⁴⁴⁵ Те године управа гимназије јавно се преко *Цариградског гласника* захвалила проти Греговићу и господину Марку Живковићу који је као домаћин почастио госте, а захвалила се и другим дародавцима.

У гимназији су испити зрелости почели 18. јуна. Испит су полагали сви ученици седмог разреда. Писмени испити били су од 18. до 21. јуна а усмени су почели 23. јуна.¹⁴⁴⁶ Друга генерација је завршила школовање, испит зрелости је полагало 20 ученика – дванаесторици је призната зрелост, шесторица су поновили испит из једног предмета а двојица су одбијена на годину дана. Испит су полагали из седам предмета: писмени део састојао се из састава српског језика (тема рада је била: Сеоба Срба у Ћесаровину и њихове последице на обе стране), рачунских задатака из геометрије и превода са француског на српски и са турског на српски

¹⁴⁴³ Анастас, Боцарић, сликар (Драч, Албанија, 1864–Пераст 1944). Сликаство је учио у Солуну и Атини. Време је проводио у Сарајеву, Цетињу, Рисну, Задру, Загребу, Венецији, Мостару, Београду, Скопљу, Солуну. Од 1912. је живео у Новом Саду и био наставник у Учитељској школи. Сликао је грађанске портрете. Наставник гимназије у Цариграду био је само једне школске године 1901/02. Израдио је бисту песника Војислава Илића, коју је послао на конкурс. Следеће школске 1902/3. почела је да ради српска основна школа чије је он био управитељ и економ. На прослави Светог Саве 1903. он се у беседи захвалио његовом величанству краљу Србије Александру на великодушности и турском султану на великој заштити коју школа има. Био је наставник гимназије у Скопљу 1906/7. године. (АС, МИД ППО, 1907, ред 471, Београд, 27. август 1907).

¹⁴⁴⁴ *Цариградски гласник*, 1. јануар 1902.

¹⁴⁴⁵ *Цариградски гласник*, 17. јануар 1902.

¹⁴⁴⁶ *Цариградски гласник*, 6. јун 1902.

језик.¹⁴⁴⁷ Били су и испити из историје, народне и опште, физике и јестаственице. Класификација је одржана 28. јуна 1902. године. Подељене су похвале и прочитане оцене. Том свечаном чину присуствовали су српски посланик Грујић и чланови Посланства.¹⁴⁴⁸ На испиту зрелости били су присутни посланик Сава Грујић и војни изасланик Краљевине Србије Љубомир Лешјанин.¹⁴⁴⁹ Након призивања Светог духа (чинодејствовао је архимандрит Јоаникије), заступник директора Лукић је беседио. Биле су отпеване српска и турска химна. Посланик Грујић је саветовао ученике. На крају свечаности десио се инцидент. Наиме, ученици су били прилично изненађени када су видели да су добили слабе оцене из владања. О бившем директору су се се похвално изјаснили али са новим заступником директора Лукићем а посебно а васпитачима Маринковићем и Шантрићем, нису били задовољни. Констатовали су да је у школи владала анархија и да није било реда, „она хајка која се прошле године била дигла против Динића а по наговору једног човека, уродила је плодом, сматрали су ученици. За васпитача Маринковића нису имале лепе речи већ су га оптужили за неморал: „који их је толико пута ноћу нападао у одвратној намери“. Лукић је поменути васпитаче иселио из Завода, одређена је комисија која је требала да утврди тачност изјава ученика а посланик Грујић се залагао да ученици што пре оду из Цариграда.¹⁴⁵⁰

Како је то била последња година рада гимназије у Цариграду, ученици који су завршили шести разред упућени су на даље школовање у гимназије у Солуну и Скопљу. Ученици који нису положили испит учинили су то у Српској гимназији „Дом науке“ у Солуну. Испит је полагао 21. октобра, комисију су чинили професори Ковачевић, Шантрић, Павић, Обрадовић. Четири ученика су положили испит зрелости а двојци је одложено на годину дана. Професор Маринковић напустио је Цариград 10. јула а заступник директора Лукић 24. јула 1902. године.¹⁴⁵¹

Табеларни приказ броја ученика по годинама

школска година	1893-3	1893-4	1894-5	1895-6	1896-7	1897-8	1898-9	1899-1900	1900-1	1901-2
Уписан број ученика	11	25	46	60	71	54	67	66	49	39
Број ученика на крају године	9	11	26	?	66	53	58	48	45	35

¹⁴⁴⁷ Маја Николова, *Рад на нашим...*, 71.

¹⁴⁴⁸ *Цариградски гласник*, 30. јун 1902.

¹⁴⁴⁹ *Цариградски гласник*, 4. јун 1901, 12. јун 1902.

¹⁴⁵⁰ АС, МИД ППО, 1902, ред 795, 15 и 17. јун 1902.

¹⁴⁵¹ *Цариградски гласник*, 27. јун 1902, 11. јул 1902.

Директор Динић је још 1897. истакао потребу да се обнови рад основне школе која је радила у периоду од 1892. до 1896. године. „Обновљена школа била би екстерна са 4 разреда за македонску и приморску децу како се та деца не би отуђивала“, сматрао је Динић. Та идеја је реализована тек након укидања гимназије у Цариграду. Настава је била организована на основу Правила за српску основну школу коју је прописао Сава Грујић, посланик у Цариграду. У Правилима је писало: „Оснива се српска основна школа у Цариграду да се у њој српска деца уче писмености и осталим занимањима потребним за живот.“ О материјалним потребама бригу је водио Школски одбор и о томе извештавао Српско посланство.¹⁴⁵² Основна школа је поново отворена 1902. године, али по бројности више није била тако бројна. Наиме, 1906. године Српска основна школа је имала 83 ђака (43 из Османског царства, 28 из Далмације из 12 из Црне Горе). Из године у годину број ученика је опао и већ 1910. године помиње се само двадесетак ученика. Број се стално осипао не само зато што су се Срби из Цариграда иселјавали него и зато што су Срби пореклом из Аустро-Угарске своју децу уписивали у аустријске школе а Срби из Македоније у бугарске школе због бољих услова.¹⁴⁵³ У другим школама било је српских ученика и то: у Аустро-Угарској школи 18 ученика, углавном Срба из Далмације; у Галата Сарају 22 ученика (1 из Новопазарског санџака, један из Србије и 19 из Црне Горе); грађанску медицинску школу похађало је три ученика.¹⁴⁵⁴ Српску основну школу у Цариграду 1912. године уписало је 26 ученика. Од тог броја само је 15 ученика редовно ишло у школу. Управник школе био је Спасоје Фишић¹⁴⁵⁵ (који је упоредо студирао Правни факултет у Цариграду, и Петар Лазаревић, учитељ). Српски представник који је присуствовао испитима, био је веома незадовољан. У Српској школи као да се није осећао српски дух, половина ученика није разумело српски језик (мајке су им биле Гркиње), учитељи су морали да преводе питања да би добили одговор. Ученици су међу собом говорили грчким језиком. Школа је била неуредна и прљава и налазила се у крају где није било Срба. Изасланик посланства Радослав Шапоњић¹⁴⁵⁶ сматрао је да школу не треба укинути, јер је једина српска институција у Цариграду али је треба преселити из тог краја и боље је уредити.¹⁴⁵⁷ Догађаји који су уследили, пре свега, Први балкански рат, разрешили су све недоумице школа је престала да постоји. Српска основна школа је више имала друштвено национални значај него васпитно образовни. Она је сведочанство о постојању Срба и потребама њиховог школовања на матерњем језику.

¹⁴⁵²Маја Николова, *Рад на нашим...*, 63.

¹⁴⁵³Љубинка Трговчевић, наведено дело, 193–198.

¹⁴⁵⁴*Цариградски гласник*, 10. фебруар 1906.

¹⁴⁵⁵Спасоје Фишић завршио је Богословију у Призрену. Био је учитељ у Дебру и Цариграду.

¹⁴⁵⁶Радослав Шапоњић био је пореклом из Крагујевца, завршио је Галата Сарај у Цариграду 1902. године.

¹⁴⁵⁷АС, МИД ППО, 1912, ред 966, Цариград, 27. јул 1912.

Услед националне активности, расла је народна свест код Срба у Османском царству, национални покрет је јачао, као и потреба да се дође до јавне речи. Зато се почетком деведесетих година 19. века у Српском посланству у Цариграду размишљало о покретању једног српског листа. Ови планови се тада нису испунили, јер су турски чиновници за покретање новина тражили мито у износу од 400 златних лира. Никодим Савић, отомански поданик, добио је дозволу да штампа лист на српском језику под именом *Цариградски гласник*. У дозволи је писало да се може издавати лист али под условом да се у њему неће штампати ништа што би дирало у „света права Његовог царског величанства нити у интересе царства Отоманскога“.¹⁴⁵⁸ Први број *Цариградског гласника* изашао је на Светог Саву, 14 (26) јануара 1895. и његово излагање трајало је све до 1908. године. Главни уредник био је Коста Групчевић. Након његове смрти 1907. године лист су уређивали и Светолик Јакшић, Иван Иванић, Михаило Вукчевић, Сима Аврамовић. Као једини српски лист, био је радо читан и имао је претплатнике широм Османског царства. У листу је било речи о црквеним и школским приликама, о народном животу и обичајима, о политичком и културном стању у Србији.¹⁴⁵⁹ Овај лист је веома драгоцен као користан извор за историју школства Срба у Османском царству.

3. Услови рада и положај наставника и ученика

Прве две школске године зграда у којој је била смештена школа била је недовољно велика по квадратури, са лошим распоредом, те неподесна за боравак и рад. Управа школе није могла да купи веће залихе хране јер није имала где да је остави. Ни једна врата нити прозор нису се могли лепо затворити. Од 20 мањих просторија, у 10 соба су спавали ученици, остало су биле канцеларија за директора и професоре, соба за васпитача, једна ђачка умиваоница, једна кухиња, две момачке собе. У школи ничега није било довољно, ни постелјина ни кревета, ни есцајга и тањира. Кирија за зграду износила је око 90 лира. Школска зграда се налазила у крају где је највише било Срба из Македоније. За прве две године рада школски буџет је био мањи и за тај новац се боља зграда није могла наћи.¹⁴⁶⁰ Директор Динић је одмах по свом доласку покушао да побољша услове рада. Школа је имала куvara, два момка и једног дечака који је обављао неке лакше послове. Треће године рада, 1894/95. буџет је повећан и директор је био у прилици да нађе подеснију зграду за школу и интернат.¹⁴⁶¹ Школа је била смештена у три зграде које су узете под закуп и биле су смештене учионице, канцеларије и спаваће собе за наставнике, учионице и послугу.

¹⁴⁵⁸ АС, МИД ППО, 1894, ред 315, Цариград, 28. новембара 1894.

¹⁴⁵⁹ Петар Митропан, *Прилози за историју штампе у Старој Србији и Македонији 1871–1912*, Скопље 1933, 18–24.

¹⁴⁶⁰ АС, МИД ППО, 1893, ред 618, Цариград, 30. новембар 1893.

¹⁴⁶¹ АС, МИД ППО, 1894, ред 706, Цариград, јул 1894.

Директор је становао на трећем спрату, спаваће собе су биле на трећем и четвртном спрату велике зграде. Било је већих спаваона у којима је било смештено 6–8 гвоздених кревета и мањих соба са по 4 кревета. Постеље су личиле на војничке али су ученици њима били задовољни „за нас су биле угодне“.¹⁴⁶²

Наставници Гимназије су у Цариграду живели веома комотно. Осим основне плате, наставници из Краљевине Србије добијали су и додатак који је био у висини плате. У шематизмима Србије сви ти наставници из Србије водили су се као наставници школа у Србији на одсуству. Ови наставници су од своје плате одвајали 15 динара за удовички фонд и 20 динара давали на име пореза. Сава Томић и Стеван Маринковић примали су плате из једне београдске гимназије а Милош Динић и Душан Стојићевић били су на платном списку Гимназије у Пироту.¹⁴⁶³

Гимназија је била добро уређена. За њене наставнике бирани су најбољи, који су се касније и одликовали у науци. У Српској гимназији у Цариграду предавало је 27 наставника. Имали су различита звања: учитељ, суплент, предавач, наставник, професор. Наставници са завршеним факултетима били су: Василије Десић, Милош Динић, Душан Стојићевић, Сава Томић, Мелко Радуловић, Стеван Маринковић, Андрија Самониковић, Валеријан Прибићевић и Петар Банђејевић. Доктори наука су били: Станоје Станојевић, Јован Радоњић, Михаило Вукчевић и Мита Лукић. Богдан Раденковић и Јован Шантрић завршили су Галата Сарај. Врло образовани наставници који су се специјализовали били су: Риста Огњановић, титуларни професор; Нићифор Перић, будући митрополит; Валеријан Прибичевић, будући епископ, Коста Групчевић (главни уредник *Цариградског гласника*, Питовић, када је почео да ради био је студент четврте године Велике школе, Али Шевкија завршио је Турску учитељску школу, Константин Вићентини грчку гимназију, Караламбос Комбасу завршио је Велику грчку гимназију а учитељ Сретен Смиљковић богословију. О стручној спреми наставника Ђорђа Крстића, Драгутина Карнара и Огиста Ларасина нема поузданих података. Ауторитет дугогодишњег директора Динића био је веома велик. Министар иностраних послова Србије је 1897. године тражио да професорски савет Цариградске гимназије да своје мишљење о реорганизацији српских средњих школа у Османском царству. Динић је предлагао да Српска гимназија у Цариграду буде интернатска, троразредна учитељска школа са по 25 ђака у сваком разреду у коју би долазили они ђаци који су са одличним или врло добрим успехом завршили 4 разреда солунске или скопске гимназије или 4 разреда призренске богословије. Нижа гимназија овде није требала да постоји јер није било ђака из места већ су се они морали доводити са стране, из места у којима сувећ постојале такве школе. Сматрао је да ученици заборављају обичаје када одлазе млади из своје средине док се

¹⁴⁶²Владимир Стојанчевић, *Из личних успомена...*, 261.

¹⁴⁶³АС, МИД ППО, 1899, ред 660, Пирот, 20. април 1899.

то не би десило када би одлазили зрелији. Слободан избор учила и наставника једино овде дају могућност да се будући народни радници могу васпитавати у чисто националном духу, што у другим местима, услед контроле и сметње власти, не би било могуће. Установљењем учитељске школе у Цариграду, призренска богословија требало би да постане права богословија са 7 разреда од којих би се прва четири била приправна гимназија а три чисто богословски. У Солуну би требала да остане нижа гимназија зато што има довољно деце из околине, зато што валилук захтева већу школу, зато што нижа гимназија већ постоји па је збоггледа не можемо затворити; У Скопљу као центру целе наше пропаганде треба отворити гимназију од 8 разреда с тим да се нарочита пажња обрати на турски језик како би ђаци могли да одлазеу више турске школе одлазити а власти биле попустљивије према школи. Део његових размишљања српска влада је прихватила и реализовала.

Ученици Српске гимназије у Цариграду пореклом су били из Косовског, Битољског и Солунског вилајета. Било је и ученика из Цариграда сиромашног стања које је финансирала Краљевина Србија, као и ученика из добростојећих породица чије су издржавање плаћали родитељи. Број ђака је био различит, од 11 до 71 ученика. По неким подацима укупно се школовало 146 ученика. Неки од њих су завршила само један или два разреда па школовање настављали у другој српској средњој школи у Османском царству.

Родитељски однос наставника према ученицима био је од самог почетка. На станици, где су ученици долазили, чекали су их наставници школе са гавазом Српског посланства. У школи би их срдечно дочекао директор Динић. Сутрадан је кројач узимао меру за одело, обућар за обућу а шнајдерка за доњи веш.

У току једне године ученици су добијали: три пара одела (радноод грубљег штофа за сваки дан, парадно од fine чоје за посебне прилике и летње одело), једну капу (фес), два пара ципела, по 4 пара чарапа и по 6 марама. Имали су обезбеђен: кревет, сламњачу, јастуке од сламе и памука, 2 ћебета, 3 чаршава и 3 навлаке. Такође су добијали средства за чишћење: једну четку за одећу и две четке за ципеле.

На оковратнику одела с предње стране стајало је монограм СШ што је значило српска школа. Празнично одело и ципеле ученици су облачили само када су ишли у цркву и кад су излазили у варош. Занимљива је прича о обући: „Један пар ципела, носећи сваки дан траје 5 месеци. За других пет месеци подере се други пар ципела а остала два месеца носе оно што су обували само празником, а у идућој их години поцепају“. Једно одело (купљено за 20 динара) траје им са крпљењем 8 месеци. Губитком благодетења и отпуштањем из Завода ученицима се одузима униформа јер немају права на ношење исте.¹⁴⁶⁴

Живот у интернату био је уређен правилником интерната из 1897. године. Пре него што устану ученици, пали се кандило у свим собама у којима ученици спавају као и у

¹⁴⁶⁴Маја Николова, *Рад на нашим...*, 81–82.

умиваоници и тоалету. Будило их је школско звоно, зими у 5 часова а лети у 4,30 минута. Након устајања ученици су се умивали, чешљали, чистили ципеле, претресали постељину и намештали кревете. Двојица ученика су водилу бригу о чистоћи собе, када је било потребно они су чистили. Доручак је био у 5,45 или 5,15 минута. Пре доручка су имали молитву. Након доручка одлазили су у разред где су радили домаће задатке и учили, до 8 часова. Након кратког одмора ученици су били на часовима од 8,15 до 12 часова. Ручак је био у подне. Након ручка имали су одмор сат времена. Од 13–14 часова ученици су читали, учили... Од 14–16 сати били су на часовима, а сат времена потом, имали су часове музике или певања. Време од 17–18 часова је било предвиђено за одмор, од 18–19 активности. Затим је следила вечера и одмор. У 21 час је заједничка молитва после које су ученици одлазили на спавање. Увече се такође палило кандило у свакој спаваћој соби. Постојао је редар за спаваонице и учионице. За одржавање реда у заводу били су задужени васпитачи. Они су одређивали редаре и то за спаваонице и за учионице. Дужности редара спаваонице биле су: да након звона пробуди другаре, да лепо наместе постељину, да почисти собу и отвори прозоре, да пази на ред и тишину за време спавања; да у случају болести неког од својих друговео томе обавести васпитача. Редари у учионици имали су обавезу да на време спреме креду, карте и све што је нужно за предавање; да мотре на владање и понашање ученика и да обавесте васпитача ако учионица није била добро почишћена. Ученици су били дужни: „да се у свему покоравају наредбама васпитача; на глас звона одмах устајати ићи на молитву у трпезарију; бити пажљиви и мирни на часу; међу собом живети у братској љубави избегавајући сваку свађу, вређања; све школске ствари чувати као своје; у случају каквог квара дужни су штету платити“. Ученици нису смели: да причају за време јела, да преко дана улазе у спаваонице; да улазе у кухињу и износе храну из трпезарије; момке да задиркују и с њима збивају шалу, да трче низ степенице и др. Ученици су кажњавани затвором или умањењем оброка, хране и оцене.

Дужности васпитача биле су да води надзор над унутрашњим редом у Заводу; прима и расправља све мање спорове ученика а веће да доставља директору; води бригу и надзор о чистоћи како ученика тако и Завода уопште; пази да се све у Заводу у одређено време и по пропису врши; у нарочиту књигу уписује све казне ученика и да настоји да их ученици тачно издржавају; чува ђачки новац; устаје пре ђака; одређује редаре; за време занимања обилази ученике; надзире рад куvara и момака; помаже директору у економским и административним пословима; дели школски материјал и о њему води рачуна; користи да сваку прилику употреби на васпитање ученика подгрејавајући у њима побожна осећања и дужности.

Доручковали су хлеб и чај, за ручак су имали пасуљ или супу, поврће, месо с кромпиром, купусом, тиквицама или боранијом а вечерали су исто што су и ручали. За време

полагања испита одређеним данима за ручак и вечеру добијали су пилав. Средом и петком су постили и јели пасуљ. Такође су постили прве и последње недеље Божићног и Ускршњег поста. Недељом и већим празником добијали су једно јело више, као макароне, пилав, печење. Што се излазака тиче, ученик није смео из завода изаћи без дозволе. Излазак је могао бити само важним послом дању а празником по подне до одређеног рока. Ученик није могао да добије дозволу да ноћи ван Завода сем за Божић и Ускрс и то ако има родитеље у граду и заслужује да одмор проведе код куће. Сва преписка је била подвргнута васпитачевој контроли. Ни један ученик није смео примити нити послати писмо а да то не јави васпитачу и да му дада прочита садржај писма. Ученици нису имали купатило и купали су се једном месечно, прали ноге два пута недељно. Послуга се састојала од 3 момка и једног куvara. У завод није смео нико ући а да о томе не зна неко од момака и одмах не јави васпитачу. Врата су увек била закључана. Дужност свих момака била је да мотре на школски ред и да одржавају чистоћу у Заводу, стога су били дужни да сваку ђачку неисправност доставе васпитачу.¹⁴⁶⁵ Постоји аутентично сведочење Стевана Симића, ученика који је три године провео у гимназији и био ђак прве генерације која је положила течај. Он се сећао да су учионице биле запуштене, са старим и похабаним намештајем. Школа је имала једног послужитеља који је истовремено био и кувар. Зими се није ложило и било је хладно. Дисциплина је била одлична. Директор Динић је био строг, ученике су кажњавали и тукли. Храна је била добра. Школа је снабдевала ученике обућом, оделом, рубљем, марамом, фесом и другим ситним стварима. Имали су по три пара одела: свакодневно од обичног сивог шајка, лети су добијали бело одело а за празнике и када су излазили у град добијали су пар чоханог одела, тегет боје. Добивали су и новац да купе цивилно одело.¹⁴⁶⁶ Лепшим бојама слика своје ђачке дане Јован Алексић. Био је одушевљен дочеком наставника. „Ово прво и родитељско обхођење учинило је да смо почели некако слободније да се осећамо и крећемо и заволели смо од првог дана нашег директора“.¹⁴⁶⁷

Просечно се за месец дана трошило 2.300 динара. Занимљив је списак издатака гимназије: бакалину 300 динара, месару 250 динара, хлебару 300 динара, баштовану 60 динара, праљама (прале су ђачке кошуље, гаће, чарапе, навлаке) 60 динара, осветљење 20 динара, послузи 180 динара, за кирију 495 динара, за воду 40 динара, за обућу 100 динара, за одело 240 динара, за рубље 60 динара, за дрво и ђумур 100 динара, берберину 75 динара, школски материјал 80 динара и за ситне трошкове 80 динара, што је укупно износило 2.300 динара.

Током распуста ученици (били су државни питомци и слабог материјалног стања) нису ишли кући, а разлог за то је била и велика даљина. Тако је 1897. године од 60 ђака само

¹⁴⁶⁵ АС, МИД ППО, 1897, ред 769, Цариград 27. јун 1897.

¹⁴⁶⁶ Владимир Стојанчевић, *О Стевану Симићу...*, 294.

¹⁴⁶⁷ Владимир Стојанчевић, *Из личних успомена...*, 259.

18 отишло на распуст кући.¹⁴⁶⁸ Приликом одласка кући, ученици су користили све материјалне погодности и добијали карте у пола цене од Паробродског друштва „Лојд“.¹⁴⁶⁹ За време једног распуста управа је послала ученике на Свету Гору. Одсели су у руској ћелији Светог Јована Златоустог у којој је тада било 60 калуђера. Обишли су цело острво и манастир Хиландар.

Екскурзије нису биле честе. Једном приликом их је директор Динић водио на екскурзију до Црног мора да их упозна са геолошким приликама Босфора.¹⁴⁷⁰ Приликом освећења руског споменика Ученици нису имали купатило. у Сан Стефану директор Динић је повео ученике да присуствују том чину.¹⁴⁷¹ Поводом Дана Ћирила и Методија 1902. године управа школе је организовала излет. Ученици су лађом путовали уз Босфор до Бујукдера и имали величанствен поглед на пучину Црног мора.¹⁴⁷²

Ученици који су се школовали у Цариграду имали су прилике да буду сведоци с једне стране бруталних догађаја као што су покољ Јеремена али и покољ Грка за време Грчко-турског рата (1897). С друге стране присуствовали су и прославама Ускрса у Цариграду. Били су потпуно фасцинирани: „звона звоне са стотине, можда, црква с једног да она други крај града. У знак радости грме револверски пуцњи са балкона, прозора и тераса многих хришћанских кућа...“ Ученици су се питали како је могуће да све све то дешава у престоници Османског царства у присуству хиљада фанатика, хоца и дервиша.¹⁴⁷³ То су била два лица великог Цариграда, лице и наличје.

4. Наставни план и програм, уџбеници, библиотека

Као што је речено, у Српској гимназији у Цариграду радило се по наставном плану Краљевине Србије, уз мале измене из објективних разлога. Ова гимназија је била седморазредна а у Краљевини су гимназије биле осморазредне.

У првом разреду предавали су се следећи предмети: српски језик, турски језик, грчки језик, наука хришћанска, француски језик, земљопис, рачун, геометријско цртање, зоологија, моралне поуке, краснопис и певање.¹⁴⁷⁴

У другом разреду ученици су слушали следеће предмете: науку хришћанску, српски, турски, француски, грчки језик, земљопис, општу историју, рачун, геометријско цртање, ботанику и певање.

¹⁴⁶⁸АС, МИД ППО, 1897, Цариград, ред 769, 9. март 1897.

¹⁴⁶⁹Цариградски гласник, 19. август 1900.

¹⁴⁷⁰Опис Босфора врло надахнуто је у књизи Цариградске слике и прилике дао је Чедомиљ Мијатовић.

¹⁴⁷¹Владимир Стојанчевић, *О Стевану Симићу...*, 297.

¹⁴⁷²Цариградски гласник, 16. мај 1902.

¹⁴⁷³Владимир Стојанчевић, *Из личних успомена...*, 275.

¹⁴⁷⁴Ст. Зафировић, *Споменица...*, 21–23.

У трећем разреду предавали су се следећи предмети: наука хришћанска, српски језик, турски језик, грчки језик, француски језик, историја Срба, општа историја, земљопис, рачуница, геометријско цртање, физика и певање.

У четвртном разреду предавали су се следећи предмети: наука хришћанска, српски језик, старословенски, грчки језик, турски језик, француски језик, историја Срба, општа историја, земљопис, рачуница, геометрија, хемија и певање.

У петом разреду су се предавали следећи предмети: наука хришћанска, старословенски језик, турски језик, француски језик, земљопис, литература и историја књижевности, космографија, општа историја, алгебра, геометрија и минералологија са геологијом и певање.

У шестом разреду предавали су се следећи предмети: српска књижевност, латински језик, турски и француски језик, историја, алгебра, геометрија, зоологија, физика и цртање.

У седмом разреду заступљени су следећи предмети: српска књижевност, турски, француски, историја, алгебра, геометрија, ботаника, физика и философска пропедевтика, цртање и певање.

Школске 1896/97. наука хришћанска није се предавала; није било предавања ни из опште историје. 1897/98. године укинута је учење грчког језика. Школске 1899/1900. у петом разреду је предавана ботаника уместо минералологије и геологије; није предавана наука хришћанска; Школске 1901/2. у шестом разреду предавао се латински језик и цртање а у седмом земљопис и цртање а уместо ботанике предавала се минералологија.

Велика пажња је посвећене изучавању српске историје. Тако је Станоје Станојевић, потоњи академик, ученицима на првом часу рекао: „Жеља је моја да сви из мог предмета будете одлични. Ја ћу се трудити да код вас пробудим интересовање за мој предмет, за прошлост српског народа, и да вам он омили, а остало, иза овога, ваше“.

Проблем уџбеника како за средње тако и за основне школе био је велик. Наиме, књиге коју су коришћене у Краљевини Србији нису одговарале настави у Османском царству. Турска цензура није одобравала уџбенике из историје, српске књижевности, националне историје, историје српске цркве... У недостатку тих уџбеника ученици су учили из бележака. Квалитет научног зависио је и од степена образовања самог предавача. Често су наставници користили у настави и *Цариградски гласник*. Сваки значајнији датум они су обележавали одласком на излет, предавањима или свечаностима.

Током 1897. године користили су следеће уџбенике: Љубомир Стојановић, *Лекције из српског језика*, Цариград; *Српске народне песме* (издање Професорског друштва у Београду); Љубомир Стојановић, *Грамматика старословенског језика*, Београд 1892; Стеван Лекић, *Примери за латинске облике*, Београд 1892; Љубомир Ковачевић и Љубомир Јовановић, *Историја Срба*, Београд (било је више издања); Владимир Зделар, *Геометријско*

цртање: за 1. 2. и 3. разред реалака и гимназија са 244 слике у тексту и на таблицама, Београд 1891; Михаило Михаиловић, *Рачуница за I разред гимназија и реалака*, Београд 1888; Љубомир Мирковић, *Зоологија*; Живојин Јуришић, *Ботаника* за други разред гимназије; Мита Петровић, *Основи физике*, Панчево 1893. и Сима Лозанић, *Хемија за средње школе*, Београд 1895. Књиге су добијали преко Српског посланства у Цариграду.¹⁴⁷⁵

Од наставних средстава гимназија је имала: карту Европе, карту Балканског полуострва, аустријску генералштабну карту, висинске карте Северне Америке; Карту целе земље; карту Балканског полуострва, карту Краљевине Србије и један глобус; ботанички атлас, зоолошке и ботаничке слике, костур ћурана, мачке, бубашвабе и зеца. Имали су препарате за физику и хемију и физичке апарате. За наставу музике користили су клавир, хармонику и шест виолина, 10 свезака ноте. Од Велике школе из Београда на поклон су добили хербаријум, минерале и стене.¹⁴⁷⁶

Нема довољно података на основу којих би се реконструисала књижница. Познато је да су имали релативно богату књижницу. Једино што све књиге нису смеле бити у гимназији већ у Српском посланству, одакле су их узимали ученици и читали. Познато је да су имали следеће књиге: Пико Огист Емил, *Срби у Угарској*; Стојан Новаковић, *Срби и Турци у 14. и 15. веку*; Леополд Ранке, *Историја српске револуције*; и *Србија и Турска у 19. веку*, Београд 1892; збирке песама Бранка Радичевића, Јована Јовановића Змаја, Народне српске песме; Приповетке Лазе Лазаревића, Стефана Митров Љубише, Симе Матавуља, Јанка Веселиновића и др. Било је и више издања Српске књижевне задруге.

5. Значај Српске гимназије у Цариграду

Српска гимназија у Цариграду је прва српска световна средња школа у Османском царству. Цариград је био космополитски град у коме је живело много странаца и кретање наставника је било сасвим слободно, што није био случај са наставницима других српских гимназија који су били прогањани, хапшени и осуђивани те стрепели и за голи живот. Турске власти су другим очима гледале на цариградску гимназију, сматрали су да њено постојање не представља политичко питање за разлику од других српских гимназија у Царству.¹⁴⁷⁷

Као васпитно образовна институција Српска гимназија у Цариграду одређеном броју Срба из Старе Србије и Македоније омогућила је наставак школовања. Она је утрла пут за оснивање других српских средњошколских институција Срба на том простору. На неки начин, гимназија је један од својих циљева испунила. Сачекала је да се отворе

¹⁴⁷⁵ АС, МИД ППО, 1893, ред 618, Цариград, 8. март 1893.

¹⁴⁷⁶ АС, МИД ППО, 1897, ред 660, Цариград, 27. јун 1897.

¹⁴⁷⁷ Ст. Зафировић, *Споменица* ..., 114.

гимназије у Скопљу и Солуну, да се оне учврсте и своје задатке предала је њима. Задатак који је гимназији задала директорска конференција није могла да испуни јер османске власти су онемогућавале ступање Срба у административну турску службу, чему су се Срби и надали. Ученици који су завршили ову гимназију радили су као народни учитељи или су своје школовање наставили на факултетима у Београду или су студирали Војну академију.¹⁴⁷⁸ Милојко Веселиновић, велики просветни и национални прегалац је у времену оснивања школе написао: „Вест о отварању српске школе у Цариграду, 2. фебруара 1892. године учинила је јак утицај на Србе у Македонији и Старој Србији. Тим добитком, Срби добише нову снагу, нарочито у близини Краљевине Србије у Скопљу, Куманову, Кратову, Кочану и осталим местима.“¹⁴⁷⁹

Услови рада Српске гимназије у Цариграду нису били идеални, често није било довољно и адекватних предавача за поједине предмете. Наставни план се реализовао у складу са могућностима предавача. Настава је била неуједначена али с обзиром на време и околности рада и мањак материјалних средстава, управа школе је могла да буде задовољна постигнутим резултатима. Наставнички колегијум био је у великом броју састављен од врских стручњака, неки од њих су у даљој својој каријери стекли светско познато име (Станоје Станојевић, један од најзначајнијих српских историчара, Јован Радонић такође, Милош Динић је био високо цењен у својој струци као и Душан Стојићевић). Веронауку су предавали један будући епископ и један будући митрополит.

Од школске 1893/93. до 1901/2. 146 ученика је похађало Српску гимназију у Цариграду је 146. Од тог броја, поједини ученици су завршили, разред или два а две генерације ученика је завршило седморазредну гимназију и полагало виши течајни испит, први пут школске 1900/01. и 1901/02. године. Виши течајни испит је положио 31 ученик. Ученици који су наставили школовање (углавном на Великој школи у Београду) били су касније професори и национални радници у српским средњим школама у Османском царству а то су: Глигорије Елезовић, Лазар Јанкуловић, Јован Алексић, Самуило Пандиловић, Стеван Симић, Владислав Нешковић, Глигорије Џамбазовић, Јован Продановић, Јордан Петровић, Ламбро Тозијевић. Војну академију су завршили Коста Митић, Петар Антонијевић и Стеван Кујунџић. Драгутин Костић завршио је медицину и био је офтамолог. Димитрије Мита Фртунић завршио је француски језик на Великој школи и био је познати књижевник. Душан Дебељковић је био учитељ у Новој Вароши; Јеврем Љујић учитељ и свештеник у Пријепољу; Тихомир Церовић учитељ у Сјеници; Александар Павићевић лекар, Михаило Денић апотекар, Риста Русуленчић лекар, Данило Колаковић финсијски инспектор у Београду,

¹⁴⁷⁸Они који су завршили Војну академију, погинули су у балканским и Првом светском рату.

¹⁴⁷⁹Милојко Веселиновић, *Статистика...* (1895/6), 24.

Никола Ничота лекар у Смедереву, Јован Глигоријевић учитељ у Приштини, Петар Лазаревић учитељ Српске основне школе у Цариграду.

Ако је богословија била расадник учитеља за основне школе широм Османског царства онда се с правом може рећи да је Српска гимназија у Цариграду изнедрила ученика који су касније били не само водећи професори српских средњих школа већ и креатори просветне, културне и националне политике Срба у Царству.

6. Биографије директора гимназије

Василије Десић, правник, професор, судија (Призрен, 1865 – Нови Сад, 19. V 1928). Завршио је основну школу и трогодишњу богословију у Призрену (1879), у Београду гимназију право на Великој школи (1889). године. Као рођени Призренац, иако правник по образовању, постављен је за професора богословије у Призрену.¹⁴⁸⁰ Предавао је предмете: Рачуницу, Општу историју, Психологију, Логику, Литерарне облике, Историју турскога царства и Историју српског царства. Противио сепредавању историје Срба у страху од Турака који су били свесни да се у српској историје не може о њима лепо говорити.¹⁴⁸¹ Радио је као васпитач и економ, а био је и школски деловођа.¹⁴⁸² У богословији је остао још две године до 1893, када је премештен у Цариград за директора новоотворене Српске гимназије (1893–1894). У Цариграду је у грчкој цркви на Светог Саву одржао беседу.¹⁴⁸³ По преласку у полицијску службу био је срески начелник у Нишу, писар општинског одељења Министарства унутрашњих дела у Београду (1894), секретар Првостепеног суда у Нишу (1896), судија Првостепеног суда у Врању (1897–1901) и судија у Шапцу (1901–1914).¹⁴⁸⁴ Председник Првостепеног суда у Призрену био је од 1914. до 1925, када је постављен за судију Касационог суда у Новом Саду. На том положају остао је до смрти. Учествовао је као добровољац у Српско-бугарском рату, балканским ратовима и Првом светском рату. Био је резервни судски потпуковник. Одликован је орденима Св. Саве V и III реда и Белог орла V реда и војничким медаљама.¹⁴⁸⁵

Милош Динић, професор, геолог (Крагујевац, 25. VII 1864 – Пожаревац, 6. VII 1921). Основну школу и први разред гимназије завршио је у Крагујевцу а у Београду остале разреде гимназије и Природно-математички одсек Филозофског факултета. Предавао је у гимназији у Пожаревцу (1890). Специјализовао се у Паризу (две године) припремајући испит у

¹⁴⁸⁰ АС, МИД ППО, 1890, ред 4, Призрен, 29. децембра 1889; Скопље, јануар 1890.

¹⁴⁸¹ АС, МИД ППО, 1891, ред 99, Призрен, 5. јуна 1891.

¹⁴⁸² АС, МИД ППО, 1890, ред 8, Призрен, 30. априла 1890.

¹⁴⁸³ АС, МИД ППО, 1893, ред 179, б. м. 24. јануар 1893.

¹⁴⁸⁴ *Шематизам Србије*, 1894–1912, 1914.

¹⁴⁸⁵ *Политика*, 20. мај 1928, 3; 14. мај 1929, 10; *Време*, 20. мај 1928, 7; Александра Новаков, *Десић, Василије*, СБР 3, Нови Сад 2007.

Геолошком заводу Велике школе. Професорски испит је положио (1891). Био је професор Друге београдске гимназије (1891-1893, 1901-1905), директор Српске гимназије у Цариграду (1893–1901) и професор и директор гимназије у Пожаревцу (1905). Пензионисан је 1914. Веома се истакао у организацији и руковођењу наставом у Српској гимназији у Цариграду која је радила у сложеним условима. Својом умешношћу и залагањем допринео је да се преброде све тешкоће, да се настава одвија без сметњи и квалитетно и да српски школски интернат буде међу најбољима у граду. Био је и ванредни члан државног Просветног савета (1909–1910), утемељивач и веома активан члан Професорског друштва, добротвор Београдске трговачке омладине један од учесника у оснивању Српског геолошког друштва. Писао је значајне радове из области геологије. Сарађивао је у *Геолошким анализима Балканског полуострва* (1890, 1891) и *Наставнику* (1892).¹⁴⁸⁶

Мита Лукић, професор, публициста (Зрењанин, 26. X 1864 – Београд, 19. V 1932). Основну школу и шест разреда гимназије завршио је у Зрењанину, седми разреду Сремским Карловцима, а осми у Новом Саду. Историју је студирао у Будимпешти. Докторирао је темом *О односу угарских Срба према унији* (1899). Радио је као професор у Нишу, Крушевцу, Зајечару, Призрену, Београду (у Гимназији Јосиф Панчић) и у Српској гимназији у Цариграду школске 1900/1902. Последње године рада 1901/2. био је заступник директора. Предавао је историју, земљопис и немачки језик. У

Будимпешти је боравио 1904. а плату добијао из Гимназије Јосиф Панчић.¹⁴⁸⁷ На место директора Државне трговачке академије постављен је 1910. За време Првог светског рата остао је у Београду и управљао Општинском трговачком академијом, основаном по налогу окупационих власти. Био је сарадник *Заставе* и *Одјека*. Био је један од оснивача Друштва српских новинара и публициста (1906

и члан Управног одбора Државне класне лутрије. Говорио је мађарски и немачки језик, користио је латински језик. Одликован је Орденом Св. Саве III реда. Дело: *Речник страних речи и израза*, Београд 1928.¹⁴⁸⁸

¹⁴⁸⁶ *Шематизам Србије*, 1890–1899, 1905–1912, 1914; *Споменица 50-годишњице Београдске трговачке омладине 1880 -1930*, Београд 1931, 191; *Споменица Мушке гимназије у Крагујевцу 1833–1933*, Крагујевац 1934, 496; *Споменица, 60-годишњица Српског геолошког друштва 1891–1951*, Београд 1951, 16, 19, 23, 97; *Сто година Друге београдске гимназије 1870–1970*, Београд 1970, 574–577; *Сто година Филозофског факултета*, Београд 1963, 647; Александар Грубић, *Динић Михаило*, СБР 3, Нови Сад 2007.

¹⁴⁸⁷ АС, МИД ППО, 1904, ред 1165, Београд, 14. јануар 1904.

¹⁴⁸⁸ *Шематизам Србије*, 1890–1912; *Педесетогодишњица Треће београдске гимназије*, Београд 1910, LXXX, LXXXV; *Политика*, 20. V 1932, 5; *Споменица о стогодишњици Прве мушке гимназије у Београду 1839-1939...*, 356, 430; *Споменица 75-годишњег рада прве економске средње школе у Београду 1881–1956*, Београд 1956, 28–29; Филип Крчмар, *Лукић, Мита*, СБР 5, Нови Сад 2011.

ПРИЛОЗИ

Списак наставника Српске гимназије у Цариграду

1893/1893.

Василије Десић, директор
Ђорђе Крстић
Коста Групчевић
Михаило Питовић
Нићифор Перић
Риста Огњановић

1893/1894.

Милош Динић, директор
Коста Групчевић
Ђорђе Крстић
Михаило Питовић
Нићифор Перић
Петар Банђејевић

1894/1895.

Милош Динић, директор
Ђорђе Крстић, до марта 1895.
Караламбос Комбас, од марта 1895
Коста Групчевић
Душан Стојићевић
Михаило Питовић
Риста Огњановић
Сретен Смиљковић

1895/1896.

Милош Динић, директор
Али Шевкија Јунусефендић
Душан Стојићевић
Константин Вићентини
Михајло Питовић
Сава Томић

1896/1897.

Милош Динић, директор
Али Шевкија Јунус
Душан Стојићевић
Константин Вићентини
Мелко Радуловић
Михаило Питовић
Сава Томић

1897/1898.

Милош Динић, директор
Али Шевкија Јунус
Валеријан Прибићевић
Душан Стојићевић
Мелко Радуловић
Михаило Питовић
Сава Томић

1898/1899.

Милош Динић, директор
Али Шевкија Јунус
Андрија Самониковић
Валеријан Прибићевић
Душан Стојићевић
Јован Радоњић
Огист Ларасин
Сава Томић
Станоје Станојевић
Стеван Маринковић

1899/1900.

Милош Динић, директор
Али Шевкија Јунус
Андрија Самониковић
Богдан Раденковић
Душан Стојићевић
Јован Шантрић
Михаило Вукчевић
Огист Ларасин
Сава Томић
Стеван Маринковић

1900/1901.

Милош Динић, директор
Али Шевкија Јунус
Андрија Самониковић
Богдан Раденковић
Драгутин Карнар
Душан Стојићевић
Јован Шантрић
Мита Лукић
Михаило Вукчевић
Стеван Маринковић

1901/1902.

Мита Лукић, заступник директора
Али Шевкија Јунус
Атанасије Боцарић
Драгутин Карнар
Јован Шантрић
Михаило Вукчевић
Стеван Маринковић

Ученици који су завршили виши течајни испит

1900/01.

1	Глигорије Елезовић
2	Данило Колаковић
3	Јован Алексић
4	Коста Митић
5	Лазар Јанкуловић
6	Марко Павловић
7	Никола Ничота
8	Петар Антонијевић
9	Петар Лазаревић
10	Самуило Пандиловић
11	Стеван Кујунџић
12	Стеван Симић
13	Стојан Бојковић
14	Стојан Илић

1901/02.

1	Александар Павићевић
2	Александар Цоловић
3	Владислав Нешковић
4	Глигорије Џамбазовић
5	Димитрије Фртунић
6	Драгутин Костић
7	Душан Дебељковић
8	Ђорђе Маргаритовић
9	Јеврем Љујић
10	Јован Продановић
11	Јордан Петровић
12	Ламбро Тозијевић
13	Марко Целовић
14	Михаило Денић
15	Риста Русуленчић
16	Спира Раденовић
17	Тихомир Церовић

Списак ученика Српске гимназије у Цариграду¹⁴⁸⁹

ред.бр.	име и презиме	годиште	место рођења	1893	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901
1	Алексић, Јован	1883	Куманово			I	II	III	IV	V	VI	VII	
2	Ананић, Евстатије	1880	Кона				I						
3	Анђелковић, Арсеније	1880	Берово			I	II	III	IV				
4	Анђелковић, Василије	1879	К. Паланка				I	II	III	IV	V		
5	Анђелковић, Марко	1880	Маврово				I	II	III	IV	V		
6	Антонијевић, Петар	1880	Гњилане							V	VI	VII	
7	Атанасовић, Филип	1879	Буково				I	II	III	IV	V		
8	Ацковић, Боривоје	1883	Велес					I	II	III	IV		
9	Божовић, Мијат	1882	Придворица							III			
10	Бојковић, Стојан	1881	Неродимље				II	III	IV	V	VI	VII	
11	Бојовић, Лазар	1878	Горјане	I	II	III							
12	Бошковић, Михајло	1880	Јенице Вардар				I	II	III	IV	V	VI	
13	Вељић, Видосава	1885	Битољ					I	II				
14	Веселичић, Глигорије	1882	Пријеполје					I	II				
15	Вучетић, Никола	1884	Цариград				I	I	II	III	IV	V	
16	Глигоријевић, Јован	1881	Призрен				I	II	III	IV	V	VI	VII
17	Дамјановић, Тодор	1882	Прилеп				I						
18	Дебелковић, Драгутин	1885	Приштина							III	IV		
19	Дебелковић, Душан	1880	Липљан				I	II	III	IV	V	VI	VII
20	Денић, Михаило	1882	Гњилане					II	III	IV	V	VI	VII
21	Димикао, Јанићије												
22	Димитријевић, Јанићије	1879	Врапчиште		I	II	III	IV					
23	Димитријевић, Јован	1882	Ђеђелија							IV	V	VI	VII
24	Димитријевић, Коста	1884	Ђеђелија							III			
25	Димитријевић, Леонида	1880	Клисура				I	II	III				
26	Димитријевић, Пасхал	1880	Маврово		I	II	III	IV					
27	Димитријевић, Томо	1882	Куманово					I	II				
28	Димић, Лазар	1874	Плаљане		II								
29	Димчевић, Коста	1884	Дорјан									V	VI
30	Ђоковић, Димитрије	1882	Церово				I	II	III	IV	V	VI	VII
31	Ђоловић, Александар	1880	Пожаране				I	II	III	IV	V	VI	VII
32	Ђорђевић, Јован	1882	Битољ				I	II					
33	Ђорђевић, Љубомир	1881	Београд			II	III						
34	Ђурђевић, Момчило	1883	Јагодина					II	III				
35	Елезовић, Глигорије	1879	Вучитрн			I	II	III	IV	V	VI	VII	
36	Илић, Стојан	1880	Жеђилово					III	IV	V	VI	VII	
37	Јанићијевић, Глигорије	1883	Горњи Кусац					I	II	III	IV		
38	Јанкуловић, Александар	1881	Волковија			I	II	III	IV				
39	Јанкуловић, Димитрије	1883	Волковија			I	II	III	IV	V	VI		
40	Јанкуловић, Лазар	1884	Волковија			I	II	III	IV	V	VI	VII	
41	Јовановић, Михаило	1882	Брчели					I	II	III	IV		
42	Јовановић, Стојан	1885	Бостановац							III		IV	
43	Јордановић, Милан	1882	Куманово					I	II	III	IV	V	VI
44	Каламчевић, Ђорђе	1882	Мислар			II						V	VI
45	Карлић, Петар	1883	Волос			I	II						
46	Карљковић, Риста	1878	Косинац	I									
47	Колаковић, Данило	1880	Нови Пазар				II	III	IV	V	VI	VII	
48	Константиновић, Ђорђе	1882	Дорјан					I	II	III	IV	V	VI
49	Константиновић, Риста	1880	Водеи					I	II	III	IV	V	VI
50	Костић, Драгутин	1884	Призрен										VII
51	Костић, Риста	1878	Врник		I	II	III	IV					
52	Крстић, Јован	1882	Галата					I	II				
53	Кузмановић, Димитрије	1882	Куманово			I	II	III	IV	V	VI		
54	Кујунџић, Стеван	1882	Ораховац							V	VI	VII	
55	Лазаревић Трпко	1880	Жупаниште		I	II	III	IV					
56	Лазаревић, Константин												
57	Лазаревић, Љубомир	1881	Призрен				I	II	III	IV	V		
59	Лазаревић, Петар	1881	Битољ					III					
60	Лазаревић, Петар	1882	Цариград			I	II	III	IV	V	VI	VII	

¹⁴⁸⁹ АС, СН, 159; АС, МИД ППО, 1899, ред 563, Цариград, 1. мај 1899; *Мушка гимназија у Скопљу, Извештај за године 1894-1929*, Скопље, 1929. Покушали смо да направимо прецизан списак свих ученика који су иоле похађали Српску гимназију у Цариграду. Велики број имена је реконструисан али засигурно не и сви.

61	Леваковић, Александар	1883	Петровац							III	IV	V	VI
62	Лојановић, Ефтелпи		нема податак		I								
63	Лоцић, Ђуро												
64	Љујић, Јеврем	1883	Пријепоље			I	II	III	IV	V	VI	VII	
65	Љујић, Милосав	1880	Ивање			I	II	III	IV	V	VI	VI	
66	Маргаритовић, Димитрије	1882	Џумаја					III	IV	V	VI	VII	
67	Маргаритовић, Ђорђе	1881	Џумаја						IV	V	VI	VII	
68	Мардановић, Јован	1880	Леуново	I	II								
69	Марић, Милан	1881	Ђеновић			I	II						
70	Митић, Коста	1881	Приштина		I	II	III	IV	V	VI	VII		
71	Михајловић, Василије	1879	Пипери		I	II	III	IV	V	VI			
72	Мицковић, Спасоје	1880	Јенице Вардар				I	II	III	IV			
73	Митровић, Ђорђе	1886	Будва			II							
74	Морић, Анастасије	1877	Цариград	I									
75	Настић, Никола	1881	Приштина	I	II	III	IV						
76	Недељковић, Сава	1876	Стенче	II									
77	Нешковић, Владислав	1881	Пријепоље						IV	V	VI	VII	
78	Николић, Димитрије	1883	Берово				I						
79	Николић, Душан	1883	Приштина	I	II								
80	Николић, Јефтимије	1876	Ресан	I									
81	Николић, Младен	1882	Куманово						V				
82	Николић, Новак												
83	Николић, Павле	1880	Галичник		I								
84	Николић, Риста	1880	Ђевђелија			II	III	IV					
85	Ничота, Никола	1880	Смедерево			II	III	IV	V	VI	VII		
86	Павичевић, Александар	1879	Сеница	I	II	III	IV						VII
87	Павловић, Димитрије	1877	Сопот		I	II	III						
88	Павловић, Марко	1882	Р. Режевића						V	VI	VII		
89	Павловић, Милош	1880	Р. Режевића		I	II	III	IV					
90	Пандиловић, Самуило	1881	Севце						V	VI	VII		
91	Пантић, Јосиф	1879	Прокупље		II	III	IV						
92	Перић, Миловоје	1882	Баранда		I								
93	Петровић, Александар	1879	Крушево	I	II	III	IV						
94	Петровић, Апостол	1878	Загоричане										
95	Петровић, Димитрије	1881	Јенице Вардар						III	IV			
96	Петровић, Јован	1881	Куманово		I	II	III	IV					
97	Петровић, Јордан	1881	Прилеп			I	II	III	IV	V	VI	VII	
98	Петровић, Ламбра	1881	Горенац			I							
99	Петровић, Милан	б.п.	Београд							V	VI		
100	Петровић, Петар	1880	Блаце	I	II	III							
101	Поп Ристић, Коста	1881	Дојран				I						
102	Поп-Антић, Милан	1881	Прилеп			I	II	III	IV	V			
103	Поп-Јанић, Риста	1883	Патарас						III	IV			
104	Поповић, Димитрије	1881	Воден						IV	V			
105	Порчаревић, Димитрије	1872	Крушево	I	II								
106	Продановић, Јован	1882	Ђевђелија										VII
107	Раденовић, Спира	1882	Берово										VII
108	Радовић, Анђелко	1881	Себиште						IV	V			
109	Радуловић, Петко	1879	Вељи брег						III	IV	V	VI	
110	Ранковић, Никола	1882	Струмица						III				
111	Ристић, Благоје	1879	Јенице Вардар						IV				
112	Ристић, Димитрије	1883	Крагово						IV				
113	Ристић, Теофан	1881	Дојран					III					
114	Русуленчић, Риста	1882	Воден					III	IV	V	VI	VII	
115	Салздановић, Јован	1880	Волковија	I	II								
116	Сиљановић, Риста	1880	Цариград	I	II								
117	Симић, Стеван	1882	Крагово						V	VI	VII		
118	Спасић, Риста	1882	Маврово		I	II	III	IV	V	VI			
119	Спировић, Ђорђе	1879	Прилеп			II	III	IV					
120	Србиновић, Марија			I									

121	Срезовић, Петар	1879	Ресан		I	II	III						
122	Срезовић, Ставра	1883	Ресан				I	II	III				
123	Танасовић, Филип												
124	Ташевић, Антоније	1882	Башино село					II	III	IV	V		
125	Тодоровић, Обрен	1882	Кочане				I						
126	Тодосијевић, Александар	1880	Кочане				II						
127	Тозијевић, Ламбро	1883	Ресан				I	II	III	IV	V	VI	VII
128	Томић, Димитрије	1885	Томино село							III	IV	V	VI
129	Томовић, Риста								III				
130	Тошкић, Јанићије	1882	Пријепоље							IV	V		
131	Трајковић, Василије	1876	Врбник								V		
132	Трковић, Атанасије	1881	Воден					I	II				
133	Ћушкарчевић, Риста	1884	Башино село					I	II				
134	Филиповић, Јефтимије	1875	Тетово	I									
135	Фртунић, Димитрије	1884	Вучитрн										VII
136	Фртунић, Стеван	1880	Вучитрн									V	VI
137	Хаџи Рајчевић, Риста	1882	Јенице Вардар							III			
138	Целовић, Марко	1883	Цариград				I	II	III	IV	V	VI	VII
139	Церовић, Тихомир		Сјеница										VII
140	Чешљаревић, Димитрије	1880	Битољ							IV	V		
141	Чохаџић, Коста	1883	Ђевђелија							IV	V	VI	VII
142	Џамбазовић, Глигорије	1879	Прилеп				I	II	III	IV	V	VI	VII
143	Џоковић, Димитрије	1882	Церово							IV			
144	Џоловић, Александар	1880	Пожаране							IV	V	VI	VII
145	Шпадијер, Вукан	1876	Цариград	I	II								
146	Шурбановић, Наум	1879	Охрид	I	II								

III. СРПСКА ГИМНАЗИЈА „ДОМ НАУКЕ” У СОЛУНУ (1894–1910)

1. Солун у време отварања и рада гимназије

Солун је био центар Солунског вилајета али и трговинско средиште Косовског и Битољског вилајета и најважнија приморска варош целог полуострва. Изградњом железничких пруга (Солун–Скопље–Митровица, Солун–Битољ и Солун–Цариград) Солун је постао железничко средиште и најважније пристаниште за извоз сировина балканских земаља.

„Солун је лепа и жива трговачка варош, која из године у годину бива све лепша...” – то је био утисак његових житеља почетком 20. века. Овај град је био осветљен гасним осветљењем, имао је водовод, трамвај и кеј. Од верских објеката имао је 56 џамија, 230 текија, 14 православних (грчких) цркава и 6 параклиса, 2 католичке цркве, 28 синагога, једну српску цркву, једну бугарску цркву и један параклис. Солун је у 19. веку имао позориште, читаонице, штампарије, неколико књижара, клубова, удружења, банке...¹⁴⁹⁰ С друге стране, Михаило Полит Десанчић који је 1895. био у Солуну констатовао је: „Улазећи у варош мислио би човек [...] – да је то модерна европска варош. Тек на дану видиш, да је то ипак турска варош [...] мале, криве, узане прљаве улице. Солунска је чаршија грдно велика и дугачка али по турски прљави и смрдљиви. У Солуну су конзулати један до другог и то је најлепша улица у Солуну, једина европска“.¹⁴⁹¹

У Солуну, као старој приморској и трговачкој вароши увек је било мноштво народа, међу њима било је и Срба.¹⁴⁹² Крајем 19. века у Солуну је било 8.321 кућа, 46 турских махала, 16 јеврејских и 13 хришћанских. Најбројнија заједница била је јеврејска (сефардска), знатно мања грчка и турска. Било је и Бугара, Италијана, Јермена, Цинцара и Арбанаса (служили су као кавази). У периоду када је довршена железничка пруга Солун – Косовска Митровица, доселио се велики број Срба из Македоније и из Старе Србије.¹⁴⁹³ У Солуну је 1894. живело око 130.000 становника. Од тог броја било је око 12.000 Словена, 20.000 Грка, 26.000 Турака, 3.300 Француза, 1.700 Цинцара и 61.600 Јевреја од којих су 5.000 били Дунме (посебна секта потурчених Јевреја, економски веома моћна, најобразованија и најбогатија).¹⁴⁹⁴ После ослобођења 1912. године, у Солуну је живело неколико хиљада Срба.

Многе европске и не само европске силе биле су мотивисане, не само економским него и политичким разлозима, да отворе своје конзулате у Солуну (Русија, Енглеска, Аустро-Угарска, Немачка, Италија, Србија, Румунија, Грчка, Белгија, Француска, Шпанија, Персија,

¹⁴⁹⁰Иван Иванић, *Македонија и Македонци, путописне белешке*, Београд 1906, 198–200.

¹⁴⁹¹Михаило Полит Десанчић, *Путне успомене*, Нови Сад 1896, 205, 207, 231.

¹⁴⁹²Почетком 20. века Солунски вилајет је имао око 1.127.000 становника.

¹⁴⁹³*Цариградски гласник*, 22. јун 1895; Др Јевто Дедијер, наведено дело, 164.

¹⁴⁹⁴Спира Калик, наведено дело, 43.

Шведска, Норвешка, САД и Холандија). Солун је био седиште Православне митрополије и трговачких агенција.

Солун је био центар грчке и бугарске пропаганде. Грци и Бугари су се досељавали у великом броју. Подизали су школе, цркве, штампарије и књижаре. Тамо је било седиште њихових главних агитатора за целу Македонију. И једни и други су истицали своје претензије ка Солуну. Стварали су „земљиште за остварење својих тежњи у времену и приликама, које они у будућности предвиђају.“¹⁴⁹⁵

За другу половину 19. века било је карактеристично да су напредни Солуњани (без обзира на народност и веру) много пажње посвећивали образовању своје деце. Школовали су их у великом броју. Услед недостатка школских зграда понекад су деца учила и под отвореним небом.¹⁴⁹⁶ У Солуну, као специфичном образованом средишту, постојале су: турске школе (виша гимназија са интернатом; пољопривредна школа, војна гимназија и приватна школа); грчке школе (мушка и женска гимназија и више основних мушких и женских школа); српске школе (српска гимназија, две основне школе за мушку и женску децу и једна виша девојачка школа); бугарске школе (мушка гимназија, женска гимназија, три основне школе и једно забавиште).

Осим балканских народа, и други народи су имали своје школе. Било је 40 јеврејских школа, неколико католичких школа „Римске пропаганде“, две италијанске школе (државна трговачка школа и мушка основна школа), румунска државна трговачка школа; две енглеске школе; немачка основна школа и француска трговачка школа.¹⁴⁹⁷

Бугари су у Солуну имали гимназију „Светог Кирила и Методија“ коју је основала бугарска егзархија 1878. године. Била је тако уређена да су је ученици разних народа могли похађати. Главни предмети били су: језици, рачун и књиговодство. Такав програм је посебно за Солун био веома прихватљив. У тој школи било је и српске деце, нарочито из Македоније. Године 1886. гимназију је завршила прва генерација (11 ученика), већ следеће, 36 ученика је завршило гимназију. Ти млади људи су широм Македоније отварали школе и радили у већ постојећим школама. Гимназија је 1887. године имала 40 наставника и око 300 ученика. Највише пажње поклањало се учењу бугарског језика. Наставници гимназије су углавном били руски ђаци а ученици пореклом из Македоније. У нижим разредима књиге су биле на бугарском језику а у вишим разредима на руском језику. Сви ученици који су живели ван Солуна били су смештени у интернат. По мишљењу Владимира Карића, који је 1887. године обишао ту школу, то је била добро уређена школа и у њој су ученици стицали солидно образовање. У разговору са директором гимназије, Карић је чуо занимљиву констатацију: „тешкоће су доиста страховите, али ми имамо веру у будућност и наша је девиза ћути и

¹⁴⁹⁵ В. Црнојевић, наведено дело, 159–161; Радмила Радић, *Хиландар...*, 174.

¹⁴⁹⁶ *Цариградски гласник*, 16. октобар 1897.

¹⁴⁹⁷ Недељко Трнавац, *Лексикон историје педагогије српског народа*, Београд 2012, 526.

ради“. Када се говорило о тешкоћама мислило се на проблеме које су имали са османским властима и са Васељенском патријаршијом. Бугари су у Солуну имали и женску гимназију која је такође била бројна, школу су похађале 63 ученице. Директорка гимназије била је Рускиња а наставнице су биле са подручје Македоније.

Солун је био и центар бугарско–католичке пропаганде. На челу те пропаганде био је сињор Младенов. Пропаганда је била под окриљем Аустро–Угарске и Француске, због чега су и турске власти према њој биле трпељиве. Пропаганда је имала значајна финансијска средства.¹⁴⁹⁸

Грчка гимназија основана је 1875. године као задужбина једног богатог солунског Грка. Имала је шест разреда са 240 ученика а наставни план био је као за класичне гимназије. Учили су старогрчки језик и књижевност, латински, турски и француски језик, јестаственицу, физику, историју, земљопис и науку хришћанску. Гимназија је била без интерната. У школи није било слике султана, што је било веома необично за школе нетурских народа.

Грчка учитељска школа отворена је када и гимназија. Школа је била интернатског типа, имала је 60 ученика у три разреда. Примали су се ученици који су завршили пет разреда гимназије. Велику пажњу су посвећивали учењу грчког језика и књижевности, стране језике нису учили. Предавало се нотно певање и гимнастика. Грчки народ је у овој школи припремао „борце“ за мирну, културну борбу у пределима на које су полагали право. Надзор над школом имао је солунски митрополит.¹⁴⁹⁹

Отварањем конзулата Краљевине Србије 1887. године у Солуну учињен је велики и значајан корак у погледу српске пропаганде. Разлози за отварање конзулата били су економске и политичке природе јер је Солун представљао веома важан трговачки и привредни центар тог дела Европе, такође и пропагандни. Србија је готово једина и од балканских и небалканских држава која се у великој мери служила солунским пристаништем и за увоз и за извоз робе. Током 1910. године Србија је преко Солуна извезла 6.000 вагона робе чија вредност је тада била 16.485.000 динара.¹⁵⁰⁰ Српска дипломатија у Солуну била је задужена за политички рад и културно–просветну активност. Радили су на оснивању српске црквено–школске општине, отварању српских школа и књижара на простору целог Солунског вилајета. Српски конзули суочили су се са боље организованим радом балканских супарника (пре свих бугарске пропаганде), али и са отпором великих сила, као и опструкцијом корумпираних турских државних власти.¹⁵⁰¹

¹⁴⁹⁸ Радосх Лјушић, *Извештај Слободана Јовановића...*, 214–215.

¹⁴⁹⁹ В. Црнојевић, наведено дело, 178–208.

¹⁵⁰⁰ М. А. Тодоровић, *Солун и балканско питање*, Београд 1913, 48–50.

¹⁵⁰¹ Ђорђе Лопичић, наведено дело, 215–216.

Први српски конзул био је Петар Кара-Стојановић, трговац из Београда (1887). Конзули генералног конзулата били су: Коста Н. Христић¹⁵⁰² (1889–1890), Владимир Љотић¹⁵⁰³ (1890–1892, 1894), (1905–1909), Ђорђе Генчић¹⁵⁰⁴ (1893), Иван Павловић¹⁵⁰⁵ (1896), Бранислав Нушић (1896), Димитрије Боди¹⁵⁰⁶ (1897), Павле Денић¹⁵⁰⁷ (1898–1899), Јован Ф. Христић¹⁵⁰⁸ (1900), Ђорђе Ненадовић¹⁵⁰⁹ (1901–1903), Ђорђе Николић¹⁵¹⁰ (1904) и Живојин Балугџић¹⁵¹¹ (1909–1912).

Вицеконзули Милојко Веселиновић и Миљивоје Васиљевић,¹⁵¹² имали су веома важну улогу у оснивању и раду српске гимназије „Дом науке”. Значајна чињеница за српску

¹⁵⁰²Коста Н. Христић, правник, дипломата (Београд, 10. април 1852 – Београд, 6. март 1927). Велику школу завршио је у Београду, усавршавао се у Немачкој и Француској. Политички је припадао напредњачкој странци. Био је конзул у Солуну 1889–1890, Букурешту 1895, Риму 1899, и Бечу 1900–1903. Своје успомене објавио је у књизи *Записи старог Београђанина*.

¹⁵⁰³Владимир Д. Љотић, правник, дипломата, публициста (Смедерево, 13. I 1846 – Смедерево, 27. VI 1912). Средином 1890. постављен је за конзула у Солуну. Поднео је оставку марта 1894. када се краљ Милан Обреновић вратио у Србију. Враћен је у дипломатску службу јуна 1904. Био је генерални конзул у Солуну (1905–1909). Одиграо је значајну улогу за време Царинског рата када је сва трговина преусмерена преко Солуна ка новим тржиштима. Године 1909. био је отпуштен из службе. (Љубица Вл. Љотић, *Мемоари*, Минхен 1973).

¹⁵⁰⁴Ђорђе Генчић, политичар, министар (Велики Извор код Зајечара, 4. XI 1861 – Београд, 19. X 1938). Редовно школско образовање није стекао. У Бечу је похађао неку трговачку а у Русији војну школу, али се не зна да ли је иједну завршио. Био је самоук, али широко образован. Бавио се рударским пословима, био је један од 17 посланика Либералне странке. За генералног конзула у Солуну именован је 1893.

¹⁵⁰⁵Иван Павловић, историчар, дипломата, професор (Уб, 1856 – Париз, 1919). Завршио је гимназију у Београду (1873), и историјско-филолошки одсек Велике школе (1873–1877). Службовао је на Великој школи у Београду. Радио је као секретар Министарства просвете (1887–1888), начелник министарства иностраних дела, секретар Посланства Србије у Берлину (1889–1894), отправник послова у Посланству Србије у Лондону (1894–1895), начелник министарства народне привреде (1895), генерални конзул у Солуну (1895–1896), генерални конзул Посланству Србије у Риму (1898), отправник послова у Заступништву српском у Софији (1899–1900), министар у кабинету Владана Ђорђевића (1900). Звање доктора правних наука стекао је у Паризу.

¹⁵⁰⁶Димитрије Боди, правник, дипломата (Београд, 1850 – Београд, 17. III 1942). Школовао се на Великој школи у Београду и на универзитетима у Лајпцигу, Берлину и Паризу. Био је писар и секретар дипломатске агенције у Софији (1880–1884). Током 1886. био је секретар Министарства иностраних послова. Крајем 1886. вратио се у Софију а 1897. био је конзул у Солуну. Конзул у Битољу, са малим прекидима од 1889. до 1895. Био је судија у Нишу, Крушевцу и Београду. У Београду је 1902. отворио адвокатску канцеларију. Био је одликован је са више српских, турских, бугарских и грчких одликовања.

¹⁵⁰⁷Павле Денић, инжењер, професор, дипломата (Београд, 16. IV 1855–Београд, 3. I 1939). Био је генерални конзул у Скопљу (1897–1898) и Солуну (март 1898–1899). Учинио је много на пољу националне пропаганде, јачању привредних односа, ширењу школства и просвете међу Србима. Због своје националне активности замерио се Бугарској егзархији која је припремила атентат на њега, који је избегао.

¹⁵⁰⁸Јован Ф. Христић, био је аташе посланства Србије у Паризу (1884), писар и секретар Министарства иностраних дела, секретар посланства у Петрограду и Букурешту, отправник послова у Цариграду, генерални конзул у Солуну, конзул у Трсту, генерални конзул у Будимпешти, народни посланик, министар правде. Преминуо је у Шапцу 17. III 1913.

¹⁵⁰⁹Ђорђе А. Ненадовић, унук војводе Јакова. Завршио је Прву мушку гимназију 1867, правне науке на Великој школи 1871. Био је писар у суду у вароши Београда 1879, писар Касационог суда. Поднео је оставку на државну службу 1883. Бавио се адвокатуром (1884–1898), бранио је политичке противнике Обреновићеваца. Бавио се књижевним радом. Био је сарадник *Звезде*, *Зоре*, члан редакција *Бранича*. Користио је псеудоним Бранковински. Био је генерални конзул у Солуну (1901 – јануар 1903). Каријеру је наставио као чиновник. Преминуо је у Београду 1920. (Велибор Берко Савић, *Ненадовићи*, Ваљево 2004, 715–720).

¹⁵¹⁰Ђорђе Ј. Николић, лекар, министар, конзул (Београд, 22. III 1863 – Београд, 3. IX 1940). Био је помоћник министра народног здравља, члан и председник Српског лекарског друштва и први почасни члан Југословенског лекарског друштва. (*Ко је ко у Југославији*, Загреб, Београд 1928, 106).

¹⁵¹¹Живојин Балугџић, дипломата, публициста (Београд, 1868 – Београд, 1941). Завршио је Прву београдску гимназију (1886), студирао право у Београду и Женеви. После богате политичке каријере постављен је за секретар посланства у Цариграду 1906, конзул у Битољу 1907, генерални конзул у Скопљу 1907–1909. и генерални конзул у Солуну (1909–1912). После Првог светског рата био дипломата у Атени, Риму и Берлину.

¹⁵¹²Милтијад (Миљивоје) Васиљевић, писар у Конзулату у Скопљу (1891–1895), у Конзулату у Солуну (1895), у Конзулату у Битољу (1896), вршиоц дужности конзула, вицеконзул 3 класе.

дипломатију била је постављење Ивана Степановича Јастребова за генералног конзула Руске царевине, у Солуну марта 1886. Конзул Коста Христић био је у пријатељским и кумовским везама са Јастребовим који је у Солуну, као и у Призрену, несебично и безрезервно помагао просветно-културни рад Срба. Био је против идеје да руски конзулат буде место бугарске пропаганде.¹⁵¹³

Иницијативом српског конзула Љотића и подршком руског конзула Јастребова, Срби су отворили књижару у Солуну 1891. године, као прву српску књижару у Османском царству. Иако су српске књиге биле цензурисане, прегледане и одобрене, проблеме је стално правио солунски валија Галиб-паша. Руски конзул Јастребов лично се залагао за то да се допусти да књиге стигну у Солун. Због сталних проблема на почетку рада књижаре у њој је било само Вукових и Даничићевих јеванђеља због чега су књижару прозвали „Библијско друштво“. Први књижар био је Новак Јовановић,¹⁵¹⁴ пореклом из Србије. Књижари су били: Милош Кораћ (1894), Никола Краљи (1896), Гига Јакић (1902–1904).

Како су у Солуну постојале турска, грчка и бугарска штампарија, конзул Коста Христић је 1889. предлагао да се оснује и српска штампарија. Христић је с тим у вези преговарао са једним Србином из Босне, који је био цензор у Цариграду. Стојан Новаковић није подржао ту идеју и зато се није кренуло у њену реализацију, што се на крају испоставило као добро, јер та особа није била поуздана а био је и бугарски плаћеник.¹⁵¹⁵

Срби нису имали право да отварају своје школе у Солунском вилајету јер турске власти нису признавале да они постоје. Стицајем повољних околности успели су да отворе основну школу (1892). а касније и гимназију у Солуну (1894). Након више молби за отварање школе широм Солунског вилајета тек је (1897). године, највишом ирадом, дозвољено отварање српских школа.¹⁵¹⁶

Након Христићевог одласка за новог конзула је постављен Владимир М. Љотић. Интензивније је започео културно-политички рад, али његов простор је био исувише скупчен. Наиме, солунски Срби верски су припадали патријаршистима или егзархистима. Први задатак конзула био је да упозна српске прилике и потребе у Солуну и околини, да упозна Србе и да им улије веру у Краљевину Србију и у њега као српског представника. Његов

¹⁵¹³Коста Христић, наведено дело, 195–197.

¹⁵¹⁴Новак Јовановић, трговац, књижар из Мајдана код Горњег Милановца. Основну школу завршио је у родном месту, четири разреда гимназије у Београду. Бавио се угоститељством и трговао је шљивама, кожом, вином и ракијом. Као вешт трговац, у намери да развије посао и извози српске производе у Османско царство, тражио је од српске владе да добије смештај у конзулату у Солуну и истовремено да буде српски трговачки агент који би српске производе нудио турском тржишту (1887). По препоруци српске владе у августу 1889. предао је општини молбу да отвори књижару у Солуну, али је дозволу добио тек фебруара 1890, на велико заузимање руског конзула Јастребова. Служио се немачким, грчким и француским језиком. (АС, МИД ППО, 1890, ред 102, Солун, 14. март 1890; Климент Цамбазовски, *Културно-опшествените врски на Македонците со Србија во текот на 19. век*, Скопје 1960; Велимир Старчевић, *Старо српско књижарство*, Београд 1997; Александра Новаков, *Јовановић, Новак*, СБР 4, Нови Сад 2009).

¹⁵¹⁵Ст. Зафировић, *Разговори о оснивању српске штампарије у Солуну 1889. године*, Јужни преглед 1934, 22–26.

¹⁵¹⁶*Цариградски гласник*, 16. октобар 1897.

задатак био је да код Срба пробуди свест о потреби за школом на свом језику, своју цркву и да *припадају* себи. То је до тада изгледало готово немогуће, али конзул је својим радом успео да придобије потписе солунских Срба за отварање српске школе. То је био само почетак борбе за остваривање српских просветно-културних циљева. Биле су му потребне личности од поверења. За почетак рада нашао је двојицу браће: Темка¹⁵¹⁷ и Димитрија¹⁵¹⁸ Поповића, пореклом из Охрида који су завршили грчку гимназију. Димитрије је почео да студира на Великој школи у Београду, као стипендиста српске владе. Веома вешто је извештавао конзула Љотића о стању на терену (о црквено-школским приликама). И он није наставио школовање већ је остао на служби у српском конзулату. За отварање школе на српском језику било је неопходна сагласност Грка, односно Патријаршије, што није било нимало лако а још теже је било задобити Порту. Послато је више писама у форми молбе, за отварање српске школе, како Порти тако и Васељенској патријаршији, али се на позитиван одговор дуго чекало.¹⁵¹⁹

Срби у Солуну нису имали своју цркву и зато су одлазили у грчку Цркву Свете Тројице а желели су своју. Досетили су се да у Солуну постоји метох Хиландара и да се на том месту може отворити српска капела. Милојко Веселиновић, вицеконзулу и Иван Павловић, конзул, сложили су се да је то одлична идеја, једино је реализација тога плана била компликована. У то време Хиландар је био у рукама бугарских монаха па и та дозвола за градњу капеле није ишла лако. Ипак су успели од братства Хиландара да добију дозволу за отварање капеле. После неколико дана проведених у Хиландару, Темко Поповић, као посредник, са петорицом калуђера, дошао је у Солун да са представницима српског конзулата потпишу уговор. Пре тога су Темко и вицеконзул Веселиновић преговарали са грчким митрополитом Атанасијем¹⁵²⁰ с молбом да благослови и заштити идеју да се на метоху отвори параклис, он је на то пристао. Османске власти су јула 1895. године дали дозволу Српској општини у Солуну да може да зида цркву.¹⁵²¹ Српска влада је инвестирала, установљен је параклис, направљен је иконостас а саграђени су и конаци. Параклис је био

¹⁵¹⁷Темко Поповић, политичар (Охрид, 1855 – Охрид, 1929). Завршио је грчку гимназију у Атини. Радио је као учитељ у Једрену и Битољу. Боравио је у Бугарској и био један од оснивача тајног Македонског друштва. Бугарске власти су га прогнале из Софије 1886. Те године је отишао у Београд и постао српски агент. Радио је у Солуну, Цариграду, Атини (од 1888 до 1913). Био је посланик (1908–1909) и сенатор у Османском царству, био је номинални власник *Цариградског листа*. Био је на служби у српском конзулату у Атини. После Првог светског рата био је председник општине у Охриду. Дипломата Сима Аврамовић тврдио је да су браћа Поповићи личности које су служиле све пропаганде, од грчке преко бугарске до српске, и да су водили рачуна само о својим материјалним интересима (АС, МИД ППО, 1893, ред 622, Солун, 19. мај 1893).

¹⁵¹⁸Димитрије Поповић, учитељ (Охрид, ? – Солун, 5. II 1894). Завршио је шест разреда грчке гимназије, 5–6 разред бугарске гимназије. Као српски питомац ванредно је студирао Велику школу у Београду али је није завршио. Први учитељ српске основне школе у Солуну (1892–1894).

¹⁵¹⁹Петар Костић, *Почетак нашег...*, 208–209.

¹⁵²⁰Митрополит Атанасије био је веома заслужан за отварање српске цркве. На предлог конзула Павловића краљ Александар Обреновића га је одликовао Орденом Светог Саве првог реда. (АС, МИД ППО, 1896, ред 591, Београд, 15. јануар 1896).

¹⁵²¹*Цариградски гласник*, 20. јул 1895.

посвећен Светом Сави.¹⁵²² Сви ти послови су обављени до Дана Светог Саве 1896. године када је и одслужена прва литургија коју је служио Василије Хиландарац. Били су присутни конзул и његови сарадници, ученици, наставници и српско грађанство. Први тотор цркве био је Никола Краљи, књиџар у Солуну. У периоду од 1896. до 1913. свештеници у цркви су били: Никола Ђурђевић¹⁵²³ из Призрена, протојереј (1896–1900), Сима Буквић из Призрена (1900–1905), Станоје Рашић¹⁵²⁴ (1905–1907) и Атанасије Петровић¹⁵²⁵ од 1908. године. Истовремено, неки од њих били су и вероучитељи у српској гимназији.¹⁵²⁶

Конзул Иван Павловић је јула 1896. иницирао оснивање Српске црквене општине у Солуну. Задатак општине био је да се стара о црквеном и школском напретку; установљење и образовање болнице и помагање српској сиротињи. Управа се састојала од 7 људи (тројица по положају: председник храма Светог Саве, директор гимназије и најмлађи наставник гимназије у функцији деловође; четворицу је бирао збор). Стојан Новаковић, тадашњи министар иностраних дела, био је скептичан по питању материјалних средстава, изразио је бојазан да ће чланови Општине тражити хонораре за ту своју функцију, али га је Павловић разуверио јер су чланови општине били имућнији грађани, стално насељени у Солуну.¹⁵²⁷

Почетком 1892. године, Срби из Солуна послали су писмо Цариградској патријаршији с молбом да отворе школу. Патријаршија је одговорила солунском митрополиту: „одбити енергично претензије Срба, јер у Солуну никада није било српске школе и не треба да је буде“.¹⁵²⁸ О томе је српску владу известио конзул у Солуну, Љотић. Србину из Сарајева Михаилу Максимовићу, цензору при Просветном вилајетском одељењу у Солуну, Српска влада је плаћала по 5 наполеона како би помогао њене акције за отварање школе. Међутим, он је био и бугарски плаћеник и тражио је од српског конзула 150 наполеона да помогне у отварању школе, на шта конзулат није пристао. Срби ипак нису одустали и после вишемесечних покушаја изгледу су били веома повољни, пронађена је и подесна личност за власника школе у лику Димитрија К. Поповића. И када је већ било

¹⁵²²У центру Солуна, код Галеријево тријумфалне капије, у сутерену једне вишеспратнице, налази се Црква Светог Саве – метох манастира Хиландара. Црква је од 1896. године служила као парохијска црква српској колонији у Солуну. Српска влада је плаћала кирију манастиру Хиландару. При цркви је постојао Фонд цркве Светог Саве.

¹⁵²³Никола Ђурђевић је завршио призренску богословију, школовао се у Београду. Био је у служби од 1881.

¹⁵²⁴Станоје Рашић, протојереј, вероучитељ (Добротин, ?– Солун, 12. јануар 1908). Завршио је основну школу у Липљану и Призрену и Богословију у Призрену (уписао 1880) као и кратак учитељски курс у Београду. Био је учитељ у Добретину, Приштини, Беранима и у Солуну. У родном месту је основао школу, школски фонд, подигао школску зграду. У Солуну је био свештеник и вероучитељ у гимназији и женској школи. Добио је чин протојереја 1902. године и почео да ради као вероучитељ. Од 1904, после одласка пароха Буквића, био је и свештеник (*Цариградски гласник*, 11. јануар 1908).

¹⁵²⁵Атанасије Петровић пореклом из Побужја (Скопске Црне Горе), завршио је Богословију у Призрену (1895/6). Након смрти прота Рашића постављен је и за вероучитеља у гимназији и за свештеника при Цркви Светог Саве. Био је вероучитељ у гимназији у Скопљу. Убили су га Бугари 1915, заједно са митрополитом Вићентијем.

¹⁵²⁶Прота Милутин Петровић, *Црква Св. Саве у Солуну и њени свеиџенослужитељи*, Православна мисао, Београд 1980, св. 27, 125–135.

¹⁵²⁷АС, МИД ППО, 1896, ред 497, Солун, 24. јун 1896.

¹⁵²⁸АС, МИД ППО, 1892, ред 642, Солун, 4. фебруар 1892; П. Балкански (Михаило Ристић), *Српски народ у скопљанској епархији и његове школе за 1896–1897. годину*, Београд 1899, 93.

извесно да ће се школа отворити без помоћи Михаила Максимовића, он је денунцирао Димитрија код власти. Наиме, написао је једно компромитујуће писмо у име Димитрија покушавајући да га подметне њему. Захваљујући Димитријевом брату Темку, та превара је откривена на време а уз помоћ Јастребова, Максимовић је ухваћен на делу.¹⁵²⁹ У Просветном савету Османског царства решено је још 5. октобра 1892. да се изда дозвола за отварање српске школе. Наложено је учитељу Д. Поповићу да оде у меарифат и прими дозволу. Али, дозволу није добио ни тада ни 15. октобра. На питање зашто се не издаје дозвола, чиновник просветног одељења је рекао да је школски распоред који су Срби поднели затурен и тражио да се донесе други. Када је распоред донет, изговор је био да неке књиге нису одобрене и да се налазе код цензора на потврду. Како се са дозволом одуговлачило, Чохацић, чиновник конзулата, послужио се малом преваром. Потрудио се да од валије добије информацију да је у српски конзулат стигла депеша из Цариграда са питањем: да ли је отворена српска школа и ако није, ко стоји на путу да се та школа отвори. Валија, Мустафа Зихни паша је констатовао да нико не стоји на путу а када је учитељ Димитрије отишао да се распита било му је речено да је неопходно да се наведе име и другог учитеља и број куће где ће бити смештена школа и да ће дозвола брзо бити издата. Димитрије је тражио да му се препоручи неки учитељ турског језика.¹⁵³⁰ Школа је добила дозволу за рад 9. децембра 1892. године. Конзул Љотић је коментарисао: „Много су царске власти разгађале са давањем дозволе за отварање ове школе, али најзад, ето дадоше је. И након свега поднесеног, морално и материјално хвала им свима, који беше у стању да је даду. Остављајући на страну, за сада друге, за ову дозволу ваља нарочито захвалити овдашњем валији Мустафа Зихни паши, он нам је дао кобно везирско писмо и дао прилике да га оборимо, он својим извештајима превагнуо је да се одобри дозвола“¹⁵³¹ Љотић је молио да се у српској штампи за сада не говори о отварању школе, јер је она приватна а да се касније белешка о томе објави бираним речима.

Основна школа названа „Дом науке” је отворена у кући браће Гарића у улици Светог Николе на Светог Николу 18. децембра 1892. године, на основу члана 129. закона о јавној настави. Тога дана школа је освећена и отпочела свој рад. У истој улици била је и бугарска школа. За власника и управитеља постављен је Димитрије Поповић. На њему је била и дозвола, што значи приватна школа која је гласила:

„Објава, Доле потписаном част је објавити поштованој публици да с дозволом царских власти, отвара овде у Солуну у махали Светог Николе, улица Кула Чарши бр. 23 српску школу под именом Дом науке у којој ће се поред основне наставе на српском језику учити и језици турски, грчки и француски, зашта ће ускоро објавити и школски распоред као

¹⁵²⁹ Петар Костић, *Почетак нашег...*, 210–211.

¹⁵³⁰ АС, МИД ППО, 1892, ред 642, Солун, 15. октобар 1892.

¹⁵³¹ АС, МИД ППО, 1892, ред 642, Солун, 8. децембар 1892.

и услове под којима ће се ђаци примати. Димитрије Поповић, управитељ школе, 1–ог децембра 1892. у Солуну“.¹⁵³²

Није било довољно ученика у Солуну и зато је Димитрије из Ђевђелије довео шест ученика а брат Темко је из Ћирез Ћоја (велико село код Солуна) довео 3 ђака. На почетку рада школе уписало се прво 16 а касније 32 ученика, од тог броја било је шест девојчица. Постојала су три разреда, у првом је било 17 ученика, у другом 4 и у трећем 3 ученика.¹⁵³³ Због ученика из околине управа је отворила интернат.¹⁵³⁴ Преко српског конзулата у Солуну, српска влада је платила кирију унапред за шест месеци 460 динара и одобрила 230 динара за најпотребнији намештај. Школа је била солидно опремљена. Љотић је тражио способне учитеље и учитељице. У Солун је крајем децембра стигао учитељ Ламбра Петровић кога је послао српски конзул у Битољу, Димитрије Боди. Конзул Љотић га је поставио за учитеља српске основне школе са платом од 100 динара, колико је имао и учитељ Поповић. Оверена копија његовог сведочанства послата је из Београда а била је потребна ради полагања учитељског испита пред турском комисијом у Солуну.¹⁵³⁵ Он није био пријављен и зато су власти почетком јуна дошли у школу, извршили преметачину, узели три књиге а директора пропитивали о раду у школи и о учитељу Ламбри.¹⁵³⁶ Конзул Љотић је предлагао да се из Србије пошаље један наставник са добрим знањем српског језика.

Школска година била је завршена јуна 1893. На крају године било је 29 ученика од тога 5 девојчица у три разреда. Број ученика је био већи, највише је било 47 ученика али се крајем године смањио.

С обзиром на све околности, финансијер је могао бити задовољан оним што су постигли. Конзул Љотић био је презадовољан знањем ученика које су они показали на испиту. Деца су говорила и бугарским и грчким језиком али су за то кратко време научила да читају и пишу српски језик а познавали су и српску граматику. Љотић је веровао да ће таква школа имати, не само сигуран опстанак, него и развој „како би могла временом подмиривати јаку потребу у добрим и ваљано спремним људима, који су толико нужни овим крајевима.“¹⁵³⁷

Школа је заинтересовала Солуњане. Љотић је сматрао да ће ова школа „силно подејствовати на наше саплеменике који јој се много радују“. Подсетио је да су се Бугари свим силама трудили да осујете отварање српске школе и да су били врло разочарани када је школа отворена. Грчка штампа је објавила вест да је школа отворена.¹⁵³⁸

¹⁵³² АС, МИД ППО, 1892, ред 642, Солун, 1. децембар 1892.

¹⁵³³ Милојко Веселиновић, *Статистика* (1895), 7.

¹⁵³⁴ Петар Костић, *Почетак нашег...*, 210–211.

¹⁵³⁵ АС, МИД ППО, 1893, ред 389, Солун, 22. децембар 1892; Београд, 15. јануар 1892.

¹⁵³⁶ АС, МИД ППО, 1893, ред 179, Солун, 29. мај 1893.

¹⁵³⁷ АС, МИД ППО, 1893, ред 617, Солун, 17. јун 1893.

¹⁵³⁸ АС, МИД ППО, 1892, ред 642, Солун, 8. децембар 1892.

Већ наредне, школске године 1893/4. школа је имала 61 ученика, у првом 16 дечака и 6 девојчица, у другом 19 дечака и једну девојчицу, у трећем 10 дечака и једну девојчицу, у четвртном 10 ученика и једног ванредног ученика.¹⁵³⁹ Преселила се у Куфалску малу,¹⁵⁴⁰ тамо је српско становништво било насељено у великом броју. Било је два учитеља с тим да се један бавио и организационим проблемима као односима са турском влашћу. Зато је М. Васиљевић тражио а се хитно пошаље нови учитељ.¹⁵⁴¹ За новог учитеља постављен је октобра месеца Милорад Ђукановић, учитељ из Србије¹⁵⁴². Милтијад Васиљевић, тражио је од Српске владе да се ученици униформишу јер би то подигло углед школе. Бугарски ученици су тада већ били униформисани.¹⁵⁴³ Школа је лепо напредовала али је управитељ Димитрије Поповић изненада преминуо 5. фебруара 1894. године у 24. години живота.¹⁵⁴⁴ Учитељи Ламбра, Милорад и Вук су наставили рад и успели да заврше ту школску годину.

Српска влада је финансирала учитељске плате: Милорад је примао 420 динара, Вук 300 динара а Ламбра 360 динара. Учитељ турског језика добијао је 150 динара годишњу плату. Темко Поповић, који је радио као српски агент (од 1888) привремено је постављен за управника школе. Са тим су били сагласни учитељи који су радили у школи. Било је одлучено да све унутрашње школске ствари расправљају и решавају на учитељском савету.¹⁵⁴⁵ Вицеконзул Милојко Васиљевић се веома ангажовао око рада школе, није био задовољан радом учитеља, сем радом Милорада Ђукановића. Од српске владе је тражио да пошаље ревизора који ће прегледати школу и дати мишљење о наставницима. Српска влада је послала професора Јована Миодраговића¹⁵⁴⁶ у Солун да се информише како напредује српска основна школа и да „осмотри земљиште за отварање гимназије у Солуну и Скопљу“. Завршни исит био је 18. јуна 1894. Били су присутни представници турских власти. Деца су певала песме о Светом Сави и *Ој Словени...* Ревизор је био задовољан како деца говоре

¹⁵³⁹ Милојко Веселиновић, *Статистика...* (1895), 40.

¹⁵⁴⁰ То је био крај са досељеним становницима из села Куфалова, потпуно српског села.

¹⁵⁴¹ АЈ, ЈЛП, 80/47/590, Солун, 21. септембар 1893.

¹⁵⁴² Милорад Ђукановић, учитељ, писац уџбеника, национални радник (Ваљево, 1866 – Београд, 10. XI 1929). У Ваљеву је завршио гимназију, учитељску школу у Београду 1888. Био је учитељ мушке основне школе у Голој глави (1889–1892), у Славковици (1893), и у Солуну од (1894–1897). Био је учитељ и управитељ основне школе у Куфаловској махали (1899), у Непривави, у грађанској школи у Београду, у Степојевцу (1903), у Жаркову (1910–1911). У Степојевцу је био и школски надзорник. После ослобођења премештен је у Ђевђелију за школског надзорника. Учествовао је у балканским и Првом светском рату. Након рата па све до смрти био је економ Краљевог двора. Био је ожењен Василијом, учитељицом. Имали су петоро деце. Са братом Илијом Ђукановић (1871–1945) професором и државним саветником писао је школске уџбенике из математике, који су имали више издања. (АС, МИД ППО, 1889, ред 385, Солун 7. мај 1899; Драгољуб Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић, Живот и дело*, Београд 1994. М. Радојчић, *Ђукановић, Миодраг*, Лексикон ваљевског краја, А–Ж, књ. 1, свеска 1 допунска, 404–405).

¹⁵⁴³ АС, МИД ППО, 1893, ред 339, Солун, 16. новембар 1893.

¹⁵⁴⁴ Трошкове сахране платио је српски конзулат у Солуну. Српско посланство у Цариграду образовало је одбор за прикупљање средстава да се њему подигне споменик. Директор Српске гимназије Цариграду, Динић, прикупио је 635 гроша које је преко Посланства послао конзулу у Солун. (АС, МИД ППО, 1894, ред 485, Солун, 26. јануар 1894; Цариград, 29. мај 1894).

¹⁵⁴⁵ АС, МИД ППО, 1894, ред 710, Солун, 24. фебруар 1894.

¹⁵⁴⁶ Јован Миодраговић, професор, писац, публициста (Станишинци, Србија, 29. VIII 1854 – Београд, 14. V 1926).

српски језик. Приметио је да нема довољно наставних средстава и књига.¹⁵⁴⁷ Миодраговић је констатовао: „Остављам Солун потпуно задовољан и с надом да ће из ове добре клице ускоро подићи у њему један већи и сталан центар просветни за српски народ у јужним крајевима наше шире отаџбине“. Сматрао је да се не треба бојати Бугара јер, по његовим речима, деца нису разумела њихов језик. Треба отворати што више школа, са што спремнијим учитељима, закључио је ревизор. Били су незадовољни управитељем Темком, који иначе није ни могао да буде постављен за управитеља јер није имао довољно школе. Ревизор је покушао да за управитеља постави Милорада али је тај покушај Темко осујетио. Трагало се за новим власником школе, што је у Османском царству одмах прерасло у политичко питање. Нови власник је морао бити турски поданик и са уверењем административних власти да је кандидат „доброг владања“ те достојан да буде власник школе.¹⁵⁴⁸

Те, 1894. године, у Солуну је гостовало Београдско певачко друштво и одржало концерт у позоришту. Чланови друштва су посетили конзулат и српску основну школу. Били су видно изненађени чистотом српског језика којом су говорили ученици и српским песмама које су певали. У разговору са учитељем Вуком Ивановићем сазнали су да постоји жеља да се отвори гимназија јер се Срби из Солунског вилајета све више отуђују од свог народа, под притиском туђих пропаганди. Учитељ Вук је рекао: „по моме мишљењу требало би одмах отворити средње школе у Солуну, Битољу и Скопљу, јер су те три вароши средишта у Македонији.“¹⁵⁴⁹

2. Рад гимназије (1894–1910)

Идеја о оснивању гимназије дуго је била присутна и пала је на погодно тло, вицеконзул Васиљевић је предложио министру: „Да се ова школа подигне на потпуну гимназију и то што пре, са пансијоном. Када ученици заврше ту школу, неће падати са стране турске власти она сумња која је до сада постојала“, констатовао је вицеконзул. У то време било је веома тешко наћи погодног управитеља школе и зато је Милтијад предложио Петра Костића, наставника и бившег управника призренске богословије. Васиљевић је написао Петру писмо с молбом да прихвати да буде управитељ и да постави своје услове на које би пристао.¹⁵⁵⁰ Костић је размислио о понуди, прихватио је уз следеће услове: да има плату 4.000 динара годишње, да се након три године рада у Солуну врати у Призрен са истом платом, да предаје само српски језик и то 6 часова недељно, да може веће црквене празнике и

¹⁵⁴⁷ АС, МИД ППО, 1894, ред 357, Београд, 18. јул 1894.

¹⁵⁴⁸ АС, МИД ППО, 1894, ред 710, Солун, 20. јун 1894.

¹⁵⁴⁹ Спира Калик, наведено дело, 45–47.

¹⁵⁵⁰ АС, МИД ППО, 1894, ред 710, Солун, 2. августа 1894.

распуст проводити у Призрену. Конзулат, односно Министарство иностраних послова је прихватило његове услове.¹⁵⁵¹ Панта Срећковић, професор Велике школе, био је у Солуну, маја 1894, „да извиди ситуацију“ поводом планираног отварања гимназије.¹⁵⁵²

Након смрти руског конзула, Ивана Степановича Јастребова, за новог конзула постављен је Николај Александрович Иларионов.¹⁵⁵³

Половином 1894. године српска делегација из Солуна званично се обратила Српској влади, тражећи од ње да се у Солуну отвори гимназија. Образлажући разлоге отварања они су између осталог нагласили да Срби, османски поданици, нису сасвим задовољни питомцима које су слали у Краљевину Србију. Османске власти су биле врло подозриве према њима. Ученици гимназије живели би у интернату, не би били у додиру са околином и постали би „ваљани људи и добри просветни радници“. Српска влада се са тим сложила а Костић је из Призрена дошао у Солун, 18. септембра да отвори гимназију.¹⁵⁵⁴ Костић је успео да добије од турске просветне комисије и од административног савета у Призрену уверење о добром владању да може да буде „мутевелија“ школе. Идеалнијег човека за ту прилику Солуњани нису могли добити. Говорио је турски језик и имао огромно искуство како на просветном тако и на национално-пропагандном плану. Председник просветног вилајетског органа у Солуну био је Рашид бег,¹⁵⁵⁵ интеллигентан и поштен човек. Када је Костић дошао код њега да тражи дозволу за рад школе он му је рекао: „можете, слободно, отворити онолико разреда гимназије за колико имате спремних ђака, на моју одговорност, докле добијем дозволу од Министарства просвете у Цариграду, на ваше име.“¹⁵⁵⁶ Тако благонаклон став власти није била само Костићева заслуга већ су на такво понашање утицали и турски државни интереси. Наиме, бугарска егзархија је била веома насилна и својим побунама оптерећивала је власти које су схватиле да су им повлађивали и попуштали. С друге стране, представнике Србије (конзулате) презирали су и били пуни неповерења према њима, али иницијатива која је дошла од османског поданика, Костића, била је за њих сасвим прихватљива.

Српска гимназија под истим именом као и основна школа „Дом науке“ (Дарул–тахсиљ) отворена је 2. октобра 1894. године и истој згради где је била и основна школа у Куфаловској махали.¹⁵⁵⁷ Први разред гимназије уписало је 15 ученика. Наставно особље чинили су директор Петар Костић, Милорад Ђукановић, учитељ који је предавао у основној

¹⁵⁵¹ АС, МИД ППО, 1894, ред 710, Призрен, 28. јул 1894.

¹⁵⁵² АС, МИД ППО, 1894, ред 587, Београд, 5. мај 1894.

¹⁵⁵³ Петар Костић, *Почетак нашег...*, 212–213; Радош Љушић, *Извештај Слободана Јовановића...*, 215. Иларионов је био реалан у српско-бугарским споровима, мада је понекад изгледало да има више симпатија за Србе.

¹⁵⁵⁴ Ст. Зафировић, *Споменица четрдесетогодишњице...*, 28–30.

¹⁵⁵⁵ Рашид је био наклоњен Србима. Због тога је добио Орден таковског крста III степена а конзул Боди је тражио да добије Орден Светог Саве. (АС, МИД ПО, ролна 196, Солун, 16. октобар 1897).

¹⁵⁵⁶ Петар Костић, *Почетак нашег...*, 212–213.

¹⁵⁵⁷ Исто, 213.

школи (био је васпитач и економ) и нови наставници – Димитрије Велимировић, предавао је француски језик и Петар Банђејевић, предавач Српске гимназије у Цариграду.¹⁵⁵⁸ Уместо Велимировића, који није знао српски језик, нити се трудио да га је научи, већ новембра месеца примљен је Иван (Жан) Бјеловучића.¹⁵⁵⁹ Исмаил Едип¹⁵⁶⁰ је предавао турски језик. Наставници су примали по 100 динара месечне плате. Школу је финасирала Краљевина Србија посредством Конзулата који је био и административни надзорник српских школа. Наставни програм био је као и у гимназијама у Краљевини Србији. Једино се уместо немачког језика предавао турски и француски језик. У првом разреду предавали су се следећи предмети: наука хришћанска, српски језик, земљопис, рачун, геометријско цртање, зоологија, слободно ручно цртање и краснопис. Школа је имала икону Светог Саве.

Иако се школа званично називала „Дом науке” без епитета српске, у вилајетском календару са шематизмом помиње као срб–мектеби што значи српска школа. Међутим, управа школе је на вратима истакла натпис Српска школа (на српском и турском језику). И на сведочанству о положеном вишем течајног испиту, писало је српска школа.¹⁵⁶¹

Гимназију су похађала деца из Солунског, Косовског и Битољског вилајета и мањи број ученика из Краљевине Србије и Кнежевине Црне Горе. Основан је интернат за ученике који су живели изван Солуна. Костић је три ученика довео из призренске богословије, што је по мишљењу Васиљевића био добар потез јер су та деца говорила чистим српским језиком. Ученици су се делили у три категорије по издржавању: благодејанци, полублагодејанци и они који су сами плаћали школовање.¹⁵⁶²

Из конзулата су 20. новембра 1894. тражили да се што пре пошаље новац да се ученицима купе униформе (30 динара по ученику). Иначе, сви ученици других школа били су униформисани сем ученика Српске гимназије, који су шетали у сељачким оделима. Касније су и ученици српске гимназије били униформисани.¹⁵⁶³

¹⁵⁵⁸Петар Банђејевић из Водена. Слушао је три године Историјско-филолошки одсек у Београду. У Цариград је дошао почетком децембра 1893. Написао је грчку граматику. Након завршене школске године, јула 1894, вратио се у Београд да полаже испите на Филозофском факултету, завршио је 1906. Радио је као агитатор и учитељ у покушају у Водену 1894. Био је наставник српске гимназије „Дом науке” у Солуну 1895–1896, учитељ у Водену 1897–1898, Серезу 1899, Дојрану 1900–1901, Ђевђелији 1901, Солуну 1903–1906 и Велесу 1907. Био је секретар Митрополије у Приштини 1908–1913. Венчао се у Солуну 1897. са Вером, рођ. Секулић. (АС, МИД ППО, 1894, ред 30, Београд, 1. јул 1894; 1906, ред 210, Солун, 20. јануар 1906, 1914, ред 359, Београд, 26. април 1914).

¹⁵⁵⁹Иван Бјеловучић из Дубровника, завршио је гимназију у Заводу лазариста у Цариграду. Предавао је у француској школи. У „Дому науке“ радио је од 13. новембра 1894. Тада је већ био човек у годинама и мало је знао српски језик. С временом, управа гимназије није била задовољна његовим радом али је ипак остао да предаје у школи. (АС, МИД ППО, 1899, ред 710, Солун, 22. октобар 1899).

¹⁵⁶⁰Исмаил Едип завршио је турску гимназију у Солуну, једини наставник који је од почетка до краја рада школе предавао (1894–1910). Ученицима је остао у лепом сећању. Знао је француски језик, читао је литературу и о томе говорио ученицима. Био је одан школи и увек добронамеран према Србима, када су у питању ревизије турских власти (Тома Смиљанић Брадина, *Омладинци из Старе Србије и Македоније*, Јужни преглед, јануар 1930).

¹⁵⁶¹Ст. Зафировић, *Споменица четрдесетогодишњице...*, 28–30.

¹⁵⁶²АС, МИД ППО, 1894, ред 295, Солун, 11. октобар 1894.

¹⁵⁶³АС, МИД ППО, 1894, ред 710, Солун, 8. новембар 1894.

Економију је водио Петар Костић, деловођа је био Ђукановић. Све потребе за пансионат набављали су по приступачним ценама. Школа је имала три куће под киријом. У једној су били разреди и мањи број ђака, у другој је био директоров стан, квартир за учитеља француског језика, болница, трпезарија и две собе за становање ђака а у трећој су били смештени ђаци са васпитачем. Директор Костић је одмах на почетку рада завео књигу у коју су уписивани посетиоци и дародавци школе.

Осим што је био власник, директор и наставник школе Костић је као повереник Српске владе радио на отварању српске школе широм Солунског вилајета (Ђевђелији, Водену...). Због поверљивих послова је путовао и у Дебар преко Љуме.¹⁵⁶⁴

Како писмена дозвола за рад током целе године није добијена, Костић је по наговору Миливоја Васиљевића, писара прве класе конзулата у Солуну, покушао да подмити Рашид бега, једном ручно израђеном тацном из Призрена. Рашид бег је поклон одбио и био је веома љут што га Костић сврстава у ред подмитљивих царских службеника.

Уџбеници су представљали проблем као и у свим школама у Османском царству. Турска цензура у Солуну дозволила је следеће књиге: Р. Путниковић, *Познавање природе и друштва за трећи разред основне школе*, Јеврем Илић, *Христове приче и беседе*, К. Петровић, *Рачунски задатци и објашњења*, и што је тада било најважније, *Историју Срба*, Љубомира Ковачевића и Љубомира Јовановића. Вицеконзул Веселиновић је од министра иностраних дела тражио више примерака тих одобрених књига како би могао да их пошаље свим српским књижарама у Царству.¹⁵⁶⁵

Костић је поднео молбу солунском валији да дозволи да школу пренесе на његово име и да добије дозволу за два разреда гимназије. Валија је Костићеву молбу, као предлог, послао на решење министарству просвете.¹⁵⁶⁶

Завршни испит је положило 15 ученика (један са одличним успехом, петоро са врло добрим, шесторо са добрим и три ученика са slabим успехом).

Пре почетка школске 1895/6. године из Цариграда је стигла информација да се може отворити и други разред гимназије.¹⁵⁶⁷ Те школске године гимназија је имала први и други разред. Први разред уписало је 39 ученика, 2 ученице и 1 ванредни ученик, а други разред 14 ученика и 2 ванредна. Из Солуна 2, из Солунског вилајета 15, из Битољског вилајета 3, из Косовског вилајета 25, са стране 2 ученика. Њихови родитељи су по занимању били: чиновници 2, свештеници 2, трговци 12, занатлије 18, земљорадници 23. У интернату је живело 39 ученика првог разреда и 15 другог разреда.¹⁵⁶⁸

¹⁵⁶⁴ Петар Костић, *Моја аутобиографија*, Јужни преглед, 1934, 263.

¹⁵⁶⁵ АС, МИД ППО, 1894, ред 217, Солун, 22. новембар 1894.

¹⁵⁶⁶ АС, МИД ППО, 1895, ред 490, Солун, 23. мај 1895.

¹⁵⁶⁷ АС, МИД ППО, 1895, ред 496, Солун, 10. август 1895.

¹⁵⁶⁸ АС, МИД ППО, 1896, ред 607, Солун, 2. јун 1896.

Рад је почео 23. септембра. Ученици другог разреда имали су следеће предмете: српски, турски и француски језик, науку хришћанску, земљопис, рачун, геометрију, ботанику, зоологију, цртање, певање и историју српског народа, која се у уписници није смела приказати.

Заједно са директором било је седам наставника. Наставници су добијали плату: Петар Костић 4.000 динара,¹⁵⁶⁹ Милорад Ђукановић 1.680 динара, прота Никола Ђурђевић 1.800 динара, Јован Бјеловучић 600, Петар Банђејевић 2.040 динара и Исмаил Едип 720 динара. За кирију школе било је утрошено 3.147 а на издржавање пансиона 14.000 динара. Одело и обућа ученика коштала је 3.500 динара. На плате школским послужитељима било је утрошено 1.716.¹⁵⁷⁰

Турске власти су потврдиле сведочанства Петра Банђејевића и Милорада Ђукановића. Костић је предавао српски језик, ђаци су морали да преписују градиво, због тога што читанке из Србије нису могле да буду цензурисане. Петар Банђејевић је предавао зоологију, земљопис, рачун са геометријским цртањем. Није било наставних средстава за „очигледну“ наставу. Прота Никола Ђурђевић предавао је веронауку. Исмаил Едип предавао је турски језик. Иван Бјеловучић је предавао француски језик а Милорад Ђукановић, историју. Ученици су се уписивали у школу током целе године.

Костић је тражио да одсуство које је добио из здравствених разлога проведе у Призрену код своје породице (11. јануар – 23. фебруар 1896). Стојан Новаковић је дозволио одсуство с напоменом да се држи што даље од интрига о постављењу владике, јер је у јеку било „митрополијско питање“.¹⁵⁷¹ У администрацији школе га је заступао Петар Банђејевић а у вођењу економијом Милорад Ђукановић.

Иако је Костић био турски поданик и „проверен човек“ што се тиче турских власти, њега је ипак полиција проверавала и пратила. Када је два-три дана пре своје славе, Свете Варваре, послао телеграм у Призрен, са садржином да његова породица не купује рибе него да ће их он послати из Солуна, полицији се то учинило сумњиво и започела је истрагу. Костић је знао да су такве радње својствене Турцима па се на време обезбедио тако што је плаћао једног полицајца који га је извештавао о денунцијацијама против њега. Тако је и било, Мухарем га је о томе известио. Костић, знајући да то може да постане озбиљно питање и за њега и за школу чији је власник, отишао је код Рашид бега и испричао целу истину. Рашид бег га је заштитио и шефу полиције је рекао: „ако сумњате у моју исправност, толико можете сумњати и у исправност директора“. Неколико дана после тог случаја, почетком

¹⁵⁶⁹Тражио је још хиљаду динара на име трошкова које је имао као директор школе.

¹⁵⁷⁰АС, МИД ППО, 1896, ред 53, Солун, 9. децембар 1895.

¹⁵⁷¹АС, МИД ППО, 1895, ред 208, Солун, 17. децембар 1895.

1896. године, Костић је од председника Просветне комисије добио и писмену дозволу за рад четвороразредне гимназије.¹⁵⁷²

Српска гимназија је прославила Светог Саву најсвечаније до тада. Уочи Дана Светога Саве у Солуну је стигао новоизабрани рашко-призренски митрополит Дионисије. На станици у Солуну дочекао га је велики број Срба. Митрополит је посетио гимназију „Дом науке”. За Светог Саву служба је почела у метохи хиландарском, Цркви Светог Саве у Солуну. Служили су хиландарски архимандрит Василије и прота Никола Ђурђевић, осветили су жито и водицу. На јектанија су одговарали ђаци гимназије (са ученицима српске основне школе било их је преко 100). Присуствовао је велики број Срба, многи су службу ослушали у дворишту цркве, јер у самој цркви није било места. Свечаност је настављена у гимназији. Дворана је била свечано украшена, посебно су украсили слику султана Абдула Хамида а ученици су на почетку отпевали химну султану. Након црквеног обреда ученици су певали песме. Заступник директора, Банђејевић одржао је говор о просветном раду Светог Саве. Оркестар је свирао српска кола а затим су ученици фотографисани. Прослави су присуствовали: српски конзул Иван Павловић, секретар конзулата Иван Иванић, драгоман руског конзула Ј. Ковачевић и многи виђенији Турци. Увече је била приређена забава у хотелу „Имperiјал“ а сав приход са забаве припао је ученицима гимназије. Присуствовало је око 600 особа. Забава се завршила химном султану. Свирала су се српска кола и европске окретне игре.¹⁵⁷³ Забаву је увеличао својим доласком Стеван Дескашев,¹⁵⁷⁴ певач Народног позоришта у Београду. Позиви за забаву штампани су на турском и српском језику. На позивници је писало следеће: „Срби Солунски, верни поданици Преузвишеног и Августејешег монарха његовог императорског величанства султана Абдул Хамида Хана, моћног заштитника просвете, приређује на дан Св. Саве (14./26) јануара 1896. год. у просторијама „Хотел Имperiјал! А у корист сиротних ђака српске школе „Дом науке” у Солуну. Забаву са игранком на коју имају част позвати Вас са Вашом поштованом породицом. Улазница добровољни прилог а имена прилагача објавиће се. Само позвани имају приступа за то се умољавају да понесу собом позивницу. Почетак у 7 часова (по арапском времену)“.¹⁵⁷⁵ Штампа у Солуну је пропратила овај догађај. Турске новине *Век* се веома похвално изразио о забави као и грчки лист.¹⁵⁷⁶

У Солуну је формиран „Одбор Срба солунских“ за потпомагање сиротних ђака и на Светосавској прослави имућнији грађани су у корист ученика „Дома науке“ приложили новац (Петар Костић, Браћа Борисављевићи, трговци, руски конзул Аћимовић, „Слога“,

¹⁵⁷²АС, МИД ППО, 1896, ред 53, Солун, 1896; Петар Костић, *Почетак нашег...*, 213.

¹⁵⁷³*Цариградски гласник*, 1. фебруар 1896.

¹⁵⁷⁴Стеван Дескашев, оперски и оперетски певач, глумац, преводилац (Арад, Румунија, 3. X 1852– Врапче код Загреб, 21. I 1921).

¹⁵⁷⁵Петар Костић, *Почетак нашег...*, 228.

¹⁵⁷⁶АС, МИД ППО, 1896, ред 470, Солун, 25. јануар 1896.

друштво Срба ђака у Сремским Карловцима, Софроније, игуман манастира Пећке патријаршије....).¹⁵⁷⁷

Српски краљ Александар је те године ускршње празнике провео у Хиландару. Посетио је Солун, пешице је прошао до пристаништа, одакле је путовао ка Светој Гори.¹⁵⁷⁸ Те године веома свечано је прослављен и Ускрс. У српској цркви служило се три дана, ученици гимназије одговарали су на јектеније.¹⁵⁷⁹

Ред и дисциплина ученика у гимназији било је примерена. Наставници су недељно дежурали у пансионату и присуствовали учењу ученика, ишли су са ђацима у шетњу, цркву. Што се уџбеника тиче, као и све српске школе и ова гимназија није имала довољно потребних уџбеника. Највећи проблем је представљао недостатак читанке.

Настава је била завршена 1. јуна, испити су трајали од 3. до 20. јуна. Свечана класификација је обављена 22. јуна. Присуствовали су: српски конзул Павловић са својим персоналом (Веселиновић, Иванић), солунски валија Риза паша¹⁵⁸⁰ (кога су ученици дочекали певајући царску химну), директор турске гимназије (замењивао је муариф мудира), многи новинари, свештенство и грађанство. Директор и један ученик другог разреда (Риста Тановић) су поздравили присутне а валија им је одговорио пригодним краћим говором.¹⁵⁸¹ Ученике су пропитивали, нарочито из турског и француског језика. Између појединих декламација ђаци су певали. Од уписаних ђака (41) први разред гимназије је завршило 35 ђака, од тог броја било је две ученице. Одличних није било, врло добрих 8, добрих 21, слабих 6. Шест ученика је напустило школу. Други разред гимназије је уписало 16 ученика а завршило је 12 ученика, и то са одличним успехом два ученика, са врло добрим 4, са добрим 4 и са slabим успехом 2. Ученици су на дар добили књиге и фотографију.¹⁵⁸² Француски лист који је излазио у Солуну *Journal de Salonique* веома је добро оценио свечани испит у школи „Дом науке”.¹⁵⁸³

„Дом науке” су те школске године посетили угледни грађани Краљевине Србије и Османског царства и поклонили су јој новац и злато.¹⁵⁸⁴ Било је дародаваоца: власник фабрике „Браћа Минх“ из Параћина, приложио је школи дар у новцу и фабрика је послала шајак за одела; мајор Илија Ћирић, ађутант краља Александра дао је 10 динара најбољем певачу у школи и 100 динара да се поделе свим ученицима.

Костић је предлагао да се следеће године постави један наставник који би предавао предмете из природних наука, један наставник за математику, наставник вештина (за нотно

¹⁵⁷⁷ Цариградски гласник, 19. фебруар 1896.

¹⁵⁷⁸ Сузана Рајић, Александар Обреновић, владар на прелазу векова, сукобљени светови, Београд, 2011, 207–208.

¹⁵⁷⁹ Цариградски гласник, 11. јул 1896.

¹⁵⁸⁰ Хусеин Риза паша, валија солунски, смењен је са положаја јануара 1898.

¹⁵⁸¹ Ст. Зафировић, Споменица четрдесетогодишњице..., 30–31.

¹⁵⁸² Цариградски гласник, 27. јун 1896.

¹⁵⁸³ Цариградски гласник, 4. јул 1896.

¹⁵⁸⁴ Цариградски гласник, 27. јул 1895.

певање и музику): „Ову потребу за сада захтева и наша црква овде, око које се почео наш народ прикупљати, па није реткост видети у њој и по којег старца, црквено је певање сада код нас овде готово испод сваке критике. Потреба учила за земљопис и српски језик могла би се добити, на врло лак и јефтин начин. Треба избацити само оне делове који су противни интересима Османског царства тако исто и књиге Вука Стефановића Караџића и лектиру“. Том приликом тражио је и гвоздене кревете за интернат.¹⁵⁸⁵

Петар Костић је желео да оде из Солуна и да се врати у Призрен „где у кући није имао одрасле мушке главе“. Иако је дозвола за школу гласила на његово име, он је предлагао да постави заступника. Сматрао је да је у том тренутку потребнији богословији (у том тренутку је из Призрена требало да оде руски конзул Аћимовић). Сматрао је да је у интересу „Дома науке“ да за директора гимназије дође особа са вишим образовањем и са знањем француског језика.¹⁵⁸⁶

Иван Павловић, српски конзул у Солуну, који је био задужен за контролу Гимназије, није био задовољан радом Петра Костића и њихови односи нису били хармонични. Непосредно пред почетак школске 1896/7. године Павловић је послао писмо Стојану Новаковићу, министру иностраних дела, у коме је предложио да директор школе „треба да буде учен и угледан светски човек, знајући одлично француски језик, па да ова школа стоји бар на висини осталих солунских школа. Није неопходно да директор буде по занату школски човек“. Школи је био потребан нови наставни кадар: два богослова учитеља, учитељ музике, и један наставник за математику и природне науке. Конзул је сматрао да не треба упућивати децу из Битољског и Косовског вилајета у Солун већ да је потребно да у школу буду примљена сва деца која желе да се школују из Солунског вилајета.¹⁵⁸⁷ Новаковић му је одговорио да само делимично може његове предлоге да уважи. Рекао је да Петра Костића не може сменити са положаја директора зато што нема подеснију личност за то место нити би имао адекватно ново радно место за Костића. Два богослова су већ била послата: Душан Поповић дошао је августа 1896. и постављен за наставника „Дома науке“ и Филип Митровић,¹⁵⁸⁸ био је учитељ у основној школи у Куфаловској махали. Предлог да се не упућују деца из других вилајета већ само из Солунског, Новаковић је прокоментарисао речима, да је суштина рада школе да се деца из различитих крајева боље упознају, да они ученици који не знају добро српски језик од друге деце треба да га науче. Новаковић је схватио да однос управе школе и конзула није онакав какав се очекивао. Конзул је желео да има тоталну контролу над школом али га је Новаковић саветовао да његово мешање ограничи на давање опште директиве а да директору да одрешене руке у појединостима.

¹⁵⁸⁵ АС, МИД ППО, 1896, ред 607, Солун, 20. јун 1896.

¹⁵⁸⁶ АС, ЈБК, 625, Призрен, 1. август 1896.

¹⁵⁸⁷ АС, МИД ППО, 1896, ред 607, Солун, 3. август 1896.

¹⁵⁸⁸ Филип Митровић је завршио три разреда Учитељске школе у Београду.

Сувишно мешање имало би за последицу пад ауторитета директора школе, што ни у ком случају не би било добро, сматрао је Новаковић.¹⁵⁸⁹

Костић као да је знао, а можда је и добио информацију, шта је конзул Павловић предлагао па је њему, септембра 1896. године, послао једно опширно писмо у којем га окривљује, пре свега, што школа није на време почела са радом, а разлог је била школска зграда. Наиме, Костић је по конзуловој наредби отказао власницима зграда у којима је била смештена школа а да нова није била пронађена. Конзул Павловић и Костић имали су сасвим опречно мишљење о многим стварима. Костићу је сметало што се конзул сувише меша у унутрашње ствари школе и што од турских власти готово да и не скрива да је школа под његовом контролом. То би Костићу могло да буде од велике штете. Својим понашањем Павловић је Костићу рушио углед и пред колегама и пред ученицима. Конзул се бавио ситницама, сам је прописивао на менију шта ће бити у интернату. Костић није више могао да дозволи да га конзул компромитује и зато га је опоменуо да се због општег добра врати у свој делокруг рада, да му новац из буџета уредно даје, да му наредбе писмено издаје и при том је обећао да ће га он и писмено извештавати о раду.¹⁵⁹⁰

Односи с једне стране конзула Павловића, с друге стране писара Веселиновића, Костића и учитеља Ђукановића су се до те мере заоштрили да је конзул готово ултимативно тражио од Стојана Новаковића да њих разреши од дужности или да њему да дуже одуство. Новаковић није више ни покушавао да смири „страсти“, опоменуо је Павловића да му не шаље заповести, с друге стране, ипак је разрешио Веселиновића и упутио га у Битољ а из Битоља је послао Миливоја Васиљевића.¹⁵⁹¹

Костић је 13. октобра отишао у Београд, прекинуо односе с конзулатом а при том школу није отворио, управу је предао Банђејевићу. После озбиљних проблема и несугласица Иван Павловић је смењен са положаја српског конзула и на то место постављен је Димитрије Боди, конзул у Битољу. Бранислав Нушић је био заменик конзула од 29. октобра 1896. године.

Те године отворен је трећи разред гимназије. Школска година је почела рад 15. октобра а завршила се 1. јуна 1897. године. Било је седам наставника, 94 ученика и 2 ученице. Први разред је уписало 48, други 33 и трећи 13 ученика. Ученици су пореклом били из Солуна и околине 30, Ђевђелије 24, Дојрана 19, Јеница Вардара 15, Кукуша 10, Струмице 10 (овај број ученика односи се и на ученике основне школе).

Ученици су углавном долазили из бугарских и грчких школа јер школа на српском језику није било. Осим предмета који су предавани претходне године, предавали су се и општа историја и нотно певање. По наставном плану трећег разреда било је: српски, турски и

¹⁵⁸⁹ АС, МИД ППО, 1896, ред 607, Београд, 16. август 1896.

¹⁵⁹⁰ АС, МИД ППО, 1896, ред 607, Солун, 9. новембар 1896.

¹⁵⁹¹ АС, МИД ППО, 1896, ред 173, Солун, 28. септембар 1896; Београд, 29. септембар 1896.

француски језик, наука хришћанска, земљопис, аритметика, геометрија, физика, цртање и нотно певање.¹⁵⁹²

Директор Костић предавао је српски језик, водио је комплетну администрацију школе и економију све до 21. марта 1897. када је то препустио Душану Поповићу.¹⁵⁹³ Никола Ђурђевић предавао је веронауку и био парох Цркве Светог Саве у Солуну, Милорад Ђукановић аритметику и краснопис и био је економ. Петар Банђејевић предавао је српски језик, ботанику и физику, био је и васпитач и деловођа професорског савета до фебруара 1897, када је отишао у Воден да отвори основну школу. Иван Бјеловучић француски језик, Исмаил Едип предавао је турски језик. Постављени су нови наставници: Риста Ковачић¹⁵⁹⁴ предавао је општу историју и географију, Стојан Дамјановић¹⁵⁹⁵ зоологију, ботанику, био је васпитач и имао је бесплатан стан и храну у интернату; Радован Пекић,¹⁵⁹⁶ предавао је (од 13. јануара 1897) српски језик, теорију музике и нотно певање; Јован Вељић¹⁵⁹⁷ предавао је (од 1. марта 1897) француски језик и физику. Постављен је за наставника и Антоније Поп Христић.¹⁵⁹⁸ Ученици гимназије имали су и ручни рад који је предавала Софија Леринчинац, учитељица основне школе.

¹⁵⁹² *Просветни гласник*, 1906, бр. 9, 226.

¹⁵⁹³ Душан Поповић био је српски поданик. Завршио је шест разреда гимназије, једну годину Учитељске школе у Сарајеву и три разреда Богословије у Београду. Радио је као учитељ у Сарајеву, Босанској Градишци, Маглају, Скопљу у округу Крагујевачком. Предавао је зоологију, рачун, геометрију и слободно цртање. Био је деловођа професорског савета у гимназији.

¹⁵⁹⁴ Христифор Ристо Ковачић, књижевник, историчар, слависта (Рисан, 22. V 1845 – Рисан, 22. IV 1909). Основну школу завршио је у Рисну, нижу гимназију у Дубровнику а вишу у Задру (1863–1866). Студирао је на Филозофском факултету у Загребу и Бечу. У Српској поморској закладној школи поред Херцег Новог радио је као учитељ (1867–1871, 1879–1881) и затим прешао у которску гимназију, где је остао до краја школске 1882. Због националног и књижевног рада имао је проблема са аустро-угарским властима па је отишао у Италију. Маја 1883. одржао је приступно предавање на Филозофском факултету у Риму. Радио је једно време и у Анкони. Био је члан Српског ученог друштва (1883) а за почасног члана СКА изабран је 1892. Дела: *Прилози за повјесницу Боке Которске*, Дубровник 1878; *Живот и рад Бранка Радичевића*, Дубровник 1880; *Живот и рад Вука Ст. Караџића*, Дубровник 1881. (Љубомир Никић, Гордана Жујовић, Гордана Радојчић Костић, *Грађа за Биографски речник чланова ДСС, СУД, СКА, 1841–1947*, Београд 2007).

¹⁵⁹⁵ Стојан Дамјановић завршио је историјско-филолошки факултет у Загребу, предавао је у школи од 13. фебруара 1897. Завршио је пет разреда гимназије, неко време је био у Учитељској школи и на универзитету у Загребу. Није се показао као добар историчар, предавао је и слободно цртање и краснопис, био је и васпитач. Касније је постављен за управника основне школе у Јенице Вардару и Водену. Важио је за доброг српског агитатора.

¹⁵⁹⁶ Радован Пекић из Јужне Угарске, завршио је четири разреда гимназије у Сремским Карловцима и два разреда учитељске школе у Сарајеву. У Солуну је образовао хор ученика који је певао сваке недеље у цркви и за Светог Саву. Био је наставник музике и у Скопљу. Тражио је да буде постављен за наставника музике Богословије у Призрену или Гимназије у Битољу. (АС, МИД ППО, 1904, ред 795, Београд, 18. септембар 1904).

¹⁵⁹⁷ Јован Вељић из Дебра, завршио је трећи разред бугарске гимназије у Солуну. Касније се јавно одрекао Бугара. Школовао се на Великој школи и на универзитету у Женеви као питомац Министарства иностраних послова. Већ 1895. био је постављен за наставника гимназије „Дома науке“ али је отишао на усавршавање у Париз. Говорио је француски и турски језик. Био је ожењен са Мери из Женеви која је била наставница француског језика у Вишој женској школи. (АС, МИД ППО, 1898, ред 144, бм и бг; *Летопис Матице српске*, 1889, књ. 160, 113).

¹⁵⁹⁸ Антоније Поп Христић, професор, дипломата (Јенице Вардар, 11. јануар 1871 – Београд, 17. новембар 1950). Завршио је Правни факултет у Београду (1896), стекао лисанс права у Женеви, а докторирао у Бриселу. Био је наставник гимназије у Солуну, Скопљу (1896/97) и професор гимназије у Солуну (1899–1901). Био је дијуриста посланства у Атини (1903/04), писар прве класе посланства у Цариграду (1904–1906), премештен је у конзулат у Битољ (1906), писар у МИД-у (1906–1909). Пензионисан је 1909. Враћен је у МИД где је радио као секретар од 1910. до 1913. У служби МИД-а остао је све до 31. октобра 1913. када је по својој молби

Било је 15 наставних седница. На седницима је решавано о пријему ђака у школу и на благодјејање, о распореду предмета... На захтев министра иностраних дела, на задњој седници расправљано је о реорганизацији српских средњих школа у Османском царству. Мишљења наставника су била подељена.¹⁵⁹⁹

Од почетка школске године 22 ученика су сама плаћала за своје издржавање. У интернату је било 135 ученика на потпуно издржавање. Доручак и ручак добијало је 19 ученика, то су била сиромашна деца из оближње махале. Осим тога, пет наставника, директор и 6 послужитеља су се такође хранили у пансионату. Новца није било довољно па је Костић користио новац од школских прихода како би купио неопходну храну.¹⁶⁰⁰

Било је интерних и екстерних ученика. Екстерни су имали само доручак и ручак у школи. Набавка намирница вршила се на два начина: одело, обућа, месо и мед набављани су надметањем а остале потребе „из прве руке“. Ђаци су имали по два јела за ручак. За једног ученика трошкови исхране износили су 77,30 динара, годишње (од септембра до јуна). На целокупно издржавање школе, осим наставничких плата, било је утрошено 31.407,36 динара (на храну 13.141,06, на огрев и осветљење 960.20, на прање ђачког рубља 454, 60, на инсталацију 1.382,20, за уџбенике, награде, књиге, писаћи прибор 1.288,72, за лечење ђака 556,38, за послугу 1.860, за одело и обућу 5.800, за ванредне потребе 820,90 и за кућне кирије са оправком преко године 5.143,90). Годишње издржавање и школовање по ученику износило је 164 динара.¹⁶⁰¹ Плате нових наставника износиле су: Душан Поповић је добијао 1.440 динара, Риста Ковачић 3.600, Радован Пекић, 800 динара. Јован Вељић и Стојан Дамјановић су дошли касније и није познато колика им је била плата те прве године њиховог рада.¹⁶⁰² Конзул Димитрије Боди молио је министарство иностраних послова да убудуће новац за школске потребе шаље, уместо три месеца, шест месеци унапред, да би се рационалније искористио новац.¹⁶⁰³

Савиндан је свечано прослављен. После службе у цркви настављена је прослава у школи пред великом бројем посетилаца. Увече је приређен концерт у сали кафане „Олимпије“. Гостовала је уметница Зорка Теодосијевић,¹⁶⁰⁴ певачица, чланица Народног позоришта у Београду. Концерт је протекао веома успешно и оставио леп утисак на

пензионисан. За време Првог светског рата примао је плату као дијуриста у Генералном конзулату у Солуну (1917–1919). Био је полиглота, говорио је грчки, француски, италијански, турски и немачки језик. Био је ожењен Леном. Имао је ћерку Јелицу (рођену 1913. у Београду) (Архива Новог гробља; АЈ-334 МИП, Персонални одсек, картон старих службеничких листова; *Српске новине*, 21. септембар 1906, бр. 212, стр. 977).

¹⁵⁹⁸ Илија Вучетић је остао без часова и тражио да се врати у Призрен, али је Михаило Ристић сматрао да је неопходно да остане у Скопљу као званични директор пред турским властима, посебно због његовог пријатељског односа са свим конзулима (АС, МИД ППО, 1896, ред 87, Скопље, 2. октобар 1896, 30 октобар 1896).

¹⁵⁹⁹ АС, МИД ППО, 1897, ред 647, Солун, 1. јул 1897.

¹⁶⁰⁰ АС, МИД ППО, 1897, ред 565, Солун, 31. јануар 1897.

¹⁶⁰¹ АС, МИД ППО, 1897, ред 647, Солун, 1. јул 1897.

¹⁶⁰² АС, МИД ППО, 1897, ред 565, Београд, 1897.

¹⁶⁰³ АС, МИД ППО, 1897, ред 565, Солун, 26. фебруар 1897.

¹⁶⁰⁴ Зорица Теодосијевић, глумица, певачица (Нови Сад, 1864 – Београд, 1936)

грађанство а српском угледу много допринео.¹⁶⁰⁵ Прикупљено је око 1.200 динара прихода у корист школског фонда. Турским властима је послата позивница са печатом школе на коме је писало Српска школа „Дом науке”, на српском и турском језику, на шта они нису протествовали.

Ученици и наставници „Дома науке“ обележили су дан султановог рођења. Зграда је била окићена и осветљена а ученици су певали царску химну. Школу је фебруара месеца посетио Вито Финци, италијански конзул. Ученици су га дочекали песмом а он је похвалио ред и рад који је владао у школи.¹⁶⁰⁶

Школска година била је завршена 1. јуна. Испити су почели 7. а завршени 24. јуна. Класификациони испит био је 27. јуна. У току године четири ученика је напустило школу. У првом разреду, два ученика је разред завршило са одличним успехом, 25 ученика са врло добрим и са добрим 9 ученика, 36 је прешло у старије разреде. Други разред је са одличним успехом завршило 6 ученика, са врло добрим 20, са добрим 2, укупно је 28 прешло у старије разреде. У трећем разреду, 5 ученика је разред завршило са одличним успехом, 5 са врло добрим, десет је прешло у старији разред, 12 ученика је накнадно полагало испите, два ученика је понављало разред а четворици је због болести одложен испит. Школа је била декорисана као и увек при одржавању испита, те године је госпођа Боди све своје ћилиме позајмила школи. Ученицима су подељене награде а славље је трајало неколико часова.¹⁶⁰⁷ Класификацијама су присуствовали: као изасланик Краљевине Србије Љуба Јовановић, муариф мудир, Рашид беј, заступник валије Виктор беј, српски конзул Димитрије Боди, руски конзул Иларион и италијански конзул Вито Финци. Директор Костић је одржао краћи говор, ласкајући властима споменуо „високу царску милост која је дозволила да се Срби школују...” а муариф мудир је такође ласкаво одговорио: „да је једна од првих жеља Њ. Ц. В. Султана, нашег добротвора и господара, јесте да, ширећи науку, уведе просвету у сваки крај своје државе, да просвети своје поданике. И зато се сваки дан отварају школе по свим странама његовог царства, да се што пре и што боље просвете умови и да се што пре и што више генерализују уметност и знање.... Присуствовао сам ове године на испиту турског језика и сам испитивао ђаке. Видео сам да њихово учење заслужује похвалу и задовољан сам и захвалан. Овај успех школе, јакако, плод је велике марљивости и љубави господина директора и господе професора...”¹⁶⁰⁸

На парастосу Ивану Степановичу Јастребову присуствовали су ученици и наставници гимназије, ђачки хор је певао а Срби Солуњани су положили венац.¹⁶⁰⁹ Супруга Ивана Јастребова, Нина Александровна, приликом селидбе из Солуна 1897. године, три године

¹⁶⁰⁵ АС, МИД ППО, 1897, ред 619, Солун, 16. јануар 1897.

¹⁶⁰⁶ Цариградски гласник, 23. јануар 1897.

¹⁶⁰⁷ АС, МИД ППО, 1897, ред 647, Солун, 1. јул 1897.

¹⁶⁰⁸ Цариградски гласник, 3. јул 1897.

¹⁶⁰⁹ Цариградски гласник, 19. мај 1897.

након његове смрти, поклонила је Српској гимназији „Дом науке“ намештај из своје куће у вредности од 40–50 турских лира и то је био највећи поклон који је школа добила. Управитељ Костић јој се преко *Цариградског гласника* захвалио и замолио је имућне грађане Османског царства да се угледају на њу.¹⁶¹⁰ Школу су посетили италијански конзул са директором њихове школе и изасланик француске владе.¹⁶¹¹

Бранислав Нушић, вицеконзул у Солуну, почетком 1897. године обратио се Ђорђу Симићу,¹⁶¹² председнику министарског савета, извршио је анализу рада солунске гимназије. Предочио је министру да гимназија из године у годину расте и скреће све већу пажњу на себе и мора да има за циљ да буде у реду са страним школама у Солуну. Упоређујући српску са бугарском школом приметио је да је директор бугарске гимназије бивши министар, да су наставници садашњи министри и да су по спреми много изнад српских наставника а у реду са грчком гимназијом. Нушић је констатовао да у српској школи влада „велики неред и нерад“. Управник гимназије је задужен и за економију школе и зато због презаузетости ни један ни други посао не обавља добро. Нушић је сматрао да ако је дозвољено да прве три почетне године буду пробне, да се то више не сме дозволити. Имао је план за побољшање образовног и васпитног рада: предлагао је да се дозвола за рад школе пренесе на неко ваншколско лице и за то је предлагао проту који је био и председник црквене општине. Уколико би се та општина признала, школа би била власништво општине што би практично значило да школа више није била у приватном власништву, што би било од огромног значаја. На тај начин, српске власти би могле за директора школе да поставе кога год хоће и да не буду обавезни према њему. Сматрао је да је неопходно да се одреди смер којим школа треба да иде. Залагао се да прва четири разреда буду гимназијска а након тога да се уче трговачки предмети и други да изучавају језике. Он је сматрао да би таква једна школа у Солуну била потребна. Гомилањем гимназијског кадра српска народност не би добила ништа, сматрао је Нушић. Предлагао је да у надлежност директора убудуће не спада и економија гимназије. Нушић је сматрао да ове промене треба што пре извести како би школа била достојна свога позива и како би оправдала огромна средства која се у њу улажу.¹⁶¹³

Познато је да је неколико пута Костић тражио да се врати у Призрен и молио за одобрење да се школа пребаци на неко друго лице. Из српског конзулата су сугерисали да треба дозволити да Костић оде из Солуна јер је то, по њиховом мишљењу, у интересу опште ствари. У Солун су долазили наставници са много бољим квалификацијама него што је имао Костић, који је њима био претпостављени. „Солун захтева спремнијег и образованијег но

¹⁶¹⁰ *Цариградски гласник*, 14. август 1897.

¹⁶¹¹ АС, МИД ППО, 1897, ред 647, Солун, 1. јул 1897.

¹⁶¹² Ђорђе Симић, политичар, дипломата, председник владе (Београд, 1843 – Земун, 1921)

¹⁶¹³ АС, МИД ППО, 1896, ред 607, Солун, 20. децембар 1896.

што је Костић – зато га треба сменити“ и при том дати му адекватан положај, он је желео да буде главни инспектор свих школа у Рашко – призренској епархији.¹⁶¹⁴

Костић је пренео школу на име проте Николе Ђурђевића, председника српске општине у Солуну, па се школа могла сматрати као народна а не приватна. Петар Костић се, по договору, вратио у Призрен, 18. јула је из Солуна отпутовао за Београд, одатле за Призрен.

Министар иностраних дела прописао је како треба да изгледа извештај о раду средњих школа и послао посланству у Цариграду, и конзулатима у Скопљу и Солуну. Директори су поштовали препоручену форму и слали веома опширне извештаје.¹⁶¹⁵

Школске 1897/8. направљен је велики преокрет доласком одабраних професора, српских интелектуалаца, из Србије. Стари наставници су замењени новим, квалификованијим за рад у средњој школи. За новог директора је постављен Василије Димић, дотадашњи професор Прве београдске гимназије.¹⁶¹⁶ Септембра месеца у Солун су стигли и други наставници: Богдан Јанковић,¹⁶¹⁷ такође професор Прве београдске гимназије, Драгомир Обрадовић,¹⁶¹⁸ професор Мушке гимназије из Крагујевца, суплент Михаило Вукчевић а новембра месеца стигао је и суплент Илија Лалевић.¹⁶¹⁹ Учитељ турског језика био је Исмаил Едип.¹⁶²⁰ Од старих наставника предавали су: Јован Бјеловучић, Душан Поповић, Риста Ковачић, Стојан Дамјановић, Никола Ђурђевић и Радован Пекић.¹⁶²¹ За школског лекара био је постављен Радивоје Вукадиновић, који је своју диплому потврдио у Цариграду.¹⁶²²

Турске власти су признале нове наставнике и они су добили дозволу за рад (русет наме). Овако појачан наставни кадар искористио је првих месец дана рада за обнову дотадашњег градива. Уведено је тромесечно оцењивање, уместо двомесечног. Валија је на

¹⁶¹⁴ АС, МИД ППО, 1897, ред 325, Солун, 7. мај 1897.

¹⁶¹⁵ АС, МИД ППО, 1897, ред 647, Београд, 6. јун 1897.

¹⁶¹⁶ Димић, Василије, професор, политичар (Јагодина, 24. XII 1854 – Београд, 17. XII 1940). Био је директор 1897/8. и 1898/99. до фебруара месеца.

¹⁶¹⁷ Богдан Јанковић, професор, народни посланик (Ваљево, 8. V 1868 – Ница, Француска, 24. VII 1918). Био је професор у школи од 1897, директор (1900–1901).

¹⁶¹⁸ Драгомир Обрадовић, професор, министар (Забрдица, код Ваљева, 24. I 1872 – Београд, 19. XI 1931). Био је директор школе од (1903–1909).

¹⁶¹⁹ Илија Лалевић, професор, директор, стручни писац (Човечја Глава код Бијелог Поља, 20. VII 1872 – Београд, 13. III 1940). Након дипломирања био је суплент а затим професор у Српској гимназији у Солуну (1897–1903). (АС, МИД ППО, 1891, ред 451, Солун, 30. октобар 1897; АС, МИД ППО, 1897, ред 357, Солун 4. новембар 1897). Више о њему у одељку: Српска гимназија у Пљевљима.

¹⁶²⁰ АС, МИД ППО, 1898, ред 649, Солун, 29. децембар 1897. Исмаил Едип предавао је 15 часова у „Дому науке“ и три часа у основној школи. Био је напредан, марљив, учио је српски језик.

¹⁶²¹ Радован Пекић није имао довољно теоријско знање. Димић је тражио да се и он удаљи из Солуна ако се нађе прикладан наставник. (АС, МИД ППО, 1898, ред 139, Солун, 8. јул 1898).

¹⁶²² Радивој Вукадиновић, лекар, национални радник (Мошорин, Бачка, 1864 – Београд, 18. I 1920). Студирао је медицину у Бечу и Грацу и марта 1889. промовисан за доктора медицине. Одмах је прешао у Србију и био срески и окружни лекар. Отишао је у Македонију новембра 1897. и до октобра 1899. обављао дужност школског лекара у гимназијама у Солуну и Скопљу. Смела путовања по јужној Македонији допринела су буђењу његове националне свести. Вратио се у Јагодину, службовао је у Зајечару (1900), Ћуприји (1901) и Београду (1902).

прославу султановог рођендана позвао директора Димића, конзула Бодија и лекара Р. Вукадиновић.¹⁶²³

Те школске године гимназија је добила посебну зграду, била је премештена у тада најлепшем делу Солуна – Капмањи (звали су га и Нови Солун).¹⁶²⁴ Нажалост, гимназија је и даље била смештена у три зграде (једна је била права палата, некадашњи хотел) јер није пронађена једна која би била довољно велика. У једној згради били су смештени разреди и ђаци су становали са васпитачем, у другој и трећој кући су становали ђаци, директор и два наставника.

Те године одржана је и директорска конференција. На њој је одлучено да у Солуну српска гимназија постане потпуна, тј. виша. Њен задатак био је да спрема службенике за просветно-националне потребе, пре свега за наставнике средњих школа.

Школска година почела је 3. октобра призивањем Светог Духа у Цркви Светог Саве. Чиноејствовао је прота Никола Ђурђевић. Осим ђака основне школе и гимназије, присуствовали су и многи грађани Солуна.

Отворен је четврти разред гимназије и предавали су се предмети: српски, турски и француски језик, историја, наука хришћанска, земљопис, алгебра, геометрија, хемија, цртање и певање.¹⁶²⁵

У сва четира разреда било је 142 ученика. Ученици су били у великој већини из Солунског вилајета (86), из Битољског (18) и из Косовског (25). У интернату је било 133 ученика (сва деца су била униформисана и имала су по два одела: летње и зимско), само деветоро ученика живело је у својим кућама. Донета су „Правила о увођењу економије у пансионат српских ђака у Солунском вилајету и наредба о дужностима лица која том економијом руководе“. Економијом интерната руководио је директор школе који је водио рачуно о новцу, храни, одећи и обући. Он је био задужен и да води књигу инвентара. Улогу школског лекара вршио је др Радивоје Вукадиновић, чиновник српског конзулата у Солуну.¹⁶²⁶

У Солуну је новембра 1897. гостовала „Певачка дружина Станковић“ из Београда.¹⁶²⁷ Ученици су недељом и празником присуствовали служби у Цркви Светог Саве и певали. Светосавска прослава започела је свечаном службом у српској цркви. После службе око 300 униформисаних ученика из две основне школе и две гимназије кренули су колоном ка мушкој гимназији а за њима и народ. Гимназија је била свечано окићена. Међу гостима били

¹⁶²³ АС, МИД ПО, ролна 186, 620, Солун, 29. децембар 1897.

¹⁶²⁴ Ова зграда била је одмах поред мора у крају паркова и вила. Из дворишта и са прозора ученици су имали поглед на море и планину Олимп. Школска управа је на води направила једно летње купатило за ученике где су они могли и да пливају. (Ст. Зафировић, *Споменица...*, 43).

¹⁶²⁵ АС, МИД ППО, 1898, ред 649, Солун, 22. мај 1898.

¹⁶²⁶ АС, МИД ППО, 1897, ред 92, Солун, 10. децембар 1897.

¹⁶²⁷ *Цариградски гласник*, 3. новембар 1897. Ова Дружина формирана је 1881. Друштво је неговало црквену и световну музику. Хоровање су били Стеван Мокрањац, Станислав Бинички...

су: муариф мудир Рашид беј, руски конзул Иларионов, српски конзул Димитрије Боди и чиновници посланства, као и Љубомир Ковачевић. Извршено је водоосвештење и сечење колача. Васа Димић, директор, поздравио је госте. Ученици су декламовали песме а хор је певао химну султану Хамидију и Светом Сави. Илија Лалевић је беседио о значају Светог Саве за српску школу. Прослава је настављена у хотелу Олимпији где је био концерт и игранка. Цветко Јаковљевић¹⁶²⁸, солиста из Београд отпевао је две уметничке и две народне песме. Домаћин славе био је Никола Краљи, солунски трговац. Забави су присуствовали многобројни Срби из Солуна и околине. Приход са забаве је употребљен за набавку најпотребнијих наставних средстава за гимназију.¹⁶²⁹

Марта и априла месеца биле су одобрене читанке за ниже разреде средње школе, први и други део, штампани у Новом Саду 1898. Меарифат је одобрио да се може користити као уџбеник *Наука хришћанска* Јеврема Илића али није одобрио *Земљопис* Стевана Зорића.¹⁶³⁰

Срби Солуњани прославили су и Дан Светог Ћирила и Методија. Прослава је почела у Цркви Светог Саве. Архимандрит Василије је служио, ученици гимназије су учествовали. Поподне ученици школе „Дом науке” направили су излет на Шеих, где су у опуштеној атмосфери певали и веселили се до пред само вече.¹⁶³¹

Финансијско стање „Дома науке“ те године је било тешко. Наставничке плате су касниле, србијански поданици добијали су плате из школа у којима су били запослени у Србији. У Солуну су добијали месечни додатак од 125 динара. Директор Васић се жалио конзулу: „ђаци сутра неће имати хлеб“. Новац који је добио потрошио је на: плате наставника, издржавање пансионата, ђачка зимска одела, плате послужитељима и кавазима, ципеле ђачке за зимску сезону.

Годишњи испити у српској школи „Дом науке” почели су 7. а завршени су 16. јуна 1898. Испити су почињали пре подне у 7, а после подне у 16 часова.¹⁶³² Ученици су полагали испите из свих предмета које су слушали у току године. Класификација је била 19. јуна. Школска година је раније завршена, пре свега ради уштеде, друго, наставници су били ревизори по основним школама широм Солунског вилајета и треће, због велике врућине у Солуну, неки ученици су се поразбољевали.¹⁶³³ Упркос свим проблемима у којима се гимназија налазила, ученици су били веома успешни. Око 55 % завршило је разред са одличним и врло добрим успехом. Директор Димић је био веома задовољан успехом који су

¹⁶²⁸Цветко Јаковљевић, био је потпредседник академског друштва „Обилић“, завршио је права, био је чиновник министарства финансија, односно царински службеник.

¹⁶²⁹АС, МИД ППО, 1898, ред 649, Битољ, 15. јануар 1898; *Цариградски гласник*, 5. фебруар 1898.

¹⁶³⁰АС, МИД ППО, 1898, ред 246, Солун, 13. март 1898.

¹⁶³¹*Цариградски гласник*, 11. јун 1898.

¹⁶³²АС, МИД ППО, 1898, ред 649, Солун, 9. мај 1898.

¹⁶³³АС, МИД ППО, 1898, ред 649, Солун, 22. мај 1898. Ученици Риста Димић и Крста Златановић су преминули од туберкулозе.

ученици постигли. Сматрао је да у неким предметима ученици могу конкурисати својим вршњацима у Београду. На наставничком савету разматрала се могућност отварања петог разреда. До детаља је направљен план и програм петог разреда.

Колегијум „Дома науке“ молио је српску владу да дозволи отварање петог и шестог разреда.¹⁶³⁴ Директор Димић је дао предлог расподеле часова међу наставницима за следећу школску годину: да он предаје математику, Обрадовић такође математику, Јанковић, природне науке, Лалевић српски језик и историју, Вукчевић српски језик, Вељић француски језик, Исмаил Едип турски језик, Никола Ђурђевић веронауку. Био је потребан наставник историје и географије. Васа Димић није био задовољан радом Ристе Ковачића (лоше је говорио о Краљевини Србији, често је био у алкохолисаном стању, посећивао је аустро-угарски конзулат и бугарску агенцију). Није био задовољан ни радом Стојана Дамјановића и зато је он послат за управитеља основне школе у Серезу. Ковачић и Дамјановић су августа месеца разрешени дужности у гимназији.¹⁶³⁵

Димић је тражио да се пошаљу школске књиге: Гантнер, *Аналитичка геометрија*, превод В. Димић; *Историја цркве старозаветне и новозаветне*; Љ. Миљковић, *Наука о човеку*; *Физика експериментална, хемиска технологија*; Плец, *Француска читанка*, превод Јов. Несторовић; В. Димић, *Збирка алгебра задатака*; Мочник, *Алгебра*; Козарац, *Ботаника за више разреде*; Љ. Стојановић, *Граматика старословенског језика*; Давидовић, *Зоологија за више разреде*; Ловчевић, *Историја општа*; Ј. Илић, *Хришћански катихизис*; Лозанић, *Хемија за средње школе*.¹⁶³⁶

Током 1898. за гимназију „Дом науке“ било је утрошено: за издржавање пансиона 22.000 динара, кирија за зграду 5.700, за одело и обућу ученика 7.000, за плате послужитељима школе 2.200, плата гавазана пансионата 720, плате и додаци наставника: Васа Димић 2.400, Никола Ђурђевић 2.640, Богдан Јанковић 1.500, Риста Ковачић 3.600, Драгомир Обрадовић 1.500, Стојан Дамјановић 2.040, Јован Вељић 2.400, Илија Лалевић 2.040, Михаило Вукчевић 2.040, Радован Пекић 1.200, Јован Бјеловучић 1.200, Исмаил Едип 1.080.¹⁶³⁷

Српска краљевска академија је послала позив гимназији „Дом науке“ да учествује у прослави преноса посмртних остатака Вука Стефановића Караџића. Како нису били у могућности да присуствују прослави, управа је написала писмо следеће садржине: „Наставници солунске Српске гимназије душевно учествују у свечаном преносу праха оца српске књижевности и узвикују: Мир пепелу његову у земљи која га је дала. У потпису:

¹⁶³⁴ АС, МИД ППО, 1898. ред 139, Солун, 9. мај 1898.

¹⁶³⁵ АС, МИД ППО, 1898, ред 139, Београд, 21. август 1898.

¹⁶³⁶ АС, МИД ППО, 1898, ред 139, Солун, 9. јул 1898.

¹⁶³⁷ АС, МИД ППО, 1899, ред 50, Солун, 20. фебруар 1899.

Ковачић, Јанковић, Обрадовић, прота Ђурђевић, Вукчевић, Вељић, Бјеловучић, Ђукановић, Пекић.¹⁶³⁸

На првој конференцији директора 1898. донета је одлука да се оснује пети разред гимназије. Директор гимназије „Дом науке” је то образложио речима: „Цариград као тачка удаљена од словенског елемента, већ не може бити згодно место за један завод овакве природе. Највише што се тамо може држати то је један завод који ће спремати ученике за више турске школе. Солун је на домаку словенског живља, што живи у Турској царевини.”¹⁶³⁹ Због великог интересовања ученика за гимназију „Дом науке“ њен задатак је био да припрема службенике за српске националне просветне потребе на првом месту за кадрове, наставнике средњих школа. (Задатак гимназије у Скопљу био је да припрема учитеље за основне школе).¹⁶⁴⁰

Као што је и одлучено, школске 1898/9. године отворен је пети разред гимназије. У том разреду предавали су се следећи предмети: српски, турски, француски и латински језик, историја, алгебра, геометрија, хемија са минерологијом и ботаником, зоологија с хигијеном и музика.

Укупан број ученика био је 116. У првом разреду било је 38 ученика, у другом 18, у трећем 25, у четвртном 20 и у петом 15 ученика. Од тог броја 24 ученика су сами плаћали школовање а остали су били питомци. Ученици су били старосне доби од 12 до 21 године.¹⁶⁴¹

Димић није био задовољан радом Радована Пекића и зато је тражио новог наставника за музику и певање. Пекић је отпуштен новембра 1898. а из Београда је послат Светолик Марковић¹⁶⁴² предавао је вокалну и инструменталну музику. Осим њега, постављени су и други нови наставници: Јован С. Поповић,¹⁶⁴³ предавао је историју и географију, а касније веронауку. Почетком 1899. у Солун је стигао Петар Јанковић,¹⁶⁴⁴ предавао је географију и историју. Економ је био Јован Ђуровић.¹⁶⁴⁵

¹⁶³⁸ *Споменица о преносу...*, 192.

¹⁶³⁹ АС, МИД ППО, 1899, ред 665, Солун, 30. септембар 1899.

¹⁶⁴⁰ Ст. Зафировић, *Споменица четрдесетогодишњице...*, 33.

¹⁶⁴¹ АС, МИД ППО, 1899, ред 563, Солун, 4. мај 1899.

¹⁶⁴² Светолик Марковић завршио је гимназију у Крагујевцу 1882, студирао је на Великој школи у Београду (1883–1887). Предавао је рачуницу, алгебру и геометрију у Шапцу (1888–1894), и у Београду у гимназији Јеврема Обреновића (1894–1898), где је био и директор школе. Имао је титулу предавача и када је та титула укинута остао је без посла. У Солуну је био професор (1898–1903), и у Крагујевцу (1905–1912). Био је ожењен Јелисаветом рођ. Цветковић, имали су сина Божидара Марковића, правника и преводиоца (Солун, 10. V 1903 – Београд, 1. IV 2002). Сахрањен је у породичној гробници у Крагујевцу. (АС, МИД ППО, 1898, ред 649, Солун, 16. октобар 1898).

¹⁶⁴³ Јован С. Поповић рођен је у Црној Трави, завршио је Духовну академију у Петрограду. Почетком октобра стигао је у Солун (АС, МИД ППО, 1898, ред 139, Солун, 9. септембар 1898). Породица му је била у Београду, тражио је одсуство да их за време распуста посети.

¹⁶⁴⁴ Петар Јанковић, професор, географ, кустос (Велико Градиште, 6. IV 1875 – Београд, 15. III 1909). Матурирао је у Првој београдској гимназији (1893), завршио је Историјско-географски одсек на Великој школи. Наставник Српске гимназије у Солуну био је до марта 1903, када је након положеног професорског испита наставио студије географије у Берну и Халеу. Од 1905. био је кустос Географског завода Универзитета у Београду и у исто време предавао у Првој београдској гимназији. Неко време предавао је геоморфологију на Историјско-

Гимназија са интернатима била је размештена у четири велике зграде од којих су две биле у истом дворишту а друге две биле су удаљене међу собом и од првих двеју око 10 минута хода. То је било крајње непрактично и за саме ђаке и за управу школе. Управа није могла да има довољно контроле над ученицима а ученици су рано ујутру и касно увече били принуђени да пешаче и по киши и по снегу. Директор је сматрао да је овај проблем једино решив ако би Србија купила плац и када би се школска зграда сазидала. Димић је разговарао са Светомиром Николајевићем, председником Друштва Светог Саве који је обећао да ће Друштво дати велику суму новца за зидање српске гимназије у Солуну. Било је потребно да конзул поднесе Друштву Светог Саве молбу. Димић је био мишљења да је подизање гимназијске зграде веома актуелно у том тренутку јер је гимназија подигнута на степен више гимназије а Солун је, сматрао је директор „најслободнији град у Турској за наш просветни рад... важан је и по томе што су у њему усредсређене све друге пропаганде... странци према Солуну оцењују рад и стање у унутрашњости Македоније као и организацију осталих пропаганди и културу народа...“ Димић је у потпуности разрадио план изградње школске зграде, као и многи директори и конзули пре и после њега, али је Српска гимназија до краја рада у Солуну била у изнајмљеним зградама.¹⁶⁴⁶

Српски конзул Денић био је одговоран за финансије гимназије и водио је рачуна да се кредит који гимназија добија не прекорачи. Српске власти су од њега очекивале штедњу на сваком кораку. Директор гимназије и конзул Денић нису увек били у хармоничним односима. Денић је тражио од министра иностраних дела, Владана Ђорђевића, његову смену. Као разлог за смену навео је да се Димић оглушио о захтеве конзула за израду Правила за вођење економије у гимназији. Конзул је желео да се пропише ред у вођењу економије, како би могао лакше да врши контролу. Димић се више месеци није оглашавао по том питању и на крају је конзул Денић са једним службеником направио нацрт за правила и позвао Димића да се о њима изјасни. Димић није имао примедби али је касније конзулу саопштио да се та правила не могу користити јер нису практична а на једној од професорских савета он је та правила одбацио. Денић је свој захтев образложио речима: „јер налазим да овде на мртвој стражи, не може бити двојства ни такмичења у старешинству и равноправности...“ Предложио је Богдана Јанковића за заступника директора док се не именује нови директор. Владан Ђорђевић се сагласио са конзулом и Васа Димић је фебруара 1899. отпуштен и стављен на расположење министарству просвете. Овластио је конзула Денића да одлучи кога

географском одсеку Велике школе. Као један од најактивнијих сарадника Ј. Цвијића учествовао је у многобројним научним истраживањима по Старој Србији, Македонији, Епиру, Тесалији и Тракији.

¹⁶⁴⁵ Јован Ђуровић пореклом је из Босне. У школи је био васпитач и економ све до краја школске 1901/2. Када је због непресталног узнемиравања аустро-угарског конзулата (који га је третирао као свог поданика и присиљавао да оде на војну вежбу). Иако је имао турски пасош, солунски валија га није могао заштити и сугерисао му је да је најбоље да оде из Солуна, што је он и учинио (АС, МИД ППО, 1902, ред 218, Солун, 26. мај 1902).

¹⁶⁴⁶ АС, МИД ППО, 1898, ред 649, Солун, 15. октобар 1898.

ће поставити за директора школе.¹⁶⁴⁷ Он је, као што је и предлагао, поставио Богдана Јанковића за заступника директора.

Плате свим наставницима биле су повећане, сем плате Јована С. Поповића, који је и даље по старом примао 140 динара. Због тога је он упутио писмо министру у коме га је молио да се и њему повећа плата јер са тим новцем није могао да издржава породицу. Подсетио је министра да је он осим што је наставник у школи и један „мали члан пропаганде“.¹⁶⁴⁸ Илија Лалевић је плату примао од гимназије у Врању и она је од 1. јануара 1899. износила 175 динара месечно.¹⁶⁴⁹ Плату у износу од 200 динара месечно примали су: Богдан Јанковић и Драгомир Обрадовић, такође из Врањске гимназије.¹⁶⁵⁰

Након одласка Васе Димића, за професора солунске гимназије дошао је марта месеца Радослав Агатановић,¹⁶⁵¹ професор Нишке гимназије. Постављење је врло радо прихватио и захваљивао се министру следећим речима: „Ја сам син ове земље, чиновник и војник. Знам само за моју дужност према Домовини и владару. Ако збиља отаџбина изискује од мене какве жртве и ако се осећа нека потреба за мном, ја се радо покоравам.“ За путни трошак и селидбене трошкове Агатановић је добио 300 динара у злату, из кредита за достојније заступање. Његова годишња плата са додатком била је 4.500 динара.¹⁶⁵²

С обзиром на то да су српске књиге морале бити цензурисане код турских власти, управа Гимназије била је увек у недостатку књига за награђивање. Заступник директора, Богдан Јанковић је преко конзула Денића молио Српску владу да пошаље књиге како би се могли награђивати ученици. Предлагао је да то буду књиге из Српске књижевне задруге, које су већ биле цензурисане. Из Београда је било послато све што је било могуће.¹⁶⁵³

Пред крај школске године Богдан Јанковић поднео је председнику владе на одобрење одлуке професорског савета: да полажу испите само слаби ученици свију разреда а из дотичних предмета; да 4. разред полаже течајни испит по закону о средњим школама од 14. јуна 1898; да за све разреде престану предавања до краја маја а за 4. разред до 15 маја; да добри ученици могу прећи у старије разреде по оценама и без испита, сходно садашњем закону о гимназији у Србији.¹⁶⁵⁴ Нажалост, ови захтеви су у Србији одбијени. Српска влада

¹⁶⁴⁷ АС, МИД ППО, 1899, ред 122, Солун, 28. јануар 1899; Београд, 3. фебруар 1899, 4. фебруар 1899, 5. фебруар 1899.

¹⁶⁴⁸ АС, МИД ППО, 1899, ред 122, Солун, 20. мај 1899.

¹⁶⁴⁹ АС, МИД ППО, 1899, ред 421, Београд, 16. јануар 1899; Солун, 21. јануар 1899.

¹⁶⁵⁰ То за саме наставнике није било добро решење јер су те плате касниле и по неколико месеци. Од плате коју је добијао Богдан Јанковић је издвајао за следеће потребе: порез 20 динара, удовички фонд 15 динара, чланство у професорском друштву 15 динара, на име уписа за члана утемељивача фонда сиромашних ученика 3.65 динара. (АС, МИД ППО, 1899, ред 122, Врање 18. март 1899; 2. април 1899).

¹⁶⁵¹ Радослав Агатановић, историчар и политичар (Брус, Крушевачки округ, 1869 – Београд, 1928).

¹⁶⁵² АС, МИД ППО, 1899, ред 122, Ниш, 2. фебруар 1899; Београд, 27. фебруар 1899.

¹⁶⁵³ АС, МИД ППО, 1899, ред 122, Солун, 14. мај 1899; Београд, 2. јун 1899.

¹⁶⁵⁴ АС, МИД ППО, 1899, ред 122, Солун, 1. мај 1899.

се колебала да ли да у Солуну отвара шести разред али је већ јула месеца 1899. године донела одлуку да се не отвара и то је саопштено вицеkonzулу Браниславу Нушићу.¹⁶⁵⁵

Просветни савет је преко конзула Денића тражио списак, годиште и способности ученика гимназије. Заступник директора Јанковић послао је списак ученика. Констатовано је који ученици могу даље да се школују и где. Предложио је да неке ученике пошаље у призренску богословију, неке на занат, неке да се баве пољопривредом... Сугерисао је да се у Солун шаљу ђаци из Србије доброг владања и одличног образовања а не ученици са мало знања и не увек доброг васпитања. Стиче се утисак да ти ђаци долазе у Солун како би што лакше и што пре завршили школовање, сматрао је Јанковић. Њихово присуство негативно је утицало на ученике, османске поданике. Пре свега ови ученици стичу слику да су сва деца из Србије таква, лошег владања и слабог знања и не могу им служити као узор нити могу да их подстичу у раду већ само обратно, утицали су негативно.¹⁶⁵⁶

Те године предавали су наставници: Богдан Јанковић, Драгомир Обрадовић, Михаило Вукчевић, Илија Лалевић, Радослав Агатоновић, Петар Јанковић, Светолик Марковић и Јован С. Поповић.

Драгомир Обрадовић је био резервни пешадијски потпоручник и морао је да се јави 14. августа команданту 6. пешадијског пука да би 30 дана био на војној вежби, иако није био у Србији.¹⁶⁵⁷

За издржавање школе (храна, одећа, обућа ученика) било је потребно 30.000 динара а за кирију 6.000 динара. По завршетку школске 1898/9. гимназија „Дом науке” је морала да се исели из зграде у којој је до тада била. Конзул Денић је више година покушавао да нађе погодну зграду али безуспешно. Било је немогуће да нађе једну велику зграду подесну за школу. За велики број ученика требало је обезбедити и учионице и интернат. Зато је он предлагао српској влади да она направи једну адекватну зграду где би била смештена Гимназија.¹⁶⁵⁸ Тиме би њен углед у народу још више порастао, сматрао је Денић. Школа се те године преселила, али не у своју зграду, већ је опет била подстанар. Услови су били повољнији јер је била смештена у две зграде у истом дворишту. Закуп за мушки пансион износио је 6.900 динара на годину дана а кирија за две школе је износила 8.760 динара.¹⁶⁵⁹

Школа је 1899/1900. године касније почела са радом због сеобе школе и оправки нових школских зграда.¹⁶⁶⁰ Непосредно пред почетак рада гимназије, заступник конзула, Нушић у једном писму молио је Владана Ђорђевића да нареди наставницима који су се у Србији налазили на одсуству да се врате у Солун. Тражио је да добије информацију колико

¹⁶⁵⁵ АС, МИД ППО, 1899, ред 665, Београд, 28. јул 1899.

¹⁶⁵⁶ АС, МИД ППО, 1899, ред 563, Солун, 4. мај 1899.

¹⁶⁵⁷ АС, МИД ППО, 1899, ред 375, Београд, 1899.

¹⁶⁵⁸ АС, МИД ППО, 1899, ред 122, Солун, 10. мај 1899.

¹⁶⁵⁹ АС, МИД ППО, 1899, ред 665, Цариград, 19. јануар 1899.

¹⁶⁶⁰ АС, МИД ППО, 1899, ред 385, Београд, 17. август 1899.

питомаца може да прими гимназија „Дом науке”.¹⁶⁶¹ Нушић је предлагао да се назив школе промени у Гимназију Светог Симеона Мироточивог, што није било прихваћено.¹⁶⁶²

Заступник директора и наставнички колегијум су били веома незадовољни одлуком министра да се не отвори шести разред гимназије. О томе су министра и писмено обавестили. Сматрали су да је непотребан и пети разред ако се не планира отварање шестог, а у том случају то би остала нижа гимназија. Став наставног особља и директора школе био је, да би у Солуну имало смисла постојање само више гимназије, у којој би се у њеним вишим разредима школовала одабрана деца из целе Македоније и Старе Србије, који би након завршетка факултета, као турски поданици, могли да раде у средњим школама у Османском царству.¹⁶⁶³ Министар је остао непопустљив и те године гимназија у Солуну је остала петоразредна а истицао је важност Скопља као центра српске пропаганде.¹⁶⁶⁴

За директора гимназије 29. децембра 1899. постављен је дотадашњи заступник Богдан Јанковић, решењем министра Владана Ђорђевића.¹⁶⁶⁵ Јанковић је живео у згради гимназије али Министарство иностраних дела је сматрало да он треба да се исели одатле. Генерални конзул је покушао на све начине да Јанковић ипак остане у гимназији јер је то за ученике било од највеће користи. Предложио је и да се поред гимназије дозида једна кућица у којој би на приземљу била смештена музичка и ликовна радионица а на спрату стан за директора школе. При том, Јанковићу је обећано, када је кренуо из Београда за Солун, да ће имати обезбеђен стан, грејање и светло и додатак на наставничку плату.¹⁶⁶⁶

Те школске године постављени су нови наставници: Антоније Поп Христић, Миливоје Добросављевић,¹⁶⁶⁷ Светозар Павић,¹⁶⁶⁸ Милан Боројевић¹⁶⁶⁹ и Хусеин Авни. Из гимназије су отишли Михаило Вукчевић (који је у међувремену положио професорски

¹⁶⁶¹ АС, МИД ППО, 1899, ред 122, Солун, 11. август 1899.

¹⁶⁶² АС, МИД ППО, 1899, ред 122, Солун, 2. септембар 1899.

¹⁶⁶³ АС, МИД ППО, 1900, ред 141, Солун, 8. април 1900.

¹⁶⁶⁴ АС, МИД ППО, 1899, ред 665, Солун, 30. септембар 1899; Београд, 7. октобар 1899.

¹⁶⁶⁵ АС, МИД ППО, 1899, ред 665, Београд, 17. децембар 1899.

¹⁶⁶⁶ АС, МИД ППО, 1899, ред 665, Солун, 13. децембар 1899; 20. децембар 1899.

¹⁶⁶⁷ Миливоје Добросављевић, професор, математичар, физичар (Београд, 4. II 1875 – Београд, 5. XII 1950). Матурирао је 1892. у Првој београдској гимназији а потом завршио и студије математике и физике. Већи део радног века провео је као гимназијски професор у Крагујевцу (1896–1897), Пожаревцу (1898–1899), Солуну (1899–1906), Скопљу (1907, јануар–новембар). Током Првог светског рата предавао је физику и хемију у гимназији у Крушевцу, где је 1917. изабран за директора. Окупацијске власти ухапсиле су га 1918. и држале као таоца са најугледнијим професорима крушевачке гимназије. Када је Крушевац ослобођен, по наредби Врховне команде, примио је дужност команданта места. Одмах је предузео поправке државних зграда па је зграда гимназије већ децембра исте године оспособљена да прими ђаке. Син Слободан, био је академик. Написао је: *Један проблем биомеханизма*, Београд 1905; *Са Ајнштајном кроз науке*, Београд 1928; *Једна релативистичка екскурзија кроз биологију*, Београд 1929; *Једна релативистичка екскурзија кроз историју*, Београд 1930; *Старост живота на нашој земљи*, Београд 1931. (АС, МИД ППО, 1899, ред 121, Солун, 4. новембар 1899).

¹⁶⁶⁸ Светозар Павић био је професор Богословије у Призрену.

¹⁶⁶⁹ Милан Боројевић, сликар, учитељ цртања (Боројевић код Петриње, око 1875 – Скопље, 1914). У Загребу је учио каменорезачки занат. Усавршавао се у Бечу. Био је професор гимназије у Солуну (1899–1909) и у Скопљу. Сликао је манастире по Македонији и Јужној Србији. Литографисао је познате личности из српског књижевног живота.

испит) у Српску гимназију у Цариград и Радослав Агатоновић постављен је за директора гимназије у Скопљу.¹⁶⁷⁰

Предавало је 13 наставника следеће предмете: заступник директора Богдан Јанковић, зоологију и ботанику, наставник Антоније Поп Христић предавао је француски језик, професор Драгомир Обрадовић математику, суплент Илија Лалевић латински, старословенски и српски језик, учитељ Исмаил Едип турски језик, предавач Јован Вељић француски језик, наставник Јован С. Поповић веронауку и историју, наставник Петар Јанковић историју и географију и био је деловођа; суплент Миливоје Добросављевић математику, физику и хемију, Светозар Павић српски језик, литерарне облике и историју Срба, Милан Боројевић био је наставник цртања, Хусеин Авни турски језик и наставник Светолик Марковић певање и музику а касније минерологију, зоологију и ботанику.¹⁶⁷¹ Пензионер и српски војни капелник Фридрих Брунети¹⁶⁷² од министра иностраних послова априла 1900. године тражио је да га постави за наставника српске гимназије у Солуну. Министар га је поставио за учитеља музике и нотног певања од 23. априла 1900. године, са платом од 150 динара месечно.¹⁶⁷³

Заступник директора се трудио да приликом прављења распореда има у виду препоруке министарства, да ни један наставник нема мање од 18 а ни више од 24 часа.

За издржавање „Дома науке“ било је потребно 26.000 динара, затим за каваза и послужитеље 2.730 динара а кирија за зграду је коштала 6.900 динара. Нови наставници су примали плату: Антоније Поп Христић 2.040 динара, Миливоје Добросављевић 3.000, Светозар Павић 3.000 и Милан Боројевић 1.200 динара.

За православни празник Оцеви је генерални конзул, Јован Ф. Христић послао разне посласице ученицима гимназије „Дом науке“.¹⁶⁷⁴ Те године прослава Светог Саве је протекла без свештеника јер су грчки митрополити одлучили да Србима за Светог Саву не дозволе учешће свештеника. О томе је српску владу обавестио Нушић.¹⁶⁷⁵ За прославу Светог Саве ученике је припремао Светолик Марковић.

Ученици завршеног петог разреда упућивани су у Скопље и у Цариград да тамо заврше шести разред. Наставни план је био мало измењен, у првом разреду се није предавала историја, у петом разреду се предавао старословенски језик а није се предавала хемија и

¹⁶⁷⁰ АС, МИД ППО, 1899, ред 122, Солун, 11. август 1899.

¹⁶⁷¹ АС, МИД ППО, 1900, ред 490, Ниш, 10. јануар 1900.

¹⁶⁷² Федерико Фридрих Брунети, капелник, учитељ музике (Праг, 4. II 1837 – Београд, 10. X 1917). Завршио је Конзерваторијум у Прагу и предавао у тамошњој Војној музичкој школи. У Београд је дошао 1862, примио је српско поданство и био на дужности капелника војне музике (1862–1866). Радио је као просветни радник по гимназијама у Србији. Није био најодговорнији и зато се стално селио из једног места у друго (Ниш, Неготин, Пожаревац, Крушевац, Смедерево). Службовао је 17 година у Србији. Наставник гимназије „Дом науке“ од 1900. до 1903. (Радивоје М. Петковић, *Нишка гимназија 1878–2003*, Ниш 2003, 295).

¹⁶⁷³ АС, МИД ППО, 1900, ред 57, Београд, 4. април 1900, 6. април 1900.

¹⁶⁷⁴ *Цариградски гласник*, 1. јануар 1900.

¹⁶⁷⁵ АС, МИД ППО, 1900, ред 668, Солун, 25. јануар 1900.

ботаника уз минерологију и геологију. Те године су укинута годишњи разредни испити а ученици четвртог разреда полагали су нижи течајни испит. Полагали су српски језик (писмено и усмено) и само усмено турски језик, француски језик, историју Срба с географијом српских земаља и математику. Ако се тај испит пореди са оним који су ученици полагали у Србији, може се приметити да је он био обимнији, јер је поред језика полагана историја, географија и математика.¹⁶⁷⁶ Јуна месеца је завршена школска година.¹⁶⁷⁷

Почетком године школу је уписао 161 ученик. Први разред је уписало 46, други 38, трећи 28, четврти 34 и пети 15 ученика. У току године 25 ученика је напустило школу, у старије разреде је прешло 85 ученика. Из првог разреда 23, другог 18, трећег 19, четвртог 16, петог 9. Остали ученици су поново полагали поједине испите или су понављали разред (16 ученика).¹⁶⁷⁸

Заступник директора Богдан Јанковић тражио је да се што хитније (како би до почетка октобра стигли у Солун) из Београда пошаљу уџбеници који су се користили у гимназији: Љ. Миљковића *Зоологија за први разред*, Ж. Јуришић, *Ботаника за други разред*, Сима Лозанић, *Хемија за четврти разред*, В. Димић, *Аритметика*, Ст. Давидовић, *Геометрија*, Васмут, *Физика* (превод Зделар), Б. Тодоровић и В. Зделар, *Физика за више разреде*, Ст. Лекић, *Примери из латинског језика први и други део*, Турман, *Граматика латинског језика*, Л. Перовић, *Речник француско-српског*, ново издање, Ј. Стевовић, *Речник српско-француски*, Гајстебек, превод К. Ковачевић, *Космографија*, Љ. Ковачевића и Љ. Јовановића, *Историја Срба*, први и други део, Крекић, *Историја Срба* први и други део, Иловајски, *Историја општа*, Љ. Стојановић, *Граматика Старословенског језика*, Ст. Новаковић, *Примери из Старословенског језика*, П. Ђорђевић, *Теорија књижевности за више разреде*, друго издање, Ж. Поповић, *Примери из српске књижевности*. Углавном је све ове књиге тражио у 15, 20, 25 и 30 примерака.¹⁶⁷⁹

Гимназија је имала свој приход од ђака који су плаћали школарину и од разних прилога. Тај новац се користио за потребе саме школе. Заступник генералног конзула Бранислав Нушић искористио је тај новац за куповину апарата за физички и хемијски кабинет, куповину кревета, сламарице, чаршава, навлака... али је и за то тражио дозволу Министарства иностраних дела Србије.¹⁶⁸⁰

Крајем јула месеца директор Јанковић је у писменој форми обавестио српског конзула у Солуну, Христића, о успеху ученика и на основу одлуке Професорског савета предложио је конзулу да један број ученика, који по својим умним способностима и

¹⁶⁷⁶Маја Николова, *Рад на нашим народним задацима, српске школе у Османском царству – Цариград и Солун*, Београд 2011, 104.

¹⁶⁷⁷Ст. Зафировић, *Споменица четрдесетогодишњице...*, 34.

¹⁶⁷⁸АС, МИД ППО, 1900, ред 141, Солун, 19. јун 1900.

¹⁶⁷⁹АС, МИД ППО, 1899, ред 665, Солун, 14. септембар 1899.

¹⁶⁸⁰АС, МИД ППО, 1899, ред 665, Солун, 16. септембар 1899.

квалитетима није за гимназију, да их распореди по другим школама (богословији у Призрену, гимназији у Скопљу, Војнотехничком заводу у Крагујевцу); за неке ученике су предложили да се једноставно отпусте из гимназије. Директор Јанковић је подсетио којим циљевима стреми ова гимназија у којој треба да се школују само најбољи ученици. Молио је да се из Србије не шаљу ученици на школовање у Солун, јер је дотадашња пракса показала да то није добро решење. С друге стране, позвао је управнике других нижих гимназија да своје најбоље ученике шаљу у Солун на школовање.¹⁶⁸¹ Очигледно је да је циљ Професорског савета био да ова школа постане на неки начин „елитистичка“ и зато није необично што су је савременици називали „господском.“¹⁶⁸²

Услед бугарских интрига, прота Никола Ђурђевић, власник школе морао је да напусти Солун. Претила је и опасност да школи буде забрањен рад. Гимназија је морала да се одрекне проте Ђурђевића као власника школе и зато није трпела консеквенце. Покушало се с тим да Петар Костић, пређашњи власник школе, поврати своје власништво а да за директора именује Јанковића, али то није успело.¹⁶⁸³ Нови власник школе постао је Стојан Капетановић¹⁶⁸⁴ учитељ, османски поданик. Меџлис идаре је потврдило јуна 1900. Капетановића за мутевлију школе.¹⁶⁸⁵

Директор Јанковић је распуст провео у Србији а заступник школе је био Драгомир Обрадовић. Он је током лета предлагао да се школске ствари код Београдске задруге осигурају у случају пожара, јер је крај у коме је била смештена гимназија био склон пожарима.¹⁶⁸⁶

За кратко време, Српска гимназија у Солуну прерасла је у школу која се респектовала не само у Солуну него и на ширем подручју и Османског царства и Краљевине Србије. Сви наставници били су факултетски образовани а ученици су могли да упишу било који европски факултет, након завршене гимназије. Гимназија је имала добро уређене кабинете. Није имала екстерне ученике. По квалитету наставе и организацији рада ова школа, иако најмлађа по годинама рада, постала је узор грчким и бугарским гимназијама. Грчки лист који је излазио у Атини упућивао је управу грчке гимназије да се угледа на „Дом науке“. Муариф

¹⁶⁸¹ АС, МИД ППО, 1900, ред 141, Солун, 19. јун 1900.

¹⁶⁸² *Браство*, 1932, 246.

¹⁶⁸³ АС, МИД ППО, 1900, ред 141, Солун, 12. март 1900.

¹⁶⁸⁴ Стојан Капетановић, просветни и национални радник (Доња Гуштерица код Липљана, 25. II 1868 – Београд, 4. XI 1960). Богословију завршио у Призрену (1887) а Мушку учитељску школу у Алексинцу (1890). Био је учитељ у Приштини управник основне школе, просветни референт и школски надзорник за Приштински рејон. Премештен је у Солун где је био управитељ основне школе. Уписао је турску учитељску школу да би учио турски језик. Био је номинални власник Српске мушке гимназије (1900–1902). У Цариград је премештен 1902. за управитеља српске основне школе. Краће време био је уредник и власник *Цариградског гласника* (1908). По потреби службе 1908. вратио се у Приштину и радио као секретар Рашко-призренске митрополије. Изабран је за председника народне организације Српске демократске лиге. Био је посланик на Скупштини отоманских Срба у Скопљу (1909) и изабран у Главни одбор. (Више о њему Александра Новаков, *Капетановић Стојан*, СБР 4, Нови Сад 2009).

¹⁶⁸⁵ АС, МИД ППО, 1900, ред 668, Солун, 13. јун 1900.

¹⁶⁸⁶ АС, МИД ППО, 1900, ред 141, Солун, 28. јун 1900.

мудир је јавно рекао да од свих хорова у Солуну, српски мешовит хор најлепше пева. Руски конзул Иларионов, такође је био веома задовољан напретком Српске гимназије.¹⁶⁸⁷ Јавне похвале изрицали су и Јевреји, Грци и Румуни. У грчкој гимназији много се пажње поклањало изучавању старог и новог грчког језика, као и латинског, а природне науке су веома мало биле заступљене. Док је у Бугарској гимназији главни акценат био да ученици постану бугарски фанатици и да ту идеју шире Македонијом, мање пажње се поклоњало науци.

Први број *Цариградског гласника* за 1900. годину донео је белешку: „Висока порта је донела одлуку, по којој страни поданици не могу бити професори у немухамеданским школама у царству“. То је један од разлога што је било одлучено да се отвори шести разред гимназије јер су Управа и финансијери солунске гимназије и финансијери схватили да се морају школовати будући наставници, турски поданици. Директор школе, Јанковић је још септембра 1899. предложио да се отвори и шести разред. Највећи број ученика је тада плаћао школарину и пансионат. Ученици би након шестог разреда гимназије могли да упишу који год би хтели факултет. Министар је маја 1900. одобрио отварање шестог разреда али под условом да тај разред финансијски не оптерећује Државу Србију. Донета је и одлука да се не држе годишњи испити.¹⁶⁸⁸ Заступник директора је констатовао: „Све што живи у Македонији и Старој Србији навикнуло је да гледа у Солун као најважнију тачку овога полуоства, јер му је Цариград много удаљен па према томе и много туђ“.¹⁶⁸⁹

Школска 1900/01. година почела је септембра а завршена је јуна месеца. Предавали су се исти предмети као и претходне године, једино су се алгебра и геометрија стопиле у један предмет, математику. Историја се није предавала у другом разреду. У шестом разреду предавали су се следећи предмети: историја књижевности, турски, француски и латински језик, општа историја, математика, ботаника, физика, цртање и певање.

Глигорије Хаџи Ташковић¹⁶⁹⁰ био је нови наставник у школи. Директор гимназије био је незадовољан успехом ученика из турског језика. Два наставника су предавали турски језик, један од њих није био ни од какве користи (Авни Хусеин) али је школа била

¹⁶⁸⁷ *Цариградски гласник*, 6. јул 1900.

¹⁶⁸⁸ АС, МИД ППО, 1900, ред 141, Солун, 18. април 1900; Београд, 21. април 1900.

¹⁶⁸⁹ АС, МИД ППО, 1900, ред 665, Солун, 30. септембар 1900.

¹⁶⁹⁰ Глигорије Хаџи Ташковић, просветни радник, књижевник (Воден, 18. VIII 1874 – Београд, 1942). Основну грчку школу учио је у Водену, терзијски занат у Јенице Вардару, гимназију у Београду и Шапцу. (Био је степендиста Друштва Светог Саве и као ученик трећег разреда је напустио Београд и отишао у Софију „преварише велики ђаци“, следеће године је молио да поново постане ученик гимназије). Студирао је лингвистичко – литерарни одсек на Великој школи у Београду (1896–1900). Био је суплент у „Дому науке“ (1900–1902), (1904–1907). Тражио је одсуство како би могао да се усаврши у француском језику. Одсуство му је дозвољено и он је био на усавршавању у Француској (1902–1904) као степендиста српске владе. Суплент и професор гимназије у Ваљеву, суплент гимназије у Солуну за време Првог светског рата, директор школе ниже гимназије у Ђевђелији (1913–1915), директор гимназије у Битољу, Нишу, Крагујевцу... Био је сарадник многих часописа. У Београду је покренуо *Автономну Македонију* за коју је писао уводне чланке. Говорио је француски и грчки језик. Бавио се књижевним радом. (*Грађа за историју македонског народа*, V/I, приредио Климент Цамбазовски, Београд 1988, 738).

приморана да га плаћа зато што га је протежирао солунски муариф мудир. Други наставник, Исмаил Едип је више година предавао у гимназији али је директор стекао утисак да ученици на почетку веома лепо напредују и да касније стагнирају и застају на nižем нивоу знања. Он је помишљао на то да је била намера, инспирисана политичким разлозима, да ученици не науче турски језик.¹⁶⁹¹

Школски приход за 1899. годину искоришћен је за набавку школских потрештина. Тиме је школа постала модеран завод. Конзул Христић је желео да ова школа буде осморазредна гимназија. Радио је на смиривању несугласица међу наставницима. Суботом је окупљао наставнике с намером да се поразговара о проблемима који би се том приликом размотрили и евентуално решили. Тражио је од српске владе дозволу да школа набави географска учила, хемиски кабинет..¹⁶⁹²

Директор Јанковић је уз подршку својих колега успео да формира Ђачку литерарну дружину „Дојчин“. Име је добила по солунском јунаку. Дружина је издавала и свој литографски лист.

Наставник Глигорије Хаџи Ташковић је написао допис *Цариградском гласнику* о светосавској прослави у Солуну 1901. године. Чланак је почео речима: „Прослава Светог Саве у нашем крају има једно обележје којег нема у другима: она је жива манифестација наше егзистенције овде.“ Прослава је била у мушкој гимназији, било је пуно значајних гостију. Директор Богдан Јанковић захвалио се присутнима на пажњи. Ученици су рецитовали и певали песме на српском, турском и француском језику.¹⁶⁹³

Средином године цензор просветног одељења вилајета Етем рекао је директору школе да се убудуће за Дан Светог Саве забрањује певање и декламавање песама, нити се дозвољава држање било каквих говора.¹⁶⁹⁴ Јанковић је био веома ангажован и амбициозан директор, залагао се за пуну гимназију. Имао је бројне ваншколске обавезе, сваке недеље и празником (Божић, Ускрс) присуствовао је литургији у српској цркви. Одлазио је на славе солунских Срба, приређивао је славу, присуствовао је многим приредбама које су приређивале колоније других народа... Са конзулом Христићем био је у хармоничним односима, своје идеје је помоћу њега лакше могао да реализује, нпр. отварање читаонице и библиотеке у школи. Добио је дозволу да за ту намену може да потроши 500–600 динара. Успео је да школу подигне на висок ниво.

Наставници гимназије били су незадовољни финансијским приликама. Наиме, њихове плате су касниле а они нису имали могућност позајмице у Солуну. Молили су министра иностраних послова да убудуће плате буду редовне како се они не би понижавали

¹⁶⁹¹Ст. Зафировић, *Споменица четрдесетогодишњице...*, 34, 86.

¹⁶⁹²АС, МИД ППО, 1900, ред 141, 1900, Солун, 24. март 1899.

¹⁶⁹³*Цариградски гласник* 25. јануар 1901.

¹⁶⁹⁴АС, МИД ППО, 1901, Солун, 28. април 1901.

и тражили позајмице. Писмо су потписали сви наставници а другим писмом их је подржао директор Јанковић.¹⁶⁹⁵ Српски конзул је сматрао да наставници нису у праву и да њих и не интересују на које тешкоће наилази конзулат приликом добијања новца из Србије. Замерао им је што се не друже са Србима Солуњанима него само међусобно. Због тога и не чуди што немају од кога да позајме новац, када нису стекли пријатеље. Сматрао је да су наставници велике циције и да се дешавало да се удаље из Цркве Светог Саве пре него што прође диск на који се ставља новац.¹⁶⁹⁶

Директор Јанковић је становао ван интерната, био је незадовољан својим материјалним положајем, а и због нарушеног здравља своје супруге тражио је премештај из Солуна и поднео је оставку на место директора школе јуна месеца. Оставка је уважена и он је био разрешен дужности 28. августа 1901. године. Министар иностраних дела је констатовао: „Г. Јанковић за време свога службовања у Солуну био исправан, вредан и националним пословима одан радник, који је у пуној мери заслужио похвалу.“¹⁶⁹⁷

Школска година је била завршена јуна месеца. Од уписаних 119 ученика годину је завршило 99 ученика. За издржавање гимназије „Дом науке“ било је потрошено 20.000 динара (за трошкове пансиона), за каваза и послужитеље 2.730, кирија за зграду гимназије је износила 6.900. Директор Јанковић је добијао додаток 2.000 динара, Драгомир Обрадовић додаток 1.500, Јован Вељић 2.400, Светолик Марковић 2.400, Илија Лалевић 3.000 динара, Петар Јанковић 2.040, Светозар Павић 3.000, Миливоје Добросављевић 900, Антоније Поп Христић 2.040, Јован С. Поповић 1.680, Милан Боројевић 1.800, Јован Беловучић 1.200, Исмаил Едип 1.440, Хусеин Авни 540, Глигорије Ташковић 1.920, Фридрих Брунети 1.800 динара. Јован Ђуровић, економ, добијао је 840 динара а школски лекар 2.400 динара.¹⁶⁹⁸

Августа месеца Богдан Јанковић се вратио у Србију а на место директора био је постављен Коста Ковачевић, бивши директор српске гимназије у Битољу (редовну плату добијао је из гимназије у Ваљево). Нови наставници били су: Јеротије Топаловић¹⁶⁹⁹ и Владимир К. Петковић.¹⁷⁰⁰

¹⁶⁹⁵ АС, МИД ППО, 1901, ред 447, Солун, 10. фебруар 1901, 12. фебруар 1901.

¹⁶⁹⁶ АС, МИД ППО, 1901, ред 447, Солун, 14. март 1901.

¹⁶⁹⁷ АС, МИД ППО, 1901, ред 228, Солун, 9. јун 1901; Милан Трипковић, *Богдан Јанковић, професор и директор српске гимназије „Дом науке“ у Солуну (1897–1901)*, Историјски архив Ваљево, Гласник 31, 1997, 11.

¹⁶⁹⁸ АС, МИД ППО, 1900, ред 491, бм и бг.

¹⁶⁹⁹ Јеротије Топаловић, професор, директор, резервни пешадијски капетан (Брђани, 7. III 1870 – Маљен, 11. XI 1914). Матурирао је у Првој београдској гимназији 1888. године. Завршио је филозофију. Био је предавач у Смедеревској нижој гимназији (1895–1896), у Трећој гимназији у Београду (1894), професор лесковачке гимназије (1894–1898). Предавао је математику, геометрију и биологију у Крагујевачкој гимназији. Био је оснивач гимнастичког друштва у Крагујевцу. Наставник гимназије у Солуну од 1901. до 1905. када је премештен у битолску гимназију где је био директор (1905–1907). Више о њему у одељку: Српска мушка гимназија у Битољу.

¹⁷⁰⁰ Владимир К. Петковић, професор, ректор београдског универзитета (Бољевац, 19. јун 1873 – Београд, 21. мај 1935). Гимназију је завршио у Јагодини, Филозофски факултет Велике школе у Београду 1896. Усавршавао се у Бечу (1896) и Греноблу у Паризу (1909). Био је суплент гимназије у Неготину, Скопљу (1898/99 – 1900/01) и у Солуну (1901/2–1902/3). Професор гимназије у Крагујевцу (1903). Асистент на катедри за геологију и палеонтологију Велике школе изабран је 1905. Докторирао је 1908. Редовни професор геологије на

Пре почетка 1901/02. школске године управа гимназије позвала је ученике да се упишу у школу у периоду од 23. до 28. августа 1901. године. Апеловали су на ученике који су живели у интернату да понесу комплетну опрему која је подразумевала: једно бело ћебе прописане величине, четири постељине, четири пара гаћа и кошуља, шесторо чарапа и шест марамица, прибор за чишћење одела и обуће, огледало, четку, прибор за шивење, конач, иглу и дугмад (црна и бела).¹⁷⁰¹

Те године седми разред није био отворен како из финансијских разлога тако и због малог броја ученика који су завршили шести разред. Ученици који су завршили шести разред упућивани су на даље школовање у Српску гимназију у Цариград или на Војну академију у Београд. Директор Ковачевић је због лошег здравственог стања био на одсуству од децембра месеца до краја школске године.¹⁷⁰² Замењивао га је професор Драгомир Обрадовић. Предавали су: Стојан Капетановић хришћанску науку, Светозар Павић српски језик и књижевност, историју, Глигорије Хаџи Ташковић француски језик, Илија Лалевић латински и старословенки језик, Петар Јанковић народну историју, Јеротије Топаловић јестаственицу, цртање и краснопис.¹⁷⁰³ Због забране јавне прославе Дан Светога Саве протекао је без позивница, али веома лепо. Након службе у српској цркви, ученици су са професорима и грађанима у колони кренули пут школе. Иако без речи и песме, колона је изазивала заинтересованост шетача. У гимназији је било мало места да прими све присутне. Након религијског дела, отпевана је Хамидија. Гости су пажљиво саслушали дијалог: „Песимист и оптимист“ на француском језику а затим су ученици извели позоришни комад „Младост Доситеја Обрадовића“ који је наишао на велике похвале присутних. Извештај из Солуна *Цариградском гласнику* послао је Глигорије Хаџи Ташковић.¹⁷⁰⁴

Тројица ученика четвртог разреда напустила су гимназију и отишли на Хиландар са намером са одатле оду у Русију да наставе школовање. Нису успели, вратили су се у школу.¹⁷⁰⁵ Пред крај школске године школу је походио солунски валија и Рашид беј, просветни инспектор. Дочекали су их заступник директора Обрадовић и власник школе Стојан Капетановић. Обишли су све разреде, кухињу, спаваонице, болницу, трпезарију. Један ученик их је поздравио на турском језику а хор је отпевао химну султану и још једну песму на турском језику. Школу је посетио и гувернер Фехми паша који је хвалио рад школе. Један ученик га је на турском језику поздравио и захвалио се на пажњи.¹⁷⁰⁶

Филозофском факултету (1920), управник Геолошког завода (1924), декан Филозофског факултета 1924/5, ректор 1931/33. Основао је Геолошки институт. Дописни члан СКА (1922) и редовни од 1929. (Брана Јордановић, *Ректори Лицеја, Велике школе и Универзитета у Београду 1838–2005*, Београд, 2005).

¹⁷⁰¹ *Цариградски гласник*, 23. август 1901.

¹⁷⁰² *Просветни гласник*, 1906, бр. 9, 257.

¹⁷⁰³ АС, МИД ППО, ред 794, Солун, мај 1902.

¹⁷⁰⁴ *Цариградски гласник* 31. јануар 1902.

¹⁷⁰⁵ АС, МИД ППО, 1902, ред 793, Солун, 4. април 1902.

¹⁷⁰⁶ АС, МИД ППО, 1902, ред 794, Солун, 26. мај 1902; *Цариградски гласник*, 30. јун 1902.

Рад је текао уобичајено без већих проблема, школска година је почела 29. септембра. На седници професорског савета одлучено је да се редовна предавања у 4 разреду престану 31. маја, након чега следи течајни испит а са се предавања у осталим разредима заврше 11. јуна. Школска година је завршена читањем класификације 15. јуна 1902. године. Тога дана ученици су били у цркви на благодарењу. Свечаности су присуствовали валија, просветни инспектор, руски генерални конзул, дотадашњи Иларионов, румунски конзул Константинуеску и генерални конзул Краљевине Србије, Ђорђе Ненадовић. Свечаност је отпочела певањем химне. Драгомир Обрадовић је одржао пригодан говор о резултатима рада. Од 108 ученика разред је завршио 81 ученик а просечна оцена била је 3,5.¹⁷⁰⁷ Обрадовић је сматрао да овај проценат није тако добар и за то су били одговорни ученици из Србије, Црне Горе и Босне, који нису били добри ученици. Одличних и врло добрих у наукама је било 28, у цртању 5 и у певању 11. Ови ученици су добили као награду велики број књига (15 књига на француском језику био је поклон од „Француске алијансе“).¹⁷⁰⁸

Солунски вилајет је био склон земљотресима тако да је један потресао Солун 5. јула 1902. године. Јанковић, професор географије и народне историје у српској гимназији у Солуну, приликом земљотреса око Бешичког земљотреса написао је једну научну студију. Његова ученост и даровитост су изазвале дивљење у просветним круговима не само Османског царства већ и у европским круговима.¹⁷⁰⁹

Током лета ученици гимназије боравили су у Хиландару где се догодио инцидент: ученици Срби (турски поданици) су истукли два калуђера, бугараша и због тога су морали да се скривају од турских власти. Скривао их је српски конзул где год је мислио да су на сигурном, на крају је успео да их пошаље за Србију. Али турске власти су тражиле одговорне, питали су Стојана Капетановића где се ти ученици налазе – а он је одговорио да је њему познато да су они били гимназијалци „Дома науке“ али да сада не зна где се они налазе.¹⁷¹⁰ Тај инцидент је прошао без већих последица по школу.

Наставник Јован Вељић неко време није предавао у школи, поднео је оставку коју је министарство прихватило. Сукобио се са заступником директора Обрадовићем. Вељић је говорио о подвојености Шумадинаца и овамошњих Срба. Обрадовић ми је рекао: „жао ми је г. Вељићу, што силом стварате подвојеност које нема и ја ћу бит принуђен онда да с Вама писмено због тога разговарам“. Оптужио је Стојана Капетановића и свештеника Буквића да су га денунцирали код конзула да је он промакедонски расположен.¹⁷¹¹ Сукобио се и са конзулом Ненадовићем. Али, поново је био постављен за наставника од септембра 1903. али

¹⁷⁰⁷Ст. Зафировић, *Споменица четрдесетогодишњице...*, 34.

¹⁷⁰⁸*Цариградски гласник*, 20. јун 1902.

¹⁷⁰⁹*Цариградски гласник*, 9. август 1902.

¹⁷¹⁰АС, МИД ППО, 1902, ред 218, Солун, 15. септембар 1902.

¹⁷¹¹АС, МИД ППО, 1902, ред 218, Солун, 11. септембар 1902.

до јануара није могао да ступи у дужност. Доласком конзула Николића, упркос противљењу директора школе Обрадовића, Вељић је остао наставник али на расположењу.¹⁷¹²

Дотадашњи номинални власник Стојан Капетановић премештен је у Цариград за учитеља српске основне школе а нови власник постао је Никола Краљи, трговац, књижар.¹⁷¹³ Директор школе Ковачевић је био присутан неко време на почетку 1902/3. године и онда је отишао на лечење. Заступник директора био је Драгомир Обрадовић.¹⁷¹⁴ Из школе су отишли: Фридрих Брунети, Глигорије Хаџи Ташковић (добрио је одсуство) као и Петар Јанковић. Почетком године је пет наставника било мање него прошле школске године.¹⁷¹⁵

Настава је почела 14. октобра 1902, отворен је седми разред. Наставни план за седми разред предвиђао је предмете: српски, турски, француски, историју, физику, зоологију, математику, певање и музику. Било је уписано 125 ученика а годину је завршило 110 ученика. Ученици су пореклом били из: Солунског вилајета (55), Косовског (41), Битољског (14), Босне и Херцеговине (3), Србије (7), и из Црне Горе (8). Ученици су углавном били из сеоских и занатлијских кућа а мањи број из трговачких.¹⁷¹⁶

За нове наставнике постављени су: Аранђел Јотић,¹⁷¹⁷ дотадашњи суплент школе у Неготину, Ђорђе Стајић¹⁷¹⁸ и виши учитељ Јован Шантрић, бивши наставник Српске гимназије у Цариграду. Марта месеца из школе је отишао наставник Петар Јанковић који је наставио школовање у Берну.¹⁷¹⁹

На седници професорског савета савет је извршио поделу предмета по наставницима. Предавали су: Обрадовић математику, Павић, историју Срба, Лалевић, латински, српски, словенски, Топаловић, природне науке, математику, Миливоје Добросављевић, физика,

¹⁷¹²АС, МИД ППО, 1903, В/17, Солун, 29. јануар 1903.

¹⁷¹³Ст. Зафировић, *Споменица четрдесетогодишњице...*, 35—36.

¹⁷¹⁴Обрадовић није био задовољан платом, молио је да добије директорски додатак јер је готово две године вршио дужност директора без материјалне надокнаде. Констатовао је да као в.д. директор има трошкове које не би имао да је само наставник. По његовим речима: „на директора и његову кућу је сваки од наших раденика и пријатеља упућен, скопчан са много већим трошковима, него што бих их ја имао да нисам у положају директорском“. Конзул Ђ. Николић, који је проследио писмо сматрао је да је Обрадовић у праву и да је потребно дати му додатак у износу од 600 динара. Министарство се сагласило са тим и Обрадовић је добио додатак. (АС, МИД ППО, 1903, О/13, Солун, 13. мај 1903; Београд, 19. јун 1903).

¹⁷¹⁵АС, МИД ППО, 1902, ред 794, Солун, 15. август 1902.

¹⁷¹⁶Ст. Зафировић, *Споменица четрдесетогодишњице...*, 35.

¹⁷¹⁷Аранђел Јотић, професор, преводац (Неготин, 22. II 1869 – Алексинац, 18. IV 1928). Завршио је нижу гимназију у Неготину, матурирао је у Зајечару (1888), на Великој школи у Београду завршио је српски и француски језик (1888–1892). Био је суплент у ваљевској гимназији, потом у нишкој па у приватној неготинској. Био је суплент Српске гимназије у Солуну (1902–1907). Користио је одсуство ради полагања професорског испита који је положио 27. новембра 1903. Из Солуна је прешао у Битољ. Био је заступник директора гимназије (1907–1908) и директор (1908–1911), затим враћен је у Ниш за професора и директора женске гимназије (Више о њему у одељку: Српска гимназија у Битољу).

¹⁷¹⁸Ђорђе Стајић је предавао француски језик. Био је наставник у гимназији „Дом науке“ 1902–1904. и наставник српске гимназије у Битољу, хонорарни наставник у Београду 1908. Био је оснивач филијале Југословенског друштва за заштиту деце на Крфу 1917. Председник удружења Вила 1897. Као инспектор Министарства социјалне политике, социјални радник. Ангажовао се у Црвеном крсту, Друштву трезвености, у скаутизму. Преминуо је у Београду 18. новембра 1931. (*Босанска вила*, 1889/4, 1; *Бранково коло*, 1897, 256; Шематизам Србије 1908, 131; 1914, 86; *Политика*, 19. XI 1931, 5; Драгољуб Јовановић, *Људи, људи*, Београд 2005, 250–252).

¹⁷¹⁹А., *Петар Јанковић*, Наставник 1909, 166.

Влада Петковић математика, природне науке, Јован Шантрић француски, Хусеин Авни, турски, Исмаил Едиб, Боројевић цртање, Брунети певање, Јотић, српски језик, Стајић, француски, Света Марковић, математику и природне науке и у женској школи, Ученици седмог разреда добили су додатно два часа географије. Деловођа је био Добросављевић.¹⁷²⁰ Представници гимназије „Дом науке” присуствовали су сахрани скопског митрополита Фирмилијана Дражића.¹⁷²¹

Светосавска прослава 1903. године протекла је веома свечано. Окупила је ученике и ученице из основне школе, Српске гимназије и Више девојачке школе у Солуну. Присуствовали су Назми беј, директор политичког одељења Солунског вилајета, генералштабни пуковник, агент бугарске агенције агент руског поморског друштва, српски конзул Николић и чланови посланства.¹⁷²² Заступник директора Обрадовић одржао је прикладан говор о Светом Сави. Ученици су декламовали песме на српском, турском и француском језику. После заједничког ручка, ученици су веома успешно представили два Нушићева позоришна дела.¹⁷²³

Те године су бугарски ђаци показали интересовање према српским ученицима. Желели су да се научно надметају. У то време је и објављена расправа Јована Цвијића о Македонским словенима. Међусобно су расправљали и питању националности и покушај приближавања ученика је сасвим пропао.¹⁷²⁴

У Солуну је те године политичка ситуација била нестабилна. Наиме, Бугари су 30. априла 1903. запалили Отоманску банку. Заведен је преки суд а то је изазвало и разјареност турског становништва према хришћанима али то ипак није битно утицало на наставу у српским школама. Једино су наставници стрепели да Турци свој гнев не искале и на српску гимназију, посебно на интернат.¹⁷²⁵

Управа гимназије је преко *Цариградског гласника* обавестила родитеље оних ученика који нису платили школарину за друго полугође, да то учине до 13. марта, иначе ће бити принуђени да децу избаце из школе.¹⁷²⁶ Директор на одсуству, Коста Ф. Ковачевић преминуо је августа 1903. у Београду. У Цркви Светог Саве у Солуну одржан је парастос 30. августа. Осим наставника и ученика присуствовао је конзул Ђорђе Николић.¹⁷²⁷

У руском часопису објављен је чланак једног Руса о српској и бугарској гимназији у Солуну. „Српска мушка гимназија налази се у доста лепој и пространој згради. Сем учионица налазе се и канцеларије управника и наставника и кабинети физички,

¹⁷²⁰ АС, МИД ППО, 1902, ред 794, Солун, 27. септембар 1902.

¹⁷²¹ *Цариградски гласник*, 24. децембар 1903.

¹⁷²² АС, МИД ППО, 1903, П/128, Солун, 21. јануар 1903.

¹⁷²³ *Цариградски гласник*, 28. фебруар 1903.

¹⁷²⁴ Тома Смиљанић Брадина, наведено дело, фебруар 1930, 98.

¹⁷²⁵ Ст. Зафировић, *Споменица четрдесетогодишњице...*, 35.

¹⁷²⁶ *Цариградски гласник*, 21. фебруар 1903.

¹⁷²⁷ *Цариградски гласник*, 29. август 1903.

минеролошки, зоолошки, географски. Све је овде релативно добро намештено. У другој кући смештене су спаваће собе за 120 васпитаника, трпезарија, стан за васпитача, болница и кујна. Све је чисто. Има око 17 наставника и директор“. Док је о бугарској школи написао да је неугледна, да има 150 васпитаника али да је школа прљава. Женска бугарска гимназија је уредна и чиста као и српска. Професор Стајић га је пратио и у Бугарску школу.¹⁷²⁸

Те школске године, што је куриозитет, настава је протекла веома уредно у сваком погледу, наставници се нису смењивали, сви су били присутни. Како је у Солуну владало ванредно стање свечана класификација није била обављена. Школску годину је завршило 110 ученика. Ученици седмог разреда школу су завршили 23. маја, ученици четвртог разреда 28. маја а ученици осталих разреда 9. јуна.

Гимназија је по први пут организовала виши течајни испит. Седми разред је уписало 23 ученика (14 из Цариградске гимназије, 8 из Солуна и један је дошао из Србије). На испит је изашло 18 ученика а петнаесторици је призната зрелост. Најмлађи ученици били су рођени 1882. а најстарији 1885. године. Испит су полагали од 10. до 18. јуна. Полагали су писмени испит из српског језика са темом: „Страни упливи на српску књижевност и њихове последице“. Полагао се писмени језик и из страних језика (француског и турског језика), и то писмени и усмени, као и из математике, историје, географије, физике и јестаственице.¹⁷²⁹ Задати су преводи са српског језика на страни и обрнуто. Једино се латински језик није полагао, јер су многи ученици дошли из Цариградске гимназије,¹⁷³⁰ где се тај језик систематски није учио. Добијали су оне оцене које су имали на крају школске године из латинског језика. Ту одлуку је донео министар иностраних дела, која је важила само за ту годину.¹⁷³¹ Виши течајни испит полаган је по правилима која су послата из Београда априла 1903. Директор је за сваког од 15 ученика тачно знао да ли треба да наставе школовање или не, и да ли треба да постану благодјејанци или не.¹⁷³²

Аранђел Јотић је распуст искористио за припремање и полагање професорског испита. Тражио је одсуство до краја децембра. Професорски испит положио је 26. новембра 1903. године.¹⁷³³

За директора школе постављен је дотадашњи заступник Драгомир Обрадовић. Разредни и пријемни испити обављени су између 3. и 13. октобра. Призивање Светог духа било је 13. октобра а настава у школи школске 1903/4. почела је 14. октобра 1903, нешто касније од уобичајеног. Наставници: Владимир Петковић, Светолик Марковић и Фридрих Брунет вратили су се у Србију, Илија Лалевић је отишао у Пљевље где је постављен за

¹⁷²⁸Цариградски гласник, 25. август 1903.

¹⁷²⁹АС, МИД ППО, 1903, И 15, Солун, 3. јул 1903.

¹⁷³⁰Те године је Српска гимназија у Цариграду престала да ради.

¹⁷³¹АС, МИД ППО, 1903, О/3, Солун, 7. март 1903; Београд, 28. март 1903.

¹⁷³²АС, МИД ППО, 1903, И/15, Солун, 3. јул 1903.

¹⁷³³АС, МИД ППО, 1903, Ј/3, Београд, 14. новембар 1903.

директора гимназије. Постављени су нови наставници: прота Станоје Рашић за вероучитеља,¹⁷³⁴ Михаило Стојанчевић¹⁷³⁵ предавао је историју и географију, Јулиус Брож¹⁷³⁶ музику и певање (за кратко време постигао је сјајан успех, организовао је оркестар) и Јован Чолић.¹⁷³⁷ Предавало је 17 наставника. Васпитачи су били Ђорђе Стајић и Милош Стојанчевић. Економ школе био је Риста Ставрић који је говорио више језика и добро се сналазио на месту економа. Школски лекар био је др Маргарит.

Почетком године било је уписано 100 ученика, 5 ученика је дошло у току године, било је отпуштено 9 ученика а на крају године је било 96 ученика. У првом разреду 24, другом 15, трећем 14, четвртм 9, петом 16, седмом 17 ученика. Те године је био уписан мањи број ученика у односу на претходну годину, када је број ученика био повећан доласком цариградских ђака. Нестабилна политичка ситуација мало је уплашила родитеље. Највећи проценат деце био је из Солунског вилајета, 50 ученика, из Косовског 24 и из Битољског 19. Из Краљевине Србије, Кнежевине Црне Горе и Босне и Херцеговине по 4 ученика. Узраста су били од 10 до 22 године. По делатности њихових родитеља то су била највише земљорадничка деца 40, трговачка, 25, занатлијска 24, чиновничка 9, свештеничка и учитељска 7. У наставни план за шести разред уведен је старословенски језик.¹⁷³⁸

У току те године било је више земљотреса. У једном који је био јачег интензитета пао је зид на згради Српске гимназије и на лицу места страдао је Панајот Анастасијевић, ученик седмог разреда, а још двојица ученика су повређена. Гимназијска зграда је напукла.¹⁷³⁹ Поводом тога у сали Српске гимназије 29. маја 1904. одржан је велики хуманитарни концерт ученика гимназије. Сврха концерта била је материјална помоћ мајци Панајота Анастасијевића, погинулог ученика гимназије. Сала је била пуна, ученици су више

¹⁷³⁴ Цариградски гласник, 24. октобар 1903.

¹⁷³⁵ Михаило Стојанчевић из Крагујевца. Матурирао је у Мушкој гимназији у Крагујевцу 1891/92. Завршио је Велику школу у Београду 1892–1896. Био је професор у Крагујевцу (1898–1903, 1907–1914), у Солуну у „Дому науке“ (1903 – 1906). Предавао је историју, српски и латински језик. Био је власник листа *Полет*, који је излазио у Крагујевцу 1911. Политички је припадао самосталној радикалној странци. (Шематизам Србије, 1898–1912, 1914, *Споменица гимназије у Крагујевцу (1833–1933)*, Крагујевац 1986, 470, 505).

¹⁷³⁶ Милош Брож, композитор, хоровађа (Лхота, Моравска, 16. II 1860– Београд, 28. IV 1912). Пореклом је Чех, прешао је у православну веру. У Србији је био од 1894. Предавао је музику у Великом Градишту, Алексинцу и Београду. Школске 1902/3. био је наставник музике у Српској гимназији у Скопљу. Од 1903. до 1909. радио је у гимназији „Дом науке“ у Солуну. Био је професор гимназије у Ваљеву 1909–1911, када је разрешен од дужности. Под утиском Солуна за Светог Саву 1910. године, под његовим руководством оркестар је извео „Музичке слике из Солуна“. (Александар Васић, Брож, Милош, СБР 1, Нови Сад 2004; Здравко Ранковић, *Ваљевске гимназије 1869–2004*, Ваљево 2004, 63).

¹⁷³⁷ Јован Д. Чолић, професор, дипломата (Сенка, Грчка, 1873 – Београд, 22. децембар 1939). Завршио је Богословију у Призрену и Велику школу у Београду. Професорски испит положио је 1903. Предавао је у гимназији у Битољу (1898–1900), Солуну (1903–1907), у Јагодини (1910–1911) и Зајечару (1912–1914). После рата био је директор Треће гимназије у Београду. Од 1907. био је у Цариграду и радио као драгоман Српског посланства за црквена питања (Однос са Васељенском патријаршијом) био је уредник *Цариградског гласника* 1907. Говорио је грчки језик. Писао је уџбенике за латинки језик као и речник српско-латински. Преводио је са грчког (Анђео Влах, *Новац*, Београд 1899. Имао је сина Ђорђа. Дела: *Латинска читанка са коментаром (за пет, шести, седми разред гимназије)*, *Латинска читанка за више разреде гимназије*, *Речник латинско-српско-хрватски*, Београд 1936. (Шематизам Србије, 1910–1912; 1914, 73; *Политика*, 23. децембар 1939, 14).

¹⁷³⁸ Ст. Зафировић, *Споменица четрдесетогодишњице...*, 35.

¹⁷³⁹ Цариградски гласник, 2. април 1904.

од два сата свирали и певали, присуствовали су многи Солуњани без разлике у вери. Пре концерта директор Обрадовић се обратио присутнима пригодним говором захваливши им се пре свега на одазиву у своје и име Панајотове мајке. Прикупљена су значајна финансијска средства.¹⁷⁴⁰

На Савиндан, после службе у Цркви Светог Саве ученици и професори су са гостима отишли у Гимназију где је свештеник Рашић освештао водицу и преломио славски колач. Директор школе је поздравио присутне (српски генерални конзул Ђ. Николић, руски вице-конзул Петрајев, генерални конзул Италије, Минаца, генерални конзул Румуније, Константинеску), после краћег говора захвалио се султану Абдулу Хамиду, јер су међу присутнима били: у име валије, муариф мудир Рашид беј, Назни беј, Емин беј... Ученици су певали песме на српском, француском и турском језику. Приказане су представе: *Младост Доситеја Обрадовића* и *Шалџива игра* Косте Трифковића. Професори Стајић и Стојанчевић су се потрудили и успели у томе да ова прослава буде запамћена.¹⁷⁴¹

Ученици солунске гимназије на Дан Светог Марка 8. маја 1904. посетили су Ђевђелију.¹⁷⁴² По мишљењу директора, екскурзија је имала неоспорно велики успех по српски просветно-пропагандни рад. У пратњи су била 3 полицајца и 3 жандарма ради сигурности ученика и професора. Дочекали су их сви ученици Ђевђелијске казе (преко 250) и око 200 виђенијих грађана. Стигли су возом. У основној школи су доручковали, ђачки оркестар је свирао, ученици су певали. Дружење су наставили на једној ограђеној ливади. Посетили су их представници турске власти. Ученици су одржали концерт који је изазвао дивљење међу светом. Игранка је трајала до касно увече. У Солун су се вратили у 10 часова увече.¹⁷⁴³

Предавања су завршена 11. јуна, а за ученике четвртог и седмог разреда 27. маја, како би имали више времена да се припреме за нижи и виши течајни испит. Испити су били завршени 23. јуна. Два ученика су преминула а један је несрећним случајем погинуо. Ученици четвртог и седмог разреда су полагали годишње испите а други разреди нису, већ су по устројству гимназије прелазили су у више разреде по резултатима успеха. Нижи течајни испит је положило 6 ученика а виши течајни испит полагало је 14 ученика, 10 ученика је положило, три ученика су касније полагала, један је поновио годину.¹⁷⁴⁴ На испиту зрелости тема из српског језика била је „Путописи у нашој књижевности и његови представници“. Ове године је и солунска гимназија имала испитног ревизора који се веома похвално изразио о ученицима. То је био Живојин Ђорђевић, професор Велике школе. Сматрао је да је научна спрема наставника гимназије веома добра, да обрађају пажњу и на васпитање ученика. Био је задовољан и са редом који је био у пансиону, васпитаче је

¹⁷⁴⁰ Цариградски гласник, 28. мај 1904.

¹⁷⁴¹ Цариградски гласник, 27. јануар 1904.

¹⁷⁴² Цариградски гласник, 7. мај 1904.

¹⁷⁴³ АС, МИД ППО, 1904, ред 490, Солун, 2. април 1904.

¹⁷⁴⁴ Цариградски гласник, 25. јун 1904.

контролисао директор. Мада је констатовао да би за ученике било боље да су васпитачи стручна лица а не наставници школе и да би за пансион било боље да директор живи у пансиону. Није био превише задовољан национално патриотским васпитањем ученика, „није наишао на топли патриотизам и готовост, да се жртвују за нашу идеју, бар не у оваквој мери, у каквој је то очекивао.“ Констатовао је да има мало српских књига. О самом испиту се изразио веома похвално. Предлагао је да се оснује Просветни одбор који би бринуо о материјалним потребама. Био је задовољан исхраном и оделом ученика, као и ангажовањем директора школе. Сматрао је да је физичко васпитање неопходно. Закључио је да је та школа била једна од најбољих у Солуну.¹⁷⁴⁵

За потребе гимназије набављена су наставна средства за све наставне области и књиге за наставничку библиотеку.¹⁷⁴⁶ Директор Обрадовић је сматрао да је гимназија доста добро снабдевена училима и кабинетима. Био је формиран ђачки оркестар, мада је била оскудица у музичким инструментима али су те године набављени инструменти који су били плаћени 1.000 динара.

Већ пет година је гимназија била у истим зградама, зграда за становање је била адекватна али она у којој су биле учионице није била прикладна, али нису могли да нађу бољу. На крају извештаја Драгомир Обрадовић говорио је о раду ван школе и при том је нагласио: „Знајући да задатак наш није искључиво у томе да научно образујемо и васпитамо децу из ових крајева већ да и код народа будимо и јачамо националну свест да га на себе јаче вежемо као и да се пред овдашњим светом, у коме је културна Европа доста заступљена, представимо као прави културни радници“. Зато су организовали излете, концерте, културне активности...¹⁷⁴⁷

Директор је био задовољан начином на који је школа те године била финансирана, новац је стигао на време па је зимницу могао благовремено да набави. Посебно је истакао да су односи наставника били добри: „Редак је случај примерне слоге међу наставницима ове гимназије, која се нема сумње рефлектује и на сам успех нашег просветно-пропагандног рада у толикој мери да се на ову установу и од стране туђинаца и правичних нам противника указује с правом као на беспрекорну установу која може послужити за углед у сваком погледу и њима самима.“¹⁷⁴⁸

Управа школе је преко *Цариградског гласника* позвала ученике који желе да се упишу у Гимназију да то учине у времену од 13. до 18. септембра. Било је планирано да се пријемни, разредни и поновни испит одрже у времену од 18. до 23. септембра а да редовна предавања почну 23. септембра. Пуна годишња школарина износила је 15 а за полублагодејанце седам и по лира. Половина износа плаћала се одмах по упису. Сваки

¹⁷⁴⁵ АС, МИД ППО, 1904, ред 1568, Београд, 15. јун 1904.

¹⁷⁴⁶ АС, МИД ППО, 1905, ред 797, Солун, 21. јун 1905.

¹⁷⁴⁷ АС, МИД ППО, 1904, ред 1568, Солун, 9. јул 1904.

¹⁷⁴⁸ АС, МИД ППО, 1904, ред 1568, Солун, 9. јул 1904.

ученик плаћао је један черек сребрне мецидије на име уписа. Ученици су били дужни да понесу са собом гардеробу и постељину.¹⁷⁴⁹

Редовна предавања почела су 28. септембра 1904. године, али ни до тада нису сви ученици стигли у Завод. Дан пре тога било је призивање Светог духа у Цркви Светог Саве. Прва седница професорског савета одржана је 19. септембра. Пријемни испити били су одржани 24. септембра. Било је уписано 116 ученика, касније је дошло још 4 ученика. Било је у првом разреду 21, другом 27, трећем 16, четвртм 15, петом 14, шестом 14, седмом 9. У пети разред су дошли ученици из гимназија у Битољу и Скопљу. Ученици су пореклом или из Солунског вилајета, из каза: Солунске (3), Воденске (14), Ђевђелијске (12), Јенице Вардар (7), Кукушке (4), Дојранске (10) и Одеске (1); из Косовског вилајета (31); из Битољског вилајета (15). Са територије Османског царства било је уписано 97 ученика. Из Босне (1), Краљевине Србије (6) и Кнежевине Црне Горе (5).

Наставу је држало 17 наставника. За нове наставнике постављени су: Божидар Валовић¹⁷⁵⁰ и Михаило Питовић¹⁷⁵¹ а из школе је на одсуство отишао Ђорђе Стајић. На професорској седници је извршена подела предмета, наставници су осим просветне функције имали и друга важна задужења. Тако је директор Обрадовић предавао математику а био је и члан Одбора Цркве Светог Саве; Аранђел Јотић српски и старословенски језик, био је и библиотекар; Божидар Валовић минерологију и географију и био је васпитач; Глигорије Ташковић¹⁷⁵² француски и српски језик, био је председник дружине „Дојчин“; Исмаил Едип турски језик; Јеротије Топаловић зоологију, ботанику и географију; Јован Вељић француски језик; Јован Чолић латински језик, био је разредни старешина; Јован Шантрић турски језик; Милан Боројевић цртање и лепо писање; Миливоје Добросављевић физику, математику и хемију, био је и разредни старешина; Милош Јулиус Брож музику; Михаило Питовић математику и био је разредни старешина; Михаило Стојанчевић географију, историју и српски језик, био је васпитач и разредни старешина; Светозар Павић историју и српски језик, био је разредни старешина; Станоје Рашић веронауку и вршио је дужност свештеника; Хусеин Авни предавао је турски језик.

Гимназија је те школске године обележила један важан јубилеј: прослављена је стогодишњица од почетка Првог српског устанка, новембра месеца. Представљен је позоришни комад „Кнез Иво од Семберије“. Певане су и рецитоване родољубиве песме у

¹⁷⁴⁹Цариградски гласник, 4. фебруар 1904.

¹⁷⁵⁰Божидар Валовић завршио је Велику школу у Београду где је и био асистент. Био је наставник у Солуну (1904–1909) и у Скопљу (1909–1912). Професорски испит положио је 1906. Погинуо је на Брегалници 1913.

¹⁷⁵¹Михаило Питовић, дотадашњи директор гимназије у Битољу. Од априла 1904. до 1910. био је у Солуну, где је био и надзорник основних школа.

¹⁷⁵²Ташковић је био две године на одсуству, студирао је у Паризу.

којима се глорификовао овај догађај.¹⁷⁵³ Владимир Љотић је поново постављен на место конзула. Дотадашњи вршилац дужности Панта Гавриловић отпутовао је за Битољ.¹⁷⁵⁴

Прослава Светог Саве започела је уобичајено у Цркви Светог Саве где су ученици Гимназије одговарали на јектенија. Прота Станоје Рашић је након богослужења изговорио једну поучну беседу. Свечаност је настављена у Гимназији која је за ту прилику била свечано уређена. Говор је одржао Обрадовић, директор школе, након тога ученици су приступили извођењу концертног дела који се састојао из разноврсних песама за мешовити хор и оркестар. У паузама су се декламовали стихови на српском, турском и француском језику. Јотић, професор, беседио је о значају Светог Саве. Под управом наставника Брожа ученици су отпевали химну „Хамидију“. Веома складно је отпевана Химна Светом Сави, Мокрањчева „Пета руковет“, Маринковићев „Повратак“, Сметанин „Хор сељана“, Вагнерова „Химна брака“. Број је представио своју нову композицију Музичке слике из Солуна. Свечаности је присуствовао српски конзул Љотић са особљем, Реуф паша са ађутантима, руски конзул и многе угледне личности солунског грађанства...¹⁷⁵⁵ Програм је био одштампан на француском језику и на списку је било, осим религиозног дела и говора директора 14 нумера.¹⁷⁵⁶

Јануара 1905. ковчег са посмртним остацима скопског митрополита Севастијана из Цариграда је ишао преко Солуна у Скопље. На солунској станици последњу почаст одали су му наставници и наставнице ученици и ученице женске и мушке гимназије. Ковчег је целе ноћи био у Солуну, певале су се молитве а ученици су сутрадан, пред полазак за Скопље, отпевали жалосну песму.¹⁷⁵⁷

Школска година завршена је 23. јуна а четврти и седми разред 28. маја. Ученици који нису полагали испите су одмах након завршене наставе послати кући.¹⁷⁵⁸ Нижи течајни испит полагао се од 7. јуна до 17. јуна, а виши од 14. до 22. јуна. Виши течајни испит положило је 11 ученика.¹⁷⁵⁹ Из испита зрелости полагао се писмени из српског са темом: „Романтизам у српској књижевности, његови представници и судбина му“. Такође се полагао и писмени испит из турског и француског језика и математике, а усмени 21. и 22. јуна.¹⁷⁶⁰ На крају школске године било је у првом разреду 21 ученик, другом 25, трећем 16, четвртном 14, петом 11, шестом 13, седмом 9, укупно 109 ученика. Годину је завршило 79 ученика. Први разред завршило је 14, други 18, трећи 6, четврти 11, пети 8, шести 13, седми 9. Четири

¹⁷⁵³ АС, МИД ППО, 1905, ред 975, Солун, 21. јун 1905.

¹⁷⁵⁴ Цариградски гласник, 10. септембар 1904.

¹⁷⁵⁵ Цариградски гласник, 4. фебруар 1905.

¹⁷⁵⁶ АС, МИД ППО, 1905, ред 170, Солун, 17. јануар 1905.

¹⁷⁵⁷ Цариградски гласник, 11. фебруар 1905.

¹⁷⁵⁸ АС, МИД ППО, 1905, ред 797, Солун, 9. мај 1905.

¹⁷⁵⁹ Ст. Зафировић, *Споменица четрдесетогодишњице...*, 36.

¹⁷⁶⁰ Цариградски гласник, 27. мај 1905.

ученика су понављала разред а 26 ученика су полагали испите.¹⁷⁶¹ Министарство је преко конзула апеловало да наставници током распуста остану у Солуну како би развијали српску мисао и на неки начин преко своје пропаганде успевали да број ученика у гимназији буде већи него до тада.¹⁷⁶²

Школска 1905/6. година почела је нешто касније, 28. септембра, због оправке школске зграде. Те године су стигли нови наставници: Светозар Томић¹⁷⁶³ и Тодор Боровњак.¹⁷⁶⁴

Професори гимназије су новом скопском митрополиту Вићентију указали велику част и, кад је на путу ка Скопљу, прошао кроз Солун (децембра 1905) испратили су га до Ђењеђелије а поједини наставници (Светозар Павић, Светозар Томић и Јован Шантрић) испратили су га и до Скопља.¹⁷⁶⁵ Директор Обрадовић је поводом отварања универзитета у Београду послао честитке у име колегијума Српске гимназије у Солуну.¹⁷⁶⁶

Савиндан је прослављен у присуство много света. Било је богослужењем у Цркви Свети Сава, водоосвештење и резање колача у гимназији. Било је присутно много света. Директор је говорио о значају прославе и поздравио је присутне. Ученици су свирали и певали под хоровађством професора Брожа. Ученици су и декламовали песме, две на српском, једну на турском и једну на француском. После подне је прослава била ђачка и народна. Професор Томић је говорио о обичајима српског народа који су својствени само Србима, ученици су представили позоришни комад „Два цванцика“ од Милована Глишића. Сви су били почашћени а игранка је настављена до касно у ноћ.¹⁷⁶⁷

Гимназија „Дом науке“ свечано је прославила Ускрс. Из Врања су стигли гости у Солун где су их дочекали између осталих и директор школе Обрадовић и професори. Трећег дана Ускрса била је игранка у Заводу. Свирао је оркестар наставника Брожа.¹⁷⁶⁸

Директор Обрадовић није био задовољан владањем ученика ове школске године. Наиме, нови ученици који су дошли из Српске гимназије у Пљеваљима, у којој није било интерната, негативно су утицали на ученике „Дома науке“. Школа је ове године добила нове дневнике, исте као дневници у гимназијама у Краљевини Србији и ђачке књижице са

¹⁷⁶¹ АС, МИД ППО, 1905, ред 975, Солун, 21. јун 1905.

¹⁷⁶² АС, МИД ППО, 1905, ред 797, Солун, 4. мај 1905.

¹⁷⁶³ Светозар Томић био је професор (1898–1903) и заступник директора гимназије у Скопљу (1903–1904), и Битољу (1904–1905). Професор у Солуну био је једне школске године (1905–1906).

¹⁷⁶⁴ Тодор Боровњак, професор, писац (Брезна, Горњи Милановац, око 1876 – Горњи Милановац 21. XII 1963). Завршио је у Чачку седми разред гимназије, француски и српски језик на Великој школи у Београду и француски језик на Сорбони. Радио је као просветни радник у Горњем Милановцу 1924–1926, Пљеваљима (1902–1905), професор у солунској гимназији био је 1905–1906, Пожаревцу 1907–1908. Учесник је ратова (1912–1918). У француској је био професор гимназије у селу Вирвији код Гренобла. Бавио се друштвеним, политичким и књижевним радом. Дела: *Милорад Драшковић*, Београд 1922; *Милорад Драшковић: О десетогодишњици од његове смрти*, Горњи Милановац 1931; *Југословенска мисао. Знано вољено*, Београд 1936. (Татјана Пивнички Дринић, *Боровњак, Тодор*, СБР 1, Нови Сад 2004).

¹⁷⁶⁵ *Цариградски гласник*, 3. јануар 1906.

¹⁷⁶⁶ *Споменица о отварању универзитета*, Београд 1906, 62.

¹⁷⁶⁷ *Цариградски гласник*, 27. јануар 1906.

¹⁷⁶⁸ *Цариградски гласник*, 21. април 1906.

одштампаним правилима о понашању, владању и унутрашњем реду у интернату, сличне књижицама из Србије. Ове године прописан је нови унутрашњи ред у интернату.¹⁷⁶⁹

Распоред часова школске 1905/6. године¹⁷⁷⁰

	I	II	III	IV	V	VI	VII
Понедељак	турски	Ботаника	Српски	математика	Латински	француски	српски
	зоологија	Турски	Француски	турски	Српски	физика	латински
	нотно певање	нот. Певање	Физика	француски	старословенски	турски	историја
	математика	Француски	математика	српски	Историја	ботаника	хор
	српски	математика	Историја	хемија	Алгебра	латински	математика
				Италијански	италијански	турски	
Уторак	француски	Српски	математика	веронаука	Латински	српски	физика
	српски	Турски	Српски	математика	Минерологија	француски	латински
	нот. певање	нот. Певање	Турски	географија	Историја	математика	француски
	математика	Писање	Веронаука	француски	Цртање	турски	турски
	веронаука	математика	Географија	хемија	Турски	историја	математика
		Италијански	италијански				српски
Среда	српски	Веронаука	Француски	турски	Латински	математика	физика
	зоологија	Српски	Физика	веронаука	Алгебра	латински	француски
	географија	Цртање	Историја	математика	старословенски	физика	зоологија
	цртање	Цртање	Турски	француски	Геометрија	француски	историја
	математика	Геометрија	Географија	српски	Историја	историја	математика
турски	математика		хемија	Француски	старословенски	латински	
Четвртак	српски	Турски	Српски	француски	Турски	математика	француски
	француски	Ботаника	Турски	математика	Француски	српски	историја
	географија	Српски	математика	италијански	Цртање	ботаника	српски
	писање	Француски		цртање	Турски	историја	зоологија
Петак	српски	Српски	Веронаука	турски	Алгебра	физика	математика
	француски	Веронаука	математика	историја	Српски	српски	турски
	писање	Француски	Историја	цртање	Француски	турски	латински
	турски	Географија	Француски	веронаука	Историја	хор	хор
	веронаука	Турски	Италијански	српски	Геометрија	математика	српски
			италијански		латински	физика	
Субота	математика	Српски	Турски	географија	Латински	француски	турски
	турски	математика	Француски	турски	Српски	ботаника	латински
	цртање	Француски	Цртање	историја	Турски	латински	зоологија
	српски	Географија	Цртање	српски	Минерологија	турски	историја
	географија	Певање	Српски		Италијански	италијански	физика
		Физика		Француски	историја	француски	

¹⁷⁶⁹ Ст. Зафировић, *Споменица четрдесетогодишњице...*, 36–38.

¹⁷⁷⁰ АС, МИД ППО, 1906, ред 1486, Солун, 10. октобар 1906.

Ову школску годину завршило је 125 ученика. У интернату је било 115 ученика. Нижи течајни испит полагао се од 13. до 19. јуна и положило га је 8 ученика. Од 11 ученика седмог разреда сви су завршили разред али је један ученик одустао од вишег течајног испита који је одржан од 13. до 20. јуна, што значи да је десеторо ученика положило испит. Испит зрелости полагао је: српског језика, турског језика, латинског језика, историје и географије, математике. Из физика и јестаственице оцене су добили по годишњем резултату. Сведочанства које су добили била је исписана на ћирилици и на турском језику.¹⁷⁷¹

Изасланик српских власти на испитима био је Петар С. Павловић,¹⁷⁷² професор и привремени управник Музеја српске земље. Из Павловићевог извештаја примећује се да је он био веома задовољан успехом и знањем ученика. Сматрао је да су ученици одлично знање постигли из француског језика, географије и српске историје. Констатовоао је да је управа гимназије, одлично радила, посебно директор школе али и наставници.¹⁷⁷³

Наставнички колегијум је помишљао да би можда било сврсисходније да се гимназија претвори у трговачку школу, зато што је број школованих гимназијалаца већ тада задовољио тадашње потребе. Августа месеца заступник директора био је Добросављевић. Обрадовић је био у Београду, остао је дуже него што је планирао „стога да расправим питање о опстанку наше више гимназије“ како је у писму саопштио Михаилу Ристићу. Констатовоао је: „успео сам је задржати бар за ову годину а шта ће доцније бити не знам“. Жали се да није успо да задржи све колеге „јер се категорично тражило да многи оду из Солуна“.¹⁷⁷⁴

Управа гимназије је преко *Цариградског гласника* објавила да редовна школска 1906/7. година почиње 24. септембра. Сви ученици који су желели да се пријаве за школу морали су то учинити од 14. до 19. септембра. Пријемни и разредни испити били су од 18. до 23. септембра.¹⁷⁷⁵ Министарство иностраних дела се обратило управи гимназије „Дом науке“ са питањем колико ученика, који би се сами финасирали, може да упути у солунску гимназију. Управа Гимназије је одговорила да не може ни једног, јер је већ било довољно ученика из Србије.¹⁷⁷⁶

Из школе су отишли следећи наставници: Светозар Павић, Миливоје Добросављевић, Светозар Томић, Тодор Боровњак, Михаило Питовић и Јован Шантрић. Постављено је пет нових наставника: Михаило Лукић,¹⁷⁷⁷ Риста Карликовић,¹⁷⁷⁸ Глигорије Елезовић,¹⁷⁷⁹ Димитрије Дохчевић¹⁷⁸⁰ и Самуило Пандиловић.¹⁷⁸¹

¹⁷⁷¹ АС, Varia, 1834, Солун, 8. јун 1906.

¹⁷⁷² Петар С. Павловић, палеонтолог, академик директор Музеја српске земље (Пожаревац, 1864 – Београд, 1938).

¹⁷⁷³ Ст. Зафировић, *Споменица четрдесетогодишњице...*, 36–37.

¹⁷⁷⁴ АСАНУ, МР, 14243/4905, Солун, 26. октобар 1906.

¹⁷⁷⁵ *Цариградски гласник*, 18. август 1906.

¹⁷⁷⁶ АС, МИД ППО, 1906, ред 199, Београд, 19. август 1906, Солун, 1. септембар 1906.

¹⁷⁷⁷ Михаило Лукић, професор (Крагујевац, 2. I 1877 – Београд, 16. I 1933). Основну школу и гимназију завршио је у месту рођења, а Филозофски факултет, математичко-физички одсек, у Београду. Радио је као просветни радник у Првој београдској гимназији, гимназијама у Ужицу, Јагодини и Крагујевцу (1909–1912). Радио је на

Професорски савет је на седници 20. октобра извршио поделу предмета по наставницима: директор Драгомир Обрадовић је предавао математику, професор Аранђел Јотић предавао је српски и старословенски језик, суплент Божидар Валовић предавао је зоологију, ботанику, хемију, минерологију са геологијом и географију, суплент Глигорије Елезовић предавао је српски језик, старословенски језик и француски језик, суплент Димитрије Дохчевић предавао је историју, учитељ Ђузепе Бармиоло предавао је италијански језик, учитељ Исмаил Едип предавао је турски језик, наставник Јован Вељић предавао је француски језик, професор Јован Чолић предавао је латински језик и општу историју, професор Михаило Лукић предавао је физику и математику, Милан Боројевић, учитељ Милош Јулиус Брож предавао је певање и музику, суплент Риста Карликовић предавао је математику, суплент Самуило Пандиловић предавао је географију и француски језик и протојереј Станоје Рашић предавао је веронауку. Учитељ турског језика није био у могућности да предаје турски језик у свим разредима и зато је директор Обрадовић одлучио да за наставника постави Али Кемал, драгоман српског конзулата који је предавао турски језик у првом, другом и трећем разреду. То је била добра идеја јер је он знао српски језик а раније је и предавао у школи.

Седам разреда гимназије похађало је 142 ученика. Те године повећан је број часова турског језика у четвртном и седмом разреду са три на четири часа недељно.

оснивању Соколских друштава. За време Првог светског рата у Француској је предавао српским ђацима. Био је професор гимназија у Београду (1919–1923), професор Војне академије од 1923. Пензионисан је 1931. Одликован је и Орденом Св. Саве V, IV и III реда и Златном медаљом за ревносну службу. (Шематизам Србије, 1904–1912, 1914; *Политика*, 17. I 1933, 7).

¹⁷⁷⁸Риста Карликовић, професор, математичар, директор (Косинац, Грчка, 1878 – Београд, 23. III 1947). Први разред гимназије похађао је у Српској гимназији у Цариграду (1893). Завршио је гимназију у Нишу а Природно-математички одсек Велике школе у Београду (1902–1906). Био је суплент гимназије у Битољу (1906), Солуну (1906–1910), професор у Скопљу (1910–1913), директор школе у Тетову (1913), професор Српске гимназије у Болијеу и Ници (1917). Професорски испит је положио 1910. Радио је као професор и директор у Крушевцу и Београду. Био је један од оснивача соколске организације у Крушевцу. Писао је радове и уџбенике из алгебре. (АС, МИД ППО, 1906, ред 210, Битољ, 11. октобар 1906; *Политика*, 26. март 1947, 8; *Сто година гимназије у Крушевцу*, Крушевац 1965, 176; Маја Николова, *Школовање...*, 51, 178).

¹⁷⁷⁹Глигорије Елезовић, филолог, преводилац, историчар (Вучитрн, 18. I 1879 – Београд, 17. X 1960). Гимназију Дом науке је уписао 1894. у Солуну, а завршио је у Цариграду 1901, Велику школу у Београду (1901–1905). Професорски испит положио је 1907. Радио је као суплент гимназије у Пљевљу (1905), Солуну (1905–1907) у Скопљу (1907–1914). Краће време предавао је у призренској богословији (1914) а 1915. са супругом прешао у ваљевску гимназију. Исте године постао је професор Учитељске школе у Скопљу а доцније и њен управник (1928). Као један од најугледнијих национално-просветних радника на простору Старе Србије и Македоније у доба младотурака изабран је у привремени централни одбор отоманских Срба (1908) и за секретара Народне скупштине отоманских Срба (1909). Део живота посветио је превођењу турских историјских извора. Његова библиографија броји 147 јединица. Био је дописни члан САНУ од 1946. Одликован је Орденом светог Саве IV степена. (Архив САНУ, Досијеи академика, фасцикла бр. 47; више о њему: Љиљана Чолић, *Глигорије Елезовић, просветитељ на размеђи цивилизације*, Приштина 1999).

¹⁷⁸⁰Димитрије Дохчевић, професор рођен у Крушеву, 1879. године. Завршио је седморазредну гимназију у Српској гимназији у Скопљу (1901), с тим да је пети разред завршио у Гимназији у Солуну. Студирао је Велику школу у Београду (1902–1906). Наставник гимназије „Дом науке“ био је (1906–1909). Говорио је грчки, француски и турски. Држао је матурски течај за борце у Солуну, Зејтинлику. (АС, МИД ППО, 1903, П/128, Солун, 1903).

¹⁷⁸¹Самуило Пандиловић (Селце код Битоља, 28. марта 1881–Селце 25. јун 1909). Завршио је српску гимназију и виши течајни испит у Цариграду (1901) и Велику школу у Београду (1901–1905). Био је суплент гимназије у Солуну (1906–1909). (*Цариградски гласник*, 17. јул 1909).

Као последица појачаних економских веза Италије и Србије за време Царинског рата уведен је италијански језик као факултативан од 3 до 6 разреда. Сви ученици су га учили јер је био уписан у школске уписнице. Предавао га је наставник Ђузепе Бармиоли који је тај језик предавао на старомодан начин. Само они ученици који су имали јаку вољу да га науче, они су га и научили, иначе су ученици били преоптерећени учењем других страних језика. Наставника је плаћао италијански конзулат.

Наставници су примали плату или додатак: Драгомир Обрадовић 2.400, Али Кемал 600, Аранђел Јотић 3.000, Божидар Валовић 2.400, Глигорије Елезовић 1.500, Димитрије Дохчевић 1.500, Исмаил Едип 1.440, Јован Вељић 3.000, Јован Чолић 3.000, Михаило Лукић 3.600, Милан Боројевић 2.040, Милош Јулиус Брож 3.600, Риста Карликовић 1.500, Самуило Пандиловић 1.500, Станоје Рашић 2.400. Укупно 34.680 динара на плате и додатке. За годину дан било је потрошено на издржавање мушког пансиона 30.000 а школског лекара су плаћали 2.400 динара.

Фонд часова турског језика се повећао услед недовољног знања ученика из тог предмета. Да би оптерећеним ученицима мало олакшали, смањили су број часова из математике у 6. и 7. разреду са пет на четири и из француског језика у 5. и 6. разреду са 5 на четири; из географије у 4 разреду од 3 на 2 из историје словенског језика у 6. разреду од 2 на један. Управа је сматрала да смањењем броја часова из појединих предмета настава неће трпети а ученицима ће бити олакшано учење.¹⁷⁸²

Управа солунске гимназије је преко *Цариградског гласника* објавила да припрема светосавску прославу. На позив директора Драгомира Обрадовића у Солун је стигло београдско Универзитетско певачко друштво „Обилић“. С њима је дошао и Љуба Јовановић, професор универзитета и потпредседник Народне скупштине.¹⁷⁸³ После службе у цркви одржана је свечаност у гимназији где је певао хор Обилић. Увече је била приређена прослава у хотелу „Олимпији“. Међу присутним официрама био је Кемал Ататурк. Осим српских песама отпевана је „Хамидија“, „Мекам“, „Турска руковет“ Стевана Мокраћца.¹⁷⁸⁴ Позвани су Срби Солуњани на концерт са игранком. Били су присутни конзули Русије, Грчке, Италија, представници јеврејске заједнице као и многобројни Турци. Хоровођа је био Станислав Бинички. Приход је био намењен сиромашним ученицима. Цена улаза била је 50 гроша и 30 гроша за чланове породице. Само су позвани могли бити присутни. Програм концерта био је импресиван, поред 60 чланова Београдског друштва учествовали су и ученици и ученице гимназија. Овај концерт је подигао углед Србима.¹⁷⁸⁵

¹⁷⁸² АС, МИД ППО, 1901, ред 1486, 10. октобар 1906.

¹⁷⁸³ *Цариградски гласник*, 19. јануар 1907.

¹⁷⁸⁴ *Академско певачко друштво Обилић, 1884–1941*, приредили: Боро Мајданац и Милена Радојчић, Београд 2005, 71.

¹⁷⁸⁵ АС, МИД ППО, 1907, ред 157, Солун, 15. јануар 1907; *Цариградски гласник*, 12. јануар 1907.

Почетком школске године било је 142 ученика, 125 интерних и 17 екстерних. У првом разреду 27, у другом 20, у трећем 20, у четвртном 21, у петом 21 у шестом 22 и у седмом 11 ученика. Предавања су завршена маја месеца. Виши течајни испит положило је 11 ученика. На крају школске године било је 133 ученика, 116 интерних и 17 екстерних.¹⁷⁸⁶

Директор Обрадовић је тражио повећање средстава за потребе гимназије јер дотадашња сума од 30.000 динара није била довољна јер је инфлација била у порасту. За кирију школске зграде и пансионата било је потребно 5.980 динара, за одело ученика 4.000 динара за обућу 1.173 а на послугу је било потрошено 2.400 динара, што је укупно износило 13.553 динара. Ако школа не добије повећање буџета за две хиљаде, опстанак школе ће бити доведен у питање, сматрао је Обрадовић.¹⁷⁸⁷

Директор школе је конзулу Љотићу поднео предлог за зидање гимназијске зграде. Љотић је сматрао да је то врло исплативо јер се не би плаћале велике кирије а замљиште за школу је већ постојало. Љотић је том приликом министру иностраних дела Пашићу предлагао и да се оснује трговачка школа у Солуну.¹⁷⁸⁸

Матуранти гимназије уз помоћ управе и другова приђују концерт 7. маја у корист свог путовања у Дубровник на општи састанак југословенских матураната. Турска власт није благонаклоно гледала на ову идеју и зато је сврха одржавања концерта вешто скривана. Занимљив је програм песама, мешавина турских песама, српских националних (*Што ћутиш, ћутиш, тужни Србине*) а све у извођењу мушког хора и Српског солунског певачког друштва.¹⁷⁸⁹

У Солуну је отворен Правни факултет на турском језику, који је почео са радом 14. октобра 1907. године. Пријавило се 16 Срба а примљено је 9. Ти српски студенти су углавном завршили гимназије на турском језику у Солуну.¹⁷⁹⁰

Српски конзул Љотић у писму маја 1907. Министарству иностраних дела дао је своје виђење просвете у Османском царству. Констатовоао је да је поред Учитељске школе у Скопљу и богословије у Призрену, учитељски кадар почела је давати и српска гимназија „Дом науке“. Он је сматрао да су српске средње и стручне школе најнерационалније распоређене и да Срби немају ниједну школу која би спремала самосталне раднике да после школовања не би од државе Србије очекивали да и даље брине о њима. Залагао се да се што пре смањи продукција учитељских кадрова и предлагао је да гимназију у Солуну преобрате у трговачку школу и молио је да се благовремено уреди реорганизација средње и стручне школе у Царству. Предлагао је да десетак учитеља, који су завршили гимназију у Солуну,

¹⁷⁸⁶ АС, МИД ППО, 1908, ред 533, Солун, 27. фебруар 1908.

¹⁷⁸⁷ АС, МИД ППО, 1908, ред 532, Солун, 13. април 1907.

¹⁷⁸⁸ *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 2, св. 3/1, приредили: Љиљана Алексић Пејковић и Живота Анић, Београд, 2008, 323–324.

¹⁷⁸⁹ АС, *Varia*, 222, Солун, 17. април 1907.

¹⁷⁹⁰ *Цариградски гласник*, 23. мај 1908.

запосле као учитеље у Србији. Из два разлога, први да не буду, беспослени и да се стално обраћају конзулату за посао, а друго, да би се у Србији додатно србизирали и постали спона између Србије и крајева у Османском царству. На тај начин била би отклоњена и „његова срамота“ и штета на рачун српске пропаганде.¹⁷⁹¹

Током лета 1907. године одржана је трећа директорска конференција на којој се разматрало питање да се у Солуну оснује трговинска школа али се дошло до закључка да то није потребно, узевши у обзир недовољно разгранату трговину српских крајева у Турској.¹⁷⁹²

Директор Обрадовић је у свом годишњем извештају констатовао да би било корисно да се из гимназије „Дом науке“ изабере око 10 ученика који би се, као питомци Министарства иностраних дела, упутили у турску идадију у Солун. Међу Србима у Османском царству постојала је велика потреба за школованим људима који би добро говорили турски језик и могли би да се употребе како у турској администрацији тако и за универзитет. Обрадовић је подсетио да у том тренутку није било спремних људи које би се могли препоручити за турску службу. Када би се у турским идадијама примили Срби, могло би се тражити да се у тим школама предаје српски језик. Предлагао је „да се ради подмиривања потребе у спремним младићима за трговачки позив оснује једна трговачка школа и да би Солун био веома подесно место за то“. Што се гимназије „Дом науке“ тиче, директор је сматрао: „Да Вишу гимназију ни у ком случају не би требало укидати из ових разлога: што та школа даје младиће, који имају да ступају на универзитет и да се што бољом спремом наоружају. Људе јаче интелигенције из Старе Србије и Македоније ми данас имамо у врло малом броју. За случај да се питање румелијских вилајета реши у облику аутономне области, настаје питање шта ћемо моћи бацити на супрот јаке фаланге интелигентних људи, који ће за тај случај моћи дати Бугарска и Грчка. Ми се не смемо плашити супер продукције интелигенције. Ње за сада нема а неће је још бити за 5–6 година“. Сматрао је да и „достојанство Србије као културне радионице у тим крајевима захтева да одржи јаку школу у којој се она у очима и Маћедонаца и осталих Јевропљана представља као културна земља“. Али, ако министарство сматра да гимназију треба укинути, директор је био мишљења „да ни укидање не треба извести одједанпут, с тога или би то укидање у очима целог света било тумачено као наше повлачење а то би имало одјека и на цео наш остали рад у вилајету који би претрпео и сувише а без довољно оправдања“. Он је предлагао да се укидање гимназије изводи поступно, на пример оне године кад би се отворио први разред трговачке школе

¹⁷⁹¹ *Документи...*, књ. 2, св. 3/1, 908–909.

¹⁷⁹² Ст. Зафировић, *Споменица четрдесетогодишњице...*, 38.

могао би се по његовом мишљењу укинути у Солуну пети разред гимназије. „Таквим укидањем не би било потреса који би могли имати рђавих последица“.¹⁷⁹³

Пре почетка 1907/8. школске године управа школе је надзорницима свих основних школа у вилајету послала распис према коме они требају да се владају смислу слања ученика у гимназију. Проследили су информацију да школска година почиње 14. октобра. Школа је почињала тако касно да би уштедела и смањила трошкове. Конзул Љотић је био веома узнемирен чињеницом да је био заобиђен и да о томе није био информисан.¹⁷⁹⁴

Те године у солунској гимназији било је 116 интерних и 17 екстерних ученика. Први разред је уписало 20 ученика а у седмом је било 9 ученика. Италијански језик се и даље учио али се није оцењивао.¹⁷⁹⁵ Директор Обрадовић је привремено обављао дужност директора Гимназије у Скопљу до марта 1909. године.

Преминуо је прота Станоје Рашић, наставник веронауке који је у гимназије провео пет година (1902–1908).¹⁷⁹⁶ За новог вероучитеља постављен је Атанасије Петровић, свештеник у Скопљу.¹⁷⁹⁷ У школи је предавало два професора, седморица суплената, учитељ француског језика, музике, цртања, веронауке и два учитеља турског језика.¹⁷⁹⁸

За нове наставнике постављени су: Лазар Јанкуловић,¹⁷⁹⁹ Јован Продановић¹⁸⁰⁰ и Петар Лешњаревић.¹⁸⁰¹

¹⁷⁹³ *Документи...*, књ. 2, св. 2/2, 531–533.

¹⁷⁹⁴ АС, МИД ППО, 1908, ред 532, Солун, 13. април 1907.

¹⁷⁹⁵ Ст. Зафировић, *Споменица четрдесетогодишњице...*, 38.

¹⁷⁹⁶ АС, МИД ППО, 1908, ред 16, Солун, 3. јануар 1908; *Цариградски гласник*, 11. јануар 1908.

¹⁷⁹⁷ АС, МИД ППО, 1908, ред 16, Солун, 27. јануар 1908, 16. фебруар 1908.

¹⁷⁹⁸ АС, МИД ППО, 1908, ред 35, Солун, 15. март 1908.

¹⁷⁹⁹ Лазар Јанкуловић, професор, државни саветник (Волковија код Тетова, 8. јун 1881 – Београд, 13. април 1949). Завршио је гимназију у виши течајни испит Српске гимназије у Цариграду (1901). Велику школу је студирао (1901/1905). Био је суплент у Битољу школске 1905/6 и 1906/7. до јануара месеца, наставник у Солуну 1907, Пљевљима 1907/8, и у Скопљу (1908–1910), (1912–1913). Професорски испит положио је 1910. године. Био је председник Вилајетског одбора у Битољу али је на ту функцију поднео оставку марта 1912. Био је на челу битољске организације као приврженик Младотурака а касније опозициони кандидат у Скопљу, за турски парламент 1912. Писао је српском конзулу у Скопљу: „Ново стање у Турској створило је потребу да и наставници не само због школе него у оскудици других људи и због ваншколских послова знају турски језик“. Решио је да учи турски језик и тражио једногодишње одсуство да у Цариграду учи турски. Тада је био професор скопске гимназије и добио је одсуство. За време првог светског рата предавао је у Српској гимназији у Ници, математику и нацртну геометрију. Између два рата био је државни саветник. Био је ожењен Аном. (Архива Новог гробља у Београду; АС, МИД ППО, 1911, ред 192, Скопље, 18. јун 1910, Цариград, 22. јануар 1911; *Вардар*, 4. март 1912; *Документи...*, књ. 2, св. 4/1, 488, 662).

¹⁸⁰⁰ Јован Продановић (Ђевђелија, 28. VIII 1882 – Београд, 24. II 1942). Завршио је гимназију и течајни испит у Цариграду 1902, постављен за учитеља у Ђевђелији, Велику школу у Београду (1903–1907). Био је суплент у „Дому науке“ у Солуну (1907–1908), суплент у Битољу (1908–1913). Био је директор и професор државне реалне гимназије у Битољу 1932. Од 1937. члан масонске ложе Косово. Био је повереник Главног одбора Друштва Светог Саве (*Просветни шематизам Краљевине Југославије*, књ. 2, Загреб 1932, 656; *Ново време*, 26. фебруар 1942, 6; Зоран Ненезић, *Масони у Југославији 1764–1980*, Београд 1984).

¹⁸⁰¹ Петар Лешњаревић, професор и директор гимназије (Грица, корчански округ, Македонија, 1877 – Београд, 20. I 1945). Учио је Ваљевску гимназију као благодјеланац (1892–1895). Матурирао је у Другој београдској гимназији 1895/96. Завршио је лингвистичко-литерарни одсек Филозофског факултета 1899. Био је суплент гимназије у Битољу (1901–1905), (1911–1912), Пљевљима (1905–1907), професор Мушке гимназије у Скопљу (1906), гимназије у Солуну (1907–1910), у Скопљу (1910–1911). Професорски испит положио је у Београду 1906–7. После Првог светског рата био је директор гимназије у Битољу и члан Главног надзорног одбора Црвеног крста (1929–1934). Био је председник општине у Битољу. Писао је чланке о просветним приликама у Србији и Турској, преводио Софокла, писао приказе и уређивао прилоге из јужних покрајина. Објављивао је у

Свети Сава је и те године на веома свечани начин прослављен у Солуну. На позив управе гимназије у Солун је дошло „Београдско певачко друштво“ од педесет чланова са својим председником и професором Спиrom Каликом и хоровађом Стеваном Мокрањцем.¹⁸⁰² Госте су на железничкој станици дочекали наставници гимназије, учитељи солунски Срби. Гимназија је на време отпочела припреме за забаву, одабрала и платила адекватну салу, објавила оглас у новинама, одштампала позивнице...¹⁸⁰³ На Дан Светог Саве у цркви на литургији је певао хор Београдског певачког друштва. У лепо окићеној згради гимназије прота Стева Димитријевић је освештао водицу и пресекао колач. Заступник директора Лешњаревић одржао је поздравни говор а мешовит хор је отпевао Хамидију. Рецитовало се на српском, француском и турском језику. Свирало се и певало под руководством Брожа. Други део прославе приредило је Београдско певачко друштво у позоришту код Беле Куле. Међу присутнима је било много значајних личности Солуна. Веома успешан концерт трајао је до пола ноћи. Концерту су присуствовали странци који готово ништа нису знали о Србима иако су живели у њиховој непосредној близини. После концерта је била организована закуска и играња. Сутрадан, гости су обишли знаменитости Солуна а увече је приређен банкет. Дан после гости су отпутовали а њихова посета је оставила неизбрисив траг. Посетили су и конзула Љотића који их је љубазно дочекао.¹⁸⁰⁴

Фебруара месеца догодио се инцидент. Наиме, на часу српског језика суплент Глигорије Елезовић је ученику из Берана, Вуксановићу, рекао: „да неће више да трпи у задацима његове сељачке беранске провинцијализме“. Ученик није прећутао неумесну опаску суплента већ му је одговорио да се ни у Вучитрну, одакле је родом био Елезовић, не прича најправилније. Елезовић га је истерао са часа а од управе школе тражио да се ученик истера из школе са правом полагања испита. Директор Обрадовић је као што је речено био одсутан, а заступник је био професор Лешњаревић. Професорски савет је донео одлуку да се ученик истера из школе на шта су ученици шестог и седмог разреда реаговали веома бурно и изјавили да ће и они да напусте школовање због суплента Елезовића, с чијим понашањем су били незадовољни. Конзул Љотић је тражио да се Елезовић уклони из Солуна, као наставник који се не понаша у складу са нормама, са чим се сагласио и министар иностраних дела Никола Пашић. Директор Обрадовић који се вратио у Солун имао је велики ауторитет и код претпостављених и код ученика, разговарао је са ученицима, предочио им је да ће бити удаљени из школе ако не одустану од својих захтева и неки од ученика су га послушали и

Босанској вили, Вардари и Бранковом колу. Његово право име је Петар Љешњар и конзул Димитрије Боди говорио је да је православни Арбанас. Говорио је француски, грчки, албански и турски језик. (Здравко Ранковић, *Први ваљевски гимназијалци*, Ваљево 2014, 35).

¹⁸⁰² Министарство иностраних дела је дало бесплатне карте до Ристовца, а турска железница дала је попуст 50 %. Иначе, тај пут је финансиран из прихода са забаве. (*Прво београдско друштво – 150 година*, Београд 2004, 68).

¹⁸⁰³ АС, МИД ППО, 1908, ред 98, Солун 6. јануар 1908.

¹⁸⁰⁴ *Цариградски гласник*, 1. фебруар 1908.

нису остали при својој ранијој одлуци да не посећују часове суплента Елезовића. Послушали су га ученици седмог разреда, док су ученици шестог разреда, сви, осим двојице ученика, одбили да посећују његове часове. Ти ученици су били истерани и из пансиона. Обрадовић је био мишљења да је Елезовић био добар предавач, веома спреман, квалитетан и строг али да се мало подсмевао ученицима, на шта му је директор раније и скретао пажњу. Залагао се да он ипак остане у школи а да се ученици морају казнити да на тај начин не би био доведен у питање ауторитет наставника. Истерани ученици су касније слали молбе да се врате у завод. Сви, осим четворице, који су били организатори, били су враћени али су морали да одслуже казну од осам или десет дана затвора (међу њима био је и син чиновника српског конзулата). Елезовић је ипак морао да напусти Солун. Он и његова супруга Косара, наставница женске школе, били су премештени у Скопље.¹⁸⁰⁵

Трговачка омладина из Београда је за Ускрс, 27. априла 1908, посетила и провела пет дана у Солуну. Из Београда је стигао воз са српским путницима који су са осмехом на лицу силазили из воза, на грудима су имали српску тробојку. Дочекали су их ученици и професори Српске гимназије неко је узвикнуо: „Живео султан“ и „Живео српски краљ“, „Живеле пријатељске Турска и Србија“. Гости, њих око 350 са директором Тодоровићем. Уз Србе дочекивали су и многи Грци и Турци (официри). Сви су били веома љубазни што није била свакидашња појава за Османске прилике. Гости су обилазили Солун, били на литургији у српској цркви, где их је поздравио прота Стеван Димитријевић. Они су обишли српски конзулат, српску основну школу, сиротињски дом, белу кулу... Свуда су лепо и љубазно дочекани и од стране Грка и са турске стране. Посетили су српску Домаћичку радничку школу и гимназију где је у њихову част организован концерт и позоришна представа. Пре концерта директор Обрадовић одржао је беседу о значају њихове посете Солуну и Српској гимназији. Након концерта у школском дворишту оркестар је свирао а ученици и гости су играли коло. Одушевљењу није било краја. Гости су посетили и Хиландар на Светој Гори, друштво су им правили и неки професори гимназије.¹⁸⁰⁶ Хор ученика гимназије је за време Ускрса одговарао на јектанија. Послеподне су ученици одржали концерт. У гимназији је прослављен и дан Ћирила и Методија.¹⁸⁰⁷

Почетком јуна ученици гимназије трећег и петог разреда са наставницима (Валовић, Перовић, Дохчевић, Боројевић, Вељић) посетили су Свету Гору од 1. јуна до 8. јуна. Најдуже су остали у Хиландару. Љубазно су дочекани а др Петар Лазаревић, секретар сабора одржао је говор.¹⁸⁰⁸

¹⁸⁰⁵ АС, МИД, ППО, 1908, ред 334, Солун, 9. март 1908.

¹⁸⁰⁶ Цариградски гласник, 25. април 1908.

¹⁸⁰⁷ Цариградски гласник, 9. мај 1908.

¹⁸⁰⁸ Цариградски гласник, 20. јун 1908; 4. јул 1908.

Како је те школске године било десет ученика више него претходне године, више је утрошено 2.662,11 динара него што је буџетом одобрено.¹⁸⁰⁹ Виши течајни испит положило је 22 ученика.

Конзул Љотић је августа 1908. информисао Министарство да је у нови младотурски режим одлучио да у Царству постоје само више и средње турске школе. Наставни језик био би турски а деца других народности могла би учити и свој матерњи језик. Не би улазили у рад верских и богословских школа. Основне школе би могле наставити с радом као и до тада. Ова, не баш пријатна вест Љотића није обесхрабрила те је констатовао: „Будемо ли вредни на послу и будемо ли га изводили по једном добром и осмишљеном плану, основна нам школа може дати боље резултате, но што их до сада постизавамо и у њима и средњим нашим школама укупно. Само мислим да ћемо морати, бар по већим местима, да имамо шесторазредне основне школе и имати на расположењу много јаче наставничке снаге, но што их има досмо до сада“.¹⁸¹⁰ Ипак, ова информација није била у потпуности тачна.

Конзул Љотић сматрао је да би требало школу пребацити у Скопље (као природни центар) а у Солуну да остане само нижа гимназија, као полазна основа за трговачку односно технолошку школу, које би практичним знањима оспособила Србе за живот у том делу Царства.¹⁸¹¹ Школска 1908/9. година почела је 23. септембра 1908. године. До тада је извршен упис ученика за први и пети разред гимназије. Разредни и пријемни испит одржани су 21. и 22. септембра. За упис у гимназију било је потребно: сведочанство о завршеном школовању, крштеница и препорука месних или општинских власти. Ученици који су желели да буду примљени као питомци морали су донети уверење да су сиромашни.¹⁸¹²

Стари ученици који су дуговали школској каси, било на име школарине било на име путног трошка, примљени су у школу тек када су свој дуг у потпуности измирили. Потпуна школарина за ову гимназију била је 15 турских лира. Ученици су морали донети један пар новог одела, нову обућу, 4 преобуке, више пари чарапа, марамце и пешкира.¹⁸¹³

За нове наставнике постављени су: бивши ученик школе Михаило Ђорђевић¹⁸¹⁴, Ђорђе Пејановић¹⁸¹⁵ (дошао је 14. октобра 1908), Периша Лакићевић,¹⁸¹⁶ Риста Огњановић, виши учитељ и Милош Перовић.¹⁸¹⁷

¹⁸⁰⁹ АС, МИД ППО, 1908, ред 532, Солун, 10. март 1908.

¹⁸¹⁰ *Документи...*, књ. 3, св. 2/2, 840–841.

¹⁸¹¹ Исто, 774–777.

¹⁸¹² *Цариградски гласник*, 1. август 1908.

¹⁸¹³ *Цариградски гласник*, 18. јул 1908.

¹⁸¹⁴ Михаило Ђорђевић, професор, преводилац, публициста (Нови Пазар, 1. IV 1885 – Београд, 31. VIII 1970). Основну школу завршио је у Новом Пазару, Српску гимназију у Цариграду (1897–1902) и Солуну (1902–1904). Дипломирао је 1908. југословенску књижевност и француски језик и књижевност на Филозофском факултету у Београду. Исте године постављен је за суплента Српске гимназије у Солуну. У Греноблу и Женеви усавршавао је знање из француског језика (1909–1910). По повратку у земљу постављен је за суплента гимназије у Скопљу (1910–1912).

¹⁸¹⁵ Ђорђе Пејановић, професор (Мостар, 1878 – Сарајево, 1962), основну школу завршио је у Мостару, гимназију у Сарајеву, На бечком универзитету започео је студије математике и физике које је напустио.

Те године радило се под новим младотурским режимом, националистичким режимом под именом отоманства. Док се режим још није учврстио и док је био у заносу, управа гимназије је искористила прилику да уведе *Српску читанку* за средње школе Милана Шевића. Наставничка и ученичка библиотека су добиле већи број књига.

Ученици су били на екскурзији, посетили су: Лесновски манастир, Скопље, Куманово, манастир Матеич, Скопску Црну Гору, Косово поље, манастир Грачаницу, Вучитрн и Косовску Митровицу.¹⁸¹⁸

На почетку године било је 118 интерних и 14 екстерних ученика (у I разреду – 19, у II разреду – 11, у III разреду – 27, у IV разреду – 13, у V разреду – 26, у VI разреду – 17 и у VII разреду – 19 ученика). На испит је изашло 106 интерних и 15 екстерних ученика (у I разреду – 15, у II разреду – 6, у III разреду – 24, у IV разреду – 16, у V разреду – 17, у VI разреду – 16, и у VII разреду – 19) а годину је завшило 111 ученика. Виши течајни испит је положио 21 ученик.¹⁸¹⁹

Те године је дат већи простор часовима турског језика, сви разреди су добили један час више из овог предмета него прошле године. Поред тога, за васпитача у интернату је постављен Мирко Шуњевић¹⁸²⁰ који је са ученицима разговарао на турском језику, да би га они што боље научили.¹⁸²¹

Наставио је да студира историју на Загребачком свеучилишту. Наставник Српске гимназије у Пљевљима постао је 30. јануара 1905. Радио је као наставник гимназије у Солуну (1908/9–1909/10) и Скопљу (1910–1911). После Првог светског рата живео је у Сарајеву где се успешно бавио културно просветним радом. Његова жена Анка преминула је у Солуну 1910. Био је добар наставник гимназије у Солуну, по речима директора Обрадовића. (АС, МИД ППО, 1912, ред 204, Београд, 15. август 1910).

¹⁸¹⁶Периша Лакићевић у Солуну је завршио Правни факултет 1911. (*Вардар*, 14. јул 1911).

¹⁸¹⁷Милош Перовић песник, филозоф, професор (Ужице, 15. III 1874 – Париз, 15. IV 1918). Основну школу и реалну гимназију завршио је у Ужицу (1892). Правни факултет Велике школе уписао је је 1892. Са стипендијом добијеном од министарства пољопривреде наставио је школовање у Бечу 1893. где је студирао Високу школу за агрокултуру и на тој школи је апсолвирао 1897. Школовање је наставио у Лајпцигу на групи педагошких наука Филозофског факултета (десет семестара). Изучавао је експерименталну психологију, немачку књижевност, естетику, трагедију и драме. Први посао добио је као привремени учитељ гимназије „Војвода Милан Обреновић“ у Ужицу 1902–3. У Цириху је завршио студије и одбранио докторску тезу: *Die Pädagogischen Ansichten des Dositeus Obradovic (О педагошким погледима Доситеја Обрадовића)*, 1906. За суплента чачанске гимназије постављен је 1906. Суплент Српске гимназије у Скопљу био је од октобра 1906. до марта 1908. Професорски испит је положио 1908. Био је професор Српске гимназије „Дом науке“ у Солуну (1908–1910). Јануара 1910. вратио се у Скопље где је предавао српски језик у Српској гимназији и Учитељској школи. Бавио се националним и друштвеним радом, држао је популарна предавања. Као добровољац учествовао је у балканским ратовима. Добио је чин капетана. После балканских ратова постављен је за наставника Скопске гимназије. Као командир друге чете учествовао је у Првом светском рату. У борбама на Ади Курјачици 1914. рањен је у леву ногу, нога му је била ампутирана. Као инвалид није могао да се повлачи са српском војском па је у Пећи био заробљен. Преко Матхаузена и Швајцарске стигао је у Италију (1916). Приликом размене заробљеника упућен је у Ницу (1917). Преминуо је у Паризу где је и сахрањен. (АСАНУ, Пера Ж. Илић, *На народној моби*, 10705).

¹⁸¹⁸Ст. Зафировић, *Споменица четрдесетогодишњице...*, 39.

¹⁸¹⁹АС, МИД ППО, 1909, ред 301, Солун, 30, 29. јануар 1909.

¹⁸²⁰Мирко Шуњевић у Цариграду је завршио факултет. Добро је говорио турски језик. Шуњевић је августа 1911, у Скопљу отворио адвокатску канцеларију (*Вардар*, 4. августа 1911).

Био је секретар за турски језик Есад паши у Тирани.

¹⁸²¹Ст. Зафировић, *Споменица четрдесетогодишњице...*, 39.

Разреди	Наука хришћанска са словенским језиком	Српски језик	Старословенски језик	Турски језик	Француски језик	Латински	Земљопис	Историја Срба	Историја општа	Јестаственица	Физика	Хемија	Минерологија са геологијом	Математика	Краснопис	Цртање	Италијански	света часова
I	3	5	–	4	3	–	3	–	–	2	–	–	–	4	2	2	–	28
II	2	5	–	4	4	–	3	–	–	2	–	–	–	5	2	2	–	29
III	2	4	–	4	4	–	2	3	–	–	3	–	–	5	–	2	2	29
IV	2	4	–	4	4	–	3	3	–	–	–	3	–	5	–	2		30
V	–	3	2	4	4	4	–	–	4	3	–	–	–	5	–	2	2	31
VI	–	3	2	4	4	4	–	–	4	3	3	–	–	5	–	–		32
VII	–	4	–	4	4	4	–	–	4	–	4	–	2	5	–	–		31
свега часова	9	28	4	28	27	12	11	6	12	10	10	3	2	34	4	10	4	210

Директор Обрадовић као да је осетио време које је долазило. Предлагао је да се измени наставни план и програм и да се часовима турског језика да још већи простор него што је до тада имао. Пре свега, требало је спремати омладину за турске универзитете а не за београдске и европске, јер за то има довољно кандидата и у самој Србији. Сматрао је да ће нова власт, која је одмах почела са отоманизацијом, чим се консолидује, покушати да у корену сасече културно–просветне центре који омладини јачају национално осећање, а то значи пре свега школе, посебно средње школе. Зато Срби треба да буду припремљени на такве догађаје који ће следити и да не смеју сами да затварају школе, сматрао је Обрадовић. По његовим речима, финансирање школа ће бити главно питање које ће Турци покренути и да се Срби морају у том погледу припремити. Сматрао је да Срби не треба да укидају ову гимназију јер ће тиме учинити оно што Турци желе. Нажалост, то је годину дана касније и учињено.¹⁸²³

Маја месеца директор Обрадовић почео је да трага за новом зградом јер је у јуну истицао уговор о закупу. Могли су поново да закупе ту зграду, али по речима Обрадовића она није била подесна и није задовољавала хигијенске потребе. Иако је био велики град са приличним бројем лепих и удобних зграда, Обрадовић је пронашао само две зграде које би евентуално могле бити узете под кирију. Њему се допала зграда која је била преко пута

¹⁸²²Н., *Српска гимназија...*, 137.

¹⁸²³Ст. Зафировић, *Споменица четрдесетогодишњице...*, 39–41.

српског конзулата, што значи на веома лепом месту, али услови кућевласника нису били нимало повољни. Обрадовић се надао да ће можда власник и пристати на неку погодбу.¹⁸²⁴

Михаило Ђорђевић, суплент, јуна 1909. тражио је једногодишње одсуство да би се у Француској усавршавао у француском језику. Обрадовић га је препоручио: „молилац спада у интелегентније млађе наставнике, струка му је француски језик, те му је оправдано“. Добио је одсуство до 14. августа 1910.

У власништву Српске гимназије у Цариграду која је престала да ради 1902. године остало је неколико географских карата, један шпорет за кување и неке ситнице. Управа гимназије „Дом науке“ тражила је да се то њој пошаље на коришћење. Отправник послова у Цариграду Панта Гавриловић је за то тражио и добио дозволу министра иностраних дела.¹⁸²⁵

Преко *Цариградског гласника* управа Гимназије објавила је да ученици треба да се писменом молбом јаве управи школе до 7. септембра. Ученици који су остали дужни школи требало је при доласку да измире своје обавезе и да плате половину школарине за ту школску годину. Било је планирано да се сви ученици лекарски прегледају. Болесни се неће примати у школу, саопштила је управа школе.¹⁸²⁶

Школска 1909/10. година није почела на време јер су у Солуну владале богиње и зато је био и одложен упис ученика.¹⁸²⁷ Управа школе је била у великој неизвесности по питању који ће разреди остати у Солуну а који ће бити премештени у Скопље. Директор Обрадовић је упозоравао да не би било добро да се одједном укине школа у Солуну јер би се то сматрало као повлачење из целог Солунског вилајета које би остало без залеђа а бојао се да би српски противници знали то да искористе у своју корист. Констатовао је да и други народи, мање заинтересовани за те крајеве, имају школе у Солуну, па тако и Срби треба да имају трговачку школу. Молио је да Министарство иностраних послова што пре саопшти своју одлуку по питању пресељења појединих разреда.¹⁸²⁸

Тек је 16. октобра директор Обрадовић добио обавештење да сви виши разреди: ученици петог, шестог и седмог одлазе у Скопље а да у Солуну остају нижи разреди и да она формално постаје нижа гимназија.

Настава је почела 24. октобра.¹⁸²⁹ У сва четири разреда било је 67 ученика. Директор Обрадовић је предложио који наставници да остану у Солуну а који се могу распоредити по другим школама јер није било потребе за тако великим бројем наставника. Залагао се да остану: Ђорђе Пејановић, професор математике и физике, Јован Вељић, виши учитељ за француски језик, Милан Чемерићић, професор, Михаило Ђорђевића, суплент за српски језик,

¹⁸²⁴ АС, МИД ППО, 1909, ред 684, Солун, 15. мај 1909.

¹⁸²⁵ АС, МИД ППО, 1909, ред 370, Цариград, 16. фебруар 1909.

¹⁸²⁶ *Цариградски гласник*, 7. август 1909.

¹⁸²⁷ АС, МИД ППО, 1909, ред 1205, Солун, 25. септембар 1909.

¹⁸²⁸ АС, МИД ППО, 1909, ред 1205, Солун, 29. септембар 1909.

¹⁸²⁹ АС, МИД ППО, 1909, ред 1205, Солун, 3. октобар 1909.

Стеван Симић,¹⁸³⁰ суплент за географију и историју Срба, Михаило Питовић наставник, дотадашњи надзорник за природне науке, Исмаил Едип и Периша Лакићевић за турски језик, прота Атанасије Петровић за веронауку и Љубиша Валић¹⁸³¹ за цртање.¹⁸³² Дохчевић је био на служби у Скопљу од 14. фебруара 1910.

Реакције Турака, Бугара и Грка на постепено укидање Српске гимназије у Солуну биле су веома бурне. Изазвале су велику пажњу а младотурци су од Милана Чемерицића захтевали и објашњење зашто се Српска гимназија укида. Конзул Балугџић је предложио да у писменој форми састави једно објашњење које би било објављено у солунском листу *Progres de Salonique*. Министар иностраних послова се са тим сложио и то објашњење је објављено и у скопском *Вардару*. У подужем тексту објашњавају се разлози укидања ове школе. Суштина одговора била је да гимназија није укинута „никаквим спољашњим утицајима, дакле већ просто измењеним приликама у данашњој Турској, треба објаснити решење које је донесено о школама у Турској. То решење може да буде само корисно по напредак отаџбине исто тако као и по народности српског живља у њој“. Даље се објашњава да није било довољно финансијских средстава, да је мањи број ученика. Дискретно је најављена могућност отварање трговачке школе.¹⁸³³

Директор Обрадовић се марта месеца обратио конзулату у Солуну с молбом да се размотри питање будуће средње школе у Солуну али није добио одговор. Поново се обратио по истом питању јер је и меарифат у Солуну захтевао извештај о промени која је следила у школству Срба у Солуну. Распитивао се код „надлежних“ конзулата где да упутити ученике који те године заврше разреде у Солуну, где да пошаље интернатске и школске ствари и кључно питање хоће ли се у Солуну отворити стручна школа. Констатовано је: „не треба сметнути са ума да је он каптол Старе Србије и Македоније и да је важан трговачки град уопште и за извозну трговину Србије. Важан политички центар као колевка новог режима

¹⁸³⁰ Стеван Симић, професор, директор, публициста (Кратово, 9. мај 1882 – Скопље, 25. јун 1962). Основну школу завршио је у родном месту, гимназију је учио у Скопљу (1894–1898) и Цариграду, где је завршио и положио виши течајни испит (1898–1901). Студирао је у Београду на Великој школи (1902–1906). Присуствовао је и говорио на Конгресу академске омладине разних универзитета у Сремским Карловцима. Говорио је о тешком стању српског народа у Старој Србији и Македонији. Био је учитељ у Тулареву и Кратову, професор у српским гимназијама у Битољу (1906–1907), Солуну (1907–1910) и Скопљу (1910–1913). Као студент био је члан Централног револуционарног тајног одбора основаног у Београду 1903. За време Првог светског рата био је члан енглеске војне мисије у Грчкој. Био је директор гимназије у Велесу, Охриду, Призрену и Скопљу. Радио је на развоју школства у Старој Србији. Био је народни посланик. Сарађивао је у многим новинама. Писао је књиге, велики број радова оставио је необјављене. (Миле Станић, *Мишљење Турака о Србима*, Вардарски зборник, 6, Београд 2009, 219).

¹⁸³¹ Љубиша Валић, публициста, сниматељ, сликар (Пожаревац, 1873 – Женева, Швајцарска, 1950). Завршио је 6 разреда реалке, средњу сликарску школу и две године сликарске академије у Прагу. Приватно је учио музику и био шест година хоровађа певачког друштва. Препоручивао се и као наставник музике. Одређена му је плата у износу од 1.800 динара. Био је наставник српске гимназије у Скопљу (1908–1909). (АС, МИД ППО, 1911, ред 372, Београд, 9. март 1911). Више о њему: Дејан Косановић, *Лексикон пионира филма и филмских стваралаца на тлу југословенских земаља 1896–1945*, Београд 2000, 228; Петар Волк, *Двадесети век српског филма*, Београд 2001, 269, 541, 642.

¹⁸³² АС, МИД ППО, 1909, ред 1205, Солун, 3. октобар 1909.

¹⁸³³ АС, МИД ППО, 1910, ред 1205, Солун, 10. децембар 1909.

Турске царевине и да у њему и мање заинтересоване небалканске народности имају своје средње и стручне трговачке школе, те не би требало ни ми као народ са извесним претензијама, да буде без добре средње школе у Солуну“.¹⁸³⁴

Постоји мишљење Ђорђа Пејановића, а то је написао у својој аутобиографији, да је током 1910. године постигнут српско-бугарски споразум, којим су разграничене зоне интереса на Османској територији у Македонији. Према том споразуму Солун је припао бугарској интересној сфери а Скопље српској. Због тога је одлучено да се гимназија у Солуну укине, да њени ученици наставе школовање у Скопљу где је гимназија подигнута на виши ранг и постала је седморазредна.¹⁸³⁵ Српска историјска наука о овом наводном споразуму нема информације. Међутим, грчки лист *Кери* донео је вест да је затварање српске гимназије у Солуну последица српско-бугарског споразума по коме су Срби пристали да у Солуну затворе гимназију док су се Бугари обавезали да затворе гимназију у Скопљу. Као одговор на писање грчког лист бугарске новине *Вести* из Цариграда одговарају „нема никаквог бугарско-српског споразума на основу кога би Егзархија своје школе за љубав Срба затворила. Зар још то коме није јасно“.¹⁸³⁶ Мислећи, веоватно, на сталне сукобе између Бугара и Срба и константно бугарско непријатељско држање према Србима.

Наредбом Министарства иностраних дела од 28. маја 1910. године гимназија „Дом науке“ је укинута.¹⁸³⁷ Професорски савет донео је одлуку: да се предавања заврше у 4. разреду 2. јуна, а у осталим разредима 7. јуна, да се ученицима 4 разреда одрже нижи течајни испити (писмени и усмени из српског језика, француски језик, турски језик, математика и историја са географијом).¹⁸³⁸

Било је планирано да ученици гимназије „Дом науке“ буду пресељени у Скопље. Међутим, српски конзул у Скопљу Јовановић био је против тога и сматрао је да би постојала реална опасност да власти због тако великог броја ученика затворе школу у Скопљу, јер било је проблема и приликом пресељења старијих разреда „Дома науке“ у Скопље.¹⁸³⁹ Ипак један део ученика упућен је у Скопље, други у Битољ, трећи у Пљевље. Неколико ученика који су својим карактеристикама показали неспособни за даље школовање нису наставили школовање.¹⁸⁴⁰

Завршном испиту из турског језика присуствовао је и надзорник словенских школа, изасланик меарифата. Није био задовољан знањем језика и зато је директору поднео акт у

¹⁸³⁴ АС, МИД ППО, 1910, ред 540, Солун, 22. април 1910.

¹⁸³⁵ Милена Максимовић, *Ђорђе Пејановић, Живот и дело*, Пале 2007, 54.

¹⁸³⁶ *Вардар*, 1910, 10. јануар 1910.

¹⁸³⁷ На основу архивске грађе не може се тачно реконструисати зашто је ова гимназија укинута. Недостају документи у фасциклама који говоре о њеном укидању.

¹⁸³⁸ АС, МИД ППО, 1910, ред 573, Солун, 30. април 1910.

¹⁸³⁹ АС, МИД ППО, 1909, ред 1205, Скопље, 10. децембар 1909; Београд, 2. децембар 1909.

¹⁸⁴⁰ АС, МИД ППО, 1911, ред 919, Солун, 2. јул 1910.

коме му је скренуо пажњу „да се настави турског језика, као државног, у идућој години поклони још јача пажња“.

То је била последња година српске гимназије у Солуну, након 16 година рада. Директор Обрадовић је провео 13 година у тој школи као професор и директор. Поднео је извештај српској влади који је био пун горчине због премештања ове гимназије из Солуна.¹⁸⁴¹ Сматрао је да разлози због којих је школа била премештена у Скопље (финансијске природе и концентрација српског рада у Скопљу, као важнијег центра) нису били довољно аргументовани и да је сеоба „Дома науке“ у ствари била штетна. Пре свега, зато што је центар Румелијског вилајета остављен без икакве важније школе, јер је постојала реална опасност од затварања школе у Скопљу. Школа у Солуну је много мање, или пак готово минорно била изложена контроли државе. Озбиљној школи је био потребан мир. Поновио је да је неопходно у Солуну отворити бар трговачку школу.¹⁸⁴²

Након завршетка школске године Драгомир Обрадовић расформирао је школске ствари. Школска збирка и бољи намештај упућен је у Скопље а ситније ствари су продате. Школска архива (Архива Домаћичко радничке школе са деловодним протоколима, Архива гимназије са деловодним протоколима, каса и кључеве од касе, књига у којој је вођена школска, две књижице у којима је вођен школски приход, клавир, два печата школска, један за восак и један за мастило, као и један штампил) предата је, по приложеном списку, конзулату на чување. Из Архиве су извађени испитни дневници гимназије и у Скопље их је однео Обрадовић. Конзулату је такође предат новац од распродатих ствари, од прихода Домаћичко радничке школе и приход гимназије „Дом науке“. Конзулат, односно конзул Живојин Балугџић констатовао је да је директор Обрадовић овај посао урадио потпуно савесно.¹⁸⁴³

Из Солуна су наставници (Јован Велић, Милан Чемерикић, Стеван Симић, Ђорђе Пејановић) били упућени у скопску гимназију или Учитељску школу, као и економ Ташко Михаиловић.¹⁸⁴⁴ Директор Обрадовић је постављен је за директора скопске гимназије.¹⁸⁴⁵

Заступник председника српске црквене школске општине архимандрит Лукијан послао је писмо конзулату са констатацијом да је у последње време српски живаљ у Солуну сведен на мали број домова, па је и број ученика у српским основним школама опао. Због укидања гимназије предвиђало се и даље смањење броја ученика. Црквена општина је предложила да се споји школа у Куфалову са школом у Метоху. Спајањем ових школа у једну постигла би се двојака корист. Не би се плаћала школска кирија и огрев на два места,

¹⁸⁴¹Ст. Зафировић, *Споменица четрдесетогодишњице...*, 40, 88. Нажалост, тај извештај нисмо пронашли међу архивском грађом.

¹⁸⁴²Ст. Зафировић, *Споменица четрдесетогодишњице...*, 39–41.

¹⁸⁴³АС, МИД ППО, 1911, ред 910, Солун, 2. јул 1910.

¹⁸⁴⁴Ташко Михаиловић завршио је у Београду учитељску школу, говорио је грчки и турски и мало француског језика, био је економ у гимназији. (АС, МИД ППО, 1910, ред 413, Солун, 28. октобар 1910).

¹⁸⁴⁵АС, МИД ППО, 1911, ред 185, Ниш, 2. март 1912.

школа би имала бољи учитељски кадар и бољи надзор за уредан рад у школи. Сматрао је да родитељи не би били незадовољни премештајем ученика у школу на Метоху.¹⁸⁴⁶

Табеларни приказ броја ученика

школска година	1894-5	1895-6	1896-7	1897-8	1898-9	1899-1900	1900-1	1901-2	1902-3	1903-4	1904-5	1905-6	1906-7	1907-8	1908-9	1909-10
Уписан број ученика	15	58	96	142	116	161	119	108	125	105	120	132	142	133	132	67
Број ученика на крају године	15	47	92	133	115	85	99	81	110	96	79	125	133	?	111	?

Гимназију је финансирала Краљевина Србија, мада је школа имала и сопствене приходе од школарина а добијала је и донације.¹⁸⁴⁷ Било је више добротвора Српске гимназије „Дом науке”. У току прве школске године гимназију су посетиле личности које су јој даровале новац и златнике; наводимо њихова имена: Сава Богдановић, трговац из Београда, М. Аћимовић, руски конзул из Призрена, Јован Ковачевић из Херцеговине, Милан Живковић из Београда, епископ Димитрије из Београда, Крста Патрновић из Призрена, Станко Јанићевић из Призрена, Милутин Степановић из Београда, браћа Рајевићи из Бијелог Поља и Славко Славковић из Призрена, Љубомир Ковачевић из Београда и многи други трговци са подручја Призрена, Пећи, Тетова, Гњилана Београда. Директор српске гимназије „Дом науке” захвалио им се на благодарности.¹⁸⁴⁸

За време прве светосавске свечаности одржане у Солуну 1896. од добровољних прилога грађана и институција за сиромашну децу сакупљено је 10.524 гроша у злату. Издвајамо најважније: валија солунски – Хусеин паша, српски конзул – Иван Павловић, руски конзул – Иларијонов, француски конзул – Г. Дифреш, Омер паша, Скендер паша, митрополит – Атанасије, Београдска задруга за међусобно потпомагање и штедњу 450 грама злата Срби из Пријепоља послали су 207 гроша у злату. Уредништво *Трговинског гласника* послало је 412,95 гроша и њима се Одбор Срба Солуњана најлепше захваљивао зато што су се потрудили да сакупе тај новац. Највише је било прилагача Срба Призренаца (824 златна гроша), али је било приложника и из Сремских Карловаца, Сентомаша и са целог српског културног простора.¹⁸⁴⁹

¹⁸⁴⁶АС, МИД ППО, 1910, ред 865, Солун, 24. јун 1910.

¹⁸⁴⁷АС, МИД ППО, 1895, ред 226, Београд, 19. јул 1895.

¹⁸⁴⁸*Цариградски гласник*, 27. јул 1895.

¹⁸⁴⁹*Цариградски гласник*, 29. фебруар 1896, 18. април 1896.

3. Услови рада и положај наставника и ученика

Професори, супленти, предавачи учитељи школовали су се углавном у Србији али било их је школованих и у иностранству. Поједини предавачи завршили су прво Српску гимназију у Цариграду (Глигорије Елезовић, Лазар Јанкуловић, Јован Продановић, Самуило Пандиловић и Стеван Симић), а касније су завршили Велику школу у Београду. Бирани су углавном образовани стручњаци чији је задатак био (поред тога да им пренесу знање) да код ученика формирају националну свест. Наставници су били дужни и да се супротстављају бугарској и грчкој пропаганди.

Сви наставници из Србије сматрани су професорима на одсуству: редовне плате су примали из школа одакле су долазили а додатак су добијали из касе Министарства иностраних дела, преко српског конзулата. Укупан број наставника који су предавали био је 62. Многи наставници су касније били значајне личности српског друштва: Аранђел Јотић, директор школе, преводилац, Богдан Јанковић, професор, народи посланик, Владимир Петковић, геолог, ректор универзитета, Глигорије Елезовић, признати филолог, дописни члан САНУ, Григорије Хаџи–Ташковић, књижевник, Драгомир С. Обрадовић, министар, Ђорђе Пејановић, национални радник, дописни члан Сану, Илија Лалевић, књижевник, директор, Јеротије Топаловић, директор, национални радник, Милан Чемерићић, публициста, политичар, Миливоје Добросављевић, директор, писац, Милош Перовић, доктор филозофије, писац, Мирко Шуњевић, адвокат, Михаило Вукчевић, књижевник, Петар Јанковић, геолог, професор Велике школе, Петар Лешњаревић, директор, Радослав Агатоновић, историчар, политичар, Риста Карликовић, признати математичар, Риста Ковачић, члан СКА, књижевник, Светозар Томић, директор, анрополеолог, Стеван Симић, национални радник, Годор Боровњак, писац...

На почетку рада гимназије 1894/5. радили су наставници који нису било довољно школовани али у том тренутку министарство није имало на располагању боље кадрове. Одласком Петра Костића и доласком Василија Димића за директора школе као и наставника Јанковића, Обрадовића, Лалевића и Вукчевића створено је погодно тло да та гимназија постане један од најбољих завода не само у Солуну него у целом Српству.

На челу гимназије били су директори и заступници директора. Током рада гимназије је имала више заступника директора и пет директора који су за све послове обрађали Српском конзулату као посреднику између Министарства иностраних послова и школе.

Ученици су у солунску гимназију долазили након завршене основне школе. На почетку рада долазили су из основних школа других балканских народа. Сви ученици су морали да полагају пријемни испит. Процентуално највише ученика било је из земљорадничких породица а најмањи проценат из чиновничких или учитељских породица,

што је и разумљиво. Виши течајни испит је положило 104 ученика (из Косовског вилајета било је 49, Битољског вилајета 20, Солунског вилајета 13, из Црне Горе 11, Србије 7, Босне и Херцеговине 2 из Баната 1 ученик а било је и из других крајева). Највећи број ученика је после завршене гимназије постављен за учитеље у српским школама у Османском царству. Било је и оних који су завршили факултете у Краљевини Србији или у иностранству и на турским факултетима. Међу ученицима било је оних који су се својим животом и делом показали као репрезентативни део Срба. Играли су важну улогу у свим доменама људског стваралаштва.¹⁸⁵⁰ Као дугогодишњи професор и директор школе Драгомир Обадовић је констатовао: „Деца из ових крајева наслеђују карактерне црте својих родитеља – практичност и вредноћу те с тога и постижу леп успех“.¹⁸⁵¹

Било је више конкретних предлога да Краљевина Србија купи плац и да се сазидају школске зграде али у пракси то није било остварено. Више пута се школа селила и никада није имала довољно адекватну зграду. Број ученика је био велики а тако велика зграда, која би могла бити и школа и интернат, није била пронађена. С друге стране, закуп тих зграда је много коштао српску државу. Економија у пансионату вођена је по правилима које је прописало Министарство. Главни артикли били су: хлеб, месо и дрво. Набављени су путем лиценцијације а све остало у граду где се јефтиније налазило. Економ је био Риста Ставрић. С обзиром на све околности здравствено стање ученика је било добро. Сваке године је по неколико ученика оболело од неких тежих болести и они су слати кући.

Било је јасно да је интернатски живот идеалан за формирање националног идентитета. Пре свега и у интернату су били ученици пореклом са разних страна а са наставницима и васпитачима учили су српски књижевни језик. При том, ученици су имали свест о томе да је знање и образовање важно и за афирмацију народа. Сви сиромашни ученици су имали бесплатно школовање, били су питомци. Деца имућних родитеља су плаћали своје школовање.

Ученици су живели у интернату који је био опасан високим зидовима. Сваки ученик је имао кревет, сламарицу, сламнати јастук, чаршав и ћебе. Ученици су од кућа доносили ћебад. У интернату је владао прописани ред. Коришћено је звоно и за све послове је оно давало знак. На спавање су ишли у 10–11 сати а устајали у 5 или 6 сати. Два ученика дежурала би у свакој спаваоници и мењали су се на два сата. Собе за спавање су биле без грејања и хладне. Ученике је будило звоно, након чега су намештали кревет, чистили обућу, умивали се и ишли на доручак. После доручка у седам часова, имали су мали одмор па су ишли на часове који су почињали у 8 часова. Ручали су у подне, након тога су се одмарали па поново пратили наставу (од два до четири), поново одмор или хорско певање. Вечерали су у

¹⁸⁵⁰ Маја Николова, *Рад на нашим народним задацима...*, 124–26.

¹⁸⁵¹ Ст. Зафировић, *Споменица четрдесетогодишњице...*, 120.

19 часова. Суботом су се ученици купали, крпили своја одела и играли се у дворишту. Недељом и празником спавали су сат времена дуже и обавезно ишли у цркву на литургију. У цркву су ишли упарађени, у колони са наставницима и васпитачем. После службе ученици су се занимали ђачким дружинама а после ручка певали су патриотске песме и забављали се како је ко хтео. Ученици су добијали два одела и два пара обуће: зимско и летње. Имали су блузу, панталоне (тамно плаве боје) шињел и фес. О набавци одеће и обуће бринули су конзули и директори школе. Ђачко одело се шило два пута годишње и то једно зимско и једно летње. Зимска одела и обућа за 140 ученика коштали су преко 3.000 динара шило се око Нове године. Пансион се морао плаћати шест месеци унапред.¹⁸⁵² Исхрана није била најбогатија. За доручак су имали чај и хлеб, за ручак супу и јела од поврћа или пиринча, за вечеру су добијали једно јело а за празник печење и тесто. О ученичком здрављу бринули су се лекари Маргарит и Радивоје Вукадиновић. Током летњег распуста одлазили су својим кућама. Управа је велику пажњу поклањала српским обичајима, по прописима су се славили све светковине. Ученици су у, посебно одређеној собици за ту прилику, славили своје славе...

Ученици су стекли радну навик у тако да им је учење прешло у потребу и страст. Ученик те школе Смиљанић је констатовао: „У солунској гимназији се живело строго по правилима. Знано се све у минут шта треба сваки ђак да ради. Поред науке, у овој школи радило се и на буђењу националне свести. То се чинило нарочитом лектиром затим живом речи, разним представама, концертима и песмама. Имали смо мешовити и мушки и женски хор, а затим и свој оркестар. Наш је хор био тако савршен, да смо ишли и пред солунску публику и давали врло успеле концерте у Одеону... И каткад смо имали игранку у дворишту, где смо играли само српски, тј. Српска кола.“¹⁸⁵³

Дисциплина у школи и интернату је била строга. За најмању непослушност ученици су били кажњавани. Тако је ученик трећег разреда Јован Поповић одбио наредбу да се ошиша и одмах је санкционисан и из школе је „изгнат за свагда“. Када је желео да се врати, управа то није дозволила.¹⁸⁵⁴

У највећем броју ученици су долазили из Солунског, Битољског и Косовског вилајета. Било је у мањем броју и ученика из Краљевине Србије, Кнежевине Црне Горе и Босне и Херцеговине. Ти ученици нису били радо прихватани, јер су по мишљењу директора Богдана Јанковића то била „деца рђавог успеха и владања која су штетили угледу школе“. После завршеног четвртог разреда полагали су нижи течајни испит а по завршеном седмом разреду Виши течајни испит, односно испит зрелости. На Нижем течајном испиту полагали су писмени и усмени из српског језика а само усмени из турског, француског, историје Срба са географијом српских земаља и математике. За виши течајни испит полагао се писмени и

¹⁸⁵² АС, МИД ППО, 1897, ред 565, Солун, 26. фебруар 1897.

¹⁸⁵³ Тома Смиљанић Брадина, наведено дело, јануар 1930, 34–35

¹⁸⁵⁴ АС, МИД ППО, 1904, ред 546, Скопље, 20. октобар 1904.

усмени из српског, турског, француског и математике а само усмени из историје Срба и латинског језика.¹⁸⁵⁵ Испит зрелости који се полагао од школске 1902/1903. до 1908/1909. положило је укупно 102 ученика и три ученице. Из Косовског вилајета 49, из Битољског вилајета 20 из Солунског 13 из Црне Горе 11 из Србије 7 из Босне и Херцеговине 2 из Баната 1 и из других крајева два ученика.¹⁸⁵⁶ Сасвим очекивано, број ученика је растао с порастом броја гимназијских разреда. Највећи број ученика био је 1899/1900. године, када је уписано 161 ученик. Највећи број деце потицало је из земљорадничких породица, следе занатлијске, трговачке, учитељске и чиновничке породице, што је и разумљиво јер је тог сталежа и било најмање.

По завршеној школи поједини ученици су постајали учитељи у српским школама у Османском царству. Било је ученика који су настављали школовање у Београду и на турским факултетима као и европским универзитетским центрима.

У солунској гимназији 1900. године основана је Ћачка дружина „Дојчин“, по имену солунског јунака из српске народне поезије. Председник је био један од ученика а наставник је само присуствовао њиховим окупљањима. Дружина је издавала литографски часопис. Прве патриотске песме су почињали писати ученици а њихови радови штампани су у *Босанској вили* и *Цариградском гласнику*, *Брановом колу*, *Делу*. Члански улог је био мали. Служио је за набавку књига. Ћачки фонд је основан 1902. године. Средства су била намењена сиромашним ученицима. Глигорије Ташковић је био веома успешан надзорник јер је дружина тада врло продуктивно радила. Када су виши гимназијски разреди пресељени у октобру 1909. у Скопље са њима је пресељена и Ћачка дружина Дојчин, где је продужила свој рад.¹⁸⁵⁷

4. Наставни план и програм, уџбеници, библиотека

Школовање у Српској гимназија „Дом науке“ трајало је седам а не осам година као у Краљевини Србији. Разлог за то био је недостатак времена за формирање српске интелигенције и наставног кадра у Старој Србији и Македонији. План рада био је исти као и у Србији с тим да се уместо немачког учио француски језик и турски језик. У петом и шестом разреду учио се старословенски језик а у оквиру турског језика у старијим разредима учила се турска историја.

На почетку рада 1894. предавали су се предмети у првом разреду: наука хришћанска, српски језик, земљопис, рачун, геометријско цртање, зоологија, слободно ручно цртање и краснопис. Касније, 1897/98. предавали су се предмети: српски, турски и француски језик, наука хришћанска, земљопис, алгебра, геометрија, хемија, цртање и певање.

¹⁸⁵⁵Н., *Српска гимназија...*, 135–136.

¹⁸⁵⁶Маја Николова, *Рад на нашим народним задацима...*, 123.

¹⁸⁵⁷Исто, 126.

Као што је и одлучено, отворен је пети разред гимназије 1898/9. Предавали су се следећи предмети: српски, турски, француски и латински језик, историја, алгебра, геометрија, хемија са минерологијом и ботаником, зоологија с хигијеном и музика.

Школске 1900/1901. године предавали су се исти предмети као и претходне године, једино су се алгебра и геометрија стопиле у један предмет, математику. Историја се није предавала у другом разреду. У шестом разреду предавали су се следећи предмети: историја књижевности, турски, француски и латински језик, општа историја, математика, ботаника, физика, цртање и певање.

Последње године рада седморазредне гимназије ученици су имали предмете: веронаука са словенским језиком, српски језик, старословенски језик, турски језик, француски језик, латински језик, земљопис, историја Срба, историја општа, јестаственица, физика, хемија, минерологија с геологијом, математика, краснопис, цртање и италијенски језик, факултативно. Музици, хорском певању и свирању све време рада школе поклањала се велика пажња. Инсистирало се на српском књижевном језику јер ученици који су долазили у школу нису правилно говорили српски језик. А један од главних задатака је да ученици науче да чисто српским језиком говоре.

Турски језик је била велика брига управе гимназије. Дуго година га је предавао Исмаиљ Едип али га ученици нису добро савладали. Касније су и други наставници помагали, за наставнике су узимани и Срби, али великог напретка није било. На последњем испиту, 1910. године, турски ревизор је констатовао да током следеће године већа пажња треба да се посвети учењу турског језика. Осим што је турски језик био прилично тежак за учење, ученици су имали аверзију према Турцима као и према њиховом језику. За разлику од тога, успех ученика из француског језика био је на завидном нивоу. Још један од значајнијих предмета била је национална историја. Било је важно да ученици имају сазнање о свим важнијим догађајима из прошлости српског народа те да и на тај начин развијају национална и патриотска осећања. Није било лако наставницима историје да готово без уцбеника деци улију знање. Нису смели ни писати јер су често и бележнице забрањиване. Што се географије тиче, највише пажње је посвећено Балканском полуострву и српским земљама.

На почетку рада школа није имала довољно наставних средстава. Тако је школске 1896/7. имала седам земљописних карата разног формата, један глобус на руском језику, једну рачунаљку. Те године за наставу физике и хемије није било ни једног апарата. Касније је Петар Павловић поклатио 660 фосила разних формација, 33 разна минерала, 16 стена; Јован Марковић, поклатио је 15 комада разних руда; за наставу биологије имали су скелет човечји и 10 разних препарата. За математику су ђаци сами израдили 15 примерака геометријских тела разнога облика. Радован Пекић, наставник музике, добио је „на послугу“

један хармонијум од београдске Више женске школе.¹⁸⁵⁸ Временом су се кабинети обогаћивали наставним средствима. За потребе гимназије 1900. била су набављена наставна средства за све наставне области и књиге за наставничку библиотеку.¹⁸⁵⁹ Директор Обрадовић је сматрао да је школске 1904/5. гимназија доста добро снабдевена училима и кабинетима. У гимназији су постојали кабинети: физички, хемијски минеролошко-геолошки, јестаственички, географски (било је пет карата разних делова света), математичко-цртачки (10 скица за цртање) и музички (концертна виолина, 6 комада гудала за виолину, 2 гудала за виолу, бајер, мноштво књига...).

Била је оскудица у музичким инструментима али су те године набављена инструменти за 1.000 динара. Био је формиран ђачки оркестар. Тако да је школске 1905/06. године изасланик на испитима констатовао да су учила и збирке за наставу цртања, географије и свирања врло добро комплетиране. Школске 1908/9. директор гимназије је констатовао: „Ова гимназија располаже добрим кабинетима и збиркама за географију, историју, биологију, цртање, математику и за музику“ али да кабинети за физику и хемију нису ни потпуни ни довољно савремени.¹⁸⁶⁰

Школске 1908/9. школа је имала кабинете: за антропологију: девет модела, један природан човечји костур, шест комада слика разних органа; за анатомију: 8 слика у боји, микроскоп с препаратима; за зоологију: 80 животињских препарата: две потпуне колекције Шрајберових слика, слике бескичмењака; за ботанику: 40 слика на којима су представљени главни представници цветоноша, 6 Шрајберових слика, хербаријум околине Београда, хербаријум из околине Цариграда, хербаријум главних представника из околине Солуна; за минерологију: 60 модела за кристалографију; мосову скалу; 81 врста минерала; за петрографију: 57 примерака, за палентологију 1,55 примерака разних фосила; за хемију око 100 елемента, киселина и база; Физичка збирка је поседовала: апарат за механику чврстих, течних и гасовитих тела (46 комада); апарат за електрику и магнетизам (44 комада); Апарат за оптику (17 комада); Апарат за акустику (6 комада); апарат за топлоту (11 комада); Историјско–географска збирка је имала разних политичких, етнографски и топографски карата (27) атласа (3), рељефну карту Краљевине Србије; разних глобуса (5); планетариум (1); телуриум (1); један сандук са песком за географска вежбања; слика са разним облицима земљишне површине; пантограф; Математичка збирка имала је: квадратни и обичан метар, коцку подељену на кубне центиметре; шупље мере 1/16, 1/8, 1/2, 1 литар; мере за тежине; зидну карту метарских мера; 30 модела геометријских тела; 13 модела за стереометријске теореме; 1 ланац дужине 1 дм; 2 шестара, 2 врстара и 2 троугаоника; за цртање: велики перспективни апарат, 6 малих перспективних апарата, Статив, 3 модела од жица за

¹⁸⁵⁸ АС, МИД ППО, 1898, ред 139, Београд, 17. фебруар 1898.

¹⁸⁵⁹ АС, МИД ППО, 1905, ред 797, Солун, 21. јун 1905.

¹⁸⁶⁰ Ст. Зафировић, *Споменица четрдесетогодишњице...*, 106.

перспективно цртање, 13 модела од дрвета за перспективно цртање и сенчење, колорисаних орнамената 24 комада, Хертл, Тацбингер, ликови, литографисане снимке: цвећа, предела, глава и фигура, акварелних слика у бојама цвећа и предела.¹⁸⁶¹

Уџбеници који су се користили у гимназији: за српски језик: Стојан Новаковић, *Српска читанка* за први и други разред, а касније 1908. године уџбеник Милана Шевића, *Српска читанка* за средње школе из 1894; Љ. Стојановић, *Српска граматика*, Београд 1898; и *Српска читанка*, преуређена за школе ван Србије; Павле Поповић, *Преглед српске књижевности*; за француски језик: *Брунова читанка и Анова граматика*; за математику: Драгомир Обрадовић, *Аритметика* за први разред гимназије; Ђорђа Рокнића и М. Михаиловића: *Алгебра*; Радован Пекић за математику; за геометрију, Владимир Зделар, *Геометријско цртање*; Васа Димић, *Аналитичка геометрија од Гнатера*; уџбеник Драгомира Обрадовића, *Рачуница за грађанске школе за први и други разред средњих школа у Турској царевини* (израчунавање је прилагодио мерама и новцу коришћеним у Османском царству); за зоологију: Љ. Миљковић, *Зоологија*, Београд 1909; за ботанику: Живојин Јуришић, *Ботаника*; Ђорђе Козарац, *Ботаника*; за физику: Михаило Петровић, *Основи физике*; Бајаловић, *Физика*; за цртање: *Краснопис по угледу на В. Малетића*; за веронауку: *Катихизис* за четврти разред гимназије Јеврема Илића; за јествастеницу: Пол Бер, *Наука о човеку*; за хемију: Сима Лозанић, *Хемија за четврти разред гимназије*. На почетку рада гимназије, уџбеника за географију и за историју није било, ученици су преписивали. Касније је из географије био у употреби уџбеник Косте Ковачевића и белешке израђене по записима Владимира Карића; а за историју: Љубомир Ковачевић, *Историја српског народа*; Љубомир Јовановић, *Историја српског народа* за трећи и четврти разред гимназије; Миленко Вукићевић, *За наставу историје*.¹⁸⁶²

Током рада Гимназије постојале су две, односно три библиотеке: професорска (поседевала је стручну литературу и друге корисне књиге), ђачка је поседевала књиге светских писаца на српском и француском језику и библиотека забрањених књига које су се чувале у тајности у Конзулату (због своје садржине која не би могла да прође турску цензуру) то су била дела националних писаца и српске народне песме. Чиновник конзулата Миливоје Васиљевић је на почетку рада Гимназије за 330 динара купио све потребне књиге за школу (то је био зачетак библиотеке). Како чиновници конзулата тако и директори школа су радили на формирању библиотеке. Куповали су и добијали књиге. На поклон од Министарства иностраних послова добили су комплет *Просветног гласника*. Школске 1895/9. школска библиотека имала је 17 дела у 23 свеске. Године 1896/7. добијала је бесплатно часопис *Српски глас*, *Дубровник* и *Школски лист*. Гимназија је 1898. на поклон

¹⁸⁶¹ Н., *Српска гимназија...*, 137.

¹⁸⁶² Маја Николова, *Рад на нашим народним задацима...*, 118.

добила књиге: Жалъ Буљ, *Приповетке мојој кћери*, Нови Сад 1882; Симо Матавуљ, *Из Црне Горе и Приморја*, Нови Сад 1888; Милан Милићевић, *Зимње вечери*, Београд 1879; Данијел Дефо, *Робинсон Крусо*, Нови Сад 1888; *Приче из 1001 ноћи*; Матавуљ, *Вилина књига*, Београд, бг. Бранислав Нушић, *Приповетке једног каплара*, Сремски Карловци 1895; Е. Д. Мунд, *Минхаузенове лагарије*, Нови Сад б.г.¹⁸⁶³ Лазаревић, *Шест прича*, Поповић, *Сто прича*.¹⁸⁶⁴ Школске 1897/8. године наставничка и ђачка књижница су имале 109 разних дела. На поклон од СКА, 1898. гимназија је добила часописе и књиге: *Глас*, *Споменик*, *Годишњак*, *Одломци о грофу Борђу Бранковићу*, *Манастир Каленић*, *Српска јела и пића*, *Живот Срба сељака*, Стојан Новаковић, *Први основи књижевности на Балкану*, *Гласник*, *Српске народне игре* и *Годишњицу Ђупићеве задужбине*.¹⁸⁶⁵ У библиотеци су били заступљени часописи: *Летопис Матице српске*, *Браник*, *Голуб*, *Цариградски гласник*...

Све до 1900. године библиотека је била скромна и имала мали број наслова. Преко Министарства иностраних дела и Конзулата у Солуну СКА је два пута током 1903. године послала пакет књига за гимназије у Битољу, Скопљу, Солуну и Призрену.¹⁸⁶⁶

Управа гимназије је искористила период Младотурске револуције и, док се режим још није био учврстио наставничку и ученичку библиотеку снабдела је већим бројем књига а књиге из конзулата пренела у гимназију. Библиотека је била снабдевена стручном литературом и страном забавном лектиром. Сва важнија дела српских писаца налазила су се у ђачкој библиотеци.

Школске 1908/9. наставничка библиотека имала је 1.223 књиге а ученичка 570 књига. Те године су се књиге много више читале него до тада.¹⁸⁶⁷ Дружина „Дојчин“ такође је имала своју библиотеку.

5. Просветно-васпитни значај гимназије

Васељенска патријаршија је имала искључиво право да отвара школе за православно хришћанско становништво у Османском царству. Отварала је, међутим, само грчке школе. Почетком 1892. године, Срби из Солуна молили су цариградску патријаршију да им се отвори школа али она то није желела. Грчки силагос¹⁸⁶⁸ је такође чинио све могуће сметње да се не дозволи отварање српских школа.

По подацима Ивана Иванића у Солунском вилајету пре 1878. године било је 9 српских основних школа. Прва српска школа у Солуну ипак је отворена 1892. године, на

¹⁸⁶³ АС, МИД ППО, 1898, ред 139, Београд, 29. март 1898.

¹⁸⁶⁴ Нисмо могли да их реконструишемо.

¹⁸⁶⁵ АС, МИД ППО, 1898, ред 139, 10. септембар 1898.

¹⁸⁶⁶ *Документи...*, 1/1, 217, 747.

¹⁸⁶⁷ Ст. Зафировић, *Споменица четрдесетогодишњице...*, 104–105.

¹⁸⁶⁸ Силагос је друштво за распрострањавање грчке пропаганде у Македонији, основано је 1860.

основу члана 129. турског закона о јавној настави. Наредне године 1893. отворена је школа у селу Полипоросу, учитељ је био Аристид Цивановић.¹⁸⁶⁹

Након отварања српске гимназије „Дом науке” број основних школа у Солунском вилајету се непрестано увећавао. Чињеница да постоји школа на српском језику где ученици после основне школе могу да наставе школовање, позитивно је утицала на одлуку родитеља да своју децу шаљу у српску основну школу. На томе су агилно радили како српски конзули тако и управа Гимназије. Петар Костић је био заслужан за отварање великог броја школа.

Преглед рада основних школа у Солунском вилајету

Те 1894. године када је отворена гимназија у четири разреда основне школе у Солуну било је уписано 97 ученика: у први разред 21, други 21, трећи 28 и четврти 27. Школу је напустило 16 ученика, остали су полагали испит.¹⁸⁷⁰ Године 1895. радиле су српске школе у Тодорову (село је имало 230 српских кућа).¹⁸⁷¹ Те године отворена је и женска школа у Водену, радила је без дозволе и због тога више пута је затварана и отворана. Током 1895. године грчке школе су претворене у српске у селима: Стојакову, Јацилару и Церковљанима. Без дозволе власти радиле су и школе у Сехови, Јацилару и Богородици. Тих године велики број бугарских листова који су излазили у Солуну писало је против Срба и српских школа. И Грци су у листу *Македонска звезда* писали против Срба.¹⁸⁷²

Године 1895/6. основну школу у Солуну уписало је 89 ученика, 17 ученика је током године напустило школу, 14 је са одличним успехом завршило разред, 34 са врло добрим, 22 са добрим и два ученика са slabим успехом.¹⁸⁷³ Школске 1895/6. у Солунском вилајету било је српских основних школа у: Нежилеву (Велешка каза), Богомилу, Доњем Тодораћеву, Горњем Тодорићеву (Кукушка каза), Јацилару, Патаросу, Алару, Црквени (Воденска каза). Све ове школе радиле су без формалне дозволе турских власти.¹⁸⁷⁴ Основна школа 1896/7. у Солуну имала је два учитеља и једну учитељицу, у четири разреда 76 ученика (14 ученица). У првом разреду било је 14, у другом 8, у трећем 19 и у четвртном 35 ученика.¹⁸⁷⁵ Априла месеца 1897. године отворена је још једна основна школа у Солуну на Вардар Капији. Имала је управитеља, два учитеља и једну учитељицу. Школа је имала четири разреда и 126 ученика. Ученици из околине Солуна, њих 45, живели су у интернату. Школска зграда је била удобна и пространа и налазила се у центру града.¹⁸⁷⁶ У Солунском вилајету 1897. било је основних школа: у Солуну, у Јацилару, у Водену, у Горњем Тодораћеву, у Црквени, у

¹⁸⁶⁹ АС, МИД ППО, 1894, ред 710, Солун, 18. јун 1894.

¹⁸⁷⁰ *Просветни гласник*, 1906, бр. 9, 226.

¹⁸⁷¹ АС, МИД ППО, 1895, ред 496, Солун, 25. новембар 1895.

¹⁸⁷² АС, МИД ППО, 1895, ред 143, 4. јануар 1895.

¹⁸⁷³ *Просветни гласник*, 1906, бр. 9, 226.

¹⁸⁷⁴ Милојко Веселиновић, *Статистика...* (1897), 30–35.

¹⁸⁷⁵ *Просветни гласник*, 1906, бр. 9, 227.

¹⁸⁷⁶ *Цариградски гласник*, 16. октобар 1897.

Алару, Доњем Тодораћево у Павазару.¹⁸⁷⁷ Основна школа у Солуну 1897/8. имала је четири разреда, припремну класу и дечије забавиште. Било је 40 ученика и 32 ученице, два наставника и учитеља турског и француског језика.¹⁸⁷⁸ Иако школа није била под истим кровом са гимназијом, директор гимназије Василије Димић био је директор и основне школе, која је била екстерна. Марта 1898. бројно стање српских школа у Солунском вилајету, затечено на дан предаје дужности Димитрија Бодиа било је: основна школа на Вардар капији у Солуну са пет наставника; основна школа у Куфаловском крају у Солуну са три наставника; Јенице Вардар са пет наставника; Воден са пет наставника; Дојран са четири наставника; то су биле признате школе. Као непризнате школе радиле су: у Горњем Тодораћеву, Доњем Тодораћеву, Црквену и Луковцу, са по једним наставником. Добијене су дозволе за школе по селима: Мачукову, Стојакову, Богородици и Кукушу.¹⁸⁷⁹ Основна школа у Серу била је отворена 1898. године. Августа 1898. постојале су школе у Ђевђелији, Стајокову, Водену, Маукову, Богданцима, Г. Тодораћеву, Д. Тодораћеву, Јенице Вардару, Стојакову, Луковици, Црквини, Сехову, Богородици и Солуну.¹⁸⁸⁰ Године 1899. радиле су школе у: Водену, Дојрану, Ђевђелији, Кукушу, Јенице Вардару, Горњем Тодораћеву, Доњем Тодораћеву, Тресини. Године 1900. радиле су школе: у Солуну, Богданцима, Богородици, Водену, Горњем Тодораћеву, Грчишту, Дојрану, Ђевђелији, Јенице Вардар, Криви, Кукушу, Мачукову, Мрзелци, Острву, Серезу, Сехову, Стојакову, Тресини.¹⁸⁸¹

На основу пројекта буџета за 1901. годину може да се реконструише да су у Солунском вилајету постојале основне школе у следећим местима: у Солуну две (Куфаловска и Вардарска), Водену (мушка и женска), Дојрану (мушка и женска), Ђевђелији (мушка и женска), Јенице Вардару (мушка и женска), Кукушу (мушка и женска), Серезу, у Богданцима (мушка и женска), Богородици, Грчишту, Криви (мушка и женска), Острву, Мачукову, Сехову, Стојакову (мушка и женска), Горњем Тодораћево, Доњем Тодораћеву и у Тресини.¹⁸⁸²

Владика дојрански Јоаким, био је српски платезник и захваљујући његовој помоћи отворене су четири основне школе са око 70 ученика.¹⁸⁸³

Школске 1904/05. радиле су школе у Ђевђелији (93 ученика); Јенице Вардару (72 ученика), Кукушу (125 ученика са забавиштем); Куфалу (56 ученика), Вардар капији (18 ученика); у Острву (14 ученика), у Водену (имала је 125 ученика), у Куфалову (35 ученика у

¹⁸⁷⁷ АС, МИД ППО, 1897, Београд, 1897.

¹⁸⁷⁸ *Цариградски гласник*, 25. децембар 1897.

¹⁸⁷⁹ АС, МИД ППО, 1898, ред 649, Солун, 12. март 1898

¹⁸⁸⁰ АС, МИД ППО, 1898, ред 649, Солун, 22. август 1898.

¹⁸⁸¹ АС, МИД ППО, 1899, ред 50, Солун, 22. октобар 1900; ред 491, 1900, бм и бг.

¹⁸⁸² АС, МИД ППО, 1900, ред 491, Београд 1901.

¹⁸⁸³ АС, МИД ППО, 1894, ред 710, Солун, 2. септембар 1894.

мушкој и 56 ученица у женској школи).¹⁸⁸⁴ У Солунском вилајету 1906/7. радило је 14 основних школа.¹⁸⁸⁵

Током 1907. радиле су школе у: У Солуну две (Куфаловска и Вардарска) Водену (мушка и женска), Дојрану (мушка и женска), Ђевђелији (мушка и женска) Јенице Вардару (мушка и женска), Кукушу (мушка и женска), Серезу, Богданцима (мушка и женска), у Богородици, Грчишту, Острву, Мачукову, Сехову, Стојакову (мушка и женска).¹⁸⁸⁶

У основној школи у Солуну било је на почетку школске 1909/10. године у мушкој школи 23 ученика у женској школи 16, а на крају године по 13 ученика у свакој школи. У Дојрану било је на почетку школске године 28 дечака и 19 девојчица, на крају године 16 дечака и 7 девојчица. У Јенице Вардар на почету године било је 16 дечака и 23 девојчица а на крају 11 дечака и 15 девојчица. У Ђевђелија 17 дечака и 16 девојчица а на крају године 10 дечака и 9 девојчица. У Сехову је било 10 дечака и 9 девојчица а на крају године 10 дечака и 6 девојчица.¹⁸⁸⁷

Укидањем гимназије у Солуну број основних школа у целом Солунском вилајету је значајно опао, тако су 1910/11. године, радиле само основне школе у Солуну (172 ученика), у Водену (32) и у Ђевђелији (14 ученика).

Преко лета 1897/8, за време распуста, наставници гимназије Васа Димић, Богдан Јанковић и Драгомир С. Обрадовић добровољно су држали учитељски курс у Солуну.¹⁸⁸⁸ Присуствовало је 13 учитеља из Солунског вилајета (из Ђевђелије, Стојакова, Водена, Мачукова, Богданце, Г. Тодораћева, Доњег Тодораћева, Јенице Вардара, Стојакова, Лукавице, Црквени, Сехова и Богородице), као и учитељи из Солуна.¹⁸⁸⁹

Српски конзул Павле Денић је осмислио 1898. да се у Јеврејској школи учи српски језик, то је било урађено. Те године је наставник гимназије Јован Вељић, који је предавао у тој школи, имао 15 ученика.¹⁸⁹⁰

Наставници солунске гимназије били су ревизори у основним школама широм Солунског вилајета. Приликом писања извештаја они су велику пажњу посвећивали и стању народа, како његовој националној оријентацији тако и њиховој економској моћи и стремљењима. Поједини наставници, посебно наставници вештина, предавали су и у основним школама у Солуну.

¹⁸⁸⁴ АС, МИД ППО, 1905, ред 797.

¹⁸⁸⁵ *Документи...*, књ. 3, св. 2/2, 607.

¹⁸⁸⁶ *Документи...*, књ. 2, св. 4/2, 1032–1033.

¹⁸⁸⁷ АС, МИД ППО, 1909, ред 301, бм и бг.

¹⁸⁸⁸ АС, МИД ППО, 1899, ред 122, Солун, 29. јануар 1899.

¹⁸⁸⁹ АС, МИД ППО, 1898, ред 649, Солун, 22. август 1898.

¹⁸⁹⁰ АС, МИД ППО, 1898, ред 545, Солун, 10. јун 1898.

Виша женска школа „Дом просвете“ (1898/99–1904/5)

и Домачићко раденичка школа (1905/6–1909/10)

Као резултат рада Српске гимназије „Дома науке“ је оснивање и рад више женске школе. Многе наставнице женске школе биле су супруге наставника и професора Гимназије у Солуну, што је било од великог значаја за рад школе.

Мали број женске деце у Османском царству се школовало што је било у духу поимања жена у исламском свету. У српску основну школу у Солуну прве године рада 1892, било је уписано шест а разред је завршило пет девојчица. Следеће школске године у сва три разреда било је уписано 8 девојчица. Сваке наредне године број ученица у основним школама је растао. Осим учитеља радиле су и учитељице. Зато је и Петар Костић, који је био управитељ и основне школе, предложио је да се оснује Виша женска школа у Солуну. Сматрао је да се отварањем гимназије само делимично решило питање образовања и задобијање народа који се од Срба отуђио. С друге стране, било је потребно и девојчицама дати шансу да се школују и да евентуално наставе образовање у женској учитељској школи. Познавајући темперамент народа, Костић је био мишљења да се за српски национални дух много више може учинити васпитањем женске деце у том погледу.¹⁸⁹¹ Написао је пројекат за отварање Више женске школе у Солуну и поднео га је на разматрање Српском конзулату. Костић је био упоран и у више наврата понављао своју молбу. Његов предлог је разматран на првој Професорској конференцији директора која је била организована јула месеца 1898. Било је одлучено да се у Солуну отвори петоразредна женска школа. Планирано је да по плану и програму прва три разреда буду као и у гимназији а да се у четвртном и петом ученице припремају за учитељски позив.¹⁸⁹²

Директор Димић је са наставницима гимназије разматрао оснивање женске школе и поднели су заједнички предлог српском конзулу Павлу Денићу. Конзул је Министарство иностраних послова обавестио о овом предлогу и молио за дозволу да се школа отвори. Није било потребно тражити посебну дозволу од турских власти јер је постојала основна мушка и женска школа са пансионатом на Вардар Капији која је имала дозволу за рад. Та школа била би само женска школа а у Куфаловској махали остала би да ради мушка основна школа. Предлагали су да буде уписано 35 питомица и за њих не би било потребно нова финансијски издатак сем 1.500 динара за набавку нових кревета. Имали су и наставнице које би могле да предају. Министар Владан Ђорђевић усвојио је предлог о оснивању и одобрио рад Више женске школе.¹⁸⁹³

¹⁸⁹¹ АС, МИД ППО, 1897, ред 775, Солун, 5. мај 1897.

¹⁸⁹² Маја Николова, *Рад на нашим народним задацима...*, 133–134.

¹⁸⁹³ АС, МИД ППО, 1898, ред 649, Солун, 17. август 1898; Београд, 28. август 1898.

Виша женска школа „Дом просвете“ почела је са радом школске 1898/9, као што је било и планирано, при основној школи на Вардар капији али је после три године рада, одвојена од основне школе.

Предавале су наставнице: Милева Петровић (била је управитељица), Зорка Јеремић, Јелисавета Цветковић¹⁸⁹⁴, касније Марковић. Наставни план био је сличан као и у Краљевини Србији. Предавали су се предмети: наука о вери, српски језик, француски језик, географија, историја општа и народна, математика, природне науке, педагогика са основама психологије, домаћа економија с кувањем, методика, ручни рад, цртање, писање и музика. Било је 29 ученица. Примљене су све које су се јавиле из српских, бугарских или грчких школа. У први разред било је примљено 18 а у други 11 ученица. Рад је почео 13. новембра. Ученице су биле узраста од 10 до 18 година. Једна ученица је плаћала школовање, једна ученица половину од износа а све остале су биле питомице. Пореклом су биле из: Ђевђелије (4), Струмице (5), Јенице Вардара (4), Дибра (3), Призрена (1), Солуна (5), Водена (2), Дојрана (2) и Београда (1). Успех ученица првог разреда био је: одличне 3, врло добре 4, добре 8 и слабе 3; другог разреда: одличне 2, врло добре 5, добре 3 и слабе 1. Успех није био задовољавајући, нису све ученице ни знале српски језик јер их је већина дошла из несрпских школа. Ученице су долазиле без икаквог познавања српске историје. Управитељица је предлагала да се уписују девојчице из Старе Србије и Македоније да би деца усвајала чистији српски језик.¹⁸⁹⁵

Школске 1899/1900. настава је трајала од новембра 1899. до маја 1900. Школу је похађало 46 ученица, у првом 10, у другом 36 ученица. Пореклом су биле из Прилепа, Пећи, Призрена, Дојрана, Солуна, Гњилана и других околних градова. Предавало им је пет наставника и пет наставница. Наставнице су биле: Милева Петровић, управитељица, Зорка Јеремић, Јелисавета Цветковић удата Марковић и Мери Вељић, супруга наставника Јована Вељића.

Ученици су прославили црквени празник Материце. Супруга вицеконзула Нушића је девојкама женске гимназије поклонила воће и слаткише.¹⁸⁹⁶ Дотадашња управитељица Милева Петровић била је болесна, имала је шизофренију. Покушала је самоубиство,

¹⁸⁹⁴Јелисавета Марковић, наставница, преводилац (Београд, 6. IV 1876–Београд, 7. IV 1966). У Београду је завршила основну школу (1887) и Вишу женску школу (1887–1893). Наставничку каријеру започела је у основној школи на Палилули у Београду (1893–1897) а затим у Нишу (1897–1898). После удаје за Светолика Марковића, професора, пет година је провела у Солуну као наставница и управитељка Српске женске учитељске школе (1898–1903). По повратку у Београд била је наставница све до 1925. године. Преводила је са француског и енглеског и објављивала у часописима *Хришћански живот* (1923) и *Венац* (1927). Написала је уџбеник француског језика *Méthode de lecture française pour les élèves serbes* (1923) и предговоре у неколико књига. Једна је од оснивача Удружења књижевних преводилаца Србије (1951). Као признање за рад на ширењу француске књижевности и културе у Србији одликована је француским Орденом академске палме и титулом *Officier d'Académie* (1922). Одликована је и Орденом Светог Саве IV степена (1926). Више о њој: Александра Николић, *Марковић, Јелисавета*, СБР 6, у штампи.

¹⁸⁹⁵АС, МИД ППО, 1897, ред 649, Солун, 7. мај 1899.

¹⁸⁹⁶*Цариградски гласник*, 1. јануар 1900.

бацивши се у море. Она је нешто касније поднела молбу за одсуство због болести.¹⁸⁹⁷ Миливоје Добросављевић, као наставник те школе, преузео је управу над школом. Министар иностраних дела Владан Ђорђевић инсистирао је да школом управља најстарија наставница Јеремић.

Отворен је и трећи разред 1900. године. Уписано је 42 ученице а школску годину завршило 40 ученица. Био је мали број наставника и зато је управитељица Јелисавета Марковић тражила да се из Србије пошаље још једна наставница и васпитачица. Поједини наставници „Дома науке“ предавали су и у „Дому просвете“. Предавале су наставнице: Зорка Јеремић, Мери Вељић, Олга (Вукојичић) Павић, супруга професора Светозара Павића, Јелена Панковић је била васпитач, катихета Јован Поповић, касније Сима Буквић, свештеник, Милан Боројевић и Фридрих Брунети. Управитељка је од власти тражила да се школи тачно одреди задатак и циљ.¹⁸⁹⁸

Школске 1901/1902. године у првом разреду је било 15, у другом 6, у трећем 6 и у четвртном 46 ученица, укупно 73 ученице. До краја године наставу је похађало 70 ученица. Са одличним успехом разред је положило 6 ученица, са врло добрим успехом 15, са добрим 17, добре али имају слабије оцене 20, слобих 12.¹⁸⁹⁹ Управитељица је била Јелисавета С. Марковић а наставнице су биле: Зорка Јеремић, Мери Вељић, Олга Вукојичић Павић, Даринка Ђерић, Ана Александровић, Атина Ничота. Економ је била Јулка Лукшић.

Школске 1902/3. отворен је и пети разред. Јелисавета је из Србије тражила две нове наставнице за француски језик и за ручни рад. Наставу су држале: управитељица Јелисавета Марковић, Олга Павић, Зорка Јеремић, Ангелина Петковић, Живка Петковић (нова наставница, радила је у Скопљу), Светлана Марковић, Атина Ничота, Сима Ђуковић, Милан Боројевић и Фридрих Брунети. Те године је био организован испит зрелости након чега су ученице могле бити учитељице по основним школама. Наставница Марковић је на основу правила која су постојала у Краљевини Србији саставила правила о полагању испита. Испит се полагао усмено, писмено и практично пред председником (то је био изасланик министарства иностраних послова), потпредседник (управитељица школе) а чланове комисије биле су наставнице.¹⁹⁰⁰ Испит се састојао од обраде једног питања из педагошке групе предмета а усмени испит држан је из српског језика с литературом, историјом народне, историје цркве и историје опште, земљописа, рачунице и педагогике с методиком... Практични део испита састојао се од писмене припреме предавања у једној од солунских српских школа. Испит је положило 25 ученица које су школовање наставиле у Учитељској

¹⁸⁹⁷ АС, МИД ППО, 1899, ред 174, Солун, 2. децембар 1899, 4. децембар 1899.

¹⁸⁹⁸ АС, МИД ППО, 1901, ред 794, Солун, 13. јун 1901.

¹⁸⁹⁹ АС, МИД ППО, 1902, ред 794, Солун, 13. мај 1902.

¹⁹⁰⁰ АС, МИД ППО, 1903, О/3, Солун, 29. април 1903.

школи у Скопљу.¹⁹⁰¹ Јелисавета Марковић је престала да буде управитељка и са супругом, професором Дома науке отишла је из Солуна.

Почетком 1903/4. био је мали број пријављених ученица па је претила опасност да се школа затвори. То није учењено али се школа свела на три разреда. Ко је од ученица желео да се даље школује ишао је у Скопље. Предавале су управитељица Ангелина Петковић (која је због болести дуго била на одсуству), Атина Ничота Валовић, Олга Јанковић, Милан Боројевић, Јулиус Брож, Олга Павић, Станоје Рашић. Предавања су почела октобра 1903.¹⁹⁰²

Почетком школске 1904/5. године у Солун је 19. новембра 1904. стигла Катарина Миловук,¹⁹⁰³ дугогодишња управитељка прве српске више девојачке школе у Београду. Поставивши је за управитељку министар иностраних дела је сматрао да ће она са огромним искуством успети да од ове школе направи угледну школу, каква је била и мушка гимназија. С њом су стигле и друге наставнице из Србије: Божана Снећевећ, Олга Гавриловић и Јулија Јовановић.¹⁹⁰⁴ Предавали су и Анита Ничота Валовић, Станоје Рашић, Јулиус Брож и Милан Боројевић.

Миловукова је у школи затекла хаос. Било је само 26 ученица (у првом 13, у другом, 6 и у трећем 6). Сматрала је да је то резултат лоше организације саме наставе и недостатка довољног броја наставница. У току године биле су примљене још три ученице, две у први и једна у други разред. Претходне две године настава није била редовна и зато је ситуација у школи била веома лоша.

Школска година је почела 22. октобра захваљујући директору Обрадовићу и наставницима „Дома науке“ али са малим бројем часова. Катарина Миловук почела је предавања 22. новембра која су без прекида трајала до краја школске године. Наставница Божана предавала је земљопис и гимнастику у сва три разреда, по два часа недељно. Олга Гавриловић је предавала српски језик и првом и трећем разреду са по шест часова и природне науке у сва три разреда са 2 часа недељно. Јулија Јовановић предавала је српски језик у другом разреду са 6 часова, рачун у сва три разреда и историју Срба у другом и трећем разреду са по два часа недељно. Миловук је предавала француски језик у сва три

¹⁹⁰¹ АС, МИД ППО, 1903, Ш/5, Скопље, 29. септембар 1903.

¹⁹⁰² АС, МИД ППО, 1903/ Ш/3, Солун, 6. октобар 1903.

¹⁹⁰³ Катарина Миловук, управитељка школе, писац уџбеника (Нови Сад, 27. август 1844–Београд, 27. септембар 1913). Школовала се у Русији, у Николајеву је завршила гимназију, а педагошки државни испит положила је на универзитету у Одеси. По свршеним студијама долази у Србију. Говорила је руски, француски, немачки и енглески. Била је музичко образована, свирала је клавир. Била је управитељка прве српске Више женске школом (1863). Покренула је оснивање Београдског женског друштва 1875, и била његова прва председница, Прво женско музикално друштво 1889. а после пензионисана 1893. била је једно време управитељка Српске више девојачке школе у Солуну. Изабрана је за прву председницу Српског народног женског савеза, који су 1906. основале представнице Београдског женског друштва, Друштва „Кнегиње Љубице“, Кола српских сестара и Материнског удружења. Основала је и прво дечије Чувалиште „Света Јелена“ 1912. за децу радника и ратника у Балканским ратовима. Написала је уџбенике *Педагогика* (1866), *Методика* и *Историја Срба у кратком прегледу за женскиње* (1871). Одликована је Орденом Друштва српског Црвеног крста (1877), Медаљом кнегиње Наталије за ревносну службу (1878), Медаљом краљице Наталије (1886) и Орденом Светог Саве III реда. (Љиљана Станков, *Катарина Миловук (1844–1913) и женски покрет у Србији*, Београд 2011, 7–9).

¹⁹⁰⁴ *Цариградски гласник*, 5. новембар 1904, 3. децембар 1904.

разреда са по 2 часа недељно. Станоје Рашић је предавао веронауку, Милан Боројевић цртање, Јулиус Брож нотна певање, а Атина је предавала женски рад. Економију је водила Јелка Лукшићева. Школски лекар Маргарит је веома савесно обављао своју дужност.

Ученице су за Дан Светог Саве учествовале у програму заједно са ученицима мушке гимназије. Иначе су сваке недеље и празником ишле у цркву и певале за време службе. У исцрпном извештају који је поднела српском конзулу у Солуну, управитељица Катарина је била задовољна постигнутим резултатима. Ученице су полагаале завршни испит, из првог разреда је положило 15 ученица, из другог 7 а из трећег 6 ученица. Залагала се да се следеће године отвори и четврти разред. Нове наставнице, на челу са управитељком веома су се трудиле да ученице васпитају у српском духу, училе су српске песме, предавале су српску историју и учили их српском земљопису а све у циљу да оне буду прави пионири Српства у Македонији.¹⁹⁰⁵

Виша школа је 1905/6. замењена Домаћичко-раденичком школом. Предавали су Божана Снећевић, Јулијана Јовановић, Анита (Ничота) Валовић, Бранка Толмачев, Милица Недељковић, Станоје Рашић. Следеће школске године у школи је било 75 ученица. Наставнице су добијале плату: Божана Снећевић 1.440, Јулијана Јовановић 840, Бранка Толмач 840, Косара Елезовић 1.800, Вељић 720, Милица Србова 960, Василија Ђорђевић 1.080, Атина Ничотина 960, Јелка Лукшић 720.¹⁹⁰⁶

Директори гимназија „Дом науке“ и Српске гимназије у Битољу, Обрадовић и Топаловић, написали су 1906. предлог за организацију рада у женским школама. Подсетили су да је Просветни савет који је постојао при Министарству иностраних дела, бавећи се питањима уређења женских школа у Османском царству које нису биле „тачно утврђене нити имаћаху свога циља, одлучио је: да се женске школе све изједначе у погледу наставног градива; да им се даде што практичнији карактер како би више личили на радничке школе; да би те школе одговориле задатку наређено је да се предају свако после подне само женски радови а пре подне српски језик и историја; да постоје класне наставнице; да све буду троразредне; да се оснује учитељска школа где би се слале само добре ученице. Директори су подсетили да су се све те одлуке поштовале до 1905. године али да се сада од тога одступило: школа у Солуну је четворогодишња, настава није класна, полаже се течајни испит после трећег разреда. Директори су се залагали да се све женске школе уреде и да се постигне једнообразност. Министарство је разматрало ове проблеме и предложило да се оснује Одбор који би те проблеме разматрао.¹⁹⁰⁷

У први разред 1907/8. се уписало 8, у други 16 и у трећи 14 ученица. На практични курс за кројење и шивење белог рубља уписало се 15 ученица, укупно 53. Те године је шест

¹⁹⁰⁵ АС, МИД ППО, 1912, ред 797, Солун, 3. јун 1905.

¹⁹⁰⁶ *Документи...*, књ. 2, св.4/2, 1035.

¹⁹⁰⁷ АС, МИД ППО, 1906, ред 1392, Београд, 1. септембар 1906.

ученица похађало гимназију „Дом науке”. Предавали су следећи наставници: Станоје Рашић (веронауку), Бранка Толмачев (српски језик, земљопис са историјом и природне науке), Драгиња Јевтић (рачун с геометријским цртањем и земљопис са историјом), Милан Боројевић (цртање и краснопис) и Атина Валовић (женски рад). Рад у школи почео је 28. октобра 1907. Драгомир Обрадовић је бринуо и о овој школи.¹⁹⁰⁸

У сва три разреда 1908/9. било је 67 ученица, а од тог броја је само њих 35 полагало годишњи испит. Виши курс је имао само други разред са 29 ученица. Предавања су држале три наставнице, учитељица ручног рада и учитељица кројења. Управитељица је била Ленка Стевановић. Тражила је од директора мушке гимназије наставнике за веронауку и цртање. То је била и последња година рада женске школе у Солуну. Конзул Љотић није био задовољан радом ове школе, залагао се почетком те школске године да поново постане Виша школа јер по његовим речима: „Домачићко –радничка школа није ништа друго већ завод за исхрану напабирчене деце“, јер се у школи мало учио а финансијски је знатно оптерећивали Краљевину Србију. Његова је улога велика у престанку рада ове школе.

У први разред нижег курса 1909/10. уписало се 12, у други 17, у трећи 10. Прву годину вишег стручног курса уписало је 12 ученица. Уписане ученице су биле распоређене у женске школе у Битољ (39) и у Скопље (11). Више ученица је послато у Битољ јер је у тој школи било много мање ученица.¹⁹⁰⁹ Управитељица Ленка Стевановић је министарству спољних послова написала једно опширно писмо где изражава своје негодовање одлуком да се школа затвори. Констатовала је: „последнице... о укидању наше школе тако су кобне по углед наше земље, утисак је његов тако убитачан по наше људе из свих крајева да ми срце плаче, кад видим скрушена лица ови јадних сународника из којих се јасно чита бол с прекором...“ Сматрала је да се сународници остављају на милост и немилост српским непријатељима. Залагала се да се отвори Девојачка школа у којој би и она сама радила. Надала се да би успела да створи једну школу „у овој вароши у којој чак и Немци Енглези налазе за потребу да отварају најразноврсније школе“. Та њена идеја није заживела.¹⁹¹⁰

¹⁹⁰⁸ АС, МИД ППО, 1907, ред 1448, Солун, 13. октобар 1907.

¹⁹⁰⁹ АС, МИД ППО, 1909, ред 982, Солун, 26. септембар 1909.

¹⁹¹⁰ АС, МИД ППО, 1909, ред 982, Солун, 29. септембар 1909.

6. Политичко-пропагандни значај гимназије

Од оснивања гимназија је имала важан национални значај и то не само на просветном плану. Директори школе, као и наставници, били су својеврсни национални радници. Свако у свом домену, играли су важну улогу међу Србима у Солуну и много више у Солунском вилајету. Гимназија „Дом науке“ била је на неки начин истурено одељење конзулата јер су на школу турске власти биле мање подзриве и школа је могла да посредује у многим ситуацијама како за школска питања у целом вилајету тако и по питању вере и међусобних српских односа.

Солун је био специфичан град. Србима није био приоритет да у будућој подели територије, Солун припадне Краљевини Србији. Њен интерес био је да се Срби који су живели у Солуну и много више у околини, под притиском туђих пропаганди, не однароде од Срба. Према томе, улога гимназије и њених наставника била је да Србе на неки начин окупе и учине их значајним културним фактором у том Вилајету. Нису морали да брину о њиховој егзистенцији јер нису били физички угрожени. Нису представљали значајан политички фактор у смислу бројности и самим тим пропаганде других балканских народа нису имале за циљ да они нестану са тог подручја, као што је био случај у Призрену, Битољу, Скопљу. Солун је ипак, налик на Цариград, био космополитски град и што се безбедносне ситуације тиче, није било великих проблема.

Србима је било важно да се пред другим народима и страним конзулатима покажу моћно. Зато су се наставници гимназије толико трудили око светосавске прославе, доводили су музичка уметничка друштва из Београда, цео догађај је био помпезан и заиста је остављао утисак на друге, што је и био циљ.

Наставници школе учествовали су у свим важним српским манифестацијама. Тако су били присутни у Цркви Светог Саве 1903. када је одржано благодарење за новог краља Србије, Петра Првог Карађорђевића.¹⁹¹¹ Дочекивали су многе значајне личности из Србије и Србе из других крајева. Јован Цвијић се на својим путовањима по Солунском вилајету ослањао на управу солунске гимназије која му је чинила велике услуге. Светомир Николајевић је 1903. посетио Солун. Његови домаћини били су наставници солунске гимназије: Богдан Јанковић, Јован Вељић и Драгомир Обрадовић.¹⁹¹²

Када су се широм Битољског и Косовског вилајета стварале наоружане чете, директор Обрадовић је у погледу заштите становништва предлагао да би Срби требало да

¹⁹¹¹ *Документи...*, 1/1, 132.

¹⁹¹² Божидар Николајевић, *Из минулих дана*, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Београд, 1986, 166.

заштите своје интересе стварањем чета прво у Косовском и Битољском вилајету које ће бити у тесној вези међусобној а касније и у Солунском вилајету.¹⁹¹³

Улога наставника након младотурске револуције била је значајна. Панта Гавриловић, конзул позвао је наставнике гимназије Карликовића и Продановића, да са њима поразговара о сазиву конференције и о питањима о која био она решавала. Сви су били за то да се сазове народна скупштина а не конференцији. Разговарали су о учешћу и држању српског народа у новим парламентарним изборима и избору кандидата за посланике.¹⁹¹⁴

Након младотурске револуције 1908, Солун као најзначајније упориште младотурака посетила је група родољуба и туриста на пропутовању ка Светој Гори. На станици су их дочекали ученици и наставници Српске гимназије „Дом науке” и други мештани Срби. Обишли су све српске школе и њихов утисак био је више него повољан. Били су изненађени што се у Солуну по улицама говоре разни језици и да је српски био видно присутан.¹⁹¹⁵

Наставници школе Драгомир Обрадовић, Петар Лешњаревић, Јован Продановић и Михаило Питовић били су чланови одбора изабрани на Конференцији Срба Солуњана за време младотурске револуције. Чланови овог одбора су изабрали Петра Лешњаревића да код младотурака заступа интересе Срба у Солунском вилајету, јер у том вилајету није било српских четника. Брзо су прозрели намере младотурака да је њихов један од главних мотива одстрањење сваког страног утицаја на послове арства. Сматрали су да ће се младотурци ослободити европске контроле а да ће онда пратити утицај заинтересованих балканских држава на њихове поданике. Трпеће их док им буду потребни а када се осигурају „онда ће однос њихових поданика са балканским државама бити забрањена и гоњена радња“. Те речи, готово пророчке су се и обистиниле. Такође су сматрали да је неопходно да се истакну Срби домородци као преговарачи а не српски конзулати, јер ће им се то касније узети за зло.¹⁹¹⁶

Ученици су као по задатку обилазили солунско пристаниште, увек обучени у ђачким српским униформама, странци су их фотографисали и касније у својим земљама писали о присуству Срба у Солуну. На тај начин су помагали да се глас о Србима шири по Француској, Италији, Великој Британији. На пристаништи су виђали и тужне призоре, наиме, долазили су Срби, заробљени и са тешким ланцима и код ученика уливали тугу а и жељу да се што пре ослободе турске тираније.¹⁹¹⁷

¹⁹¹³ *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 2, додатак 1, Београд 2008, 264, приредила Љиљана Алексић Пејковић.

¹⁹¹⁴ *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 5, свеска 2, приредио Михаило Војводић, Београд 1985, 607.

¹⁹¹⁵ Душан Синобад, *С пута у Солун и Свету Гору*, Београд 1908, 32. Писац Јелена Димитријевић боравила је у Солуну непосредно након младотурског устанка и њен утисак био је: „Од свог постанка, Солун никад није био оно што је ових дана, највеселији град на свету, колевка слободе народима Империје, нова Мека муслиманима. У њ долазе да се поклоне живој светитељи Слободи.“ Солун је био окићен цвећем и заставама, слушала се марсељеа и братимили се народ. (Јелена Димитријевић, *Писма из Солуна*, Београд 2008).

¹⁹¹⁶ *Документи...*, књ. 3, 2/2, 780–781.

¹⁹¹⁷ Тома Смиљанић Брадина, наведено дело, фебруар 1930, 98.

Српска гимназија је имала лозове које је предавала на чување Српској народној банци. Били су купљени добровољним прилозима посетилаца те школе и предати на руковање Народној банци.¹⁹¹⁸

Гимназију у Солуну пратиле су „наше домаће неприлике“ које су потицале из сопствене неслоге и неразумевања. „Оно што је у бирању кадра Стојан Новаковић 1905. рекао о нашој гимназији у Скопљу исто толико вреди и за солунску гимназију“, сматрао је Обрадовић који није био задовољан избором наставника за српске школе у Османском царству. Сагласио се са Новаковићем да су морали бити најбољи кадрови али то веома често није био случај. Сматрао је да би резултат рада био много бољи да су наставници били способнији и преданији послу.¹⁹¹⁹

Дугогодишњи и веома заслужни директор Драгомир Обрадовић резимирао је рад гимназије: „Она је дала неколико генерација матураната који су довршили или ће ускоро довршити универзитетско образовање било у Београду било на неком универзитету на јевропском западу: у Француској, Швајцарској, Белгији и др. нешто је пласирано и по турским факултетима у Цариграду и Солуну. Данас се већ налазе и лекари и инжињери и професори и апотекари, да и неређам друге професије које су изашле из ове гимназије. Они, са онима који имају тек да буду а налазе се још на универзитетима, задовољиће потребе у разноврсној интелигенцији за наш просветно-пропагандски рад.“ Сматрао је да будуће генерације ученика никако не би смели да студирају у Београду и по Европи. Залагао се да сви ученици који требају да студирају, да то раде на факултетима у Солуну и Цариграду. Ти младићи запошљавали би се у турској служби.¹⁹²⁰ Врло је логично његово размишљање јер се на интелектуалце који су се школовали у Царству гледало потпуно другим очима а не с подозрењем какво су имали према интелектуалцима који су факултете завршавали у Србији.

Солунска гимназија за време свог шеснаестогодишњег рада није имала своју зграду. Била је смештена у изнајмљеним и неподесним зградама. У време када су основна школа и гимназија биле под истом управом, школе и интернат су биле у трима кућама. Српска гимназија „Дом науке“ била је премештена у тада најлепши део Солуна – Кампањи (звалису га и Нови Солун). Нажалост, и тада је гимназија била смештена у три зграде јер није пронађена једна довољно велика.

Директор Васа Димић је предлагао да се купи плац и да се школска зграда сазида. То би било економичније и репрезентативније за потребе српске националне пропаганде. Друштво Свети Сава имало је жељу да гимназији „Дом науке“ поклони новац за изградњу школске зграде од средстава која је требала да добије продајом плаца у Београду. Међутим,

¹⁹¹⁸ АС, МИД ППО, 1895, ред 545, Солун, 9. новембар 1896.

¹⁹¹⁹ А., Драгомир С. Обрадовић, Браство, 244–247.

¹⁹²⁰ Ст. Зафировић, Споменица четрдесетогодишњице ..., 40.

по том питању ништа није урађено¹⁹²¹ Више пута је директор Обрадовић покретао питање зидање школске зграде. Сматрао је да новац који је манастир Дечани прикупио може да се искористи за изградњу школске зграде а да кирију, која је веома висока, гимназија исплаћује манастиру. С таквом идејом се обратио и Стевану Димитријевићу, ректору богословије али одговора није било.¹⁹²² За десет година рада школе за закуп зграда било је утрошено 70.000 динара. У то време било је могуће за 80.000 динара сазидати репрезентативну зграду у Солуну. Последње године рада гимназије вицеконзул С. Томић је упутио министарству иностраних дела допис који је садржавао предлог да се подигне школска зграда за гимназију. Подсетио је да би се та зграда могла и изнајмљивати: „у претпоставци да чак овдашњу нашу гимназију затворимо, наша зграда имала би увек послужити као трговачки музеј или магацин а и цена би јој временом била већа.“¹⁹²³ То није реализовано, гимназија је до краја рада остала у приватним кућама.

Француски путописац Виктор Берар, док је боравио у Солуну, дао је опис српског конзулата, гимназије и цркве. Он је сматрао да је српска гимназија била најлепша зграда у Солуну а да је ентеријер био украшен сликама српских владара и светитеља.¹⁹²⁴

Солунска гимназија имала је двојак циљ: спремала је српску интелигенцију (учитеље, свештенике, професоре, лекаре, адвокате и привреднике које је требало да постану окосница око којих се окупљао народ. С друге стране, ученице гимназије били су претходница четничке акције, били су њене путовође и извештачи. Требали је да преговарају са Турцима и да се боре против грчке и бугарске пропаганде. Ученици су одлазили у народ, одмах након завршене гимназије или након завршених студија и сви су се сем ретких изузетака, враћали у Стару Србију и Македонију.

Приликом обиласка Старе Србије и Македоније 1898, Пера Тодоровић је констатовао да у Солуну треба задржати четвороразредну гимназију али поред ње отворити и троразредну трговачку школу. Како би се припремило што више младих Срба за железничку или банкарску службу где су тада били заступљени Грци.¹⁹²⁵

Током Првог светског рата отворена је Српска гимназија у Солуну за школовање деце избеглица, одлуком министра просвете од 21. септембра 1917. године. То је на почетку екстерна школа за ученике нижих разреда. За директора је постављен Радослав Лазаревић (1917/18). Школа је било организована на нивоу течајева и трајала је три школске године: новембар–март, април–септембар, октобар–децембар. Смештена је у згради основне школе, касније се сељакала јер нису могли да пронађу адекватну зграду. Опремљена је намештајем а

¹⁹²¹Ст. Зафировић, *Споменица четрдесетогодишњице...*, 42.

¹⁹²²АС, МИД ППО, 1903, Д/9, Солун, 24. март 1903.

¹⁹²³АС, МИД ППО, 1909, ред 684, Солун, 18. мај 1909.

¹⁹²⁴Гордана Благојевић, *Српске школе и настава српског језика Грчкој у 20. веку*, Гласник Етнографског института САНУ LIV, 234.

¹⁹²⁵Пера Тодоровић, наведено дело, 97.

имала је и наставна средства која су донета приликом евакуације из Јужне Србије. Настава је почела 6. новембра 1917. године.¹⁹²⁶

7. Биографије директора гимназије

Биографија Петра Костића налази се у поглављу о призренској богословији

Василије Димић, професор, политичар (Јагодина, 24. XII 1854–Београд, 17. XII 1940). Основну школу завршио је у Јагодини а гимназију у Крагујевцу 1872. Завршио природно–математички одсек Велике школе у Београду. Радио је 1878, као учитељ у Великој Дренови, од 1879. до августа 1883. био је предавач и суплент немачког и српског језика, географије, аритметике, алгебре и геометрије јагодинске ниже гимназије, био је суплент крагујевачке гимназије, реалке у Ужицу (1886–1887). У Првој београдској гимназији био је са прекидима од 1887. до 1899. директор српске гимназије „Дом наука“ у Солуну 1897–1898. Професор у крагујевачкој гимназији (1899–1900). Од 1900. је поново у Првој београдској и хонорарни професор у Другој београдској гимназији. Професор математике у Вишој женској школи у Београду био је 1899. За директора гимназије „Краљ Милан I“ у Нишу постављен је 1903. а потом за директора Прве београдске гимназије од 1904. до 1908 када је пензионисан. Био је стални члан Главног просветног савета и члан Сталне испитне комисије (1903–1910). Био је један од оснивача Народне радикалне странке и због тога се често сукобљавао, и по казни је често премештан. Кад су радикали образовали владу осамдесетих година XIX в., прекинуо је професорску службу и добио место начелника поште и телеграфа при Министарству народне привреде. Био је један од најистакнутијих бораца за грађанске слободе у Србији. Био је познат као одличан математичар. Написао је више стручних чланака и средњошколских уџбеника, а најпознатија је његова прерада Мочникове *Алгебре*. Био је оснивач и сарадник крагујевачког листа *Развитак*, сарадник *Наставника*, уредник *Поштанско-телеграфског весника* (1893). ДЕЛО: *Одговор г. Ђорђу Рокнићу на његову критику Мочникове алгебре*, Београд 1896.¹⁹²⁷

Богдан Јанковић, професор, народни посланик (Ваљево, 8. V 1868 – Ница, Француска, 24. VII 1918). Његова породица пореклом је из Херцеговине. Отац Јован био је кројач, мајка Ружица (из племените породице Антуновић из Винковаца) била је домаћица. Основну школу и нижу гимназију завршио је у Ваљеву а матурирао у Првој београдској мушкој гимназији. Студирао је Природно-математички одсек на Великој школи у Београду 1886–1890. За

¹⁹²⁶Радивоје М. Петковић, наведено дело, 206.

¹⁹²⁷Шематизам Србије, 1878–1893, 1895–1899, 1901–1912, 1914; *Споменица мушке гимназије у Крагујевцу...*, 320–331, 465, 469, 493; *Споменица о стогодишњици Прве мушке гимназије у Београду ...*, 277, 279, 329, 333, 338, 346, 359, 425, 430; А., *Смрт Васе Димића, једног од оснивача Радикалне странке*, Време, 18. XII 1940, 7, 11; *Од јагодинске реалнице до гимназије у Светозареву 1869–1969*, Светозарево 1969, 43–44, 129; *Сто година Друге београдске гимназије 1870–1970*, Београд 1970, 542, 574; Радивоје Петковић, *Нишка гимназија 1878–2003*, Ниш 2003.

суплента ниже гимназије у Ваљеву постављен је 1890, суплент у Алексинцу (1892-1893). Положио је професорски испит и поново постављен за професора па директора гимназије у Ваљеву. Био је професор Прве београдске гимназије (1895), надзорник основних школа (1896). За професора гимназије „Дом науке” постављен је 1897, а за директора 1900. По повратку из Солуна постављен је за професора у „Гимназији краља Александра“ (1901–1902). Радио је и као професор Богословије Светог Саве (1902–1904). Поново је постављен за професора и директора гимназије у Ваљеву 1904.¹⁹²⁸ Предавао је земљопис, геометријско цртање, зоологију, ботанику, јестаственицу, математику, физику, француски. Био је веома активан у друштвеном животу града Ваљева.

Бавио се политиком, по опредељењу је припадао Радикалној странци. За народног посланика изабран је први пут 1905. а од тада за посланика је биран до смрти. Први секретар Народне скупштине Краљевине Србије постао је 1907. Као посланик у балканским ратовима и Првом светском рату био је ослобођен војних обавеза.

Сарађивао је у часописима: *Српска мисао*, *Народна мисао*, *Одјек*, *Самоуправа*, *Ваљевске новине*, *Просветни гласник*, *Наставник*, *Ловац*, *Дело*.

Оженио се Милицом Рајић, унуком устаничког тобције Танаска Рајића. Имали су четворо деце: Јованку, Ивана, Љубицу и Љубишу. Посмртни остаци су из Нице пребачени у Београ (1926) и сахрањен је на Новом гробљу.¹⁹²⁹

Коста Ковачевић Ф., географ, професор, директор гимназије (Београд, 27. IV 1862 – Београд, 24. VIII 1903). Основну школу, гимназију и историјско-филолошки одсек Филозофског факултета Велике школе завршио је у Београду. По струци је био географ. Предавао је у Нижој гимназији у Параћину (1884), затим у Зајечару (1886–1888) и Крагујевцу (1889). На стручном усавршавању у Бечу боравио је 1892. а затим предавао у Трећој београдској гимназији. Професор Прве мушке гимназије био је 1893. а затим предавао у Лозници, Другој мушкој гимназији (1894–1897) и Државној трговачкој школи у Београду. Поред земљописа предавао је немачки, српски, старословенски језик, литерарне облике, историју српске литературе, моралне поуке. Дужност директора српске гимназије обављао је у Скопљу (1897–1899), Битољу (1899–1901) и Солуну (1901–1903). Његов уџбеник *Земљопис за I разред средње школе* објављен је 1900. Превео је уџбеник: Мих. Гајстбека, *Основи математичке географије*, Београд 1893, 1897, 1906. Био је сарадник многих часописа.

Дела: *Какав треба атлас за наше средње школе* од Косте Ф. Ковачевића, Београд 1892; *Земљопис за I разред средње школе* објављен је 1900.¹⁹³⁰

¹⁹²⁸ Шематизам Србије, 1891–1898, 1902–1912, 1914.

¹⁹²⁹ Добривоје Недељковић, Милан Трипковић, *Сто година ваљевске гимназије*, Ваљево 1970, 41, 60; Више о њему у: Милан Трипковић, *Богдан Јанковић*, Ваљево 1998, 22; *Лексикон ваљевског краја*, Ваљево 1999, књ. 2, св. 7.

Драгомир Обрадовић, професор, директор, министар (Забрдица, код Ваљева, 24. I 1872 – Београд, 19. XI 1931). Отац Сава био је посланик Обласне скупштине, мајка Јелена (рођена Митровић). Основну школу похађао је у Бранковини, нижу гимназију у Ваљеву. Завршио је Прву гимназију у Београду 1890, и природно математички одсек на Великој школи у Београду (1890–1894). Радио је као професор гимназије у Крагујевцу (1894–1897). Предавао је геометрију, алгебру и рачун. Професорски испит положио је октобра 1896. Био је професор (1897–1903) и директор гимназије „Дом науке” у Солуну (1903–1910). Радио је као директор гимназије у Скопљу (1910–1911), и Нишу (1911–1912). Био је школски инспектор Скопске области. У току Првог светског рата био је инспектор просветног одељења у Ници у Француској. Након рата био је просветни инспектор за Јужну Србију са седиштем у Скопљу. Био је задужен да организује школство у Јужној Србији. Постављен је за начелника просвете у Министарству просвете. Био је помоћник министра просвете 1926, наредне године је постао министар просвете и вере. Политички је припадао Радикалној странци. Био је члан Надзорног одбора Друштва Црвеног крста.

Учествовао је у балканским ратовима као резервни официр. Током Првог светског рата повлачио се са Српском војском до Скадра. Био је одређен да прикупи српске гимназијалце и одведе их у Француску где су у Ници наставили школовање. Био је члан Управног одбора Удружења Јужносрбијанаца, члан утемељивач и члан Главног одбора Друштва Светог Саве.

Он је 15 година провео на политичко-пропагандним пословима у Старој Србији и Македонији. Дао је свој велики допринос да гимназија „Дом науке” носи епитет „господска“.

Био је одликован: Орден Светог Саве V–I реда, Орден Белог орла V, Карађорђевог звездом IV, Орденом Француске легије части, Даниловим орденом, Орденом Црвеног крста и Златном медаљом за ревносну службу.¹⁹³¹

Објављивао је научне и педагошке чланке: у *Српској школи* 1910, *Наставнику* (1909, 1913), *Просветном гласнику*, *Гласнику Професорског друштва* (1930), *Братству*, *Јужној Србији*, *Животу*. Написао је уџбеник за аритметику за ниже средње школе у Турској (доживела је три издања). Превео је Мочникову аритметику и геометрију за први и други разред средњих школа. Написао је велики број стручних радова о математичким уџбеницима.

Био је ожењен Зорком Лукић, учитељицом. Имали су децу: Милету, Саву, Радоја, Обрада, Станислава, Надежду и Веру. Сахрањен је на Новом гробљу у Београду.¹⁹³²

¹⁹³⁰Шематизам Србије, 1885–1899; *Цариградски гласник*, 29. август 1903; *Просветни гласник*, 1903, бр. 8, 153, 278; Јован С. Јовановић, наведено дело, 158; Љиљана Станков, *Ковачевић, Коста Ф.*, СБР 4, Нови Сад 2009.

¹⁹³¹Радивоје М. Петковић, наведено дело, 746–748.

Дела: *Просветне прилике у Јужној Србији*, у: Скопље и Јужна Србија, 1925; *Развој средњих и стручних школа у Јужној Србији за последњих десет година*, Гласник Професорског друштва 1930, *Рачуница за грађанске школе и за први и други разред средњих школа*, Нови Сад 1900; приредио је у више издања: *Геометрија са геометријским цртањем за први разред занатских школа* (по Leysenn-a), Београд 1911.

Пишући некролог о њему, један бивши ученик (ДМ) рекао је: „Тај Ваљевац, бистар, жустар, вредан и смео није зазирао од опасности. У школи се очински старао о ђацима, ван школе је неустрашиво испољавао став човека који се бори ... Од јутра до мрака био је за послом. Ранио је да види своје ђаке када устају, када се облаче и умивају, када доручкују и обедују... он је сваком од нас одавао утисак оца и старешине, пријатеља и учитеља...”¹⁹³³

¹⁹³² Шематизам Србије, 1895, 42; Здравко Ранковић, *Лексикон ваљевског краја Н-П*, књ. 3, свеска 14, Ваљево 2010, 238–239.

¹⁹³³ Д. М. *Смрт Драгомира Обрадовића*, Српски књижевни гласник, 1932, 559–560.

ПРИЛОЗИ Списак наставника Српске гимназије „Дом науке“ у Солуну

1894/95.

1	Петар Костић, директор
2	Димитрије Велимировић (од октобра до нов.)
3	Иван (Јован) Бјеловучић
4	Исмаил Едип
5	Милорад Ђукановић
6	Петар Банђејевић

1895/96.

1	Петар Костић, директор
2	Исмаил Едип
3	Јован Бјеловучић
4	Милорад Ђукановић
5	Никола Ђурђевић
6	Петар Банђејевић

1896/97.

1	Петар Костић, директор
2	Душан Поповић
3	Исмаил Едип
4	Јован Бјеловучић
5	Јован Вељић
6	Милорад Ђукановић
7	Никола Ђурђевић
8	Петар Банђејевић
9	Радован Пекић
10	Риста Ковачић
11	Стојан Дамјановић

1897/98.

1	Василије Димић, директор
2	Богдан Јанковић
3	Драгомир Обрадовић
4	Илија Лалевић
5	Исмаил Едип
6	Јован Бјеловучић
7	Јован Вељић
8	Михаило Вукчевић
9	Никола Ђурђевић
10	Радован Пекић
11	Риста Ковачић
12	Стојан Дамјановић

1898/99.

1	Василије Димић, директор до фебруара 1899.
2	Богдан Јанковић, заступник директора
3	Драгомир Обрадовић
4	Исмаил Едип
5	Јован С. Поповић
6	Михаило Вукчевић
7	Никола Ђурђевић
8	Петар Јанковић
9	Радослав Агатоновић
10	Светолик Марковић
11	Стојан Дамјановић (октобар)

1899/1900.

1	Богдан Јанковић, директор
2	Антоније Поп Христић
3	Драгомир Обрадовић
4	Илија Лалевић
5	Исмаил Едип
6	Јован Вељић
7	Јован С. Поповић
8	Милан Боројевић
9	Миливој Добросављевић
10	Петар Јанковић
11	Светозар Павић
12	Светолик Марковић

1900/01.

1	Богдан Јанковић, директор
2	Антоније Поп Христић
3	Глигорије Ташковић
4	Драгомир Обрадовић
5	Илија Лалевић
6	Исмаил Едип
7	Јован Вељић
8	Јован Поповић
9	Јован Беловучић
10	Милан Боројевић
11	Миливоје Добросављевић
12	Петар Јанковић
13	Светозар Павић
14	Светолик Марковић
15	Фридрих Брунети
16	Хусеин Авни

1901/02.

1	Коста Ковачевић, директор
2	Драгомир Обрадовић
3	Влада Петковић
4	Глигорије Ташковић
5	Илија Лалевић
6	Исмаил Едип
7	Јеротије Топаловић
8	Јован Вељић
9	Милан Боројевић
10	Миливој Добросављевић
11	Петар Јанковић
12	Светозар Павић
13	Светолик Марковић
14	Фридрих Брунети
15	Хусеин Авни

1902/03.

1	Коста Ковачевић, директор
2	Драгомир Обрадовић, заступник директора
3	Аранђел Јотић
4	Влада Петковић
5	Глигорије Ташковић, на одсуству
6	Ђорђе Стајић
7	Илија Лалевић
8	Исмаил Едип
9	Јеротије Топаловић
10	Јован Вељић
11	Јован Шантрић
12	Милан Боројевић
13	Миливој Добросављевић
14	Петар Јанковић
15	Светозар Павић
16	Светлик Марковић
17	Фридрих Брунети
18	Хусеин Авни

1903/04.

1	Драгомир Обрадовић, директор
2	Аранђел Јотић
3	Глигорије Ташковић, на одсуству
4	Ђорђе Стајић
5	Исмаил Едип
6	Јеротије Топаловић
7	Јован Вељић
8	Јован Чолић
9	Јован Шантрић
10	Милан Боројевић
11	Миливој Добросављевић
12	Милош Јулиус Брож
13	Михаило Стојанчевић
14	Михаило Питовић
15	Светозар Павић
16	Станоје Рашић
17	Хусеин Авни

1904/05.

1	Драгомир Обрадовић, директор
2	Аранђел Јотић
3	Бождар Валовић
4	Глигорије Ташковић
5	Ђорђе Стајић
6	Исмаил Едип
7	Јеротије Топаловић
8	Јован Вељић
9	Јован Чолић
10	Јован Шантрић
11	Милан Боројевић
12	Миливој Добросављевић
13	Милош Јулиус Брож
14	Михаило Стојанчевић
15	Светозар Павић
16	Михаило Питовић
17	Станоје Рашић
18	Хусеин Авни

1905/06.

1	Драгомир Обрадовић, директор
2	Бождар Валовић
3	Исмаил Едип
4	Јован Шантрић а Чолић
5	Милан Добросављевић
6	Милош Јулиус Брож
7	Михаило Питовић
8	Светозар Павић
9	Светозар Томић
10	Станоје Рашић
11	Тодор Боровњак

1906/07.

1	Драгољуб Обрадовић, директор
2	Али Кемал
3	Аранђел Јотић
4	Бождар Валовић
5	Глигорије Елезовић
6	Димитрије Дохчевић
7	Ђузепе Бармилео
8	Исмаил Едип
9	Јован Вељић
10	Јован Чолић
11	Михаило Лукић
12	Милан Боројевић
13	Милош Јулиус Брож

1907/08.

1	Драгомир Обрадовић, директор
2	Аранђел Јотић
3	Атанасије Петровић од јануара 1908.
4	Бождар Валовић
5	Глигорије Елезовић до марта 1908
6	Димитрије Дохчевић
7	Ђузепе Бармилео
8	Јован Вељић
9	Јован Продановић
10	Јулије Брож
11	Лазар Јанкуловић
12	Милан Боројевић
13	Михаило Лукић

14	Риста Карликовић
15	Самуило Пандиловић
16	Станоје Рашић

14	Петар Лешњаревић
15	Риста Карљиковић
16	Самуило Пандиловић
17	Станоје Рашић до децембра 1907

1908/09.

1	Драгомир Обрадовић, директор
2	Атанасије Петровић
3	Божидар Валовић
4	Димитрије Дохчевић
5	Ђорђе Пејановић
6	Ђузепе Бармилео
7	Исмаил Едип
8	Јован Велић
9	Милан Боројевић
10	Милош Брож
11	Милош Перовић
12	Михаило Ђорђевић
13	Периша Лакићевић
14	Петар Лешњаревић
15	Риста Карљиковић
16	Риста Огњановић
17	Самуило Пандиловић
18	Стеван Симић

1909/10.

1	Драгомир Обрадовић, директор
2	Атанасије Петровић
3	Ђорђе Пејановић
4	Ђузепе Бармилео
5	Исмаил Едип
6	Јован Велић
7	Љубиша Валић
8	Милан Чемерићић
9	Михаило Питовић
10	Периша Лакићевић
11	Стеван Симић

Списак ученика који су завршили седморазредну гимназију и положили виши течајни испит

1902–1903.

1	Антоније Танасковић
2	Владимир Михајла Стаматовић
3	Драгутин Животе Дебељковић
4	Ђорђе Теохара Константиновић
5	Коста Мите Димчевић
6	Коста Мите Чохаџић
7	Коста Светолика Лукић
8	Милан Јордана Јордановић
9	Михајло Николе Јовановић
10	Петар Димитрија Павићевић
11	Светолик Алексе Борисављевић
12	Стеван Милана Миленковић
13	Стојан Зафировић
14	Стојан Јована Јовановић
15	Тома Александра Парлић

1903–1904.

1	Антоније Николе Делимировић
2	Богољуб Теодоровић
3	Владислав Василија Церовић
4	Ђорђе Антонија Андоновић
5	Ђорђе Калемчевић
6	Ђорђе Настаса Настасијевић
7	Захарије Ђорђевић
8	Иван Михајла Протић
9	Михајло Ђорђа Ђорђевић
10	Младен Николић
11	Петко Јована Краговић
12	Стеван Александра Поповић
13	Тома Крсте Крстић

1903–1904.

1	Антоније Николе Делимировић
2	Богољуб Теодоровић
3	Владислав Василија Церовић
4	Ђорђе Антонија Андоновић
5	Ђорђе Калемчевић
6	Ђорђе Настаса Настасијевић
7	Захарије Ђорђевић
8	Иван Михајла Протић
9	Михајло Ђорђа Ђорђевић
10	Младен Николић
11	Петко Јована Краговић
12	Стеван Александра Поповић
13	Тома Крсте Крстић

1904–1905.

1	Ђорђе Александра Хаџи Серафимовић
2	Ђорђе Дреновац
3	Ђорђе Крсте Војводић
4	Јован Михајла Јанчевић
5	Крста Наума Вељановић
6	Љубомир Драга Гломазић
7	Милан Апостоловић
8	Неша Цветка Јовановић
9	Петар Косте Марковић
10	Риста Михајла Михајловић
11	Тодор Долчета Шубаревића

1905–1906.

1	Антоније Јована Гоцевић
2	Глигорије Томе Томић
3	Јован Николе Спасић
4	Јосиф Михајла Михаиловић
5	Лазар Стеве Стефановић
6	Љубомир Радивоја Поповић
7	Риста Нановић
8	Риста Спасе Спасић
9	Серафим Недељка Поповић
10	Симеун Боже Павић
11	Стојан Стојана Стојанић
12	Томо Смиља Смиљанић

1906–1907.

1	Василије Милутина Поповић
2	Данка Јована Митрановић
3	Димитрије Владе Љотић
4	Драгољуб Алексе Газикаловић
5	Ђорђе Михаила Јанчић
6	Живко Трајка Костић
7	Захарије Марковић
8	Јован Јована Чемериџић
9	Недељко Симеуна Симоновић
10	Стеван Василија Катанић

1907–1908.

1	Андереја Петра Стојановић
2	Арса Ђоке Ђуверовић
3	Василије Недељка Жугић
4	Владимир Филипа Ђурашковић из Пљевља
5	Војислав Мила Цуџић

1908–1909.

1	Богдан Новице Бојовић
2	Божидар Јована Марковић
3	Владимир Стојана Петровић
4	Душан Васе Томић
5	Јован Карамарковић

6	Глигорије Димитрија Тасић
7	Јован Васиља Јовановић
8	Методије Николе Пејовић
9	Милан Саве Минић
10	Милош Петра Костић
11	Михајло Гвозде Бајић
12	Михајло Драгоја Божовић
13	Михајло Штерија Ничота
14	Радисав Луке Вешовић
15	Радул Радована Јоцковић
16	Ристо Вукадина Јојић
17	Сава Ристе Вучковић
18	Светомир Борисављевић
19	Стака Андреје Тошић
20	Танасије Тома Продановић
21	Халил Фахра Мехмед
22	Цветко Косте Ђорђевић

6	Љубомир Илије Павићевић
7	Љубомир Милана Вуксановић
8	Марија Доситија Кускуновић
9	Миланко Јована Митрановић
10	Милош Амвросија Јаковљевић
11	Милош Настаса Анастасијевић
12	Милутин Милана Лалић
13	Михаило Јакова Богићевић
14	Момчило Михаила Јездић
15	Никола Анђелка Крстић
16	Никола Бошка Бошковић
17	Павле Чубровић
18	Радован Недељка Делић
19	Риста Јована Јовановић
20	Стеван Арсе Вукотић
21	Трипко Митра Жугића

Списак ученика који су похађали Српску гимназију „Дом науке“¹⁹³⁴

ред.бр.	име и презиме	годиште	место рођења	94	95	96	97	98	99	1900	01	02	03	04	05	06	07	08	909
1	Арсеновић Милош	1884	Ниш					IV											
2	Аксентијевић, Стојан	1891	Приштина											II	III	IV			
3	Аксин Витко	1895	Гуштерица								IV								
4	Александровић, Илија								I										
5	Александровић, Тодор	1880	Штип			I	II												
6	Анастасијевић Милош																		VII
7	Анастасијевић Михаило	1883	Цариград			I	II												
8	Анастасијевић Панајот	1883	Солун				I	II	III	IV	V	VI	VII						
9	Анастасијевић, Јован	1891	Битољ									I	II	III	IV				
10	Анастасевић, Атанасије	1880	Дорјан					III	IV	V	VI								
11	Андоновић, Ђорђе	1883	Богданци				I	II	III	IV	V	VI	VII						
12	Андоновић, Ђорђе	1882	Дорјан			I	II												
13	Андоновић, Риста	1882	Струмица			I													
14	Андоновић, Ставара	1879	Воден				III	IV	V	VI									
15	Андоновић, Стојан	1881	Дорјан													I			
16	Анђелкови, Љубица	1892	Прокупље														III	IV	
17	Анђелковић, Димитрије	1882	Струмица				I												
18	Анђелковић, Лазар	1880	Куфало													I	II	III	
19	Анђелковић, Марија	1884	Солун				I												
20	Анђелковић, Стојан	1886	Мелник										I						
21	Антоновић, Милан	1887	Дорјан													I	II	III	IV
22	Антоновић, Петар	1893	Дорјан				I												
23	Апостоловић, Милан	1884	Слатина								IV	V	VI	VII					
24	Ардуловић, Константин	1892	Стојаково										I	II					
25	Арменковић, Андреја	1895	Б. Которска														II	III	IV
26	Ароновић, Бенцил	1895	Ломпаланка															III	
27	Арсин, Арсе Сава	1886	Кормињану							I									
28	Арсин, Томе Александар	1883	Тетово						IV										
29	Атанасијевић, Ђорђе	1890	Кукуш									I	II			III	IV		
30	Атанасијевић, Илија	1884	Битољ				I		II										
31	Атанасијевић, Тодор	1885	Скржево						I	II				III	IV				
32	Атанасковић, Василије	1893	Воден													I	II		III
33	Атанасковић, Димитрије	1882	Висока				I	II											
34	Атанасковић, Крста	1890	Куфало										I	II	III	IV			
35	Атанасовић, Штерија	1884	Срез						II										
36	Ахимовић, Божидар	1884	Ниш					I	II	III	IV								
37	Ахиловић, Илија	-	Цариград																I
38	Ацић, Никола	1886	Ђеновићи												III	IV			
39	Бајић, Јован	1889	Пљевље							I	II	III							
40	Бајић, Лазар	1886	Пљевље					I	II	III	IV	V							
41	Бајић, Михаило	1888	Пљевље												V	VI	VII		
42	Бајић, Стефан	1892	Пљевље																V
43	Бајлозовић, Димитрије	1890	Бозице										I						
44	Баласовић, Христул	1896	Воден															I	II
45	Балтић, Љубомир	1883	Београд					III	IV										
46	Балшић, Димитрије	1884	Сјеница						II										
47	Бановић, Вељко	1880	Пипери			II													
48	Баубиновић, Драгољуб	1887	Солун							II									
49	Белић, Методије	1889	Охрид												V				

¹⁹³⁴ Списак није целовит али јесте приближно тачан. То су ученици који су били у школи (неко само месец дана а неко је завршио и седам разреда).

50	Бенадовић, Зехино	1892	Приштина								I	II		III	IV				
51	Бенадовић, Кути	1894	Приштина								I				II				
52	Богдановић, Марија	1885	Дебар																
53	Богојевић, Михаило	1890	Пљевље												V	VI	VII		
54	Богојевић, Александар	1882	Тетово		I	II	III												
55	Богојевић, Гаврило	1884	Тетово						IV	V	VI								
56	Богојевић, Јордан	1894	Тетово										I	II	III	IV	V		
57	Богојевић, Сава	1883	Тетово						IV	V		VI							
58	Боди, Михаило	1884	Софија																
59	Боди, Теофанија	1885	Београд																
60	Божовић, Михаило	1889	Стијена												V	VI	VII		
61	Божовић, Тодор	1883	Подгорица						IV	V	VI								
62	Бојацијевић, Димитрије	1897	Солун														I	II	
63	Бојацијевић, Ђорђе	1891	Куфало									I	I						
64	Бојацијевић, Јован	1884	Елшани						II	III	IV								
65	Бојацијевић, Петар	1886	Моравци						I										
66	Бојацијевић, Риста	1882	Куфало		I														
67	Бојовић, Богдан	1888	Шаранци												V	VI	VII		
68	Бољановић, Петар	1897	Никшић															I	
69	Боновић, Никола	1887	Воден									II	III						
70	Борисављевић, Драго	-	Н.Варош															I	
71	Борисављевић, Душан	1894	Н.Варош														III	IV	
72	Борисављевић, Зорка	1896	Н.Варош															I	
73	Борисављевић, Светозар	1884	Н.Варош				III	IV	V	VI	VII								
74	Борисављевић, Светомир	1886	Н.Варош				I	II	III	IV	V				VI	VII			
75	Боричић, Драгиша	1889	Беране										II	III	IV	V	VI		
76	Боцарић, Сава	1894	Загреб														III	IV	
77	Боцарићева, Милиша	1892	Задар														III	IV	
78	Бошковић, Велимир	1895	Приједор														I	II	III
79	Бошковић, Јован	1881	Ј.Вардар				I												
80	Бошковић, Никола	1887	Бело Поље												V	VI	VII		
81	Братоножић, Јован	1898	Солун															I	
82	Бркић, Љубица	1885	Београд				I												
83	Бркић, Тодор	1889	Призрен								I	II							
84	Бурковић, Јован	1886	Скопље				I	II	III										
85	Бурковић, Петар	1884	Скопље					II	III										
86	Васиљевић, Димитрије		Сехово					V											
87	Васиљевић, Ђорђе	1882	Струмица				II												
88	Васиљевић, Коста	1883	Богданци				I	II	III	IV									
89	Васиљевић, Мишко	1879	Сехово										I	II	III				
90	Васић, Ђорђе	1888	Гилане				I	II	III	IV				I	II	III			
91	Васић, Коста	1881	Вучитрн		I	II	III	IV											
92	Вељановић, Крста	1886	Ресно								IV	V	VI	VII					
93	Вељановић, Стојан	1881	Беранци								V	VI							
94	Вељић, Радисав	1890	Долац										I	II	III				
95	Вељковић, Радослав	1887	Алексинач					I	II	III									
96	Веселичић, Војислав	1889	Пријепоље								I	II							
97	Вешовић, Радисав	1888	Лушац												V	VI	VII		
98	Вишњић, Боривоје	1895	Београд													II	III	IV	
99	Вишњић, Ђорђе	1893	Београд													III	IV	V	
100	Влајић, Велимир	1886	В. Орашје					II											
101	Влајић, Милиша	1895	Солун													I	II		
102	Војводић, Ђорђе	1883	Радомир									V	VI	VII					
103	Војводић, Милева	1893	Беране														III		
104	Вранић, Душан	1892	Сјеница															V	
105	Вујисић, Милисав	1896	Цетиње															I	
106	Вукашинић, Првослав	1893	Митровци															V	
107	Вуковић, Константин	1880	Старошево					I	II	III	IV								
108	Вуковић, Милорад	1882	Ђулићи					I	II										
109	Вукотић, Стеван	1889	Пећ													V	VI	VII	
110	Вуксановић, Љубомир	1887	Орахово													V	VI	VII	

111	Вучетић, Бранислав	1892	Призрен														V	VI			
112	Вучетић, Владета	1891	Призрен										II								
113	Вучетић, Никола	1884	Цариград								VII										
114	Вучинић, Душан	1889	Пипери														IV				
115	Вучинић, Јован	1886	Скадар									III						IV			
116	Вучковић, Саво	1886	Скадар													V	VI	VII			
117	Гавриловић, Петар	1897	Земун																I	II	
118	Газикаловић, Драгољуб	1889	Скопље												V	VI	VII				
119	Генчевић, Атанасије	1892	Ј.Вардар														I	II	III		
120	Глигоријевић, Димитрије	1882	С.Куфалово					I	II												
121	Глигоријевић, Ђорђе	1884	Башино Село						III												
122	Глигоријевић, Милан	1889	Галичник												V	VI	VII				
123	Гломазић, Љубомир	1884	Дробњак									V	VI	VII							
124	Говедарница, Александар	1895	Параћин																II		
125	Гоговић, Петар	1883	Тодораћево			I	II	III													
126	Голубовић, Атанасије	1891	Кукуш												I	II					
127	Гоцевић, Агир	1881	Воден				I														
128	Гоцевић, Антоније	1887	Воден							II	III	IV	V	VI	VII						
129	Гоцевић, Никола	1886	Воден								II										
130	Грбић, Константин	1897	Кусатк																I		
131	Грошевић, Веселин	1888	Дојран									I	II	III	IV						
132	Грошевић, Димитрије	1894	Дојран																I	II	III
133	Грошевић, Јован	1878	Дојран	I	II	III	IV	V													
134	Груичић, Јован	1893	Пљевље																		V
135	Гугуловић, Константин	1896	Ј.Вардар																	I	II
136	Гугушевић, Светомир	1891	Воден												I	II					
137	Дамјановић, Коста	1888	Београд							I	II										
138	Дамјановић, Коста	1892	Солун												I	II				III	IV
139	Дамјановић, Милован	1886	Скопље								II	III									
140	Дамјановић, Тодор	1882	Прилеп			II	III				IV										
141	Дамтагић, Ахмет	1883	Љубушко													V					
142	Даниловић, Димитрије	1883	Тодораћево				I	II	III	IV											
143	Дасић, Ђорђе	1885	Гилане			III															
144	Де Сарно, Никола	1890	Котор												II	III	IV				
145	Де Сарно, Петар	1892	Котор													III	IV				V
146	Дебељић, Стеван	1892	Пљевље					V													
147	Дебељковић, Драгутин											VII									
148	Дедовић, Сима	1882	Охрид					V													
149	Делевић, Вуко	1892	Буче														I	II	III	IV	
150	Делевић, Глигорије	1893	Воден															I	II		
151	Делевић, Филип	1893	Буче														I	II	III	IV	V
152	Делимировић, Анђел	1880	Грчиште			I	II	III													
153	Делимировић, Антоније	1883	Дојран				I	II	III	IV	V	VI	VII								
154	Делић, Радован	1888	Дробњак														V	VI			VII
155	Дељевић, Слободан	1881	Мачуково				I	II	III	IV											
156	Денић, Михајло	1882	Гилане			I															
157	Дивљаковић, Никола	1882	Гилане			I	II	III	IV												
158	Димбаловић, Антоније	1886	Дојран						I	II	III										
159	Димитријевић, Атанасије	1893	Кукуш																I	II	
160	Димитријевић, Ђорђе	1882	Богданци				I	II	III	IV											
161	Димитријевић, Ђорђе	1879	Моравци			I	II	III	IV												
162	Димитријевић, Ђорђе	-	-																		I
163	Димитријевић, Илија	1881	Војница				I	II													
164	Димитријевић, Илија	1882	Ђеџелија					II													
165	Димитријевић, Јован	1883	Дојран					I													
166	Димитријевић, Јован	1884	Дојран						I	II											
167	Димитријевић, Јован	1882	Ђеџелија			I	II	III													
168	Димитријевић, Коста		Дојран						III												
169	Димитријевић, Никола	1884	Сехово						I	II	III		IV								

170	Димитријевић, Риста	1881	Моравци		I	II	III	IV												
171	Димић, Зарија	1887	Гилане					I												
172	Димић, Риста	1878	Пели	I	II	III	IV													
173	Димковић, Тодор	1891	Богородица									I	II							
174	Димчевић, Коста	1884	Дојран					III	IV				VII							
175	Добрић, Манојло	1888	Колашин							I	II			III						
176	Дохчевић, Димитрије	1879	Крушево					V												
177	Дочевић, Трифун	1891	Воден											II	III	IV				
178	Дреновац, Ђорђе	1884	Крушевац											VII						
179	Дуковић, Јован	1881	Галичник				I													
180	Думић, Никола	1882	Куфало			I	II													
181	Думовић, Димитрије	1885	Куфало				II													
182	Болевић, Божин	1889	Ђулаћи																	V
183	Ђорђевић, Василије	1885	Ђевђелија							I	II	III								
184	Ђорђевић, Владимир	1882	Сехово				I													
185	Ђорђевић, Димитрије	1883	Тодораћево			I	II	III	IV	V										
186	Ђорђевић, Димитрије	1884	Струмица					I												
187	Ђорђевић, Драгомир	1886	Књажевац						II	III		IV								
188	Ђорђевић, Ђорђе	1892	Солун										I							
189	Ђорђевић, Захарије	1885	Гилане								V	VI	VII							
190	Ђорђевић, Јануш	1884	Неготин						I											
191	Ђорђевић, Јован	1881	Битољ					III												
192	Ђорђевић, Јован	1881	Владово			I	II													
193	Ђорђевић, Милош	1893	Куманово											I						
194	Ђорђевић, Милтијад	1884	Ј. Вардар					I	II											
195	Ђорђевић, Михајло	1885	Н. Пазар						III	IV	V	VI	VII							
196	Ђорђевић, Никола	1886	Неготин						I											
197	Ђорђевић, Петар	1882	Моравци			I														
198	Ђорђевић, Риста	1882	Ђевђелија			I	II													
199	Ђорђевић, Риста	1884	Ђевђелија				I													
200	Ђорђевић, Теофан	1888	Мачуково											II	III					
201	Ђорђевић, Тодор	1885	Битољ										V	VI						
202	Ђорђевић, Цветко																			VII
203	Ђуверовић, Арса																			VII
204	Ђукић, Љубомир	1890	Ржаница										I	II					III	IV
205	Ђурашковић, Владимир	1884	Драч											IV	V	VI	VII			
206	Ђурђевић, Момчило	1883	Јагодина					IV	V											
207	Ђурђевић, Предраг	1884	Призрен			I	II	III	IV											
208	Ђуровић, Лазар	1887	Трнавци								I									
209	Ђусмевић, Глигорије	1892	Воден												I	II	III	IV		
210	Економовић, Вањел	-	-				IV													
211	Елезовић, Глиша	1879	Вучитрн	I																
212	Жарковић, Јован	1893	Београд																	V
213	Живановић, Василије	1889	Дојран										I	II	III	IV				
214	Жугић, Василије	1887	Новоковићи												V	VI	VII			
215	Жугић, Тришко	1887	Горња													V	VI	VII		
216	Зафировић, Јован	1890	Ђевђелија											I	II	III				
217	Зафировић, Петар	1882	Св. Богородица		I	II		III												
218	Зафировић, Стојан	1884	Приштина				II	III	IV	V	VI	VII								
219	Захаријевић, Василије	1883	Неготин						I	II	III									
220	Зечевић, Јован	1889	Чајнич										II							
221	Златановић, Крста	1879	Куфало	I	II	III	IV													
222	Златановић, Милутин	1895	Врање																	II
223	Златановић, Тодор	1883	Куфало			I	II													
224	Златарић, Вањел	1884	Месилар						II	III										
225	Златарић, Василије	1888	Месилар											II	III					
226	Златковић, Андреја	1885	Пожаревац											VII						
227	Ивовић, Петар	1892	Сенац																	III
228	Икономовић, Риста	1881	Ђевђелија				II													
229	Икономовић, Тодор	1886	Ниш						I	I										
230	Илијевић, Јефтимије	1882	Срез				I													

231	Илић, Јован	1884	Ђеџелија						I	II	III										
232	Илић, Трајко	1884	Чемерско						I	II											
233	Јакић, Драгутин	1895	Призрен														I	II	III	IV	
234	Јаковљевић, М.	1892	Галичник														V	VI	VII		
235	Јанић, Илија	1888	Сев.Заостар															V			
236	Јанић, Петар	1880	Ђеџелија		II	III	IV														
237	Јанићевић, Јанићије	1882	Призрен		I	II															
238	Јанићевић, Јован	1893	Кукуш											I							
239	Јанићијевић, Сава	1894	Призрен															I	II	III	
240	Јанковић, Ахило	1888	Богородица							I											
241	Јанковић, Илија	1884	Кукуш					I	II	III											
242	Јанчевић, Ђорђе	1887	Воден							II	III	IV	V	VI	VII						
243	Јанчевић, Јован	1883	Воден						II	III	IV	V	VI	VII							
244	Јанчић, Ђорђе																		VII		
245	Јанчић, Костантин	1895	Стојаково																	I	II
246	Јанчић, Панајот	1882	Костур		I	II	III														
247	Јанчић, Риста	1880	Стајаково		III	IV	V														
248	Јацковић, Радуле	1887	Дробњак															V	VI		
249	Јевремовић, Александар	1894	Солун									I									
250	Јездич, Момчило	1891	Крагујевац										II	III	IV	V	VI	VII			
251	Јовановић, Александар	1884	Скопље					I	II	III											
252	Јовановић, Глигорије	1885	Г.Куфалово					I	II												
253	Јовановић, Димитрије	1890	Солун										I								
254	Јовановић, Добривоје	1890	Шареник												II	III	IV	V			
255	Јовановић, Ђорђе	1883	Ђуприја					III	IV												
256	Јовановић, Ђорђе		Ниш					III													
257	Јовановић, Ђорђе	1887	Крива							I	II	III	IV	V	VI	VII					
258	Јовановић, Ђорђе	1883	Струмица					I													
259	Јовановић, Јован	1890	Скопље												V	VI	VII				
260	Јовановић, Константин	1893	Ј. Вардар												II	III	IV				
261	Јовановић, Милан	1883	Прилеп					I													
262	Јовановић, Милош	1881	Ниш					IV	V												
263	Јовановић, Михајло	1882	Брчеш																		
264	Јовановић, Неша	1883	Чучер										V	VI	VII						
265	Јовановић, Никола	1880	Порој					II													
266	Јовановић, Петар	1886	Брчани										V								
267	Јовановић, Риста	1888	Дорјан										I	II	III	IV	V	VI	VII		
268	Јовановић, Стојан	1885	Бостановац																		
269	Јовановић, Танасије							II													
270	Јовановић, Тодор	1883	Кратово		I	II															
271	Јовановић, Трајко	1887	К.Митровица										I	II	III	IV					
272	Јовићевић, Илија	1894	Џетиње																I		II
273	Јовићевић, Никола	1879	Џетиње		II	III	IV														
274	Јовићевић, Петар	1884	Џетиње					I													
275	Јозефовић, Матија	1880	Скадар		I																
276	Јојић, Ристо	1886	Будимље														V	VI	VII		
277	Јордановић, Милан	1882	Куманово																		
278	Јоцковић, Радул																				VII
279	Јоцковић, Радул																				
280	Јоцковић, Радул																				
281	Јоцковић, Радул																				
282	Јоцковић, Радул																				
283	Јоцковић, Радул																				
284	Јоцковић, Радул																				
285	Јоцковић, Радул																				
286	Јоцковић, Радул																				
287	Јоцковић, Радул																				
288	Јоцковић, Радул																				
289	Јоцковић, Радул																				
290	Јоцковић, Радул																				
291	Јоцковић, Радул																				
287	Јоцковић, Радул																				IV
288	Јоцковић, Радул																				
289	Јоцковић, Радул																				
290	Јоцковић, Радул																				
291	Јоцковић, Радул																				
291	Клеантовић, Клеантис	1878	Солун																		

292	Кнежевић, Драгољуб	1897	Чачак																I	II
293	Ковачевић, Арсеније	1886	Куретиште				I	II	III	IV										
294	Ковачевић, Тома	1886	Ђећелија						I	II	III	IV								
295	Константин. Ђ.	1882	Дорјан																	VII
296	Константиновић, Јован	1879	Цркобине		I	II	III	IV	V											
297	Константиновић, Теодосије	1890	Дорјан																	I II III IV
298	Костић, Владимир	1892	Призрен																	V
299	Костић, Димитрије	1882	Тетово				I	II	III	IV	V									
300	Костић, Драгутин	1884	Призрен		I	II				III	IV									
301	Костић, Живко	1887	Приштина																	V VI VII
302	Костић, Милош	1890	Призрен																	II III IV V VI VII
303	Костић, Никола	1899	Београд																	I
304	Костовић, Атанасије	-	-																	
305	Кочовић, Димитрије	1887	Сарајево																	I II
306	Кочовић, Милан	1890	Сарајево																	I
307	Краговић, Петко	1885	К.Глава																	IV V VI VII
308	Краљевић, Перикле	1879	Крушево																	IV
309	Крстић, Серафим	1883	Подгорац																	III IV V
310	Крстић, Тома	1884	Крушево																	IV V VI VII
311	Крстић, Гаврило	1898	Подгорац																	I II III IV V
312	Крстић, Никола	1891	Лабуншти																	V VI VII
313	Кулин, Александар	1882	Берковица																	VI
314	Кусић, Јефтимије	1884	Кулешево																	II
315	Кускуновићева, Марија	1889	Баранда																	IV V VI VII
316	Кућелићева, Атина	1880	Солун		I	II														
317	Лабудовић, Миливоје	1887	Луг																	III
318	Лазаревић, Делимир	1879	Сехово	I	II	III	IV	V												
319	Лазаревић, Илија	1880	Тиквеш				I	II	III	IV	V									
320	Лазаревић, Јован	1895	Београд																	III
321	Лазих, Душан	1893	Призрен																	II III
322	Лалевић, Раде	1884	Андријевица																	I II III IV V
323	Лалић, Милутин	1888	Цецуни																	III IV VII
324	Лекић, Блажо	1887	Црмница																	V VI
325	Лукић, Ђорђе	1885	Крагујевац																	I II III IV V
326	Лукић, Коста																			III IV VII
327	Лукић, Коста	1884	Крагујевац																	I II III IV V VI VII
328	Лукић, Михаило	1888	Крагујевац																	I II
329	Лушевић, Јован	1897	Воден																	
330	Љотић, Димитрије	1891	Београд																	IV V VI VII
331	Љотић, Јаков	1894	Смедерево																	I II III IV
332	Љујић, Милосав	1800	Ивање																	VII
333	Магленчевић, Сотир	1892	Ј. Вардар																	I II
334	Макулић, Димитрије	1885	Морарци																	I
335	Мангаревић, Коста	1881	Галичник																	I II III IV
336	Манојловић, Аспарух	1891	Кукуш																	I II III
337	Маргаритовић, Димитрије	1882(83)	Џумаја																	III IV V VI
338	Маргаритовић, Ђорђе	1881	Д.Џумаја																	III
339	Марковић, Александар	1892	Крагујевац																	I II III
340	Марковић, Божидар	1889	Воден																	V VI VII
341	Марковић, Василије	1882	Пријеполје																	V
342	Марковић, Владимир	1894	Лазаревац																	II III IV
343	Марковић, Војислав	1891	Крагујевац																	II
344	Марковић, Димитрије																			I
345	Марковић, Захарије																			VII
346	Марковић, Петар	1884	Лабуншти																	V VI VII
347	Марковић, Риста	-	-																	I
348	Марковић, Христодул	-	Воден																	I
349	Мартинковићева, Веселка	1884	Солун																	I
350	Машугковић, Трајко	1891	Врање																	I
351	Мијовић, Риста	1884	Морарци																	I
352	Мијушковић, Петар	1889	Никшић																	III

353	Микатић, Милета	1891	Црна Гора														I						
354	Миленковић, Ставан	1883	Липљан			II	III	IV	V	VI	VII												
355	Милетић, Дамњан	1885	Б.Градишка			I																	
356	Милисављевић, Милисав	1896	Врање															I	II				
357	Милићевић, Александар	1897	Ваљево															I	II				
358	Милићевић, Драган	1895	Ваљево															III	IV				
359	Миловановић, Милета	1896	Солун														I	II	III				
360	Милојевић, Михаило	1893	Београд										I	II	III	III							
361	Милосављевић, Марко	1891	Н.Варош															V					
362	Милосављевић, Мирко	1890	Н.Варош															V					
363	Милосављевић, Никола	1892	Врање															II					
364	Милошевић, Б.	1892	Докмир										I	II	III	IV	V						
365	Милошевић, Драгомир	1894	Обреновац										I	II	III	IV							
366	Милутиновић, Добросав	1887	Н. Пазар			I																	
367	Минић, Милан	1889	Пријепоље															V	VI	VII			
368	Митрановић, Данка	1889	Пљевље											V	VI	VII							
369	Митрановић, Миланко	1890	Пљевље															IV	V	VI	VII		
370	Митровић, Божидар	1895	Ниш																I				
371	Митровић, Василије	1884	Стојаково					I															
372	Мишовић, Мигар	1889	Буче														III	IV					
373	Михајловић, Влајко	1896	Крушево																	II			
374	Михајловић, Ђорђе	1887	Велес															III					
375	Михајловић, Јосиф	1887	Тресонча							III	IV	V	VI	VII									
376	Михајловић, Маргита	1896	Битољ															I	II	III			
377	Михајловић, Риста	1880	Битољ			III	IV																
378	Михајловић, Риста	1884	Битољ							IV	V	VI	VII										
379	Михајловић, Тодор	1884	Тетово						II	III	IV												
380	Михајловић, Тодор	1886	Тетово					I	II	III													
381	Мицковић, Сотир	1895	Ј. Вардар																	I	II		
382	Мичовић, Јован	1894	Воден															I	II				
383	Мишковић, Војин	1898	Београд																	I			
384	Мишковић, Петар	1894	Бања Лука															I					
385	Мојсић, Михаило	1892	Крушево																V	VI	VII		
386	Момировић, Григорије		Тетово					V															
387	Наковић, Борислав	1892	Ђевђелија															II	III	IV			
388	Наковић, Димитрије	1881	Моравци			I	II																
389	Наковић, Јелена	1885	Солун																I				
390	Нановић, Милан	1891	Мачуково															I	II	III			
391	Нановић, Радиоје	1894	Дојран																	II	III	IV	
392	Нановић, Риста	1884	Дојран						I	II	III	IV	V	VI	VII								
393	Нановић, Ђурило	1882	Дојран			I	II	III															
394	Настасијевић, Душан	1895	Скопље															I	II	III	IV		
395	Настасијевић, Ђорђе	1885	Ниш						III	IV	V	VI	VII										
396	Настасијевић, Зорка	1897	Скопље																		I		
397	Настасијевић, Милош	1889	Лесковац							I	II	III	IV	V	VI	VII							
398	Наумовић, Благоје	1882	Битољ								IV												
399	Недељковић, Димитрије	1886	Кукуш							I	II	III											
400	Недић, Вукић	1889	Беране																		V		
401	Неимаровић, Вуко	1895	Шавник																		I	II	III
402	Непковић, Никола	1886	Воден										II	III	IV								
403	Неранчић, Јован	1885	Добротин										II										
404	Николајевић, Владислав	1881	Чачак																	III			
405	Николајевић, Никола	1884	Ј. Вардар							I													
406	Николајевић, Христовул	1884	Воден								II	III	IV	V									
407	Николић, Александар	1894	Пећ																			I	II

408	Николић, Атанасије	1885	Кукуш						I	II	III	IV							
409	Николић, Бранислав	1892	Шабац															I	
410	Николић, Димитрије	1886	Ђеџелија								I	II	III	IV					
411	Николић, Ђорђе	1892	Кукуш											I					
412	Николић, Ђорђе	1892	Куфало															I	
413	Николић, Ђорђе	1883	Воден				I	II	III										
414	Николић, Јефтимије	1885	Ресан							IV	V								
415	Николић, Јован	1890	Ђеџелија															III	
416	Николић, Јован	1886	Ѓњилане					I											
417	Николић, Катарина	1897	Београд																I
418	Николић, Константин	1893	Стојаково															I	
419	Николић, Љубомир	1878	Пећ			I	II	III											
420	Николић, Младен	1882	Куманово												VII				
421	Николић, Момир	1895	Београд																III IV
422	Николић, Никола	1884	Ј. Вардар						I										
423	Николић, Риста	1880	Ђеџелија	I															
424	Николић, Риста	1881	Дојран				I	II	III	IV									
425	Николић, Ружица	1894	Дојран																IV
426	Николић, Светислав	1893	Митровица															I	II III
427	Николић, Стојан	1886	Г.Тодораћево						I	II									
428	Никшић, Стеван	1896	Драчиће						I										
429	Ничота, Константина	1883	Смедерево					II											
430	Ничота, Михаило	1889	Солун								I	II	III	IV	V	VI	VII		
431	Новаковић, Стеван	1898	Спич																I II
432	Новичић, Новица	1889	Васојевићи														III		
433	Нушевић, Глигорије	1876	Воден					II											
434	Обрадовић, Василије	1888	Пљевље																V
435	Обрадовић, Милета	1898	Солун																I
436	Огњановић, Софроније	1890	Галичник								I				V	VI			
437	Остојић, Спира	1888	Митровица						I	II	III	IV							
438	Павић, Симеун	1888	Б.Дубица							II	III	IV	V	VI	VII				
439	Павић, Шћепан	1894	Никшић																I
440	Павићевић, Александар	1879	Сеница					IV	V										
441	Павићевић, Љубомир	1889	Скопље															V	VI VII
442	Павићевић, Петар	1885	Сеница						IV	V	VI	VII							
443	Павловић, Никола	1887	Рудник												V				
444	Павловић, Светозар	1887	Ниш					I											
445	Пајковић, Миро	1893	Беране															I	II III IV
446	Паланговић, Вањел	1884	Воден						I										
447	Пановић, Илија	1887	Чемерско						I										
448	Пановић, Риста	1880	Ј. Вардар				I	II	III	IV									
449	Пантелић, Тома	1882	Струмица						I										
450	Парлић, Тома	1884	Тетово									IV	V	VI	VII				
451	Парчевић, Риста	1885	Дорјан						I										
452	Патрногић, Љубомир	1888	Призрен						I	II									
453	Патрногић, Урош	1886	Призрен					I	II										
454	Патрногић, Чедомир	1885	Призрен					I	II										
455	Пејовић, Методије	1887	Поповљан																VII
456	Перић, Миливоје	1881	Призрен	I	II	III	IV	V											
457	Перовић, Данило	1890	Никшић										I	II	III	IV	V		
458	Перовић, Милан	1899	Малденовац																I
459	Петковић, Миодраг	1886	Крагујевац							II									
460	Петровић, Вањел	1895	Кукуш																I
461	Петровић, Владимир	1891	Лабунште															V	VI VII
462	Петровић, Димитрије	1881	Ј. Вардар							II									
463	Петровић, Јован	1882	-			I													
464	Петровић, Јован		Куманово							V									
465	Петровић, Јован	1881	Моравици				I	II											
466	Петровић, Мишко	1880	Ј. Вардар					I											
467	Петровић, Петар	1886	Куманово										II						
468	Петровић, Риста	1889	Сехово			I	II	III											
469	Петровић, Сава	1882	Приштина			I	II	III	IV	V									

470	Петровић, Цветко	1877	Зрзе			I	II													
471	Петровић, Ева Р.	1894	Јагодина																II	III
472	Петрушевић, Риста	1881	Ораовац			I	II	III	IV											
473	Пецковић, Атанасије	1886	Амбарће							I										
474	Полексић, Тома	1895	Зуква																	I
475	Поп Јањић, Константин	1885	Патарос							I	II	III								
476	Поп Јањић, Риста	1883	Патарос			I	II													
477	Поп Ристић, Коста	1881	Дојран					II	III											
478	Поп Ристић, Радослав	1883	Ј. Вардар						III	IV	V	VI								
479	Поп Стојковић, Јордан	1893	Ђеџелија																I	II
480	Попадић, Теодосије	-	Пећ							I										
481	Поп-Константиновић, Ђорђе	1884	Гуменца									I								
482	Поповић, Анђелко	1892	Доморовци										I	II						
483	Поповић, Василије	1887	Беране								I	II	III	IV	V	VI	VII			
484	Поповић, Димитрије	1881	Воден			I	II	III												
485	Поповић, Димитрије		Крушево							V										
486	Поповић, Димитрије	1883	Мутулово					I	I											
487	Поповић, Димитрије	1883	Мутулово						II											
488	Поповић, Дражимир	1895	Прокуље																	III
489	Поповић, Ђорђе	1880	Почек					III												
490	Поповић, Ђорђе	1889	Пљевље																V	VI
491	Поповић, Јефтимије	1889	Т. Село																V	VI
492	Поповић, Јован	1886	С. Мост									II	III							
493	Поповић, Константин	1885	Скрижево						I	II		III								
494	Поповић, Љубомир	1885	Беране											V	VI	VII				
495	Поповић, Малвина	-	Охрид			I	II													
496	Поповић, Милан	1886	Призрен							I										
497	Поповић, Милосав	1887	Страњани																I	
498	Поповић, Миљан	1884	Медун									V								
499	Поповић, Новица	1889	Велики									III								
500	Поповић, Перикле	1884	Воден						I	II	III									
501	Поповић, Радомир	1897	Пирот																	I II
502	Поповић, Риста	1892	Скадар											I	II	III	IV	V		
503	Поповић, Серафим	1887	Грачаница												V	VI	VII			
504	Поповић, Стеван	1884	Ресан									V	VI	VII						
505	Поповић, Стеван	1883	Ресан						I											
506	Поповић, Теохар	1883	Ђеџелија						I											
507	Поповић, Тодор	1885	Скопље							II										
508	Поповић, Тома	1882	Гњилане			I														
509	Поповић, Урош	1894	Беране																	IV
510	Поповић, Ева Зорка	1894	Митровица																I	II
511	Продановић, Радомир	1888	Дојран											II	III	IV				
512	Продановић, ст. Нака									IV										
513	Продановић, Танасије	1887	Ђеџелија										II	III	IV	V	VI	VII		
514	Прокић, Александар	1889	Београд													V				
515	Протић, Иван	1884	Присоје					I	II	III	IV	V	VI	VII						
516	Протић, Милован	1884	Пријепоље										III	IV						
517	Протић, Станко	1891	Призрен												II	III	IV			
518	Раденовић, Спира	1883	Берово			I	II				III	IV								
519	Радивојевић, Владета	1890	Призрен														V	VI		
520	Радисављевић, Михајло	1885	Н. Пазар								III									
521	Радовић, Анђел	-	Себиште			I	II	III												
522	Радовић, Петар	1889	Грац																V	VI
523	Радовић, Мих.	1885	Рашка							II										
524	Рајковчанин, Сима	1885	Сушина								II	III	IV							
525	Раљевић, Константин	1889	Ђеџелија																I	
526	Рамадановић, Борислав	1883	Ниш																	
527	Рамадановић, Ђирило	1893	Стојаково																	I

528	Ранковић, Милош	1884	Ст.Паланка						I	II	III										
529	Ранковић, Никола	1882	Струмица			I	II														
530	Рашић, Владимир	1894	Приштина										I	II					III		
531	Рашић, Нада	1897	Приштина															I	II		
532	Ристић, Анастасије	1886	Кавадарци						I												
533	Ристић, Атанасије	1879	Дојран			I	II	III													
534	Ристић, Ванђел	1883	Ј. Вардар					IV	V	VI											
535	Ристић, Ванђел	1894	Ј. Вардар															I	II	III	IV
536	Ристић, Василије	1883	Ђевђелија				I	II	III	IV											
537	Ристић, Глигорије	1885	Сехово																		
538	Ристић, Димитрије	1882	Крагово			I	II	III													
539	Ристић, Димитрије	1881	Апостолово																		
540	Ристић, Димитрије	1886	Стојаково																		
541	Ристић, Ђорђе	1885	Ј. Вардар																		
542	Ристић, Ђорђе	1882	Моравци			I	II	III	IV												
543	Ристић, Ђорђе	1885	К. Паланка																		
544	Ристић, Константин	1884	Ђевђелија																		
545	Ристић, Константин	1892	Куфало																		
546	Ристић, Милан	1882	Ђевђелија			I															
547	Ристић, Петар	1892	Ђевђелија																		
548	Ристић, Теофан	1880	Дојран			I	II	III	IV												
549	Рожичић, Урош	1891	Пљевље																		
550	Росниковић, Василије	1885	Ђевђелија																		
551	Рубијевић, Коста	1892	Кукуш																		
552	Рубијевић, Петар	1890	Кукуш																		
553	Русуленчић, Риста	1882	Воден																		
554	Савић, Димитрије	-	-																		
555	Савић, Димитрије	1892	Стојаково																		
556	Савић, Риста	1884	Прешево																		
557	Самаријевић, Ванђел	1892	Воден																		
558	Самарић, Владислав	1892	Пљевље																		
559	Самарић, Јован	1890	Воден																		
560	Самарић, Петар																				
561	Самарић, Петар	1897	Воден																		
562	Самарић, Риста	1894	Воден																		
563	Серафимовић, Димитрије	1885	Тетово																		
564	Симић, Стојимир	1896	Крагово																		
565	Симић, Филип	1896	Н.Село																		
566	Симоновић, Недељко	1883	Пећ																		
567	Симоновић, Периша	1892	Беране																		
568	Синодиновић, Драгутин	1893	Призрен																		
569	Синодиновић, Матија	1895	Призрен																		
570	Славковић, Драгољуб	1893	Митровица																		
571	Славковић, Тодор	1897	Урошевац																		
572	Смиљанић, Тодор	1878	Велес																		
573	Смиљанић, Тома	1888	Тресонча																		
574	Соврлић, Тома	1886	Н. Пазар																		
575	Спасић, Јован	1885	Сјеница																		
576	Спасић, Јован	1893	Београд																		
577	Спасић, Риста	1884	Тополчане																		
578	Спирић, Јордан	1884	Прилеп																		
579	Србовић, Петар	1892	Богданци																		
580	Ставрић, Велимир	1894	Скопље																		
581	Ставрић, Ђорђе	1889	Дојран																		
582	Стаматовић, Владимир	1884	Лазарпоље																		
583	Стаматовић, Милорад	1891	Пећ																		
584	Стаматовић, Мојсије	1892	Лазарпоље																		
585	Стамболијевић, Никола	1882	Струмица																		
586	Стаменијевић, Димитрије	1882	Ј. Вардар																		
587	Станимировић, Нада	1896	Тетово																		
588	Станић, Илија	1893	Бело Поље																		
589	Станић, Михајло	1892	Н. Пазар																		
590	Станић, Среген	1885	Бело Поље																		

591	Станишић, Петар	1898	Цариград																	I
592	Станковић Душан	1892	Ниш																	III
593	Станковић, Мирко	1882	Клокот				III	IV												
594	Станојевић, Миодраг	1891	Пирот											III	IV	V				
595	Станчевић, Атанасије	1886	Кукуш					I												
596	Стевановић, Лазар	1885	Битољ										V	VI	VII					
597	Стевовић, Добросав	1888	Н.Варош						I	II	III	IV								
598	Стевовић, Милена	1895	Прибој															II	III	
599	Стевовић, Мирко	1883	Н.Варош						III	IV	V									
600	Стефановић, Лазар																		VII	
601	Стефановић, Никола	1892	Смедерево											II	III	IV				
602	Стојаковић, Александар	1882	Цетиње		I															
603	Стојаковић, Константин	1880	Старошево			I														
604	Стојанић, Стојан	1881	Градишка												VII					
605	Стојановић, Todor	1882	Kratovo			I	II	III												
606	Стојановић Анастасије	1891	Грчеште										I							
607	Стојановић, Андреја	1889	Боровцу												V	VI	VII			
608	Стојановић, Вукота	1891	Прешево										I	II	III					
609	Стојановић, Спасоје	1883	Бараклиџен						II											
610	Стојковић, Нака	1880	Патарос		I	II	III													
611	Студић, Антоније	1885	Вучитрн					I												
612	Талповић, Годор	1895	Ј. Вардар																I	
613	Танасковић, Антоније	1881	Куфало			I	II	III	IV	V	VI	VII								
614	Тановић, Ђорђе	1892	Кукуш												I					
615	Тановић, Риста	1878	Ђеџелија	I	II															
616	Тановић, Стеван	1881	Св. Богородица			I	II	III	IV											
617	Таносевић, Атанасије	1891	Ј. Вардар											I	II	III	IV	V		
618	Тасић, Братислав	1885	Црна Трава						I	II										
619	Тасић, Глигорije	1889	Дорјан								I	II	III	IV	V	VI	VII			
620	Тасић, Ђорђе	1883	Дорјан				I	II												
621	Тасић, Стеван	1895	Врање															I	II	
622	Татић, Андрија	-	Пећ								I	II								
623	Ташевић, Антоније	1882	Башино Село		I															
624	Теодосић, Петар	1884	Дорјан						II											
625	Тимић, Димитрије	1885	Т. Село					I	II											
626	Тимић Никола	1879	Струмџа			II														
627	Тимић, Радивоје	1895	Приштина																	I
628	Тимић, Радован	1891	Шавник																III	IV
629	Тодоровић, Богољуб	1887	Призрен							IV	V	VI	VII							
630	Тодоровић, Михаило	1884	Гумења					I	II	III										
631	Томашевић, Р.	1890	Согрло											I	II	III	IV			
632	Томић, Душан	1889	Н.Варош													V	VI	VII		
633	Топаловић, Ђорђе	1891	Ј. Вардар												I	II				
634	Топаловић, Лазар	1894	Ј. Вардар																I	
635	Топаловић, Никола	1897	Ј. Вардар																	I
636	Топузлановић, Дионисије	1890	Воден											I	II	III	IV			
637	Топузлановић, Риста	1894	Воден													I	II	III		
638	Тошевић, Михајло	1890	Мујине											I						
639	Тошић, Стака	1888	Пљевље												V	VI	VII			
640	Тошкић, Јаникије	1882	Пријепоље		I	II	III													
641	Трајковић, Јован	1888	Воден												II	III	IV			
642	Трајковић, Константин	1884	Грчеште						I	II	III	IV								
643	Трајковић, Крста	1884	Гуштерица							II	III									
644	Трајковић, Сотир	1889	Ђеџелија												I					
645	Трипковић, Милан	1887	Н.Варош												II	III				
646	Труповић, Ђирило	1894	Дорјан																	III
647	Тубић, Стеван	1884	Сеница							IV	V	VI								
648	Ђеловић, Ванђел	1883	Техово						II	III	IV									
649	Ђириковић, Ђорђе	1895	Ђеџелија		I															
650	Ђирић, Ђорђе	1887	Дорјан							I	II	III	IV	V						

651	Ђирић, Риста	1889	Дорјан									I	II	III	IV	V	VI	VII			
652	Ђирковићева, Десанка	1894	Пљевље														II	III			
653	Ђоровић, Радун	1894	Пошћењ															I			
654	Ђосић, Никола	1892	Воден													I	II		III	IV	
655	Ђутучковић, Ђорђе	1897	Воден																I	II	
656	Љунчевић, Димитрије	1892	Воден													I	II	III			
657	Љрошевић, Драгутин	1894	Београд														III	IV	V		
658	Љрошевић, Урош	1895	Београд														I	II	III		
659	Љтовић, Ђорђе	1889	Воден											II	III						
660	Филиповић, Драгољуб	1891	Призрен															V	V		
661	Фишић, Лазар	1892	Призрен														I				
662	Фргунић, Димитрије	1884	Вучитрн		I	II				III	IV										
663	Фргунић, Стеван	1880	Вучитрн						IV												
664	Халил, Мехмед																		VII		
665	Харалампијевић, Ђорђе	1884	К. Паланка						II												
666	Хаџи-Витковић, Апостол	1884	Приштина								VI	VII									
667	Хаџи- Димитријевић, Јован	1884	Дојран						II												
668	Хаџи-Којчевић, Риста	1882	Ј. Вардар		I	II							VII								
669	Хаџи-Којчевић, Сотир	1893	Ј. Вардар													I					
670	Хаџи-Поповић, Димитрије	-	-						I												
671	Хаџи-Поповић, Ђорђе	1887	-						I												
672	Хаџи- Серафимовић, Ђорђе	1887	Тетово									V	VI	VII							
673	Хићић, Илија	1882	Серез						II												
674	Христић, Василије	1888	Солун							I	II	III	IV								
675	Христић, Димитрије	1886	Ђевђелија								I										
676	Христић, Илија	1888	Сехово								I										
677	Христић, Јефтимије	1888	Воден								I	II	III	IV							
678	Цакић, Светозар	1897	Смедерево																		II
679	Цветковић, Јанићије	1897	Врање																	I	II
680	Цемовић, Никодин	1891	Буче																V	VI	
681	Церовић, Владислав	1886	Сјеница									V	VI	VII							
682	Церовић, Тихомир	1882	Сјеница						V	VI											
683	Цилић, Тодор	1885	Дојран				I	II	III	IV											
684	Цушић, Војислав	1889	Н. Варош													V	VI	VII			
685	Чавић, Никола	1887	Б. Градишка									III									
686	Чарапић, Милош	1895	Књажевац																		III
687	Чемерићи, Димитрије	1881	Призрен	I	II	III	IV	V		VI											
688	Чемерићи, Јован	1889	Призрен												V	VI	VII				
689	Чешиљаревић, Никола	1881	Призрен	I	II	III	IV	V													
690	Чешиљаревић, Димитрије	1880	Битољ		I	II	III														
691	Чичовић, Борислав	1883	Прилеп			I															
692	Чковрић, Ђорђе	1882	Вучитрн		I																
693	Чохаџић, Коста	1883	Ђевђелија		I	II	III					VII									
694	Чубровић, Данило	1882	Дапсић											I	II	III	IV	V			
695	Чубровић, Павле	1880	Беране																	VII	
696	Чукић, Александар	1891	Д. Ржаница												I						
697	Чукић, Љубомир	1893	Д. Ржаница																V	VI	
698	Чукић, Тодор		Дорјан					I													
699	Цацевић, Ахило	1891	Ђевђелија												I	II	III	IV			
700	Цуберовић, Арсо	1886	Пљевље													V	VI	VII			
701	Шабић, Стијан							V													
702	Шарбајић, Љубомир	1885	Маште												III	IV					
703	Шаровићева, Станица	1893	Гусињ																	IV	
704	Шперовић, Атанас	1880	Ј. Вардар			I	II	III													
705	Шперовић, Јован	1893	Ј. Вардар													I	II	III	IV		
706	Шубаревић, Тодор	1886	Гиљану						II	III	IV	V	VI	VII							
707	Шуменковић, Драгутин	1891	Београд																IV	V	
708	Шуменковић, Коста	1879	Крушево		I	II	III	IV													

IV. СРПСКА МУШКА ГИМНАЗИЈА У СКОПЉУ (1894 – 1912)

1. Скопље у време отварања и рада гимназије

Скопље има веома повољан географски положај – налази се на важним трансбалканским комуникацијама, због чега га је Јован Цвијић назвао балканским језгром. Током векова имало је периоде сјаја и периоде опадања у зависности од политичко-историјских околности.¹⁹³⁵ Налазећи се на раскрсници великих сувоземних путева Балканског полуострва, Скопље је само по себи природан центар једне велике области. Географски положај Скопља, Моравско-Вардарска долина која повезује југ са севером Балкана, Средњу Европу са Јужном, битно је утицао на политички и економски развој Скопља. Скопска област окружена богатим планинама и плодним наносима Вардара, Лепенице и Треске кроз целу своју историју више или мање имала је важну улогу.

Скопље из 17. века заувек је нестало у пламену који је у Великом бечком рату потпалио Пиколомини, аустријски генерал. Мало шта је у Скопљу остало од давнина (камени мост на Вардару, пашин двор и неке зграде у управи). Много времена је било потребно да Скопље поново оживи. Значајан напредак примећује се после 1840. године када је Омер-паша, управник Скопског вилајета, спровео реформе. Самосталне паше су се такође трудиле да се уведе ред, и на тај начин омогућиле да Скопље оживи као економски центар и трговачка варош. У прилог томе говоре и статистички подаци. Наиме, почетком 19. века у Скопљу је било око 10.000 становника, половином истог века преко 20.000 становника, а крајем века број је био удвостручен, што значи, око 40.000 становника. Фрањевац Франо Лукић, обилазећи Скопље 1852. године, приметио је да је то важна трговачка варош која увози и извози производе из других земаља. По њему, у Скопљу има око 2.000 хришћанских домова. Аустријски конзул Хан посетио је Скопље, такође средином века, и констатовао да у Скопљу има 20.800 становника, од којих 13.000 муслимана, 7.000 православних и 800 Јевреја. Хришћана је 1865. године, по Тозеру, енглеском путописцу, било око 3.000.

Политички догађаји, устанци и ратови потискивали су муслимане све више ка југу. Тако су у Скопље после 1878. долазили мухаџири из Босне и Херцеговине и Кнежевине Србије. Долазили су и хришћани, углавном из Јужне Србије, из околине и ближих варошица.¹⁹³⁶

Скопље је од 1853. било седиште мутесарифа, од 1871. Скопски санџак био је у склопу Призренског вилајета, 1875. припао је Битољском вилајету, а од 1879. припадао је Косовском вилајету. Седиште вилајета из Приштине пресељено је у Скопље септембра 1888. године. Разлог за пресељење, осим албанске буне, било је и повезивање турске и српске

¹⁹³⁵ *Скопље и Јужна Србија*, Београд, 1925, 28, 33.

¹⁹³⁶ Јевто Дедијер, наведено дело, 106–121.

железнице.¹⁹³⁷ У склопу Скопског санцака биле су казе: Скопље, Куманово, Штип, Крива Паланка, Радовиште, Кочане и Кратово. Тек су 1910. године Скопском санцаку придодате казе: Османлије, Орханије и Велес.¹⁹³⁸

Када је 1873. установљена железничка пруга Солун–Скопље–Митровица, нарастао је економски значај Скопља, а посебно 1888. године када је изграђена железница Београд–Скопље–Солун. Том моравско-вардарском пругом Скопље је добило непосредну везу са Србијом, а преко ње и са Средњом и Западном Европом. Скопље је важна станица на прузи Београд–Солун, од Скопља се одвијао железнички крак за Косово, којим је везано с Приштином и Митровицом. Све је то утицало да Скопље промени своју физиономију, да варош почне да се развија у прави модеран град. Крајем 19. века, тачније 1898. године, у Скопљу је живело око 32.000 становника у 4.474 кућа. Муслимана је било 17.000, хришћана 14.200 и 800 Јевреја. Муслимани су живели на левој обали Вардара, хришћани на десној, а Јевреји су остали у средишту старог предграђа.¹⁹³⁹

Почетак 20. века Скопљу је донео ново рухо. Престало је да буде обична паланка и турска касаба израставши у прави град. Нагло се почело ширити на десну обалу Вардара ка станици око које се концентрисао један другачији живот. Тај део населили су странци који су били у некој вези са железницом. Савременици су примећивали да се у карактеру људи нешто променило, људи су постали савременији, животи њихових суграђана нису више једина брига. Скопље се градило, а и пристизали су нови људи. На то је свакако утицала парна локомотива али не само то. Жене су почеле да се облаче модерно, да свој интимни живот воде онако како су желеле, без устезања и паланачких норми. Забаве су, постале модерне.¹⁹⁴⁰ Скопски валија Хафуз-паша много је учинио за напредак града. У Скопљу су излазила два листа на турском језику, Косово, орган вилајета и Топ, политички лист. Излазио је и један часопис Арбанаса, који је служио буђењу националне свести. Бугари нису имали свој лист. Два биоскопа Вардар и Балкан.

Конзули хришћанских земаља настанили су се у Скопљу када је оно постало седиште вилајета. Своје конзулате отвориле су Србија, Русија, Аустро-Угарска и Грчка. Та чињеница подстицала је насељавање хришћана.¹⁹⁴¹

Македонски Словени у 19. веку били су хришћанска. Пропаганде балканских државица стварале су од њих бугаромане, гркомане, србомане. Стварале су народну свест српску или бугарску јер су им Срби и Бугари по вери, језику, обичајима и по историји блиски. Бугари су били у предности, њихова пропаганда била је старија, били су

¹⁹³⁷Чедомир Попов, *Србија, Привреда, друштво и политика*, Историја Српског народа, 6/1, Београд 1983, 19.

¹⁹³⁸Милош Јагодић, *Српско-албански односи...*, 9.

¹⁹³⁹Коста Н. Костић, *Наши градови на југу*, Београд 1922, 24–25; Павле Уранкар, *Историјски значај града Скопља*, Скопље 1930, 3, 18–21; Стојан Новаковић, *С Мораве на Вардар, 26–28. октобра 1886*, Годишњица Николе Чупића 13, 1–76.

¹⁹⁴⁰*Цариградски гласник*, 22. фебруар 1908.

¹⁹⁴¹Рад. М. Грујић, *Скопље у прошлости*, Скопље 1922, 30–32.

организованији, а као великог савезника имали су своју самосталну цркву, словенску. Језичка испитивања говоре у прилог тези да је народни говор око Скопља, Куманова, Кратова, Тетова и Гостивара много ближи српском језику него бугарском. Антрополошки су били ближе Србима него Бугарима. Полазна основа њихових пропаганди је историјско право које полажу и једни и други. Бугари су том територијом владали век пре Срба. Ни српска ни бугарска средњовековна власт није међу становнишвом оставила дубљи траг. Срби су оставили као културно добро велики број манастира из немањихке епохе.¹⁹⁴² Није неважна ни чињеница да су Турци освајали ове крајева од српске властеле.

Велики део словенског живља у Скопљу био је под снажним утицајем бугарске пропаганде и приклонио се егзархистима. Један од разлога за опредељење био је и тај што се у цркви служила служба на њима препознатљивом језику, словенском. Други део словенског становништва, који је имао развијено осећање припадности српском народу, остао је под окриљем Патријаршије. Становништво Скопске Црне Горе у целости је остало одано својој традицији и није се приклонило Егзархији. Деведесетих година 19. века у Скопљу је било свега 60–70 домова Срба патријаршиста. Скопље је било седиште васељенских митрополита. Столовали су митрополити Пајсије¹⁹⁴³ (1865–1891), Методије (1891–1896), Амвросије (кога султан није потврдио, 1896–1897), Фирмилијан (1897–1904), Севастијан (1905) и Вићентије (1905–1915).

У Скопљу су постојале три цркве: једна посвећена Светој Богородици, друга посвећена Светом Димитрију и трећа – Црква Светог Спаса. Након установљења егзархије једна је припала Бугарима, једна Грцима, а црква Светог Спаса¹⁹⁴⁴ припадала је све до 1874. искључо Србима. После тога, захваљујући Патријаршији, Грци су добили право да у њој имају једну певницу у којој се појало на грчком, а друга је остала Србима. Скопски Грци и Цинцари решили су да и у овој цркви забране појање на словенском језику и тако су свештеника Јована Трајковића Бурка¹⁹⁴⁵ истерали из цркве, а словенске књиге избацили. Око

¹⁹⁴²Јован М. Јовановић, наведено дело, 23–26.

¹⁹⁴³Пајсије, скопски митрополит (Његуш, Берска област, 1806 – Скопље, 11. XII 1892). Завршио је теологију на Халки. Постављен је за администратора Врањске митрополије 1847, за врањског хороепископа посвећен 1852. Скопски митрополит постао је 1868. Имао је истакнуто негативну улогу у егзархијском питању. Сахрањен је у дворишту цркве Светог Спаса у Скопљу. Део његове преписке налази се у Посебним збиркама Народне библиотеке Србије (*Грађа за историју македонског народа из Архива Србије* том 4/3, приредио: Климент Цамбазовски, Београд 1987; Михаило Војводић, *Стојан Новаковић и Владимир Карић*, Београд 2003; Јован Хаџи Васиљевић, *Митрополит Пајсије*, Београд 1935; Миле Станић, *Успомене на митрополите с којима сам радио Михаила Г. Ристића*, Вардарски зборник, 2, 2003, 85–86.

¹⁹⁴⁴Црква Светог Спаса била је запуштена и порушена у 18. веку, а обновљена је половином 19. века. Била је укопана у земљу. Митрополит Фирмилијан је о цркви говорио: „Црква Светог Спаса зидана пре 300 година. Она је у рупи и силази се у њу на 12 степеница. Мала је и доста мрачна сем лепога дрвореза иконостаса из 1825. нема ништа значајног у себи. Не би ништа изгубили кад би ову цркву уступили Грцима“. Залагао се да Срби подигну цркву на свом плацу где зидају зграду за гимназију. (АЈ, ЈЛП, 80/47/384, Скопље, 22. мај 1902, Стојан Новаковић, *Балканска питања*, приредио Михаило Војводић, Београд 2000, 67). О црквама и реду у њима написао је рад Јован Хаџи Васиљевић, *Похађање цркве и ред у цркви у 19. веку у Скопљу*, Хришћанско дело, 1971, св. 2, стр. 100–110.

¹⁹⁴⁵Јован Трајковић Бурко, свештеник и национални радник (Скопље, 1828 – Скопље, 1905). Основну школу учио је у славеносербској школи 1843. За свештеника је рукоположен 1861. Са Грцима се сукобљавао и водио

цркве Светог Спаса више година водила се стална и упорна борба Срба и Грка. Стојан Новаковић и Владимир Карић су на све начине покушавали да Срби врате своју светињу. Митрополит Пајсије је из Васељенске патријаршије добијао налог да успостави ред у цркви, али то није учинио и због тога се сукобио са Владимиром Карићем, а захваљујући умешности српске дипломатије, био је приморан да поднесе оставку на место митрополита (јул 1891). За новог митрополита постављен је Методије.¹⁹⁴⁶ Званично је донета одлука Синода од 11. априла 1892. године да се убудуће у патријаршијској скопској Цркви Св. Спаса служи и словенски, али је митрополиту незванично било речено да не дозволи појање на словенском. Маја месеца 1892. свештеник Бурко је за време одсуства митрополита Методија обавио једно венчање у цркви. Када је за то сазнао Методије, избацио је Бурковића из цркве и запретио му да у њу више не улази. Карић се ангажовао да се одлука Патријаршије поштује, али му се чинило да су се Грци, са званичним грчким представницима на челу, окренули против Срба и да их денунцирају Турцима. Проблем Цркве Светог Спаса је и даље био актуелан, како због малог броја скопских Грка, тако и због грчког конзула. Велика нетрпељивост и непрестани сукоби око цркве Светог Спаса наставили су се и после Методијеве смрти, када је за митрополита дошао Амвросије. Он је био непомирљив противник Словена и Срба. Доласком Србина Фирмилијана за администратора митрополије ситуација се изменила, „враћен је пређашњи ред грчке и словенске службе“. Уз велику дипломатску активност неколико година касније српска и грчка црквена општина споразумеле су се да скопски Грци Србима уступе цркву Светог Спаса, а Срби су им помогли зидање њихове цркве Св. Мине са 40.000 динара колико је Краљевина Србија дала новца.¹⁹⁴⁷

После Велике источне кризе Срби у Скопљу и околини били су разочарани исходом рата, а имали су наговештаје да ће припасти бугарској држави. Због таквих вести Срби из Скопске, Тетовске, Дебарске, Кичевске, Штипске, Кочанске и Кратовске нахије одржали су тајни састанак маја 1878. и написали молбу српском кнезу Милану Обреновићу. У молби су

дугогодишњу битку због ускраћивања словенске службе у Цркви Светог Спаса. Подигао је Брсјачку буну у Кумановској кази и Прешеву 1879–1881. На дан прославе његове 41-годишњице службе, митрополит Фирмилијан га је произвео за протојереја и одликовао га бедреником (1902). Велике су његове заслуге за очување Српства у Скопљу и Македонији уопште. Сахрањен је у Цркви Светог Спаса.

¹⁹⁴⁶Методије, митрополит скопски (?), око 1838–1841 – Скопље, 28. XI 1896). Био је пореклом Грк из Аргирокастра и митрополит Велешко-дебарске епархије (1888–1891). За скопског митрополита посвећен је 1891. Сарађивао је са српским конзулима у Скопљу. Пристао је да Дионисије Петровић, Србин, буде архимандрит Скопске митрополије. Говорио је грчки и турски језик, као и локални словенски дијалекат. За време његове владавине српско школско питање позитивно се разрешило. Отваране су основне школе у читавој Скопској митрополији и Српска гимназија у Скопљу. У споразуму са српским конзулатом, а да би српске школе заштитио од турских власти, митрополит је свим управитељима школа поделио уверење да Митрополија издржава српске школе, што је било од пресудног значаја за несметан рад школа. Српским учитељима је на српском језику издавао уверење да их он поставља и финансира. Сахрањен је у дворишту цркве Светог Спаса. Добијао је хонорар од Српске владе у износу од 4.000 динара годишње. (*Цариградски гласник*, 1896; Миле Станић, *Успомене на митрополите с којима сам радио Михаила Г. Ристића*, Вардарски зборник, 2003, бр. 2, 69–141; Александра Новаков, *Методије*, СБР 6, у штампи.

¹⁹⁴⁷Јован Хаџи Васиљевић, *Скопље...*, 558.

прецизирали „да је народ у овим краевима од памтивека прави и чисти Срби и да је земља српска“, о чему сведоче и српски споменици и задужбине и због чега народ жели да се присаједини „мајци Србији“, „те да се и ми једном ослободимо ропства и постанемо људи корисни чланови европских народа а не да само тешко турско ропство заменимо још горим и црњим бугарским, које ће нам теже пасти, горе и несносније бити и од досадањег турског...“ Молбу је потписало 170 грађана и стављено је 44 печата. Молба сличне садржине послата је и јуна месеца. За време Арбанашке лиге (1878–1881) турске власти нису биле протеране из Скопља, али је власт била у рукама лигиног одбора. Уследили су преки суд и хапшења и убиства угледнијих Скопљанаца.

Иако су многи у Краљевини Србији сматрали да „Стару Србију и Македонију неће ослободити поп него топ“, знало се да српском становништву прети велика опасност од однарођивања и да за то главна заслуга припада Бугарској егзархији. Због тога је Краљевина Србија у Скопљу отворила конзулат 1887. године. Српски конзули и заступници били су: Алекса Пачић¹⁹⁴⁸ (1887–1888), Ђорђе Поповић Даничар (1889), Владимир Карић¹⁹⁴⁹ (1889–1891), Тодор Станковић (1893–1895), Милојко Веселиновић, Михаило Г. Ристић (1896) заступник конзула и конзул (1898), Милосав П. Куртовић (1899), Павле Денић (1900), Матеја С. Бошковић¹⁹⁵⁰ (1900), Милосав П. Куртовић (1901–1903), Михаило Г. Ристић (1904–1906), Љубомир Михајловић¹⁹⁵¹ (1907), Живојин Балугџић (1907–1909), Јован Јовановић Пижон (1909–1911) и Панта Гавриловић (1912).

У складу са речима Стојана Новаковића „Ја не могу замислити рад на пропаганди нити будућу српску државу без Скопља“, конзули су усмерили своју пажњу ка политичком раду, сузбијању бугарске егзархије и очувању српског идентитета. Захваљујући конзулату отварале су се српске школе, књижара а временом се у цркви служба одвијала на словенском језику. Међу конзулатима Краљевине Србије у Османском царству овај конзулат заузимао је централно место.

¹⁹⁴⁸Алекса Пачић, тумач за турски језик, генерални конзул у Скопљу (Београд, 1832 – Београд, 1888). У Цариграду је учио турски језик 1850, као питомац српске владе. Радио је од 1852. као канцелиста Министарства иностраних послова, био је и секретар за турски језик у Министарству иностраних дела. За српског конзула у Скопљу именован је 1887. Остао је годину дана након чега је због болести отишао у Београд.

¹⁹⁴⁹Владимир Карић постао је конзул у Скопљу новембра 1889. године, био је веома близак Стојану Новаковићу. Стојан Новаковић је о њему рекао: „Наш најактивнији конзул, покојни В. Карић, човек жучан и једак и тиме много тежак, али човек ванредно широких и дубоких погледа, велике енергије и родољубља, лак и неуморан у послу“ (Стојан Новаковић, *Два дана у Скопљу...*, 30).

¹⁹⁵⁰Матеја Бошковић, дипломата (Београд, 1864 – Београд, 1950). Био је син државника Стојана Бошковића. Завршио је Правни факултет у Паризу. Каријеру дипломате почео је 1890. службом у Бугарској и Грчкој. За време Првог светског рата био је посланик у Лондону. Касније је био у Паризу и као делегат на конференцији мира.

¹⁹⁵¹Љубомир М. Михајловић, правник, дипломата (Београд, 14. VIII 1874 – Београд, 23. I 1957). Школовао се у Београду и матурирао је у Другој београдској гимназији. Завршио је Правни факултет на Великој школи у Београду, а потом дипломирао на Универзитету у Паризу. Радио је у Министарству иностраних дела (1899–1918). Службовао је у конзулатима и посланству у Цариграду, Битољу и Скопљу. Био је отправник послова у Риму, посланик на Цетињу и у Вашингтону.

У Србији се почетком 20. века јавно говорило да је Скопље центар националног и културног рада Краљевине Србије на југу.¹⁹⁵² „Скопље је познато из прошлости, али чини се да ће у будућности бити важније него што је било у прошлости“, говорили су савременици почетком двадесетог века.¹⁹⁵³

Петар Кочић, књижевник, сматрао је да ће Скопље и у будућности имати још важнију улогу, коментаришући: „То су одавно увидјели сви они који се отимљу о ову лијепу престоницу нашег славног цара, и изгледа, да је баш на овај град пренијето тежиште свега рада и напора заинтересованих народности и држава. Све балканске државице, уз асистенцију своје снажније и издашне сусјетке, не жале никаквих жртава да што темељније и јаче учврсте свој утицај.“¹⁹⁵⁴

Конзулу Владимиру Карићу главни задатак био је да Скопље буде центар свих српских пропагандних акција у Македонији. С картом у руци бележио је најважније позиције које је требало „освојити“. Залагао се да се отворе школе, књижаре, цркве, колонизације српских занатлија... Радио је на расподели српских књига (Милојко Веселиновић, *Македонски буквар*, Цариград 1888; *Српски буквар, кратка свештена историја, Мали катихизис Старог и Новог завета за основне српско-народне школе*, Ђорђе Магарашевић, *Мала српска граматика за основне школе у Отоманској империји*, Цариград, 1888; календара *Голуб*), које су се штампале у Цариграду.¹⁹⁵⁵

Прва књижара у Скопљу отворена је 1890. залагањем Владимира Карића у Скопљу, а њен књижар био је Коча Јовановић.¹⁹⁵⁶ Продаване су књиге које је турска цензура дозволила. Књижара је поручивала књиге углавном од српских издавача из Јужне Угарске где је цензура већ постојала. Карић је смишљено радио на колонизацији Скопља. Предлагао је да колонисти буду занатлије, али да им се прикључи и један лекар који би утицао на људе. Веровао је да ће отварање српске пиваре, чија се зграда почела зидати, привући већи број људи. Власник пиваре био је Љубомир Божић. Лекари у Скопљу били су Шушкаловић,¹⁹⁵⁷ Иван Поповић, Слободан Рибникар, Чеда Ђурђевић. У Скопље је стигао и познати кројач Милан Манчић.¹⁹⁵⁸

¹⁹⁵² АС, МИД ППО, 1893, ред 634, Скопље 8. октобар 1893.

¹⁹⁵³ А., *Средње српске школе у Скопљу*, Просветни гласник, 1907, бр. 8, 571–577.

¹⁹⁵⁴ Петар Кочић, наведено дело, 11–13.

¹⁹⁵⁵ Милорад Филић, Милена Тепавчевић, *Уџбеници за српске школе у Старој Србији и Македонији 1884–1912*, Библиографија, сусрети библиографа 1996, Инђија 1997.

¹⁹⁵⁶ Ђорђе Лопичић, наведено дело, 205–208.

¹⁹⁵⁷ Михаило Шушкаловић, лекар, народни посланик (Сарајево, 25. децембар 1861 – Београд, 3. фебруар 1931). Отац Александар, учитељ. Основну школу и гимназију завршио је у Београду. Медицински факултет у Бечу. Као лекар радио је у Варварину и Ваљевској Каменици. У Скопље је дошао марта 1891. По препоруци српске владе био је лакар при српском конзулату. Када је отпуштен из српске службе 1898, дирекција источних железница именовала га је за лекара на железници. Између два светска рата два пута био је биран за народног посланика (АС, МИД ППО, 1898, Скопље, ред 658).

¹⁹⁵⁸ Михаило Војводић, *Стојан Новаковић и Владимир Карић...*, 140–142.

Краљевина Србија је 1891. године, иницијативом Владимира Карића, купила плац на десној обали Вардара да се на њему подигну српска црква и школа. Гласио је на име Скопљанца Јованче Стојковића, механичаре. Нешто касније, да турске власти не би посумњале у његово власништво, јер он није био имућан, преписан је на митрополита Пајсија. Када је Пајсије поднео оставку, плац је преписан 1892. године на Голуба Јанића,¹⁹⁵⁹ београдског трговца са српским држављанством пореклом из Маврова. Јанић је писмено изјавио да је прави власник тог земљишта српско Министарство иностраних дела.

Несумњиво је да је Карић својим озбиљним радом много учинио на јачању српског духа у Македонији. Његови наследници су покушавали да наставе његово дела са мање или више успеха.¹⁹⁶⁰ Отварањем основних школа и гимназије, досељавањем сељака из околних села, нарочито из Скопске Црне Горе и са Косова, број Срба се нагло повећао.

Све су се више осећали присуство Срба и српски дух у Скопљу. Тако је маја 1894. гостовало Прво београдско певачко друштво. Дочекали су их српски и грчки конзул, концерт је био одржан у хотелу „Турати“. Цензура није дозволила да се отпевају све песме које су биле планиране. Сала је била пуна гостију, оскићена српским и турским заставама.¹⁹⁶¹

Стојан Новаковић је констатовао да су акције српских конзула уродиле плодом. Наиме, када је он 1886. пропутовао кроз Скопље, није имао с ким ни да се поздрави, а 1905. ситуација се сасвим променила. У Скопљу је било хотела и ресторана којима су Срби били власници (Васа Микић је у Скопљу сазидао Гранд хотел). Ђорђе Крстић је отворио апотеку са српским натписом. Архимандрит Дионисије Петровић био је секретар и намесник Скопске митрополије. После његовог постављења за митрополита рашко-призренског 1896, архимандрит Нићифор Перић постао је намесник митрополије. Велики успех представљало је и постављење Фирмилијана Дражића¹⁹⁶² за администратора и новог скопског

¹⁹⁵⁹ Голуб Јанић, трговац, народни посланик, национални радник (Маврово, Македонија, 1851 – Београд, 1918). Деда Јане дошао је из Маврова у Београд, отворио хан и стекао иметак. Отац Самуило био је трговац и добротвор, мајка Софија. Отац га је довео као дете у Београд где је завршио основну школу и три разреда гимназије. Бавио се трговином, али је био активан и у националним пословима од 1882. После очеве смрти (1903) напустио је трговину и искључиво се посветио раду на ослобађању Старе Србије и Македоније. Био је веома активан при организовању четничке акције коју је морално и материјално подржавао. Био је један од организатора Удружења Старосрбијанаца, чији је дуго година био и председник, један од оснивача Друштва Српске браће и његов дугогодишњи председник. Ово друштво организовало је све оружане акције у Турској. Био је добар познавалац прилика у Старој Србији и Македонији, па су га представници власти консултовали о плану пропаганде. (Александра Новаков, *Јанић, Голуб*, СБР 4, Нови Сад 2009).

¹⁹⁶⁰ Михаило Војводић, *Стојан Новаковић и Владимир Карић*, Београд, 2003, 172.

¹⁹⁶¹ Даница Петровић, *Прво београдско певачко друштво 150 година*, Београд 2004, 121.

¹⁹⁶² Фирмилијан (Димитрије) Дражић, митрополит скопски, писац (Шабац, 20. VIII 1851 – Београд, 7. XII 1903). Основну школу и полугимназију завршио је у Шапцу. Замонашио се 1869. у манастиру Петковици, Богословију у Београду завршио је 1873. Као монах студирао је годину дана филозофију у Прагу и сам се издржавао радећи физичке послове. Као питаоца српске владе у богословији на Халки код Цариграда учио грчки језик. Студирао је на Богословском факултету у Атини и завршио студије са степеном магистра богословља. Предавао је од 1880. на Богословији у Београду. Био је вероучитељ краљевих Александра Обреновића и дворски свештеник. На позив Срба из Америке отишао је 1892. у Чикаго и био шест месеци парохијски свештеник. Почетком деведесетих година постављен је за ректора Богословије у Београду. Живео је у Цариграду. Администратор Скопске епархије постао је 1897, митрополит скопски и егзарх Доње Мезије постао је 1899, као први Србин на том положају после укидања Пећке патријаршије. Посвећен је тек јуна 1902. у манастиру Скалоти у Еносу,

митрополита.¹⁹⁶³ Иницијативом Скопске митрополије основан је Фонд Цркве Св. Спаса у Скопљу 23. септембра 1906.¹⁹⁶⁴ Да би се у Скопљу развили и одржали српски дух и традиција, основано је певачко музичко друштво Вардар (1907). Назвали су га Скопска певачка дружина Вардар. Две године касније постало је право певачко друштво под диригентском палицом композитора и хоровође наставника гимназије Пере Илића.¹⁹⁶⁵ Одржан је први концерт на Аранђеловдан 1909. године када је била и слава друштва. Друштво је имало и јавни концерт у старом турском позоришту 1910. године. Како Друштву није било дозвољено да се састаје ни у кафани ни у школи, на име наставника Илића добијена је дозвола за отварање музичке школе. У окриљу те школе „Вардар“ је доживео сјајан успех. Школа је радила од септембра 1911. до почетка Првог балканског рата. Хор је певао и у Цркви Светог Спаса.¹⁹⁶⁶

У Скопљу су излазили српске новине и часописи: дневни лист *Вардар*¹⁹⁶⁷ (1908 – 1914), *Социјалистичка зора*¹⁹⁶⁸ (1910 – 1912), *Српска школа*¹⁹⁶⁹ (1910) и лист *Глас народа* (1912).¹⁹⁷⁰

Корак по корак, српска пропаганда низала је успехе. Отварањем основних школа и гимназије, досељавањем сељака из околних села, нарочито из Скопске Црне Горе и са

после интервенције Русије јер је султан због противљења Бугара одгађао потврду његовог избора. Сахрањен је у Цркви Светог Спаса у Скопљу. Писао је беседе, текстове из области теологије, моралне поуке, о манастиру Рачи, вероисповедном стању у Србији и штампао их у периодици или као посебне публикације (Сава [Вуковић], епископ шумадијски, *Српски јерарси од IX до XX века*, Београд, Подгорица, Крагујевац 1996; Р. Радић, *Дражић, Фирмилијан*, СБР 4, Нови Сад 2009).

¹⁹⁶³Уз помоћ руске дипломатије а за време Грчко-турског рата Срби су успели да отерају Амвросија, као турског непријатеља, и да натерају Патријаршију да постави Србина за администратора.

¹⁹⁶⁴Љиљана Алексић Пејковић, *Покушаји оснивања српског новчаног звода у Скопљу до 1912*, године, Вардарски зборник 9, 61–64.

¹⁹⁶⁵Алекса Јовановић Коца, *Поводом двадесетогодишњице српског певачког друштва „Вардар“*, Јужни преглед, фебруар 1933, 67–73.

¹⁹⁶⁶Пера Ж. Илић, *Оснивање и рад Певачког друштва „Вардар“ за турског времена*, Јужни преглед, 1827, децембар, 164–171.

¹⁹⁶⁷*Вардар* је био орган српске националне организације која се груписала око српских конзулата у Османском царству, а легално је радила у оквиру српско-црквених општина. Власник и одговорни уредник листа под Турцима био је Давид Димитријевић. Материјално га је издржавао српски конзулат у Скопљу. Излазио је од почетка 1908. до пред почетак Првог балканског рата.

¹⁹⁶⁸*Социјалистичка зора* је излазила у Београду а касније је штампана у Скопљу. Лист је био носилац социјалистичких идеја и заступао је интересе радничке класе. Уредник је био Петар Георгијев, радник. Трошкове око издавања сносила је социјалдемократска организација у Скопљу. (Петар Митропан, *Прилози за историју штампе у Старој Србији и Македонији 1871–1912*, Скопље 1933, 69–70).

¹⁹⁶⁹*Српска школа* био је педагошки часопис за унапређење наставе и школског живота. Излазио је од фебруара до децембра 1910. године. Престао је да излази због материјалних потешкоћа. Одговорни уредник био је Давид Димитријевић а стварни уредник био је професор Александар Марић а сарадници углавном професори српских средњих школа у Скопљу и Призрену.

¹⁹⁷⁰*Глас народа*, лист за политику, књижевност и привреду, слободоуман орган отоманских Срба. То је био опозициони лист. Власник листа био је Арсеније Здравковић, главни уредници Милан Чемерићић и Глигорије Елезовић а сарадници су углавном били домородци Пера Иванишевић, Стојан Зафировић, Риста Огњановић, Јован Алексић, Мирко Шуљевић, Никола Настић и нису се слагали са званичним органом (српским конзулатом). Водио је жучну полемику са *Вардаром*. Излазио је од марта до септембра 1912. Боривоје Недић, *Културни живот у Скопљу*, Јужни преглед, 1927, 72–76.

Косова, број Срба се нагло повећао. По једном списку митрополита Фирмилијана било је 227 српских породица. Бавили су се разним пословима, али је главна делатност била трговина.¹⁹⁷¹

Школство у Скопљу

Школство у Скопљу међу свим народима и вероисповестима било је релативно развијено. Грци су имали грађанску школу која је била троразредна и у којој је велика пажња била посвећена учењу грчког језика (учили су 12 часова недељно). Били су заступљени предмети: веронаука, грчки језик, француски језик, математика, историја, географија, јестаственица, основи физике, основи хемије, трговачки предмети, певање, црквено певање, писање, цртање, гимнастика, ручни рад, писмени задаци. Како је у Скопљу било мало грчке деце, ту школу похађала су и словенска деца.

Бугари су у самом Скопљу имали више основних школа, троразредну нижу гимназију, четворогодишњу гимназију и четворогодшњу учитељску школу. У Учитељској школи ученици су слушали 23 предмета (науку хришћанску, бугарски језик, турски језик, француски језик, историју, географију, грађанске поуке, политичку економију, философију и педагогику, етику, математику, физику, хемију, јестаственицу, хигијену и популарну медицину, пољопривреду, цртање, писање, певање нотом, певање црквено, ручни рад и гимнастику). На крају школске 1911/12. у учитељској школи било је 120 ученика и 12 наставника који су истовремено радили и у гимназији, где је било 142, а у нижој гимназији 65 ученика.¹⁹⁷²

Бугари су у Скопљу имали и троразредну богословију. Њена улога била је да спрема свештенике, те су се учили углавном богословски предмети. У њу су долазили ученици по завршетку трећег разреда гимназије. Та школа је била на нижем нивоу од српске богословије у Призрену. Имали су 16 предмета, а после завршене богословије, уместо да постану свештеници, многи богослови су се опредељивали за учитељски позив. У Скопљу је постојала и бугарска троразредна девојачко-домаћичко-педагошка школа која је спремала девојке за домаћи живот али и за учитељску службу. Последње године рада, 1912, имала је 131 ученицу, три наставника и четири наставнице.

Турци су у Скопљу имали око десетак основних школа, обично су биле код џамија, а издржавали су их скопски Турци. Од виших школа имали су седмогодишњу гимназију (идадију) која је спремала ученике за упис у више школе, војну почетну школу (мектеб аскерије), учитељску школу која је имала два курса, нижи и виши. Нижи курс су завршавали учитељи основних школа, а виши наставници гимназија (руждија). Ученици су слушали 27

¹⁹⁷¹Славиша Недељковић, *Преглед организованог рада националне акције српске владе у Македонији и Старој Србији крајем 19. века*, Вардарски зборник, бр. 9, 2012, 81–91.

¹⁹⁷²АС, МПС, 1913, Ф.6, ред 26.

предмета (веронаука, турски језик, арапски језик, персијски језик, француски језик, аритметика, геометрија, географија, историја, књижевност, природне науке, зоологија, ботаника, физика, хемија, пољопривреда, психологија, педагогика, етика, методика, грађанске поуке, књиговодство, ручни рад, цртање, писање, певање и гимнастика). На завршетку четвртог разреда полагали су учитељски испит. Постојала је и женска школа (енас-руждије мектеби).¹⁹⁷³

Власи су имали основну школу, учили су из уџбеника који су се штампали у Букурешту. Јевреји су такође имали основну школу с продуженим разредима, учили су шпански, турски и француски језик. Постојала је и католичка основна школа коју су похађала српска и арбанашка деца католичке вероисповести. Арбанашка деца су учила из уџбеника штампаних латиницом.¹⁹⁷⁴

Предање говори да је још крајем 18. века у Скопљу постојала словенска школа. Извесно је да је у првој половини 19. века постојала школа при дечанском метоху. Позната су имена учитеља Димитрија Кратовалије Теорђијевића и Николе Крушовалије. Хиландарски монах Павле Павлентије, родом из Хрватске, дошао је у Скопље 1835. године и одвојио српску школу од грчке. Увео је српске предмете модерне наставе. Успео је да у Скопљу отвори још две словенске школе. Ами Буе је у својим путописима споменуо постојање ових словенских школа. После Павлентија 1845. као учитељ помиње се Јордан Хаџиконстантинов, родом из Велеса. У његовој школи учио се српски, бугарски, руски и црквенословенски језик. После њега помиње се Павле Димитријевић, учитељ из Јужне Угарске који је засновао српску модерну наставу где се учила српска писменост. Тада се школа називала српском школом. После Павла помињу се 1854. године Анђелко Цветановић, дугогодишњи учитељ у Врању, и Стојан Костов. Током 1857/58. словенска школа се полако претварала у бугарску. За новог учитеља 1858. дошао је Стојко Аћимовић, родом из села Пакошева на Вардару. Био је благодејанац српске владе и завршио је два разреда гимназије у Београду. Имао је школу на десној обали Вардара. Због бугарских денунцијација убрзо је морао да оде из Скопља. Радиле је школа у Чаиру са учитељем Михајлом А. Ковачевићем, који је децу учио из српских уџбеника. Од 1864. до 1868. учитељи су били Тодор (Тројило) и Михаило Стојановић са супругом, а радили су по модерним принципима. Ова школа је била забрањена и након тога више од две деценије српске школе у самом Скопљу није било, а на почетку Херцеговачког устанка власт је забранила рад и другим српским школама у скопској епархији.¹⁹⁷⁵

¹⁹⁷³М. В. Веселиновић, *Школе у Скопљу*, Браство, 1896, књ. 18, 306–319; Влад. К. Петковић, наведено дело, 4–43; Драг. Обрадовић, *Школе у ослобођеним крајевима*, Наставник 1913, 3–4, 111–120.

¹⁹⁷⁴Јован Хаџи Васиљевић, *Скопље...*, 555.

¹⁹⁷⁵Исти, 521–524.

Након Берлинског конгреса и успостављања Призренске лиге, у околностима страха и незнања, о отварању српских школа нико није ни размишљао. Радиле су само манастирске школе у Скопској Црној Гори (у Кучевишком Манастиру Светог Архангела и у Марковом манастиру Светог Архангела).¹⁹⁷⁶ За разлику од Срба, Бугари су после ратова (1875–1878) развили националну делатност и отварали школе.

Одмах након успостављања српског конзулата Стојан Новаковић, посланик у Цариграду, покушао је да добије дозволу да се у Скопљу оснује школа. Обавештавао је свог пријатеља: „За отварање школе у Скопљу казао је неки дан Мунир-паша, мин. просвете, да се не допушта из политичких узрока за то што се њоме мисли радити за Србију“. То је министар рекао Терхану, чиновнику конзулата. Терхан га је упитао какви су то разлози и „с каквом памету“ турске власти постају поборници бугаризма у Македонији. Дозвола, ипак, није добијена.¹⁹⁷⁷

Свештеник Јован Т. Бурковић и угледни скопски грађани Синадићи, Хаџи Коста Панчевић, Хаџи Зафир Цветковић, Тома Јовановић, Коча Васовић и други Срби покушали су да код турских власти добију славјаносербску школу, али без успеха. Турске власти су их подсетиле на то да постоје хришћанске (патријаршијске и егзархијске школе), па да се тамо школују.¹⁹⁷⁸ У међувремену, у договору са Карићем, у кући попа Бурка учитељ Велимир Локсић¹⁹⁷⁹ током распуста 1890, држао је часове тројници ученика, које је припремао за упис у богословију у Призрену. Школа није била дугог века јер су комшије денунцирале, а учитељу Локсимовићу било је забрањено да долази у кућу попа Бурка. Ипак, син попа Јована Бурка, Тома, уписао је богословију.¹⁹⁸⁰

Карић није одустајао, сматрао је да се српска идеја без српске школе не може ширити. С јесени 1890. године успео је да наговори седамнаест грађана да валији поднесу молбу за отварање школе, а у Цариград је министру просвете упућена молба са тридесет потписа грађана. Уз велико залагање Стојана Новаковића и Владимира Карића, а уз помоћ бакшиша многим турским чиновницима, министар просвете је новембра 1890. наредио валији и меарифу да се у Скопљу отвори српска школа. Српска школа је свечано отворена 2. фебруара 1891. Први учитељ био је Василије Поповић из Љубужде, крај Призрена. Поп Бурко, који је био и мутевлија школе, свечано је освештао српску школу у присуству митрополита Пајсија, меариф мудира Абдула и око 30 грађана.¹⁹⁸¹ Учитељ је одржао пригодну беседу и

¹⁹⁷⁶ Јов. Хаџи Васиљевић, *Наше просветне прилике...*, 11.

¹⁹⁷⁷ АС, ПО 102/39, Цариград, 10. децембар 1888.

¹⁹⁷⁸ Зоран Николић, *Мој дуг онима који ће доћи и онима којих више нема*, Београд 2009, 500.

¹⁹⁷⁹ Протеран је из Нове Вароши у Скопље, имао је обавезу да се свакодневно јавља турској полицији, као сумњива личност. Да би властима доказао да није непријатељ Османског царства, он је валији послао опширан и прецизан списак свих учитеља и учитељица Срба које је и са колико новаца плаћала Србија. Тачно је реконструисао пут новца. Констатовао је: „сав овај новац иде преко ректора Илариона и он прима признанице у том крају од свију па их шаље конзулату у Приштину“ (АЈ, ЈЛП, 80/22/108, Скопље, 25. август 1894).

¹⁹⁸⁰ Тома Ј. Бурковић, *Обнова српске школе у Скопљу 1890–91*. године, Браство, 178–183.

¹⁹⁸¹ Зоран Николић, наведено дело, 500.

захваљивао се султану и валији. Председник просветне комисије Абдул гласно је рекао митрополиту да се стара о школи како народ не би прелазео у Егзархију. Било је око 20 ученика који су тога дана сели у клупе и слушали предавања.¹⁹⁸² Школа је била кратког даха – после четири дана рада, 6. фебруара 1891, валија је забранио рад и школу затворио, захваљујући противницима Срба.¹⁹⁸³ Наиме, када се само прочуло да ће се српска школа отворити, отпочела је закулисна игра против школе. Бугарску акцију егзархијског владике Теодосија помагали су Максим, грчки конзул, турски војни командант. За време политичке борбе око отварања српске школе у Скопљу тајним дипломатским интригама аустро-угарски конзул Шмукер имао је велики утицај да се српска школа затвори.¹⁹⁸⁴

После опсежне дипломатске борбе, Министарство иностраних послова Царства је 9. јуна 1891. дало дозволу да се школа отвори. Школа се тада није могла отворити јер је била неопходна и дозвола Митрополије. Митрополит Пајсије је поднео оставку, а васељенски патријарх се разболео и није могао да постави новог митрополита.¹⁹⁸⁵

Српска основна школа је отворена децембра 1892. године, у дечанском метоху, где је раније била грчка женска школа. Учитељи су били Василије Поповић, Михаило Ђорђевић, родом из Приштине, Марија М. Ђорђевић¹⁹⁸⁶ и Јелисавета Поповић из Охрида.

Грчки и аустријски конзули јавили су валији да је отворена српска школа, пријатељски су га саветовали да „ако хоће да сачува интересе своје државе“, школу треба затворити. Валија је протествовао што је отворена српска основна школа. Питао је меарифа мудира „како је смео то учинити и на основу чега је издао дозволу кад је знао да су против ове школе писали и Ејуб и Кемал и Шаћир-паша, као и да постоји и тајна наредба министра просвете“. Меариф мудир Абдул, кога су Срби потплатили, одговорио је да је издао дозволу за рад на основу закона и последње ираде о школи, да га се не тиче што су паше против школе и да зна који их интереси руководе.¹⁹⁸⁷ Ипак, морао је да оде у Цариград да се оправда пред тамошњим властима, иначе би изгубио посао. Већ децембра вратио се у Скопље на своју дужност и остао српски плаћеник.

Упркос бројним тешкоћама и денунцијацијама основна српска школа је ипак опстала и иницирала отварање других школа. После отварања ове школе нагло је порастао број српских школа у околини. Отворена је засебна женска основна школа у патријаршијском пећком метоху, на левој обали Вардара. Почела је с радом 2. фебруара 1892, а у четири разреда имала је 51 ученицу. У Скопском санцаку и Тетовском кајмакану на територији

¹⁹⁸² Михаило Војводић, *Стојан Новаковић и Владимир Карић*, Београд 2003, 519–520.

¹⁹⁸³ АС, МИД ППО, 1891, ред 104, Цариград, 16. април 1891.

¹⁹⁸⁴ Мита Костић, *Дипломатске интриге око отварања српске школе у Скопљу 1892, по архиву аустро-угарског конзулата*, Гласник Скопског Научног друштва, 1926, 335–342.

¹⁹⁸⁵ Михаило Војводић, *Стојан Новаковић и Владимир Карић...*, 122–123.

¹⁹⁸⁶ Марија Ђорђевић, учитељица (Шабац, око 1875 – Београд, 15. IV 1962). Завршила је четири разреда Више женске школе у Београду. Била је учитељица у Скопљу (1893–1899).

¹⁹⁸⁷ АС, МИД ППО, 1892, ред 556, Скопље, 5. септембар 1892.

скопског конзулата школске 1892. године било је 545 ученика, а наредне 1892/93. године 1.450 ученика. У току 1893. у рејону скопског конзулата било је школа у око 45 места са 60 учитеља и осам учитељица, ученика је било 1.718, а ученица 212.¹⁹⁸⁸

Основна мушка школа школске 1892/93. имала је у припремном разреду девет ученика, у првом 15 и у другом 12, свега 36 ученика. У женској основној школи било је у припремном разреду 11, а у првом пет ученика. Школске 1893/94. године основна мушка школа имала је укупно 58 ученика (у првом 23, у другом 10, у трећем 12 и у четвртном 13), а женска школа 44 ученице, у првом 28, у другом осам, у трећем пет и у четвртном три ученице.¹⁹⁸⁹

У Скопљу је с десне обале Вардара 1894. отворена нова мушка основна школа. У дечанском метоху с леве обале Вардара било је 1896. године у сва четири разреда 56 ученика. На улазној капији свих школа писало је: „Православна мушка или женска школа српског народа, поданика славне Отоманске царевине.“¹⁹⁹⁰ Школске 1895/96. у Скопљу су постојале три основне школе: две мушке и једна женска. Учители су били: Јован Митрановић, Лазар Станимировић, Василија Атанасковић, Магдалена Станимировић, Коча Миновић и Јован Кастратовић. Школске 1896/97. у Скопљу је било четири основне школе са три учитеља и четири учитељице, две са леве и две са десне обале Вардара. Учителивали су: Коста Димитријевић, Јован Митрановић, Милица Стипсић, Јован Кастратовић, Наста Деспотовић и Анка Пандазијевић. Годишњи ревизор био је директор гимназије Иларион Весић који се о свим школама и учитељима веома похвално изразио.¹⁹⁹¹ Школске 1906/07. било је четири основне школе: у Дечанском метоху, у Гази Махали, у Јени Махали и у Влашкој махали. Из године у годину број српске деце у основним школама је растао. Тако је школске 1909/10. у Скопљу и околини радило 16 школа са 25 учитеља.¹⁹⁹²

2. Рад гимназије (1894–1912) и Учителиске школе (1902–1912)

Владимир Карић је давне 1889. правио планове о отварању српске средње школе у Скопљу. За управника те школе предлагао је Лазара Думу, Цинцарина, који је гајио симпатије према Србима. Дума је био турски поданик и имао професорску спрему. То је била само идеја без покрића, јер Карић у Скопљу тада није могао да отвори ни основну школу. На

¹⁹⁸⁸АС, МИД ППО, 1892, ред 95, Скопље, 26. септембар 1893.

¹⁹⁸⁹Милојко Веселиновић, *Статистика...* (1892), 8.

¹⁹⁹⁰М. В. Веселиновић, *Школе у Скопљу*, Браство, 1896, књ. 18, 307–308.

¹⁹⁹¹Иларион Весић, *Православне школе...*, 42–45.

¹⁹⁹²Петар Лешњаревић, *Просветне прилике у Турској*, Босанска вила, 1910, бр. 20–22, 317.

српске школе турске власти и турско становништво гледали су са великим подозрењем као на револуционарна гнезда и њихово се отварање није лако допуштало.¹⁹⁹³

Конзул Тодор Станковић почетком школске 1893. године констатовао је да би се могла отворити средња школа у Скопљу јер би то иницирало отварање великог броја основних школа у околини. Национални радници из Тетова, Куманова, Кратова и Кочана и сами су предлагали да се оснује једна виша школа. Станковић је сматрао да је школа неопходна из два разлога: „ученици који заврше основну школу а желе да наставе школовање одлазиће у школе других народа (бугарске, грчке) што би било веома штетно по српске националне интересе“ и друго, Срби би се осетили јачи, осетили би „сталност“, а тиме би се учврстиле и основне српске школе. Станковић је предлагао да се оснује средња школа у скромном облику, са два наставника (предлагао је протосинђела Дионисија и једног хонорарног наставника за турски језик), са 20–30 ученика.¹⁹⁹⁴

Дозвола за рад основне српске школе добијена је марта 1894. и гласила је: Одобрава се православна мушка и женска основна и гимназијска школа српског народа, поданика високе Отоманске царевине у Скопљу. То је значило да се у Скопљу могла основати и средња школа. Извештај Станковића о овом питању у Београду је примљен са „особитим задовољством“.¹⁹⁹⁵ Два месеца касније Станковић је поново покренуо питање средње школе код српских власти, констатујући да је отварање школе велика потреба за српску културну делатност. Предлагао је нижу гимназију, сличну гимназијама у Србији, али да се уче страни језици: француски, грчки и турски. Школа би морала бити интернатског карактера, да се известан број ученика издржава о трошку владе, а имућнији самостално, да професори буду турски поданици, а да управитељ буде један од наставника призренске богословије. Сматрао је да би за гимназију требало да се одвоји 13.830 динара.¹⁹⁹⁶

Власти у Београду полагале су велике наде у средњу школу због чега су брижљиво планирале њено оснивање. Тражили су мишљење ректора призренске богословије Илариона Весића и директора Цариградске гимназије Милоша Динића о томе колико разреда треба у први мах отворити, да ли да гимназија буде интернат или не, те да ли да програм буде исти као у Краљевини. Весић је био мишљења да се у Скопљу отвори Богословско-педагошка школа, а да у Призрену остане само полугимназија. Предлагао је да се из Призрена пошаље 4, 5. и 6. разред са око 70 ученика и да се одмах под закуп узме гостионица „Турати“. Уколико се власти не сложе са овом идејом, Весић је предлагао да и полугимназија у Скопљу буде интернатског типа, да се отворе прва три разреда и да се акценат више стави на

¹⁹⁹³Стојан Зафировић, *Историја наше националне просвете у Јужној Србији до 1912*, Јужна Србија, 1937, 44–49.

¹⁹⁹⁴Ст. Зафировић, *Споменица четрдесетогодишњице...*, 45.

¹⁹⁹⁵АС, МИД ППО, ред 117, Скопље, 14. март 1894.

¹⁹⁹⁶АС, МИД ППО, ред 117, Скопље, 30. август 1894; Ст. Зафировић, *Споменица четрдесетогодишњице...*, 45–47.

васпитање него на образовање деце. Са тим његовим програмом слагао се и колегијум призренске богословије сем наставника Симе Поповића који се залагао да се у Скопљу отвори пуна гимназија.¹⁹⁹⁷

Поучен својим искуством, директор Српске гимназије у Цариграду Динић је дао конкретне предлоге: сматрао је да је неопходно да се школа организује према дозволи коју је добила, с обзиром на околност да у Скопљу постоје јаке пропаганде других народа, а самим тим и интриге против српског народа, посебно јер су власти у Скопљу биле подозривије него у Цариграду. Залагао се за интернат, који би, уколико би било дозвољено, требало да буде добро уређен да може да парира грчком и бугарском интернату. Предлагао је да наставници буду или Шумадинци или школовани у Србији. Настава треба да буде и од практичне користи становницима и да има карактер трговачке школе са „узгредним“ задатком да даје и гимназијско учитељско образовање. Предлагао је следеће наставне предмете: науку хришћанску с моралним поукама (три часа), српски језик (шест часова), турски језик (три часа), француски језик (три часа), рачуницу (три часа), јестаственицу (три часа), земљопис (три часа), цртање и писање (2 часа) и певање и музику. Динић је сматрао да су певање и музика веома важан предмет са националног становишта.¹⁹⁹⁸

Током лета 1894. и у Скопљу и у Београду разговарало се о будућој средњој школи и њеној организацији. Из Скопља је предлагано да се код Цариградске патријаршије издејствује да она због турских власти прима на себе да номинално издржава гимназију и да даје инструкције скопском митрополиту да отвори гимназију када за њу буде постојала званична дозвола. Предлагано је такође да се отвори само први разред, „да гимназија не би бола очи“.

Сагледавши све предлоге, решено је да се у Скопљу оснује гимназија, само први разред, и да школа буде интернатског типа. За привременог директора постављен је Сима Поповић, наставник призренске богословије. Директору је било препуштено примање питомаца и управа. На њега је био пренесен и надзор над основним школама, што је сасвим било у духу дозволе турске власти. Октобра месеца прикупљали су се ученици из Скопља и околине и смештали се по приватним кућама. Директор је желео да отварање школе прође без велике буке како се не би посумњало ко издржава школу. Власти у Београду биле су против било каквог прикривања будући да је дозвола за рад већ била добијена, сметнувши са ума да дозвола за интернат није добијена. На крају су се сагласили да се интернат ипак оснује без веће буке. Код Васељенске патријаршије предузети су кораци да се она фиктивно

¹⁹⁹⁷ АС, МИД ППО, 1894, ред 117, Призрен, 3. јун 1894.

¹⁹⁹⁸ АС, МИД ППО, 1894, ред 117, Цариград, 10. јун 1894.

прими за издржавање интерната, а од црквено-школских општина добили су писане изјаве да ће оне преузети бригу о плаћању трошкова за своје ученике.¹⁹⁹⁹

Прве школске 1894/95. године први разред уписало је 40 ученика, 37 дечака и три девојчице. Ученици су се 17. новембра сместили у интернат за који је под закуп узета једна приватна зграда на левој обали Вардара. Школска година почела је с радом 19. новембра у Дечанском метоху, где су биле смештене учионице, уз основну школу. Ученици су родом били из Скопља и околине, Куманова, Тетова, Штипа, Берова, Пријепоља, Пехчева, Кратова, Крушева, Берана, Прешева, Гњилана, призренског краја, Кочана, Царева села, Криве Паланке... У школи су предавали: директор Поповић, Данило Катанић,²⁰⁰⁰ Митар Пантић²⁰⁰¹ и Лазар Станимировић.²⁰⁰² Само је директор имао факултетску диплому, док су остали били учитељи основних школа, али су сви били турски поданици.²⁰⁰³ Предавали су се предмети: наука хришћанска, српски, француски и турски језик, рачун, географија, зоологија, геометрија, краснопис и певање.²⁰⁰⁴

Директор Поповић је тражио да се из Београда пошаљу: један глобус и карта Балканског полуострва; уџбеници за рачун (Михаиловић), уџбеник за зоологију (Љ. Миљковић), уџбеник за земљопис (Карић), уџбеник за геометрију (Зделар), Свето писмо (превод Ђуре Даничића), уџбеник за француску граматику. Предложено је да сви уџбеници стигну посредством скопског књижара Коче Јовановића.

На наставничкој седници 3. јануара 1895. било је одлучено да се оснује гимназијска библиотека којом би се користили и учитељи основних школа и српско грађанство. Библиотека би морала бити у Српском конзулату због нецензурисаног садржаја књига. Материјалну помоћ у износу од 300 динара управа је тражила од српске владе.

У српским школама свечано је прослављен Савиндан. Иако је тога дан Вардар поплавио већи део Скопља, чак и школско двориште и први спрат, то није спречило да се празнује школска слава. У школи је освештена водица и пресечен славски колач. Обред је служио архимандрит Дионисије Петровић са тројицом свештеника. Присуствовали су српски и руски конзули са породицама, аустро-угарски са драгоманом и вилајетски тумач. После

¹⁹⁹⁹Ст. Зафировић, *Споменица...*, 48–50.

²⁰⁰⁰Данило Катанић, учитељ, школски писац, национални радник (Гњилане, 1869 – 21. XII 1915). Основну школу звршио је у Гњилану, Богословију у Призрену 1883/84. Усавршавао се у Учитељској школи у Београду. Био је учитељ у Тетову, Вучитрну 1894, Скопљу 1894/95, управитељ основне школе у Косовској Митровици, учитељ у Гњилану и Приштини. Био је један од надзорника основних школа у Рашко-призренској епархији. Крајем 1903. склонио се у Србију јер су га турске власти стално контролисале. Радио је у Куршумлији. Учетвовао је у балканским ратовима. Сарађивао је у *Цариградском гласнику* где је у 12 наставака објавио свој рад *Наша школа* (Милован Ј. Богавац, *Историја српске књижевности на Косову и Македонији 1850–1941*, Лепосавић, 2004, 98–99).

²⁰⁰¹Митар Пантић био је учитељ у Пљевљима 1901.

²⁰⁰²Лазар Станимировић из Приштине, био је учитељ у Бујановцу и управник српских школа у Прешевској кази (1901).

²⁰⁰³Стојан Зафировић, *Мушка гимназија...*, 11–12.

²⁰⁰⁴Ст. Зафировић, *Споменица...*, 51.

обредног дела ученици су отпевали химну Светом Сави, а директор гимназије Поповић говорио је о животу и раду Светог Саве. Ученици су рецитовали песме о Светом Сави и на крају отпевали химну султану. Свештеник Јован Бурковић је, у великом усхићењу због постојања српске школе, почастио све присутне својим материјалним средствима.²⁰⁰⁵

Од самог почетка у школи је владала неслога међу наставним кадром. Наиме, директор Поповић и наставник Данило Катанић нису били у добрим односима. Катанић је био васпитач, а директор му је замерао што није био довољно одговоран и брижан. Српски конзул Тодор Станковић ставио се на страну Катанића, што је додатно погоршало ситуацију. Без престанка је било неспоразума све до 19. марта 1895, када је Катанић престао да предаје. Када је на час, дан после тога, дошао директор Поповић, један од ученика је изјавио, у име свих другова, да су сазнали да ће за васпитача уместо Катанића доћи Пантић, учитељ из Скопља који је био строг, и да су зато одлучили да сви напусте гимназију. Поповић је био изненађен, претпостављао је да су ученике наговорили да тако поступе и послужио се триком. Није им противречио, већ је рекао да могу да напусте школу. Када су чули шта им је директор рекао, били су изненађени његовом реакцијом и, размисливши, одустали су од своје намере. Катанић је отишао у Гњилане где је радио као учитељ.²⁰⁰⁶ За васпитача је био постављен Станимировић, а после њега Стеван Бојковић.²⁰⁰⁷

На крају школске године, Турска гимназија је организовала излет до места Орман башча, меариф је позвао директора Поповића да и српске школе учествују у екскурзији. Дозволом надлежних српских власти и њиховом финансијском помоћи ишли су и наставници и ученици основне и средње школе.²⁰⁰⁸

На крају школске године било је 37 ученика и три ученице који су школску годину завршили да просечном оценом 3,43.

Школске 1895/96. године отворен је и други разред гимназије. За директора је постављен Илија Вучетић, наставник богословије у Призрену, а Поповић²⁰⁰⁹ је остао да ради у школи као наставник. Постављена су још два нова наставника: Риста Огњановић и Јован Митрановић.²⁰¹⁰ Тројица су била квалификована за наставнике средње школе, а један за основну школу. Један наставник, Турчин, предавао је турски језик.

²⁰⁰⁵ Цариградски гласник, 4. фебруар 1895.

²⁰⁰⁶ АС, МИД ППО, 1894, ред 117, Скопље, 22. јануар 1895, 24. март 1895; 1895, ред 177, Скопље, 16. март 1895.

²⁰⁰⁷ Стеван Бојковић из Липљана. Био је учитељ у Приштини и референт за основну наставу у Скопској митрополији.

²⁰⁰⁸ АС, МИД ППО, ред 80, Скопље, 30. јун 1895; Цариградски гласник, 6. јули 1895.

²⁰⁰⁹ Због Барјачке афере која је била исценирана, Поповић је морао да напусти школу и краће време проведе у затвору. Наиме, Барјачка афера се десила маја 1896, првог дана Курбан бајрама када је близу скопске касарне и стражаре нађен натпис, написан бугарским писмом, са претњом султану ако не изврши тражене реформе.

²⁰¹⁰ Јован Митрановић, учитељ, управник школа, национални радник (Пљевље, 22. XII 1856 – Пријепоље, 2. I 1932).

Основну школу завршио је у месту рођења. Постао је учитељ са 16 година. Учитељовао је у селу Сељани у близини Пријепоља (1871–1874), при манастиру Бања (1874–1875), у Пријепољу (1875–1879). Школовање је наставио у богословији у Београду (1879–1883). По завршеној Богословији постављен је за учитеља у Пљевља

Вучетић је био одговорни директор пред турским властима све до 1912. године. Током година, услед упражњеног места, повремено је био и наставни директор. Вучетић је на то место дошао препоруком руског конзула Лисевича с којим је био у пријатељским односима и у Призрену. Са свим руским конзулима у Скопљу био је у блиским односима. Он је био задужен да одговара за све што би турске власти нашле као незаконито у школи, да интервенише код власти за све незгоде ученика и наставника. Често је користио своје пријатељство са руским конзулима и тражио њихову интервенцију.

У први разред уписано је 65, а у други 40 ученика. Благоејанаца је било 89, а 16 ученика се издржавало о свом трошку. Ученика је било из свих крајева: из Скопске епархије 55, из Старе Србије 35, јужно од Шаре 13 и из Србије 2.²⁰¹¹ Ученица није било јер је отворена Виша женска школа са интернатом. Школски лекар био је Чедомир Ђурђевић²⁰¹² (1895–1897).

Школска година је почела са кашњењем од 45 дана, јер управа није могла да пронађе адекватну кућу за пансион, па се чекало да се заврше две зграде које су се дозиђивале. У првом разреду предавали су се исти предмети као и претходне школске године. У другом разреду предавани су: хришћанска наука, српски, француски и турски језик, рачун, географија, ботаника и геометрија. Ни те године, услед недостатка наставника, није предавано цртање слободном руком, лепо писање и певање.²⁰¹³

Када је Михаило Ристић дошао у Скопље 1896, био је изненађен ситуацијом која је владала. Срби у Скопљу били су посвађани и подељени у два табора, с једне стране били су архимандрит Дионисије Петровић и доктор Шушкаловић, а с друге стране дотадашњи конзул Станковић, Милојко Веселиновић, Гига Јакић, драгоман руског конзула и Илија Вучетић, директор. Ти односи су директно угрожавали српске националне интересе.

(1883–1895), где се бавио националним пословима, радио је на ширењу српске књиге, основао је Певачко друштво и омладинску књижницу и читаоницу. По потреби службе премештен је у Скопље, где је тада отпочињала жива српска национална акција. Био је управник свих основних школа у Скопљу (1895–1898) и надзорник свих српских школа у скопској епархији. У недостатку квалификованих наставника био је наставник Српске мушке гимназије у Скопљу (1895–1896). Школске (1899/1900) био је управитељ основне школе у Тетову, школске (1900/01), учитељ и управитељ основне и грађанске школе у Куманову и у Кратову (1901–1902). Као учитељ у Новој Вароши пензионисан је 1910 али је касније радио као учитељ основне школе и хонорарни наставник хришћанске науке у Пријепољу (1914). Био је сарадник *Босанске виле* (1889, 1894, 1901, 1910). Писао је народне загонетке из Скопља. Био је поверљива личност српске владе. Дописивао се са Љубомиром Ковачевићем, Савом Косановићем, Миланом Ђ. Милићевићем. Одликован је Орденом Светог Саве V и IV степена. Његова ћерка Данка, била је професор биологије. (АС, МИД ППО) 1915, ред 99; Шематизам Србије 1914; *Политика*, 20. XI 1925, 5; 30. I 1932, 6; 10. II 1932, 10; *Босанска вила*, 1889/IV; *Босанска вила*, 1901/XVI, 101–103; *Споменица четрдесетогодишњице...*, 145; Александра Новаков, Митрановић, Јован, СБР 6, у штампи).

²⁰¹¹Свет. Ст. Симић, *Српске школе у Скопљанској епархији, подаци за годину 1895/6*, Дело, 1897, 303–304.

²⁰¹²Чедомир Ђурђевић, санитетски бригадни генерал (1867–1940). Завршио је медицину 1893. у Бечу, где је и специјализовао хирургију 1897–1899. Обављао је дужност управника војне болнице у Пожаревцу (1894). Био је лекар при српском конзулату у Скопљу (1895–1904), професор медицинског факултета и бригадни генерал (Миле Бјелајац, *Генерали и адмирал Краљевине Југославије 1918–1941*, Београд 2004, 151).

²⁰¹³Ст. Зафировић, *Споменица...51–52*; Стојан Зафировић, *Мушка гимназија...*, 16.

Архимандрит Дионисије налазио се у Скопљу када је стигла вест да је изабран за митрополита, грађанство, ученици и наставници гимназије испратили су га на железничку станицу.

Прослава Савиндана била је одржана у гимназији у присуству митрополита Методија и свештеника Јована Бурковића. Директор Вучетић је беседио о Светом Сави, ђаци су отпевали химну „Ускликнимо с љубављу“, као и царску химну. Присуствовао је конзул Лисевич. Биле су изложене слике Абдула Хамида и Светог Саве.²⁰¹⁴

Меариф мудир Ћамил, пре него што је отишао са тог положаја, скренуо је пажњу валији Хафис-паши да ученици српске гимназије носе ђачка одела у боји службене униформе у Краљевини Србији. Валија је наредио митрополиту Методију да се одело одмах промени. Захваљујући дипломатској вештини конзула Ристића одело није било промењено, на опште задовољство српских кругова а то би изискивало и велики материјални издатак.²⁰¹⁵

У току те године три пута био је обустављан рад – два пута услед заразних болести, по наредби школског лекара, и једном због интерних проблема у самој гимназији. Наиме, ученици су се жалили на васпитача Митра Пантића. Оптуживали су га да је злоупотребљавао поједине ученике. Нису хтели да похађају школу док год је он не напусти. Била је одређена независна комисија (учитељи Ђурђевић, Митрановић) која је испитала случај и утврдила да васпитач није крив. Због лажне оптужбе управа је неколико ученика затворила, а касније их истерала из школе. Ти ученици су се жалили валији који је проблем ђака српске гимназије ставио на расправу пред Меџлисом. Како је Меџлис закључио да ученици нису криви, валија се обратио митрополиту и тражио да се ђаци врате у школу. Непосредно пре тога ђаци су се покајали и молили да се врате у школу, што им је и било одобрено. Ристић је сугерисао митрополиту да одговори валији да он нема право да се меша у унутрашње ствари школе, али да су ђаци примљени пре његове интервенције. Митрополит Методије није прихватио сугестије, одговорио је да су се ђаци покајали. Због инсинуација на рачун Пантића и због интригирања широм Скопља, Ристић му је наложио да више не одлази у школу. Вучетић је за привременог васпитача поставио учитеља Бојковића. Ристић је схватио да је проблем у гимназији много већи него што је на први поглед изгледало и да се радило о међусобној суревњивости наставника. Испоставило се да су на ученике утицали поједини учитељи који су хтели да се на тај начин реше Пантића. Ристић је покушавао да ту подељеност реши.²⁰¹⁶

Те школске године настава није трајала ни седам месеци. Завршни испити почели су 29. маја. Церемонијални испит ученика основне и мушке и женске гимназије био је 21. јуна у згради Дечанског метоха где су и биле смештене учионице. Ученици и наставници су већ од осам сати ујутро дочекивали госте. Војни оркестар одсвирао је неколико песама. На почетку

²⁰¹⁴ АС, МИД ППО, 1896, ред 471, Скопље, 14. јануар 1896.

²⁰¹⁵ АС, МИД ППО, 1896, ред 94, Скопље, 14. фебруар 1896; 1896, ред 172, Београд, 2. мај 1896.

²⁰¹⁶ АС, МИД ППО, 1896, ред 94, Скопље, 14. фебруар 1896.

церемоније митрополит Методије је са архимандритом Нићифором обавио црквени обред. Сала је била препуна, присуствовали су: Хафис-паша са командантом Скопља, турски чиновници, српски, руски и грчки конзул са својим персоналом и родбином, многи грађани Скопља и родбина ученика. Ученике су пропитивали из српског, француског и турског језика. Након тога уследиле су декламације на српском, турском и француском језику. Присутне је на турском језику поздравио ученик Поповић из Крушева, на то је одговорио просветни инспектор Тамил, који је рекао да је просвета веома важна и да се за њу султан посебно залаже. Гости су имали прилике да погледају изложбу ручних радова ученица Женске гимназије. Том приликом Тамил је поклонио женској школи један часовник, а Хафис-паша 10 меџедија. Свечаност је завршена свирањем војне музике.²⁰¹⁷ Испит је полагао 96 ученика са не баш најбољим успехом. Са врло добрим успехом први разред завршило је 12 ученика, са добрим 26, са slabим 18, а понављало је 14 ученика; други разред са врло добрим успехом 14, са добрим 24 и са slabим два, а разред је понављало четири ученика. Просечна оцена била је 3,09.

Заступник конзула Михаило Ристић у сваком погледу је био незадовољан како је Српска гимназија функционисала. Констатовао је: „да је школа коју ми сада онамо имамо далеко од тога да одговара и најмањим потребама којима она има да служи и није тешка реч казати да је она уређена на цигански начин“. Сматрао је да су биле пренебрегнуте васпитне и хигијенске потребе. Конзулат је за све српске школе (за трошкове поште и телеграфа и путне трошкове, имао на располагању 17.500 динара. Те године буџет је повећан на 20.000 динара, али ни то није било довољно. Вучетићу је био исплаћиван директорски додатак од 1.000 динара. Ристић је предлагао да се одобри већа сума и да се школа премести у другу зграду, јер су услови у тој згради били лоши.²⁰¹⁸

Интересовање родитеља и ученика за ову школу нагло је порасло. Управа школе је преко *Цариградског гласника* објавила услове под којима се примају нови ученици за школску 1896/97. годину: „Сви који желе уписати гимназију морају послати молбу са сведочанством и крштеницу, најкасније до 20. августа; ученици не могу бити старији од 14 нити млађи од 11 година; сви који буду примљени биће лекарски прегледани и полагаће пријемни испит; сви ученици су дужни да донесу довољан број преобука; ново примљени ученици морају доћи у Скопље 27. септембра а старији ученици 2. октобра“.²⁰¹⁹

²⁰¹⁷ *Цариградски гласник*, 20. јун 1896.

²⁰¹⁸ АС, МИД ППО, 1896, ред 52, бг., бм.

²⁰¹⁹ *Цариградски гласник*, 19. август 1896.

Наставни план рада

Предмети	Први разред	Други разред	Трећи разред
Хришћанска наука	2	2	2
Српски језик	5	4	4
Француски језик	3	3	3
Турски језик	2	2	3
Рачун	4	3	3
Физика			3
Зоологија	3		
Ботаника		3	
Земљопис	3	3	3
Општа историја			3
Геометр. цртање	2	2	2
Свега	24	22	25

И ова школска година је почела да ради са закашњењем, 22. октобра, зато што пансион није био на време уређен. Те године установљен је трећи разред.²⁰²⁰ Наставни план био је исти као и у Србији, с тим да неки предмети нису били заступљени услед недостатка наставника (краснопис и слободно ручно цртање).

Први разред уписало је 69 ученика, други 43 и трећи разред 40 ученика (укупно 152 ученика). Ученици су били старосне доби од 11 (један ученик) до 19 година (три ученика трећег разреда). Највише је било ученика са 15 година. По пореклу, највише ученика било је из Скопља и околине.²⁰²¹

Сима Поповић је почетком школске 1896/97. разрешен са места наставника и упућен у Србију (14. октобра 1896. године).²⁰²² За наставног директора био је постављен Иларион Весић, први наставник који је био поданик Краљевине Србије. На том положају провео је једну школску годину.²⁰²³ За нове наставнике постављени су: Антоније Поп Христић и Андрија Самониковић, који је касније био наставник Српске гимназије у Цариграду. Предавали су: Иларион Весић науку хришћанску у мушкој и женској гимназији (10 часова); Илија Вучетић²⁰²⁴ математику у мушкој и женској гимназији и физику у мушкој (21 час недељно); Антоније Поп Христић зоологију, ботанику и аритметику у мушкој и женској гимназији; Андрија Самониковић земљопис, српски и општу историју (20 часова недељно); Риста Огњановић српски и француски језик, био је васпитач, економ и деловођа Савета; Хусеин Шахабедин, драгоман косовског валије, турски језик, шест часова недељно (хонорар

²⁰²⁰Ст. Зафировић, *Споменица...*, 52.

²⁰²¹АС, МИД ППО, 1897, ред 773, Скопље, 1. јул 1897.

²⁰²²АС, МИД ППО, 1896, ред 420, Скопље, 1. октобар 1896.

²⁰²³АС, МИД ППО, 1900, ред 85, Београд, 14. новембар 1900.

²⁰²⁴Илија Вучетић је остао без часова и тражио да се врати у Призрен, али је Михаило Ристић сматрао да је неопходно да остане у Скопљу као званични директор пред турским властима, посебно због његовог пријатељског односа са свим конзулима. (АС, МИД ППО, 1896, ред 87, Скопље, 2. октобар 1896, 30 октобар 1896).

је добијао из турске државне благајне); Трајко Ковачевић²⁰²⁵ хонорарно је предавао црквено певање, краће време и хришћанску науку.²⁰²⁶

Школа није радила за време поплаве, неколико дана у децембру. Поп Христић је током маја држао своје испите јер је отишао у иностранство на усавршавање.

Михаило Ристић је прописао Правила о односима наставника гимназије у њиховом раду и у унутрашњем реду у пансионату.

„У име Министарства иностраних дела потписани као врховни надзорник српске просветне радње у скопској епархији наређује: Архимандрит Иларион Весић управник је Српске гимназије мушке и женске са оним правилима које закон у Србији даје управнику српских завода; Гђа Лубурићка управитељка је женског пансиона чији унутрашњи живот стоји под њеном одговорности а надзором потписаног; Наставно особље мушке и женске Гимназије образује један професорски савет, он има надлежност по закону као гимназије у Србији; Наставници и наставнице мушке и женске гимназије дужни су обавезно службено поштовање старијим својим друговима и др. И да супротним поступцима не би давали повода овдашњем живљу да међу њима нема неслоге која је тако потребна овако светој мисији; Кујна за оба пансиона једна је. Рачун и старање г. Весић у споразуму с васпитачем и управитељицом; Из разлога што је Вучетић пред влашћу одговорни заступник директора гимназије све што год би се тицало њених односа пред властима предузеће у споразуму са г. Весићем и по упуствима потписаног; Неодазивање овим наредбама сматраће се као непослушност према врховном надзорнику просветних радника у свим срединама; Потписани може овластити кога нађе за сходно да у његово име може прегледати унутрашњи живот у пансионату и рад на предавањима; Издаци који се чине на издржавање овдашње основне школе чиниће се преко управе гимназије; Ово саопштење има се дати на потпис свем наставном особљу мушке и женске гимназије.“²⁰²⁷

Како Србима није била могућа служба у Цркви Светог Спаса, а архимандрит и директор школе Иларион је желео да ученици слушају литургију, у Дечанском метоху одредили су једну највећу собу (где је било забавиште) и претворили је у капелу. Архимандрит Нићифор, директор Иларион и свештеник Бурко служили су литургију за Богојављење. Након тога, су са ученицима су отишли на Вардар где је било освећење водице.²⁰²⁸

Дан Светог Саве је прослављен у једној украшеној учионици српске гимназије. Домаћин славе био је Атанасије Зафировић, трговац. У 9 сати ујутру почела је свечаност

²⁰²⁵Трајко Ковачевић, писар Скопске митрополије, завршио је призренску богословију и скраћени курс учитељске школе у Београду. Био је учитељ основне школе у Гњилану (1890–1895) и Велесу (1895/96), те писар и наставник у Гимназији.

²⁰²⁶Иларион Весић, *Православне школе...*, 6–8.

²⁰²⁷АС, МИД ППО, 1897, ред 127, Скопље, 9. април 1897.

²⁰²⁸Зоран Николић, наведено дело, 528.

водоосвећењем и сечењем колача на којој су чиновдејствовали скопски свештеници: Јован Бурковић, Тодор Николић и Петар Поповић. На јектаније је одговарао хор гимназијалаца под руководством Трајка Ковачевића, секретара Скопске митрополије и предавача црквеног певања у Српској гимназији. Свечаности су присуствовали српски и руски конзул и изасланик валије Косовског вилајета. Директор Иларион Весић говорио је беседу о „Утицају хришћанства на морал, просвету и културу човечанства уопште“. Ученици су након тога отпевали химну султану и рецитовали разне песме, а после свечаности повели су коло у дворишту школе и игранка је трајала до касно у ноћ.²⁰²⁹

Те школске године гимназија је добила цео збир физичких апарата прописан за ниже гимназије и Шрајберове слике, а мапе и глобусе добили су претходних година.

Годишњи испити почели су 7. јуна, а завршени свечаним испитом за Видовдан. Присуствовали су косовски валија, српски и руски конзули, командант града, председник просветне комисије и грађанство. Беседио је директор, а свирао је војни оркестар. Као изасланик Српске владе био је присутан Љуба Јовановић, професор из Београда. У току године школу је напустило 18 ученика. Разреде је завршило: први разред 59, други 38, трећи 37, укупно 134 ученика. Ученици су као награду добили књиге.²⁰³⁰

Ученици су били на излету са својим наставницима у Горњем Водну 22. јуна 1897. Тог лета у Скопљу и околини подељено је око 500 књига.²⁰³¹ Конзул Михаило Ристић одредио је ревизоре по основним школама: Дамњана Прљинчевића, управитеља српске школе у Велесу, за кумановски крај, Јована Митрановића за Скопску Црну Гору, Јована Ћирковића за Тетово, Ристу Огњановића за варош Жегов, Андреју Самониковића за Куманово.²⁰³²

Михаило Ристић је председнику владе Ђорђу Симићу сугерисао да архимандрит Иларион не остане директор школе због његових карактерних особина и лошег односа са конзулатом. Подсетио је министра на његово суделовање у крађи након смрти митрополита Методија и на његове лоше моралне особине. Залагао се да следеће школске године не предају наставници Антоније Поп Христић и Андреја Самониковић (да остане само ако нема где). Сматрао је да треба да остану Илија Вучетић (због одговорности према турским властима), Риста Огњановић и Трајко Ковачевић, а да ће наставника турског језика поставити турске власти.²⁰³³

Током лета, директор Иларион Весић је преко *Цариградског гласника* објавио који ученици и како се примају у Српску гимназију школске 1897/98. Примају се Срби православци, потпуно здрави, старости од 12 до 16 година, који су завршили основну школу

²⁰²⁹ *Цариградски гласник*, 30. јануар 1897.

²⁰³⁰ АС, МИД ППО, 1897, ред 773, Скопље, 1. јул 1897.

²⁰³¹ АС, МИД ППО, 1897, ред 773, Скопље, 21. јун 1897.

²⁰³² АС, МИД ППО, 1897, ред 773, Скопље, 9. мај 1897.

²⁰³³ АС, МИД ППО, 1897, ред 773, Скопље, 26. јул 1897.

са одличним или врло добрим успехом и они који положе пријемни испит из српског језика, рачуна и земљописа. Ко жели да буде благодјејанац мора имати препоруку митрополита у Рашко-призренској епархији или црквено-школских општина и да преко њих конкурише.²⁰³⁴ Саветује се да родитељи не долазе у Скопље да уписују децу у школу, већ да се интересују преко црквено-школских општина. Родитељи који су својој деци могли платити школовање подносили су управи школе молбе са крштеницом и сведочанством детета и писмено се обавезали да ће при упусу ђака дати четири златне турске лире и четири лире до Дана Светог Саве. Ученици који нису били благодјејанци били су дужни да са собом понесу све осим кревета, што значи: четири здраве преобуке, два пешкира, довољан број чаршава, један ћилим за покривање кревета и пристојно одело за прво време. Путне трошкове плаћали су родитељи, а сиромашној деци трошкове је плаћала црквена општина.

Одбор за примање ђака у Мушку гимназију (са протом Симеоном Протићем на челу) решио је да се из Скопља не може примити ниједан ученик на благодјејање. Сиромашни ученици из Скопља добијаће храну у интернату, а спаваће код својих кућа. Одбор је такође одлучио да се те године у мушку гимназију прими 28 ученика, а у женску 22 ученице.²⁰³⁵

Министар се сагласио са предлогом конзула Ристића и није поставио Илариона за директора. Иларион је преко летњег распуста био у Србији, а тражио је да оде у Скопље да преда дужност и рачуне завода и да узме своје ствари.²⁰³⁶

Скопски конзул је сматрао да је у интересу бољег угледа школе да се за директора постави Коста Ф. Ковачевић, директор Друге гимназије у Београду. Ковачевић је пристао, обећан му је додаток од 2.000 динара, а на име станарине добијао је 150 динара. Конзул је предложио да Ковачевић дође без породице док га турске власти не буду признале. У Скопље је дошао октобра 1897. и одмах потраживао књиге за школу јер је констатовао да гимназија нема библиотеку.²⁰³⁷

За нове наставнике постављени су, осим директора Ковачевића, Милан Гајић, учитељ Петар Димитријевић,²⁰³⁸ Јефтан Мрав,²⁰³⁹ Јефта Поповић²⁰⁴⁰. Од старих наставника предавали су и Илија Вучетић и Риста Огњеновић. Крајем школске године за наставника је

²⁰³⁴ Цариградски гласник, 24. јул 1897.

²⁰³⁵ АС, МИД ППО, 1897, ред 596, Скопље, 2. септембар 1897.

²⁰³⁶ АС, МИД ППО, 1896, ред 87, Београд, 1. септембар 1897.

²⁰³⁷ АС, МИД ППО, 1897, ред 773, Скопље, 16. октобар 1897.

²⁰³⁸ Петар Димитријевић рођен је 1873. у Тетову. Завршио је учитељску школу у Београду. Учитељевао је у Вучитрну, Тетову, Куманову и Скопљу (1897–1899). Касније је био учитељ у Битољу. Преминуо је 1917. у Солуну.

²⁰³⁹ Јефтан Мрав, учитељ, радио је две школске године у Гимназији (1897–1899). Живео је као пензионер у Аранђеловцу.

²⁰⁴⁰ Јефта Поповић, учитељ, радио је две школске године у Гимназији (1897–1899). Био је адвокат и судија у Пећи.

дошао Станко Ивановић, професор богословије у Призрену. Школски лекар те године био је Слободан Рибникар.²⁰⁴¹

Те школске 1897/98. био је основан четврти разред, а предавани су следећи предмети: наука хришћанска, српски, турски и француски језик, алгебра, геометрија, хемија с минералогиијом, земљопис и општа историја.

Било је уписано 178 ученика. Скоро сви ученици били су смештени у интернат. Ученици су долазили са разних страна. Приметан је био већи долазак деце са села. Од многих ученика тражило се да за своје издржавање плаћају, посебно од деце северно од Качаника. За потпуно издржавање плаћало се осам турских лира годишње (200 динара), али је било и полублагодејанаца који су плаћали по четири турске лире.²⁰⁴²

На Дан Светог Ваведења одржана је прва српска служба у Цркви Светог Спаса. Чинодејствовао је администратор Фирмилијан, након чега је позвао госте на ручак. Биле су одржане литургије на српском и грчком језику.²⁰⁴³ Те године прослава Светог Саве одржана је уз већу свечаност. Томе је допринео администратор Фирмилијан, а и сам живот међу скопским Србима одвијао се у много већој слободи него до тада. Срби су били поносни што имају такву институцију као што је средња школа. Прослава је била уприличена у згради основне школе која је за ту прилику била најкомотнија. Зграда је била лепо украшена, Срби су се такмичили ко ће од њих из својих кућа и трговачких радњи донети лепше предмете за украшавање. На врху сале била је слика Светог Саве, с десне стране султанова слика и царски грб. Уочи Дана Светог Саве у цркви је служио литургију администратор Фирмилијан уз помоћ свештеника Јована Бурковића и проте Симеона Протића и уз присуство великог броја грађана. Фирмилијан је одржао беседу. Након вечерње, ученици, наставници, свештенство и многобројни грађани упутили су се ка згради основне школе где је освештана водица и резан колач. Програм је настављен декламацијом песме и говором који је одржао Фирмилијан. Ученице Више женске школе отпевале су Химну Светом Сави под руководством Јованке Крњичекове, предавачице. Управитељица Милева Петровић говорила је о раду Светог Саве. Прикупљен је и значајан прилог за сиромашне ученике и ученице.²⁰⁴⁴

Српска краљевска академија послала је позив гимназији да учествује у прослави преноса посмртних остатака Вука Стефановића Караџића. Како нису били у могућности да присуствују прослави, управа је написала писмо следеће садржине: „Немогући другим путем да дамо израза нашим мислима и осећајима приликом данашње свечаности, ми се овим начином послужујемо да узвикнемо из дубине наше српске захвалне душе: Слава творцу нашег српског књижевног језика! Слава неуморном скупљачу наших народних умотворина!

²⁰⁴¹ Слободан Рибникар (1873–1924), био је лекар у српском конзулату.

²⁰⁴² Стојан Зафировић, *Мушка гимназија...*, 12–13.

²⁰⁴³ *Цариградски гласник*, 4. децембар 1897.

²⁰⁴⁴ *Цариградски гласник*, 5. фебруар 1898.

Слава Вуку Караџићу!“ Писмо су потписали наставници гимназије Коста Ф. Ковачевић, Илија Вучетић, Милан Гајић, Риста Огњановић и наставнице женске школе.²⁰⁴⁵

Илија Вучетић је новац за издржавање школе тражио од српског конзулата, али га није добијао. Зато је написао писмо министру иностраних дела у којем говори о тешкој финансијској ситуацији и тражио је новац. Пословођа је био Риста Огњановић.

Кућа у којој је био мушки интернат припадала је једном бугарашу који је по наговору својих истомишљеника стално уцењивао управу гимназије, повећавао им кирију и спремао се да им откаже кућу.²⁰⁴⁶ Размишљало се о томе да се подигне зграда за интернат у дечанском метоху. Министар се с тим сложио, али на инсистирање бугарске пропаганде турска власт то није дозволила.²⁰⁴⁷

Ковачевић је констатовао да је пансион „страћара“ која делује прљаво иако се чисти сваки дан, да ученици спавају на дрвеним креветима, и тражио да се купе нови, гвоздени кревети. Те године у пансиону је било 150 ученика.²⁰⁴⁸ Ковачевић и новопостављени конзул Куртовић нису били у добрим односима. Због једне свађе око новца, који је гимназија требала да добије, Куртовић је вређао директора па се њихов разговор претворио у свађу, због чега је Ковачевић поднео оставку на место директора. Писмо оставке послао је Фирмилијану, а он министарству, које није прихватило оставку.²⁰⁴⁹

На крају године било је 178 ученика. Средњи успех оцена из научних предмета био је 3,76.²⁰⁵⁰ Четврти разред завршило је 38 ученика. Било је предложено да се одлични и врло добри ученици који су завршили четврти разред пошаљу у Солун на даље школовање, а они који су били лошијег успеха у призренску богословију. У Солун је отишло шест ученика, у призренску богословију 29, у ратарску школу 6, у воћарско-виноградску 2. Из нижих разреда отпуштено је 25 ученика због слабих оцена.

Турске власти су, по наговору бугарског владике Синесија, забраниле Србима да зидају школску зграду Голуба Јањића која је приказивана као приватна зграда. Срби су по савету муавина и Фирмилијана написали писмо султану и великом везиру и молили их да им Висока порта нађе зграду за школу. Меариф је такође саветовао да Срби траже дозволу за зидање школе а не куће.²⁰⁵¹

На конференцији у Београду 1898. године одлучено је да се у Скопљу оснује учитељска школа уз четвороразредну нижу гимназију. Због тога те године није отворен пети разред, већ је школа остала са четири нижа разреда. Број ученика значајно је смањен.

²⁰⁴⁵ *Споменица о преносу...*, 191.

²⁰⁴⁶ АС, МИД ППО, 1898, ред 648, Скопље, 1. април 1898.

²⁰⁴⁷ АС, МИД ППО, 1898, ред 648, Скопље, 11. март 1898.

²⁰⁴⁸ АС, МИД ППО, 1898, ред 648, Скопље, 18. април 1898.

²⁰⁴⁹ АС, МИД ППО, 1898, ред 648, Београд, 29. април 1898.

²⁰⁵⁰ Ст. Зафировић, *Споменица...*, 52.

²⁰⁵¹ АС, МИД ППО, 1898, ред 648, Скопље, 22. јул 1898.

Канцеларија митрополитска обавестила је преко *Цариградског гласника* ученике гимназије и више девојачке школе о почетку школске 1898/99. године. Информисала је новопримљене ученике да ће преко митрополијског намесника бити обавештени када треба да полажу пријемни испит и обаве лекарски преглед.²⁰⁵² Доктор Шушкаловић је 30. октобра прегледао све ученике који су се пријавили за школу. Пријемни испит одржан је 31. октобра, а наредних дана стари ученици полагали су поједине испите. Призивање Светог духа обављено је 6, а 8. новембра почела је школска година.

Школа је и те године почела касније са радом јер се поправљала зграда интерната и ђаци нису имали где становати.²⁰⁵³ Под кирију су узели две куће за пансион, једну за трпезарију и четврту за учионице. Око 30 ученика уписало је први разред, 30 други, 30 трећи и четврти 21. Директор Ковачевић дошао је са одсуства 15. новембра. Постављени су нови наставници, српски поданици Светозар Томић²⁰⁵⁴ и Владимир Петковић,²⁰⁵⁵ али им турске власти нису дозвољавале рад. Иако се конзул Куртовић позивао на конзуларну конвенцију, валија је остао упоран. Било је предложено да ови наставници приме турско поданство. Куртовић је сматрао да ће руски конзул Машков успети да убеди валију да наставницима дозволи рад.²⁰⁵⁶ То се и десило – нови наставници су потврђени, после два месеца, посредством руског конзула. Ученици су са наставницима посетили руског конзула који је дан касније ученицима послао богате понуде. Постављени су и следећи наставници турски поданици: јеромонах Манојло,²⁰⁵⁷ Мустафа Зихни,²⁰⁵⁸ Логофет Сами²⁰⁵⁹ и Коча Катлановић.²⁰⁶⁰

Предавали су: директор Коста Ковачевић земљопис; Илија Вучетић рачун (водио је бригу и о економији школе); суплент Милан Гајић српски језик (био је и разредни старешина); предавач Владимир Петковић природне науке, алгебру и геометрију (био и разредни старешина); наставник Станко Ивановић српски језик и историју цркве (био је и разредни старешина и пословођа Савета); предавач Светозар Томић историју, математику и геометрију; Риста Огњановић француски језик а био је и старешина другог разреда; јеромонах Манојло науку хришћанску, а после његовог одласка постављен је учитељ Петар Димитријевић; учитељ Коста Катлановић цртање; хонорарни учитељ Логофет Сами турски језик; Мустафа Зихни предавао је турски језик. Васпитачи су били Томић и јеромонах

²⁰⁵² *Цариградски гласник*, 8. октобар 1898.

²⁰⁵³ *Цариградски гласник*, 13. август 1898.

²⁰⁵⁴ Светозар Томић био је професор (1898–1903) и заступник директора гимназије у Скопљу (1903/04).

²⁰⁵⁵ Владимир Петковић био је суплент гимназије (1898–1901).

²⁰⁵⁶ АС, МИД ППО, 1898, ред 411, Скопље, 28. септембар 1898, 20. децембар 1898.

²⁰⁵⁷ Манојло, јеромонах, касније је био архимандрит и намесник митрополије у Малешкој кази. У Гимназији је био васпитач две школске године.

²⁰⁵⁸ Мустафа Зихни завршио је турску гимназију и природно-математички факултет у Цариграду. Био је наставник турске гимназије. Хонорарно је предавао у Српској гимназији.

²⁰⁵⁹ Логофет Сами касније је био учитељ гимназије у Цариграду. Предавао је у Скопљу школске 1898/99. и до јануара 1900.

²⁰⁶⁰ Коча Катлановић био је учитељ у Скопљу. Предавао је у гимназији две школске године (1898–1900).

Манојло. Лекар Христијадис био је школски лекар (са ученицима је причао на бугарском, што се управи није допадало).

Вучетићу, као одговорном лицу, скренута је пажња да властима смета што поједини професори неће да носе фесове и да то вређа турска осећања. Почетком године валија је упозорио Фирмилијана, администратора, да се те године не доводи ниједан наставник који није турски поданик. Валија се наводно бојао да не навале и Бугари са новим наставницима „па то неће бити добро ни за нас ни за вас“. Конзул Куртовић је сматрао да валија нема чега да се боји јер Бугара просветних радника има довољно и турских поданика, сматрао је да је то био само изговор.²⁰⁶¹ Куртовић је указивао на то да је преко потребно са турским властима бити у добрим односима јер су Бугари у „чврстој одлуци да ни једном Србину нема места у Македонији, терају већ сада тако далеко да наша господа наставници и наставнице са врло великом муком могу да нађу себи станове, те ћемо канда бити принуђени да чак и у овоме тражимо извесне помоћи овомесних турских власти“.

Прослављен је Бадњи дан по свим српским обичајима, наставници су са мањом групом ученика раном зором посекали бадњак, дочекали су их директор и остали ученици, заједно вечерали, а после се веселили уз гусле. Савиндан је ове године у Скопљу био изузетно свечано прослављен. Приређена је вечерња забава у корист сиромашних ученика и ученица основне школе. Сакупљен је добар приход. Изабран је посебан одбор од значајних скопских Срба. Од наставника школе у Одбор је ушао Влада Петковић. Вече пре 27. јануара одржана је вечерња у Цркви Светог Спаса. Служио је архимандрит Фирмилијан, а на јектанија су одговарали ученици мушке и женске гимназије. Архимандрит је беседио. Након вечерње, прослава се наставила у Дечанском метоху где се у сали окупио велики број гостију. Међу присутнима били су српски вицеkonzул С. Матијашевић, заступник руског конзулата, аустријски конзул, грчки конзул и представници турских власти. На Дан Светог Саве прослава је започета освештењем водиче, резањем славског колача и Светосавском химном. Професор Милан Гајић одржао је беседу након чега је отпевана химна султану. Ученици су декламовали песме. Дечаци и девојчице из забавишта у народној ношњи изазвали су одушевљење присутних. Школска сала била је богато украшена ћилимима и свилама. Окачене су слике Светог Саве, султана и других турских великодостојника, као и слика васељенског патријарха Константина V, али и фотографија Фирмилијана, администратора. Увече у 20 часова почела је забава. Поздравно слово одржао је директор Коста Ф. Ковачевић. Ученице девојачке школе отпевале су химну султану. Након песама и декламација почела је игранка која је дуго трајала.²⁰⁶² Приход од забаве био је намењен фонду сиромашних ученика.

²⁰⁶¹ АС, МИД ППО, 1899, ред 421, Скопље, 27. јануар 1899, 28. јануар 1899.

²⁰⁶² Цариградски гласник, 11. фебруар 1899, додатак седмом броју.

Ученици су са наставницима крајем јануара отишли на излет до Тахти Илице. На то исто место дошли су ученици бугарске гимназије, који су изавали свађу и страховиту тучу међу ученицима. Бугари су својим колом, које је било много веће, опколили коло у којем су Срби играли и почели да их гађају камењем, туку припремљеним моткама... Учитељ Лазар Божовић схватио је да су Бугари у много већем броју и да се Србима може догодити велика несрећа, те је потегао револвер и убио неколико Бугара спасивши на тај начин српске ученике. Том приликом Илија Вучетић био је претучен и прободен ножем. Стигла је и турска полиција која је ученике раздвојила, а наставнике Владимира Петковића, Светозара Томића и Ристу Огњановића ухапсила. Петковић и Томић били су осуђени на месец дана затвора, а Огњановић на два месеца. Божовић је такође био ухапшен, признао је своје дело, али га је руски конзул успео спасити из затвора.²⁰⁶³ Школа је тада радила са четири наставника. Током те године три ученика из бугарске гимназије прешла су у српску. Ученици су ишли на ђурђевдански уранак у Горње Водно.

Те године обрађено је све наставно градиво, упркос разним проблемима са којима се школа суочавала. Директор Ковачевић је министру иностраних послова послао писмо које заправо и не представља извештај о раду већ о околностима у којима школа ради и могућностима да се стање у школи поправи. Хвалио је како ученике за марљивост и вредноћу тако и наставнике. Посебно је истакао да је са Фирмилијаном имао добру сарадњу. Жалио се на недостатак уџбеника, али не оних који су били забрањени у Царству већ оних који су постојали у Београду. Сматрао је да је недостајало добре воље да се пошаљу. Ученици су много времена утрошили на преписивање градива. Наставника за вокалну и инструменталну музику нису имали и Ковачевић је скренуо пажњу да се са тим сусрећу све средње школе у Османском царству и да би то требало систематски решити. Када је реч о угледу који школа има, директор је констатовао да су Срби културнији и од Бугара и од Грка „али на жалост ми смо са нашом школом и нашим пансионом чинили баш противан утисак. Ми смо изгледали страшна сиротиња и ако то нисмо“. Његово мишљење је било да се може схватити зашто су школе и пансион неадекватни, али му је сметало што основне школске потребе, уџбенике и учила, држава Србија не подмирује. Говорио је о недостатку књига за библиотеку, сматрао их је неопходним јер би књиге „утврђивале и јачале образовање“. Притом српских књига готово да није било ни по српским кућама у Скопљу. О свим овим проблемима он је више пута писао, али одговора није било. Закључио је да се све из основа треба мењати и ствари поставити на праву основу.²⁰⁶⁴

Управа школе је на захтев просветног савета направила списак ученика, порекло, старост и њихове квалификације. Поред имена сваког ученика навели су да ли заслужује

²⁰⁶³ Стојан Н. Капетановић, *Лазар Божовић*, Косовски Божур, 1925, бр. 2, 52–58.

²⁰⁶⁴ АС, МИД ППО, 1899, ред 666, Скопље, 8. јул 1899.

даље школовање или не (нпр. вредан, добре способности, заслужује да се даље школује; лењ, слабе способности, не заслужује даље школовање). Управа је направила списак ученика са конкретним планом за сваког од њих. Предложила је да неки ученици наставе школовање у гимназији „Дом науке“, други да се упуте у трговину или на занат, у пољопривредну школу, подофицирску школу, учитељску школу или богословску школу.²⁰⁶⁵

Укупно је било 119 ученика, у првом разреду 37, у другом 41, у трећем 25 и у четвртном 16.²⁰⁶⁶ Настава је била завршена 15. јуна, а класификација обављена 20. јуна. Неки су због лошег знања изгубили благодејање и прекинули школовање. На крају године успех ученика био је 3,55.²⁰⁶⁷

Школска 1899/1900. година представљала је прекретницу у раду. Отворена су два виша (од три планирана) разреда – пети и шести који се званично, због турских власти (школа није имала дозволу за вишу школу), називају први 2 и други 2. Та година се узима као почетак оснивања Учитељске школе.

Школа и пансион били су пресељени у нове зграде које су биле удобније од старих. Велики број ученика дошао је у време које је објављено преко *Цариградског гласника*. Но, пансион није био готов. Из пропагандних разлога примали су све ученике који су се пријавили, а проблем великог броја ученика решавали су тако што су их слали у друге школе (призренску богословију, солунску гимназију, Врање и Београд). Ученике су слали у новоотворене грађанске школе у Кратово, Кочане и Велес, као и у друге грађанске школе у Куманово и Тетово.

Директор Ковачевић је премештен за директора Српске мушке гимназије у Битољу. За директора је постављен Радослав Агатоновић, дотадашњи професор гимназије „Дом науке“.²⁰⁶⁸ Значајна је информација да је архимандрит Фирмилијан постао митрополит Скопске епархије чиме је директор школе добио старешину.

Настава у школи почела је 14. новембра. Било је уписано 143 ученика, од тог броја 121 интерни и 22 екстерна ученика. Радило се по новом плану и програму. У свих шест разреда било је 143 ученика. Постављени су нови наставници: Алекса Станишић,²⁰⁶⁹ Алекса Мамаи,²⁰⁷⁰ Петар Косовић,²⁰⁷¹ Сава Стојановић, и Атанасије Пејатовић.²⁰⁷² Петорица су били

²⁰⁶⁵ АС, МИД ППО, 1899, ред 563, Скопље, 3. мај 1899, 12. мај 1899, 23. мај 1899.

²⁰⁶⁶ АС, МИД ППО, 1899, ред 563, Скопље, 10. мај 1898.

²⁰⁶⁷ Ст. Зафировић, *Споменица...*, 52–53.

²⁰⁶⁸ АС, МИД ППО, 1899, ред 2, Скопље, 4. новембар 1899.

²⁰⁶⁹ Алекса Станишић је у гимназији предавао у два наврата (1899–1901. и 1908–1912).

²⁰⁷⁰ Алекса Мамаи, Француз, предавао је француски језик и био васпитач. Због неслагања са директором морао је да напусти школу.

²⁰⁷¹ Петар Косовић, директор гимназије, историчар, народни посланик (Никшићка Жупа, 1875 – Београд, 25. IV 1948). Гимназију је учио у Ваљеву и Шапцу где је и матурирао 1895. Студирао је историју и географију на Филозофском факултету у Београду (1895–1899). Као суплент и професор радио је у Српској гимназији у Скопљу (1899–1907) и као вршилац дужности директора (1. XII – 31. XII 1905) и директор Женске учитељске школе у Скопљу (1906–1907). Више о њему у одељку о Српској гимназији у Пљевљу.

поданици Краљевине Србије. Са образовањем за наставнике средњих школа ове године било је седам наставника. Девет наставника није имало дозволу за рад, те они нису предавали све до фебруара месеца, када се директор договорио са Фирмилијаном да их он постави за наставнике. Предавали су: директор Радослав Агатоновић, Алекса Станишић, Алекса Мали, Влада Петковић, Коча Катановић, Илија Вучетић, Логофет Сами, Петар Димитријевић, Јефта Мрав, Јефта Поповић, јеромонах Манојло, Милан Гајић, Мустафа Зихни, Петар Косовић, Риста Огњановић, Сава Стојановић, Светозар Томић, Станко Ивановић и Атанасије Пејатовић. За наставнике су потврђени Атанасије Пејатовић и Петар Косовић 30. априла 1900, неколико дана касније и Агатоновић.²⁰⁷³ Заступник конзула био је Бранислав Нушић. Фирмилијану је валија забранио да се меша у школске послове у Митрополији.²⁰⁷⁴

Од те године задатак школе био је „да спреми и оспособи своје ђаке за будуће народне учитеље у српским основним школама у Отоманској империји“. Додати су предмети за учитељску спрему али и за трговачку. Та школа требало је да омогући ученицима да после завршетка нађу посао у Отоманској царевини у разним струкама ниже турске администрације. Било је планирано да један курс буде учитељски, други трговачки. Међутим, трговачки курс никада није отворен јер није било заинтересованих ученика за тај посао. Трговачки курс је смишљен да се не би превише увећао учитељски чиновнички апарат.

На иницијативу директора Радослава Агатоновића школске 1900/01. основано је „Српско коло“, дружина гимназије у којој су ђаци имали прилике да развијају засебно интересовање. Агатоновић је написао устав и правила дружине. Свечано отварање друштва било је на Дан Светог Саве 1901. године.

Професорски савет је приметио да у овом прописаном наставном плану има несразмера, те је према сврси школе учинио неке измене и тај план послао на одобрење. Међутим, одговора није било. Велики проблем те године представљао је и недостатак уџбеника. Све књиге су поручене на време, али нису стигле услед „погрешне експедиције“. И поред воље ученика и најбоље спреме наставника то је била велика сметња у напретку наставе. По овом наставном плану, средња школа није била ни чисто гимназијска нити учитељска школа.

Васпитачи су били: Алекса Станишић, Алекса Мами, Светозар Томић и Атанасије Пејатовић. Били су чести излети и екскурзије: три екскурзије у околна села, две у Скопску Црну Гору и једна у Горње Водно са Вишом женском школом.

²⁰⁷² Атанасије Пејатовић завршио је Велику школу у Београду. Постављен је за васпитача. Коментарисао је да су зграде за пансионат врло лепе и удобне. Био је на Косову, као гост конзула Симића, и обишао Грачаницу. Предавао српски језик и у права три разреда 15 часова и „гдно се намучио јер је то најтежи предмет Македончићима“. Био је и школски ревизор скопских основних школа. (Саво Пејатовић, *Трагом писама о службовању, ејеридби и смрти Танасија Ј. Пејатовића*, Брезнички записи, Пљевља, 1990, бр. 2, 117–137).

²⁰⁷³ АС, МИД ППО, 1900, ред 663, Скопље, 18. април 1900.

²⁰⁷⁴ АС, МИД ППО, 1900, ред 667, Скопље, 10. фебруар 1900.

Хафис-паша је био смењен са положаја валије марта 1900, а постављен је мутесариф призренски Решид-беј.²⁰⁷⁵ Меарифат није потврдио ни пети ни шести разред.

Коча Катановић, наставник цртања у мушкој гимназији у Скопљу, био је кажњен платом због дрског и непристојног понашања. Директор Агатоновић је предлагао да се он удаљи из школе и постави неко ко је стручнији.²⁰⁷⁶ Ристи Огњановићу одобрено је одсуство на годину дана ради усавршавања француског језика у Француској.²⁰⁷⁷

Директор Агатоновић молио је скопског конзула Бошковића да три талентована ученика која су водила ђачки хор пошаље за време распуста у Београд да се усаврше у музици како би следеће школске године, уколико се поново не постави наставник музике, могли да воде хор и евентуално успоставе ђачки оркестар. Молба је услишена, ученици су отпутовали за Београд на усавршавање.²⁰⁷⁸

Школска година је продужена и завршена тек 28. јуна. Испити су одржани у мушкој гимназији. Након химне валија је држао говор. Из свих научних предмета градиво је пређено и научено. Успех ученика у новим околностима био је веома добар. Осим течајног испита који су полагали ученици четвртог разреда није било годишњих испита, што је по мишљењу директора Агатоновића за ученике било много боље. Крај године дочекало је 134 ученика. У старије разреде прешло је 94 ученика, а испите је понављало 17 ученика. Са одличним успехом разреде је завршило 23, а са врло добрим 39 ученика. Средњи успех из научних предмета био је 3,58. Виде се резултати строгости и озбиљности у настави. Директор је био веома задовољан постигнутим резултатима, али је у писму Фирмилијану изнео и све недостатке, с надом да ће се до следеће школске године решити.²⁰⁷⁹

Седам година није било квалификованог наставника математике у гимназији, што је представљало озбиљан проблем. Било је предложено да се у наставу уведе практична настава за пољопривреду. Професорски савет је то прихватио.²⁰⁸⁰

Школска 1900/01. година почела је са радом 14. октобра. Сви ученици су се јавили управи до 13. октобра. Ученици који су поновили испит полагали су 11. и 12. октобра и за то време нису били смештени у интернату већ по приватним кућама и о свом трошку. Они који су плаћали своје издржавање донели су новац за половину године; они који нису исплатили прошлогодишњи дуг нису могли да упишу следећу годину. Ученици који су имали благодејање били су дужни да донесу потврду о свом сиромашном стању од Црквено-школске општине, потписану од свих чланова општине, препоруку митрополита и сведочанство о одличном учењу. Са собом су морали да понесу: четири кошуље, шест пари

²⁰⁷⁵ АС, МИД ППО, 1900, ред 195, Скопље, 20. март 1900.

²⁰⁷⁶ АС, МИД ППО, 1900, ред 252, Скопље, 15. јануар 1900.

²⁰⁷⁷ Осим плате добијао је 60 динара за издржавање жене и троје деце. (АС, МИД ППО, 1900, ред 393, Скопље, 27. април 1900).

²⁰⁷⁸ АС, МИД ППО, 1900, ред 667, Скопље, 16. мај 1900.

²⁰⁷⁹ АС, МИД ППО, 1900, ред 667, Скопље–Београд, 12. јул 1900.

²⁰⁸⁰ АС, МИД ППО, 1900, ред 667, Скопље, бг.

чарапа, четири пара доњег веша, шест џепних марамница, четири пешкира за брисање, три четке (за хаљине, обућу и зубе), један сандук и довољно пара за чешљеве, сапун, викс, оковратнике...²⁰⁸¹

Ове године установљен је седми разред као три 2. Било је уписано укупно 132 ученика. Први разред уписало је 28 ученика, други – 18, трећи – 25, четврти – 27, први II – 9, други II – 17, и трећи II – 8 ученика. Укупан број наставника са директором био је 15, петоро су били српски поданици. Нови наставници били су Богдан Раденковић (премештен из Цариграда у Скопље), Јован Жарковић²⁰⁸² и Панта Палошевић.²⁰⁸³

Предавали су: директор Радослав Агатоновић француски језик; наставник Илија Вучетић математику; суплент Милан Гајић француски језик, литерарне облике, психологију и педагогику; наставник Влада Петковић физику, хемију, минералологију и геологију, зоологију и ботанику и хигијену; суплент Светозар Томић српски језик, историју са географијом и математику; наставник Атанасије Пејатовић историју, географију, српску литературу и цртање; наставник Петар Косовић²⁰⁸⁴ био је на одсуству; наставник Станко Ивановић науку хришћанску; учитељ Алекса Станишић српски језик, геометрију, рачун и геометрију; учитељ Јован Жарковић француски језик; учитељ Риста Огњановић турски и француски језик; учитељ Сава Стојановић турски језик, учитељ Богдан Раденковић турски и француски језик, учитељ Панта Палошевић науку о вери, цртање слободном руком и краснопис; учитељ Мустафа Зихни турски језик. Јануара 1901. група бугарских ученика напала је српске ученике, дошло је до озбиљне туче, али међу српском децом није било повређених. Нови просветни инспектор Абдул обишао је школу и изразио своје задовољство успехом школе.²⁰⁸⁵

У извештају за 1900/01. годину директор је поново поставио питање о преустројству свих српских школа у Царству. Наставници су се слагали да је преустројство нужно (сем Петковића и Гајића), али није било слагања о начину преустројства. Већина наставника била је мишљења да она остане са учитељским задатком и да се створи добро организована учитељска школа. Залагали су се да главно обележје буде национално васпитање. Одлуком Професорског савета ове гимназије измењен је план рада.

Скопска гимназија била је мешовита школа, лицеј. Након завршене школе ученици су могли уписати или Велику школу или ступити у учитељску службу.²⁰⁸⁶

²⁰⁸¹Цариградски гласник, 14. септембар 1900.

²⁰⁸²Јован Жарковић рођен је у Трогиру у Далмацији. Нижу гимназију завршио је у Шибенику а трговачку школу у Трсту. У школи је предавао од 1900. године.

²⁰⁸³Панта Палошевић завршио је Учитељску школу у Алексинцу. (АС, МИД ППО, 1901, ред 447, Скопље, 11. јануар 1901, 16. јануар 1901).

²⁰⁸⁴Добио је три месеца слободно за полагање професорског испита.

²⁰⁸⁵Радослав Агатоновић, наведено дело, 37–38.

²⁰⁸⁶Стојан Зафировић, *Мушка гимназија...*, 13–14.

Школа је била у неприлици јер су турске власти дале дозволу само за нижу гимназију. Школске власти нису успеле да добију дозволу за три виша разреда, па су зато морале да их скривају. Нису ни сви наставници имали дозволу за рад јер су турске власти тврдили да је број наставника превелик за нижу гимназију. Уџбенике нису смели да користе за више разреде. Меариф није хтео да одобри Логику (П. Радуловић) зато што је не треба учити у нижим разредима. Зато је свих 20 примерака било спаљено. Уџбеници су се крили, ученици нису смели ни да пишу белешке. То је значило да је школа радила у врло напетим условима и у страху.²⁰⁸⁷ За ревизоре су одређени Радослав Агатоновић, Петар Косовић и Светозар Томић.

Наставни план рада Српске мушке гимназије у Скопљу

Број	ПРЕДМЕТИ	РАЗРЕДИ							свега
		I	II	III	IV	V	VI	VII	
1	Наука о вери	2	2	2	2	2	2	2	14
2	Српски језик са литературом	6	5	4	4	4	3	4	30
3	Турски језик	4	5	4	4	4	4	4	29
4	Француски језик	5	5	5	4	5	5	5	34
5	Географија са историјом	2	3	4	4	2	2	4	21
6	Природне науке	0	0	3	3	4	3	2	15
7	Математика	3	4	4	3	3	2	0	19
8	Педагошка група	0	0	0	0	0	4	11	15
9	Цртање слободном руком и лепо писање	2	2	2	2	2	2	2	14
10	Певање	2	2	2	2	2	2	2	14
11	Гимнастика	2	2	2	2	2	2	2	14
	Свега	28	30	32	30	30	31	38	219

У Скопљу је поводом смрти митрополита Дионисија одржан свечани парастос у Цркви Светог Спаса. Певачки хор српске мушке и женске гимназије одговарао је на јектанија.²⁰⁸⁸

Светосавска прослава протекла је свечано. Суплент Пејатовић говорио је у дворишту мушке гимназије „О песми и певању“. Тога дана био је приказан Трифковићев „Школски надзорник“. Били су присутни митрополит Фирмилијан и Милош Цветић, као гости.²⁰⁸⁹ Фебруара месеца одржана је забава у хотелу „Турати“, а скупљени прилог поклоњен је основним школама у Скопљу. Тог месеца био је рањен наставник Станко Ивановић, ранио га је бугарски комита. Многи страни путници, углавном Руси, посећивали

²⁰⁸⁷ Ст. Зафировић, *Споменица...*, 56–57.

²⁰⁸⁸ АС, МИД ППО, 1900, Скопље, 12. децембар 1900.

²⁰⁸⁹ Радослав Агатоновић, наведено дело, 40.

су српску школу и били изненађени што она у Скопљу уопште и постоји. Посећивали су је и српски поданици који су дружини „Српском колу“ остављали прилог.

Гимназија је обележила 30. априла 1901. успомену на крунисање српског цара Душана у Скопљу. Ученицима је предавање одржао суплент Томић, а ишли су и на излет и добили двоструки оброк.

Јуна месеца завршен је први спрат зграде намењене гимназији. Митрополит Фирмилијан није званично добио дозволу за градњу, али је приватно више пута чуо да је из Цариграда стигла дозвола и да се може градити. Проблем је у том тренутку био само у недостатку новца, који је преко конзула покушао да добије од српских власти.²⁰⁹⁰

Конзул Куртовић је надлежнима написао опширно писмо по питању српског просветног рада у Старој Србији и Македонији. Министар је проучио његове предлоге и предложио да се о њима расправља на директорској конференцији.²⁰⁹¹ Призренска богословија је планирала да те године прими седам ученика који су завршили 3. и 4. разред гимназије у Скопљу.

Те године гимназија је била распоређена у шест зграда. Четири су служиле за смештај завода а две за учионице. На крају ове године било је 126 ученика у седам разреда. Један ученик је преминуо, један се разболео и напустио школовање, а четири ученика напустила су школу из различитих разлога. Разреде је понављао 21 ученик, са одличним успехом прошло је 15, са врло добрим 44, са добрим 28, а разреде је полагало 18 ученика.

Те године је прва генерација завршила гимназију и полагала испит зрелости од 5. до 13 јуна. Тема писменог из српског језика била је „Доситеј, Вук и Даничић као борци за народни језик и књижевност“, из педагошке групе „Непосредно васпитање и васпитање наставом“, из турског језика превод са турског на српски лекције из опште историје и превод са српског на турски за трећи разред основне школе; из француског језика превод са француског на српски и са српског на француски. Седам ученика полагало је овај испит, петорици ученика призната је зрелост, а двојица су била одбијена на годину дана. Полаган је и нижи течајни испит након четвртог разреда гимназије од 14. до 21. јуна. Испит је полагало 25 ученика, од којих је 14 положило, а 11 поново полагало у септембру месецу. Благодарене у цркви било је обављено 23. јуна када је прочитан извештај о раду ученика.²⁰⁹²

²⁰⁹⁰ АС, МИД ППО, 1900, Скопље, 25. мај 1901.

²⁰⁹¹ АС, МИД ППО, 1901, ред 570, Скопље, 15. август 1901.

²⁰⁹² Радослав Агатоновић, наведено дело, 26, 40.

Табеларни приказ ученика Српске мушке гимназије у Скопљу 1900/01.²⁰⁹³

Разред	Уписани ученици	Исписаних у току године				Свега било на крају године
		због смрти	због болести	искључењем	разних узрока	
I	28	0	0	0	4	24
II	18	0	1	0	0	17
III	25	0	0	0	0	25
IV	27	1	0	0	0	26
I-2	9	0	0	0	0	9
II-2	17	0	0	0	0	17
III-2	8	0	0	0	0	8
свега	132	1	1	0	4	126

Разред	Одличних	Врло добрих	Добрих	Полажу разред. испит	Понављају разред
I	2	7	4	2	9
II	3	4	2	4	4
III	2	9	5	3	6
IV	1	9	7	8	1
I-2	3	4	2	0	0
II-2	2	8	6	1	0
III-2	2	3	2	0	1
свега	15	44	28	18	21

²⁰⁹³Радослав Агатоновић, наведено дело, 50.

Наставни план рада Српске мушке гимназије у Скопљу

Број	ПРЕДМЕТИ	РАЗРЕДИ							свега
		I	II	III	IV	V	VI	VII	
1	Наука о вери	2	2	2	2	2	2	2	14
2	Српски језик са литературом	6	5	4	4	4	3	4	30
3	Турски језик	4	5	4	4	4	4	4	29
4	Француски језик	5	5	5	4	5	5	5	34
5	Географија са историјом	2	3	4	4	2	2	4	21
6	Природне науке	0	0	3	3	4	3	2	15
7	Математика	3	4	4	3	3	2	0	19
8	Педагошка група	0	0	0	0	0	4	11	15
9	Цртање слободном руком и лепо писање	2	2	2	2	2	2	2	14
10	Певање	2	2	2	2	2	2	2	14
11	Гимнастика	2	2	2	2	2	2	2	14
	Свега	28	30	32	30	30	31	38	219

Те године било је више излета. Наставник природних наука изводио је ђаке у најближу околину ради научне екскурзије. Обишли су Маркову крушку. Ђацима су показане рушевине где су некада столовали краљевић Марко и краљ Вукашин. Више пута су посетили српска села у Скопској Црној Гори. Ученици су на Спасовдан били и на сабору на Спасовдан у Кучевишту.

Ученици су живели у интернату, осим деце чији су родитељи живели у Скопљу. На крају школске године у интернату је било 126 деце. Мали број деце из Старе Србије плаћало је цело издржавање (8 лира). Наплаћивање је ишло тешко, родитељи су обећавали, а плаћали само они из Старе Србије, док из Македоније нико није радо плаћао.²⁰⁹⁴

Структура ученика по социјалном пореклу у првих шест година рада гимназије

Школска година	разред	Број ђака	Чиновничких	трговачких	занатлијских	земљорадничких	послужитељских	Не зна се
1894/95.	I	40	4	10	10	13	3	0
Свега		40						
1895/96.	I	65	11	9	23	13	2	7
	II	40	6	3	9	18	3	1

²⁰⁹⁴Радослав Агатоновић, наведено дело, 4, 41–42.

Свега		105	17	12	32	31	5	8
1896/97.	I	69	8	11	27	21	2	0
	II	43	9	6	14	13	1	0
	III	40	4	4	13	17	2	0
Свега		152	21	21	54	51	5	0
1897/98.	I	48	4	8	17	18	1	0
	II	56	8	11	19	17	1	0
	III	34	7	3	10	13	1	0
	IV	40	4	3	13	17	2	1
Свега		178	23	25	59	65	5	1
1898/99.	I	37	7	5	10	15	0	0
	II	43	3	8	15	16	1	0
	III	25	4	5	10	4	2	0
	IV	16	2	1	7	6	0	0
Свега		121	16	19	42	41	3	0
1899/1900.	I	31	5	6	9	11	0	0
	II	24	3	4	5	14	0	0
	III	33	5	7	7	12	0	0
	IV	18	4	3	5	5	1	0
	I-2	23	2	2	10	7	2	0
	II-2	14	1	1	7	5	0	0
Свега		143	20	23	43	54	3	0
1900/01.	I	28	5	8	7	6	2	0
	II	18	8	3	3	4	0	0
	III	25	5	4	4	12	0	0
	IV	27	5	5	6	11	0	0
	I-2	9	0	2	3	3	1	0
	II-2	17	0	3	8	6	0	0
	III-2	8	1	0	4	3	0	0
Свега		132	24	25	35	45	3	0

Дакле, највећи број ученика по пореклу био из земљорадничких породица што је сасвим очекивано јер се и становништво у највећем проценту бавило земљорадњом. По броју ученика на другом месту били су синови занатлија, што је такође разумљиво јер је и њихов број у Старој Србији и Македонији био у успону.

Агатоновић је престао бити директор гимназије у Скопљу. Наиме, министар иностраних послова у писму министру просвете објашњава да Агатоновић „због прилика у том месту мора се вратити у Србију“, али је и констатовао да је он за све време службовања у Скопљу био „исправан, вредан и националним пословима одан радник, који је у пуној мери заслужио похвалу“.²⁰⁹⁵

Преко лета 1901. године одржана је друга конференција директора средњих школа у Османском царству. На конференцији је закључено да у Скопљу буде реална гимназија са три разреда и учитељска школа са четири разреда. Митрополит Фирмилијан је предлагао да се учитељска школа у Скопљу преобрати у трговачку, а девојачка у радничку. Сматрао је да би се тиме растеретио буџет Краљевине Србије.²⁰⁹⁶ Школа током целе године није имала прецизан план рада.

Цариградски гласник је објавио: „Мушка и женска гимназија у Скопљу примаће и ове године нове ученике, не више од 10 до 15. Примеће се само они ученици који су свршили основне школе са одличним или врло добрим успехом; који су потпуно здрави; они који могу да плате школарину и мали број благодетељанаца. Цео улог или половина прилаже се на каси при самом упису у почетку. Сви ученици полажу пријемни испит. На потпуно благодетељање примеће се само пет ученика. Упис и примање ученика биће од 14. до 19. октобра, предавања почињу 21. октобра.“ Информација је стигла из канцеларије Скопске митрополије.²⁰⁹⁷

Дужност директора вршио је Милан Гајић. Школска 1901/02. година почела је 21. октобра. Те године се радило у седам разреда у којима је било 110 ученика. У петом, шестом и седмом разреду није било математике, у шестом разреду предавала се психологија, а у седмом педагогика и методика као два предмета. У шестом разреду предавала се физика, а у седмом зоологија. У свим разредима предавало се певање, а цртање у прва четири. Предавали су: Сава Рабреновић (до тада је предавао у богословији у Призрену), Богдан Раденковић, Јован Жарковић, Мустафа Зихни, Петар Косовић, Риста Огњановић, Сава Стојановић, Светозар Томић и Станко Ивановић.

Те школске године и друга генерација завршила је школовање (осам ученика). Надлежни нису били задовољни њиховим знањем црквеног правила и појања, што је по њиховом мишљењу било неопходно за доброг учитеља.²⁰⁹⁸ Из скопске гимназије били су

²⁰⁹⁵ АС, МИД ППО, 1903, А/7, Београд, 1901.

²⁰⁹⁶ АС, МИД ППО, 1901, ред 608, Београд, 18. август 1901.

²⁰⁹⁷ *Цариградски гласник*, 27. септембар 1901.

²⁰⁹⁸ Ст. Зафировић, *Споменица...*, 58–59.

истерани ученици шестог разреда (четворица) који се нису ошишали нула нумером машине, како је било правило. Управа је била неумољива, иако су због тога морали да затворе шести разред.

Просветни савет проучио је стање у средњим школама у Скопљу (неодређено и по задатку и по устројству) и одлучио да у Скопљу ради нижа гимназија са четири разреда. Донета је одлука да се ученици који су завршили четврти разред распореде у богословију у Призрен или у „Дом науке“ у Солун, ученици шестог разреда да уче по програму за Учитељску школу, а три ученика седмог разреда да се пошаљу у Србију. Био је потребан директор са ауторитетом и код митрополита Фирмилијана и код српског конзула. Потребна су била и три наставника (за математику, природне науке и за музику и певање).²⁰⁹⁹

Управа школе је преко *Цариградског гласника* 22. августа 1902. проследила објаву: „... у први разред ће се примити 25 питомаца. Ученик не сме бити млађи од 10 година ни старији од 14 година. Мора да буде потпуно здрав, мора да је завршио сва четири разреда најмање са врло добрим успехом. Ученици који желе да буду примљени морају да дођу у Скопље до 17. септембра и обаве лекарски преглед и пријемни испит.“

До 1902/3. школске године гимназија у Скопљу радила је као школа мешовитог типа. Од тада су постојала четири разреда гимназије и три разреда Учитељске школе.

Те године се званично оснива Учитељска школа са јасно одређеним наставним планом за учитељске школе. Отворена је само друга година Учитељске школе. Предавала се педагогика, хемијска технологија, цртање, писање и свирање, а црквено и нотно певање били су посебни предмети од првог разреда гимназије.

Милан Гајић је поднео оставку на место директора и отишао из школе.²¹⁰⁰ То је била и одлука професорског савета са којом се сагласио митрополит Фирмилијан који је више пута тражио да се постави нови директор. Последњи пут је 28. септембра 1902. молио да се постави нови директор што пре и предложио да то буде Михаило Марковић, бивши директор београдске гимназије Краља Александра I.²¹⁰¹ Предлог је усвојен.²¹⁰² Нижа гимназија и Учитељска школа биле су под истом управом.²¹⁰³

Званичну турску дозволу за рад имале су само трогодишња мушка и женска гимназија. Номинални директор Илија Вучетић писмено се обратио Хилми-паши и молио га да се дозволи још четири разреда мушке и три разреда женске гимназије. Министарство

²⁰⁹⁹ АС, МИД ППО, 1902, ред 793, Београд, 16. септембар 1902.

²¹⁰⁰ Милан Гајић је четири школске године провео у Скопљу, три године је био васпитач у заводу. Сматрао је да је изостао у праћењу науке и њеном напретку. „Стога човек поред најбоље воље за радом не може да ради но се запушта и постаје неспособан и несавршен.“ Молио је годишње одсуство да учи језик у Француској. (АС, МИД ППО, Скопље, 19. април 1902).

²¹⁰¹ АС, МИД ППО, 1902, ред 793, Скопље, 15. септембар 1902.

²¹⁰² Михаило Марковић примао је пензију око 430 динара месечно. У изворима се помиње и као Миајло. (АС, МИД ППО, 1903, М/6, Скопље, 13. јануар 1903).

²¹⁰³ Стојан Зафировић, *Мушка гимназија...*, 14.

просвете из Цариграда затражило је да се пошаљу наставни планови за обе школе, као и списак уџбеника по којима се предаје. Одобрило је да се могу отворити још четири разреда мушке и три разреда женске школе, али није одобрило уџбенике за историју од Љубе Ковачевића и Љубе Јовановића и за општу историју од Иловачког и Ст. Ловчевића.²¹⁰⁴

За нове наставнике постављени су: Петар Стаменковић,²¹⁰⁵ наставник гимназије „Доситеј Обрадовић“ у Зајечару, Тома Бурковић²¹⁰⁶ који је завршио Московску духовну академију и предавао веронауку,²¹⁰⁷ Милош Број, наставник музике (у Скопљу је провео само једну годину, касније је био професор гимназије у Солуну), и Александар Марић, завршени студент Велике школе.²¹⁰⁸ Осим нових наставника, предавали су: Богдан Раденковић, Јован Жарковић, Мустафа Зихни, Петар Косовић, Риста Огњановић, Сава Рабреновић, Сава Стојановић и Светозар Томић.

Децембра месеца прослављена је 40-годишњица службе проте Атанасија Бурковића. По наредби митрополита школе нису радиле, а директор Марковић је са наставницима и ученицима био на служби у цркви и ишао на честитање.²¹⁰⁹ Савиндан су прославили све српске школе заједно. У Цркви Светог Спаса одржана је литургија у присуству ученика, учитеља и наставника свих српских школа, као и персонала српског конзулата. Митрополит Фирмилијан је беседио, а ђаци гимназије су одговарали на јектанија. У цркви је било водоосвештење и резање колача. Из цркве су ученици са наставницима отишли у Мушку гимназију, прешли мост преко Вардара и певали „Ускликнимо с љубављу“. У школи је одржано благодарење, присуствовали су митрополит Фирмилијан, српски конзул Куртовић, Иван Иванић вице конзул са госпођом, цео конзулат и грађанство. Професор Косовић говорио је о животу Светог Саве и о важности просвете. Фирмилијан је први пут био присутан као митрополит. Ученици гимназије и основне школе наизменично су декламовали песме, певали су у хору Венац српских песама, а Хамидију по најновијој Мокрањчевој композицији. За лепо хорско певање заслужан је био наставник музике Милош Јулијус Број. Након ручка прослава је настављена игранком, певањем српских песама и играњем српских кола.²¹¹⁰

²¹⁰⁴ АСАНУ, МР, 14243/738, Скопље, 2. децембар 1905.

²¹⁰⁵ Петар Стаменковић рођен је у Пироту. Завршио је Велику школу у Београду. Наставник у Скопљу (1902–1907) и (1908 – 1914), у Битољу (1907/08). Био је професор гимназије у Зајечару.

²¹⁰⁶ Тома Бурковић рођен је у Скопљу. Завршио је Богословију у Призрену и Духовну академију у Москви. Пре одласка у Русију био је учитељ у Кучевишту 1896/97. У Гимназији у Скопљу предавао је од новембра 1902. до 1908. када је отишао у Београд.

²¹⁰⁷ АС, МИД ППО, Зајечар, 25. октобар 1902, Скопље, 24. октобар 1902.

²¹⁰⁸ Александар Марић, професор, публициста, преводилац (Госпођинци, Бачка, 1869 – Смедеревска Паланка, 1937). Након завршене основне и учитељске школе студирао је германистику на Универзитету у Јени у Немачкој. Као учитељ радио је у основним школама у Босни и Херцеговини (1890–1892). У Српској православној општини у Бечеју радио је од 1897. до 1901. Завршио је Велику школу у Београду на групи за српски језик и књижевност (1903). Просветну каријеру започео је као наставник у Јагодини (1901/02). Био је професор Учитељске школе у Скопљу (1902–1907). и (1909–1911).

²¹⁰⁹ Цариградски гласник, 24 јануар 1903

²¹¹⁰ Цариградски гласник, 7. фебруар 1903.

Нижи течајни испит ученици су полагали након завршеног четвртог разреда. Писмени испит из српског језика био је обављен 15. јуна, а након тога усмени из српског језика, математике, француског, турског, историје и географије.²¹¹¹

Управа школе је преко *Цариградског гласника* објавила да ће у први разред 1903/4. године примити 20–25 ученика који нису млађи од 11 а старији од 13 година, примерног или врло доброг владања и телесно и умно здравих и способних за школовање. Свако дете мора да буде пристојно одевено и обувено и да има потребне ствари за школу. Предавања ће почети 23. септембра 1903. Од 5 до 10 турских лира плаћаће они ученици који не примају благодејање у зависности од имовног стања. Ученици који дугују за своје школовање неће бити примљени у школу. Поновни и накнадни испити држаће се од 14. до 17. септембра. Лекарски преглед и пријемни испит из српског и земљописа одржаће се од 17. до 22. септембра. Молбе које стигну после 14. септембра неће се разматрати, саопштила је управа.²¹¹²

Директор Михаило Марковић је указом краља Петра од 23. јула постављен за генералног конзула прве класе у Приштини.²¹¹³ Дужност директора током целе школске године вршио је Светозар Томић.²¹¹⁴ Школска година је почела 14. октобра. На седници Професорског савета подељени су предмети. Није било наставника за српски језик, природне науке и цртање. Љубиша Валић је био постављен за наставника цртања, али се није јавио на дужност.

Те школске године било је четири разреда гимназије. У гимназији је било 113 ученика. Учитељска школа имала је први и трећи разред. После трећег разреда ученици су полагали учитељски испит. У учитељској школи било је 35 ученика. У првом разреду предавали су се математика и зоологија са ботаником, а у трећем разреду није предавана математика.

Предавали су: Илија Вучетић рачун у 1. и 2. разреду гимназије и у 1. разреду женске учитељске школе са шест часова недељно; заступник директора Светозар Томић географију у 1, 2. и 4. разреду гимназије и у 1. разреду мушке и женске учитељске школе и српски језик у 3. разреду мушке учитељске школе са 18 часова недељно; професор Петар Косовић историју у 3. и 4. разреду гимназије и у 1. и 3. разреду мушке и женске учитељске школе са 18 часова недељно; катихета Сава Рабреновић науку хришћанску у 1. и 3. разреду учитељске школе мушке и женске школе са 10 часова и словенско читање у оба разреда исте школе са четири часа; наставник Петар Стаменковић математику у 3. и 4. разреду гимназије и у 1.

²¹¹¹ АС, МИД ППО, 1903/И/15, Скопље, 27. мај 1903.

²¹¹² *Цариградски гласник*, 22. август 1903.

²¹¹³ АС, МИД, Конзулат у Приштини, бр. 8009, Приштина, 12. јул 1903; АС, МИД ППО, 1903, М/6, Приштина, 12. новембар 1903.

²¹¹⁴ У *Цариградском гласнику* је објављено да је за директора постављен Миленко Вукићевић, професор Богословије Свети Сава у Београду, али он никада није постао директор.

разреду мушке учитељске школе и физику у 3. разреду гимназије и у 1. разреду мушке и женске учитељске школе са 17 часова недељно; наставник Александар Марић методичку и практични рад у оба разреда мушке и женске учитељске школе са 16 часова, а био је и васпитач; Риста Огњановић српски и француски језик у гимназији и у мушкој учитељској школи са 17 часова недељно; наставник Богдан Раденковић француски језик, турски језик и земљопис у гимназији и у мушкој учитељској школи са 18 часова недељно; катихета Тома Бурковић науку хришћанску у сва четири разреда гимназије са девет часова недељно; учитељ певања Милан Драгосављевић²¹¹⁵ музику у свим школама са 20 часова недељно; наставник Јован Жарковић француски језик у 4. разреду гимназије и конверзацију у учитељској школи са 10 часова недељно, а био је и економ; наставник турске гимназије Мустафа Зихни турски језик у гимназији са 12 часова недељно. Био је потребан нови наставник за српски језик и за природне науке (зоологија, ботаника, хемија, минералологија) и наставник за хигијену. За новог наставника постављен је: Александар Прљинчевић²¹¹⁶ који је постао васпитач уместо Марића.²¹¹⁷ Новембра месеца стигао је и Живко Величковић,²¹¹⁸ наставник цртања.

Заступник директора Томић писмено се обратио митрополиту Фирмилијану молећи га да надлежни поставе нове наставнике који су били неопходни да би школа функционисала, и поручио: „ако је надлежнима стало да напретка школе, а тиме, разуме се и до напретка нашега рада у овим крајевима, треба што пре да нађу и упуте овамо наставнике за српски језик и за природне науке. Само се моле надлежни да не шаљу неспремне наставнике... Мислим, да онде где треба штогод стварати треба слати најспремније и најбоље раденике у сваком погледу, јер само са таквим раденицима може се нешто створити“. Подсетио је да нису потребна два наставника веронауке и да једног треба ставити на расположење.²¹¹⁹

Преминуо је скопски митрополит Фирмилијан Дражић. Заступник директора Томић говорио је пред Митрополијом о покојнику.²¹²⁰ За новог скопског митрополита 28. јануара 1904. изабран је Севастијан Дебељковић,²¹²¹ али није могао да дође у Скопље већ је остао у Цариграду где је и преминуо.

²¹¹⁵ Милан Драгосављевић био је наставник Учитељске школе у Ужицу.

²¹¹⁶ Александар Прљинчевић, професор (Бабљак, Косово, 1. март 1873 – Урошевац, 1. новембар 1939). Завршио је основну школу у Липљану, нижу гимназију у Ваљеву, Велику школу у Београду 1902. Био је суплент гимназије у Скопљу 1903–1908, од јануара 1909. до октобра 1910. у Нижој школи у Пљевљима, и у Богословији у Призрену од 1910. Доброваљац у балканским ратовима и Првом Светском рату. После рата био је професор Богословије у Призрену до 1926, када је премештен у скопску гимназију где је и пензионисан исте године. Прикупљао је старе записе. Био је одликован Орденом Светог Саве V степена. (*Политика*, 2. децембар 1939).

²¹¹⁷ *Цариградски гласник*, 16. април 1904.

²¹¹⁸ Живко Величковић бавио се фотографисањем. Оставио је две познате фотографије: *Српкиња из Скопске Црне Горе* и *Гоњење комита*. Био је сарадник Искре.

²¹¹⁹ АС, МИД ППО, 1903, Ш/5, Скопље, 7. октобар 1903.

²¹²⁰ *Цариградски гласник*, 19. децембар 1903.

²¹²¹ Севастијан (Спаса) Дебељковић, митрополит скопски (Липљан, Косово, 9. VI 1869 – Цариград, 23. I 1905). Српску основну школу учио је у Липљану. Завршио је богословију у Призрену 1887, а потом и учитељску школу у Београду. Једно време радио је као учитељ у Љубижди крај Призрена, а у Призрену две године. У

Српска гимназија се дуго припремала за прославу Савиндана. На сам дан зграда је била окићена и све је било припремљено. У Цркви Светог Спаса службу је служио архимандит Сава Протић, а на јектанија су одговарали ученици гимназије и учитељске школе. Служби су присуствовали директори, наставници, учитељи свих српских школа и многи грађани Срби. У цркву се није могло ући, многи грађани стајали су испред цркве. Свечаност је настављена у Мушкој српској гимназији. После верског обреда отпевана је химна Светом Сави и Хамидија. Сава Рабреновић је одржао говор. Ученици су рецитовали и певали песме. Милан Драгосављевић је управљао хором који је био одлично припремљен. Било је много значајних гостију, како месних власти тако и представника конзулата других земаља. После заједничког ручка настављено је весеље.²¹²²

Априла месеца приређен је велики концерт са игранком у просторијама хотела „Турати“ у корист сиромашних ученика. Учествовала је Српска мушка и женска гимназија.²¹²³

Српске школе су учествовале у свим већим светковинама у Скопљу и околини. Те године црквена прослава одржана је у селу Бањане. Генерални конзул Ристић наложио је да се не пуца из оружја како турске власти не би реаговале. Писар Драгашевић је о томе известио заступника директора Светозара Томића да то пренесе и наставницима. На путу до манастира фијакером су путовали Сава Рабреновић, Петар Косовић и Александар Марић, наставник гимназије. Рабреновић је пуцао из револвера, а када је опоменут, поново је пуцао и у близини цркве. Одмах су дошле заптије и један жандармеријски официр. Рекли су да је пуцано из конзулата. Драгашевић је у писму генералном конзулу саопштио да ће одговорност узети на себе, ако буде потребно, само да би школа и наставници одржали добар глас који уживају.²¹²⁴

Четири ученика су изашла да се прошетају поред Вардара. Ђаци бугарске гимназије су их напали и претукли. Турска полиција их је раздвојила. Конзул Куртовић је сматрао да до туче не би ни дошло да ђаци нису без васпитача изашли да шетају, а из митрополитске канцеларије сматрали су да треба тржити помоћ турске полиције против Бугара.²¹²⁵

Призрену се оженио Маром Славковић. Прешао је у Пећ и био учитељ при Патријаршији. Жена му је преминула у Пећи. Замонашио се 12. децембра 1894. у Скопљу. Теологију на острву Халки студирао је 1895–1901. Као студент написао је два рада: О прелазу Срба и Хрвата у хришћанство и о Великој сеоби под патријархом Чрнојевићем, и о Оснивању аутокефалне српске православне цркве. Био је сарадник *Цариградског гласника*. За митрополита скопског изабран је 27. јануара после смрти митрополита Фирмилијана. Та вест га је затекла на острву Халки. Рукоположен је 17. јануара 1904. за презвитера, а 30. јануара хиротонисан у Цариграду за епископа. Годину дана није отишао у Скопље већ је боравио на Халки, Босфору и у Цариграду.²¹²¹ Своју епископију није ни видео јер је преминуо у Цариграду. Пренесен је у Скопље и сахрањен у Цркви Светог Спаса.

²¹²² *Цариградски гласник*, 30. јануар 1904.

²¹²³ *Цариградски гласник*, 6. април 1904.

²¹²⁴ АСАНУ, МР, 14243/509, Скопље, 27. април 1904.

²¹²⁵ АС, МИД ППО, 1903, Б/31, Скопље, 26. април 1903.

Учитељски испит почео је 20. јуна 1904. године Михаило Ристић је предлагао да се из Србије пошаље један професор Велике школе који би присуствовао испитима. Ученици Мушке учитељске школе полагали су писане испите из српског језика, педагогике, турског и француског језика, а усмене из науке хришћанске, српског језика, педагогике, француског и турског језика, природних науке и математике. Учитељски испит полагало је 16 ученика.²¹²⁶ Након положеног испита нови учитељски кандидати отишли су код српског конзула Михаила Ристића да се захвале за бесплатно школовање. Он им је даровао једног златног наполеона да се те ноћи проведу у кафани, што су ученици и учинили. Међу њима били су Ђорђе Скопљанче, војвода, Јанићије Поповић, књижевник, Димитрије Јовановић, учитељ, четник...²¹²⁷

Заступник директора Светозар Томић молио је српског конзула да новац од ђачке уписнине у износу од 13.167 динара прими на чување у Конзулат јер у школи није имао прикладно место за чување.²¹²⁸

Иако је Томић тражио премештај за Београд, постављен је за заступника директора Српске гимназије у Битољу.²¹²⁹ Сава Рабреновић се вратио у Србију, октобра 1904. Богдан Раденковић био је оронулог здравља и више није радио у школи већ само као секретар Митрополије.

Све до школске 1904/5. године гимназија је радила у неадекватним стамбеним просторијама. Стално се селила јер није могла да нађе подесну зграду за школу и интернат. Једно време школа и интернат били су смештени у шест различитих зграда. На самом почетку оснивања гимназије помишљало се на подизање једне праве школске зграде. То је у Скопљу и било могуће јер је постојао плац који је купила Краљевина Србија. Српске власти су одлучиле да се на том земљишту 1898. године подигне школска зграда. Голуб Јанић је 16. јуна 1898. издао пуномоћ архимандриту Фирмилијану да се на „његовом“ плацу подигне зграда. Између Митрополије и једног предузимача, по упутствима Куртовића, био је закључен уговор о зидању зграде јуна 1898. Када је почело зидање, крила се права намена а освештао се камен темељац врло помпезно и свечано, када је зграда изашла из темеља Турци су забранили даље зидање.²¹³⁰ Тек је септембра 1903. стигла дозвола да се зидање зграде може наставити.²¹³¹

За куће у којима се налазила гимназија плаћала се велика кирија, а биле су тесне и нису одговарале педагошким и хигијенским стандардима. За зидање зграде у Буџету је било предвиђено 50.000 динара. Када је пуномоћ добијена, зграда је била завршена за непуних пет

²¹²⁶Ст. Зафировић, *Споменица...*, 59.

²¹²⁷Јанићије Поповић, *Пламен*, Приштина 1930, 23–25.

²¹²⁸АСАНУ, МР, 14243/73, Скопље, 23. јул 1904.

²¹²⁹АСАНУ, МР, 14243/662, Битољ, 22. октобар 1904.

²¹³⁰Документи..., 1/1, 980–984.

²¹³¹АСАНУ, МР, 14243/2294, Скопље, 2. септембар 1903.

месеци. Изградња је коштала 2.000 наполеона.²¹³² Налазила се с десне обале Вардара испод Душановог моста, имала је сутерен (трпезарија и остава за зимницу), приземље (капела Светог Саве, учионице, канцеларија, кабинети, књижница, читаоница, економат и стан једног васпитача) и први спрат (13 спаваћих соба, болница, умиваоница, стан за другог васпитача и сала за свечаности и позориште).²¹³³ Капела Светог Саве имала је иконостас који је направљен захваљујући материјалној помоћи Коче Јовановића, трговца, који је у спомен на свог оца Димитрија Јовановића²¹³⁴ дао новац. У њој се служило онда када се словенска служба није могла служити у Цркви Светог Спаса.

У једној посебној згради било је подигнуто купатило. Постојала је помоћна зграда у којој је била кухиња. У дворишту је био ископан бунар, одакле су се снабдевали водом. Школско двориште било је подељено на двориште и врт. У дворишту је било засађено дрвеће, а врт је био подељен на два дела – повртњак и цветњак. У дворишту су подигнуте гимнастичке справе на којима су наставници подучавали ученике, иако гимнастика није имала посебне часове. Зграда гимназије била је по свом изгледу украс тадашњег Скопља и, као таква, била је осигурана код Отоманског осигуравајућег друштва у Цариграду на 2.000 турских лира. Унапред је плаћено 20 турских лира за четири године.

Бугарска општина је на разне начине ометала подизање зграде. Тврдили су да то имање припада Бугарима и да су им га Срби силом отели. Претили су да ће школу дићи у ваздух чим се кров подигне, како би штета по Србе била што већа. Трговачки агент Илија Ћићарић сугерисао је да стража и дању и ноћу треба да чува зграду.²¹³⁵

Ученици и наставници су се почетком школске 1904/05. године уселили у зграду. Школски намештај је такође обновљен, купљено је 80 гвоздених кревета, чаршави, ћебад, катедре, а клупе су замењене столицама и столовима. Савет је ове године први пут прописао „Правила о владању ученика и унутрашњем реду у интернату“. Уведене су ђачке књижице ради бележења напомена о владању ученика и нови дневник рада, као и у Краљевини Србији.

За директора је постављен Стева Димитријевић, бивши ректор богословије у Призрену.²¹³⁶ Именован је 14. априла 1904, али у Скопље није дошао тада, већ је дужност примио тек септембра 1904. године. Настава је касније почела, јер се нова зграда довршавала. Предавања су почела 14. октобра 1904. године.²¹³⁷ Било је четири разреда гимназије, у првом разреду уписано је 62 ученика, у другом 37, у трећем 48, у четвртном 21, укупно 168 ученика. Пријемни испит полагали су сви ученици иако је то била само формалност – сви ученици са препорукама били су примљени. Једино су сами ученици, због

²¹³² АСАНУ, МР, 14243/511, Скопље, 21. април 1904.

²¹³³ Ст. Зафировић, *Споменица...*, 74–77.

²¹³⁴ Димитрије Јовановић, трговац, тестаментом је одредио 15 турских лира скопској гимназији.

²¹³⁵ АСАНУ, МР, 14243/511, Скопље, 13. мај 1904.

²¹³⁶ Ст. Зафировић, *Споменица...*, 59.

²¹³⁷ *Цариградски гласник*, 10. септембар 1904.

пријемног испита, озбиљније схватали свој улазак у гимназију. Обављени су и поновљени испити.

Учитељска школа имала је два разреда, први и други, са укупно 32 ученика.

Наставник школе Живко Величковић је 17. октобра несрећним случајем погинуо у кафани. Наиме, Стеван Димитријевић је показивао како функционише пушка, једно зрно метка остало је у цеви и случајно опалило. Због турских власти, а да школа не би трпела последице, ово убиство преименовано је у самоубиство.²¹³⁸

Постављени су нови наставници: драгоман српског конзулата Спира Хаџиристић,²¹³⁹ академски сликар Боривоје Стевановић²¹⁴⁰ (од јануара 1905); књижевник Петар Кочић²¹⁴¹ (од јануара 1905); учитељ Дамњан Прљинчевић (од фебруара 1905); Петар Иванишевић, суплент лесковачке гимназије (од априла 1905). Школу је марта месеца напустио Милан Драгосављевић.²¹⁴²

Предавали су: директор Стеван Димитријевић науку о богослужењу и етику у женској школи; Илија Вучетић аритметику, а био је и званични директор обеју школа и стварни директор Девојачке и женске учитељске школе; Сава Јакић зоологију, ботанику, хемију и у женској школи, а био је и разредни старешина четвртог разреда гимназије; Петар Косовић историју српског народа и историју општу, а био је и разредни старешина првог

²¹³⁸ АС, МИД ППО, 1906, ред 269, Скопље, 4. октобар 1904; Михаило Г. Ристић, *Свештеници са којима сам радио*, Вардарски зборник 1, приредио Миле Станић, 2004.

²¹³⁹ Спира Хаџиристић (Тетово, 1879 – Скопље, 11. новембар 1938). Основну школу завршио је у Тетову. Започео је Богословију у Призрену, али га је управа послала на даље школовање у Галата сарај лицеј у Цариград. Школовање је наставио на Државној вишој школи оријенталних језика. Политичке науке студирао је у Паризу. Био је преводилац у Српском конзулату у Скопљу, наставник гимназије (1904–1912) и председник општине Скопље (1912–1920). Учесник је Првог светског рата. За сенатора је изабран 1932, а за народног посланика Југословенске радикалне заједнице 1935. Убијен је у Скопљу. (Душан А. Лончаревић, *Анали политичких-културних и привредних догађаја*, Београд 1938, 661).

²¹⁴⁰ Боривоје Стевановић, сликар, академик (Ниш, 14. октобар 1879 – Београд, 19. мај 1976). Био је ђак Кирила Кутлика у Уметничкој школи у Београду (1895–1899). Студирао је на Академији у Минхену (1900–1904). Постављен је за наставника Гимназије у Скопљу (1905, 1906). Био је наставник занатске школе у Београду и професор цртања Гимназије у Београду. Имао је две ретроспективне изложбе у Београду. Награђен је за животно дело. Дописни члан САНУ постао је 1965, а редовни 1968. (Годишњак САНУ, LXXXIII за 1976, Београд 1977, 282–283).

²¹⁴¹ Петар Кочић, књижевник (Стричић код Бања Луке, 1877 – Београд, 1916). Након завршених студија славистике у Бечу 1904. одлази у Београд, али службу добија у Српској гимназији и Скопљу. Квалитетним и занимљивим предавањима привукао је пажњу ученика. Својим слободоумним схватањима брзо је постао омиљена личност. Подстакао је ученике да траже већу слободу у интернату, посебно по питању њихових излазака у град. Био је председник ђачке дружине и у оквиру ње је поставио свог *Јазавца пре судом*. Присуствовали су грађани Скопља, сви конзули, осим аустро-угарског, и турски скопски заповедник. Био је веома изненађен удајом ћерке српског администратора Саве Протића за момка бугараша. О томе је написао текст „Једна фамозна свадба“, који говори о једној бахатој свадби, и објавио га у *Политици*. Након објављивања тог текста његов опстанак у Скопљу био је немогућ. По налогу српског конзула Михаила Ристића Просветни савет га је преместио за Битољ, али тамо није отишао, већ је поднео оставку на службу. Дописивао се са Стевом Димитријевићем. У једном писму он се жали Стеви што не може да се врати у Македонију. Констатовао је да је „имао необичне воље за рад и за пожртвовање за нашу несретну и кобну народоносну ствар у Турској империји“. Сматрао је да је Михаило Ристић одговоран за многе неуспехе. (*Политика*, 22. јул 1905; Петар Митропан, *Петар Кочић као наставник*, Политика, 6–9. јануар 1939, 17; Петар Митропан, *За што је Петар Кочић отпуштен из државне службе*, Политика, 24–26. април 1939, 15; Миле Станић, *Петар Кочић у Извештају Српске мушке гимназије у Скопљу*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 1989–1990, Београд 1992, 267–276; Горан Максимовић, *Свијет и прича Петра Кочића*, Бања Лука – Београд 2005, 122–125, 204–205).

²¹⁴² АСАНУ, МР, 14243/739.

разреда мушке учитељске школе; Риста Огњановић српски и француски језик, а био је и библиотекар и разредни старешина првог разреда гимназије; Александар Марић етику и педагогику с методиком и у женској учитељској школи, а био је и хоровођа ученичког хора и разредни старешина другог разреда мушке учитељске школе; Петар Кочић српски језик, теорију и историју српске књижевности, а био је и разредни старешина другог разреда гимназије; Петар Стаменковић геометрију, математику, физику, аритметику, просто књиговедство и физику, а био је и васпитач и деловођа професорског савета; Тома Бурковић науку хришћанску, а био је и разредни старешина трећег разреда гимназије; Александар Прљинчевић земљопис, а био је и васпитач; Петар Иванишевић етику с педагогом и методиком, а био је и васпитач; Јован Жарковић француски језик, а био је и економ интерната; Боривоје Стевановић цртање, а био је и васпитач. Било је и хонорарних наставника: наставник турске иадије Мустафа Зихни предавао је турски језик, Спира Хаџиристић турски језик, Дамњан Прљинчевић ручни рад и Милан Драгосављевић музику.

У капели, у згради гимназије, на Богојављење је одржано велико богојављенско водоосвећење. Том приликом је поп Бурко освештао нову зграду гимназије.²¹⁴³ Прослава Дана Светог Саве била је одржана у новој згради. Након службе у Цркви Светог Спаса сви присутни су дошли у гимназијску зграду. Свечани говор одржао је директор Стева Димитријевић. Један од ученика поздравио је госте и на турском језику. Ученици су извели два позоришна комада: *Лажа и паралажа* и *Школски надзорник*. Наставник музике Милан Драгосављевић је веома добро припремио хор женске и мушке гимназије који је изазвао велико задовољство публике. На игранци су свирали Старосрбијански свирачи.²¹⁴⁴

Митрополит скопски Севастијан преминуо је у Цариграду, а био сахрањен у Скопљу. Ковчег су на станици дочекали руски и српски конзули. На челу поворке од станице до цркве били су ученици основних и средњих школа. У цркви је говор одржао Стеван Димитријевић, директор гимназије. Гимназија је давала ручак свим изасланицима, за покој душе митрополита Севастијана.²¹⁴⁵

Српска гимназија је 24. фебруара 1905. приредила забаву у хотелу „Турати“, а прилог са забаве дат је у корист књижнице „Српског кола“, дружине ђака.²¹⁴⁶ Прослављен је и дан Светих Кирила и Методија, тога дана школе нису радиле, а Петар Кочић је одржао предавање о словенским апостолима и њиховим заслугама за Словене уопште. После предавања приређена је игранка.

²¹⁴³Зоран Николић, наведено дело, 536.

²¹⁴⁴Цариградски гласник, 4. фебруар 1905.

²¹⁴⁵Цариградски гласник, 11. фебруар 1905.

²¹⁴⁶Цариградски гласник, 18. фебруар 1905.

Петар Кочић, тада већ афирмисани књижевник, слао је из Скопља дописе за *Политику*. Тражио је од уредника *Политике* да му лист шаљу преко руског конзула, али га није добијао.²¹⁴⁷

Директор школе Стева Димитријевић је, уз помоћ васпитача Петра Стаменковића и ученика гимназије, у школском дворишту подигао леп парк.

На други дан Ускрса ученици су извели представе *Кир Јању* и *Злу жену*. Први и трећи дан Ускрса у гимназији протекао је у весељу, посебно трећи дан када су гостовали српски тамбураши. На Ђурђевдан су ученици са наставницима направили излет до села Киселе воде. Излетом у село Бардовце ђаци су добили конкретну слику о феудалном стању и разгледали замак. Обишли су и манастир Светог Ђорђа код села Кучкова и често са наставницима ишли у шетњу до Тафталица и Маркове крушке.²¹⁴⁸

Гимназија је за школску зграду плаћала велики порез ког није могла да се ослободи јер је била уписана као приватно власништво а не школска зграда. Докле год се зграда не прогласи за школу, није било могуће смањити порез. Хилми-паша је обећао да ће учинити све да се процени јефтиније и плати мањи порез.²¹⁴⁹

Професорски савет поверио је наставнику Ристи Огњановићу да прикупља песме и направи зборник песама прикладних за Србе у Османском царству. Зборник су прегледали наставници Сава Јакић и Петар Кочић, те је одштампан следеће године под именом *Велика школска песмарица* (Београд 1906).

Ученици шестог разреда гимназије, њих 11, обратили су се Професорском савету да им омогући да буду од веће користи српском народу у смислу физичке одбране Срба у Османском царству. Предлагали су да пређу у Србију да науче руковати оружјем и да се прикључе некој четничкој јединици. О овоме је Димитријевић обавестио конзула Ристића, констатујући да то није промишљено јер тако велики број ученика не би могао непримећено да пређе границу. Притом, у школи је била таква атмосфера да би сви старији ученици кренули са својим друговима. Димитријевић је био поносан на своје ученике због храбрости и таквог духа, али је ипак био против такве идеје.²¹⁵⁰

Професорски савет је одлучио да нижи течајни испит у четвртом разреду буде обављен 15. јуна. Ученици су полагали писмени испит из српског језика, усмени из српског и математике, француског језика, турског језика и историје и географије. О овоме је Митрополија известила заступника генералног конзула, а он Министарство.²¹⁵¹ Предавања су у четвртом разреду завршена 7. јуна, а у осталим разредима 10. јуна. Течајни испит у четвртом разреду мушке гимназије почео је 10. јуна, а био завршен 29. јуна. Тог дана

²¹⁴⁷ АСАНУ, МР, 14243/795, Скопље 1905.

²¹⁴⁸ Миле Станић, *Грађа о српским школама...*, 65.

²¹⁴⁹ АСАНУ, МР, 14243/798, Скопље 1905.

²¹⁵⁰ АСАНУ, МР, 14243/740, Скопље, 14. март 1904, 18. март 1904.

²¹⁵¹ АС, МИД ППО, 1903, Н/15, Скопље, 27. мај 1903.

одржано је благодарeње у школској капели после кога је ученицима саопштен резултат испита и дате су им награде.

До краја школске године у школи је било укупно 123 ученика. Први разред гимназије завршило је 39 ученика, девет је полагало испит, а понављало је шест ученика; други разред завршило је 37, пет је полагало испит, а пет ученика понављало разред; трећи разред завршило је њих 30, испите полагало њих 15, а разред понављао један ученик; у четвртном разреду 16 ученика положило је течајни испит, а петоро је одбијено на три месеца или годину дана. Било је награђено 60 ученика.

Први разред учитељске школе завршило је 11 ученика, а један ученик је полагао испит из једног предмета. Други разред завршили су сви ученици и положили учитељски испит.

Стеван Димитријевић поднео је оставку на место директора. У оставци коју је послао конзулу Ристићу није навео праве разлоге. Из писма које је Ристић послао Министарству може се закључити да се прота Стеве и конзул нису добро слагали. Конзул је проти замерао што је, по његовом мишљењу, нерационално трошио новац, а сматрао је да се прота љути што га конзул не упућује у све радње конзулата. Степа је сматрао да конзул у сваком његовом поступку гледа зло. Сматрао је „да су за то одговорни доушници који конзулу причају лажи о проти“. Разлог његове оставке управо и лежи у лошем и непомирљивом односу српског конзула према њему. Помало цинично, прота Степа је пожелео да конзул за директора школе пронађе „спремније, поверљивије и економичније лице“. Место наставног директора привремено је вршио Илија Вучетић. Димитријевић му је предао школске рачуне и школску имовину 31. августа, и два дана касније отпутовао за Београд.²¹⁵²

Српска православна општина у Скопљу послала је Министарству иностраних послова писмо с молбом да Димитријевић остане у Скопљу. Били су запрепашћени и изненађени што је он поднео оставку. Сматрали су да у целој Србији нема бољег директора. Не само што је уредио школу, просветну установу на коју сви Срби с поносом гледају већ је радио на обнављању задужбина, зидали су се конаци поред њих, радио на организацији новчаних завода и организовање и уопште јачање српског елемента у овим крајевима. Писмо општине завршено је речима: „Ми доле потписати у интересу Српске заветне мисли најпонижније и најуљудније молимо министра иностраних дела да нам овог јединственог радника у овим крајевима остави на досадашњој дужности“. Ову молбу потписали су свештеници, трговци, виђенији скопски грађани.²¹⁵³ Петар Кочић је о њему говорио да је

²¹⁵² АСАНУ, МР, 14243/795, Београд, 2. август 1905; Скопље, 4. август 1905.

²¹⁵³ АС, МИД ППО, 1905, ред 1203, Београд, 7. септембар 1905.

патриотским и националним родом у очима тамошњег народа „постао као неки светац, као нека загонетна, митска личност“.²¹⁵⁴

Заступник скопског валије Кадија написао је писмо администратору митрополије Сави и констатовао да су наставници већином српски поданици, што је сасвим противно постојећој наредби власти. Тражио је од администратора да за наставнике постави турске поданике са траженим особинама и да списак са њиховим именима пошаље валији, заједно са њиховим дипломама.²¹⁵⁵

За први разред гимназије могли су да конкуришу само они ученици који су најмање са врло добрим успехом завршили четврти разред основне школе, да нису били млађи од 10 а старији од 13 година и да су потпуно здрави.... И нови и стари ученици морали су са собом донети: шест кошуља, две за спавање, четворо гаћа, шест пари чарапа, четири велика убруса и шест малих марама и очувану обућу која им може потрајати бар четири месеца.²¹⁵⁶

Управа је организовала забаву у корист својих сиромашних ученика 27. августа и скупила довољно прилога за најпрече потребе. Добијено је 8.225 гроша и 24 паре.²¹⁵⁷

Функцију директора школске 1905/06. привремено је вршио Илија Вучетић. Поводом оснивања Универзитета у Београду Илија Вучетић је у име професорског колегијума послао телеграм: „Из царствујушћег града Скопља са великим жељама поздрављамо ново светило српске просвете“. Том приликом је конзул Ристић послао звоно којим се звонило на Великој школи у Београду 1810. године, а пронађено је у Манастиру Светих арханђела у Скопској Црној Гори.²¹⁵⁸

У четири нижа разреда гимназије било је примљено 139 ученика. Учитељска школа имала је три разреда и укупно 38 ученика. У интернату је живео 101 ученик гимназије, 65 потпуних благодетанаца и 27 ученика, благодетанаца Учитељске школе.

Предавали су: Илија Вучетић, Петар Косовић, Александар Марић, Александар Прљинчевић, Боровоје Стевановић, Јован Жарковић, Мустафа Зихни, Петар Иванишевић, Петар Стаменковић, Риста Огњановић, Сава Јакић, Спира Хаџиристић и Тома Бурковић. Постављени су и нови наставници: Јован Мормановић,²¹⁵⁹ Коста Костић,²¹⁶⁰ Лазар Јанкуловић, бивши наставник гимназије у Пљевљима и Јован Алексић.²¹⁶¹

²¹⁵⁴Горан Максиомовић, *Свијет и прича Петра Кочића*, Бања Лука – Београд 2005, 124–125.

²¹⁵⁵АСАНУ, МР, 14243/781, Скопље, 31. јул 1905.

²¹⁵⁶*Цариградски гласник*, 19. август 1905.

²¹⁵⁷*Цариградски гласник*, 26. август 1905.

²¹⁵⁸*Споменица о отварању универзитета*, Београд 1906, 61, 85.

²¹⁵⁹Јован Мормановић, пореклом Чех, био је хоровађа друштва. Није био довољно спреман ни као хоровађа, а касније ни као наставник Српске гимназије. Служио је у српској војној музици. Касније је пришао егзархистима и постао учитељ Иван Морманов.

²¹⁶⁰Коста М. Костић, професор, директор гимназије (Крушево, Македонија, 26. X 1880 – Дубровник, 7. VII 1927). Основну школу завршио је у родном крају, а у Београду гимназију (1901) и Историјско-филолошки одсек Велике школе (1905). Био је наставник Српске учитељске школе и гимназије у Скопљу (1905–1908), пљеваљске гимназије (1908), Цетињске гимназије (1909–1913), гимназије у Беранама (1913–1916), Мушке учитељске школе у Даниловграду (1919–1924) и професор у Државној гимназији у Дубровнику (1924–1927). Предавао је

Предавања су почела 1. октобра, полагаан је пријемни испит. Српска гимназија је имала дозволу за рад за четири разреда мушке и женске гимназије. Вучетић се 1903. обратио Хилми-паши с молбом да се дозволи још четири разреда мушке и три разреда женске гимназије. Министарство је тражило списак уџбеника по којима се у школи радило а када су на списку видели *Историју Срба* Љ. Ковачевића и општу историју Ловчевића, били су незадовољни. Скопски меарифат тражио је 15. децембра 1905. године да се уместо ових уџбеника пошаљу други уџбеници за српску и општу историју на потврду и рекао да неће издати дозволу (русат наме) за отварање поменутих разреда док се уџбеници за поменуте предмете не потврде. Илија Вучетић молио је конзула Ристића да се преко српског посланства дозна који су уџбеници из националне и опште историје одобрени, те да се они пошаљу у Скопље. Новембра месеца школу је обишао меариф и приметио да у распореду има историје. Будући да уџбеник није био одобрен, питао је из ког се уџбеника предаје. Вучетић се досетио и рекао да то није класична историја већ историја српског језика, на његов развој од старине до данас. Меариф је у то поверовао.²¹⁶² Илија Вучетић је тражио и добио дозволу од турских власти за рад мушке осморазредне гимназије и женске седмогодишње (само усмену дозволу).²¹⁶³ Без дозволе власти 1905/06. у трећем разреду употребљавала се *Читанка* Стојана Новаковића.²¹⁶⁴

По речима конзула Јована М. Јовановића, васпитачи Коста Костић и Лазар Јанкуловић били су неподесни за васпитаче гимназије због својих веза са Аутономном

историју, географију и српски језик. Био је први директор новоотворене школе у Беранама. Радио је и за време рата, све до капитулације Црне Горе. Био је и директор Учитељске школе у Даниловграду и веома заслужан за подизање зграде за гимназију и учитељску школу. Бавио се националним радом и због тога после капитулације Црне Горе био интерниран у Мађарску и осуђен на смрт, али је помилован у последњем часу. Писао је радове из историје. За своје ученике на Цетињу написао је уџбеник *Лекције из историје српског народа* (1910). На Цетињу је обављао дужност в. д. управника позоришта (1909–1910), библиотекара и члана управе Цетињске читаонице (1910–1911). У Дубровнику је био члан Српског певачког друштва „Слога“. Одликован је Златном медаљом за ревност (1910) и Орденом Св. Саве IV степена (1923). Сахрањен је на православном гробљу Бониново (више о њему: Александра Новаков, *Костић, Коста*, СБР 5, Нови Сад 2011).

²¹⁶¹Јован Алексић, професор, народни посланик, сенатор (Куманово, 16. III 1883 – Београд, 6. X 1966). Основну школу завршио је у родном месту (неколико месеци бугарску а затим српску, 1891–1894), седам разреда гимназије у Цариграду (1894–1901), Велику школу у Београду (1902–1906). Био је учесник Српско-бугарског омладинског конгреса у Софији, који је донео резолуцију о стварању словенске конфедерације балканских народа. Био је наставник Гимназије у Скопљу (1906/07, 1911/12) и у Пљевљима (1909–1911). Још док је студирао прикључио се четничком покрету са којим је учествовао у борбама на Челопеку. Био је члан тајног националног комитета за Јужну Србију. Због тога је морао бити удаљен из гимназије 1907, а потом су га турске власти ухапсиле и извеле пред преки суд 1908, али је ослобођен. У Другом балканском рату учествовао је као добровољац у српској војсци. За време Првог светског рата био је професор у српским школама у Француској (1916–1917), а у Лондону је био помоћник просветног инспектора за тамошње српске ђаке. По завршетку рата постављен је за професора гимназије у Скопљу, крајем 1919. за директора гимназије у Ђевђелији, а 1920. за директора гимназије у Куманову. Пензионисан је 1927. Потом је кратко био директор Трговачко-индустријске банке. За народног посланика био је изабран 1925. за град Куманово испред Радикалне странке. Сенатор је постао 1935. као припадник ЈРЗ. Био је члан Одбора Црвеног крста и сарадник многих локалних листова. После Другог светског рата живео је у Београду (*Споменица месног одбора Друштва црвеног крста у Скопљу*, Скопље 1933, 6, 22, 53; *Сенат, Народна скупштина, Биографски лексикон*, Београд 1939, 9–10; *Политика*, 7. октобар 1966, 21; Владимир Стојанчевић, *Из личних успомена...*, 243–295).

²¹⁶²АСАНУ, МР, 14243/738, Скопље, 2. децембар 1905.

²¹⁶³Ст. Зафировић, *Споменица...*, 59–61.

²¹⁶⁴Стојан Новаковић, *Српска читанка за ниже гимназије и реалке Краљевине Србије*, књ. II, Београд 1895.

Маћедонијом. „Свакако не би требало дозволити им стално борављење са школском децом“, писао је Јован М. Јовановић вицеkonzулу Љуб. Михаиловићу.²¹⁶⁵

У Скопље је 28. новембра 1905. стигао нови митрополит Вићентије.²¹⁶⁶ На железничкој станици с радошћу су га дочекали ученици и ученице са наставницима и директорима свих српских школа.²¹⁶⁷ Када је изашао из вагона, хор ђачке мушке гимназије запевао је „Тебе Бога хвалим“. У име ученика митрополита је поздравио Јово Поповић, ученик Учитељске школе.²¹⁶⁸

Савиндан је свечано прослављен. У Цркви Светог Спаса служио је митрополит Вићентије. Прослава је настављена у згради гимназије где је освештана водица и резан колач. Те године домаћин је била Даница Шушкаловић, ћерка лекара Шушкаловића. Сем ученика и наставника школе било је присутно много света, сви знаменити Срби Скопљанци, валија Махмуд Шефкет-паша, конзули српски Михаило Ристић, руски Бељајев, грчки Сактурас и представник аустро-угарског конзулата, али и неки Бугари, егзархисти. Тома Бурковић одржао је прикладну беседу. Отпевана је химна султану. Ученици су отпевали песме по програму. Како ни те године није било наставника певања, хор је припремио наставник Александар Марић. После подне у школској згради весеље је започело представом *Покондирена тиква*, а настављено је општенонародним весељем са националним играма и песмама.²¹⁶⁹

Проблем наставника певања годинама није могао повољно да се реши, па је управа гимназије преко *Цариградског гласника* објавила да је тој школи потребан наставник за музику, хорско и обично црквено певање. Преко тог листа замољени су и други листови из Краљевине Србије да објаве такав конкурс.²¹⁷⁰

²¹⁶⁵ АСАНУ, МР, 14243/794, Београд 12. новембар 1905 (Српски локалпатриотизам означен је од стране конзулата као почетак буђења македонизма). Биљана Вучетић, *Богдан Раденковић*, рукопис магистарског рада, Београд 2006, 91–96).

²¹⁶⁶ Викентије Крцић (Василије), митрополит скопски (Ушће код Краљева, 11. II 1853 – код Урошевца, ? XI 1915). Основно образовање стекао је у ман. Студеници, а богословију завршио у Београду. Замонашио се у ман. Студеници 28. септембра 1873, а ђакон постао 28. децембра 1873. Потом је био дворски ђакон епископа Вићентија Красојевића. У чин презвитера рукоположен је 8. септембра 1875. Сабрат ман. Студенице био је 1875–1885. Чин игумана добио је 1887, а архимандрита 1894. Био је старешина ман. Свете Тројице (1885–1900), истовремено и старешина и игуман ман. Сртења у Овчару (1886–1900). У Хиландару га је послала српска влада 1900. са још тројицом калуђера како би покушала да реши проблеме које је манастир имао. У Хиландару је остао пет година и био саборни старац, члан управног сабора и епитроп. Васељенска патријаршија га је изабрала за митрополита скопског октобра 1905, а децембра исте године стигао је у Скопље. Обилазио је и помагао четнике, залагао се за ширење просвете и другу националну делатност. После бугарског напада на Србију (1915) повукао се у Призрен. Дошавши у призренску богословију, одлучио је да се врати у Скопље и буде са својим народом. На путу ка Скопљу заробили су га бугарски војници и спалили. (Шематизам Србије, 1888–1899; Јован Хаџи Васиљевић, *Скопље и његова околина*, Београд 1930, 493–494; *Споменица прославе тридесетогодишњице четничког покрета у Јужној Србији*, Скопље 1938, 30; *Историја српског народа*, VI/1, Београд 1983; Сава [Вуковић], епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд, Подгорица, Крагујевац 1996; Радмила Радић, *Хиландар...*, 1998, 45; Александра Новаков, *Крцић Викентије*, СБР 5, Нови Сад 2011).

²¹⁶⁷ *Цариградски гласник*, 23. децембар 1905.

²¹⁶⁸ *Цариградски гласник*, 3. јануар 1906.

²¹⁶⁹ *Цариградски гласник*, 27. јануар 1906.

²¹⁷⁰ *Цариградски гласник*, 20. јануар 1906.

Цела та школска година протекла је у неповољним околностима. Привремени директор Вучетић није имао довољно ауторитета, па у школи није било довољно реда и дисциплине. Јануара 1906. године избила је ђачка побуна због чега је школа на краће време била затворена а сви ученици били послати кући.²¹⁷¹ Управа је априла месеца преко *Цариградског гласника* објавила да школа почиње са радом и да се ученици врате у Скопље.²¹⁷² Школа је отворена 28. априла када је за заступника директора постављен Петар Косовић, професор. Испити су полагани у јулу. Учитељски испит положило је 16 ученика трећег разреда. Неки ученици провели су распуст у Манастиру Свети архангели. Сељаци из села Кучевишта били су против тога и покушали су да их отерају. Дошло је до туче у којој је један ученик био рањен у главу.²¹⁷³

Током лета заступник директора био је Петар Косовић. Професорски савет донео је решење: да се у први разред прими 40 ученика (24 јужно од Качаника, а из Скопске и Рашко-призренске епархије 16 ученика); да школска година почне 23. септембра (полагање испита), а да предавања почну 4. октобра.²¹⁷⁴

Због нереда у току претходне школске године, меродавни су схватили да је за директора потребно поставити лице са већим ауторитетом, па је зато упућен Лука Лазаревић,²¹⁷⁵ бивши министар и дугогодишњи директор школе у Србији. За наставника цртања постављен је Анастас Боцарић, бивши наставник Српске гимназије у Цариграду. Постављени су: дотадашњи професор гимназије „Дом науке“ Миливоје Добросављевић, др Милош Перовић,²¹⁷⁶ Периша Лакићевић,²¹⁷⁷ свештеник Атанасије Петровић, Сади Јусуф и Глигорије Џамбазовић.²¹⁷⁸ Јануара месеца из гимназије у Битољу прешао је Јордан Петровић.²¹⁷⁹

²¹⁷¹Горан Максимовић, *Свијет и прича Петра Кочића*, Бања Лука – Београд 2005, 207.

²¹⁷²*Цариградски гласник*, 14. април 1906.

²¹⁷³АСАНУ, МР, 14243/699.

²¹⁷⁴АС, МИД ППО, 1906, ред 1191, Скопље, 18. јул 1906.

²¹⁷⁵Био је директор гимназије од октобра 1906. до децембра 1907. Када је постављен за директора, било је коментара: „види се да из Београда сад пуцају великом батеријом на Стару Србију“. То је рекао Алекса Јовановић, који је тада био на усавршавању у Француској (АСАНУ, 3966, 20. новембар 1906).

²¹⁷⁶После завршеног школовања постављен је за суплента гимназије у Скопљу, где је провео више школских година (1906–1908, 1910–1912).

²¹⁷⁷Периша Лакићевић, учитељ турског језика, добио је одсуство ради полагања испита за ступање на Правни факултет у Солуну и успео је да упише факултет.

²¹⁷⁸Глигорије Џамбазовић рођен је у Прилепу 1879. Завршио је Српску гимназију у Цариграду и виши течајни испит 1902. године када је уписао и Велику школу у Београду. Био је суплент гимназије у Скопљу (1906), Битољу (1907–1911) и Пљевљима (1911–1913) и директор Државне реалне гимназије у Јагодини (1932). Његов брат Иван, хотелијер у Прилепу, убијен је 1907. (*Просветни шематизам Краљевине Југословије*, књ. 2, Загреб 1932, 648).

²¹⁷⁹Јордан Петровић (Прилеп, 19. XII 1881). Завршио је Српску гимназију у Цариграду са вишим течајним испитом 1902, а потом Велику школу у Београду (1902 – 1906). Био је суплент у Српској гимназији у Битољу (1906 – јануар 1907), суплент и професор гимназије у Скопљу (јануар 1907 – 1913), професор Нишке гимназије (1914). Био је члан Професорског савета Српске гимназије у Ници (1917) и директор Државне реалне гимназије у Тетову (1932). (*Шематизам Србије* 1914, 75; *Просветни шематизам Краљевине Југославије*, књ. 2, Загреб 1932; Радивоје М. Петковић, наведено дело, 201, 224).

Школа је те 1906/07. године имала четири разреда гимназије. На почетку године било је уписано 165 ученика: у првом 54, другом 39, трећем 45 и четвртм 27. У старији разред прешло је укупно 115 ученика, из првог 38, другог 22, трећег 31 и четвртог 24. Одличних је било 20, врло добрих 58 и добрих 37. Разреде је понављало 24 ученика, а разредне испите полагало њих 36. Нижи течајни испит полагало је 24 ученика, испит је положило 20 ученика, а четворо је понављало испит из једног предмета. Ученици гимназије били су старосне доби од 10 до 21 године. Сви ученици били су Срби, православне вере, осим једног ученика првог разреда који је био Јеврејин. У гимназији је био 91 интерни благодјејанац, шест екстерних благодјејанаца, школарину је плаћало седам ученика, а екстерних је било 36.

Три разреда учитељске школе уписало је 35 ученика, а један је напустио школу. Први разред је уписало 14, други 11, а трећи 10 ученика. У старије разреде прешло је 34 ученика, са одличним успехом седам, са врло добрим 19 и добрих 8. Испит зрелости полагало је и положило девет ученика. Ученици гимназије били су старосне доби од 16 до 24 године. Од ученика Учитељске школе био је 31 интерни благодјејанац, три екстерна благодјејанца и један ученик који је плаћао школовање.²¹⁸⁰

Предавали су: директор Лука Лазаревић хигијену (четири часа недељно); Миливоје Добросављевић математику, физику, хемијску технологију (17 часова); Петар Косовић историју, српски језик (18 часова); Сава Јакић јестаственицу (17 часова); Петар Стаменковић математику (17 часова); др Милош Перовић српски језик, педагогику (15 часова); Риста Огњановић француски језик (18 часова); Александар Марић педагогику (18 часова); Александар Прљинчевић географију (17 часова); Петар Иванишевић педагогику (15 часова), а био је и васпитач; Јован Алексић српски језик (12 часова), васпитач и пословођа; Коста Костић историју (12 часова), а био је и васпитач; Јордан Петровић физику, хемију, хемијску технологију, српски језик (17 часова); Тома Бурковић, науку хришћанску (17 часова); Јован Жарковић француски језик (12 часова), био је и економ; свештеник Атанасије Петровић науку хришћанску, црквено певање (девет часова); Анастас Боцарић цртање, лепо писање (18 часова); Јован Мормановић нотнo певање и свирање (19 часова); хонорарно Периша Лакићевић турски језик (13 часова); хонорарно Сади Јусуф турски језик (12 часова); Илија Вучетић био је без часова, водио је надзор над Девојачком и Женском учитељском школом. Нови наставник Глигорије Џамбазовић у школи је провео само једно полугође, фебруара месеца упућен је у Нижу гимназију у Битољ.²¹⁸¹ Наставник певања и музике Лука Мармановић тражио је да се набаве клавири и седам виолина да би настава била успешна.²¹⁸²

²¹⁸⁰ А., *Средње српске школе у Скопљу*, Просветни гласник, 1907, бр. 8, 571–577.

²¹⁸¹ АС, МИД ППО, 1907, ред 250, Скопље, 29. јануар 1907.

²¹⁸² АС, МИД ППО, 1906, ред 1438, Скопље, 25. септембар 1906.

Сви ученици Учитељске школе прешли су у старије разреде. Од 165 ученика гимназију је завршило 115 ученика (69,69%). Наставника је било 21, од којих три хонорарна. Полагао се писмени испит из српског језика и педагогике, усмени из српског, турског и француског језика, математике и историје са географијом. У интернату је живело 57 ученика који су плаћали по десет турских лира за издржавање. Ученици из Србије и Црне Горе плаћали су по 15 наполеона.

Александар Марић је почетком године истакао да је недостатак Учитељске школе у Скопљу то што у близини нема основне школе у којој би ученици завршних разреда вршили своју праксу.²¹⁸³

Како ученици скопске гимназије и Учитељске школе нису ишли на екскурзију (осим једном у околину Скопља), биле су планиране две екскурзије за крај школске године, једна за ученике који завршавају Учитељску школу, а друга за ученице. Било је у плану да посете Дубровник и присуствују конгресу југословенских матураната, као и обилазак Србије. Како је конгрес отказан, ученици су са професором Косовићем обилазили Краљевину Србију (25 дана).²¹⁸⁴

Колеге Луке Лазаревића сматрале су да је он био створен за старешину. Сваке суботе одржавао је у школи наставничке конференције. Сви наставници су разматрали педагошка и методичка питања у вези са предметима. Наставник Иванишевић је констатовао: „ретко је било наћи једнодушнијег и компактнијег колегијума као што је тада био у Скопљу. Сви су наставници били са факултетском спремом и положеним дипломским или професорским испитом и сваки је предмет био заступљен стручним наставником. У таквој школи било је милина радити, јер смо сви били као чланови једне породице. Може се рећи да је тада школа била у правом смислу школа, која је код ђака будила не само национална осећања, но била прави културно-просветни расадник, из које су ученици излазили са темељним знањем, са пуном свешћу свога деликатног положаја.“²¹⁸⁵ Професорски савет је врло детаљно израдио нов наставни план, који је одобрен за школску 1907/08. годину.²¹⁸⁶

Бугараши су стално претили да ће запалити школу. Директор Лазаревић је саопштио наставницима да је од српског конзулата добио поверљиво писмо с напоменом да добро пази на школску зграду јер имају извештај из поузданог извора да ће Бугари запалити школу. Због тога је одређено дежурство – два васпитача са једним гавазом дежурали су до пола ноћи, а друга два са другим гавазом други део ноћи. Док је Лазаревић био директор, дежурство се није прекидало.²¹⁸⁷

²¹⁸³ АС, МИД ППО, 1907, ред 1020, Скопље, 20. мај 1906.

²¹⁸⁴ АС, МИД ППО, 1907, ред 607, Скопље, 21. март 1907.

²¹⁸⁵ Петар Иванишевић, наведено дело, 75–76.

²¹⁸⁶ Ст. Зафировић, *Споменица...*, 61.

²¹⁸⁷ Петар Иванишевић, наведено дело, 82.

Пред крај школске године директор Лазаревић је поднео оставку. Наиме, писар организације Српске одбране Леонида Јергић написао је у часопису *Српска застава* текст, односно клевету уперену против директора школе. Лазаревић је био посебно љут што је тај чланак написан у конзулату одакле је очекивао подршку. Пре овог клеветања о њему је у негативном контексту било писано и у *Малом журналу* и *Македонији*. Подсетио је да се није мешао нити сметао Конзулату и конзулу, као ни Митрополији ни митрополиту, али није дозволио мешање у ствари које су се тичале школе.²¹⁸⁸ Конзул Михаиловић је министру иностраних послова послао оставку. Међутим, министар Пашић тада је није прихватио, а Леониду је казнио одбијањем једномесечне плате.²¹⁸⁹

Лука Лазаревић није се могао дуго одржати јер није био у сагласности са српским конзулатом и лекаром Шушкаловићем који је био веома утицајан.²¹⁹⁰ Лазаревић је дошао у сукоб са Шушкаловићем јер му као школском лекару није дозвољавао да се меша у школске ствари, као што је раније чинио. Лазаревић је био жртва обичних интрига и зато је морао да оде из Скопља.

Иванишевић подсећа да српски просветни рад није био потпуно у хармонији са радом српског конзулата и конзула Балугџића. Нису се слагали по питању просветних питања нити око вођења четничке акције. Незадовољство је било велико и у Митрополији. Митрополит Вићентије, који је, по речима наставника Иванишевића, био честит и патриота, често се жалио на конзулат.²¹⁹¹

Наставник Боцарић се из здравствених разлога више није вратио на дужност у Скопље. За наставника је постављен Стојан Зафировић, који је те године завршио Велику школу. Нови наставници школске 1907/8. били су: Владислав Нешковић,²¹⁹² Ђорђе Константиновић, Јован Шантрић, Стојан Атанасковић,²¹⁹³ а током године из призренске богословије премештен је Милан Чемерицић.

²¹⁸⁸АС, МИД ППО, 1907, ред 819, Скопље, 18. мај 1907; Београд, 4. јун 1907.

²¹⁸⁹Лука Лазаревића био је у конфликту са чланом Скопског одбора Леонидом Јергићем због клеветања у београдској штампи. Иначе је био на челу групе око митрополита која је била против конзулата. Да би спречило сукоб већих размера између митрополијске групе и Конзулата, Министарство иностраних послова преместило је многе српске „делатнике“.

²¹⁹⁰Лука Лазаревић је био министар просвете за време краља Александра. Након његовог убиства био је члан одбора антизавереника који су тражили да се завереници изведу на суд због убиства. Као такав, није био омиљен новом режиму.

²¹⁹¹Петар Иванишевић, наведено дело, 75–78.

²¹⁹²Владислав Нешковић, професор (Дренова код Пријепоља, 8. децембар 1881 – Београд, 1943). Основну школу завршио је у Пријепољу, Српску гимназију у Цариграду, а групу за историју и географију на Филозофском факултету у Београду (1903–1907). Био је учитељ у Велесу (1902–1903), суплент гимназије у Скопљу (1907/08) и Битољу (1908–1910), наставник Цетињске гимназије (1910–1913), професор у Пљевљима (1913), заступник директора у Пљевљима (1919). Био је професор и директор у Пећи (1921) и Прилепу (1924), професор гимназије у Ужицу и директор гимназије у Пљевљима (1928–1932). Професорски испит положио је 1910. године. Учествовао је у Првом светском рату. Одликован је Орденом Светог Саве V реда (*Споменица четрдесетогодишњице...*, 148).

²¹⁹³Стојан Атанасковић, свештеник, хонорарни вероучитељ (1907–1909). После рата био је свештеник у Скопљу.

У Скопљу је и после одбијања оставке директора школе, кога су подржали наставници, расла нетрпељивост међу Србима у трима српским институцијама: Конзулату, Митрополији и Гимназији. Владале су не само несугласице већ и међусобно неповерење. Било је мишљења да су виновници ових проблема архимандрит Лукијан, професор Миливоје Добросављевић и суплент Јован Алексић. Сматрали су да је одговоран и митрополит Вићентије. Због тога је српска влада из сва три надлештва удаљила личности које су биле реметилачки фактор. Из конзулата су били удаљени конзул Љуба Михаиловић и Бошко Љубичић, из гимназије Јован Алексић, Миливоје Добросављевић, Петар Косовић и директор Лазаревић, а из Митрополије архимандрит Лукијан. Цео овај сукоб добио је нежељене размере и постао права афера, што се све веома негативно одразило на национално-пропагандни рад Скопског конзулата и свих српских актера.

За вршиоца дужности директора постављен је Драгомир Обрадовић, директор солунске гимназије, који је на том положају остао до почетка марта 1908. године.²¹⁹⁴ О њему Иванишевић каже: „Дошао је Обрадовић из Солуна. Његов долазак није био најпријатнији за професоре и дочекан је врло нељубазно јер је био у коректним односом са конзулатом и Шушкаловићем. Васпитаче и гавазе је разрешио од дужности дежурства.“ Зафировић је констатовао да је Обрадовић постављен уместо Лазаревића јер је слушао директиве из конзулата. Никола Пашић је захтевао да се Обрадовић врати у Солун али је конзул Балугџић био против тога јер су били заоштрени односи између конзулата и наставничког кадра, а Обрадовић је као „нова“ и неутрална личност могао да помогне. Балугџић је констатовао: „такви односи су несумњиво сметали успеху нашег националног рада и обарали наш углед овде“.²¹⁹⁵

Обрадовић је констатовао да је потребно да се просветни радници јаве на дужност како због почетка школске године, али и ради помоћи око прелаза српских чета и четника, као и ради преноса оружја.²¹⁹⁶ Та школска година протекла је у веома тешким околностима.

Предавали су краће време или целу школску годину: Лука Лазаревић, Драгомир Обрадовић, Алекса Прљинчевић, Владислав Нешковић, Миливоје Добросављевић, Ђорђе Константиновић, Јован Алексић, Јован Жарковић, Коста Костић, Јован Мормановић, Јован Шантрић, Јордан Петровић, Милош Перовић, Милан Чемерићић, Петар Иванишевић, Риста Огњановић, Спира Хаџиристић, Стојан Зафировић и Тома Бурковић.

У ноћи 31. новембра подметнут је пожар у којем је запаљена нова школска зграда. Горњи спрат потпуно је био уништен, а у приземљу су остали само зидови. Материјална штета била је огромна. Истрага није детаљно спроведена, али по тадашњем општем уверењу пожар је био дело бугарске пропаганде. Ученике, који су били у самој згради, спасавали су

²¹⁹⁴Ст. Зафировић, *Споменица...*, 61.

²¹⁹⁵АС, МИД ППО, 1907, ред 1702, Београд, 4. децембар 1907; Скопље, 5. децембар 1907.

²¹⁹⁶АС, МИД ППО, 1907, ред 1434, Скопље, 16. новембар 1907.

грађани Скопља, али и старији ученици и професори, као и страни конзули који су одмах дошли у двориште гимназије. Стигао је и митрополит Вићентије Крцић. Један ученик скочио је кроз прозор да би се спасио. Један турски батаљон стигао је да гаси пожар, али без ватрогасних кола и шмркова јер их у то време у Скопљу није ни било. Сви ученици били су спасени, али су остали без одела, књига, средстава за личну хигијену. Били су размештени по кућама имућнијих грађана. Изгорело је све што је у згради постојало, и инвентар и намештај. Страдао је и школски пас. Управа је депешама преко црквено-школских општина обавестила све родитеље да су деца спасена и безбедна. Ученик Коста Божиновић констатовао је у својим успоменама да је професор Петар Иванишевић заслужан што су ученици били спасени јер је први видео пожар и узбунио заступника директора Обрадовића и све ученике.

Наставник Иванишевић је овако описао тај тренутак: „Напољу хладно. Док трајаше пожар грејали смо се на згаришту своје сопствене куће. Ђаци остали у гаћама и у кошуљама, без одела, обуће и покривача, сада и без сопственог крова над главом.“

Зграда је била осигурана. Наставници су те ноћи морали у полицији да дају изјаву о догађају. Како нису имали директног доказа да су Бугари запалили зграду, морали су да кажу да је то био несрећни случај. Професори су сматрали да је зграда намерно запаљена и да се пожар није појавио на једном месту, него свуда равномерно. Претпостављали су да се неко прикрао и уз помоћ посутог гаса на више места по тавану упалио зграду.²¹⁹⁷

Милутин Таминцић, ученик трећег разреда, певао је песмицу:

„Новембарске једне ноћи
Српски ђаци сви спаваху
Злу се они не надаху.
Ал Бугарин ђаво клети
на пансион ноћу слети
Гасом посу, ватру даде
Пансионат горет стаде.“²¹⁹⁸

Из Београда је стигао апел да се деца не распуштају кућама, већ да се рад настави у згради Дечанског метоха. Ученици су били смештени у зграду Више женске школе, трпезарију су користили заједно са девојкама, а у старој згради Дечанског метоха опет су се налазиле учионице. Ученици су размештени и по приватним кућама, гостионици, Митрополији. Рад у новим околностима настављен је четири дана после пожара. Предавања су била одржавана у дворишту изгореле зграде јер су временске прилике то дозвољавале. Врло брзо је из Србије послат материјал од кога је за кратко време сашивена нова ђачка униформа и направљена обућа. Ученици су свакодневно прелазили Вардар по неколико пута

²¹⁹⁷Петар Иванишевић, наведено дело, 85–86.

²¹⁹⁸Владимир Илић, *Необјављени рукопис Крсте Божиновића, Преживело се....*, Вардарски зборник, 4, 105–110.

јер је пансион био на једној а учионице на другој обали реке. Антагонизам између српских и бугарских ученика повећао се након овог немилостивог догађаја. Те године више пута је долазило до туче између српских и бугарских ученика. Увек су турске власти долазиле и тешком муком раздвајале ученике.²¹⁹⁹ И бугарски ученици су свакодневно, четири пута, прелазили с једне обале Вардара на другу, а њихов пансион био је близу српском.

Изабран је одбор који је издао проглас за прикупљање прилога за зидање нове зграде. Имена приложника објављивана су у *Цариградском гласнику*.²²⁰⁰ Захваљујући прилозима који су слали добротвори са целокупног српског културног простора приземље зграде брзо се реновирало. Први одзив био је из Цариграда. У Галати у гостионици Ристе Јовановића окупио се већи број Срба на Дан Светог Саве. На позив Вида Васковића да помогну гимназији у Скопљу, прикупљено је 570 гроша (6 наполеона или 120 динара).²²⁰¹ Пљевљани су хтели да врате дуг, па су за скопску гимназију прикупили око 2.000 динара у злату (100 наполеона). То је била велика сума за сиромашно пљеваљско грађанство.²²⁰² Омер-бег Бајровић из Пљеваља, Србин мухамеданске вере, послао је за изградњу скопске гимназије 100 наполеона и 12 дуката. Молио је да се прилог од 100 наполеона не износи у јавности.²²⁰³ Прво београдско певачко друштво одржало је хуманитарни концерт у Београду у згради Универзитета и сав сакупљени новац поклонило за зидање нове гимназије.²²⁰⁴

Свети Сава је те године прослављен у отежаним околностима, у једној малој соби у интернату, где су били смештени ученици. Домаћин славе био је драгоман руског конзула Александар Буквић. Соба је била украшена ћилимима и зеленилом, гости су са свих страна долазили, упркос недостатку простора. Слављу су присуствовали: српски, руски, грчки, аустро-угарски и француски конзул, као и косовски валија Махмуд Шевкет. Упркос тескоби простора, програм је изведен по плану.²²⁰⁵

Заступник директора Обрадовић је у кратком говору изнео значај Светог Саве у просвећивању Српског народа. Поједине планиране декламације биле су забрањене: „Остајет овде“, „Пећина на руднику“, „Малена сам“. То је било необично будући да су се све те песме налазиле у збирци Ристе Огњановића, која је била дозвољена у Османском царству.²²⁰⁶

Управа Гимназије се досетила да би за подизање духа, пре свега ученика, али и Срба у Скопљу уопште, било веома корисно да се организује забава од које би се сав приход

²¹⁹⁹ Исто, 99–110. (Крста Божиновић био је ученик Гимназије када је школа била запаљена. У својим успомена врло сликовито описује ту ноћ).

²²⁰⁰ *Цариградски гласник*, 4. јануар 1908.

²²⁰¹ *Цариградски гласник*, 18. јануар 1908.

²²⁰² *Цариградски гласник*, 1. фебруар 1908.

²²⁰³ Стојан Зафировић, *Мушка гимназија...*, 119–120. Омер Барјамовић се дружио са Србима, посебно професорима гимназије. Образован у Цариграду, говорио је француски језик. У току Првог светског рата убили су га Аустријанци због његовог осећања да припада српском роду. Одликован је Орденом Светог Саве III степена.

²²⁰⁴ Даница Петровић, наведено дело, 74.

²²⁰⁵ *Цариградски гласник*, 25. јануар 1908.

²²⁰⁶ АС, МИД ППО, 1908, 208, Скопље, 15. јануар 1908.

утрошио на нову зграду гимназије. Позвали су Београдско певачко друштво и универзитетско свирачко друштво „Младост“. Друштва су се радо одазвала, сматрајући да је то њихова патриотска дужност. Дочек Београђана на станици био је срдачан, уз много света. Концерт и игранка одржани су 22. фебруара 1908. године у 8 часова у згради општинског позоришта. На програму су била Мокрањчева дела. Публике је било много, многи нису ни успели да уђу у салу. Одушевљење публике било је велико. Гостима је приређен ручак пре поласка за Београд.²²⁰⁷ Сакупљена је извесна свота новца, а што је још важније – враћен је пољуљани морал скопским Србима и појачана вера у Краљевину Србију и њену моћ. Срби су били поносни што припадају српском роду.

Цариградски гласник је имао више него значајну улогу у прикупљању новца за изградњу нове зграде. Новац је слат из Цариграда, Скадра, Старог Врбаса, Гроцке, Бадњевца, Прњавора (Босна), из Кичева, Ђевђелије, Дорјана, Приједора, Солуна... Шумадијско коло из Шумадије скупило је и послало 1.000 динара за изградњу школе; из Ужица је послато 300 динара, Мушка учитељска школа у Јагодини послала је 100 динара. Коло српских сестара скупило је 1.000 динара прилога за скопску гимназију а Народна банка из Београда 1.000 динара.

Митрополит Вићентије био је председник Одбора за изградњу нове школске зграде, чије је зидање одобрио Хилми-паша. Грађевинским радовима руководили су Михаило Танић, адвокат, и Петар Ј. Поповић, архитекта Министарства иностраних послова.

Гимназија је приредила Ђурђевдански уранак. Ђаци мушке и женске гимназије и учитељске школе са својим наставницима направили су излет до Киселе воде и у манастир Крушку. Присутан је био и српски конзул Балугџић. Свирао је и певао ђачки оркестар и игранка је трајала до мрака.

Школска година је завршена раније – 12. маја 1908. завршена је настава а испити су држани до 18. маја.²²⁰⁸ Учитељски испит полагали су из науке хришћанске, српског, турског и француског језика, историје, педагогике и математике. Од 146 уписаних ученика годину је завршио 121 ученик, а у Учитељској школи сви уписани ученици, њих 38. Ученика. У интернату је било 122 ученика гимназије и 37 ученика учитељске школе.²²⁰⁹ Владање ученика било је одлично у тим тешким данима. Суплент Зафировић је констатовао: „увек је тако кад једна велика идеја загрева душу омладине. А та идеја је овде била Српство“.²²¹⁰

Милош Перовић и супруга јула месеца, из Скопља су премештени за Солун. Недељко Кошанин, доцент за ботанику на Универзитету у Београду, дошао је ради својих студија и пропутовао по околини са Јорданом Петровићем, наставником гимназије.²²¹¹

²²⁰⁷ *Цариградски гласник*, 22. фебруар 1908.

²²⁰⁸ *Цариградски гласник*, 9. мај 1908; Даница Петровић, наведено дело, 73.

²²⁰⁹ Ст. Зафировић, *Споменица...*, 61–64.

²²¹⁰ Стојан Зафировић, *Моје службовање у српским школама...*

²²¹¹ *Цариградски гласник*, 18. јул 1908.

Косовски валија Махмуд Шевкет-паша наредио је да сви наставници поданици Османског царства носе фес уместо шешира. Наставници су морали то да поштују, али је на интервенцију руског конзула валија ипак одобрио да сви наставници могу носити шешире.

Почетком школске 1908/09. године Илија Вучетић је констатовао да у Царству постоје две учитељске школе, у Призрену богословија и у Скопљу учитељска школа, и да проблем представља велики број кандидата који заврше ове школе јер је немогуће за све њих пронаћи учитељски посао. Он је предлагао, како би се избегло гомилање завршених учитеља, да се укине једна од те две школе, тј. Учитељска школа у Скопљу. Такође је предлагао да се у Скопљу отвори потпуна гимназија а да се гимназија у Солуну укине и да се место ње отвори трговачка школа. Резимирао је: „настало је време културне борбе за коју треба добро спремити кадар“.²²¹²

У први разред уписано је 30 ученика. Сви ученици коју су желели да се школују морали су да до 14. септембра 1908. године поднесу молбе за пријем. Ученици су били дужни да са собом понесу: шест кошуља, марамца и чарапа, четири пара доњег веша и пешкира, четку за одећу и обућу, један сандук и одело које се може носити три месеца. Ко не буде имао све ове ствари, неће се пустити у интернат, упозоравала је управа.²²¹³

На темељу изгореле зграде сазиано је приземље у којем су ученици почели рад 18. новембра. Заступник директора био је новопостављени наставник Никола Ђ. Николић.²²¹⁴ После завршеног школовања у Скопље се вратио и Алекса Станишић. За нове наставнике постављени су: Радован Дељевић,²²¹⁵ Димитрије Теодосић,²²¹⁶ Глигорије Елезовић, Љубиша Валић,²²¹⁷ Мемед Неџиб, Цветко Нешић²²¹⁸ и Антоније Делимировић.²²¹⁹ Наставници Ламбро Тозијевић и Стојан Зафировић постављени су за наставнике гимназије у Пљевљима. Предавали су: свештеник Стојан Атанацковић науку хришћанску, Глигорије Елезовић српски језик, историју књижевности и француски језик; Милана Чемерићић српски и француски језик; Јован Жарковић био је економ и предавао је француски језик; Јован Шантрић француски и турски језик; Петар Стаменковић математику; Лазар Јанкуловић математику и геометрију; заступник директора професор Никола Ђ. Николић предавао је српски, математику и земљопис; наставник Јордан Петровић јествастеницу; наставник

²²¹²АС, МИД ППО, 1908, Солун, ред 1434, Скопље, 11. септембар 1908.

²²¹³Цариградски гласник, 18. јул 1908.

²²¹⁴Никола Ђ. Николић, професор, директор, преводилац (Панчево, 12. октобар 1875 – Београд, 15. октобар 1926). Професор Српске гимназије у Скопљу био је од 1908. до 1913. а заступник директора током школске 1908/09.

²²¹⁵Радован Дељевић, учитељ турског језика, касније је био адвокат у Струмици.

²²¹⁶Димитрије Теодосић из Галичника завршио је богословију у Призрену. Био је учитељ у Галичнику и Прешњеву. Предавао је у гимназији у Скопљу од 1908. до 1911. Био је адвокат у Скопљу.

²²¹⁷Љубиша Валић предавао је у гимназији од 28. фебруара 1908. до 18. октобра 1909. када је поднео оставку.

²²¹⁸Цветко Нешић, ђакон, хонорарни вероучитељ у гимназији (1908–1912). За време Првог светског рата бугарски војнику су га спалили, са митрополитом Вићентијем (1915).

²²¹⁹Антоније Делимировић био је суплент у Скопљу (1908–1911). Преминуо је у Београду 1937.

Богољуб Тодоровић²²²⁰ физику, хемију, географију; Стојан Зафировић психологију, логику, географију (до новембра 1908); наставник Димитрије Теодосић педагогику, географију, историју; Алекса Станишић методику са школским радом, а био је и васпитач; Антоније Делимировић био је васпитач и предавао је историју; Љубиша Валић цртање; Јован Мормановић нотно певање. Касније су постављени Мемед Неџиб, за наставника турског језика, и Ђакон Цветко Нешић, који је држао црквено певање.²²²¹

Прослава Савиндана одржана је у згради мушког пансиона. Учествовале су све српске школе, а присуствовали су митрополит, заступник валије, меариф, директор гимназије, конзули Србије, Русије, Француске и Грчке. Након водоосвештења и резања колача говор је одржао професор Алекса Станишић. Ђачки оркестар свирао је Хамидију. Уследиле су декламације и песме (Каћански, *Тужна Босна*, *Пред иконом Светог Саве*; Стеван Мокрањац, руковет *Из моје домовине*; Мешовити хор је певао Смешну српску игру од Јосифа Маринковића). Био је уприличен заједнички ручак и забава у хотелу „Слобода“. Игранка је трајала до после поноћи.²²²²

Школа је фебруара месеца приредила велику забаву у згради општинског позоришта. На њој је учествовала музика Краљеве гарде из Београда са својим капелником Стеваном Биничким и позоришном дружином Љ. Рајчевића. Изведена је представа *Честитам* од Косте Трифковића. На крају је одржана игранка. Приход од забаве био је 100 лира.²²²³ Присуствовао је и Хамди-паша који је честитао Биничком на сјајном концерту.

Школа није радила ни за време одржавања Скупштине Отоманских Срба од 15. до 27. фебруара 1909. године јер је школску зграду уступила Скупштини. Након литургије у Цркви Светог Спаса 15. фебруара, митрополит, свештеници и посланици отишли су у зграду Српске гимназије где је након молитве почео рад Скупштине.²²²⁴

У Скопљу је развијен јавни национални и културни рад. Основан је лист *Вардар* и у њему средиште националне организације за рад у целој Старој Србији и Македонији. Све је то утицало и на рад у школи. Алекса Станишић изабран је за члана Скопског епархијског одбора.²²²⁵ Сви наставници су на неки начин учествовали у новим догађајима младотурске револуције.

Те године било је само два тромесечја. Наставни план био је нешто измењен. У првом разреду Учитељске школе предавала се психологија са логиком уместо педагогике, јестаственица уместо минералогике с геологијом. У другом разреду није се предавала

²²²⁰Богољуб Тодоровић, суплент у Скопљу (1908–1912). Касније је био професор у Београду.

²²²¹АС, МИД ППО, 1908, Скопље, ред 1611, 18. новембар 1908.

²²²²АС, МИД ППО, 1909, Скопље, ред 275, 20. јануар 1909.

²²²³*Вардар*, 2. фебруар 1909.

²²²⁴*Цариградски гласник*, 7. фебруар 1909.

²²²⁵АС, МИД ППО, 1909, ред 389, Скопље, 23. фебруар 1909.

пољопривреда. У трећем разреду предавала се методика са школским радом. Те године се у свим разредима предавало цртање.

Наставни план рада у Учитељској школи

Предмет	I разред	II разред	III разред
наука хришћанска	+	+	
српски	+	+	+
турски	+	+	+
француски језик	+	+	+
историја	+	+	+
географија	+	+	
педагогика	+	+	+
ботаника		+	
минер. са геологијом	+		
физика	+		
трговач. рачуница		+	
нотно певање и свирање	+	+	
црквено певање	+	+	+
пољопривреда		+	
зоологија			+
хигијена			+
практична геометрија			+
свирање			+

Школска година је завршена 29. јуна. У гимназији је био 121 ученик: у првом 23, у другом 31, у трећем 37, у четвртном 50, у петом 26 ученика. На крају школске године било је 114 ученика, у првом 20, у другом 30, у трећем 34, у четвртном 47, у петом 23 ученика.

У Учитељској школи било је укупно 63 ученика, у првом 10, у другом 26, у трећем 14, у четвртном 13. На крају године било их је 42, у првом девет, у другом 25, у трећем и четвртном по 13.²²²⁶

Ове школске године радило се у новим околностима, након Младотурске револуције. У гимназији се слободније радило. Књиге и уџбеници су се слободно читали. Скопље је постало седиште српске националне политике у Царству, али и школско средиште.²²²⁷ За време Младотурске револуције, када је стање у Османском царству било готово анархично, професори Гимназије и Учитељске школе увели су многе уџбенике из Краљевине Србије 1908/09. За српску књижевност коришћене су читанке које је написао Милан Шевић, за сва четири разреда Гимназије.²²²⁸

²²²⁶АС, МИД ППО, 1901, ред 301, Скопље 1909.

²²²⁷Ст. Зафировић, *Споменица...*, 63–64.

²²²⁸Маја Николова, *Доситеј Обрадовић, српски просветитељ из XVIII века, прва докторска дисертација о Доситеју Обрадовићу*, рад Милана Шевића, Доситеј и српска школа, зборник радова, Београд 2011, 75–84.

Управа Гимназије и Учитељске школе преко *Цариградског гласника* је објавила да сви они који желе да се упишу морају писмено да се обрате школи до 2. септембра. Обавестили су да сви ученици, осим оних благодетељанаца који су крајње сиромашног стања, треба сами да плате уџбенике и материјал за писање. Ученици ће при доласку у школу бити подвргнути здравственом прегледу. Болесна деца се неће примати, саопштила је управа.²²²⁹

Одлуком Просветног одељења Министарства иностраних дела 13. октобра 1909. нижа гимназија у Скопљу била је претворена у вишу, а Учитељска школа постала је четвороразредна, као и у Србији. Турске просветне власти су одобриле отварање више гимназије у Скопљу, 22. маја 1910. Меарифат је о томе известио Митрополију и добијено је уверење да је скопска гимназија подигнута на степен идадије.²²³⁰

Донета је одлука октобра 1909. године да се из Солуна преместе у Скопље сви виши разреди гимназије „Дом науке“. Са ученицима солунске гимназије прешло је и културно друштво „Дојчин“ које је основано у Солуну новембра 1900. Самим тим Скопље је постало највише школско средиште. Школа је касније почела са радом, 22. новембра, јер је било потребно време да се изврши припрема за отварање виших разреда.

За директора школе те 1909/10. године био је постављен професор Никола Ракић.²²³¹ Пред њим је стајао озбиљан и нимало лак посао. Требало је да изврши организацију пуне осмо-разредне гимназије и четвороразредне Учитељске школе. Стигли су нови наставници: Никола Марковић,²²³² Божидар Валовић, дотадашњи професор гимназије „Дом науке“, Милан Боројевић, такође наставник „Дома науке“, Милија Трмчић (предавао је пољопривредне предмете али се у гимназији кратко задржао), Јован Ристић,²²³³ Петар Ж. Илић²²³⁴ и Рајко Караклајић,²²³⁵

²²²⁹ *Цариградски гласник*, 24. јул 1909.

²²³⁰ *Српска школа*, бр. 1, 1910, 11.

²²³¹ Никола М. Ракић, професор, директор гимназије, минералог (?), 1866 – Параћин, 19. IX 1945). Годину дана био је директор школе (1909/10).

²²³² Никола Марковић, правник, народни посланик (Битољ, Македонија, 10. IX 1887 – ?, после 1934). Правни факултет завршио је у Цариграду. Био је васпитач и хонорарни наставник турског језика Српске гимназије у Скопљу (1909–1911). Радио је као писар у хуџмату у Скопљу. Учествовао је у балканским ратовима и у Првом светском рату. Био је у дипломатској служби као вицеконзул I класе у Корчи од 1919. до средине децембра 1920. Адвокатски испит положио је у Београду 1924. и посветио се адвокатури. Бирао је за председника општине Битољ (1926), а за обласног посланика Битољске области 1927. За народног посланика за Битољски и Мориховски изборни срез изабран је 1931. Био је члан масонске ложе „Косово“ у Скопљу од 1921. (АЈ 334–МИП, Персонални одсек, 73–214, *Српске новине*, 23. I 1918, 1; 9. X 1918, 1; *Прво југословенско народно представништво, изабрано 8. новембра 1931. године*, Београд 1931, 161; Зоран Д. Ненезић, *Масони у Југославији (1764–1980), Преглед историје слободног зидарства*, Београд 1984).

²²³³ Јован Ристић из Куманова. Велику школу уписао је 1903. Професор Богословије у Призрену (1923). Предавао је психологију, логику, историју. Био је директор и професор Државне учитељске школе у Скопљу 1932. Преминуо је 4. јула 1949.

²²³⁴ Петар Ж. Илић, професор, композитор, мелограф (Пожаревац, 2. VII 1868 – Аранђеловац, 16. XI 1957). Завршио је наставнички одсек код Стевана Мокрањца. Певао је у Београдском певачком друштву и био хоровођа Радничког певачког друштва. Био је наставник музике у Гимназији у Смедереву. Наставник у Скопљу био је од октобра 1909. до 1932. године. Био је хоровођа друштва „Вардар“. Бележио је црквену и световну музику из Јужне Србије, српско црквено појање у Косовском вилаету. Водио је тамбурашке оркестре. Компонувао је музику за хорове, сценску музику и песме. Познат је по песмама *Магдо мори, Да тибеше теби мило, Петрано бела Вардарко*. Зоран Т. Јовановић, *Народно позориште „Краљ Александар у Скопљу I (1913–1941)*, Нови Сад 2005.

²²³⁵ Рајко Караклајић 1913. премештен је у Битољ.

који је до тада био наставник гимнастике у Нишу (где је од 1904. водио Нишко гимнастичко друштво „Душан Силни”). Милош Перовић се вратио из Солуна.

Светосавску прославу заједнички су организовале све српске школе, у дворани мушке гимназије која је била испуњена до последњег места. Ученици су певали и вежбали гимнастику за шта су били заслужни наставници Илић и Караклајић. На светосавској прослави говорио је професор Александар Марић („О унутарњем смислу светосавске прославе“). Између осталог рекао је: „Ми данас уско схваћамо просветну радњу Светог Саве кад га слаavimo само као патрона школе, јер његова просветна радња није исцрпена његовим заузимањем за ширење просвећености путем школе. Напротив, његова је радња била многострука, универзална и она је обухватала све правце народне радиности“. Био је присутан и митрополит.²²³⁶ Славље је било настављено у хотелу „Слобода“ у присуству страних конзула и Вали-паше.

Као наставник природних наука професор Валовић је маја месеца водио ученике гимназије по Скопској Црној Гори и указивао им на многе особености тога поднебља.²²³⁷

На Свете Константина и Јелену завршена је школска година, а свечаност тим поводом одржана је 3. јуна. Говорио је директор школе Никола М. Ракић. Његова беседа била је упућена ученицима – критиковао је оне који нису успели да заврше школску годину, а добрим ученицима рекао: „Носите кућама ваше награде и нашу радост, ми носимо у срцу Ваше драге слике и звуке наших умилих песама са пуном надом, да Вас кроз два месеца опет видимо у овом просветном храму и да вас нађемо, као данас што сте напредне и задовољне што вам се породица радује а отаџбина одликује и благосиља. Понесите мој и мојих другова, ваших наставника и наставница, српско поздравље својима, дому.“²²³⁸ Петар С. Павловић, управник музеја српске земље, био је изасланик српске владе за преглед гимназије и учитељске школе.²²³⁹

У седам разреда гимназије био је 191 ученик. Рад у школи трајао је до 28. маја. У јуну је завршило годину 113 ученика. У интернату је било 155 ученика, од којих је 56 плаћало своје издржавање. Виши течајни испит положило је 10 ученика. У учитељској школи било је 46 ученика, од којих је учитељски испит положило њих седам. Заступник директора током јула месеца био је Милош Перовић.²²⁴⁰

Враћајући се са Свете Горе априла месеца, краљ Петар Карађорђевић пролазио је кроз Скопље. Турске власти су му указале све почести. Турска војна музика свирала је српску химну (док су је увежбавали, позивали су наставника Илића да чује да ли добро звучи; он је констатовао да су добро увежбани, али им је препоручио да спорије свирају).

²²³⁶ *Српска школа*, 1910, бр. 1, 28–37, 46.

²²³⁷ *Вардар*, 6. мај 1910.

²²³⁸ *Српска школа*, 1910, бр. 5–6, 252–256.

²²³⁹ АС, МИД ППО, 1910, ред 570, Београд, 30. јун 1910.

²²⁴⁰ АС, МИД ППО, 1910, ред 413, Скопље, 18. август 1910.

Дочекали су га и грађани Скопља, трговци, занатлије. На станици су га поздравили ученици и наставници свих српских школа. Дочекали су га као султановог пријатеља, сасвим легално.²²⁴¹ Српски ученици су громогласно узвикнули „Живео краљ Петар!“ Краљ је примао депутације. Наставници су обишли краља који је био информисан о сваком од њих. Перовићу је рекао: „Инспирације за песништво овде имате доста“, на шта је Перовић одговорио: „Али за подизање нашег духа још више“, „То јесте за сада главно“, рекао је краљ Петар. Рајка је питао да ли омладину учи и борењу сабљом, а Петру Илићу рекао „храбрите песмом и даље“.²²⁴²

У Скопљу је фебруара 1910. почео да излази лист *Српска школа* за унапређење наставе и школског живота. Власник и одговорни уредник пред властима био је Д. Димитријевић, а сарађивали су: Григорије Божовић, Александар Марић, Стојан Зафировић, Јанићије Поповић, Никола М. Ракић, Петар Иванишевић, тј. директор, професори и наставници српских гимназија у Османском царству.

Школа је школске 1910/11. имала седам разреда гимназије и три разреда учитељске школе, али седми и трећи разред нису били и последњи јер је те године ступила на снагу одлука о осморазредној гимназији и четвороразредној учитељској школи. За директора је постављен Драгомир Обрадовић, дотадашњи директор гимназије „Дом науке“. Из Солуна су наставници Јован Велић, Милан Чемерићић, Стеван Симић, Ђорђе Пејановић²²⁴³ и економ Ташко Михаиловић²²⁴⁴ били упућени у Скопље. За новог наставника постављен је Петар Лешњаревић.²²⁴⁵

У гимназији је било 190 ученика (на почетку уписаних 218), а од тог броја било је 19 ученица. Од интерних ученика школовање је плаћало 85. По пореклу било је из Србије 22, из Црне Горе 10, из Босне и Херцеговине пет, из осталих српских земаља два ученика и један из друге државе. Од 199 интерних ученика, издржавање је плаћало њих 85.

У учитељској школи било је три разреда са 46 ученика. Ове године су први пут одржавани годишњи испити.

Школа је почела са радом као и у Србији, 14. септембра, када је одржана и прва седница наставничког савета. Предавања су почела 28. септембра, а први разред 14. октобра. Гимназија је била смештена у четири куће, од којих су само две биле у непосредној близини а друге две удаљеније. Учитељска школа била је смештена у неадекватној згради јер се у Скопљу није могла наћи довољно велика зграда.

²²⁴¹Ст. Зафировић, *Споменица...*, 64–65.

²²⁴²АСАНУ, Пера Ж. Илић, *На народној моби*, 10705.

²²⁴³Пејановић је у Скопљу остао годину дана. Предавао је математику и физику у гимназији и учитељској школи. Бавио се и новинарским радом као члан уредништва листа *Вардар*. Оштро је нападао младотурски режим. Убрзо је био ослобођен писања за *Вардар*.

²²⁴⁴Ташко Михаиловић завршио је у Београду учитељску школу. Говорио је грчки, турски и помало француски језик и био економ у гимназији (АС, МИД ППО, 1910, ред 413, Солун, 28. октобар 1910).

²²⁴⁵Петар Лешњаревић је у Скопљу провео годину дана.

Управа школе и конзулат имали су проблем са хонорарним наставником турског језика у Солуну, који је оптуживао управу да није добио хонорар од 1.000 динара. Српски конзулат је одбијао да му поново плати одговоривши да му је новац дат. У међувремену он је постао члан Младотурског комитета у Солуну и шеф Просветног одељења Солунског вилајета, те је свим наставницима рођеним у Србији био забрањен рад у скопској гимназији и учитељској школи, као политички неподобним лицима. Умешали су се скопски митрополит као мутевлија тих школа, али и Краљевина Србија која је штитила интересе својих поданика. У међувремену је смањен број предмета јер није било довољно наставника. Спор је трајао неколико месеци, а решен је тек када је шеф просвете добио тражени хонорар а наставници почели са радом.²²⁴⁶

Наука хришћанска и земљопис предавали су се до петог разреда гимназије. У учитељској школи пољопривреда се предавала у првом и другом разреду, психологија у другом, а педагогика у трећем разреду. Први пут се од те године предавала гимнастика.

На Дан Светог Стефана Дечанског 24. новембра прослављала се десетогодишњица ђачке дружине „Српско коло“. Освећен је темељ нове зграде српске гимназије у дворишту привремене зграде.²²⁴⁷ Свечаност је имала два дела. Пре подне после резања колача изведен је мали концертни део (руковет српских народних песама из тетовске и скопске области Пере Илића, наставника музике. После подне одржана је позоришна представа. Грађанство је у великом броју присуствовало свечаности.²²⁴⁸

Савиндан је прослављен свечано. После литургије у цркви настављена је прослава у гимназији. Ученици су приредили представу „Ђидо“, а биле су приказане и гимнастичке игре у организацији Ристе Карљиковића. Увече је приређена забава у хотелу „Слобода“.²²⁴⁹

Те године донете су важне одлуке: 29. септембра 1910. године одлучено је да се још те школске године ученицима бесплатно дају уџбеници, а да ће од следеће школске године ученици сами плаћати таксу за уџбенике, одмах при упису; 20. фебруара 1910. одлучено је да се сваке године ученицима учитељске школе дају писмене теме које ће се на дан славе ђачке дружине „Српско коло“ награђивати износом од 100 динара; 14. новембра донета је одлука да се обележи стогодишњица смрти Доситеја Обрадовића.

Срби, нарочито у Скопљу, спознали су да постоји јака духовна веза између њих и Доситејевог културног наслеђа. У Скопљу је одржана велика свечаност 26. марта 1911. године у великој дворани Српске гимназије. Прослави су присуствовали ученици, учитељи и професори основне школе, Гимназије, Учитељске школе и женске школе, као и сва српска

²²⁴⁶ Милена Максимовић, наведено дело, 54.

²²⁴⁷ Турске власти су стално ометале изградњу зграде, тако да је завршена тек после балканских ратова (1913).

²²⁴⁸ *Српска школа*, 1910, бр. 8, 381.

²²⁴⁹ *Вардар*, 16. јануар 1911.

културно-просветна друштва.²²⁵⁰ Хор ученика Гимназије и Учитељске школе отпевао је химну Доситеју „Славите га“, коју је за ту прилику певао др Милош Перовић. Он је и докторирао на педагошким погледима Доситеја Обрадовића. Одржао је и слово о Доситеју.²²⁵¹ То је било прво научно али и популарно предавање у Скопљу, и та традиција је настављена. Ученици, наставници и скопско грађанство, који су присуствовали тој свечаности сазнали су главне црте из Доситејеве биографије и били надахнути његовим идејама рационализма. Перовић је рекао: „И ми, Отомански Срби прожети као сав народ српски осећањем силне љубави и захвалности према великом сину нашега народа славимо и срећни помињемо име великога родољуба и учитеља свога, дичимо се њиме и крепимо се успоменом на њега и мудрим мислима његовим“. Подсетио је да је Доситеј био претеча новог доба рекавши: „Он је први од Срба потпуно јасно и свесно схватио да ће просвета бити ново оружје у мучној борби нашега народа да ће само она бити кадра да да нов полет народу који је разочаран силним неуспешним борбама био почео на многим странама да губи самопоуздање.“²²⁵² Управа школе послала је делегацију на прославу у Београд.²²⁵³

Те године донета су и Правила о српским средњим школама. По члану 21. одлучено је да пуна школарина за ученике нижих разреда гимназије и учитељске школе буде 10 турских лира, а за ученике виших разреда гимназије 15 турских лира. За ученике из Србије решавало се за сваки случај посебно.

Скопље је 10. јуна 1911. посетио султан Мехмед Решад V. Преко целе стране српског гласила *Вардар* било је исписано „Добро дошао султан“. Ученици су са наставницима учествовали у дочеку и испраћају, као и при свим манифестацијама које су приређиване. На дочеку, одмах после конзуларног кора, били су митрополит Вићентије и архимандрит Сава. После турских ученика били су распоређени ученици и ученице српских школа. Ученици су га прво поздравили са „Живео!“ на српском, па тек онда на турском, што није било по протоколу. Ученице су султану поклониле свој ручни рад, а он је женској школи подарио 10 турских лира. Ученице српских школа су са музиком и соколским заставама дошле пред двор у којем је султан боравио. Султан се појавио на балкону и остао слушајући српску музику 15 минута. Ђаци су продефиловали поред њега у парадном ходу,

²²⁵⁰ *Споменица Доситеја Обрадовића*, Београд 1911, 172.

²²⁵¹ *Политика*, 26. март 1911, 2.

²²⁵² Поводом стогодишњице Доситејеве смрти часопис *Вардар* који је излазио у Скопљу објавио је један број посвећен њему. У част јубилеја 25. број изашао је дан раније, у суботу, а не у недељу, како је било уобичајено. Тај број *Вардара* имао је и додаток посвећен Доситеју. Објављена је песма Милоша Перовића *Славите га! На стогодишњи дан смрти Доситеје* и биографски чланак *Доситеј Обрадовић*. Објављени су и радови: *Доситеј као социјални педагог*, *Доситеј о Албанији и Арнауцима*, *Неколико Доситејевих басана*, *Неколико Доситејевих мисли*, *Доситејев хумор и Живот Доситејев* (*Вардар*, 26. март 1911).

²²⁵³ Александра Новаков, *Утицај дела Доситеја Обрадовића на формирање српског националног идентитета у Скопљу почетком двадесетог века*, Доситеј Обрадовић у српској историји и култури, Зборник радова са међународног научног скупа, Београд 2013, 331–344.

што је на њега оставило утисак.²²⁵⁴ Ученици су учествовали и у паради приликом његовог одласка у Приштину. Истом приликом министар просвете Абдураман Шериф посетио је мушку и женску српску школу.²²⁵⁵

Иако касније него што је требало, увидела се прека потреба за знањем званичног турског језика. Њему се у српским школама почела поклањати већа пажња и, после српског језика, турски је био најзаступљенији. Често се само због незнања турског језика српски глас у јавним пословима и на највишим местима у држави није чуо. Раније су турски језик предавале хоџе и Срби који нису били нарочито образовани, а имали су и лоше уџбенике. Почетком 20. века у српским школама турски језик су почели да предају млади образовани Срби. Били су преко потребни један турско-српски речник и граматика турског језика, због чега је професор гимназије Глигорије Елезовић предложио да напише српско-турски речник. Констатовао је да су Срби до сада мало пажње полагали учењу турског језика, деци су језик предавале оџе и полуписмени учитељи и због тога они нису научили турски језик. Када је турском језику почела да се поклања пажња и када је по програму рада заступљен великим бројем часова, неопходан је био речник, сматрао је Елезовић. Са Јованом Шантрићем и Арсенијем Здравковићем написао је и објавио речник. Рукопис су прегледали Димитрије Дохчевић, Милош Перовић и Спира Х. Ристић.²²⁵⁶

Ученици Учитељске школе су на други дан Ускрса отишли на екскурзију у Куманово и околину. Било је присутно 62 ученика и пет наставника. Остали су три-четири дана, а одржали су и гимнастички час.²²⁵⁷

Маја месеца наставник Пера Илић одржао је предавања о пчеларству. За ту сврху управа је купила и две кошнице. Предавању су присуствовали и заинтересовани грађани који су њиме били задовољни. Један деда је рекао: „Много години работам со пчели, за један сат, господине, кај тебе сум научил повише но за тридесет минале године. Сега знајем и за трут да не носи мед, и за работицам и за мајка/матица/ и за ред што праи та мала буба. Ејвала ти господине!“ Прилику је искористио присутни наставник Перовић да направи паралелу са политичком конотацијом: „Пчеле су народ. Наш народ. Трутови су Турци и други који једу народну имовину, а та имовина је наша, српска. Мајка свију нас је Србија, а прамајка је овде у Старој Србији. Као што пчеле праве ред у својој кући и у својој држави, тако и ми треба да чинимо. Трутови нису потребни. Зато их бацајте напоље!“ Због оваквих отворених инсинуација на рачун турских власти Перовићу и Илићу је прећено да оду из Скопља. За Ђурђевдан је у скопској пивари одржан концерт „Вардара“ и „Душана Силног“ Један

²²⁵⁴Пре доласка српских ученика султан је позвао Арбанасе да их види како играју. Они су се појавили са гочевима и зурлама, а султан их је обдарио са по једном лиром на којој је писало Косово. (АС, МИД ППО, 1911, ред 373, 3. јун 1911; *Вардар*, 29. мај 1911).

²²⁵⁵АСАНУ, 10705.

²²⁵⁶АС, МИД ППО, 1911, ред 564, Скопље, 14. март 1911.

²²⁵⁷*Вардар*, 17. април 1911.

Турчин, одушевљен концертом, изјавио је полуозбиљно: „Ако овако иде, скоро ће те Косово вратити“.²²⁵⁸

Предавања су била завршена 27. маја, класификација дан касније. Добри ученици су добили награде. Нижи течајни испит био је одржан од 5. до 15. јуна. Ученици су полагали српски, турски, математику и географију. Те године није било вишег течајног испита јер су ученици седмог разреда гимназије уписали осми разред, који је био отворен следеће школске године. Зато је било омогућено ученицима који прошле године нису положили испит да то учине од 30. маја до 21. јуна.²²⁵⁹

У гимназији је до краја године остао 191 ученик. Годину је завршило 138 ученика. Класификација је била након благодарења у Цркви Светог Спаса, 28. маја.²²⁶⁰ У гимназији је било 17 ученика који су са одличним успехом завршили годину, 66 са врло добрим, 55 са добрим, испите је полагало 44 ученика, а разред је понављало њих девет. У Учитељској школи до краја године остало је 46 ученика, са врло добрим успехом разред је завршило 19 ученика, са добрим осам, а испите је полагало 19 ученика.²²⁶¹

У школи су те године предавали и примали плате и додатке следећи наставници (преко Српског конзулата): Александар Марић 4.800, Антоније Делимировић 1.500, Богољуб Тодоровић 1.500, Божидар Валовић 3.900, Глигорије Елезовић 3.000, Димитрије Дохчевић 2.400, Димитрије Теодосић 1.200, Драгомир Обрадовић 3.600, Ђорђе Пејановић, 3.000, Алекса Станишић 2.400, Милош Перовић 3.300, Илија Вучетић 3.600, Јован Алексић 1.500, Јован Жарковић 1.800, Јордан Петровић 2.400, Милан Боројевић 2.040, Муштак 1.440, Никола Ђ. Николић 4.800, Петар Илић 3.000, Петар Лешњаревић 3.000, Петар Стаменковић 2.400, Рајко Караклајић 1.500, Риста Карликовић 3.000, Стеван Симић, 3.000, Јован Ристић, 1.500, Јован Вељић 3.000, лекар Никола Настић 3.600 и економ Ташко Михајловић 1.080. За наставнике: Спиру Хаџиристића, Николу Марковића, Емилијана Пиперковића, Цветка Нешића и Спасоја Пешића²²⁶² није позната висина личног дохотка. За издржавање мушке гимназије те године било је утрошено 65.000 динара, а целокупни буџет Српског конзулата у Скопљу за просветно-поверљиве послове износио је 478.257,35 динара.²²⁶³

За издржавање мушке гимназије те године било је утрошено 65.000 динара, а целокупни буџет Српског конзулата у Скопљу за просветно-поверљиве послове износио је 478.257,35 динара.

Последње године рада 1911/12. у Османском царству гимназија је имала свих осам разреда и била једина потпуна српска гимназија у целој Старој Србији и Македонији.

²²⁵⁸ АСАНУ, Пера Ж. Илић, *На народној моби*, 10705.

²²⁵⁹ *Вардар*, 8. мај 1911.

²²⁶⁰ Ст. Зафировић, *Споменица...*, 66.

²²⁶¹ *Вардар*, 19. јул 1911.

²²⁶² Спасоје Пешић био је хонорарни наставник за пољопривреду. После рата живео је у Скопљу.

²²⁶³ АС, МИД ППО, 1911, ред 19, Београд, 31. јануар 1911.

Учитељска школа постала је четвороразредна. Управа је преко листа *Вардар* позвала ученике да се упишу у први и пети разред гимназије. Ученици су били дужни да до 3. септембра пошаљу молбу, сведочанство, крштеницу, а за ученике петог разреда била је потребна молба и сведочанство да су положили течајни испит. У интернат су се примали здрави ученици који су платили уписнину и који су са собом донели прописану одећу и обућу.²²⁶⁴

Школска година касније је почела с радом јер је у Скопљу преко лета харала колера. Меарифат је дозволио да школе могу почети рад 14. октобра, али је школски лекар предлагао да се то одложи за 7. новембар, због заједничког живота у интернату.²²⁶⁵

Директор Обрадовић је поднео меарифату молбу за дозволу за рад (русат наме) за Учитељску школу. Битољска гимназија је тражила једног наставника из скопске гимназије, па су послали професора Лешњаревића који је тражио премештај. Разрешени су дужности: Александар Марић, који је постао директор Српске гимназије у Пљевљима, и професор Ђорђе Пејановић, који је прешао у Сарајево и писао за лист *Српска ријеч*.²²⁶⁶ За наставника је постављен Јован Јосиф Покорни.²²⁶⁷

Турски језик предавали су Спира Хаџиристић и Никола Марковић. Један је радио у конзулату, а други у вилијету. Имали су 15 часова, што им је било много, па су тражили још једног наставника. Нови наставници за турски језик били су: Ђура Ђукић (завршио је Правни факултет у Солуну и био адвокат у Скопљу), Фадил Мехмед и Мехмед Назиф.²²⁶⁸

У осам разреда Гимназије било је уписано 220 ученика. У осмом разреду предавали су се предмети: српски, турски, француски и латински језик, историја, физика, математика, философија, пропедевтика и гимнастика.

У четири разреда Учитељске школе било је уписано 56 ученика. У првом разреду било је 14 предмета, у другом 16, у трећем 14 и у четвртном девет предмета.²²⁶⁹

Ученици по месту рођења

назив места	укупан број
Скопље	14
Скопска каза	5
Кумановска каза	13
Пршевска каза	9
Кратовска каза	7

²²⁶⁴*Вардар*, 10. јул 1911.

²²⁶⁵АС, МИД ППО, 1911, ред 1193, Скопље, 1. октобар 1911.

²²⁶⁶Милена Максимовић, наведено дело, 59.

²²⁶⁷Био је војни капелник.

²²⁶⁸АС, МИД ППО, 1911, ред 1114, Скопље, 10. октобар 1911.

²²⁶⁹Ст. Зафировић, *Споменица...*, 67–68.

Малешка каза	1
Штипска каза	1
Велешка каза	4
Гостиварска каза	5
Тетовска каза	18
Ѓаковачка каза	3
Призренска каза	16
Пећка каза	4
Гусињска каза	4
Беранска каза	23
Белопољска каза	2
Пријепољска каза	5
Сеничка каза	3
Пљеваљска каза	11
Нововарошка каза	8
Новопазарска каза	5
Приштивска каза	18
Вучитрнска каза	3
Ѓњиланска каза	5
Качаничка каза	2
свега из Косовског вилајета	190
Дебарски санџак	2
Кичевска каза	4
Прилепска каза	4
Охридска каза	4
свега из Битољског вилајета	14
свега из Солунског вилајета	12
свега из Скадарског вилајета	4
свега из Османског царства	220

Драгомир Обрадовић је 25. новембра премештен за директора Нишке гимназије. Његовим одласком изгубиле су не само Гимназија и Учитељска школа већ цео просветни рад. За заступника директора постављен је Алекса Станишић (28. новембра 1911). Због отварања осмог разреда Гимназије и четвртог разреда Учитељске школе, као и због већег броја ученика, управа је купила и други део зграде браће Младеновић, али ни то није било довољно да се приме сви ученици. Ученике првог разреда (15–18) послали су у Велес, а део ученика из првог, другог и трећег разреда упутили су у битољску гимназију. У кући браће Младеновић била је Учитељска школа и осми разред гимназије, а у пансионату гимназије

осталих седам резреда. Помоћник васпитача био је Аврам Секулић,²²⁷⁰ учитељ и администратор *Вардара*. Предавали су: номинални директор Илија Вучетић веронауку (четири часа); заступник директора др Алекса Станишић методику, школски рад, општу историју и философску пропедевтику (18 часова); Никола Б. Николић српски језик (17 часова); Божидар Валовић математику, јестаственицу, минералологију (14 часова); Глигорије Елезовић српски и турски језик (17 часова); Риста Карликовић математику (18 часова), др Милош Перовић српски језик (16 часова), Димитрије Дохчевић латински језик и историју (18 часова); Јордан Петровић јестаственицу, хемију с технологијом и хигијену (14 часова); Стеван Симић географију (17 часова); Петар Стаменковић математику (12 часова); Јован Алексић српски и општу историју (17 часова); Богољуб Тодоровић физику и хемију (15 часова); Михаило Ђорђевић српски и француски језик (15 часова); Јован Ристић историју, логику, општу педагогику (18 часова); Милан Боројевић цртање, краснопис (19 часова); Јован Жарковић француски језик (17 часова); Јосиф Покорни музику, оркестар (осам часова); Спасоје Тешић пољопривреду (четири часа); Спира Х. Ристић турски језик (17 часова); Никола Марковић турски језик (16 часова); Ђакон Цветко Нешић веронауку, црквено певање (14 часова); Ђакон Емилијан Пиперковић веронауку (шест часова); Мирко Шуњевић турски језик (девет часова); Арсеније Здравковић познавање грађанских права и дужности; Мехмед Назиф турски језик (седам часова). Разредне старешине у гимназији били су: Никола Ђ. Николић, Јордан Петровић, Богољуб Тодоровић, Стеван Симић, Димитрије Дохчевић, Петар Стаменковић, Риста Карликовић, др Милош Перовић, а у Учитељској школи: Јован Алексић, Божидар Валовић, Јован Ристић и др Алекса Станишић. Кабинетима су руководили: Јордан Петровић (јестаственички, геолошки), Богољуб Тодоровић (физика и хемија); Стеван Станић (географија); Милан Боројевић (математика и цртање); Јосиф Покорни (музичко); Рајко Караклајић (гимнастички). Књижничар школске књижнице био је Јован Ристић, а књижнице учбеника Стеван Симић. Пословођа Професорског савета био је Никола Ђ. Николић.²²⁷¹ Председник ђачке дружине „Дојчин“ био је Глигорије Елезовић, а „Српског кола“, дружине Учитељске школе, др Алекса Станишић.

По узрасту ученици Гимназије су били: 11 година – три ученика, 12 година 20, 13 година 26, 14 година 23, 15 година 24, 16 година 33, 17 година 28, 18 година 20, 19 година 16, 20 година осам ученика, и преко 20 година 10 ученика. У Учитељској школи било је ученика од: 17 година – четири ученика, 18 година – 10, 19 година – 15, 20 година – 12 и преко 20 година – 29 ученика.

²²⁷⁰ Аврам Секулић, учитељ, погинуо је септембра 1915. на Ћириловици.

²²⁷¹ 1911, ред 1114, Скопље, 2. новембар 1911.

Распоред часова у гимназији

	ПОНЕДЕЉАК	УТОРАК	СРЕДА	ЧЕТВРТАК	ПЕТАК	СУБОТА
I разред	Турски	Турски	Земљопис	Српски	Турски	Српски
	Математика	Веронаука	Математика	Математика	Јестаственица	Математика
	Српски	Земљопис	Јестаственица	Веронаука	Земљопис	Турски
	Певање	Српски	Српски		Цртање	Краснопис
	Певање	Хор	Гимнастика		Цртање	Краснопис
	Гимнастика		Гимнастика		Оркестар	Меш. Хор
II разред	Турски	Турски	Јестаственица	Турски	Јестаственица	Математика
	Српски	Српски	Српски	Веронаука	Турски	Српски
	Математика	Веронаука	Земљопис	Математика	Математика	Певање
	Земљопис	Хор	Краснопис	Српски	Земљопис	Гимнастика
	Гимнастика		Краснопис		Певање	Меш. Хор
			Гимнастика		Цртање	
					Цртање	
					Оркестар	
III разред	Земљопис	Француски	Математика	Математика	Земљопис	Математика
	Турски	Турски	Земљопис	Француски	Турски	Турски
	Српски	Српски	Турски	Српски	Српски	Француски
	Историја	Веронаука	Историја	Цртање	Веронаука	Физика
	Математика	Физика	Теор. музике	Цртање	Физика	Историја
	Гимнастика	Музика	Гимнастика		Оркестар	Меш. Хор
		Хор				
IV разред	Српски	Хемија	Историја	Француски	Турски	Француски
	Математика	Француски	Математика	Српски	Математика	Математика
	Историја	Српски	Српски	Историја	Турски	Хемија
	Турски	Веронаука	Земљопис	Цртање	Теорија музике	Веронаука
	Хемија	Музика	Турски	Цртање	Земљопис	Турски
	Гимнастика	Музика	Гимнастика		Оркестар	Меш. Хор
		Хор				
V разред	Математика	Турски	Српски	Турски	Математика	Српски
	Латински	Латински	Турски	Земљопис	Турски	Француски
	Српски	Француски	Математика	Француски	Српски	Математика
	Ботаника	Земљопис	Латински	Ботаника	Латински	Историја
	Историја	Веронаука	Историја	Веронаука	Оркестар	Меш. Хор

	ПОНЕДЕЉАК	УТОРАК	СРЕДА	ЧЕТВРТАК	ПЕТАК	СУБОТА
VI разред	Зоологија	Турски	Турски	Турски	Математика	Српски
	Историја	Математика	Српски	Историја	Турски	Француски
	Математика	Српски	Математика	Турски	Српски	Математика
	Српски	Француски	Математика		Латински	Историја
	Латински	Гимнастика	Латински		Оркестар	Меш. Хор
	Гимнастика	Хор	Гимнастика			
VII разред	Турски	Српски	Српски	Минералологија	Историја	Турски
	Минералологија	Историја	Турски	Математика	Турски	Француски
	Математика	Латински	Латински	Српски	Математика	Историја
	Француски	Физика	Физика	Француски	Француски	Латински
	Физика	гимнастика	Гимнастика		Латински	Меш. Хор
	Гимнастика	Хор			Турски	
					Оркестар	
VIII разред	Српски	Математика	Српски	Латински	Српски	Физика
	Турски	Турски	Историја	Турски	Турски	Латински
	Латински	Српски	Проподевтика	Математика	Турски	Француски
	Историја	Латински	Математика	Историја	Физика	Проподевтика
	Француски	Француски	Физика	Француски	Оркестар	Меш. Хор
	Гимнастика	Гимнастика	Гимнастика			
		Хор				

Прво тромесечје било је завршено 13. јануара 1911. године. Светог Саву заједнички су прославиле све српске школе у згради гимназије. Говор је држао професор Стеван Симић, након чега је изведен концертни део који је завршен гимнастичким играма. Поподне је било општенородно весеље, а увече је била приређена забава у хотелу „Слобода“. Делегација ученика и ученица са наставницима Јованом Ристићем, Петром Илићем и Рајком Караклајићем фебруара месеца посетила је Нови Сад. Учествовали су на Света Три јерарха у програму манифестација Српства у етнографском и музичком смислу. Скопска гимназија је приказала *Косачку игру*, добро увежбану, коју је у средњем веку играла српска властела. Тај изведени комад код Новосађана је изазвао одушевљење.²²⁷²

²²⁷² АСАНУ, 10705.

Распоред часова у и Учитељској школи за 1911/12.

	ПОНЕДЕЉАК	УТОРАК	СРЕДА	ЧЕТВРТАК	ПЕТАК	СУБОТА
I разред	Француски	Веронаука	Пољопривреда	Српски	Пољопривреда	Технологија
	Српски	Српски	Јестаственица	Јестаственица	Историја	Турски
	Јестаственица	Математика	Технологија	Земљопис	Јестаственица	Музика
	Математика	Теорија музике	Историја	Веронаука	Турски	Црквено певање
	Историја	Земљопис	Гимнастика	Црквено певање	Француски	Математика
	Краснопис	Турски		Цртање	Гимнастика	Меш. Хор
		Турски		Цртање	Оркестар	
		Хор				
II разред	Турски	Пољопривреда	Веронаука	Математика	Веронаука	Технологија
	Француски	Турски	Српски	Турски	Француски	Српски
	Српски	Историја	Технологија	Хемија	Психологија	Математика
	Хемија	Технологија	Минералогија	Земљопис	Минералогија	Историја
	Земљопис	Црквено певање	Математика	Психологија	Турски	Црквено певање
	Цртање	Теорија музике	Гимнастика	Пољопривреда	Гимнастика	Меш. Хор
	Цртање	Музика			Оркестар	
		Хор				
III разред	Педагогика	Логика	Педагогика	Веронаука	Физика	Технологија
	Турски	Педагогика	Логика	Српски	Српски	Турски
	Француски	Турски	Технологија	Историја	Турски	Веронаука
	Српски	Математика	Теорија музике	Педагогика	Француски	Математика
	Физика	Историја	Гимнастика	Турски	Педагогика	Мешовити хор
	Црквено певање	Цртање		Црквено певање	Оркестар	
		Цртање		Гимнастика		
		Хор				
	ПОНЕДЕЉАК	УТОРАК	СРЕДА	ЧЕТВРТАК	ПЕТАК	СУБОТА
IV разред	Математика	Српски	Методика	Методика	Француски	Турски
	Ист. педагогике	Математика	Методика	Методика	Методика	Методика
	Турски	Историја	Српски	Историја	Српски	Методика
	Француски	Математика	Турски	Турски	Турски	Теорија музике
	Математика	Гимнастика	Гимнастика	Методика	Поз. грађ. права	Историја
	Црквено певање	Хор		Гимнастика	Поз. грађ. права	Мешовити хор

Никола Марковић, Арсеније Здравковић и Мирко Шуљевић престали су бити наставници 14. фебруара. Оставку је поднео Ђура Ђукић, хонорарни наставник. Глигорије је

28. поднео оствку. За суплента је постављен Јован Спасић.²²⁷³ Друго тромесечје завршено је 18. марта 1912. године.

Према одлуци професорског савета од 18. јануара ђаци последњег разреда гимназије и Учитељске школе ишли су на екскурзију по Светој Гори, од 3. до 14. априла, за време ускршњег распуста. Тражили су новац (500–600 динара) и добили га од Министарства иностраних дела. Водили су их наставници: Алекса Станишић, Јордан Петровић, Стеван Симић, Богољуб Годоровић, Емилијан Пиперковић, Рајко Караклајић.²²⁷⁴ Обишли су Солун и Свету Гору, манастире: Ватопед, Есфигмон, Хиландар, Свети Андрејски скит, Свети Илијски скит, Пантелејмон.

Било је више екскурзија током године. Ученици су обишли: Киселу воду код Кучкова, Клисуру реку код Треске, Скопску Црну Гору, Бабин До и манастир Светог Илије код Бањана.

Предавања су завршена 15. маја у седмом разреду Гимназије и у четвртом разреду Учитељске школе. За изасланика на испитима био је одређен Драгомир Обрадовић. У свим осталим разредима гимназије и учитељске школе предавања су завршена 23. маја.

Први разред гимназије уписало је 55 ученика, а до краја школске године остало је 49 (24 ученика прешло је у старије разреде, 16 је полагало испит, а девет је понављало разред). Други разред уписало је 33 ученика, до краја године остало их је 32 (у старији разред прешао је 21 ученик, полагало је испите њих 11, а приватно је полагало испите три ученика); трећи разред уписало је 26 ученика, до краја године остало је њих 19 (у старији разред прешло је 12 ученика, разредне испите положило је три ученика, а разред је понављало четири ученика); четврти разред уписао је 21 ученик, до краја године остало их је 20 (14 је прешло у старије разреде, шест је полагало разредни испит, а једна ученица је понављала разред); пети разред уписало је 22 ученика, до краја године остало их је 20 (16 ученика прешло је у старије разреде, а четири је полагало); шести разред уписао је 21 ученик, до краја године остало их је 20 (у старији разред прешло је 18 ученика, а двојица су полагала разредне испите); седми разред уписало је 18 ученика, а до краја године остало њих 18 (прешло у старије разреде 16, полагало разредне испите два ученика); осми разред уписало је 16 ученика, а до краја године остало је њих 16, на виши течајни испит је изашло 15 ученика.

²²⁷³Јован Спасић, професор, директор (Сеница, 1885 – Неготин, 10. IV 1961). Основну школу завршио је у Београду, гимназију у Скопљу и Солуну (1906), а Филозофски факултет у Београду (1912). Усавршавао се у Женеви годину дана. Суплент Српске гимназије у Скопљу био је од фебруара до августа 1912, а суплент Богословије у Призрену (1912–1915). Био је ангажован као просветни радник у Монаку (1915–1916), у Ансију у Француској (1916–1917), Кембриџу 1917, Ландледорфу (1917–1918). После рата био је заступник директора гимназије у Пријепољу (1918/19), професор Богословије у Призрену (1919–1924), директор гимназије у Пријепољу (1930), професор Треће гимназије у Београду. Краће време био је и просветни инспектор Зетске бановине (1931–1932), те директор Реалне гимназије у Пљевљима (1932–1935). Директор Учитељске школе у Неготину (1935–1941) и професор гимназије у Зајечару (1941/42), када је пензионисан (Милић Ф. Петровић, *Пљеваљска гимназија...*, 425–426).

²²⁷⁴АС, МИД ППО, 1912, ред 503, Скопље, 17. март 1912; Београд, 18. март 1912.

Ученици по социјалном пореклу (по занимању родитеља)²²⁷⁵

Занимање родитеља	Бр. ученика
Земљорадник	59
Занатлија	35
Трговац	56
Гостионичар и кафеџија	22
Лекар и апотекар	2
Наставник	21
Свештеник	36
Чиновник	18
Служитељ и надничар	12
Других занимања	10

У први разред Учитељске школе било је уписано укупно 56 ученика, а до краја године остало их је 54. По један ученик другог и четвртог разреда напустили су школу. Први разред уписало је 11 ученика, у старије разреде прешло је њих пет, а шест је полагало испите; други разред уписало је њих 10, у старије разреде прешло је шест, а испите понављало четири; трећи разред уписало је 14 ученика, у старије разреде прешло је њих 10, а испите је полагало њих четири; четврти разред уписало је 19 ученика, од којих су сви завршили разред и полагали виши течајни испит.

Нижи течајни испит полагао се 3. јуна. Пријавило се 14 ученика који су те године завршили четврти разред гимназије. Сви ученици су положили – са одличним успехом њих шесторо, са врло добрим осам ученика.

За виши течајни испит пријавило се 18 кандидата, од којих је 15 завршило те школске године. Из српског језика писали су састав „Доситејев значај за српску књижевност“.

Учитељски испит полагао се 24. маја. Пријавило се 19 кандидата који су те године завршили четврти разред Учитељске школе. Према правилима о полагању Учитељског испита²²⁷⁶ за сваки испит био је формиран нарочити испитни одбор. Учитељски испит се састојао из писмених испита из српског језика („Значај српске народне поезије“) и из педагошке групе („питања и одговори“). Усмени испит полагали су из: српског језика,

²²⁷⁵АС, МИД ППО, 1912, ред 521, 6. септембар 1912.

²²⁷⁶Пројекат правила о полагању учитељског испита садржавао је 21 члан. Донет је 1908. године. Први члан: „По свршеном учењу ученици најстаријег разреда учитељске школе дужни су положити учитељски испит“ (АС, МИД ППО, 1908, ред 601, без датума и без места).

историје, математике, науке хришћанске, из педагошке групе предмета, из турског језика, француског језика и из природних наука.

По успеху највише је било врло добрих ученика 111, одличних 21, добрих 45. Из једног предмета испите је полагало 33 ученика, из два предмета њих 25, а разред је понављало 14 ученика. По начину издржавања било је 153 благодејанаца, интерних укупно 239, екстерних благодејанаца 12, а 20 ученика се издржавало самостално. Укупан број ученика био је 271.

Школски лекар био је Никола Ђ. Настић који је прегледао ученике на почетку школске године и водио бригу о њима током целе године. Те године је било више болесне деце него претходних година, што због маларије, што због лоших хигијенских услова града Скопља и интерната у којем су живели ученици. Највише деце боловало је од болести плућа. Те године 86 ученика било је болесно.

Током године наставници су се смењивали, а на крају године предавали су: Алекса Станишић, Богољуб Тодоровић, Божидар Валовић, Димитрије Дохчевић, Емилијан Пиперковић, Илија Вучетић, Јован Алексић, Јован Жарковић, Јован Ристић, Јован Спасић, Јордан Петровић, Јосиф Покорни, Милан Боројевић, Милош Перовић, Михаило Ђорђевић, Никола Ђ. Николић, Петар Илић, Петар Стаменковић, Рајко Караклајић, Риста Карликовић, Спасоје Пешић, Стеван Симић, Цветко Нешић, Фадил Мехмед и Ферид, Мехмед Назиф. У току године одсуствовања наставника била су веома честа.

Политичке прилике током школске 1911/12. биле су веома лоше. Током лета Арбанаси су освојили Скопље, ушло је између 20.000 и 30.000 побуњеника. Школа је престала с радом. Из ње је на време изнето све (кревети, постељина, сламарице) и готово празну запосели су је Арбанаси. Након одласка школу су оставили у реду. Музичка друштва „Вардар“ и „Душан Силни“ приредила су Арбанасима концерт.²²⁷⁷

Када је Краљевина Србија објавила мобилизацију, наставници, српски поданици, Перовић, Илић и Караклајић одмах су кренули ка Србији и јавили се својим војним ратним командама.

Од оснивања Српске гимназије па све до 1904. мушка гимназија је радила у туђим кућама и стално се сељакала. Била је принуђена да се задовољи простором и размештајем зграда какве се нађу у Скопљу. Било је тешко наћи подесну зграду за школу. Прва гимназија била је смештена у кућама Младена Чучерлије на десној обали Вардара. Ту је била непуне две године, а потом је премештена у кућу браће Петровића. С јесени 1899. пресељена је у кућу попа Антона у Гази Ментеш махали (три куће са интернатом). Нова управа је завела већу дисциплину уз помоћ четири васпитача. У тим зградама гимназија је била до јесени 1904. када се преместила у новосаграђену зграду за потребе школе. Петар Кочић је о српској

²²⁷⁷ АСАНУ, 10705.

згради септембра 1905. констатовао: „Она је једна од највећих и најљепших зграда у Скопљу. На десној обали Вардара најестетски се она издиже изнад ниских и незграпних кућерака са својих 40–50 одјељења, ограђена огромном бијелом авлијом, у којој се налази двориште и школски врт са необично лијепо уређеним повтрњакром и цвијетњакром, из кога високо деру јаки и дебели млазови умјетнички конструисаног водоскока. Уређење је у интернату скроз модерно. Нарочито се својом љепотом истиче огромна сала са бином за позоришне представе, за тим школска капела и купатило. Иако за ову српску установу нису чињене никакве нарочите рекламе, ипак ни један странац или путник неће проћи кроз Скопље а да не походи Српску мушку гимназију“.²²⁷⁸

Осим школске зграде која је изгорела у пожару ниједна друга зграда није одговарала потребама српских школа. Последње године рада школе са интернатом биле су смештене у три зграде, а болница и школске збирке у посебне три зграде. Тескоба и неудобност зграда ометале су успешан наставни и васпитни рад школа. Управа се надала завршетку нове зграде која такође не би била довољна, него би се за интернат зидала још једна зграда.

3. Услови рада и положај наставника и ученика

За наставнике су бирани углавном образовани стручњаци чији је задатак био, поред тога да им пренесу знање, да код ученика формирају националну свест. Наставници су били дужни и да се супротстављају бугарској и грчкој пропаганди.

На челу гимназије били су директори и заступници директора. Током рада гимназија је имала више заступника директора и 10 директора који су се за све послове обраћали Српском конзулату као посреднику између Министарства иностраних послова и школе, али и Митрополији која је у Скопљу, од доласка Срба јереја, постала важна. Митрополит је био мутевлија (власник) и непосредни старешина школе. Тако су се и турске власти за све послове у вези са школом обраћале Митрополији а не директору школе. Званични директор пред турским властима био је Илија Вучетић, звани Чича, од 1895. године па до краја рада школе у Османском царству.

Гимназија и Учитељска школа у Скопљу биле су познате по великом броју професора, суспената, предавача, учитеља. За 18 година рада у школи је предавало преко 100 наставника. Занимљив је податак да је велики број наставника био из Османског царства, да су средње школе завршили у Царству, а високе школе у Краљевини Србији али и у другим европским центрима. Наставника „домородаца“ био је готово трећина од укупног броја (Алекса Прљинчевић, Алекса Станишић, Андрија Самониковић, Антоније Поп Христић,

²²⁷⁸Петар Кочић, наведено дело, 13.

Владислав Нешковић, Глигорије Елезовић, Глигорије Цамбазовић, Дамјан Исаиловић, Димитрије Дохчевић, Ђорђе Константиновић, Ђура Ђукић, Јован Алексић, Јован Ристић, Јован Спасић, Јордан Петровић, Коста Костић, Лазар Јанкуловић, Милан Чемерићић, Михаило Ђорђевић, Никола Марковић, Периша Лакићевић, Петар Лешњаревић, Сава Јакић, Сава Стојановић, Спира Хаџиристић, Стеван Симић, Стојан Атанасковић, Стојан Зафировић, Тома Бурковић, Арсеније Здравковић, Мирко Шуњевић). Кроз тај велики број домаћег кадра може се објаснити и велика улога српских гимназија у Царству.

Први наставник, поданик Краљевине Србије, био је Иларион Весић. Он није имао проблема са турским властима, али други наставници, српски поданици који су долазили у Скопље, нису смели ни да привире у гимназију док им турске власти не одобре. На пример директор Коста Ковачевић чекао је дозволу седам месеци и за то време смео да се креће само по дворишту хотела, а никако да буде у контакту са грађанством. Више пута су ти наставници имали проблема са властима, али су уз помоћ српског и, више, руског конзулата они решавани на добробит Гимназије. Многи наставници су касније били значајне личности српског друштва: Владимир Петковић, геолог, ректор универзитета; Глигорије Елезовић, признати филолог, дописни члан САНУ, књижевник; Драгомир С. Обрадовић, министар; Ђорђе Пејановић, национални радник; Милан Чемерићић, публициста, политичар; Миливоје Добросављевић, директор, писац; Милош Перовић, доктор филозофије, писац; Мирко Шуњевић, адвокат; Михаило Вукчевић, књижевник; Радослав Агатоновић, историчар, политичар; Светозар Томић, директор, антрополог; Стеван Симић, национални радник; Алекса Станишић, бан Вардарске бановине; Антоније Поп Христић, дипломата; Богдан Раденковић, кључна личност српске револуционарне организације; Богољуб Тодоровић, истакнути професор; Боривоје Стевановић, познати сликар, академик; Јован Алексић, народни посланик, сенатор; Коста Ф. Ковачевић, писац уџбеника; Лука Лазаревић, министар; Љубиша Ст. Валић, велики филмски маг; Петар Кочић, један од најзначајнијих српских књижевника; Риста Карликовић, познати математичар; Сава Стојановић, народни посланик у Османском парламенту; Стева Димитријевић, теолог; и Стојан Зафировић, национални и културни радник.

На почетку рада Гимназије 1894/95. само је један наставник био квалификован за рад у гимназији, али се из године у годину број адекватних наставника повећавао. Сви наставници из Краљевине Србије сматрани су професорима на одсуству: редовне плате примали су из школа одакле су долазили, а додатак су добијали из касе Министарства иностраних дела, преко српског конзулата. Материјални положај наставника био је сасвим задовољавајући. Наставник Зафировић је констатовао: „Ја сам као суплент имао исту плату коју су имали супленти у Србији а према скупоћи живота та је плата у тим нашим областима у турској била управо двострука јер је живот био упола јефтинији и нисмо као чиновници по

законима турским, плаћали никакав порез“.²²⁷⁹ С друге стране, нису сви наставници били довољно дисциплиновани. Директор Агатоновић је сматрао да је проблем у томе што нису радили у Краљевини и што се нису упознали са обавезама и правима наставника.²²⁸⁰

Васпитачи и млађи професори са наставним директором одржавали су пансион и изводили наставу, а сву одговорност за ма какав изгред или нелојалан поступак сносили су митрополит Фирмилијан, касније Вићенитије, и номинални директор Илија Вучетић.

Гимназија и Учитељска школа биле су уређене интернатски. Ученици су били интерни и екстерни. Интерни ученици су се делили на благодјејанце и на оне који су плаћали школарину. Неки ученици су плаћали целу школарину од 10 турских лира годишње а ученици из Србије и Црне Горе по 15 наполеондора. Поједини ученици плаћали су пола школарине. Екстерних ученика било је две врсте: благодјејанци (бесплатно су добијали одећу, обућу, књиге, школски материјал), и они који су се издржавали о свом трошку. Сви екстерни ученици добијали су ручак, а ако су желели, и вечеру у пансиону.²²⁸¹

Интернат није био најудобнији. Собе су биле скучене и често нису задовољавале хигијенске услове. Ученици су били под надзором васпитача и директора. Деца су добијала доручак, зими чај, а лети млеко, за ручак радним данима једно јело а четвртком и недељом по два, за вечеру једно јело. За велике празнике добијали су по чашу вина, печење и тесто. Кухиња је била чисто српска. Храна је била здрава и добијали су је у довољној количини. Један ђак дневно је добијао оку хлеба и литру меса. Храна се куповала на велико јер је тако било јефтиније. Зимница се на време припремала и налазила се у посебном магацину. Исхраном је руководио васпитач. Изношење хране бележило се у нарочито отворену магацинску књигу која је стајала код економа. О дужности економа управа је прописала посебна правила.

Што се одела тиче, добијали су по два пара: зимско (блуза, панталоне и шињел) и летње (блуза и панталоне). Један фес са кићанком и два пара обуће добијао је свако. Материјал је био веома квалитетан „војнички“. Током 1904/05. одело је било обновљено – свим ученицима и екстерним благодјејанцима по зимски капут, блуза, панталоне, фес и два пара обуће. Иако је био велики издатак да се ученици униформишу, управа и финансијер (држава Србија) обраћали су на то посебну пажњу.²²⁸²

Интернат је био одвојен од учионица. Ученици су на спавање ишли у 10 часова лети, а у 11 зими, а устајали су у 6, тј. у 5 часова. Часове су имали пре и после подне, укупно пет. Ученици су били релативно здрави, већих зараза није било.²²⁸³

²²⁷⁹Стојан Зафировић, *Моје службовање у српским школама...*

²²⁸⁰АС, МИД ППО, 1900, ред 667, Скопље–Београд, 12. јул 1900.

²²⁸¹А., *Средње српске школе у Скопљу*, Просветни гласник, 1907, бр. 8, 571–577.

²²⁸²Миле Станић, *Грађа о српским школама...*, 67.

²²⁸³Иларион Весић, *Православне школе...*, 12.

Током школске 1900/01. интернат се налазио у четири куће. Деца су устајала у 4.30, ручала у 12 часова, а вечерала у 20 часова. За 18 година рада школу је похађало 1074 ученика.

Управа и васпитачи су водили рачуна о томе да ученици немају празног хода. Да би се ученици занимали и неким практичним послом, учитељ Прљинчевић их је обучавао како да кориче књиге, а радили су и у врту, посебно у време када је директор био Стева Димитријевић.

Недељом и празником, када је било лепо време, ученике су изводили по подне у шетњу. Наставници су пазили да се ученици не сусретну са бугарашким ђацима. На Ђуревдан су обично ишли на Маркову крушку (брежуљак на коме се могле видети једна стара крушка и са ког се пружа леп поглед на цело Скопље и падине Црне Горе).²²⁸⁴

На почетку рада школе оцењивање ученика било је релативно благо да би школа имала што већи број ученика. Из године у годину критеријум у оцењивању био је све строжи, па су многи ученици напуштали школу јер су они који су понављали разред губили право на благодејање и нису били у ситуацији да се даље школују. То управу није много погађало јер је ученика било довољно.²²⁸⁵

Деца су углавном била послушна и казне су биле ретке, а васпитачи су били веома строги. А могао их је казнити васпитач или разредни старешина. Директор Агатоновић је констатовао: „да су наша деца врло мирна, послушна и добра, васпитана у духу данашње праве васпитне наставе“. Понекад је управа била неумољива према ђачким несташлацима. Наиме, из гимназије су били истерани ученици шестог разреда који се нису ошишали нула нумером машине. Због тога су морали да затворе шести разред, али им нису дозволили да се врате у школу. Митрополит Фирмилијан је успео да издејствује да ови ученици наставе школовање у Алексиначкој гимназији.²²⁸⁶

Наставници су говорили: „њихова кураж и енергија у одбрани својих националних осећања у свакој прилици, која им се до сад указала најбоље је мерило њихове националне зрелости“. Што се моралности ученика тиче, занимљив је следећи догађај. Ученицима су досадиле туче између њих и бугараша, па су хтели да са њима успоставе боље односе. Тако су се 1903. године ученици трећег разреда, са потоњим књижевником Јанићијем Поповићем на челу, договорили да би било згодно да се приближе егзархијским ученицима и да једном престане непријатељство међу њима јер припадају словенском племену. Договорили су се да најстаријем разреду упуте писмо у коме су предложили да побољшају своје односе. Бугарски ученици су радо прихватили ову идеју и одговорили срдачно. Почели су да се поздрављају на улици и заједно шетају. Срби ученици су желели да успоставе лепе односе и за то

²²⁸⁴Петар Иванишевић, наведено дело, 75.

²²⁸⁵Радослав Агатоновић, наведено дело, 92.

²²⁸⁶Споменица 1903–1933..., 45.

тражили и добили сагласност својих професора. Позвали су матуранте бугарске школе да их за Нову годину посете у пансион, што су они и учинили. Осим дружења, ученици су и заиграли и запевали и лепо се провели. Бугарски ђаци су их позвали да узврате посету, али су је ипак отказали јер је нису дозволили њихови професори.²²⁸⁷

За ученике је посебно тешка била школска 1907/08. година, не само због тога што су након паљења зграде живели у лошим условима, већ и због страха млађих ученика од поновног паљења зграде. Иначе, били су смештени у близини бугарског пансионата. Антагонизам који је постојао између њих после паљевине зграде био је већи и стално је долазило до сукоба између њих. Током ноћи по десет ученика, са наоружаним наставницима, стражарили су у пансиону. Тек се тада видело колико су ученици ове гимназије прожети националним духом – „њихова кураж и енергија у одбрани својих националних осећаја, у свакој прилици која им се указивала, најбоље је мерило њихове националне зрелости.“ Зафировић је сматрао да ће у њима „будућност српска имати добрих и вредних војника“. Њихов живот се одвијао под веома неповољним околностима, али се ипак није десио ниједан инцидент нити побуна. Упркос свему, ученици су те године постигли одличне резултате у учењу, што се видело на крају године.

Ученици су са васпитачима редовно ишли у цркву. Проблем са редом богослужења у Цркви Светог Спаса био је сталан. Сваке недеље прво је држана литургија на грчком, а потом на словенском језику. Грци су знали да Срби чекају да они заврше службу, па су зато увек одуговлачили. То лети није представљало проблем, али је зими било веома напорно. Тако су једне недеље предуго чекали свој ред по хладноћи. Један ученик је ушао у цркву док је још служба трајала, а један Грк му је опалио шамар. Матуранти Учитељске школе (међу њима је био Ђорђе Скопљанче, каснији војвода, Јанићије Поповић, књижевник...) кренули су да бране свог друга, тако да Грцима више не падне на памет да „отимају туђу цркву“. Док је служба трајала, ученици су преко прозора ушли у цркву и како су били наоружани моткама, бритвама, ножевима али и пиштољима, почели су да малтретирају Грке, па и свештеника. Умешала се и турска полиција, „спасила Грке“, а ђаци похапсила. Ђаци су успели да све своје „наоружање“ предају ученицама, па власти код њих нису пронашле ништа од тога. Предвече су професора Косовића и поједине ученике пустили из затвора. Били су срећни и задовољни јер су постигли свој циљ, а професори и њихови другови били су поносни на њих. Успостављен је нови ред у служби (једне недеље српска, друге недеље грчка служба), док нису изградили своју цркву. После дугих преговарања са Патријаршијом црква је припала Србима, а Грци су добили материјалну помоћ за зидање своје цркве.²²⁸⁸

²²⁸⁷ Исто, 22.

²²⁸⁸ Јанићије Поповић, наведено дело, 15–22; *Документи...*, 1/1, 701.

Крајем 19. века у самом Скопљу било је око 85 српских домова. Осим староседелаца, међу њима је било и досељеника из Призрена, Пећи и Приштине. Њих је требало на неки начин приближити просветним радницима и школи. Управа је смислила да се оснује удружење које би недељом и празником прикупљало све српско становништво, ради разговора и договора.

На иницијативу директора Радослава Агатоновића школске 1900/01. основано је „Српско коло“, дружина Гимназије у којој су ђаци имали прилике да развијају засебно интересовање. Агатоновић је написао устав и правила „Колу“. Свечано отварање друштва организовано је на Дан Светог Саве 1901. године. По члану 2. Коло је настало „да ученицима допуни литерарно образовање које у школи добијају, да ученике потпомаже, развија и ствара самосталан рад, навикавајући их на саморадњу, која им је потребна за њихов будући учитељски позив.“²²⁸⁹ Управу друштва сачињавало је седам лица, од којих председник, благајник и књижничар из редова наставника, а остале часнике бирали су чланови удружења. За кратко време друштво је дало очекиване резултате. Коло је расло и развијало се у тешким политичким околностима. Поред литерарног добијало је и политичко обележје са задатком да око себе окупи не само ђаке него све Србе који имају исти циљ – ослобођење од турских власти. Ова дружина је добила дозволу власти, наиме, номинални директор Вучетић питао је турске власти да ли се може основати ђачко друштво „Српско коло“ и добио позитиван одговор. Редовни чланови били су наставници и наставнице гимназије мушке и женске школе и ученици виших разреда обе школе, а почасни чланови су били родитељи и остали грађани. Према правилима дружине вођство је припадало наставнику и за првог председника био је изабран Светозар Томић.

Када се 1902. године отворила Учитељска школа, ова дружина постала је својина те школе. Извршиле су се велике промене, израђена су нова правила, књижнице се снабдеване стручно-педагошким књигама, организовао се оркестар и хор, приказивали се позоришни комади (*Шаран, Кнез Иво од Семберије, Два цванцика, Пучина, Обичан човек, Ревизор...*). Дружинске седнице посећивали су конзулски представници Русије и Србије. Расправљали су о лепој књижевности, науци, социјално-педагошким темама. Посебно су били агилни у описивању обичаја свог краја и прављењу паралела међу њима, рецитовали су патриотске песме, преводили са француског језика.

Током 1904/05. дружина је добила засебну собу за књижницу и читаоницу. Примали су 15 педагошких часописа и књижевних листова, купили орман за смештај књига и снабдели читаоницу са посебним намештајем.

²²⁸⁹ Радослав Агатоновић, наведено дело, 33.

Школске 1905/06. председник дружине био је Петар Кочић. По његовом одласку наставнички савет је израдио нова правила по којима су часништво преузели ученици. Први председник био је ученик Стеван Тубић. Управа је на овај начин исказала поверење према ученицима. Примећује се живљи рад и већа слободоумност. „У то доба пригушеног али ватреног и свесног схватања националних дужности, на дружинским су се седницама читале српске народне песме, расправљало се о народу и његовим невољама...“ и због тог слободоумног става турске власти су захтевале да се дружина укине и тако онемогући сваки омладински рад. Захваљујући руској и српској дипломатији Коло није било угашено. После 1908. организовао се оркестар који је имао око 30 чланова и приређивало концерте. Рад се наставио веома успешно, све до балканских ратова.²²⁹⁰

Школске 1911/12. председник је био Алекса Станишић. Одржавани су састанци на којима су претресана правила о држању књижнице и реду на дружинским седницама. За Божић 1912. године, са Савезом трезвене младежи, дружина је приредила представу *Народни учитељ* у организацији Пере Илића. Радила је и на прикупљању података о приликама у Османском царству.

Професор и каснији директор школе Јован Ристић је констатовао: „Коло није обична ђачка дружина која се рађа и ради под нормалним условима. Оно од свог постанка узима поред литерарног још у много јачој мери и политичко обележје са задатком да скупља око себе не само чланове из ђачке средине већ и одрасле чланове у Скопљу који српски осећају и напајају се истим идеалима као што то чини и само ондашња школска омладина.“²²⁹¹

„Дојчин“ је била дружина ђака солунске гимназије „Дома науке“. Када су се ученици гимназије преселили у Скопље, с њима је пресељена и дружина. На седницама дружине читале су се народне умотворине и преводи. Квалитет радова није увек био на висини задатка. Дружина је имала књижницу која се делила на књижницу за више разреде поседовала је 419 српских књига, 106 француских, 94 италијанских и 21 турску књигу; за ниже разреде гимназије књижница је бројала 303 српске књиге. Редовних чланова било је 78, а помоћних из нижих разреда 126.²²⁹²

У Гимназији, Учитељској школи и Вишој женској школи налазила су се три антиалкохоличарска кола Савеза трезвене младежи („Јединство“, „Просвета“ и „Шар“). Коло Савеза трезвене младежи „Јединство“ основано је јуна 1910. године.²²⁹³ Оно је имало 110 чланова, „Просвета“ 36 чланова, а „Шар“ 64 чланице.²²⁹⁴ Главни старешина свих кола био је Јован Спасић, суплент. Александар Павићевић је био један од старешина друштва „Шар“.²²⁹⁵

²²⁹⁰Споменица 1903–1933..., 63–67.

²²⁹¹Исто, 6.

²²⁹²АС, МИД ППО, 1912, ред 521, Скопље, 6. септембар 1912.

²²⁹³Стојан Зафировић, *Мушка гимназија...*, 22.

²²⁹⁴АС, МИД ППО, 1912, ред 521, Скопље, 6. септембар 1912.

²²⁹⁵*Вардар*, 4. март 1912.

4. Наставна средства, уџбеници и библиотека

Гимназија у Скопљу је за то време и прилике била доста добро снабдевена наставним средствима, иако управа школе није била сасвим задовољна. Током прве две године рада школа је имала само један глобус и неколико карата. Школске 1896/97. набављен је из Прага цео збир физичких апарата који је био прописан за ниже гимназије, као и Шрајберове слике. Школске 1899/1900. у географском кабинету имали су један глобус, хемијски кабинет готово да није ни постојао, а у ботаничком кабинету постојала је једна збирка биљака (добивена на поклон од управе Ботаничке баште из Београда). Зоолошки кабинет имао је једну колекцију Шрајберових слика. Геометријски кабинет није постојао. Директор Агатоновић је тражио новац за снабдевање школе неопходним справама.²²⁹⁶

Током школске 1900/01. географски кабинет био је опскрбљен потребним наставним средствима. Управа је набавила сва потребна учила за географску наставу (карте свих делова света, нове карте Баланског полуострва, физичке карте Европе, један црни глобус за повлачење упоредника и подневака и један телуријум). Хемијски и физички кабинет били су спојени у један који је био оскудан у хемијским апаратима (било је 64 разних апарата, али нису се сви могли користити). Имали су слике флоре и фауне, таблу за преглед човечјег тела и лепе збирке пресованих биљака из Ботаничке баште Јевремовца. Нису постојали минералшки и геолошки кабинети, нити је постојало место за чување њихових материјала.²²⁹⁷

Школске 1906/07. у извештају се констатује да су физички и хемијски кабинети сиромашни, а да је јестаственички опскрбљен фауном из скопске околине, захваљујући агилности предметног наставника Јордана Петровића. Следеће школске године набављене су потребне справе за физичко-хемијски кабинет. Недостатак простора за кабинете додатно је отежавало питање набавке.

У извештају за школску 1910/11. констатовало се да су све збирке сразмерно богате јер су спојене збирке трију средњих школа Цариграда, Солуна и Скопља. Посебно су истицали богатство збирке за музику. Било је 54 виолине, три виоле, три виолончела, два виолинбаса, четири флауте, две мале флауте, четири кларинета, један тромбон, једна обоа, један алтхорн, два велика добоша, два мала добоша и два хармонијума.²²⁹⁸

Последње године рада гимназије и Учитељске школе у Османском царству кабинети су били знатно снабдевенији него ранијих година. У зоолошком кабинету било је 187 објеката. У ботаничком кабинету било је девет објеката, али је попуњаван биљкама прикупљеним на екскурзијама. Набављене су ручне књиге и било је 36 објеката. У

²²⁹⁶ АС, МИД ППО, 1900, ред 667, Скопље–Београд, 12. јул 1900.

²²⁹⁷ Радослав Агатоновић, наведено дело, 32.

²²⁹⁸ Стојан Зафировић, *Споменица...*, 107–108.

минералошком кабинету било је 313 објеката, попуњаван је објектима из околине. У физичком кабинету било је 130, а у хемијском 216 објеката. Имали су и табу специфичне тежине и четири цилиндрична суда. У географском кабинету налазила се карта Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе (проф. Јована Цвијића), један стереоскоп са сликама и једна карта Свете Горе. У кабинетима за цртање и математику налазили су се модели од жице и збирке модела за математику. Ипак, управа није била задовољна својим кабинетима, те је тражила материјална средства како би их допунила неопходним предметима.

Као и све српске основне и средње школе у Османском царству, и средње школе у Скопљу имале су проблем у снабдевању уџбеницима, како због цензуре, тако и због немарности појединаца који су били задужени да брину о томе. Управа школе, као и Митрополија али и српски конзулат, веома су често тражили књиге из Београда.

Током школске 1900/01. били су коришћени следећи уџбеници: за науку хришћанску: Козирев, *Свештена историја Старога завета* и *Свештена историја Новог завета*; Фирмилијан, *Црквено обредословље*; Ј. Илић, *Хришћански катихизис*; Петар С. Протић, *Православна хришћанска етика*; Нићифор Дучић, *Историја српске православне цркве*; за српски језик: Љубомир Стојановић, *Српска грамтика*; Јанко Лукић, *Синтакса*; П. Ђорђевић, *Теорија из књижевности*; Ж. Симић, *Лекције из историје српске књижевности*; Св. Симић, *Српска читанка за први и други разред*; Стојан Новаковић, *Српска читанка*; разни српски писци чија је дела у оригиналу наставник читао и тумачио ђацима; За турски језик: Ахмет Расим и Али Назим, *Читанка*; За француски језик: П. Поповић, *Француска граматика*; За земљопис: Коста Ф. Ковачевић, *Земљопис*; Радосав Васовић, *Земљопис*; Владимир Карић, *Земљопис*; Тодор Радивојевића, *Земља*; За историју: *Српске историјске народне песме*; Љубомир Ковачевић и Љубомир Јовановић, *Историја*; Вл. Радивојевић, *Опита историја*; Ст. Ловчевић, *Опита историја*; За математику: Драг. Обрадовић, *Рачуница*; Франц Мочник, *Алгебра*, Ср. Стојковић, *Трговачка рачуница*; Мочник, *Геометрија*, превод Ст. Давидовића; за јестаственицу: М. Петровић, *Физика*; Сима Лозанић, *Хемија*; А. Станојевић, *Геологија*; Антић, К. Драгутин, Никола Ракић, *Минералологија*; Љ. Миљковић, *Зоологија*; Ж. Јуришић, *Ботаника*; др М. Јовановић, *Хигијена* са допунама из наставникових бележака; За психологију, по белешкама наставника; Војислав Бакић, *Опита Педагогика*; *Основи педагогике* (српски превод) и за Методика, по белешкама наставника.²²⁹⁹

Библиотека Српске гимназије и Учитељске школе није била системски снабдевана. На почетку рада, односно првих шест година, то се и није могло назвати библиотеком. Тек је директор Ковачевић покренуо питање библиотеке и набавке књига.

Школске 1899/1900. није била уређена ни ђачка ни професорска књижница. Књига, лектира за читање, готово да није ни било, сем књига Српске књижевне задруге. Светозар

²²⁹⁹Радослав Агатоновић, наведено дело, 24–25.

Томић био је библиотекар. Помно је бележио колико је књига прочитано, те је констатовао је да су ученици имали воље да читају и да су те године прочитали 464 књига. Читали су и књиге на француском језику. Наставнички колегијум је током распута покушао да ове књижнице попуни неопходним књигама.²³⁰⁰ Међутим, следеће године цензура власти није дозвољавала да се организује ђачка и професорска библиотека. Постојала је нека врста професорске књижнице, али је била неуређена, без инвентара и без реверса. Свако од професора могао је носити кући оно што је желео.

Школска библиотека Гимназије у Скопљу била је подељена: на професорску (нецензурисану и тајну), ђачку (цензурисану од стране власти) и на библиотеку уџбеника који су се користили.

Током распуста 1900. године професорска библиотека била је инвентарисана и бројала је 560 дела са 1.735 свезака. То су била издања Српске краљевске академије, *Летописи Матице српске*, сва издања Чупићеве задужбине, сва издања Коларчевог фонда, сва дотадашња кола Српске књижевне задруге, издања Друштва Светог Саве, сва издања Српске манастирске штампарије у Карловцима. Највише је било књига са историографско-етнографском, филолошком, друштвеним и политичким темама. Ђачка библиотека је бројала 332 дела са 647 свезака. Управа је купила 350 дела, а све остало добила на поклон. Осим великих институција, као што су Српска књижевна заједница и Матица српска, књиге су поклањале књижаре браће Поповић и Арсе Пајевића из Новог Сада.²³⁰¹

Школске 1904/05. библиотека је бројала 692 дела, а библиотека уџбеника 72 наслова у 1.783 примерка. Велики број уџбеника изашао је из употребе, а по потреби уџбенике су давали грађанској школи у Велесу. Уџбеницама су снабдевали и Вишу девојачку школу и Женску учитељску школу у Скопљу.

Школска књижница 1910. године располагала је са 1.540 дела у 1.977 свезака на српском, руском, француском и турском језику.²³⁰²

Последње школске године 1911/12. библиотекар је био Јован Ристић, суплент. Целокупни број књига у наставничкој и ђачкој књижници износио је 1.581. У току школске 1911/12. пристигло је 40 нових дела, из српске књижевности 36, из француске три и један из немачке књижевности. Библиотекар ђачких уџбеника био је Стеван Симић. На крају године налазило се 3.084 књига. Међу њима је било и оних које су биле ван употребе.

Професорском библиотеком користили су се наставници и учитељи из Скопља и околине, а књиге су даване и ђацима. Гимназија је добијала бесплатно часописе: *Просветни гласник*, *Бранково коло*, *Српски књижевни гласник*, *Летопис Матице српске*, *Учитељ*,

²³⁰⁰ АС, МИД ППО, 1900, ред 667, Скопље–Београд, 12. јул 1900.

²³⁰¹ Радослав Агатоновић, наведено дело, 30–31.

²³⁰² *Споменица 1903–1933...*, 12.

Градина. Управа се претплатила на *Звезду* и *Revue pedagogique*, стручни педагошки француски часопис, нарочито важан за ђаке виших разреда.²³⁰³

Српска краљевска академија, Матица српска и Српска књижевна задруга слале су књиге гимназији у Скопљу, преко Министарства иностраних послова и конзулата.²³⁰⁴

5. Просветно-васпитни значај гимназије²³⁰⁵

Ова школа је за 18 година рада ишколовала две генерације свршених лицејаца, осам генерација учитеља и две генерације гимназијских матураната. Своје ученике упућивала је у цариградску и солунску гимназију, призренску богословију, али и у подофицирске школе и Војну академију у Србији. Међу скопским грађанством било је занатлија и трговаца који су се школовали у овој школи.²³⁰⁶

Сваке године број ученика се повећавао услед великог броја отворених основних школа. С друге стране, број основних школа се стално повећавао захваљујући чињеници да су ти ученици даље могли да наставе да се школују у гимназији и учитељској школи у Скопљу. Школска управа се налазила у великој невољи: с једне стране требало је да задовољи велике народне жеље, с друге стране школске захтеве али и школске интересе. Да би изашла у сусрет свим ученицима који су имали жељу да се даље школују, биле су отворене грађанске школе са два разреда у Тетову и Куманову (1898/99) и Велесу, Кратову и Кочану (1899/1900). Било је планирано да деца после основне школе похађају грађанску школу и да се ова писмена деца упућују на занат и трговину. Ипак те школе нису дале очекивани резултат. Ретко ко је од ових ученика одлазио на занат и трговину, многи су долазили и настављали школовање у гимназији. Логика тог народа била је да се само у гимназији могу стећи знања и да се само тамо квалификују за неки посао. Иако су деца имала грађанске школе у својим местима рођења, родитељи су их ипак слали у гимназије у Скопље, Солун, Цариград, Битољ. Можда је разлог и то што ове школе нису биле довољно добро организоване.²³⁰⁷ Постојале су грађанске школе и у Новој Вароши, Гњилану, Пљевљима, Призрену и у Приштини. Највећи број деце у Скопљу био је са подручја Скопске епархије рејона скопског српског конзулата.

²³⁰³ Стојан Зафировић, *Споменица...*, 86.

²³⁰⁴ АСАНУ, 14435, Београд, 21. август 1904.

²³⁰⁵ У Скопљу је, као што је већ речено, постојао Конзулат Краљевине Србије и Митрополија, са Србином митрополитом на челу. И једна и друга институција имале су значајну улогу у отварању основних школа широм Косовског вилајета, односно рејона конзулата и Скопске митрополије. Зато у делу тезе која говори о средњим школама у Скопљу нисмо посебно наводили основне школе јер сматрамо да средња школа има само посредан значај у отварању основних.

²³⁰⁶ Стојан Зафировић, *Скопска гимназија*, Јужни преглед, фебруар 1929, 49–58.

²³⁰⁷ Радослав Агатоновић, наведено дело, 4–5.

Професори гимназије и учитељске школе били су ревизори по основним школама широм Косовског вилајета и својим саветима и предлозима доприносили су да рад у основној школи буде квалитетнији.

Виша женска школа у Скопљу
Домаћичко-васпитачка школа
Виша девојачка школа

Прве године рада Српске мушке гимназије у Скопљу 1894/95. први разред су завршиле три девојчице. Било је заинтересоване женске деце за више школовање због чега је Конзулат предложио да се у интересу Српства у Скопљу отвори Виша женска школа.²³⁰⁸ Дозвола за женску школу је врло брзо добијена, већ јуна 1895. године. Женске српске школе биле су углавном под управом директора мушке гимназије. Циљ ових школа било је стварање националних радница и учитељица.

Прве године рада 1895/96. школа је имала два разреда. У првом разреду било је 17, а у другом три ученице. Била је удаљена од мушке гимназије. Предавале су: управитељка Јелена Лубурић,²³⁰⁹ Јелисавета Поповић и Анка Пантазијевић која је дошла из Битоља. Школске 1896/97. у првом разреду било је 35 ученица, у другом 17 и у трећем четири ученице, укупно 56. У току године школу је напустило седам ученица, па је разреде завршило 49 ученица. Предавале су: Јелена Лубурић, Станислава Стефановић²³¹⁰ предавала је земљопис и француски језик 16 часова, и Левтерка Димитријевић²³¹¹ женски рад.²³¹² Наставни кадар женске и мушке гимназије чинио је један професорски савет.

Школске 1897/98. за управитељицу је постављена Милева Петровић, која је завршила филозофију. Администратор Фирмилијан ју је убрзо разрешио дужности управитељице поставивши Јованку Хрњичкову, марта 1898.²³¹³ Било је четири разреда гимназије, а уписана је 101 ученица. Ученице женске гимназије поклониле су краљу Александру и бившем краљу Милану своје ручне радове. Поклон је у Београд однео конзул Куртовић.²³¹⁴

Школских 1898–1904. наставница гимназије била је Ангелина Петковић Стајић. Школске 1899/1900. за управитељицу је постављена Љубица Ж. Прокић (1899–1901). Делфа Мусић постављена је 1899. за учитељицу женске гимназије, предавала је француски језик и

²³⁰⁸ АС, МИД ППО, ред 495, Скопље, 18. август 1895.

²³⁰⁹ Управитељка Јелена Лубурић завршила је Учитељску школу у Темишвару 1880. Службовала у Србији од 1889. као учитељица у Османском царству. Предавала је српски језик и женски рад 20 часова.

²³¹⁰ Станислава је завршила осам разреда женске гимназије у Кијеву.

²³¹¹ Левтерка Димитријевић завршила је радничку школу у Београду и предавала женски рад. Преминула је у априлу 1897. (Иларион Весић, *Православне школе...*, 9).

²³¹² АС, МИД ППО, 1897, ред 773, Скопље, 1. јул 1897.

²³¹³ АС, МИД ППО, 1898, 648, Скопље, 14. март 1898.

²³¹⁴ АС, МИД ППО, 1898, ред 433, Скопље, 20. јун 1898.

природне науке. Била је наставница све до удаје за дипломату Ивана Ивановића 1901. када је морала да поднесе оставку на наставничку дужност.²³¹⁵

Наставник мушке гимназије Петар Косовић постављен је за управитеља 22. априла 1901.²³¹⁶ Наставница Надежда Вељковић престала је да ради. Илија Вучетић је предавао у женској школи са девет часова недељно.²³¹⁷

Током 1901. године одржана је конференција на којој се разговарало о реформи женске школе. Надлежни су сматрали да је потребно изменити задатак школе, која је требало да оспособи женску омладину за самосталан рад. Настава би трајала по два часа недељно, а све остало време био би заступљен женски рад. Ипак, тај план није био реализован у целости.

Виша женска школа почетком школске 1902. преустројена је у домаћичко-васпитачку школу са три разреда.²³¹⁸ Предавале су: Милица Косовић, Ружа Томић, Јелена Бојковић, Даринка Ђерићева, Ј. Рајићева, З. Јеремић, Косара Блашковић, С. Чајкановић. Директор је био Илија Вучетић. Настава је почела 20. октобра, а завршила се 27. јуна. Дан касније били су изложени женски радови. Било је уписано: у први разред 14, у други 11, а у трећи 16 ученица. Током године пет ученица напустило је школу. Испите је полагало 12 ученица првог разреда, 10 другог и 14 трећег разреда.

Теоријски предмети су се предавали пре подне, а женски рад по подне од 14 до 17 часова.²³¹⁹ У Женској учитељској школи школске 1903/04. предавали су: директор Илија Вучетић рачун, Светозар Томић географију, Петар Косовић историју, Сава Рабреновић науку хришћанску и словенско читање, Петар Стаменковић математику, Александар Марић методику и практични рад.²³²⁰ Ученице Женске учитељске школе полагале су годишњи испит из педагогике, српског језика, француског језика, науке хришћанске, и турског језика, историје за земљописом, природних наука и математике.²³²¹

Конзул Михаило Ристић је током 1905. године тражио мишљење компетентних људи о раду женске школе, о томе да ли школа одговара потребама српског народа. Компетентни су сматрали да не одговара „потребама наше народне радиности“ јер даје учитељице које нису довољно спремне за свој учитељски позив, лиферује велики број кандидата за учитељску школу“. Предлагали су преустројство: „Нижу женску школу повисити са једним разредом (4 године) а Виши течај учитељске школе повисити са једном годином и ограничити број ученица“.²³²²

²³¹⁵Delfa Иванић, *Успомене*, приредила Јасмина Милановић, Београд 2001, 106–113.

²³¹⁶АС, МИД ППО, 1901, ред 334, Скопље, 15. јул 1901.

²³¹⁷АС, МИД ППО, 1901, ред 447, Скопље, 6. јул 1901.

²³¹⁸АС, МИД ППО, 1902, ред 793, Скопље, 5. март 1902.

²³¹⁹АС, МИД ППО, 1903, Ш/5, Скопље, 24. јун 1903.

²³²⁰АС, МИД ППО, 1903, Ш/5, Скопље, 7. октобар 1903.

²³²¹АС, МИД ППО, 1904, ред 1227, Скопље, 7. јун 1904.

²³²²АС, МИД ППО, 1905, ред 1331, Скопље, 7. август 1905.

Школске 1905/06. Девојачка школа се поделила на два течаја: нижи и виши. Нижи течај је био раван продуженој основној школи чији задатак је био да прошири писменост и знања стечена у основној школи и да спреми добре домаћице, а био је троразредни; виши течај била је трогодишња школа у којој се радило по програму за мушку учитељску школу.²³²³

Директор Лука Лазаревић је 1907. сматрао да зграде Девојачке и Женске учитељске школе не одговарају захтевима хигијене, да су мрачне и ниске. Доктор Шушкаловић се сложио са директором и констатовао да зграде у којима се налази женски пансионат не одговарају. „Као лекар ја не смем допустити да у тим зградама и даље остане женски пансионат.“ Предлагао је да се пансионат не отвара.²³²⁴ Да се школа не би затворила, Конзулат у Скопљу је 1907. године позајмио новац и купио кућу за женску школу.

Школске 1907/08. предавале су наставнице: С. Чајкановић, Милица Косовић, Косара Блашковић, Љубица Рајић, Јелисавета Перовић, Катарина Константиновић и Савка Марић.

Школске 1908/09. школа је носила назив Домаћичко-радничка школа и делила се на троразредни нижи курс и двогодишњи виши курс, који је те године имао само прву годину. На почетку године у првом разреду било је 24 ученице, у другом 12, у трећем 17, у четвртном девет, а у петом 10 ученица. Предавале су наставнице Косара Блашковић и Анка Мићић.

Школске 1909/10. у Домаћичко-радничкој школи није било довољно места да се сместе ученице из Битоља и Скопља. Конзулат је тражио одобрење да се сазидају још четири учионице или да се узме под закуп нова кућа.²³²⁵ На седници професорског савета одлучено је да се на препоруку солунске гимназије приме ученице првог разреда Домаћичке школе. Биле су примљене и ученице из Битоља, трећег разреда нижег курса. Предавале су: Косара Блашковић, Анка Мићић, Јелисавета Перовић и Косара Елезовић.

Током школске 1910. конзул Јован Јовановић констатовао је да је женској школи непотребна наставница женског рада, као и помоћница директора и економа. Била је потребна једна стручна наставница за женски рад. „Успешност изложбе радова која је распродата указује да од женске школе треба створити једну практичну женску школу која ће имати добре раднице“, сматрао је Јовановић. Предложио је распоред рада наставника за следећу годину. Школске 1910/11. наставнице Домачићко-радничке школе биле су: Косара Елезовић, Атина Валовић, Јелисавета Перовић, Бранка Толмач, Зорка Дохчевић, Анка Мићић и Косара Блашковић. За издржавање Домаћичко-радничке школе за годину дана било је потрошено 24.000 динара. Ученице су продавале ручне радове два пута месечно, полако је прерастала у занатлијску школу.²³²⁶

²³²³Стојан Зафировић, *Споменица...*, 83.

²³²⁴АС, МИД ППО, 1907, ред 254, 18. март 1907, 25. април 1907.

²³²⁵АС, МИД ППО, 1909, ред 486, Скопље, 9. октобар 1909.

²³²⁶*Вардар*, 27. јануар 1911.

Школске 1911/12. предавале су наставнице: Борка Студић Илић, Зорка Дохчевић, Косара Елезовић, Јелисавета Перовић. У девојачкој школи било је 97 ученица. Са одличним успехом разред је завршило 37 ученица, са врло добрим 34, са добрим 21, а испит је полагало пет ученица. Укупно је на крају године било 97 ученица.²³²⁷

У овим женским школама није био много женске деце. Родитељи се радије опредељују да децу школују у гимназијама него у домаћичко-радничким школама. Мушке школе поново постају мешовите.²³²⁸

6. Политичко-пропагандни значај гимназије

Седишта свих састанака српских родољуба у Скопљу били су: Српска митрополија, Конзулат, Мушка гимназија и Учитељска школа. Скопска омладина задојена националним духом, одушевљена за свако родољубиво прегнуће, окупљала се у гимназији и учитељској школи.

Светозар Томић је на прослави 40-годишњице гимназије констатовао: „Школа нам је већ 1900. била добро уређена а ученици су нам били лепо и чисто обучени. Били су униформисани те кад би прошли кроз варош свако би се окренуо да их види. Па и турске власти које у почетку нису хтели да чују за Србе у Скопљу, ни да признају српску народност, почеше обраћати пажњу на нас... Радило се с вољом и у школи и у народу. Учитељи и учитељице, као и наставници у средњим школама били су апостоли Српства, просвете и ослобођења. Није се презало ни од чега само да се успех постигне. Као што се с песмом радило, тако се с песмом и у апс, врло често ишло. Бити мучен и понети крст за свој народ и Српство, била је слатка жртва.“²³²⁹

Срби су се окупљали у кафани „Гранд хотела“ у близини железничке станице коју је држао Призренац Младен Поповић. „Та кафана је била центар наше пропаганде, зборно место свих националних људи и преко тих свештеника и учитеља дознавали бисмо све шта се радило по селима.“ Било је скривеног оружја и одела.²³³⁰

Притисак турске власти натерао је омладинце да збију редове. У оваквим приликама прво се јавља идеја о оснивању певачког друштва. Тако је 1907. основано певачко друштво

²³²⁷ *Вардар*, 19. јун 1911.

²³²⁸ Стојан Зафировић, *Споменица...*, 84.

²³²⁹ Зоран Живковић Христић, *Два прилога Светозара Томића о раду српских културних и просветних установа у Скопљу на крају 19. и почетком 20. века*, Вардарски зборник, 7, 2010, 127–128. Речи хвале за српски национални рад нису биле својствене професору Томићу док је био професор и директор српских школа. Наиме, у писмима упућеним Јовану Цвијићу, као и Српској влади, није презао да о школи и националним радницима говори само негативно. Тако је у писму из 1902. године обавештавао Цвијића: „Школе, учитељи, управа, то ништа не ваља. Неспремност и полтронство овамо сада влада. И народ је од нас окренуо главу, јер виду да му са оваквим радом нисмо добру ради. Жалосна просвета, коју ми ширимо... Немам речи да све опишем, зато и престајем“. (Зоран Живковић Христић, *Из писама Светозара Томића Јовану Цвијићу*, Вардарски зборник, 6, 2008, 184).

²³³⁰ Петар Иванишевић, наведено дело, 81–82.

„Вардар”. Омладина и национални борци из Скопља прелазили су у Србију, састајали се са водећим личностима и припремали рад на ослобођењу. У Србији су се упознали са радом Савеза витешких друштава „Душан Силни“. Доласком професора Караклајића отворила се могућност, и у Скопљу је 1909. године основано гимнастичко друштво „Силни“. Оснивачи су били најугледнији просветни радници и Срби трговци и занатлије. Душа тог друштва био је наставник гимнастике Рајко Караклајић који је отпочео редован и интензиван рад. Чланови друштва вежбали су у згради мушке гимназије, а када је школа запаљена, наставили су вежбање у основној школи „Метох” на Серави, где је било и седиште друштва „Вардар“. Иако је друштво 1910. било забрањено, кришом су и даље вежбали. Расположење у друштву било је такво да су чланови сматрали и говорили да су они војска која ће ослободити... На манастирским славама увек су били на окупу и вежбали. Дух и морал вежбача био је висок, а дисциплина и пожртвовање развијено до крајњих граница. Друштво је бројало преко 100 чланова. Каралајић и Илић су за време распуста 1910. оснивали певачка и гимнастичка друштва широм Старе Србије и Македоније (Тетово, Гостивар, Галичник, Куманово, Призрен и Приштина). За Светог Илију у Призрену је одржан концерт и јавни гимнастички час. Ђаци скопске гимназије, Призренци, певали су у хору. Оркестар је свирао, уз помоћ призренског друштва „Цар Урош“ и певали су веома успешно. Концерт је одржан у Основној школи „Младен Угаревић“. Присуствовали су и представници турских власти. Униформа гимнастичког друштва била је одора од белог платна, плави појас и црвени фес. Веома значајна и најуспелија гимнастичка манифестација „Силног“ из Скопља била је 1910. код манастира Грачанице, када су вежбали пред 1.000 гледалаца, како Срба, тако и Арбанаса и Турака. Одобрење од власти издејствовао је митрополит призренски Нићифор. Вежбачи из Скопља дошли су под вођством Глише Елезовића и Рајка Караклајића. Запажене су биле и манифестације у Девичу, Приштини, Призрену и Београду, затим 1911. у Загребу и 1912. у Новом Саду и Прагу. На Петровдан 1911. организован је слет у манастиру Девичу и у Дреници.²³³¹ Политичко-пропагандна делатност средњих школа у Скопљу била је јака. Градови и села у Старој Србији добијали су подстрек из Скопља. Чести излети са концертима „Вардара“ и јавним часовима давали су народу подршку да истраје и веру у то да је дан слободе близу. За манастирском или домаћичком трпезом чула се реч час једног, час другог, час трећег професора.

Турске власти, као и бугарски егзархисти, били су свесни да друштва „Силни“ и „Вардар“, а касније и музичка школа, имају политичко и национално обележје, да су кроз игру и песму подсећали на сјајну српску прошлост тог краја и да су крчили путеве за ослобођење, те да су главни организатори тога били наставници језика, историје, гимнастике и музике. Покушали су да раде на гушењу тих друштава.

²³³¹Т. М. Живковић, *Прилог историји соколства у Јужној Србији*, Јужни преглед 1928, 45–47.

Срби из Краљевине Србије желели су да посете Скопље, као престоницу цара Душана. Многи путници, интелектуалци, научници, ученици и наставници долазили су у Скопље, а домаћини су биле мушке и женске школе. Били су им водичи, не само по Скопљу него по целом крају.²³³²

Наставници су учествовали у свим порама српског друштвеног живота у Скопљу. Тако су и чланови Епархијског савета били: председник Алекса Станишић, чланови Драгомир Обрадовић, Глиша Елезовић, Риста Огњановић и Дамњан Прљинчевић.²³³³ Чланови одбора Организације Српска одбрана у Скопљу су били: председник Богдан Раденковић, чланови; Светозар Томић, Петар Косовић, Стева Димитријевић, Иларион Весић, Драгомир Обрадовић.²³³⁴

Осим што су будили националну свест становништва, велика је заслуга ученика и наставника била у четничкој акцији. Ученици и наставници дању су радили у школи, а ноћу водили и спроводили чете, бринули се о њиховој исхрани, организовали преноћишта итд. Просветни радници примили су бреме оружане одбране нашег народа од онарођивања, притисак, зулума. Пазили су на сваки рад и покрет непријатеља, да парирају његовој акцији. Били су довитљиви и сналажљиви, рад је био опасан и од стране непријатеља, живот је сваког тренутка био у опасности.

Око Гимназије била је окупљена велика интелектуална снага која је водила национално-политичку борбу. Припремили су терен за ослобођење. Школа је одиграла велику улогу у непосредном раду на ширењу српске националне мисли. Након Младотурске револуције Скопље је постало политичко средиште српског народа у Старој Србији и Македонији. За двадесет година у Скопљу је извршен преокрет. Осамдесетих година 19. века у Скопљу није било допуштено да се отвори ни основна школа. Српске војнике у ослобођеном Скопљу дочекало је више српских основних школа, потпуна мушка гимназија, учитељска школа и једна средња женска школа.²³³⁵

Пре ослобођења у Скопљу се осећало као у Србији. Одмах када је Краљевина Србија објавила мобилизацију, септембра 1912. сви су се наставници, српски држављани, одазвали. После ослобођења многи наставници ушли су у Скопље као ослободиоци са престолонаследником Александром. После рата, 1934. године, у знак признања за културни, просветни и национални рад, а поводом 40-годишњице од оснивања, краљ Александар одликовао је гимназију Орденом Светог Саве II реда.

²³³² Цариградски гласник, 13. јун 1908.

²³³³ Наше цркве и школе, Скопска епархија, Голуб, 1911, 69–72.

²³³⁴ Документи..., књ. 2, додаток 1, 750–754.

²³³⁵ Стојан Зафировић, Споменица..., 68.

7. Биографије директора гимназије

Сима С. Поповић, наставник, директор (Пљевље, 22. новембар 1866 – Пирот, 29. септембар 1901). Завршио је историјско-филолошки одсек Велике школе у Београду. Наставник богословије у Призрену био је током једне школске године (1893–1894). Постављен је за директора новоосноване Мушке српске гимназије у Скопљу (1894–1895). Годину дана је радио и као наставник гимназије (1895–1896). Због барјачке афере, након затвора и других сметњи од стране турских власти, премештен је у Србију. Био је учитељ језика у Гимназији Светог Саве у Пироту. Имао је брата Ђорђа, учитеља у Пријепољу.²³³⁶

Управа Гимназије је новембра месеца 1901. приредила парастос свом покојном првом директору. Чиновејствовао је митрополит Фирмилијан а присуствовао је наставни кадар и ученици који су певали у хору.²³³⁷

Илија Вучетић, професор, национални радник (Велике код Плава, Црна Гора, 28. јул 1854 – Скопље, Македонија, 19. октобар 1922). У Дечанима је завршио манастирску школу и школовање наставио у Београдској богословији 1868. године по препоруци дечанског архимандрита Кирила. По завршетку богословије (1872) постављен је за учитеља у Скадру (од априла 1873. до августа 1875). Образовање је наставио у Русији (1875), где је завршио Херсонску учитељску семинарију (1877) и Теодосијски учитељски институт (1880).²³³⁸ Заузимањем митрополита Михаила постављен је за наставника призренске богословије септембра 1880. године. Како је тада стање у Призрену било анархично, он је у Призрен стигао тек јула 1881. године преко Цариграда.²³³⁹ Био је надзорник основних школа и члан Црквено-школске општине.²³⁴⁰ Вучетић је 1895. године заступао ректора.²³⁴¹

На препоруку руског конзула Лисевича постављен је за наставног директора Српске гимназије у Скопљу 1895. до 1896, номинални директор био је од 1895. до 1912. Добијао је директорски додатак у вредности од 1.000 динара.²³⁴² Редовно је извештавао руске конзуле о положају Срба. У време Првог светског рата угледни турски трговци спасли су га од бугарских окупатора. Преселио се у Пећ, одакле је интерниран у логор. По ослобођењу је радио као професор скопске гимназије до јула 1922, када је постављен за инспектора Министарства за аграрну реформу.²³⁴³

²³³⁶ *Србобран* II, 1901/18, бр. 211, 6; *Просветни гласник*, 1901/22, бр. 10, 1278; *Цариградски гласник*, 11. октобар 1901, 1. новембар 1901.

²³³⁷ *Цариградски гласник*, 1. новембар 1901.

²³³⁸ АС, МПС, XXII, 87/1888, Београд, 30. октобра 1884.

²³³⁹ АС, ЈБК, 625, Београд, 13. јула 1881.

²³⁴⁰ АС, МИД ППО, 1891, ред 99, Призрен, 5. јуна 1891.

²³⁴¹ ПЗ НБС, Фонд ЈХВ, Р, 413/IV/14, Призрен, 5. септембар 1895.

²³⁴² АС, МИД ППО, 1896, ред 52, Скопље, 13. јануар 1896.

²³⁴³ Александра Марковић Новаков, наведено дело, 258.

Биографија **Илариона Весића** налази се у одељку богословије у Призрену.

Биографија **Косте Ковачевић** налази се у одељку Српске гимназије „Дом науке“ у Солуну.

Радослав Агатоновић, директор, историчар, политичар (Брус, Крушевачки округ, 30. јун 1869 – Београд, 30. мај 1928). Завршио је Гимназију у Нишу (1889), Историјско-филолошки одсек на Великој школи у Београду 1893. У Паризу се усавршавао. Био је професор гимназије у Нишу (1893–1899) где је основао Соколско друштво „Душан Силни“ као и Француски клуб. Био је професор у гимназији „Дом науке“ у Солуну (1900) и професор и директор Српске гимназије у Скопљу (1900–1902). Радио је на сузбијању егзархије и одбрани српских националних интереса у Старој Србији и Македонији. Школске 1902/3. радио је као надзорник народних школа у крајинском округу. Од 1903. до 1922. био је професор Гимназије у Нишу.

Политички је припадао Либералној странци а после 1918. Демократској странци. До балканских ратова три пута је био народни посланик. Био је потпредседник Народне скупштине Краљевине Србије. После Првог светског рата, у Нишу је основао Демократску странку. Изабран је за секретара Народне скупштине Југославије а касније је био и први потпредседник. Дао је значајан допринос парламентаризму у земљи.

Још као ученик гимназије био је један од организатора Ђачке литерарне дружине „Његош“. Бавио се средњовековном историјом српског народа. Преводио је са француског. Са супругом Даницом имао је ћерку Милицу.

Дела: Цар Симеон, Синиша Немањић Палеолог, Београд 1893; са П. М. Спасић, Српски устанци противу Турака у вези са народним сеобама у туђину од 1459–1814. године, Београд 1895, 1896. Одношаји између Србије и Бугарске, Београд 1899; Манастирско питање, Сремски Карловци 1904; Бугарска зверства, Бања Лука, 1919.

Милан Гајић, професор, директор (Грабовац, 1869 – Београд, 17. I 1947). Гимназију у Крагујевцу похађао је 1888–1889, потом завршио Историјско-филолошки одсек Велике школе у Београду. У призренску богословију за професора српског језика и књижевности дошао је 1894. и остао до септембра 1896. Био је професор (1897–1902) и заступник директора (1901–1902) Српске гимназије у Скопљу. Професор француског језика гимназије у Зајечару (1903–1909). У Пожаревцу је радио као професор српског језика и историје у гимназији (1910–1914). Након рата настанио се у Београду где је остао до смрти. Заслужан је за оснивање Ђачке дружинске књижнице у богословији, и био је њен први библиотекар.

Сарађивао је у *Босанској вили* (1907, 1909). Даровао је књиге Народној библиотеци у Београду. Супруга Јованка била је наставница.

ДЕЛО: *Споменица двадесетпетогодишњице Призренске богословије*, Призрен 1896.²³⁴⁴

Михаило Марковић, професор, директор, дипломата (Крагујевац, 12. VI 1848 – Београд, 30. V 1917).

Основну школу и шест разреда гимназије завршио је у Крагујевцу а у Београду Велику школу (1869). Био је практикант Начелства Чачанског окружја (1869) и у Управи вароши београдске. Био је суплент и заступник директора реалке у Јагодини 1869, суплент гимназије у Крагујевцу (1871–1873). Положивши професорски испит постао је професор у крушевачкој полугимназији (1874–1878) и Првој нижој београдској гимназији (1878–1880). Био је први директор Нишке гимназије где је радио у два наврата (1880–1892, 1894–1897). У међувремену био је професор књажевачке гимназије и директор Прве београдске гимназије (1897–1901). Први пут је пензионисан 1901, али је и даље радио као стални члан испитне комисије за полагање професорског испита. Директор Гимназије и Учитељске школе у Скопљу био је школске 1902/3. За генералног конзула I класе у Приштини постављен је 1903, а већ наредне године поново је пензионисан. Управник Народног позоришта у Београду био је од 1906. до 1909, када је дефинитивно пензионисан.

Био је одликован Сребрном медаљом за ревносну службу у рату за ослобођење и независност, Друштвени крст и Орден Светог Саве.²³⁴⁵

Светозар Томић, професор, историчар, етнограф, географ (Превиш, код Никшића, 1872? – Београд, 21. V 1954). У својој аутобиографији (која се налази у Архиву САНУ) навео је да тачну годину рођење не зна. Могуће да је касније успео да реконструише. Отац Божо преминуо је 1876, тако да га и није добро запамтио, мајка Јована. Основну школу завршио је у Шавнику а нижу гимназију учио на Цетињу и у Сремским Карловцима. Више разреде завршио је у Београду 1894. Студирао је на Великој школи и завршио Историјско–географски одсек 1898. Професорски испит положио је 1900. године. Био је професор (1898–1903) и директор гимназије у Скопљу (1903–1904), Битољу (1904–1905) и професор у Солуну (1905–1906), професор богословије у Београду (1907–1912). Инспектор Министарства просвете за Косовску област (1913–1921). Учествовао је у балканским и Првом светском рату. Био је шеф црногорског одека при Министарству иностраних послова Србије. Радио је на уједињењу Црне Горе са Србијом. Био је директор Треће мушке гимназије у Београду (1921–1930). Именован је за члана Државног савета (1930), за сенатора 1932. Био је и

²³⁴⁴Шематизам Србије, 1903–1912, 1914; Александра Новаков, *Милан Гајић*, СБР 2, Нови Сад 2006.

²³⁴⁵Радмила Мишић, *Сви наши директори. Директори крушевачке гимназије*, Крушевац 1999, 287; Радивоје М. Петковић, наведено дело, 740; Нинослав Станојевић, *Марковић, Михаило*, СБР 6, у штампи.

потпредседник Сената. Као професор у Скопљу био је секретар Народне одбране. Био је члан многих хуманитарних организација, потпредседник Друштва Црвеног крста. Писао је антропогеографске, историјске и етнографске радове. Сарађивао је у многим часописима: *Браство*, *Годишњица Николе Чуића*, *Етнографски зборник*, *Босанска пошта*, *Гласник Црвеног крста*... Написао је уџбеник: *Земљопис Европске Отоманске империје*, удешен за ниже разреде средњих школа, Београд 1906; Био је у логору на Бањици 1942.

Био је одликован Орденом Светог Саве III степен, Орденом Белог орла V степен и сребрном медаљом за храброст.

Дела: *Дробњак. Антропогеографска испитивања*, Београд 1902; *Скопска Црна Гора, антропогеографска и етнографска студија*, Београд 1905; *Манастир Трескавица*, Београд 1910; *Карта Балканског полуострва*. Београд 1912; *Програм за уједињење Србије и Црне Горе*, Крф 1917; *Скопље, Тетово, Гостивар, Маврово, Галичник*, Нови Сад 1923; *Недостатак савремених школа*, Сарајево 1926; *Црна Гора, њен значај и њена племена*, Београд 1928; *Десетогодишњица уједињења Србије и Црне Горе*, Београд 1929; *Са пута Југословенских парламентарца по Пољској*, Београд 1935; *Списак фермана и повеља породице Дробњак из Рисна*, превео и за штампу припремио у коауторству са Милошем Дробњаковићем, Београд 1938; *Добровољне болничарке у рату и миру*, Београд 1939; *Један поглед на погребне народне обичаје*, Београд 1939; *Дробњак, Пива Бањани*, Подгорица 2000.²³⁴⁶

Биографија **Стеве Димитријевић** налази се у одељку богословије у Призрену.

Лука Лазаревић, директор, народни посланик (Свилеува код Коцељеве, 1. I 1857 – Београд, 19. VII 1936)

Основну школу учио је у манастиру Каони а завршио је у Свилеуви, нижу гимназију у Шапцу (1867 – 1871), Прву мушку гимназију у Београду (1871–1873). Студирао је на Великој школи Историјско-филолошки одсек (1873–1878). Био је наставник у многим гимназијама: Пожаревачка нижа гимназији (био је и привремени директор), директор ниже гимназије у Великом Градишту, директор ниже гимназије у Ваљеву. Био је професор Прве београдске гимназије (1891–1892). Професор и управник Учитељске школе у Београду од 1893; професор Прве београдске гимназије. Референт за основну наставу у Министарству просвете 1900. Директор Прве београдске гимназије 1901. а новембра 1902. министар просвете и црквених послова. Пензионисан априла 1903. Као министар у пензији био је директор Учитељске школе у Скопљу (1906–1907), професор и директор приватне гимназије у Свилајнцу до 1913. а октобра 1913. директор крагујевачке гимназије. По трећи пут је пензионисан фебруара 1924. као директор Четврте гимназије у Београду.

²³⁴⁶ АС, МИД ППО, ред 761, Битољ, 7. септембар 1905; АСАНУ, СТ, 11499; *Ко је ко у Србији*, Београд 1928, 153.

Био је члан Главног просветног савета. Уређивао је часопис *Наставник* (1896–1897) и *Српске новине* (1900). Био је сарадник многих часописа. За народног посланика биран је четири пута до 1898. а за краљевог посланика постављен 1900. Са Живаном, рођ. Стефановић, имао је сина Миодрага и ћерку Дивну. Одликован је Орденом Св. Саве IV реда.

Дела: *Краљевић Марко*, Пожаревац 1885; *Споменак, I–II*, Београд 1897–1898; *Узор-вitez поп Лука Лазаревић*, Београд 1900; *Слике у речи*, Београд 1913; *Ми и деца*, Београд 1914; *Белешке из окупираниог Београда (1915–1918)*, Београд 1919; *Из наше градине*, Београд 1921; *Приповетке, I–III*, Београд 1924–1926; *Кнез Ранко Лазаревић*, Београд 1926; *Мали поменик*, Београд [1933]; *Мали поменик (додатак)*, Београд 1936; *Наши старији у причама*, Београд 1936.²³⁴⁷

Биографија **Драгомира С. Обрадовић** налази се у оквиру школе у Солуну „Дом науке“.

Никола Николић Ђ., професор, директор, преводилац (Панчево, 12. X 1875 – Београд, 15. X 1926).

У Београду је завршио основну школу и Другу београдску гимназију. Студирао је лингвистичко-литерарни одсек на Великој школи (1896–1900). Као суплент предавао је француску филологију у гимназији у Београду (1900–1908) и у приватној гимназији професора Зделара. Професор Српске гимназије у Скопљу био је од 1908. до 1913, где је био и заступник директор 1908–1909. Предавао је француски језик и књижевност у Четвртој београдској гимназији (1914). После Првог светског рата био је професор Друге београдске гимназије, на том месту затекла га је и смрт.

Као студент постао је сарадник *Политике*. Преводио је романе и фелтоне до последњег дана. Био је дописник *Политике* из Скопља одакле је извештавао о свим проблемима са којим се сусретао српски народ и на тај начин информисао грађанство у Србији о животу Срба у Османском царству. Још као студент преводио је са француског. За потребе Народног позоршта преводио је француске комедије које су се играле у Српском народном позоришту. Био је ожењен Милицом са којом је имао кћер Пепу. Сахрањен је на Новом гробљу у Београду.²³⁴⁸

Никола Ракић М., професор, директор гимназије, минеролог (? , 1866 – Параћин, 19. XI 1945).

Био је професор физике и хемије с минералогijом у Београду, у учитељској школи (1896), наставник Више женске школе; професор Треће београдске гимназије (1898–1899), професор

²³⁴⁷Здравко Ранковић, *Лука Лазаревић*, Биографски лексикон ваљевског краја, књ. 2, св. 9, Ваљево 2001, 274–275; Миле Станић, *Лазаревић, Лука*, СБР 4, Нови Сад 2009.

²³⁴⁸Шематизам Србије, 1902–1912, 1914; Архива Новог гробља; *Педесетогодишњица Треће београдске гимназије*, Београд 1910, 77, 78, 80, 82, 88, 144; *Политика*, 16. октобар 1926, 5; 10. октобар 1929, 10; *Споменица мушке гимназије у Крагујевцу* 471; Стојан Зафировић, *Споменица четрдесетогодишњице...*, 63, 144, 148; *Сто година Друге београдске гимназије 1870–1970*, Београд 1970, 580, 581.

гимназије у Врању (1901–1904), професор гимназије и управитељ Трговачко-занатске школе у Пироту (1905–1909). За директора гимназије у Скопљу именован је 1909. године. На том положају је остао школске 1909/10. године. На место директора Гимназије у Зајечару провео је (1910–1914). Био је директор гимназије у Ници (1917–1918). Био је члан Просветног савета Краљевине Србије и инспектор за битолску област, у рангу директора средњих школа. Учествовао је у балканским ратовима. Био је члан Српског геолошког друштва.

Превео је са француског: *Савети и практична упутства наставницима-ама пре уласка у јаван живот* / Жил Пајо, Београд 1912, 1914. У коауторству написао је уџбенике: *Лекције из минерологије*, 1896; *Минералологија за средње школе*, Београд, 1897, 1903; *Уводне лекције из хемије за ученике 4. разреда*, Крушевац 1903.²³⁴⁹

Александар Станишић, професор, министар, народни посланик (Пријепоље, 15. децембар 1877 – Бања Врућица, Теслић, 26. август 1934). Основну школу је завршио у Пријепољу, гимназију у Ваљеву, учитељску школу у Београду и Алексинцу 1899. Био је наставник Српске мушке гимназије и учитеља основне школе у Скопљу (1899–1901). Студирао је педагогију и филозофију у Лајпцигу и Јени. Био је наставник у богословији у Призрену (од јануара 1904. до септембра 1906. године), наставник Српске мушке гимназији и Учитељске школе у Скопљу (1908–1912). Краће време био је на одсуству ради довршавања студија у Јени и Берну. Докторирао је филозофију. Школске 1911/12. био је заступник директора Гимназије и Учитељске школе 1911/12. у Скопљу. Управитељ Учитељске школе био је 1913. За време Првог светског рата био је директор учитељских течајева и директор интерната у српској школи у Ници (1918). Вршио је дужност просветног инспектора за Скопску и Косовску област. Био је посланик у Привременом народном представништву (1919), министар исхране и обнове земље (1920–1922), државни саветник (1922–1931). Постављен је за сенатора Зетске бановине јануара 1932. За бана Зетске бановине изабран је априла 1932. За бана Вардарске бановине изабран је 1934.

Као просветни радник у Старој Србије био је активан у националним пословима. Био је потпредседник Скупштине отоманских Срба (1909), члан Четничког одбора и један од организатора четничких акција. Иницирао је оснивање ђачке дружине „Будућност“, ђака Учитељске школе, при избеглиштву. Био је почасни члан и добротвор Друштва Књегиње Зорке.²³⁵⁰

Дело: *Ueber den Ursprung der Zadruga: eine sociologische Untersuchung* / Von Alexa Stanischitsch, Bern 1907.

²³⁴⁹ Шематизам Србије, 1896–1912, 1914; *Политика*, 5. октобар 1945, 7.

²³⁵⁰ Шематизам Србије, 1914; *Наставник*, лист професорског друштва, 1919, 34; *Споменица мушке учитељске школе у Алексинцу 1871–1921*, Београд 1921, 179; *Политика*, 24. април 1934, 4; 28. август 1934, 5; Маја Николова, *Школовање...*, 51.

ПРИЛОЗИ

Списак наставника Српске гимназије у Скопљу

1894/95.

1	Сима Поповић, директор
2	Данило Катанић
3	Лазар Станимировић
4	Митар Пантић
5	Стеван Бојковић

1895/96.

1	Илија Вучетић, директор
2	Јован Митрановић
3	Риста Огњановић
4	Сима Поповић

1896/97.

1	Иларион Весић, директор
2	Андрија Самониковић
3	Антоније Поп Христић
4	Илија Вучетић
5	Риста Огњановић
6	Трајко Ковачевић
7	Хусеин Мехабедин

1897/98.

1	Коста Ф. Ковачевић, директор
2	Илија Вучетић
3	Јефта Мрав
4	Јефта Поповић
5	Милан Гајић
6	Петар Димитријевић
7	Риста Огњановић
8	Станко Ивановић

1898/99.

1	Коста Ф. Ковачевић, директор
2	Владимир Петковић
3	Илија Вучетић
4	Јефта Мрав
5	Јефта Поповић
6	Коча Катановић
7	Логофет Сами
8	Манојло, јеромонах
9	Милан Гајић
10	Мустафа Зихни
11	Петар Димитријевић
12	Риста Огњановић
13	Светозар Томић
14	Станко Ивановић

1899/1900.

1	Радослав Агатоновић, директор
2	Алекса Станишић
3	Алексије Мали
4	Атанасије Пејатовић
5	Владимир Петковић
6	Илија Вучетић
7	Јефта Мрав
8	Јефта Поповић
9	Коча Катановић
10	Логофет Сами
11	Манојло, јеромонах
12	Милан Гајић
13	Мустафа Зихни
14	Петар Косовић
15	Риста Огњановић
16	Сава Стојановић
17	Светозар Томић
18	Светозар Павић
19	Станко Ивановић

1900/01.

1	Радосав Агатоновић, директор
2	Алекса Станишић
3	Атанасије Пејатовић
4	Богдан Раденковић
5	Влада Петковић
6	Илија Вучетић
7	Јован Жарковић
8	Милан Гајић
9	Мустафа Зихни
10	Панта Палошевић
11	Петар Косовић
12	Риста Огњановић
13	Сава Стојановић
14	Светозар Павић
15	Светозар Томић
16	Станко Ивановић

1901/02.

1	Милан Гајић, директор
2	Богдан Раденковић
3	Јован Жарковић
4	Мустафа Зихни
5	Петар Косовић
6	Риста Огњановић
7	Сава Рабреновић
8	Сава Стојановић
9	Светозар Томић
10	Станко Ивановић

1902/03.

1	Михаило Марковић, директор
2	Александар Марић
3	Богдан Раденковић
4	Јован Жарковић
5	Јулијус Милош Брож
6	Мустафа Зихни
7	Петар Косовић
8	Петар Стаменковић
9	Риста Огњановић
10	Сава Рабреновић
11	Сава Стојановић
12	Светозар Павић
13	Светозар Томић
14	Тома Бурковић
15	Илија Вучетић

1903/04.

1	Светозар Томић, директор
2	Александар Марић
3	Алекса Прљинчевић
4	Богдан Раденковић
5	Живко Величковић
6	Илија Вучетић
7	Јован Жарковић
8	Милан Драгосављевић
9	Мустафа Зихни
10	Петар Косовић
11	Петар Стаменковић
12	Риста Огњановић
13	Сава Рабреновић
14	Светозар Павић
15	Тома Бурковић

1904/05.

1	Стева Димитријевић, директор
2	Алекса Прљинчевић
3	Александар Марић
4	Боривоје Стевановић
5	Дамњан Прљинчевић
6	Живко Величковић
7	Илија Вучетић
8	Јован Жарковић
9	Милан Драгосављевић
10	Мустафа Зихни
11	Петар Иванишевић
12	Петар Косовић
13	Петар Кочић
14	Петар Стаменковић
15	Риста Огњановић
16	Сава Јакић
17	Светозар Павић
18	Спира Хаџи Ристић
19	Тома Бурковић

1905/06.

1	Илија Вучетић, з. директора
2	Петар Косовић, з. директора
3	Александар Марић
4	Александар Прљинчевић
5	Боривоје Стевановић
6	Јован Алексић
7	Јован Жарковић
8	Јован Мормановић
9	Коста Костић
10	Лазар Јанкуловић
11	Мустафа Зихни
12	Петар Иванишевић
13	Петар Стаменковић
14	Риста Огњановић
15	Сава Јакић
16	Светозар Павић
17	Спира Хаџи Ристић
18	Тома Бурковић

1906/07.

1	Лука Лазаревић, директор
2	Александар Марић
3	Александар Прљинчевић
4	Анастас Боцарић
5	Атанасије Петровић
6	Глигорије Џамбазовић
7	Јован Алексић
8	Јован Жарковић
9	Јован Мормановић
10	Јован Шантрић
11	Јордан Петровић
12	Коста Костић
13	Миливоје Добросављевић
14	Милош Перовић

1907/08.

1	Лука Лазаревић, директор
2	Драгомир Обрадовић
3	Илија Вучетић
4	Алекса Прљинчевић
5	Владислав Нешковић
6	Ђорђе Константиновић
7	Јован Алексић
8	Јован Жарковић
9	Јован Мормановић
10	Јован Шантрић
11	Јордан Петровић
12	Коста Костић
13	Миливоје Добросављевић
14	Милош Перовић

15	Периша Лакићевић
16	Петар Иванишевић
17	Петар Косовић
18	Петар Стаменковић
19	Риста Огњановић
20	Сава Јакић
21	Сади Јусуф
22	Светозар Павић
23	Тома Бурковић
24	Илија Вучетић

1908/09.

1	Никола Ђ. Николић, директор
2	Алекса Станишић
3	Антоније Делимировић
4	Богољуб Тодоровић
5	Глигорије Елезовић
6	Димитрије Теодосић
7	Јован Жарковић
8	Јован Мормановић
9	Јован Шантрић
10	Јордан Петровић
11	Лазар Јанкуловић
12	Ламбро Тозијевић
13	Љубиша Ст. Валић
14	Мемед Неџиб
15	Милан Чемериџић
16	Петар Стаменковић
17	Радован Дељевић
18	Спира Хаџи Ристић
19	Стојан Атанасковић
20	Стојан Зафировић
21	Цветко Нешић
22	Илија Вучетић

1909/10.

23	Петар Стаменковић
24	Рајко Караклајић
25	Риста Карликовић
26	Спира Хаџи Ристић
27	Цветко Нешић

1911/12.

1	Алекса Станишић, директор
2	Богољуб Тодоровић
3	Божидар Валовић
4	Димитрије Дохчевић
5	Ђура Ђуџић
6	Емилијан Пиперковић
7	Илија Вучетић
8	Јован Алексић
9	Јован Жарковић
10	Јован Ристић
11	Јован Спасић
12	Јордан Петровић

15	Милан Чемериџић
16	Петар Иванишевић
17	Риста Огњановић
18	Спира Хаџи Ристић
19	Стојан Атанасковић
20	Стојан Зафировић
21	Тома Бурковић
22	Илија Вучетић

1909/10.

1	Никола Ракић, директор
2	Алекса Станишић
3	Антоније Делимировић
4	Богољуб Тодоровић
5	Божидар Валовић
6	Глигорије Елезовић
7	Дамјан Исаиловић
8	Димитрије Теодосић
9	Ђура Ђуџић
10	Илија Вучетић
11	Јован Алексић
12	Јован Жарковић
13	Јован Ристић
14	Јордан Петровић
15	Лазар Јанкуловић
16	Милан Боројевић
17	Милан Чемериџић
18	Милија Трнчић
19	Милош Перовић
20	Никола Ђ. Николић
21	Никола Марковић
22	Петар Ж. Илић

1910/11.

1	Драгомир Обрадовић, директор
2	Алекса Станишић
3	Александар Марић
4	Антоније Делимировић
5	Богољуб Тодоровић
6	Божидар Валовић
7	Димитрије Дохчевић
8	Димитрије Теодосић
9	Ђорђе Пејановић
10	Јован Жарковић
11	Јован Ристић
12	Јордан Петровић
13	Милош Перовић
14	Муштак
15	Емилијан Пиперковић
16	Никола Марковић
17	Никола Настић
18	Никола Ђ. Николић
19	Петар Лешњаревић

13	Јосиф Покорни
14	Мехмед Назиф
15	Милан Боројевић
16	Милош Перовић
17	Михаило Ђорђевић
18	Никола Ђ. Николић
19	Петар Илић
20	Петар Стаменковић
21	Рајко Караклић
22	Риста Карликовић
23	Спасоје Пешић
24	Спира Хаџи Ристић
25	Стеван Симић
26	Фадил Мехмед
27	Филиолованти
28	Цветко Нешић

20	Петар Стаменковић
21	Рајко Караклајић
22	Риста Карликовић
23	Сима Савић
24	Спасоје Пешић
25	Спира Хаџи Ристић
26	Стеван Симић
27	Ташко Јовановић
28	Ћазим
29	Цветко Нешић
30	Глигорије Елезовић
31	Илија Вучетић
32	Јован Алексић
33	Милан Боројевић
34	Петар Илић
35	Јован Вељић

**Списак ученика који су завршили седморазредну гимназију и положили
учитељски испит зрелости**

1900/1901.

1	Марковић Василије
2	Васиљевић Димитрије
3	Грошевић Јован
4	Дохчевић Димитрије
5	Илић Манојло
6	Лазаревић Делимир
7	Перић Миливоје

1901/1902.

1	Велимир Прелић
2	Димитрије Ристић
3	Јован Константиновић
4	Милан Зафировић
5	Нака Продановић
6	Никола Аврамовић
7	Риста Михајловић
8	Светозар Дичић

**Списак ученика који су завршили троразредну школу и полагали
учитељски испит зрелости**

1903/1904.

1	Арсеније Ковачевић
2	Василије Ристић
3	Глигорије Ђорђевић
4	Димитрије Јовановић
5	Јанаћије Поповић
6	Јован Цакић
7	Коста Басекић
8	Коста Васиљевић
9	Љубомир Недић
10	Никола Андоновић
11	Никола Бојковић
12	Никола Димитријевић

1904/1905.

Није било треће године учитељске школе

1905/1906.

1	Аврам Секулић
2	Војислав Ненадић
3	Димитрије Николић
4	Душан Недић
5	Љубомир Зечевић
6	Милутин Јовановић
7	Михајло Куртић
8	Никола Павловић
9	Риста Јанићијевић

13	Петар Станковић
14	Слободан Дељевић
15	Цветко Додевић

10	Цветко Петровић
----	-----------------

1907/1908.

1	Атанасије Костић
2	Божидар Потпарић
3	Величко Јовановић
4	Драгутин Патрногић
5	Душан Радичевић
6	Марко Петровић
7	Милорад Закић
8	Спасоје Димитријевић
9	Тодор Ђорђевић
10	Душан Јаковљевић
11	Тодор Димитријевић

1908/1909.

1	Александар Деспотовић
2	Богољуб Букумировић
3	Владимир Исаковић
4	Миладин Зечевић
5	Миличко Арсенијевић
6	Милутин Дабетић
7	Петар Кнежевић
8	Софроније Славковић
9	Филип Вучковић
10	Цветко Атансковић

1909/1910.

1	Божина Ђолевић
2	Димитрије Огњановић
3	Миливоје Јоксимовић
4	Миливоје Кајевић
5	Миле Перуничкић
6	Милосав Кастратовић
7	Младен Радојевић

**Ученици солунске гимназије који су у Скопљу наставили школовање
и завршили виши течајни испит**

1909/1910.

1	Ахило Џацевић
2	Ванђел Самарџић
3	Владислав Самарџић
4	Драгиша Боричић
5	Ђорђе Ђулафић
6	Ђорђе Поповић
7	Љубомир Чукић
8	Милорад Стаматовић
9	Мирко Милосављевић
10	Урош Ружичић

1910/1911 .

**Гимназија је подигнута на осморазредну
и није било вишег течајног испита.**

1910/1911.

**Није било учитељског испита јер је школа
претворена у четвороразредну.**

1911/1912.

1	Александар Минић
2	Антоније Вељановић
3	Вукосав Шошкић

4	Данило Дебељковић
5	Ђорђе Недић
6	Илија Јанић
7	Јеремија Бојевић
8	Јован Ђорђевић
9	Манојло Терзијевић
10	Милан Делић
11	Милан Шаховић
12	Милета Поповић
13	Мило Недић
14	Милорад Хаџи-Николић
15	Михајло Поповић
16	Никола Деретић
17	Сава Теофиловић
18	Стаја Поповић

**Ученици солунске гимназије који су у Скопљу наставили школовање
и завршили виши течајни испит**

1911/1912.

1	Атанасије Пашончевић
2	Владета Радивојевић
3	Велимир Ставрић
4	Вукић Недић
5	Данило Чубровић
6	Добривоје Јовановић
7	Данило Перовић
8	Марко Милосављевић
9	Михајло Станић
10	Никола Ковачевић
11	Ристо Поповић
12	Стеван Дебељчевић
13	Светозар Недић

СПИСАК УЧЕНИКА КОЈИ СУ ПОХАЂАЛИ СРПСКУ ГИМНАЗИЈУ У СКОПЉУ

р.бр	име и презиме	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911
1	Аврамовић, Манојло																	I	
2	Аврамовић, Никола		I	II	III	IV	V	VI	VII										
3	Адамовић, Лазар														I				
4	Ађанчић, Љубомир															III		IV	
5	Аксић, Витко							III											
6	Аксић, Јован								I	II	III								
7	Алексић, Ана	I																	
8	Алексић, Антоније														I	II			
9	Алексић, Вилхелм					I													
10	Алексић, Јефта														I	II	III	IV	
11	Алексић, Јордан																		I
12	Алексић, Милан																	I	
13	Ананијевић, Јован		I	II															
14	Анастасијевић, Димитрије																		
15	Анастасијевић, Драгутин																		V
16	Анастасијевић, Серафим				I	II	III	IV											
17	Анастасијевић, Харалампие										I	II	III	IV					
18	Андоновић, Александар				I	II													
19	Андоновић, Андреја																		
20	Андоновић, Константин										I	I							
21	Андоновић, Никола																		
22	Андоновић, Риста														I				
23	Андрејевић, Никола		I																
24	Анђелковић, Јевта									I	II	III							
25	Анђелковић, Јован				II	III													
26	Анђелковић, Коста							I											
27	Анђелковић, Љубица																V	VI	VII
28	Анђелковић, Марко														I	II	III	IV	V
29	Анђелковић, Михаило						II												
30	Анђелковић, Радивоје																I	II	
31	Антић, Риста														III	IV			
32	Антонијевић, Михаило		I																
33	Арменковић, Андреја																	V	
34	Ароновић, Бенцион																IV	V	
35	Арсенијевић, Миличко												II	III					
36	Арсеновић, Михаило												I		II				
37	Арсић, Александар			I	II	III													
38	Арсић, Владимир																	I	II
39	Арсић, Марко																	I	II
40	Арсић, Тодор														III	IV	V	V	VI
41	Арсић, Христо	I	II	III	IV														
42	Атанасковић, Цветко														II	III			
43	Атанацковић, Стојан	I	II	III	IV														
44	Аћимовић, Марко		I																
45	Аћимовић, Радослав			I	II														
46	Аџић, Никола														I	II	III		
47	Бабовић, Милун															III	IV		
48	Бабовић, Саво															I	II	III	III
49	Бајић, Василије																		V
50	Бајић, Саво																	V	
51	Бајић, Стеван																V		
52	Бакић, Милош	I	II	III	IV														
53	Баланчевић, Никола					I													
54	Балуџић, Радул														II				
55	Балшић, Димитрије					I													
56	Балшић, Стефан								I	II	III	III							
57	Балшошевић, Глигорије														III	IV			
58	Балшошевић, Павле							I	I										
59	Баручевић, Младен			I	II														
60	Басекић, Коста				I	II	III	IV	V										
61	Басекић, Петар																		
62	Беровић, Радивоје																		I
63	Беровић, Филип																		II
64	Благојевић, Јован						I												
65	Блажевић, Анђелко																		
66	Богдановић, Јован																	I	II
67	Богдановић, Јован																		III
68	Богдановић, Спира						IV	V											
69	Богичевић, Светозар																V	VI	VII
70	Богојевић, Александар		I	II	III														
71	Богојевић, Владимир	I																	
72	Богојевић, Гаврило			I	II	III													
73	Богојевић, Драгутин																	I	I
74	Богојевић, Душан																		I
75	Богојевић, Јордан																V	VI	
76	Богојевић, Леонида				I														

162	Галић, Сима								I								
163	Галић, Стојан				I	II											
164	Галковић, Коста															I	
165	Гаралејић, Андреја										II	III	IV				
166	Гарма Зорка										II						
167	Герић, Младен										II	III	IV	V	VI		
168	Глигоријевић, Димитрије	I															
169	Глигоријевић, Борђе				I	II	II			IV							
170	Глигоријевић, Јован											I	II	III	IV	V	
171	Гркаица Веселин									III							
172	Гроздановић, Пандора								I	II							
173	Грошевић, Јован					VI	VII										
174	Грујић, Божидар											I	I				
175	Грујић, Спира											II	III				
176	Гугушевић, Риста	I															
177	Дабетић, Милутин											II	III				
178	Дабетић, Никола											III	IV	V	VI	VII	
179	Давидовић, Славко														I	I	
180	Дарић, Радомир											II	III				
181	Дамјановић, Бранко																I
182	Дамјановић, Милован									I							
183	Дамјановић, Христофор												II				
184	Дамњановић, Алекса	I	II	III													
185	Даниловић, Акићелко											I	II				
186	Даниловић, Јефта					II											
187	Даниловић, Милан										I						
188	Даниловић, Петар										II						
189	Данчевевић, Јован											II	III	IV			
190	Де Сарно Петар													VI			
191	Дебељевић, Рајко															I	II
192	Дебељевић, Стеван													VI	VII	VIII	
193	Дебељковић, Данило									I	II	III	IV				
194	Дебељковић, Љубомир									I	II						
195	Девић, Вуклојо												IV				
196	Дедовић, Сима	I	II	III	IV		VI										
197	Дедовић, Цветко						III	IV	V								
198	Делевић, Вуко													V	VI	VII	
199	Делевић, Филип													V	VI	VII	
200	Делић, Милан												I	II	III	IV	
201	Денковић, Милан							III									
202	Деретић, Никола										I	II	III	IV			
203	Десић, Евдоким													I			
204	Деспотовић, Александар								I	II	III						
205	Деспотовић, Јосиф															V	
206	Деспотовић, Цветко											I					
207	Дивљаковић, Никола							V									
208	Дилпарић, Спасоје																II
209	Димитријевић, Александар						III										
210	Димитријевић, Борислав													I			
211	Димитријевић, Јован	I	II														
212	Димитријевић, Јован		I	I													
213	Димитријевић, Јован															I	II
214	Димитријевић, Јован												I	II	III	IV	V
215	Димитријевић, Коста																III
216	Димитријевић, Милан														I	II	
217	Димитријевић, Никола							IV	V								
218	Димитријевић, Сава										I	II					
219	Димитријевић, Серафим													IV			
220	Димитријевић, Спасо					I											
221	Димитријевић, Спира	I	I														
222	Димитријевић, Стојадин																I
223	Димитријевић, Тодор													III			
224	Димитријевић, Тома	I	II				III	IV									
225	Димитријевић, Тома					II	III										
226	Дичић, Светозар							V	VI	VII							
227	Добрић, Милан										I	II					
228	Добрић, Серафим								II	III	III						
229	Докчевић, Димитрије									VII							
230	Дохчевић, Димитрије	I	II	III	IV		VI	VII									
231	Драговић, Стојадин																I
232	Дракаловић, Василије		I	II	III	IV	V										
233	Дракаловић, Јевта										II	III	IV				
234	Дракаловић, Светозар																I
235	Дрмончић, Трајко										I	II	III			IV	
236	Дуганчић, Александар												II	III	IV		
237	Дудуловић, Крста														V	VI	
238	Дуранчић, Лазар												I	II			
239	Дучић, Панта					I	II										
240	Душчић, Павле											I					
241	Ђенисијевић, Јован							I	II	III							
242	Ђокић, Арсеније																I
243	Ђокић, Вукадин																II
244	Ђоковић, Антоније					I											
245	Ђолевић, Божин														VI	VII	VIII
246	Ђорђевић, Арсеније				I	I											

247	Ђорђевић, Василије																				I	II	
248	Ђорђевић, Глигорије				I	II	III	IV	V														
249	Ђорђевић, Димитрије													III									
250	Ђорђевић, Димитрије	I	II	III																			
251	Ђорђевић, Димитрије		I	II																			
252	Ђорђевић, Димитрије																						I
253	Ђорђевић, Захарије				I	II	III	IV															
254	Ђорђевић, Златан				I	II																	
255	Ђорђевић, Илија				II																		
256	Ђорђевић, Јанићије																					I	
257	Ђорђевић, Јован												I	II	III	IV							
258	Ђорђевић, Јован							I	II	III	IV												
259	Ђорђевић, Јордан							I															
260	Ђорђевић, Коста																				I		
261	Ђорђевић, Крста			I	II	III	IV																
262	Ђорђевић, Милан																				I	II	
263	Ђорђевић, Милош									II	III	IV											
264	Ђорђевић, Миодраг																						III
265	Ђорђевић, Михаило				I																		
266	Ђорђевић, Панга					I																	
267	Ђорђевић, Пантелија																				I	I	
268	Ђорђевић, Светозар																						I
269	Ђорђевић, Сиљан				II	II																	
270	Ђорђевић, Спасоје											I	II										
271	Ђорђевић, Стахиња																						I
272	Ђорђевић, Стојко													I									
273	Ђорђевић, Тодор							III	IV	IV													
274	Ђорђевић, Цветко													IV									
275	Ђукић, Радош																				I	II	III
276	Ђурђевић, Момчило			I																			
277	Ђурђевић, Сава																I	II	III	IV	V		
278	Ђурђевић, Бранко																						I
279	Ђурђевић, Марко																						I
280	Ђурић, Данило				I	II	III	IV															
281	Ђурчиновић, Ђорђе																						V
282	Ђусмевић, Глигорије																						V
283	Елезовић, Војислав																			I	II		VI
284	Елезовић, Даринка																						I
285	Елезовић, Живко				I																		
286	Жарковић, Ана																					I	II
287	Жарковић, Јован											I	II	III	IV	IV						V	
288	Живковић, Лазар												I										
289	Закић, Владимир																				I	II	III
290	Закић, Милорад											II	III	IV									IV
291	Зафировић, Александар	I	II	III	IV	V	VI	VI															
292	Зафировић, Јован			I																			
293	Зафировић, Љубомир																				II	III	IV
294	Зафировић, Љубомир				I	II	III	III															
295	Зафировић, Манојло																						I
296	Зафировић, Милан					IV	V	VI	VII														
297	Зафировић, Никола	I	II	II																			
298	Зафировић, Спира				I																		
299	Зафировић, Фема	I																					
300	Зечевић, Љубомир												III	IV	IV								
301	Зечевић, Милутин																			II	III		
302	Зечевић, Радоје																			II	II		
303	Златарић, Ванђел								IV														
304	Зукић, Риста													III									
305	Ивановић, Богдан													I									
306	Ивановић, Гавра														II	III	IV	V	V	V			
307	Ивановић, Димитрије																					I	
308	Ивановић, Комнен									I	II	III											
309	Ивезић, Остоја																				II	III	IV
310	Игњатијевић, Петар										I	II	III	IV	IV	IV						V	V
311	Игњатовић, Паскал																						I
312	Игумановић, Јеврем					I	II	II															
313	Икономовић, Владислав																				II	III	
314	Илић, Александар												I										
315	Илић, Александар					II	III	IV	V														
316	Илић, Андреја							I															
317	Илић, Василије																						III
318	Илић, Илије Никола			I																			
319	Илић, Јордан			I	II	III	IV	V	VI	VII													
320	Илић, Коста					I	II																
321	Илић, Манојло								VI	VII													
322	Илић, Милан	I	II																				
323	Илић, Николе Никола				I	II																	
324	Илић, Стојан	I	II																				
325	Илић, Теодосије			I																			
326	Илић, Тимотије							I	II	III													
327	Илић, Ђира			I	II	III	III																
328	Исаиловић, Петар							II	III														
329	Исаковић, Владимир																			II	III		
330	Јаковљевић, Авакум																						I
331	Јаковљевић, Нестор											I	II										

332	Јакшић, Ресентије									I	II	III							
333	Јанић, Илија											III	IV	IV					
334	Јанићевић, Богдан											III							
335	Јанићевић, Јован					I													
336	Јанићијевић, Лука														I	II			
337	Јанићијевић, Младен									II									
338	Јанићијевић, Риста									III	IV								
339	Јанковић, Војислав				I	II	III												
340	Јанковић, Драгиша												I						
341	Јанковић, Никола	I																	
342	Јанковић, Петар												III						
343	Јанковић, Стојко					II	III												
344	Јанкуловић, Марија																	I	II
345	Јанчић, Милан										I	II							
346	Јанчић, Константин																	III	IV
347	Јанчић, Риста					VI													
348	Јањевић, Андреја	I																	
349	Јањевић, Крста	I	II	III	IV	V	VI	VII											
350	Јацковић, Радуле												IV						
351	Јашевић, Мато														II	III	IV		
352	Јелић, Владимир																	V	VI
353	Јелић, Димитрије	I	II	III	IV														
354	Јефремовић, Милан		I	II	III	III													
355	Јефтимовић, Тодор	I																	
356	Јовановић, Александар							IV											
357	Јовановић, Величко									III	IV								
358	Јовановић, Гаврило											I							
359	Јовановић, Глигорије		I	II	III	IV	V												
360	Јовановић, Глигорије	I	II	III	IV														
361	Јовановић, Глигорије													III	IV				
362	Јовановић, Димитрије				I	II	III	IV	V										
363	Јовановић, Добривоје																VI	VII	VIII
364	Јовановић, Јован								I	II	III	IV							
365	Јовановић, Крста			I	II	III													
366	Јовановић, Марија																		I
367	Јовановић, Милутин									III	IV								
368	Јовановић, Митар			I															
369	Јовановић, Михајло														III				
370	Јовановић, Неша					II	III	IV											
371	Јовановић, Панга					I	II	III	IV										
372	Јовановић, Петар				II														
373	Јовановић, Радослав													I	II	III	IV	V	
374	Јовановић, Сава													I	II	III	IV		
375	Јовановић, Серафим																I	II	
376	Јовановић, Спасо			I	II														
377	Јовановић, Станко									I	II								
378	Јовановић, Теофил													III	IV				
379	Јовановић, Трајко					I													
380	Јовић, Перо									I	II								
381	Јовићевић, Петар					II	III												
382	Јовичић, Гаврило																I	II	III
383	Јовичић, Добросав																V	VI	VII
384	Јовичић, Светомир																I	II	
385	Јовчевић, Благоје							I	I										
386	Јоксимовић, Драгитин									I	II	III							
387	Јоксимовић, Милан													I	II	III	IV		
388	Јоксимовић, Миливоје									I	II								
389	Јосифовић, Александар							I											
390	Јосифовић, Владимир																	I	II
391	Јосифовић, Крста					I													
392	Кајевић, Јован												I						
393	Кајевић, Крста														I				
394	Кајевић, Миливоје									I	II	III							
395	Кајимовић, Лазар					I													
396	Каракушевић, Владимир																I	II	III
397	Карамарковић, Јован									I	II	III	IV						
398	Карамарковић, Михајло												I						
399	Карамарковић, Петар			I															
400	Караматијевић, Јевстатије									I	II	III	IV						
401	Каранфиловић, Тодор												I						
402	Караџић, Атанасије					I													
403	Караџић, Душан																	I	II
404	Караџић, Јован									I									
405	Караџић, Михајло									I	II	III	IV						
406	Караџић, Теофило									VI	VII								
407	Карчевић, Тодор																	I	II
408	Кастратовић, Видак				I														
409	Кастратовић, Милосав											I	II						
410	Кастратовић, Никола											III	IV						
411	Катанић, Ђорђе											IV	IV						
412	Катанић, Ђорђе											IV	IV	IV					
413	Катанић, Михаило			II	III	IV													
414	Кацаревић, Атанасије				I	II	II												
415	Кијаметовић, Михајло					II	III	IV	V	VI									
416	Кијачић, Димитрије									I									

417	Клинић, Илија		II	III																
418	Кнежевић, Богдан																		I	
419	Кнежевић, Драгољуб																			III
420	Книгинчић, Александар									I										IV
421	Ковачевић, Арсеније					V														
422	Ковачевић, Никола																		VI	
423	Ковачевић, Никола									IV				V					VI	VII
424	Козаревић, Вукадин																		I	II
425	Козаревић, Јован																		I	II
426	Козаревић, Никола																		I	II
427	Којић, Риста																		III	IV
428	Колаковић, Драгутин																			V
429	Колаковић, Милутин																		I	I
430	Колевић, Тодор																		I	
431	Комадина Драгутин																			
432	Константиновић, Јаничије		I	II	III															II
433	Константиновић, Јован									VI	VII									
434	Константиновић, Јован									III										
435	Константиновић, Тодор																		IV	
436	Костић, Бранко																		II	
437	Костић, Веселин																			I
438	Костић, Владимир																			VI
439	Костић, Вукашин																		I	VII
440	Костић, Данило	I			II	III														VIII
441	Костић, Ђорђе																		II	III
442	Костић, Ђорђе																		IV	IV
443	Костић, Живко									I	II	III	IV							
444	Костић, Јаша								IV	V	VI									
445	Костић, Јордан																		III	IV
446	Костић, Крста										III	IV								
447	Костић, Милан		I	II	III	IV	V													
448	Костић, Милован	I	II	III	IV															
449	Костић, Павле									IV										
450	Костић, Риста																		III	IV
451	Костић, Тома										V									
452	Костић, Трајко				I	II														
453	Кочковић, Трајко																		I	II
454	Краговић, Драгослав										I	II	III							
455	Красојевић, Ђорђе		I	II																
456	Красојевић, Јанић,ије			III																I
457	Крстић, Војислава																			II
458	Крстић, Гаврило																			V
459	Крстић, Душан																		I	
460	Крстић, Крста	I	II	III	IV															
461	Крстић, Орестије																		I	II
462	Кршић, Милован																		III	IV
463	Кузмановић, Александар				I	II													IV	V
464	Кузмановић, Кузан																		II	III
465	Кујунцић, Драгољуб																		IV	I
466	Кујунцић, Стеван	I	II	III	IV														I	II
467	Кулагић, Борисав																			
468	Куртовић, Михаило									I	II	III	IV							I
469	Лазаревић, Делимир									VI	VII									
470	Лазаревић, Илија																		VI	
471	Лазаревић, Светозар																		III	
472	Лазевић, Петар				I	II	III	IV												
473	Лазовић, Радосав																		III	
474	Лазовић, Симеон									I	I									
475	Лалевић, Благо																		II	III
476	Лалевић, Ђорђе																		IV	IV
477	Лалевић, Радомир																		I	I
478	Лалић, Љубомир																		III	IV
479	Лекић, Душан																		I	II
480	Лекић, Коста																		II	III
481	Лековац Никола																		IV	V
482	Лисичић, Лазар																		II	VI
483	Лисичић, Саво		I	II	III														III	IV
484	Лончаревић, Милан																			V
485	Лопаревић, Јордан																			I
486	Лукић, Драгутин																			I
487	Лучић, Мирко																		I	I
488	Љамић, Мирко																		I	II
489	Љујић, Јован				I	II													III	III
490	Љујић, Јован												IV							IV
491	Максимовић, Богољуб																			I
492	Максимовић, Јован				I															
493	Максимовић, Лазар		I	II	III	IV														
494	Максић, Секула																			I
495	Малешинић, Милисав				I	II	III													
496	Манасијевић, Урош																			
497	Мангаревић, Коста											I	I							
498	Маниташевић, Драгутин																			I
499	Маниташевић, Спира																			V
500	Манојловић, Никола		I	II	III															
501	Маридић, Мата																			V

502	Марић, Воислав				I	II	III											
503	Марић, Слободан																V	VI
504	Марковић, Александар											I	II	III	IV	V		
505	Марковић, Андреја							I										
506	Марковић, Василије	I	II	III	IV		VI	VII										
507	Марковић, Владимир																V	VI
508	Марковић, Ђорђе													I				
509	Марковић, Захарије							I	II	III	IV							
510	Марковић, Јован										III							
511	Марковић, Љубомир																V	VI
512	Марковић, Милан													III	IV			
513	Марковић, Милан					I												
514	Марковић, Петар								II	III								
515	Марсенић, Милета																	
516	Матејић, Стојан													I	II			
517	Матић, Крста																V	VI
518	Микић, Милош																V	VI
519	Милановић, Спира												II	III	III			
520	Милачић, Мирко										I							
521	Милевић, Саво														III			
522	Миленковић, Василије										III							
523	Милетић, Дамњан							II	III									
524	Миличић, Алекса					I	II	III	IV									
525	Милосављевић, Милисав																III	IV
526	Милић, Првослав										I							
527	Милић, Сима													I	II	III		
528	Милић,евић, Александар															III	IV	
529	Милић,евић, Драган															V	VI	
530	Милосављевић, Јанча												I	II				
531	Милосављевић, Марко												IV		VI	VII	VIII	
532	Милосављевић, Мирко								I	II	III	IV	IV		VI			
533	Милошевић, Богољуб														V			
534	Милошевић, Крста		I	II	III	IV	V	VI										
535	Милошевић, Милић								I	II	III							
536	Миљановић, Љубомир													III	IV	V	VI	
537	Минић, Александар												IV					
538	Мисаиловић, Јосиф										I							
539	Мисовић, Гаша											I	II					
540	Митић, Апостол												II	III				
541	Митић, Душан												II	III				
542	Митић, Ђорђе																	
543	Митрановић, Данка							I	II	III	IV							
544	Митрановић, Миланко									II	III	IV						
545	Митренчевић, Ђорђе									II	III							
546	Мић,овић, Митар										III		IV					
547	Михаиловић, Димитрије															III	IV	
548	Михајловић, Јосиф							I	II									
549	Михајловић, Костадин	I	I															
550	Михајловић, Манојло					I												
551	Михајловић, Маргита																V	
552	Михајловић, Петар				II													
553	Михајловић, Риста										VII							
554	Михајловић, Спира				I													
555	Михајловић, Спира							V										
556	Михајловић, Срећко																I	II
557	Михајловић, Чедомир																	I
558	Мишић, Ђорђе																	I
559	Младеновић, Апостол							I										
560	Младеновић, Божидар									I	II		III					
561	Младеновић, Божин																	I
562	Младеновић, Ђорђе	I	II	III	IV													
563	Младеновић, Станко							I										
564	Младеновић, Стеван											I						
565	Младеновић, Тодор											I						
566	Мојсић, Михаило																VII	
567	Момировић, Глигорије	I	II	III	IV													
568	Момировић, Никола													III	IV			
569	Момировић, Ђорђе			I	II													
570	Мрвић, Вук																	
571	Мураковац Тодор									I	I							
572	Мурганић, Јеротије			I	II	III												
573	Мурганић, Милан												I					
574	Нановић, Демостен							I	II									
575	Настасјевић, Бошко																	I
576	Настасјевић, Душан																V	VI
577	Настасјевић, Ђорђе			I				II										
578	Настаић, Јордан								I	II	III							
579	Наћ,евић, Симеон				I	II	III											
580	Недељковић, Игњат											I	II	III	IV			
581	Недељковић, Светозар																	
582	Недељковић, Спира			II	III	IV												
583	Недимовић, Бранко																	III
584	Недић, Апостол														I	II	III	IV
585	Недић, Вукић												IV		VI	VII	VIII	
586	Недић, Душан											I	II	III				

587	Недић, Ђорђе														I	II	III	IV
588	Недић, Јован																	V
589	Недић, Љубомир				I			III	IV	V								
590	Недић, Михајло							III										V
591	Недић, Момчило																	V
592	Недић, Светозар										I	II	III	IV		VI	VII	VIII
593	Неимаровић, Вуко																IV	V
594	Ненадић, Војислав							I	II	III	IV							
595	Неранчић, Јован							III										
596	Нешић, Стеван																	I
597	Нешић, Стеван									I								
598	Нешић, Стојан							I										
599	Нешић, Цветко				I	II	III											
600	Нешковић, Владислав		I	II	III													
601	Ничачевић, Миодраг																I	
602	Никетић, Јован			I	II	III	IV	V	VI									
603	Николић, Александар		II	III	IV													
604	Николић, Александар									I	II							
605	Николић, Ананије					I	II											
606	Николић, Божидар													I				
607	Николић, Василије										I							
608	Николић, Димитрије																	V
609	Николић, Душан				III	IV												
610	Николић, Катарина														II			III
611	Николић, Момир																V	VI
612	Николић, Наталија																I	
613	Николић, Неша	I	II	III	IV													
614	Николић, Никола																	I
615	Николић, Павле		II	III	IV													
616	Николић, Петар												I					
617	Николић, Петар		I															
618	Николић, Риста						V	VI	VII									
619	Николић, Ружица														V	VI	VII	
620	Николић, Секула								I									
621	Николић, Стојко					I												
622	Николић, Тома											II	III	IV	V	VI		
623	Никчевић, Стојан												I					
624	Никшић, Богољуб											III	IV	V	VI	VIII		
625	Никшић, Илија		II															
626	Никшић, Обрад												I	II	III			
627	Никшић, Стеван							II	III	IV								
628	Нисић, Младен										I		IV					
629	Ничовић, Коста												III					
630	Ничотић, Тома									I								
631	Новаковић, Стеван																III	
632	Нововић, Марјан									I	II	III						
633	Обрадовић, Драго					I	II	III	IV									
634	Обрадовић, Милета																II	III
635	Обрадовић, Сава																	I
636	Огњановић, Лазар									I	II	III						
637	Огњановић, Софроније									II	III	IV						
638	Окошановић, Јефта					I	I											
639	Орловић, Лазар		II	III	IV													
640	Остојић, Владимир									I								
641	Остојић, Миливоје								II									
642	Остојић, Петар										II							
643	Ошко Александар												I		II			
644	Павићевић, Гојко																	
645	Павићевић, Љубомир										I	II	III	IV				
646	Павићевић, Петар			I	II	III												
647	Павловић, Андреја										I							
648	Павловић, Велимир															III	IV	
649	Павловић, Никола									III	IV							
650	Павловић, Сима				I	II												
651	Паламаревећ, Ђорђе		I															
652	Пандиловић, Самуило		II	III	IV	V	VI	VII										
653	Панић, Драгољуб												II	III	IV	V	VI	
654	Панчић, Петар				I													
655	Парлић, Коста								II	II								
656	Парлић, Славко																I	
657	Парлић, Тома					III												
658	Патрногић, Драгутин										III	IV						
659	Патрногић, Михајло											II						
660	Пауновић, Александар					I												
661	Пашоичевић, Атанасије																	VIII
662	Пековић, Бојко									I								
663	Перић, Александар													I	II	III		
664	Перић, Миливоје							VI	VII									
665	Перић, Риста			I	II	III												
666	Перовић, Данило															VI	VIII	VIII
667	Перовић, Милан																II	III
668	Петковић, Димитрије																	I
669	Петковић, Ђорђе												II	III				
670	Петковић, Никодин					I	II	III	IV									
671	Петковић, Риста		I		II													

672	Петровић, Александар																		I		
673	Петровић, Богатин	I	I																		
674	Петровић, Василије					II	III														
675	Петровић, Војислав																	III	IV		
676	Петровић, Димитрије													I							
677	Петровић, Душан																				I
678	Петровић, Јефта			I																	
679	Петровић, Јован													I							
680	Петровић, Максим																		I	II	III
681	Петровић, Марко												III	IV							
682	Петровић, Петар											I									
683	Петровић, Радмила																		V	VI	VII
684	Петровић, Сава																				
685	Петровић, Станко																			I	
686	Петровић, Ђиридо			II	III	IV	V														
687	Петровић, Цветко																				I
688	Петронијевић, Петар		II	II																	
689	Пећанац Душан																			I	
690	Пешић, Јован																				I
691	Пешић, Сента																			IV	
692	Пешчевић, Јевта																			II	
693	Попадић, Димитрије																			I	
694	Поп-Антић, Риста															IV					
695	Поповић, Аксо													I	II						
696	Поповић, Алекса												II	III						IV	
697	Поповић, Алекса																			II	
698	Поповић, Александар																				I
699	Поповић, Ананије																				I
700	Поповић, Андон																			I	II
701	Поповић, Анђелко					II															
702	Поповић, Арсеније		II	III																	
703	Поповић, Божин																				I
704	Поповић, Боривоје																			II	
705	Поповић, Борислав																			III	IV
706	Поповић, Велимир																			I	II
707	Поповић, Владимир																			I	III
708	Поповић, Вуклола																			I	II
709	Поповић, Глигорије																				III
710	Поповић, Данило						II	III	IV	IV											
711	Поповић, Данило																				I
712	Поповић, Данче																			I	II
713	Поповић, Димитрије							I	II	III											III
714	Поповић, Димитрије																			I	II
715	Поповић, Драгомир																				III
716	Поповић, Ђорђе																				IV
717	Поповић, Ђорђе																			III	IV
718	Поповић, Ђорђе						II														
719	Поповић, Ђорђе		I	II	II																IV
720	Поповић, Ђорђе		I	II	III	IV	V	VI	VII												
721	Поповић, Ђорђе																				VII
722	Поповић, Загорка																			III	IV
723	Поповић, Зафир																				
724	Поповић, Захарије																				I
725	Поповић, Захарије						I	II	III												
726	Поповић, Зорка																				II
727	Поповић, Илија		II																		III
728	Поповић, Илија						I														
729	Поповић, Јанић,ије																				IV
730	Поповић, Јевта																				I
731	Поповић, Јелица																				II
732	Поповић, Јован																				I
733	Поповић, Јован																				II
734	Поповић, Јован																				III
735	Поповић, Јован																				IV
736	Поповић, Јованка																				I
737	Поповић, Јордан																				I
738	Поповић, Јордан																				II
739	Поповић, Јордан																				III
740	Поповић, Јосиф																				IV
741	Поповић, Катарина		I																		
742	Поповић, Крета																				I
743	Поповић, Крета																				II
744	Поповић, Кузман																				III
745	Поповић, Кузман																				IV
746	Поповић, Љубомир																				I
747	Поповић, Љубомир																				II
748	Поповић, Манојло																				III
749	Поповић, Манојло																				IV
750	Поповић, Марко																				I
751	Поповић, Марко																				II
752	Поповић, Милан																				III
753	Поповић, Милан																				IV
754	Поповић, Милан																				I
755	Поповић, Милан																				II
756	Поповић, Милан																				III

757	Поповић, Милан																I	II
758	Поповић, Милета										I	II	III	IV				
759	Поповић, Милован												III	IV	V	VI	VII	
760	Поповић, Милош										III							
761	Поповић, Михајло										I	II	III	IV				
762	Поповић, Михајло					I												
763	Поповић, Младен							III										
764	Поповић, Нестор															I		
765	Поповић, Новица					I	II											
766	Поповић, Петар						II	III	III									
767	Поповић, Предраг																	I
768	Поповић, Раде								III	IV								
769	Поповић, Радиој													III	IV			
770	Поповић, Радомир																III	IV
771	Поповић, Радоња								III	IV								
772	Поповић, Радосав								I	II								
773	Поповић, Рафаило												II	III	IV			
774	Поповић, Риста														VI	VII	VIII	
775	Поповић, Смиљка																I	II
776	Поповић, Стаја										I		IV					
777	Поповић, Станоје							I	II	III								
778	Поповић, Стеван									III								
779	Поповић, Стеван					IV												
780	Поповић, Стојан	I																
781	Поповић, Тодор												II	III	IV	V	VI	
782	Поповић, Тодор														I	II		
783	Поповић, Тодор			I		III												
784	Поповић, Тодор		II	III	IV													
785	Поповић, Тома		II															
786	Поповић, Трајко			I	I													
787	Поповић, Трајко												I	II				
788	Поповић, Цветко																I	
789	Поповић, Чедомир									I								
790	Поп-Ристић, Коста				IV													
791	Прелић, Велимир	I	II	III	IV	V	VI	VII										
792	Прљинчевић, Драгољуб												I	II	III	IV	V	
793	Прљинчевић, Чедомир															I	I	
794	Продановић, Борисав								I									
795	Продановић, Дионисије												II	III	IV	V	VI	VII
796	Продановић, Нака					V	VI											
797	Прокић, Александар					I	II		III	IV								
798	Протић, Јован	I	II	III														
799	Протић, Милорад									II	III		IV					
800	Протић, Михајло																I	II
801	Протић, Његуш												II					
802	Протић, Панта												III	III				
803	Радевић, Стеван									II								
804	Радевић, Васа	I	II	III	IV													
805	Радиојевић, Владета								I	II	III	IV				VI	VII	VIII
806	Радисаљевић, Михајло			I														
807	Радовић, Петар																VII	
808	Радуновић, Петар													III	IV			
809	Рајевић, Хрисантије												IV					
810	Рајичевић, Саво								I	II	III							
811	Рајичић, Петар												II					
812	Рајковић, Драгомир													III		IV		
813	Рајковић, Илија															III		
814	Рајчић, Ђорђе							I	II	III	IV							
815	Рајчић, Јован									I	II							
816	Рајчић, Сима										I							
817	Ракић, Петар		I	II														
818	Рамадановић, Борислав			II														
819	Рашић, Нада																III	IV
820	Ристић, Благоје					I												
821	Ристић, Василије									V								
822	Ристић, Димитрије							VI	VII									
823	Ристић, Димитрије													II	III	IV	V	
824	Ристић, Ђорђе							III										
825	Ристић, Јефта		I	II														
826	Ристић, Лазар												I					
827	Ристић, Лазар					I												
828	Ристић, Михајло						II											
829	Ристић, Сава		I	II	III													
830	Ристић, Теодосије												II	III	IV			
831	Ружичић, Урош														VII			
832	Русић, Стеван												II	III	IV			
833	Самарић, Ванђел														VII			
834	Самарић, Владислав														VII			
835	Самарић, Петар															I		
836	Сарић, Милан				I	I												
837	Секулић, Аврам						I	II	III	IV								
838	Секулић, Стојан													IV				
839	Селикић, Димитрије									I								
840	Сенгић, Манојло		I	II	III	IV	V	VI										
841	Сенгић, Петар	II	III	IV														

842	Серафимовић, Димитрије				II	III													
843	Серафимовић, Кузман																		I
844	Сибинковић, Јован					II	III	IV											
845	Сидић, Глигорије													I					
846	Сидић, Илија									I	II	III	IV			III	IV		V
847	Сидић, Јефтимије	I																	
848	Сидић, Никола			I	II	III	III												
849	Сидић, Панта															II		III	
850	Сидић, Сидор							I											
851	Симеоновић, Ђорђе		I																
852	Симић, Драгутин		I																
853	Симић, Никола							I											
854	Симић, Стеван	I	II	III	IV														
855	Симић, Стојимир																	III	IV
856	Симић, Филип																	II	III
857	Симоновић, Андон			I															
858	Симоновић, Периша																	V	VI
859	Синадиновић, Јосиф									II	III								VII
860	Синадиновић, Матија																	V	VI
861	Скакаљевић, Спасоје															II	III	IV	
862	Славковић, Коста															II	III	IV	
863	Славковић, Милош			II	III														
864	Славковић, Тодор																		IV
865	Сотировић, Димитрије	I	II	III	IV														
866	Софијановић, Димитрије																II	III	IV
867	Софтић, Мухарем																		I
868	Спасић, Атанасије																II		
869	Спасић, Атанасије																		V
870	Спасић, Денко																		I
871	Спасић, Јован								III	IV									
872	Спасић, Јован															II	III	IV	
873	Спасић, Тоша			I	II														
874	Спирић, Александар																		I
875	Спирић, Димитрије																III	IV	
876	Спирић, Димитрије									I	II	III	III						
877	Спирић, Ђорђе																		I
878	Спирић, Сава																		
879	Спирић, Сава																		I
880	Србиновић, Велимир																		I
881	Ставрић, Велимир																	VI	VII
882	Ставрић, Димитрије																		VIII
883	Ставрић, Надежда																	I	II
884	Стајевић, Александар																II		III
885	Стајић, Мирко			II															IV
886	Стаматовић, Милорад																		VII
887	Стаменковић, Илија			III	IV														
888	Стаменковић, Јован					I	II	III											
889	Станимировић, Нада																	IV	V
890	Станић, Михаило																	VI	VII
891	Станић, Сретен																	VI	VIII
892	Станишић, Петар																	I	II
893	Станковић, Борислав																		III
894	Станковић, Петар																		IV
895	Станковић, Петар																		V
896	Станоковић, Јован																	II	III
897	Стевановић, Десанка																	III	IV
898	Стевановић, Димитрије																		
899	Стевановић, Душан																	I	II
900	Стевановић, Коста					II	III	IV	V										III
901	Стевановић, Никола																	II	IV
902	Стевановић, Стеван																	III	IV
903	Стевановић, Тома			III	IV														
904	Стевовић, Војислав																	II	
905	Стевовић, Драгутин																		I
906	Стевовић, Милорад																		I
907	Стевовић, Мирко																		
908	Стерђевић, Димитрије																		
909	Стерђевић, Младен																		I
910	Стерђевић, Слободан																		
911	Стефановић, Јован																	III	IV
912	Стефановић, Петар																		
913	Стефановић, Радомир																	II	
914	Стојановић, Андреја																	III	IV
915	Стојановић, Апостол																		
916	Стојановић, Данило																		III
917	Стојановић, Денко																		I
918	Стојановић, Михајло	I	II	III	IV														
919	Стојковић, Александар																		
920	Стојковић, Манојло																		
921	Стојмановић, Никола																	IV	
922	Стојчевић, Стојан																	I	II
923	Стошић, Антоније																	III	IV
924	Стошић, Зафир																		
925	Студић, Антоније																		
926	Студић, Глигорије																	II	III
927	Таменцић, Милутин																	III	IV

927	Тановић, Стеван							V	VI										
928	Таношчевић, Атанасије																VI	VII	VIII
929	Тасић, Андреја										I								
930	Тасић, Јефтимије	I	II	III	IV														
931	Тасић, Јован																III		
932	Тасић, Сотир		I	II	III	IV													
933	Ташевић, Александар												III	IV	V	VI	VII		
934	Ташковић, Ђорђе									I	II								
935	Теодосијевић, Петар												I						
936	Теодосић, Димитрије	I																	
937	Теофиловић, Ђурђа																		I
938	Теофиловић, Јефтим													I	II	III			
939	Теофиловић, Пајсије														I	II	III		
940	Теофиловић, Сава									I	II	III	IV						
941	Тодоровић, Богдан															I	II		
942	Тодоровић, Добривоје								I										
943	Тодоровић, Душан					II	III												
944	Тодоровић, Петар																	III	
945	Тодоровић, Трајко									I	II								
946	Томашевић, Стојан										I								
947	Томић, Александар			I	II														
948	Томић, Божидар																		II
949	Томић, Велимир								I										
950	Томић, Глигорије					I	II	III	IV	V	VI	VII							
951	Томић, Душан								I	II	III	IV							
952	Томић, Радош			I	II	III	IV												
953	Томић, Славко																	I	
954	Томић, Станко				IV														
955	Томовић, Сретко										III								
956	Тонић, Милутин										III								
957	Топаловић, Коста			I	II														
958	Топуздановић, Риста																		V
959	Тошевић, Роса																		I
960	Тошић, Милан			I	I														
961	Трајановић, Благоје																		I
962	Трајић, Јован												III			IV			
963	Трајковић, Атанасије			I	II														
964	Трајковић, Василије							I											
965	Трајковић, Јован				I		III												
966	Трајковић, Милан																	I	
967	Трајковић, Петар	I	II	III	IV														
968	Триповић, Апостол			I	II	III	IV												
969	Триповић, Милан							I											
970	Трипуновић, Трајко											I							
971	Трифунковић, Јован				I								I						
972	Тричић, Александар				I	II	III												
973	Триповић, Јован								I	II	III								
974	Трпковић, Петар				I	II													
975	Трпковић, Филип		I	II	III	IV	V	VI	VII										
976	Тубић, Бранко											I							
977	Тубић, Мишко																	I	
978	Тубић, Стеван				I	II	III												
979	Тунгуз-Перовић, Данило																		VIII
980	Ћамидовић, Спира						III	IV	V										
981	Ћирић, Тихомир									I	II	III	IV						
982	Ћирковић, Десанка															V	VI	VII	
983	Ћирковић, Стојан															I	II		
984	Ћићарић, Веселин																		I
985	Ћићарић, Предраг								I	I									
986	Ћосић, Никола															V	VI	VII	
987	Ћуковић, Владимир																I	II	
988	Ћулафић, Ђорђе															VII			
989	Ћургус Никола																I	II	
990	Ударевић, Стојан										I		IV						
991	Урошевић, Драгутин															VI	VII		
992	Филиповић, Васе					I	I												
993	Филиповић, Драгољуб																VI	VII	VIII
994	Филиповић, Китан												I						
995	Филиповић, Коста												I	II	III	IV	V		
996	Филиповић, Лазар																		I
997	Филиповић, Љубица													III					
998	Фртунић, Остривоје																I	II	
999	Фртунић, Стеван				II	III				VII									
1000	Харалампијевић, Ђорђе				I														
1001	Хаџи-Витковић, Апостол					III	IV												
1002	Хаџи-Галић, Илија															I	II		
1003	Хаџи-Галић, Петар											I							
1004	Хаџи-Галић, Славка																		I
1005	Хаџи-Зафировић, Тома				I														
1006	Хаџи-Илић, Петар				I	II													
1007	Хаџи-Костић, Василије												I	II	III	IV	V		
1008	Хаџи-Николић, Милоје											I	II	III	IV				
1009	Хаџи-Павловић, Стојан																	I	
1010	Хаџи-Поповић, Ђорђе				I	I													
1011	Хаџи-Поповић, Сотир						III												

1012	Хаџи-Серафимовић, Ђорђе						II	III	IV											
1013	Хаџић, Филип																			I
1014	Холец Војмир																		I	II
1015	Цвејић, Панта		II																	
1016	Цветановић, Јован						I	II												
1017	Цветковић, Јован	I	II	III	IV															
1018	Цветковић, Јован		I	I																
1019	Цветковић, Милан									I										
1020	Цветковић, Тодор		I																	
1021	Цветковић, Филип			I																
1022	Цемовић, Гавра																		V	VI
1023	Цемовић, Љубомир																		V	VI
1024	Цемовић, Никодим									I	II	III	IV					VII		
1025	Цемовић, Петар			I	I															
1026	Церовић, Владислав				I	II	III	IV												
1027	Церовић, Добросав																		III	IV
1028	Церовић, Тихомир		I	II	III															
1029	Циговић, Никола					I														
1030	Црногорац Василије																			III
1031	Цуцић, Александар							I		II										
1032	Цуцић, Милорад				I	II	III													
1033	Цуцић, Родолуб																		I	II
1034	Цуцић, Тихомир			I	II	III														
1035	Чакаловић, Стојко					I	II	III	IV											
1036	Чакаровић, Сима				I	II	III	IV												
1037	Чарапић, Милош																			IV
1038	Чачић, Аксентије											II	III							
1039	Челикић, Анђелко											I	II							
1040	Чемерићи, Димитрије						VI													
1041	Чемерићи, Јован							I	II	III	IV									
1042	Чемерићи, Љубомир																			I
1043	Чемерићи, Младен						II													
1044	Чемерићи, Риста		I	I																
1045	Чемерићи, Стојан										III									
1046	Чичкаревић, Урош				I	II														
1047	Чичкарић, Димитрије											III	IV	V	VI	VII				
1048	Чубровић, Данило																			VIII
1049	Чукић, Драгутин									I	II									
1050	Чукић, Иван	I	II	III																
1051	Чукић, Љубомир																		VII	
1052	Чукић, Митар											II								
1053	Чукић, Томица									I	II									
1054	Чукчуковић, Јован			II	III	IV	V	VI												
1055	Чулић, Живко																		I	II
1056	Цалић, Владимир																			I
1057	Цалић, Светозар											II	II							
1058	Цаљевић, Ахило																		VII	
1059	Џорђевић, Стеван																			
1060	Шабић, Радомир		II	III	IV															
1061	Шабић, Стојан		II	III	IV		VI													
1062	Шајкаревић, Јован																		V	VI
1063	Шалић, Драгић											III	IV	V	VI					
1064	Шарац Богдан																		I	II
1065	Шаровић, Иван												I	II	III					
1066	Шешлија Иван																		I	II
1067	Шилџак Слободан		I	II																
1068	Шишмановић, Глигор		I																	
1069	Шошкић, Вукосав											IV								
1070	Шперовић, Јован																		V	VI
1071	Шћекић, Милорад										I									VII
1072	Шутковић, Цветко											III	IV							
1073	Шућуровић, Петар					I	II	III												
1074	Шушкаловић, Даница									III	IV									

V. Српска мушка гимназија у Битољу (1897–1912)

1. Битољ у време отварања и рада гимназије

Битољски вилајет је заузимао пространу територију од 27.300 километара и по турским подацима имао је 770.412 становника.²³⁵¹ Делио се на пет санџака (пашалука, мутесарифлука), 22 кајмакалука (казе) и 26 нахија (мударлука). По санџацима становништво је било распоређено: у Битољском 326.687 становника, Серфичком 195.984, Корчанском 159.349, Дебарском 99.780 и Елбасанском 56.554.²³⁵² Битољски санџак је имао пет каза: Битољску, Прилепску, Охридску, Кичевску и Леринску. У Битољској кази биле су нахије: Ресанска, Преспанска, Демир–Хисарска и Крушевска.²³⁵³

Битољски вилајет представљао је у етничком погледу мешавину многих балканских народа. Словенско становништво је било православно-хришћанске вероисповести и делило се на „патријаршисте“ и егзархисте а у политичком погледу на „бугараше“, „гргомане“ и „србомане“ а постојала је и прорумунска група Цинцара. Укупан број становника који је живео на територији вилајета теже се могао утврдити, с обзиром на непоузданост турских статистичких података. По државној статистици Османског царства (Салнаме за 1312. (1896) годину) у Битољском вилајету било је 838.353 становника, од тога броја било је 383.022 муслимана, 225.230 Грка и Влаха, 224.999 припадника Бугарске егзархије, 5.038 Јевреја, 26 Јермена и 34 протестаната. Из пописа се може закључити да Срба у том вилајету није било, што не одговара истини. Турци нису признавали Србе за народ и сматрали су да их у том Видајету нема.

Битољ се налази на западној ивици Пелагонијске котлине а у подножју планине Перистерата. Варош се налази око реке Драгор. Све до краја владавине Османског царства Битољ је била најзначајнија варош у Македонији, током 19. века више пута је постајао седиште вилајета а последњи пут 1881. године. Становништво се непрестано насељавало. По турским изворима Битољ је 1889. године имао 5.394 кућа са 31.257 становника.²³⁵⁴ По једном извештају аустро-угарског вице конзула из 1897. године у Битољском мутесарифлуку било је 664 насеља са 338.996 становника. Од тог броја Турака Османлија било је 24.923, Албанаца гега 74.536, Албанаца хришћана 723, Словена мухамеданаца 8.251, Влаха 22.681, Словена патријаршиста 51.749 и Јевреја 4.270. А у самом град Битољу било је 34.260 становника.²³⁵⁵

²³⁵¹ АЈ, ЈП, 80, 22/101. Број становника односи се на 1904. годину.

²³⁵² АСАНУ, МР, 14243/312. Јован Хаџи Васиљевић у свом делу *Град Битољ*, Браство, 1911, књ. 14, пише да је 1897. Битољски вилајет имао 851.300 становника.

²³⁵³ Јован Хаџи Васиљевић, *Град Битољ...*, 241.

²³⁵⁴ Коста Н. Костић, *Наши нови градови на југу*, Београд 1922, 7–11.

²³⁵⁵ Т. Томоски, *Населението на Битолскиот санџак во 1897. година според статистичкиот преглед на Австро-унгарскиот вице консул А. Крал*, Историјам описание на сојузеот на историските друштва на Ср Македонија, Скопје 1969, бр. 1, 45–71.

По попису становништва из 1910. године у Битољу је живело 52.729 становника док је крајем 1912. у Битољу било око 48.000 становника.²³⁵⁶ По једној евиденцији у Битољу је 1905. године живело 26.960 хришћана, 6.500 Јевреја и 19.425 муслимана.²³⁵⁷ У *Енциклопедији Британици* за 1911. годину, по подацима Дејвида Баучера, у Битољу је живело око 60.000 становника.²³⁵⁸

Крајем 19. века (око 1897) Битољ се делио на 17, а 1912. године на 24 махале. Главна махала била је Црквено мало где су се налазили сви конзулати, банке, грчка митрополија и црква као и грчке и српске школе. По процени Јевта Дедијера у граду је било око 8.000 домова. Турци и Арбанаси су живели у око 3.800 кућа, словенско становништво у око 3.000 кућа, а било је и око 1.000 влашких (румунских) и око 200 грчких кућа. Било је Јевреја (доселили су се у 16. веку), босанских мухаџира (који су се после 1878. доселили) и Рома (око 320). Било је неколико породица Јермена (120 особа), Персијанаца, Копта, Италијана, Француза и Немаца. Најстарије становништво чинили су Турци. Срби су се досељавали крајем 18. и током 19. века. Цинцари су се населили у 18. веку.

Битољ је по својим карактеристикама био близак европском типу града. Град је напредовао захваљујући Цинцарима и Грцима који су путовали по Европи и преносили европску културу и начин живота. Цинцари су имали најбројнију интелигенцију и заједно са Србима играли главну улогу у јавном животу. „Битољски говор српског језика био је владајући у Битољу.“²³⁵⁹ У граду је било књижара које су водили Турци, Грци, Срби и Бугари. По природном положају спадао је у најлепше градове у Македонији а имао је и лепу околину.²³⁶⁰

Име Битољ под којим је познат и језицима других народа потиче од речи обитељ или манастир. Под овим именом први пут се помиње у писаним споменицима 1014. године. За време турске власти био је средиште за све околне вароши и најважнији административни и привредни центар у Вилајету. У околини Битоља, у селима Буково, Христифор, Барешан, Велушин, Драгош, Трново, Цапар и Лисолај, било је много манастира. Битољ је имао четири православне цркве: Црква Светог Великомученика Димитрија, припадала је Патријаршији²³⁶¹ (обновљена 1830), Црква Свете Богородице, Црква Свете Недеље и Стара црква припадале су егзархији; 37 џамија (најзначајнија је била Исакија на Бит Пазару), неколико текија; римокатоличку и протестантску цркву и три јеврејске богомоље. Као лепе и велике грађевине издвајале су се турске касарне.²³⁶²

²³⁵⁶ Др Јевто Дедијер, наведено дело, 202.

²³⁵⁷ АСАНУ, СТ, 11499, 1905.

²³⁵⁸ J. D. Borchier, *Macedonia*, The Encyklopedia Britannica, vol. XVIII (1911), 216–217.

²³⁵⁹ Јован Хаџи Васиљевић, *Град Битољ...*, 236.

²³⁶⁰ Др Јевто Дедијер, наведено дело, 194–202.

²³⁶¹ Налазила се у горњем делу вароши у црквеној махали. Темел нове цркве освећен је 1830. године, новац за изградњу цркве дали су сви еснафи у Битољу. Она је троброда базилика у коју се улази кроз петоро врата. Целокупан иконостас је позлаћен и велике је уметничке вредности (Велимир Т. Арсић, *Црква Све. Великомученика Димитрија у Битољу*, Битољ, 1930, 50–55).

²³⁶² Атанасије Младеновић, *Битољ и околина*, Београд 1937, 3–10.

Битољ је био позната трговачка варош и у њему се одвијао велики трговачки промет. Сва роба за градове Битољског вилајета долазила је у Битољ који је био главни економски центар. Битољски трговци пословали су непосредно са фабрикама и трговачким кућама Европе. У граду су се одржавали трговачки и занатлијски пазари. Били су заступљени сви занати који су тада постојали у европском делу Османског царства. Занатлије су се организовале у еснафе (било је 32 еснафа).²³⁶³ Осим што је био трговачки центар, у Битољу и његовој околини се почетком 20. века развијала и индустрија. У Битољу је 1905. било 1.200 дућана, 8 конзулата и бугарска агенција, 3 велике касарне, 2 царске болнице, 1 грчка задужбина браће Димитријадес, 1 велики ућумат (у њему мала касарна), 1 нови затвор и 1 стари затвор.²³⁶⁴

Битољ је у војничком, политичком, административном, трговинском и индустријском погледу био најважнији град у целој унутрашњости јужног европског Османског царства.²³⁶⁵ Био је седиште за све верске и националне пропаганде у Западној Македонији, на територији Битољског вилајета укрштали су се не само интереси великих сила него и околних балканских држава које су све више заоштравале међусобну борбу за јачање политичког и културног утицаја у појединим деловима Османског царства. Македонско питање било је прворазредно спољнополитичко питање за Србију, Грчку и Бугарску, у мањој мери за Румунију. И зато је на територији овог вилајета најјасније испољен оштар сукоб њихових интереса који је подгреван и подстицан од стране великих сила.

Како је Битољ био центар Вилајета у њему су столовале валије: Халил Рифат, Едип паша, Али Риза паша, Хилми паша, Хифзи паша.²³⁶⁶ У Битољу су постојали конзулати: Аустро–Угарске (значајнији конзули и вицеконзули: Оскар Прохаска, Аугуст Крал, Посфаи), Русије (конзули и вицеконзули: Ростковски,²³⁶⁷ Петрајев, Кол), Румуније (Конценску, Јонеску, Паденко), Италије (Де Визар), Енглеске (вицеконзул Мак Грегор), Француске (Готије), Грчке (Кипреос). Није необично што је Битољ и прозван конзулским градом.

Срби у Битољском вилајету нису имали своју митрополију (више пута су је тражили али је нису добили), нису формално имали признат ранг милета, нису били под својим националним именом уписани у државне пописне листе, нити су имали представнике у Синоду Битољске и Охридске митрополије, нису имали представнике ни у вилајетском мецилису. Од 1878. до 1897. године није им било дозвољено ни да имају школе на свом језику.²³⁶⁸ Више пута су молили и тражили школе, али без успеха.

²³⁶³ Др Јевто Дедијер, наведено дело, 195–197.

²³⁶⁴ АСАНУ, СТ, 11499, 1905.

²³⁶⁵ Јован Хаџи Васиљевић, *Град Битољ...*, 222.

²³⁶⁶ Битољски валија Халил Рифат 1889. успео је да стане на крај разбојништву и пљачки по друмовима и зато је уживао велики углед код хришћана. *Цариградски гласник*, 13. децембар 1901.

²³⁶⁷ Био је конзул у Битољу од 1901. до 1903 када је убијен. (*Извештаи од 1903–1904. година на австриските претставници во Македонија*, превод, редакција и коментар Данчо Зографски, Скопје 1955, 213).

²³⁶⁸ Владимир Стојанчевић, *Политичке и црквено–школске...*, 48.

Краљевина Србија је своју спољну политику крајем 19. века усмерила на ослобођење својих сународника у Османском царству. Први циљ био је заштита српског становништва. Правни основ за отварање српских конзулата у европском делу Османског царства је привремена конзуларна конвенција између Србије и Османског царства из 1886. године. У склопу те политике у Битољу је отворен конзулат Краљевине Србије априла 1889. Први конзул био је Димитрије Боди (1889–1895, са мањим прекидима). Након њега за конзуле су постављени: Милојко Веселиновић (1897–1899), Михаило Ристић (1899–1903), Светислав Ј. Станојевић²³⁶⁹ (1903–1907), Живојин Балугџић (јун-септембар 1907) и Љубомир Михаиловић (1908–1912). Милтијад Васиљевић (Миливоје) био је вршилац дужности конзула 1896.

Међу вицеконзулима и писарима значајну улогу имали су: Бранислав Нушић, Тиослав Маршићанин, Сима Аврамовић, Иван Иванић, Марко Цемовић, Душан Протић, Сава Томић, др Бранислав Суботић, Јован Хаџи Васиљевић, Коста Штерић и др. Српска дипломатија у Битољу била је задужена за политички рад и културно–просветну активност. Радили су на оснивању српске црквено–школске општине, отварању српских школа и књижара на простору целог Битољског вилајета. Српски конзули суочили су се са боље организованим радом балканских супарника (пре свих, бугарске пропаганде), али и са отпором великих сила, као и опструкцијом корумпираних турских државних власти.²³⁷⁰

Упркос свим тешкоћама, делатност српских конзула у Битољу имала је велику улогу за развој српске просвете и културну и црквену активност међу српским и уопште македонским словенским становништвом. Отварање српског конзулата и активирање српског националног рада у Османском царству, пре свега у Македонији, озбиљно је забринуло бугарску пропаганду, посебно због делимичног преласка православног живља из Егзархије у Патријаршију. Бугарска политика је настојала да појача неповерење турских власти према српској пропаганди, тако да се име Србин, писао је конзул Боди, „овде представља као неко страшило, као неки баук за Турску царевину, управо, нешто револуционарно...“ То је захтевало велику опрезност у пропагандном раду, да се људи не би компромитовали код турских власти.²³⁷¹

Иако је отварање конзулата у Битољу био велики помак у националном погледу, конзул Димитрије Боди није био задовољан. Након путовања по Битољском вилајету писао је

²³⁶⁹Светислав Ј. Станојевић, професор, дипломата (Београд, 1862 – 1941). Основну школу и Прву београдску гимназију завршио у Београду 1880. Студирао је право у Паризу. Био је практикант касационог суда 1885, писар треће класе Београдског варошког суда, 1886, правозаступник за варош Београд (1890–1893), начелник 1894. Био је професор Велике школе 1895–1901. Дипломатску каријеру започео је као конзул у Трсту 1901–1902. Био је конзул у Битољу од 14. новембар 1903. до 1907. Пензионисан јула 1907. Касније је реактивиран. (Шематизам Србије 1885–1912, 1914; *Србобран*, 16. новембар 1903, бр. 248, 4, *Српске новине* 1. новембар 1903, бр. 250, стр. 1419; *Српске новине* 11. април 1908, бр. 84, 385; Љубица Кандић, Јелена Даниловић, *Историја Правног факултета 1808–1905*, Београд 1997, књ. 1, 246–247, 293, 306, 324, 327, 412).

²³⁷⁰Ђорђе Лопичић, наведено дело, 215–216.

²³⁷¹Славенко Терзић, *Конзулат Краљевине Србије у Битољу (1889–1897)*, Историјски часопис, књ. LVII, 2008, 327–342.

Сави Грујићу (1890): „Док не успемо да отворимо наше школе као јединог будилника свести нашег елемента у овим крајевима, ја мислим да треба да прибегавамо и другим путевима да се наш пробудјени елемент опет не успава или још и сасвим агитацијама и интригама не изгуби, а ти су путеви, начини да их путем проповедања и живим речима у духу српским обдржавамо. То су агенти које треба да што више имамо у свему важнијим центрима и то све дотле док не успемо са отварањем школа, па и после још за неко време, докле се не би успехом школским утврдили“. Један од закључака српског конзула био је да се без школе и црква ништа није могло учинити. У српски конзулат, писао је он, долазили су људи који су тражили српске школе и српске цркве.²³⁷² Фаик паша, битољски валија, није дозвољавао отварања школа. Готово шест година је српски конзулат на све начине покушавао али неуспешно. У Битољ је 1895. стигао нови валија код кога су Срби тражили српску школу а српска дипломатија је истовремено питање школе поново покренула на Порти.²³⁷³

Бранислав Нушић, који је био писар српског конзулата у Битољу, констатовао је: „У Битољу раскрсници свију и политичких и верских пропаганда кое се воде на овом полуотоку – новац који се сипа из разних олука поткопава земљиште најмлађој и најновијој српској пропаганди за коју се предвиђа да ће у будућности, поведена мало мудрије и са мало више срестава, сузбити све раније које су назидале своје зграде на неприродном земљишту“²³⁷⁴. Ове помало поетичне речи показале су се као пророчке...

У склопу својих пропагандних активности балкански народи су отварали велики број школа у Битољу и зато је крајем 19. века школство било веома развијено. Радиле су основне школе, полугимназије и гимназије. У целом Битољском вилајету постојале су гимназије на турском, бугарском, грчком и румунском језику пре него што је отворена гимназија на српском језику у Битољу. Грчке школе су отварали митрополити, бугарске школе њихове општине, а румунске школе, као и касније српске, биле су приватне.²³⁷⁵

Грци су имали укупно 11 школа са 42 учитеља: мушку гимназију, учитељску школу, централну вишу девојачку школу, грађанску школу и основне школе. Грчке школе су биле најбоље уређене. Имали су седморазредну²³⁷⁶ гимназију са 248 ученика и 9 наставника. Од предмета су се слушали: наука хришћанска, грчки језик, латински језик, турски језик, француски језик, историја, географија, математика, физика, јестаственица, хемија, филозофска пропедевтика, космографија, музика и гимнастика. Грчки језик су учили по десет часова недељно. Од језика су учили само грчки, иако је број часова по разредима био велики - између 33 и 41 часа недељно.²³⁷⁷ У Битољу је постојала и Грчка богословија са

²³⁷² Михаило Ристић, наведено дело, 94.

²³⁷³ АС, МИД ППО, 1895, ред 138, Битољ, 27. април 1895.

²³⁷⁴ Бранко Перуничкић, наведено дело, 88.

²³⁷⁵ АСАНУ, МР, 14243/314.

²³⁷⁶ Поједини извори говоре да је била шесторазредна (АС, МР, 14243/314).

²³⁷⁷ Влад. К. Петковић, наведено дело, 5–18, 31–32.

четири разреда, основана 1884. године, као и женска гимназија са 6 наставница и око 200 ученица. Основана је 1905. године и трговачка школа али је радила само неколико година.²³⁷⁸ Поред две основне школе за мушку и женску децу²³⁷⁹ у Битољу је радила и румунска седморазредна гимназија која је основана 1880. године. Била је интернатског типа, наставни план био је као и у гимназијама у Краљевини Румунији. Од предмета су слушали: науку хришћанску, румунски језик, латински језик, турски језик, француски језик, грчки језик, историју, географију, математику, физику и хемију, јестаственицу, грађанске поуке, административно право, политичку економију, хигијену, филозофску пропедевтику, цртање, писање, музику и гимнастику. Турски језик су учили по четири часа недељно а друге језике, укључујући и румунски, по три часа недељно. Румунска се гимназија разликовала од других гимназија.²³⁸⁰ Професори су били веома образовани (7 наставника је имало факултетску диплому), гимназија је располагала богатим кабинетом и библиотеком, музичким инструментима. Ученици су били униформисани и на њима се нису примењивале физичке казне. На крају школске 1911/12. гимназију је похађало 123 ученика а предавало је 16 наставника.²³⁸¹ Радила је и женска петоразредна гимназија са интернатом. Многа румунска деца ишла су у грчку основну и средњу школу.²³⁸²

Бугари су имали седам школа (пет основних школа и мушку и женску гимназију). Мушка гимназија је отворена 1879. На почетку је била четвороразредна да би касније прерасла у седморазредну. Била је интернатски уређена. Наставни предмети егзархијске гимназије били су: наука хришћанска, бугарски језик, латински језик, турски језик, француски језик, грчки језик, историја, географија, математика, физика и хемија, јестаственица, грађанске поуке, административно право, политичка економија, хигијена, филозофска пропедевтика, цртање, певање нотом и гимнастика.²³⁸³ Гимназија је била добро уређена, имала је снабдевен кабинет и богату библиотеку. У склопу мушке гимназије школске 1910/11. отворено је педагошко одељење које је требало да припрема ученике за учитељски позив, али је убрзо било затворено. Плаћала их је егзархија.²³⁸⁴ Школске 1886/87. гимназија је имала 106 ученика са 6 наставника. У женској средњој школи било је три разреда, 40 ученица и 3 наставнице.²³⁸⁵

Америчка мисионарска гимназија у Битољу основана је 1878. године. Имали су четири разреда основне школе и пет разреда гимназије. Примана су искључиво хришћанска

²³⁷⁸ АС, МПС, 1913, Ф. 6, ред 26; *Гимназија „Јосип Броз Тито“*, *Гимназијално образование во Битола*, Битола 1965, 10–11.

²³⁷⁹ АСАНУ, МР, 14243/413.

²³⁸⁰ Др Влад. К. Петковић, наведено дело, 20.

²³⁸¹ *Гимназија „Јосип Броз Тито“*..., 13.

²³⁸² Иван Иванић, наведено дело, 413.

²³⁸³ Др Влад. К. Петковић, наведено дело, 16.

²³⁸⁴ *Гимназија „Јосип Броз Тито“*..., 26–29.

²³⁸⁵ Стојан Новаковић, *Балканска питања*..., 214–216.

деца, првенствено егзархијска. Циљ школе био је ширење протестантизма. Била је под заштитом америчког посланства. Ученици су углавном били питомци. Поред наставног енглеског језика учили су и бугарски језик. Наставни план садржао је предмете: науку хришћанску, енглески језик, бугарски језик, географију, историју, ботанику, зоологију, физиологију и хигијену, физику, математику, педагогику, писање, цртање, певање, гимнастику и женски рад.²³⁸⁷ Сви наставници су били Бугари. Име друштва које је издржавало ову школу било је American Boord из Бостона.²³⁸⁸

Постојала си у француска (римокатоличка) училишта, како мушка тако и женска. У Битољу је 1910. године било око 1.200 гимназијалаца различитих народа хришћана. Интернати који су постојали омогућавали су прилив деце из других места Вилајета тако да је Битољ прерастао у просветни центар за цели Вилајет. Тако развијена просвета утицала је на све слојеве становништва. Музика, уметност и наука била су важна тема становника Битоља. „Читало се и писало марљиво, било је много приватних и јавних библиотека. Оснивана су разна музичка друштва, организовани су били оркестри и мешовит хорови који су успешно радили“.²³⁸⁹

Турци су у Битољу имали идадију (потпуну седморазредну гимназију) и руждију (нижу гимназију). По наставном плану потпуне гимназије предавали су се следећи предмети: арапски језик, аритметика, веронаука, географија, геометрија, грађанске поуке, грчки, економија, законодавство, алгебра, историја, јестаственица, књиговодство, космографија, персијски језик, писање, познавање природе, турски језик, физика, француски језик, хемија, хигијена и цртање. Наставним програмом од 1909. године уведено је факултативно учење грчког, бугарског, јеременског и арнаутског језика али је настава тих језика убрзо била укинута.²³⁹⁰ У турској гимназији је уписано 93 мухамеданаца и 13 осталих. Од тог броја било је екстерних ученика, мухамеданаца 50 а осталих 6, и интерних мухамеданаца 43 и осталих 7. Велику пажњу су поклањали војним школама тако да су у Битољу имали потпуну војну гимназију и нижи курс војне академије.²³⁹¹

²³⁸⁷ Др Влад. К. Петковић, наведено дело, 27.

²³⁸⁸ АСАНУ, МР, 14243/314.

²³⁸⁹ Др Константин Ив. Робовић, *Битољ као културно-просветно средиште у прошлости и сад*. Рукопис овог дела налази се у Библиотеци Историјског архива у Битољу.

²³⁹⁰ Др Влад. К. Петковић, наведено дело, 22; У Заоставштини Михаила Ристића помињу се ови предмети: (грчки, француски, турска литература, морал, званичан допис, економија политика, хемија, контабилите, тригонометрија, космографија, земљопис, историја, алгебра, веронаука, турски језик, персијски језик, арапски језик, механика, физика, рачун, геометрија, административни закони, краснопис, цртање, бугарски језик (АСАНУ, МР, 14243/314).

²³⁹¹ АСАНУ, МР, 14243/314.

Статистички гледано у Битољу су 1912. постојале следеће средње школе:²³⁹¹

Чија је	Број разреда	Број ученика
Српска	4	90
Егзархијска	7	222
Егзархијска женска	4	105
Турска	7	?
Турска женска	4	75
Румунска	7	123
Грчка	7	248

Српске школе

Као први учитељи који су користили српске књиге у Битољу помињу се поп Стојче (око 1820), даскал Димче (око 1830), Антоније Гроздановић (1846–1859), Димитрије Зинзифов (1859–1862), Спаса Наумовић, Коста Наумовић... Српска основна школа отворена је јуна 1867. године а добијала је књиге из Кнежевине Србије (1871–1875). Учитель Димитрије Стојановић радио је од 1868. Његова супруга Милица била је учитељица. Школа се налазила у Арнаут махали и имала је до 80 ученика. Учитеље је плаћала црква, број ученика се повећавао. Други учитељ био је Антоније Ђорђевић. Седамдесетих година 19. века учитељи су били браћа Ђока и Деспот Бацовић. Они су завршили „страначку“ богословију у Београду. Школа је укинута 1875. године на почетку Херцеговачког устанка.²³⁹² И друге српске школе које су у Битољском вилајету постојале, затворене су у време Велике источне кризе. Једном укинуте српске школе тешко је било поново отворити. Свака нова школа морала се подвргнути под категорију школа у Османском царству, по закону о јавној настави у Турској из 1882. а не по привилегијама Васељенске патријаршије.²³⁹³

Учитељи Анђелко Крстић, Коста Г. Марковић и Матеја Шуменковић су од 1888. године у Битољском вилајету, у својим родним местима (Подгорцу, Лабуништу и Јабланици) отварали школе без дозволе, које су радиле са прекидима јер су их турске власти затварале а учитеље гониле, хапсиле и мучиле.²³⁹⁴ Школске 1892/93. године у Битољском вилајету радила је само једна школа у селу Модричу, у првом и другом разреду било је 20 ученика, већ следеће године није радила ниједна школа.²³⁹⁵

²³⁹¹ Милош Јагодић, *Нови крајеви Србије...*, 456.

²³⁹² Јован Хаџи Васиљевић, *Просветне и политичке...*, 124, 125, 126, 413.

²³⁹³ Јован Хаџи Васиљевић, *Град Битољ...*, 243–245.

²³⁹⁴ ПЗ НБС, Ф ЈХВ, Р, 413/III/140, Битољ, 3. децембар 1896.

²³⁹⁵ Милојко Веселиновић, *Статистика...* (1892), 8.

Први покушај отварања српске школе осамдесетих година у Битољском вилајету био је јуна 1889. године када су у Битољ дошли Марија и Атанасије Јунгић, учитељица и учитељ. Атанасије је био национални радник из Босне који је као повереник Друштва Светог Саве послат из Београда у Битољ да као турски поданик отвори српску школу (1889). Он је поднео више молби за отварање приватне школе, али турске власти то нису одобриле. Априла 1889. године велики везир је издао тајну наредбу валијама у Македонији да не дозвољавају рад српских школа у Македонији. Јунгић је извршио све потребне припреме али због турског противљења школу није отворио. Због пропагирања Српства нашао се на удару Бугарске егзархије која га је оклеветала турским властима. Крајем јануара 1890. стражарно је протеран из Битоља и спроведен у Скопље, али је брзо ослобођен. У фебруару 1890. отишао је у Цариград, где је без полагања испита потврдио диплому, што је било од изузетног значаја за српску просвету у Османском царству. Био је у вези са Стојаном Новаковићем који му је наложио да оде у Косовски вилајет и тамо буде учитељ, али су становници Битоља молили Српску владу да га врати у Битољ (1891). Управа Српске оштине сматрала је да је Јунгић веома заслужан јер је отпочео рад на ширењу и стварању српског имена у том крају, успео је да придобије масу народа из које су касније изникли национални радници. У обраћању министру иностраних дела општинари су рекли: „нама је неопходно потребит г. Јунгић из узрока тога што је као први српски радник и учитељ отпочео српску мисао у овим крајевима, у којима беше умрло српско име и појам о српству... у средини у срцу Македоније чује се српско име“.²³⁹⁶ Сава Грујић је одобрио његов повратак у Битољ али Јунгић ни тада није добио дозволу да отвори српску школу. Крајем 1891. године протеран је из Османског царства у Босну као неподобан српски учитељ. Његова супруга Марија, учитељица, је девојчице у Битољу обучавала женском раду и зато од српске владе добијала плату.²³⁹⁷

Стојан Новаковић је још 1888. године предлагао Министарству просвете да се почне са оснивањем општина у Македонији. Почетком 1890. године Новаковић је поново тврдио да ће оснивање „српских православних општина“ представљати извесну надокнаду за недостатак српске црквене организације у Македонији. Са битољским Србима почетком 1890. године Јунгић је основао Српско–македонску црквено–школску општину, која је била прва српска

²³⁹⁶ АС, МИД ППО, 1893, ред 73, Битољ, 5. и 6. јануар 1891. (Међу потписанима је и Михаило Хаџи Попа, потоњи власник српских школа).

²³⁹⁷ Атанасије Таса Јунгић, учитељ, национални радник (Бања Лука, 12. III 1858 – Бања Лука, 24/25.V 1912). Основну школу завршио је у Бања Луци, Друго одељење богословије у Београду (1873–1876) а ванредно слушао филозофију на Великој школи. Учествовао је у Босанском устанку и Првом и Другом српско–турском рату као командир коњице у Рашко–ибарском одреду. Због Бањалучке афере 1888. имање му је било конфисковано и продато а он морао да напусти Босну. Тражио је од власти у Србији да га поставе за учитеља. Био је пријатељ војводе Глигора Соколовића којег је приволео да из бугарског табора пређе у српски. Говорио је турски и немачки језик. Одликован је Златном и Сребрном медаљом за храброст (АС, МИД ППО, 1891, ред 73, Битољ, 5. јануар 1891; 6. јануар 1891; 18. децембар 1891; Климент Цамбазовски, *Грађа за историју Македонског народа*, III/1, 2, Београд, Скопје 1984; IV/3, Београд, Скопје 1986; V/1, Београд, Скопје 1988 Михаило Војводић, *Друштво Светог Саве*, Београд 1999; Александра Новаков, *Јунгић, Атанасије Таса*, СБР 4, Нови Сад 2009).

црквена општина у Македонији. Њен први председник био је Никола Кики. Међутим, Боди није био задовољан саставом општине тврдећи да њени чланови у страху од турских власти не смеју јавно да наступају. Формирао је нову управу и за председника поставио свештеника Јоаникија Калуђеровића. Већ 1893. године као нови председник помињао се Михаило Хаџипоповић. Српске црквено–школске општине нису биле признате ни од Патријаршије, нити од турских власти, те су и једни и други настојали да онемогуће њихов рад. Општине су у знатној мери допринеле припремању терена за отварање српских школа.

Царском ирадом из 1892. године допуштено је свим народностима у европском делу Османског царства да отворају школе. Али се та ирада није односила на Румуне и Србе у Битољском и Солунском вилајету, иако су патријархисти Срби у више наврата подносили молбе за отварање српских школа. Борба за отварање школе трајала је седам година (од првог покушаја А. Јунгића).²³⁹⁸

Битољски Срби су марта 1895. године тражили да им се дозволи отварање школа. Те године и друга места у Битољском пашалуку су тражила дозволу за отварање школе. Велики број молби за отварање школе добио је султан. Почетком децембра српски конзул Милојко Веселиновић био је код валије са писменом молбом да се отвори српска школа. Валија је одговорио да у том вилајету нема Срба. На две седнице Меџлиса расправљало се о школском питању али на њима није присуствовао митрополит Козма. Када је он дошао, Меџлис је донео одлуку да се не дозволи отварање школа на српском језику јер у Вилајету наводно није било ни Срба. Митрополит је тражио новац (мито) од 400 наполеона да помогне у отварању школа. Против давања мита био је српски посланик Стојан Новаковић. Како га није добио, митрополит је гласао против школа на српском језику. Убеђивао је и становништво које је тражило школе на српском језику да то не чини. Руски конзул у Битољу такође је био против отварања школа на српском језику.²³⁹⁹

Српски конзулат у Битољу је унапред припремао терен за отварање српске школе и школовали су будући наставни кадар. Тако су у призренску богословију као благодејанци примљени: Коста Лазаревић, Јован Чолић и Панта Лозанић. У богословији је учио и Обрен Благојевић из Битоља. Заступник ректора архимандрит Данило је 1896. године о тим ученицима обавестио конзула у Битољу.²⁴⁰⁰

Михаило Хаџипоповић²⁴⁰¹ (потписивао се као Михаил Хаџи Попа), председник Српске црквене општине, децембра 1896. писмом се обратио валији с молбом да отвори

²³⁹⁸ Јован Хаџи Васиљевић, *Град Битољ...*, 243–245.

²³⁹⁹ ПЗ НБС, Ф ЈХВ Р, 413/VI/36, Битољ, 19. новембар 1896.

²⁴⁰⁰ ПЗ НБС, Ф ЈХВ Р, 413/VI/35, Призрен, 17. новембар 1896.

²⁴⁰¹ Михаило Хаџипоповић, пореклом је из Српца у Битољској кази. Основну писменост изучио је код учитеља Димитрија Зинзифова 1859–1862. Био је имућан гвожђарски трговац. Више пута је био код валије с молбом да дозволи отварање српске школе. Милојко Веселиновић је рекао да без њега школа у Битољу вероватно не би ни могла да буде отворена. Често је сам плаћао кирије за школу па су му накнадно враћали паре. Био је један од организатора на изградњи српске цркве у Битољу. Веома угледан у свом крају и код Турака и других народа. С

српску школу. Био је имућан, саградио је све мостове од Лерина до Солунског друма, на то је подсетио и валију како би доказао да има материјална средства и да сам може да издржава школу. Имао је сина јединца који је преминуо и он је желео „да у спомен на њега уради корисне ствари за човечанство“.²⁴⁰² Наравно, српски конзулат је стајао иза ове молбе.

Месец дана касније, муариф је позвао Хаџи Попа и рекао да су из Цариграда стигле две депеше, једна од великог везира, друга са Јилдиза, да се Србима дозволи отварање школе. Међутим, сазнавши за те депеше битолски валија се супротставио отварању школа. Муариф је то објаснио: „...ако допустимо српску школу овде у Битољу, онда ће потрчати и остали вароши и сва села у овом вилајету ... Шта ћемо онда чинити“. Муариф је одговорио: „Школе се морају допуштати и што год ми сада више затежемо и одуговлачимо, мораћемо то доцније скупље плаћати и више слободу народу давати“. Ипак, када је Хаџипоповић отишао код валије, он му је рекао да дозвола још увек није стигла. Вицеконзул Милојко Веселиновић је известио председника владе Ђорђа Симића о овоме и рекао да ће се тај народ поново жалити великом везиру и султану, с напоменом да упркос њиховој наредби, валија не дозвољава отварање српске школе.²⁴⁰³

Срби су дозволу за рад добили те 1897. године када је био у току Грчко-турски рат изазван Критским питањем. Постоји могућност да је Османско царство дозволило отварање српске школе да би на тај начин умирила Србију и предупредила евентуални рат. Посланик Ђорђевић је почетком марта посетио Јилдиз и та његова посета је уродила плодом те је султан наредио отварање српске основне школе у Битољу. Султан је био свестан да нечим мора да плати српско пријатељство.²⁴⁰⁴

Српска црквена општина је 14. марта 1897. године добила обавештење да је дозвољено отварање српске школе. Дозволу је издао битолски валија Абдул Керим паша. Превод дозволе за мушку основну школу гласио је:

поносом је истицао да је Србин и радовао се српским успесима. Блиско је сарађивао са српским конзулатима. Централни комитет БМОРО–а је одлучио да преузме терористичке мере против српских делатника у Битољском вилајету, једна од првих жртава био је власник српских школа када је 25. октобра 1897. нападнут. Нападаци су били Лимунчев, писар бугарске трговинске агенције и Атанас Лозанчев фотограф. Напад је извршен ножевима и Хаџипоповић, који се бранио рукама, тешко је озлеђен. Нападаци су похапшени, али су након суђења и мита од триста лира пуштени услед недостатка доказа. Десет година касније, Бугари су успели у својој намери, убили су га наред улице 17. маја 1907. О Хаџипоповићу постоји и другачије мишљење. Велимир Јоксич је сматрао да он није био погодна личност за председника Општини нити за власника школе јер је он био члан свих могућих пропаганди на Балканском полуострву; „...човек који је три пута банкротирао, намерно, да поверенике оштети, кога је трговачки еснаф званично из реда трговца искључио...“ (АСАНУ, МР, 14243/4156, Битољ, 21. септембар 1899), ПЗ НБС, ЈХВ Р, 413/К/64, Битољ 2. март 1897, АС, МИД ППО, 780 1902, 19. октобар 1902; Иван Иванић, наведено дело, 471; *Документи...*, књ. 2, 4/2, 131; више о њему: Урош Шешум, *Друштво против Срба 1897–1902, Методи и мере бугарске дипломатије, Егзархије и Бугарско-македонско одринске револуционарне организације против ширења српског утицаја у Јужној Старој Србији и Македонији 1897–1902*, Српске студије 4, 2013).

²⁴⁰² АСАНУ, МР, 14243, Битољ, 21. новембар 1896.

²⁴⁰³ АС, МИД ППО, 1897, ред 770, Битољ, 12. јануар 1897.

²⁴⁰⁴ Сузана Рајић, *Владан Ђорђевић...*, 194–195.

„Пошто смо из извршене истраге и званичних извештаја сазнали да г. Михаило Хаци Попа, турски поданик, има све услове које закон захтева, дозволили смо, да се у горе поменутом месту отвори школа под условом да се он и учитељи потпуно покоравају одредбама параграфа 129²⁴⁰⁵ и још следећим одредбама: да се у школи не предаје ни једна књига која није означена у овој дозволи; Да се јави промена појединих књига ради потврде; да се јави, ако се укаже потреба, премештање школе из једног места у друго; да на испитима присуствује који од просветних или других државних чиновника; да се сваке године подноси списак оних ученика којима по свршеном школовању издате сведоцбе; да се једном у години поднесе списак ученика који школу посећују; да се ревизорима који би долазили од стране муарифа чине потребне олакшице“.

Упис ученика почео је 15. марта. За кратко време уписано је 84 ученика и ученица. Тај број је касније повећан на 152 ученика и ученица. Српска основна школа у Битољу свечано је отворена 28. марта 1897. уз водоосвећење и благодарење Богу. Отварању школе присуствовали су турске власти и преко 2.000 Битољчана.

Султан је 1897. године наредио и издао ираду да се без икаквог поговора дозволи отварање српских школа у свим местима Солунског и Битољског вилајета где се за то поднесу уредне молбе.²⁴⁰⁶

Српска школа је била у Рачкој махали. Предавали су: Риста Цветковић²⁴⁰⁷ из Битоља, завршио приправну Светосавску школу и скраћени курс Учитељске школе у Београду, имао је 30 година, предавао је четвртом разреду; Абдурахман, предавао је турски језик; Никола Крстић из Призрена, завршио је шесторазредну призренску богословију 1897, имао је 19 година, предавао је првом разреду; Антоније Тодоровић из Призрена, завршио шесторазредну богословију у Призрену 1897, имао је 19 година, водио је 2 разред и Јефтимије Гапић из Призрена, завршио призренску богословију, имао је 22 године, водио је трећи разред.²⁴⁰⁸ Школа је имала четири разреда и припремни. Било је укупно 95 ученика: у приправном разреду било је 29 ученика, у првом 13, другом 16, трећем 24 и четвртом 13. У старије разреде прешло је 55 ученика.

²⁴⁰⁵У преводу параграф 129 гласи: „Приватне школе у појединим местима отварају општине или појединци, турски или страни поданици, са наплатом или без наплате школарине. Ове школе издржаваће се од самих настојатеља или од припадајућих им вакуфских прихода. Да би се оваква школа у турској царевини могла отворити потребно је: да наставници имају сведоцбе потврђене од стране Министарства просвете или од дотичних месних муарифа; да подносе на потврђење Министарства просвете или дотичних месних муарифима распоред предмета који ће се у дотчним школама предавати као и књиге по којима ће се исти предавати, да се не би предавале ствари политичке природе или непристојне садржине; за школе овакве природе ако су у унутрашњости царевине издаваће дозволе вилајетски муарифи и валије, а ако су у Цариграду Мин. просвете“.

²⁴⁰⁶ПЗ НБС, Ф ЈХВ Р, 413/VI/77, Београд, 13. април 1897.

²⁴⁰⁷Велимир Јоксић у писмо Михаилу Ристићу напомиње да је вицеконзул Веселиновић располагао са одређеном сумом новца за отварање школе и да је Цветковић обилазио поједине породице нудећи им новац да своју децу уписују у српске школе. (АСАНУ, МР, 14243/4156, Битољ, 21. септембар 1899).

²⁴⁰⁸АС, МИД ППО, 1898, ред 550, бм, и бг.

Отворена је била и женска основна школа. Учитељице су биле: Василија Костић, рођена у Битољу, завршила је четири разреда Више женске школе и Јелена Даниловић из Лерина, завршила је два разреда Више женске школе у Београду. У припремном разреду било је 3, у првом 18 и у другом разреду 6 ученица. Све ученице су завршиле разреде.²⁴⁰⁹

Учитељи су на почетку рада били суочени са мноштвом проблема: неочекивано велики број ученика је уписао школу а постојао је проблем неадекватне школске зграде и учитељског кадра. За потребе школе и учитеља у априлу је упућено 400 граматика српског језика за први и други разред и 300 за трећи и четврти.

Предавања у школи су била завршена јуна месеца а испити су трајали од 30. јуна до 2. јула 1897. године. Завршни испит одржан је 6. јула у присуству родитеља ученика, грађанства и званичника Битоља. Присуствовали су конзули: Аустро-Угарске, Србије, Француске, Италије и Русије. Од турских званичника били су присутни муариф мудир Битољског вилајета и шеф битољске полиције.²⁴¹⁰ Поздравну реч изговорио је Риста Цветковић, учитељ. Ученици су певали султанову химну а касније и националне песме. Игранка је трајала до касно у ноћ.²⁴¹¹ Резултати рада школе били су слабији од очекиваних, мада су учитељи за кратко време, колико је школа радила, успели да испуне наставни план рада.

Председник српске владе Симић је редовно био обавештаван о просветном раду у Вилајету, о почетку рада српске школе, о полагању испита...²⁴¹² Те године, на дан ступања султана на престо, септембра месеца, валија је први пут примио чланове Српске црквене општине. Интересовао се и за рад српске школе.²⁴¹³

Те године када је отворена српска школа у Битољу, по речима Јована Хаџи Васиљевића, који је 1897. године био у Битољу, безбедносно стање у самом Битољу било је добро: „битољски Турци нису више зли према хришћанима и они већ давно никакво зло од Турака не трпе. Хришћанима много досађују у околини Арбанаси...“ У извештају који је поднео конзулу Михаилу Ристићу учитељ Јован Михаиловић констатује: „Турске су власти у стварима школске природе врло предусетљиве према нама“. Постојали су разлози за то а то су бугарски немири и грчко-турски рат. С друге стране Срби су се трудили да се према Турцима понашају потпуно лојално. Заповести власти тачно су извршавали и трудили су се да им недају повода да у њих посумњају.²⁴¹⁴

²⁴⁰⁹ ПЗ НБС, Фонд ЈХВ, Р, 413/VI/86, Битољ, 25. јун 1897.

²⁴¹⁰ Митрополит Козма ни тада нити икада није крочио у српску основну школу и гимназију иако су га Срби редовно позивали. Није спречавао грчке свештенике да обављају верске обреде али на грчком језику. Забрањено је да Срби на улицама приликом свечаности певају *Свјати Боже*. Упркос свему томе од српске владе је добио годишњу помоћ како не би правио још веће сметње српској школи. (АСАНУ, МР, 14243/243, Битољ, 1899).

²⁴¹¹ *Цариградски гласник*, 17. јул 1897.

²⁴¹² ПЗ НБС, Фонд ЈХВ, Р, 413/VI/65, Битољ, 4. март 1897.

²⁴¹³ АС, МИД ПО, ролна 170, 412–413, Битољ, 20. август 1897.

²⁴¹⁴ АСАНУ, МР, 14243/4342, Битољ, 1899.

2. Рад гимназије (1897–1912)

Директор Српске гимназије у Цариграду Михаило Ст. Динић је 1897. године српској влади сугерисао да се отвори нижа гимназија у Битољу „јер је то место валилук и што је велико; што би на Српство тог краја то имало утицаја; што би нам та гимназија поред осталих давала ученике за нашу учитељску школу и ученике из тих крајева; што треба конкурисати осталим пропагандама који су тамо својим школама представљени и успешно раде“. Српска влада је послушала савет дугогодишњег просветног радника из Српске гимназије у Цариграду и те године је отворена нижа гимназија у Битољу.²⁴¹⁵

Српска мушка и женска гимназија добиле су дозволу за рад (русет наме) 7. новембра 1897. године. Школа је носила назив „приватна школа нарочито за учење и предавање српског језика“ као четвороразредна гимназија интернатског типа. Оснивач школе и одговорни управитељ био је турски поданик Михаил Хаџи Попа, за директора гимназије постављен је такође турски поданик, Сава Јакић,²⁴¹⁶ наставник призренске богословије.²⁴¹⁷ Као наставници су радили Велимир Јоксић²⁴¹⁸ (предавао је црквено певање и веронауку) и Јован Михаиловић, који је предавао српски језик и математику а био је и васпитач. Предавао је и Андреја Самониковић²⁴¹⁹ те школске године.

Плате и све трошкове школе финансирао је Краљевина Србија преко српског конзулата у Битољу.²⁴²⁰ Ђаци су у српску гимназију долазили углавном из других битољских гимназија. Школа је била интернатског типа, у мушкој гимназији било је 54 интерних ученика а у женској 23 ученице. Осим интерних, било је и екстерних ђака: 9 у мушкој и 13 у

²⁴¹⁵ АС, МИД ППО, 1897, ред 660, 27. јун 1897.

²⁴¹⁶ Сава Јакић, професор, директор (Призрен, 1858 – Београд, 6. XI 1945), био је директор школске 1897/8 – 1898/9.

²⁴¹⁷ Јакићу су обећали да ће добити додатак од 400 динара, стан, огрев, осветљење и послугу у пансионату. Ипак, у школи није било пансионата и он је тражио новац као што се то практиковало за директоре српских гимназија у Османском царству. Министарство је одобрило да му се исплати новац (АС, МИД ППО, 1897, ред 247, Битољ, 28. октобар 1897).

²⁴¹⁸ Велимир Јоксић (Његово право име било је Радивој Васић), родом је из Моравца (Руднички округ, Србија). Као војник је ступио у гардијски ескадрон. Због неке кривце био је четири месеца у затвору. Побегло је у Аустро-Угарску, у Сребреници је био ухапшен али су га убрзо пустили из затвора. У Босни је био учитељ 1883. Одакле је отишао у Сеницу где се пријавио као босански бегунац, променио име у Велимир и вратио се у Србију. Отишао је у Османско царство. Био је у Скопљу учитељ. Денунцирао је валији српску пропаганду у Македонији и Срби су га протерали у Бело Поље где је без проблема отворио школу и био управитељ. Одатле га је протерао митрополит Дионисије. Пристао је да иде у Штип да отвори српску школу. Осим што је био учитељ он је писао радове и правио географске карте. Главни просветни одбор у Призрену је његове карте препоручио свим школама у Призрену. У једном писму Светиславу Симићу признао је своје право порекло. Признао је да је побегло из Србије и да је променио име. Након тог сазнања отеран је из гимназије (1904). Отишао је у Србију и живео је у Шапцу. Тражио је повећање пензије, позивајући се на своје националне заслуге. Написао је: *Одговор господину Д. Инсарову на брошуру Српске претензије у Македонији*, б.м. б.г.; *Косовска виллопојка*, Београд 1892; *Начело народности и његови успеси 19. века на Балкану*, Београд 1899; *Одкуда Бугари у Македонији*, Београд 1898. Остао је загонетна личност. (АС, Конзулат у Битољу, Битољ, 2. јул 1902; АСАНУ, МР, 14243/4884, Битољ, 18. децембар 1903; АС, МИД ППО, 1911, ред 816, Шабац, 20. мај 1911).

²⁴¹⁹ Андрија Самониковић био је наставник Српске гимназије у Битољу 1897/98.

²⁴²⁰ АС, МИД ППО, 1899, ред 662, Битољ, 26. септембар 1899.

женској. Истог дана када је добијена дозвола почео је рад у гимназији школске 1897/98. године.²⁴²¹

У Женској гимназији осим управитељице Анке Пандазијевић биле су још две наставнице - Наста Достовић и Емилија Јакић, предавао је и Велимир Јоксић.

Те године настава се изводила пре подне, у ретким случајевима после подне. Дисциплина ученика била је на задовољавајућој висини. У случају непослушности најтежа казна била је ускраћивање једног obroка дневно.

Први пут су битолски Срби 1898. године свечано прославили Дан Светог Саве. Прослава је одржана у основној мушкој школи. Учествовали су ученици основних школа, мушке и женске гимназије са свим наставницима. Ћаци основне школе песмом су дочекали своје другове из гимназије. Прославу су започели химном султану. Прота је освештао водицу са 4 свештеника и два ђакона. Ученици гимназије под руководством наставника Јоксића отпевали су *Тебе Бога хвалим* и *Тропар Светом Сави*. Други део прославе започео је Химном Светом Сави *Ускликнимо с љубављу*. Директор Сава Јакић је одржао кратку беседу о значају славе. Поново је отпевана химна султану. Ученици су декламовали песме. Гости су били послужени, након чега је музика свирала српска кола а у школи и дворишту било је пуно света. Настојник школе Михаил Хаципоповић био је домаћин славе и частио је учитеље ручком.²⁴²²

Предавања прве године рада гимназије завршена су 4. јуна а испити су почели 9. јуна и трајали су до 14. јуна. За испит се пријавило 56 ученика и 36 ученица. Са одличним успехом положило је 6 ученика, с врло добрим 24, а с добрим 21. Понављали су испит из једног предмета 12 ученика, из два предмета 8 ученика, а разред је понављало 17 ученика. Свечана класификација је одржана у дворишту женске школе која је била пространа. Присуствовали су: валијин помоћник Стефанаћ Беј, шеф полиције Малић паша, француски конзул, заступник италијанског конзула, директор румунске гимназије као и учитељи из њихове школе. Свечаност је почела химном султану, ђаци су пропитивани из турског, француског и српског језика. Добри ђаци су награђени књигама. Директор је беседио и похвално говорио о султану. Након тога било је весеље.²⁴²³ Милојко Веселиновић је констатовао да је зграда у којој је била гимназија стара и да није довољно пространа. Сава Јакић и Јован Михаиловић били су ревизори основних школа у Битољу.²⁴²⁴

Српска краљевска Академија је послала позив гимназији да учествује у прослави преноса посмртних остатака Вука Стефановића Караџића. Како нису били у могућности да присуствују прослави, управа је написала писмо следеће садржине: „Жалећи што

²⁴²¹ Цариградски гласник, 16. јул 1898.

²⁴²² Цариградски гласник, 5. фебруар 1898. Михаило Хаципоповић је од српске владе добијао годишњу плату у износу од 1.200 динара.

²⁴²³ Цариградски гласник, 16. јул 1898.

²⁴²⁴ АС, МИД ППО, 1898, ред 180, Битољ, 24. јун 1898.

новоотворена српска гимназија у Битољу у Маџедонији, не може да изашаље свога представника, да присуствује сахрани костију неумрлог Вука Стеф. Карацића, наставници ове гимназије хитају да изјаве Српској Краљевској академији, да су духом својим присутни тој свечаности и да кличу: Слава неумрлом Вуку“!²⁴²⁵

Управа Српске гимназије је преко *Цариградског гласника* обавестила ученике и родитеље да ће пријава ученика у гимназију трајати од 3. до 13. октобра 1898. Ђаци који су желели да се упишу у гимназију школске 1898/99. требало је да донесу сведочанство из основне или које друге школе и нуфуз (крштеницу).²⁴²⁶ Управа је у Скопљу израдила печат за гимназију почетком те школске године.²⁴²⁷

У првом разреду било је 44 интерних ученика и 11 екстерних ученика, старости од 12 до 20 година; у другом разреду било је интерних 48 ученика и 3 екстерних, старости од 12 до 19 година. Ученици су у највећем проценту пореклом били из Битољског вилајета.²⁴²⁸

Те године су у гимназију дошли нови наставници. Осим директора Јакића предавали су: наставници Коста Лозанић,²⁴²⁹ Михаило Питовић²⁴³⁰ и Јован Чолић, учитељи Спира Радивојевић,²⁴³¹ Филип Томић,²⁴³² Андреја Ризовић,²⁴³³ Мију Дафин, учитељ музике из Охрида Абдурахман (отпуштен 13. јануара 1899) и Хакија Достовић²⁴³⁴ (постављен је за учитеља маја 1899).²⁴³⁵ Јакић и Питовић су имали плату по 2.400 динара, Лозанић и Чолић 1.800 динара а Спира Радивојевић и Андреја Ризовић по 1.080 динара. Ученици су имали часове пре подне и после подне.²⁴³⁶

²⁴²⁵ *Споменица о преносу...*, 113.

²⁴²⁶ *Цариградски гласник*, 25. август 1898.

²⁴²⁷ АС, МИД ППО, 1898, ред 410, Скопље, 18. новембар 1898.

²⁴²⁸ АС, МИД ППО, 1899, ред 662, Битољ, 11. фебруар 1899.

²⁴²⁹ Коста Лозанић био је наставник Богословије у Призрену (1894/5–1897/8), гимназије у Битољу (1897–1912).

²⁴³⁰ Михаило Питовић био је директор школске од 1901. до априла 1904.

²⁴³¹ Спира Ж. Радивојевић рођен је у Призрену где је и завршио Богословију 1879. године.

²⁴³² Филип Томић из Берана, премештен је за учитеља у Берово 14. фебруара 1899.

²⁴³³ Андреја Ризовић из Битоља.

²⁴³⁴ Хакија Достовић, Србин мухамеданске вере из Босне, био је самоук али се трудио да ученике научи турски језик. Пратио је ученике и наставнике гимназије који су ишли у шетњу до манастира Букова или до локалитета Кисела вода. Штитио је ученике у сукобу са бугарским ученицима приликом њихових сусрета. Преминуо је за време колере у Битољу 1911. године. У припитом стању је тражио да се играју српска кола и говорио о српском пореклу. (ПЗ НБС, Ф ЈХВ, Р, 413/VI–135; Тома Смиљанић Брадина, наведено дело, фебруар 1930, 100; Владимир Стојанчевић, *Из српске историјске прошлости...*, 36).

²⁴³⁵ ПЗ НБС, Ф ЈХВ, Р, 413/VI, 135.

²⁴³⁶ ПЗ НБС, Ф ЈХВ, Р, 413/6/115, Битољ, 29. јануар 1899. (Овакав распоред је важио од 13. фебруара 1899. године).

Табела распореда часова школске 1898/9.

Пре подне	Први час	Други час	Трећи час	Четврти час	После подне	Први час	Други час
<i>Понедељак</i>	Франц. ј. Српски ј.	Српски ј. Франц. ј.	Земљопис Краснопис	Краснопис Земљопис	<i>Понедељак</i>	Музика Општа ист.	
<i>Уторак</i>	Српски ј. Веронаука	Геометрија Рачун	Рачун Музика	Општа Историја	<i>Уторак</i>	Цртање Црквено п.	Зоологија
<i>Среда</i>	Српски ј. Франц. ј.	Франц. ј. Српски ј.	Црквено п. Рачун	Веронаука Геометрија	<i>Среда</i>		
<i>Четвртак</i>	Српски језик Франц. ј.	Рачун Српски ј.	Земљопис Краснопис	Земљопис	<i>Четвртак</i>	Музика Оп. истор.	Краснопис Рачун
<i>Петак</i>	Франц. ј. Српски језик	Српски ј. Франц. ј.	Рачун Музика	Геометрија Зоологија	<i>Петак</i>	Веронаука Цртање	Црквено певање
<i>Субота</i>	Српски ј. Веронаука	Франц. ј. Српски ј.	Музика Музика	Општа историја	<i>Субота</i>	Земљопис Цркв. пев.	Зоологија Земљопис

Прослава Савиндана била је свечана. Ђаци свих српских школа присуствовали су литургији у патријаршијској Цркви Светог Димитрија.²⁴³⁷ У основној школи било је водоосвећење и резање колача. Зграда школе је била окићена заставама и зеленилом. Ђаци основне школе отпевали су Химну Светом Сави а гимназисти химну султану. Ученици су декламовали песме после чега је уследило послужење и весеље. Школској прослави присуствовао је српски конзул Милојко Веселиновић са писаром конзулата Јованом Хаџи Васиљевићем.²⁴³⁸ После подне је у згради основне школе било опште народно весеље а турска полиција је чувала скуп како би осујетила напад бугараша.²⁴³⁹

Месец дана касније школу је посетио муариф мудир. Присуствовао је часу опште историје и распитивао се да ли су уџбеници потврђени, захтевао је да му се преведе поглавље о Мухамеду. Узео је уџбеник да га његов драгоман (преводаца) погледа. Распитивао се и о наставницима, да ли је неко од њих страни поданик. Када му је директор Јакић рекао да је учитељица музике из Женске школе страна поданица, рекао је да она више не сме да ради. На примедбу Јакићеву да ли ће се то применити и на бугарске школе он је одговорио да је Бугарска вазална држава и да ти закони за њу не важе. Том приликом је обећао да ће за наставника турског језика довести другог учитеља. О свему овоме Јакић је обавестио конзула Веселиновића а он министра иностраних дела Симу Лозанића. Био је обавештен и посланик у Цариграду

²⁴³⁷ Пелагонијски (битољски) митрополити били су: Матеј (1876–1891), Неофит (1891–1894), Александар (1894–1896), Козма (1896–1899), Амвросије (1899–1903), Јоаким (1903–1908), Емилијан (1905–1908), Василије (1908–1910), Стеван (1910–1912), Хрисостом (1912–1918).

²⁴³⁸ Цариградски гласник, 28. јануар 1899.

²⁴³⁹ АС, МИД ППО, 1899, ред 171, Битољ, 15. јануар 1899.

Стојан Новаковић који је одмах интервенисао у двор код Тахим беја речима: „Шта сада ово значи после лањске ираде и добро расправљених досадашњих случајева“! Тахит беј је одговорио да се не треба бринути јер се ништа није ни догодило а да ће се договор поштовати.²⁴⁴⁰

Милојко Веселиновић није био задовољан радом и понашањем директора Јакића. На њега су се жалили и поједини ученици зато што им је псовао родитеље и Бога. Јакић је дошао и у сукоб са номиналним власником школе Хаџипоповићем. Нетрпељивост је била јавна, умешали су се и становници Битоља, што се негативно одразило и на школске прилике. Хаџипоповић је инсистирао да Јакић оде са места директора школе. Веселиновић је председнику владе Владану Ђорђевићу и раније сугерисао да би уместо Јакића требало наћи друго, адекватније лице за директора.²⁴⁴¹

Школска година је завршена свечаним испитом који је одржан 30. јуна, уз присуство значајних личности града Битоља. Присуствовао је и српски вицеkonzул Иван Иванић. Од 117 ученика са почетка године, школу је напустило 13 ученика, за испит се пријавило 104, у старији разред је прешло 53 ученика. Испит је поновило 25 ученика а разред је понављало такође 25 ученика. Испит је почет довом, учитељ турског језика прочитао је здравицу султану, ученик првог разреда гимназије на турском језику поздравио је госте. Ученици су рецитовали песме, касније су пропитивани из српског, турског и француског језика, из историје, зоологије, земљописа, рачуна и геометрије. Ученице женске гимназије су певале приморске напеве и одрецитовале две песме на француском језику.²⁴⁴²

Сава Јакић је смењен са положаја директора мушке гимназије а остао је да ради као директор женске гимназије. За директора мушке гимназије школске 1899/1900. постављен је професор Коста Ф. Ковачевић,²⁴⁴³ дотадашњи директор гимназије у Скопљу, који је у Битољ стигао 25. октобра. Михаило Хаџипоповић га је актом пријавио валији и меарифату као новог наставника гимназије. Он је био поданик Краљевине Србије, дошао са српским пасошем али је имао издату тескеру у Скопљу. Одмах по доласку у Битољ доживео је мање непријатности.²⁴⁴⁴ Риста Скакаљевић је постављен за наставника, али до краја те школске године није добио мазбату из Призрена (одакле је био родом).²⁴⁴⁵ Више пута је интервенисао руски конзул у Призрену и након низа перипетија дозволу је добио јуна 1900. године.²⁴⁴⁶

Михаило Хаџипоповић био је власник свих српских школа у Битољу. Имао је непријатеље међу Србима и они су га денунцирали код турских власти да има директне везе са

²⁴⁴⁰ Новаковић је добио информацију од румунског посланика у Цариграду, да када је био у аудијенцији код султана пожалио се да Румуни и Срби једини немају заштити православне цркве којом се користе грчки и бугарски поданици, султан је деловао изненађен. (АС, МИД ППО, 1899, ред 421, Цариград, 8. март 1899).

²⁴⁴¹ ПЗ НБС Р, 413/8/3, Битољ, 23. јануар 1898; АС, МИД ППО, 1899, ред 662, Битољ, 6. фебруар 1899.

²⁴⁴² *Цариградски гласник*, 12. август 1899.

²⁴⁴³ Коста Ф. Ковачевић био је директор гимназије у Битољу (1899–1901).

²⁴⁴⁴ АС, МИД ППО, Битољ, 1899, ред 662, Битољ, 18. октобар 1899.

²⁴⁴⁵ АС, МИД ППО, 1899, ред 662, Битољ, 18. децембар 1899.

²⁴⁴⁶ АСАНУ, МР, 14243/4773, Скопље, 10. фебруар 1900; Исто, 4774, Битољ, 3. јун 1900.

српским конзулатом. Његова кућа и дућан били су претресани али није пронађено ништа што би га компромитовало јер је његова супруга Екатарина на време склонила признанице српског конзулата. Шеф полиције му је рекао да је престао да га сматра пријатељем јер је српским властима рекао да га је подмитио и на тај начин га је оптужио да је „рушветлија“. Та информација је стигла и до валије који је због тога био љут на полицијске инспекторе. Хациповић се правдао да то није никада рекао нити написао и тражио је да се све то испита. Да су турске власти пронашле било шта компромитујуће, све српске школе биле би затворене.²⁴⁴⁷

Школска година почела је 13. октобра. Број уписаних ђака био је већи него у прошлој години. Пансионери су знатно били преуређени тако да се „српски пансионати сматрају за најуређеније пансионате у Битољу“, констатовали су савременици. У првом разреду био је 21 ученик (7 интерних и 14 екстерних); у другом 44 ученика (28 интерних и 16 екстерних) и у трећем 34 ученика (28 интерних и 6 екстерних).²⁴⁴⁸

Просветни инспектор Фархи, аташе царског Министарства просвете, посетио је српске школе и похвално се изразио о њима.²⁴⁴⁹ Сава Јакић га је посетио у хотелу „Београд“ где је одсео и с њим разговарао о српским школама. Он је прегледао све немухемадске школе. У разговору са српским конзулом Ристићем истакао је да Срби имају много непријатеља у Битољу који су их денунцирали те да би било корисно да се у српским школама чешће спомиње име султана. Утисак конзула био је да он жели да добије новчану помоћ српске владе.²⁴⁵⁰

Те школске године за наставника је постављен Јован Чолић. Директор Ковачевић предавао је српски језик, у првом разреду шест часова и трећем разреду пет часова. Наставник Михаило Питовић предавао је природне науке, у првом разреду два часа, у другом и трећем разреду три часа. Вршио је и дужност школског деловође а предавао је и у женској гимназији. Наставник Коста Лозанић предавао је математику, у првом разреду и другом разреду са по три часа, геометрију у сва три разреда по два часа. Иако је завршио историјско-филолошки одсек Велике школе и није био стручан за те предмете морао је да предаје у недостатку другог адекватнијег наставника. Наставник Јован Чолић предавао је француски језик у сва три разреда по четири часа, историју општу и народну у другом са два и у трећем са три часа. Наставник Риста Скакаљевић (без дозволе) предавао је земљопис у првом са три часа и у другом и трећем са два часа и српски језик у другом разреду са пет часова, био је и васпитач. Учитељ Велимир Јоксић предавао је науку хришћанску у сва три разреда са по два часа; предавао је и црквено певање. Учитељ Хакија предавао је турски језик у сва три разреда по четири часа. Није било наставника за цртање, писање и певање те је директор

²⁴⁴⁷ АС, МИД ППО, 1899, ред 662, Битољ, 2. 11. 12. 13. 18. октобар 1899.

²⁴⁴⁸ АСАНУ, МР, 14243/336, Битољ, 22. јануар 1900.

²⁴⁴⁹ АС, МИД ППО, 1899, ред 662, 1. октобар 1899; *Цариградски гласник* 16. децембар 1899.

²⁴⁵⁰ АС, МИД ППО, 1899, ред 662, Битољ, 25. новембар 1899.

Ковачевић апеловао да се што пре тај проблем реши и пронађе подесно лице за те предмете.²⁴⁵¹ Ташко Михајловић²⁴⁵² био је економ оба интерната. Нешто касније за професора је дошао и Алекса Јовановић.²⁴⁵³ Почетком фебруара постављен је и учитељ певања и музике М. Дафин.²⁴⁵⁴

Турске власти су правиле сметње Кости Ковачевићу и нису га потврдиле за директора. Због тога је Михаило Питовић постављен за заступника директора.²⁴⁵⁵ Ковачевић је био потврђен за директора тек 30. маја 1900. године.²⁴⁵⁶

За закуп школске зграде годишње је плаћено 2.753,67 динара а за нову зграду у којој су биле смештене учионице мушке гимназије 1.035 динара. Дешавало се да Михаило Хаџипоповић плати кирију из својих средстава и да му конзулат са кашњењем врати новац. То се понављало из године у годину. Тако му је конзулат дуг за 1898. годину исплатио тек 1903. године.²⁴⁵⁷ Служитељи су добијали 2.000 динара, а лекар 480 динара. Директор Коста Ковачевић је имао директорски додатак 2.090 динара, Хакија 600 динара, Велимир Јоксић 1.800 динара, Јован Чолић 1.800 динара, Коста Лозанић 1.800 динара, Михаило Питовић 2.400 динара, Риста Скакаљевић 1.920 динара, Алекса Јовановић 1.920 динара. За издржавање уопште мушке и женске гимназије (храна, послуга, осветљење, обућа, одело) било је потребно 30.000 динара. За целокупно издржавање свих битолских школа те године било је утрошено 55.000 динара а за све просветно-црквене послове у Битољском вилајету 81.430 динара.²⁴⁵⁸

Конзул Михаило Ристић је молио председника владе Владана Ђорђевића да се наставници не размештају јер се није знало да ли ће Ковачевић, као српски поданик бити потврђен и да ли ће Скакаљевић добити потврду.²⁴⁵⁹ Министар је био сагласан да се не врше

²⁴⁵¹ АС, МИД ППО, 1899, ред 662, Битољ, 28. октобар 1899.

²⁴⁵² Ташко Михаиловић, учитељ у Солуну. Био је осуђен на месец дан затвора у Солуну због бугарске афере. (ПЗ НБС, ЈХВ, Р, 413/6/100, Битољ, 14. јул 1898).

²⁴⁵³ Алекса Јовановић Коца, професор, писац, национални радник (Елечи код Дебра, Македонија, 23. III 1875–Зајечар, 28. II 1943). Основну школу (1882–1886) и два разреда гимназије (1886–1888) похађао је у Софији, где му је отац Јован био на печалби. Радио је код оца у хану (1889–1891) и као књиговођа у једној циглани код Софије. Као питомац Министарства иностраних дела учио гимназију у Шапцу (1891–1896), а потом на београдској Великој школи дипломирао на Природно–математичком одсеку (1896–1900). Професор у Битољу 1900/1. до 1903/4. Заступник директора био је 1904. Један од оснивача и први председник Српске револуционарне организације у Битољском вилајету. Следеће године ухапшен је и осуђен на три године робије од стране турских власти, а потом помилован и протеран. По доласку у Београд примљен је на рад у Конзуларно одељење МИД (1905) и упућен (1906–1907) у Нанси и Париз на усавршавање. У Србији је радио као просветни радник. У Солуну, где је 1916. боравио са српском војском, био је главни уредник и директор владиног листа *Велика Србија*. Био је у два наврата директор гимназије у Скопљу (1919–1924. и 1925–1927) и директор гимназије у Врању (1924/1925). Написао је више студија, расправа и чланака из политичке, културне и просветне историје. Писао је приповетке и путописне црте. Сарађивао је у листовима, часописима а био је и главни уредник листа *Вардар*. (Небојша Поповић, *Јовановић, Алекса*, СБР 4, Нови Сад 2009).

²⁴⁵⁴ АС, МИД ППО, 1900, ред 664, Битољ, 19. јануар 1900.

²⁴⁵⁵ АС, МИД ППО, 1900, ред 664, Битољ, 4. фебруар 1900.

²⁴⁵⁶ АС, МИД ППО, 1900, ред 664, Београд, 18. мај 1900.

²⁴⁵⁷ АС, МИД ППО, 1899, ред 23, Битољ, октобар 1899; 1904, ред 128, Битољ, 17. јул 1904.

²⁴⁵⁸ Документација Педагошког музеја, Београд; АС, МИД ППО, ред 490, Ниш, 10. јануар 1900.

²⁴⁵⁹ АС, МИД ППО, 1899, ред 662, Битољ, 28. октобар 1899.

никакви премештаји наставника и обећао је да ће нове наставнике послати чим се пронађу адекватни кандидати.

Митрополит битољски Амвросије је литургију за Савиндан почео да служи пре него што су дошли српски наставници и ученици, што није било у складу са договором који је имао са наставницима гимназије. Михајло Ристић је констатовао да се он отворено понашао као противник српског народа.²⁴⁶⁰

Годишњи испити у српским школама трајали су од 25. до 27. јуна. Осим родитеља и ученика испиту су присуствовали турски званичници и српски конзул. Заступник директора Михаило Питовић прочитао је класификације и захвалио се присутнима уз позив да се помолe за дуг живот султана.²⁴⁶¹ Летњи распуст директор Ковачевић је провео на лечењу у Србији.

Пансион српске школе био је у згради која је припадала Беледији – општини, за коју је годишње плаћано 120 лира кирије. Зграда је имала велико двориште и валија је намеравао да подигне још једну зграду. Позвао је мутевлију Хаципоповића и предложио му да се у тој новој кући сместе учионице. Управа школа је питала за дозволу српску владу и министар иностраних послова је то дозволио.²⁴⁶²

На почетку школске 1900/01. године ученици Битољске гимназије су се у присуству наставника причестили у Цркви Светог Димитрија. Митрополит Амвросије је тражио и да се исповеде, што није било уобичајено. Протествовали су, али су на крају морали да се причесте и плате таксу од 10 гроша. За разлику од српских ученика, ученици грчке гимназије су се само причестили.²⁴⁶³

Наставни кадар те године чинили су: директор Коста Ковачевић, Велимир Јоксић, Јован Чолић, Коста Лозанић, Михаило Питовић, Риста Скакаљевић, Алекса Јовановић и Хакија. Нови наставници били су: Алфред Вине и Војислав Чакаревић.²⁴⁶⁴

Изабран је одбор који је имао задатак да што свечаније припреми светосавску прославу. Послате су позивнице Србима из Битоља и са стране. После службе у Цркви Светог Димитрија ученици и наставници су отишли у мушку гимназију где су их већ чекали гости. Свечаност је одржана у новој пространој сали Гимназије. Број гостију је био толико велики да су многи остали да стоје „на степеницама и дворишту“. Присуствовао је Михајло Ристић, српски конзул, као и представници турских власти. Ученици су певали песме. Наставник Риста Скакаљевић говорио је о слави. Увече је у школској хали одржана игранка а приход од забаве додељен је српским школама.²⁴⁶⁵

²⁴⁶⁰ АС, МИД ППО, 1900, ред 191, Битољ, бд.

²⁴⁶¹ Цариградски гласник 6. јул 1900.

²⁴⁶² АС, МИД ППО, 1900, ред 664, Битољ, 25. фебруар 1900.

²⁴⁶³ Цариградски гласник 14. децембар 1900.

²⁴⁶⁴ Војислав Чакаревић родом из Шишкова, крај Нове Вароши, био је управитељ школе у Прилепу.

²⁴⁶⁵ Цариградски гласник, 8. фебруар 1901.

На Ђурђевдан је гимназија по старом обичају приредила Ђурђевдански уранак и излет.²⁴⁶⁶ На иницијативу Питовића ученици су у јуну отишли на излет до села Христифора. Наставник Алекса Јовановић држао им је предавање о биљкама, након чега је уследило весеље.

Завршни испити у гимназији трајали су од 14. до 17. јуна а класификација је била одржана 3. јула. Заступник директора Питовић је беседио, а добри ученици су добили награде. После класификације, ђаци и наставници су отишли на излет до Киселе воде где су након ручка време провели играјући и певајући. Користили су сваку прилику да ученицима улију српско национално осећање и патриотизам, као и становништву у околним српским селима.

Предавања у мушкој и женској гимназији школске 1901/02. године почела су 24. октобра. Школа је добила и четврти разред. Те школске године предавало је 10 наставника: Михаило Питовић, постављен за директора, предавао је математику и геометрију; Коста Лозанић предавао је српски језик и рачун; Риста Скакаљевић предавао је земљопис и историју; Алекса Јовановић предавао је природне науке и математику; нови наставник Петар Лешњаревић²⁴⁶⁷ (дошао је 3. новембра 1901), предавао је српски и француски језик; Велимир Јоксић предавао је науку хришћанску; Хакија Достовић предавао је турски језик; Афред Вине предавао је француски језик; Војислав Чакаревић предавао је писање и певање и био је васпитач, Руман,²⁴⁶⁸ чиновник меарифата, предавао је конверзацију и писање. Било је уписано 72 нова ученика и 9 поноваца. Први разред је уписало 20 ученика, други 15, трећи 18 и четврти 28 ученика.²⁴⁶⁹ Ученици су били старости од 12 до 21 године. Просечна старост била је 16 година. Интерних ученика је било 52 а екстерних 29. Највише је било деце из занатских породица (31), затим трговачких (20), ратарских (15), надничарских (4), наставничких (4), свештеничких (3) и послужитељских синова 1.²⁴⁷⁰

У мушкој гимназији Бадње вече је прослављено веома свечано. Васпитачи Лешњаревић и Чакаревић су се постарали да се бадњаци набаве рано изјутра. Положен је бадњак, певале су се песме по српском обичају. Вечерали су заједно ученици и наставници. На Божић рано изјутра директор је дошао у гимназију и ученицима честитао празник рођења Исуса Христа.²⁴⁷¹

Било је неизвесно како ће се Дан Светог Саве прославити. Наиме, директор Питовић је дан пре прославе муарифу и шефу полиције послао позивнице следеће садржине: „као

²⁴⁶⁶Цариградски гласник, 10. мај 1901.

²⁴⁶⁷Петар Лешњаревић био је суплент Српске гимназије у Битољу 1901–1905.

²⁴⁶⁸Почетком 1902. године муариф мудир био је код директора Питовића и рекао му је да би било добро да се ангажује још један учитељ турског језика за српске школе, којег би плаћали из државне касе и директор је прихватио сугестију.

²⁴⁶⁹Учитељ, 1903, 324.

²⁴⁷⁰Цариградски гласник, 25. јул 1902.

²⁴⁷¹Цариградски гласник, 10. јануар 1902.

сваке године тако и ове извршиће се црквени обред у мушкој гимназији, сутра 14. ов. мес. у 9 сах. пре подне. Мило ће нам бити ако удостојите вашим присуством ову школску свечаност.“ Након тога је и лично отишао код муарифа да му поднесе на одобрење говор који је требало да изговори. Муариф је рекао да се по наредби министра унутрашњих послова, од марта месеца прошле године, забрањује свака школска прослава у националном духу. После вишечасовне расправе није био постигнут договор. Директор је рекао да су гости већ позвани и да он не може да враћа госте који ће долазити и да то, ако већ морају, обаве представници турске власти. Прослава ипак није била отказана а два присутна полицајца нису враћали госте. Бугари и Грци су за своје празнике одржали само црквени обред, без декламација и весеља.²⁴⁷² Иако је био пазарни дан на служби и водоосвећењу је било много народа. Свака школа је засебно у својој згради прославила Светог Саву. После извршеног верског обреда, директор гимназије Питовић захвалио се грађанству на посети. У свим школама је било весеља. У хотелу „Београд“ наставничко особље приредило је забаву на коју су били позвани наставници и учитељи. Свечаности је присуствовао и Јован Ћирковић,²⁴⁷³ референт Велешко–дебарске епархије.²⁴⁷⁴

Након професорске конференције 1901. године, свим српским гимназијама послата су „Правила о нашим средњим школама у Турској“. Директор Питовић је имао неке недоумице. Наиме, нису послата правила о течајном испиту, није одређен број предмета из којих ђак може показати слаб успех, па да му се може допустити да поновља течајни испит. Није било писаних правила о дужностима и правима васпитача. Битољска гимназија није имала ни правилник о дисциплинарним казнама ученика.²⁴⁷⁵ Ученици гимназије са директором и наставницима приредили су Ђурђевдански уранак и ишли до пиваре.²⁴⁷⁶

Јакић је понудио на продају микроскоп али гимназија није имала новаца да га купи, иако им је био преко потребан с обзиром на то да готово ништа од апаратуре за физику и хемију нису имали.²⁴⁷⁷ Хаџипоповић је гимназији поклатио фењер.

Ова школска година је протекла без прекида, била је завршена 25. јуна, класификација је била одржана 27. јуна. Одличних ученика је било 11, врло добрих 24, добрих 14 и слабих 25. У старије разреде је прешло 49 ученика, први разред је завршило 12, други 6, трећи 11, четврти 20 ученика. Поједине предмете је полагало 14 ученика а разред је понављало 11 ученика. Три ученика су изгубили право на даље школовање. У друге школе било је упућено 5 ученика, један ученик је био искључен, један је преминуо. Како је био отворен четврти разред, према закону о средњим школама одржан је и нижи течајни испит. Чланови комисије

²⁴⁷² АСАНУ, МР 14243/390, Битољ, 17. јануар 1902.

²⁴⁷³ Јован Ћирковић, учитељ, национални радник, референт Велешко–дебарске епархије (Пљевља, 1871–Теслић, 1928).

²⁴⁷⁴ Цариградски гласник, 28. фебруар 1902.

²⁴⁷⁵ АС, МИД ППО, 1902, ред 573, 5. октобар 1902.

²⁴⁷⁶ Цариградски гласник, 9. мај 1901.

²⁴⁷⁷ АС, Конзулат Битољ, 1901, 25. мај 1903.

били су професори: Питовић, Скакаљевић, Јовановић и Лешњаревић а од предмета су полагани српски и француски језик и математика. Четврти разред је завршило 20 ученика а течајни испит положило је 15 ученика, касније је течајни испит поново полагало 5 ученика.²⁴⁷⁸ Професорски савет се бавио питањима о даљем школовању оних ученика који су завршили 4. разред, те је решио да их распореди по следећим школама: у гимназију „Дом науке“ упућује ученике: Крсту Вељановића из Ресна, Милана Апостоловића из Слатине, Петра Марковића из Лабуништа; у скопску учитељску школу упућује ученике: Лазара Стевановића из Битоља, Милана Јовановића из Прилепа, Петра Ђорђевића из Битоља, Теодора Крстића из Крушева; у призренску богословију упућује ученике Ристана Павловића из Бабина и Тодора Ђорђевића из Битоља; у Технички крагујевачки завод ученике Анастаса Констандиновића из Битоља и Стевана Поповића из Охрида; у нишку фабрику упућује Јована Дафиновића из Винче; у ратарску школу: Живка Костића из Крушева, Косту Димитријевића и Николу Ђорђевића из Битоља²⁴⁷⁹. Управа школе је преко Министарства иностраних дела захтевала да управе поменутих школа ове ученике приме по њиховој пријави. Предлагали су да одређене ученике приме за своје питомце. Управа је предложила да четворицу ученика упише у битољску турску гимназију јер судећи по првом драгоману К. Штерићу, оне дају добро образовање.²⁴⁸⁰ То би српску државу коштало по лиру месечно. Управа, међутим, није знала шта би радила са ученицима који заврше ову школу јер они не би били оспособљени да се баве јавним пословима а нису могли да ступе ни у турску државну службу.

Упис ученика другог, трећег и четвртог разреда био је 21. октобра, а првог разреда 3. новембра. Предавања школске 1902/3. године почела су 23. октобра а за прваке 5. новембра. Те године су уведени пријемни испити, а радило се по новом наставном плану. Први пут је уведено цртање у наставни план рада а за наставника цртања постављен је Тодор Наумовић, 31. октобра 1902.

Радило је десет наставника: директор Михаило Питовић предавао је геометрију у свим разредима и рачун у другом разреду, укупно седам часова недељно, и вршио је администрацију целог Вилајета; Коста Лозанић предавао је рачун у првом разреду а земљопис у свим разредима (14 часова недељно), био је старешина првог разреда; Риста Скакаљевић предавао је српски језик и историју и био је књижничар и старешина другог

²⁴⁷⁸Цариградски гласник, 25. јул 1902. Преминуо је ученик четвртог разреда Секула Илић. (Цариградски гласник, 1. јануар 1902).

²⁴⁷⁹Министарство је одговорило да прихвата предлог да се ученици упуте у ратарску школу само под условом да након завршетка школовања не траже плату од државе Србије већ раде на свом или неком другом имању. Управа школе се половином новембра поново обратила министарству јер до тада није добила одговор о наставку школовања ових ученика. (АС, МИД ППО, ред 790, Битољ, 10. август 1902; Београд, 21. август 1902; ред 790, Битољ, 31. октобар 1902).

²⁴⁸⁰Ти ученици уписали су турску гимназију где су били коректно примљени. (АС, МИД ППО, Ш/, Битољ 25. март 1903).

разреда (17 часова недељно); Алекса Јовановић природне науке и алгебру (16 часова) и био старешина четвртог разреда и руководилац кабинета; Петар Лешњаревић предавао је српски и француски језик (11 часова) и био васпитач и разредни старешина трећег разреда; Велимир Јоксић науку хришћанску и био је помоћник васпитача (9 часова); Хакија Достовић турски језик (16 часова недељно); Алфред Вине предавао је француски језик 12 часова недељно; Тодор Наумовић²⁴⁸¹ цртање и писање (10 часова недељно); Руман је предавао турску конверзацију и писање (два часа).²⁴⁸²

У сва четири разреда било је 78 ученика - у првом 30, у другом 15, у трећем 10, у четвртом 14. Један ученик је дошао током године. Ученици су били старосне доби од 12 до 20 година а пореклом су били из Косовског (6), Битољског (71) и Солунског (1) вилајета. У највећем проценту било је занатлијских али и свештеничких, наставничких и земљорадничких синова. Интерних ученика је било 56 и екстерних 22. Број ученика који нису имали оца био је 15, без мајке је било 12 ученика, без оба родитеља 2 ученика.²⁴⁸³ Наставнички колегијум је био незадовољан тиме што му нису саопштена правила о уређењу средњих школа у Турској.²⁴⁸⁴

Директори Питовић и Јакић су били незадовољни висином својих плата. Наиме, њих је председник Владе ослободио полагања професорског испита који је био неопходан по новој уредби у средњим школама у Турској, и добили су сва права који су имали и професори, али им плата није била као њихова. Више пута су инсистирали да се у платама изједначе са другим професорима.²⁴⁸⁵

Школу су посетила два професора из Немачке. Распитивали су се о српским школама и три дана провели у друштву директора женске и мушке гимназије. Писали су белешке о раду школе.²⁴⁸⁶

Битољска гимназија је свечано прославила Бадње вече паљењем бадњака и заједничком вечером ученика и наставника. Под руководством наставника Лешњаревића ученици су припремили програм. На први дан Божића наставници су доручковали са ученицима.²⁴⁸⁷

Светосавска прослава била је уобичајено свечана. Након службе, у цркви којој су присуствовали ученици гимназије са наставницима, поворка је кренула према мушкој гимназији где је извршено водоосвећење и сечење колача. Ученици су отпевали тропар и

²⁴⁸¹Тодор Наумовић из Битоља, завршио је сликарску школу Београду, постављен је за учитеља Српске гимназије у Битољу по предлогу Михаила Ристића, имао је годишњу плату 720 динара. Имао је прекиде у школовању. (АС, МИД ППО, 1902, ред 790, Београд, 26. септембар 1902).

²⁴⁸²АС, МИД ППО, 1903, Ш/6, Битољ, 9. јул 1903.

²⁴⁸³Цариградски гласник, 18. јул 1903.

²⁴⁸⁴АС, МИД ППО, 1902, ред 790, Битољ, 9. новембар 1902.

²⁴⁸⁵АС, МИД ППО, 1903, Н/1, Битољ, 7. мај 1902, 9. септембар 1902.

²⁴⁸⁶Цариградски гласник, 5. септембар 1902.

²⁴⁸⁷Цариградски гласник, 10. јануар 1903.

Химну Светом Сави. Директор Питовић је одржао говор, захвалио се грађанству на присуству и рекао да је српски народ срећан што овако свечано прославља славу Светог Саве. Затим су ученици отпевали Хамидију. Организован је ручак за све ученике и ученице свих српских школа. Прослави је присуствовао и конзул Ристић. Славље је настављено у хотелу „Београд“ до касно у ноћ.²⁴⁸⁸

Због политичких неприлика, конзул Михаило Ристић је тражио да се школска година раније заврши и да се ревизија обави само у основној школи и гимназији у Битољу. Испити у мушкој и женској гимназији одржани су од 22. јуна до 5. јула. Класификација је била 3. јула 1903. године. У мушкој гимназији је на крају године било 70 ученика а разреде је завршило 41 ученик (15, 8, 3, 15), а у женској 49 ученица. Од укупног броја ученика било је 10 одличних, 19 врло добрих и 12 добрих.²⁴⁸⁹ Из првог разреда један ученик је изгубио годину, из другог разреда 2 ученика, из трећег 3 ученика и у четвртром 2 ученика.²⁴⁹⁰ Просечна старост ученика била је од 15 до 31 године. Врло добри и одлични ученици добили су награде а директор Михаило Питовић саветовао је ђаке о владању за време распуста. Испитима је присуствовао Драгомир Обрадовић, професор из Солуна (добрио је за путне трошкове 180 динара), на захтев конзула Михаила Ристића.²⁴⁹¹

Обрадовић је присуствовао течајном испиту из српског језика који је предавао Лешњаревић. Констатовао је да је наставник млад али спреман и тактичан. Разлог слабијем успеху није био наставник него хетерогена деца са различитим акцентима. Присуствовао је испиту из математике. Сматрао је да наставници Јовановић и Питовић нису били најстручнији у свом послу али су уложили труд јер је успех код деце био евидентан. О успеху из француског језика и наставника Алфреда Винеа није ништа похвално рекао, напротив. О наставнику Лозанићу је мислио да није спреман наставник а за Јоксића да не уме да научи децу. О наставнику историје Скакаљевићу мислио је да свој предмет познаје али да нема довољно добар приступ деци а да је тај предмет више него важан у националном погледу. Пропусти школе били су ти што се не предаје вокална ни инструментална музика. Наставник цртања Тодор Наумовић био је неуредан. Изрекао је своје мишљење о училима и вођењу економије: „цртаћи кабинет није снабдеван довољно добро...“, јестаственичка збирка би могла бити потпунија сматрао је да је за то одговоран наставник који је збирку могао да надокнади флором и фауном из околине Битоља. „Начин снабдевања пансиона потребним намирницама за исхрану и друго као и вођење медицинске књиге скоро је исти као и код нас у Солуну, само постоји разлика у начину контролисању рада економовог и гимназијске управе. Код нас контролу економије врши стална комисија која је састављена из два

²⁴⁸⁸ Цариградски гласник, 24. јануар 1903.

²⁴⁸⁹ Цариградски гласник, 18. јул 1903.

²⁴⁹⁰ АС, МИД ППО, 1903, Ш/5, Битољ, 9. јул 1903.

²⁴⁹¹ АС, МИД ППО, 1903, И/15, Битољ, 19. мај 1903; Цариградски гласник, 4. јул 1903.

наставника. Углавном и један и други начин нису рђави јер неправилности и злоупотребе у оба случају не могу наступити“.

Прегледао је и библиотеку и констатовао да је библиотека снабдевена врло добро – она садржи пробрану лектуру (забавну и поучну), сва дела наших модерних па и најновијих писаца који вреде, сва издања Књижевне задруге, скоро и сви бројеви *Гласа Академије наука*, гласници Ученог друштва. Школска литература је такође добра али се не чита у довољној мери. Хвалио је односе међу наставницима што није било уобичајно за српске наставнике у Османском царству.

Васпитач у школи Лешњаревић и помоћник Јоксић водили су надзор над унутрашњим редом у заводу. Дужност помоћника била је да дежура у Заводу када васпитач није присутан и да му реферише све што се у Заводу десило. Ђаци су читали књиге одабране садржине суботом после подне и недељом пре подне. Школски лекар био је Јов. Димитријадес који своју дужност вршио марљиво. За библиотеку је стигло неколико нових књига и скоро сва издања Српске краљевске академије која су недостајала. Од часписа су добијали *Српски књижевни гласник* и *Просветни гласник*. Набављени су и минерали за кабинет. Током године вођен је летопис. Професорски савет је предлагао: да се за следећу годину постави наставник певања, да се ђацима из Битоља одобри могућност исхране и живљења у пансиону а констатовано је да су потребни нови кревети и постељина. Неке апарате су добили из Српске гимназије из Цариграда. Надлежне су подсетили да је зграда у којој се налазе врло подесна а да је рок за закуп истицао октобра 1903. године те да би било корисно да се закуп продужи.²⁴⁹²

Школска 1903/04. година касније је почела са радом јер ни директор Питовић нити наставници нису дошли на време.²⁴⁹³ Упис ученика другог, трећег и четвртог разреда био је 21. октобра, а првог разреда 3. новембра. Предавања су почела 23. октобра а за прваке 5. новембра.²⁴⁹⁴

Било је укупно 79 ученика - интерних 66, екстерних 13. У првом разреду било је 32, другом 21, трећем 18 и четвртом 4 ученика. Старост ученика била је од 11 до 23 године.

Те године предавали су: Алекса Јовановић зоологију и ботанику, физику, математику и српски језик, укупно 19 часова; Коста Лозанић земљопис и историју, 17 часова; Риста Скакаљевић српски језик и историју, 16 часова; Петар Лешњаревић српски и француски језик, био је васпитач и књижничар; Михаило Питовић математику 8 часова, био је директор до 14. априла; Велимир Јоксић хришћанску науку; Риста Михаиловић²⁴⁹⁵ математику и био је помоћник васпитача; Тодор Наумовић, учитељ цртања, а држао је и часове краснописа и

²⁴⁹²АС, МИД ППО, 1903, Ш/6, Солун, 26. јун 1903.

²⁴⁹³АС, МИД ППО, 1903, Н/1, Битољ, 16. септембар 1903.

²⁴⁹⁴*Цариградски гласник*, 17. октобар 1903.

²⁴⁹⁵Риста Михаиловић рођен је у Битољу 1880. Школовао се у „Дому науке“ у Солуну (1897–99) и у Скопљу (1899–1902), где је завршио Учитељску школу.

цртања; Алфред Вине француски језик; Хакија Достовић турски језик а писар у меарифату Ибрахим конверзацију и лепо писање у 3. и 4. разреду по један час.²⁴⁹⁶ Школски лекар био је Јован Димитријадес.

Ученици и наставници гимназије дочекали су новог патријаршијског митрополита Јоакима јануара 1904. Свечано је прослављено Бадње вече у гимназији.²⁴⁹⁷ Прослављен је и Дан Светог Саве. Свечаности у свечаном оделу на литургији у цркви је присуствовало око 400 ученика Срба (мушке и женске основне и средње школе). У гимназији је одржано водоосвећење и сечење колача. Присуствовао је конзул Станојевић. Директор Питовић говорио је о Светом Сави а ученици рецитовали и певали песме и незаобилазну химну султану. Отпевана је и Светосавска химна.²⁴⁹⁸

Те године цело Српство прослављало је стогодишњицу рођења великог просветног добротвора Симе Игуманова. После богослужења за покој душе и парастоса, о Игуманову је говорио наставник Призренац Риста Скакаљевић.²⁴⁹⁹

Односи међу наставницима у школи нису били хармонични. Алекса Јовановић, Риста Скакаљевић и Коста Лозанић били су незадовољни што је за директора школе постављен Михаило Питовић који по њиховом мишљењу није био адекватна личност. Сматрали су да на место директора школе треба да буде особа од ауторитета, познавалац „свих прилика и потреба народних“ истински представник културе и просвете српског народа. Констатовали су да су директори других школа веома образовани људи (директор грчке гимназије је докторирао на универзитету у Берлину, директор бугарске гимназије био је образовани класичар), а Питовић није имао завршену ни Велику школу. Констатовали су да је ова гимназија за време директора Ковачевића била не само културно-просветни него и политички центар српског народа у Битољском вилајету. Његовим одласком овај просветни завод је омаловажен, наставници увређени а ваншколски опште народни послови уназађени. Питовић није знао ни један страни језик а није добро говорио ни књижевним српским језиком. Незадовољни наставници су сматрали да их директор Питовић шпијунира. О тадашњем васпитачу Јоксићу нису штедели речи и били су веома незадовољни што је Питовић из личних побуда „отерао“ васпитача Чакаревића а поставио Јоксића, за кога су сматрали су да није био подобан за ту функцију. Од Министарства иностраних дела тражили су да их премести у неку другу школу.²⁵⁰⁰ Надлежни су озбиљно разматрали проблем који је постојао у битољској гимназији и сменили М. Питовића са положаја директора гимназије

²⁴⁹⁶ АС, Конзулат у Битољу, 1904, Битољ, 15. јул 1904.

²⁴⁹⁷ Цариградски гласник, 9. јануар 1904.

²⁴⁹⁸ Цариградски гласник, 30. јануар 1904.

²⁴⁹⁹ Цариградски гласник, 18. фебруар 1904.

²⁵⁰⁰ АС, МИД ППО, 1903, J/22, Битољ, 14. новембар 1903.

априла 1904. године а за заступника директора поставили Алексу Јовановића. Питовић је постављен за наставника Српске гимназије у Солуну.²⁵⁰¹

Почетком априла наставник Скакаљевић је добио месец дана траженог одсуства ради лечења. На лечењу је остао до краја школске године. Након тога молио је и добио одсуство до 1. марта 1905. године ради припреме професорског испита.²⁵⁰²

Крајем школске 1903/04. године Алекса Јовановић у својству заступника директора послао је веома исцрпан извештај о раду школе. Осврнуо се на њен историјат и сасвим отворено описао све њене слабости. Извештај је започео речима: „смавам за дужност да кажем неколико речи о гимназији као о српском просветном центру који има за циљ једну специјалну културну мисију усред више разних гимназија других народности који су заступљени у Битољу“. Од 1897. године када је школа отворена, она није имала правилан развој. Првих година рада у оскудици квалификованих наставника и старешина она је за учитеље имала она лица која у Краљевини Србији не би могла да предају ни у основној школи. Касније су долазили нови наставници али ни до 1897. сви наставни предмети нису имали стручне предаваче. У периоду од седам година једини светли период био је онај када је директор школе био Коста Ф. Ковачевића. Он је за кратко време свог рада „створио у гимназији нешто солидних традиција од којих је до данас гимназија животарила“. Јовановић се посебно осврнуо на личност и рад наставника Питовића. „Он није могао имати ни појма о устројству српске гимназије и о духу који кроз њу треба да провејава као ни о националном васпитању омладине, томе најважнијем задатку српске гимназије који се нарочито у овим крајевима важносту истиче“. Подсетио је да је он био гимназијалиста бугарске гимназије и да је био ванредни студент Велике школе. О проблематичном Велимиру Јоксићу (који је побегао из Краљевине Србије и променио име) као човеку и васпитачу није имао лепе речи. Како је Јоксићу био забрањен приступ школи, тражио је свештеника који би предавао хришћанску науку. Што се Ристе Михаиловића тиче, сматрао је да он не зна ништа о музици и да мора бити замењен. Алфред Вине био је „на општу штету ученика“ јер је њега више занимала трговина од школе, ученике је учио фразе и реченице на француском језику а не језик сам. Иако је школа имала стручног наставника Лешњаревића за француски језик, Вине је остао у школи јер је Лешњаревић у недостатку другог наставника морао да предаје српски језик. Након течајног испита на коме се показало веома лоше знање из француског језика, Алекса је дао предлог да се А. Вине отпусти из службе. Похвално се изразио о Тодору Нуамовићу који се трудио и лепо напредовао. Те године је добио лепу збирку модела за цртање. Такође је хвалио Хакију Достовића и констатовао је да је испит из турског језика прошао сасвим добро. Меарифат је као признање српској школи која се трудила око турског

²⁵⁰¹ Цариградски гласник, 16. април 1904.

²⁵⁰² АС, МИД ППО, 1904, ред 346, Битољ, 8. март 1904; Београд, 12. април 1904, 21. јун 1904, 19. децембар 1904.

језика послао још једног наставника, Ибрахима. Били су потребни наставници за: хришћанску науку, математику, француски језик, певање и музику, и пре свега „да се на чело оваквог колегијума постави један искусни старији ауторитативан професор за директора“. Предлагао је да се историја која се до тада учила само у трећем и четвртог разреда учи и у прва два, јер многи ученици који после прва два разреда напусте школу не сусретну се српском историјом.

Заступник Јовановић је закључио: „По свему се јасно, дакле, види да је ова гимназија била пасторче међу нашим гимназијама у Турској.“ Сматрао је да је то недопустиво јер је Битољ центар Вилајета у ком се налазе разне гимназије других народа. Српска гимназија у Битољу би морала бити угледнија или не треба ни постојати.

Пред крај школске године два ученика су напустила школу. По један ученик другог и трећег разреда и више ученика првог разреда понављало је разред. Примерно владање имало је 75 ученика, добро 2 и лоше 2 ученика. Са одличним успехом разреде је завршило 9 ученика, са врло добрим 25, са добрим 31 и слабих је било 14. Течајни испит је положило осам ученика. Најбоље знање су показали из историје са земљописом. По пореклу ученика, највише је било ратарских синова – 21, занатлијских синова – 20, трговачких – 16, наставничких – 9, свештеничких – 6, надничарских – 3 и осталих занимања по један. Извештај наставника првог разреда говори да су били незадовољни постигнутим резултатима. Главни кривци су учитељи основних школа, нарочито они по селима, који у гимназију шаљу неспремну децу те наставници у првом разреда са њима имају проблеме.²⁵⁰³ Ученици који су завршили четврти разред упућени су у призренску богословију (Александар Бојовић и Петар Јовановић) а у Учитељску школу у Скопље Душан Недић и Милан Глигоровић.²⁵⁰⁴

Нова 1904/05. школска година почела је са радом 14. октобра, упис ученика био је од 3. до 8. октобра а пријемни испит од 8. до 13. октобра.²⁵⁰⁵ Заступник директора, Јовановић предложио је да се из гимназије удаље ожењени ученици, којих је било седморо, што је и учињено.²⁵⁰⁶

Надлежне власти су дуго размишљале кога да поставе за директора а да то буде адекватна особа. Понудили су место директора Стеви Димитријевићу, тадашњем директору српске гимназије у Скопљу. Сматрали су да би његова преданост послу и организациона способност могла да распламса учитељство и да школу врати на стари добар пут.²⁵⁰⁷ Међутим, Димитријевић на то није пристао а за новог вршиоца дужности директора

²⁵⁰³ АС, Конзулат у Битољу, 1904, Битољ, 15. јул 1907.

²⁵⁰⁴ АС, МИД ППО, 1904, ред 512, Битољ, 10. август 1904.

²⁵⁰⁵ Цариградски гласник, 17. септембар 1904.

²⁵⁰⁶ АС, МИД ППО, ред 671, Битољ, 26. септембар 1904.

²⁵⁰⁷ АСАНУ, МР, 14243/678, Београд, 2. август 1905.

именован је Светозар Томић,²⁵⁰⁸ бивши директор Мушке учитељске школе у Скопљу. Иако је био српски поданик, добио је потврду своје дипломе а касније и дозволу да буде заступник директора школе. Поред Томића, за новог наставника дошао је Љубомир Јовичић али турска власт му није дозволила да ради у школи док од косовског валије није добила извештај „какав је био у Призрену и Пљевљима“. С обзиром на то да се у Пљевљима замерио мирополиту Нићифору, Томић је изразио бојазан по питању његовог останка у Битољу. Ипак, и Јовчић је био потврђен за професора.²⁵⁰⁹

Томић је био веома незадовољан стањем школе и жалио се: „Школа је врло рђава а рад је у њој, особито прошле године био никакав. Све поправити и довести као што ваља а без наставника није могуће. Наши се, чини ми се, играју школе и школе им постоје форме ради а не рада ради.“²⁵¹⁰ Предавали су и Петар Лешњаревић, Риста Скакаљевић, Алекса Јовановић и Коста Лозанић. У Битољу су децембра месеца радили наставник Ђорђе Стајић,²⁵¹¹ и његова жена Ангелина која је постављена за управитељицу женске школе.²⁵¹²

У извештају *Цариградском гласнику* о прослави Савиндана извештач из Битоља писао је о великој важности прославе. После службе у Цркви Светог Димитрија, прослава је настављена у гимназији. Били су присутни: муариф, српски генерални конзул Светозар Станојевић и први пут руски вицеконзул Кохмански. Директор Томић је одржао популаристички говор о Светом Науму и Светом Клименту. Говор је био прилагођен не само наставницима и ученицима него и присутном грађанству.²⁵¹³ Ученици су декламовали песме. Увече је било народно посело. Ученици мушке гимназије представили су позоришни комад „Патлен“.²⁵¹⁴

Ученици су са наставницима ишли на Спасовдана на излет у Киселу воду. Сви су били униформисани а чувала их је турска полиција.²⁵¹⁵

Томић је ученицима задавао да пишу писмене радове о обичајим у њиховим селима. (Српска слава у Грешници, Црешњеву, Риљеву....). Својим речима и у народном дијалекту ученици су веома успешно писали ту врсту радова.²⁵¹⁶

Професор из Србије М. Трифунац обишао је гимназију. Наставници Коста Лозанић, Петар Лешњаревић и Сава Поповић су у разговору с њим истакли да су незадовољни како се у Битољу води српска национална политика. Посебно су били разочараним избором

²⁵⁰⁸Томић, Светозар, професор, историчар, етнограф, географ (Превиш, код Никшића, 30. март 1872 – Београд, 21. мај 1954). Био је директор школске 1904/1905.

²⁵⁰⁹*Документи...*, књ. 2, додатак 1, 300.

²⁵¹⁰АСАНУ, МР, 14243/662, Битољ, 22. октобар 1904.

²⁵¹¹Ђорђе Стајић био је наставник гимназије у Битољу (1905/1907).

²⁵¹²АЈ, ЈЛП, 80/48/462, Битољ, 2. децембар 1905.

²⁵¹³Светозар Томић, *Прослава Светог Саве у српским школама у време турско у Старој Србији и Македонији*, Јужни преглед, јануар 1936, 11–16.

²⁵¹⁴Према средњовековној француској фарси „Адвокат Патлен“, *Цариградски гласник*, 11. фебруар 1905.

²⁵¹⁵АСАНУ, СТ, 11499, 1905.

²⁵¹⁶Ти писмени састави чувају се у: АСАНУ, СТ, 11499, 1905.

личности у чије способности нису веровали. Своје мишљење су у писаној форми предали директору Томићу.²⁵¹⁷

Школска година је била завршена 13. а 14. јуна је деци нижих разреда прочитана класификација. Ученици четвртог разреда су завршили са предавањима пет дана раније да би имали времена за припремање нижег течајног испита. Ученици су полагали следеће предмете: писмени и усмени испит из српског језика, математике, историје и географије, из турског језика и из француског језика. Класификација је била одржана 18. јуна када су ученици четвртог разреда добили сведочанства.²⁵¹⁸

Томић је био упознат са чињеницом да директор школе у Битољу обавља две функције: једну просветну и другу политичко–пропагандну. Конзул Светислав Станојевић, међутим, није дозвољавао да се Томић меша у те послове јер је наставник Алекса Јовановић био задужен за све поверљиве послове. Директор је негодовао због одласка Алексе Јовановића са часова. Био је незадовољан тиме што га конзулат не упућује у послове пропаганде.²⁵¹⁹

Алекса Јовановић је као ревизор маја 1905. године отпутовао у Кичево са Ћирковићем. Циљ његовог путовања је био да као председник СО дође у додир са четницима у поречком и прилепском крају. Директор Томић о његовом хапшењу није био обавештен и био је веома љут. У школи су постојале књиге које су биле забрањене и школа би сигурно била затворена да су је Турци претресали као што су претресали Јовановићев стан, констатовао је Томић.²⁵²⁰

Директор Томић је након завршетка школске године тражио је да га премести из Османског царства у Београд или, ако то није изводљиво, у Скопље. Био је седам година у Царству. Био је разочаран у наставни кадар, није веровао у њихов патриотизам био је песимиста и по питању „српске будућности“, желео је да оде из Битоља. Сматрао је да, као човек који зна прилике и личности у Старој Србији и Македонији, може много помоћи и из Београда.²⁵²¹ С друге стране, из конзулата је писано Министарству иностраних послова: „Директор Томић користећи се општом забуном због затвора Јовановића, интригира.... треба га уклонити као штетног“.²⁵²² Министарство иностраних дела се сагласило са оценом конзулата и дозволило да се Томић разреши дужности заступника директора после завршених испита.²⁵²³ Отишао је из Битоља у Солун где је годину дана био професор у „Дому науке“.²⁵²⁴ За заступника директора одређен је Коста Лозанић, као најстарији

²⁵¹⁷ АСАНУ, СТ, 11499/117, Битољ, 4. април 1905.

²⁵¹⁸ АС, МИД ППО, 1905, ред 812, Битољ, 13. мај 1905.

²⁵¹⁹ *Документи...*, књ. 2, додатак 1, 296–305.

²⁵²⁰ АС, МИД ППО, 1905, ред 761, Битољ, 1. мај 1905.

²⁵²¹ АС, МИД ППО, 1905, ред 1203, Битољ, 29. јул 1905.

²⁵²² АС, МИД ППО, 1905, ред 761, Битољ, 4. мај 1905.

²⁵²³ Томић је у току године предавао оставку на дужност професора и директора марта и маја месеца и последњи пут јуна месеца. (АС, МИД ППО, 1905, ред 761, Битољ, 8. јун 1905).

²⁵²⁴ АС, МИД ППО, 1905, ред 761, Битољ, 8. јун 1905.

наставник. До доласка новог директора заступник је био Риста Скакаљевић. Поводом отварања универзитета у Београду Скакаљевић је у име Гимназије честитао и исказао радост поводом тог догађаја.²⁵²⁵

Школска 1905/06. година почела је са радом тек крајем октобра а разлози за кашњење били су објективне природе: ученици су долазили из различитих крајева, премештај наставника самим тим и недостатак наставничког особља. Уписивање ученика почело је почетком октобра. Пријавило се 80 ученика: 28 ученика за први разред, за други 17, за трећи 19 и за четврти 16. Сви ученици који су донели сведочанство о завршеној основној школи и положеном пријемном испиту и лекарско уверење били су примљени. У току године два ученика је напустило школу а двојица су преминула. Било је 69 интерних и 7 екстерних ученика. Разреди нису били претрпани ученицима. Осим српског језика сви предмети су били заступљени. Иако је било премештаја у току године, настава је протекла уредно. Ученици су имали проблема са учењем француског и турског језика. Музици и цртању поклоњена је велика пажња. Набављени су многи музички инструменти.²⁵²⁶ Ученици су били старосне доби између 11 и 19 година.²⁵²⁷ Морално васпитање било је једно од најпречих дужности управе и наставника, дисциплина ученика била је строга.

Нови вршилац дужности директора био је професор Јеротије Топаловић.²⁵²⁸ Распоређени су и нови наставници: Лазар Јанкуловић, Риста Карликовић, хонорарни наставник Михаило Оцевић²⁵²⁹ и Риста Николић. Професор Јеротије Топаловић је предавао француски и српски језик, Лазар Јанкуловић природне науке, Риста Карликовић математику, Хакија Достовић турски језик, Михаило Оцевић веронауку, Тодор Наумовић писање и цртање, Риста Николић певање и музику; Ибрахим, турско писање. Ташко Михајловић био је економ, а Деметријадес школски лекар.²⁵³⁰

Годишњи лични приходци наставника били су: Јеротије Топаловић (2.400), Риста Карликовић (1.500), Риста Николић (960), Хакија Достовић (720), Тодор Наумовић (840), Ташко Михајловић (1.080). Те године држава Србије је за трошкове пропаганде у Битољском вилајету утрошила укупно 52.000 динара.²⁵³¹

На Савиндану директор Топаловић говорио је о значају Светосавске прославе за српску школу и српски народ. У забавном делу програма биле су три тачке концертног дела:

²⁵²⁵ *Споменица о отварању универзитета*, Београд 1906, 43.

²⁵²⁶ *Цариградски гласник*, 15. септембар 1906.

²⁵²⁷ *Цариградски гласник*, 22. септембар 1906.

²⁵²⁸ Јеротије Топаловић, професор, директор, резервни пешадијски капетан (Брђани, 7. III 1870 – Маљен, 11. XI 1914), био је директор 1905/1906, 1906/ јан. 1907.

²⁵²⁹ Михаило Оцевић је као питомац српске владе завршио Богословију у Београду. Брат Методије, књижар и добротвор Друштва Светог Саве. Био је надзорник основних школа у за Битољ, Крушево, Кичево, Пореч, Прилеп. (*Грађа за историју македонског народа из Архива Србије*, том V, књ. 1, приредио Климент Цамбазовски, Београд 1988, 484).

²⁵³⁰ *Цариградски гласник*, 29. септембар 1906; АС, МИД ППО, 1906, ред 210, Битољ, 4. октобар 1906.

²⁵³¹ АС, МИД ППО, 1906, ред 219, Битољ, 28. новембар 1905.

певање уз гусле, жива слика и позоришна представа (ученици четвртог разреда представили су комедију Бранислава Нушића *Обичан човек*).

На Ђурђевдан ученици су се прошетали до манастира Крстофера²⁵³² а за Спасовдан били су на излету у селу Топличану, посетили су цркву и школу.²⁵³³

Турска власт проценила је зграду у којој се налазила гимназија на 6.000 турских лира а годишњи порез је износио 60 лира годишње. Управа школе је молила Хилми пашу да се школска зграда ослободи плаћања пореза, у смислу постојећих закона, јер ни једна друга школска зграда није била опорезована, и молба је услишена.²⁵³⁴

На крају године одличних ученика је било 6, врло добрих 21, добрих 23. Течајни испит је одржан са ученицима који су завршили четврти разред. Писмени задатак био је да опишу неки народни обичај. Сви кандидати, њих 16, положили су испит. Сви ученици четвртог разреда продужили су школовање у гимназијама у Солуну и Скопљу или Богословији у Призрену.²⁵³⁵ Гост на испитима био је Душан Стојићевић,²⁵³⁶ зоолог из Београда. На испиту из турског језика присуствовао је инспектор немуслиманских школа Хусеин. По завршетку испита приређен је заједнички ручак за наставнике и ученике. Директор гимназије је ученицима одржао говор о школском раду.

Странице *Цариградског гласника* позивале су српску децу у школске клупе. „Упис ђака извршиће се од 3. до 13. октобра. Сви испити одржаће се између 8. и 13. октобра. Редовна предавања почеће 15. октобра“. Сваки ученик при упису морао је платити прописану уписнину од једног черека а ученици који нису благодетанци били су дужни да донесу половину школарине. „При ступању у пансионат ученик мора бити снабдевен здравим оделом и обућом као и преобукама убрусима и рупцима у довољној мери за годину дана“.²⁵³⁷

Редовна предавања 1906/7. године почела су нешто касније од планираног, 14. новембра. Дотадашњи економ Ташко Михајловић пребачен је за економа солунске гимназије, а њихов економ Риста Ставрић, премештен је у Битољ.²⁵³⁸ Постављени су нови наставници: Јордан Петровић и Стеван Симић.²⁵³⁹

Те године предавали су наставници: Лазар Јанкуловић математику а био је и деловођа; Ђорђе Стајић француски језик, био је и библиотекар; Тодор Наумовић писање и цртање; Риста Николић нотна певање; Хакија Достовић турски језик; Јордан Петровић зоологију, ботанику, физику, хемију, географију; Стеван Симић српски језик, географију и

²⁵³²Цариградски гласник, 10. март 1906, 29. септембар 1906.

²⁵³³Цариградски гласник, 9. јун 1906.

²⁵³⁴Владимир Стојанчевић, *Из српске историјске прошлости...*, 40.

²⁵³⁵Цариградски гласник, 22. септембар 1906.

²⁵³⁶Душан Стојићевић био је професор Српске гимназије у Цариграду (1895–1901).

²⁵³⁷Цариградски гласник, 29. септембар 1906.

²⁵³⁸Цариградски гласник, 20. октобар 1906.

²⁵³⁹Стеван Симић био је професор у српској гимназији у Битољу (1906–1907).

историју, био је и васпитач; хонорарни учитељ Михаило Оцевић веронауку и учитељ Ибрахим²⁵⁴⁰ лепо писање из турског језика.²⁵⁴¹

Није било наставника за историју и географију и ти предмети нису били заступљени. Српски конзул Станојевић је констатовао: „ако за који предмет треба стручни наставник то заиста треба за српски историју у пропагандним школама“. Конзул је предлагао да се за наставника хришћанске науке постави свештено лице које би у недостатку српске цркве и свештеника могао да надомести празнину.²⁵⁴²

Директор Топаловић је констатовао да је гимназија у Битољу за Битољски вилајет исто што и Митрополија у Скопљу за Косовски вилајет. Сматрао је да директор не треба да буде и наставник како би имао довољно времена да се посвети и ваншколским активностима. „Директор мора бити у јачем непрекидном односу с мештанима и њиховим домовима. Као и са онима из Вилајета, који свагда мора наћи отворена врата на директорској канцеларији и из исте с добивеним упутом и саветом“, сматра је Топаловић.²⁵⁴³ Иначе, Топаловић је обавештавао конзулат о бугарским четама и нападима на српска села.

Међу Србима у Битољу није било слоге. Постојала су два тора. Један су чинили чиновници конзулата са Јованом Ћирковићем а други директор Топаловић и сви просветни радници. Постојао је и велики раздор између Срба у Битољу и наставника средње школе. Чланови Вилајетског одбора, пре свега Ћирковић, нису били задовољни радом Топаловића у Одбору и тражили су његову смену. Оптужили су га да је стварао партије и уносио раздор међу „радницима“ организације и није реаговао против покрета за аутономију за коју су се, по Ћирковићевим речима, залагали поједини наставници гимназије. На конференцији Одбора у Битољу донета је одлука да се Топаловић²⁵⁴⁴ искључи из Одбора и из организације и да „се уклони“ из Битоља.

С друге стране, директор Топаловић и сви наставници гимназије били су сложни и тражили су да се Ћирковић уклони из Битоља. Наставници гимназије предали су оставке конзулу 22. јануара 1907. године с ултимативним захтевом да их не може сматрати за наставнике док се Ћирковић не оде из Битоља. Наставници нису сачекали да оставке буду прихваћене и непосредно пре Дана Светог Саве напустили су школу. То је по мишљењу конзулата било недопустиво и зато су били санкционисани. Конзул Светислав Станојевић је о Ћирковићу говорио да је он „један наш вредан, способан и заслужан раденик како на пољу просветне пропаганде тако и на пољу српске одбране.“

²⁵⁴⁰Ибрахим је био чиновник у битољском меарифату.

²⁵⁴¹АС, МИД ППО, 1906, ред 1576, Битољ, 1. новембар 1906.

²⁵⁴²АС, МИД ППО, 1906, ред 210, Битољ, 5. октобар 1906.

²⁵⁴³АС, МИД ППО, 1906, ред 210, Битољ, 1. новембар 1906.

²⁵⁴⁴Топаловић није био у добрим односима са настојатељем школе Хаципоповићем нити са митрополитом Поликарпом.

Конзул Станојевић је предложио да се и Топаловић премести и да се пошаље друго лице за директора, а да се наставницима наложи да напишу шта имају против Ћирковића. Топаловић је био разрешен дужности 22. јануара 1907. године, као и наставник Ђорђе Стајић. Наставници Симић, Петровић и Јанкуловић су разрешени дужности 1. фебруара. Министар је решио: да се супленти Стеван Симић и Јордан Петровић казне са по десет дана плате у корист државне касе; да се суплент Лазар Јанкуловић казни са 15 дана плате у корист државне касе; да се наставници Тодор Наумовић и Риста Николић казне са једномесечном платом у корист државе; да им се ове казне уведу у кондуит листе. Стеван Симић је упућен у Српску гимназију у Пљевље, Јордан Петровић у Скопље, Лазар Јанкуловић у Дом Науке у Солун. Јован Ћирковић је такође упућен у Скопље а касније је отишао у Београд на саслушање.

Светосавска прослава је ипак одржана захваљујући битољским учитељима Војиславу Чакаревићу, Теодору Чакширевићу²⁵⁴⁵ и Михаилу Оцевићу.²⁵⁴⁶ Конзул Станојевић је послао поруку у Београд: „Данашњи празник прослављен свечано у најбољем реду у Мушкој гимназији, пуна школа гостију, пре тога ђаци гимназије мушке и женске били у цркви. На ручку биће народно весеље“.²⁵⁴⁷

Да школа не би прекинула са радом, из Солуна је упућен Риста Карликовић као привремени наставник али је остао врло кратко и вратио се у Солун. Из Скопља у Битољ дошли су 1. фебруара 1907. године професор Светозар Павић, био је привремени вршилац дужности директора, и суплент Глигорије Џамбазовић.²⁵⁴⁸ Држали су предавања учитељи Војислав Чакаревић и Михаило Оцевић.

Павић се представио властима као нови заступник директора школе и признали су му сведочанство, предавао је српски језик и историју Срба; Риста Карликовић математику; Глигорије Џамбазовић хемију, физику, зоологију, ботанику, земљопис; учитељ Михаило Оцевић веронауку; учитељ Хакија турски језик; учитељ Војислав Чакаревић српски језик; Риста Ставрић француски језик и био је економ; учитељ Абдурахман предавао је краснопис турског језика. Нови наставник, суплент Павле Чубровић²⁵⁴⁹ предавао је математику и географију. Поново је у дужност наставника уведен Јордан Петровић.²⁵⁵⁰

²⁵⁴⁵Теодор Чакширевић завршио је Учитељску школу у Београду.

²⁵⁴⁶АС, МИД ППО, 1907, ред 95, Битољ, 20. јануар 1907.

²⁵⁴⁷АС, МИД ППО, 1907, ред 129, Битољ, 15. јануар 1907.

²⁵⁴⁸*Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 2, додаток 3, приредили: Љиљана Алексић Пејковић и Живота Анић, Београд 2008, 75–76, 84–87.

²⁵⁴⁹Павле Чубровић, професор, доцент (Деспићи, Беране, 1880 – Београд, 1942). Завршио је учитељску школу у Алексинцу, дипломирао је на Универзитету у Београду 1907. Постављен за наставника гимназије у Битољу. Докторирао је у Лајпцигу 1911. Као приватни ђак похађао је Српску гимназију „Дом науке“ у Солуну да би научио латински језик. Био је резервни официр, народни посланик, државни саветник. Учесник је Првог и Другог балканског рата и оснивач Демократске странке у Црној Гори. У Беранима је основао учитељску школу. (*Политика*, 4. фебруар 1973, 23).

²⁵⁵⁰АС, МИД ППО, 1907, ред 95, Битољ, 25. јануар 1907.

Како су мутевлију школе Хаципоповића убили бугарски екстремисти 1907. године, поставило се питање његовог наследника.²⁵⁵¹ Многи Срби у Битољу изјавили су да би желели да они буду нови власници школа. Конзулат је предлагао: Глигорија Џамбазовића, наставника гимназије и Алексу Грдановића, учитеља основне школе, ипак је власник постао Грдановић.²⁵⁵²

Током августа и септембра Коста Лозанић био је заступник директора гимназије.²⁵⁵³ Почетком, школске 1907/8. године дошли су нови наставници: Аранђел Јотић,²⁵⁵⁴ дотадашњи наставник српске гимназије у Солуну; Александар Марић, дотадашњи професор гимназије у Скопљу; суплент Глигорије Џамбазовић,²⁵⁵⁵ суплент Григорије Божовић, дотадашњи наставник призренске богословије, Петар Стаменковић, бивши наставник Српске гимназије у Скопљу постављен је за наставника и деловођу те школске године. Радили су и наставници: Коста Лозанић, Хакија Достовић, Риста Николић²⁵⁵⁶ и Тодор Наумовић.²⁵⁵⁷ Заступник директора био је професор Јотић.²⁵⁵⁸

Те године је први разред гимназије уписало 15 ученика. Били су годишта од 1892. до 1896, сви су имали завршена 4 разреда основне школе. Ученици из Битоља су били екстерни и становали код својих кућа, остали су живели у интернату; само је један ученик плаћао школовање (8 турских лира), остали су били благодјејанци. У другом разреду је било 22 ученика. Били су годишта од 1891. до 1896. Сви су били благодјејанци. Трећи разред је уписало 18 ученика. Били су годишта од 1889. до 1894. Четири ученика су плаћали школарину по 10 турских лира а остали су били благодјејанци. Четврти разред је уписало 13 ученика. Били су годишта од 1886. до 1893. године. Петорица ученика је плаћало школарину.²⁵⁵⁹

Григорије Божовић је предавао филолошке а касније и црквене предмете. Није био довољно ангажован у настави и већ у јануару је постављен за васпитача у гимназијском интернату. Предавао је хришћанску науку у Женској раденичкој школи са 6 часова и у мушкој школи са 15 часова. После неколико месеци рада у школи схватио је да просветни ангажман није био једини разлог његовог доласка у Битољ, већ други важни национални послови, захуктали политички и друштвени процеси.²⁵⁶⁰

Одбор за прославу Савиндана чинили су наставници гимназије, Домаћичко раденичке школе и учитељи основних школа на челу са професором Марићем. Риста Николић је и у Женској раденичкој школи држао часове музичког како би припремио ученице за Дан Светог

²⁵⁵¹ АС, МИД ППО, 1907, ред 882, Битољ, 2. јун 1907.

²⁵⁵² АС, МИД ППО, 1907, ред 882, Битољ, 2. јун 1907.

²⁵⁵³ *Документи...*, књ. 2, св. 4/1, 493–495.

²⁵⁵⁴ Аранђел Ст. Јотић био је директор (1907–1911).

²⁵⁵⁵ Глигорије Џамбазовић био је суплент гимназије у Битољу (1907–1911).

²⁵⁵⁶ АС, МИД ППО, 1908, ред 22, Београд, 21. април 1908.

²⁵⁵⁷ АС, МИД ППО, 1907, ред 1558, Битољ, 25. октобар 1907.

²⁵⁵⁸ АС, МИД ППО, 1907, ред 1434, Битољ, 17. октобар 1907.

²⁵⁵⁹ АС, МИД ППО, 1907, ред 1592, Битољ, 6. новембар 1907.

²⁵⁶⁰ Миленко Јевтовић, наведено дело, 41–43.

Саве.²⁵⁶¹ Гимназија је те школске године касније почела са радом и да ученици не би били у заостатку са градивом услед припрема прославе, одлучили су да, осим црквеног дела, буду само декламације и концертни део. Позивнице за званице су одштампане на српском и француском језику и послате свим конзулатима, војним и грађанским властима, установама и свим битолским Србима. Служба је одржана у Цркви Светог Димитрија која је за ту прилику била осветљена. Служио је епископ Емилијан. Међу званицама били су: драгоман валије, руски конзул В. Ф. Кал, италијански гроф од Визарта, грчки Димарис, румунски Занеску, инспектор свих школа и многи други. Гостију никада није било више до тада. Директор Јотић је поздравио присутне и говорио је о значају овог празника. Гимназијалци су отпевали Хамидију. Декламације на српском, турском, француском биле су испреpletене хорским певањем под диригентском палицом наставника Ристе Николића. Гости су послужени житом, коњаком, шљивовицом, слаткишима, цигаретама... После ручка била је игранка.²⁵⁶²

Четири ученика је јуна месеца завршило гимназију, два ученика су одређена да наставе школовање у солунској гимназији а двојица су послата у Учитељску школу у Скопље.²⁵⁶³

Пет ученика пореклом из Васојевића су избачени из гимназије и отишли су у Скопље али у тој гимназији није било места. Конзулат из Скопља је интервенисао да их управа гимназије прими назад у школу.²⁵⁶⁴ Наставник Битољске гимназије Петар Стаменковић отпутовао је у Скопље 22. октобра 1908. године.

Пре почетка школске 1908/9. године, директор Јотић се обратио српском конзулату с молбом да се у Битољ пошаље наставник који није ожењен, да би могао да буде васпитач. Дотадашњи васпитач Григорије Божовић се оженио. Риста Николић се није вратио у Битољ, тражио је премештај јер је био незадовољан платом. Јотић је сугерисао да је неопходно наћи образованог наставника музике који ће бити и адекватно плаћен, јер је музика била веома важна за школе у Османском царству. Приликом одласка наставник Николић није предао кључеве од музичког кабинета, којим је руководио.²⁵⁶⁵

Управа школе је преко *Цариградског гласника* објавила да „редовна предавања у Српској гимназији почињу 23. септембра. Нови ученици из Битољског вилајета морају да се јаве директору 21. септембра. Требају да понесу сведочанство из основне школе и крштеницу а испит за пријем у гимназију полагаће 22. септембра. Разредни испити ће се полагати 21. и 22. септембра. Сваки ученик који у Завод долази са собом мора донети: један пар доброг новог одела, један пар добрих нових ципела, три пара нових вунених чарапа, две пресвлаке кошуље, три пара нових кошуља, три пара нових гаћа, три нова пешкира, шест

²⁵⁶¹ АС, МИД ППО, 1908, ред 145, Битољ, 3. јануар 1908.

²⁵⁶² *Цариградски гласник*, 1. фебруар 1908. 16. јануар 1908.

²⁵⁶³ АС, МИД ППО, 1908, ред 999, Битољ, 3. јун 1908.

²⁵⁶⁴ АС, МИД ППО, 1908, ред 999, Скопље, 19. октобар 1908.

²⁵⁶⁵ АС, МИД ППО, 1908, ред 145, Битољ, 22. август 1908.

комада марамица за брисање, један добар покривач (јорган или ћебе), прибор за крпљење, један калуп сапуна за умивање, један добар сандук, кофер за ствари са затвором. Без ових ствари ниједан се ученик у завод неће пустити. Сваки ученик, без разлике, при доласку у завод има се одмах јавити директору, уписати и положити 5 гроша, на име уписнине.²⁵⁶⁶

Те године није било наставника за певање и музику. Како није било васпитача на почетку школске године дежурали су наставници јер се пансионат није могао оставити без васпитача. Управа гимназије обратила се меарифату са молбом да одреди једног предавача за турски језик који је млађих година, образован и који ће умети деци да пренесе знање. Меарифат је препоручио Хамди Јахију, родом из Охрида. Добио је плату од 60 динара месечно а предавао је у трећем и четвртном разреду са по 4 часа недељно и у првом и другом по један час.²⁵⁶⁷

Постављени су нови наставници: Тодор Боровњак, дотадашњи професор гимназије у Пожаревцу, стигао је 12. октобра,²⁵⁶⁸ Владислав Нешковић,²⁵⁶⁹ суплент скопске гимназије, дошао је почетком новембра и Јован Продановић,²⁵⁷⁰ суплент солунске гимназије стигао је почетком новембра.²⁵⁷¹

Прослава Савиндана протекла је у лепо уређеној школској сали. Након службе у грчкој цркви, прослава је настављена у згради гимназије. Присуствовали су руски, српски и румунски конзул, супруга и ћерка француског конзула, секретар бугарске агенције, директори грчке и румунске гимназије. Након црквеног обреда и светосавске химне, директор Јотић је говорио о повољнијем политичко-просветним приликама. Наставник Владислав Нешковић је оригинално говорио о Светом Сави. Ђачки хор, под управом професора Марића певао је Мокрањчеву руковет. Ђаци су декламовали песме. Услед промењених политичких околности нису певали султанову химну.²⁵⁷²

На почетку године било је 62 ученика, екстерна 53 и интерна 9. У првом разреду било је 22 ученика, другом 14, трећем 14 и четвртном 12 ученика. На крају школске године било је 47 ученика - 20 у првом, 12 у другом, 14 у трећем и 9 у четвртном.²⁵⁷³

Нова школска 1909/10. година почела је 8. октобра а призивање Светог духа и редовна предавања 14. октобра. „Ученици првог разреда требају са собом да понесу сведочанство о завршеној основној школи и нуфуз (крштеницу). Испит за пријем 12. октобра. Стари ученици морају бити у заводу 12. и 13. октобра, ни пре ни касније. Са собом морају понети све ствари које су морали доносити и претходних година. Да донесу и пет гроша за упис. Када дођу да

²⁵⁶⁶Цариградски гласник, 11. јул 1908.

²⁵⁶⁷АС, МИД ППО, 1908, ред 145, Битољ, 1. септембар, 8. септембар 1908.

²⁵⁶⁸АС, МИД ППО, 1908, ред 1424, Битољ, 18. септембар 1908.

²⁵⁶⁹Владислав Нешковић био је суплент гимназије у Битољу (1908/1910).

²⁵⁷⁰Јован Продановић, био је суплент гимназије у Битољу (1908–1913).

²⁵⁷¹АС, МИД ППО, 1908, ред 1255, Битољ, 30. септембар 1908, 24. октобар 1908.

²⁵⁷²Цариградски гласник, 13. фебруар 1909.

²⁵⁷³АС, МИД ППО, 1908, ред 301, бм и бг.

се јаве директору. Ствари које са собом носе прегледаће дежурни васпитач и пописаће их. Ученици који живе северозападно од Рогозне неће се примати ни у једну школу сем у пљеваљску гимназију“, тако је управа преко *Цариградског гласника* обавестила родитеље и ученике.²⁵⁷⁴

На седници професорског савета од 13. октобра одобрен је распоред часова међу наставницима за који је Управа је молила конзулат, односно Министарство иностраних дела. Први разред је уписало 13 ученика који су завршили српску основну школу у Битољу, један је дошао са завршеном бугарском школом, један је завршио три разреда основне школе у Крушеву, један основну школу у Подгорцу. Ученици су били годишта од 1894. до 1899. Највише ученика било је из Битоља а сви су били из Битољског вилајета.²⁵⁷⁵

Почетком октобра међу наставницима су подељени предмети: Јотић је предавао српски језик, Тодор Боровњак француски језик, Коста Лозанић географију, историју и српски језик; Александар Марић српски језик и историју, Глигорије Џамбазовић природне науке и математику; Григорије Божовић веронауку; Владислав Нешковић географију; Јован Продановић математику и физику, Хакија Достовић турски језик, Михаило Оцевић је био хонорарни наставник црквеног певања, Ф. Кјапела је предавао италијански језик, за који је Управа гимназије од српске владе тражила посебну дозволу. Дошао је нови наставник цртања Тодор Н. Грујић.²⁵⁷⁶ Нешто касније, поједини наставници су отишли из Битоља. Григорије Божовић се вратио у Призрен.²⁵⁷⁷ Александар Марић је новембра 1909. отишао из школе у Скопље а његове предмете је преузео Коста Лозанић.²⁵⁷⁸

Хакија Достовић је предавао турски језик у првом и четвртном разреду, укупно са 10 часова недељно а Петар Лазаревић²⁵⁷⁹ у другом и трећем разреду са по пет часова.²⁵⁸⁰

Прослава Светог Саве је протекла уредно. После службе у препуној Цркви Светог Димитрија, на којој је служио грчки епископ Василије, ученици свих српских школа, са наставницима, српским грађанством и персоналом српског конзулата, отишли су у гимназију где је обављено водоосвећење и резање колача. Био је присутан и српски свештеник Стефан који је отпевао неколико српских црквених песама. Ђорђе Михаиловић био је домаћин славе. Директор је одржао кратак говор, осврнуо се на уставност... и на Светог Саву, Ћирила и

²⁵⁷⁴ *Цариградски гласник*, 21. август 1909.

²⁵⁷⁵ АС, МИД ППО, 1909, ред 1175, Битољ, 8. август 1909.

²⁵⁷⁶ Тодор Грујић рођен је у Битољу. Завршио је четири разреда гимназије и сликарску школу Вукановић у Београду. Положио је државни испит за учитеља вештина. Радио је од 1902. Био је учитељ вештина у Српској мушкој гимназији у Битољу (1909–1912) и Прилепу (1913–1914). За време Првог светског рата студирао је у Паризу. Био је наставник Лесковачке гимназије (1920–1938). Обновио је дружину „Трезвеност“, био је симпатизер комуниста. (Шематизам Србије, 1914).

²⁵⁷⁷ Миленко Јевтовић, наведено дело, 41–43.

²⁵⁷⁸ АС, МИД ППО, 1910, ред 650, Битољ, 4. новембар 1909.

²⁵⁷⁹ Петар Лазаревић рођен је у Битољу, завршио је Богословију у Београду. Радио је као учитељ у Битољу (1899 – 1901) када је отишао на школовање у Атину, уписао је Теолошки факултет у Атини. (АС, МИД ППО, 1903, А-1, Атина, 7. јануар 1903).

²⁵⁸⁰ АС, МИД ППО, 1909, ред 1324, Битољ, 30. септембар 1909.

Методија. Ученици су декламовали песме: *О Босни, Остајте овде, Светом Сави, У бој* и оне на француском и турском језику. Певали су *Химну Светом Сави* и *Хуријет марш* који је прилагодио наставник музике Риста Николић. Гости су били послужени житом, ракијом (шљивовицом), слатким и дуваном. Од гостију су присуствовали: конзули руски и бугарски, као и грчки заступник конзула, заступник валије и војни представници, директори грчке и румунске гимназије... Приређен је заједнички ручак, ђачка игранка је трајала од 14 до 18 часова а увече је била организована игранка за битолске Србе.²⁵⁸¹

Четврти разред и течајни испит положило је 13 ученика старости између 14 и 18 година. Управа је направила распоред ко ће од ученика наставити школовање у призренској богословији, Турској идадији у Цариграду и у скопској учитељској школи.²⁵⁸²

Тодор Боровњак је заступао гимназију на свечаности прославе стогодишњице Српске гимназије у Новом Саду.²⁵⁸³ Директор гимназије Аранђел Јотић писмом се обратио „настојатељу гимназије“, што значи српском конзулу у Битољу, Љубомиру Михаиловићу, да је оставком Тодора Боровњака, професора француског језика, остало упражњено место за тај предмет и молио је да се пошаље други наставник.

По наставном плану школске 1910/11. године уведена је гимнастика као нови предмет са по два часа недељно. Директор Аранђел Ст. Јотић предавао је српски језик, Коста Лозанић географију, историју и српски језик; Јован Продановић математику у свим разредима; Глигорије Џамбазовић српски језик, природне науке, физику и хемију; Петар Лазаревић веронауку, турски и француски језик, био је и књижничар и разредни старешина другог разреда; Риста Николић музику; Хакија Достовић турски језик; Фердинанд Капела италијански језик; Тодор Грујић цртање и лепо писање; Јован Димитријадес био је лекар а економ је био Никола Ђорђевић.²⁵⁸⁴ За нове наставнике су постављени: Светолик Протић, предавао је гимнастику (дошао је новембра 1910. године), Ђорђе Стојановић, наставник српског и француског језика и Јусуф Зија који је предавао историју Османске царевине.²⁵⁸⁵

Плате наставника исплаћиване у динарима износиле су: Аранђел Ст. Јотић, 3.000 и 600 директорски додатак, Коста Лозанић 3.600, Јован Продановић 2.400; Глигорије Џамбазовић 1.500; Риста Николић 1.500, Хакија Достовић 720; Тодор Грујић 1.080, Јован Димитријадес 1.200, Никола Ђорђевић 1.200, Светолик Протић 1200, Ђорђе Стојановић 1200. Издржавање мушке гимназије стајало је српску владу 30.000 динара.²⁵⁸⁶

Било је 63 ученика. Први разред је уписало 14 ученика, годишта 1897–1899, сви су

²⁵⁸¹ АС, МИД ППО, 1910, ред 283, Битољ, 20. јануар 1910.

²⁵⁸² АС, МИД ППО, 1909, ред 1324, Битољ, 25. септембар 1909, 6. јун 1910.

²⁵⁸³ АС, МИД ППО, 1910, ред 90, Битољ, 6. јун 1910.

²⁵⁸⁴ Голуб, српски народни календар за 1911. годину, 82.

²⁵⁸⁵ АС, МИД ППО, 1910, ред 413, Битољ, 1. септембар 1910, 2. септембар 1910, 27. септембар 1910; 12. октобар 1910; Београд, 3. октобар 1910.

²⁵⁸⁶ *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 4, 3/2, приредили: Љиљана Алексић Пејковић и Живота Анић, Београд 2009, 1298–1303.

били питомци; други разред је уписало 23 ученика, годишта 1894–1899; трећи разред је уписало 20 ученика, годишта 1894–1898; четврти разред је уписало 8 ученика годишта 1892–1896.

Ђорђе Стојановић је 11. марта поднео оставку на место наставника гимназије. Оставка је била изнуђена од стране директора школе. Наиме, Ђорђе је испросио једну учитељицу а сутрадан је отказао венчање. То је у месту какво је био Битољ, изазвало скандал а Ђорђе се сматрао неморалним човеком и недостојним да васпитава омладину. Његови часови су били распоређени међу постојећим наставницима.²⁵⁸⁷ Петар Лазаревић је такође престао да буде наставник крајем априла 1911. Његове часове турског језика преузео је Хакија, француски језик је предавао Риста Николић а веронауку учитељ из Битоља.²⁵⁸⁸

Директор Јотић је подсетио „настојатеља гимназије“ да се до тада у свим српским гимназијама у Османском царству никаква пажња није поклањала учењу историје Османског царства. Констатовано је да се и национална историја није учила систематски, већ више према нахођењима појединих наставника. Имао је информацију да ће турске просветне власти у српске гимназије увести турску историју као обавезан предмет. Од 1909. године повећан је фонд часова турског језика. Директор је сматрао да нема разлога да се турска историја не уведе као посебан предмет „јер је то историја једног народа која може дати и поуке; баш само та историја тога народа тесно је и то веома тесно скопчана са животом и историјом нашега српскога народа па је корисно и поучно знати је; данашње прилике у Турској готово императивно налажу да се обрати пажња у нашим гимназијама и на тај предмет; сам програм наставе у турској гимназији налаже да и наш програм има у обзир и те неке тачке програма из турских гимназија јер наши учитељи кад улазе у турске школе морају полагати испите не само из турског језика већ и из турске историје па и математике чиме се даје мало поверења тим предметима у нашим гимназијама од стране турске просветне власти“. Сматрао је да би тим чином српска гимназија добила на угледу. Конзул у Битољу Љубомир Михаиловић овај предлог је проследио министарству и прокоментарисао да би он могао да заинтересује и остале просветне установе и да се на основу њихових мишљења донесе одлука.²⁵⁸⁹ Српски генерални конзул у Скопљу Јован М. Јовановић је сматрао да предлог битолског конзулата треба усвојити. У интересу заштите српске средње школе у Скопљу, десетак дана раније сугерисао је да потражи једног наставника за историју отоманске империје. Тај наставник предавао би историју на турском језику и турски језик. Конзулат у Приштини је такође сматрао да је предлог веома добар и са тачке гледишта „наших односа са Турском“.²⁵⁹⁰

²⁵⁸⁷ АС, МИД ППО, 1911, ред 258, Битољ, 17. фебруар 1911, 26. фебруар 1911.

²⁵⁸⁸ АС, МИД ППО, 1911, ред 258, Битољ, 16. април 1911.

²⁵⁸⁹ АС, МИД ППО, 1910, ред 1105, Битољ, 4. август 1910, 26. август 1910.

²⁵⁹⁰ АС, МИД ППО, 1910, ред 1105, Скопље, 21. септембар 1911.

Битољској гимназији је од управе скопске гимназије по наредби „врховног туторства“ за наставу турског језика одређена читанка за други, трећи и четврти разред Муслима Нације. Наставник турског језика у Битољу је сматрао да је тај уџбеник застарео и да се не употребљава у гимназијама у Османском царству, и предложио је уџбеник који је издат у Цариграду 1909. године.²⁵⁹¹

На седници професорског Савета требало је изабрати једног наставника за члана Црквено-школске општине, али од шест лица који су били потенцијални кандидати (Коста Лозанић, Глигорије Џамбазовић, Риста Николић, Јован Продановић, Тодор Грујић и Петар Лазаревић) ниједан није хтео да прими ту дужности. О томе је конзулат обавестио министарство које је било незадовољно таквим понашањем.²⁵⁹² Тек маја месеца као представник Гимназије изабран је Јован Продановић, професор који је био и потпредседник Вилајетског одбора.²⁵⁹³

Српска гимназија у Битољу придружила се обележавању стогодишњице смрти Доситеја Обрадовића. Директор Јотић је у суботу, 9. априла, окупио све ученике у једну учионицу и говорио им је о значају Доситеја Обрадовића, читао одломак из дела *Живот и прикључеија*. Предавању су присуствовали наставници гимназије и учитељима управитељима и свештеницима. Јотић је констатовао да ученици мало знају о Доситеју и да су га упознали само на основу градива које је заступљено у читанкама.²⁵⁹⁴

Да би пред турским властима оправдали издатке за издржавање српских школа у Битољском вилајету, поједине установе и богатији Београђани упутили су фиктивне признанице намењене просветним циљевима. Тако је фиктивно Народна банка Србије уплатила 4.500 динара, Фонд Симе Игуманова 25.000 динара, Београдска задруга 5.000 динара. Конзул у Битољу Љуб. М. Михаиловић је подсетио Министарство иностраних дела да би и 1912. године могли да понове ту акцију.

За дочек султана Мехмеда V директор Јотић је за ученике гимназије затражио нова летња одела јер су им стара већ била похабана а пред другим народима би због српског угледа требали да се покажу као имућни. За 63 ученика било је потребно око 2.520 гроша. Конзул Михаиловић је од министарства тражио новац за одела. Министар је био против тога али су ђаци ипак добили нова одела чије је трошкове израде, као и трошкове израде фото албума који је поклоњен султану, платио српски конзулат.²⁵⁹⁵

Султан Мехмед V је у пратњи великог везира и министара у Битољ стигао 19. јуна 1911. године. Дочек је био свечан, биле су подигнуте тријумфалне капије и у сваку од ових капија били су постројени ђаци разних народа који су живели у Битољу. Српски ђаци, као и

²⁵⁹¹ АС, МИД ППО, 1910, ред 1105, Битољ, 27. септембар 1910.

²⁵⁹² АС, МИД ППО, 1911, ред 570, Битољ, 28. март 1911.

²⁵⁹³ АС, МИД ППО, 1911, ред 570, Битољ, 9. мај 1911.

²⁵⁹⁴ АС, МИД ППО, 1911, ред 462, Битољ, 28. март 1911.

²⁵⁹⁵ АС, МИД ППО, 1911, ред 373, Битољ, 10. март 1911; АС, Конзулат у Битољу, 1912, 7. октобар 1911.

други дефиловали су поред султана а све школе су приредиле и Бакљаду.²⁵⁹⁶ Ученици су имали двобојке око паса, певали су добродошлицу, као и песму у три гласа, а султан се интересовао ком народу припадају ученици. Директор Јотић био је примљен на аудијенцију са осталим директорима школа. Министар просвете Абдурахман (био је директор школе Галата Сарај у Цариграду) посетио је гимназију. У школи су били сви наставници и сви ученици. Министар је дочекан песмом ђака. О Српској гимназији је на турском језику говорио Цамбазовић. Министар се похвално изразио о школи. Гимназија је поклонила султану албум фотографија турских и српских школа. Гимназија је учествовала и у испраћају султана.²⁵⁹⁷ Султан је битољским школама оставио новац и он је подељен: турским школама 19.175, грчким 142.880, бугарским 11.635, српским 2.275, јеврејским 3.772 и занатлијској школи 700 гроша. Српска школа је новац употребила за оправку школа и друге школске оправке.²⁵⁹⁸

Школска година била је завршена 24. јуна читањем класификација и дељењем награда. Ученици су отишли својим кућама на распуст. Јотић је смењен је са положаја директора школе. Том одлуком је био веома изненађен, тражио је да остане у Османском царству још годину дана, али му молба није услишена.²⁵⁹⁹

Управа школе на челу са Јотићем, јула месеца обавестила је ученике и родитеље преко часописа *Вардар* о новој школској години. Планирали су да нова школска година почне на време. Ученици су требали да донесу сведочанство о завршеној основној школи, крштеницу да нису млађи од 11 ни старији од 14 година, са собом да понесу све потребне ствари за пансионат и 25 сребрних гроша за упис. Сви ученици су полагали пријемни испит.²⁶⁰⁰

За директора школе постављен је Петар Косовић, дотадашњи директор Српске гимназије у Пљевљима. Током лета 1911. године колера је владала у Битољу и зато школска 1911/12. није почела на време. Турске власти, односно меарифат, известио је управу Српске гимназије актом од 11. октобра да је управа Санитета дозволила да се школе могу отворити 14. октобра. Управа гимназије је позвала телеграфски своје ученике да тога дана буду у Битољу. Ученици су у великом броју и стигли али гимназија није могла да почне са радом јер није имала довољан број наставника. Настава је почела након призивања Светог духа 30. октобра 1911. године.²⁶⁰¹ Ученици су полагали пријемни испит. У Битољу су били присутни наставници Јован Продановић и Коста Лозанић. Директор Косовић је тражио да се за наставника постави Лешњаревић, који је радио у Скопљу и сам је тражио премештај за

²⁵⁹⁶ АС, МИД ППО, 1911, ред 373, Битољ, 10. јун 1911.

²⁵⁹⁷ АС, МИД ППО, 1911, ред 373, Битољ, 12. јун 1911.

²⁵⁹⁸ *Документи...*, књ. 2, 4/2, 986.

²⁵⁹⁹ АС, МИД ППО, 1911, ред 258, Београд, 5. август 1911.

²⁶⁰⁰ АС, МИД ППО, 1911, ред 949, Битољ, 11. јул 1911.

²⁶⁰¹ *Вардар* 16. октобра 1911.

Битољ.²⁶⁰² Косовић се залагао да се наставник Џамбазовић не премешта у Пљевље, што је новим распоредом било предвиђено. Тражећи наставника музике споменуо је да би Риста Николић био добро решење. Недостајали су и наставници за веронауку и за турски језик јер је Хакија Достовић преминуо. Тражио је и наставника за гимнастику који би поред часова у гимназији радио и на развијању соколства у битољском крају. Министарство је посредством конзулата предложило да се позове Ламбра Тозијевић, наставник математике, који је био разрешен дужности у школи у Прилепу, а да се за наставника гимнастике обрате Савезу соколског друштва у Скопљу како би они нашли подесно лице.²⁶⁰³

Након призивања Светог духа, 31. октобра, отпочела су редовна предавања 1. новембра 1911. Дан касније стигло је 12 ученика другог и трећег разреда упућених по наредби Врховног школског туторства из скопске у битољску гимназију због великог броја ђака у првој и недовољног броја ђака у другој години. 14 ученика првог разреда гимназије у Битољу било је упућено у Прилеп, где је отворена једногодишња гимназија која није имала довољан број ученика.²⁶⁰⁴ Директор школе је поновио молбу да се што пре поставе наставници за турски језик, музику и певање. У Битољу су два Турчина прихватила да предају турски језик и то Ахмет Фикри, чиновник Вилајета и Мехмед Зеки, наставник идадије. Њих је поставила турска просветна власт а са тим се сагласило и Министарство иностраних дела Србије. Пристали су на хонорар од 2,5 турске лире за по 8 часова недељно, што је на годишњем нивоу износило 1.380 динара. Директор је молио да се обезбеде та средства. Констатовао је да је направљена велика грешка што је учитељ музике Николић премештен из Битоља јер је школи био неопходан, посебно за Савиндан.²⁶⁰⁵ Директор Косовић је на све начине покушавао да школа добије наставника музике, преговарао је и са наставником музике Караоником који је предавао у Румунској гимназији. Он је пристао на хонорар од 100 динара месечно. Глигорије Џамбазовић је ипак премештен фебруара 1912. године у Пљевља где је радио као наставник у Српској гимназији.²⁶⁰⁶

У току ове школске године дошло је довелике смене наставника. За наставника је из Скопља дошао Петар Лешњаревић, 6. новембра 1911. године. У недостатку учитељског кадра, Никола Ђорђевић, економ и учитељ веронауке, премештен је за учитеља у Ресан, а учитељ у Ресну, Стеван Антонијевић²⁶⁰⁷ предавао је веронауку у гимназији од 28. марта.²⁶⁰⁸

²⁶⁰² Лешњаревић је и школске 1910/11. тражио премештај у Битољ због слабог здравља у Скопљу, имао је сталну маларију од које је патио по целе године, с друге стране, у Битољу је била његова родбина. (АС, МИД ППО, 1911, ред 258, Скопље, 10. септембар 1911).

²⁶⁰³ АС, МИД ППО, 1911, ред 949, 2. октобар 1911; *Документи...*, књ. 2, 4/2, 976–978.

²⁶⁰⁴ АС, МИД ППО, 1912, ред 522, Битољ 2. јул 1912.

²⁶⁰⁵ *Документи...*, књ. 2, 4/2, 1102.

²⁶⁰⁶ Милић Ф. Петровић, *Документи...*, 368–369.

²⁶⁰⁷ Стеван Антонијевић родом из Пљевља, завршио је богословију у Призрену 1895.

²⁶⁰⁸ АС, МИД ППО, 1912, ред 91, Битољ, 19. март 1912.

Лазар Јанкуловић, председник месног вилајетског просветног одбора, дао је оставку на то место и почео да предаје у гимназији од 28. априла. Мехмед Зеки, наставник турског до 1. фебруара, премештен је у Дебар. Јован Продановић, професор и васпитач постављен је за заступника председника Вилајетског просветног одбора и ослобођен од рада у гимназији 18. априла. Те године је било више промена у подели предмета јер се наставни кадар често мењао. Последња подела била је извршена 18. априла 1912.

На крају године предавали су: директор Петар Косовић српску историју; професор Коста Лозанић географију и српски језик; професор Петар Лешњаревић српски и француски језик и био је књижничар; Лазар Јанкуловић математику; учитељ Стеван Антонијевић веронауку; хонорарни наставник Ахмет Фикри турски језик, учитељ Тодор Грујић цртање; хонорарни наставник Караника, предавао је свирање и певање у свим разредима; доктор Димитријадис био је школски лекар. За новог наставника постављен је суплент Ламбро Тозијевић и предавао је физику и хемију.²⁶⁰⁹

Српски просветни радници су поштовали све турске празнике. На дан Бајрама директор и наставници ишли су на честитање у ућумат и на друга места. За Царски дан, такође су ишли на честитање.

Јануара 1912. године у пансионату је било 84 ученика. Директор је са жаљењем констатовао да гимназија није имала наставника веронауке, а поједини ученици који буду завршили течајни испит наставиће школовање у призренској богословији.²⁶¹⁰

Бадње вече је свечано прослављено, палили су Бадњак у присуству грађанства. Директор Косовић је беседио о значају српских обичаја и дужности да се они чувају. На божићном ручку, осим ученика и наставника, присуствовали су и сви Срби војници који су се налазили у турском гарнизону, као и ученици из турске идадије.

Прослава Савиндана била је свечана. Пре подне је у цркви чинодејствовао митрополит грчки са свештеницима. У школи је било водоосвећење, декламације и певање. Директор је говорио о Светом Сави. Увече је била приређена забава са игранком. Ученици су представили *Кир Јању*. На Ђурђевдански уранак наставници, ученици, конзул, и други чиновници српског конзулата ишли су у манастир Христофор. Исти манастир су посетили и на Дан Светих Ђирила и Методија.

²⁶⁰⁹ Ламбро Тозијевић рођен 1883. у Ресну код Битоља. Завршио је Српску гимназију у Цариграду и положио виши течајни испит 1895–1902. Велику школу у Београду уписао је 1903, правни факултет. Био је у турском затвору од августа 1906. до марта 1907. Био је оптужен за планирање и организовање побуне против турских власти. Његова кривица била је да је за време распуста агитовао у корист ослобођења од Турака. То је била тзв. Бугарска афера јер су у томе учествовали и Бугари. Када је завршио факултет постављен је за наставника Српске гимназије у Пљевљима (1908/9–1909/10). Био је и наставник у Прилепу (1910/1911) и Битољу (1911/12). Након ослобођења радио је у Прилепској гимназији.

²⁶¹⁰ АС, МИД ППО, 1912, ред 91, Битољ, 5. јануар 1912, 18. јануар 1912.

Наставнички савет гимназије на седници 14. маја одлучио је да се предавања у школи у свим разредима заврше у суботу 1. јуна а да се течајни испити одрже (писмени и усмени из српског, усмени из турског језика, математике и историје) у периоду од 4. до 12 јуна.²⁶¹¹

Предавања су завршена 1. јуна у свим разредима, 3. јуна ученицима је прочитана класификација. У пансионату су остали само ученици четвртог разреда који су полагали нижи течајни испит од 2. до 12 јуна. Два дана касније ученицима су саопштени резултати течајног испита и подељене награде у присуству гостију.

У сва четири разреда било је 88 уписаних ученика (у првом 16, другом 21, трећем 33, четвртом 18). Школу је својеволјно напустило 4 ученика, на занат је упућено 5 ученика а до краја године је остало 79 ученика. По узрасту у сва четири разреда било је рођених од 1892. до 1900. године. По занимању родитеља највише је било земљорадничких синова (28), затим занатлијских (15), трговачких (18), учитељских (9), свештеничких (7), надничарских (7), сточарских (3) и официрских (1).

Први разред је похађало 16 ученика. Од тог броја 7 ученика је завршило разред са врло добрим успехом, 6 са добрим, 1 ученик је полагао разредни испит, један је понављао разред а један је упућен на занат. Разредни старешина првог разреда био је Лазар Јанкуловић. Други разред је похађао 21 ученик. Са врло добрим успехом завршило је 5 ученика, са добрим 10 ученика, један је полагао разредни испит, тројица су понављали разред, један ученик је напустио школу а један је упућен на занат. Разредни старешина био је Коста Лозанић. Трећи разред је похађало 33 ученика. Са одличним успехом завршило је три ученика, са врло добрим 5, са добрим 8 ученика, разредни испит су полагали 9 ученика, разред је понављало 4 ученика. На занат је упућен 1 ученик. Тројица су напустили школу. Разредни старешина био је Ламбро Тозијевић. Четврти разред похађало је 18 ученика. 7 ученика је завршило са врло добрим успехом, са добрим успехом 5 ученика, тројица су полагали разредне испите, један је понављао разред двојица су упућени на занат. Течајни испит полагало је 12 ученика. Разредни старешина четвртог разреда био је Петар Лешњаревић. Испитну комисију су сачињавали: председник Петар Косовић, Коста Лозанић, Петар Лешњаревић, Лазар Јанкуловић и Ахмет Фикри. Ученици су били награђени књигама. Наставници су као и до тада дали предлог о даљем школовању ученика.

На Видовдан Битољ су посетили наставници и ученици Јагодинске гимназије по повратку из Солуна и са Свете Горе. Примљени су на преноћиште у гимназијски интернат.

У току године било је различитих проблема у раду гимназије. Пре свега није било адекватног наставника турског језика јер они који су предавали нису знали српски језик, што је било неопходно посебно у првом и другом разреду. Веронаука је предавана тек од 28. марта. Није било стручног наставника за природне науке. Било је проблема и са васпитачем у

²⁶¹¹ АС, МИД ППО, 1912, ред 512, Битољ, 2. мај 1912.

пансиону: један васпитач био је Лешњаревић а други Продановић, који је био веома заузет. Косовић није био задовољан својим финансијским положајем. Наиме, његов директорски додатак је био 150 динара а његове колеге директори имали су додатак по 200 динара. Прелазећи, по потреби службе у Пљевља, његова супруга Милица, учитељица морала је да пристане да се пензионише јер у Битољу те године није било женске школе. Констатовао је да у Битољу има више посла, да постоји интернат о коме је бринуо и молио је да му се повећа директорски додатак.²⁶¹²

Како су у тим крајевима били потребни школовани трговци и спремне занатлије, директор Косовић је ступио у везу са Привредним одељењем Београдске трговачке омладине, које се бавило упућивањем омладине на занат. У току те школске године, уз пристанак детета и сагласност родитеља, управа је упутила пет ученика у Београд. Финансирала им је вађење пасоша и путне трошкове до Београда.

Те школска године предавало је 8 наставника, шест наставника је завршило Велику школу или универзитет. Један наставник је завршио учитељску школу у Скопљу и сликарску у Београду и један наставник је имао диплому гимназије. То је била последња година рада у Османском царству.

Директор Косовић је у септембру 1912. године, непосредно пред Први балкански рат, био у Врању како би посредно известио српску владу о политичкој ситуацији у Косовском и Битољском вилајету. Констатовао је да су према српским поданицима Турци веома пажљиви, да је расположење код хришћанског становништва одлично јер је мобилизација оставила добар утисак а да су Турци клонули духом...²⁶¹³

Битољ је ослобођен 19. новембра 1912. године, за председника општине постављен је Петар Лешњаревић. Пет дана касније, Бранислав Нушић, некадашњи секретар српског посланства, примио је дужност начелника битољског округа (пореклом је био из околине Битоља, из села Влахоклисурса). Веома брзо је успео да у граду нормализује живот, међу становништвом није правио разлику у вери. Грађани нису били уплашени, што илуструје пример једног мештанина Тамил бега који је за један новосадски лист изјавио: „Алах је милостив кад нам је послао овога ефендију Нушића, те да под његовом управом не осетимо ни једног тренутка да смо побеђен народ“.²⁶¹⁴

Постојало је више периода рада школе. Није се много размишљало о квалитету школе ни њених наставника, циљ је само био да се отвори школа након вишегодишњих покушаја. Све до доласка директора Ковачевића школа није служила за углед српском народу. Он ју је уздигао и за кратко време гласови о школи су били повољни. Када је на место директора школе дошао Питовић школа није имала тако добро „име“. Наставници су због тога

²⁶¹² АС, МИД ППО, 1911, ред 1008, Битољ, 20. септембар 1911.

²⁶¹³ *Документи...*, књ. 5, свеска 2, 819–820.

²⁶¹⁴ Драгољуб Влатковић, *Нушић у Битољу 1891–1893 и 1893*, Вардарски зборник, 1, 1999, 210–212.

реаговали и, након озбиљног упозоравајућег писма, меродавни фактори су променили политику према школи и нису је више третирали као „пасторче“ међу средњим школама у Царству. Српска школа у центру вилајета морала је да буде угледна у сваком погледу, како због Турака, тако и због грчке и бугарске пропаганде. За директора школе постављен је човек са ауторитетом, заступник директора скопске гимназије Светозар Томић. Иако је била суочена са многим проблемима, школа је од 1904. године кренула крупним кораком напред.

3. Услови рада и положај наставника и ученика

Као и у другим српским средњим школама у Османском царству, наставници и директори гимназије често су се мењали, а недостајали су стручни наставници за поједине предмете. По образовању наставници су углавном имали завршену Велику школу у Београду, мада је међу њима било и оних који су завршили ниже школе, посебно међу наставницима турског језика. Директори и заступници били су познати национални, просветни и научни радници: Јеротије Топаловић, Светозар Томић, Аранђел Ст. Јотић, Петар Косовић. Међу наставницима је такође било важних личности: Григорије Божовић, књижевник; Алекса Јовановић Коџа, писац и национални радник; потоњи директори средњих школа: Александар Марић, Владислав Нешковић, Јован Продановић, Глигорије Цамбазовић; Ђорђе Стајић, педагог, Ђорђе Стојановић, физичар, Јован Михаиловић, начелник министарства, Лазар Јанкуловић, државни саветник, Љубомир Јовчић, филозоф, Петар Лешњаревић, публициста, Риста Карликовић, познати математичар, Риста Скакаљевић, народни посланик и председник општине, Стеван Симић, национални радник, публициста, Тодор Боровњак, писац... Ученици су у школу долазили углавном из грчких и бугарских школа након завршене основне школе, и то на почетку рада школе. Након завршеног четвртог разреда, ученици су уписивали друге више средње школе (богословију, гимназију „Дом науке“ у Солуну или Учитељску школу у Скопљу).

По пореклу ученика највише је било из Битоља и околине, што је и логично. Последњих година рада школе број ученика из тог краја је опао. После Битоља долази Прилеп са околином, затим Кичево, Пореч, Струма с Дримколом. Карактеристично је да је првих година било ученика из крајева из којих нису долазили последњих година рада гимназије у Османском царству (из Корчанског, Костурског и Хлеринског краја).²⁶¹⁵

Школска зграда и пансион гимназије били су смештени у два лепа зградама са пространим двориштем, адекватним за школу и за интерни живот. Зграда у којој су се налазиле учионице, канцеларије, кабинети била је снабдевена лепим намештајем. Спаваће собе су такође биле лепе али постељина није била уједначена и не на хигијенском нивоу који

²⁶¹⁵ АС, МИД ППО, 1912, ред 522, Битољ, 2. јул 1912.

се очекивао. Ревизор Драгомир Обрадовић је молио да се уложи још мало средстава и да се тај проблем реши.²⁶¹⁶

Статистички преглед ученика, по броју и месту рођења 1897–1912.

	одакле је ученик	1897–8	1898–9	1899–0	1900–1	1901–2	1902–3	1903–4	1904–5	1905–6	1906–7	1907–8	1908–9	1909–10	1910–11	1912–12	Свега
1	Битољ и околина	20	27	35	31	31	22	15	20	5	6	7	8	10	13	11	261
2	Прилеп и околина	9	16	15	9	10	16	17	19	16	18	13	14	7	9	10	198
3	Кичево и Пореч	8	14	8	6	7	7	14	15	16	15	13	9	7	5	6	150
4	Крушево	5	6	6	3	7	7	6	4	2	4	9	7	6	3	1	76
5	Охрид	3	14	3	2	2	2	2	7	4	3	4	3	3	3	3	58
6	Струга и Дримкол	–	2	1	2	3	6	7	6	12	11	9	12	16	15	19	121
7	Дебар	–	2	8	6	8	10	9	13	8	6	3	4	3	1	4	85
8	Ресан	–	2	4	1	1	–	–	–	1	–	–	1	2	2	2	16
9	Костур и околина	3	7	5	2	2	1	–	–	1	–	1	1	1	–	–	24
10	Корча и околина	5	3	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	10
11	Хлерин и околина	2	2	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	5
12	Косовски вилајет	4	7	12	7	5	6	5	7	7	6	11	1	–	2	17	97
13	Солунски вил.	1	1	1	–	–	1	–	–	2	1	–	–	–	7	8	22
14	Србија	1	1	1	2	3	–	–	–	1	2	–	1	–	–	–	12
15	Црна Гора	1	–	1	1	1	–	–	–	3	2	–	–	1	2	4	16
16	Аустрија с Босном	1	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	1	1	2	7
17	Скадар вилајет	–	–	–	–	–	–	1	2	1	–	–	–	–	–	–	4
18	није забележено	1	12	2	–	1	–	3	–	–	1	1	1	–	5	–	27
		64	117	105	72	81	78	79	93	80	75	71	62	57	68	87	1189

Живот у интернату био је уређен правилником „Правила о економији пансионатској“. Дисциплина је била строга и живело се по унапред распоређеном времену. Интернат је био ограђен високом оградом. Ноћу су ученици дежурали али су имали и ноћног стражара. Екстерни ученици су имали ручак у пансионату. Ђаци су били униформисани. Одела су се шила у Битољу а чоја је купована у Србији. (новембра 1905. године купљено 140 метара чохе за ђачка одећа, али се каснило са плаћањем). Одећа су била од српског шајака (блузе и чакшире и капут).²⁶¹⁷ Директор школе је са комисијама (наставницима) радио на снабдевању пансионата. Тако је школске 1910. године била одржана лицитација за хлеб (била је 16.

²⁶¹⁶ АС, МИД ППО, 1903, Ш/6, Солун, 26. јун 1903.

²⁶¹⁷ АС, МИД ППО, 1910, ред 1128, Битољ, 18. септембар 1910.

септембра, победио је Михаило Чобановић, битолски трговац); лицитација за месо (ученици су јели говедину до Ускрса а јагњетину после Ускрса). Било је 59 гвоздених кревета (1904). Нису били најудобнији јер су били лоше направљени мада су скупо плаћени (1.150 динара). Део кревета је стигао из солунске гимназије која их је расходовала као неупотребљиве. Испод спаваћих соба се налазила кухиња те су мириси који су долазили из ње били прејаки и сметали су. По мишљењу Алексе Јовановића, васпитање омладине било је 1904. године у највећој мери запостављено. Ожењени ђаци су лоше утицали и зато су удаљени из школе. Деца нису била најуреднија и зато је управа тражила нове васпитаче. О вођењу економије старао се Ташко Михаиловић, касније Риста Ставрић и Никола Ђурђевић.²⁶¹⁸

4. Наставни план и програм, уџбеници, библиотека

Наставни програми били су исти као и у Краљевини Србији с тим да су учитељи прилагођавали наставно градиво приликама у Османском царству. Уместо немачког језика ученици су учили турски и француски. Настава се изводила пре и после подне. Предавања су завршавана јуна месеца а обично 5 дана касније започињали су испити. Свечаној класификацији присуствовале су значајне личности града Битоља, представници турских власти и страних конзулата, директори других средњих школа... Добри ђаци су награђивани књигама, директор је беседио... Након тога било је организовано весеље на коме су присуствовали многи грађани.

У Мушкој српској гимназији у Битољу предавали су се следећи предмети: српски језик, природне науке, математика, геометрија, француски језик, општа историја, народна историја, земљопис, зоологија, наука хришћанска, црквено певање, турски језик, краснопис, цртање, певање и 1910. уведени су гимнастика и италијански језик.

Научни кабинети су постојали али су били сиромашно опремљени. Географски кабинет имао је само најпотребније географске карте. Физичко-хемијски кабинет био је снабдевен физичким и хемијским апаратима и хемиклајама. Зоолошко-ботанички кабинет био је релативно добро снабдевен али збирка модела за цртање била је прилично оскудна.²⁶¹⁹

У гимназији је постајала библиотека али није имала довољно стручних педагошких књига. Михаило Ристић ју је снабдео са *Просветним гласником* и са седам кола Српске књижевне задруга. Купљен је *Просветни гласник* од 1880 – 1899. године на рачун конзулата. Директор школе Ковачевић тражио је од министарства да се одређен број књига (уџбеника) пошаље књижду Валожићу, преко кога је ишла експедија књига за гимназију у Битољу.²⁶²⁰ Библиотека Српске мушке гимназије је 1903. године преко српског конзулата добила на

²⁶¹⁸ АС, Конзулат у Битољу, 1904, Битољ, 15. јул 1907.

²⁶¹⁹ АС, МИД ППО, 1912, ред 522, Битољ, 2. јул 1912.

²⁶²⁰ АС, МИД ППО, 1899, ред 662, Битољ, 22. јул 1899; Београд, 14. август 1899.

поклон следећа дела: *Гласнике Српског ученог друштва* првог и другог одељења, *Глас* (Академије наука), *Споменик СКА*, *Историју српских устанака* Лазара Арсенијевића Баталаке, *Оглед Фр. Библиографије о Србима и Хрватима*; *Автобиографију протосинђела К. Цветковића*, *Вук Стефановић Караџић, његов рад на српском*, *Српски етнографски зборник*, књ. 4, *Атлас* књ. 1, *Он зна све* и *Ново оружје*. Реверс је потписао директор Михаило Питовић а књижничар је био Риста Скакаљевић.²⁶²¹ Школа је 1905/6. године имала библиотеку са 1.200 дела. Књигама су се служили наставници, ученици и учитељице основне школе. Школа је имала и књижницу школских уџбеника и доста наставних средстава. Ђорђе Стајић био је библиотекар 1906/1907. а Петар Лазаревић 1909/1910. У гимназији је 1912. године постојала наставничка књижница са око 1.200 свезака. По садржини књиге би се могле поделити на: научне садржине, политичке расправе, белетристика, издања Српске књижевне задруге, књиге Српске књижевне задруге, *Летописи Матице српске*, часописе (*Српски књижевни гласник*, *Дело*, *Просветни гласник*, *Наставник*, *Босанска вила*, *Нова искра*). Један део је издвојен за образовање ђачке књижнице намењене ђацима. Књижничар је био Петар Лешњаревић. Наставници су мање читали, ученици су позајмљивали већи број књига. Школске 1911/12. године није било приновљених књига јер за то није било материјалних средстава.

Школа је имала и књижницу школских уџбеника.²⁶²² Током рада ниже гимназије користили су се следећи уџбеници: за науку хришћанску: Козиров, *Свештена историја Старог Завета* и *Свештена историја Новог завета*; Архимандрит Фирмилијан, *Црквено обредословље* (Београд 1896) и Јеврем А. Илић, *Хришћански катихизис Православне цркве* (Београд 1896); за српски језик: Љ. Стојановић, *Српска граматика* (Београд 1898); Ил. Лалевић, *Српска синтакса* (Београд 1909) и Милан Шевић, *Српска читанка* (Београд 1909); за турски језик: Хаџи Ристић, Глигорије Елезовић, *Турски буквар за српске поданике* (1910); а за граматiku су коришћене граматике из турске и дадије; за француски језик: Павле Поповић, *Француска граматика* (Београд 1897) и *Француска читанка* (Београд 1899); за земљопис: Сава Антоновић, Тодор Радивојевић, *Земљопис* (Београд 1908), Радосав Васовић, *Земљопис* (Београд 1898) и Тодор Радивојевић, *Физичка географија*. Био је у употреби Волкс атлас; за историју: Станоје Станојевић, Лука Зрнић, *Историја српског народа* (Београд 1908); за математику: Франц Хочевар, *Математика* (Београд 1900); за геометрију: Франц Мочник, *Геометрија* (Београд 1909); за јестаственицу: Љ. Миљковић, *Зоологија* (Београд 1909) и Живојин Јуришић, *Ботаника* (Београд 1902); за физику и хемију: Мита Петровић, *Основи физике* (Београд 1893) и Сима М. Лозанић, *Хемија* за средње школе (Београд 1903).²⁶²³

²⁶²¹ АСАНУ, МР, 14243/59, Битољ, 22. фебруар 1903.

²⁶²² Цариградски гласник, 29. септембар 1906.

²⁶²³ АС, МИД ППО, 1912, ред 522, Битољ, 2. јул 1912.

Конзул Ристић је молио министра иностраних послова да се битолској гимназији пошаље уметничка слика Ђорђа Крстића *Свети Сава благосиља српцад* и да се у Србији израде два печата (први са натписом Српска мушка гимназија у Битољу и други печат за женску школу). Такође је тражио 50 књига *Историје српског народа* аутора Љ. Ковачевића и Љ. Јовановића. Био је договор да се у Битољу исеку листови од 133 стране до краја књиге јер је била таква погодба за меарифатом и на тај начин би књига могла проћи цензуру.²⁶²⁴

5. Просветно-васпитни значај гимназије

Основна школа која је отворена у Битољу означила је прекретницу у просветном погледу у целом Битољском вилајету, јер је на неки начин одшкринула врата и другим школама. Друге године рада основне школе 1897/98. године извршена је подела на мушку и женску основну школу. Постојао је и припремни разред и у мушкој и женској школи. У мушкој основној школи на почетку године било је 143 ученика а на завршни испит се јавио 101 ученик. Женску основну школу је уписало 169 ученица а на испит се јавило 107 ученица.²⁶²⁵ Турци и конзули других земаља били су изненађени бројем деце и таквом успеху српске школе. С друге стране, Бугари су били забринути.²⁶²⁶ Отварање српске гимназије означило је посебно повољно тло за отварање основних школа широм Битољског вилајета. Родитељи су били мишљења да своју децу могу уписивати и у српске школе јер и након завршене основне школе могу наставити школовање на српском језику.

У Битољском вилајету на почетку школске 1891/2. радило је десет школа, већ јануара 1892. радиле су само три школе.²⁶²⁷ Остале су биле затворене због денунцијације.²⁶²⁸ Те године када је основана гимназија отворено је 15 српских школа, широм Битољског вилајета.²⁶²⁹ Број се нагло повећавао, така да су децембра, исте године радиле 22 школе. Од тог броја 16 мушких и 6 женских школа са 1.147 мушке и женске деце а радило је 27 учитеља и 11 учитељица, док је још 14 учитеља чекало дозволу царских власти. Следеће 1898. године у Битољском вилајету радиле су 24 основне школе.²⁶³⁰ Сваке године број основних школа се повећавао. Године 1899. постојале су 32 школе.²⁶³¹ У Битољском вилајету 1900. радило је 35 мушких и 5 женских школа.²⁶³² Следећих година број школа се полако смањује, тако су школске 1901/2. и 1902/3. у Битољском вилајету радиле 22 мушке и женске српске основне

²⁶²⁴ АС, МИД ППО, 1900, ред 664, Битољ, 2. и 4. јануар 1900.

²⁶²⁵ Јован Хаџи Васиљевић, *Град Битољ...*, 246.

²⁶²⁶ Станиша Војновић, *Милојко В. Веселиновић*, Вардарски зборник 6, 2008, 147.

²⁶²⁷ ПЗ НБС, Ф ЈХВ, Р, 413/III/503, Цариград, 8. јун 1893.

²⁶²⁸ Милојко Веселиновић, *Статистика...* (1892), 14–15

²⁶²⁹ АС, МИД ППО, 1898, ред 550.

²⁶³⁰ Станиша Војновић, наведено дело, 148.

²⁶³¹ ПЗ НБС, Ф ЈХВ, Р, 413/VI/135.

²⁶³² Иван Иванић, наведено дело, 475–476.

школе са 924 ученика. Само у основној мушкој школи у Битољу 1902. године било је 123 а у женској 121 ученица.²⁶³³ Школске 1903/4. године број школа је значајно смањен, било је школа у 18 места.²⁶³⁴ Школске 1905/6. Радило је 38 школа.²⁶³⁵ Јануара 1906. отворена је била школа у Дебру. Године 1909. број школа је нагло порастао. Наиме, постојале су мушке и женске основне школе: у Битољу (3) у Прилепу са околином (23) у Поречу, Кичеву, Крушеву, Ресну и Охриду са околином (21) и у Дебру (14).²⁶³⁶ Године 1910. постојале су мушке и женске основне школе у 54 места.²⁶³⁷ Школске 1910/11. постојало је 55 школа.

Поједине школе су биле затваране, углавном због денунцијације Бугара, постајале егзархијске а друге су отворане. Неке школе су радиле и по неколико месеци па су биле затваране.

Табела броја основних школа у Битољском вилајету²⁶³⁸

	1891/92.	1897/98.	1899.	1900.	1901.	1901-1903.	1903/04.	1905/06.	1906/07.	1909.	1910.
Беличица								+			
Бенче											+
Битољ		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Боровац	+	+	+	+	+			+			+
Брезница											+
Брод	+		+	+	+	+	+	+			+
Вевчани											+
Вир											+
Врбен											+
Врбјане	+		+	+	+	+		+			+
Галичник	+	+	+	+	+		+	+			+
Горње Село											+
Гостиражне											+
Грешница	+		+	+	+	+	+	+			+
Дабница											+
Дебар									+	+	+
Добрушево	+	+	+	+	+						
Долгачац								+			
Долговац					+	+		+			
Долнање											+
Доњи Мелничани											+
Дреновце											+
Здуње											+
Зрзе	+		+	+	+	+	+	+			+
Зркље	+	+	+	+	+	+		+			+
Јабланица	+	+	+	+	+		+	+			+
Јагол-доленци											+
Кичево	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+
Клење											+

²⁶³³ Учитељ, 1902, 324.

²⁶³⁴ АС, Конзулат у Битољу 1904, Битољ, 23. јул 1904.

²⁶³⁵ АС, МИД ППО, 1906, ред 210, Битољ, 9. август 1906.

²⁶³⁶ Петгар Лешњаревић, наведено дело, 316–317.

²⁶³⁷ Наше цркве и школе, Голуб, српски народни календар за просту 1911, годину, Скопље, 82–90.

²⁶³⁸ Подаци су преузимани како из архивске грађе тако и из објављених извора. Бројке су углавном базиране на основу платних списака просветних радника који се налазе у Педагошком музеју.

	1891/92.	1897/98.	1899.	1900.	1901.	1901-1903.	1903/04.	1905/06.	1906/07.	1909.	1910.
Ковач	+		+	+	+	+		+			+
Козичино	+		+	+	+	+	+	+			+
Костинце											+
Крапа	+			+	+	+		+			+
Кривогаштани	+				+	+		+			+
Крстоар			+								
Крушево	+	+	+	+	+	+		+		+	+
Крушје	+	+	+	+	+	+	+	+			+
Лабуниште	+	+	+	+	+		+	+			+
Лазарпоље	+	+	+	+	+		+	+			+
Лисолај	+		+	+	+						
Лупиште	+										+
Манастирац	+	+	+	+	+						
Маргаре	+										
Мелничане								+			
Модрич	+										+
Небрегово											+
Нереза	+		+	+	+		+	+			+
Ономаплата			+								
Орланица			+								
Охрид	+	+	+		+	+	+	+		+	+
Подгорац	+	+	+	+	+		+	+			+
Пореч								+		+	+
Премка							+	+			
Прилеп	+	+	+	+	+	+		+		+	+
Присад											+
Рамне											+
Ресен			+							+	+
Риљево	+		+	+	+			+			+
Самоково							+				
Св. Богородица					+	+					
Свето Мизерна	+										
Секирци	+		+	+	+	+		+			+
Слатина								+			+
Слепча	+		+	+	+	+		+			
Сопотница				+							
Степанце											+
Стровје											+
Томино Село	+	+	+	+	+	+	+	+			+
Тополчане	+		+	+	+	+		+			+
Требиште								+			
Тресноча							+	+			+
Црешево	+		+		+	+		+			+

Осим дозволе турских власти за отварање српских школа у Битољском вилајету, важну улогу је имала и битољска гимназија која је школовала ученике међу којима су многи постајали учитељи основних школа широм Вилајета.

Директори гимназије и наставници били су ревизори, просветни инспектори за Битољско подручје. За друге школе које су постојале у Битољском вилајету инспектори су

били управитељи и учитељи тамошњих школа. Директор гимназије био је и старешина свих основних школа у целом вилајету и њихов посредник код конзулата и меарифата.

Наставници и директори који су знали какви су уџбеници потребни за српске школе у Османском царству писали су уџбенике. Тако је директор Коста Ковачевић написао уџбеник за средње школе из земљописа. Предао је рукопис уџбеника с напоменом да је велика потреба за уџбеником из земљописа јер се због турске цензуре нису смели користити уџбеници из Краљевине Србије. Ученици су много времена губили на преписивање градива. Он је написао део који се односи на Европу (водио је рачуна да текст задовољи строгу турску цензуру) а за остале делове света се послужио Карићевим земљописом. Његов рукопис је прегледао Сава Антоновић и дао позитивно мишљење. Ковачевић је молио је министарство иностраних дела да се уџбеник пошаље у Цариград на цензуру.²⁶³⁹ Уџбеник је као *Земљопис за I разред средње школе* објављен 1900. године.

Снабдевање уџбеницима било је обављано преко српске књижаре у Битољу. Да би задовољила потребу за уџбеницима у основним школама у Битољу, држава Србија је упутила 5.700 уџбеника власнику српске књижаре Ванчи Илићу а неколико месеца касније послато је још 9.800 уџбеника за српске ученике у Битољском вилајету. Крајем године, књижар Илић је добио још 300 примерака уџбеника из познавања природе.²⁶⁴⁰

Управитељи школа и учитељи су извештаје о раду, утрошку новчаних средстава добијених из конзулата, као и извештаје о политичким приликама у свом крају достављали директору српске гимназије. Школске и црквене потребе српског становништва задовољавао је приличан број просветних радника различитог образовања. Углавном су то били домороци који су завршили призренску богословију или неку од београдских високих школа. Просветни радници и свештеници били су финансирани средствима државне касе Србије а исплаћивани су посредством конзулата и гимназија. Школама су преко црквено-школских одборазванично управљале народно црквене општине.²⁶⁴¹ Власници школа могли су бити сеоски кметови, учитељи, угледнији домаћини, односно Црквено народна општина.

Женска раденичка школа

Српска женска гимназија добила је дозволу за рад када и мушка, 7. новембра 1897. године. Школа је била трогодишња, интернатског типа. Прве године рада било је 23 ученице (интерне) и 13 ученица (екстерне).²⁶⁴² Задатак ове женске школе био је да спреми добре домаћице васпитане у српском духу. По завршетку школе враћале су се кући или су

²⁶³⁹ АС, МИД ППО, 1900, ред 185, Београд, 25. јун 1900, 6. јул 1900.

²⁶⁴⁰ Јован Пејин, *О Обнови рада и оснивању српских школа у Старој Србији и Македонији 1897. године*, Вардарски зборник, 1, 1999, 323–326.

²⁶⁴¹ Владимир Стојанчевић, *Политичке и црквено-школске...*, 44.

²⁶⁴² *Цариградски гласник*, 16. јул 1898.

настављале школовање у Учитељској школи у Скопљу. У Женској гимназији осим управитељице Анке Пандазијевић, биле су још две наставнице, Наста Достовић и Емилија Јакић. У женској гимназији предавао је Велимир Јоксић. Сава Јакић је био директор школе.

Женска гимназија је 1899. премештена у две зграде које су биле удобније од претходне. У школи су 1901/2. предавали: директор Сава Јакић, Јован Чолић, Анђа Мрав, Јевтан Мрав, Анка Димитријевић, Василија Јовановић и Викторија Анастасијевић. На почетку године уписала се 61 ученица (у први разред 30, у други 20 и у трећи 11), у старије разреде је прешла 41 ученица (први разред 19, у други 13 и у трећи 9). Од предмета су слушале: хришћанску науку, српски и француски језик, рачун, земљопис, историја, јестаственица, физика. Највише ученица било је из Битоља, екстерних је било 34 а интерних 27. Први пут се те године полагао течајни испит. Од 11 ученица седам се пријавило за полагање испита, а толико га је и положило.²⁶⁴³ У женској школи 1901/2. године радили су: Сава Јакић, Даринка Ђерић, Анђа Мрав, Наста Михаиловић, Ана Александровић, Јевтан Мрав, Тодор Грујић.

Обишавши школу као ревизор 1903. године, Драгомир Обрадовић је констатовао: „Женска раденичка школа не сме се и не може сматрати као средња већ као чисто стручна школа. Те би за њу требало тражити да се пропишу правила о начину држања испита у њима“. Те године у школи су предавали: Сава Јакић, директор, Даринка Ђерић, Анђа Мрав, Наста Михаиловић, Јевтан Мрав и Тодор Грујић.²⁶⁴⁴ Било је на почетку године уписано 59 ученица, у првом 22, у другом 19, и у трећем 18 ученица. Годину је завршило 40 ученица.²⁶⁴⁵

Школске 1903/4. први разред је уписало, други и трећи 15 ученица. Организован је течајни испит за ученице трећег разреда, пријавило се 12 а 9 ученица је положило. Предавале су учитељице Даринка Ђерић, заступник директора, Наста Михаиловић, Јевтан Мрав, Тадијана Стефановић, Ана Александровић.²⁶⁴⁶

Школске 1905/6. предавали су: Ангелина Стајић (управница школе), Тадијана Лозанић, Ана Александровић, Јелена Денић, Христина Јовановић и Ана Пандазијевић.²⁶⁴⁷

Школске 1908/9. године у школи је било: 26 ученица у првом разреду, 5 у другом, 10 у трећем и 11 у четвртном. На крају школске године у првом разреду је остало свега 5 ученица, у другом 10, у трећем 11 и у четвртном 26 ученице. Овако мало интересовање за школу утицало је и на одлуку да се школа укине.

Домаћичка-раденичка школа у Битољу престала је са радом децембра 1910. године.²⁶⁴⁸ Планирано је да ученице пређу у Скопље али то скопски конзул Јован Јовановић није

²⁶⁴³ Цариградски гласник, 4. јул 1902.

²⁶⁴⁴ АС, МИД ППО, 1903, Ш/6, Битољ, 26. јун 1903.

²⁶⁴⁵ Цариградски гласник, 1. јул 1902.

²⁶⁴⁶ Цариградски гласник, 16. август 1904.

²⁶⁴⁷ АС, МИД ППО, 1906, ред 219, Битољ, 28. новембар 1905.

одобрио „зато што се може догодити да Турци спрече рад у тој школи. Њима није никако право што смо овде довели све ђаке јер гимназија и домачићка школа представљају читаву војску ђака“.²⁶⁴⁹

6. Политичко–пропагандни значај гимназије

Битољски вилајет, поред Солунског био је огроман камен спотицања и стварао је политички спор између три балканске државе: Грчке, Бугарске и Србије. Борба Бугарске и Грчке започела је седамдесетих година 19. века када је успостављена Егзархија а Србија им се придружила осамдесетих година 19. века.

Политичка ситуација почетком 20. века била је погоршана. Арбанашки пљачкашки походи на хришћанска села били су чести. Акције Македонске револуционарне организације као и репресалије турске државне власти биле су кржаве. Мира није давао ни прозелитизам Бугарске егзархије који је вршен присилним методама. Јачање српског национализма посебно уплашило Егзархију. Они су све патријаршисте подвели под Србомане и објавили им рат. Умешала се и званична Бугарска, упркос уговора који је потписан између Србије и Бугарске да се међусобно помажу у Османском царству и да не чине сметње. Револуционарни македонски комитет са својим оружаним четима био је право зло за српско становништво. Те године када су отворане основне и средња школа, на улицама Битоља дошло је до нереди. Бугари су изазвали нереди, нападали су српске ученике, гимназисте. Једног ученика гимназије, Ђуру Војводића су ранили а кривци нису били кажњени.²⁶⁵⁰ Надали су се да ће школа бити затворена.

Припадници српске народности су вишеструко и са разних страна били угрожени. Једини заштитници Срба били су српски конзул у Битољу и Велешка дебарска митрополија на челу са митрополитом Поликарпом који се према Србима понашао веома коректно, чак је штитио српску народност од егзархијских оптужби пред Турцима.

Када је Пера Тодоровић обилазио Стару Србију и Македонију био је и у Битољу и рекао: „Битољ је велики град и за наш рад веома важно средиште. Ту нам тек ваља освојити земљиште, јер све оно што је до сада рађено врло је површно и слабо укореењено за један такав центар, одакле морају потицати многи дебели конци – живци – на разне стране“. У оквиру његових разматрања о преуређењу гимназија предлагао је да у Битољу буде потпуна гимназија.²⁶⁵¹

²⁶⁴⁸Михаило Ристић у једном писмо послатом председнику владе Михаилу Вујићу констатовао: „нижа женска гимназија није ни из далека давала разлога да се о њој говори слично оном што се говорио нпр. о скопљанској или солунској. Министарству је то врло добро познато“ (АС, МИД ППО, 1902, ред 790, 30. јул 1902).

²⁶⁴⁹АС, МИД ППО, 1909, ред 1176, Битољ, 3. новембар 1909.

²⁶⁵⁰Иван Иванић, наведено дело, 469–479.

²⁶⁵¹Пера Тодоровић, наведено дело, 35, 97.

До почетка 1898. у Битољској кази није постојало ни једно српско село. Те године је село Добрушево (које је до тада било подељена на гркомане и егзархисте) прешло на српску страну. Лисолај је друго село које је постало српско.

Управитељи основних школа су Управи мушке гимназије слали извештај о упису ученика и резултатима рада.²⁶⁵² Тако се 1900. године учитељ Антоније Тодоровић, управитељ Српске православне школе, у Кичеву се писмом обратио Управи гимназије. Управа му је дала налог да се у Козичиту потруди да се Србин постави за свештеника. Он није нашао подесно лице и предлагао је извесног Ђенадија, али на то није пристала управа. Имао је више сугестија поводом школског и црквеног питања али су му „надлежни“ препоручивили да има више стрпљења да смишљено ради.²⁶⁵³ Директору Михаилу Питовићу 1903. године је Ђорђе Тасић, управитељ охридско-димколских српских школа, послао извештај о раду у школској 1902/3. години. Питовић је писмо проследио српском конзулату у Битољу. Осим што га је известио о раду школа (у Охриду, Подгорцу, Лабуништу, Боровцу), говорио је и о стању српске идеје, о књижари и књигама, обухватио је све важне сегменте живота.²⁶⁵⁴ Лазар Кујунџић, управитељ кичевских основних школа, је такође 1903. године послао извештај о раду школе са прецизним описом места где се школа налази. Марко Церић, управитељ поречких школа је такође Питовићу поднео извештај о раду школе.²⁶⁵⁵ Било је лакше комуницирати са директором гимназије, који је био и посредник, него са конзулатом. То није било безбедно како због Турака тако ни због осталих супротстављених пропаганди.

Илинденски устанак који је букнуо у Крушеву 15. августа 1903. године није трајао ни недељу дана и угушен је од стране турске војске и арбанашког башибозука. Многа села су била попаљена и опустошена, хиљаде људи, жене и деце је страдало. Међу страдалима је био и велики број Срба. У тешком стању биле су многе српске школе а и учитељи. Срби у Македонији, иако су били противни устанку, гледали су га са наклоношћу. Реакција Србије на избијање устанка била је двојака. Званична Србија је реаговала уздржано, у складу са дотадашњом политиком, јер нису желели да ремете своје односе са Цариградом али ни са великим силама јер је званична Русија сугерисала да не узима активно учешће, док је сам народ устанак дочекао са симпатијама и подршком. Велики број добровољаца је био регрутован за помоћ устаницима. Организовали су се митинзи подршке.²⁶⁵⁶ Устанак је угушен 2. новембра 1903. године. Освета турске власти над хришћанским становништвом била је брутална. Убијено је и рањено 746 устаника, око 12.000 кућа је спаљено. У Битољском

²⁶⁵² АС, Конзулат у Битољу, 1902, 20. новембар 1902.

²⁶⁵³ АСАНУ, МР, 14243/343, Кичево, 8. новембар 1900.

²⁶⁵⁴ *Извештај од 1903. година на српските консули, митрополити и училишни инспектори во Македонија*, редакција и коментар Љубен Лапе, Скопје 1954, 263–275.

²⁶⁵⁵ *Извештај од 1903. година...*, 281, 298.

²⁶⁵⁶ Александар Раствоић, *Велика Британија и македонско питање 1903–1908*, Београд, 2011, 195.

вилајету спаљено је 115 села и око 100 људи убијено. Михајло Ристић је извештавао да се цео Битољски пашалук купа у крви и да су сви способни за војску регрутовани у устаничке чете. У Битољу су владали страх и паника, што се одразило и на рад школе.

Те године је у Београду основано Коло српских сестара са хуманом и патриотском сврхом „помагање своје потлачене браће...“ У сали код Коларца августа 1903. године на митингу пред више хиљада жена, сликарка Надежда Петровић тражила је подршку и апеловала за помоћ пострадалом народу у околини Дебра и Кичева. Коло српских сестара организовало је концерт у хуманитарне сврхе где је прикупљено довољно новца за пострадале.²⁶⁵⁷ Хуманитарну помоћ (сакупљени новац) су крајем 1903. године однеле изасланице Српског кола Надежда Петровић и потпредседница Кола Милица Добри. Посетиле су Битољ. Пратио их је економ битољске гимназије Ташко Михаиловић. У каснијим путовањима пратио их је Јован Ћирковић, преко кога је и новац (3.000 динара) стигао до најугроженијих породица.²⁶⁵⁸

Како би одбранили српски живаљ од све учесталијих убистава, почетком 1904. године у Битољу је основан тајни одбор чији је идејни творац био Алекса Јовановић Коца, професор гимназије. Чланови тог друштва били су Јован Ћирковић, Панта Гавриловић, вицеkonzул у Битољу, Јован Михаиловић, бивши учитељ у Велесу и у Српској гимназији, Саватије Милошевић, национални радник и Матеја Шуменковић, прота. Задатак овог одбора био је да организује српска села у вилајету, да образује оружане сеоске и среске чете и да пронађе адекватну личност за предводника. Одбор је на самом почетку имао успеха а највећу помоћ су му пружили просветни радници. Мицко Крстић, после 20 година робијања, пристао је да се стави на чело већ организоване чете. На тај начин започела је српска четничка акција као пандан бугарској. На челу одбране са оружјем у рукама били су домаћи људи из Македоније предвођени професором српске гимназије.

Гимназија је учествовала у свим националним акцијама. Директор Михаило Питовић је од Одбора за прикупљање прилога манастира Високи Дечани добио писмо да у Битољу прикупи помоћ за манастир, гимназија се одазвала и прикупљен је новац.

Гимназија је фебруара 1902. године добила 12 сандука књига из Цариграда. Осим уџбеничке литературе, углавном за основну школу, у сандуцима су се налазили и календар *Голуб* и зидни календари. Управа гимназије била је у обавези да све те књиге расподели Србима по Битољском вилајету.²⁶⁵⁹

²⁶⁵⁷ Јасна Јованов, *Надежда Петровић с обе стране објектива*, Нови Сад 2013, 31–32.

²⁶⁵⁸ *Извештај од 1903. година на српските консули, митрополити и училишни инспектори во Македонија*, редакција Љубен Лапе, Скопје 1954, 357.

²⁶⁵⁹ АС, Конзулат у Битољу, 1901, Битољ, 9. фебруар 1901.

За зидање гимназије у Пљевљима 1904. прилог су дали (Светозар Томић, Љубомир Јовичић, Петар Љешњаревић, Коста Лозанић, Алекса Јовановић, Саво Поповић, Ташко Михаиловић и Тодор Наумовић).²⁶⁶⁰

Сви наставници гимназије били су претплаћени на *Цариградски гласник*²⁶⁶¹ а неколико битољских наставника уписало се у чланове добротворе СКЗ.²⁶⁶²

На дан крунисања краља Петра Карађорђевића (1904) у српском конзулату у Битољу одржано је благодарење на коме је чинодејствовао битољски митрополит Јоаким са пет свештеника. Присуствовали су професори и наставници свих српских школа у Битољу.²⁶⁶³

Алекса Јовановић, наставник, био је секретар Централног одбора Српске одбране и послао је писмо надлежнима у Београду у коме је јавио да се Бугари озбиљно спремају на напад на пролеће и лето те године. Тражио је 600 пушака и једног официра за кичевску казу да се супротставе Бугарима. Захтевао је уредно слање помоћи у новцу како би се снабдевале српске чете. Писмо је у име битољског одбора потписао директор Јеротије Топаловић.

Алекса Јовановић је као ревизор основних школа маја 1905. године отпутовао је у Кичево са Ћирковићем. Циљ његовог путовања је био да као председник СО дође у додир са четницима у поречком и прилепском крају. Био је веома активан и у сталној преписци са Београдом. Делио је и пушке. Био је ухапшен под сумњом учешћа у образовању чета. Валија је српском конзулу Станојевићу рекао да против Алексе има јаке доказе (пронашли су писмо Јуришића који га је обавештавао о наоружавању чета). Било је очигледно да их је неко из њихове најближе околине денунцирао.²⁶⁶⁴

Јеротије Топаловић, директор и тадашњи председник Одбора Српске одбране у Битољу, информисао је 1906. године шефа конзуларног одељења Јовановића да се Бугари припремају у четама, организују терористе у Прилепу и Битољу са задатком да убијају Србе. Тражио је новац и муницију, како би им се Срби супротставили.²⁶⁶⁵

Топаловић је послао писмо Ј. Јовановићу у коме га је обавештавао о активирању српске пропаганде у том крају. Констатовао је да је отклонио све несугласице међу Србима и да одржава сталну везу са мештанима. Обавестио га је о могућности отварања школе у Ресну. Говорио је о покрету преласка неких бугарашких села на српску страну.²⁶⁶⁶ С друге стране, чланови Вилајетског одбора, пре свега Ћирковић, нису били задовољни радом Топаловића и тражили су његову смену. Насупрот његовим изјавама, оптужили су га да је „стварао партије“ и да је уносио раздор међу радницима организације. Посебно му је било замерено што није реаговао против покрета за аутономију за коју су се залагали неки

²⁶⁶⁰ Љубомир Дурковић Јакшић, *Пљевља и манастир Света Тројица*, приредио Миле Станић, Београд 2012, 505.

²⁶⁶¹ АС, Конзулат у Битољу, 1902, Охрид, 12. мај 1902.

²⁶⁶² АС, МИД ППО, 1899, ред 662, Битољ, 23. новембар 1899.

²⁶⁶³ *Документи...*, 1/1, 666–667.

²⁶⁶⁴ *Документи...*, књ. 2, додаток 1, 417–420.

²⁶⁶⁵ *Документи...*, књ. 2, додаток 1, 714.

²⁶⁶⁶ Исто, 107–108.

наставници гимназије. Одбор је на конференцији донео одлуку да се Топаловић искључи из Одбора и организације. Председник вилајетског одбора постао је вицеkonzул Сава Томић. Као одговор на овај поступак наставници гимназије поднели су оставке на место предавача тражећи да се Ћирковић уклони из Битоља. Било је назнака да ће се ученици гимназије побунити, такође због Ћирковића, и зато је конзул дао наредбу да се он уклони из Битоља. Конзул Свет. Ј. Станојевић је предложио да се Топаловић такође премести и да се пошаље друго лице за директора гимназије а да се наставницима наложи да написмено образложе шта имају против Ћирковића. Јуна месеца конзул је предлагао да се укине Вилајетски одбор СО. Одласком наставника који су и чинили одбор, он практично није ни постојао. Његову функцију је у целости преузео конзулат.²⁶⁶⁷ Стеван Симић, бивши наставник битолске гимназије, у писменој форми је објаснио своје виђење ситуације у Битољу. Револтиран како Ћирковићем тако и конзулом Станојевићем, констатовао је „у целом вилајету се осећа јака дезорганизација“. Говорио је о неморалним аферама, великом раздору и злоупотребама. О појединим учитељима износио је веома срамне податке (силовања, туче, крађе). Бранио је директора Топаловића и остале наставнике. Сматрао је да је Ћирковић фалсификатима и лажним документима сумњичио поштење Топаловића. Симић је сматрао да је директор савестан чиновник и патриота. Постојала је стална борба између наставника који су били пореклом из Македоније и оних који су долазили са стране. Ћирковић је сумњао у србизам „Македонаца“ и сматрао их је аутономашима и бугарашима. Направљена је велика подвојеност између Срба из Северних крајева и оних из Јужне Старе Србије и Македоније. Говорио је да се „ово зло мора спречити“ и констатовао је „ако се жели добра нашем народу ово зло треба одмах лечити, у противном последице ће бити веома кобне по наш национални рад...“²⁶⁶⁸ Министарство иностраних послова било је наклоњено конзулу и Ћирковићу и жртвовали су наставнике, које су удаљили из Битоља.

За време Младотурске револуције Срби су основали Српску демократску лигу а професор Григорије Божовић је био истакнута личност лиге и као посланик Српске народне скупштине представљао је битолску гимназију.²⁶⁶⁹ Чаршија је била затворена (јула месеца) а народ је био на улицама и славио је. Валија је био под туторством комитета. У гимназијској згради била је одржана свечаност – српска манифестација подршке младотурском режиму. Многи Срби су се окупили у школи са војном музиком и кренули ка валијиној кући где је Јован Ћирковић одржао говор. Одиграло се и неколико српским музичких игара. Одатле су Срби отишли у турску војну школу где је било седиште комитета. Официри су их одушевљено примили а Григорије Божовић је одржао говор. Веселе су наставили у хотелу

²⁶⁶⁷ *Документи...*, књ. 2, додаток 3, 362.

²⁶⁶⁸ АС, МИД ППО, 1907, ред 95, Београд, 20. јануар 1907.

²⁶⁶⁹ *Рад народне скупштине...*, 17.

„Београд“.²⁶⁷⁰ Наставник Глигорије Цамбазовић био је члан Одбора који је био једна од најважнијих установа у Битољском вилајету. Касније му је придружен још један Србин. Одбор се састојао од петорице угледних Турака, по двојица чланова од сваке хришћанске групације. Седницама Одбора руководио је валија.²⁶⁷¹

Наставници гимназије дочекали су у Битољу српске четнике који су се предали 17. августа 1908.²⁶⁷² Увече је била приређена вечера у српској гимназији а после ње народно весеље које је трајало до после пола ноћи. Занимљиво је да су Грци тога дана изјављивали да желе да живе са Србима у љубави и слози.²⁶⁷³

Петар Лешњаревић је разговарао са Сулејман пашом у Солуну, који му је рекао да зна да су Срби на Косову и Метохији у тешком положају али да турска влада готово ништа не може да учини да их заштити. Упућивао је српску владу на преговоре са Арбанасима и био је свестан да Срби дају доста новца Арбанасима, чак више и од Аустро-Угара.²⁶⁷⁴ Претензије Бугарске према Битољу биле су велике и било је назамисливо да у будућој подели Македоније он не буде у њиховом саставу као Солун, Охрид и Преспа.²⁶⁷⁵ Зато је њихова агитација у Битољском вилајету била тако агресивна. Школовање деце у Српској гимназији у Битољу била је сигурна брана бугаризму и намерама Егзархије.²⁶⁷⁶

За Србе у Битољском вилајету отварање ниже Српске гимназије означило је велику прекретницу како у просветном тако и у политичком погледу. Само њено постојање представљало је погодно тло за отварање основних школа широм вилајета. Осим дозволе турских власти за отварање основних школа, важна чињеница била је да су деца могла да наставе школовање у Српској гимназији у Битољу. Због те околности многи родитељи су се одлучивали да своју децу уписују у српске основне школе, а на тај начин спречавана је бугаризација и грцизација омладине.

Осим српског конзулата, значајан центар свих Срба Битољског вилајета била је и Српска гимназија. Тако су управитељи и учитељи основних школа извештаје о раду, утрошку новчаних средстава, као и извештаје о политичким приликама у свом крају, достављали директору гимназије. Просветни радници и свештеници били су финансирани средствима државне касе Србије, а исплаћивани су посредством конзулата и гимназије. Снабдевање уџбеницима обављано је преко српске књижаре у Битољу.

²⁶⁷⁰ *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 3, св. 2/1, приредили: Михаило Војводић и Љиљана Алексић Пејковић, Београд 2011, 507–509.

²⁶⁷¹ *Документи...*, књ. 3, св. 2/2, 739–740.

²⁶⁷² Василије Трбић, *Казивање и доживљаји војводе велешког 1898–1912*, Београд 1996, 168.

²⁶⁷³ *Документи...*, књ. 3, св. 2/2, 781–783.

²⁶⁷⁴ АС, МИД ППО, ред 95, 1912, Битољ, 9. септембар 1911.

²⁶⁷⁵ Vassilios Mougkrakis, *Greece, Bulgaria, Serbia, the Macedonian issue and the migration processes from 1878 to 1914*, Српске студије, 2012, књ. 3, 11–41.

²⁶⁷⁶ Александра Ж. Новаков, *Српска мушка гимназија у Битољу (1897–1912)*, у: Зборник радова са научног скупа посвећеног академику Владимиру Стојанчевићу, Ниш 2014.

Школама су званично управљале Народно-црквене општине преко црквено-школских одбора. Власници школа могли су бити сеоски кметови, учитељи, угледнији домаћини, односно народно-црквене општине. Школске и црквене потребе српског становништва задовољавао је приличан број просветних радника различитог образовања. Углавном су то били домороци који су завршили призренску богословију или неку од београдских високих школа, а било је и учитеља који су завршили нижу гимназију у Битољу. Поједине школе радиле су и по неколико месеци и биле затваране углавном због денунцијације Бугара, а друге су отворане...

Прве године рада ниже гимназије било је 64 ученика (само у првом разреду), а последње године рада у Османском царству 1912. у сва четири разреда било је 87 ученика. Ученици су настављали своје школовање у богословији у Призрену, Учитељској школи у Скопљу или у гимназији „Дом науке” у Солуну. Поједини ученици су након полагања течајног испита постављани за учитеље по основним школама широм Вилајета.

Као и у другим српским средњим школама у Османском царству, често су се мењали наставници и директори гимназије, а недостајали су стручни наставници за поједине предмете. Што се тиче образовања предавачи су углавном имали завршену Велику школу у Београду, мада је међу њима било и оних који су завршили ниже школе, посебно међу наставницима турског језика. Предавања у гимназији завршавана су јуна месеца, а обично су пет дана касније започињали испити. Свечаној класификацији присуствовале су значајне личности града Битоља, представници турских власти и страних конзулата, те директори других средњих школа. Добри ђаци награђивани су књигама. Након директорове беседе организовано је весеље у националном духу на коме су учествовали и многи грађани.

Прослава Дана Светог Саве у Османском царству био је посебан догађај и то као вид српске народне саборности, неговања традиције и српске културе. Сваке године се мењао домаћин славе, прве године то је био Михаил Хаципоповић. Управа школе је пре прославе бирала одбор који је имао задатак да што свечаније припреми светосавску прославу. Присуствовали су представници страних конзулата и турских власти. Ученици су декламовали песме. Директор школе је држао пригодну беседу. Увече су се у школској сали свирале и певале српске песме, играла српска кола и приказивали позоришни комади. Приход од забаве добијале су српске школе. У извештају *Цариградском гласнику* о Прослави Светог Саве извештач из Битоља писао је о великој важности прославе. По његовим речима, Срби се тада издвајају као засебна групација са претензијама српског опстанка на том подручју. „Према броју ученика и грађана који узимају учешћа у овој прослави ми можемо судити и како напредује наш народни и културни рад у овим местима.“ Констатовано је да је те године било много више народа него до тада. Школа је била најмоћније средство за буђење народне свести. „Васпитањем својих ученика а преко њих и грађана школа постаје

место где се стичу као у какво јато, грађани свесни своје народности и око кога се образује јачи и јачи српски слојеви“.²⁶⁷⁷ Након светосавске прославе, 1908. године Григорије Божовић је у форми писма саопштио читаоцима *Цариградског гласника* како је протекла прослава Светог Саве и на крају закључио: „Овако је код нас прошла светосавска светковина. Колико се могло чинило се да она одговори својој сврси и да према тому не носи само тип разоноде ђака и народа него и да се пред странцима покаже наш културни степен и углађеност. У томе правцу су биле тежње”.²⁶⁷⁸

Школе су празновале све хришћанске празнике. У мушкој гимназији Бадње вече је прослављано веома свечано. Рано ујутру полагаали су бадњак, певали су песме по српском обичају а увече је организована заједничка свечана вечера. Гимназија је приређивала Ђурђевдански уранак, заједнички је прослављала Ускрс, Дан Светог Ћирила и Методија, Спасовдан, Видовдан и др. и на тај начин уздизала српски дух.²⁶⁷⁹ Директор школе био је и старешина свих основних школа у целом вилајету и њихов посредник код конзулата и меарифата, а наставници су били просветни инспектори за Битољско подручје. Ови просветни радници били су прави национални радници, и више од тога. Како би одбранили српски живаљ од све учесталијих убистава, априла 1904. године у Битољу је основан тајни одбор (четнички) чији је идејни творац био Алекса Јовановић Коца, професор гимназије, а на његовом челу краће време био је директор гимназије Топаловић. Задатак овог одбора био је да организује српска села у вилајету, да образује оружане сеоске и среске чете... Одбор је на самом почетку имао успеха а највећу помоћ пружили су му просветни радници.

Директори су били познати национални, просветни и научни радници, књижевници, директори средњих школа, педагози, државни саветници, математичари, народни посланици.

Након отварања српског конзулата, основних школа и Српске мушке гимназије, у Битољу се осећало присуство Срба. Осим тога што су постојале српске школе у казама и варошима, у црквама се служила словенска литургија (али не егзархијска), осећало се и присуство српских свештеника, а постојали су и српски представници (азе) при среским меџлисима и коџобашима по селима.²⁶⁸⁰ Као и друге српске средње школе у Османском царству и Гимназија у Битољу имала је важну улогу не само у спречавању однорођивања српског народа и образовању и у васпитању омладине у српском духу већ и у припремању српског народа за ослобођење од турске власти.

²⁶⁷⁷ Светозар Томић, *Прослава Светог Саве...*, 11–16.

²⁶⁷⁸ *Цариградски гласник*, 1. фебруар 1908.

²⁶⁷⁹ *Цариградски гласник*, 5. фебруар 1898.

²⁶⁸⁰ Владимир Стојанчевић, *Политичке и црквено-школске...*, 48.

7. Биографије директора гимназије

Сава Јакић, професор, директор (Призрен, 1858 – Београд, 6. XI 1945). Основну школу и трогодишњу богословију завршио је у Призрену (1876) и залагањем Петра Костића наставио школовање у Николајеву у Русији где је завршио реалну гимназију. На Природно-математичком факултету у Женеви завршио је три године и због недостатка финансијских средстава прекинуо школовање (1887). По повратку у Призрен постављен је за наставника богословије (1887–1888). Предавао је физику, ботанику и зоологију. Желео је да настави студије у Женеви па је од српске владе тражио стипендију коју је и добио (1888) под условом да се по завршеном школовању врати у Стару Србију. Вративши се из Женеви, тражио је од српске владе 1889. године дозволу да отвори штампарију у Скопљу, али је није добио. Иако су се наставници и ректор призренске богословије противили његовом поновном доласку за наставника (1891) јер је природне науке предавао либералније од очекиваног, ипак је враћен у службу (1892–1893). Предавао руски и француски језик, историју српске књижевности и хигијену. Потом је француски језик предавао у мушкој гимназији у Крагујевцу (1894) и гимназији у Пироту (1895) и на своју молбу враћен у богословију у Призрену (1895–1897). Неко време био је један од надзорника и ревизора основних школа на Косову а онда у Битољу директор мушке (1897–1899) и женске (1899–1903) гимназије, наставник учитељске школе у Скопљу (1904–1907) и управник новоотворене ниже трговачке школе у Призрену (1907–1912). Пензионисан је 1912.²⁶⁸¹ После Првог светског рата живео је у Београду. Од учитељице Емилије развео се 1903. године, други пут се оженио Босиљком. Имао је сина Војина.²⁶⁸²

Михаило Питовић, професор, директор (Битољ, 1868 – Београд, 11. IX 1945). Завршио је шест разреда бугарске гимназије у Солуну. Као питомац Друштва Светог Саве 1888. године уписао је Филозофски факултет у Београду. Није добро говорио српски језик па га је додатно учио.²⁶⁸³ На Великој школи је као ванредни ученик провео три године и неколико месеци. Српска влада која је била иницијатор отварања школе у Цариграду, послала га је за учитеља 1892. године, када је био питомац и студент четврте године Природно–математичког одсека на Великој школи. У Цариград је стигао у марту и одмах отворио и други разред основне школе. Био је и наставник Српске гимназије у Цариграду до 1898. Предавао је зоологију,

²⁶⁸¹ АСАНУ, СД, 14435, III, 3.

²⁶⁸² АС, ЛК, 572, Женева 17. октобра 1888; ЛК, 483, Призрен, 17. септембар 1891; АС, МИД ППО, 1892, ред 498, 13. јануара 1892; АС, МИД ППО, 1892, ред 498, 23. новембра 1892; АС, МИД ППО, 1895, ред 151, Пирот, 14. септембра 1895; АС, МИД МФ, ролна 102, 1. јула 1899; Архив САНУ, МР, 14243. Иларион Весић, *Извештај о стању православне српске богословско учитељске школе у Призрену за 1892–1893 школску годину*, Призрен, 1893, 35–36; Архива Новог гробља; Александра Новаков, Јакић, Сава, СБР 4, Нови Сад 2009.

²⁶⁸³ Климент Цамбазовски, *Грађа за историју Македонског народа*, IV/3, Београд Скопје 1986, 172, 203, 276, 277, 461, 462.

моралне поуке и геометријско цртање. Био је и васпитач у Заводу и имао је бесплатан стан и храну. У Српској гимназији у Битољу био је наставник и директор од 1898. до 1904, а у Солуну од априла 1904. до 1910, где је био и надзорник основних школа. Наставник у Призрену био је од 1910. до 1912. и професор Више женске школе у Крагујевцу 1914.²⁶⁸⁴

Био је ожењен Анастасијом Дедић.²⁶⁸⁵ Имали су синове: Димитрија (1909–1942) који је био војни лекар у Скопљу а за време рата управник болнице Ваљевског партизанског одреда, и Владимира (1908–1969), књижевника и библиотекара.

Коста Ковачевић Ф., географ, професор, директор гимназије (Београд, 27. IV 1862 – Београд, 24. VIII 1903). Основну школу, гимназију и историјско-филолошки одсек Филозофског факултета Велике школе завршио је у Београду. По струци је био географ. Предавао је у Нижој гимназији у Параћину (1884), затим у Зајечару (1886–1888) и Крагујевцу (1889). На стручном усавршавању у Бечу боравио је 1892. а затим предавао у Трећој београдској гимназији. Професор Прве мушке гимназије био је 1893. а затим предавао у Лозници, Другој мушкој гимназији (1894–1897) и Државној трговачкој школи у Београду. Поред земљописа предавао је немачки, српски, старословенски језик, литерарне облике, историју српске литературе, моралне поуке. Дужност директора Српске гимназије обављао је у Скопљу (1897–1899), Битољу (1899–1901) и Солуну (1901–1903). Његов уџбеник *Земљопис за I разред средње школе* објављен је 1900.²⁶⁸⁶ Превео је уџбеник Мих. Гајстбека, *Основи математичке географије* (Београд 1893, 1897, 1906).

Дела: *Какав треба атлас за наше средње школе* Београд 1892; *Земљопис за I разред средње школе* 1900.

Јеротије Топаловић, професор, директор, резервни пешадијски капетан (Брђани, 7. III 1870 – Маљен, 11. XI 1914). Матурирао је у Првој београдској гимназији 1888. године. Завршио је математичке науке на Великој школи у Београду (1893). Професорски испит положио 1897. Био је предавач у Смедеревској нижој гимназији (1895–1896) и Лесковачкој гимназији (1894–1898). Предавао је математику, геометрију, биологију у Крагујевачкој гимназији. Био је оснивач гимнастичког друштва у Крагујевцу. Наставник гимназије у Солуну „Дом Науке“ био је од 1901. до 1905, када је премештен за директора у Српској мушкој гимназију у Битољу (1905–1907). Активно се укључио у политичко-пропагандни рад, био је председник вилајетског одбора Српске одбране.²⁶⁸⁷ Због неких политичких несугласица премештен је из Битоља 22. јануара 1907. Био је директор и професор математичке гимназије и приватне женске гимназије и управник недељне празничне трговачко–занатске школе у Лесковцу

²⁶⁸⁴ Шематизам Србије 1914.

²⁶⁸⁵ *Цариградски гласник*, 28. септембар 1895.

²⁶⁸⁶ Шематизам Србије, 1885–1899; Србобран, 1903, бр. 185, 5; *Просветни гласник*, 1903, бр. 8, 153, 278; Љиљана Станков, *Ковачевић, Коста. Ф.*, СБР 4, Нови Сад 2009.

²⁶⁸⁷ *Документи...*, књ. 2, додатак 1, 107–108.

(1907–1909). Основао је приватну гимназију за женску децу и Вечерњу занатлијску школу. Био је председник гимнастичког друштва „Душан силни“ у Лесковцу. Радио је као професор у Пожаревцу 1910. и професор гимназије и управник занатске школе 1910–1912, 1914. Био је председник „Соколског друштва“. Погинуо је у Првом светском рату као резервни поручник.²⁶⁸⁸

Биографија **Светозара Томића** је написана у одељку Српска гимназија у Скопљу

Аранђел Јотић, Ст., професор, преводилац (Неготин, 22. II 1869 – Алексинац, 18. IV 1928). Отац Ставра био је трговац а мајка Мара домаћица. Након основне школе (1879), ниже гимназије у Неготину матуре у Зајечару (1888), завршио јесрпски и француски језик на Великој школи у Београду (1888–1892). Кратко је службовао као суплент у ваљевској гимназији, потом у нишкој па у приватној неготинској. Био је суплент српске гимназије у Солуну (1902–1907) и предавао српски језик. Користио је одсуство ради полагања професорског испита који је положио 27. новембра 1903. из предмета: српски језик са историјом српске књижевности, старословенски језик и историју српског народа. Суплентска плата била му је 2.040 а професорска 3.300 динара. Из Солуна је прешао у Битољ. Био је заступник директора (1907–1908) и директор гимназије (1908–1911), затим је враћен у Ниш за професора и директора женске гимназије. У Првом светском рату преко Албаније је стигао у Француску и у Сент Етијену, Лоргу и Ници предавао у српским школама. По повратку у Ниш обновио је рад тамошње мушке гимназије, прешао 1922. у Алексинац, основао пуну гимназију и био јој директор. Сахрањен је у Нишу.

Сачинио је француску граматику и објавио је у Паризу. Проучавао је српски језик и састављао речник који је остао у рукопису. За ученике средњих школа писао је историје књижевности. Бавио се фотографијом а у Нишу је био власник и уредник *Фотографског архива* (1914). Објавио је уџбеник *Фотографија* (1927) а у рукопису оставио Фотографски речник.²⁶⁸⁹

Дела: *Grammaire complète de la langue française: morphologie — étymologie* (Потпуна грамика францускога језика: морфологија — етимологија), Paris 1918; *Историја српске књижевности*, Ниш 1919; *Историја словеначке књижевности: по Графенауеру и другима*, Београд 1920; *Историја књижевности Срба, Хрвата и Словенаца*, I–III, Београд 1921–1924;

²⁶⁸⁸Шематизам Србије 1895–1912, 1914; *Педесетогодишњица Треће београдске гимназије*, Београд 1910, 66, 69, 80, 88; *Споменица четрдесетогодишњице...*, 141; Радош Требјешанин, *Наставници гимназије у Лесковцу од 1879. до 1918*, Лесковачки зборник, 1984, 465–491; *Сто година Лесковачке гимназије (1879–1979)*, Лесковац 1979, 109.

²⁶⁸⁹АС, МИД ППО, 1903, J/3, Солун, 5. мај 1903; 14. новембар 1903; Шематизам Србије, 1901–1903, 1912, 1914; А., *Аранђел Ст. Јотић*, Политика, 11. V 1928, 10; *Споменица 40–годишњице мушке гимназије у Скопљу 1894–1934*, Скопље 1934, 141; *Споменица о стогодишњици Прве мушке гимназије у Београду...*, 434; Мираш Кићовић, *Историја Народне библиотеке у Београду*, Београд 1960, 95; Радивоје Петковић, *Нишка гимназија 1878–2003*, Ниш 2003, 160, 203, 224, 226, 776; Т. Пивнички–Дринић, *Јотић, Аранђел* СБР 4, Нови Сад 2009.

Администрација у средњој школи: подсетник за директоре, секретаре и разредне старешине у средњој школи, Београд 1925. *Фотографија*, Ниш 1927; преводи с француског: Александар Дима, *Париски мохиканци*, Београд 1897; Форнел де ла Лоранси, *Логика, општа и примењена: са примерима за вежбање у општој логици*, Битољ 1911.

Петар Косовић, директор гимназије, историчар, народни посланик (Никшићка Жупа, 1875 – Београд, 25. IV 1948). Гимназију је учио у Ваљево (1893) и Шапцу где је матурирао (1894/5). Студирао је историју и географију на Великој школи у Београду (1895–1899). У Српској гимназији у Скопљу радио је као суплент и професор (1899–1907) и као вршилац дужности директора (1.10 – 31. XII 1905). Био је управник Женске учитељске школе у Скопљу (1906–1907). Био је директор и професор Српске гимназије у Пљевљима (1907–1911). Због потребе службе премештен је у Битољ за директора гимназије и истовремено радио као професор историје (1911–1912). Пред Први балкански рат отишао је у Србију, ступио у војску и учествовао у балканским ратовима. Вратио се у Битољ на дужност директора гимназије (1913–1914) а у марту 1914. по сопственој жељи био премештен у Београд. Учествовао је и у Првом светском рату. На Солунском процесу био је сведок. После пробоја Солунског фронта вратио се у Црну Гору и радио на уједињењу са Србијом. Био је посланик Велике народне скупштине где је и изабран за члана Централног извршног одбора који је руководио уједињењењем (1918). После рата кратко је службовао у Београду па поново у Битољу био директор гимназије, просветни инспектор за Битољску област. Пензионисан је 1928. као директор Женске гимназије у Скопљу (1928). Повукао се на своје имање у Трнову код Битоља и бавио пољопривредом. Као члан Народне радикалне странке на изборима 1935. изабран је за народног посланика на листи Богољуба Јевтића у Битољском срезу и прешао у Београд. За све време рада у српским гимназијама у Османском царству бавио се националним и политичким радом. Подробно је информисао српску владу о важним питањима у Старој Србији.²⁶⁹⁰

Радове *Жупа Конавли у историји града Дубровника и Трговачки центри и путевито српским земљама у средњем веку и у турско време* објавио је у Годишњици Николе Чупића (1921).

²⁶⁹⁰АС, МИД ППО, 1911, ред 1093, Битољ, 20. септембар 1911; *Народно представништво, Сенат, Народна скупштина*, Скопље 1935; *Политика*, 8. V 1948, 6; *Пљеваљска гимназија, 1901–2001, Споменица*, Пљевља 2001, 228; Милан Ж. Живановић, *Пуковник Апис. Солунски процес 1917*, Београд 1955; Ђоко Пејовић, наведено дело, 104; Здравко Ранковић, *Први ваљевски гимназијалци*, Ваљево 2014, 33.

ПРИЛОЗИ

Списак наставника Српске мушке гимназије у Битољу

1897/98.

1	Сава Јакић, директор
2	Велимир Јоксић
3	Јован Михаиловић

1898/99.

1	Сава Јакић, директор
2	Абдурахман (отпуштен јануара 1899)
3	Андреја Ризовић
4	Велимир Јоксић
5	Јован Чолић
6	Коста Лозанић
7	Мију Дафин
8	Михаило Питовић
9	Спира Радивојевић
10	Филип Томић (до 14. фебруара 1899)
11	Хакија Достовић (од маја 1899)

1899/1900.

1	Коста Ковачевић, директор
2	Алекса Јовановић
3	Велимир Јоксић
4	Јован Чолић
5	Коста Лозанић
6	Михаило Питовић
7	Риста Скакаљевић
8	Хакија Достовић

1901/02.

1	Михаило Питовић, директор
2	Алекса Јовановић
3	Афред Вине
4	Велимир Јоксић
5	Војислав Чакаревић
6	Коста Лозанић
7	Петар Лешњаревић
8	Риста Скакаљевић
9	Руман
10	Хакија Достовић

1900/01.

1	Коста Ковачевић, директор
2	Алекса Јовановић
3	Афред Вине
4	Велимир Јоксић
5	Војислав Чакаревић
6	Јован Чолић
7	Коста Лозанић
8	Михаило Питовић, заст. дир.
9	Риста Скакаљевић
10	Хакија Достовић

1903/04.

1	Михаило Питовић, директор
2	Алекса Јовановић, заст. дир.
3	Алфред Вине
4	Велимир Јоксић
5	Ибрахим
6	Коста Лозанић
7	Петар Лешњаревић
8	Риста Михаиловић
9	Риста Скакаљевић
10	Тодор Наумовић
11	Хакија Достовић

1902/03.

1	Михаило Питовић, директор
2	Алекса Јовановић
3	Алфред Вине
4	Велимир Јоксић
5	Коста Лозанић
6	Петар Лешњаревић
7	Риста Скакаљевић
8	Руман
9	Тодор Наумовић
10	Хакија Достовић

1904/05.

1	Светозар Томић, директор
2	Алекса Јовановић
3	Ибрахим
4	Љубомир Јовчић
5	Петар Лешњаревић
6	Риста Скакаљевић
7	Тодор Наумовић
8	Хакија Достовић

1905/06.

1	Јеротије Топаловић, директор
2	Ђорђе Стајић
3	Ибрахим
4	Лазар Јанкуловић
5	Михаило Оцевић
6	Риста Карликовић
7	Риста Николић
8	Тодор Наумовић

1906/07.

1	Јеротије Топаловић, директор
2	Ђорђе Стајић, до јануара 1907.
3	Ибрахим
4	Јордан Петровић
5	Лазар Јанкуловић
6	Михаило Оцевић
7	Риста Николић
8	Стеван Симић
9	Тодор Наумовић
10	Хакија Достовић

Након јануара 1907.

1	Светозар Павић, заст. дир.
2	Абдурахман
3	Војислав Чакаревић
4	Глигорије Џамбазовић
5	Јордан Петровић
6	Коста Лозанић
7	Михаило Оцевић
8	Павле Чубровић
9	Риста Карликовић
10	Риста Ставрић
11	Тодор Наумовић
12	Хакија Достовић

1907/08.

1	Аранђел Јотић, заст. дир.
2	Александар Марић
3	Григорије Божовић
4	Григорије Џамбазовић
5	Коста Лозанић
6	Петар Стаменковић
7	Риста Николић
8	Тодор Наумовић
9	Хакија Достовић

1908/09.

1	Аранђел Јотић, директор
2	Александар Марић
3	Владислав Нешковић
4	Глигорије Џамбазовић
5	Григорије Божовић
6	Јован Продановић
7	Коста Лозанић
8	Тодор Боровњак
9	Хакија Достовић
10	Хамди Јахију

1909/10.

1	Аранђел Јотић, директор
2	Владислав Нешковић
3	Глигорије Џамбазовић
4	Јован Продановић
5	Коста Лозанић
6	Михаило Оцевић
7	Петар Лазаревић
8	Тодор Боровњак
9	Тодор Н. Грујић
10	Фердинанд Кјапела
11	Хакија Достовић

1910/11.

1	Глигорије Џамбазовић
2	Ђорђе Стојановић до 11. марта
3	Аранђел Јотић, директор
4	Јован Продановић
5	Јусуф
6	Петар Лазаревић до априла 1911.
7	Риста Николић
8	Светолик Протић
9	Тодор Грујић

1911/12.

1	Петар Косовић, директор
2	Ахмет Фикри
3	Јован Продановић до 18. априла 1912.
4	Караника
5	Коста Лозанић
6	Лазар Јанкуловић од 28. априла 1912.
7	Ламбро Тозијевић
8	Мехмед Зеки до 1. фебруара 1912.
9	Петар Лешњаревић
10	Стеван Антонијевић
11	Тодор Грујић

10	Фердинанд Капела
11	Хакија Достовић

Списак ученика који су завршили четири разреда Српске гимназије у Битољу²⁶⁹¹

1901/1902.

1	Анастас Констандиновић	Битољ
2	Живко Костић	Крушев
3	Јован Дафиновић	Винча
4	Коста Димитријевић	Битољ
5	Крста Вељановића	Ресна
6	Лазар Стевановић	Битољ
7	Милан Апостоловић	Слатина
8	Милан Јовановић	Прилеп
9	Никола Ђорђевић	Битољ
10	Петар Ђорђевић	Битољ
11	Петар Марковић	Лабуниште
12	Ристан Павловић	Бабина
13	Стеван Поповић	Охрид
14	Теодор Крстић	Крушево
15	Тодор Ђорђевић	Битољ

1907/1908.

1	Душан Вранић	Сјеница
2	Ђорђе Поповић	
3	Манојло Терзијевић	Брод
4	Мило Недић	Беране

1908/1909.

1	Божидар Поп Антић	Прилеп
2	Војислав Лешниковић	Пореч
3	Десанка Ћирковићева	Пљевљ
4	Димитрије Кочевић	Крапе
5	Коста Костић	Подгорац
6	Љубомир Марковић	Подгорац
7	Павас Трпковић	Тополчане
8	Радмила Петровићева	Јагодина
9	Спасоје Тренчић	Риљево
10	Стамат Исајловић	Заграде
11	Цветан Кошниковић	Тополчане

1910/11.

1	Тома Поповић	Бенче
2	Анастас Јанићијевић	Крушево
3	Драгутин Анастасијевић	Шабац
4	Ђорђе Ђурчиновић	Јабланница
5	Крста Спасић	Јабланница
6	Мато Макридић	Никшић
7	Риста Папузановић	Воден
8	Сотир Стојановић	Жељево

1903/1904.

1	Александар Бојовић	
2	Душан Недић	
4	Јован М. Ђорђевић	
3	Јордан Т. Поповић	
5	Милан Глигоровић	
6	Петар Јовановић	

1905/1906.

1	Влад. Исаковић	
2	Владимир Исаковић	
3	Крста Ђорђевић	
4	Лазар Костић	
5	Мил П. Блажевић	
6	Никола Крстић	
7	Новак Тодоровић	
8	П. Бунуровић	
9	Сотир Благојевић	
10	Тодор Павловић	
11	Тодор поп Ристић	

1909/1910.

1	Александар Илић	Дебар
2	Ацко Златић	Зркље
3	Борислав Марковић	Лабуниште
4	Војислав Лешниковић	Бемче
5	Јова Шајкаревић	Прилеп
6	Јован Димитријевић	Јабланица
7	Јордан Сачмаревић	Прилеп
8	Крста Чичевић	Прилеп
9	Маргита Михајловић	Битољ
10	Сима Поповић	Гагичник
11	Сократ Наумовић	Крушево
12	Сотир Атанасковић	Крушево

1911/12.

1	Ванђел Поп Христић	Ј. Вардар
2	Владимир Ристић	Ресна
3	Климентије Крстић	Подгорац
4	Ксенофон Шаховић	Охрид
5	Миленко Гавриловић	Модрича
6	Милан Грбић	Приједор
7	Петар Вељановић	Пореч
8	Петар Гавриловић	Земун
9	Сава Савић	Охрид

²⁶⁹¹За школску 1900/1901, 1902/1903, 1904/5. и 1906/7. није пронађен списак ученика. Сматрамо да и за остале године спискови нису потпуни. АС, МИД ППО, 1902, ред 790, Битољ, 10. август 1902; Београд, 21. август 1902; 1904, ред 512, Битољ, 10. август 1904; 1907, ред 15, Битољ, 1. јануар 1907; 1907, ред 1592, Битољ, 6. новембар 1907; 1907, ред 1592, Битољ, 6. новембар 1907; 1908, ред 1001, Битољ, 21. октобар 1908; 1910, ред 1295, Битољ, 14. октобар 1910; 1912, ред 995, Битољ, 7. јул 1912.

VI. СРПСКА ГИМНАЗИЈА У ПЉЕВЉИМА (1901 – 1912)

1. Пљевље у време отварања и рада гимназије

(Историјске, политичке и друштвене прилике 1878. до 1912)

Османско царство у Рашкој области²⁶⁹² често је вршило административне промене. Пре свега због честих буна и устанака али и због тежњи обласних турских заповедника за већом самосталношћу. Промене су имале за циљ јачање централне турске власти. Средином 19. века формиран је Новопазарски санџак као нова административна јединица са нахијама: Митровица, Нови Пазар, Трговиште, Сеница, Бијело Поље, Гусиње, Фоча и Пљевље. Овај санџак био је у склопу Босанског вилајета све до 1877. године када је прикључен Косовском вилајету. Одлукама Берлинског конгреса 1878. године Аустро-Угарска је стекла право да окупира Босну и Херцеговину а посебном аустро-турском конвенцијом из 1879. успоставила је своје војне гарнизоне у Пљевљу, Пријепољу и Прибоју.²⁶⁹³ Следеће године Порта је расформирала Новопазарски санџак и подручје у коме су биле аустро-угарске трупе издвојила у посебан Пљеваљски санџак који је обухватао Пљевља, Пријепоље и испоставу у Прибоју. На тај начин Порта је ограничила права Аустро-Угарске само на тај Санџак. Пљеваљски санџак био је најмањи санџак Косовског вилајета. Администрацијом Пљеваљског санџака управљао је мутесариф,²⁶⁹⁴ командант војске. Санџачки идаре меџлис сачињавали су: мутесариф, кадија, мухасебедија, начелник административног одељења и четири грађанина (два муслимана и два хришћанина).²⁶⁹⁵

Након 1878. године Рашка област из стратешких разлога постаје поприште дипломатске борбе како великих сила тако и Кнежевине Србије и Кнежевине Црне Горе. Однос политичких снага на овом подручју радикално се променио доласком аустро-угарских гарнизона. Стационарањем својих трупа она је имала надзор над стратешки веома важним коридором из правца Босне и Херцеговине према југу. Хтела је да паралише утицај и пропаганду Србије и Црне Горе и евентуално спајање ове области са тим државама. Ослањајући се на турске бегове и друге значајне личности она је водила антисрпску

²⁶⁹²Рашка област по Јовану Цвијићу обухвата суседне крајеве моравско-вардарске удолине између Ниша и Велеса, области око уздужног босанског пута до планине Златара и крајева Горњег Ибра и Лима. Из ових долина лако се спушта у Моравску област и Вардарску долину. У њој се укрштају уздужни путеви са попречним зетским и део ибарског који се везује за Цариградски друм. Цвијић је био мишљења да је Рашка најважније раскршће у унутрашњости полуострва.

²⁶⁹³Мита Костић, *Из историје Срба у Новопазарском санџаку после Берлинског конгреса 1878*, Гласник Српског ученог друштва, Скопље 1940, 93.

²⁶⁹⁴Један од најзначајних мутесарифа био је Сулејман Хаки-паша, окружни начелник Пљеваљског санџака (1879–1908). Био је образовани турски чиновник. Имао је разумевања за просветни рад Срба и заслужан је за отварање Српске гимназије и подизање нове школске зграде. Краљ Александар Обреновић га је одликовао орденом. Након Младотурске револуције уз помоћ аустро-угарског гарнизона, преко Босне отишао је у Солун, где је имао велико имање и где му је син био официр младотурског режима. (Родољуб Попчетовић, *Сулејман – Хаки паша*, Пљеваљске новине, 1. новембар 1987).

²⁶⁹⁵Милош Јагодић, *Српско-албански односи...*, 6, 14.

кампању. Успела је да добије и ираду за изградњу железнице од Вишеграда преко Новог Пазара до Митровице. Та траса јој је обезбеђивала експанзију на исток.²⁶⁹⁶ Својим деловањем трудила се да изазове сукобе између православног и муслиманског становништва, ширила је разне дезинформације и подстрекивала је исељавање Срба. Отворено је била против свих српских просветних и културних акција. Иначе, врбовале је многе људе који су зарад материјалне користи били њени послушници и на тај начин развила добро организовану обавештајну службу. Имала је велики утицај на турске власти²⁶⁹⁷ и добро осмишљену политичку, верску и културну стратегију и пре свега жељу за утицајем у јавном мњењу, ка што би Васиљ Поповић рекао „борба за душе“, како у Босни и Херцеговини тако и у Пљеваљском санцаку.²⁶⁹⁸ Цвијић је у свом раду о антропогеографским проблемима Балканског полуострва 1902. уочио да „Аустро-Угарска не може другим путем но босанским друмом кроз Новопазарски санцак продирати на југ. Ако би заузела Новопазарски санцак, она би заузела центар и етнографски чвор нашег народа и будућност нашег народа не само изван Србије, но и у Србији била би решена на његову штету“. Цвијић је сматрао да: „једино политичко спајања Србије и Црне Горе на територији Новопазарског санцака једино може да обезбеди принцип Балкан балканским народима“.²⁶⁹⁹

Краљевина Србија је осамдесетих година 19. века појачала своју националну активност према Старој Србији и њено интересовање посебно је било изражено према Рашкој области. Пре свега, желела је да заштити српско становништво и подигне ниво његове националне свести. После Берлинског конгреса Новопазарски санцак и Пљевља добили су у посебан значај. Срби из Пљевља су од српске владе тражили да заштити народ од турских власти и да им омогући просветно-културни напредак. Српска влада је 1891. у договору са Народном скупштином послала молбу званичницима Османског царства да дозволи да се отвори вицеконзулат али то она није никада дозволила, иако је обећала. Србија је обезбедила финансијска средства и предложила да први вицеконзул буде Петар Бојовић (каснији војвода српски).²⁷⁰⁰ Конзулат би радио на сузбијању турског терора, зулума, пљачки и отимачина. Преко конзулата требало је водити и акцију за отварање школа, читаоница и књижара. Међутим, Порта је на инсистирање Аустро-Угарске одбила овај предлог.²⁷⁰¹

Аустро-Угарска је искористила повољну прилику, Младотурску револуцију, и анектирала је Босну и Херцеговину 1908. године. Повукла је своје гарнизоне из Пљеваљског санцака, слутећи отпор анексији. Аустријанци су преко ноћи продали своје радње, куће, имања

²⁶⁹⁶ Након анексије Босне и Херцеговине и повлачења гарнизона из Рашке области радови су престали. (Милић Ф. Петровић, *Документи...*, 8–9.

²⁶⁹⁷ Милић Ф. Петровић, *Пљеваљска гимназија, Документи...*, 9–10.

²⁶⁹⁸ Васиљ Поповић, *Калајева идеја о покатоличењу босанских муслимана*, Правда, Божић, 1940.

²⁶⁹⁹ Јован Цвијић, *Антропогеографски проблеми Балканског полуострва*, Београд 1902, 52.

²⁷⁰⁰ Славенко Терзић, *Покушај отварања конзулата Краљевине Србије у Пљевљима*, Пријепоље, 1980, Симпозијум, сеоски дани Сретена Вукосављевића, VII, 28–30.

²⁷⁰¹ Исто, 26.

и одселили су се. Цело Српство је било очајно што је Монархија анектирала ове две покрајине али Срби у Пљеваљском санцаку су поред туге имали и осећање радости због њиховог одласка, иако су њиховим повлачењем многи Срби били економски ослабљени. Након повлачења Аустро-Угарска није престајала да врши пропаганду усмерену против Срба.

Срби су у овом крају током 19. века живели веома тешко. Привредне, културне и просветне прилике биле су на веома ниском нивоу. То је био аграрно заостали крај а власти су тежиле све већој експлоатацији становништва. Власници земље били су аге и бегови. Срби су плаћали порезе на разне ставке. Осим главног државног пореза, тзв. десетка, плаћали су још 15 врста пореза. Између осталог и порез у корист муслиманских избеглица, мухаџира.²⁷⁰² Србима није било дозвољено да подижу веће куће, нити да имају боља одела, боље коње, нити оружја. Било је потребно много снаге и материјалних средстава да Срби добију дозволу да оправе стару цркву или саграде нову. Здравствене прилике биле су на најнижој грани, лекара није било све до доласка Александра Крстића који је у Пљевљима отворио и апотеку, као прву у Рашкој области. Незадовољно таквим начином живота, становништво се стално иселавало. Српско сеоско становништво било је у тешком положају због нерешених аграрних питања, самовоље ага, бегова и Арбанаса, увођењем нових пореза, али и због неспособности власти да им обезбеди имовинску и личну сигурност. Срби су због тога протествовали и дизали устанке (1878–1912). Српски сељаци, сиромашни, без своје земље, економски и културно заостали, са традиционалним начином живота, били су веома радикални и одлучни у борби се за своја права.

Османско царство је почетком двадесетог века све више тонуло у привредну и финансијску кризу а верске, класне и националне супротности биле су све израженије. За све то Царству је био све потребнији новац која је оно просто отимала од сељака у виду нових пореза и повећање старих (1903). Аграрни покрет је трајао неколико година. Најпознатија је Раоничка буна (1903–1905, 1906–1907), која није имала успеха, јер устаници нису имали чврст систем вођења буне, нити су имали подршку званичне Краљевине Србије ни међународну подршку. Чврсто решена да се обрачуна са побуњеним крајевима, Порта је то учинила више него сурово, било је много мртвих и рањених, убијана су српска деца, силоване жене, попаљене куће...²⁷⁰³ Српска дипломатија и Црквено школска општина у Пљевљима желели су на све начине да се смири овај покрет и тиме онемогуће турске репресалије, док је Аустро-Угарска јавно подстрекивала и подржавала сеоске немире и побуне, с циљем да се изазову већи немири како би она сама била у прилици да „устостави ред и мир у Рашкој“.²⁷⁰⁴

²⁷⁰² Вукоман Шалипуровић, *Раоничка буна*, Прибој 1970, књ. 2, 18–20.

²⁷⁰³ Милић Ф. Петровић, *Пљеваљска гимназија, Документи...*, 16–17.

²⁷⁰⁴ Исто, 28.

Очигледно је да се после Берлинског конгреса структура становништва у Рашкој области мења у корист муслимана и то њиховим масовним досељавањем, посебно мухаџира из Босне и Херцеговине, мухаџира и исељавањем српског становништва. Само у последње две деценије 19. века иселило се из Рашке области око 60.000 Срба. Ове избеглице насељавале су она четири округа која је Србија добила на Берлинском конгресу. Након анексије Босне и Херцеговине велики број мухаџира се доселио и у Пљеваљски санџак. Власти су им омогућавале да отимају манастирску земљу, аге и бегови су терали Србе са својих поседа и земљу давали мухаџирима. То је умногоме пореметило етничку и верску слику становништва Пљеваљског санџака.²⁷⁰⁵ Многи истакнути научници, попут Гастона Гравјеа, филолога, за становништво Рашке области су говорили су да је оно српске крви, типа и језика, али да се деле на православне хришћане и муслимане и да упркос различитости вероисповести чине са свим Србима етничку целину.²⁷⁰⁶ Мањи број муслимана дошао је из Азије где се женидбом на неки начин асимиловао. Бавили су се или занатством или су били државни службеници.²⁷⁰⁷

Табела броја становника у Пљеваљском санџаку

	хришћани	муслимани	укупно	хр. у процентима	мус. у процентима
1874.	13093	8636	12030	70%	30%
1881.	5495	14799	18197	37 %	63 %
1903.	12030	23435	30227	40 %	60%

Укупан број становника Пљеваљског санџака 1899. године био је 19.159 становника.²⁷⁰⁸ По статистичким подацима митрополита Дионисија Петровића за 1899. Годину, у Пљевљу и Пљеваљском протопрезвитерату било је 1.732 православних домова у 12 парохија. Постојале су три цркве и два манастира у којима се служило, један игуман, један протојереј, девет јереја, један јеромонах, један јерођакон и једна монахиња.²⁷⁰⁹ Статистички подаци за 1908. годину говоре да је у вароши Пљевље живело 1.908 становника у 390 кућа. Мушкараца је било 1.004, док је у 51 селу Пљеваљске казе било 2.368 кућа са 15.263 житеља.²⁷¹⁰

Иако су Срби у Пљеваљском санџаку живели тешко последњих двадесет година 19. века, уочавао се степен модернизације привредног и културног развитака, и тај процес је трајао до краја 1912. године. На неки начин у том периоду у Пљеваљском санџаку се

²⁷⁰⁵ Јован Цвијић, *О исељавању босанских мухамеданаца*, Српски књижевни гласник, књ. 24, 1910, 906–917.

²⁷⁰⁶ Славенко Терзић, *О Санџачком питању*, Политика, 19. IV 1991.

²⁷⁰⁷ Милић Ф. Петровић, *Пљеваљска гимназија, Документи...*, 13.

²⁷⁰⁸ Милош Јагодић, *Српско-албански односи...*, 273.

²⁷⁰⁹ АСАНУ, МР, 14243/5379, Приштина, 2. октобар 1899.

²⁷¹⁰ Милош Јагодић, *Српско-албански односи...*, 271.

сусретао Исток и Запад, две војске двају великих сила у истом месту. То се одражавало и на укупан политички, привредни и културни развитак, пре свега Пљеваља, која добијају на важности. Промет трговине је ојачао, грађени су путеви, јавили су се нови занати, а неки стари су услед модернизације нажалост, нестали.

Срби у самом Пљевљу бавили су се трговином. Најуспешнији међу њима отварају банке и стварали капитал. Банку у Пљевљима отворили су породице Шећеровића и Хаџиатлагића. Полако је и индустрија почела да се развија (отворене су пиваре, млин, циглоцрепана, радионица за израду црева и кобасица...). Из редова трговачког сталежа, крајем 19. века, формирао се слој српске интелигенције. Богатији Срби су школовали своју децу у Краљевини Србији, Османском царству али и у Аустро-Угарској. Многи су се школовали као питомци српске владе. Школовани Пљевљаци су се враћали у свој завичај и утицали на јачање просветног и културног живота.²⁷¹¹

Током 19. века пљеваљски крај је припадао Херцеговачко-захумској митрополији. На челу те Митрополије били су углавном Грци али је међу митрополитима било и Бугара. Последњи митрополит Грк био је Игњатије 1875–1888. После њега, митрополит је постао Србин Серафим Перовић.²⁷¹² У интересу локалне турске власти било је да овај митрополит не обилази своју паству у Пљеваљском санџаку, а аустро-угарске власти су такође желеле да он има што мање уплива. И једни и други били су за то да се Пљеваљски санџак припоји Рашко призренској епархији, што је и учињено одлуком Васељенске патријаршије 1894. Тада је на челу те епархије био Грк Мелетије. После његове смрти, митрополити су били Дионисије Петровић и Нићифор Перић.²⁷¹³ У самом Пљевљу није било православне цркве, а било је 9 џамија. Најзначајнија је била Хусеин Пашина. Центар српског дела вароши назван је Раскрсница и на том месту се шест улица укрштало.²⁷¹⁴

Грађани Пљевља су се за своје националне и друштвене циљеве борили свим средствима. Пљевља су имала изглед оријенталне вароши, али крајем 19. века уочавали су се елементи модернизације. Срби и муслимани живели су у различитим деловима града. Центар верског, културног и националног живота Срба целог Пљеваљског санџака а и шире, био је Манастир Света Тројица. Србима, као ни муслиманима у Османском царству, није било дозвољено политичко окупљање. Зато су се Срби окупљали око православне црквено-школске општине. Таква једна општина, инспирисана делом и манастирских духом, била је организована, а њено средиште било у самом манастиру. Бринула је о укупним потребама и идејама Срба, она је била њихов предводител. Поред игумана манастира Свете Тројице, чланови општине биле су и друге знамените личности тога краја. Бринула је о просвети

²⁷¹¹Славенко Терзић, *Пљевља на путу у ново доба (1804–1913)*, Историја Пљеваља, Пљевља, 2009, 260.

²⁷¹²Серафим Перовић, митрополит захумско-херцеговачки (Горица, Требињски срез, 22. јуна 1827–Мостар, 17. фебруар 1903).

²⁷¹³Славенко Терзић, *Пљевља на путу у ново доба (1804–1913)*..., 249–254.

²⁷¹⁴Јевто Дедијер, наведено дело, 299–301.

(одржавала је школе у Пљевљима и помагала отварање школа у сеоским срединама), обнављању цркава и манастира, о оснивању певачких удружења, библиотека, читаоница, новчаних фондова и других институција, што значи да је она имала кључну улогу у животу српског народа. Основане су значајне институције: Фонд за откуп земље, Фонд за развој занатства и трговине 1906, Фонд сиромашних ђака 1896, Свештенички и учитељски фонд 1898. Посебно је значајно Српско певачко друштво „Братство“ које је основано 1889. године. Рад овог друштва је више пута био забрањиван али је оно увек било активно, ако не у својим просторијама, онда под кровом Манастира Свете Тројице. Водио га је Војо Ђенесијевић а окупљало је готово сву српску омладину из Пљевља. Ђенесијевић је чланове васпитавао у националном и културном духу.²⁷¹⁵ Основана је била и Педагошка књижница и читаоница 1911. Од посебног значаја је формирање народне штедионице под називом Фонд манастира Свете Тројице (1906). Циљ Фонда био је помоћ сеоском становништву за откуп земље, стоке, сена и жита од ага и бегова и давање зајма за унапређење и развој занатства и трговине.²⁷¹⁶ Основан је 1906. са роком трајања 5 година. Зајам је добијан за куповину земље а после и за куповину жита, сејање, стоке, плаћање десетине а грађанима за трговину и занате.²⁷¹⁷

На челу Општине дуго година био је архимандрит манастира Василије Поповић.²⁷¹⁸ Непосредно пред ослобођење, почетком 1912, председничку дужност је преузео Филип Ђурашковић који је махинацијама успео да потисне архимандрита. Међу члановима Општине тада је дошло до дисхармоније, део чланова је тежио Краљевини Србији а други Црној Гори.²⁷¹⁹

Оснивањем школа и организовањем Општине отпочела је снажнија борба за ослобођење од турске власти. Ту борбу својски је помагала Кнежевина, односно Краљевина Србија и то политичким интервеницијама у Цариграду и у местима где су постојали српски конзулати, али и материјалном помоћи. Та помоћ бивала је све већа од шездесетих година 19. века, да би потпуни замах добила од 1878. године, а посебно од 1901. године, тј. од отварања гимназије у Пљевљима.²⁷²⁰

Након ираде о реформама 1896. године Срби су могли да буду примљени у заптијску службу. Против тога је било локално муслиманско становништво. Али у томе се види помак, и већ 1904. године око 25% хришћана било је у заптијској служби.²⁷²¹

²⁷¹⁵Војкан Бојовић, *Српско певачко друштво „Братство“ Пљевља 1889–1941*, Брезнички записи, 1997, бр. 7–8, 57–63.

²⁷¹⁶Милић Ф. Петровић, *О раду Фонда ман. Св. Тројице код Пљеваља 1906–1911*, Пљеваљске новине, 1. јануар 1992, 848.

²⁷¹⁷АС, МИД ППО, 1911, ред 729, Пљевља, 26. јул 1912.

²⁷¹⁸Василије Поповић био је архимандрит манастира Свете Тројице код Пљеваља, председник Црквено-школске општине, председник Фонда манастира Свете Тројице и члан Одбора за прикупљање прилога за зидање нове зграде у Пљевљима.

²⁷¹⁹Љубомир Дурковић Јакшић, *Пљевља и Манастир...*, 1252.

²⁷²⁰Љубомир Дурковић Јакшић, *Просветна делатност манастира Свете Тројице код Пљеваља (1823–1912)*, Брезнички записи, 1991, 27.

²⁷²¹Милош Јагодић, *Српско-албански односи...*, 146–147.

Младотурска револуција 1908. године нагнала је Србе да помисле да је њиховим мукама у Османском царству дошао крај. У Пљевљима је одржан велики збор на коме су присуствовали и Срби и муслимани. Говорило се о српско-муслиманској сарадњи и слози. Тражили су смене чиновника, изабран је одбор у коме су били и Срби. Августа месеца формиран је младотурски одбор али се у тај клуб уписало само десет Срба. Како је проглашена општа амнестија, у пљеваљски крај су се вратиле избегле комите и народне вође из времена устанка. Срби су се по први пут у Пљевљима политички организовали. Августа 1908. године у Скопљу на скупу где је формиран Одбор за оснивање прве српске странке, из Пљеваља су присуствовали управитељ школе Стеван Самарцић²⁷²² и професор гимназије Лазар Јанкуловић. На скупштини је донета одлука о формирању месних, среских и окружних одбора. Председник среског одбора Српске народне организације био је Стеван Јовашевић а за секретара је изабран Лазар Јанкуловић. На самој скупштини Српске народне организације у Скопљу 1909. године из Пљеваља су присуствовали Стеван Јовашевић, трговац, Данило Шиљак, свештеник, Стојан Зафировић, наставник гимназије, Стеван Самарцић (изабран је за секретара скупштине) и Јован Ћирковић. Пљеваљски Срби су на самој скупштини имали низ корисних предлога (да се оснују земљорадничке задруге за помоћ сељацима, да се оснује српска банка како би се објединили сви фондови). На расписане изборе Срби из Пљеваљског санцака са Црквено школском општином договорили су се да иду на изборе сами са својом странком да добију једно посланичко место и једно сенаторско. Али Централни одбор Српске народне организације је донео одлуку да иду заједно са „младотурцима“ уз договор да подрже Васфи – беја, адвоката из Цариграда као заједничког кандидата за Пљеваљски санцак а да сенатор буде професор Јован Шантарић. Младотурци се нису држали договора, тако да Шантрић није постављен за сенатора, а Срби су подржали Васфи - беја. На следећим

²⁷²²Стеван Самарцић, учитељ, публициста, национални радник (Отиловићи, Пљевља, 27. XII 1877–Нова Варош, 14. IV 1910). Породица је пореклом из Кривошија (Бока Которска). Отац Илија, трговац, мајка Луција (рођ. Ђенесијевић). У Пљевљима је завршио основну школу (1890). У Београду је завршио Нижу гимназију. Уписао је и припремну учитељску школу али је био удаљен. У Београду је са Атанасијем и Ристом Пејатовићем уређивао и рукописно издавао хумористичко сатирични лист *Tunap* (1893–1895). Школовање је наставио у Учитељској школи у Алексинцу (1895–1898). Предавао је ручни рад у Српској гимназији у Скопљу (1898), био је учитељ у Новој Вароши (1899–1901). Наставника Српске гимназије у Пљевљима био је (1901/2–1902/3). На почетку рада школе био је и заступник директора. Предавао је српски језик, хришћанску веронауку, јестаственицу и математику. Био је управитељ српских основних школа у Пљевљима (1903–1908), школски надзорник за Рашку област (1909), управитељ основних школа у Новој Вароши (1908–1910). Бавио се националним радом. Био је један од најзначајнијих повереника Српске владе из Рашке области. Владу је информисао о свим важним догађајима. Био је активни учесник многих националних активности. Био је члан управе Српске општине у Пљевљима, члан управе фонда Манастира Свете Тројице, био је члан епархијске управе у Приштини и посланик Вилајетске скупштине. Као учитељ учествовао је у раду учитељских годишњих скупштина у Београду, ишао на конгрес учитеља у Софију. Бавио се књижевним радом и писао педагошке расправе. Један је од првих књижевника са простора рашке области. Био је сарадник многих часописа: *Цариградског гласника* (1899–1902, 1906, 1908), *Дела, Нове Искре* (1905), *Босанске виле* (1897, 1903, 1905, 1906, 1907, 1909), *Српске ријечи, Голуба* (1907). Писао је приповетке. Неке је објавио у књизи: *Из наше нахије* под псеудонимом Миролуб. Са Маром, учитељицом, која је рано преминула (1907), имао је три кћери: Смиљану, Босилку и Милицу. Дела: *Из Наше нахије*, Београд 1907, Пљевље 1991. (АС, МИД ППО, 1910, ред 592, Нова Варош, 3. април 1910; Новак Р. Миљанић, *Стеван Самарцић (1877–1910), биобиблиографија*, Цетиње 1985; Миодраг Џуверовић, *Стеван М. Самарцић, живот и дело*, Брезнички записи, Пљевља 1990, 2, 87 – 98).

изборима, 1912. године, Срби су поново били у коалицији са младотурцима, који су изгубили изборе.²⁷²³ За посланика Пљеваљског санцака изабран је Мехмед паша Бајровић. Одушевљење младотурским режимом спласнуло је брзо након његовог успостављања.

Права еуфорија је наступила када је Пљевље ослобођено у Првом Балканском рату, 28. октобра 1912. године, заједничким напором краљевине Србије и Црне Горе. Два дана касније започела је организација нове власти у Пљевљима, за начелника је постављен дотадашњи директор гимназије Александар Марић.²⁷²⁴

Просвета је у Пљевљу била релативно развијена. Муслиманско становништво је углавном било српског порекла и веома је слабо знало турски језик. Било је турских школа (забавна школа у којој је програм био искључиво верског карактера, деца су се упознавала само са исламском религијом). Родитељи деце су сносили трошкове издржавања школе; основне школе су биле државне, похађала су их само мушка деца, било је и световних предмета. У самом Пљевљу радиле су две такве школе а било их је и по селима. Нижа гимназија, звана руждија, основана је у Пљевљима средином 19. века. То је била такође државна школа у којој су учила само мушка деца. Осим верских, предавани су световни предмети и језици: турски, арапски, персијски, а почетком 20. века – француски и немачки. Ове школе похађао је и мали број Срба. Виша гимназија, звала се идадија и она је основана 1909. године када је нижа продужена у вишу, имала је свој пансионат. Верска школа, звана медреса, не зна се поуздано када је настала. То је била државна школа у којој су учитељи били исламски свештеници. Радничка школа била је основана 1909. године. Учило се по програму основне школе али су ученици учили занате и музику. Женска школа је основана 1909. године, и у њој се учио само женски рад и познавање исламске вере, издржавала ју је држава.

Доласком аустро-угарских војника у Пљеваљски санцак отворила се потреба за оснивањем школа на немачком језику. Основана је школа која је имала шест разреда.²⁷²⁵ Отворили су и пучку школу на српском језику, којој је био циљ да се придобију српска деца која би касније наставила школовање у Сарајеву и другим местима Босне и Херцеговине, наравно, уз добијање државног благодјејања.²⁷²⁶

Српска школа у Манастиру Свете Тројице најстарија је школа која је непрекидно радила од 16. века. У манастиру је у 17. веку била отворена и сликарска школа Андрије Раичевића. Почетком 18. века при манастиру је постојала посебна зграда за школу, што је тада била права реткост. Школа у манастиру је радила све до почетка 19. века, када је смештена у Пљевље. Манастир је финансијски ојачао почетком 19. века јер му је припала имовина манастира у околини који су запустели.²⁷²⁷

²⁷²³Славенко Терзић, *Пљевља на путу у ново доба (1804–1913)...*, 226–228.

²⁷²⁴Исто, 265–271.

²⁷²⁵Љубомир Дурковић Јакшић, *Просветна делатност...*, 28–29.

²⁷²⁶Милић Ф. Петровић, *Пљеваљска гимназија...*, 2, 29.

²⁷²⁷Радмила Петковић–Поповић, Вукоман Шалипуровић, наведено дело, 24, 25.

Усмено предање говори да је прва школа, изван манастира основана 1745. године. Школа је била покретног типа, предавања су обављана по приватним кућама код ђака. Поуздано се зна да су турске власти дале дозволу да се зида школска зграда 1823. године.²⁷²⁸ Већ 1849. године у Пљевљима је било 45 ученика која су учила да читају часловац, псалтир и вежбали су писање. Ова деца су била из трговачких и мајсторских породица. За свештенике и калуђере и даље су се спремали у Манастиру Свете Тројице.

Пљевљаци су бринули о школству и желели су да га унапреде. У више наврата су се обраћали Кнежевини Србији и тражили помоћ. Србија се одазивала тим молбама, слала је књиге и давала је материјалну помоћ. Помогла је зидање школске зграде 1868. године, када су, осим новца послате и књиге (296 књига). Пљеваљска општина се захвалила добротворима, али је молила од Кнежевине да финансира плате учитељима. Тада је у школи радило два учитеља а учило је 150 деце. Србија је и том захтеву изашла у сусрет. Отворена је и женска основна школа 1883. године која је, с прекидима, дуго радила. Нова школска зграда на Читлуку започета је 1881. године бригом управе Манастира Свете Тројице. Нешто касније, 1896. године, дозидан је још један спрат у коме је пар година касније почео рад ниже гимназије.²⁷²⁹ У пљеваљској мушкој основној школи 1897. године наставу је похађао 121 ученик а у женској школи 85 ученица.²⁷³⁰ Последње школске године 1911/12. у Османском царству у пљеваљској основној школи уписано је било 218 ученика и ученица.²⁷³¹ Број ученика је из године у годину бивао све већи. Ученици су углавном били доброг владања и успеха. Ревизија основне школе је релативно редовно вршена. На крају школске године испитима су поред чланова Црквене општине, присуствовали, мутесариф пљеваљски и други турски званичници.²⁷³² У селима Пљеваљске казе биле су отваране школе: у Довољи (1897), Илином брду (1891), Мељаку (1896), Бобову (1896), Ограђеници, Отиловићима (1899), Косаници, Глисници, Бољанићима, Ковачу, Хоћевини и у Обардима. После завршене основне школе многи ученици настављали су даље школовање у Београду, Алексинцу, Призрену, Скопљу и другим градовима.²⁷³³ Учитељи и учитељице у овим школама били су пре свега врсни национални радници. Многи од њих били су из Краљевине Србије али су радо одлазили у Стару Србију ризикујући и своје животе са идејом да помогну. Из свега горе реченог произилази да су Пљевљаци, на челу са својом православном општином, и те како били заинтересовани за образовање своје деце. Знали су да је просвета тесно повезана са политичким и економским животом једне заједнице. Сматрали су да је неопходно да се отвори једна средња школа у којој би могли да се школују ђаци који су завршили четири

²⁷²⁸Љубомир Дурковић Јакшић, *Просветна делатност...*, 29.

²⁷²⁹Исто, 35–36.

²⁷³⁰Радмила Петковић-Поповић, Вукоман Шалипуровић, наведено дело, 270–271.

²⁷³¹Вукоман Шалипуровић, *Културно просветне и политичке организације у Полимљу и Рашкој (1903–1912)*, Нова Варош 1972, 120–124.

²⁷³²Радмила Петковић-Поповић, Вукоман Шалипуровић, наведено дело, 270–271.

²⁷³³Славенко Терзић, *Пљевља на путу у ново доба (1804–1913)...*, 237–240.

разреда основне школе. На тај начин би се спречио одлазак деце у друга места а и омогућио сиромашним родитељима да школују своју децу. Православна општина је предузимала разне кораке да оствари тај циљ што у Османском царству није било лако.

Први помен и захтев да се оснује нека виша школа у Пљевљима потиче из 1894. године када су виђенији грађани (21 грађанин) Пљевља послали писмо пљеваљској Црквено-школској општини. У писму замерају Општини што се не потруди да се оснује виша школа и дозвољавају „туђинцу“ (Аустро-Угарској) да српску децу шаље на школовање. Не зна се поуздано да ли је Општина одговорила грађанима али је позвала грађанство да заједно нађу начина да отворе једну већу школу за пети разред. Општина је пристала да издржава два учитеља и две учитељице.²⁷³⁴ Наиме, већ 1894. године она је предала турским властима молбу у којој је тражила одобрење да може да отвори већу школу. Молба није прихваћена, а турски језик је наметнут основној школи као предмет.²⁷³⁵

Црквено школска општина обратила се 1894. године митрополиту Михаилу Јовановићу, молећи га да помогне отварање петог разреда.²⁷³⁶ Новопостављени митрополит рашко-призренски Дионисије Петровић је 1897. године, преко Данила Недељковића, заступника ректора богословије у Призрену, Општини сугерисао да је нужно да се отвори гимназија, да се пронађу два способна наставника (ако је могуће да један буде музикалан, како би био хоровађа певачком друштву) и да ће та два наставника плаћати митрополит а да све остале трошкове сноси Општина. Те исте године министар иностраних послова Краљевине Србије, је преко цариника са Јаворског прелаза, консултовао Пљевљаке да ли су они спремни да приме одређене обавезе према школи (смештај за наставнике, набавка намештаја, огрев) а Краљевина Србија би плаћала два факултетски образована наставника. Општина је изразила спремност да испуни обавезе према гимназији. Стиче се утисак да је отварање гимназије била готова ствар. Међутим, није било све тако једноставно, школа тада ипак није била отворена. Ђорђе Радуловић, јаворски цариник залагао се и следеће, дакле 1898. године, а и две године касније, залагао за отварање школе подсећајући на аустријску активност у погледу одвођења ђака у Босну и Херцеговину на школовање и њиховог преваспитавања у несрпском духу.²⁷³⁷ Приликом посете Пљевљима, 1898. године, митрополит Дионисије поново је покренуо питање оснивања гимназије.²⁷³⁸ Игуман манастира Свете Тројице Василије Поповић, видно узнемирен због аустро-угарског утицаја и пропаганде, написао је 1898. године једно вапијуће писмо надлежнима у Београду: „ми смо

²⁷³⁴ *Педесет година пљеваљске гимназије...*, 12.

²⁷³⁵ Љубомир Дурковић Јакшић, *Просветна делатност...*, 36.

²⁷³⁶ Славенко Терзић, *Пљевља на путу у ново доба (1804–1913)...*, 241.

²⁷³⁷ Радмила Петковић-Поповић, Вукман Шалипуровић, наведено дело, 172–173.

²⁷³⁸ АС, МИД ППО, 1895, ред 175, Пљевља, 25. фебруар 1898.

на прагу пропасти, ако се овде у Пљевљу не отвори гимназија и трговачка школа... Пљевља су врата аустријске пропаганде, похитајмо да врата подупремо...²⁷³⁹

Министарство иностраних послова Србије тражило је 1899. од Конзулата у Скопљу и Приштини да се изјасне о идеји да се у Пљевљима оснује трговачка школа или гимназија.²⁷⁴⁰ Те године се и Црквено-школска општина обратила писмом митрополиту Дионисију са захтевом да се отвори „већа школа“ тј. пети разред основне школе или први разред полугимназије и једна виша радничко-женска школа.²⁷⁴¹ Већ следеће године преминуо је митрополит Дионисије, што је без сумње један од разлога што гимназија тада није отворена. Други разлог су интриге аустро-угарског конзула у Пљевљима и бечке владе који су ометали издавање дозволе за рад српске школе.²⁷⁴²

С друге стране, Аустро-Угарска је спроводила велику субверзивну пропаганду делатност у целом Нововопазарском санџаку. Аустро-Угарска пропаганда је веома смишљено радила на придобијању присталица. Између осталог она је у своје школе позивала српске учитеље, ђацима нудила много боље услове за рад, давала велике стипендије а неке ученике успела је да одведе у Сарајево на даље школовање, уз материјалну надокнаду. Пљеваљски Срби, честити и оштроумни, схватили су која их опасност вреба и зато су више од свега желели да се отвори једна српске средња школа како би децу задржала на својим огњиштима. Били су свесни да ако Аустро-Угарска оснује једну средњу школу, Турци неће дозволити отварање још једне хришћанске школе.²⁷⁴³ Један од пљеваљских првака Филип Ђурашковић је рекао: „Да нас људи не предухитре Швабе, да не отворе, своју гимназију овде на доловима. Па ако је отворе, нико је после не затвори, а Турци неће дозволити двије хришћанске гимназије“.

2. Рад гимназије (1901-1912)

Српска гимназија у Пљевљима је најстарија световна средња школа у Рашко-призренској митрополији. Оснивањем гимназије створено је културно и просветно средиште које је образовало српску интелигенцију и било противтежа аустро-угарском културном утицају. Идеја за оснивање Гимназије јавила се крајем 19. века у мислима знаменитих личности из Пљеваља и интелектуалаца из Краљевине Србије. Министарство иностраних дела Србије је одмах након отварање гимназија у Старој Србији и Македонији помишљало и на отварање гимназије у Пљевљима као важном трговачком месту и месту где је аустријска пропаганда веома активна. Оснивачи гимназије били су: Црквено-школска општина

²⁷³⁹Радмила Петковић-Поповић, Вукоман Шалипуровић, наведено дело, 115.

²⁷⁴⁰АС, МИД ППО, 1899, ред 642, Београд, 14. август 1899.

²⁷⁴¹Илија Лопушина, *Педесет година пљеваљске гимназије*, Историјски записи, 1952, књ. 7, 139–140.

²⁷⁴²Милић Ф. Петровић, *Пљеваљска гимназија...*, 65

²⁷⁴³Радмила Петковић-Поповић, Вукоман Шалипуровић, наведено дело, 290.

пљеваљска (која је иницирала отварање, обезбедила зграду, намештај, огрев, послугу и станове наставном особљу), Краљевина Србија (финансирала је рад школе, плате наставницима, књиге, учила и опрему за рад) и Рашко-призренска митрополија, под чијом јурисдикцијом је била просветна активност Срба у Османском царству. Добијање дозвола за отварање било које школе у Османском царству било је веома тешко. Након вишегодишњих захтева, турска власт је дозволила отварање гимназије и Српска гимназија у Пљевљима почела је са радом 18. новембра 1901. године.

Танасије Пејатовић²⁷⁴⁴ и Светозар Томић, професори Српске гимназије у Скопљу, дошли су 1901. године да летњи одмор проведу у родном крају. У разговору са виђенијим Србима тога краја искристалисала се идеја да се отвори једна виша школа. Догађаји су ишли у добром правцу. Посетили су Сулејман Хаки пашу, пљеваљског мутесарифа, он им је предложио да се врате у родно место и да ту отворе школу у којој ће предавати.²⁷⁴⁵ То је на неки начин био знак да су месне турске власти спремне да дају дозволу за школу. Охрабрена том изјавом, Општина се 21. јула 1901. године обратила Нићифору, митрополиту Рашко-призренске митрополије с молбом да отвори школу, односно један разред грађанске школе. Уз молбу да два наставника финансира митрополит из његових извора, а Пљевљаци су се обавезали да ће плаћати станарину за наставнике и наставнице, огрев и све потребе за школу. Митрополит се сагласио да школа треба да се отвори, али је предлагао да то буде трговачка или занатлијска школа а не гимназија. О томе се консултовао са српском владом.²⁷⁴⁶ Краљевина Србија је подржала идеју да се у Пљевљу отвори нижа гимназија, сматрала је да је то важно место где треба створити јачи културни центар, пре свега због тога што Краљевина Србија није успела да отвори конзулат јер је то био прави и можда једини начин да се сузбије аустро-угарски утицај. Министар иностраних послова Михаило Вујић је у писму скопском конзулу Милосаву Куртовићу рекао да одлуку српске владе пренесе митрополиту Нићифору и да што пре почну припреме за отварање школе. Министар се обавезао да ће држава Србија финансирати личне приходке за наставнике.²⁷⁴⁷ Митрополит Нићифор се противио београдском предлогу да се оснује нижа гимназија и због тога је настала полемика између њега и српске владе. Митрополит није попуштао, влада је инсистирала на нижој гимназији, уз образложење да ученици из основне школе не могу похађати одмах трговачку, већ нижу гимназију, где би се припремали за упис у трговачку школу.²⁷⁴⁸ Митрополит је такође сматрао да је неопходно и у Скопљу отворити трговачку школу и ако се то не догоди он је претио да ће у Пљевљу ипак отворити трговачку школу.

²⁷⁴⁴Танасије Пејатовић, професор, директор, стручни писац (Пљевља, 20. I 1875–Пљевља, 22. IV 1903). Директор школе био је 1901–1903.

²⁷⁴⁵Светозар Томић, *Прве речи о пљеваљској гимназији*, Педесет година пљеваљске гимназије, 1901–1951, Пљевља 1956, 48.

²⁷⁴⁶АС, МИД ППО, 1901, ред 494, Пљевље, 8. август 1901.

²⁷⁴⁷АС, МИД ППО, 1901, ред 494, Београд, 24. август 1901.

²⁷⁴⁸АС, МИД ППО, 1901, ред 494, Скопље, 1. јул 1901.

Министру иностраних послова његово понашање је било неприхватљиво и он је рекао: „Г. митрополит рашко-призренски опет не прихвата овај предлог, него хоће да учини нешто на своју руку, губећи том приликом из вида околности, које треба у сваком важнијем послу да га руководе. Он смеће с ума да је централна управа наше просветно-политичке радње у Београду....“²⁷⁴⁹ Митрополит Перић и даље није одустајао од своје идеје, писмено се обраћао конзулу и говорио у прилог своје тезе, да се отварањем гимназије ствара пролетеријат а да су становништву Рашко-призренске епархије потребни грађани.²⁷⁵⁰ Након двомесечне полемике о профили средње школе у Пљевљима, превагнула је опција државних органа Србије. У том тренутку Србима је било важније духовно јединство као предуслов за национално ослобођење од привредног полета а митрополит је био приморан да попусти.

На крају је турска власт схватила да ће дозволом да се отворе српске школе спречити аустро-угарску и српску пропаганду и онемогућити одлазак деце на школовање у Србију и Босну и Херцеговину и на тај начин спречили образовање омладине у антитурском духу. Чинило им се да би то била већа опасност од школовања омладине у самом Пљевљу.²⁷⁵¹ Добијена је дозвола за рад дворазредне ниже Српске гимназије од турских власти на име митрополита Рашко-призренског Нићифора Перића. Митрополит је 13. септембра 1901. године известио Црквено школску општину у Пљевљима да ће се у њиховом месту отворити виша школа. Министар Михаило Вујић је 17. септембра потписао сагласност да се у Пљевљима отвори први разред гимназије. Са ректором богословије у Призрену, Стеваном Димитријевићем, а у име Главног просветног одбора, одредио је за наставника школе Танасија Пејатовића, дотадашњег суплента у Скопљу и Стевана Самарцића, учитеља у Новој Вароши.²⁷⁵² За предавача трговачких предмета био је постављен Гавро Пејатовић,²⁷⁵³ који је завршио Трговачку академију.²⁷⁵⁴

Главни татор школе била је српска влада и Министарство иностраних послова које је одређивало план рада, постављало, смењивало и плаћало наставнике, бринуло о литератури и уџбеницима. Руководство гимназије водило је преписку са Конзуларним одељењем Министарства иностраних послова а преписка и новац достављани су преко царинарнице на Јавору а пошиљке је преносио углавном Васо Рољевић.²⁷⁵⁵ О слању плате

²⁷⁴⁹ АС, МИД ППО, 1901, ред 494, Београд, 16. август 1901.

²⁷⁵⁰ АС, МИД ППО, 1901, ред 494, Призрен, 1. новембар 1901.

²⁷⁵¹ Илија Лопушина, наведено дело, 139–140.

²⁷⁵² АС, МИД ППО, 1901, ред 494, Београд, 10. новемба 1901.

²⁷⁵³ Гавро Пејатовић, наставник, финансијски службеник (Отиловићи код Пљеваља, 1882–Солунски залив, 1941). Након завршене основне школе у Београду је завршио Краљевско српску државну трговачку академију. У току школовања био је на пракси у Народној банци Србије. Наставник Гимназије у Пљевљима (1901–1911), учитељ грађанске школе и школски деловођа у Куманову 1911–1913. После рата радио је годину дана у Пљевљима. Био је државни службеник као финансијски службеник. Учествовао је у два балканска и два светска рата. Био је одликован Орденом Светог Саве V степена. (АС, МИД ППО, ред 446, 1910, 1. децембар 1910).

²⁷⁵⁴ АС, МИД ППО, 1910, ред 494, Београд, 3. октобар 1901.

²⁷⁵⁵ Васо Рољевић, земљорадник, национални радник (Божетић, код Нове Вароши, 1852 – 1937), тајно је преносио новац и поверљиве документе од рашке царинарнице до Пљевља преко 20 година. За тај посао

старао се управник Царинарнице Краљевине Србије који је на шифрован начин контактирао са директором школе. Контакти између Гимназије и Министарства иностраних послова вршени су и преко српских дипломатских представника: конзула у Приштини, генералног конзула у Скопљу и посланика у Цариграду. Српска црквено-школска општина у Пљевљима имала је такође велику улогу и значај. О свим активностима школе био је информисан Василије Поповић, архимандрит манастира Свете Тројице, као митрополитов намесник. Са турским просветним властима контактирао је митрополит Нићифор, као власник гимназије. Сваке године властима је слао распоред часова и списак наставника. Национална историја није приказивана као предмет, уместо ње су приказивани часови из веронауке и турског језика.²⁷⁵⁶ Национална историја је извођена илегално, ноћу, без уџбеника, а на наставницима је било да на што вернији и занимљивији начин опишу догађаје како би они остали у сећањима ученика. Школа је имала смер реалне гимназије, програм је био исти као и у Србији (нису учили немачки језик али су учили турски и француски језик). Ученици су имали недељно 30 часова. Радило се од 8 до 12 часова и по подне од 2 до 4 сата, празновали су се свец и недеље. Плате наставника биле су исте као и у Србији, само што су наставници, који су били пореклом из Србије добијали додаток. Плате су биле нередовне, неретко се дешавало да плата касни и по пет месеци. У том случају, када су наставници остајали без пара, позајмљивали су их од имућнијих српских трговаца. На име станарине Општина је наставницима плаћала 20 динара у злату. Уџбеници су добијени из Београда али су одобрени од стране вилајетског муарифа у Скопљу.²⁷⁵⁷

Црквено-школска општина у Пљевљима обезбедила је зграду, огрев, послугу и све остало што је било потребно за школу.²⁷⁵⁸ Нижа гимназија била је смештена на другом спрату зграде основне школе јер турске власти нису дале дозволу да се подигне нова зграда нити да се прошири стара.²⁷⁵⁹ Први спрат је дозидан 1896. године о трошку манастира.

Танасије Пејатовић био је једини факултетски образован наставник и постављен је за директора школе али је добио одсуство за полагање професорског испита. Самарцић је обавестио Црквену општину да је до повратка Танасија Пејатовића он постављен за заступника директора и од ње је захтевао да испуни обећање и да набави намештај, књиге и друге потребне ствари.

изабран је 1892. године када је управник царинарнице Ђорђе Радуловић затражио да му пронађу неког окретног и одважног човека за деликатну мисију. Тај посао радио је све до ослобођења 1912. године. Васа је био поштен, паметан, храбар, досетљив и пре свега одан – национално поуздан, зато је и одабран. Новац никада није доносио директору Гимназије већ обично Филипу Ђурашковићу, трговцу који је у годно време новац носио директору. За свој рад одликован је Таковским крстом и Орденом Светог Саве и опеван у народној песми. (М. Кажич, *Васо Рољевић, кириција и курир из Божетића, Педесетогодишњица...*, 81).

²⁷⁵⁶ Ђорђе Пејановић, *Српска гимназија у Пљевљима, Педесет година...*, 54.

²⁷⁵⁷ Радмила Петковић-Поповић, Вукоман Шалипуровић, наведено дело, 177–178

²⁷⁵⁸ Милић Ф. Петровић, *Пљеваљска гимназија...*, 79–80.

²⁷⁵⁹ Милка Бајић-Подерегин, *Свитање*, Београд 2008, 167.

Упис ђака школске 1901/2. почео је 15. октобра 1901. године. Ученик гимназије могао је бити свако ко је завршио основну школу и положио пријемни испит. Најбројнији су били ђаци из Пљеваља (37) али било је ђака и из Пријепоља, Нове Вароши, Сјенице и из Црне Горе. Гимназија је почела са радом 18. новембра 1901. године. Тога дана, у присуству свих чланова Општине и ђачких родитеља, Василије Поповић, архимандрит манастира Свете Тројице извршио је освештење водике и призивање Светог духа. Почео је рад са малим бројем наставника. Почетком децембра дошао је за наставника Гавро Пејатовић, који је завршио трговачку Академију, за учитељицу женског рада постављена је Стана Јовановић,²⁷⁶⁰ бивша учитељица Девојачке школе у Скопљу, иначе вереница Танасија Пејатовића. За наставника турског језика именован је Сејфудин Шеховић,²⁷⁶¹ који је предавао турски језик и у четвртој разреду српске основне школе. Женска деца која су похађала гимназију нису учила турски језик већ ручни рад. После Дана Светог Саве вратио се Танасије Пејатовић.

Иако је настава са закашњењем почела са малим бројем наставника, градиво се из свих предмета, осим из јестаственице, предавало. Упис није био ограничен, до почетка редовних предавања пријавило се 66 ученика од којих је 6 на пријемном испиту одбијено. Први разред је био мешовит, похађало га је 44 ученика и 16 ученица. Међу њима 37 из Пљеваља а остали ђаци били су из Пријепоља, Нове Вароши и околних села па и из Кнежевине Црне Горе. У току године један ученик је отпуштен из школе а двојица су напустила школу. До краја године наставу је похађало 57 ученика.²⁷⁶² Основан је и курс Радничке школе где су се ученице училе женском раду. Тај курс је посећивало 26 ученица.²⁷⁶³

Прве школске године наставу су држали: Стеван Самарцић, наставник, предавао је српски језик (5 часова), науку хришћанску (2 часа) и јестаственицу (3 часа); Гавро Пејатовић, наставник, предавао је аритметику (3 часа), геометрију (2 часа) и писање (1 час); Пејатовић је предавао француски језик (5 часова), географију (3 часа) и цртање (2 часа); Стана Јовановић, предавала је ручни рад у Гимназији и у Радничкој школи; Сејфудин Шеховић предавао је турски језик (1 час).²⁷⁶⁴ Из овог проистиче да су били заступљени следећи предмети: хришћанска наука, српски језик, турски језик, француски језик, географија, геометрија, јестаственица, аритметика, лепо писање и певање и женски рад (само за ученице).

²⁷⁶⁰Пореклом је била из Новог Пазара.

²⁷⁶¹Сејфудин Шеховић, завршио је руждију у Пљевљима и предавао је турски језик у четвртој разреду српске основне школе. Учитељ турског језика у Српској гимназији био је од 1901. до 1912. Једини наставник који је свих дванаест година радио у школи и био од велике помоћи школи и наставницима, чинећи услуге српском националном раду. Након ослобођења 1912. предавао је исламску веронауку у гимназији у Пријепољу. Преминуо је у Пријепољу 1939. (*Политика*, 14. VI 1939).

²⁷⁶²Милић Ф. Петровић, *Пљеваљска гимназија...*, 76–77.

²⁷⁶³Радмила Петковић-Поповић, Вукоман Шалипуровић, наведено дело 178.

²⁷⁶⁴Милић Ф. Петровић, *Пљеваљска гимназија...*, 93 – 94.

Професори су добијали плату у износу од 200 динара месечно а супленти по 120 динара.²⁷⁶⁵ У школи је свечано прослављен Дан Светог Саве. Од сакупљених прилога на забави и ђачким прилозима основана је ђачка књижница.

Танасије Пејатовић је у писму Светиславу Симићу изложио стање које је владало у школи, био је незадовољан тиме што наставници нису на време добијали плату и тражио је да се новац пошаље а о Нићифору је рекао: „о митрополиту нећу ни да говорим“ школу је потпуно игнорисао и није одустао од идеје да се установи грађанска школа.²⁷⁶⁶

Прва школска година завршена је 28. јуна 1902. године. Тога дана одржано је благодарење у Манастиру Свете Тројице, а у школи је, у присуству родитеља, чланова Црквене општине и грађанства, прочитан извештај о успеху ученика. На самом почетку директор Танасије Пејатовић захвалио се свима који су помогли да се Гимназија отвори и започне рад. Добре ученике је похвалио, слабије опоменуо да се убудуће више труде. Од 57 ученика, колико је у току године похађало наставу, 30 ученика је прешло у други разред, пет ученика је завршило разред са одличним успехом, седморо са врло добрим, остали су били добри или довољни. Седамнаест ученика је полагало један или два предмета. Једној ученици је због болести омогућено да полаже испите из свих предмета. Девет ученика је понављало разред.

Дан касније, 29. јуна, одржан је свечани испит коме су присуствовали и ученици основне школе. Гимназијалци су одговарали из свих предмета и то веома прецизно и тачно. Школска сала била је украшена венцем од природног цвећа, женским ручним радовима и ученичким цртежима. Испиту је присуствовао Сулејман паша у пратњи већег броја турских грађана и војних чиновника. Директор Пејатовић је поздравио Сулејман пашу и захвалио се што присуствује овом дану, који је „најсвечанији дан у животу ове школе“. Сулејман паша се захвалио наставницима на труду што тако добро васпитавају ученике и обећао да ће и убудуће помагати школу и да ће се потрудити да се добије дозвола за отварање другог, трећег и четвртог разреда. На крају је било послужење гостију. Стеван Самарцић је говорио о значају Црквено-школске општине која није жалила ни труда ни пара за успешан почетак и рад ове школе.²⁷⁶⁷

Директор је констатовао да су за рад у идућој години потребни квалификовани наставници да би школа била на одговарајућем нивоу, поготово за природне науке и језике. Залагао се за завођење немачког језика, лирике и певања.

У новој школској 1902/3. години, доласком два квалификована професора, Годора Боровњака,²⁷⁶⁸ који је завршио Велику школу, и Ђорђа Пејановића,²⁷⁶⁹ који је завршио

²⁷⁶⁵ Љубомир Дурковић Јакшић, *Пљевља и Манастир...*, 463.

²⁷⁶⁶ АС, ЈП, 80/47/503, Пљевље, 25. мај 1902.

²⁷⁶⁷ *Цариградски гласник*, 28. јул 1902.

²⁷⁶⁸ Годор Боровњак био је суплент гимназије у Пљевљу, где је био и заступник директора.

историју на Универзитету у Загребу, квалитет наставе је побољшан. Упис у први и други разред, пријемни и разредни испит обављени су до 21. септембра. Предавали су: директор Танасије Пејатовић – географију и цртање у првом и другом и историју у трећем разреду; Стеван Самарцић – веронауку у првом и српски и јестаственицу у другом разреду и био је књижничар; Гавро Пејатовић – математику и писање у првом и другом разреду; Стана Јовановић – ручни рад у Гимназији и у Раденичкој школи; Сејфудин Шеховић – турски језик у првом и другом разреду; Тодор Боровњак —француски у првом и другом и српски у првом разреду; Ђорђе Пејановић – математику у првом и другом и геометрију у првом разреду у празничним данима је предавао хигијену ученицима гимназије и радничке школе.

Друге године рада број ученика био је знатно већи, два разреда је на почетку рада похађало 85 ученика, касније је петоро ученика напустило школу.

Гимназија и основна школа су заједно прославили Светог Саву. Говорио је Танасије Пејатовић. Школа је амбициозно почела са радом али је доживела велики губитак, преминуо је директор Танасије Пејатовић 5. маја 1903. године. За заступника директора постављен је Тодор Боровњак, Пејатовићеве предмете су поделили наставници између себе, али се осећала велика празнина његовим одласком. За собом је оставио значајно научно дело, био је први истакнути научни и културни радник а имао је и особити цртачки дар.

За наставника веронауке постављен је маја месеца Симо Шиљак²⁷⁷⁰ који је завршио богословију у Призрену. Црквена општина на челу са Василијем Поповићем молила је Сулејман пашу да помогне да се добије дозвола за трећи и четврти разред гимназије, како деца не би морала да одлазе из града на даље школовање. Паша је изашао у сусрет српским захтевима и јула 1903. године обавестио је представнике Црквене општине да је из Цариграда стигла дозвола да се може отворити трећи и четврти разред, по програму као у другим српским гимназијама у Османској царевини. Игуман је о свему томе обавестио и управу школе, заменика директора Боровњака као и митрополита Нићифора. По одлуци Просветног савета и по раније утврђеном плану, школа у Пљевљима је постала четвороразредна гимназија.²⁷⁷¹

Школска година је била завршена 28. јуна. У старије разреде је прешло 40 ученика, мањи број је полагао испите а 10 ученика је понављао разред.

На крају школске године, Тодор Боровњак је боравио у Београду где је Просветном одељењу поднео исцрпан извештај о раду Гимназије. Констатовао је да школа има добре могућности за рад по броју ученика, њиховој вољи и способности за рад. Проблем је

²⁷⁶⁹Ђорђе Пејановић, професор, национални радник (Мостар, 27. VII 1878 – Сарајево, 1962). Суплент пљеваљске гимназије био је (1902–1908), заступник директора (1905/6 – 1906/7).

²⁷⁷⁰Симо Шиљак, учитељ (Пљевља – Аушвиц, 1943). Завршио је Богословску учитељску школу у Призрену (1901). Био је активан у Српском певачком друштву „Братство“ и бавио се националним радом. Био је близак цетињском двору и краљу Николи. Одликован је Орденом Светог Саве V реда, Албанском споменицом и Обилићевом медаљом.

²⁷⁷¹АС, МИД ППО, 1903, Г/34, Пљевља, 15. јул 1903, Приштина, 21. јул 1903; Београд, 21. август 1903.

постојао у недостатку кадрова, због чега програм није у потпуности реализован (били су заступљени само предмети: српски језик, математика, турски језик, француски језик и наука хришћанска). Смрћу директора Пејатовића тај проблем био је све израженији. Пре свега, Боровњак се залагао да се пошаље један искусан човек за новог директора школе и квалификовани професори. Били су потребни наставници за историју и географију, српски језик, за природне науке и наставник вештина. Он је сматрао да Гавру Пејатовића и Стевана Самарцића треба вратити на одговарајуће дужности јер за Гимназију немају адекватне квалификације. Предложио је и да се Женска радничка школа подигне на степен Девојачке школе али под управом директора гимназије и да приме још једну стручну наставницу. Боровњак је молио да министарство одобри извесну суму новца за набавку књига за библиотеку и физичке справе јер је школа поседовала само неколико карата и није имала других наставних средстава.²⁷⁷²

Школска 1903/4. година почела је 17. септембра након призивања Светог Духа. Прваци су полагали пријемни испит и предавања су почела по привременом распореду. Први разред је уписало 50 ученика, други 40, а трећи 25. Из Црне Горе било је 30 ученика, остали ученици били су из Пљеваљског и Сијеничког санџака. Питање простора зграде је постало приоритетно, због мањка простора основна школа била је исељена из зграде.²⁷⁷³

Просветни савет је усвојио предлоге заступника директора Боровњака, а министар одобрио, те је за директора гимназије постављен Илија Лалевић,²⁷⁷⁴ дотадашњи професор гимназије у Солуну са платом од 4.400 динара годишње. За професора историје и географије постављен је Љубомир Јовчић, дотадашњи професор призренске богословије са платом од 3.000 динара; Тодор Боровњак, са платом од 1.920 динара за наставника вештина поставили су Риста Пејатовића, студента Конзерваторијума са платом од 1.200 динара.²⁷⁷⁵

Нови наставници су стигли на дужност али је велики проблем био у томе што митрополит Нићифор није желео да им да потврду која је била неопходна за дозволу рада код турских власти. На сва наговарања општинара он је рекао: „нека им даје онај ко их је поставио“, знајући да то није могуће, јер се име српске владе нигде није смело појавити. Непотврђени наставници су предавали само захваљујући доброј пашиној вољи и због тога што су се за њих zaloжили утуцајни и богати грађани.²⁷⁷⁶

Предавали су: директор Илија Лалевић – српски језик у првом и другом разреду и у првом разреду Девојачко-радничке школе; Љубомир Јовчић – географију у првом, другом и

²⁷⁷² АС, МИД ППО, 1903, Г/34, Пљевља, 19. август 1903.

²⁷⁷³ АС, МИД ППО, 1903, Г/34, Пљевља, 5. септембар 1903.

²⁷⁷⁴ Илија Лалевић био је директор школе од 1903. до 1907.

²⁷⁷⁵ Ристо Пејатовић учитељ, сликар, вајар (Пљевља, 1877– Београд, 1904). Био је веома свестран и талентован. Након средње школе био је учитељ у Новом Пазару. Усавршавао се у певању и музици у Прагу као стипендиста српске владе, усавршавао се и у Италији. Осим податка да је постављен за наставнике гимназије у прегледаној архивској грађи није пронађен документ који говори да је он радио у школи.

²⁷⁷⁶ АС, МИД ППО, 1904, ред 133, На Јавору, 29. новембар 1903.

трећем разреду, историју у трећем и јестаственицу у другом, вршио је дужност деловође школе; Гавро Пејатовић – математику у првом и писање у првом и другом разреду и у Девојачко раденичкој школи; Сејфудин Шеховић – турски језик у сва три разреда; Тодор Боровњак – француски у првом и другом и трећем а српски језик у првом разреду; Ђорђе Пејановић – математику у другом и трећем, физику у трећем и јестаственицу у првом разреду; Симо Шиљак – веронауку у сва три разреда гимназије и лепо писање у првом разреду Девојачко-раденичке школе.²⁷⁷⁷

На Светосавској прослави одржаној на Дан Светог Саве 27. јануара 1904. године програм су припремали Симо Шиљак и Стеван Боровњак. Домаћин славе био је Јосиф Бајић. Када је завршена служба у Манастиру Свете Тројице, литија са око 300 ученика кренула је ка гимназији где је игуман Василије извршио освештење водице и сечење колача. Након тога почео је програм у коме су биле заступљене црквене и световне националне песме а на турском је отпевана химна султану. Ђорђе Пејатовић припремио је шаљиву лутрију а финансирани су трговци. Приход је био 3.607 гроша што је утрошено за набавку школских ствари.²⁷⁷⁸ Пре свега за набавку физичких и хемијских справа за кабинете. Било је око 250 гостију, међу њима и Сулејман паша, али не и аустријски представници, који нису били ни позвани. Директор школе Лалевић је у свечаном говору искористио прилику и окупљени народ упозорио на опасне смутње аустријских представника у Пљевљу и упозорио их да не буду наивни него да их се чувају. Изведена је представа *Адвокат и чобанин* Фарса Патлена, по преводу Боровњака. Извођен је комад по песми Љубомира Ненадовића, *Шетња једног стенографа по ваишару*, када је један ученик продавао нову капу, шубару, ученику који је имао стари фес на глави. И рекао: „Ту прљаву баци шепу, узми ову капу лепу“. Та епизода је постала инцидент који је изазвао пашино негодовање али не тога дана када је паша видно задовољан отишао са прославе, већ сутрадан. Сулејман паша је позвао игумана Поповића и рекао му је да у школи неће да трпи српске поданике који провоцирају њега самог и турску царску власт. Игуман је тврдио да је то омашка и молио да се не узме за зло, али паша је тога дана био непопустљив. Било је очигледно, што је паша после извесног времена и потврдио, да је то све била интрига аустријског представника, који је био увређен што на прославу није позван и што је чуо да је било алузија на рачун аустро-угарске политике у том крају. О томе су били обавештени митрополит Перић и српска влада, која је јавила српским представницима у Османској царевини, да дипломатским путем помогну, ако буде затребало, у случају изазивање инцидента већих размера. После више апела и након инцидента на Светосавској прослави, митрополит Нићифор је оверио дипломе наставницима. Али је наредио да се Љубомир Јовчић уклони из гимназије, као неподобан. Морао је, иако невољно,

²⁷⁷⁷ Милић Ф. Петровић, *Пљеваљска гимназија...*, 98–99.

²⁷⁷⁸ Љубомир Дурковић Јакшић, *Просветна делатност...*, 68–69; *Цариградски гласник*, 6. фебруар 1904.

да послуша министра иностраних послова Пашића који му је поручио: „да се мане своје ћудљивости и да плеваљским наставницима пошаље одмах потврде“²⁷⁷⁹. После ових догађања митрополит Перић је био приморан да потврди наставничке дипломе, да се не би десило да рад у школи буде забрањен.²⁷⁸⁰ А плеваљски паша добио је наредбу од великог везира да „не дира плеваљску гимназију“. Стање се убрзо нормализовало и школска година је протекла уредно.

Током фебруара, десет дана није било наставе јер је владао тифус. Те године ученици основне школе, девојачке школе и гимназије ишли су на излет на Чемерно, два сата од Пљевља.

Школска година је протекла уредно што се тиче и наставника и наставних планова. Завршена је 28. јуна 1904. године. Први разред је завршило 32 ученика, други разред 26 ученика и 6 ученица, трећи разред 17 ученика и 7 ученика.²⁷⁸¹

Уз благодарење одржан је парстос Јовану Јовановићу Змају и Сими Лукину Лазићу. Директор Лалевић је говорио о значају ове двојице преминулих песника. У даљем говору захвалио се Црквеној општини и игуману Поповићу, Драгомиру Обрадовићу, који је поклонио пет француских књига Српској гимназији у Пљевљима. После подне одржан је испит на коме је присуствовао Сулејман паша и други виђенији Турци. Када је завршено пропитивање, један ученик је читао говор на турском језику, а када је завршио ученици су отпевали химну турском султану. Сулејман паша је био веома задовољан и похвално се изразио о школи и њеном напретку. То је било посебно важно у години у којој се десио инцидент на прослави Светог Саве. Директор Лалевић се такође захвалио Сулејман паши на подршци којој даје српској гимназији. Паша се са пратњом повукао а српске песме су се певале током целе ноћи.²⁷⁸²

Током школске године директор Лалевић и архимандрит Василије имали су добре и коректне односе. Лалевић је тражио да се сва пошта „води сваки пут преко њега“ и да му се достављају све службене информације. Хтео је да постане незванични конзул а те послове је годинама веома предано радио архимандрит Василије. На ту нову околност Српску владу је информисао цариник са Јавора Тихомир Вељковић.

Лалевић је за време распуста био у Београду, поднео подробен извештај о раду школе и поднео нове предлоге. „Србија преко Пљев. гимназије чини велику услугу Српству школујући црногорске младиће, чини зближавање Црне Горе и Србије“, констатовао је директор.²⁷⁸³ Директор је чинио све да унапреди рад у гимназији.

²⁷⁷⁹ Љубомир Дурковић Јакшић, *Пљевља и манастир...*, 475.

²⁷⁸⁰ АС, МИД ППО, 1904, ред 44, Манастир Свете Тројице, 24. јануар 1904; Приштина, 30. јануар 1904; Београд, 26. јануар 1904; Београд, 28. јануар 1904; На Јавору, 29. јануар 1904.

²⁷⁸¹ *Просветни гласник*, 1905, књ. 2, св. 6, 602.

²⁷⁸² *Цариградски гласник*, 25. јун 1904.

²⁷⁸³ Љубомир Дурковић Јакшић, *Пљевља и Манастир...*, 478.

Школске 1904/5. године дошло је до промене наставног кадра. Љубомир Јовчић²⁷⁸⁴ је на инсистирање митрополита Нићифора премештен у Битољ, Тодор Борвњак добио је једногодишње одсуство. Уместо њих постављени су: Мирко Поповић,²⁷⁸⁵ професор из Ужица, дошао је 8. децембра, и Васа Стајић,²⁷⁸⁶ суплент из Пакраца, дошао је 17. октобра. Настава је почела са закашњењем 14. октобра 1904. године.

Зграда српске гимназије осигурана је код Societe generale ottoman, на 1.500 турских лира и то на шест година.²⁷⁸⁷

Први разред је уписало 30 ученика, други 15 ученика, трећи 32 (26 ученика и 6 ученица) четврти 22 (15 ученика и 7 ученица), укупно 99 ученика. У току године школу је напустило 6 ученика. У старије разреде прешло је укупно 52 ученика. Први разред је завршило 15 ученика, други 8, трећи 18 и четврти 11 ученика. Седамнаест ученика је полагало разредни или течајни испит. Разред је понављало 22 ученика. Право на школовање изгубила су два ученика из првог разреда, три ученика су послата у идадију. Женске деце

²⁷⁸⁴ Љубомир Јовчић био је по опредељењу социјалиста који је те идеје ширио у и Гимназији и међу грађанством. Писао је по радничким новинама, држао говоре, приликом говора често је нападао верске поглаваре као ненародне људе. Митрополит Перић је о томе био обавештен па је тражио од паше да му се забрани рад и да се удаљи из Пљеваља. Управа Гимназије је успела, услед недостатка кадра, да се избори да он до краја школске године 1903/4. године остане у Гимназији. Митрополит Перић се због тога веома замерио пљеваљском грађанству. (Ђорђе Пејановић, *Српска гимназија у Пљевљима за време мога службовања у њој, Успомене и реминисценције*, Педесетогодишњица, 55–56).

²⁷⁸⁵ Мирко Поповић, професор, историчар (Опарић, Рековац, 16. IX 1873 – Врапче брдо код Љига, 26. XI 1914). Отац Алекса био је учитељ, мајка Јевица, рођ Латинкић. Једно је од осморо њихове деце. Његов брат Душан био је челник Српске социјалдемократске странке. Завршио је историјско-филолошки одсек Велике школе у Београду (1897). Био је суплент приватне гимназије у Јагодини (1897), суплент приватне гимназије у Ужицу (1898–1902), суплент новоотворене гимназије у Ужицу (1902–1904) и (1905–1914). Премештен је за професора Српске гимназије у Пљевљима (1904–1905). Предавао је историју и земљопис, у Пљевљима а у Ужицу: српски језик, латински језик, гимнастику и историју цркве. Био је и школски надзорник од 1908, управитељ занатске школе од 1909. у Ужицу. Био је руководилац збирки за историју, географију и библиотеке. Учествовао је у балканским ратовима као командир чете у четвртом пуку, у саставу Јаворске бригаде суделовао је у операцијама у Санцаку (1912). После борбе на Сјеници добио је чин резервног капетана. Учествовао је у Првом светском рату као резервни пешадијски капетан прве класе, командир 3 чете. Погинуо је у Колубарској бици. Сахрањен је у заједничкој гробници на Врапчем брду код Лазареваца. Носилац је Карађорђевог звезде. Оженио се Видосавом рођ. Топаовић (1906) са којом је имао троје деце: Богдана (1907), Милку (1910) и Наду (1914). Дела: *О дужностима према отаџбини, О идеалима и заветној мисли великог српског просветитеља Светог Саве* (1909); *Историја Ужица*, Ужице 1924. (Милић Ф. Петровић, *Документи...*, 87; Јелена Ковачевић, *Родослов Душана Поповића*, Ужички зборник, 1989, књ. 18, 233–279; *Биографски лексикон Златиборског округа*, Београд, 2006).

²⁷⁸⁶ Васа Стајић, књижевник, професор, председник Матице српске (Мокрин, 10. II 1878 – Нови Сад, 10. II 1947). Основну школу завршио је у Мокрину, гимназију у Великој Кикинди, Сремским Карловцима и Сењу. Права и филозофију студирао је у Будимпешти, Паризу, Лајпцигу где је и дипломирао. Био је учитељ у селу Рудни (румунски део Баната), наставник у Пакрацу у Српској учитељској школи где је предавао српски језик и књижевност, одакле је и отпуштен због ширења социјалистичких идеја. За наставника Српске гимназије у Пљевљима постављен је октобра 1904. Контактима са ученицима ван наставе и његов одлазак у народ и ширење социјалистичких мисли није се допало управи школе и зато је премештен из Пљевља. Од 1908. Радио је као професор у Учитељској школи у Сомбору. Био је члан Народне одбране 1912. За време Првог светског рата био је интерниран. Ангажовао се у Народном вијећу 1918. Секретар Матице српске постао је 1920. Обновио је Летопис Матице српске. Био је председник Матице српске. Оставио је значајан траг у писању историографских дела, посебно се бавио историјом Новог Сада. (Арпад Лебл, *Политички лик Васе Стајића*, Нови Сад 1963; РОМС, М 12.522, Црвена свеска, стр. 134; Душан Попов, *Стајић, Васа*, Енциклопедија Новог Сада, књ. 26, Нови Сад 2005, 106–190).

²⁷⁸⁷ АС, МИД ППО, 1904, ред 1270, Скопље, 15. новембар 1904.

било је само у трећем и четвртном разреду. Од овог броја, из Пљеваљског пашалука било је 57 ученика, из Сеничког пашалука 4 ученика, из Црне Горе 31 ученик.²⁷⁸⁸

На почетку школске године, тачније 12. новембра, зграда Гимназије била је упаљена. Мишљење очевидаца било је да је неко подметнуо пожар. Истрага власти до краја није утврдила узрок пожара. Дан пре тога ученици су у 4 сата изашли из школе, послужитељ је поспремио учионице и напустио зграду. Сутрадан у пола пет ујутру појавила се ватра. Пожар су гасили турска и аустријска војска али је зграда потпуно уништена, изгореле су све књиге, спасен је кабинет за физику и хемију а сва друга наставна средства су изгорела. Ученик Тришко Жугић успео је да изнесе икону Светог Саве.

Директор Лалевић је Министарству иностраних дела Краљевине Србије јавио за догађај и тражио помоћ.²⁷⁸⁹ Архимандрит Поповић је о пожару известио митрополита Нићифора а са директором сазвао збор грађана на коме је изабран Одбор за купљење прилога за зидање нове гимназијске зграде. Одбор је предложио да уредништва српских новина објаве позив за прикупљање помоћи и да имена приложника објављују у свом листу. Одбор је са успехом обављао свој посао, добијао прилоге са свих страна српских крајева. *Цариградски гласник* је одмах известио своје читаоце о пожару који се десио и објавио апел за помоћ Српској гимназији у Пљевљима. У наредним бројевима доносио је спискове имена институција и појединаца и суму коју су поклањали, а који су се одазвали позиву за помоћ Српској гимназији у Пљевљима.²⁷⁹⁰ Многи други часописи су се такође огласили поводом пожара у Гимназији, пре свих: *Босанска вила*, *Глас Црногораца*, *Политика*, *Учитељ*....²⁷⁹¹ Благајник одбора за купљење прилога био је Спасоје С. Бајић а Црквена општина на челу са архимандритом Василијем, била је одговорно лице. Црквена општина Пљеваљска дала је прилог од 3.000 динара, као и пљеваљски трговац Лазар Шећеровић. Прилоге су дали директор и наставници гимназије као и сви виђенији грађани Пљевља.²⁷⁹² Међу првима, своје прилоге за зидање нове зграде послали су митрополит Краљевине Србије Инокентије и епископи: Димитрије, Мелентије, Никанор и Сава.²⁷⁹³ Помоћ су слали: Одбор за потпомагања Старо-Србијанаца и Македонаца, призренска богословија и многе друге институције....

Бивши наставник ове школе Тодор Боровњак је у то време, дакле крајем 1904. године био на усавршавању у Француској. Када је чуо шта се догодило он је у Паризу одржао предавање о просветним и политичким приликама у Пљевљима и околини. На завршетку предавања један од присутних предложио је да се скупе прилози за обнову школе, што је Боровњаку и био циљ. Сакупљена је знатна сума и то је Боровњак послао архимандриту

²⁷⁸⁸ Милић Ф. Петровић, *Пљеваљска гимназија 1901–2001*..., 145.

²⁷⁸⁹ АС, МИД ППО, 1904, ред 76, Пљевља, 30. октобар 1904.

²⁷⁹⁰ *Цариградски гласник*, 12. новембар 1904, 26. новембар 1904.

²⁷⁹¹ Милић Ф. Петровић, *Пљеваљска гимназија*..., 173–175.

²⁷⁹² *Цариградски гласник*, 19. новембар, 26. новембар 1904, 21. јануар 1905.

²⁷⁹³ *Цариградски гласник*, 11. март 1905.

Поповићу.²⁷⁹⁴ Када је Пашић прочитао извештај о гимназији сугерисао је да се материјална помоћ затражи од Друштва Светог Саве и од Кола српских сестара а да се преко новина позове српско грађанство да да прилог за школску зграду.²⁷⁹⁵ У Београду је био образован Одбор за уписивање прилога који је 25. децембра организовао Духовни концерт у Великој школи. Највише новца од појединаца и институција добијено је из Краљевине Србије.

Гимназија је наставила рад у Девојачкој школи,²⁷⁹⁶ зграда је била веома тесна али то није био и главни проблем, већ је то био недостатак наставног кадра пошто су само Лалевић, Пејановић и Стајић имали завршене факултете.²⁷⁹⁷ Лалевић је од Државне штампарије Краљевине Србије тражио да пошаље уџбенике, речнике, литературу, јер у гимназији није било ниједног уџбеника.

Прилози за градњу гимназијске зграде у Пљевљима

Из Пљеваља	14.713. гроша 10 пара
Из Османског царства (мисли се на још неослобођене српске крајеве)	9.458 гроша 07 пара
Из Босне	5.004 гроша и 15 пара
Из Херцеговине	1.343 гроша и 30 пара
Из Краљевине Србије	98.891 гроша 15 пара
Из Кнежевине Црне Горе	2.500 гроша 17 пара
Из Аустро-Угарске	3.696 гроша и 15 пара
Из Француске	569 гроша 20 пара
Зајам од општине	24.218 гроша
Салдо за изравњавање	1.715 гроша 29 пара
Свега прилога	162.110 гроша 33 паре

Црквена општина тражила је од Министарства грађевина Србије, да јој изradi бесплатно план за нову гимназијску зграду, која треба да буде двоспратна за потребе осморазредне гимназије, да има једну већу салу, дужине 20 са 16 метара. Како је то писмо председник владе Никола Пашић проследио министарству грађевина, министар Велимировић је поставио неопходна питања у вези са зградом како би могао започети пројекат.²⁷⁹⁸ Дозвола за зидање нове зграде није добијена ни фебруара 1905. године. Турске власти су се преко Црквене општине интересовале: колико ће имати врата, прозора и којим средствима мисле да подигне нову зграду. Општина је одговорила да ће се зграда подићи прилозима и да имена оних који су дарују средства излазе у *Цариградском гласнику*, а да ће на крају властима поднети целокупни списак. Наравно, власти нису смеле да знају да ће

²⁷⁹⁴Тодор Боровњак, *Једно сјећање*, Педесетогодишњица..., 70–71.

²⁷⁹⁵АС, МИД ППО, 1904, ред 1144, Београд, 12. новембар 1904.

²⁷⁹⁶Девојачка школа наставила је рад у једној малој згради коју је Општина финансирала.

²⁷⁹⁷АС, МИД ППО, 1905, ред 76, Пљевља, 5. новембар 1904.

²⁷⁹⁸АС, МИД ППО, 1905, ред 347, Београд, 21. фебруар 1905; Пљевља, 28. јануар 1905.

највећи прилог бити добијен од српске владе. Директор Лалевић је слутио да је одуговлачење са издавањем дозволе само још једна од турских сметњи раду српске школе. Министарство иностраних послова Краљевине Србије се обратило конзулату у Скопљу да он издејствује код валије да се што пре изда дозвола за градњу.²⁷⁹⁹ Материјал за градњу школске зграде је купљен од прилога који су стигли али дозвола ни јуна месеца 1905. године није стигла.

Предавали су: директор Илија Лалевић српски језик у гимназији и у Девојачко-раденичкој школи (13 часова); Мирко Поповић историју, географију и српски језик у гимназији (21 час); Васа Стајић француски језик и јестаственицу у гимназији и српски и француски језик у Девојачкој школи (22 часа); Гавро Пејатовић математику и писање у Гимназији и Девојачкој школи (24 часа); Сејфудин Шеховић предавао је турски језик у сва четири разреда (16 часова); Ђорђе Пејановић математику, физику, хемију и зоологију у Гимназији и физику у Девојачкој школи (20 часова); Симо Шилјак веронауку у сва три разреда гимназије и у првом разреду у Девојачкој школи. И ове године није било наставника за цртање и певање. Пејатовић и Шилјак су уредно вршили своју дужност а директор је био веома задовољан радом Мирка Поповића као и радом Ђорђа Пејановића. Био је незадовољан радом Васе Стајића, као и његовим понашањем које је било неприхватљиво Србима у Османском царству. Због његових радикалних социјалних идеја директор је тражио да се он премести из Пљевља а да се на његово место доведе неки наставник који би предавао природне науке.

Како је сва грађа, сви дневници, изгорело у пожару директор је са наставницима успео да реконструише догађаје из историје школе и да све то напише у школском летопису. Те године прослава Светог Саве није одржана у школској згради из објективних разлога. После службе у Манастиру Свете Тројице литија је кренула према школи у дугачкој поворци ученика, свештенства и грађана, на челу са црквеним заставама и крстовима. У школском дворишту је посечен колач. Окупљенима се обратио Илија Лалевић и говорио о прикупљеној помоћи за зграду гимназије.²⁸⁰⁰ Забаве није било а домаћин славе био је Јосиф Бајић.

Ученици гимназије са наставницима, ученици основне школе и женске школе су током године ишли на излет у Рабитље.

Министарство иностраних дела сматрало је да је потребно увести и пети разред гимназије, али директор Лалевић је молио да се то одложи за годину дана јер се зграда до тада сигурно неће завршити а било је крајње неприхватљиво да се у том тренутку тражи од турских власти дозвола за пети разред.²⁸⁰¹ Он је предлагао да се ученици који су завршили четврти разред упуте у Скопље и Солун у пети разред, односно први разред Учитељске школе.

²⁷⁹⁹ АС, МИД ППО, 1905, ред 76, На Јавору, 9. фебруар 1905; Београд, 24. фебруар 1905.

²⁸⁰⁰ Цариградски гласник, 4. фебруар 1905.

²⁸⁰¹ Љубомир Дурковић Јакшић, *Пљевља и Манастир...*, 487.

Те године прва генерација ученика је завршила Нижу Српску гимназију (18 ученика и 6 ученица). Предавања за њих завршена су 7. јуна. Ученици су полагали испите из српског језика, писмени са темом (Свако је своје среће ковач) и усмени, из математике, историје са географијом, из француског језика и из турског језика. Након завршене ниже Гимназије ученици су најчешће настављали школовање у Скопљу, Солуну и Цариграду.²⁸⁰² Од 24 ученика и ученица, четворо су желели да упишу трговачку школу. Од ученица, две су се могле саме издржавати а две су биле сиромашне и било им је потребно благодејање. Што се ученика тиче, осморо ученика је било сиромашног стања и тражили су потпуно благодејање, двојица њих су били имућнији а тројица су делимично могли сами да се издржавају у даљем школовању.²⁸⁰³

Школска година за остале ученике била је завршена 28. јуна, када је одржано благодарење, прочитана квалификација и подељене награде. Разредни или течајни испит полагало је 17 ученика. Разред је понављало 22 ученика. У старије разреде је прешло: из првог разреда 15, другог 8, трећег 18. Директор гимназије „Дом науке“ Обрадовић послао је неколико књига које је гимназија добијала на поклон од Француске алијансе. За награде је и Црквена општина дала 80 круна за куповину књига.

Почетком школске 1905/6. године дотадашњи директор Лалевић добио је четворомесечно одсуство због здравствених проблема своје супруге. Архимандрит Василије се залагао да он остане на месту директора, констатовао је: „најбоље би било да ипак за директора остане г. Илија Лалевић јер он ужива част и код ије паше и код првака Срба а и код новог сталеза.“²⁸⁰⁴ Ипак, Лалевић се није вратио у Пљевље већ је остао у Београду. Ђорђе Пејановић је био на одсуству, полагао је професорски испит. Привремено за заступника директора постављен је Глигорије Елезовић. Када се Пејановић вратио са одсуства 9. новембра 1905, постао је заступник директора и на том месту провео две школске године.²⁸⁰⁵ Школска година почела је са радом 17. септембра 1905. године. Било је 85 уписаних ђака, у првом разреду било је 25 ученика, у другом 20, у трећем 18, а у четвртном 22.²⁸⁰⁶

²⁸⁰² *Педесет година пљеваљске гимназије...*, 28.

²⁸⁰³ Списак ученика који се помиње у многим књигама које се баве питањем Српске гимназије у Пљевљима. На списку се налазе имена 35 ученика и ученица а архивска грађа говори да је школовање завршило 24 особа. (Александар Ђенесијевић, Арсо Џуверовић, Божић Марковић, Бошко Потпарић, Василије Жугић, Владе Веселиновић, Владе Обућина, Душан Радичевић, Јанићије Јанићијевић, Јеленка Безаревић, Јован Јанићијевић, Лазар Богићевић, Лена Бајић, Љубомир Полексић, Магда Џуверовић, Милан Бајић, Милан Милић, Миле Перуничкић, Милева Госпић, Милка Кнежевић, Митар Пантовић, Михаило Бајић, Михаило Богићевић, Нићифор Лисичић, Петар Кнежевић, Радован Делић, Ристо Марјановић, Стака Тошић, Станко Обрадовић, Стефанија Бајић, Стојан Ђурковић, Тана Видић, Томо Вукотић, Фима Радичевић и Христина Јанићијевић). АС, МИД ППО, 1905, ред 76, Пљевља, 10. април 1905.

²⁸⁰⁴ Љубомир Дурковић Јакшић, *Пљевља и Манастир...*, 489.

²⁸⁰⁵ Милена Максимовић, наведено дело, 36.

²⁸⁰⁶ *Педесет година пљеваљске гимназије...*, 29–30.

Поред наставника који су предавали претходне године постављени су нови: Миленко Атанацковић,²⁸⁰⁷ наставник цртања, Риста Николић, наставник музике, и Петар Лешњаревић, наставник Битољске гимназије. За суплента је постављен и Глигорије Елезовић који је завршио Велику школу.²⁸⁰⁸ Током године плате наставника су биле повећане и кретале су се од 840 до 3.000 динара годишње. За наставника историје и географије постављен је Василије Марковић који је завршио Велику школу али он није дошао у Пљевље.

Према једном допису од 30. августа 1905. Васа Стајић је био премештен у Битољ за наставника, нешто касније стигла је депеша да Стајић ипак остаје у гимназији Васа Стајић је. Директор га је строго опоменуо да је дужан да промени своје понашање које ће бити у интересу наставника и ученика али се он понашао као и претходне године. У свом извештају Пејановић је констатовао да је Стајић радио на штету наставника, да је покушавао да их међусобно завади. Дружио се са особама које су на Србе гледали непријатељски итд. Посебно му је за зло узета реченица: „За ме би била особита част када би хтио аустријски конзул да се дружи с мном.“²⁸⁰⁹

Светосавска прослава те године протекла је у добром расположењу. Програм су припремали наставници Ђорђе Пејановић, Глигорије Елезовић, Косара Елезовић и Миленко Атанацковић. Професор Васа Стајић је беседио „Човек се учи док год је жив“. Играна је шалвива игра Косте Трифковића „Честитам“. Забава је одржана у локалној кафани. Приход од улазница био је 1.136.10 динара, од прилога 1.861,10, а од лутрије 601.10 гроша.²⁸¹⁰ Домаћин је био Перо Јанићијевић.

Наставници Васа Стајић и Елезовићи, Косара и Глигорије, предложили су Српској православној општини у Пљевљима да се установи продужена школа јер су сматрали да је преко потребна ученицима који заврше основну школу, као додатак основној школи. Молили су Општину да она узме школу под своје окриље.²⁸¹¹

Дозвола за градњу школске зграде стигла је марта 1906. године. Темелј зграде је освештан маја 1906. у присуству Сулејман паше, Мехмед паше Бајровића и других угледних Турака, чланова Црквене општине, целокупног наставног особља свих школа, свештенства и многих грађана. Архимандрит Поповић је одржао здравицу, захвалио се Сулејман паши на

²⁸⁰⁷Миленко Атанацковић, сликар (Шид, 1. V 1875 – Бијељина 7. II 1955). У Сарајеву је ишао у техничку школи и завршио фотографски занат. У Бечу се усавршавао у сликању. На академији ликовних уметника био је 1900–1904. Као учитељ сликања радио је у Пљевљима 1905–1908. Наставник цртања у гимназији у Бијељини 1920–1956. Насликао је иконостас цркве у Бијељини, Јањи и Загонима. Његови уметнички радови налазе се у многим галеријама и музејима (Милош Радић, *Миленко Атанацковић*, Бијељина 1972).

²⁸⁰⁸Глигорије Елезовић, филолог, преводилац, историчар (Вучитрн, 18. I 1879 – Београд 17. X 1960). На Великој школи у Београду студирао је српску историју, географију, дијалектологију, српски и старословенски језик.

²⁸⁰⁹Милић Ф. Петровић, *Пљеваљска гимназија, Документи...*, 167–168.

²⁸¹⁰Љубомир Дурковић Јакшић, *Просветна делатност...*, 69.

²⁸¹¹РОМС, М 12.522, Црвена свеска, 134.

подршци, на шта је он одговорио да жели да се зграда срећно заврши и да у њој ученици лепо напредују.²⁸¹²

Зграда је подигнута за два месеца али је недостајало новаца да се заврши. Општина је дала све што је могла а заступник директора је молио Српску владу да држава Србија финансира завршетак зграде јер је то у општем интересу Српства. Потребан износ био је 10–12.000 динара.²⁸¹³ За новчану помоћ управа се обратила Министарству иностраних послова Србије и митрополиту Нићифору. Министарство је преузело акцију да се новац набави.²⁸¹⁴

На крају године било је 66 ученика – у првом разреду 17 ученика, у другом разреду 19, у трећем разреду 10 и у четвртном 20. Ученици су пореклом били из: Пљевља 28, Пријепоља 2, Прибоја 1, Вашкова 1, Металке 1, Обарда 1, Премћана 3, Сијенице 1, Бијелог поља 1, Горице 3, Ржанице 1, из Црне Горе 18 ученика.²⁸¹⁵

Пејановић није био задовољан радом Васе Стајића и Глигорија Елезовића, који су се спријатељили, и зато је тражио од Министарства иностраних послова да они буду смењени. Стајић је ширио социјалистичке идеје, без обзира на специфичност времена и места где се налазила Гимназија, посебно је утицао на ученике. Путовао је ван Пљевља и пропагирао своје идеје које су наилазиле на погодно тло код омладине. Због свог става добио је забрану рада од стране митрополита Нићифора а и Министарство иностраних послова се сагласило са његовим одласком. Стајић се ипак октобра 1906. вратио у Пљевља, није се јављао управи гимназије нити је у школу долазио. Уредно је примао плату али не преко гимназије. Пејановић је сматрао „да је недопустиво да се часови француског језика не држе а да неко за то прима плату“. Констатовао је да су ученици на губитку. Тражио је јануара 1907. од Министарства иностраних дела да се тај проблем реши и да се Стајић уклони из Пљевља. Стајић је у Пљевљима био писар грађанима, члановима управног Одбора Фонда Манастира Свете Тројице који су се жалили Пашићу, председнику српске владе, често и на управитеље српске гимназије. Тај посао је обављао све до 14. фебруара 1907. године. Сигурно да је и то један од разлога нетрпељивости управе гимназије према Стајићу.²⁸¹⁶

Министарство је Стајића уклонило и обавестило Пејановића да је Стајић престао бити „платежник“ од 1. априла 1907. године.²⁸¹⁷ Елезовић је био премештен у Солун.

Школске 1906/7. постављени су нови наставници: суплент Никола Минић,²⁸¹⁸ суплент Василије Марковић²⁸¹⁹ и учитељ Филип Пановић.²⁸²⁰ Осим њих предавали су и

²⁸¹²Цариградски гласник, 2. јун 1906.

²⁸¹³Милић Ф. Петровић, *Пљеваљска гимназија...*, 171.

²⁸¹⁴АС, МИД ППО, 1906, ред 306, на Јавору, 12. мај 1906; Београд, 30. мај 1906.

²⁸¹⁵Љубомир Дурковић Јакшић, *Пљевља и Манастир...*, 547.

²⁸¹⁶Више о његовом раду у Пљевљима у: РОМС, М 12.522, Црвена свеска, 134.

²⁸¹⁷АС, МИД ППО, 1908, ред 306, Пљевље, 11. јануар 1907; Београд, 20. март 1906.

²⁸¹⁸Никола Минић, професор, народни посланик, публициста (Пријепоље, 1881 – Пљевље, 1922). Учио је ваљевску гимназију 1892. као благодетељанац а завршио је у Београду. Студирао је Велику школу (1902–1906). Суплент Српске гимназије у Пљевљима (1906/7–1907/08), наставник Цетињске гимназије (1908–1909) и Богословско-учитељске школе на Цетињу. На Цетињу је радио и као секретар Министарства просвете и

заступник директора Ђорђе Пејановић, Гавро Пејатовић, Симо Шиљак, Петар Лешњаревић, Миленко Атанацковић и Сејфудин Шеховић.²⁸²¹

У школи није било апарата за предавања из физике и хемије. Управа је молила да им призренска богословија уступи те апарате јер у свом програму више није имала предавања из физике и хемије.²⁸²² Управа призренске богословије је одговорила да су њени физички и хемијски апарати неупотребљиви јер су углавном разбијени или их не могу пронаћи, а у функцији су само двадесетак, чији би превоз до Пљеваља више коштао него да се купе нови апарати.²⁸²³

Те године избила је буна у околним селима. Аустро-угарски агенти су кривицу за организовање буне свалили на наставни кадар Гимназије и зато је паша Сулејман био присиљен на претрес гимназијске зграде и наставничких станова. Али, пре претреса о томе је обавестио наставнике школе преко Сејфудина Шеховића да би се на време склонио компромитујући материјал.

Током 1907. године у Дубровнику је одржан конгрес средњошколаца на који су позвани и представници пљеваљске гимназије. Конгрес је те средњошколце позвао преко Црквено-школске општине од које су тражили и финансијска помоћ за те ученике. Конгрес се састао ради договора о раду и напретку свих Јужних Словена.

Заступник директора Пејановић за свој рад није добијао директорски додатак. Потраживао га је, јер место директора гимназије изискује многе ванредне издатке, правдао се Пејановић.

црквених послова Црне Горе до 1914. Био је управитељ Учитељске школе у Пећи. Директор Државне гимназије у Пљевљима био је од 1919. до 1922. Бавио се националним пословима. За потребе српске владе написао је опширан „Извештај о економском, социјалном и политичком стању нашег елемента у пределима околине Пријепоља, Пљеваља, Нове Вароши и Сенице“ (1908) и у њему предложио српској влади шта треба да учини како би се стање у том крају поправило. Био је народни посланик Привременог народног представништва Краљевине Срба Хрвата и Словенаца (1919). Својим делом *Кратак преглед рада на народном просвећивању у Црној Гори од 1860. до данас* значајно је допринео историји педагогије. Радове је објављивао у *Учитељу*, *Просветном гласнику* и *Српској ријечи* (1908). Као коаутор објавио је уџбенике и приручнике из науке хришћанске, букваре и читанке за основну школу. (Боро Мајданац, *Народна скупштина Србије*, Београд 2001, 103; Љубомир Дурковић Јакшић, *Пљевља и Манастир Света Тројица*, приредио Миле Станић, Београд 2012; Александра Новаков, *Минић, Никола*, СБР 6, у штампи).

²⁸¹⁹Василије Марковић, историчар, професор (Страњани код Пријепоља, 3. XII1882 – Београд, 6. II 1920). Отац Славко, земљорадник. У Солуну и Скопљу похађао је гимназију а у Београду завршио Велику школу (1901–1905). Суплент гимназије у Пљевљима (1906–1908), професор Друге београдске гимназије у којој је, изузимајући ратни период, остао до краја живота. Докторску дисертацију *Историја српских манастира* одбранио је 1909. Сарађивао је са комитским војводама. Учествовао је у балканским ратовима. Током 1917. и 1918. био је ангажован је на питањима од националног значаја у Атини. Био је ожењен Латинком Шаркић, са којом је имао ћерке Јелицу и Зорку. Дела: *Јесу ли средњовековни Срби сматрали Македонију Бугарском?*, *Крф 1918; Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији*, *Сремски Карловци 1920.*

²⁸²⁰Филип Пановић родом је из Пећи, завршио је музичку школу у Београду.

²⁸²¹*Попис школа и учитеља, парохија и свештеника, манастира и свештеника монашкога реда у Рашко-призренској епархији у 1906–7. године*, Голуб, календар за 1908, 49–50.

²⁸²²АС, МИД ППО, 1907, ред 1048, Пљевље, 2. јул 1907; Београд, 30. јул 1907.

²⁸²³АС, МИД ППО, 1907, ред 1048, Призрен, 14. август 1907.

На крају године било је 50 ученика и ученица, у првом 19, у другом 10, у трећем 14 и у четвртом 7 ученика. Пореклом су били из: из Пљевља 27, Пљеваљског санцака 6, Сијеничког санцака 4, Црне Горе 8 и Босне 2 ученика.²⁸²⁴

Школска 1907/8. година започела је рад у новој згради. За нову зграду било је утрошено 162.110,33 гроша.²⁸²⁵ За в. д. директора постављен је Петар Косовић²⁸²⁶ који је у Пљевља стигао на Митровдан. За наставника школе постављен је суплент Лазар Јанкуловић.²⁸²⁷ Косовић је сазвао седницу наставничког Савета и извршена је подела предмета. Предавали су: вршилац дужности директора Петар Косовић историју и географију (9 часова); суплент Никола Минић српски језик (15 часова); професор Ђорђе Пејановић математику, физику и хемију (14 часова); суплент Лазар Јанкуловић математику, минерологију и српски језик (14 часова); суплент Василије Марковић француски језик (15 часова); наставник Гавро Пејатовић географију, јестаственицу и лепо писање (16 часова); Ђакон Симо Шиљак хришћанску веронауку и црквено певање (20 часова); учитељ Филип Пановић предавао је певање у обе школе; Миленко Атанацковић цртање у свим разредима; учитељ Сејфудин Шеовић турски језик. Плате наставника износиле су: Петар Косовић 3.000 и додатак 1.200 динара, Никола Минић 1.500, Ђорђе Пејановић 3.200, Лазар Јанкуловић 1.500, Василије Марковић 1.500, Гавро Пејатовић 1.080, Симо Шиљак 720, Филип Пановић 1.080, Миленко Атанацковић 1.200, Сејфудин Шеовић 360 динара.²⁸²⁸

Управа Гимназије је желела да почетак рада у новој школској згради обележи неком свечаношћу и зато су приредили игранку (24. новембра). Забава је била веома посећена, међу званицама били су и угледни турски грађани. Састојала се из три дела, први део обухватале су декламације и песме, које је певао гимназијски хор, други део позоришни комад „Љубавно писмо“ који су представљали чланови месне певачке дружине „Братство“ и трећи део игранка. Део прихода са игранке, 10 наполеона (скупљено је укупно 25 наполеона), употребљен је за основицу Фонда за потпомагање сиротих ученика пљеваљске гимназије који је основан на седници наставничког савета од 24. новембра.²⁸²⁹

Било је уписано 61 ученик. Први разред је уписало 8, други разред 13 ученика, трећи разред 8 ученика и четврти 32 ученика. Од те године радило се по наставном програму који је донео професорско веће Скопске учитељске школе за све ниже гимназије у Османском царству а усвојио га је Никола Пашић, председник Министарског савета и министар иностраних дела.²⁸³⁰

²⁸²⁴Љубомир Дурковић Јакшић, *Пљевља и Манастир...*, 548.

²⁸²⁵АС, МИД ППО, 1907, ред 306, Пљевље, 24. новембар 1907.

²⁸²⁶Петар Косовић, директор школе био је од 1907. до 1911.

²⁸²⁷Лазар Јанкуловић радио је као наставник у Солуну.

²⁸²⁸АС, МИД ППО, 1908, ред 111, Београд, 15. март 1908.

²⁸²⁹АС, МИД ППО, 1907, ред 306, Пљевља, 24. новембар 1907.

²⁸³⁰Љубомир Дурковић Јакшић, *Пљевља и Манастир...*, 510.

Наставни план и програм рад

Предмет	I разред	II разред	III разред	IV разред	свега часова
наука хришћанска	3	2	2	2	9
српски језик	5	5	4	4	18
турски језик	4	4	4	4	16
француски језик	3	4	4	4	15
географија	3	3	3	3	12
историја Срба	0	0	3	3	6
математика	4	4	4	4	16
зоологија и ботаника	2	2	0	0	4
физика	0	0	3	0	3
хемија са минералогијом	0	0	0	4	4
певање црквено	2	2	2	2	8
нотно певање(теорија)	2	2	0	0	4
цртање	2	2	2	2	8
лепо писање	2	2	0	0	4
Свирање	0	0	2	2	4
свега	32	32	33	34	

Митрополит Нићифор је тражио да подробно буде обавештен о свим наставницима, о њиховом образовању и висини дохотка и Косовић га је обавестио.²⁸³² О пожару који је избио у гимназији у Скопљу сазнала је управа пљеваљске гимназије.

Косовић је позвао управитеља основних школа и неколико виђенијих људи да се са њима саветује о купљењу прилога за скопску гимназију. Формирали су Одбор у који су ушли: директор гимназије и један професор, управитељ основне школе, председник општине и још неки виђени људи. Одбор је на самом почетку имао успеха и прикупио око 700 динара. Одбору су приложили новац и виђенији Турци.²⁸³³ Грађани Пљевља сматрали су за своју дужност да помогну Скопљу јер су и сами за своју зграду добили велику помоћ са разних страна. У кратком року било је прикупљено око 2.000 динара у злату, што је за финансијске прилике тога краја била већа сума. Укупна сума која је послата Скопљу износила је 2.230 динара у злату.²⁸³⁴

Светосавску прославу те године приредили су М. Бајићева, учитељица, Прокопије Шиљак, учитељ и Никола Минић, наставник гимназије. О музичком делу водио је рачуна Филип Пановић. Прослава је одржана у великој сали гимназије. Водоосвештење је извршио архимандрит Василије Поповић, домаћин славе био је Риста Бавчић. Директор Косовић је одржао говор о Светом Сави и о његовом делању међу народом. Говорио је и о штетности алкохола. Након говора ученици су отпевали химну Светом Сави и Хамидију. Гимназијалци су извели комад *Подвала* Милована Глишића, а ђаци четвртог разреда основне школе

²⁸³²АС, МИД ППО, 1907, ред 1679, Пљевља, 17. новембар 1908.

²⁸³³АС, МИД ППО, 1908, ред 49, Пљевље, 5. јануар 1908.

²⁸³⁴*Цариградски гласник* 1. јануар 1908, 18. јун 1908.

приредили су комад *Не бежи од школе* и комад *Нови учитељ*. После музичког дела одржана је и лутрија.

На Сретење те године одржана је забава учитеља и учитељица. Организовање забаве помогли су директор Гимназије Косовић и архимандрит Василије. Салу, где се одржавала забава, декорисао је Миленко Атанацковић.²⁸³⁴

Директор Косовић је главно туторство обавестио почетком фебруара 1908. године да је зграда потпуно готова, собе, врата, прозори, али да није ограђена. Двориште је било у великом нереду, планирали су да га с пролећа очисти и уреде али је за тај посао био потребан новац. Није било квалитетног намештаја, кабинета није било.... За све то била је потребна финансијска помоћ. Косовић је сматрао да је Општина пљеваљска дужна да набави новац али она није имала финансијских средстава и због тога се он за помоћ обраћао главном туторству. Главно туторство није било у могућности да помогне гимназији јер су те године издвајали новац за нову зграду гимназије у Скопљу. Туторство се надало да се новац може наћи у београдском Одбору који је прикупљао новац за гимназију.²⁸³⁵

Те школске године Косовић је казнио Василија Марковића, суплента, са петодневном платом и молио је финансијера да ту одлуку испоштује. За све послове које се односе на рад у пљеваљском региону Министарство иностраних послова Србије овластило Косовића као надлежног шефа, дато му је овлашћење као да је конзул (март 1908). На тај начин био је истиснут архимандрит Василије а сви управитељи школа, царинарница на Јавору и остали су као посредника имали Косовића. Мада су се турске власти и даље за сва школска питања обраћале Василију, који је годинама био задужен за све важније послове у Пљевљу и околини и извештавао српску владу.²⁸³⁶

Доласком Косовића на место директора односи наставника у гимназији нису били хармонични. Наиме, Пејановић је био у великом неспоразуму са Косовићем јер га је оптуживао за разне денунцијације и био је његов велики противник. Када су Пејановић и Стеван Самарцић поднели оставке на место одборника при Фонду Светог Ђорђа због малверзација у којима је, наводно, био укључен и Косовић, он их је оптужио код Министарства иностраних послова да они сплеткаре и да желе да се тај Фонд укине. То није одговарало истини јер су они као часни људи морали да поднесу оставку. Косовић је у писму говорио о подели која је владала у Пљевљима. Наиме, Срби у Пљевљима су били подељени у две групе: једну, већу водио је Филип Ђурашковић, трговац, а другу, мању Шећеровићи, трговци, са архимандритом Василијем Поповићем и председником Српске општине. По његовим речима поменути наставници нису утицали на смиривање ситуације већ су допринели мимоилажењу и због тога их је главно туторство казнило (Пејановића са пет дана

²⁸³⁴ Љубомир Дурковић Јакшић, *Просветна делатност...*, 69, 70; *Цариградски гласник*, 15. фебруар 1908.

²⁸³⁵ АС, МИД ППО, 1908, ред 306, Пљевља, 19. јануар 1908.

²⁸³⁶ Љубомир Дурковић Јакшић, *Пљевља и Манастир...*, 511.

плате у корист државне касе). Митрополит Нићифор се умешао у ову полемику и био на страни ових наставника, говорио је о њима као о одличним не само просветним радницима, већ и као добрим и часним људима.²⁸³⁷

Косовић је имао обавезу да се упозна са свим приликама, школским и другим, да упозна раднике и оцени њихов рад у школи и зато је од главног туторства тражио да он изврши ревизију и по селима и по варошима тога краја. Међутим, митрополит Нићифор је издао другачију заповест: да се испити у свим школама одрже што пре и то у присуству учитеља и понеког грађанина, да би деца могла да раде пољске радове, и то у тренутку када је имао наредбу главног туторства да ревизују обави Косовић.

Косовић је скренуо пажњу туторству да велики проблем представља слање новаца за плате преко Јаворске царинарнице и зато је молио да се новац шаље преко Београдске задруге која је имала филијалу у Солуну а била је у могућности да прослеђује новац Фонду манастира Свете Тројице.²⁸³⁸

Крај године у школи је дочекало 52 ученика и ученица. У првом разреду 17, у другом 12, у трећем 8 и у четвртном 15 ученика. Те године је била отворена гимназија у Подгорици и на Цетињу па је број ученика из Црне Горе био знатно мањи. Деца су нерадо долазила у Пљевља јер им нису давана благодејања.²⁸³⁹

Те године, услед политичких догађаја (Младотурска револуција) из Пљеваља је морао да оде Сулејман паша. Он је био праведан према Србима и захваљујући њему гимназија је могла, колико је то било могуће у Османском царству, да ради мирно и без већих проблема.²⁸⁴⁰ Доласком младотурака на власт српске школе у Османском царству су без престанка биле ометане.

Школске 1908/9. године настава је почела на време, 15. септембра 1908. године. Наставни кадар се мењао, из школе су отишли: Никола Минић (постао наставник Цетињске гимназије), Василије Марковић био је на одсуству али се у Пљевља више није враћао), Миленко Атанацковић (поднео је оставку и отишао је у Босну). Постављени су нови наставници: Ђорђе Константиновић предавао је математику и физику, Коста Костић, предавао је историју и географију и Милан Вуковић,²⁸⁴¹ предавао је турски и француски

²⁸³⁷ Милић Ф. Петровић, *Пљеваљска гимназија...*, 167 – 168.

²⁸³⁸ АС, МИД ППО, 1908, ред 49, Пљевље, 5. мај 1908, 14. јун 1908.

²⁸³⁹ Љубомир Дурковић Јакшић, *Пљевља и Манастир...*, 548.

²⁸⁴⁰ *Педесет година пљеваљске гимназије...*, 19.

²⁸⁴¹ Милан Вуковић, наставник, тумач (Беране, 1882 – Беране, 14. VI 1937). Основну школу завршио је код манастира Ђурђеви Ступови, средњу школу (трећи разред) у Српској гимназији у Битољу, Галата Сарај у Цариграду. Завршио правни курс у турској полицијској академији у Солуну. Био је полицијски комесар у Скопљу, као српски представник био је део тима европских официра који су били задужени да изврше реформе у области насељене хришћанским становништвом. Након младотурске револуције прешао је у Црну Гору и радио је као погранични комесар Црне Горе према Турској. Био је наставник Српске гимназије у Пљевљима (1908–1912). У балканским ратовима био је добровољац и тумач. Био је обласни управитељ у Пећи. Након Првог светског рата био је окружни начелник Беранског и Полимског округа. Сакупљо је епске песме, писао је песме, драме и објављивао у разним публикацијама (Милић Ф. Петровић, *Пљеваљска гимназија...*, 135–136).

језик. Нешто касније, 1909. године у Пљевље су стигли и почели да раде у гимназији: Алекса Прљинчевић,²⁸⁴² Стојан Зафировић²⁸⁴³ и Ламбро Тозијевић.²⁸⁴⁴

Током године настава у школи је била обустављена на месец дана због политичког ангажовања једног броја просветних радника. Одбору за оснивање прве српске странке од наставника из Пљевља је присуствовао Лазар Јанкуловић који је изабран за секретара Одбора. На самој скупштини Српске народне организације у Скопљу 1909. године из Пљеваља је присуствовао наставник Стојан Зафировић. Пејановић је био одређен да, са још двојицом српских трговаца и тројицом муслимана, прати званичну депутацију која је народу у околини објашњавала циљеве Младотурске револуције.

Као српски изасланик из Пљевља Пејановић је са трговцем Ђенесијевић отишао у Скопље где је присуствовао састанку српских делегата из целог Косовског вилајета. Када се у Пљевље вратио са Лазаром Јанкуловићем отпочео је рад на организовању Окружног одбора Српске организације. Основали су одбор а чланови су били познати пљеваљски грађани. О свом раду и ангажовању нису обавештавали Косовића а он је сматрао да је то недопустиво и није веровао у њихове добре намере... Међу њима је постајала нетрпељивост која је излазила из оквира школа што се лоше одразило на рад не само школе већ је добило и друге размере. Због свих тих проблема, почетком школске године Ђорђе Пејановић је премештен у Солун на место професора гимназије „Дом науке“.²⁸⁴⁵

Иако је у Османском царству проглашена уставност, у земљи је још било несређено стање, па многи родитељи своју децу из страха нису уписали у школу. Зато је број деце те године био веома мали.²⁸⁴⁶ Те школске године само су два ђака уписала четврти разред, обојица су била сиромашног стања. Косовић је предлагао да се четврти разред и не одржава већ да се ученици пошаљу у Скопље, на даље школовање. У међувремену, новембра месеца, стигла су још три ученика који су молили да се упишу у четврти разред али тај разред није отворан.²⁸⁴⁷ Петар Косовић се поводом малог броја ученика Гимназије обратио главном туторству са предлогом да издају наредбу да сви ђаци северно од Рогозне обавезно похађају гимназију у Пљевљима како се не би десило да она престане са радом. Туторство се са тим сагласило и упутило наредбу свим гимназијама у Османском царству да предложе ђацима ових школа да пређу у Пљевља и тамо наставе школовање али ова препорука није дала видне резултате.²⁸⁴⁸ У недостатку наставника за поједине предмете редуковани су други предмети. Француски језик је био недовољно заступљен, односно те године, до јануара месеца,

²⁸⁴² Александар Прљинчевић био је наставник пљеваљске гимназије од јануара 1909. до 1910, када је премештен за наставника Призренске гимназије.

²⁸⁴³ Стојан Зафировић дошао је јануара 1909. из Скопља, из Пљевља је премештен у призренску богословију.

²⁸⁴⁴ Ламбро Тозијевић био је наставник у Пљевљима (1908/9–1909/10).

²⁸⁴⁵ Милена Максимовић, наведено дело, 48.

²⁸⁴⁶ *Педесет година пљеваљске гимназије...*, 34.

²⁸⁴⁷ АС, МИД ППО, 1908, ред 49, Пљевља, 5. септембар 1908, 7. новембар 1908.

²⁸⁴⁸ *Педесет година пљеваљске гимназије...*, 33.

француски се није ни предавао, јер није било наставника који би могао да га предаје. А ученици који су завршавали четврти разред гимназије нису могли да напредују у старијим разредима гимназије.

У прва три разреда на почетку године био је 31 ученик. Четврти разред није ни отворан. Први разред је уписало 9 ученика, други 13 ученика и трећи 8 ученика. На крају школске године било је 27 ученика, у првом 8, у другом 12 и трећем 7 ученика.

Нова месна турска власт је ометала рад у Гимназији. Крајем августа 1909. године тражила је опширне податке о Српској гимназији (када је отворена школа, колико у школи има ђака, колики је буџет школе, колико има наставника, висина њихових плата, скуп свих прихода, чији су поданици наставници тако даље...). Те податке су за кратко време тражили три пута од архимандрита Василија. Он је рекао да ће о томе обавестити митрополита и од њега тражити податке и да ће им предати када их он буде добио.

За време распуста наставници гимназије Стојан Зафировић, Ламбро Тозијевић и директор Косовић посетили су манастире Милешеву, Сопоћане, Студеницу, Жичу и Љубостињу. Пут није био безбедан. Били су и у Загребу где су у затвору посетили „велеиздајнике“ Валеријана и Адама Прибићевића. Обишли су и њиховог брата Светозара Прибићевића у уредништву „Србобрана“. Преко Боке Которске и Црне Горе вратили су се у Пљевља.²⁸⁴⁹

Настава школске 1909/10. почела је 15. септембра, први пут на време и са потребним бројем наставника. Постављени су нови наставници: Димитрије Јевтовић Полимац²⁸⁵⁰ и Јован Алексић, наставник Гимназије у Скопљу.²⁸⁵¹ Наставни кадар чинили су: директор Петар Косовић, Гавро Пејатовић, Симо Шиљак, Филип Пановић, Сејфудин Шеховић, Милан Вуковић, Ђорђе Константиновић, Димитрије Јевтовић Полимац, Алекса Прљинчевић, Ламбро Тозијевић и Јован Алексић. У току године Сима Шиљак је напустио гимназију и отишао је у Црну Гору. Веронауку је волонтерски предавао Севастијан Перић,²⁸⁵² јеромонах манастира Свете Тројице, који је завршио богословију у Призрену.

Директор Косовић није био задовољан избором и квалитетом наставника за пљеваљску гимназију. Главном школском туторству је приговарао: „све што сте имали доле

²⁸⁴⁹ АСАНУ, 14192/3, Стојан Зафировић, *Моје службовање у српским школама...*

²⁸⁵⁰ Димитрије Јевтовић Полимац, професор, вајар, сликар (Павино Поље код Бијелог Поља, 1878 – код манастира Жиче, 1945). Студије вајарства завршио је код Ђорђа Јовановића. Радио је у Српској гимназији у Пљевљима (1909–1911). Учествовао је у ратовима (1912–1918) као ратни дописник. После рата радио је као професор у Беранској гимназији. Убили су га партизани зато што је као зналац италијанског језика преводио окупационим властима.

²⁸⁵¹ Јован Алексић био је наставник гимназије у Пљевљима (1909–1911).

²⁸⁵² Севастијан Перић, рођак митрополита Нићифора. Био је јеромонах у манастирима Раковац, Беочин и Јазак. Завршио је богословију у Призрену и митрополит Нићифор га је послао у Манастир Свете Тројице. Бесплатно и без постављења је предавао веронауку у Српској гимназији у Пљевљима. Бавио се књижевношћу, писао је песме и објављивао радове у многим часописима. (Љубомир Дурковић Јакшић, *Пљевља и Манастир...*, 540).

у Маћедонији рђавога, послали сте овамо мени, да се ја са њим борим. Горих егземплара, већих смутљиваца тешко да је наћи међу нашим службеницима...²⁸⁵³

Нови пљеваљски мутесариф Фефзи беј, младотурчин, био је велики противник Аустро-Угарске. Према Србима се понашао коректно али њиме су били незадовољни муслимани на челу са имућним Мехмед пашом Бајровићем, које је успео да га отера са тог положаја.²⁸⁵⁴

Савиндан је прослављен заједничким учешћем гимназије и основне школе и неким сеоским школама. Приредба је почела песмом „Ој Словени“. Чуле су се рецитације „Српска мајка“, „На липару“ „Пећина на руднику“. Певале су се песме „Сеја брата на вечеру“, „Сви петлићи“. Изведена је лекција „На часу народне историје“. На крају је одигран комад „Кир Јања“ и отпевана песма Хуријет. Били су присутни представници турских власти. У пљеваљском турском листу *Лим* објављен је извештај о овој прослави који говори о пријатељству српског народа који је веома расположен према новим властима.²⁸⁵⁵

Гимназију је обишао Сали ага Форте, косовски и битољски школски инспектор. Присуствовао је неким часовима и пропитивао ученике. Тражио је статистичке податке о школи, наставницима, учитељима. Добро је говорио српски језик.²⁸⁵⁶

Нове власти желеле су да имају надзор над српским патријаршијским школама и зато су тражиле од свих учитеља и наставника да поднесу на оверу сведочанства и дипломе ради провере и потврде.²⁸⁵⁷ Турске месне власти су крајем фебруара 1910. добиле депешу од вилајетских власти у којој се наређује да се страним поданицима, бугарским, српским и грчким, учитељима и наставницима забрањује рад у школи све док то питање нарочитим законом не буде у ред доведено.²⁸⁵⁸

Овим се отворило тзв. школско питање које је изазвало велике проблеме у целој Рашко-призренској епархији јер су школе биле затворене. Предају и потврду диплома од стране турских власти митрополит Перић а и Министарство иностраних дела Србије сматрали су за директно кршење патријаршијских привилегија, на основу којих су школе и отворене јер те школе нису биле приватне. По турским законима, требало је да школе имају аутономију и да буду директно зависне од Патријаршије, односно Митрополије. Потврђене су црквене привилегије 1891. године по којима је предвиђено да црквене власти, у овом слушају митрополит рашко-призренски, оверавају програме и дипломе и да једино оне опште са турским просветним властима.²⁸⁵⁹ Турске власти су се изговарале да се црквене повластице дате Цариградској патријаршији односе само на Грке али не и на Србе и да по одредбама Закона о јавној настави (1872) све приватне школе подлежу државном надзору.

²⁸⁵³ АС, МИД ППО, 1910, ред 26, Пљевља, 14. март 1910.

²⁸⁵⁴ АС, МИД ППО, 1910, ред 26, Пљевља, 12. фебруар 1910.

²⁸⁵⁵ Љубомир Дурковић Јакшић, *Пљевља и Манастир...*, 661–667.

²⁸⁵⁶ АС, МИД ППО, 1910, ред 26, Пљевље, 20. фебруар 1910.

²⁸⁵⁷ За време Сулејман паше сведочанства и дипломе није потврђивала турска власт.

²⁸⁵⁸ АС, МИД ППО, 1910, ред 26, Пљевља, 12. фебруар 1910.

²⁸⁵⁹ Неколико омладинаца, *Срби у Турској и српско црквено-школско питање у Турској*, Београд 1911, 13–14, 25.

Наставници Гимназије су одбили да предају дипломе, и не само они већ и сви учитељи школа, по препоруци митрополита Нићифора. Просветни радници су се правдали да су њихова сведочанства у Рашко-призренској митрополији и да им је митрополит Нићифор издао потврду о уредности сведоци. То је био повод да се маја месеца све школе у Рашко-призренској епархији затворе.²⁸⁶⁰

Гимназија је такође била затворена али су наставници тајно одржали течајни испит у Манастиру Свете Тројице где су и саопштене оцене ђацима. Дозволом главног татора матуранти су били ослобођени мале матуре, како би могли да наставе даље школовање.²⁸⁶¹

Школу је похађао 61 ученик, у првом разреду 28, другом 12, трећем 9 и у четвртном 12 ученика. Ученици су били из Пљеваљског санџака 68, Сјеничког 11, из Црне Горе 11. По пореклу родитељи деце били су: трговци 45, чиновници 8, занатлије 14 и тежаци 23.

Српска влада и њено заступништво у Цариграду је водило жестоку дипломатску борбу да се школе отворе. Како то није уродило плодом, министар иностраних дела Милован Миловановић наредио је митрополиту Нићифору да попусти Турцима у погледу учитељских и наставничких диплома. Митрополит је у свом одговору оштро протестовао и одбио да изврши наређење с образложењем да би се тиме одрекао свих школских привилегија које су Васељенска патријаршија и њени митрополити бројним царским ферманима утврђене и законима осигуране. И том приликом је нудио оставку и констатовао „да бих просто пристао на самоубиство, но да ме црквена историја обележи и огласи као издаицу вере, цркве и њених вековних права – за другог Јуду“. Дипломатски и вешто Миловановић је одговорио митрополиту да је Србија све учинила да дипломатским средствима омогући отварање школа али како није успела, она је била спремна да попусти у овом случају ради заштите учитеља и школе, али да то не значи и да прихвата турске ставове. Сматрао је, то је и написао, да се сведочанства могу дати турским властима на потврду. Министар је затражио од Просветног одељења мишљење: „Да ли су затворене школе митрополитове или не?“ Одељење је написало опширан реферат под називом „Затварање српских школа у Рашко-призренској епархији“. Констатовано је да су све школе од доласка Срба митрополита патријаршијске и да су их Турци као такве признавали. Одељење је било мишљења да треба прекинути борбу са Турцима јер је борба на овом пољу бескорисна и без практичне вредности када се зна да ће турска администрација победити. Побеђивала је и Грке и Бугаре на том пољу, као много значајније факторе. „Потребно је спасити наше учитеље, војске“, јер су Турци претили да ће мобилисати све способне за војску. Министар се сагласио са овим мишљењем али митрополит је и даље био неумољив и упоран у свом ставу и супростављао се како турским властима тако и српским.²⁸⁶²

²⁸⁶⁰ Љубомир Дурковић Јакшић, *Пљевља и Манастир...*, 1240.

²⁸⁶¹ Миличић Ф. Петровић, *Пљеваљска гимназија...*, 35–36.

²⁸⁶² Љубомир Дурковић Јакшић, *Пљевља и Манастир...*, 518–523.

Срби, иако су били позвани, нису учествовали на прослави Устава јер су били огорчени што њихове школе нису радиле.

Почетком школске 1910/11. године у гимназију је дошао комесар полиције са једним полицајцем. Он је рекао да турски поданици могу да раде у школи, иако тренутно немају дипломе, само да покажу било какав документ о своме школовању а да за месец дана набаве дипломе. Гимназија је била отворена 3. октобра и почео је рад. Било је уписано 59 ученика (у први разред 24, у други 16, у трећи 10 и у четврти 9 ученика). Како ученици основне школе нису могли редовно да заврше школску годину, упис у Гимназију био је без пријемног испита.

Из гимназије Пљеваљске били су премештени: Ламбро Тозијевић, Александар Прљинчевић и Гавро Пејатовић. Раније је био премештен Стојан Зафировић, који је отишао у Призрен, у богословију. Од нових наставника дошао је само један, Јанићије Денић.²⁸⁶³ Нису радили Петар Косовић (који је имао забрану рада) и Ђорђе Константиновић (који је напустио Пљевље 16. марта, без јављања директору Косовићу, био је кажњен са једномесечном платом у корист државе). Наставу су држали: Јанићије Денић, Милан Вуковић, Сејфудин Шеховић, Филип Пановић, Димитрије Јевтовић Полимац и Јован Алексић. То је био недовољан број наставника и настава се није могла редовно одвијати.²⁸⁶⁴

Стигао је нови наставни план, изостављено је црквено певање у нижим разредима гимназије. Наставни план се није могао поштовати. Било је само четири наставника који су предавали науку и два наставника вештина. Почетком године предавали су се: српски, француски и турски језик и математика, као и вештине.²⁸⁶⁵

Директору Косовићу једини циљ је био да школа почне са радом, јер су ученици већ стигли у Пљевља а многи су били из Црне Горе. Због тога је за свог заступника поставио Ђорђа Константиновића, чију је диплому предао турским властима које су му одобриле рад у школи.²⁸⁶⁶ Митрополит је због тога био љут. Сматрао је да се бори за принцип и право које је имала Митрополија над школама у Османском царству. Због тога је средином новембра 1910. јавио архимандриту Василију да саопшти наставницима да им је забрањен рад у гимназији и да су искључени из црквене заједнице, „да им је свештеник забрањен за свако чинодејство и да су лишени сваке благодети, док својим држањем према цркви и поглавару и његовим одлукама не докажу да су права њена чеда и истински послушни и одани јој синови.“²⁸⁶⁷ Епархијска управа Рашко-призренске митрополије је наредила Српској православној црквено-школској општини у Пљевљима да обустави сваку помоћ Гимназији зато што је њен директор Петар Косовић предао сведочанства, једини у целој епархији.

²⁸⁶³ Јанићије Денић постављен је за наставника пљеваљске гимназије постављен је септембра 1910. године и на том месту је остао је до јануара 1911. године.

²⁸⁶⁴ АС, МИД ППО, 1913, ред 320, Београд, Пљевље, 1907, 1910, 1911.

²⁸⁶⁵ АС, МИД ППО, 1910, ред 413, Пљевље, 26. новембар 1910.

²⁸⁶⁶ АС, МИД ППО, 1910, ред 413, Пљевља, 20. септембар 1910.

²⁸⁶⁷ *Педесет година пљеваљске гимназије...*, 20.

Бачена је и анатема на наставнике Гимназије.²⁸⁶⁸ То је изазвало велике полемике и на неки начин раскол између митрополита и школских власти који су били под непосредном управом Министра иностраних послова Србије. Црква, по наредби митрополита, одбијала је вернике и стављала на њих проклетство без основе. Штете од таквог односа имали су сви, народ је био подељен на више струја, једино су Турци профитирали и све просветне раднике сматрали за бунтовнике, неки учитељи су позатварани, неки су осуђени а над свима је вршен строги надзор. Директор Косовић је у писму Министарству иностраних дела објаснио новонасталу ситуацију: „Свим овим тешкоћама прискочио је сад у помоћ митрополит Нићифор, окомио се на директора и наставнике, забранио им рад у школи, искључио их је из хришћанске заједнице, забранио им свештеника и чинодејства и.т.д. па чак и ђацима, невиној деци, оспорио право на причешће“.²⁸⁶⁹

Почетком јануара 1911. године влада у Цариграду је дозволила рад турским поданицима у свим српским школама, али да након месец дана морају предати дипломе. Наравно, таква одлука била је последица велике дипломатске борбе српске владе и њених представника у Османском царству. Управа школе је обавестила митрополита о овој турској одлуци и молио га је да да повуче неканонску одлуку против причешћа наставника и ученика. Митрополит није попустио и наставници и учитељи су и те године остали без причешћа.

Како српским поданицима (П. Косовићу, Милици Косовић и Христини Јовановић) и даље није био дозвољен рад у школи, Косовић је однео дипломе мутесарифу али он их није прихватио, правдао се да не могу да раде зато што су страни поданици.²⁸⁷⁰ Дипломе осталих наставника је задржао и дозволио им је рад. Допустио је да ради и Димитрије Јевтовић Полимац, иако није имао никакво сведочанство, дајући му месец дана да га набави.

Косовић иако није радио у школи имао је проблеме са турским властима, интересовали су се када ће да напусти Пљевље. Он је одговорио да му је власт забранила рад али да га просветна власт још увек није разрешила те дужности. Подсетио је да има уредан пасош и да може слободно да живи у Османском царству.²⁸⁷¹

Гимназија поново није имала довољан број наставника и зато је Косовић молио главно туторство да пошаљу нове наставнике, иначе слутио је да ће ученици напустити школу. И то није био једини проблем, већ је то био сукоб са митрополитом Нићифором и Црквеном општином која под његовом директивом није давала материјал школи, нити је

²⁸⁶⁸ Љубомир Дурковић Јакшић, *Пљевља манастир...*, 1244.

²⁸⁶⁹ АС, МИД ППО, 1910, ред 413, Пљевље, 26. новембар 1910.

²⁸⁷⁰ Српска дипломатија и у Скопљу и у Цариграду залагала се да се Косовићу дозволи рад. Турске власти су сматрале да је Гимназија у Пљевљима само виша основна школа а да је наставницима, страним поданицима дозвољен рад само у средњим школама. То је био само изговор јер су власти знале да је и то средња школа, али нижа гимназија. При том, Косовић је дуго година био професор у Османском царству. Турске власти Косовићу нису дозвољавале ни да живи у Пљевима. (*Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 4, 3/1, приредила Љиљана Алексић Пејковић, Београд 2009, 374).

²⁸⁷¹ АС, МИД ППО, 1910, ред 26, Пљевље, 3. октобар 1910.

набављала дрва, нити је плаћала послугу. Косовић је од својих пара издао послужи плату, набављао дрва за школу, материјал за писање... и зато је молио таторство да посредује и натера митрополита да скине анатему и нареди Општини да своје преузете обавезе извршава. Наставници су и даље били у тешком материјалном положају, плате су добијали на три месеца што их је присиљавало да се задужују. Косовић је молио министарство да се плата издаје бар на месец и по дана.²⁸⁷² Косовић је био надлежан за све основне школе у Пљеваљском крају. Министарство је редовно извештавао о свим догађајим у Рашкој.

Почетком 1911. године стигао је нови наставник Нићифор Лисичић,²⁸⁷³ иначе ученик те школе, који је предавао веронауку а због оскудице наставника добио је да предаје и српски језик. Донео је диплому коју је потврдио и рад му је одмах био дозвољен. Милану Вуковићу је крајем фебруара 1911. године забрањен рад у школи јер није имао завршену султанију и зато што му диплома није била потврђена. Отишао је да се жали у Скопље и тамо је пред државном комисијом од пет чланова два дана полагао испит из турског и француског језика и положио га је. Вративши се из Скопља наставио је да предаје у гимназији.

Почетком марта у Пљевља је стигао и суплент Антоније Ћ. Делимировић, наставник гимназије у Скопљу. Диплому није понео са собом већ ју је спаковао са стварима које је требало касније да стигну. Власт му није дозволила да ради док не преда диплому. Он је по струци био историчар али је предавао и математику, физику и хемију. То су предмети које је раније предавао Константиновић, који је без јављања директору, напустио школу.

Пљевља је посетио Галиб беј, муариф мудир вилајетски из Скопља. Обишао је и Гимназију и у разговору с Косовићем рекао да му рад још увек није дозвољен зато што се претходни мутесариф залагао да му се не дозволи рад. Обећао му је да ће се питање његове дозволе ускоро решити.²⁸⁷⁴ И заиста је тако и било, на трећи дан Ускрса пљеваљски мутесариф позвао је Косовића и рекао му је да је стигла дозвола за његов рад и рад његове жене и да он може да почне да ради под условом да преда диплому. Констатовано је да месне власти немају ништа против њега, лично. Копију дипломе коју је имао (оригинална диплома је била изгубљена у скопском меарифату) послао је у Скопље на потврду. Чим је добио дозволу за рад, он је одмах сазвао седницу наставничког савета и на њој извршио делимично нову поделу предмета, поред историје коју је тајно предавао, преузео је часове географије и српског језика.²⁸⁷⁵

²⁸⁷² АС, МИД ППО, 1912, ред 17, Пљевље, 23. јануар 1911.

²⁸⁷³ Нићифор Лисичић завршио је Нижу гимназију у Пљевљима 1904/5. и Богословију у Призрену 1909/10. Био је члан дружине „Растко“. Био је учитељ на Мељаку од септембра 1910. до јануара 1911. У Пљевљима је подучавао српском језику мутесарифа. Био је изасланик за редовну српску скупштину у Скопљу. За време Првог светског рата био је војни повереник. Био је начелник Министарства иностраних послова Краљевине Југославије, организатор четништва у пљеваљском крају. (Милић Ф. Петровић, *Документи...*, 306, 320, 329).

²⁸⁷⁴ АС, МИД ППО, 1912, ред 17, Пљевље, 12. март 1911.

²⁸⁷⁵ АС, МИД ППО, 1912, ред 17, Пљевље, 28. април 1911.

Иако је митрополит Нићифор Перић на задовољство многих грађана, поднео оставку Црквено школска општина и даље није извршавала обавезе према гимназији. Администратор Епархије Сава Протић наредио је да се сви трошкови гимназији надокнаде, Општина се на то оглушила. Иначе, Општини је истекао мандат и договорили су се да више не раде док се не изабере нова управа.²⁸⁷⁶ До краја те школске године на месту директора био је Петар Р. Косовић. Сава Протић је саопштио да не постоји анатема на наставнике гимназије и да могу наставити рад.²⁸⁷⁷

Косовић је августа 1911. био премештен у Битољ и постављен је за директора Српске гимназије.²⁸⁷⁸ За новог директора школске 1911/12. постављен је Александар Марић²⁸⁷⁹ који је 13. септембра примио дужност према решењу главног туторства од 4. августа исте године.

Димитрије Јевтовић је отпуштен из службе 4. августа а разрешен дужности наставника 13. новембра.²⁸⁸⁰ За нове наставнике постављени су дугогодишњи наставник Српске гимназије у Битољу Глигорије Џамбазовић и Данка Митрановић.²⁸⁸¹ Иако је Нићифор Лисичић добио ново постављење директор га је лично иницијативом задржао неке време да у гимназији предаје хришћанску науку.

Број ученика по месту рођења	укупно
Пљевље	25
Околина Пљевља	8
Пријеполска каза	1
Сјеничка каза	2
Бјелопољска каза	3
Беранска казе	6
Југоисточно од планине Рогозне	2
Босна	1
Црна Гора	17
свега	65

Број ученика по занимању родитеља	Укупно
Земљорадничка породица	24
Трговачка породица	11
Механијска породица	7
Занатлијска породица	7
Свештеничка породица	6
Чиновничка породица	3
Војничка породица	4
Надничарска породица	3
свега	65

²⁸⁷⁶ АС, МИД ППО, 1912, ред 17, Пљевља, 23. јун 1911.

²⁸⁷⁷ Љубомир Дурковић Јакшић, *Просветна делатност...*, 1245.

²⁸⁷⁸ АС, МИД ППО, 1911, ред 1008, Београд, 31. јул 1911.

²⁸⁷⁹ Александар Марић био је професор и директор од 1911. до 1913. Добијао је директорски додатак по 200 динара месечно.

²⁸⁸⁰ АС, МИД ППО, 1911, ред 258, Пљевље, 6. новембар 1911.

²⁸⁸¹ Данка Митрановић, професор, ботаничар (Пљевља, 31. I 1889–Београд, 20. VI 1971). Ћерка Јована, истакнутог учитеља и управитеља школа. Основну школу и нижу гимназију завршила је у Скопљу (1900–1904), а вишу трогодишњу у Солуну (1904 – 1907). У Београду је студирала биолошку групу наука (1907–1911). У току студирања започела је рад на ботаници у Ботаничком заводу у Београду. Постављена је за наставницу Девојачке раденичке школе и Српске гимназије у Пљевљима. Направила је хербаријум са материјалом из околине Пљевља и поклонила га је Ботаничком заводу у Београду. У балканским ратовима учествовала је као добровољна болничарка и рат провела међу рањеницима. Радила је као учитељица у Белом Пољу, у Смедеревској гимназији и у Другој женској гимназији у Београду. Пензионисана је 1941. После Другог светског рата активирана је и радила је у Београду као професор Прве мушке гимназије, гимназије за ратом ометене ученике, потом и Гимназије за инвалиде (Александра Новаков, Митрановић, Данка, СБР 6, у штампи).

Упис ученика и ученица отпочео је 28. септембра. На почетку школске године у сва четири разреда гимназије било је уписано 58 ученика и 7 ученица, свега 65 деце. До краја школске године остало је 53 ученика и 7 ученица. У први разред уписано је 24 (17 ученика и 7 ученица), у току године један ученик је напустио школу; у други разред уписано је 20 ученика и једна ученица, један ученик је у току године напустио школу; у трећи разред 13 ученика и у четврти разред 7 ученика, три ученика су напустила школу. По месту рођења било је из Пљеваља 25 ученика, из околине Пљеваља 8 ученика, из Пријепољске казе 1, из Сјеничке казе 2, из Бјелопољске казе 3, из Беранске нахије 6, из Крајева југоисточно од планине Рогозне 2, из Босне 1 и из Црне Горе 17 ученика. По занимању родитеља највише је било деце земљорадника (24), трговачке (1), механцијске (7), занатлијске (7), свештеничке (6), чиновничке (3), војничке (4) и надничарске (3). Разлог мањег броја ученика лежи у економском фактору. Пљевља су би сиромашна а цене станова и хране су биле веома скупе.²⁸⁸²

Школа је касније почела са радом. Нису били заступљени предмети: наука хришћанска и певање, а до почетка јануара и географија. Влада Србије је обезбедила средства у износу од 18.520 динара за набавку књига, учила и опреме за кабинете физике и хемије.²⁸⁸³ Директор је више пута претио да ће поднети оставку на место директора а школу затворити. Добио је изричито наређење министра да то не чини јер ће бити кажњен.²⁸⁸⁴

Митрополија у Приштини наредила је 26. октобра наставничком савету да услед недостатка квалификованих наставника попуни колегијум учитељем, учитељицом из основне школе и свештеником. Управа школе то није прихватила, јер таквим неквалификованим наставним особљем, школа није могла да почне рад.

Турске просветне власти тражиле су од директора школе статистичке податке о наставном особљу па је он био у проблему јер није ни имао податке о наставницима.²⁸⁸⁵ Прва седница наставничког савета одржана је 25. новембра и том приликом извршена је прва подела наставних предмета. Водоосвештање и призивање Светог духа извршено је 29. а 30. новембра почела је школска година, да би се након три дана ученици и ученице причестили у Манастиру св. Тројице.

Постављени наставник Џамбазовић није стигао у Пљевље и зато је директор поставио Саву Вучковића²⁸⁸⁶ за хонорарног наставника, почетком јануара 1912. године.²⁸⁸⁷ Његовим доласком стекли су се услови за другу поделу предмета међу наставницима.

²⁸⁸² АС, МИД ППО, 1911, ред 1116, Пљевље, 17. новембар 1911.

²⁸⁸³ *Педесет година пљеваљске гимназије...*, 37.

²⁸⁸⁴ АС, МИД ППО, 1911, ред 1116/1/2, Пљевље, 11. октобар 1911, 2. новембар 1911.

²⁸⁸⁵ Љубомир Дурковић Јакшић, *Пљевља и Манастир...*, 527.

²⁸⁸⁶ Сава Вучковић, студент четврте године Београдског универзитета (студирао је географију). Његов брат био је Филип Вучковића, наставник. Преминуо је у Француској 1917.

²⁸⁸⁷ АС, МИД ППО, 1912, ред 244, Пљевље, 1. јануар 1912.

Глигорије Цамбазовић јавио се на дужност 27. јануара а почео је са радом почетком марта.²⁸⁸⁸

Предавали су: директор Александар Марић српски језик (девет часова); професор Глигорије Цамбазовић физику, хемију, српски језик и историју (18 часова); Ђорђе Константиновић математику (18 часова); суплентр Антоније Делимировић историју и српски језик (17 часова); Данка Митрановић јестаственицу и физику (16 часова); учитељ Филип Вучковић цртање и краснопис (21 час); Милан Вуковић турски и француски језик (16 часова); Сејфудин Шеховић турски језик (10 часова); Саво Вучковић кандидат Филозофског факултета предавао је географију у свим разредима (13 часова).²⁸⁸⁹

Традиционална прослава Дана Светог Саве почела је причешћивањем ученика у Манастиру Свете Тројице. У гимназији је одржана прослава пре подне а увече је била забава.

Школска зграда је била у добром стању и имала је довољан број лепих и прозрених учионица. У дворишту била је доведена вода за пиће. Зграда је била опасана земљиштем манастира Свете Тројице. Школски намештај је био непотпун и стар. Збирке и научна средства било је мало али је и то било неупотребљиво. Није ни библиотека имала пуно књига.

Буџет гимназије износио је 18.520 динара. Новац је слала Краљевина Србија из те суме плаћане су и плате наставницима и куповани књиге и апарати за физичко-хемијски кабинет. Директор Марић је успео да успостави дисциплину у Гимназији. Наставници су постили Божићни и Ускршњи пост. Ученици су са наставницима недељом и празником одлазили у манастир Свету Тројцу на богослужење. Један наставник је присуствовао састанцима Управе општине а директор и управитељ основних школа само када је било важних питања.²⁸⁹⁰ Директор је имао спор са наставником Савом Вучковић. Наиме, њему није били регулисан тачан износ плате. Директор Марић је предлагао да то буде 1.200 динара али се туторство по том питању није оглашавало. Маја месеца Сава је поднео молбу за одсуство ради довршетка студирања, Митополија се са тим сагласила али је он био у у страху да не остане без посла. Тражио је плату за мај месец али директор му није исплатило, након чега је он демонстративно напустио школу. Ученике није оценио из географије и зато је Марић заказао испит из тог предмета. Ученица другог и трећег разреда нису дошли на испит (вероватно по наговору Саве Вучковић). Био је присутан само по један ученик. За време испита у Женској школи дошло је до инцидента између испитивача Делимировића и Саве Вучовића. Цело то питање је попримило карактер великог инцидента о коме су били обавештени сви надлежни а то је оставило и консеквенце по саме ученике другог и трећег разреда.²⁸⁹¹

²⁸⁸⁸ АС, МИД ППО, 1912, ред 244, Пљевље, 13. јануар 1912.

²⁸⁸⁹ АС, МИД ППО, 1912, ред 523, Пљевља, 23. јун 1912.

²⁸⁹⁰ Љубомир Дурковић Јакшић, *Пљевља и Манастир...*, 530–531.

²⁸⁹¹ Милић Ф. Петровић, *Пљеваљска гимназија...*, 315–320.

Школска година је завршена 28. јуна. На крају школске године било је 60 ученика. Од тог броја само десет ученика и три ученице су прешли у старије разреде. Из првог разреда у други разред са врло добрим успехом је прешло 3 ученика и 2 ученице; са добрим успехом 6 ученика и 1 ученица. Седморо ученика је полагало поједине испите. Три ученика је понављало разред, једна ученица изгубила је право на даље школовање. Из другог разреда гимназије ни један ученик није прешао у старије разреде. Десет ученика полагало је разредне испите с јесени; 8 ученика је понављало разред а један је изгубио право на даље школовање. Из трећег разреда гимназије није прешао ни један ученик у старије разреде, 12 ученика полагала су разредне испите на почетку школске године, један ученик је понављао разред. Из четвртог разреда гимназије три ученика су полагала нижи течајни испит, један ученик је понављао разред. Разлог зашто ниједан ученик из другог и трећег разреда није прешао у старији разред је непојављивање на заказани испит из географије. Управа Српске гимназије у Скопљу се жалила на ђаке који су долазили из Пљевља, да нису довољно спремни ученици.

Директор Марић био је незадовољан протеклом школском годином, имао је конкретне предлоге у вези са потребама школе и о томе је обавестио татора. Била је потребна једна стручна учитељица за женски рад који би предавала у гимназији, четири наставника: за науку хришћанску, географију, певање и гимнастику. За школску опрему био је потребан кредит од 3.000 динара. Залагао се да уписнина ученика припадне школској каси и да њом руководи старешина школе. Новац би био коришћен за потребе школе а у сагласности са Професорским саветом школе.²⁸⁹²

Директор Марић се осврнуо и на печат Гимназије. Наиме, на печату је на српском језику писало „Српска гимназија у Пљевљима“ и на турском „Виша грађанска основна школа“. То значи да случајно или намерно турске власти нису дале адекватан превод. Због потенцијалне опасности од стране турске власти, директор Марић је молио Главно таторство да се печат замени оним на коме би на турском писало: „Срб османли мектеб“. Крајем школске 1911/12. овај печат је замењен и тиме су отклоњене могуће несугласице са турским властима. Стари печат је уништен.²⁸⁹³

Директор Марић је био разочаран малим бројем уписане деце у гимназију и зато је на једној од седница Српске црквено-школске општине 15. септембра 1911. године, покренуо иницијативу за оснивање интерната за ученике Гимназије из суседних места. Црквена општина је послала распис црквено-школским општинама у Пљевљима, Пријепољу и Прибоју ради договора око трошкова за оснивање пансиона за децу. Недолазак довољног броја ученика он је приписивао лошим и скупим условима становања. Зато су та деца одлазила у Скопље, Призрен и Солун да наставе школовање јер су тамо имали обезбеђен

²⁸⁹² АС, МИД ППО, 1912, ред 523, Пљевље, 23. јун 1912.

²⁸⁹³ Милић Ф. Петровић, *Пљеваљска гимназија од оснивања 1901. до 1941. године*, Брезнички записи, Пљевља, 1991, бр. 3, 23.

смештај. Црквена општина је прихватила ову иницијативу и писмено одговорила директору школе да чланови општине увиђају важност отварања једног таквог интерната и убеђени су да се једном таквом установом гимназија може унапредити.

Директор Марић је маја 1912. поново упутио распис свим централним општинама које чине округ ове гимназије и позвао их је да се изјасне колико ће од јесени бити деце за упис у ову гимназију и колико ће која општина бити у стању да даје прилоге за оснивање и опрему пансионата при овој гимназији. Врло брзо је стигао одговор Беранске општине да ће свим својим силама потпомоћи идеју за оснивање пансионата при гимназији. Стигао је одговор и из Пријепоља да ће општина за пансионат и опрему дати 3.000 динара и да ће те школске године десеторо деце бити уписано у гимназију. Црквено школска општина Прибој је решила да за оснивање и опрему пансионата уложи 400 динара. После подршке коју је директор Марић добио, обратио се Министарству иностраних послова и предложио да Министарство помогне издржавање интерната са сумом коју су уложиле општине у Пљевљима, Пријепољу и Прибоју. Главни татор се са тим сложио и донео решење августа 1912. године и послао 6.900 динара на рачун трошкова.²⁸⁹⁴

„Да се зграда у којој је сада смештена основна школа у Пљевљима поправи за потребе Пансионата и да се за ту преправку као и унутрашњу опрему утроше прилози општине у Рашкој области; Да преко Митрополије у Призрену управа Гимназије упути свим општинама у Рашкој области допис да одреде приносе за опремање пансионата; Да пансионатом управља Гимназија у Пљевљима на основу уредбе које важе за пансионат у Скопљу, Призрену и Битољу“. Завршне годишње рачуне да оверава управа Гимназије и управа Црквено-школске општине које су учествовале у опреми пансионата. Одређена је и такса. За децу из крајева који чине округ Гимназије (Рашка област) такса је требало да износи 10 турских лира. Полублагодејанци би плаћали 5 турских лира, од деце из других српских крајева наплаћивало би се 300 франака у злату.²⁸⁹⁵

После прикупљених прилога радови су отпочели и директор Марић је сматрао да ће се зграда за интернат завршити до 15. октобра 1912. године. Но, како је ускоро почео рат, сви радови су стали а из извештаја директора Марића види се да је преправка основне школе за пансионат довршена пред саму објаву рата. Гимназија је за оснивање пансионата примила 38.324 гроша и 30 пара и утрошено је 18.732 и 30 пара.²⁸⁹⁶ Због догађаја који су следили, застало се са опремањем интерната.

Пљевља су ослобођена 30. октобра. Црногорска војска је прва ушла у Пљевља и запосела ућумат. Нешто касније истог дана ушла је и српска војска. Привремену управу организовала је српска војска.

²⁸⁹⁴ Радисав Џуверовић, *Гимназија 1912/13*, Брезнички записи, Пљевља, 1997, бр.7–8, 59.

²⁸⁹⁵ АС, МИД ППО, 1912, ред 244, Пљевља, 11. октобар 1911.

²⁸⁹⁶ Милић Ф. Петровић, *Пљеваљска гимназија...*, 204.

Девојачко-раденичка школа²⁸⁹⁷

Када је основана Српска гимназија у Пљевљима основано је и једно женско одељење које је похађало часове женског ручног рада које је ученицима гимназије предавала Стана Јовановић. Већ следеће школске 1902/3. године на предлог директора Пејатовића уведени су и неки важни предмети, тако да су ученице те Раденичке школе (њих 25) од те године пратиле предавања из српског језика, веронауке и писања.²⁸⁹⁸

Остварила су се надања директора Пејатовића да ће школске 1903/4. ова школа прерасти у Девојачку школу. Министарство иностраних дела Краљевине Србије, у сагласности са Рашко-призренском митрополијом и Црквеном општином, донело је одлуку да се та школа подигне на степен Девојачке раденичке школе.

Школске 1903/04. установљен је и први разред Девојачке школе и њој је придодата радничка школа. Било је уписано 17 ученица. Само на ручни рад долазило је још 19 ученица. Примљена је Видосава Димић за учитељицу. Гимназија је добила одговарајући ранг.²⁸⁹⁹ Стана Јовановић је предавала ручни рад у Гимназији и у Девојачко раденичкој школи; Видосава Димић је предавала земљопис и француски језик у другом разреду Девојачко раденичке школе као и женски ручни рад.

Наставни предмети и план рада

	Предмет	I разред	II разред	III разред
1	Наука хришћанска	2	2	2
2	Српски језик	4	4	4
3	Земљопис са историјом	2	2	2
4	Природне науке	2	2	2
5	Рачун са простим књиг. и геомет. Цртањем	3	3	3
6	Француски језик	2	2	3
7	Слободно цртање и лепо писање	2	2	2
8	Певање	2	2	2
	Укупно	19	19	20

Било је одлучено је да школа буде под управом гимназије (да се не би тражила посебна дозвола за рад од турских власти) и да наставу држе наставници гимназије и

²⁸⁹⁷ Ова школа се називала Девојачка школа, Раденичко-девојачка школа, Виша девојачка школа и на крају Домаћичко-раденичка школа.

²⁸⁹⁸ Милић Ф. Петровић, *Пљеваљска гимназија...*, 96.

²⁸⁹⁹ Радмила Петковић-Поповић, Вукоман Шалипуровић, наведено дело, 178–180.

учитељица женског рада. Школовање је трајало три године. Настава се одвијала по плану и програму за гимназије, с том разликом што су ученице морале да уче и женски рад.

Девојачка школа је радила по плану који је прописан за све женске школе у Османском царству. Од предмета ученице су слушале: науку хришћанску, српски језик, земљопис са историјом, природне науке, рачун са простим књиговодством, геометријским цртањем, француски језик, слободне цртање и лепо писање и певање. Женски ручни рад вежбао се свако после подне (у зимским месецима 14 – 17, а у летњим од 15 –18 часова). Домаће газдинство није имало посебне часове него се изводило практично.

Школа је имала управитељицу која је била подређена директору гимназије. Министарство иностраних послова Краљевине Србије водило је ове две школе, гимназију и Девојачку, као једну школу, тако да им је и буџет био заједнички.

Школске 1904/5. године први разред ове школе похађало је 10 ученица (две ученице су у току године напустиле школу); други разред је похађало 25 ученица (једна је у току године напустила школу). Први и други разред је завршило 20 ученица а две су полагале испит. Ученице су биле углавном из Пљеваља. Само је једна биле из Пријепоља и једна из Сељана код Пријепоља.²⁹⁰⁰

Школске 1905/6. за управитељицу је постављена Косара Елезовић, завршила је Велику школу у Београду и постављена је за управитељицу и наставницу школе.²⁹⁰¹ Те године су у школи, поред управитељице, радиле и Ангелина Стајић и Стана Јовановић. Косара Елезовић се залагала за самосталну женску школу која би била изузета из управе Гимназије. Заступник директора Пејановића је био против њеног аутономног понашања јер то није било у складу са правилима те школе. Пејановић је молио главно туторство да се питање надлежности дефинише да се не би десило да такво понашање изазове консеквенце код Турака. Проблем је разрешио Илија Лалевић, директор на одсуству, који се залагао да се наставница Елезовић понаша у складу са правилима који владају у Гимназији, са чим се сагласило Министарство иностраних дела.

Уместо досадашње дугогодишње наставнице Стане Јовановић, која није имала потребне квалификације, постављена је Христина Јовановић, 1907. године. О томе је директор Косовић обавестио митрополита Перића.²⁹⁰² У периоду од 1907/8. до 1910/11. управитељица ове школе била је Милица Косовић²⁹⁰³, супруга Петра Косовића, директора Гимназије. Поред ње у школи су радиле: Василија Ђорђевић, Христина Јовановић, Драгиња Јевтић, Ана Пандазијевић. Милица је предавала математику у Девојачко-раденичкој школи (13 часова); Ана Пандазијевић предавала је француски језик и природне науке (12 часова);

²⁹⁰⁰ Милић Ф. Петровић, *Пљеваљска гимназија...*, 144–145.

²⁹⁰¹ АС, МИД ППО, 1906, ред 88, На Јавору, 5. јануар 1906.

²⁹⁰² АС, МИД ППО, 1907, ред 1679, Пљевље, 16. новембар 1907; Исто, ред 306, Пљевља, 24. новембар 1907.

²⁹⁰³ Милица Косовић родом је из Шапца, завршила је Вишу женску школу у Београду, радила је у Скопљу.

Христина Јовановић²⁹⁰⁴ предавала је женски рад а Василија Ђорђевић²⁹⁰⁵ географију и историју (14 часова).

Школске 1908/9. било је на почетку године 24 ученица, у првом 12, другом 5 и трећем 7. На крају године било је укупно 22 ученице, у првом разреду 12, другом 4 и у трећем 6.²⁹⁰⁶ Василија Ђорђевић је отпуштена а Анка Пандазијевић се није јавила на посао.

Женска школа 1910/11. није радила јер су све наставнице биле поданице Краљевине Србије.

Последње године рада Девојачке-радничке школе 1911/1912. предавале су наставнице: Драгиња Јевтић, Данка Митрановић и Христина Јовановић. Те године у сва три разреда било је уписано 27 ученица (једна је у току године напустила школу). Највећи број ученица било је из Пљеваља (23). Први разред 10 ученица (успех ученица: једна је била одлична, једна врло добра и са добрим успехом 8 ученица). Други разред 4 ученице (једна је завршила врло добро, две добро и једна је понављала разред. У трећем разреду било је 10 ученица, једна ученица је одустала од полагања испита, једна је полагала један испит и осам ученица је завршило трећи разред.

Христина Јовановић, учитељица женског рада, радила је до почетка априла 1912. године; Драга Јевтићева, учитељица, предавала је математику и српски језику у свим разредима Домаћичко-радничке школе.

Девојачко-радничка школа није била у истој згради са гимназијом. Она је била смештена прво у згради бивше кафане Даше Радовића а касније у кући Мила Радовића.²⁹⁰⁷

Све ученице су се добро владале. Александар Марић, директор гимназије. сматрао је да мали број ученица указује на чињеницу да за ову школу нема интересовања ван Пљевља а и у самом месту, веома мало. Зато је предлагао Главном тугору да се ова Девојачко радничка школа затвори а да женска деца могу похађати Гимназију. Предлог је усвојен и Министарство иностраних послова је решило: „Да се први разред Домачићко радничке школе у Пљевљима затвори од почетка 1912 – 13. школске године; Други и трећи разред те школе имају се затворити у току даље две школске године.“ Ученицама се допушта учење у Гимназији. Након завршетка гимназије ученице су могле бити упућене као питомице на Вишу Девојачку радничку школу у Скопљу. Међутим, одличне а сиромашне ученице могле су бити упућене и у учитељску школу у Скопљу. С обзиром на новонастале околности, балкански ратови и Први светски рат Девојачкој радничкој школи је та школска 1911–12. година била последња година рада.

²⁹⁰⁴Кристина Јовановић родом је из Београда, завршила је Радничку школу у Београду и положила стручни испит у Вишој женској школи, радила је у Битољу.

²⁹⁰⁵Василија Ђорђевић родом је из Тетова. Завршила је Велику школу као ванредни студент (1901–1905). Радила је у Солуну као наставница „Дома просвете“.

²⁹⁰⁶АС, МИД ППО, 1909, ред 301, Пљевље, 4. јун 1909.

²⁹⁰⁷Љубомир Дурковић Јакшић, *Пљевља и Манастир...*, 534.

3. Услови рада и положај ученика и наставника

Ученици Српске гимназије били су у највећем броју из Пљеваљског санцака, мада је велики број деце долазило и из Црне Горе, нарочито пре него што је у Подгорици (1907) основана гимназија. Осим мушке деце, у Гимназији су се школовала и женска деца. Ученици са територије Османског царства нису плаћали школарину, били су благодетијанци. Деца имућнијих родитеља и деце из Црне Горе плаћала су на име уписнине једну белу мецедију, два уписана детета добијала су попуст. Сиромашна деца и деца из околине плаћала су по један черек беле мецедије. Дешавало се да веома сиромашна деца никада и не плате уписнину. Последње године у Османском царству од уписнине је наплаћено 265,40 динара. Ученици који нису били из Пљеваља живели су у приватним српским кућама у релативно лошим условима (спавали су на патосу). Ученици нису били уноформисани али су морали да носе фес.

Организована је ђачка дружина „Стража“ 1905. године. Ученици трећег и четвртог разреда плаћали су месечно по 2 сексера и о празничним данима читали су и критиковали, под надзором професора Мирка Поповића, своје саставе. Ђаци првог и другог разреда плаћали су по један сексер и имали право да присуствују састанцима и да узимају на читање књиге из дружинске књижнице. И они су празничним данима читали у присуству професора Поповића.

У Гимназији је основано „Друштво трезвене младежи“. Слушајући од својих професора, посебно од професорке Данке Митрановић, о штетности алкохола ученици су се у великом броју уписивали у Друштво. Књижница је 1905. имала око 166 књига, добијала је и листове: *Српски књижевни гласник*, *Дом и Школу*, *Нову искру*, *Бранково коло*, *Босанску вилу*, *Наш живот* и *Домаћину*. Благајна је имала 146 круна.²⁹⁰⁸ Дружина се показала врло корисном. Васа Стајић је формирао Друштво пријатеља природе и често изводио ђаке на излете у околину Пљевља и ту прилику користио да ученицима говори о идеји социјализма.

Статистички подаци о броју ученика не слажу се увек у бројкама и може се дати само приближан број ђака.²⁹⁰⁹

²⁹⁰⁸ АС, МИД ППО, 1905, ред 709, Пљевље, 9. јануар 1905.

²⁹⁰⁹ Прегледани су сви важнији фондови по архивима у Србији, али нажалост, нисмо успели да пронађемо податке о броју ученика који су уписали и завршили поједине разреде гимназије.

Табела ђака који су уписали и завршили поједине разреде

		први разред	други разред	трећи разред	четврти разред	укупно
1901/2	Уписали	70			-	70
	завршили	30			-	30
1902/3	Уписали	55	30		-	85
	завршили	15	25		-	40
1903/4	Уписали	50	40	25	-	115
	завршили	32	32	24	-	88
1904/5	Уписали	30	15	32	22	99
	завршили	15	8	18	11	
1905/6	Уписали	25	20	18	22	85
	завршили	17	19	10	20	66
1906/7	Уписали	20			-	-
	завршили	19	10	14	7	50
1907/8	Уписали	17	13	8	32	61
	завршили	8	12	8	15	52
1908/9	Уписали	9	13	8	-	30
	завршили	8	12	7	-	27
1909/10	Уписали	28	12	9	12	61
	завршили				-	-
1910/11	Уписали	24	15	10	9	58
	завршили				-	-
1911/12	Уписали	25	20	13	7	65
	завршили	12	нико није завршио	нико није завршио	3	15

Из наведене табеле да се уочити да је за 11 година рада школе, 352 ученика уписало први разред. Не зна се тачан број ученика који је завршио гимназију, тај број је сигурно мањи од 100 ученика. Број није велики, али ако се узму у обзир политичке прилике, економски фактор. Многи ученици су након завршене Ниже гимназије настављали школовање у гимназијама у Османском царству или богословији у Призрену.

При гимназији су постојали фондови. Фонд за помагање сиромашних ученика гимназије и ученица Домачићко раденичке школе и располагало је са износом 2.613 гроша и 35 пара. Та средства су била од светосавске забаве, добровољних прилога и камата на основу зајма. Фонд је током године помагао четири одлична и врло добра ученика са сумом од 4.460 гроша и 26 пара. Фонд ђачке дружине ђака гимназије и девојачке школе „Стража“

износио је 785 гроша и 25 пара.²⁹¹⁰ Директори су бринули о деци која нису похађала Гимназију, тако је заступник Пејановић слао сиромашну децу на изучавање заната преко српског друштва „Привредник“.

У току 12 година рада у школи је радило преко тридесет наставника са завршеним факултетом. Наставници су пореклом били из Краљевине Србије, Македоније, Кнежевине и Краљевине Црне Горе, Босне и Херцеговине и Јужне Угарске а било је значајних наставника и из Старе Србије. Осим што су били наставници и у женској школи они су учествовали и у ваншколским активностима. Помагали су рад Српског певачког друштва Браство. Професор Пејановић је краће време био и председник друштва. Учествовали су у оснивању „Фонда Свети Ђорђе“. Сви су конспиративно учествовали у политичком раду, посебно од времена Младотурске револуције. Петар Косовић био је као једна врста конзула Краљевине Србије и веома успешно извештавао Српску владу о свему што је било важно како би она могла на време да реагује. Миле Вуковић, наставник школе пише сељацима који они упућују мутесарифу у Мутесариф их је за турском језику жалбе упућивао а Турци су били веома кивни на њега и стално су му претили. Служио је и као тумач посланику Васфи беју који је у Пљевље стигао.

Ђачка књижница основана је помоћу прилога добијених за Дан Светог Саве 1902. године, на иницијативу директора Атанасија Пејатовића. Не може се тачно реконструисати ђачка библиотека, ни она која је постојала пре паљења зграде ни она касније, очито да број књига није био велики. Новац за куповину књига и апарата за физичко-хемијски кабинет слала је Краљевина Србија. Директор Пејатовић је сматрао да би било корисно да се Црквена општине упише за члана утемељивача Српске књижевне задруге, при том је наручио часописе, листове и књиге Задруге. Предлагао је да се у оквиру манастира Свете Тројице поправи „видна ћелија“ у коју би се сместиле школске књижнице као и књиге које се налазе у манастиру. Од добровољних прилога школска библиотека је до краја 1902. године прикупила око 150 књига.²⁹¹¹ Како директори тако и њихови заступници су сматрали да је за ученике и наставнике веома важно да постоји добро опремљена библиотека. Тако је Т. Боровњак 1904. молио Министарство да одобри извесну суму новца за набавку књига за библиотеку и физичке справе, јер је школа поседовала само неколико карата и није имала других наставних средстава. За Светог Саву 1904. Ђорђе Пејановић је припремио шалјиву лутрију коју су помогли пљеваљски трговци. Приход је био 3.607 гроша што је утрошено за набавку школских ствари, пре свега, за набавку физичких и хемијских справа за кабинете.²⁹¹²

²⁹¹⁰ Милић Ф. Петровић, *Пљеваљска гимназија...*, 17–18.

²⁹¹¹ Љубомир Дурковић Јакшић, *Просвјетна делатност...*, 62–63.

²⁹¹² Љубомир Дурковић Јакшић, *Просветна делатност...*, 68–69; *Цариградски гласник*, 6. фебруар 1904.

Приликом пожара изгореле су све књиге. Били су спашени физички и хемијски кабинет али сва друга наставна средства су уништена. Од наставних средстава пре пожара имали су: карте, глобусе, људски скелет, минерале за хемију, хербаријум за ботанику.

Наставно особље се трудило да понови библиотеку новим књигама. Иако су наставна средства изгорела у пожару, Црквена општина и директор су се ангажовали и успели да набаве научна средства за школу. Књиге су поклањали: Државна штампарија из Београда, Матица српска и Српска књижевна задруга. Поједине часописи су добијали бесплатно: *Просветни гласник* и *Босанску вилу*. Тако је књижница на крају школске 1905. године бројала 170 књига.²⁹¹³

Као и друге школе и гимназија у Пљевљима је имала проблеме са недостатком уџбеника. Коришћени су уџбеници исто као и у другим гимназијама у Царству: Љубомир Стојановића, *Српска граматика*, Павле Поповић, *Преглед српске књижевности*, Миленко Вукићевић, *Историја Срба*, Шмојл Поповић, *Зоологија*, Јелена Михаиловић, *Физика*, Живојин Јуришић, *Ботаника*, М. Томић, *Антропологија*, Сима Лозанић, *Хемија*, Франц Хочевар, *Аритметика* и *Геометрија*, Франц Мочник, *Алгебра*.²⁹¹⁴

4. Значај Српске гимназије у Пљевљима

Пљеваљска гимназија је у Османском царству одиграла значајну улогу на подизању српске националне свести, културе и просвете у Рашкој области и шире. Оснивањем гимназије почело је једно ново време, Пљевље је постало најјачи центар не само српске просвећености већ центар политичког рада у Рашкој области као база за ослобођење од турске власти. Народни прваци, који су и иницирали отварање једне више школе, били су свесни чињенице да се ширењем просвете могу најбоље остварити национални интереси и то сазнање био је велики мотив да се на све могуће начине Гимназија отвори.

Од самог почетка рада Гимназија се афирмисала не само као просветно образовна институција већ је била средиште културног и национално-ослободилачког рада. Због тог значаја она је била трн у оку Аустро-Угарској која је преко свог конзулата вршила снажан притисак на школу, непосредно али и преко месних турских власти. Гимназија је имала среће што је у време њеног отварања и рада мутесариф у Пљевљу био Сулејман Хаки паша који је према њој био благонаклон. Богати пљеваљски трговци били су добротвори гимназије и често су прилагали знатне суме новца Фонду за помагање сиромашних ученика. Гимназија је подигла углед свим Пљевљацима, посебно је утицала на младе људе јер им је развијала национални понос и жељу да буду слободни.

²⁹¹³ АС, МИД ППО, 1905, ред 709, Пљевље, 10. април 1905.

²⁹¹⁴ Милић Ф. Петровић, *Пљеваљска гимназија...*, 92.

Након друге године рада, заступник директора Боровњак у свом писаном извештају српској влади саопштио је: „По своме понашању ова је гимназија од велике важности. Она је учинила приступачном средњошколску наставу и више образовање врло великом броју српске омладине. По њеном отварању са свим је престало идење српске дјеце у босанске/аустројске гимназије и друге средње школе, те се о њима није водило никаквог рачуна, већ се од њих стварало аустројско оруђе. У њој учи и знатан број црногорске дјеце што ће у будућности бити од велике користи по јединство српске мисли. И најзад ова гимназија ствара православно елементарно културнијим од мухамеданског“.²⁹¹⁵ Сматрао је да турске власти не сметају школи већ јој иду на руку а да грађанство помаже ову школу и да се Црквена општина „својски стара“ а да Аустројанци „попреко гледају на ову гимназију и да ће јој правити неприлике само ако им се за то дадне прилика“.²⁹¹⁶

Аустро-угарски представник гроф Драшковић послао је у Беч допис „да је овдашња гимназија постављена, успостављена не као дом за просвету, него више као политички дом, где више наставника ради на политичком и ван школском раду, него што се бави чисто унутарњим школским радом“.²⁹¹⁷ Ова констатација је била тачна.

У свим сегментима живота Пљевља и околине велику улогу је имала Гимназија. Тако је, на пример, дала велики допринос зачетку позоришта представама које су игране сваке године за Савиндан у Гимназији. Извештач *Цариградског гласника* из Пљеваља подвлачи значај прославе Светог Саве: „Као што је познато светосавске су прославе код нас од великог значаја, јер то је једини начин да се народ мало оживи и да му се дадне снаге и полета“.²⁹¹⁸ Школска изложба радова ученика 1907, која је била приказана за време испитног рока, током распуста пренета је у Београд као прва изложба из Потарја и Полимља, где је наишла на леп пријем.

За време Раоничке буне Црквено школска општини у Пљевљима добила је налог од Сулејман паше да буну умири. Управа Општине је била свесна великог утицаја наставника Гимназије и зато је саставила делегацију коју је чинило два наставника гимназије и двојца одборника. Међу њима су били Илија Лалевић и Ђорђе Пејановић. Након разговора са сељанима, буна је стишана захваљујући великом ауторитету наставника Гимназије.

Пејановић је „Главно туторство“ обавештавао и о тешком положају српског живља у околини Пљевља.²⁹¹⁹ Никола Р. Минић, суплент, поднео је Министру иностраних дела – Извештај о економском, социјалном и политичком стању нашег елемента у пределима околине Пријепоља, Пљевља, Нове Вароши и Сјенице. Предлагао је шта треба учинити да би се српски живаљ у тим крајевима спасао.

²⁹¹⁵ Милић Ф. Петровић, *Пљеваљска гимназија...*, 11.

²⁹¹⁶ Љубомир Дурковић Јакшић, *Пљевља и манастир...*, 467.

²⁹¹⁷ Милић Ф. Петровић, *Пљеваљска гимназија...*, 221.

²⁹¹⁸ *Цариградски гласник*, 6. фебруар 1904.

²⁹¹⁹ Милена Максимовић, наведено дело, 37–38.

Долазак Младотурског режима означио је неповољне услове за рад Гимназије. Школа је била ометана разним политичким притисцима и њено материјално стање се тих година погоршало. Њу је финансирала Краљевина Србија а један мањи део финансирала је Српска православна црквена општина у Пљевљима.

Директори Гимназије били су повереници Министарства иностраних дела задужени да шаљу поверљиве извештаје о националним и политичким приликама, наставницима, учитељима. Оснивањем српске гимназије функцију главних повереника имали су директори школе: Пејатовић, Лалевић, Косовић, Александар Марић као и њихови заступници Самарцић, Боровњак, Пејановић.

Управитељи школа широм Пљеваљског санџака слали су извештаје директорима гимназије а они су писали свеобухватне, детаљне и опширне извештаје Министарству иностраних послова Србије. Осим директора, Српску владу је информисао и игуман Василије, често у сарадњи са директором Гимназије. Наставници Гимназије били су ревизори по основним школама широм Пљеваљског санџака.

На царинарници Јавор: од последње деценије 19. века до 1912. године радили су цариници: Ђорђе Радуловић, Јосиф Студић, Тихомир Вељковић, Василије Димитријевић, Јован Ђуровић, Сава Банковић, Јанко Јанковић и Милан Трајковић.²⁹²⁰ Информације које су примали министри усмеравали су националну акцију, политичку, дипломатску, финансијску. Јаворска царинарница била је важан пункт Србије и њене службе информације.

Упркос не тако хармоничним односима двеју српских држава Србије и Црне Горе, Србија је школовала црногорске младиће чиме је радила на зближавању Црне Горе и Србије.²⁹²¹ Велики број ученика са територије Црне Горе је уписало и завршило ову гимназију. Не може се поуздано рећи колико је укупан број ученика из Црне Горе уписивало ову гимназију. Постоје подаци да се се школске 1903/04, школовало 30 ученика, 1904/5, 31 ученик, 1905/6, 18 ученика, 1906/7, 8 ученика, 1909/10, ученика 11, 1911/12, 17 ученика. У овај број нису ушли ученици који су долазили из Беранског краја и Бијелог Поља. Многи ученици који су завршили ову школу постали су важни чиновници у државној хијерархији како у Србији тако и у Црној Гори.

Оснивање гимназије је имало велики значај за цело Српство али не и за саму Краљевину Србију. Она је уложила огроман новац, труд и време а након балканских ратова Пљевље је припало Црној Гори.

²⁹²⁰ Милић Ф. Петровић, *Српска царинарница на Јавору крајем 19 и почетком 20. века*, Брезнички записи, 2000–01, бр. 13–14, 25–28.

²⁹²¹ Љубомир Дурковић Јакшић, *Пљевља и Манастир...*, 478.

5. Биографије директора гимназије

Танасије Пејатовић, професор, директор, стручни писац (Пљевља, 20. I 1875 – Пљевља, 22. IV 1903). Мајка Ана, рођена Ђенесијевић, отац Јован, истакнути грађанин пљеваљски. Брат Ристо и Нико, сестре Олга и Јула. У родном месту завршио је основну школу, нижу гимназију у Београду као и Другу београдску гимназију. Студирао је Историјско-географски одсек на Великој школи као питомац српске владе (1899). Просветну каријеру започео је као професор Српске гимназије у Скопљу (1899–1901). После положеног професорског испита радио је као директор Српске гимназије у Пљевљу. Његов сликарски дар био је запажен већ у Нижој гимназији када је портретисао многе значајне личности тадашње Србије (митрополита Михаила, Стојана Новаковића, Јована Авакумовића). Са братом Ристом и пријатељем Стеваном Самарцићем за време студија покренуо је и уређивао сатирични часопис *Тинар*. Лист је писан руком а илустрације су рађене црном оловком. Објављивали су уметничке и народне песме, прозне радове и сатиричне песме у којима су исмеване поједине личности из Рашке области и Србије. *Тинар* је доносио и карикатуре.²⁹²²

Први је научни радник из Пљеваља. Његово интересовање било је усмерено ка етнографији и антропогеографији. То је приметио његов професор Јован Цвијић па га је усмеравао да проучава Рашку област. Помагао је Љубомиру Стојановићу у раду за његово дело *Стари записи и натписи* (послао му је преко 300 записа). Био је сарадник у политичким и научним листовима тог времена. Уживао је велики углед међу својим мештанима иако је био врло млад. Преминуо је у 29. години живота. На сахрани су говорили: Стеван Самарцић, игуман Василије Поповић, Ђорђе Пејановић и ученик Миле Полексић.²⁹²³

Дела: *Средњеполимље и Потарје у Новопазарском санџаку, Антропогеографска иптитивања*, Српски етнографски зборник, књ. 7, СКА, Београд 1902; *Списак фермана и бурунтија, хуцета, мурасела, хућума, тескера и других испрва за манастире: Свету тројицу, Бању, Кратово, Маржиће, Довољу и Дубочицу што се налазе у архиву манастира Св. Тројице код Пљеваља*, Споменик СКА, 35, Београд 1903; *Манастир Сопоћани*, Нова искра, Београд 1903, 3; *Мрњавчевићи у историји и народној пјесми... Један родослов нове радионице; Проучавање села у једном дијелу Полимља и др.*

Илија Лалеввић, професор, директор, стручни писац (Човечја Глава код Андријевице, 20. VII 1872– Београд, 13. III 1940). Отац Милић био је свештеник, мајка Марица рођ. Протић. После основне школе у Андријевици (1885) и Ниже гимназије на Цетињу (1888) матурирао је у

²⁹²²Више о листу *Тинар* у: Милорад Јокнић, *Сатирични лист Тинар, вриједна библиографска ријеткост*, Брезнички записи, Пљевља 1990, 50–86.

²⁹²³Љубомир Дурковић Јакшић, *Пљевља и Манастир...*, 691–705.

Првој београдској гимназији (1893). Потом је дипломирао 1897. класичне језике на Историјско-филолошком одсеку Велике школе. У току студија био је асистент Ј. Цвијића, члан дружине „Нада“ и првог тајног политичког удружења црногорских студената. Након дипломирања био је суплент а затим професор у српској гимназији у Солуну (1897–1903). Професор и директор Српске гимназије у Пљевљима био је од 1903. до 1906. У Другу београдску гимназију прешао је 1906. и предавао латински и српски језик и земљопис. Истовремено је предавао у приватној гимназији проф. В. Зделара и Општој занатско-трговачкој школи на Врачару. За сталног члана комисије за полагање професорског испита изабран је 1914. Учествовао је у балканским ратовима као војни административни службеник (у опсади Једрена био је комесар муницијске колоне, у Брегалничкој бици секретар Штаба Црногорске дивизије). У Првом светском рату био је комесар Војне болнице а затим цензор Главне поште. Прешао је преко Албаније и у Француској и Швајцарској од 1915. до 1918. радио на смештају српских ђака а у Ници, Болијеу и Мантону организовао матурске течајеве. Уређивао је у Паризу и Женеви *Уједињење* (1917–1918) и био члан Одбора за уједињење Србије и Црне Горе. У Другу београдску гимназију вратио се 1919. а 1924. постао директор Четврте мушке гимназије у Београду. Помоћник министра просвете био је од 1926. до 1927. У пензију је отишао 1932. као инспектор Министарства просвете.

Био је члан Народне радикалне странке. Знао је латински, грчки, старословенски, руски и француски и преводио са тих језика. Писао је песме, расправе, студије из синтаксе српског језика и историје, текстове из римске и грчке књижевности и уџбенике. Сарађивао је у новинама и часописима (*Наставник*, *Просветни гласник*, *Гласник Југословенског просветног друштва*). Написао је више уџбеника за средње школе од којих су неки имали велики број издања. У рукопису су му, између осталог, остале Путне белешке 1915–1919. Одликован је Орденом св. Саве II степена, Албанском споменицом и француским *Palmes académiques*. Дела: *Две расправе*, Београд 1920; *Реченични знаци и правопис*, Београд 1939.

2924

Ђорђе Пејановић, професор, национални радник (Мостар, 27. VIII 1878 – Сарајево, 1962). Отац Лазар, био је зидар, мајка Златија. Основну школу завршио је у Мостару (1886–1890), гимназију у Сарајеву 1890–1898. На бечком универзитету започео је студије математике и физике (1898–1900), наставио је да студира историју на Загребачком свеучилашту (1901/1902) када је и завршио. На почетку студија био је стипендиста Земљске владе из Сарајева а касније стипендиста Министарства иностраних послова Краљевине Србије. Није

²⁹²⁴Шематизам Србије, 1907–1912, 1914; Лука Зрнић, *Српске ђачке дружине*, Београд 1912, 143; Светозар Томић, *Смрт Илије Лалевевића*, Време, 15. III 1940, 10; Ј. Ж., *Илија С. Лалевевић 1872–1940*, Политика, 15. III 1940, 11; *Сто година Друге београдске гимназије 1870–1970*, Београд 1970; Момчило Д. Пејовић, наведено дело, 94, 382.

могао да добије посао у Босни и Херцеговини и зато је отишао у Србију, где је постављен за суплента Српске гимназије у Пљевљима (1902). Био је заступник директора школске (1905/6–1906/7). Предавао је математику, физику, хемију као и историју, зоологију, јестаственицу. Био је наставник и у Девојачкој школи. Професорски испит положио је у Загребу. Био је политички активан, председник Српског пјевачког друштва „Братство“, учествовао је у оснивању Фонда Свети Ђорђе (чији је био члан), био је члан за подизање зграде гимназије. Учествовао је у преговорима са сељацима који су подигли буну против турских власти. Као заступник Српске гимназије био је у обавези да српску владу извештава не само о раду школе већ о свим дешавањима у Пљевљима. Слао је сиромашну децу на изучавање заната преко српског друштва „Привредник“.

Доласком новог директора Косовића, Пејановић престаје да буде заступник директора. Био је у лошим личним односима са новим директором. Због малверзација у Фонду, поднео је оставку на место члана Фонда светог Ђорђа. Косовић га је код српске владе кривио и он је морао да напусти Пљевље и постављен је за професора гимназије „Дом науке“ у Солуну (1908–1910). Након укидања гимназије, постао је професор Српске гимназије и Скопљу (1910–1911). После Првог светског рата живео је у Сарајеву где се успешно бавио културно-просветним радом. Уређивао је часописе: *Просвјету*, *Вардар*, *Српску омладину*, *Добротвор* и *Босанац*. Написао је значајна монографска дела из историје Босне и Херцеговине: *О становништву Босне и Херцеговине у 19. веку*, *Становништво и писменост у крајевима Босне и Херцеговине*, *Штампарије у Босни и Херцеговини*. Потписивао се као Ђорђо. Био је дописни члан САНУ.

Био је ожењен Анком, ћерком богатог трговца Ђоке Шећеровића. Рано је преминула, 1910. године у Солуну. Имали су троје деце (два сина, која су рано преминула, и ћерку Драгославу, била је професор гимназије у Пљевљима).²⁹²⁵

Александар Марић, професор, публициста, преводилац (Госпођинци, Бачка, 1869 – Смедеревска Паланка, 1937). Након завршене основне и учитељске школе студирао је германистику на Универзитету у Јени у Немачкој. Као учитељ радио је у основним школама у Босни Херцеговини (1890–1892). У Српској православној општини у Бечеју радио је од 1897. до 1901. Завршио је Велику школу у Београду у групи за српски језик и књижевност (1903). Просветну каријеру започео је као наставник у Јагодини (1901–1902). Био је професор Учитељске школе у Скопљу (1902–1907), (1909–1911), Српске гимназије у Битољу (1907–1909). На место директора пљеваљске гимназије постављен је октобра 1911. и на тој дужности остао је до 14. новембра 1913. У пљеваљској гимназији предавао је српски језик и певање. Директор и професор Гимназије у Прилепу (1913). За време Првог светског рата у

²⁹²⁵Милена Максимовић, наведено дело, 39.

Битољу предавао је у основној школи. Професор Учитељске школе у Скопљу био је од маја 1919. до 5. октобра 1919. Професор Женске учитељске школе у Крагујевцу био је од 5. октобра 1919. до 18. марта 1921. Од 1920. био је и управитељ ове школе. Каријеру је наставио као професор Прве гимназије у Крагујевцу (1921–1925). Краће време био је и управитељ Учитељске школе у Прилепу (1925). Пензионисан је на месту инспектора у Министарству просвете где је провео две године (1925–1927). Радећи као наставник и директор у Старој Србији бавио се и националним радом. Био је уредник листа *Српска школа* у Скопљу (1910). Писао је чланке, уџбенике и преводио са немачког и мађарског језика.

Дела: *Теорија и пракса у основној школи*, Крагујевац, 1923, 1928; *Прва домаћа читанка*, Београд 1927; преводи: Шандор Петефи, *Апостол*, Мостар 1892; Вилхелм Рајн, *Основи педагогике*, Алексинац, 1899, Београд 1921; Карл Ланге, *Аперцепција-психолошко-педагошка монографија*, Скопље, 1912.²⁹²⁶

²⁹²⁶Споменица гимназије у Крагујевцу 1833–1933, Крагујевац 1934, 747; *Од Јагодинске реалнице до гимназије у Светозаревоу 1869–1969*, Светозарево 1969, 51, 131; *Седм деценија школе Сретен Ацић*, Светозарево, 1969, 11; Милић Ф. Петровић, *Пљеваљска гимназија...*, 116 – 118; Александра Новаков, *Марић, Александар* у штампи.

ПРИЛОЗИ

Списак наставника Српске гимназије у Пљевљима

1901/02.

1	Танасије Пејатовић, директор
2	Гавро Пејатовић
3	Сејфудин Шеховић
4	Стана Јовановић
5	Стеван Самарџић

1902/03.

1	Танасије Пејатовић, директор
2	Гавро Пејатовић
3	Ђорђе Пејановић
4	Сејфудин Шеховић
5	Стана Јовановић
6	Стеван Самарџић
7	Тодор Боровњак, в.д. директора

1903/04.

1	Илија Лалевић, директор
2	Гавро Пејатовић
3	Ђорђе Пејановић
4	Љубомир Јовић
5	Риста Пејатовића
6	Сејфудин Шеховић
7	Симо Шиљак
8	Тодор Боровњак

1904/05.

1	Илија Лалевић, директор
2	Васа Стајић
3	Гавро Пејатовић
4	Ђорђе Пејановић
5	Мирко Поповић
6	Сејфудин Шеховић
7	Симо Шиљак

1905/06.

1	Ђорђе Пејановић, заст. дир.
2	Гавро Пејатовић
3	Глигорије Елезовић
4	Миленко Атанацковић
5	Петар Лешњаревић
6	Риста Николић
7	Сејфудин Шеховић

1906/07.

1	Ђорђе Пејановић, заст. дир.
2	Василије Марковић
3	Гавро Пејатовић
4	Милан Атанацковић
5	Никола Минић
6	Сејфудин Шеховић
7	Симо Шиљак
8	Филип Пановић

1907/08.

1	Петар Косовић, директор
2	Василије Марковић
3	Гавро Пејатовић
4	Ђорђе Пејановић
5	Лазар Јанкуловић
6	Милан Атанацковић
7	Никола Минић
8	Сејфудин Шеховић
9	Симо Шиљак
10	Филип Пановић

1908/09.

1	Петар Косовић, директор
2	Алекса Прљинчевић
3	Гавро Пејатовић
4	Драгиња Јевтовић
5	Ђорђе Константиновић
6	Коста Костић
7	Ламбро Тозијевић
8	Милан Вуковић
9	Сејфудин Шеховић
10	Стојан Зафировић

1909/10.

1	Петар Косовић, директор
2	Алекса Прљинчевић
3	Гавро Пејатовић
4	Димитрије Јевтовић – Полимац
5	Драгиња Јевтовић
6	Ђорђе Константиновић
7	Јован Алексић
8	Ламбра Тозијевић
9	Милан Вуковић
10	Севастијан Перић

1910/11.

1	Петар Косовић, директор
2	Антоније Делимировић
3	Димитрије Јевтовић – Полимац
4	Ђорђе Константиновић
5	Јанићије Денић
6	Јован Алексић
7	Милан Вуковић
8	Нићифор Лисичић
9	Сејфудин Шеховић
10	Филип Пановић

11	Сејфудин Шеховић
12	Симо Шиљак
13	Филип Пановић

1911/12.

1	Александар Марић, директор
2	Антоније Делимировић
3	Глигорије Цамбазовић
4	Данка Митрановић
5	Ђорђе Константиновић
6	Милан Вуковић
7	Саво Вучковић
8	Сејфудин Шеховић
9	Филип Вучковић

ЗАКЉУЧАК

У балканском политичком амбијенту Османског царства, Срби су се трудили да сачувају своју националну припадност, веру и језик, што није било лако. Било је потребно много упорности, новца, умешности и дипломатије, а од великог значаја су била представништва Русије у Османском царству. Помоћ Србије била је неопходна и она је кроз културно-просветну акцију успела да њени сународници опстану и дочекају ослобођења.

Школе у Старој Србији и Македонији настале су у време када је не само опстанак него и име српског народа постао крајње неизванстан. Иако су одлуке Берлинског конгреса 1878. политички дефинисале бугарски простор као Кнежевину Бугарску и Источну Румелију, идеја којом је нешто раније исте године у Сан Стефану Бугарска била предвиђена у знатно ширим границама опстала је као једна од основа националне политике коју су бугарски државници водили, посебно у Македонији. Слично је било и са програмом Призренске лиге у погледу активности Арбанаса.

Од времена када је Влада Милутина Гарашанина 1885. донела Општи план за очување и унапређење српских државних, црквених и народних интереса у Османском царству па до ослобођења Старе Србије и Македоније 1912. од турских власти, показало се да је организована делатност делотворна. Српска дипломатија је, корак по корак, ишла даље и остварила интересе за Србе у Царству какве до тада, до 1885. године, није могла ни да замисли. Склопљена је привремена конзуларна конвенција са Османским царством и отворени су конзулати у Скопљу, Солуну, Битољу, Приштини и Серезу. Срби су били политички активни, имали су своју политичку организацију и народну скупштину, црквено-школске општине, од власти потврђене, у меџлисима су имали своје представнике, посланике у оба дома Османског парламента. Признато је постојање српске нације, самим тим и српско име. Постојала је као илегална организација „Српска одбрана“. Постојале су три православне митрополије Васељенске патријаршије са претежно српским верницима: Рашко-призренска и Скендеријска, Скопска и Велешко-дебарска са Србима јерејима на челу. Велики број цркава и манастира у Македонији враћени су Србима.

У Цариграду су излазили календар *Голуб* и *Цариградски гласник*. У Скопљу је постојала штампарија за уџбенике и листове. Објављивани су листови: *Вардар*, *Глас народа*, *Законитост*, *Српска школа*; отворен је велики број књижара. Основана су соколска и музичка друштва. Водило се рачуна и о привреди, основана је Српска пивара у Скопљу, новчани заводи у Призрену, Приштини, Урошевцу, Извозничка задруга у Водену, Трговачко-банкарска задруга у Тетову. Краљевина Србија своју робу извозила је и увозила преко Солуна, укључујући и увоз оружја.

Међу најважнијим достигнућима Срба у Османском царству може се сматрати оснивање и рад српских нижих и виших гимназија. Прво је 1871. године основана богословија у Призрену која је све до 1912. године успешно радила, уз мање прекиде. Гимназија у Цариграду није била локалног значаја, радила је од 1893. до 1902. године. Гимназије у Солуну и Скопљу основане су исте 1894. године. Гимназија у Солуну била је затворена 1910, али су њени ученици завршили школовање у скопској гимназији, која је тада постала потпуна са седам, односно осам разреда. Од великог значаја била је Учитељска школа у Скопљу. Важна година у историји српског школства је и 1897; када је добијена дозвола за рад Ниже гимназије у Битољу. За српски народ у Рашкој области готово од пресудног значаја било је отварање Ниже гимназије у Пљевљима. И рад српских женских школа широм Царства говорио је о степену еманципованости српског народа у то време. Поред њих не треба заборавити занатске, трговачке, грађанске школе, као и око 400 српских основних школа, широм Османског царства што је, с обзиром на дате околности, био заиста значајан број.

Прекретницу у просветном и културно-политичком животу Срба у Османском царству означило је оснивање Православне српске богословије у Призрену. Само сазнање да српска богословија постоји било је довољно да се српски народ осети сигурније. У духовном смислу, њено постојање враћало је Србима веру да постоји зрачак наде и да треба истрајати. Срби су, тако, добили школу и којој се смеју слободно називати својим именом а то је за време о којем је реч било веома важно. Има више разлога због којих је богословија отворена баш у то време, али основна су два. Наиме, са повећањем броја школа у свим крајевима под османском влашћу поставило се и питање школованих учитеља. Савремену наставу нису могли да држе старошколци, учитељи из Србије нису могли да долазе јер је тада, непосредно пре отварања богословије, османским законом то било санкционисано, али и зато што у Србији тада није било довољно школованих учитеља. Међу Србима се осећала потреба и за школованим свештеницима јер су многи до тада били полуписмени. Зато је отварање једне више школе представљало преку потребу српског становништва у Османском царству. Друго, српској политици и пропаганди била је потребна оваква школа ради спровођења националне политике у Старој Србији и Македонији, тим пре, јер су грчки утицаји и амбиције Бугарске егзархије с једне, и аустро-угарско-католички утицај с друге стране, били снажни. Образовани и школовани људи својим деловањем неговали су народно осећање.

Развојни пут призренске богословије у Османском царству показао се као веома сложен и специфичан, највише због мноштва комплексних политичких и друштвених околности овог простора. Опстанак богословије био је често довођен у питање, али никада (на дужи период) она није престајала са радом. Одржала се захваљујући личностима које су биле заслужне за њено оснивање: представницима српских власти у Београду, Сими

Андрејевићу Игуманову и његовом Фонду, таторима Фонда и руском конзулу Ивану Степановичу Јастребову. У годинама које су следиле ова школа је била духовни стуб на којем је почивала целокупна просвета, али из које је потицала и црквена јерархија. Захваљујући њој, у свим већим насељима у Старој Србији биле су отворане основне школе, а богослови призренске богословије постајали су учитељи и свештеници широм Османског царства, где год је било Срба.

Настала је у тешким приликама, она је и поред тога дала велике резултате. Корак по корак успела је да постане просветно средиште османских Срба, учествује уобнови српске просвете и оснажи српску националну свест не само у Призрену и околини већ и шире. Историја богословије не припада само историји школства већ је део опште српске културне историје. Богословија је била својеврсна политичко-пропагандна установа. Осим што је просвећивала српско становништво, омогућила је влади Србије да преко ње шири свој утицај међу Србима у Османском царству. Многе идеје остваривала је преко наставника и ректора. Може се рећи да је богословија била истурено одељење Министарства спољних послова или својеврсни конзулат. Све до отварања српских конзулата, призренска богословија била је средиште и српског политичког живота. Много година она је била једина установа која је комуницирала са српском владом, преко ње се одвијала целокупна активност, било да су у питању информације, новац или помоћ при отварању нових школа. Преко ње су стизале књиге, часописи, листови путем којих су се шириле ослободилачке идеје.

Управа богословије је помагала српским научницима који су се бавили проучавањем Старе Србије. Стотине старих рукописа и књига прикупила је и поклонила Народној библиотеци у Београду, а умножила је и збирке Етнографског музеја и Музеја српске земље.

Важну улогу у раду и развоју школе имали су наставници и ректори школе. Сви они уложили су много напора и љубави и били свесни значаја школе и циља који имају пред собом. Многи од њих постали су значајни делатници у разним сферама друштва. Тако су бивши ректори богословије Сава Дечанац и Мелентије Вујић постали не само епископи већ и угледни јереји. Стеван Димитријевић био је оснивач и декан Теолошког факултета, Григорије Божовић један од најзначајнијих књижевника са тог простора, Петар Костић значајан национални радник.

Наставни кадар богословије одиграо је важну улогу по питању школства у Царству. Не само да су били ревизори и да су отварали основне школе, већ су били и први директори нових српских средњих школа у Османском царству. Професор Сима Поповић био је први директор новоосноване Српске мушке гимназије у Скопљу, Василије Десић први директор Српске гимназије у Цариграду, Петар Костић први директор Српске гимназије „Дом науке“ у Солуну и Сава Јакић први директор Српске гимназије у Битољу. То су били људи од искуства, већ познати и турским властима али и српској влади јер су сви они у Призрену

осим просветне имали и политичко-пропагандне улоге, држећи се у том погледу веома конспиративно. О томе каква је била богословија као васпитно-образовна установа говори и чињеница да су њени ученици били потоњи поглавари Српске православне цркве – патријарси Варнава Росић и Гаврило Дожић. Богословија је изнедрила значајне професоре, учитеље, епископе, националне раднике, трговце, чиновнике, адвокате, судије...

Постојање богословије у Призрену показало се као сигурна брана од више чинилаца: исламизовања које је потом, уз неке изузетке, неизбежно водило у арбанизацију, католичке пропаганде, хеленизације српског становништва, коју је покушала да спроводи Васељенска патријаршија, као и покушаја Бугарске егзархије на српску народност, која је хтела да стекне упориште на Косову и Метохији. Богословија је то остваривала на различите начине, пажљиво и разумно.

До отварања гимназија у Цариграду, Скопљу, Солуну, Битољу и Пљевљима, богословија у Призрену је сама носила бреме образовања и васпитања ученика. Када је богословија добила „помоћ“ у образовању, у другим средњим школама, сараднике у чисто просветним пословима, она је обратила већу пажњу на ваншколску мисију у свом народу.

Идеја да се прва српска световна средња школа у Османском царству отвори у Цариграду се у српским круговима могла лако образложити. Наиме, Цариград је био космополитски град у коме је живело много странаца, те отварање још једне нетурске школе није изазвало готово никакву реакцију. Србима је школа послужила и као пример да се у другим местима Царства могу основати друге српске средње школе. То је био снажан аргумент пред локалним властима: „али српска средња школа постоји у престоници“, тамо где је султан, турска влада, муслимански верски поглавари... Гимназија у Цариграду је отворила пут за оснивање других српских средњошколских институција Срба на том простору.

Као васпитно-образовна институција, Српска гимназија у Цариграду омогућила је наставак школовања одређеном броју Срба из Старе Србије и Македоније. Ученици који су завршили ову гимназију радили су као народни учитељи или су своје школовање настављали на факултетима у Београду или Војној академији у Београду. Управа школе могла је да буде задовољна постигнутим резултатима. Наставнички колегијум био је у великом броју састављен од врских стручњака, неки од њих су у својој даљој каријери стекли светско познато име (академик Станоје Станојевић, један од најзначајнијих српских историчара, академик Јован Радонић, такође, Милош Динић је био високо цењен у својој струци, као и Душан Стојићевић). Веронауку су предавали један будући епископ (Валеријан Прибићевић) и један будући митрополит (Нићифор Перић).

Две генерације ученика завршиле су седморазредну гимназију и полагале виши течајни испит. Ученици који су наставили школовање (углавном на Великој школи у

Београду) били су касније угледни професори и национални радници у српским средњим школама у Османском царству. Ако је богословија била расадник учитеља за основне школе широм Османског царства, онда се с правом може рећи да је Српска гимназија у Цариграду изнедрила ученике који су након завршетка факултета били не само водећи професори српских средњих школа већ и креатори просветне, културне и националне политике Срба у Царству.

Иако је намењену улогу извршила и помогла у отварању средњих школа у Царству, Српска гимназија у Цариграду није могла да испуни задатак који је добила од директорске конференције. Османске власти су онемогућавале ступање Срба у административну турску службу, чему су се Срби и надали... То је био један од разлога за њено укидање,

Солунска гимназија била је једна од најбољих у целом Српству. Уживала је глас како добрих наставника тако и добрих ученика, и била је елитна школа. Српску гимназију „Дом науке” уписивали су ђаци са завршеном основном школом и положеним пријемним испитом из српског језика и математике. Бирани су добри и узорни ђаци примерног владања са изразитим националним осећањима. Ученици су најчешће долазили из Солунског, Битољског и Косовског вилајета. Било је у мањем броју и ученика из Краљевине Србије, Кнежевине Црне Горе и Босне и Херцеговине. После завршеног четвртог разреда полагали су нижи течајни испит, а по завршеном седмом разреду Виши течајни испит, односно испит зрелости. По завршеној школи поједини ученици постајали су учитељи у српским школама у Османском царству. Било је ученика који су настављали школовање у Београду и на турским факултетима, као и на европским универзитетским центрима.

Око Гимназије и Учитељске школе у Скопљу била је окупљена велика интелектуална снага која је водила национално-политичку борбу. Школа је одиграла велику улогу у непосредном раду на ширењу српске националне мисли. За двадесет година у Скопљу је извршен преокрет. Осамдесетих година 19. века у Скопљу није било допуштено да се отвори ни основна школа. Наставници су учествовали у свим порам српског друштвеног живота у Скопљу. Осим што су будили националну свест становништва, велика је заслуга ученика и наставника била у четничкој акцији.

У средишту српске акције, у Скопљу, које је био Душанов престони град, ослободиоце је дочекао Србин митрополит, Српска осморазредна гимназија, Српска учитељска школа, женска школа, часописи *Вардар* и *Глас јавности*, српски трговци, занатлије, лекари, адвокати, разна српска удружења и друштва. Један просветни радник је рекао да се пред Први балкански рат у Скопљу осећало „као да си у Србији“. Одмах када је Краљевина Србија објавила мобилизацију, септембра 1912. сви су се наставници, српски држављани, одазвали. После ослобођења многи наставници ушли су у Скопље као ослободиоци са престолонаследником Александром. После рата, 1934. године, у знак

признања за културни, просветни и национални рад, а поводом 40-годишњице од оснивања, краљ Александар одликовао је гимназију Орденом Светог Саве II реда.

За Србе у Битољском вилајету отварање ниже Српске гимназије означило је велику прекретницу, како у просветном тако и у политичком погледу. Само њено постојање представљало је погодно тло за отварање основних школа широм вилајета. Осим дозволе турских власти за отварање основних школа, важна чињеница била је да су деца могла да наставе школовање у Српској гимназији у Битољу. Због те околности многи родитељи одлучивали су се да своју децу уписују у српске основне школе, чиме се спречавала бугаризација и грцизација омладине која није припадала тим народима.

Осим српског конзулата, значајан центар свих Срба Битољског вилајета била је и Српска гимназија. Директор школе био је и старешина свих основних школа у целом вилајету и њихов посредник код конзулата и меарифата, а наставници су били просветни инспектори за Битољски вилајет. Ови просветни радници били су упорни заговорници српске националне идеје. Како би одбранили српски живаљ од све учесталијих убистава, априла 1904. године у Битољу је основан тајни (четнички) одбор; чији је идејни творац био Алекса Јовановић Коца, професор гимназије, а на његовом челу краће време био је директор гимназије Топаловић. Задатак овог одбора био је да организује српска села у вилајету, образује оружане сеоске и среске чете... Одбор је на самом почетку имао успеха а највећу помоћ пружили су му просветни радници. Осим тога што су постојале српске школе у казама и варошима, у црквама се служила словенска литургија (али не егзархијска), били су присутни српски свештеници, а постојали су и српски представници (азе) при среским меџлисима и коџабашима по селима.

Као и друге српске средње школе у Османском царству, и Гимназија у Битољу имала је важну улогу не само у спречавању однорођивања српског народа и у образовању и васпитавању омладине у српском духу већ и у припремању српског народа за ослобођење од турске власти.

Пљеваљска гимназија је у Османском царству имала значајну улогу у подизању српске националне свести, културе и просвете у Рашкој области и шире. Оснивањем гимназије почело је једно ново време, Пљевља су постала најјачи центар не само српске просвећености већ и политичког рада за ослобођење од турске власти. Народни прваци, који су и иницирали отварање једне више школе, били су свесни чињенице да се ширењем просвете могу најбоље остварити национални интереси, а то сазнање био је велики мотив да се на све могуће начине гимназија отвори.

Од самог почетка рада гимназија се афирмисала не само као просветно-образовна институција већ је била и средиште културног и национално-ослободилачког рада. Због тог значаја она је била трн у оку Аустро-Угарској која је преко свог конзулата вршила снажан

притисак на школу, непосредно, али и преко месних турских власти. Гимназија је имала среће што је у време њеног отварања и рада мутесариф у Пљевљима био Сулејман Хакипаша који је према њој био благодан. Гимназија је подигла углед свим Пљевљацима, а посебно је утицала на младе људе јер им је развијала национални понос и жељу да буду слободни. Са доласком Младотурског режима наступили су неповољни услови за рад гимназије. Школа је била ометана разним политичким притисцима, а њено материјално стање се тих година погоршало. Финансирала ју је Краљевина Србија, а један мањи део Српска православна црквена општина у Пљевљима. Директори гимназије били су повереници Министарства иностраних дела задужени да шаљу поверљиве извештаје о националним и политичким приликама, наставницима, учитељима. Оснивање гимназије имало је велики значај за српско становништво пљеваљског краја.

Ако су школе по природи ствари место преображаја човека, стицања знања и просвећења, онда су српске средње школе биле извориште школства тадашње Старе Србије и Македоније, али и више од тога. Циљ и задатак ових школа није било само стицање знања него свеобухватно духовно и морално образовање ученика, а преко њих и целог народа. Свесне свог значаја, управе школа су се трудиле да тај циљ испуне.

Српске средње школе у Османском царству имале су двојак циљ: спремале су српску интелигенцију (учитеље, свештенике, професоре, лекаре, адвокате и привреднике) који би требали да постану окосница око којих се окупљао народ. С друге стране, средње школе биле су ослонац четничке акције, а ученици и наставници били су њене путовође и извештачи четничких одреда. Поред тога преговарали су са османским властима, борили се против грчке и бугарске пропаганде. Ученици су одлазили у народ, одмах након завршене гимназије или након завршених студија, и сви су се, сем ретких изузетака, враћали у Стару Србију и Македонију. Пред Први балкански рат у Старој Србији и Македонији било је око 400 учитеља и 40 професора средњих и стручних школа, домородаца.

Све српске средње школе у Османском царству (а било их је шест), у Призрену, Цариграду, Скопљу, Солуну, Битољу и Пљевљима, имале су веома важну улогу у припремању српског народа за ослобођење од турске власти. Захваљујући смишљеној и добро организованој акцији српске државе и њихових делатника, српску војску је велики део народа Старе Србије и Македоније дочекао као ослободиоце а не као завојеваче.

Школе су испуниле очекивања, огромна материјална средства нису узалуд потрошена, као ни моралне ни људске жртве, а било их је. Тако је изгледало 1912. године у тренутку ослобођења Старе Србије и Македоније.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори

Архив Србије

Београдска митрополија (1860–1870)

Varia

Државни савет

Конзулат у Битољу

Министарство иностраних дела

- несређена грађа (1885–1886)
- Просветно-пропагандно одељење (1890–1914)
- Политичко одељење (1868–1912)

Министарство просвете и црквених послова (1868–1898)

Фонд Друштва Свети Сава

Фонд Илије Гарашанина

Фонд Љубомира Ковачевића

Фонд Милутина Гарашанина

Фонд Поклони и откупи

Фонд Стојана Новаковића

Архив Српске академије науке и уметности

Заоставштина Драгослава Страњаковића

Заоставштина Јеврема Грујића

Заоставштина Јована Ристића

Заоставштина Михаила Ристића

Заоставштина Стевана Димитријевића

Заоставштина Стојана Зафировића

Преписка Стојана Новаковића

Архив Југославије

Фонд Јована Јовановића Пижона

Народна библиотека Србије

Одељење посебних фондова – Фонд Јована Хаџи Васиљевића

Рукописно одељење Матице српске

Заоставштина Васе Стајића

Архив Српске православне цркве

Књига свештеника у Краљевини Срба Хрвата и Словенаца

Грађа Српског биографског речника

Пренумерација на српску књигу

Музеј Српске православне цркве

Фонд Радослава Грујића

Архива Новог гробља, Београд (умрлице)

Архивска грађа Природњачког музеја, Београд.

Историјски архив у Битољу

Заоставштина Константина Ив. Робовића

Објављени извори

Агатоновић, Радослав, *Статистички извештај о раду гимнасије*, Скопље 1901.

Академско певачко друштво Обилић, 1884–1941, приредили: Боро Мајданац и Милена Радојчић, Београд 2005.

Веселиновић, Милојко, *Статистика српских школа у Турскоме царству у 1892. школској години*, Београд 1893.

Исти, *Статистика српских школа у Турскоме царству за 1892–1893. и 1893–1894. школску годину*, Београд 1896.

Исти, *Статистика српских школа у Турској за 1895–6. школску годину*, Београд 1897.

Весић, Иларион, *Извештај о стању Православне српске богословско учитељске школе у Призрену у 1891/2. и 1892/3. школској години*, Београд 1893.

Исти, *Извештај о стању Српске православне богословско-учитељске школе у Призрену за 1894/5 школску годину*, б.м. б.г.

Исти, *Извештај о стању Српске православне богословско-учитељске школе у Призрену, у 1895/6. школској години*, Београд 1896.

Исти, *Православне школе српског народа царских поданика у вароши Скопљу*, Скопље 1897.

Исти, *Извештај о Српској богословији у Призрену за школску 1904–5*, Крушевац 1905.

- Стојан Новаковић и Владимир Карић*, приредио Михаило Војводић, Београд 2003.
- Друштво Светог Саве*, приредио Михаило Војводић, Београд 1999.
- Гилфердинг, Александар Ф., *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*, Сарајево, 1972.
- Горгиев, Драги, Шериф Ахмет, *Салнаме на вилаетот Косово*, Скопје 2012.
- Грађа за историју македонског народа из Архива Србије*, V/II (1891), приредио Климент Цамбазовски, Београд 1991.
- Грађа за историју македонског народа из Архива Србије*, III/I (1868–1873), приредио Климент Цамбазовски, Београд 1983.
- Грађа за историју македонског народа из Архива Србије*, III/II (1874–1878), приредио Климент Цамбазовски, Београд 1984.
- Грађа за историју македонског народа из Архива Србије*, IV/I (1879–1885), приредио Климент Цамбазовски, Београд 1985.
- Грађа за историју македонског народа из Архива Србије*, IV/II (1886–1887), приредио Климент Цамбазовски, Београд 1986,
- Грађа за историју македонског народа из Архива Србије*, IV/III том (1888–1889), Београд 1987, приредио Климент Цамбазовски.
- Грађа за историју македонског народа из Архива Србије*, V/I (1890), приредио Климент Цамбазовски, Београд 1988.
- Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, 1/1, приредио Андрија Раденић, Београд 1991.
- Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 2, додаток 1, приредила Љиљана Алексић Пејковић, Београд 2008,
- Документи о спољној политици у Краљевини Србији 1903–1914*, књ. 2, додаток 2, приредили: Љиљана Алексић Пејковић и Живота Анић, Београд 2007.
- Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 2, додаток 3, приредили: Љиљана Алексић Пејковић и Живота Анић, Београд 2009.
- Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 2, св. 2/2, приредили: Љиљана Алексић Пејковић и Живота Анић, Београд 2006.
- Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 2, св. 3/1, приредили: Љиљана Алексић Пејковић и Живота Анић, Београд, 2008.
- Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 2, св. 4/1, приредили: Љиљана Алексић Пејковић и Живота Анић, Београд 2008.
- Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 2, св. 4/2, Београд 2009, приредили: Љиљана Алексић Пејковић и Живота Анић.

Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, књ. 3, св. 1/1, приредили: Михаило Војводић и Љиљана Алексић Пејковић, Београд 2010.

Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, књ. 3, св. 2/1, приредили: Михаило Војводић и Љиљана Алексић Пејковић, Београд 2011.

Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, књ. 3, св. 2/2, приредили: Михаило Војводић и Љиљана Алексић Пејковић, Београд 2011.

Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, књ. 4, 3/2, приредили: Љиљана Алексић Пејковић и Живота Анић, Београд 2009, 1298–1303.

Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, књ. 5, св. 2, приредио Михаило Војводић, Београд 1985.

Иванић, Delfa, *Успомене*, приредила Јасмина Милановић, Београд 2001.

Записи Јеврема Грујића, књ. III, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, књ. 9, Београд 1923.

Записници седница министарског савета Србије, 1862–1898, приредио Никола Шкеровић, Београд 1952.

Зафировић, Стојан, *Мушка гимназија у Скопљу, Извештај за године 1894–1929*, Скопље 1929.

Исти, *Споменица четрдесетогодишњице Мушке гимназије у Скопљу 1894–1934*, Скопље 1934.

Зулуми ага и бегова у Косовском вилајету, приредио Бранко Перуничкић, Београд 1989.

Иванић, Иван, *Маћедонија и Маћедонци*, Нови Сад 1908.

Исти, *Маћедонија и Маћедонци, путописне белешке*, Београд 1906.

Иванишевић, Петар, *Доживљаји и успомене*, Београд, Нови Сад 2011.

Извештаи од 1903–1904. година на австриските претставници во Македонија, превод, редакција и коментар Данчо Зографски, Скопје 1955.

Извештај од 1903. година на српските консули, митрополити и училишни инспектори во Македонија, редакција и коментар Љубен Лапе, Скопје 1954.

Lidhja e Prizrenit në dokumente Osmane, Prishtina, 1978.

Необјављени рукопис Крсте Божиновића „Преживело се....“ Вардарски зборник, 4, 2005, приредио Владимир Илић, 105–110.

Калик Спира, *Из Београда у Солун и Скопље с невачким друштвом*, Београд 1894.

Костић Петар, *Аутобиографија*, приредила Вјера Митровић, Призрен 1997.

Исти, Петар, *Моја аутобиографија*, Јужни преглед, 1934, 259–268.

Исти, *Просветно-културни живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX и почетком XX века са успоменама писца*, Скопље 1933.

Љотић, Љубица Вл., *Мемоари*, Минхен 1973.

Мијатовић, Чедомилъ, *Цариградске слике и прилике*, путописне црте, Нови Сад 1901.

Микавица, Дејан, Гавриловић, Владан, Васин, Горан, *Знаменита документа за историју српског народа 1538–1918*, Нови Сад 2007.

Митрополит Михаило и Никола Пашић, *Емигрантска преписка (1884–1888)*, приредио Андреј Шемјакин, Београд 2004.

Односи Србије и Црне Горе у 19. веку 1904–1903, приредио Петар Поповић, Београд 1987.

Петровић, Милић, *Документи о Рашкој области 1900–1912*, Београд 1995.

Исти, *Пљеваљска гимназија 1901–2001, Документи 1901–1914*, Пљевља 1999.

Писма Јована Ристића Филипу Христићу од 1870. до 1873. и од 1877. до 1880, Београд 1931.

Писма српских конзула из Приштине 1890–1910, приредио Бранко Перуничкић, Београд 1985.

Писма Филипа Христића Јовану Ристићу, 1868–1880, приредио Гргур Јакшић, Београд 1953.

Полит Десанчић, Михаило, *Путне успомене*, Нови Сад 1896, 205, 207, 231.

Прилози црквено-културној историји Јужне Србије, неколико писама Симе А. Игуманова, Хришћанско дело, 1940, св. 3, 223–228; св. 4, 309–312; св. 5, 382–385; св. 6, 455–471, приредио Ђоко Слијепчевић.

Рад народне скупштине отоманских Срба, Скопље, 1910.

Ракић, Милан, *Конзулска писма 1905–1911*, приредио Андреј Митровић, Београд 1985.

Ристић, Михаило, *Наша ствар у Османском царству*, приредила Биљана Вучетић, Београд 2012.

Ристић, Серафим, *Плач Старе Србије*, Исток–Лепосавић 2004.

Синобад, Душан, *С пута у Солун и Свету Гору*, Београд 1908.

Симић, Свет. Ст., *Српске школе у Скопљанској епархији, подаци за годину 1895/6*, Дело, 1897, 303–304.

Симић, Стеван, *Српска револуционарна организација (комитско четовање у Старој Србији и Македонији 1903–1912)*, Београд 1988.

Споменица Двадесетопетогодишње свеишеничке службе њ. високопреосвеиштенства Господина Нићифора рашко призренског митрополита, егзарха Горње Мезије итд. итд, приредио Сава Стојановић, наставник призренске богословије, Београд 1906.

Споменица Српског кола (1903–1933), Скопље 1934, уредили: Марковић, Свет. К., Ивановић Ј., и Анђелковић, Предраг.

Србија 1878. документи, приредили: Михаило Војводић, Драгољуб Р. Живојиновић, Андреј Митровић, Радован Самарцић, Београд 1978.

Србија и Ослободилачки покрети на Балкану 1856–1878, I, приредили: Василије Крестић и Радош Љушић, Београд 1983.

Станковић, Тодор П., *Успомене*, приредила Борислава Лилић, Пирот 1996.

Стојанчевић, Владимир, *Из личних успомена на Јована Алексића Кумановца, борца за народна права Срба у Отоманској империји*, Вардарски зборник, 6, 2008, 243–294.

Исти, *О Стевану Симићу и његовим успоменама*, Вардарски зборник, 9, 2012, 273–301.

Филозофски факултет Велике школе 1874–1883, Архивска грађа из Фондова Архива Србије, књига 3, приредили: Андрија Веселиновић, Јованка Веселиновић и Јелена Јовановић, Београд 2007.

Филозофски факултет Велике школе 1884–1894, Архивска грађа из Фондова Архива Србије, књига 4, приредиле: Јованка Веселиновић и Јелена Јовановић, Београд 2007.

Филозофски факултет Велике школе 1895–1905, Архивска грађа из Фондова Архива Србије, књига 5, приредиле: Јованка Веселиновић и Соња Јерковић, Београд 2005.

Цемовић, Марко П., *Из успомена на призренску богословију*, Јужна Србија, 1925, бр. 20, 457–465.

Часописи

Баштина (1991–2006)

Босанска вила (1889–1903)

Браство (1887–1910), (1920–1940)

Вардар (1908–1912)

Вардарски зборник (1999–2012)

Весник српске цркве (1906, 1912)

Гласник Српске православне цркве (1920–1975)

Годишњак САНУ (1976)

Голуб (1890–1908)

Застава (1905)

Зборник за историју школства (1965–1975)

Јужна Србија (1922–1925)

Јужни преглед (1927–1939)

Косовско-метохијски зборник (1990–2005)

Народност II (1900)

Наставник (1914–1919)

Ново време (1942)

Пастирска реч (1906, 1912)

Политика

Просветни гласник (1880–1914)

Србобран II (1901)

Србобран (1903)
Српска застава (1905)
Српска школа (1910)
Српске новине (1903, 1906, 1908, 1918)
Српски Сион 1900
Учитељ (1902–1903)
Цариградски гласник (1895–1909)

Енциклопедије, речници, библиографије

J. D. Borchier, *Macedonia*, The Encyklopedia Britannica, vol. XVIII, 1911, 216–217.
Биографски лексикон ваљевског краја Н–П, књ. 3, свеска 14, Ваљево 2010.
Биографски лексикон ваљевског краја, А–Ђ, књ. 1, св. 1 допунска, Ваљево 1998.
Биографски лексикон ваљевског краја, И–Ј, књ. 2, св. 7, Ваљево 1999.
Биографски лексикон ваљевског краја, Ј–К, књ. 2, св. 8, Ваљево 2000.
Биографски лексикон ваљевског краја, К–Л, књ. 2, св. 9, Ваљево 2001.
Биографски лексикон Ваљевског краја, П–Р, књ. 4, св. 16, Ваљево 2012.
Биографски лексикон Златиборског округа, Ужице, 2006.
Бујас, Милица, Клеут, Марија, Раичевић, Горана, *Библиографија српских некролога*, Нови Сад 1998.
Велика школска песмарица, Београд 1906, 1, приредио Риста Огњановић
Гардашевић, Благота, *Библиографија радова др Стевана Димитријевића (1866–1953)*, Богословље, 1980, 73 – 82.
Енциклопедија српске историографије, приредили: Раде Михаљчић и Сима Ћирковић, Београд 1997.
Карацић, В. Ст., *Српски рјечник*, Београд 1935.
Ко је ко у Југославији, Загреб, Београд 1928.
Лексикон писаца Југославије IV, Нови Сад 1997.
Миљанић, Новак Р., *Стеван Самарџић 1877–1910, биобиблиографија*, Цетиње 1985.
Народно представништво, Сенат, Народна скупштина, Скопље 1935.
Никић, Љубомир, Жујовић, Гордана, Радојчић Костић, Гордана, *Грађа за Биографски речник чланова ДСС, СУД, СКА, 1841–1947*, Београд 2007.
Прво југословенско народно представништво, изабрано 8. новембра 1931. године, Београд 1931.
Просветни шематизам Краљевине Југославије, II, Загреб 1932.
Српски биографски речник, А–Б, Нови Сад 2004.

Српски биографски речник, В–Г, Нови Сад 2006.
Српски биографски речник, Д–З, Нови Сад 2007.
Српски биографски речник, И–Ј, Нови Сад 2009.
Српски биографски речник, К–Мао, Нови Сад 2011.
Српски биографски речник, К–Мао, Нови Сад 2011.
Српски биографски речник, VI том (у припреми).
Станојевић, Станоје, *Енциклопедија СХС*, II, Београд 1928.
Трнавац, Недељко, *Лексикон историје педагогије српског народа*, Београд 2012.
Шематизам Србије (Државни календари Србије) (1869–1912, 1914)

Чланци и расправе

А., *Драгомир С. Обрадовић*, Браство, 1932, 244–247.
А., *Петар Јанковић*, Наставник 1909, 166.
А., *Смрт Васе Димића, једног од оснивача Радикалне странке*, Време, 18. XII 1940, 7, 11.
А., *Средње српске школе у Скопљу*, Просветни гласник, 1907, бр. 8, 571–577.
А., *Тривун Димитријевић, професор призренске богословско учитељске школе*, Јужна Србија, 1923, 471–472.
Алексић Пејковић, Љиљана, *Покушаји оснивања српског новчаног звода у Скопљу до 1912. године*, Вардарски зборник, 9, 2012, 61–64.
Аранитовић, Добрило, *Епископ Михаило Шиљак*, Савиндан, 27. јануар 2001, 42.
Б., *Поглед на Рашко-призренску и скендеријску епархију (1854–1895)*, Дело, лист за науку, књижевност и друштвени живот, 1898, бр. 11, 75–86.
Батаковић, Душан Т., *Косово и Метохија, средишњи део Старе Србије*, Књижевност Старе и Јужне Србије до Другог светског рата, Београд 1997, 249–255.
Батаковић, Душан, *Покушај отварање српског конзулата у Призрену (1898–1900)*, Историјски часопис 1984, XXXI, 249–258.
Исти, *Студенти из Старе Србије од 1905. до 1912. године*, Универзитет у Београду 1838–1988, Београд 1988, 819–823.
Благојевић, Гордана, *Српске школе и настава српског језика Грчкој у 20. веку*, Гласник Етнографског института САНУ, 2007, LIV, 233–244.
Бојовић, Војкан, *Српско певачко друштво „Братство“ Пљевља 1889–1941*, Брезнички записи, 1997, бр. 7–8, 57–63.
Бркић, Арсеније А., *Тривун Димитријевић*, Браство, 1939, књ. I, 185–187.
Исти, *Значај призренске богословије у стварању црквено пастирских генерација*, Гласник Српске православне цркве, 1961, бр. 10, 134–137.

- Бурковић, Тома Ј., *Обнова српске школе у Скопљу 1890 – 91. године*, Браство, 1939, 178 – 183.
- Веселиновић, М. В., *Школе у Скопљу*, Браство, 1896, књ. 18, 306–319.
- Веселиновић, Милојко, *Митрополит Мелетије*, Годишњици Николе Чупића, 1903, књ. 22, 274–311.
- Влатковић, Драгољуб, *Нушић у Битољу 1891–1893 и 1893*, Вардарски зборник, 1, 1999, 199–212.
- Војводић, Михаило, *Берлински конгрес и Призренска лига*, Србија и Балканско питање 1875–1914, Нови Сад 2000, 22–42.
- Исти, *Како је српска црква добила независност 1879. године*, Историјски часопис, 2003, књ. L, 87–98.
- Исти, *Митрополит Михаило и Стојан Новаковић*, Историјски записи 2000, бр. 1 – 2, 153–164.
- Исти, *Преговори Србије и Грчке о Македонији, 1890–1893*, Вардарски зборник, 4, 2005, 13–33.
- Исти, *Путовање Михаила Г. Ристића по Старој Србији и Македонији 1892*, Вардарски зборник, 2, 2003, 253–265.
- Исти, *Србија и албанско питање крајем XIX века*, Србија и Балканско питање 1875–1914, Нови Сад 2000, 74–104.
- Исти, *Србија и македонско питање*, Историјски гласник, бр. 1–2, Београд 1992, 44–45.
- Исти, *Србија и Срби на Косову и Метохији од Берлинског конгреса*, *Зборник радова с међународног научног скупа*, Косово и Метохија, прошлост, садашњост, будућност, Београд 2007, 85–95.
- Војновић, Станиша, *Милојко В. Веселиновић*, Вардарски зборник, 6, 2008, 107–148.
- Вукадиновић, Зоран Ч., *Милан Чемериќић*, Баштина, 2007, св. 22, 2007, 323–331.
- Гајић, Милан Ј., *Српска православна богословско-учитељска школа у Призрену за помен двадесетопетогодишњег рада*, Просветни гласник, 1897, 31–36; 94–100; 140–145.
- Грујић Рад. М., *Два извештаја конзула Јастребова*, Зборник за историју Јужне Србије и суседних области, Скопље 1936, 403–406.
- Д. М., *Смрт Драгомира Обрадовића*, Српски књижевни гласник, 1932, 559–560.
- Д. П., *Ђорђе Камперелић, протојереј*, Политика 18. I 1937, 12.
- Дачић, Душан М, *Деведесет година рада призренске богословије*, Православни мисионар, 1962, 164–170.
- Дечанац, Сава, *Призрен*, Савременици о Косову и Метохији 1852–1912, Београд 1988, 107–130.

- Димитријевић, Стеван, *Богословска учитељска школа у Призрену*, Браство, 1923, књ. XXIX, 201–214.
- Драгичевић, Ристо Ј., *Хрват баша*, Записи, 1939, књ. 22.
- Дурковић Јакшић, Љубомир, *Просвјетна делатност манастира Свете Тројице код Пљеваља 1823–1912*, Брезнички записи, 3, Пљевља 1991, 62–63.
- Ђекић, Ч., *Задужбина Симе Андрејевић-Игуманова*, Гласник Српске православне цркве 1967, бр. 3, 47–48.
- Ђорђевић, Зоран, *Србија према Косову и Метохији у Источној кризи 1875–1878. године*, Зборник радова Филозофског факултета 1991–1992, Приштина 1993, 129–152.
- Ђураков, Никодим, *Сто година црквеног хора из Призрена 1885–1985*, Гласник Српске православне цркве, 1985, бр. 10, 249–263.
- Ж. Ј., *Илија С. Лалевић 1872–1940*, Политика, 15. III 1940, 11.
- Живковић Христић, Зоран, *Два прилога Светозара Томића о раду српских културних и просветних установа у Скопљу и н крају 19. и почетком 20. века*, Вардарски зборник, 7, Београд 2010, 127–128.
- Исти, *Из писама Светозара Томића Јовану Цвијићу*, Вардарски зборник, 6, Београд 2008, 173–194.
- Живковић, Т. М., *Прилог историји соколства у Јужној Србији*, Јужни преглед, 1928, 45–47.
- Жупанчић, Тонка, *Посланство Краљевине Југославије у Турској, Цариград, Анкара 1919–1945*, Архив, часопис Архива Србије и Црне Горе, Београд 2004, бр. 2, 9–27.
- Зафировић, Ст., *Разговори о оснивању српске штампарије у Солуну 1889. године*, Јужни преглед, 1934, 22–26.
- Зафировић, Стојан, *Скопска гимназија*, Јужни преглед, фебруар 1929, 49 – 58.
- Зафировић, Стојан, *Историја наше националне просвете у Јужној Србији до 1912*, Јужна Србија, 1937, 44–49.
- Ивошевић, В., *Петар Костић, ректор богословско учитељске школе*, Весник свештеничког удружења Југославије, 1965, XXVII, 4.
- Илић, Пера Ж., *Оснивање и рад Певачког друштва „Вардар“ за турског времена*, Јужни преглед, 1827, децембар, 164–171.
- Јовановић Алекса Коца, *Поводом двадесетогодишњице српског певачког друштва „Вардар“*, Јужни преглед, фебруар 1933, 67–73.
- Јовановић, Мирко, *Школа је отворена зато „да поп Васа учи децу, да не скитају по сокаци“*, Јужна Србија, 1939, бр. 61, 13.
- Јовановић, Јован М., *Новаковић у дипломатији*, Споменица Ст. Новаковића, Београд 1921, 174–175.

- Јовановић, М. Ф., *Покушај оснивања богословије у Високим Дечанима 1867. године*, Хришћанско дело, 1937, св. 2, 131–137.
- Јокнић, Милорад, *Сатирични лист Типар, вриједна библиографска ријеткост*, Брезнички записи, Пљевља 1990, 50–86.
- Кажих, М., *Васо Рољевић, кириција и курир из Божетића*, Педесет година пљеваљске гимназије, Пљевља 1956, 81–82.
- Капетановић, Стојан Н., *Лазар Божовић*, Косовски Божур, 1925, бр. 2, 52–58.
- Исти, *Српска национална организација у Јужној Србији и збацивање султана Абдул Хамида са престола*, Јужни преглед, септембар 1927, 26–33.
- Исти, *Митрополит Нићифор и Дечанско питање*, Српско Косово, 1925, бр. 19.
- Исти, *Српски учитељи у Турској*, Јужни преглед, 1933, бр. 5, 214–219.
- Ковачевић, Јелена, *Родослов Душана Поповића*, Ужички зборник, 1989, књ. 18, 233–279.
- Костић, Мита, *Дипломатске интриге око отварања српске школе у Скопљу 1892, по архиву аустро-угарског конзулата*, Гласник Скопског Научног друштва, 1926, 335–342.
- Исти, *Из историје Срба у Новопазарском санџаку после Берлинског конгреса 1878*, Гласник Српског ученог друштва, Скопље 1940, 93 – 109.
- Петар Костић, *Европски конзули у Призрену*, Јужни преглед, 1928, 207–213, 245–251; Јужни преглед 1933, 265–271.
- Исти, *Илија Н. Ставрић*, Босанска вила 1910, бр. 20–22, 318–319.
- Исти, *Листићи из даље и ближе прошлости*, Јужна Србија, 1922, бр.15, 161–171.
- Исти, *Манастир Св. Марка*, Годишњица Николе Чупића, 1911, св. 30, 209–234.
- Исти, *Манастир Св. Тројице*, Годишњица Николе Чупића, 1909, књ. 28, 173–183.
- Исти, *Почетак нашег просветног-националног рада у бившем Солунском вилајету и његови резултати*, Јужни преглед, 1934, 5, 207–228.
- Исти, *Призренска Црквено певачка дружина „Св. Урош“ 1885. г*, Јужни преглед, 1927, 52–57.
- Исти, *Призренски мутесарифи и валије у XVIII и XIX веку*, Гласник Скопског научног друштва, 1929, 157–163.
- Исти, *Призренско Друштво Свети Сава*, Браство, 1921, књ. XXVII, 231–237.
- Исти, *Сима Андрејевић-Игуманов*, Јужна Србија, 1922, бр. 15, 257–273.
- Исти, *Турске просветне комисије*, Јужни преглед, 1927, 94–102.
- Исти, *Цинцарска насеобина у Призрену и Црква Светог Спаса*, Браство, 1925, књ. XIX, 294–301.
- Кочић, Петар *Слике из Старе Србије и Македоније I*, Скопље, Дан, 1911, бр. 1, 11–13.
- Лешњаревић, Петар, *Просветне прилике у Турској*, Босанска вила, 1910, бр. 20–22, 316–37.
- Лопушина, Илија, *Педесет година пљеваљске гимназије*, у: Педесет година пљеваљске гимназије, Пљевља 1956, 13.

- Љушић, Радош, *Извештај Слободана Јовановића о посети српским конзулима у Турској из 1894. године*, Историјски гласник, 1987, 193–215.
- Mougkrakis, Vassilios, *Greece, Bulgaria, Serbia, the Macedonian issue and the migration processes from 1878 to 1914*, Српске студије, 2012, књ. 3, 11–41.
- Микић, Ђорђе, *Настојање Србије 1885. године да сарађује са Албанцима, посебно преко Марка Миљанова*, Обележја, 1982, бр. 4, 90–104.
- Исти, *Срби Косова у Источној кризи 1875–1878. године*, Обележја, 1982, 97–111.
- Исти, *Османско и арбанашко насиље над Србима Косова и Метохије*, Косово и Метохија, прошлост, садашњост, будућност, Београд 2007, 35–55.
- Исти, *Ширење српских школа на Косову крајем 19. века и отварање ниже гимназије у Приштини*, Обележја 1972, бр. 5, 124–139.
- Митропан, Петар А., *Зашто је Петар Кочић отпуштен из државне службе*, Политика, 24–26. IV 1939, 15.
- Исти, *Петар Кочић као наставник*, Политика, 6 – 9, I 1939, 17.
- Исти, *Први интелектуалци на Југу: Коста Грунчевић*, Скопље 1936, 3–15.
- Н., *Српска гимназија „Дом науке“ у Солуну*, Наставник, 1909, 137.
- Наше цркве и школе*, Голуб, српски народни календар за просту 1911, годину, Скопље, 82–90.
- Недељковић, Славиша, *Положај српских школа у Старој Србији почетком 20. века*, Учитељ, 2000, 86–95.
- Исти, *Ативности руских конзула у Старој Србији крајем 19. и почетком 20. века*, Баштина, 2001, бр. 12, 165–171.
- Исти, *Преглед организованог рада националне акције српске владе у Македонији и Старој Србији крајем 19. века*, Вардарски зборник, 9, 2012, 81–91.
- Исти, *Стара Србија и турске реформе (турски реформни програм из 1902)*, Теме, 2006, бр. 2, 233 – 241.
- Исти, *Учитељско питање*, Пешчаник, 2003, бр. 1, 121–127.
- Исти, *Царска повеља о добијању митрополијске столице у Призрену*, Истраживања, 2012, бр. 23, 375-385.
- Недић, Боривоје, *Културни живот у Скопљу*, Јужни преглед, 1927, 72–76.
- Исти, *Прилози за историју штампе на Југу, „Призрен“ 1871–2*, Јужни преглед, 1930, 81–86.
- Неколико омладинаца, *Срби у Турској и српско црквено-школско питање у Турској*, 1911, 13, 14, 25.
- Никачевић, Симић, Миладин, *Ширење наше писмености у Старој Србији и Македонији*, Јужни преглед, 1939, бр. 6–7, 221–228.

- Николајевић, Божидар, *Из минулих дана*, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, 1986, 166.
- Николова, Маја, *Доситеј Обрадовић, српски просветитељ из XVIII века, прва докторска дисертација о Доситеју Обрадовићу*, рад Милана Шевића, Доситеј и српска школа, зборник радова, Београд 2011, 75–84.
- Новаков, Александра Ж., *Ђорђе С. Камперелић, наставник призренске богословије и лесковачки прота*, Лесковачки зборник, XLVIII, 74–93.
- Иста, *Митрополити рашко-призренски, сведоци рада призренске богословије*, Историја и значај призренске богословије, Ниш 2013, 41–61.
- Иста, *Прилог за биографију Ђорђа С. Камперелића*, Духовност писане културе Срба у контексту културе балканских Словена, Приштина, Лепосавић. 2006, 147–165.
- Иста, *Пропагандно политички и културни значај Православне српске богословије у Призрену 1871–1890*, Косово и Метохија у цивилизацијским токовима, књ. 3, Косовска Митровица 2010, 247–263.
- Иста, *Просветни значај Српске православне богословије у Призрену 1871–1890*, Образовање и улога учитеља у српском друштву кроз историју (XVIII–XX век), Сомбор, 2009.
- Иста, *Српска мушка гимназија у Битољу 1897–1912*, у: Зборник радова са научног скупа посвећеног академику Владимиру Стојанчевићу, Ниш 2014.
- Иста, *Утицај дела Доситеја Обрадовића на формирање српског националног идентитета у Скопљу почетком двадесетог века*, Доситеј Обрадовић у српској историји у култури, Зборник радова са међународног научног скупа, Београд 2013, 331–344.
- Новаковић, Стојан, *Два дана у Скопљу*, Годишњица Николе Чупића, 1906, књ. 25, 30.
- Новаковић, Стојан, *С мораве на Вардар, 26–28. октобра 1886*, Годишњица Николе Чупића 1893, 13, 1–76.
- Новичић, Војислав, *Место Призренске богословије у српској култури и образовању, Скица за портрет Милана Новичића*, Стремљења, 1988, бр. 8, 107–133.
- Нушић, Бранислав, *С Косова на сиње море*, Савременици о Косову и Метохији 1852–1912, Београд 1988, 177–216.
- Обрадовић, Драг., *Школе у ослобођеним крајевима*, Наставник 1913, 3–4, 111–120.
- Парента, Михаило Шиљак, *Рашко-призренски епископ*, Гласник Српске православне патријаршије, 15. IX 1928, 273–276.
- Пауновић, Јелена, *Призрен, оглед о преписци Петра Костића и Љубомира Ковачевића*, Писмо, зборник радова, уредник, Радош Љушић, 2001, 215–222.
- Пејановић, Ђорђе, *Српска гимназија у Пљевљима за време мога службовања у њој, Успомене и реминисценције, Педесет година пљеваљске гимназије*, 1901–1951, Пљевља 1956, 55–56.

- Пејатовић, Саво, *Трагом писама о службовању, вјеридби и смрти Танасија Ј. Пејатовића*, Брезнички записи, Пљевља, 1990, бр. 2, 117 – 137.
- Пејин, Јован, *О Обнови рада и оснивању српских школа у Старој Србији и Македонији 1897. године*, Вардарски зборник, 1, 1999, 323–326.
- Пејчић, Јован, *Милан Ракић на Косову*, „Призренска афера“, Баштина, 2006, 303–312.
- Перић, Ђорђе Д., *Ректор и професор Призренске богословије Арсеније Живко Бранковић, знаменит појац и сарадник Стевана Мокрањца*, Историја и значај Призренске богословије, Ниш 2013, 159 – 168.
- Петровић, Драгош, *Прилози за биографије знаменитих Пожареваљана, Дипломате Браничева у XIX веку*, Браничево у историји Србије, Пожаревац, Београд 2008, 279–291.
- Петровић, Милић, *Српска царинарница на Јавору крајем 19 и почетком 20. века*, Брезнички записи, 2000–2001, бр. 13–14, 25–28.
- Петровић, Милић, *О раду Фонда ман. Св. Тројице код Пљеваља 1906–1911*, Пљеваљске новине, 1. I 1992, 848.
- Петровић, Милић, Ф., *Пљеваљска гимназија од оснивања 1901. до 1941. године*, Брезнички записи, Пљевља, 1991, бр. 3, 23.
- Петровић, Милутин, *Црква Св. Саве у Солуну и њени свеитенослужитељи*, Православна мисао, Београд 1980, св. 27, 125–135.
- Пилиповић, Радован, *Пренос иконостаса из Сент Андреје у Призрен 1922–1925. године*, Баштина, 2006, св. 21, 155–173.
- Исти, *Српски богослови на школовању у Русији, у другој половини 19. века – према оцени руског царског дипломате*, Годишњак за друштвену историју, 2012, 2, 77–103.
- Попис школа и учитеља, парохија и свештеника, манастира и свештеника монашкога реда у Рашко-призренској епархији у 1906–7. године*, Голуб, календар за 1908, 49–50.
- Попов, Душан, *Стајић, Васа*, Енциклопедија Новог Сада, књ. 26, Нови Сад 2005, 106–190.
- Поповић, Зар., *Прослава у Призрену*, Весник српске цркве, 1922, бр. 1–2, 608–614.
- Поповић, Зарија Р., *Пола столећа, Савременици о Косову и Метохији 1852–1912*, Београд 1988, 261–299.
- Исти, *Милош С. Милојевић*, Браство 1899, XIX, 94–103.
- Поповић, Љубодраг, *Милешевска епархија у 1913. години, добра манастира Милешеве, Бање и других манастира*, Осам векова Милешеве, Пријепоље, 2013, 128–130
- Поповић-Петковић Радмила, *Неколико података о оснивању и првим годинама рада Призренске богословије*, Vietar i Arkivit të Kosovës, Prishtinë 1970, 370–380.
- Иста, *Око издавања листа Призрен*, Vietar i Arkivit të Kosovës, Prishtinë 1970, 100–103.
- Иста, *Неки подаци о просветним приликама у приштинском, призренском, и новопазарском санџаку у 1890. години*, Vietar i Arkivit të Kosovës, Prishtinë 1970, 91–96.

- Попчетовић, Родољуб, *Сулејман – Хаки паша*, Пљеваљске новине, 1. новембар 1987.
- Прибићевић, Валеријан, *Изјава*, Нови Србобран, 17. новембар 1906, бр. 253.
- Пузовић, Предраг, *Богословске школе српске православне цркве*, Прилози за историју СПЦ, Ниш, 1997, 362–371.
- Исти, *Избор Мелентија Вујића за епископа тимочког*, Прилози за историју СПЦ, Ниш 1997, 271 – 273.
- Исти, *Сарајевско рељевска богословија*, Прилози за историју СПЦ, Ниш, 1997, 152–158.
- Радић, Милош, *Миленко Атанацковић*, Бијељина 1972.
- Радић, Радмила *Образовање свештенства у 19. веку и у првој половини 20. века*, Образовање код Срба кроз векове, Београд 2003, 101–127.
- Иста, *Југословенска колонија у Цариграду између два светска рата*, Токови историје 2008, бр. 3–4, 199–213.
- Радонић, Јован, *О Станоју Станојевићу*, Летопис Матице српске, јул-децембар 1937, 132–148.
- Радосављевић, Недељко, *Два писма о прикупљању помоћи за манастир Високи Дечани из 1868*, Браство, 2011, бр. 15, 106–107.
- Исти, *Школовање свештенства у Карловачкој богословији (1794–1820)*, Образовање Срба кроз векове, Београд 2003, 41–63.
- Rizaj Skender, *Vilajeti i Kosovës më 1878*, Vietar i Arkivit të Kosovës, Prishtinë 1970, 265–279.
- Рајић, Љубомир, *Епископ призренски Михајло. Михаило Шиљак, професор*, Гласник професорског друштва, 1928, 462–463.
- Растовић, Александар, *Британски путописци у БиХ у другој половини 19. и почетком 20 века*, Зборник за историју Босне и Херцеговине, 2004, 277–283.
- Ризај, Скендер, *Структура становништва косовског вилаета у другој половини 19. столећа*, Врањски гласник, 1972, књ. 8, 91–113.
- С. П. Р. *Високопреосвећени господин Дионисије*, Слава 1896, св. 2, 2–4.
- Савић, Предраг, *У служби народа*, Вечерње новости, 13–22. октобра 1996.
- Самарцић, Момир, *Делатност Милутина Гарашанина на организовању српске пропаганде у Старој Србији и Македонији 1885. године*, Историјски часопис, 2004, LI, 109–126.
- Смиљанић, Брадина, Тома, *Омладинци из Старе Србије и Македоније*, Јужни преглед, фебруар 1930, 98–100.
- Станић, Миле, *Грађа о српским школама на подручју скопског конзулата 1905. године*, Споменик СХХХVI, Одељење историјских наука, 10, 1997, 37–156.
- Исти, *Михаило Г. Ристић, Свештеници са којима сам радио*, Вардарски зборник, 1, 1999, 69–103.
- Исти, *Мишљење Турака о Србима*, Вардарски зборник, 6, 2009, 219–225.

- Исти, *О Путовању Михаила Г. Ристића по Битољском вилајету 1899–1901. године*, Вардарски зборник, 5, 2006, 143–172.
- Исти, *Петар Кочић у Извештају Српске мушке гимназије у Скопљу*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 1989–1990, Београд 1992, 267–276.
- Исти, *Предлог о отварању српских конзулата у Призрену и Велесу*, Вардарски зборник, 9, 2012, 93–97.
- Исти, *Успомене на митрополите с којима сам радио Михаила г. Ристића*, Вардарски зборник, 2, 2003, 69–140.
- Станковић, Векослав А., *Бугарски терор у Призрену*, Баштина, 2001. св 12, 173–178.
- Исти, *Живот и дело Илије Н. Ставрића*, Баштина, 1998–1999, св. 9–10, 210–221.
- Станковић, Тодор П., *Како се године 1871 у Призрену основао турско-српски лист „Призрен“*, Годишњица Николе Чупића, 1893, књ. 13, 309–315.
- Стојанчевић, Владимир, *Из српске историјске прошлости у Битољском вилајету на прелазу 19. у 20. век, друштвено политичке прилике*, Вардарски зборник, 9, 2012, 1–47.
- Исти, *Политичке и црквено-школске прилике код становништва српске националности у Битољском вилајету почетком 20. века*, Вардарски зборник, 1, 1999, 27–50.
- Stulli Bernard, *Albansko pitanje (1875–1882)*, Rad JAZU, 1959, 287–386.
- Танасковић, Станија, *Сима Андрејевић, српски Антеј из Призрена*, Стремљења, 1993, бр. 6–8, 167–185.
- Терзић, Славенко, *Конзулат Краљевине Србије у Битољу 1889–1897*, Историјски часопис, 2008, књ. LVII, 327–342.
- Исти, *О Санџачком питању*, Политика, 19. IV 1991.
- Исти, *Покушај отварања конзулата Краљевине Србије у Пљевљима*, Пријеполје 1980, Симпозијум, сеоски дани Сретена Вукосављевића, VII, 28–30.
- Тимотијевић, Милутин, *Иван Степановић Јастребов и призренска богословија*, Иван Степановић Јастребов, зборник радова, Призрен 1997, 33–41.
- Исти, *Прота Стева Димитријевић, ректор призренске богословије*, Богословље, год. 27, св. 1–2, 23.
- Исти, *Српска православна богословија у Призрену*, Гласник Српске православне цркве, 1972, бр. 4, 102–108.
- Тимотијевић, Роксанда, *Црква Светог Спаса у Призрену*, Старине Косова, 1972–1973, VI–VII, 65–81.
- Томић, Светозар, *Прве речи о пљеваљској гимназији*, Педесет година пљеваљске гимназије, 1901–1951, Пљевља 1956, 48–49.
- Исти, *Прослава Светог Саве у српским школама у време турско у Старој Србији и Македонији*, Јужни преглед, јануар 1936, 11–16.

- Исти, *Смрт Илије Лалевића*, Време, 15. III 1940, 10.
- Томоски Т., *Населението на Битолскиот санџак во 1897. година според статистичкиот преглед на Австро-унгарскиот вицеконсул А. Крал*, Историјам описание на сојузеот на историските друштва на Ср Македонија, Скопје 1969, бр. 1, 45–71.
- Трговчевић, Љубинка, *Један извор о школовању Срба у Цариграду 1910. године*, Југословенски историјски часопис, 1996, 1–2, 193–198.
- Требјешанин, Радош, *Наставници гимназије у Лесковцу од 1879. до 1918*, Лесковачки зборник, 1984, 465–491.
- Трипковић, Милан, *Богдан Јанковић, професор и директор српске гимназије „Дом науке” у Солуну 1897–1901*, Историјски архив Ваљево, Гласник, 31, 1997, 11.
- Трифунковић, Петко, *Призренска богословија – Центар национално ослободилачких тежњи Срба*, фељтон, Јединство, новембар 1992.
- Трпић, Величко (Петар Костић), *Срби и Српкиње у Призрену*, Браство, 1902, књ. IX–X, 324–358.
- Исти, *Никола Мусулин, као учитељ у Скадру и Призрену*, Браство, 1911, књ. XIV, 275–289.
- Хаџи Васиљевић, Јован, *Арнаути наше крви*, Браство, 1939, XXX, 107–145.
- Исти, *Град Битољ*, Браство, 1911, књ. 14, 202–258.
- Исти, *Милош С. Милојевић, његов национални рад*, Браство 1931, XXV, 379–400.
- Исти, *Наше просветне прилике у Скопљу у првој половини 19. века*, Јужни преглед, 1927.
- Исти, *Петар Костић*, Браство, 1934, бр. 28, 216–221.
- Исти, *Покрет Срба и Бугара у Турској*, Браство XXII, 1908, 202–250
- Исти, *Похађање цркве и ред у цркви у 19. веку у Скопљу*, Хришћанско дело, 1973, св. 2, 100–110.
- Исти, *Прилози о историји књижевности*, Годишњица Николе Чупића, 1895, књ. XV, 125–173.
- Исти, *Српска православна Црквено-школска општина*, Јужна Србија, 1923, бр. 16, 367–373.
- Исти, *Српске културне установе у Цариграду 1868–1877*, Гласник Скопског научног друштва, Скопље 1926, 371–382.
- Исти, *Тодор Станковић*, Браство, 1926, XX, 199–205.
- Храбак, Богумил, *Идеје о Арбанашкој аутономији и независности 1876–1880. године*, Историјски часопис, 1978–1979, књ. 25–26, 59–91.
- Исти, *Призренска лига, историјска стварност и касније заблуде*, Косово, прошлост и садашњост, Београд 1989, 46–57.
- Цвијић, Јован, *О исељавању босанских мухамеданаца*, Српски књижевни гласник, 1910, књ. 24.
- Чемериќић, Милан, *Призренска прослава*, Јужна Србија, 1922, бр. 15, 290–293.

Џамбазовски, Климент, *Одборот на Стара Србија и Македонија и македонско прашање од 1877–1881. године*, Македонија во Источна криза 1875–1881, Скопје 1978, 331–345.

Џуверовиќ, Миодраг, *Стеван М. Самарџиќ, живот и дело*, Брезнички записи, Пљевља 1990, 2, 87 – 98.

Џуверовиќ, Радисав, *Гимназија 1912/13*, Брезнички записи, Пљевља, 1997, бр. 7 – 8, 59.

Шешум, Урош, *Друштво против Срба 1897–1902, Методи и мере бугарске дипломатије, Егзархије и Бугарско-македонско одринске револуционарне организације против ширења српског утицаја у Јужној Старој Србији и Македонији 1897–1902*, Српске студије, 4, 2013.

Шешум, Урош, *Процена броја Срба у Јужној Старој Србији 1903–1908*, необјављени рад.

Монографије

Арсиф, Велимир Т., *Црква Све. Великомученика Димитрија у Битољу*, Битољ 1930.

Архимандрит Рувим, *Манастир Раковица*, Београд 1909.

Батаковиќ, Душан Т., *Косово и Метохија у српско-арбанашким односима*, Београд 2006.

Бјелајац, Миле, *Генерали и адмиралите Краљевине Југославије 1918–1941*, Београд 2004.

Бован, Владимир, *Јастребов у Призрену*, Приштина 1983.

Исти, *Сима А. Игуманов, живот и дело*, Приштина 2004.

Богавац, Милован, *Историја српске књижевности на Косову и Метохији 1850–1941*, Приштина, Лепосавиќ 2004.

Богдановиќ, Димитрије, *Књига о Косову*, Београд 1990.

Божинов, Воин, *Бугарска просвета в Македонија и Одринска Тракија 1878–1913*, Софија 1982.

Божовиќ, Григорије, *Код јунака приче*, Приповетке, Београд 1990.

Бојовиќ, Бојко, *Метохија*, Приштина 1979.

Борозан, Ђорђе, *Велика Албанија*, Београд 1995.

Веселиновиќ, Милојко В., *Свети Роман*, Ниш 1939.

Војводиќ, Васо, *У духу Гарашианових идеја*, Београд 1994.

Војводиќ, Михаило, *Изазови српске спољне политике*, Београд 2007.

Вучетиќ, Биљана, *Богдан Раденковиќ*, рукопис магистарског рада, Београд 2006, 91–96.

Исти, *Путеви српске дипломатије*, Београд 1999.

Исти, *Србија и Балканско питање 1875–1914*, Нови Сад 2000.

Волк, Петар, *Двадесети век српског филма*, Београд 2001.

Вукадиновиќ, Зоран Ч., Богавец, Милован Ј., *Српска просвета и култура у Косовској Митровици 1836–1941*, Призрен, Лепосавиќ, 2001.

- Георг, Хан Јохан, *Путовање кроз поречину Дрима и Вардара*, Београд 1876.
- Гимназија „Јосип Броз Тито“, *Гимназијално образовање во Битола*, Битола 1965.
- Глигоријевић Милорад Д., *Српска мала у Цаковици*, Чајетина 2012.
- Грујић, Рад. М., *Скопље у прошлости*, Скопље 1922.
- Грујић, Сава, *Како је постала бугарска егзархија*, Београд 1897.
- Dakin, Д., *The Greek struggle in Macedonia 1897-1913*, Thessaloniki, 1966, 14-15.
- Дедијер, Јевто, *Нова Србија*, Београд 1913.
- Димитријевић Ст., *Михаило, Архиепископ београдски и Митрополит Србије 1859–1898*, Београд 1933.
- Димитријевић, Јелена, *Писма из Солуна*, Београд 2008.
- Драгашевић, Вуко, *Записи и сјећања, О Михаилу Драгашевићу и Пљевљима*, Пљевље, Херцег Нови 2014.
- Дурковић Јакшић Љубомир, *Епископ жички Сава Дечанац и његов преглед жичке епархије 1892–1896*, Краљево, 1989.
- Дурковић Јакшић, Љубомир, *Пљевља и Манастир Света Тројица*, приредио Миле Станић, Београд 2012.
- Ћилас, Јагош К., *Српске школе на Косову и Метохији од Немањића до 1912. године*, Приштина 2000.
- Исти, *Српске школе на Косову 1856–1912*, Приштина 1969.
- Ђорђевић, Владан, *Крај једне династије*, II, Београд 1905.
- Исти, *Путничке црте, Цариград и Букурешт*, Београд 1874.
- Ђорђевић, Димитрије, *Националне револуције балканских народа 1808–1914*, Београд 1995.
- Ђураков, протосинђел Хаци Никодим, *Ректори призренске богословије*, Манастир Светог Романа 2001.
- Екмечић, Милорад, *Српски народ у Турској од средине 19. века до 1878. године*, Историја српског народа, V/1, Београд 1981.
- Живановић, Живан, *Политичка историја Србије у другој половини 19. века*, IV, Београд 1925.
- Живановић, Милан Ж., *Пуковник Апис. Солунски процес 1917*, Београд 1955.
- Живот и дело митрополита Михаила (1826–1898)*, Београд 2008.
- Задужбине Косова*, Београд–Призрен 1987.
- Илић, Драгић, *Послушања*, Крушевац 2001.
- Историја Османског царства*, приредио Робер Мантран, Београд 2002.
- Историја српског народа*, VI/1, Београд 1983.
- Историја Ужица*, Ужице 1924.
- Јагодић, Милош, *Српско-албански односи у Косовском вилајету 1878–1912*, Београд 2009.

- Исти, *Нови крајеви Србије 1912–1913*, Београд 2013.
- Јанић, Јован, *Задужбина Симе Андрејевић Игуманова*, Београд 2008.
- Јанковић, Слободан Сречанин, *Наша школа*, Срећка 1994.
- Јастребов, И. С., *Податци за историју српске цркве*, Београд 1879.
- Исти, *Стара Србија*, Приштина 1995.
- Јевтовић, Миленко, *Личност и књижевно дело Григорија Божовића*, Зубин Поток, Приштина 1996.
- Јеромонах Платон, *Српско подворје у Москви*, Београд 1901.
- Јован Маркуш, *Народна странка у Књажевини и Краљевини Црној Гори, 1906–1918*, Цетиње 2005.
- Јованов, Јасна, *Надежда Петровић с обе стране објектива*, Нови Сад 2013.
- Јовановић, Драгољуб, *Људи, људи*, Београд 2005.
- Јовановић, Зоран Т., *Народно позориште „Краљ Александар I“ у Скопљу 1913–1941*, Нови Сад 2005.
- Јовановић, Јован М., *Јужна Србија од краја 18. века до ослобођења*, Београд 1990.
- Јовановић, Јован С., *Споменица 50-годишњице прегледа рада прве Учитељске школе од 1871–1921*, Алексинац 1921.
- Јордановић, Брана, *Ректори Лицеја, Велике школе и Универзитета у Београду 1838–2005*, Београд 2005.
- Кандић, Љубица, Даниловић, Јелена, *Историја Правног факултета 1808–1905*, Београд 1997.
- Кашић, Душан, *Манастир Раковица*, Београд 1970.
- Кисић, Милица, Булатовић, Бранка, *Српска штампа 1769–1995*, Београд 1996.
- Кићовић, Мираш, *Историја Народне библиотеке у Београду*, Београд 1960.
- Ковачевић, Душко М., *Србија и Русија (1878–1889)*, Београд 2003.
- Ковић, Милош, *Дизраели и Источно питање*, Београд 2007.
- Кондић, Павле, *Цетињска богословија 1863–1945*, Цетиње 2005.
- Косановић, Дејан, *Лексикон пионира филма и филмских стваралаца на тлу југословенских земаља 1896–1945*, Београд 2000, 228.
- Косово и Метохија у српској историји*, Београд 1989.
- Костић, Драгиша, *Животни пут Милоша С. Милојевића*, Ниш 2006.
- Костић, Константин, *Чланци и студије из књижевности*, Приштина 1977.
- Костић, Коста, *Наши градови на југу*, Београд 1922.
- Костић, Петар, *Споменица педесетогодишњице призренске богословско-учитељске школе 1871–1921*, Београд 1925.

- Исти, *Црквени живот православних Срба у Призрену и његовој околини у 19. веку* Београд 1928.
- Лебл, Арпад, *Политички лик Васе Стајића*, Нови Сад 1963.
- Лончаревић, Душан А., *Анали политичких, културних и привредних догађаја*, Београд 1938.
- Лопичић, Ђорђе, *Конзуларни односи Србије 1804–1918*, Београд 2007.
- Љушић, Радош, *Књига о начертанију*, Београд 2004.
- Исти, *Владе Србије*, Београд 2005.
- Макензи Мјур, А. П. Ирби, *Путовање по словенским земљама Турске у Европи*, Београд 1868.
- Максимовић, Горан, *Свијет и прича Петра Кочића*, Бања Лука – Београд 2005.
- Максимовић, Милена, *Ђорђе Пејановић, Живот и дјело*, Пале 2007.
- Маликовић, Драги, *Избор Рашко-призренског митрополита 1912. године*, Београд 2000.
- Маркова, Зина, *Българската егзархия 1870–1879*, София 1989.
- Марковић Новаков, Александра, *Православна српска богословија у Призрену 1871–1890*, Ниш 2011.
- Марковић, Слободан Г., *Гроф Чедомиљ Мијатовић*, Београд 2006.
- Мартиновић, Душан, *Портрети*, II, Цетиње 1987.
- Исти, *Портрети IV*, Цетиње 1991.
- Микавица, Дејан, *Михаило Полит Десанчић*, Нови Сад 2007.
- Микић, Ђорђе, *Друштвене и економске прилике косовских Срба у 19. и почетком 20 века*, Београд 1988.
- Исти, *Између балканских суседа и великих сила*, Историја српског народа VI/1, Београд 1983.
- Милићевић, Милан Ђ., *Додатак поменику од 1888. знаменитих људи у српскога народа који су преминули до краја 1900. године*, Београд 1901.
- Министри просвете Србије 1811–1918*, Београд 2000.
- Митропан, Петар, *Прилози за историју штампе у Старој Србији и Македонији 1871–1912*, Скопље 1933.
- Мишић, Радмила, *Сви наши директори. Директори крушевачке гимназије*, Крушевац 1999.
- Младеновић, Атанасије, *Битољ и околина*, Београд 1937.
- Муцовић, Јован, *Српска православна Херцеговачко-захумска митрополија*, Мостар 1901.
- Недељковић, Добривоје, Трипковић, Милан, *Сто година Ваљевске гимназије 1870–1970*, Ваљево 1970.
- Недељковић, Славиша, *Србија и Косово и Метохија*, Ниш 2012.
- Ненадовић, Љуба, *О Црногорцима, Писма са Цетиња 1878. године*, Нови Сад 1889.

- Ненезић, Зоран Д., *Масони у Југославији 1764–1980, Преглед историје слободног зидарства*, Београд 1984.
- Николић, Зоран, *Мој дуг онима који ће доћи и онима којих више нема*, Београд 2009.
- Николић, Риста Т., *Ширење Арнаута у српске земље*, Београд 1939.
- Николова, Маја, *Рад на нашим народним задацима*, Београд 2011.
- Иста, *Школовање српских ђака у избеглиштву Француска 1916–1918*, Београд 2009.
- Новаковић, Стојан, *Балканска питања*, приредио Михаило Војводић, Београд 2000.
- Новаковић, Стојан, личност и дело*, Београд 1995.
- Новитовић, Ј., *Историјати средње наставе и средњих школа, трговачке наставе и трговачких школа у Србији и Ј. Србији од Првог устанка до нашег народног уједињења*, Београд 1940.
- Од јагодинске реалнице до гимназије у Светозарево 1869–1969*, Светозарево 1969.
- Ортајли, Илбер, *Најдужи век империје*, Београд 2004.
- Павловић, Момчило, Марковић, Предраг Ј., *Косово и Метохија, прошлост, памћење стварност*, Београд 2006.
- Павловић, Стеван, *Историја Балкана*, Београд 2001.
- Педесет година пљеваљске гимназије, 1901–1951*, Пљевља 1956.
- Педесетогодишњица Више женске школе 1863–1913*, Београд 1913.
- Педесетогодишњица Треће београдске гимназије*, Београд 1910.
- Пејовић, Момчило Д., *Школовање Црногораца у иностранству 1848–1918*, Подгорица 2000.
- Пелеш, Зорица, *Прота Стеван Димитријевић, „Анђео Божји за Јужну Србију“*, Београд 2002.
- Петковић, Влад. К., *Средње и стручне школе у ослобођеним крајевима пре ослобођења*, Београд 1913.
- Петковић, Радивоје М., *Нишка гимназија 1878–2003*, Ниш 2003.
- Петковић-Поповић, Радмила, Шалипуровић, Вукоман, *Српске школе и просвета у западним крајевима Старе Србије у 19. веку*, Прибој 1970.
- Петровић, Даница, *Прво београдско певачко друштво 150 година*, Београд 2004.
- Петровић, Милић, *Пљеваљска гимназија, 1901–2001*, Пљевља 2001.
- Попов, Чедомир, *Немирне године и везивање за Аустро-Угарску*, Историја српског народа, VI/1, Београд 1983.
- Исти, *Велика Србија, стварност и мит*, Нови Сад 2007.
- Исти, *Источно питање и српска револуција*, Београд 2008.
- Поповић, Јанићије, *Манастир Грачаница*, Грачаница 2011.
- Поповић, Васиљ, *Источно питање*, Београд 1996.
- Поповић, Јанићије, *Пламен*, Приштина 1930.

- Поповић, Михаило И., *Историјска улога српске цркве у чувању народности и стварању државе*, Београд 1933.
- Поткоњак, Никола, *Образовање учитеља у Срба*, Београд 1999.
- Призрен, царски град*, Приштина 2005.
- Радић, Радмила, *Живот у временима. Гаврило Дожић 1881 – 1950*, Београд 2006.
- Иста, *Хиландар у државној политици Краљевине Србије и Југославије 1896–1970*, Београд 1998.
- Рајић, Сузана, *Александар Обреновић, владар на прелазу векова, сукобљени светови*, Београд 2011.
- Иста, *Владан Борђевић, биографија поузданог обреновићевца, докторска дисертација*, Београд 2004.
- Ранковић, Здравко, *Ваљевске гимназије 1869–2004*, Ваљево 2004.
- Ранковић, Здравко, *Први ваљевски гимназијалци*, Ваљево 2014.
- Растовић, Александар, *Велика Британија и македонско питање 1903–1908*, Београд 2011.
- Реметић, Слободан, *Призренски дијалект*, Београд 1996.
- Ристић, Јован, *Спољашњи одношаји Србије новијега времена 1868–1872*, III, Београд 1901.
- Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд, Подгорица, Крагујевац, 1995.
- Савић, Велибор Берко, *Ненадовићи*, Ваљево 2004.
- Садање несретно стање у Старој Србији и Македонији, Савременици о Косову и Метохији 1852–1912*, Београд 1988
- Самарцић, Момир, *Од Сан Стефана до Сливнице*, Нови Сад 2008.
- Седам деценија школе Сретен Аџић*, Светозарево, 1969.
- Селищев, А. М., *Славянское население в Албани*, Софија 1931.
- Сенат, Народна скупштина, Биографски лексикон*, Београд 1939.
- Скопље и Јужна Србија*, Скопље 1925.
- Слијепчевић, Ђоко М., *Михаило архиепископ београдски и митрополит Србије*, Минхен 1980.
- Исти, *Историја српске православне цркве*, 2, Београд 1991.
- Исти, *Назарени у Србији*, Београд 1943.
- Исти, *Српско арбанашки односи кроз векове са посебним освртом на новије време*, Химелстир 1983.
- Споменица 75 - годишњег рада прве економске средње школе у Београду 1881–1956*, Београд 1956.
- Споменица гимназије у Крагујевцу 1833–1933*, Крагујевац 1934.
- Споменица гимназије Шабац 1837–1937*, Шабац 1937.

Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912–1937, Скопље 1937.
 Споменица Доситеја Обрадовића, Београд 1911.
 Споменица Друштва Светог Саве, Београд 1936.
 Споменица Друштва Црвеног крста 1876–1936, Београд 1936.
 Споменица месног одбора Друштва црвеног крста у Скопљу, Скопље 1933.
 Споменица Мушке гимназије у Крагујевцу 1833–1933, Крагујевац 1934.
 Споменица о отварању универзитета, Београд 1906.
 Споменица о преносу праха Вука Стеф. Караџића из Беча у Београд 1897, Средио Андра Гавриловић, Београд 1898.
 Споменица о стогодишњици Прве мушке гимназије у Београду 1839–1939, Београд 1939.
 Споменица Педесетогодишњег верско-националног и културно-просветног рада богословско литерарне дружине „Растко“ у Призрену 1889–1939, Скопље 1940.
 Споменица прославе тридесетогодишњице четничког покрета у Јужној Србији, Скопље 1938.
 Споменица учитеља и учитељица изгнаним и помрлим у ратовима 1912–1918, Београд 1926.
 Споменица, 60-годишњица Српског геолошког друштва 1891–1951, Београд 1951.
 Срби у Турској и српско црквено – школско питање у Турској, Београд 1911.
 Станков, Љиљана, Катарина Миловук 1844–1913 и женски покрет у Србији, Београд 2011.
 Станковић, Векослав А., Долашевић, Милорад, Културно уметничко друштво „Будућност“, Призрен 1885–1986, Призрен 1986.
 Станковић, Векослав А., Српске школе Призрену 1820–1950, Лепосавић 2001.
 Станковић, Тодор П., Белешке о старој Србији-Македонији, Ниш 1915.
 Стара српска фотографија Косова и Метохије, Приштина 1992.
 Старчевић, Велимир, Старо српско књижевство, Београд 1997.
 Сто година гимназије у Крушевцу, Крушевац 1965.
 Сто година Друге београдске гимназије 1870–1970, Београд 1970.
 Сто година Лесковачке гимназије 1879–1979, Лесковац 1979.
 Сто година Пољопривредне школе у Краљеву 1882–1982, Краљево, 1983.
 Сто година Филозофског факултета, Београд 1963.
 Стогодишњи преглед рада Прве мушке учитељске школе 1871–1921, Алексинац 1921.
 Стојанчевић, Владимир, Борозан, Ђорђе, Димић, Љубодраг, Земља живих, Београд 2005.
 Стојанчевић, Владимир, Срби и Арбанаси, Нови Сад 1994.
 Исти, Српски народ у Старој Србији у Великој источној кризи 1876–1878, Београд 1998.
 Ташковски, Драган, Рађање македонске нације, Београд 1969.
 Терзић, Славенко, Пљевља на путу у ново доба 1804–1913, Историја Пљеваља, Пљевља, 2009.

- Тодић Вулићевић, Радмила, *Приштина, Приштевци и време*, Нови Сад 1999.
- Тодоровић, М. А., *Солун и балканско питање*, Београд 1913.
- Тодоровић, Пера, *Српска ствар у Старој Србији*, Београд 1997.
- Томић, Слободан Бобан, *Споменица одликованих лица из Зетске бановине. Период од 1912–1941*, Београд 1996.
- Трипковић, Милан, *Богдан Јанковић*, Ваљево 1998.
- Трпић, Величко (Петар Костић), *Милош С. Милојевић у Призрену и његовој околини*, Београд 1880.
- Ћунковић, Срећко, *Школство и просвета у Србији у 19. веку*, Београд 1970.
- Уранкар, Павле, *Историјски значај града Скопља*, Скопље 1930.
- Филић Милорад Миња, *Српска основна школа у Гњилану*, Врање 2005.
- Хаскука, Есат, *Хисторијско географска анализа урбаних функција Призрена*, Ђаковица 1985.
- Хаџи Васиљевић, Јован, *Митрополит Пајсије*, Београд 1935.
- Исти, *Просветне и политичке прилике у јужним српским обласима у XIX веку*, Београд 1928.
- Исти, *Скопље и његова околина*, Београд 1930.
- Христић, Коста, *Записи старог Београђанина*, Београд 1989.
- Цветковић, Косара, *Педесетогодишњица Више женске школе 1863–1913*, Београд 1913.
- Цвијић, Јован, *Антропозеографски проблеми Балканског полуострва*, Београд 1902.
- Црнојевић, В., *Цариград, Света Гора, Солун*, Београд 1889.
- Чановић, Светозар, *Српске школе на Косову и Метохији*, Приштина 1976.
- Чемерикић, Михајло, *Призрен и околина 1019–1941*, Београд 2003.
- Чолић, Љиљана, *Глигорије Елезовић, просветитељ на размеђи цивилизације*, Приштина 1999.
- Џамбазовски, Климент, *Културно-општествение врски на Македонците со Србија во текот на XIX век*, Скопје 1960, 2006.
- Шалипуровић, Вукоман, *Културно просветне и политичке организације у Полимљу и Рашкој 1903–1912*, Нова Варош 1972.
- Исти, *Раоничка буна*, књ. 2, Прибој 1970.
- Шешум, Урош, *Српска четничка организација (1905–1908)*, необјављени мастер рад, Филозофски факултет, Београд.